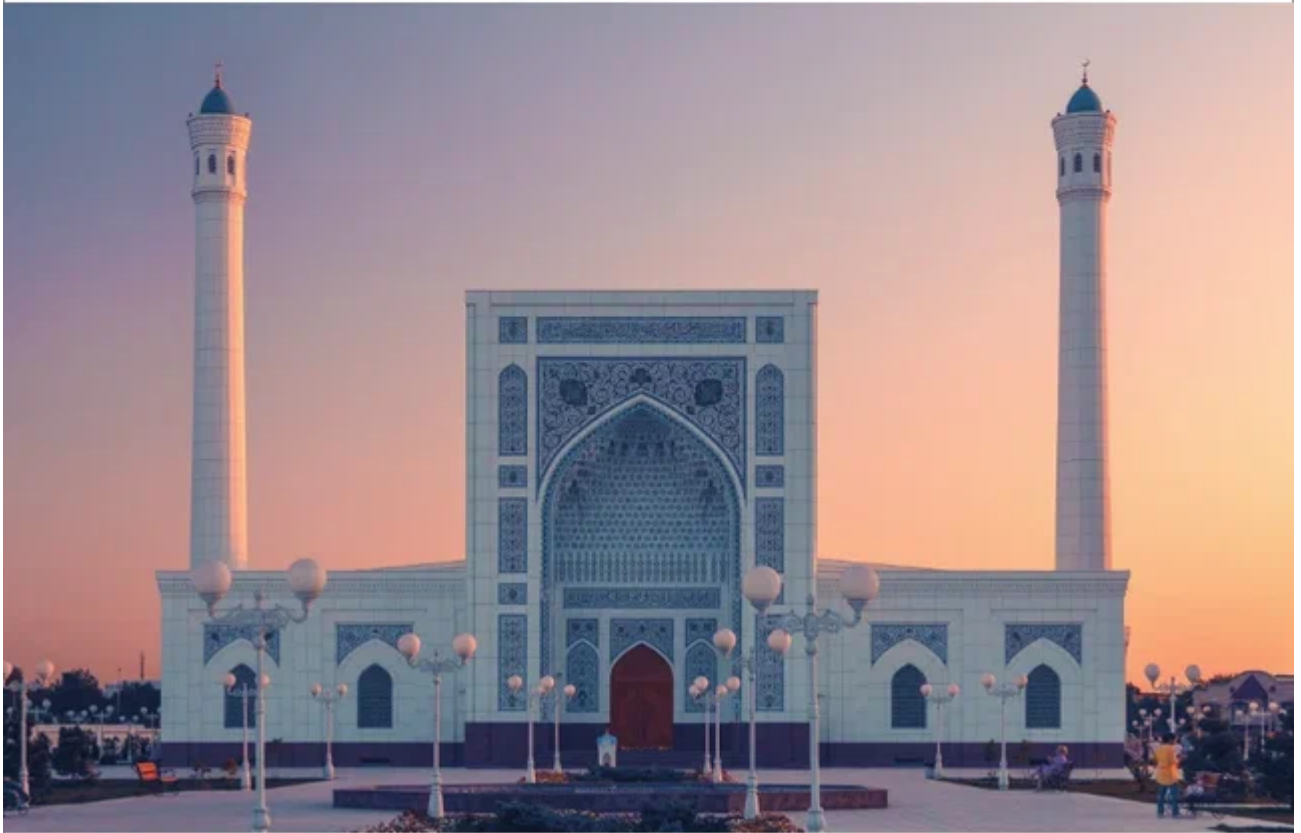

PROCEEDING BOOK

AVRASYA 13. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 27 - 30, 2025 TASHKENT

ISBN : 978-625-5962-91-1

ACADEMY GLOBAL PUBLISHING HOUSE

**AVRASYA 13TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
JUNE 27 - 30, 2025
TASHKENT**

Edited By

Assoc. Prof. Dr. Sıddık BAKIR

ORGANIZATION

ACADEMY GLOBAL CONFERENCES

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

TURKEY – Senegal – Pakistan- Egypt- Thailand- Australia- Taiwan- Germany- Ghana- Kazakhstan- Mongolia- Portugal- China- Argentina- Saudi Arabia- Algeria- Japan- Czech Republic- Kenya- Ethiopia- Nigeria- Ghana- Colombia- Tanzania- Kuwait- Philippines- Greece- Tajikistan- Indonesia- Spain- India- Bangladesh- Azerbaijan- Russia- Malaysia Turkmenistan- Oman – Romania – Egypt- Vietnam- Italy- Croatia- Iran- Israel- Qatar- Switzerland- Fiji- Saudi Arabia- Nepal – Slovakia- Georgia -

PRESENTATION

Oral presentation

PERCENTAGE OF PARTICIPATION

More than 50 % of paper are presented by participants from maintained countries.
75 papers from Turkey and 98 paper from other countries.

Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an
"official assignment letter"

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

CONGRESS ORGANIZING BOARD*Head of Conference: Prof. Dr. Hülya Çiçek**Prof. Dr. Ali Bilgili**Prof. Dr. Naile Bilgili**Prof. Dr. Başak Hanedan**Prof. Dr. Hajar Huseynova**Prof. Dr. Dwi Sulisworo**Prof. Zain Musa**Prof. Dr. Sameer Jain**Prof. Yakup Babayev**Prof. Dr. Suyatno**Prof. Dr. Hasan Akan**Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi**Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli**Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak**Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti**Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran**Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın**Assoc. Prof. Dody Hartanto**Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn**Assoc. Prof. Nazile Abdullazade**Assoc. Prof. Dr. Feran Aşur**Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti**Assoc. Prof. Ivaylo Staykov**Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari**Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş**Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova**Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık**Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz**Assoc. Prof. Dr. Sevrə Fırıncioğulları**Assist. Prof. Ihwan Ghazali**Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərifxan oğlu**Assist. Prof. Dr. Məhruki Dövlətzadə**Assist. Prof. Dr. Naci Bütükqaracıyan**Assist. Prof. Dr. Songül ATAĞ**Lecturer Mehmet Nuri Ödük**Dr. Fatih İ. Kuşunmaden**Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heydarlou**Dr. Dadash Mehravari**Dr. Gültekin Gürçay**Dr. Aynur Əliyeva**Dr. Amaneh Manafidizaji*

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

Academy Conference-2025 ©

Issued: 30.07.2025

ISBN: 978-625-5962-91-1

Scientific & Review Committee

Prof. Dr. Hülya Çiçek – Türkiye
Prof. Dr. Emine Koca – Türkiye
Prof. Dr. Fatma Koç – Türkiye
Prof. Dr. Valide Paşayeva - Türkiye
Prof. Dr. Ali Bilgili - Türkiye
Prof. Dr. Naile Bilgili - Türkiye
Prof. Dr. Başak Hanedan – Türkiye
Prof. Dr. Aysel Güven - Türkiye
Prof. Dr. Bülent Kurtişoğlu – Türkiye
Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan
Prof. Dr. Dwi Sulisworo – Indonesia
Prof. Dr. Natalia Latygina – Ukraina
Prof. Dr. Yunir Abdrahimov – Russia
Prof. Muntazir Mehdi – Pakistan
Prof. Dr. T.Venkat Narayana Rao – India
Prof. Dr. İzzet Gümüş – Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Bayram – Türkiye
Prof. Dr. Saim Zeki Bostan – Türkiye
Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China
Prof. Yakup Babayev - Azerbaijan
Prof. Dr. Suyatno – Indonesia
Prof. Dr. Zain Musa – Cambodia
Prof. Dr. Sameer Jain – India
Prof. Mehdi Mohammadzade – Iran
Prof. Dr. Hasan Akan – Türkiye
Prof. Dr. Ika Maryani - Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Feran Aşur – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sevrâ Fırıncıoğulları - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet Aydın – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Dilorom Hamroeva - Uzbekistan

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari – Iran
Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Ümit Ayata – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev - Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Okan Sarıgöz – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda Bozkurt – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Topal – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sandeep Gupta – India
Assoc. Prof. Dr. Veysel Parlak – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut İslamoğlu – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova – Azerbaijan
Assoc. Prof. Ali Vandshoari - İran
Assist. Prof. Dr. Göksel Ulay – Türkiye
Assist. Prof. K. R. Padma – India
Assist. Prof. Dr. Omid Afghan - Afghanistan
Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan Alanazi - Saudi Arabia
Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich Altayev - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amina Salihi Bayero – Nigeria
Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif Fakheer - Jordania
Assist. Prof. Dr. Dody Hartanto - Indonesia
Assist. Prof. Dr. Ihwan Ghazali - Malaysia
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heyladou – Iran
Assist. Prof. Dr. Bazarhan İmangalieva - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı Jaylıbay - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Mamatkuli Juraev – Uzbekistan
Assist. Prof. Dr. Kalemkas Kalibaeva – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bouaraour Kamel – Algeria
Assist. Prof. Dr. Alia R. Masalimova - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amanbay Moldibaev - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ayslu B. Sarsekenova - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bhumika Sharma - India
Assist. Prof. Dr. Gulşat Şugaeva – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. K.A. Tleubergenova - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Cholpon Toktosunova – Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Hoang Anh Tuan – Vietnam

Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Türkiye
Assist. Prof. Dr. Botagul Turgunbaeva - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Dinarakhan Tursunaliyeva - Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Yang Zitong – China
Assist. Prof. Dr. Gulmira Abndirasulova – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
Assist. Prof. Dr. Murat Genç – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
Assist. Prof. Dr. Vaiva Balciuniene – Lithuania
Assist. Prof. Dr. Meltem Avan – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu - Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Mahrux Dovlatzade – Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Raihan Yusoph – Philippines
Dr. Que-Nhu Duong - Vietnam
Dr. Fatih İ. Kurşunmaden – Türkiye
Dr. Mehmet Nuri Ödük – Türkiye
Dr. Ayşe Baran - Türkiye
Dr. Dadash Mehravari – Iran
Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Dr. Sonali Malhotra – India
Dr. Amaneh Manafidizaji - Iran

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Veteriner Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-36643897-000-2300315795
Konu : Görevlendirilme.

05.10.2023

KLİNİK BİLİMLER BÖLÜMÜ BAŞKANLIĞINA

İlgi : 04.10.2023 tarihli ve E-36643897-000-2300313904 sayılı belge.

İlgide kayıtlı yazıda belirtildiği üzere, Bölümünüz Veterinerlik İç Hastalıkları Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Prof. Dr. Başak HANEDAN'ın, "Academy Global Conferences & Publishing tarafından önümüzdeki tarihlerde düzenlenecek olan uluslararası kongrelerde; kongre başkanı, kongre düzenleme ve bilim kurulu üyesi olarak görevlendirilmesi Dekanlığımızca uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof.Dr. Yavuz Selim SAĞLAM
Dekan

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: c147f559-545f-45be-8400-8eec2b215b38
Atatürk Üniversitesi Veteriner Fakültesi 25240 Erzurum
Tel: +90 442 2317222
Elektronik Ağ: <http://www.atauni.edu.tr/#!birim=veteriner-fakultesi>
Kep Adresi: atauni@hs01.kep.tr

Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/ataturk-universitesi-ebys>

Bilgi: Derya FINDIK
Faks: +90 442 2317244
E-Posta: vetfak@atauni.edu.tr

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtAsya 3RD INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
June 27 - 30, 2025
TASHKENT

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

<https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=fOYazCWBmbAiWrHygjKSjkbbSvotfd.1>

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- **Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderatör olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.**
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- **Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmasını moderatörler temin edecektir.**
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- **Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilir.**
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- **Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.**
- Sunum yapmak zorunludur. **Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması söz konusu olamaz.**
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.
- **SADECE ÇALIŞMADA YAZAR OLARAK GEÇEN KİŞİLER SUNUM YAPABİLİR !**

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 27 - 30, 2025 TASHKENT Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 27 Haziran / June 27, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Doç. Dr. Güney NAİR	1	Theoretical and Methodological approach to the Social Inclusion problem	Shirin Mahammad
		2	A SOCIOLOGICAL STUDY ON ‘MARTYRDOM’: THE INTERSECTION OF SACREDNESS, IDENTITY AND POWER IN TÜRKİYE	PhD Student Ayşe KÖSE ŞİRİN
		3	DISCOURSE ANALYSIS METHOD in SOCIAL SCIENCES or JOURNEY to THE DEPTHS of MEANING	Doç. Dr. Yavuz ÇOBANOĞLU
		4	BİR KADRO HATIRINA: AKADEMİK KABİLECİLİK	Dr. Öğr. Üyesi Serhat SOYŞEKERCİ
		5	SOSYOLOG NECMETTİN SADIK SADAK’IN ÜLKE GAZETESİ’NDE YER VERİLEN YAZILARININ KRONOLOJİK DEĞERLENDİRMESİ 19047-1951	Doç. Dr. Güney NAİR
		6	AN ASSESSMENT OF THE ROLE OF SOCIOLOGY IN THE ESTABLISHMENT OF THE REPUBLIC OF TURKEY	Doç. Dr. Güney NAİR

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 27 - 30, 2025 TASHKENT Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 27 Haziran / June 27, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Doç. Dr. Melike SOMUNCU	1	SERÖNALITY OF THE SUFFIXES OF TÜRKİYE’S TURKISH AS OTTOMAN TURKISH’S VASİR	Lect. Murat GÖKMEN
		2	ATTITUDE TOWARDS RELIGION IN M.F.AKHUNZADE’S ENLIGHTENMENT PHILOSOPHY	Assoc.Prof.Gamar J.Murshudlu
		3	EDEBİYATTAN BEYAZ PERDEYE: EDEBİ BİR ESERİN FİLM UYARLAMASININ ÇEVİRİ GÖSTERGEBİLİMİ ÇERÇEVESİNDE ÇÖZÜMLENMESİ	Öğrenci, Buse GÜL Öğrenci, Merve Nur ATAY Doç. Dr. Murat KALELİOĞLU
		4	SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF SOME FORMULAIC EXPRESSIONS IN YESEVÎ AND THEIR COMMUNICATION CHANNELS	Doç. Dr. Melike SOMUNCU
		5	Adverb in modern turkiclanguages	Assoc. Prof. ElshadAbishov

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 27 - 30, 2025 TASHKENT Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 27 Haziran / June 27, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Prof. Dr. DENİZ HASIRCI	1	İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE UYUM STRATEJİLERİ KAPSAMINDA PEYZAJ TASARIMINDA DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜNÜN KULLANIMI: KALECİK ÖRNEĞİ	Öğr. Gör. Hande ASLAN Öğr.Gör.Dr. Berna YELEN
		2	İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN KENTSEL ALANLARDAKİ ETKİLERİ ÜZERİNE İSTATİSTİKSEL BİR DEĞERLENDİRME: “ANKARA ÖRNEĞİ”	Öğr. Gör. Dr. Berna YELEN Öğr. Gör. Hande ASLAN
		3	ASSESSING THE CLIMATIC AND ENVIRONMENTAL IMPACTS OF COASTLINE CHANGE ON A GLOBAL SCALE	Assoc.Prof. Dr. GOKHAN ONDER ERGUVEN Prof. Dr. NUMAN YILDIRIM
		4	NATURE-BASED SOLUTIONS TO ENVIRONMENTAL CHALLENGES ON COASTAL URBANIZATION	Assoc.Prof. Dr. GOKHAN ONDER ERGUVEN Prof. Dr. NUMAN YILDIRIM
		5	AI-SUPPORTED LANDSCAPE DESIGN APPROACH IN RİZE TEA BAZAAR: AN ECOLOGICAL AND HOLİSTİC PLANNİNG PERSPECTİVE	Dr. Öğr. Üyesi Gülçay ERCAN OĞUZTÜRK Yüksek Lisans öğrenci, Ebrar AĞLAR
		6	BIOPHILIC DESIGN FOCUS AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE DEVELOPMENTS IN THE INTERIOR ARCHITECTURE STUDIO	Prof. Dr. DENİZ HASIRCI Araş. Gör. Dr. İDİL BAKIR KÜÇÜKKAYA M. Sc. Architect SILVIA ROLLA
		7	A PERSPECTIVE ON THE ADAPTIVE REUSE PROCESS THROUGH THE SPACE SYNTAX METHOD: THE CASE OF THE FORMER ELAZIG GOVERNMENT HOUSE	BETÜL YILDIRIM Doç. Dr. AYÇA GÜLTEN Dr. Öğr. Üyesi MURAT ŞAHİN

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Haziran / June 27, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Prof. Dr. Hikmet Seyhan ÖZARSLAN	1	ON A GENERAL MATRIX SUMMABILITY METHOD	Prof. Dr. Hikmet Seyhan ÖZARSLAN Assoc. Prof. Dr. Bağdagül KARTAL ERDOĞAN
		2	MÖBİUS VE BURNSİDE CEBİRLERİ ÜZERİNE	Haliscan ÜSTELİK Dr. Öğr. Üyesi Hasan ARSLAN
		3	COMMUNICATION TECHNOLOGIES FROM 2G TO 5G IN SMART METER READING SYSTEMS: TECHNICAL INFRASTRUCTURE AND THE ROLE OF 5G	Elektrik Elektronik Mühendisi, Atahan Emirzeoğlu Doç. Dr. Zeynep Hasırcı Tuğcu

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Haziran / June 27, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Assis. Prof. Dr. Emma Davis	1	REDEFINING GOVERNANCE: COMBATING LEADERSHIP FAILURE AND SYSTEMIC CORRUPTION IN POST-INDEPENDENCE NIGERIA	Ahmed Boubacar Diallo, Fatoumata Aminata Diop, Ibrahim Musa Sani
		2	THE CRISIS OF DEMOCRACY IN PAKISTAN: AN ANALYTICAL STUDY THROUGH ISLAMIC AND WESTERN PHILOSOPHICAL PERSPECTIVES	Ahmed Rashid Dr. Fatima Noor Hassan Khalil
		3	TRANSFORMATION AND CHALLENGES IN NATIONAL LAND USE PLANNING SYSTEMS: A COMPARATIVE PERSPECTIVE	Aisha Mahmoud Hassan Leila Fatima Khan Assis. Prof. Dr. Mohammad Reza Darvishi
		4	THE IMPLEMENTATION OF ANTI-CIRCUMVENTION LEGISLATIONS IN THE THAI COPYRIGHT SYSTEM	Somchai Srisai, Lec. Naree Panya, Ananya Nontawat, Dr. Kittisak Jitpaisarn
		5	THE SUCCESS AND CHALLENGES OF EMBEDDING EVIDENCE-BASED RESEARCH METHODS IN POLICING INTERVENTIONS	Dr. Sarah Williams, Assis. Prof. Dr. Emma Davis
		6	TAIWAN'S POLITICAL LANDSCAPE: THE RISE AND FALL OF HAN KUO-YU IN KAOHSIUNG	Emily Williams, Robert Johnson
		7	INTELLECTUAL PROPERTY CHALLENGES IN SPACE EXPLORATION: FOCUS ON EUROPEAN SPACE AGENCY REGULATIONS	Maria Linda Ana Ungureanu Thomas Nikolaus Wagner Isabelle Veronique Dupont Robert Heinrich Schmidt

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Haziran / June 27, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Dr. Bayarmaa Tsogtbaatar	1	EVALUATION OF THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC EXAMINATION CHIEF EXAMINERS' REPORTS IN MATHEMATICS CURRICULUM CONTENT	Olamide Oginni Adeola Johnson Chijioke Okafor
		2	IMPLEMENTATION MECHANISMS OF CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT FOR EDUCATORS IN KAZAKHSTAN: A STUDY BASED ON THE "TEACHER" PROFESSIONAL STANDARD	Yelena Agranovich, Larissa Ageyeva, Violetta Tyan, Aigul Syzdykbayeva
		3	SKILL MISMATCH BETWEEN HEAVY EQUIPMENT REPAIRER STUDENTS AND EMPLOYERS' REQUIREMENTS	Lec. Bolormaa Dalanbayar, Dr. Batsaikhan Ulaankhuu, Dr. Bayarmaa Tsogtbaatar
		4	ASSESSING CHILDREN'S PROBABILISTIC AND CREATIVE THINKING IN A NON-FORMAL LEARNING CONTEXT	Maria Oliveira, João Santos, Carla Almeida, Pedro Costa
		5	APPLICATION OF CAUSAL INFERENCE AND DISCOVERY IN CURRICULUM EVALUATION AND CONTINUOUS IMPROVEMENT	Lunliang Zhong, Bin Duan
		6	ATTITUDE OF UNIVERSITY STUDENTS TOWARDS THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE	Roberto Merlo, Dr. Maria González, Zoila Rivero, Dr. Laura González
		7	ENHANCING ONLINE EDUCATION IN ARABIC LANGUAGE TEACHING: CHALLENGES, OPPORTUNITIES, AND STRATEGIES	Salah Algabli, Mohammad Alharbi, Ahmed Al-Mansoori, Khalid Al-Jabri
		8	FUTURE PERSPECTIVES IN ARCHITECTURAL EDUCATION IN PORTUGAL: REVOLUTIONIZING THE TEACHING APPROACH FOR NEW GENERATIONS	Patricia Diogo, João Pereira, Maria Silva, Pedro Costa

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Haziran / June 27, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Dr. David Stewart	1	THE ASSOCIATION BETWEEN ADHD MEDICATION, CANNABIS, NICOTINE USE, MENTAL DISTRESS, AND OTHER PSYCHOACTIVE SUBSTANCES	Nicole Scott, Emily Dwyer, Cara Patrissey, Samantha Bonventre, Lina Begdache
		2	THE IMPACT OF LIFE MEANING ON ACADEMIC PERFORMANCE AMONG JAPANESE COLLEGE STUDENTS	Jihyun Park, Naoko Tanaka, Dr. Satoshi Yamada, Haruki Ishida
		3	IMPROVING DECISION SUPPORT FOR ORGAN TRANSPLANT	Iec. Ian McCulloh, Adam Placona, Dr. David Stewart,
		4	EFFECTS OF GRATITUDE PRACTICE ON RELATIONSHIP SATISFACTION AND THE ROLE OF PERCEIVED SUPERIORITY	Dr. Anomi Bearden, Brooke Goodyear, Dr. Alicia Khan
		5	LOVE AND MONEY: SOCIETAL ATTITUDES TOWARD INCOME DISPARITIES IN AGE-GAP RELATIONSHIPS	Assoc. Prof. Dr. Victoria S. Scarratt, Alexander B. Hopkins, Dr. Emily M. Thomas, Samuel J. Richardson
		6	MINDFULNESS-BASED INTERVENTIONS FOR ENHANCING SELF-ESTEEM AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING: EXAMINING THE INFLUENCE OF CONTINGENT SELF-ESTEEM	Sergio Luna, Dr. Raquel Rodríguez-Carvajal
		7		

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Haziran / June 27, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Lukáš Svoboda	1	ISLAMIC CIVILIZATION IN WEST AFRICA: THE ROLE OF THE SOKOTO CALIPHATE IN SCIENCE AND TECHNOLOGY DEVELOPMENT	Mohammad Buba, Ibrahim Aliyu
		2	TEACHERS' PERCEPTIONS OF THE IMPACT OF TOBEPHOBIA ON JOB SATISFACTION AND EMOTIONS	Kwame Mensah, Akosua Yeboah
		3	KNOWLEDGE MANAGEMENT FOR SUSTAINABLE ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	Julian Vargas, Maria Gomez
		4	META-TEACHING SKILLS AND IMPROVEMENTS IN CLASSROOM TEACHING QUALITY	Zainab Haji, Faiza Amin
		5	THE ROLE OF STUDENT COUNSELORS IN PROMOTING WELL-BEING AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE MIDDLE EAST	Hassan Al-Farhan
		6	THE EFFECTIVENESS OF DRAMA-BASED LEARNING IN FOSTERING CREATIVITY IN PRESCHOOL EDUCATION	Michaela Nováková
		7	PARENTS' PERSPECTIVES ON THE FUTURE OF EDUCATION: A STUDY FROM CENTRAL EUROPE	Lukáš Svoboda

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Haziran / June 27, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Dr. Öğr. Üyesi, Handan KARAOĞLU	1	ECONOMIC EVALUATION OF WELFARE PRACTICES IN LIVESTOCK	Yıldız KEN Prof. Dr. Sait ENGİNDENİZ
		2	ENERGY CONSERVATION IN AGRICULTURE AND THE ROLE OF BEHAVIORAL INTERVENTIONS	Ph.D. Cand. Barkın AKKAYA Prof. Dr. Sait ENGİNDENİZ
		3	TARIMIN TÜRKİYE BİYOÇEŞİTLİLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Dr. Öğr. Üyesi, Handan KARAOĞLU
		4	EFFECT DIFFERENT CONCENTRATIONS OF IBA AND TIME OF TAKING CUTTING ON ROOTING OF <i>Crataegus microphylla</i> , <i>C. orientalis</i> and <i>C. azarolus</i> var. <i>pontica</i>	Dr. Güven BÜYÜK Dr. Fahrettin TILKI
		5	IMPORTANCE of PLANT GROWTH-PROMOTING RHIZOBACTERIA (PGPR) in AGRICULTURAL SUSTAINABILITY	Agricultural Engineer PhD Student, NAZMİYE ÇİYİM BALKI Asst. Prof. Dr, SELÇUK GÖÇMEZ

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Haziran / June 27, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Dyt. İremnur KILINÇ	1	DEVELOPING A SCALE TO DETERMINE THE LEVEL OF FOOD LABEL READING KNOWLEDGE OF UNIVERSITY STUDENTS: A VALIDITY AND RELIABILITY STUDY	Dyt. İremnur KILINÇ Dr. Öğr.Üyesi. Esra ESİN
		2	A VALIDITY AND RELIABILITY TURKISH ADAPTATION OF THE 10-ITEM MENOPAUSE CERVANTES SCALE	Doktor Öğretim Üyesi Nurdilan ŞENER ÇETİN Araştırma Görevlisi Seda HAZAR Profesör Faustino R. PÉREZ-LÓPEZ Doçent Doktor Gülçin NACAR
		3	YETİŞKİN BİREYLERDE ARALIKLI ORUÇ DİYETİNİN YAĞ KAYBI İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Diyetisyen Faysal SİLİ Dr. Öğr. Üyesi Wida SİMİZARİ
		4	SYNTHESIS OF LYSINE-ACETYLENE HYBRID MOLECULE FOR pH-SENSITIVE DNA PHOTOCLEAVAGE	Asst. Prof. Dr. Kemal KAYA
		5	COMPARISON OF SPORTS INJURY ANXIETY LEVELS BETWEEN MALE AND FEMALE ATHLETES ENGAGED IN ACTIVE SPORTS	HAMZA YIGIT USEN TUNAHAN KAYIKÇI PROF. DR. OSMAN İMAMOĞLU
		6	COMPARISON OF SPORTS INJURY CONCERNS AND MENTAL ENDURANCE LEVELS IN FEMALE AND MALE ATHLETES	TUNAHAN KAYIKÇI HAMZA YIGIT USEN PROF. DR. OSMAN İMAMOĞLU
		7	YARA TAKİBİ İÇİN YÜKSEK DUYARLILIKLI ESNEK PH SENSÖRÜ: LiG-ZNO NANOTÜP-PANI KOMPOZİT YAKLAŞIMI	Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatmanur SİPAHİ Doç. Dr. Mücella ÖZBAY KARAKUŞ

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 27 - 30, 2025 TASHKENT Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 27 Haziran / June 27, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Prof. Dr. Selçuk Samanlı	1	INTERACTION OF BINARY CERAMIC RAW MATERIAL MIXTURES DURING BALL MILLING: INSIGHTS FROM X-RAY DIFFRACTION AND FLUORESCENCE ANALYSES	Prof. Dr. Selçuk Samanlı
		2	AHŞAP MALZEMENİN BİLİNİRLİĞİ VE KULLANIMI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Damla YÜKSEK Doç. Dr. Osman ÇAMLİBEL
		3	IMPACT OF FAULT-DISTANCE ON BASE-ISOLATED STRUCTURES	Doç.Dr. ELİF ÇAĞDA KANDEMİR
		4	IMPACT OF SOIL-STRUCTURE INTERACTION ON BASE ISOLATION EFFICIENCY DURING EARTHQUAKES	Doç.Dr. ELİF ÇAĞDA KANDEMİR
		5	LİTYUM-İYON KİMYA TABANLI HİBRİT PİL YAPILARI İÇİN AKILLI BATARYA YÖNETİM SİSTEMİ TASARIMI VE UYGULAMASI	Yüksek Lisans Öğrencisi Mohamad RACHIDI Dr. Öğr. Üyesi ONUR DEMİREL
		6	CO AND NO _x EMISSION PREDICTION WITH MACHINE LEARNING MODELS OPTIMIZED FOR GAS TURBINES	Assist. Prof. Orhan ARPA Assist. Prof. Emrah ASLAN
		7	A STUDY OF THE AFFECTS OF WASHING PROCESS ON THE PROPERTIES OF DENIM FABRICS	Prof.Dr. H. Ziya ÖZEK Özlem ERYONAR
		8	A REVIEW OF TOTAL PRODUCTIVE MAINTENANCE TECHNIQUE AND A SAMPLE CASE FROM THE TEXTILE INDUSTRY	Prof.Dr. H. Ziya ÖZEK
		9	INVESTIGATION OF THE CHEMICAL AND PHYSICAL PROPERTIES OF THE WHITE WOOLISH STRUCTURE IN THE MULE TAIL (VERBASCUM BOMBYCIFERUM) PLANT	Pınar KIRLI Prof.Dr., Asım OLGUN

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Haziran / June 27, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade	1	AN ANALYSIS OF STUDIES ON TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE	Öğrt. Yasemin ÇETİNKAYA Dr. Öğr. Üyesi Zeynep AKIN-DEMİRCAN
		2	A CONTENT ANALYSIS OF THESIS STUDIES RELATED TO PROJECT-BASED LEARNING IN THE FIELD OF EDUCATION	Phd Student, Caner Çabuk Prof. Dr., Cengiz Özyürek
		3	AN INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ENJOYMENT OF PHYSICAL ACTIVITY AND HOPE LEVELS IN SECONDARY SCHOOL STUDENTS	Cemal UYSAL Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Özden YURDAKUL
		4	ÖĞRETMEN ADAYLARININ ELEŞTİREL OKUMAYA YÖNELİK ALGILARI	Doç. Dr. YASEMİN BAKİ Yüksek Lisans Öğrencisi, ALİ USTA
		5	KÜÇÜKKEN DİNLEMEDİĞİM MASALLAR ADLI ÇOCUK KİTABI ÜZERİNE BİR İNCELEME	Yüksek Lisans Öğrencisi, ALİ USTA Doç. Dr. YASEMİN BAKİ
		6	LITERARY ENVIRONMENT IN AZERBAIJAN IN THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES	Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Haziran / June 27, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Assoc. Prof. Dr. John Patrick Alvarado	1	DEVELOPMENT AND ACCEPTANCE OF A MODULE FOR IMPROVING READING AND WRITING SKILLS IN BAYBAYIN: A TRADITIONAL PHILIPPINE WRITING SYSTEM	Maria Venus Solares, Assoc. Prof. Dr. John Patrick Alvarado
		2	ACTIVE LEARNING STRATEGIES IN INFORMATION SYSTEMS MANAGEMENT: STUDENT PERCEPTIONS AND OUTCOMES	Francisco Castro Lopes, Sofia Fernandes
		3	THE IMPACT OF EMOTIONS ON STUDENTS' LEARNING AND ACADEMIC PERFORMANCE	Shakirat Abimbola Adesola, Shuaib Akintunde Asifat
		4	STREET ART AS A TOOL FOR PROMOTING REFLECTIVE THINKING IN EDUCATION: EXAMPLES OF CREATIVE EDUCATIONAL APPROACHES	Georgia H. Mega, Kleomenis Kostopoulos, Rustam Obic
		5	INTERDISCIPLINARITY IN PEDAGOGICAL PRACTICES: CHALLENGES AND SOLUTIONS IN THE CLASSROOM	C. Oliveira, M. Silva, L. Ferreira, R. Pinto
		6	PROMOTING CREATIVE AND CRITICAL THINKING IN MATHEMATICS THROUGH ORIGAMI	Shirinbekova Nigina, Alimova Shamsiya
		7		

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Haziran / June 27, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Dr. Carlos Rodriguez,	1	MOTIVATION TYPES FOR LEARNING ENGLISH: A STUDY AT A RURAL UNIVERSITY IN QUINTANA ROO, MEXICO	Ayanbek Nurkadiylov, Altynai Akhmetova, Dr. Kamila Kassenova,
		2	THE IMPACT OF POOR TEACHER-STUDENT RELATIONSHIPS ON CHRONIC ABSENTEEISM IN SECONDARY SCHOOLS IN WEST JAVA, INDONESIA	Yenni Anggrayni, Dian Suryani, Rudi Hadi, Dr. Iwan Setiawan
		3	APPLICATION OF EXTREME-BASED TEACHING MODEL IN POST-SECONDARY ONLINE CLASSROOM SETTING: A FIELD EXPERIMENT	Johnathan Smith, Maria Johnson, Dr. Carlos Rodríguez, Lec. Anna Williams
		4	IMPACT OF NON-PARENTAL EARLY CHILDHOOD EDUCATION ON DIGITAL FRIENDSHIP TENDENCY	Sheel Chakraborty, Assis. Prof. Dr. Rajeev Verma, Aarti Kumar,
		5	STUDYING THE EFFICIENCY OF DIGITAL TECHNOLOGY IN ENHANCING ASSESSMENT METHODS IN HIGHER EDUCATION	Dr. Bashir Ferdousi Mohammad Rafiq Rahman Dr. Tariq Hossain Khan Shamsul Alam Choudhury
		6	IMPACT OF STUDENTS' PERCEPTION OF SUCCESS POSSIBILITY ON PERFORMANCE IN SUMMATIVE EXAMS	Rachelle Elva, Assoc. Prof. Dr. Mikayıl Tofiqov,
		7	DIGITAL CONTENT STRATEGY: COMPREHENSIVE EXAMINATION OF CRITICAL CONTENT ELEMENTS	Oksana Razina, Dr. Shakeel Ahmad, Jessie Qun Ren, Dr. Olufemi Isiaq
		8	THE ROLE OF QUALITY CULTURE IN THE SUCCESSFUL IMPLEMENTATION OF QUALITY ASSURANCE SYSTEMS IN HIGHER EDUCATION	Lec. Leonardo Mion, Sarah Johnson, Dr. Maria Garcia, Ahmed Al-Rashid
		9	SMART LEARNING ENVIRONMENT FOR MUSIC EDUCATION	Konstantinos Sofianos, Michael Stefanidakis

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Haziran / June 27, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Prof. Dr. Daniel Wilson	1	THE IMPACT OF SLEEP ON SELECTIVE ATTENTION IN ADOLESCENTS	Emily Harrison, Dr. Michael Collins, Sophia Adams, Prof. Dr. Daniel Wilson
		2	THE ADOLSCENT VAPING CRISIS IN URBAN INDIA	Arushi S. Goyal, Jo Aggarwal, Dr. Ravi Jasuja
		3	MODELING GENERALIZATION IN THE ACQUIRED EQUIVALENCE PARADIGM WITH THE SUCCESSOR REPRESENTATION	Assoc. Prof. Dr. Ahmed Al-Mahri, Layla Al-Mansoori, Dr. Fahad Al-Said, Nourah Al-Harthy
		4	HARNESSING THE POWER OF LOSS: THE DISCRIMINATORY DYNAMICS OF NON-EMANCIPATORY ORGANIZATIONAL IDENTITY	Dr. Alexandru Popescu, Maria Ionescu, Ms .Andrei Vasilescu, Elena Radu
		5	SUCCESS FACTORS IN PLAY-BASED INTERVENTION PROGRAMS FOR CHILDREN WITH DIVERSE ABILITIES: A COMPARATIVE STUDY	Assis. Prof. Dr. Shuaa A. Mutawally, Budor H. Saigh, Dr. Ebtelhal A. Mutawally
		6	THE SOCIAL DYNAMICS OF PANDEMICS: A CLINICAL SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF PRECAUTIONS AND RISKS	Dr. Minh Tu Nguyen, Thi Lan Tran, Dr. Bao Anh Pham, Duc Hoang Le
		7	TEACHING STRATEGIES AND BIAS TOWARD IMMIGRANT AND DISABLED STUDENTS	M. Pellerone, S. G. Razza, L. Miano,

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Haziran / June 27, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Dr. Petra Gudelj,	1	STUDENTS' PERCEPTIONS OF SEEKING PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE	Dr. Petra Gudelj, Eva Franić, Dr. Martina Kolega
		2	CHILD ABUSE: EMOTIONAL, PHYSICAL, NEGLECT, SEXUAL AND THE PSYCHOLOGICAL EFFECTS: A CASE SCENARIO IN LAGOS STATE, NIGERIA	Ololade M. Aminu, Dr. Adebayo A. Olamide,
		3	THE QUALITY OF PRIMARY CAREGIVING RELATIONSHIPS BETWEEN ADOLESCENTS ORPHANED BY AIDS AND THEIR GRANDMOTHERS: INSIGHTS FROM STAKEHOLDER NARRATIVES	Assis. Prof. Dr. Mmapula Petunia Tsweleng
		4	SOCIO-DEMOGRAPHIC FACTORS AND POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER AMONG ADOLESCENTS EXPOSED TO DOMESTIC VIOLENCE IN KENYA	Josephine Muchiri, Dr. Agnes Qdero
		5	SOCIETAL INSIGHT INTO EMOTIONAL ABUSE: A RETROSPECTIVE STUDY IN A JAPANESE PRIMARY SCHOOL	Naoko Fujisaka, Dr. Tetsuya Tanaka, Haruto Yamamoto, Dr. Akiko Sato
		6	EXPLORING THE ROLE OF EROTIC TRANSFERENCE IN THE DURATION OF PSYCHOANALYTIC TREATMENT: A CASE STUDY	M. Javid, R. Hassan, J. DeSilva
		7	ENVIRONMENTAL PERCEPTIONS OF DEPRIVED CHILDREN LIVING IN URBAN SLUMS: A STUDY IN PUNE, INDIA	Hrishikesh Purandare, Ashwini Pethe
		8	ADDRESSING GLOBAL TRAUMA: SOMATIC INTERVENTIONS IN PTSD TREATMENT AND CLINICIAN BURNOUT PREVENTION	Dr. Elena Markov, Prof. Dr. Ivan Petrov,

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Doç. Dr. YILDIZ ATMACA	1	FROM CLIMATE COMMITMENTS TO FISCAL RESTRUCTURING: THE POLITICAL ECONOMY OF GREEN TRANSITION IN THE POST-PARIS AGREEMENT ERA	Arş. Gör. Dr. Hasret KAYA Dr. Öğr. Üyesi Yasin Çağlar KAYA
		2	WAR, CRISIS, AND PUBLIC EXPENDITURE: A REINTERPRETATION OF CLASSICAL AND MODERN THEORIES IN LIGHT OF INTERNATIONAL DEVELOPMENTS	Arş. Gör. Dr. Hasret KAYA Dr. Öğr. Üyesi Yasin Çağlar KAYA
		3	A DISCOURSE ANALYSIS ON DIGITAL TRANSFORMATION WITHIN THE FRAMEWORK OF DEVELOPMENT PLANS (8TH–12TH)	Esra Özseven
		4	DİJİTAL ÇAĞDA AKTİF VATANDAŞLIK KAVRAMINA TEORİK BİR BAKIŞ	Dr. MERVE ÇETİN KILIÇ
		5	REFAH DEVLET ANLAYIŞININ KENTLEŞME SÜRECİNE ETKİSİNİN SOSYOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ	Dr. MERVE ÇETİN KILIÇ
		6	YENİ SİBER GÜVENLİK YASASININ SİBER GÜVENLİK POLİTİKALARINA KATKISI ÜZERİNE BİR İNCELEME	HÜSEYİN EMRE SARITAŞ Doç. Dr. YILDIZ ATMACA
		7	ÇOK AKTÖRLÜ YÖNETİM ANLAYIŞI KAPSAMINDA TÜRK KAMU YÖNETİMİ SİSTEMİNDE KURUMSALLAŞMA	MESTEN ONUR BAYGIN Doç. Dr. YILDIZ ATMACA

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Prof.Dr.,DENİZ DEMİRARSLAN	1	ÖNEMLİ ÖLÇÜDE TEHLİKELİ İŞLETMELER BAĞLAMINDA İŞVERENİN HUKUKİ SORUMLULUĞUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ	Duygu SERT SOYLU
		2	Kişİ Özgürlüğü ve Güvenliğı Hakkının Tarihsel Seyri Üzerine Bir Değerlendirme	İlhan SÖZER
		3	ACCORDING TO TAX PROCEDURE LAW FORGERY AND USE OF FORGED DOCUMENTS	Doç. Dr. Soner Hamza ÇETİN
		4	YEŞİL İŞLERDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİN ANALİZİ: TEHLİKELERİN SINIFLANDIRILMASI VE STRATEJİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	Dr.Öğr.Üyesi, ELİF IŞIK DEMİRARSLAN Prof.Dr.,DENİZ DEMİRARSLAN
		5	YEŞİL BİNA SERTİFİKALARININ MİMARLIK VE ÇEVRE MÜHENDİSLİĞİ KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: TÜRKİYE VE DÜNYA ÖRNEKLERİ	Dr.Öğr.Üyesi, KAZIM ONUR DEMİRARSLAN Prof.Dr., DENİZ DEMİRARSLAN

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Prof. Dr. Zekavet Kabasakal	1	EBEVEYNLİK STRESİNİN AİLE DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ İLE İLİŞKİLİ ÇALIŞMALARIN DERLENMESİ	Ezgi Özdemir Prof. Dr. Zekavet Kabasakal
		2	EBEVEYNLERİN DİJİTAL BAĞIMLILIĞININ EBEVEYNLERİN DUYGUSAL ERİŞİLEBİLİRLİĞİNE ETKİSİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARIN DERLENMESİ	Fatma Karagöz Prof. Dr. Zekavet Kabasakal
		3	MY MIND IS MY SUPER POWER: DEVELOPING POSITIVE THINKING SKILLS AND SELF-CONFIDENCE	Doktora Öğrencisi, Gizem YAZGAN Doktora Öğrencisi, İbrahim BAYAM Doktora Öğrencisi, Gizem Nurhan DAĞLI Prof. Dr., Sevda ASLAN MUCUR
		4	WINDOW OF THE MIND: THE POWER OF POSITIVE THINKING AND SELF-CONFIDENCE	Doktora Öğrencisi, Gizem YAZGAN Doktora Öğrencisi, Gizem Nurhan DAĞLI Doktora Öğrencisi, İbrahim BAYAM Prof. Dr., Sevda ASLAN MUCUR
		5	A PSYCHO-EDUCATIONAL PROGRAM TO DEVELOP SELF-COMPASSAGE AND DIGITAL AWARENESS IN HIGH SCHOOL STUDENTS	Doktora Öğrencisi, Gizem Nurhan DAĞLI Doktora Öğrencisi, İbrahim BAYAM Doktora Öğrencisi, Gizem YAZGAN Prof. Dr., Sevda ASLAN MUCUR
		6	SELF-COMPASSAGE AND DIGITAL AWARENESS PSYCHO-EDUCATIONAL PROGRAM FOR PARENTS: BALANCED APPROACH IN THE FAMILY WITH CONSCIOUS PARENTING	Doktora Öğrencisi, Gizem Nurhan DAĞLI Doktora Öğrencisi, Gizem YAZGAN Doktora Öğrencisi, İbrahim BAYAM Prof. Dr., Sevda ASLAN MUCUR
		7	Examining Perceptions of Aging through Intergenerational Interaction: An Action Research	Zeynep TOMRUK Prof. Dr. Sevda ASLAN MUCUR
		8	Traces of the Past in Romantic Relationships: Framo's Theory-Based Action Research	Zeynep TOMRUK Prof. Dr. Sevda ASLAN MUCUR
		9	EXAMINATION OF COACHES' INTERNET ADDICTION LEVELS IN TERMS OF DIFFERENT VARIABLES (GAZİANTEP PROVINCE EXAMPLE)	İbrahim Halil ERTÜRK Fikret ALINCAK

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Prof. Dr. Sezen BOZYİĞİT	1	EVALUATION AND OPTIMIZATION OF THE FOREST PRODUCT MONITORING SYSTEM IN DENR TARLAC: ENHANCING EFFICIENCY, TRANSPARENCY, AND SUSTAINABILITY IN FOREST RESOURCE MANAGEMENT	Czar Richard Lawrence E. Manlutac
		2	FORECASTING THE BIST TECHNOLOGY INDEX (XUTEK) USING THE ARIMA METHOD: ANALYZING THE FINANCIAL IMPLICATIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION	Arş. Gör. KÜBRA DEMİRKAN Prof. Dr. C. ERDEM HEPAKTAN
		3	DİDEROT ETKİSİNİN TAKINTILI TÜKETİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE MEDENİ DURUMUN ROLÜ	Prof. Dr. Sezen BOZYİĞİT
		4	TÜKETİCİ HARCAMA ÖZ DENETİMİNİN FAYDACI TÜKETİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN CİNSİYET BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	Prof. Dr. Sezen BOZYİĞİT
		5	THE DETERMINANTS OF CAPITAL ADEQUACY: A PANEL ANALYSIS OF TURKISH COMMERCIAL BANKS	Asst.Prof. Dr. Zekeriya GÜL
		6	İSTİHDAMIN KADINLAŞMASI	Dr. Eray Karagöz
		7	DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE TÜKETİM TARZLARI	Yüksek Lisans Öğrencisi, Murat UZUN Prof. Dr. Kahraman ÇATI Doktora Öğrencisi, Hasan DİLEK
		8	DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE TÜKETİCİLERİN GÖNÜLLÜ SADE YAŞAM TERCİHİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, Murat UZUN Prof. Dr. Kahraman ÇATI Doktora Öğrencisi, Hasan DİLEK

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 27 - 30, 2025 TASHKENT Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 28 Haziran / June 28, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Doç. Dr. İbrahim BOZACI	1	A LITERATURE REVIEW ON ONLINE HEALTHY FOOD SHOPPING	Doç. Dr. İbrahim BOZACI
		2	A LITERATURE REVIEW ON FOOD POISONING AND FOOD SAFETY IN MILK/DAIRY PRODUCT SELECTION	Doç. Dr. İbrahim BOZACI
		3	PLACE OF THE AUTOMOTIVE SECTOR IN DEVELOPMENT PLANS	Öğretim Görevlisi, Mehmet SİNAN Dr. Öğr. Üyesi, Sezer Seçkin ERDEM Doç. Dr., Buket KARATOP Öğretim Görevlisi, Selman İlteriş YILMAZ
		4	SUSTAINABILITY ANALYSIS IN AUTOMOTIVE SECTOR WITH FUZZY MULTI-CRITERIA DECISION MAKING METHOD: AN APPLICATION WITH VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS	Öğretim Görevlisi, Mehmet SİNAN Dr. Öğr. Üyesi, Sezer Seçkin ERDEM Doç. Dr., Buket KARATOP Öğretim Görevlisi, Selman İlteriş YILMAZ
		5	FİYAT BİLİNCİ İLE WEBROOMİNG VE SHOWROOMİNG DAVRANIŞLARI ARTASINDAKİ İLİŞKİ. TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.	Öğr. Gör. Dr. Suzan ÖCAL

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Carlos Gomez, Laura Perez	1	A THEORETICAL FRAMEWORK FOR CUSTOMER KNOWLEDGE MANAGEMENT IN EUROPEAN E-COMMERCE	Lars Johansson, Caroline Lindgren, Henrik Olsson
		2	DEVELOPING A COMPREHENSIVE E-MARKET FRAMEWORK USING INTELLIGENT AGENTS	Carlos Gomez, Laura Perez
		3	A NOVEL METHOD FOR SELECTING COMPLEX GOODS IN ONLINE MARKETS	Sofia Martins, Ricardo Costa, Marta Oliveira
		4	ANALYZING MIS DEGENERATION UNDER DYNAMIC CONDITIONS: A MATHEMATICAL APPROACH	Fatima Al-Mahdawi, Karim Al-Mansouri
		5	LEARNING MANAGEMENT LESSONS FROM CONTROL SYSTEMS: A THEORETICAL APPROACH	Jamal Zidan, Rania Al-Salem
		6	EXPLOITING SIP FOR ENHANCED MOBILITY IN MEDICAL COMMUNICATION SYSTEMS	Mansur Zayed, Fakhruddin Rashid, Jamil Al-Zahrani
		7	COGNITIVE REPRESENTATION OF VALUES IN ORGANIZATIONAL DECISION-MAKING	Kari Heikkinen, Dr. Markus Virtanen, Dr. Liisa Aalto
		8	EXPLORING THE USE OF SERIOUS GAMES IN SUPPORTING AUTISTIC CHILDREN'S DEVELOPMENT	Afiqah Rani, Nor Azura Zainuddin, Farhan Salleh

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Assoc. Prof. Dr. Salima Hassas	1	DEMYSTIFYING THE PROBLEM-SOLVING PROCESS: UNVEILING THE NATURAL MECHANICS OF THE MIND	Dr. Amina Farkhonde
		2	AUTOMATING SCREEN-RECORDED VIDEO PRODUCTION: AN ALGORITHMIC APPROACH TO E-CONTENT CREATION	Dr. Darsareh Nikafrooz
		3	ONTOLOGICAL FOUNDATIONS FOR SMART LEARNING ENVIRONMENTS IN MUSIC EDUCATION: A COMPREHENSIVE FRAMEWORK FOR KNOWLEDGE REPRESENTATION AND APPLICATION	Prof. Dr. Konstantinos Stefanidakis, Dr. Michail Sofianos
		4	TRANSFORMING CIVIL ENGINEERING LABORATORY EDUCATION WITH FLIPPED LEARNING: A COMPREHENSIVE APPROACH TO DEVELOPING ESSENTIAL CAPABILITIES	Hector García- Georgia García-Rodríguez, Gerardo -Shashi Kant
		5	AUTONOMOUS AGENT LEARNING THROUGH CONSTRUCTIVIST PRINCIPLES: A BOTTOM-UP SEQUENTIAL LEARNING APPROACH AND TOOL	Piña Barrios-, Salvador Arellano, Bocanegra García,
		6	EMPOWERING ASSEMBLY LINES WITH DEEP LEARNING: A PARADIGM SHIFT IN PRODUCT IDENTIFICATION	Assoc. Prof. Dr. Salima Hassas
		7	ASSESSING THE ECONOMIC RETURNS OF HUMANITIES AND EDUCATION PROGRAMS IN PUBLIC UNIVERSITIES OF OSUN STATE, NIGERIA	Adelokun Gambo
		8		

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Assist. Prof. Dr. Sarah Thompson	1	REVOLUTIONIZING SMART MANUFACTURING THROUGH NEURAL NETWORKS: A DATA-DRIVEN APPROACH TO PROCESS AUTOMATION	Rajesh Nair
		2	ASSESSING THE ECONOMIC RETURNS OF SOCIAL SCIENCES DEGREES IN LAGOS STATE TERTIARY INSTITUTIONS: A STUDY BY FIELD	Tunde Adebayo, Ngozi Umeh
		3	EXPLORING DIGITAL PEDAGOGY: STUDENTS' INTERACTIONS WITH MULTIMODAL EDUCATIONAL PLATFORMS	Assist. Prof. Dr. Sarah Thompson
		4	HIDDEN VOICES: A STATISTICAL INVESTIGATION INTO DEPRESSION LEVELS IN ADHD STUDENTS IN UNIVERSITIES	Lukas Meier, Eva Schneider
		5	CHARTING EDUCATIONAL POLICY PATHWAYS: INSIGHTS INTO CURRICULUM REFORMS IN ARGENTINE HIGHER EDUCATION	Camila Rodríguez, Assis. Prof. Dr. Mateo Herrera
		6	BUILDING PROFESSIONAL COMMUNITIES: LOWER SECONDARY TEACHERS' JOURNEYS INTO COLLABORATIVE PRACTICE	Eleni Papadopoulou, Stavros Dimitriadis, Nikos Alexandris, Maria Tzortzi
		7	EXPLORING AI-ASSISTED STUDENT SUPPORT: THE ROLE OF CONVERSATIONAL AGENTS IN UNIVERSITY LEARNING ENVIRONMENTS	Andreas Christodoulou, Dr. Eleni Georgiadou
		8		

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Assoc. Prof. Samuel M. Obong	1	LEGAL LIMITS OF DIGITAL SURVEILLANCE IN DEMOCRATIC SOCIETIES	Dr. Markus Schneider
		2	INSTITUTIONAL CHALLENGES IN POST-CONFLICT JUSTICE SYSTEMS	Mirela Jovanović
		3	THE INTERSECTION OF RELIGIOUS LAW AND CONSTITUTIONAL PRINCIPLES	Assis. Prof. Dr. Fatemeh Alavi
		4	EDUCATIONAL INEQUALITY AND POLICY RESPONSES IN SUB-SAHARAN AFRICA	Assoc. Prof. Samuel M. Obong
		5	THE ROLE OF YOUTH IN POLITICAL TRANSITIONS: A CASE STUDY OF CIVIL UPRISINGS	Assoc. Prof. Rania El-Sayed Dr. Tarek Mahmoud
		6	LEGAL FRAMEWORK FOR CLIMATE MIGRATION IN SMALL ISLAND STATES	Ana Luisa Te'o
		7	EFFECTS OF JUDICIAL CENTRALIZATION ON LOCAL AUTONOMY: A COMPARATIVE STUDY	Assis. Prof. Dr. Nguyen Minh Trang
		8	THE AESTHETICS OF LANTERN CRAFTS IN NORTHERN FESTIVALS: A DESIGN APPROACH	Dr. Kittinan Wongphet
		9	TRADITIONAL MASKS AND THEIR CULTURAL SIGNIFICANCE IN SOUTHEAST ASIAN FESTIVALS	Pimchanok Surapinit

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	Assoc. Prof. Dr. Katarína Nováková	1	THE IMPACT OF MACROECONOMIC STABILITY ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT INFLOW	Dr. Khalid Al-Salim
		2	EVALUATING WOMEN'S EMPOWERMENT THROUGH AGRICULTURAL COOPERATIVES IN RURAL BANGLADESH	Shamima Aktar
		3	THE DYNAMICS OF NON-STATE ACTORS IN POST-CONFLICT STATE-BUILDING: THE CASE OF LIBYA	Assist. Prof. Dr. Salma El-Gharyani
		4	STRATEGIC LEADERSHIP APPROACHES IN RESOLVING INTERPERSONAL CONFLICTS IN PUBLIC SECTOR ORGANIZATIONS	Yasmin El-Naggar, Dr. Huda Mostafa
		5	A CRITICAL REVIEW OF CORPORATE ACCOUNTING PRACTICES IN DETECTING FINANCIAL MALPRACTICES	Chinedu Okeke
		6	DETERMINANTS OF CUSTOMER SATISFACTION IN DIGITAL BANKING SERVICES IN NEPAL	Dr. Anusha Shrestha
		7	PERFORMANCE EVALUATION OF MILITARY PERSONNEL IN THE SLOVAK REPUBLIC BASED ON MODERN HR FRAMEWORKS	Assoc. Prof. Dr. Katarína Nováková
		8	CHALLENGES IN BUILDING A NATIONAL BRAND IN POST-SOVIET ECONOMIES	Lali Beridze
		9	MULTIDIMENSIONAL CUSTOMER PROFILING FOR INNOVATIVE SMARTPHONE DESIGN STRATEGIES	Dr. Omar Al-Mansoori, Leen Hasan

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Dr. ABDULLAH GÜMÜŞSOY	1	RELATIONSHIP BETWEEN FİQH, MORALITY AND MASLAHAH	Arş. Gör. Dr. MUSTAFA ÜNAL
		2	MUNĀJĀT IN THE DĪWĀN OF IBN NAHHĀS AL-MADANĪ	Dr. ABDULLAH GÜMÜŞSOY
		3	ON THE EMPHASIS OF PRAISE IN THE QUR'AN IN DIFFERENT CONTEXTS	Doç. Dr. Hacı ÇİÇEK
		4	THE CHARACTERISTICS OF THE CRYPTO-NİFAQ MOVEMENT IN SHA'RĀWĪ'S COMMENTARY	Doç. Dr. Hacı ÇİÇEK
		5	WHAT THE INFORMATION GIVEN IN THE QUR'AN ABOUT ADAM BRINGS TO MIND	Yüksek Lisans Öğrencisi, TÜRKAN ÇAM Doç. Dr., NURULLAH AYDENİZ

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Yrd.Doç.Dr. Aynura TURDALIEVA	1	THE DEVELOPMENT POTENTIAL AND KEY ISSUES OF ISLAMIC FINANCE IN KYRGYZSTAN	Prof.Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ Doç.Dr. Junus GANIEV Yrd.Doç.Dr. Aynura TURDALIEVA Dr. İraima DORBOVA Abdurashid JORAEV
		2	AN ANALYSIS OF THE DETERMINANTS OF ACCESS TO FINANCIAL RESOURCES IN KYRGYZSTAN	Yrd.Doç.Dr. Aynura TURDALIEVA Doç.Dr. Sezer Bozkuş KAHYAOĞLU
		3	THE LONG-RUN RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH IN TURKIYE: AN ARDL BOUNDS TESTING APPROACH	Assist. Prof. FELA ÖZBEY
		4	A STUDY ON DIGITAL LITERACY OF UNIVERSITY STUDENTS	Assist. Prof. HATİCE NUR GERMİR Dr. Öğretim Üyesi, ELİF ERER
		5	CHINA BANKING INDUSTRY	Assist. Prof. HATİCE NUR GERMİR
		6	A STUDY ON THE EVALUATION OF INTERNAL MARKETING APPLICATIONS IN HEALTH CARE INSTITUTIONS	Yüksek Lisans Öğrencisi Emine KIZILKAYA Doç. Dr. Şeniz ÖZHAN

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Doç. Dr. DERYA UZUN AYDIN	1	ÜÇ BOYUT GÖRÜNÜMLÜ ÇALIŞMALARDA (HEYKEL, SERAMİK, READY MADE vb.) YAPI BOZUMLARIYLA GLİTCH'İ UYGULAMAK	Doç. Dr. DERYA UZUN AYDIN
		2	HISTORICAL FIGURES DEPICTED IN "MEWLÂNÂ JALALEDDİN-İ RUMİ" SERIES ON TRT TABİİ PLATFORM	Nagihan AYDOĞAN Dr. Öğr. Üyesi Tunay KARAKÖK
		3	KOCABASHIS AND THEIR ELECTIONS IN THE GREEK-INHABITED AREAS: THE ISLAND OF LESBOS	Merve AKBULUT GÜLER
		4	PEER BULLYING IN TURKISH TELEVISION SERIES: A RECEPTION STUDY OF THE "KARDEŞLERİM" (My Siblings) TV SERIES	Dr. Öğr. Ü. Neslihan Ş. AKPINAR, Öğrenci Diyar KARDAŞ Öğrenci Zehra AKTAŞ
		5	DIGITAL FATIGUE AND PRIVACY: THE ROLE AND ANALYSIS OF EXPRESS CONSENT TEXT IN PRIVACY CONTROL	PhD Student İbrahim KARATAŞ
		6	THE BODY IMAGE OF THE CULTURE INDUSTRY: ANOREXIA, MEDIA, AND SOCIAL PRESSURE IN THE CASE OF NİHAL CANDAN	Dr. Öğr. Üyesi Özden Toprak

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Prof. Dr. Sevda ASLAN MUCUR	1	KIRSALDAN KENTE GÖÇ EDEN BİREYLERDE DOĞAYLA BAĞ KURMA EĞİLİMİNİN PSİKOLOJİK YANSIMALARI	Lisans Öğrencisi Mehmet Emin EĞİLMEZ Lisans Öğrencisi Melike Nur REYHAN Prof. Dr. Sevda ASLAN MUCUR
		2	EŞLEŞME DENENCESİNİN İNSAN ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİ ÖLÇEN ÖLÇME ARACININ GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	Lisans Öğrencisi Melike Nur REYHAN Lisans Öğrencisi Gülseren YURTOĞLU Lisans Öğrencisi Başak KAYMAZ Lisans Öğrencisi Miray UTLU Prof. Dr. Sevda ASLAN MUCUR
		3	EVLİ, FLÖRT EDEN VE BEKAR BİREYLERİN AİLE YAPISI VE İLİŞKİ DİNAMİKLERİNE YÖNELİK NİTEL BİR İNCELEME: ANKARA VE KIRIKKALE ÖRNEKLEMİ ÜZERİNDE ODAK GRUP GÖRÜŞMELERİ	Onur ALTUN Prof. Dr. Sevda ASLAN MUCUR
		4	YAŞLILIKTA PSİKOSOSYAL DENEYİMLERİN ÇOKLU BAKIŞ AÇISIYLA İNCELENMESİ: BİR DURUM ÇALIŞMASI	Onur ALTUN Prof. Dr. Sevda ASLAN MUCUR
		5	WHAT KIND OF CONTENT MIGHT BE DESIRED IF THE METAVERSE IS USED IN PSYCHOLOGICAL COUNSELING?	Sema ŞİMŞEK Prof. Dr. Sevda ASLAN MUCUR
		6	ARTIFICIAL INTELLIGENCE BASED ASSERTIVENESS AND SELF- REGULATION SKILLS PARENTS PSYCHOEDUCATION PROGRAM	Doktora Öğrencisi, İbrahim BAYAM Doktora Öğrencisi, Gizem YAZGAN Doktora Öğrencisi, Gizem Nurhan DAĞLI Prof. Dr., Sevda ASLAN MUCUR
		7	ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED ASSERTIVENESS AND SELF- REGULATION SKILLS PSYCHOEDUCATION PROGRAM FOR SECONDARY SCHOOL STUDENTS	Doktora Öğrencisi, İbrahim BAYAM Doktora Öğrencisi, Gizem Nurhan DAĞLI Doktora Öğrencisi, Gizem YAZGAN Prof. Dr., Sevda ASLAN MUCUR
		8	TEACHERS' PERCEPTIONS OF WORKPLACE COUNSELING: A QUALITATIVE CASE STUDY	Doktora Öğrencisi, Merve ÖZBENT Prof. Dr., Sevda ASLAN MUCUR

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Dr. Jessica Thompson	1	ASSESSMENT OF SHEAR STRENGTH PARAMETERS OF MODIFIED LOESS WITH COMMON ADMIXTURES IN GORGAN, IRAN	Seyed Erfan Hosseini Mohammad K. Alizadeh, Amir Mesbah
		2	DEVELOPMENT OF AN INTEGRATED BIM (BUILDING INFORMATION MODELING) SYSTEM IN A CLOUD COMPUTING PLATFORM	Dr. Zhang Wei Prof. Liu Min
		3	SIMULATION AND PARAMETER OPTIMIZATION OF A RECTANGULAR MAGNETIC FIELD GENERATOR FOR INDUSTRIAL APPLICATIONS	Dr. Maria Gonzalez
		4	APPLICATION OF ADVANCED MACHINE LEARNING ALGORITHMS FOR STRUCTURAL HEALTH MONITORING	Ali Shah Ahmed Ali Farah Karim Saeed Zeynali
		5	THERMAL BEHAVIOR OF SUSTAINABLE CONCRETE MIXES WITH NATURAL INSULATION MATERIALS	L. Popescu S. Stanescu
		6	ASSESSING SAFETY RISKS IN URBAN CONSTRUCTION SITES THROUGH MACHINE LEARNING MODELS	Dr. Yiming Zhang Prof. Dr. Qian Zhao
		7	OPTIMIZATION OF THERMAL STABILITY IN COMPOSITE MATERIALS FOR AEROSPACE APPLICATIONS	Dr. Natalia Petrov Dr. Ilya Drozdenko
		8	IMPACT OF STRUCTURAL DESIGN ON THE PERFORMANCE OF BRIDGES UNDER SEISMIC LOADING CONDITIONS	Dr. Carlos Rodríguez Prof. Martina Serrano Dr. Felipe Duarte

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Dr. Zanele Mthembu	1	SYNTHESIS OF POLYMERIC NANOCOMPOSITES FOR ENVIRONMENTAL REMEDIATION OF PHARMACEUTICAL POLLUTANTS	Jonas Fischer Lena Becker
		2	REMOVAL OF HEAVY METALS USING FUNCTIONALIZED BIOSORBENTS FROM AGRO-WASTE	Prof. Dr. Amadou Diallo, Dr. Fatoumata Traoré
		3	DEVELOPMENT OF BIOSENSOR PLATFORMS FOR DETECTION OF ENVIRONMENTAL CONTAMINANTS	Maya Singh Ritu Sharma
		4	PHYSICAL AND CHEMICAL PROPERTIES OF HYDROGEL SYSTEMS CONTAINING ACTIVE PHARMACEUTICAL INGREDIENTS	Ravi Kumar, Manoj Kumar, Aakash Gupta
		5	OPTIMIZATION OF SOLID PHASE EXTRACTION FOR TRICYCLIC ANTIDEPRESSANT DRUGS IN URINE SAMPLES	Yasir Aslam, Farhan Ali, Sana Iqbal
		6	ANTIFUNGAL ACTIVITY OF NATURAL EXTRACTS FROM TRADITIONAL HERBS AGAINST COMMON PATHOGENS	Dr. Linda Pienaar, Dr. Zanele Mthembu
		7	ANALYSIS OF THE TOXICITY OF NANOPARTICLES IN AQUATIC ECOSYSTEMS: A COMPARATIVE STUDY	Kostas Papadopoulos, Nikoleta Georgiou, Ioannis Theodorou

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Dr. Nattha Kaewnopparat	1	DEVELOPMENT OF MOLECULAR IMPRINTED POLYMERS (MIPS) FOR THE SELECTIVE REMOVAL OF CARBAMAZEPINE FROM AQUEOUS SOLUTION	Bianca Schweiger, Lucile Bahnweg, Barbara Palm, Ute Steinfeld
		2	PENTACHLOROPHENOL REMOVAL VIA ADSORPTION AND BIODEGRADATION	Assis. Prof. Dr. Rakmi Abd.-Rahman Assis. Prof. Dr. Nurina Anuar
		3	FORMULATION AND EVALUATION OF VAGINAL SUPPOSITORIES CONTAINING LACTOBACILLUS	Lecture Sanae Kaewnopparat Dr. Nattha Kaewnopparat
		4	ASAD ULLAH MADNI, MAHMOOD AHMAD, NAVEED AKHTAR, MUHAMMAD USMAN	Asad Ullah Madni Mahmood Ahmad, Naveed Akhtar, Muhammad Usman
		5	SERICIN FILM: INFLUENCE OF CONCENTRATION ON ITS PHYSICAL PROPERTIES	Assis. Prof. Dr. N. Namviriyachote N. Bang, P. Aramwit
		6	VALIDATION AND APPLICATION OF A NEW OPTIMIZED RP-HPLC-FLUORESCENT DETECTION METHOD FOR NORFLOXACIN	Mahmood Ahmad Ghulam Murtaza Sonia Khiljee Dr. Muhammad Asadullah Madni
		7	ANTIBACTERIAL CAPACITY OF PLUMERIA ALBA PETALS	Assis. Prof. Dr. M. H. Syakira Dr. L. Brenda
		8		

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 27 - 30, 2025 TASHKENT Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 28 Haziran / June 28, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Prof. Dr. Ezenwa Chinenye Amanamba	1	EVALUATION OF URBAN LAND DEVELOPMENT DIRECTION IN KABUL CITY, AFGHANISTAN	Ahmad Sharif Ahmadi Yoshitaka Kajita
		2	INFLUENCE OF PLACE IDENTITY ON WALKABILITY: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN TWO MIXED USED STREETS CHAHARBAGH ST. ISFAHAN, IRAN AND DEREBOYU ST. LEFKOSA, NORTH CYPRUS	Assis. Prof. Dr. R. Rafiemanzelat
		3	RENEWED URBAN WATERFRONT: SPATIAL CONDITIONS OF A CONTEMPORARY URBAN SPACE TYPOLOGY	Assis. Prof. Dr. Beate Niemann, Fabian Pramel
		4	URBAN ECOLOGICAL INTERACTION: AIR, WATER, LIGHT AND NEW TRANSIT AT THE HUMAN SCALE OF BARCELONA'S SUPERILLES	Philip Speranza
		5	PERFORMANCE EVALUATION OF A 'PRIORITY-CONTROLLED' INTERSECTION CONVERTED TO SIGNAL-CONTROLLED INTERSECTION	Prof. Dr. Ezenwa Chinenye Amanamba
		6	DISCUSSION ABOUT FREQUENT ADJUSTMENT OF URBAN MASTER PLANNING IN CHINA: A CASE STUDY OF CHANGSHOU DISTRICT, CHONGQING CITY	Sun Ailu Zhao Wanmin
		7	HYBRID LIVING: EMERGING OUT OF THE CRISES AND DIVISIONS	Yiorgos Hadjichristou
		8	CORPORATE GOVERNANCE STRUCTURES AND OVERLAPPING DIRECTORATES IN THE CZECH REPUBLIC	Assis. Prof. Dr. Ondşej Nowak
		9	THE INFLUENCE OF STAKEHOLDER COMMUNICATION STRATEGIES ON CONSUMERS' ACCEPTANCE AND FINANCIAL PERFORMANCE: IN THE CONTEXT OF THE FERTILIZER INDUSTRY IN MALAYSIA	Hasnida Abdul Wahab Shahrina Md Nordin Lai Fong Woon Hasrina Mustafa

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Assis. Prof. Dr. Ondşej Nowak	1	EXAMINATION OF RUBBER WASTE UTILIZATION AT PANDORA PRODUCTION COMPANY LIMITED	S. Pechpoonthong M. Kopystecki
		2	ADDRESSING MONEY LAUNDERING IN THE BANKING INDUSTRY: INSIGHTS FROM THE MALAYSIAN EXPERIENCE	Aspalella A. Rahman
		3	HYBRID ENERGY PROVISION WITH PREDOMINANTLY RENEWABLE CHOICE FOR SMALL INDUSTRIAL COMPLEX	Dr. Tomislav Stambolic, Anton Causevski
		4	STATISTICAL FORECASTING OF LIKELY DISTRESS IN NIGERIA'S BANKING SECTOR USING A NEURAL NETWORK APPROACH	Prof. Dr. D. A. Farinde
		5	EFFECTIVENESS IN URBAN ADMINISTRATION FOR THE SUSTAINABILITY AND COMPETITIVENESS OF A CITY: A CASE STUDY OF KUALA LUMPUR	Hamzah Jusoh Azmizam Abdul Rashid
		6	AN INVESTIGATION OF A NEURO-FUZZY INFERENCE SYSTEM FOR FORECASTING GROWTH IN GROSS DOMESTIC PRODUCT	Assoc. Prof. E. Giovanis
		7	HAZARDS OF LATE PAYMENT IN THE MALAYSIAN CONSTRUCTION INDUSTRY	Dr. Kho Mei Ye Hamzah Abdul Rahman

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES				
June 27 - 30, 2025 TASHKENT				
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Haziran / June 28, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	Assoc. Prof. Dr. Suman Sharma	1	SHED SNAKE SKINS: A NATURAL RESOURCE FOR BIOMIMETIC MEMBRANES – ADVANCING PERMEATION STUDIES AND DRUG DELIVERY APPLICATIONS	Emma Grigoryan, Ashot Khachatryan, Karapet Flora Avjyan Savchenko,
		2	PRECISION DRUG DELIVERY OF GLIBENCLAMIDE: EXPLORING THE IMPACT OF POLYVINYL PYRROLIDONE AND ETHYL CELLULOSE CONCENTRATION ON RELEASE PROFILES AND KINETICS	Dr. Stepan Arakelova, Assis. Prof. Dr. Lilia Arsenyan
		3	INVESTIGATING THE EFFECTS OF AMINOPOLYETHER ON 18F-FDG PROPERTIES AND ITS IMPLICATIONS FOR PET IMAGING APPLICATIONS	Dr. Sunil Kamboj, Dr. Vipin Saini, Lecture GauravBala,
		4	ENDOPHYTES AS A NEW SOURCE OF BIOACTIVE COMPOUNDS: ISOLATION AND IDENTIFICATION OF FIBRINOLYTIC PROTEASE-PRODUCING FUNGI FROM HIBISCUS LEAVES	Assoc. Prof. Dr. Suman Sharma
		5	FROM CONCEPT TO REALITY: THE DESIGN AND DEVELOPMENT OF A MECHANICAL FORCE GAUGE FOR SQUARE WATERMELON MOLDING	Dr. Bedi Neayti Singh Phd. Candidate Balvinder Thakur,
		6	THE ROLE OF EXERCISE IN IMPROVING SEXUAL PERFORMANCE AND SEMEN QUALITY OF SAHIWAL BULLS: A PRACTICAL GUIDE FOR BREEDERS	Assis. Prof. Dr. Rathapon Dr. Sorrachitawatwong, Nardauma Pouthai
		7	INVESTIGATING THE IMPACT OF DIETARY HERBAL SEED SUPPLEMENTATION ON CARCASS CHARACTERISTICS, IMMUNE RESPONSE, AND ANTIOXIDANT STATUS OF BROILER CHICKENS	Sirijit Tipchuwong, Chayanid Asasutjarit
		8		

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 27 - 30, 2025 TASHKENT Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 28 Haziran / June 28, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	Dr. Yasuyuki Konishi,	1	COMPARISON OF PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES AND FATTY ACID COMPOSITION OF ELATERIOSPERMUM TAPOS (BUAH PERAH), PALM OIL AND SOYBEAN OIL	Siti Hamidah, Lee Nian Yian, Azizi Mohd
		2	PHYSICAL PROPERTIES AND STABILITY OF EMULSIONS AS AFFECTED BY NATIVE AND MODIFIED YAM STARCHES	Nor Hayati Ibrahim, Shamini Nair Achudan
		3	OPTIMIZATION OF EXTRACTION OF PHENOLIC COMPOUNDS FROM AVICENNIA MARINA (FORSSK.) VIERH USING RESPONSE SURFACE METHODOLOGY	V.Bharathi, Jamila Patterson, R.Rajendiran
		4	CHEMICAL AND BIOLOGICAL PROPERTIES OF LOCAL COWPEA SEED PROTEIN GROWN IN GIZAN REGION	Assoc. Prof. Abdelatif S. H. El-Jasser
		5	INTERACTION EFFECT OF DGAT1 AND COMPOSITE GENOTYPE OF BETA-KAPPA CASEIN ON ECONOMIC MILK PRODUCTION TRAITS IN CROSSBRED HOLSTEIN	A. Molee, N. Duanghaklang, P. Memkrathoke
		6	REVEALING CASEIN MICELLE DISPERSION UNDER VARIOUS RANGES OF NaCl: EVOLUTION OF PARTICLES SIZE AND STRUCTURE	Raza Hussain, Claire Gaiani, Joël Scher
		7	PROCESS DEVELOPMENT OF SAFE AND READY-TO-EAT RAW OYSTER MEAT BY IRRADIATION TECHNOLOGY	Pattama Ratana-Arporn, Pongtep Wilaipun
		8	EFFECT OF PRETREATMENT METHOD ON THE CONTENT OF PHENOLIC COMPOUNDS, VITAMIN C AND ANTIOXIDANT ACTIVITY OF DRIED DILL	Ruta Galoburda, Zanda Kruma, Karina Ruse

AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
AVRASYA 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtAsya 3RD INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
June 27 - 30, 2025
TASHKENT

Contents

BİR KADRO HATIRINA: AKADEMİK KABİLECİLİK.....	1
AN ASSESSMENT OF THE ROLE OF SOCIOLOGY IN THE ESTABLISHMENT OF THE REPUBLIC OF TURKEY. 7	
NECMETTİN SADAK'IN SİVAS'DA YAYINLANAN TÜRK SİYASETİYLE İLGİLİ MAKALELERİNİN KRONOLOJİK DEĞERLENDİRMESİ: 1947-1950.....	13
M.F.AHUNDZADE'NİN AYDINLANMA FELSEFESİNDE DİNE YÖNELİK TUTUM	37
EDEBİYATTAN BEYAZ PERDEYE: EDEBİ BİR ESERİN FİLM UYARLAMASININ ÇEVİRİ GÖSTERGEBİLİMİ ÇERÇEVESİNDE ÇÖZÜMLENMESİ	46
YESEVÎ'DEKİ BAZI KALIP İFADELERİN SOSYOKÜLTÜREL YANI VE İLETİŞİM KANALLARI.....	71
MÜASİR TÜRK DİLLERİNDE ZƏRF	78
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN KENTSEL ALANLARDAKİ ETKİLERİ ÜZERİNE İSTATİSTİKSEL BİR DEĞERLENDİRME: "ANKARA ÖRNEĞİ"	86
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE UYUM STRATEJİLERİ KAPSAMINDA PEYZAJ TASARIMINDA DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜNÜN KULLANIMI: KALECİK ÖRNEĞİ	100
EĞİTİM ALANINDA PROJE TABANLI ÖĞRENME İLE İLGİLİ GERÇEKLEŞTİRİLMİŞ TEZ ÇALIŞMALARINA İLİŞKİN BİR İÇERİK ANALİZİ	117
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE FİZİKSEL AKTİVİTEDEN KEYİF ALMA VE UMUT DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ.....	134
PEDAGOGICAL CONDITIONS OF TEXT UNDERSTANDING IN THE EDUCATIONAL PROCESS	144
İKLİM TAAHHÜTLERİNDEN MALİ YENİDEN YAPILANMAYA: PARİS ANLAŞMASI SONRASI YEŞİL DÖNÜŞÜMÜN EKONOMİ POLİTİĞİ.....	151
SAVAŞ, KRİZ VE KAMU HARCAMALARI: KLASİK VE MODERN TEORİLERİN ULUSLARARASI GELİŞMELER İŞİĞİNDE YENİDEN YORUMU.....	161
A DISCOURSE ANALYSIS ON DIGITAL TRANSFORMATION WITHIN THE FRAMEWORK OF DEVELOPMENT PLANS (8TH–12TH)	168
REFAH DEVLET ANLAYIŞININ KENTLEŞME SÜRECİNE ETKİSİNİN SOSYOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ... 184	
DİJİTAL ÇAĞDA AKTİF VATANDAŞLIK KAVRAMINA TEORİK BİR BAKIŞ.....	195
YENİ SİBER GÜVENLİK YASASININ SİBER GÜVENLİK POLİTİKALARINA KATKISI ÜZERİNE BİR İNCELEME 208	
ÇOK AKTÖRLÜ YÖNETİM ANLAYIŞI KAPSAMINDA TÜRK KAMU YÖNETİMİ SİSTEMİNDE KURUMSALLAŞMA	218
ÖNEMLİ ÖLÇÜDE TEHLİKELİ İŞLETMELER BAĞLAMINDA İŞVERENİN HUKUKİ SORUMLULUĞUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	229
VERGİ USUL KANUNUNA GÖRE SAHTE BELGE DÜZENLEMEK VE KULLANMAK SUÇU	250
YEŞİL İŞLERDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİN ANALİZİ: TEHLİKELERİN SINIFLANDIRILMASI VE STRATEJİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	270
YEŞİL BİNA SERTİFİKALARININ MİMARLIK VE ÇEVRE MÜHENDİSLİĞİ KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: TÜRKİYE VE DÜNYA ÖRNEKLERİ.....	295

EBEVEYNLİK STRESİNİN AİLE DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ İLE İLİŞKİLİ ÇALIŞMALARIN DERLENMESİ	322
EBEVEYNLERİN DİJİTAL BAĞIMLILIĞININ EBEVEYNLERİN DUYGUSAL ERİŞİLEBİLİRLİĞİNE ETKİSİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARIN DERLENMESİ	341
EBEVEYNLİK STRESİNİN AİLE DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ İLE İLİŞKİLİ ÇALIŞMALARIN DERLENMESİ	368
ZİHNİN PENCERESİ: OLUMLU DÜŞÜNME BECERİSİ VE ÖZGÜVENİN GÜCÜ	387
ZİHNİM BENİM SÜPER GÜCÜM: OLUMLU DÜŞÜNME BECERİSİ VE ÖZGÜVEN GELİŞTİRME	406
LİSE ÖĞRENCİLERİNDE ÖZ ŞEFKAT VE DİJİTAL FARKINDALIĞI GELİŞTİRMEYE YÖNELİK BİR PSİKO-EĞİTİM PROGRAMI	423
VELİLERE YÖNELİK ÖZ ŞEFKAT VE DİJİTAL FARKINDALIK PSİKO-EĞİTİM PROGRAMI: BİLİNÇLİ EBEVEYNLİKLE AİLEDE DENGELİ YAKLAŞIM	455
ROMANTİK İLİŞKİLERDE GEÇMİŞİN İZLERİ: FRAMO'NUN KURAMI TEMELLİ EYLEM ARAŞTIRMASI	480
KUŞAKLAR ARASI ETKİLEŞİM YOLUYLA YAŞLANMA ALGILARININ İNCELENMESİ: BİR EYLEM ARAŞTIRMASI	493
ARIMA YÖNTEMİ İLE BIST TEKNOLOJİ ENDEKSİ (XUTEK) TAHMİNİ: DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN FİNANSAL YANSIMALARININ ANALİZİ	502
TÜKETİCİ HARCAMA ÖZ DENETİMİNİN FAYDACI TÜKETİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN CİNSİYET BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	519
DİDEROT ETKİSİNİN TAKINTILI TÜKETİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE MEDENİ DURUMUN ROLÜ	535
THE DETERMINANTS OF CAPITAL ADEQUACY: A PANEL ANALYSIS OF TURKISH COMMERCIAL BANKS	550
DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE TÜKETİM TARZLARI	562
DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE TÜKETİCİLERİN GÖNÜLLÜ SADE YAŞAM TERCİHİ	585
GIDA ZEHİRLENMELERİ VE SÜT/SÜT ÜRÜNLERİ TERCİHİNDE GIDA GÜVENLİĞİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ	604
ONLINE SAĞLIKLI GIDA ALIŞVERİŞİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ	615
FİYAT BİLİNCİ İLE WEBROOMİNG VE SHOWROOMİNG DAVRANIŞLARI ARTASINDAKİ İLİŞKİ. TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.	624
KUR'ÂN'DA HAMD ETMENİN FARKLI BAĞLAMLARDA VURGULANMASI ÜZERİNE	635
ŞA'RÂVÎ'NİN TEFSİRİNDE KRİPTO NİFAK HAREKETİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ	643
KUR'ÂN'DA HZ. ÂDEM İLE İLGİLİ VERİLEN BİLGİLERİN HATIRLATTIKLARI	656
KIRGIZİSTAN'DA İSLAMİ FİNANSIN GELİŞME POTANSİYELİ VE TEMEL SORUNLAR	665
FİNANSAL HİZMETLERE ERİŞİMDE BELİRLEYİCİ FAKTÖRLER: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ	673
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL OKURYAZARLIĞI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	686
ÇİN BANKACILIK SEKTÖRÜ	696
SAĞLIK KURUMLARINDA İÇSEL PAZARLAMA UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	701

ÜÇ BOYUT GÖRÜNÜMLÜ ÇALIŞMALARDA (HEYKEL, SERAMİK, READY MADE vb.) YAPI BOZUMLARIYLA GLİTCH’İ UYGULAMAK.....	711
TRT TABİİ PLATFORMUNDA YAYINLANAN “MEVLÂNA CELALEDDİN-İ RUM’İ DİZİSİNDE GEÇEN TARİHİ ŞAHSİYETLER	728
EŞLEŞME DENENCESİNİN İNSAN ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİ ÖLÇEN ÖLÇME ARACININ GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	743
KIRSALDAN KENTE GÖÇ EDEN BİREYLERDE DOĞAYLA BAĞ KURMA EĞİLİMİNİN PSİKOLOJİK YANSIMALARI	749
EVLİ, FLÖRT EDEN VE BEKAR BİREYLERİN AİLE YAPISI VE İLİŞKİ DİNAMİKLERİNE YÖNELİK NİTEL BİR İNCELEME: ANKARA VE KIRIKKALE ÖRNEKLEMİ ÜZERİNDE ODAK GRUP GÖRÜŞMELERİ	760
YAŞLILIKTA PSİKOSOSYAL DENEYİMLERİN ÇOKLU BAKIŞ AÇISIYLA İNCELENMESİ: BİR DURUM ÇALIŞMASI	780
PSİKOLOJİK DANIŞMANLIKTAKİ METAVERSE KULLANILIRSA NASIL BİR İÇERİK OLUŞTURULMASI İSTENEBİLİR?	796
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK YAPAY ZEKÂ TEMELLİ ATILGANLIK VE ÖZ DÜZENLEME BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMI	815
YAPAY ZEKÂ TEMELLİ ATILGANLIK VE ÖZ DÜZENLEME BECERİLERİ VELİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMI	839
SERÖNALITY OF THE SUFFIXES IN TURKISH AS OTTOMAN TURKISH’S VASIR	858

BİR KADRO HATIRINA: AKADEMİK KABİLECİLİK

Dr. Öğr. Üyesi Serhat SOYŞEKERCİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

serhatsoysekerci@hotmail.com-ORCID: 0000-0002-8427-0184

ÖZET

Bu bildiri, birtakım taşra üniversitelerinde temsil krizi olduğu varsayılan akademik kabilecilik kavramını yazın alanına kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, üniversitelerin kamusal ve özerk kurumlar olarak görülmesinin yanında, akademik personelin kariyerinde neyin doğru ve neyin yanlış olduğu sorgulanmaktadır. Bugünün kabilecilik zihniyeti, üniversitelerde kariyer saplantısı haline gelen şeyin yalnızca evrensel düşünceden sapma yoluyla değil, aynı zamanda hayalin dar coğrafyada çürüdüğü aidiyet saplantısı yoluyla da telaffuz edilebileceğini göstermektedir. Bu ise bilgiyi üretmekten çok onu çevreleyen duvarları kalınlaştırma çabası şeklinde ifade bulan taşra üniversitelerinin doğasına karşılık gelmektedir. Taşra üniversiteleri bilgi üretme ve bilimsel düşüncenin kutsal mabetleri olmaktan çok, yerel güç dengelerinin sembolik yapıları haline gelmektedirler. Bu yapılar ideal anlamda üniversitelerin temsil etmesi gereken evrensel akıl ve özgür düşünceden çok, yörenin eşrafı olarak anılan geleneksel otorite figürlerinin, soy bağlarının, siyasi hiziplerin ve etnik dayanışma ağlarının tahakküm alanıyla şekillenmektedir. Dolayısıyla, taşra tabir edilen üniversiteler ev yerine kulübe, özgün bilimsel düşünce meydanı yerine içtima alanına hapsolmaktadır. Bireyin üniversitede lisans düzeyinden başlayıp yüksek lisans ve doktorasını aynı üniversitede tamamlaması, ardından gene aynı üniversitede kadro alması, kendini sürekli aynı üniversitede tatmin olma duygusu içinde hissetmesini sağlamaktadır. Ayrıca, bu çalışmada, bu tür ‘hatırlı’ kadrolar yoluyla akademik kabilecilik olarak anılan yaklaşımın ortaya koyduğu sorunsal da tasvir edilmektedir. Akademik kabilecilik, taşra üniversitelerinde yalnızca gruplaşma biçimi değil; aynı zamanda hayatta kalma stratejisi, yükseliş ahlakı ve çoğu kez de düşünsel yalnızlığın adıdır. Bu çalışmada, bir kadronun hatırına örülen bu görünmez ağları ve bu ağların akademi kültüründeki boğucu etkileri sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akademik kabile, klan, taşra, üniversite, kariyer

GİRİŞ

Hakikatin izini süren, özgür düşüncede soluk alan ve aydın aklın zarafetinde ses bulan üniversiteler, şimdilerde büyük ölçüde sayılara indirgenmiş kıymet hesabının ve puan cetvellerine yazılan başarıların peşine düşmüş akademik memur zihniyeti ile dolup taşmaktadır. Bu sayede, düşünme biçimi bir arayış olmamakta, *düşünmek* yerine *araştırma* yapmak bir ölçü birimi haline indirgenmektedir. Merak, sorgulama yapmaktan imtina etmekte ve yayın sayısına kurban olmaktadır. Akademi, bilgi üretmenin kutsallığını yitirip “puan tabloları”¹ içinde meşruiyet ararken, aydın aklın kıvılcımı soğuyan bir kül yığınınına dönüşmektedir. Düşünmek, yaşamak kadar tehlikelidir artık; çünkü düşünce hiçbir kariyer planına sığmaz, puan sistemine asla boyun eğmez. Oysa *taşra tipi*² bir üniversitede hakikatin sükûtu istatistiklerin gürültüsünde boğulmaktadır. Bu durumda aynı üniversitede eğitim görüp gene aynı üniversitede profesör olana dek sözde kariyer eğilimi içinde olan akademik personelin bilimsel dünyaya ne tür katkılar yapacağı aşikârdır. Ezberci müfredatla kuşatılan okul, diğer ticari mallar gibi aynı yapıya sahip aynı sürece göre eşya satmakta, müfredat ‘sözde’ bilimsel araştırmalarla meşrulaştırılıp tek tip akademik zihniyet yaratmaktadır.³ İşte bu tür bir kariyer, sıradan akademik personelden sıra dışı işler yapmasını beklerken, sıra dışı akademik personeli de sıradanlaştırır.

Üniversite, varlığın hakikatine yaklaşmanın mekânıdır; şimdilerde düşünce araçsal üretimin nesnesine dönüşmektedir. Pek çok rektörün makam güçlerini meşrulaştırmak için ortaya attıkları “araştırma üniversitesi” tabiri, böylesi banal anlayışın ürünüdür. Soru sormak yerine sonuç üretmek, anlam aramak yerine puan toplamak ön plandadır. Akademik personel artık ‘düşünür’ değil, sistemin çarkında dönmeye mecbur kalmış bir teknik öznedir. Varlık susmakta, sistem konuşmaktadır. Üniversite, veri üretimini ödüllendiren fabrika benzeri kurumsal yapılanmaya, akademik personel ise düşüncenin değil, sistemin verimliliğini artıran ve işçi ile köylü arasında turfanda kalan nesneleşmiş figüre dönüşmektedir. Düşünmek için değil görünür

¹ Bugün çoklu yazarlar tarafından yazılan makalelere bakıldığında, hayalet yazarlık, atıf çeteleri, makale hakemliği çeteleri, dergi çeteleri gibi yeni kabileci tabirler doğmakta, bir tür *akademik klanlar* oluşmaktadır. (Soyşekerci, 2025:440.)

² Bu tabiri basitlik, görgüsüzlük, sanat ve estetikten bihaber, olay/olguları ayrıntıdan yoksun zihniyeti vurgulamak anlamında kullandım. Özellikle gün geçtikçe ilçelerde kurulan fakülte ve üniversitelerde eşraf zümrenin ya da çeşitli türden cemaatlerin giderek belirleyici rol oynadıkları dikkatlerden kaçmamaktadır.

³ Herhalde bu ezberci eğitime karşı en güzel yanıtı, 1975’te, Ertem Eğilmez tarafından sinemaya uyarlanan ve Rıfat Ilgaz’ın Hababam Sınıfı (1967) adlı romanı veriyor. Sinemaya uyarlanan bu romanda, Müfettiş Hüseyin Şevki Topuz karakteri, sürekli kısa devre yapan ve devletin eğitim bürokrasisini tasvir eden çarpıcı bir gerçeği vurgulamaktadır. (Soyşekerci, 2021: 728.)

olmak için yazmaktadır. Hatta düşünce üretme bağlamında 'yazar' değildir, sadece 'araştırmacı' konumundadır. Oysa yayın var olmak içindir ama düşünmek neredeyse lüzumsuz teferruattır. Böylece özgürlük sisli akademik tablolar arasında maskelenmektedir. Sadakatin olumsuz biçimi olarak görünür hale gelmeye başlayan liyakatin suskunlukla karşılandığı; akrabalığın ise hem kanla hem klikle kurulan bağların kadrodan önce gelmesiyle düzene terk edilmesi, hakikatin dilini boğmaktadır. Liyakat, sadakatin gölgesinde silikleşirken; hak edenin değil, "ait olanın" makbul sayıldığı bu taşra zihniyeti, hakikatin sadece dilini değil, sesini ve nefesini de boğmaktadır. Bu sebepten dolayı, taşra üniversitelerinde sonsuz konforun içine hapsolan bir alışkanlık yumağı söz konusudur. Adına "kariyer" denilen bir hikâye başlamakta ve o tanıdık sahne şöyle ilerlemektedir: Lisans; aynı üniversitede. Yüksek lisans; gene orada. Doktora; hâlâ orada. Araştırma Görevliliği, Doktor Öğretim Üyeliği, Doçentlik ve derken Profesörlük. Hepsi ve her biri aynı koridorda, aynı çay ocağının yanındaki odalarda ve aynı kokuşmuş dedikodu sohbetleri arasında geçmektedir. Bu bir "istikrar" mıdır, yoksa akademik göçebe ruhun zincire vurulmuş hali mi? İşte tam olarak "akademik kabilecilik"⁴ bu duruma işaret etmektedir. Bu aslında yalnızca düşüncenin değil, aynı zamanda hayalin dar coğrafyada çürüdüğü aidiyet saplantısıdır. Diğer bir ifadeyle, bilgiyi üretmekten çok, onu çevreleyen duvarları kalınlaştırma çabasıdır. Bu durumda akademi düşünsel sığınak olmaktan çıkmakta ve aidiyetin kimliğe, kimliğin menfaate dönüştüğü kapalı yapılar zinciri halini almaktadır.⁵ Kadro ise bilginin değil bağlılığın ödülü olmaktadır.

AKADEMİK KABİLECİLİK

Akademik kabilecilik, akademik dünyada araştırmacıların ya da akademik grupların, belirli fikirler, kuramlar, yöntemler ve kurumlar etrafında gruplaşarak dışlayıcı ve taraflı davranmaları olarak yorumlanabilir. Bu terim akademik topluluklarda bilimsel nesnellikten sapma, aşırı

⁴ Bu şekilde yerel güç dengelerinin ve tarihsel arka planların şekillendirdiği sembolik yapılar ön plana çıkmaya başlar. Bu yapılar ideal anlamda üniversitenin temsil etmesi gereken evrensel akıl ve özgür düşünce ilkelerinden ziyade, yörenin eşrafi olarak anılan geleneksel otorite figürlerinin, siyasi hiziplerin ve etnik dayanışma ağlarının tahakküm alanına dönüşür. Çanakkale'nin Biga ilçesi bu dönüşümün bir örneğidir. Üniversite, akademik kuruluş olmaktan çok, bir tür sosyo-politik uzlaş alanıdır. Dahası, ilçedeki belli ağır yerel siyaset ve bürokrasi üzerindeki etkinliği, akademinin yapısını gölgeler, eğitim kurumu bir tür etnik patronaj sistemine entegre olur. İlçedeki yerel ağların yerel siyaset ve bürokrasi üzerindeki nüfuzu, akademik düzenin içine ince bir sızıntıyla değil, açık bir tahakkümle yerleşir. Bu durumda, eğer ki izahı olmayan şeylerin mizahı varsa, ileride Biga'da "Anzavur Üniversitesi" ya da "Çerkez Ethem Üniversitesi" gibi isimler altında yeni bir üniversitenin kurulacağını pekâlâ dillendirmeye hakkımız olmalıdır. Bu yalnızca ironi amaçlı bir eleştiri değil, aynı zamanda taşra gerçekliğinin yankısıdır.

⁵ Aslında bu olay örgüsü, Van Gogh'un *Tutuklular Çemberi* adlı tablosuyla bir araya getirildiğinde, yeni bir anlatı deseni şeklinde ele alınabilir.

aidiyet duygusu ve başka görüşleri dışlama eğilimini ifade eder. Akademik kabileciliğin sebepleri olarak; belli teori ya da yönteme aşırı bağlılık, alternatif yaklaşıma hoşgörüsüzlük, kendi grubundan ya da çıkar ilişkisinden olan akademik personelin işlerini kayırma, (atıf verme, birlikte yayın yapma, idari görevi ortaklaşa parselleme) akademik tartışmada düşünce üretme yerine kişisel saldırı, bilimsel ilerlemeden çok grup çıkarlarını savunma gösterilebilir. Böylece bilimsel çeşitlilik ve yenilikçilik azalmakta, müstakil çalışmalar değer görmemekte, farklı düşünceler bastırılmakta, akademik özgürlük zarar görmektedir. Bu da sosyal bilimlerden doğa bilimlerine, mühendislikten tıba kadar bilimsel alanlarda gözlemlenmekte ve akademik işbirliğini olumsuz etkilemektedir.

Taşrada, akademik personelin ‘aday’ olmaktan çok, bir soyun ya da belli çevrenin devamı olması tercih edilmektedir.⁶ Kuşkusuz bu sakat anlayışı bütün üniversitelere teşmil etmek doğru olmaz. Ama gene de üniversiteler fikirlerin değil, ilişkilerin çoğaldığı mekânlara dönüşmektedirler. Böylece düşüncenin yerini sessizlik, sorgulamanın yerini sadakat, üretimin yerini akademik veraset almaktadır. Bilgi, ortak aklın ürünü olmaktan çıkmakta ve kapalı çevrenin mirası haline gelmektedir. Hakikatin yerine menfaat iktidar olmaktadır. Platon’un “bilge kral”⁷ ideali, yerini “akraba dekan” olgusuna bırakmakta; meritokrasi ise görünürde ilke olsa da, uygulamada sadece dışarıda bırakılanların avutulduğu bir masala dönüşmektedir. Üniversite, düşüncenin evi olmaktan çıkmakta, fikirlerin dışlandığı banal kulübelerin karmaşık yapıları haline gelmektedir. Bu yapı, görece klanlar üretir ve yaldızlı çerçeveye asılmış içi boş bir tabloyu andırır. Dışarıdan bakıldığında değerli, içeriden bakıldığında boştur. İçeride dolaşan figürler akademik cüppeler içinde düşüncenin değil birbirinin ismini fısıldayan kadro simsarlarıdır. Her atama, bir fikir yerine bir soyadı taşır; her unvan, bir başarıdan çok bir “göz kırpma”⁸ anlayışına yol açar. *Göz kırpmak* yalnızca hafif bir jest olarak değerlendirilmemelidir;

⁶ “*Taşra*” tabir edilen üniversitelerde akademik personel idareci pozisyonunda olduğunda, “makam gücü” ve yetkisini kendi amacına uygun çıkar ilişkisinde yasal bir statüye kavuşturmaktadır. (Soyşekerci, 2025: 441.)

⁷ Burada Platon’un *mağara alegorisi*’nden ilham aldım. Bu mağara nesneler dünyasını yansıtmaktan başka işe yaramaz. Böyle bir dünyada idealar ışıldamaz. Oysa bu olağan hayatın akışının farkına varan birisi için durum çok farklıdır. Bu kişi mağaranın dışına çıktığı için döndüğünde onunla alay edilir çünkü içeridekilerin gözleri karanlığa alışık olmadığından gölgeleri ayırt edemez. Dolayısıyla aidiyet saplantısı taşıyan biri bu iki dünya arasında yaşayamaz. Bilginin gözü gerçek, canlı, mutlu, dirim ve her şeye nüfuz eden varlığı temâşa eder fakat kör ışığı hiç görmeyişi gibi cehaletin gözü de onu hiçbir zaman göremeyecektir. Çünkü bilgi “ürün çıktısı” olduğunda sayısal verilere karşı bilgelik mağarada tutsaktır.

⁸ Burada *göz kırpma* metaforu ile ima etmeye çalıştığım husus taşrada konumlanan meslek yüksekokullarının, fakültelerin kurumsal gölgesi ya da arka bahçesi olarak algılanmasıdır. Aslında bu ilişki, merkez ile çevre arasındaki hiyerarşinin akademik mekâna yansımış izdüşümüdür. Göz kırpma, göstergebilim olarak hem bir anlaşılmaya hem de görmezden gelmeye işaret eder; bu bağlamda, meslek yüksekokullarının bilgi üretimindeki varlığı değil, yalnızca fonksiyonel ve idari birer uzantısı olarak kabullenilmeleri söz konusudur. Bu yapı içerisindeki meslek yüksekokulu, fakültenin söylem alanında yer bulur ama özne olamayan bir sessizlik içinde yaşamaya zorlanır. Bir tür akademik müştemilat şeklinde işlev görür; görünürdür ama görünmez sayılır, vardır

taşrada kurumsal eşitsizliğin üzerini örten, ama onu meşrulaştıran bir refleks hâlidir. Bu ise sessiz bir kabul, derin bir vazgeçişdir. En çok da düşüncenin değil aidiyetin, niteliğin değil konumun değer gördüğü yerlerde göz kırpılır. Oysa gerçek anlamda düşünce hiçbir yere ait olamaz; ne aileye, ne gruba, ne aidiyete. Ancak özgürlükle serpilir. Ne var ki akademik yapılar altında kabilecilik “düşünce barınağı” olmaktan çıkıp “akraba sarayları” haline dönüştüğünde, düşünce de yersiz yurtsuz sürgüne mahkûm edilir. Bu sayede bedenini değil anlamını kaybeder. Varlığı hor görülür, sesi kısmî duyulur ya da büsbütün bastırılır. Üniversite, taşralı saray düzeninin modern kopyasına dönüşürken; kütüphaneler suskun kalır, kürsüler yalnızca makbul olanların sesleriyle titreşir.

SONUÇ

Sözgelimi, “unvan kullanmamak yahut akademik hiyerarşiyi hiçe saymak saygısızlıktır”⁹ diyen taşra zihniyetine ilişkin birtakım akademik personelin mantığını ciddiye alırsak eğer, üniversitelerin koridorlarında yankılanan fikirlere ve bu fikirlerin sahiplerine -Heidegger'den Nietzsche'ye, Hegel'den Schopenhauer'a, Foucault'dan Bertrand Russell'a- “saygısız” yaftası yapıştırmamız gerekirdi. Ancak, Nietzsche'nin zincirleri kıran aforizmalarına, Heidegger'in varlık sorusunu dile getirişine, Hegel'in tinin diyalektiğine, Schopenhauer'in iradeyle şekillenen karamsar evren tasavvuruna, Foucault'nun iktidarın bilgiyle dansına ya da Bertrand Russell'in mantığın ışığında yürüyen insanlık arayışına “saygısız” yaftası yapıştırmak, herhalde taşrada akademik cehalete övgü olmalıdır. Kuşkusuz bu düşünürler makamla değil düşünceyle, unvanla değil derinlikle, sistemle değil sezgiyle anılacaklardır. Onlar ki, fikirleriyle hiyerarşiyi altüst etmiş, özgürlüğün suskun değil konuşan yüzü olmuşlardır. Bu ve benzer düşünürlerin her biri, tam da o hiyerarşilerin ötesinde düşünmeyi denedikleri için kişiöğluna yeni ufuklar açabilmiştir. Her şeyden önce akademik unvan, bir fikir karşısında kişinin haklılığını değil yalnızca statüsünü bildirir. Çünkü fikirler doğası gereği özgürdür; ne kimlik tanır ne rütbe. Eğer her fikir bir mertebeye tabi ise artık üniversiteden değil, modern kabileciliğin tapınağından bahsedebiliriz. Zira gerçek saygı, unvanın önünde eğilmekte değil; fikrin, hakikatin ve insanın özgürce var olma hakkını tanımakta yatar. Aksi halde, akademi yalnızca diplomanın değil, düşüncenin de mezarlığına dönüşür. Aydın aklın görevi ise, taşra çetelerinin oluşturduğu bu

ama etkin değildir. Bu bağlamda taşradaki üniversite düzeni, merkez fakültelerin epistemolojik üstünlüğünü çevredeki yüksekokullara bakiş ile yeniden üretir.

⁹ Böylesi bir yargıyı kendine düstur edinmiş taşralı bir zihniyetin buyurganlığını ve dar çerçeveli algısını ciddiye alacak olursak, düşüncenin hakikatle bağ kurduğu o kırılğan ama derin yolların, yani felsefenin gerçek koridorlarında yankılanan her özgür sesi bastırmamız ya da susturmamız gerekirdi.

tapınakları tıpkı bir düşünce yontucusu gibi yeniden şekillendirmektir. kutsallığa bürünmüş bu tapınaklarda felsefe¹⁰ yoksa tartışma özgürlüğü de yok demektir, sadece törenler vardır, sadece ritüeller.

KAYNAKÇA

Soyşekerci, Serhat, (2021) “Örgütlerde Profesyonellerin Yönetimi Sorunu ve Türkiye’de Akademisyenlere Yönelik Nitel Bir Araştırma”, *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 7(43), 718-740.

_____, (2025) “Akademide Zihniyet Sorunu: Nur Vergin’in “Bilim Camiası ve Tanınma İsteği” Makalesi Üzerinden Bir Okuma”, *Social Sciences Studies Journal*, 11(3), 438-443.

¹⁰ Üniversitelerin bütün bölümlerinde felsefe dersi temel ve zorunlu bir müfredat olarak yer almalıdır. Burada amaç, felsefeyi ‘düşünce doğurtan’ zihniyet biçimi olarak değerlendirmektir. Üstelik doktorasını bitirene *Ph.D.* unvanı verilmesi de -bu acı gerçeği- doğrulamaktadır.

AN ASSESSMENT OF THE ROLE OF SOCIOLOGY IN THE ESTABLISHMENT OF THE REPUBLIC OF TURKEY

Doç. Dr. Güney NAİR

Cumhuriyet Üniversitesi

guneynair@gmail.com

Orcid:0000-0002-6165-9672

ABSTRACT

The transition to the Republic in recent Turkish history is considered a significant point of distinction, it sets a line between the period before it and the one after it. This point of distinction is also used in terms of the development of the science of sociology in Turkey. Some scholars studying pre-Republic Turkish sociology emphasize that this science had a more dynamic character due to the unique conditions of the period and urgent social issues that necessitated solutions. Sociology is a science that emerged in the West in the 19th century to look for solutions to social problems and dilemmas, analyze and interpret substantial traumas and events that could result in crises along with their possible causes and outcomes, and even direct the course of these developments. The reasons for Turkish society to embrace the science of sociology this easily are similar to those in the West. One could argue that the architects of this considerable process of transformation that allowed the rise of a new political regime from the ruins of the Ottoman Empire include the sociologists of the period and their world views. The close and perhaps even first-hand follow-up of processes aimed at eliminating the positive/negative effects of some developments, especially the French Revolution and the British Industrial Revolution, in Western societies determined the developmental course of Turkish sociology, and solutions were sought by analyzing national issues within this framework. The adoption of this point of view by the political structure that arose accelerated the process of social transformation, and consecutive reforms paved the way for the birth of a new form of society. In this sense, it is particularly important to highlight the sociology of Ziya Gökalp. The Republic of Turkey emerged as a product of a well-studied period of change.

Keywords: Turkish Sociology, Turkish Sociologists, Development of Sociology in Turkey,

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNDE SOSYOLOJİNİN ÜSTLENDİĞİ ROL ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

ÖZ

Türk tarihinde Cumhuriyet rejimi önemli bir ayrışma noktası olarak, öncesi ve sonrası şeklinde ele alınıp değerlendirilir. Ülkemizde Sosyoloji biliminin gelişimi açısından da bu ayrıştırma noktası kullanılır. Cumhuriyet Öncesi Türk Sosyolojisini değerlendiren çevreler,

dönemin özgün koşulları ve çözüm bekleyen sosyal sorunları nedeniyle, bilimin daha dinamik bir karakter taşıdığına vurgu yapmaktadır. Sosyoloji batıda 19. yy'da toplumlarda yaşanan sorunlara çözüm aramak, büyük sarsıntı ve kriz yaratan olayları muhtemel neden ve sonuçlarıyla analiz edip yorumlayabilmek ve hatta o olayları yönlendirebilmek amacıyla ortaya çıkmış bir bilimdir. Türk toplumunda da Sosyoloji biliminin bu kadar kolay kabul görmesinin gerekçeleri batı ile benzerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinden, yeni bir rejimin doğmasına olanak sağlayan bu köklü değişim sürecinin mimarları arasında dönemin sosyologları ve dünya görüşlerinin önemli bir rol oynadığını söylemek yanlış olmasa gerek. Özellikle Fransız Devrimi ve İngiliz Sanayi Devrimi'nin Batı toplumlarında yarattığı olumlu/olumsuz etkilerin ortadan kaldırılmasına yönelik süreçlerin yakından ve hatta ilk kaynağından izlenmesi Türk sosyolojisinin hareket tarzını belirlemiş, ulusal sorunlar bu çerçeveden analiz edilerek çözüm yolları aranmıştır. Şekillenen siyasal yapının bu bakış açısını sahiplenmesi toplumsal dönüşümü hızlandırmış, ardışık devrimler yeni toplum tipinin doğmasına ortam hazırlamıştır. Bu noktada özellikle Ziya Gökalp'in sosyolojisinin altını dikkatle çizmek gerekir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, iyi okunan bir değişim döneminin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Sosyolojisi, Türk sosyologları, Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi,*

Introduction

The foundations of sociology, which emerged as an academic discipline in France in the 19th century, were set by the cultural background created by the Renaissance, Reformation, and Enlightenment movements in Western societies after the Middle Ages. "This process is long As it covers a period, it did not occur at the same time and in the same style all over Europe" (Sucu, 2019:37). This transformation process, which is defined as a period in which the human spirit broke free of its chains, all souls ran toward freedom, and there were substantial changes in social structures, (Bottomore & Nisbet, 1990:18) resulted in the shaping of the 1789 French Revolution, as well as the Industrial Revolution that started in the United Kingdom. The positive/negative consequences of these two revolutions in European societies resulted in considerable social change, and several concepts that arose in Western societies such as industrialization, urbanization, migration, human rights, democracy, a sense of citizenship, the nation-state, new social classes, family, and education ((Macionis, 2012:11) became the source of development for the youngest field of the social sciences. Sociology, which emerged in connection with the search for solutions to problems created by the substantial changes in the social structures of Europe, especially France, was initially defined as the science of crises and dismay for this reason. "Sociology, was first used in 1838 by Auguste Comte (1798-1857) in Cours de Philosophie Positive 47. Until this date, "Science Sociale" or "Phisque Socalet" were used" (Kabakcı, 2011:44).

The short period of time between the emergence of sociology as a science in France and the observation of its effects in Turkish society is both significant and striking. To investigate the emergence of sociology in Turkish society, first, it is needed to understand the

socioeconomic conditions of this society. “The Ottoman Empire, which emerged in the 15th and 16th centuries, has been outside the Renaissance and reform movements, and has sought solutions to combat the problems arising from various issues, especially political and economic, since the 17th century onwards” (Kösece&Karakoç, 2021:239). It was thought that the reason for the success of the European states was not due to the superiority of the West (Akyıldız, 2012:12).

Search for solutions to social problems

The introduction of sociology in Turkey took place during the last periods of the Ottoman Empire as an effect of the modernization movements. Sociology was charged with the mission of saving the collapsing state and as a result sociology was shaped along with the official ideology. This situation continued during the Republican Era and sociology carried the aim of dissemination and legitimation of the official ideology (Hız & Durdu, 2004:1).

The intellectuals of the period made significant efforts to resolve the crises and social problems that were experienced in the last periods of the Ottoman Empire. The common point of the views proposed from different perspectives, including Ottomanist, Islamist, Turkist, and Western points of view, was the desire to save the state and society from their predicaments. One of the main reasons for the immediate influence of ideas being shaped in French society on Ottoman society is the close relationship between Ottoman intellectuals and France. “Mutual interests of France and Ottoman intellectuals XVI. It started in the century” (Yavuz, 1996:443).

Many figures who would influence Turkish society with their political ideas later led lives in various European countries, mainly France, to run away from the oppressive regime of the Ottoman Empire, and when they returned to Anatolia following political changes in the country, they used the knowledge, skills, and political experiences they had built to bring solutions to the conflicts in Turkish society. In this sense, the science of sociology was utilized as a quick recipe, and knowledge derived from limited and scattered translations of the books and analyses published by Western sociologists was shared with Turkish society.

The friendships and connections of some intellectuals are also worth noting. For example, many activities such as the friendship of Abdullah Cevdet with Gustave Le Bon, the correspondence between Koca Mustafa Reşit Paşa and Auguste Comte, the almost day-to-day pursuit of Émile Durkheim’s works by Ziya Gökalp, and conferences for which Prince Sabahattin brought intellectuals in Europe together made it easier for the developments in the field of sociology to be transferred to Turkish society.

This way, Turkish society was introduced to the science of sociology with the exact term coined by Auguste Comte and accepted it. The most important point that is highlighted in the activities of the press within the general scope of sociology was the proposal of recipes for the salvation of society. Several thinkers such as Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet, Mehmet Ali Şevki, Mehmet İzzet, Ahmet Şuayıp, Prince Sabahaddin, and Ziya Gökalp not only contributed to the development of sociology in the Ottoman Empire and later the Republic of Turkey but also offered various opinions for the resolution of social problems experienced in the region (Bulut, 2014:4-6). Among these efforts, the work carried out by Ziya Gökalp and Prince Sabahattin is highly important.

The importance of Gökalp and Prince Sabahattin

In the 19th century, four main sociological movements were dominant in France. These were the Positivist movement initiated by Saint-Simon and Comte and carried forward by Durkheim, the Science Sociale movement established by Frederic Le Play and continued by representatives of the movement like Demolins and Descamps, the Psychological movement led by Gabriel Tarde, and the Organismic movement developed by Spencer and Espinas.

The influence of the organismic movement is seen in the first traces of the science of sociology in the Ottoman Empire and in Turkey. While a biological and evolutionary perspective initially reigned due to the translations of and citations to Spencer, as well as Worms who was inspired by him, by intellectuals like Rıza Tevfik, Ahmet Şuayıp, and Hasan Tahsin, this situation did not last for long. Prince Sabahattin, who closely followed and was influenced by the “Science Sociale” movement established by Frederic Le Play that influenced large masses in Europe, reflected his opinions in this context onto Turkish society (Tütengil, 1954:20-23). Le Play, who was a mining engineer, shaped the school of “Science Sociale” from a geological point of view and reinforced it with monographs, he studied the family as his main phenomenon of focus, and he based his quantitative expression of the family on the family budget. In his studies of the living conditions of workers’ families, Le Play defined the family as the primary social unit of society, investigated the economic, social, and cultural aspects of family life, and tried to make generalizations based on his findings. Prince Sabahattin, (Berkes, 1985:139) who used Le Play’s ideas to overcome the problems of Turkish society, addressed the education system in the Ottoman Empire and argued that a tradition-based system that killed the individual was present in private life, and the centralized system of governance in public life was pushing society down a cliff. According to Sabahattin, the salvation of Ottoman society depended on the abolishment of centralization, the adoption of decentralized systems, the recognition of regional autonomies, the improvement of individual entrepreneurship, the regulation of private life, the establishment of an actuator class by advancing work and production processes, or in other words, liberal individualism. While the school of Le Play represented by Prince Sabahattin gained a place in the social sphere, the factors that prevented the acceptance of Sabahattin’s views in Turkish society included the public opinion forming against his favor, the increasing conflicts between Sabahattin and Unionists, and his circumstances requiring him to live abroad on a few occasions.

The main school of thought that pioneered the development of the science of sociology in Turkish society was the positivist movement that developed around the views of Saint-Simon, Auguste Comte, and Emile Durkheim and was represented by Ziya Gökalp in the country. The efforts of Ziya Gökalp had significant contributions to the development and spread of sociology in the Empire and later the Republic. Despite his short, 48-year life, Gökalp contributed a lot to the development of the science of sociology, established the first sociology department in the country, and made ideological contributions to the founding philosophy of the Republic of Turkey with his sociological knowledge base.

Gökalp, who had a good education and grew up with the works of writers such as Namık Kemal at a young age in his life that started in Diyarbakır, reinforced his role as an

educator that started with teaching sociology classes to young people in Thessaloniki in the liberal environment brought about by the 2nd Constitutional Monarchy thanks to his strong ties to the Committee of Union and Progress by chairing the Department of Sociology that he established at Istanbul University. In the time he spent in Thessaloniki between 1910-1912, “Thessaloniki is an important place in the development of Turkish sociology” (Demircioğlu, 2021:421). Gökalp had the chance to study the works and ideas of thinkers such as Emile Durkheim, Alfred Fouillée, Gabriel Tarde, and Gustave Le Bon more closely by following the sociological research in France from its source, and he made use of this knowledge and experience when he assumed the position of chair for the Department of Sociology at Istanbul University as the first sociology professor of Turkey (Sağlam, 2008:215). The first magazine in Turkish society in the field of sociology, *İçtimâiyat Mecmuası*, was published first in the period. The life of Gökalp, who admitted Necmettin Sadık Sadak, Fuat Köprülü, and Moiz Kohen (Tekin Alp) as assistants for the Chair and helped them advance in this field, changed with his exile to Malta, and after his return from exile in 1921, he kept away from the academia (Nair, 2024:84).

While using Durkheim’s concept of ‘collective consciousness’ against the class conflict of historical materialism in his book “the Principles of Turkism”, Gökalp believed that a culture of social harmony and reconciliation of classes would be influential in the new social structure and arrived at the philosophy of national conscience by combining the concept of social conscience with his understanding of evolution and the “harsi state” model. Gökalp positioned collective consciousness opposite individual consciousness by saying, “There is no I, You, Them; There is Us” and “There is no Individual; There is Society”. (Kösemihal, 1964:262). Saying “I am a part of the Turkish nation, the Islamic ummah, and the European civilization”, he chose to reconcile the philosophies of Ottomanism, Islamism, and Turkism. In all his work, Gökalp attached great importance to society and considered the individual secondary. According to Gökalp, because the national conscience is greater than individuals, the state naturally rules over individuals.

As a pioneering sociologist, Gökalp occasionally contradicted himself. However, considering the period in which he lived and the conditions of the country at the time, one should not find it odd that he made use of the data of the science of sociology to create the ideological framework of the establishment of the Republic of Turkey. This is why the election of Gökalp, whose views were notable, to the parliament as a deputy happened in line with the wishes of Mustafa Kemal Atatürk.

Sociology, which developed in Turkey in line with the positivist approach of Comte and Durkheim, remained stagnant for a long time after the death of Gökalp, and this situation lasted until the years of World War II.

In summary, we can say that sociological thinking has deeply influenced political processes in Turkish society. Traces of Ziya Gökalp can be seen in the founding process of the Republic of Turkey.

REFERENCES

- Akyıldız, A. (2012). Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme (4. Bası). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (1985). Felsefe ve Toplumbilim Yazıları. İstanbul: Adam Yayınları.
- Bottomore, T. Nisbet, R. (1990). Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi. (Çev: M. Tunçay- A. Uğur). Ankara: Verso Yayıncılık.
- Bulut, Y. (2014). Türkiye’de Sosyolojinin 100. Yılı. Sosyoloji Dergisi. 3. Dizi. Sayı:28. Ss:1-21.
- Demircioğlu, Z. (2022). Türk Sosyolojisinin Gelişiminde Selanik Entelektüel Ortamının Etkisi. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. Cilt:11. Sayı:2. Ss: 421-452.
- Hız, K., Durdu, Z. (2004). Türkiye’de Sosyolojinin Kimliği. Sosyoloji Dergisi. Sayı:12-13. Ss:1-14.
- Kabakcı, E. (2011). Fransa’da Sosyolojinin Tarihi Gelişimi ve Fransız Üniversitelerinde Bugünkü Sosyoloji Müfredatı. *Sosyoloji Dergisi*. Yıl:3, Sayı:23. Ss:43-61.
- Kösece, Y., Karakoç, R. (2023). Osmanlı Devleti’nin Modernleşme Sürecinde Bürokrasinin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk İdare Dergisi*. Yıl:93. Sayı:492. Ss:237-261.
- Kösemihal, N. Ş. (1964). Kürsümüzün 50. Yılı Münasebetiyle Ziya Gökalp. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. Cil:2, Sayı:19-20. Ss:260-263.
- Macionis, J.J. (2012). Sosyoloji. (Edit: V. Alkan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Nair, G. (2024). Sosyolog Necmettin Sadık Sadak’ın Ziya Gökalp ve Darülfünun Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Sosyoloji Alanında Uluslararası Çalışmalar-Mart 2024*. (Edit: N.K. Kandemir). Ss:75-92. Ankara: Serüven Yayınevi.
- Sağlam, S. (2008). Ziya Gökalp. *Türkiye’de Sosyoloji-İsimler Eserler:1*. (Edit: Ç Özdemir). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Sucu, İ. (2019). Sosyolojinin Doğuşuna Devrimin Etkisi: Endüstri ve Fransız Devrimleri. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*. Yıl:3. Sayı:1. Ss:23-46.
- Tütengil, C. O. (1954). Prens Sabahattin. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Yavuz, B. (1996). Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler. *Belleten*. Türk Tarih Kurumu. Cilt:60. Sayı:228. Ss:443-464.

NECMETTİN SADAK'IN SİVAS'DA YAYINLANAN TÜRK SİYASETİYLE İLGİLİ MAKALELERİNİN KRONOLOJİK DEĞERLENDİRMESİ: 1947-1950

Doç. Dr. Güney NAİR

Cumhuriyet Üniversitesi

guneynair@gmail.com

Orcid:0000-0002-6165-9672

ÖZET

Necmettin Sadık Sadak (1890-1953) Türk sosyoloji tarihinde özel yere sahiptir. Fransa'da aldığı sosyoloji eğitimi sonrasında döndüğü İstanbul'da, Ziya Gökalp'in önce asistanı olmuş, Gökalp'in Malta sürgününün ardından İstanbul Darülfünun'da boşalan İctimaiyat kürsüsü başkanlığına getirilmiştir. Sosyoloji alanında çeşitli eserler veren Sadak, orta öğretim kurumlarında okutulan İctimaiyat (Toplumbilim) isimli ilk ders kitabının da yazarıdır. Sosyolog kimliğinin yanında gazeteci ve köşe yazarı olarak da sosyo-kültürel yaşama katkı veren Sadak, Akşam Gazetesi'ni kurmuş ve uzun yıllar başyazılarını kaleme almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında Mustafa Kemal Atatürk tarafından siyasete davet edilmiş, Sivas milletvekili olarak Türkiye'nin tek partili siyasal yaşamının önemli tanıklarından biri olmuş, siyasi çalışmalarını Dış İşleri Bakanlığı göreviyle sürdürmüştür.

Orta Anadolu'nun kadim kentlerinden olan ve Cumhuriyete giden yolda önemli bir kongreye ev sahipliği yapan Sivas, Necmettin Sadık Bey'in yaşamında özel bir yere sahip olmuştur. 1927 yılında milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne giren Sadak altı dönem Sivas milletvekilliği yapmış, 24 Mart 1950 tarihine kadar, yirmi üç yıl parlamentoda bulunmuştur. Necmettin Bey'in milletvekili olduğu dönem içinde Sivas'ta önemli bir bölge gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. 1 Kasım 1945 tarihinde ilk sayısını yayınlayan "Ülke" gazetesi Sivas'ta Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı olarak kurulmuş daha sonra el değiştirmiş fakat siyasal çizgisinden ayrılmamıştır.

Etkili bir bölge gazetesi olan Ülke'nin sayfalarında Necmettin Sadık Sadak'ı konu edinen haberlere sıklıkla yer verildiği gibi, Sadak tarafından kaleme alınan makaleler de yayınlanmıştır. Araştırma kronolojik olarak taranan Ülke Gazetesi'nin sayfalarında 1947-1950 yılları arasında yer verilen sosyolog, gazeteci, siyaset adamı Necmettin Sadık Sadak imzalı siyasi makaleleri çok partili siyasal yaşama geçiş ekseninde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Türk siyasetine yönelik makalelerin değerlendirilmesinin yanında, dış politika ile ilgili makaleler de sınıflandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Necmettin Sadık Sadak, Ülke Gazetesi, Türk siyaseti

Giriş

Necmettin Sadık Bey yargı üyesi bir ailenin çocuğu olarak 1890 yılında Isparta'da dünyaya gelmiştir. Dedesi Açıkbaşzâde Ali Tayip Bey "savcılık görevinden istifa eden bir avukat"

(Birinci, 2008:493) babası ise “Eylül 1889’dan itibaren Isparta Asliye Mahkemesi’nde savcı muaviniği yapan” (Özyürek, 2015:82) Sadık Şahabettin Bey’dir. Babasının görev yerlerinin değişmesi nedeniyle Afyon, Konya, Edirne kentlerinde ilköğrenimini tamamladıktan sonra Mekteb-i Sultani’ye (Galatasaray Lisesi) girmiş, burada Tevfik Fikret’in yardımıyla ilk yayıncılık faaliyeti olan “Traje isimli dergiyi yarı Türkçe, yarı Fransızca olarak” (Solelli, 1950:9) yayınlamıştır. Yayıncılığa, dolayısıyla gazeteciliğe ilgisi açısından Sultani’deki bu çabaları çok önemlidir. 1910 yılında Mekteb-i Sultani’den mezun olduktan sonra, Fransa’ya gönderilmiş, Fransa’da geçirdiği üç yılında “bir yıl Lyon Lisesine, ardından Lyon Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi’nden Fenn-i Terbiye öğrenimine devam ettikten sonra, Lyon Dar-ül Muallimi’nde ameli fenn-i terbiye ve terbiye uygulaması” (Birinci, 2008:494) derslerini almıştır. Fransa’da sosyal bilimler bağlamında edindiği birikimin yanı sıra, Lyon’da geçen yıllarında gazetecilik çalışmalarından da uzak kalmadığı görülmektedir. “Lyon’da yayınlanan Progres Gazetesi’nde Türkiye’deki sosyal yaşam üzerine” (Doğan, 1953:2) çeşitli yazılara imza attığı bilinmektedir. Fransa’da yaşadığı bu dönemde, İstanbul’da yayınlanan “Tanin” Gazetesi’ne de çeşitli yazılar gönderdiğini ve yayınlanınca mutlu olduğunu belirten Sadak, İstanbul’a döndükten sonra Tanin ve İkdâm’a siyasi ve içtimai konular üzerinde postayla yazılar gönderdiğini, “çekingenliğinden gazetelere gidip, eliyle makale vermediğini ve bu yazıların yayınlandığını, bu durumdan çok mutlu olduğunu” (Solelli, 1950:9) belirtmektedir.

Fransa’da ki öğrenimi sonrasında Türkiye’ye dönen Necmettin Sadık (Sadak) Bey, “Maarif nezaretinde tercüman olarak çalışmaya başlamış, iki yıl sonra yeni görev yeri Telif ve Tercüme Dairesi mümeyyizliğine” (www.mfa.gov.tr) geçmiştir. Buradaki görevi sırasında Ziya Gökalp’in dikkatini çeken ve kendisinden görüşme daveti alan Necmettin Sadık Bey’in yaşamı değişmiş, 1928 yılına kadar sürecek Darülfünun günleri başlamıştır. Ziya Gökalp’in Moiz Kohen (Tekin Alp), Fuat Köprülü ile birlikte asistan olarak Darülfünun İçtimaiyat kürsüsünde yanına aldığı Necmettin Sadık “Fransızcadan başka Almanca da bilmesi” (Nadi, 1953:2) nedeniyle batıdaki sosyolojik gelişmeleri yakından takip eden bir kişilik olarak Türk yazın yaşamına önemli katkılar sunmuştur. Ziya Gökalp’in Malta’ya sürgünü sonrasında boşalan İçtimaiyat Profesörlüğü görevine Necmettin Sadık Bey getirilmiştir. Osmanlı Devleti’nin yıkılışı ve genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşuna tanıklık eden ve sürece katkılar sunan Necmettin Sadık Sadak, İstanbul Darülfünun’unda Ziya Gökalp’in selefi olmasının yanı sıra, ortaöğretim kurumlarında okutulan ilk “İçtimaiyat” (Toplumbilim) kitabının yazarıdır. “Bu dönemde gazetecilik açısından önemli bir adım atmış, uzun yıllar başyazarlığını yapacağı Akşam Gazetesi’nin kuruluşuna Ali Naci ve Kazım Şinasi ile birlikte 250’şer lira katkı sunarak ortak olmuştur” (Nair, 2024:79).

Necmettin Sadık Sadak, sosyolog kimliğini gazeteci ve politikacı kimliği ile birleştirip toplum yaşamına katkı sunan nadir kişiliklerdendir. Üstelik politik kimliğini yaşamının son dönemlerinde dış işleri bakanlığı görevi ile taçlandırmış, ülkenin önemli kararlarında imza sahibi olmuştur. Darülfünun’daki çalışmaları ve sonrasında Akşam Gazetesi’nde yazdığı yazıları dikkat çekici olduğu için “bizzat Mustafa Kemal Atatürk’ün davetiyle siyasete atılmıştır” (Gürkan, 2023:370). Parlamentonun ikinci döneminde “2-6 Eylül 1927 tarihleri arasında 63 seçim çevresinde yapılan seçimlerde Sivas milletvekili olarak 316 milletvekili arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne girmiştir” (Olgun, 2011:14). Sadak’ın Sivas

milletvekili olarak 1 Kasım 1927 tarihinde başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki görevi 3., 4., 5., 6., 7. ve 8. dönem de devam etmiş, 1950 seçimlerine kadar sürmüştür. Sadak siyasi birikimini Dış İşleri Bakanı sıfatıyla taçlandırmış “16.01.1949'da bakan olmuş ve Demokrat Partinin iktidara geçmesi üzerine de 22.05.1950 tarihinde Dışişleri Bakanlığından ayrılmıştır” (mfa.gov.tr). Burada ilginç bir dipnot olarak bakanlık görevini devrettiği kişinin Darülfünun'da asistan arkadaşı olan Fuat Köprülü olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Necmettin Sadık Bey'in “Sadak” soyadını alması 2 Ocak 1935'de yürürlüğe giren “Soyadı Kanunu” sonrasında. “14 Kasım 1936 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisliği tarafından, kalemlere ve matbaaya bildirilen yazı ile değişiklik tashihi” (Nair, 2024:80) gerçekleşmiştir. Sadak'ın 1890 yılında Isparta'da başlayan yaşamı, 21 Eylül 1953 tarihinde kanser tedavisi için gittiği Amerika'da henüz 63 yaşında sona ermiştir.

Necmettin Sadık Sadak, yirmi üç yıl süreyle Sivas milletvekili olarak görev yapmış ve bu sürede kent ile sıkı bağlar kurmuştur. Sivas'ta 1 Kasım 1945 tarihinde yayınlanmaya başlayan ve Anadolu'da ki ilginç yayıncılık örneklerinden olan Ülke Gazetesi ile kentin milletvekili Necmettin Sadık Bey arasındaki fikir ilişkisinin yayın boyutu dikkat çekicidir. Araştırmacı tarafından gerçekleştirilen literatür taramalarında bu ilişkiyi ortaya koyan bir yayının tespit edilmemiş olması çalışmayı daha anlamlı hale getirmektedir.

Ülke Gazetesi'nin Anlam ve Önemi

Ülke, günlük siyasi gazete kimliği ile Sivas'ta yayınlanan bir bölge gazetesidir. Gazeteyi ilginç kılan hem siyasi parti tarafından kurulup yayın hayatına başlaması, hem bir bölge gazetesi olması hem de yayın için Sivas'ın seçilmesidir. 1 Kasım 1945 tarihinde ilk nüshasını yayınlayan gazetenin ilk yayın yılı dolaylı olarak parti denetiminde geçmiş, 376. sayıdan sonra el değiştirmiş ancak çizgisini kaybetmemiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayıncılık faaliyetlerini, yürütmek için kurmuş olduğu “Halk Gazetecilik ve Basın Türk Anonim Şirketi” tarafından Sivas'ta bir bölgesel gazetenin yayınlanmasına karar verildikten sonra Ankara'da bir heyet oluşturulmuş ve ön hazırlıkları yapmak üzere Sivas'a gönderilmiştir. “Aralarında Kemal Zeki Gençosman, Refik Ahmet Sevengil, Nasuhi Baydar, Nazım Poray, Nihat Subaşı gibi isimlerin bulunduğu” (Nair, 1999: 166) heyet Devlet Demir Yolları fabrikası yanında bir depo kiralayarak, Ankara'dan getirilen matbaa makinelerinin buraya yerleştirilmesini sağlamıştır. “Gazetenin, şirket adına imtiyaz sahibi olarak Nihat Subaşı görünmektedir. 68 x 100/2 ebatlarında dört sayfa, beş sütun olarak basılan gazete ülkenin gündemindeki gelişmelere paralel olarak zaman zaman altı sayfa olarak da yayınlanmış, yirmi bin adet basılarak trenlerle doğu illerine dağıtılmış ve nüshası 5 kuruş fiyat ile satılmıştır” (Nair, 2017: 262). Gazetenin yazı işleri müdürü Refik Ahmet Sevengil'dir. Daha sonra bu görevi Kemal Zeki Gençosman üstlenmiştir.

Ülke Gazetesi'nin sayfalarında makaleleri yayınlanan ve toplumca tanınan isimlerin varlığı bu yayın faaliyetine partinin ne kadar önem verdiğinin de göstergesidir. Ord. Prof. Fahrettin Kerim Gökay, Prof. Dr. Nihat Erim, Falih Rıfkı Atay, Peyami Safa, Behçet Kemal Çağlar, Feridun Fazıl Tülbentçi, Vala Nurettin, Agah Sırrı Levend, Ahmet Emin Yalman, Fazıl Ahmet Aykaç, Kemal Zeki Gençosman makalelerine yer verilen isimler arasındadır. Böyle kapsamlı bir

yayıncılık faaliyeti için Sivas'ın seçilmiş olması coğrafi ve jeo-politik konumu ile ilgilidir. Dönemin iletişim koşulları içinde İstanbul gazetelerinin Anadolu kentlerine ulaşmasının 5-6 gün sürdüğü düşünülürse, Anadolu'nun ortasında basılacak bir gazetenin Doğu ve güneydoğu illerine trenlerle gönderilmesi bir-iki gün içinde gerçekleşecek, dolayısıyla merkezi otorite duygu ve düşüncelerini, siyasi görüşlerini, yaptığı faaliyetleri vb. daha kısa sürede yurttaşlarına iletmeyi başarabilecektir. Diğer yandan Sivas, milli mücadele hareketinin önemli kentlerinden biri, Mustafa Kemal'i kongre günlerinde ve sonrasında gururla ağırlamış bir şehir özelliğine sahiptir. Milli mücadele hareketinin ilk resmi sesi olan İrade-i Milliye Gazetesi'nin de Sivas'ta yayınlandığının altını çizmek gerekir. Özetle merkezi otorite Sivas'ı doğu illerine açılan bir pencere olarak görmektedir.

21 Kasım 1946 yılında 376. sayı sonrasında “Halk Gazetecilik Türk Anonim Şirketi” gazeteyi Kızılırmak Yurdu'na devretmiş, bu tarihten sonra gazetenin sahibi Kemal Kitapçı olmuştur. Kemal Kitapçı kentin önemli şahsiyetlerinden Kamil Kitapçı'nın oğludur. Kamil Kitapçı kentin ilk özel gazetelerinden Kızılırmak'ı çıkaran, ilk özel matbaasını kuran (Kamil Matbaası) ilk kitabevini açan (Kamil Kütüphanesi) bir kişi olarak Sivas'ın kültürel yaşamına büyük katkılar sunmuştur. Bunun yanı sıra “14 yıl gibi uzun bir süre Sivas Belediye Meclisi üyeliği ve 1940-1950 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nden iki dönem Sivas milletvekili olarak parlamentoda bulunmuş” (Nair, 2024b:115) bir kişiliktir. Dolayısıyla gazete el değiştirdikten sonra çizgisinde bir değişim olmamış aynı perspektiften yayıncılık faaliyetlerini sürdürmüştür. Gazetenin Cumhuriyet Halk Partisi Sivas Milletvekili Necmettin Sadık Sadak'ın makalelerine yer vermesinin temel gerekçesi de budur.

Sadak'ın Ülke Gazetesi'nde Yer Verilen Makaleleri

Sivas Milletvekili Necmettin Sadık Sadak'ın 1947 yılı içinde 31 makalesine Ülke gazetesinin sayfalarında yer verilmiştir. “Yer verilme” vurgusunu özellikle yapmamızın nedeni bu makalelerin Akşam Gazetesi'nde yayınlanmasından birkaç gün sonra iktibas edilmiş olmasıdır. Üstte vurguladığımız dönemin iletişim koşulları içinde İstanbul gazetelerinin ulaşma zorlukları nedeniyle, telefon ile elde edilen yazı ve haberler Ülke Gazetesi'nin sayfalarına yansıtılarak bölgede yaşayan vatandaşlara daha kısa sürede ulaşması sağlanmıştır.

Makaleler gazetenin birinci sayfasında manşet haberlerin yanında iki sütuna yayınlanmış, yazıların devamına ikinci veya üçüncü sayfada yer verilmiştir. 31 makale incelendiğinde 14'ünün iç politika ile ilgili, 17'sinin ise dış politik gelişmelerle ilgili olduğu dikkat çekmektedir. Sivas Ülke Gazetesi'nde makalelerine yer verilen Necmettin Sadak'ın ele aldığı iç ve dış politik konular dünyanın ve Türkiye'nin içinden geçtiği büyük değişim döneminin bir aynası niteliğindedir. Dönemin koşulları tarihsel perspektiften değerlendirildiğinde gördüğümüz tablo ikinci büyük savaştan yeni çıkmış yorgun, yıkılmış bir Avrupa ve dünyadaki gelişmelerden yakından etkilenen ve özellikle kuzey komşusunun baskısı altında bu süreçte oldukça yıpranan Türkiye tablosudur. Türkiye dış dünyanın sorunlarının yanında ülke içinde de hızlı ve köklü bir siyasi dönüşüme tanıklık etmekte, tek partili siyasal yaşamdan çok partili siyasal yaşama geçişin getirdiği farklı uygulamaları tanımlamaya ve benimsemeye çabalamaktadır. Dolayısıyla sosyolog, gazeteci ve siyasetçi kimliği ile ülkesini ve dünyayı iyi

okuyan Necmettin Sadık beyin kaleme aldığı her bir cümle dönemin koşullarını okuma ve toplumsal hafıza açısından son derece önemlidir.

Tablo 1: Necmettin Sadık Sadak'ın 1947 Yılında Ülke Gazetesi'nde Yayınlanan İç Siyasetle İlgili Makaleleri

	Tarih	MAKALE BAŞLIĞI	Sayı
1	1947.01.02 Perş	Samimi Olmak ve Bütün Neticelere Önceden Katlanmış Bulunmak	418
2	1947.01.04 Crt	İç Politika Bakımından 1946	420
3	1947.01.09 Perş	Demokrasi Tarihimiz Gerçek Olmak İçin Nasıl Gelişecektir?	425
4	1947.01.27 Pzt	Parti Divanının Toplantıları Münasebetiyle	443
5	1947.02.03 Pzt	Demokratik Anti demokratik	450
6	1947.02.04 Salı	Şakasına Bile Tahammülümüz Yoktur- (Hatay konusunda)	451
7	1947.02.16 Paz	Demokrat Partinin Beyannamesi Münasebetiyle	462
8	1947.03.15 Crt	Tek Parti, Tek Şef Sistemini Deviren Demokrat Partisi	485
9	1947.04.17 Perş	Politikada Samimilik Kanaatlerde Ciddilik	512
10	1947.08.14 Per	Dış Tehlike Karşısında Memleketin Manzarası	614
11	1947.08.15 Cuma	Azimle Cesaretle Tutulacak Yeni Yol	615
12	1947.08.16 Crt	Anayasa Tatil Edilmeye Muhtaç mıdır, Değil midir?	616
13	1947.08.26 Salı	Beklediğimiz ve İsteddiğimiz Değişiklik	621
14	1947.08.27 Çrş	C. Halk Partisini ve Hükümetlerini Bekleyen Ağır Vazifeler	622

Necmettin Sadık Sadak'ın Ülke Gazetesi'nde yer verilen yazılarında özellikle “Sivas Milletvekili” ifadesi kullanılmıştır. 1947 yılında yayınlanan yazıların belirli bir periyodu olmadığı görülmektedir.

2 Ocak 1947 Perşembe günü 418. sayıda (Ek:1) birinci sayfadan iki sütuna yayınlanan ilk yazısı “*Samimi Olmak ve Bütün Neticelere Önceden Katlanmış Olmak*” başlığını taşımaktadır. Sadak'ın makalesi 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan ve girdiği ilk seçimde azınlıkta kalan Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında yaşanan gerginlikleri eleştirmektedir. Tenkidin ölçüsünü bulmanın her zaman kolay olmadığını belirten Sadak “Bizde daha başlangıçta bu ölçü neden bu derece çabuk kayboluyor ve iki parti ilk fırsatta eski düşmanlar gibi çarpışıyor. Celal Bayar ve arkadaşları, henüz dün C Halk Partisi'nden ayrıldıklarına göre, yirmi yıldır mesuliyetine iştirak etmiş oldukları eski ana partilerine karşı daha insafli daha yumuşak davranmalı değiller mi? Hayır hakikat bunun tam aksinedir. Eğer, Celal Bayar ve arkadaşları taze insanlar (yaş bakımından değil) politika mazisi bakımından sahneye yeni çıkmış, C Halk Partisi'ne hiç karışmamış insanlar olsalardı, iki parti arasındaki tartışmalar zıddiyet ve münaferet şeklini bu derece kolaylıkla almazdı. Tenkidler memleketi batırıyorsunuz, mahvediyorsunuz, çekiliniz gibi şiddetli fakat kolay ithamlara varmazdı” (Ülke, 02.01.1947).

Sadak'ın Ülke Gazetesi'nde yer verilen ikinci makalesi “*İç Politika Bakımından 1946*” başlığını taşımakta ve yine iç politik konulara değinmektedir. Sadak kaleme aldığı makalesinde çok partili siyasal yaşama ve yeni seçim sistemine adapte olmaya çalışan Türk siyasetinin karşıt iki parti ekseninde yaşadığı gerilimi vurgulamaktadır. Sadak, iç politika bakımından gürültülü bir yıl geçirildiğini, fakat gürültünün boşa gitmediği vurgusu yaptıktan sonra şu ifadelerle yer vermektedir: “Yeni ve güç bir ilerleme hareketine girişen memleket ilk başlangıç senesini, en çetin engellileri aşarak başarıyla bitirdi sayılır. Tek dereceli seçimin yarattığı sarsıntılar, karşılıklı partilerin sert çatışmaları sırasında bu geniş hürriyet havasına yeni yıla kadar dahi

dayanabileceğimizden şüphe edenler çoktu. Bunlar haklı idiler, çünkü bu yolda yapılan geçmiş tecrübeler arasında bir yıl süreni bile yoktur. Bunun içindir ki, 1946 senesini şerefle verilmiş bir milli imtihan sayabiliriz... Hiçbir zaman unutmamak gerektir ki yirmi beş yıl sürmüş iki dereceli seçimden ve tek partili meclisten bugünkü rejime geçiş cumhuriyetin başardığı inkılapların en zoru en derin olacak, yirmi beş yılda elde edilmiş hayret verici devrimlerin temelini teşkil edecektir. Bu eserin bir yılda tamamlanacağını ummak safdillik olur... Bu yeni hayata ilk adımları atan karşılıklı iki partinin mesuliyeti de bundan dolayı ağırdır. Her iki tarafça bu mesuliyetin anlaşıldığını gösteren alametler çoktur” (Ülke, 4.1.1947).

Sadak’ın gazetede yer alan üçüncü yazısı yine iç politika ile ilgili ve dikkat çekicidir. “*Demokrasi Tarihimiz Gerçek Olmak İçin Nasıl Gelişecektir?*” başlıklı makalede İngiltere tarihinde büyük rol oynayan liberal Parti’nin yerini sosyalistlere bıraktığını, Amerika’da Demokrat Parti’nin parçalanmak üzere olduğunu ve Fransa’da eski büyük partilerin yerini sosyalistler ve komünistler aldığını belirterek Türk siyasetini değerlendirmiştir. Türkiye’nin çeyrek asırlık cumhuriyet yönetimini irdeleyen Sadak, girilen geniş demokrasi rejiminde siyasi partilerin fikir hareketlerine dayanacağını vurgulamakta bu durumun tarihi tekamülün doğurduğu bir zorunluluk olmanın yanında milli menfaatlerin gerektirdiği bir sonuç olduğunu belirtmektedir. Sadak, Türkiye’de çeyrek asırlık Cumhuriyet idaresinde tek büyük partiyi iki büyük şefin idare ettiğini, ancak tek parti ve büyük şef devrinde politikacı yetişmesinin güç olduğunu vurguladıktan sonra görünürde yeni şeflerin olmadığını belirtmekte ve siyasal yapıyı analiz etmektedir. Son dönemde belli başlı programı ve kuvvetli inanları olan partilerin güç kazandığını, kanaatleri belirsiz partilerin siyaset sahnesinden silindiğini vurgulayan Sadak, Türk siyasetinin iki temel akımını şu ifadelerle açıklamaktadır. “Başlıca cereyan CHP’nin ortalama temsil ettiği laik Cumhuriyet temeline dayanan programdır. Yirmi beş yıldır memlekette başarılan inkılapların koruyucusu olan ve her sahada ileri adımlar atmak isteyen bu radikal zümre, ahval ve şartlara uygun mutedil bir devletçilik gütmekte sağa ve sola doğru kaymalara karşı dikkatli davranmaktadır. Bunun dışında memlekette eskiden beri yaşayan ve her yerde olduğu gibi istikbal’den ziyade mazinin eserlerine bağlı olan sarıh bir fikir cereyanı daha vardır. Halk Partisi’nin bir kısmında dahi belirdiği görülen bu muhafazakar ve gelenekçi zümre dini ve milli ananelere bağlı münevverleri kucaklamaktadır. Bu fikir cereyanından doğacak parti CHP’nin sağ tarafında yer alacak memlekette cüretli ileri hamlelere karşı fren ve kara kuvvete, irticaa karşıda şuurlu bir set vazifesi görecektir” (Ülke Gazetesi, 09.01.1947).

Necmettin Sadık Sadak’ın, İngiltere ve Fransa örneğinden yola çıkarak yaptığı ve Türkiye’deki iki temel siyasal çizgiyi yorumladığı yazısının en dikkat çekici noktasını üçüncü akıma yönelik yorumu oluşturmaktadır. Bu konuda Sadak şu ifadelerle yer vermektedir. “Bir memlekette yalnız iktidar partisine muhalefet etmek gayesi ile Parti kurulamaz böyle partiler bir zaman için yaşar faydalı olur Fakat sadece muhalefet Fikri etrafında birleşmiş halk kalabalığında tecavüz olamayacağı için farklı kanaatler yavaş yavaş ayrı zümreler doğurur... Türkiye’de uzun zamandır bütün hareketlere rağmen, hayatta ve bütün partiler içinde yan yana yaşayan bu iki zihniyet dışında üçüncü ve yeni bir cereyana yer vardır. Bu da sosyal sahada da esaslı ıslahat isteyen, emekçi ve sermaye mücadelesinde işçi tarafını daha çok tutan, ekonomik alanda daha cezri bir devletçiliğe serbest rekabet yerine devlet müdahalesine taraftar olan sosyalist cereyandır. İngiltere ve Fransa’daki sosyalist partilere benzeyecek olan bu parti Cumhuriyet

Halk Partisi'nin solunda yer alacak, bir taraftan son asrın ileri görüşlerini temsil edecek diğer taraftan ve bilhassa etrafımızı saran komünist tehlikesine karşı en kuvvetli duvar vazifesini görecektir” (Ülke Gazetesi, 09.01.1947).

27 Ocak 1947 pazartesi günü yayınlanan 443 sayılı nüshada yine birinci, sayfada iki sütuna yer verilen “*Parti Divanının Toplantıları Münasebetiyle*” başlıklı yazıda Cumhuriyet Halk Partisi’nin yüksek divan toplantısı nedeniyle çeşitli gazetelerde din dersleri konusunun gündeme getirildiğini vurgulayan Sadak, günümüzdeki kimi tartışmalara da ışık tutabilecek bir saptamayı kalemine yansıtmıştır. “Bu mesele divanda konuşulan maddelerden biri olabilir. Fakat mahiyetinin ve şumulünün mübalağa edildiğini sanıyoruz. Her halde muhakkak olan nokta, partinin laik esaslardan asla ayrılmayacağıdır. Laik devletin hiç değişmeyen tarifi devletin din işlerine karışmaması, vatandaşların dini inançlarında ve ibadetlerinde serbest olmalarıdır. Bu bakımdan devlet mekteplerinde din tedrisatı yapılamaz. Fakat buna mukabil her vatandaş, her aile, her cemaat çocuklarına dini öğretmek için dilediği vasıtaya başvurabilir. Her vatandaş inanmakta ve ibadet etmekte nasıl serbest ise dini öğrenmek ve öğretmek hususunda aynı hakka maliktir. Yalnız bunu devletten beklemeye hakkı yoktur. Aksi takdirde laik devlet esasını değiştirmek lazım gelir. Devlet dine karıştığı gün, bu işin nereye varacağını nerede duracağını, din adına neler isteneceğini kestirmek güçtür” (Ülke Gazetesi, 27.01.1947).

3 Şubat 1947 tarihinde yayınlanan 450 sayılı Ülke Gazetesi’nde birinci sayfadan verilen dördüncü sayfada devam eden uzun sayılabilecek makalesinde “*Demokratik Anti Demokratik*” başlığı altında Demokrat Parti’nin meclisteki tehditkar tutumunu eleştiren Sadak, seçim, polis ve iskan kanunu konusunda muhalefet kaynaklı eleştirileri değerlendirmektedir. Sadak “demokratik ve anti demokratikliğin hem dünya hem milletler için değişmez kesin hükümlerinin bulunmadığını, zamana ve mekana göre değişen kavramlar olduğuna vurgu yaparak yazısına başlamaktadır. “Demokrasi yoluna girdiğimiz kabul ediliyor, bu gelişmeye engel olan bir kaç kanunun değişmesi isteniyor. Seçim kanunu, Polis kanunu, İskan kanunu. Eğer demokrasinin tamam olması için iş yalnız bu üç kanunun değişmesine kalıyorsa, başardığımız yolun uzunluğuna ve bizi hedefe eriştirecek mesafenin kısalığına bakarak sevinmememiz gerekir. Bu konudaki telaşı ve sinirliliği anlamak güçtür. Biz tam demokrasiye girdik de anti demokratik olarak yalnız bu kanunlar varsa hemen değiştirmelidir. Bu kanunların ne derece demokratik hangi ölçüde anti demokratik olduklarına yahut hangi çeşit demokrasiye uygun veya zıt bulunduklarına, bu hususta neye göre hüküm verildiğini aramadan diyebiliriz ki seçimlerin emniyeti bakımından daha iyi teknik usuller bulunması. Vatandaşların nahak yere polis nezareti altında en kısa zaman dahi kalmamalarına çare aranması, memleket içinde iskan hakkının hiçbir kayıpla bağlanmaması gibi direkler bu devirde herkesin özlediği şeylerdir” (Ülke Gazetesi, 03.02.1947).

4 Şubat’ta (Ek:2)gazetenin sayfalarına yansıyan yazı “*Şakasına Bile Tahammülümüz Yoktur*” başlığı ile Hatay ilimizi konu edinmektedir. “Bazı yabancı radyoların verdikleri ve gazetelere de geçen bir habere göre Suriye hükümeti Hatay ilini Türkiye’den almak için Birleşmiş Milletler konseyine başvuracakmış. Hatta komşumuz Suriye’nin isteği bununla da kalmıyor, Adana topraklarına kadar ulaşıyormuş. Bu habere inanmadık resmi bir mahiyet alıncaya kadar da inanmayacağız” cümleleriyle başlayan makalede Necmettin Sadık Sadak, Hatay iliyle ilgili

statükonun çeşitli evrelerini, Suriye'nin Türkiye ile bağıını değerlendirdikten sonra, Hatay ilinin Türkiye'nin değerli bir parçası olduğunu vurgulamakta ve sert mesajlar vermektedir. "Suriye'nin tuttuğu yolun çıkarı yoktur. Açık konuşalım, Suriye günün birinde Hatay'ı ele geçirecek ahval ve şartların gelmesini bekliyorsa bu imkan hiçbir zaman husul bulmayacaktır. Bu olduğu gün, Türkiye yok demektir. Türkiye -mazallah- yok olduğu ve sesini duyuramadığı gün ise Suriye'nin yerine de yeller esecektir. Suriyeli dostlarımızı hakikate davet ederiz" (Ülke Gazetesi, 04.02.1947).

"*Demokrat Parti'nin Beyannamesi Münasebetiyle*" başlığıyla 16 Şubat 1947 tarihinde yayınlanan 462 sayılı Ülke Gazetesi'ndeki makale iç politik konular üzerinde şekillenmiştir. "Demokrat Parti başkanı Celal Bayar'ın imzasını taşıyan beyanname bize biraz acayip göründü. Bu uzun beyannameyi bütün dikkatimizle -hem de bu yazıyı yazmaya karar vermeden önce- iki defa okuduk. İtiraf edelim ki tam maksadını ve gerekçesini kavrayamadık" ifadesiyle başlayan makale Demokrat Parti'nin kamuoyunda CHP'ye yönelttiği çeşitli eleştiriler üzerine Sadak tarafından kaleme alınarak, değerlendirilmiştir.

Bir siyasi partinin memlekete bu derece uzun bir beyanname yayınlaması için ortada ehemmiyetli bir politika hadisesi bulunmalıdır. Polis vakaları veya şahsiyet dedikoduları üzerine partilerin beyanname neşretmek zahmetine katlandıkları ciddi politika hayatında görülmemiştir. Bundan başka herhangi bir mesela hakkında beyanname neşretmek ihtiyacında kalmak için bir partinin parlamentoya henüz girmemiş yahut meclisin kapalı bulunması lazımdır. Meclis kürsüsünde söz hakkı gibi daha elverişli tenkit yoluna başvurmamak izahı güç bir usuldür" (Ülke Gazetesi, 16.02.1947) diyerek, Sadak eleştirilerini ortaya koymaktadır.

15 Mart 1947 tarihli 485. Sayıda (Ek:3) yayınlanan makalede Necmettin Sadık Sadak'ın yine CHP ve Demokrat Parti arasında yaşanan gerilimli ilişkilere yönelik görüşler ortaya koyduğu görülmektedir. "*Tek Parti, Tek Şef Sistemini Deviren Demokrat Partisi*" başlıklı makalede Sadak, Demokrat Parti'nin ileri gelenlerinin sistemle ilgili eleştirilerini dikkate alarak Tek şef, tek parti sisteminin CHP'nin isteği ile değiştirilmek istendiğini vurgulamaktadır. Makalesinde "Cumhuriyet Halk Partisi'nin gerek program gerek teşkilat bakımından kendini derleyip toplamasını en çok biz istedik. Bu konu üzerinde zaman zaman durarak parti prensiplerinde daha fazla açıklık ve kesinlik, parti kurulunda daha sıkı tecanüs ve bağlılık gerektiğini uzun uzadıya anlattık" dedikten sonra görüşlerini şöyle ifade etmektedir. "Gözlemeye lüzum yoktur ki kuvvetli şefler etrafında toplanmış tek parti sistemi devrindeki program ve teşkilat, tek dereceli seçime dayanan çok partili rejimde yetersiz kalır. Gelişigüzel yazılmış programlar ve birbirine uymayan kanaatlerin yan yana gelmesinden doğmuş partiler bugünkü siyasi mücadele hayatında zayıf düşerler. Değerli Menderes, evvelki günkü bir toplantıda diyor ki 'partimiz çok partili idareye yani demokrasiye taraftardır. Halk Partisi ise tek partili idareye taraftar olmuş, memleketi bu görüşte idare etmiştir. O derece de ki, Demokrat Parti kuruluncaya kadar tek millet, tek parti, tek şef vecizeleri her vesile de tekrar edilirdi.' Adnan Menderes'ten daha başka bir cevap umardık. Görüyoruz ki kendisi de asla inanmadığı şeyleri söylemiştir. Doğrudur. Cumhuriyet Halk Partisi uzun yıllar tek parti, tek şef sistemini gütmüştür. Fakat Demokrat partisini kuranlar, başta parti lideri ve eski başvekil Celal Bayar ve bizzat Adnan Menderes bulunduğu halde, bütün Demokrat Partisi kurucuları o devirde Cumhuriyet Halk Partisi içinde ve onunla beraber tek parti, tek şef sisteminin taraftarı değil miydiler? Demokrat partisini kuran

Celal Bayar yıllarca Cumhuriyet Halk Partisi'nin vekili, başvekil sıfatıyla bu tek parti tek şef sisteminin en ateşli koruyucusu olmadı mı? Celal Bayar Adnan Menderes ve diğer arkadaşlarından hangisi bu uzun yıllar bir defa olsun tek parti aleyhinde bulundular? Tek parti, tek şef yerine çok partili demokrasi hayatı Demokrat Partisi kurulduktan sonra başlamamış, Cumhuriyet Halk Partisi buna karar verdikten sonra meydana çıkmıştır. Yani Demokrat Partisi bir sebep değil sadece bir neticedir. Tek parti, tek şef sistemine nihayet verilmesi karar altına alındıktan sonra Demokrat Partisi kurulmuş ve birkaç kişi tarafından alelacele bir program yazılmıştır (Ülke Gazetesi, 15.03.1947).

Kısa bir süre gazetede yer alan makalelerden biri “*Politikada Samimilik Kanaatlerde Ciddilik*” başlığı ile yayınlanmıştır. Makale Demokrat Parti'nin hürriyet istemlerine yönelik eleştiriler içermektedir. Demokrat Parti'nin ara seçimlere girmemeye karar verdikten sonra İzmir'den Balıkesir'e kadar önem verdiğini belirten Sadak, gazetelerde çıkan haberlerin Demokrat Parti başkanının her tarafta sevgi ve heyecanla karşılandığını ortaya koyduğunu ifade ettikten sonra gösterilere halkın alakası inkar edilemeyeceğini belirtmektedir. “Demokrat Parti şefleri bu toplantılardan ve halkın gösterdiği bu alaka da gerek kendi partileri gerek memleket için nasıl istifade ediyorlar?” sorusunu ortaya atan Sivas milletvekili Necmettin Sadık Sadak yazısını şöyle sürdürmektedir. “Dikkat ettiğimiz nokta partinin tenkit ve propaganda konusunda kongreden beri hiç değişiklik olmadığıdır. Kongrede tantanalı bir şekilde ‘Hürriyet Misakı’ adı verilen istekler, seçimlere girmemek kararında tek amil olduğu gibi, Celal Bayar ve arkadaşlarının bütün konuşmalarına da başlıca mevzu teşkil ediyor. Halk “hürriyet” istiyor sayın Celal Bayar hürriyet vadediyor. Er geç bu hürriyete erişileceğini milletin bu hakkına yakında sahip olacağını kuvvetle haykırıyor. Başka hiçbir mesele ortaya atılmıyor. Memlekette her şey var yalnız hürriyet yok. Millet her sahada refaha kavuşturulmuştur yalnız hürriyetten mahrumdur. Acayip bir şey? Tarihin hiç bir devrinde hiç bir memleket görülmemiştir ki orada hürriyet olmadığı halde ‘hürriyet’ diye bağırmasına müsaade edilmiş olsun. Bize öyle gelir ki ‘hürriyet isteriz’ diye mitingler yapıp ateşli nutuklar söylenmesi ve hükümet aleyhinde yazılar yazılması için o memlekette hürriyetin azamisi olmak gerektir” (Ülke Gazetesi, 17.04.1947).

“*Dış Tehlike Karşısında Memleketin Manzarası*” başlığıyla her zaman olduğu gibi birinci sayfadan iki sütuna yer verilen makalesinde Türkiye'yi tehdit eden uluslararası gelişmeler karşısında ülke içinde birlik ve beraberliğin önemine vurgu yapan Sadak düşüncelerini şu cümlelerle ifade etmektedir. “İç politikanın hararetli devirlerinde dış siyaset tehlikesinden bahsetmek oldukça nazik bir iştir. Basit memleketlerde dış tehlike meselesi iktidarın elinde muhalefet ve tenkitleri susturmak için bir bahane gibi kullanılır. Bu usule alışmış olan muhalefetler de her zaman memlekette dış tehlike karşısında milli birlik lüzumunu ileri süren hükümetleri her zaman korkutmaya başvurmakla itham ederler.” Dış dünyadaki gelişmelerin yarattığı atmosfer karşısında muhalefetin susturulamayacağını da vurgulayan Sadak “Dünya siyaset ufuklarının karardığına, Balkanlarda tehlikenin arttığına samimi kanaatimiz var. Bu kanaati öne sürerken, memlekette muhalefet cereyanının durması, tenkitlerin kesilmesi, hoşnutsuzlukların susması lüzumuna da asla işaret etmek istemiyoruz. Dış tehlike tam bir realite haline gelince milli vicdanı sıhhatte olan bir memlekette iç davalar zaten kendiliğinden durur. Muhalefet ve tenkit herhangi bir anda herhangi bir sebeple yüksek bir makamdan bir

“dügmeye basılınca duran ve duraklayan bir makine haline gelirse demokrasi yok demektir” diyerek demokratik yapı içinde muhalefetin özgürlüğünü vurgulamaktadır.

İktidarda bulunanların başka türlü düşünmediklerini biliyoruz. Belki eksik olan fikirsiz ve kanaatsiz ortaya atılarak demagojik bir hürriyet davasından başka bir bayrak açamayan ve ilk adımda ekseriyete tahakküm yolunu tutan muhalefete hak verecek kanuni ve idari noksanların önlenmemiş olmasıdır. Devlet başkanı her iki partinin müdafaalarını istikbale ait teminat diye kabul ve ilan etmekle dün ile yarın arasında bütün millete ferah ve ümit verici bir tablo çizmiştir. Memlekette bu ümidi arttıran başlıca amil yirmi beş yıldır Cumhuriyet Halk Partisi'nin lideri, parti program ve prensiplerinin yürütücüsü İsmet İnönü'nün en büyük inkılap eseri olarak başladığı geniş demokrasi hayatını başarılı kılmak azmiyle her iki partiye eşit muamele edebilecek duruma girmeyi kabul etmesidir. Hatta bilfiil parti başkanlığından çekilmeyi -bu en büyük eserinin behamal muvaffakiyeti uğruna- lüzumlu görmesidir. Demokrasi diye her memleket ve her zaman için biçilmiş hazır elbise yoktur. Her Millet kendi ihtiyaçlarına, kendi sosyal bünyesine, tarihi gelişine göre bu kalıbı bizzat yapar. Demokrasi onun için tam gerçekleşmesi güç ve uzun süren bir nizamdır. Dış tehlikenin büyüdüğünden, yaklaştığından bahsederken muhaliflerin değil, iktidar ve idare mesuliyetini elinde tutan Cumhuriyet Halk Partisi'nin dikkatini çekmek isteriz. Demokrasinin ve cumhuriyetin başlıca dayanağı olması gereken Halk Partisi'nin, dünyanın ve bilhassa yanı başımızın karışmaya yüz tuttuğu bugünlerde kendini acele toparlaması program ve nizamnamesini aylardan beri beklenen yeni şekillere sokmakta bu derece gecikmemesi, ortalığı kaplayan dedikodulara nihayet verecek bir açıklık ve kudret kazanması lazımdır.. Dünyanın karıştığı sırada Cumhuriyet Halk Partisi'nin doğru yanlış dışarıya akseden bugünkü manzarasını sürdürmek memleketçe çok zararlıdır (Ülke Gazetesi, 14.08.1947).

15 Ağustos tarihinde yer verilen makalesi ise “*Azimle, Cesaretle Tutulacak Yeni Yol*” başlığı ile okuyucusuyla yüzleşmiştir. Sadak makalesinde 1946 seçimlerinde Demokrat Parti'nin ortaya koyduğu performansı dikkate alarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir takım düzenlemelere gitmesinin zorunluluğuna dikkat çekmektedir. “Uzun yıllar tek partili rejimin sürekli istikrarına, sessizliğine alıştığımız için iç politikada türlü meseleler etrafında çatışmalar bizde birdenbire kararsızlık, güvensizlik duygusu uyandırıyor. Partiler arası çarpışmalardan, parti içindeki kaynaşmalardan hemen ürküyoruz... Çok şükür bizim dertlerimiz -yanı başımıza ve uzak yakın karşımızdakilere bakınca- çok büyük değildir. Ne derin sosyal sarsıntılardan acınıyoruz, ne çözülmesi imkansız iktisadi buhranlarımız var. Bizim muhtaç olduğumuz şey büyük çapta ameliyat değil, küçük ölçüde himmetlerdir. Fakat inkar edilemez ki bu himmetlere şiddetle muhtacız. Geçen yıl Temmuz seçimlerinde derin bir gaflet uykusundan birdenbire uyanmışa döndük, çok acı hadiselerle karşılaştık. Kurulmuş, yayılmış tanınmış bir muhalefet partisi değil, muhalif parti diye ortaya çıkmış ne olduğu henüz belirsiz küçücük bir zümre etrafına toplanan hoşnutsuzluk kitlesi yirmi beş yıllık Cumhuriyet Halk Partisini ve hükümetini az kaldı yere seriyordu. Suçları ve sebepleri aramak zamanı geçmiştir. Fakat o baş döndürücü acı tecrübeden bugüne ne yaptık?

Sadak sorduğu bu soruya parti içinde köklü bir revizyon yanıtı vermektedir. O'na göre çözüm parti esaslarının yeniden düzenlenmesidir. “Hiç şüphe yok ki bir partinin verimli yola girmesi ancak teşkilatını düzenleyen esasların değişmesi ile mümkündür. Bugüne kadar yalnız şefinden

aldığı direktiflerle hareket eden parti siyasetinin tayin tespitinde, parti yüksek idarecilerinin seçiminde, parti üyelerine söz ve rey hakkı veremeyen, parti üyelerinde aşağıdan yukarıya en geniş mesuliyet ve salahiyet şuuru yaratmamış bir partinin - bu düzen ve geleneği değiştirmedikçe- kendini toparlaması güç olurdu. Cumhuriyet Halk Partisi kendi bünyesi içinde bu esaslı düzeltme hazırlanıyor. bu işin başarılmasında ana düşünce bundan sonra partinin yalnız kendisine ve halka güvenme kararı olacaktır” (Ülke Gazetesi, 15.08.1947).

16 Ağustos 1947 tarihli 610 sayılı nüshada yer alan makale “*Anayasa Tatil Edilmeye Muhtaç mıdır, Değil midir?*” başlığı ile kaleme alınmıştır. Muhalefetten gelen “Anayasa” tartışmaları doğrultusunda konuyu elen Sadak, bir revizyona ihtiyaç olduğunu belirtmekle beraber bu tartışmaların zamanlamasını sorgulamaktadır. Öncelikle, “bizim çeyrek asırcık anayasamız etrafında da fikir tartışmaları olduğu zaman ne şaşmalı ne örtmeliyiz. Anayasamız kötü müdür değiştirmeye ihtiyaç var mı?” sorusundan yola çıkan Sadak, düşüncelerini şöyle ifade etmektedir. “Her anayasa iyi tatbik edilmek şartıyla iyidir. Türk milletini yirmi beş yıllık rejimden ve bu rejime hakim olan anayasadan hiç şikayet yoktur. Çünkü bu geçmiş devir, hürriyet mefhumuna aykırılığına rağmen, ilerleme bakımından Türkiye'nin bütün dünyayı hayrete bırakan altın çağı olmuştur. Fakat anayasa bugün girdiğimiz en geniş hürriyet, en tam demokrasi hayatına uygun mudur? ‘Hürriyet Misakı’ diye basit bir demogoji düsturu tutturmuş olan, derinlikten ziyade satha bakan muhalifler siyasi bir manevra gayretiyle anayasanın mükemmel olduğu, yalnız tatbikatın aksadığını ileri sürerler. Demokratçıların düştüğü büyük tezat buradadır. Anayasamız gerçekte bir Şef ve tek parti anayasasıdır bu zihniyete göre hazırlanmıştır bunun en açık delili muhaliflerin ‘Vesayet İdaresi’ adını verdikleri bugünkü rejimi düzeltmek için ‘vasi’ dedikleri İsmet İnönü'nün karar ve icraatına gözlerini çevirmeleri yalnız ondan Medet ummalarıdır. Çünkü tek dereceli seçimden çıkan meclisin ve mutlak ekseriyeti olan bir partinin ve hükümetinin başka bir kuvvetin tehdidine uğramayan dört hatta beş yıllık hakimiyet ve salahiyet sınırlarını düzenleyici hükümler anayasada eksiktir. Herhangi bir Cumhurbaşkanı seçildiği zaman muhalefet derdini anlatmak için nereye başvuracaktır?

Anayasamız o derece tek parti anayasasıdır ki başka partiler kurulmasına engel olmak için Cumhuriyet Halk Partisi'nin ana prensipleri oraya madde olarak geçmiş Demokrat Partisi - Anayasaya aykırı olmamak kaygısıyla- aynı prensipleri kendine de program diye almak zorunda kalmıştır mesela anayasaya göre Türkiye Cumhuriyeti ancak devletçidir. Hür bir Demokraside devletçi olmayan bir partiye yer verilmemesi, devletçi olmayan, tam liberal ekonomi taraftarı bir hükümetin iş başına geçmesinin yasak olması akla sığar mı? Anayasaya göre Türkiye Devleti milliyetçidir. Milliyetçi olmayan bir partiye yer verilmemesi bu asırda demokrasi hududuna giren bir mefhum değildir. Hürriyetler, sokakta bağırıp çağırmak, ağız dolusu küfür edebilmek, anarşi yaratmak hürriyeti değil, asıl bu derin ve gerçek fikir, kanaat hürriyetleridir. ...Tam bir demokrasiyi, geniş ve derin anlayışta hürriyetleri temin etmek, Cumhuriyet rejimini çok partili parlamento hayatını gerektirdiği ahenge uydurmak için anayasanın bazı tadillere muhtaç olduğu inkar kabul etmez. ...Anayasanın değişmesi hiç şüphesiz büyük tartışmalara yol açacaktır. Muhalefetle iktidar partisi arasındaki henüz çok gergin münasebetler, bizzat Cumhuriyet Halk Partisi içinde en basit meseleler etrafında bile görülen derin fikir ayrılıkları göz önüne getirilirse, anayasa gibi memleket ve rejim nizamının

temeli olan bir kanunun tadilinden doğacak sarsıntıların derecesini anlamak kolaydır. Herhalde bunun sırası değildir. Gittikçe beliren dünya buhranı, bize yaklaşan tehlike karşısında partiler arası ve parti içi bugünkü istikrarsızlıkların dahi çabuk halledilip herhangi neticeye ve sürekli bir düzene en kısa zamanda varılmasını candan özlediğimiz için bu sarsıntılara çok daha kuvvetlisini katacak yeni bir tartışma ve ayrılık amili ortaya atılmasının zararlı olduğuna inanıyoruz. Daha sukunetli, daha tehlikesiz, daha ihtirassız günleri beklemek, bilhassa daha önce Cumhuriyet Halk Partisi'ne en iyi ve sağlam, yeni en mütecanis şeklini vermek doğru olacaktır” (Ülke Gazetesi, 16.08.1947).

Gazetenin 26 Ağustos tarihli sayısında yayınlanan “*Beklediğimiz ve İsteddiğimiz Değişiklik*” başlıklı makale toplumda yaşanan geçim zorlukları ve iktisadi sıkıntılara vurgu yaptıktan sonra muhalefet partisinin beklentisinin halkın yeni bir hükümeti iş başına getirmesi olduğuna değinen Sadak yazısında şu ifadelerle yer vermektedir. “Muhalefet cereyanının daha kolayca gelişmesini özleyenler gibi iktisadi zorlukların ve geçim sıkıntısının azalmasını isteyenler hayat şartları güçleştikçe politika sahasında değişiklikten medet umarlar. Her siyasi değişme iktisadi bir iyileşmeye sebep olacak yeni bir hükümetin iş başına geçmesi pahalılığı azaltacak sanılır. Sıkıntı çeken ve çektiği sıkıntıları ufak himmet ve bilgilerle giderilmesi kolay basit sebeplere yükleyen halk, her memlekette hükümetten şikayet eder ve onun değişmesini bekler. Memlekette gerçekleşmesini özlediğimiz yeni şartlar, ne sadece bir hükümet değişmesi kadar basittir ne de herhangi bir hükümet değişmesiyle elde edilecek derecede kolaydır.”

Sadak sorunlar karşısında çözümün kişilerin değişmesiyle olamayacağını, yapının elden geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. “Biz sadece insan değişikliği değil bir bünye ve sistem değişmesini bekliyoruz. Bir hükümetin yerine aynı şartlar içinde başkasının gelmesi bünyede hiç bir yenilik yapmak demek olmadığı gibi sistem için de başka bir hükümetin daha fazla işler görebileceğine inanmak güçtür. Bünye ve sistem değişikliği her şeyden önce iktidar partisinin içinde başlamalı, partinin iktidara adam seçmek, hükümeti ciddi şekilde kontrol etmek usulleri değişmelidir. İdare makinesinin düzelmesine, devlet işlerinin kırtasiyecilikten kurtularak ‘rasyonel’ usullerle çalışmasına halk ile hükümet adamları arasındaki münasebetlerin yardım edici ve gönül alıcı olmasına, otoritenin yalnız devlet korku ve kuvvetinden değil, halkın sevgi ve güveninden doğduğuna dikkat edilmelidir. Böyle bir sistem kurulmadıkça ve bu sistemi bütün bir parti kendine mal edinerek hükümete o yolda kesin direktif ve selahiyet vermedikçe, hükümet değişmesinden çok fayda umanlardan değiliz. Derin ve esaslı değişiklikler bekleyelim. Hükümet meselesi bunların bir sebebi değil ancak bir neticesi olabilir” (Ülke Gazetesi, 26.08.1947).

“C. Halk Partisini ve Hükümetlerini Bekleyen Ağır Vazifeler” başlığı ile 27 Ağustos 1947 tarihli Ülke Gazetesi’nde (Ek: 4) yer verilen makalenin konusunu yine iktidar muhalefet ilişkilerine bağlı olarak ülkede gerçekleştirilen siyasal düzenlemeler oluşturmaktadır. Milli Şef İsmet İnönü’nün Temmuz ayı içinde verdiği beyannamenin çizgisinde ele alınan yazıda Sadak

Türkiye’nin yirmi beş yıllık Cumhuriyet İdaresi altında - bu rejimin eksikleri fazlalıkları ne olursa olsun- uzun tarihinde hiçbir zaman görmediği sürekli istikrar altında ilerlediğini belirtmekte, içeride başarılan büyük işleri, dışarıda elde edilen yüksek itibarı en koyu düşmanların bile inkar edemediğine, yabancı dostlarımızın hayran kaldığına vurgu

yapmaktadır. Siyasal yaşamda gerçekleşen değişimleri ve muhalefetin gelişmesine yönelik atılan adımları değerlendiren Sadak'ın değerlendirmeleri dikkat çekicidir. “Bu bakımdan kendimizi kötü bir rejimden kurtulmuş saymıyoruz. Yine bunun içindir ki harp sonu başlayan ve bir yıldır gelişen yeni rejim bir ihtilalden doğmuş zorlu ve zoraki bir hareket değil serinkanlı ve uzak görüşlü bir düşüncenin mahsulüdür.

Hiç şüphesiz tek partili sistemi bırakarak çok partili rejime, tek dereceli seçime geçişimizin sebepleri vardır. Bu sebepler arasında başlıcası ve en göze görünürü, memlekette Cumhuriyet ve demokrasi idaresinin bundan böyle her millete her zaman nasip olmayan ferdi ve fani nüfuz ve otoritelere değil, ölmeyen müesseselere dayanarak kendiliğinden yürüyüp devam edebilmesidir. Bu karar ve hareketin isabetini gösteren başlıca delil de memlekette yıllardır birikmiş, sessiz kalmış, en geniş muhalefet ve hoşnutsuzluk cereyanının, fırsat ve imkan bulunca birden bire en şiddetli şekilde belirmesidir. ...Bugünkü muhalefetin kesin bir şahsiyet olmayabilir. Bu günkü muhalefet açık ve belli fikir ve kanaatler Etrafında toplanmaktan ziyade karmakarışık bir hoşnutsuzluk kitlesini temsil edebilir. Muhalefetin aşırı hareketleri, sabırsız ihtirasları, Hatta kötü niyetleri olabilir. Fakat ileride daha iyi bir muhalefetin sarıh prensiplere ve kültürlü bilgili liderlere dayanan cereyanların doğma cesaretini bulabilmesi bugünkü muhalefetin - bütün kusurlarına rağmen- yaşamasına, her türlü imkanları bulmasına bağlıdır. ...Böyle çirkin bir işe samimiyetle girişmiş bir iktidar partisine düşen en güç, en idealist vazife, karşısına dikilen muhalefete Kendi isteğiyle Hayat hakkı, gelişme imkanı verebilmektedir. Partiler arasında tam mücadele, bu eşit haklar bu yaşama ve gelişme imkanlara iktidar partisi tarafından temin edildikten sonra başlayacaktır. Bu iktidar partisinin kendi yerine göz dikmiş kendine düşman bir muhalefete yaşama ve gelişme imkanlarına kendi eliyle hazırlaması bir garabet sayılabilir bu garabet gerçekte bir feragat ve fedakarlıktır. Çünkü memleketin istikbali için zaruri gördüğü bu durumu bizzat kendisi istemiş kendisi yaratmıştır.

..Garip görünen bu işi yani muhalefetin yaşama ve kazanma imkanlarına Cumhuriyet Halk Partisi temine çalışacaktır bu onun ilk vazifesidir devlet ve idare makinesini bütün partilere karşı Eşit muameleye zorlayıp alıştırarak seçimleri tam bir emniyet verecek şekil ve usullere göre yaptırarak bu işi başarmaya canla başla çalışacaktır Çünkü bu işe istenilerek girilmiştir geri dönmek imkanı da yoktur. Bunun ortası memleketi ancak anarşiye götürür” (Ülke Gazetesi, 27.08.1947).

Tablo 2: Necmettin Sadak'ın 1947 Yılında Ülke Gazetesi'nde Yayınlanan Dış Siyasetle İlgili Makaleleri

	Tarih	MAKALE BAŞLIĞI	Sayı
1	1947.01.16 Perş	Amerika'nın Dış İşleri Bakanlığında Değişiklik, Montgomeri'nin Moskova Ziyareti	432
2	1947.01.20 Pzt	Almanya ve Avusturya Sulhu İçin Çalışmalar Başladı	436
3	1947.01.22 Çrş	Masallar ve Hakikatler	438
4	1947.01.29 Çrş	İngiliz-Sovyet İttifakı Etrafında Çıkan Hadisenin Hakiki Mahiyeti	445
5	1947.04.09 Çrş	Yardım Projesinin Kabul Edilmesi İhtimalleri Arttırmıştır	506
6	1947.04.24 Perş	Moskova Konferansının İflasına Doğru	519
7	1947.05.04 Paz	Yahudi Meselesi Deyip Geçmeyelim	528
8	1947.05.13 Salı	Türkiye'nin Dürüst Açık Siyasetinin Büyük Başarısı	535
9	1947.05.14 Çrş	Türkiye İçin Yeni Bir Devir Açılmıştır	536
10	1947.05.21 Çrş	Türk-Sovyet Münasebetleri Niçin Düzelmiyor?	542

11	1947.06.07 Crt	Yunanistan'ın Dertleri Büyüktür. En büyük Derdi Partiler Arası Ayrılıktır-Atina, 24 Mayıs	557
12	1947.06.11 Çrş.	İtalya'da Göze Çarpan Mesele ve Manzaralar	560
13	1947.07.01 Salı	Fransa En Çetin Sosyal Davalar Karşısında Çırpınıyor	576
14	1947.07.04 Cuma	Amerika-Sovyet Rusya Cepheleri Karşı Karşıya Tam Kuruluş Halinde	579
15	1947.08.23 Crt	Bugünkü Dünya Siyaseti Harbe Giden Tek Yoldur	619
16	1947.08.24 Paz	Dünya Üstüne Çöken Kara Bulutlar	620
17	1947.08.28 Perş	Birleşmiş Milletlerin İflasına Doğru	623

Tablo 3: Necmettin Sadık Sadak'ın 1950 Yılında Ülke Gazetesi'nde Yayımlanan Makaleleri

	Tarih	MAKALE BAŞLIĞI	Sayı
1	1950.05.25 Perş	Eski İşime Başlarken	1602
2	1950.05.28 Paz	Dilediğimiz İki Şey	1605
3	1950.06.20 Salı	Bizde Alkışlara Hazırlanalım	1631
4	1950.06.25 Paz	C.H. Partisi Ne Yapacak?	1636
5	1950.10.24 Salı	İki Çeşit Huzur ve Sükun	1751

1948-1949 yıllarında Necmettin Sadık Sadak Dış İşleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Bu süre içinde kendisi hakkında Ülke Gazetesi'nin sayfalarına yansıyan çok sayıda haber bulunmaktadır. Haberlerin bazıları manşet olarak verilmiştir.

Sadak, 25.05.1950 tarihli 1602 sayılı Ülke Gazetesi'nde (Ek:5) yer verilen “*Eski İşime Başlarken*” başlıklı makalesinde “1947 Eylülünde gazetede ki vazifemden ayrılmıştım. Üç yıla yakın devlet hizmetinde bulundum. Birçok dostlarım bilirler ki buy seçimlerde C.H. Partisi iktidarda kaldığı ve ben tekrar vazifeye çağrıldığım taktirde özür dileyecektim. Kararım kesindi. Çok yoruldum. Uzun bir dinlenmeye ihtiyacım vardı. Fakat gazeteme dönüşüm dilediğim şekilde olmadı. Seçimleri kaybetmemiz bile düşündüğümüz bütün ihtimalleri aştı. Hükümette bulunan bakanlardan hiçbiri seçimde kazanamadı. Bilmiyorum böyle bir hadise herhangi bir memlekette bir partinin ve bir hükümetin başına gelmiş midir? Mücadelenin durulduğu, yeni Meclisin işe başladığı, yeni parti hükümetinin memleketi idare etmek mesuliyetini yüklendiği bu günde, Demokrat Parti hükümetine, her işin elden geldiği kadar yardım etmek, her iyi işini alkışlamak, hatalarını görürsek göstermeğe çalışmak hepimizin başlıca vazifesi olacaktır. Türkiye'nin refah ve selameti ilk hedeftir. Demokrat Parti'nin muvaffakiyetini can ve gönülden dileriz” (Ülke Gazetesi, 25.05.1950).

28 Mayıs 1950 tarihinde birinci sayfanın sol alt bölümünde tek sütuna verilen “*Dilediğimiz İki Şey*” başlıklı makale ikinci sayfada çift sütuna okuyucusunun karşısına çıkmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 14 Mayıs 1950'de gerçekleşen seçimlerde iktidarı Demokrat Parti'ye devretmesinden kısa bir süre sonra yazılan makalede Necmettin Sadak “iktidara geçen her hükümetten çok şey beklenir, bir sürü iş istenir. Hele bu hükümet millet ekseriyetinin kendi serbest iradesiyle iş başına getirdiği yeni bir parti hükümeti olursa” vurgusuyla başladığı makalesinde şu ifadeleri kullanmaktadır. “Seçimlerin neticesi gösterdi ki memleket, sayısız dertlerine yeni partiden şifa bekliyor. Onun sözlerine inanmıştır, yeninin eskiden daha iyi olacağına kanaat getirmiştir. Şimdi verilen sözlerin yerine getirilmesini bekleyecektir. Biz bu geleneğe uyararak ve fakat yapılmasını değil yapılmamasının dilediğimiz iki nokta üzerinde

duracağız. Birinci menfi dileğimiz ve en büyük dileğimiz seçimlerden önce halka vadedilmiş bazı şeylerin asla gerçekleşmemesidir. İkinci nokta, muhalefet -yani eskisi- dört yıldır, her gün ‘hürriyet isteriz’ avazeleriyle ortaya atılmıştı. Hürriyet yoktu, dört yıl bu hürriyetsizlik içinde hürriyet istendi, dört yıl bu hürriyetsizlik içinde bir seçim yapıldı ve hürriyetsizlikten şikayet edenler hürriyet isteyerek iş başına geçebildiler. Biz bugünkü muhalefet, hürriyet istemiyoruz. Bugüne kadar bir fiil mevcut, iktidarın devir ve teslimini mümkün kılmış olan hürriyet bize kafidir. Hürriyeti arttırmak için dahi, bugünkü hürriyete dokunulmamasını dileriz. Bahusus uzun mücadeleler, büyük ve parlak iddialarla eski bir partiyi yıkarak ilk defa iktidara gelen bir partinin ilk hükümeti karşısındayız. Elbette yapacağı çok işler, tasarladığı ve muktedir olacağı pek güzel işler olmak gerektir. Başarı halinde kendilerine millet ebediyen minnettar kalacaktır. Daima iş başında kalmalarını isteyeceğiz. Çünkü samimi duygumuz şudur ki onların muvaffakiyeti Türk milletinin haklı muvaffakiyeti olacaktır” (Ülke Gazetesi, 28.05.1950).

“*Bizde Alkışlara Hazırlanalım*” başlıklı makalesinde Cumhuriyet Halk Partisi’ni kast eden Sadak “giden iktidar partisi kendi yıkılışı pahasına bu günkü rejimi ve değişimi mümkün kılan bir seçim kanunu hazırlamak ve bir seçim yapmak suretiyle en büyük tarihi vazifesini görmüştür” demektedir. Sonrasında konuyu son seçimlerde iktidara gelen Demokrat Parti’ye getirerek şu ifadeleri kamuoyuna aktarmıştır. “Gelen iktidar memlekette bu değişimi haklı gösterecek bir istikrar yaratarak halkın itimadına layık olduğunu gösterecektir. Bu da ileriye bakmakla olur. Memlekette yapılacak işler çoktur. Eski hükümetlerin yapmadıkları veya yapamadıkları işler vardır. Demokrat Partisi hükümetleri bunları pekala başarabilir. Bunun şartı partililik değil işle uğraşmaktır. Dört yıllık hararetli muhalefet görevinin verdiği alışkanlık olacak yeni hükümet ricalimizin hala muhalefete muhalefet etmeyi, muhalefeti tenkit etmeyi çok sevdikleri ve bu tatlı vazifeyi artık başkalarına devretmeye bir türlü razı olamadıkları seziliyor. Hep arkaya bakarsak önümüzü göremeyiz, yanlış adımlar atarız. Fakat bu devirde çabuk geçecek iş bölümü yerleşecek, iki parti kendilerine düşen memleket vazifesini ağırbaşlılıkla hırçınlık göstermeden, kimseye kötü niyetler yüklemeyen kanun ve terbiye hududunu aşmadan yapmaya çalışacaktır... Geçmişte ki başarısızlıkla geçinmesinler, gelecekteki muvaffakiyetlerle övünmeğe hazırlansınlar. Evet alkış kadrosunda eksiklikler olursa o zaman bizde iltihak ederiz” (Ülke Gazetesi, 20.06.1950).

25 Haziran tarihli Ülke Gazetesi’nde yayınlanan “*Cumhuriyet Halk Partisi Ne Yapacak?*” başlıklı makalesinde Sadak, artık muhalefet kimliği ile siyaset sahnesinde duran CHP’nin konumunu irdelemektedir. “Yirmi yedi yıllık Cumhuriyet idaresinde seçimleri ilk defa kaybederek iktidardan düşmüş bir partinin bu sarsıntıdan sonra ne yapacağına kendini nasıl toplayacağını merak edenler çoktur. Cumhuriyet Halk Partisi bakımından seçimlerden sonra ilk hadise kurultay olacağı için bu toplantı partinin bundan böyle tutacağı yola başlangıç sayılıyor. seçim başarısızlığından sonra toplanacak kurultay hiç şüphesiz emniyetli olacaktır. Bir parti teşkilatının ıslahı ve yeniden çalışmaya başlaması için yeter zaman geçmemiştir. Seçimlerin bu şekilde kaybı parti maneviyatını sarsmıştır. Hadiseyi tetkik etmek için gereken sükuneti ve sekineti verecek zaman mesafesi henüz yoktur. Partinin hem program hem teşkilat bakımından ıslahına lüzumlu yeni malzemeyi toplamak da ayrıca vakit ister. Anlaşıyor ki Demokrat Parti iktidarı karşısında zıt bir ideal zümresinin kurulmasına imkan verecek hatta bunu kolaylaştıracak vasıftadır. Bu yolda ele alınacak bir program meselesi de ne kurultayın

devam edeceği beş on güne sığabilir ne de bunu yalnız kurultay içinden seçilecek bir komisyon başarır. Partinin bünyesini ilgilendiren diğer ana davalar da böyledir. Bu arada partide kimlerin kaldığı, kimlerin kalacağı da esaslı şekilde gözden geçirilmeli, Nazari bir kıymet ifade eden, hakikate uymayan üye listeleri yeni baştan yapılmalıdır” (Ülke Gazetesi, 25.06.1950).

“İki Çeşit Huzur ve Sükun” 24 Ekim tarihinde yayınlanan makalesinde Sadak, “Sindirilmiş, susturulmuş bir muhalefet, rahatsız edilmeyi sevmeyen bir hükümet, memleket için tek parti idaresinden çok daha zararlıdır” ana fikrinden hareket ederek kaleme aldığı makalesinde huzur ve sükun kavramlarına vurgu yapmaktadır. “Son zamanlarda sık sık kullandığımız ve bilhassa hükümet ricali tarafından halka tekrarlanması sevilen bir tarafın ‘var’ öbür yakanın ‘yok’ dediği huzur ve sükun hakikatte iki türdür. Huzur ve sükunun bir çeşidi vardır ki vatandaşlarda sükun, yani derin bir sessizlik hükümet başındakilerde de huzur, yani geniş bir rahatlık demektir. Memleket tam yirmi iki yıl bu çeşit bir huzur ve sükun içinde yaşamıştı. Yirmi iki yıl konuşmadı, konuşmadı. Yani sükun içinde yaşadı. Yirmi iki yıl hiç kimse hükümetleri rahatsız edemediği için devlet huzur içinde çalıştı. iyi mi oldu kötü mü? Huzur ve sükunun başka türüsü de görülür. Herkes konuşur, gürültü çoktur, yani sessizlik yoktur ve hükümet rahat değildir, fakat gönüller huzur içindedir, vatandaşın bütün hakları emniyet altındadır. ..Hürriyet nizamına benimsemiş bir millet için öyle sanıyoruz ki en korkunç hadise memleketin birdenbire dilsiz olup sessizliğe dalması, konuşmaktan ürkmesi, hükümetin de rahata kavuşup rahatsız edilmeyi sevmemesidir. Demokrasi için Bu çeşit huzur ve sükun ölüm demektir. Hem karşılıklı partiler olsun hürriyetlere el sürülmesin hem de hiç ses çıkmasın ve hükümetler rahatsız edilmesin. Ancak tek partili rejimde görülebilen bu usul Türkiye’de tarihe karışmıştır. Öyle sanıyoruz ve endişe ediyoruz ki Demokrat Parti iktidarı muhalefetten değil daha ziyade kendi partisinden gelen büyük zorluklarla çarpışacaktır” (Ülke Gazetesi, 24.10.1950).

Necmettin Sadık Sadak’ın 24.10.1950 tarihinde gazetede yer verilen makalesinden sonra, Ülke Gazetesi’nin sayfalarında başka bir makalesi görülmemektedir. Daha önce vurguladığımız gibi Sadak’ın özellikle Dış İşleri Bakanlığı yaptığı dönemde kendisiyle ilgili çok sayıda haber Ülke Gazetesi’nin sayfalarında yer almıştır.

Sonuç

Ülke Gazetesi’nin yayını Türk basın tarihi içinde ilginç gazetecilik faaliyetlerinden biridir ve bu konunun yeteri düzeyde bilimsel çalışmalara konu edildiğini söylemek güçtür. Bazen yirmi binden fazla baskı yaptığı bilinen gazetenin kapsamlı bir habercilik yaptığı, ulusal ve uluslararası konuları sayfalarından okuyucularına aktardığı görülmektedir. 1946 yılında CHP’nin yayın kolu tarafından Sivas’ta faaliyete geçirilen Ülke Gazetesi’nin özellikle ilk yayın yılı çok dikkat çekicidir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin idaresinde geçen tek partili siyasal dönemde 1927’den 1950’ye kadar Sivas Milletvekili olarak görev yapan Necmettin Sadık Sadak’ın makalelerine yine parti çizgisinde yayın yapan Ülke Gazetesi tarafından yer verilmesi olağandır. Ülkenin tanınmış sosyologlarından ve gazetecilerinden olan siyaset adamı Necmettin Sadak’ın dikkat çeken makaleleri, Akşam Gazetesi’nde yayınlanmasının hemen ardından Ülke Gazetesi’nde iktibas edilmiş, kamuoyunun kısa sürede bilgilendirilmesi amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Birinci, A. (2008). Necmeddin Sadık Sadak (1890-1953), Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I, (Derleyen: M. Ç. Özdemir). Ankara: Phoenix Yayınevi. 493-504.
- Doğan N. (1953). “Vakitsiz Ölümü Münasebetiyle: Necmeddin Sadak”. Cumhuriyet Gazetesi. Sayfa:2. 23 Eylül 1953. İstanbul.
- Gürkan, E.S. (2023). Cumhuriyet’in 100 İsmi. İstanbul: Mundi Kitap.
- https://www.mfa.gov.tr/sayin-necmettin-sadak_in-ozgecmisi.tr.mfa
- Nadi, D. (1953). Vakitsiz Ölümü Münasebetiyle: Necmettin Sadak. Cumhuriyet Gazetesi. 23 Eylül 1953. Sayı:10469. İstanbul.
- Nair, G. (1999). 1878-1999 Sivas Basını. Sivas: Dilek Matbaası.
- Nair, G. (2017).Türk Basın Tarihinde Taşrada Yayınlanan Bir Merkez Gazetesi. Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi. Cilt:2. Sayı:4. Ss: 254-267.
- Nair, G. (2024). Sosyolog Necmettin Sadık Sadak’ın Ziya Gökalp ve Darülfünun Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Sosyoloji Alanında Uluslararası Çalışmalar-Mart 2024*. (Edit: N.K. Kandemir). Ss:75-92. Ankara: Serüven Yayınevi.
- Nair, G. (2024b). Sivas’ta Basın-Yayın Faaliyetlerinde Örnek Bir Aile: Kitapçı Ailesi. 5th International Congress on Khazar Scientific Research and Innovation. Full Texts Book. Volume-2. December 26-28, 2024. Turkestan, Kazakhstan. 113-118.
- Olgun, K. (2011). Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. Cilt: XXVII. Sayı:79. Ss.1-35.
- Özyürek, M. (2015). Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak. Atatürk Dergisi. Cilt: IV. Sayı: 2. Ss. 82-97.
- Solelli, S. (1950). Necmettin Sadak. Hafta Dergisi, Sayı 43. 21 Temmuz 1950. s: 9/31.

Gazeteler

- Ülke Gazetesi, 02.01.1947 Perşembe. Yıl:2. Sayı: 418.
- Ülke Gazetesi, 04.01.1947 Cumartesi. Yıl:2. Sayı: 420.
- Ülke Gazetesi, 09.01.1947 Perşembe. Yıl:2. Sayı: 425.
- Ülke Gazetesi, 27.01.1947 Pazartesi, Yıl:2. Sayı: 443.
- Ülke Gazetesi, 03.02.1947 Pazartesi. Yıl:2. Sayı: 450.
- Ülke Gazetesi, 04.02.1947 Salı. Yıl:2. Sayı: 451.
- Ülke Gazetesi, 16.02.1947 Pazar. Yıl:2. Sayı: 462.
- Ülke Gazetesi, 15.03.1947 Cumartesi. Yıl:2. Sayı: 485.
- Ülke Gazetesi, 14.08.1947 Perşembe. Yıl:2. Sayı: 614.
- Ülke Gazetesi, 15.08.1947 Cuma. Yıl:2. Sayı: 615.

Ülke Gazetesi, 16.08.1947 Cumartesi. Yıl:2. Sayı: 621.

Ülke Gazetesi, 26.08.1947 Salı. Yıl:2. Sayı: 631.

Ülke Gazetesi, 27.08.1947 Çarşamba. Yıl:2. Sayı: 632.

Ülke Gazetesi, 28.05.1950 Pazar. Yıl:5. Sayı: 1605.

Ülke Gazetesi, 20.06.1950 Salı. Yıl:5. Sayı: 1631.

Ülke Gazetesi, 25.06.1950 Pazar. Yıl:5. Sayı: 1636.

Ülke Gazetesi, 24.10.1950 Salı. Yıl:5. Sayı: 1751.

EKLER:

Ek 1: Necmettin Sadak'ın “*Samimi Olmak ve Bütün Neticelelere Önceden Katlanmış Olmak*”
Başlıklı İlk Makalesinin Yer Aldığı 2 Ocak 1947 Tarihli Ülke Gazetesi

PERŞEMBE
2
OCAK
1947

Özkarı KIZILIRMAK Yayıncılık
Telgraf: **ÜLKE-SİVAS**
Tirajı: 1000
Sayısı: 10 Kurşun

ÜLKE

• Sivasta Çıkar Gündelik Siyasi Halk Gazetesi •

Terbiye, Eyiye,
Büyüye ve
Güzele Sevmektir

Sayı: 418

Maaşlar Bugün Yeni Zamlarla Birlikte Veriliyor

Her Memurun, Emekli, Yetim ve Dulların ellerine geçecek olan maaşların kesin nisbetlerini neşrediyoruz

Samimî olmak ve bütün neticelere önceden katlanmış bulunmak

Siyasi hayatın başlangıcı ilk parti samimîliği. Bu da, girişlerin bütün neticelerine önceden katlanmakla, bu neticelerden hiçbirinin dışına çıkılmaması, umulmadık bile olsa, işinin de gelmesi bunların hepini boyoz ajip göğüs germekle belli olur.

Tek dereceli seçimi, tam biriyeti, teşkilî mahabefi, iki parti Meclis bu meclisten yarın için zaruri gerektirir, sadece bir gözetilme hareketi yapmıyor, bu ye ni meclis an veya tatlı bütin sonuçların bile bile kabul etmiyorlar. Bu karar ve samimîliğin en yüksek delilini de son partiler kavgasında Cumhuriyetimizin asıl hareket tarzında görüyoruz. Hal böyle, iki parti arasında karışıklık seyre ve iyi niyet de ancak ne olurdu olan teskid, kavgaya ve görüşünün en aydın ve son baharında atlat tıgımsa sanmak sadıklık a lar. Düşünün ki evi, ne teskid edilecek ve parlaman talarında ne seçimler bizi künde daha sevinçli. Bide, daha başlangıçta, bu işin içinde bu derece şa bek kayboluyor ve iki parti ile fırıstata, eski düşmanlar gibi karşılaşıyor? Celal Bayar ve arkadaşları, henüz dün C. Halk partisinin ayrıldıkları na göre, yirisi yıldı meclis yetine itiraz etmiş oldukları nı eksi anı parilerine karşı daha teskid, daha yumuşak davranmak değil mi?

Hayır. Hakikat, bunun tam aksinesidir. Yani, eğer Celal Bayar ve arkadaşları taze insanlar (Yaş bakımdan değil) politika nazari bakımdan sahneye yeni çıkıyorsa, C. Halk partisine hic karışmamış insanlar olsalar, iki parti arasındaki tartışmalar sadece ve misafiret pek tiri bu derece kolaylıkla al gıaz ve teskidler: «Memleke

Nece medile sadak
Sivas Milletvekili
B. banyosunuz, malıvıdı yorusuz, çöçünüz...» gibi gidi deti fakat kulay ithamlara varmamış. Çünkü:

Demokrat partisini kuran Celal Bayar ve arkadaşları C. Halk partisi içinde uzun zaman çalışıp yetmişleri ve bu partiden, sosyal, politik ekonomide prensipler farkı yünden değil, sadece kavgayla ayrıldıkları için ne teskid ediyor, ne de kurdıkları a partisin C. Halk partisinden ayrı prensipleri yok. İki parti programını par taveları okurken Devlet anı delerinde ayrılık bulamazsınız. İhtis de devleti, laik, halkçı, Cumhuriyetçi ve saire. İhtis de kapitalist esas lara dayanyor. Devletçilik tarihi bir ikimide ayrıldı. Böyle olunca, yani ekonomik sosyal sahalarında prensip farkı olmayınca teskid ve tartışmalar esaslı fikir ve kana atlar çarpışması değil, ala mıyor, fikir ve prensip çatış mamasıdır. Netice ve teskid kayboluyor, netice sadece "Sen, ben, kavgan, tatbi kat itilisi bütün kalıyor ve pek tabii olarak müzakere ve teskid en yerinde. «Sen gü, ben gelirim» da vama varıyor, karşı tarafta da daha din kendi içinden çık mış arkadaşların bu derece güddeli ithamlarına dayana mıyor.

İki parti arasındaki zor geçim bundan ileri gidiyor. Bugünkü durum, geçi te, bir partinin ikiye bölünmesinde ibarettir. Kavgaya, yeni prensipler, yeni davalar gözetilme, yeni politika lar yoktur. Birbirlerine kınar. Devamı sa: 2 de

200 Bin lira Ceyhanda fakir bir köylüye isabet etti

Adana (Özel) muhabiri mi talahına bildiriyor? Mil li piyazın en büyük kura mıyız. olan üçyüz bin lira Ceyhan'ın sevgiye köyünde fakir bir çiftçi olan Fak'ın gümüş. Fak'ı parasını al mak üzere bağış (dün) An karaya hareket etmiş.

Ankara (Özel) — İ. M. Meclis'in kabul ettiği meclis, dal, yetim ve emekli lerin maaşlarına göre yapılan yeni zamları bildiriyor.

Zamlar bu gündün itibaren Ocak maaşlarıyla birli kte ödenmektedir.

Devlet Memurları

Devlet memurları — Yargıclar ve Öğretmenler dahil, emekli ve askeri memurlar bu ruz zamlar — şu maaşla rı alacaklardır:

Derece	Aylık maaş	Tatiller ile E. K.
1	150	1000
2	125	875
3	100	750
4	80	625
5	65	500
6	50	475
7	40	450
8	30	325
9	20	275
10	15	250
11	10	225
12	7	190
13	5	175
14	3	150

(Buna ilavesi aylık maaş)

İstanbul'da yeni yapılan Verem sanatoryumu Yarın törenle açılıyor

Sağlık Bakanı bir konuşma yapacak

Mareşal Tito Beş yıllık planın tatbikine geçildiğini söyledi

Belgrad 1 (A.A.) — Yeni yıl müzaheretle Mareşal Tito kua bir nutuk söyleyip ve Yugoslavyanın ilk beş yıl lık elektrik ve endüstri plā nını tatbikine geçeceğini söylemiştir. Mareşalın söyle diğine göre 1946 yıl içinde Yugoslavyada 250 bin ev in şası edilmiş ve 50 bin fakir aile toprak tahsisatı neticesi de serbest kalıcı topraklara yerleştirilmiştir.

Ayzenhoverin Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyması söylentileri

Bozı mahfillerde dedi kodu uyandırdı

Ayzenhover

Washington 1 (A.A.) — General Ayzenhover'in cumhurbaşkanlığı adaylığını koyması

olunuplar. Kongre üyeleri ev velle Ayzenhoverin hangi parti ti adını adaylığını koymasığı ni kendi kendilerine umuyor larsa da bu mesele bir evvay bulamıyorlar. Öte yandan birleşik Amerika Cumhuriyet konşığına bir askerin adaylığı kaçırılarda. Amerikan milletleri pek meraklı olan ruşveyanın tahakkiminde tahakkim bulamaktan çekinmektedir. Demokratlar hernekafor Tu ruman, kendi karnesine aday lığın koymak istemiyorlarsa kendi partilerinin adaylığına ni kimseyi aday göstermeye değini bulamamaktadırlar.

Cumhuriyetçilerin görüşleri onları aday bulsınlar pek umur dur. Siyasetçilerin fikrine göre Ayzenhoverin lehinde bir çok faktörler vardır. Bunlar Ayzenhoverin eski mu hapir üyeleri ve halis rehbeler leri, eğer onun karnesini yaga ne adını olarak tahakkim etmek teskidir. Nihayet Ayzenhover sin milletler arası temsilciler tıklarında tam bir adaylığı ol duğu bütün siyasi görüşleri tarafından ileri sürülmüştür. Bunlar Ayzenhoverin bütün memleketlerin askeri askeri kariyeri adanmışlığına da ile tirmektedir.

Behcet Uz

ÜLKE'nin Anketi;

Bütün hemşehrilerimizi yakından ilgilendiren Anketimiz:

Sivas Belediyesinden Neler bekliyorsunuz?

Bugün der bir birleşik ile çalışan ve bir çok işler bajaran Belediyemizin de Sivas şehrinin, toplumsal modern bir şehir olmama san ve gücünden arınadığına şüphesiz yoktur. Yokluk içinde uğraşan bugünkü belediyemizin kendi kudretini dahilinde, neler yapmamız memleketini seven bir yerleşik olarak bize bildirirseniz, işteğin belediyemizin ileride yapacağı hamleler içinde bir fikir vere deji karnesindedir.

Anketimiz her vatandaş katılabilir. Yalnız bize bildirilecek yazılar en çok (75) kelimayı geçmemelisi rica edilmektedir.

Anketimiz gelecek yılın 10 Ocak'tan itibaren nepe başlayacaktır. Adını yazılmasına istemiyas okuyucularımızın da istekli susan ilikate alınacaktır.

Anketimize katılınız, anketimiz sizin faydasına olacaktır.

Ek 2: 4 Şubat 1947 Tarihli Ülke Gazetesi: “Şakasına Bile Tahammülümüz Yoktur” Başlıklı Hatay Konusunu Ele Alan Makale

Ek 3: Necmettin Sadak'ın "Tek Parti, Tek Şef Sistemini Deviren Demokrat Partisi" Başlıklı Makalesinin Yer Aldığı 15 Mart 1947 Tarihli Ülke Gazetesi

Ek 4: Necmettin Sadak'ın “*C. Halk Partisini ve Hükümetlerini Bekleyen Ağır Vazifeler*” başlıklı Makalesinin Yer Aldığı ile 27 Ağustos 1947 Tarihli Ülke Gazetesi

[illegible]

**Ek 5: Sadak,'ın 25.05.1950 tarihli Ülke Gazetesi'nde Yer Verilen “*Eski İşime Başlarken*”
Başlıklı Makalesi**

[illegible]

M.F.AHUNDZADE’NİN AYDINLANMA FELSEFESİNDE DİNE YÖNELİK TUTUM

Doç.Dr.Gemer C.Mürşüdlü

Bakü Devlet Üniversitesi

g.murshudlu@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-9925-2405

ATTITUDE TOWARDS RELIGION IN M.F.AKHUNDZADEH’S ENLIGHTENMENT PHILOSOPHY

Assoc.Prof.Gamar J.Murshudlu

Baku State University

Özet

Ünlü yazar, düşünür ve halk figürü olan M.F.Ahundzade, 19. yüzyıl Azerbaycan Aydınlanmasının en militan temsilcisi olmuştur. Avrupa ve Rus felsefi ve edebi-sanat düşüncesine derin bir aşına olan Mirza Fatali, yaratıcılığında Batının edebi-sanatsal formlarını kullanarak kültür tarihimizde büyük iz bırakan sanatsal ve felsefi eserler yaratmıştır. Ve böylece sosyal-felsefi düşünce tarihimizde modernleşme ve Avrupalılaşma ilkesinin temelini atmıştır. Modernleşme, eğitim ve toplumun gelişimi M.F.Ahundzade'nin komedi, anlatı ve felsefi çalışmalarının yanı sıra yeni alfabe projesinin de ana hatlarını oluşturuyor.

M.F.Ahundzade'nin hayatı ve faaliyetleri, edebi eserleri ve sosyo-felsefi düşünceleri felsefe tarihçilerimiz ve insani bilimlerin diğer alanlarının temsilcileri tarafından ayrıntılı olarak incelenmiş ve analiz edilmiştir. Ancak ağırlıklı olarak Sovyet döneminde yapılan ilmi çalışmalarda düşünürün dünya görüşü, özellikle de dine karşı tutumu, egemen marksizmlenin siyasi ideolojisinin gerekleri doğrultusunda tek taraflı değerlendirilmiş ve o, felsefi düşünce tarihimize "militan ateist" olarak dahil edilmiştir. Son dönemdeki araştırmalarda da filozofun dine ilişkin tutumunun objektif olarak incelenmediği görülmektedir. Bu nedenle bilimsel araştırmada M.F.Ahundzade'nin aydınlanma felsefesinde dine yönelik tutum sorun olarak ele alınmıştır. Araştırmanın amacı, M.F.Ahundzade'nin edebi ve felsefi çalışmalarındaki dine ilişkin bakış açısını tüm yönleriyle incelemek ve bunları objektif olarak değerlendirmektir. Bilimsel çalışma, M.F.Ahundzade'nin eserleri, farklı dönemlerde yazdığı mektupları ve konu üzerinde yapılmış araştırmaların eleştirel analizi esas alınarak hazırlanmıştır.

Araştırmada tarihsel, betimleme, hermeneutik, genelleme ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Çalışmada, hayatının sonuna kadar Azerbaycan halkının eğitimi ve kalkınması için mücadele eden M.F.Ahundzade'nin, eserlerinde skolastik düşünce tarzını, dini fanatizmi ve hurafeleri, halkın cehaletini suiistimal eden sahtekar din adamlarını sert bir şekilde eleştirdiği sonucuna varılmıştır. Ancak o, hiçbir eserinde Allah'ın varlığını inkar etmemiş ve kesinlikle "militan ateist" olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: M.F.Ahundzade, Aydınlanma felsefesi, Azərbaycan, din, eleştiri

Abstract

M.F.Akhundzadeh, a prominent writer, thinker and public figure, was the most militant representative of the 19th century Azerbaijani enlightenment. Deeply familiar with European and Russian philosophical and literary-artistic thought, Mirza Fatali used Western literary-artistic forms in his creativity, creating artistic and philosophical works that left a great mark on our cultural history. Modernization, education and the development of society form the main lines of M.F.Akhundzadeh's comedy, narrative and philosophical works, as well as his new alphabet project. His life and activity, literary works and socio-philosophical thoughts have been studied and analyzed in detail by our historians of philosophy, as well as by representatives of other fields of humanitarian sciences. However, in the research studies carried out mainly during the Soviet period, the worldview of the thinker, especially his attitude towards religion, was evaluated one-sidedly in accordance with the requirements of the ruling marxism-leninism political ideology, and he was included in the history of philosophical thought as a "militant atheist". In recent studies also, the philosopher's attitude to religion remains objectively unstudied. Therefore, in the scientific research, the attitude towards religion in M.F.Akhundzadeh's philosophy of enlightenment was taken as a problem.

The purpose of the research is to investigate and objectively evaluate M.F.Akhundzadeh's attitude to religion in all its shades in his artistic and philosophical works.

The scientific study was prepared on the basis of M.F.Akhundzadeh's works, letters he wrote in different periods, and critical analysis of researches on the given subject.

Historical, descriptive, hermeneutic, generalizational and comparative analysis methods were used in the research.

The study concludes that M.F.Akhundzadeh, who fought until the end of his life for the enlightenment and development of the people of Azerbaijan, sharply criticized the scholastic way of thinking, religious fanaticism and superstition, fraudulent clerics who abused people's illiteracy in his works. However, he did not deny the existence of God in any of his works and was not a "militant atheist" at all.

Key Words: M.F.Akhundzadeh, Enlightenment philosophy, Azerbaijan, religion, criticism

1.GİRİŞ

Böyük ədib, mütəfəkkir və maarifçi Mirzə Fətəli Axundzadənin (1812-1878) adı qədim və zəngin Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə qızıl hərflərlə yazılmışdır. Modern ədəbiyyatımızın və ictimai-fəlsəfi düşüncəmizin inkişafına güclü təsir göstərmiş mütəfəkkir zəngin ədəbi və elmi-fəlsəfi yaradıcılığı və geniş fəaliyyəti ilə bir çox ilklərə imza atmışdır: yalnız Azərbaycanda deyil, Yaxın Şərqdə dramaturgiyanın əsasını qoymuş, realist bədii nəsrin və professional ədəbi tənqidin ilk nümunələrini yaratmışdır. M.F.Axundzadə müsəlmanların maariflənməsi, savadsızlığının aradan qaldırılması üçün ərəb əlifbasında əsaslı islahatlar aparılmasının zəruriliyini əsaslandıran ilk mütəfəkkir olmuşdur və özünün hazırladığı yeni əlifba layihəsini həyata keçirmək üçün iyirmi ildən artıq çalışmışdır.

M.F.Axundzadənin yaşayıb yaratdığı XIX əsr Azərbaycan xalqının tarixində keşməkeşli, faciəli və ağır bir dövr idi. Əsrin əvvəllərində Azərbaycan Qacarlar dövləti və çar Rusiyası arasında bölüşdürülmüş, Azərbaycan türklərinin sosial-mədəni birliyi pozulmuş, xalq milli-müstəmləkə zülmünə məhkum olunmuşdu. Bu acı taleyin yararlı tərəfi onda idi ki, Azərbaycanın şimalında Qərb və rus mütəfəkkirlərinin və ziyalılarının ideyaları ilə tanışlıq imkanı yaranmışdı. Yaranmış yeni intellektual-mədəni mühit yeni tipli ziyalıların, maarif və mədəniyyət xadimlərinin ortaya çıxması üçün münbit şərait yaradırdı. Bununla da Şimali Azərbaycanın tarixində yeni bir mərhələnin, maarifçilik hərəkatının başlanğıcı qoyulurdu.

Belə bir dövrdə Qafqaz canişininin baş dəftərxanasında mülki işlər sahəsində Şərq dilləri mütərcimi vəzifəsində çalışan Mirzə Fətəli Qərb və rus fəlsəfəsi, ədəbiyyatı və elmi-nəzəri fikri ilə yaxından tanış olur, aldığı yeni biliklər kontekstində Şərq və Qərb arasında kəskin fərqlərin olduğunu daha dərinədən dərk edirdi. Və mütəfəkkir Şərq xalqlarının gerilikdən, mövhumat və cəhalətdən xilas olması və Qərbin inkişaf yoluna qoşulması üçün çıxış yollarını axtararaq özünə məqsəd seçmişdi. Bu baxımdan M.F.Axundzadənin maarifçi və islahatçı ideyaları və əlifba islahatı uğrunda çalışmaları yalnız Azərbaycanın deyil, bütün Şərqin inkişafına yönəlmişdi.

M.F.Axundzadə öz yaradıcılığında U.Şekspir və Molyer, Volter və Monteskye, Holbax və J.J.Russo, Spinoza, Darwin, Puşkin, Belinski, Çernişevski və digər Avropa və rus mütəfəkkirlərinin fəlsəfi və ədəbi-bədii fikrindən təsirlənmişdir. Onun dünyagörüşü həm də Azərbaycanın və İslam coğrafiyasının zəngin ədəbi və elmi-fəlsəfi irsi ilə sıx bağlı olmuşdur. Mütəfəkkir Mövlanə Rumi, Nizami, əl-Kindi, əl-Qəzali, İbn Sina, N.Tusi, İbn Xəldun, M.Şəhrisani, Katib Çələbi, M.Şəbüstəri, Ö.Xəyyam, Ə.Cami, Firdovsi və başqa Şərq ədib və mütəfəkkirlərinin əsərlərinə dərinədən bələd olmuş, əsərlərində onlara istinad etmiş, bəzən də tənqidi münasibət bildirmişdir. Bir sıra tədqiqatçıların gəldikləri qənaətə görə “M.F.Axundzadənin Şərq ədəbiyyatı və fəlsəfəsi ilə bağlı geniş bilgilərinin əsasında, heç şübhəsiz ki, onun Qurana dərinədən bələdliyi dayanır. Məzmunundan asılı olmayaraq, elmi-fəlsəfi əsərlərinin əksəriyyətini M.F.Axundzadə Quranı dərinədən mənimsəməsi hesabına yazmışdır” (9, s.7). Bu fikirlə razılaşmamaq olmaz, çünki mütəfəkkirin özünün yazmış olduğu tərcümeyi-halından da məlumdur ki, ona atalıq etmiş Axund Hacı Ələsgər Fətəlini ruhani olmağa hazırlayırdı, ona Quranı, ərəb və fars dillərini öyrətmişdi və təhsilini mədrəsədə davam etdirmək üçün Gəncəyə aparmışdı¹ (bax: 4, s.215-216).

M.F.Axundzadənin həyatı və fəaliyyəti, ədəbi yaradıcılığı və ictimai-fəlsəfi düşüncələri ədəbiyyatşünaslar və fəlsəfə tarixçiləri, eləcə də digər humanitar elm sahələrinin təmsilçiləri tərəfindən bütün təfərrüatı ilə təhlil edilmişdir və araşdırmalar hazırda da davam etməkdədir. Lakin əksəriyyəti Sovet dönməsində aparılmış fundamental tədqiqat işlərində mütəfəkkirin dünyagörüşü, xüsusən də onun dinə münasibəti hakim marksizm-leninizm siyasi

¹ Lakin M.F.Axundzadə ruhani olmadı. O, Gəncədə Molla Hüseynədən fiqh və məntiq dərsləri alsa da, xəttatlıq üzrə müəllimi məşhur şair Mirzə Şəfi Vəzehin məsləhəti ilə ruhani olmaq fikrindən daşındı və Nuxada (Şəki) yeni açılmış ibtidai rus məktəbinə daxil oldu. Ərəb, fars və rus dillərini bilən Mirzə Fətəli ömrünün sonuna qədər dövlət qulluğunda – Tiflisdə, Qafqaz canişininin baş dəftərxanasında mülki işlər sahəsində Şərq dilləri tərcüməçisi vəzifəsində çalışdı. Və bu vəzifədə polkovnik hərbi rütbəsi aldı. Tiflisdə yeni bir mədəni mühitə düşən M.F.Axundzadə Azərbaycanın görkəmli elm və ədəbiyyat adamları A.Bakıxanov, İ.Qutqaşanlı və Q.Zakirə, habelə gürcü yazıçısı G.Eristavi, Qafqazda sürgündə olan dekabrist yazıçı A.A.Bestujev-Marlinski, tanınmış rus şərqşünası A.Berje və b. ziyalılarla yaxından tanış olur. Tiflis mühiti Mirzə Fətəlinin dünyagörüşünün genişlənməsinə və ədəbi-fəlsəfi yaradıcılığının inkişafına böyük təsir göstərir.

ideologiyasının tələblərinə uyğun olaraq birtərəfli dəyərləndirilmiş və o, fəlsəfi fikir tariximizə “mübariz ateist” kimi daxil edilmişdir. Son dövrlərdə aparılan araşdırmalarda da filosofun dinə münasibəti tam və obyektiv öyrənilməmiş qalmaqdadır. Bəzi əsərlərdə Axundzadə ənənəvi olaraq materialist-ateist filosof kimi təqdim olunur (məsələn, bax: 2, s.4); bəzi müəlliflər mütəfəkkirin dinə münasibətini onun islamda islahatçılıq təklifləri kimi sadələşdirirlər (bax: 6, s.78-79). Gənc tədqiqatçı Z.Rəşidov maarifçi-filosof kimi M.F.Axundzadənin görüşlərini Avropa maarifçi filosoflarının fəlsəfəsi ilə müqayisəli şəkildə araşdırır və mütəfəkkirin dinə dair görüşləri haqqında maraqlı mülahizələr irəli sürür (12, s.160-182). Lakin onun Mirzə Fətəlinin dinin özünü deyil, xürafatı tənqid etməsi qənaəti gerçəkliyi tam əks etdirmir. Belə ki, aşağıda da görəcəyimiz kimi, mütəfəkkir islam dinini çox sərt tənqid edirdi. Düşünürük ki, filosofun dinə dair görüşlərini olduğu kimi və onun yaşadığı zamanın kontekstində təhlil etmək lazımdır; yəni sovet dönmündəki kimi və indiki bəzi tədqiqatlarda olduğu kimi birtərəfli yanaşmadan qaçınmaq lazımdır. Buna görə də elmi araşdırmada M.F.Axundzadənin maarifçilik fəlsəfəsində dinə münasibət məsələsi problem olaraq götürülmüşdür. Araşdırmanın amacı M.F.Axundzadənin bədii və fəlsəfi yaradıcılığında, həmçinin müxtəlif dövrlərdə dostlarına və iş birliyində olduğu müasirlərinə yazdığı məktublarında onun dinə münasibətini bütün çalarları ilə araşdırmaq və obyektiv dəyərləndirməkdir.

Araşdırmada tarixilik, təsvir, hermenevtika, ümumiləşdirmə və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

2.ƏDƏBİ-BƏDİİ VƏ FƏLSƏFİ YARADICILIĞI

M.F.Axundzadənin ədəbi-bədii və fəlsəfi yaradıcılığı mövzu və janr baxımından çoxşaxəli və zəngindir. Mütəfəkkirin geniş yaradıcılığı özündə dini fanatizm, cəhalətə və mədəni geriliyə qarşı mübarizəni və maarifçilik ideyalarının təbliğini ehtiva edir.

M.F.Axundzadə bədii yaradıcılığa Səbuhi təxəllüsü ilə yazmış olduğu “Zəmanədən şikayət” adlı şeirlə başlamışdır. O, poeziya ilə müntəzəm məşğul olmasa da həm klassik şeir, həm də xalq şeiri üslubunda lirik qoşmalar və gəraylılar, mənzum məktublar, qəsidə və mədhiyyələr və s. yazmışdır (bax: 2, s.10). Onun ilk mətbu əsəri də “A.S.Puşkinin ölümünə Şərq poeması” olmuşdur. Böyük rus şairi A.S.Puşkinin ölümündən kədərlənərək qələmə aldığı bu əsər 1837-ci ildə Rusiyada, “Московский наблюдатель” jurnalında nəşr olunmuşdur.

M.F.Axundzadə 1850-1855-ci illərdə bir-birinin ardınca xalq dilində düzlu, məzmunca zəngin və indiyə qədər də dəyərli olan altı komediya - “Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyagər”, “Hekayəti müsyo Jordan həkimi-nəbatat və dərviş Məstəli-şah caduküni məşhur”, “Hekayəti-xırs quldurbasan”, “Sərgüzəşti-vəzir xani Lənkəran”, “Sərgüzəşti-mərdi-xəsis” (“Hacı Qara”) “Mürafə vəkillərinin hekayəti”ni yazaraq Azərbaycan və Yaxın Şərq ədəbiyyatı tarixində əsaslı dönüş yaratmışdır və dramaturgiyadan geniş xalq kütlələrini maarifləndirmək üçün ən uyğun vasitə kimi istifadə etmişdir. M.F.Axundzadə komediyaları ilə dövrünün aktual ictimai-siyasi və mədəni problemlərini, xalqın güzəranındakı çətinlikləri və ehtiyacları gündəmə gətirmişdir. Mütəfəkkir bu komediyalarında cəmiyyətdə hökm sürən geriliyi, cəhaləti və xürafatı kəskin tənqid etmiş, yaratdığı obrazlar vasitəsilə bəylərin və ruhanilərin acgözlüyünü, nadanlığını, kasıb və avam insanlara qarşı mərhəmətsizliyini ifşa etmişdir. Müəllif özü komediyaları yazmaqda məqsədini belə izah etmişdir: “Bu əsərlərdə mənim müsəlman camaatı arasında mövcud olan bəzi xoşagəlməz adətlərə və ənənələrə qarşı istehza

yolu ilə etirazımı görənlər, bu etirazı mənim təəssübsüzlüyümə və xalqıma qarşı məhəbbətimin olmamasına yozmasınlar gərək! Çünki bu etirazlardan məqsədim ibrət dərsi verməkdir ki, başqaları bu kimi pis adətlərdən çəkinsinlər!” (4, s.56).

Ədib komediyalardan sonra qələmə aldığı “Aldanmış kəvakib” povestində də fanatizmi və nadanlığı, despotizmə əsaslanan Şərq üsuli-idarəsini sərt tənqid etmişdir.

M.F.Axundzadə ədəbi tənqidin də əsasını qoymuşdur. Onun ədəbiyyat və sənət haqqında, ədəbi tənqidin məqsəd və vəzifələri, sənətdə realizm, bədiilik və onun meyarları və s. haqqında fikir və mülahizələrinin yer aldığı “Fehristi-kitab”, “Tənqid risaləsi”, “Nəzm və nəsr haqqında”, “Mirzə Ağanın pyesləri haqqında kritika”, “Mollayi Ruminin və onun təsnifinin babında”, “Kritika” və s. məqalələri ədəbiyyatşünaslıq baxımından əhəmiyyətlidir.

M.F.Axundzadə Azərbaycanda modern fəlsəfi düşüncənin, maarifçilik fəlsəfəsinin formalaşmasında da mühüm rol oynamışdır. Onun ictimai-siyasi və fəlsəfi görüşlərinin formalaşmasına yaşadığı mühitin, Şərq və Qərb klassik ədəbiyyatının və fəlsəfəsinin, özəlliklə də XVIII əsr Avropa/Fransa maarifçilik fəlsəfəsinin və dövrünün qabaqcıl ziyalılarının əhəmiyyətli təsiri olmuşdur.

M.F.Axundzadənin fəlsəfi, ictimai, siyasi və dinin tənqidinə yönəlik düşüncələri onun qısaca “Kəmalüddövlə məktubları” adlandırılan “Hindistan şahzadəsi Kəmalüddövlənin öz dostu İran şahzadəsi Cəlalüddövləyə yazdığı üç məktub və Cəlalüddövlənin ona göndərdiyi cavab məktubu” bədii-fəlsəfi traktatında və “Mollayi Ruminin və onu təsnifinin babında”, “Həkim-i ingilis Yuma cavab”, “Yek kəlmə haqqında” və s. əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bundan başqa Mirzə Fətəlinin dost və tanışlarına müxtəlif illərdə yazdığı məktublar da onun din haqqında düşüncələrini izləmək üçün önəmli mənbələrdir.

M.F.Axundzadənin fəlsəfəsi materialist və rəasionalist xarakter daşıyırdı: “Onun fəlsəfəsinin əsas ideyası elmin ilahiyyatdan ayrılmasının qəti tələb edilməsi və təbiət hadisələrinin öyrənilməsinə çağırışdan ibarətdir” (7, s.186).

M.F.Axundzadəyə görə kainat əvvəli və sonu olmayan vahid, kamil və tam varlıqdır. O, yazırdı: “Əvvələn biz görürük ki, bu aləm mövcuddur, öz qanunları ilə, yəni öz vücudunda bir başqa əcnəbi vücuda möhtac deyil. O surətdə biz müttəfiq oluruq vəhdəti-vücuda qail olanların bi güruhu ilə, Əbdürrəhman Cami kimi və Şeyx Mahmud Şəbüstəri kimi və [Ksenofan], Petrarq, [Mönteskyö] və Volter firəngi kimi və deyirik ki: külli-kainat bir qüvveyi-vahidə və kamilədir, yəni bir vücudi-vahidi-kamildir, latühsə kəsəratda və müxtəlif əşkalda və ənvada zühur edibdir. Bilaixtiyar öz təhti-qanununda, yəni təhti-şürotunda” (3, s.64). Yəni başqa deyimlə materiya öz-özünün səbəbidir, onun nə əvvəli, nə də sonu vardır. Kainatda mövcud olan bütün zərrələr də bir yerdə vahid vücudu təşkil edir ki, həmin vücudi-vahiddə yaradan da özüdür yaradılan da özüdür. Bu anlamda heç bir zərrənin də digər zərrə üzərində hökmü ola bilməz, çünki hamısı vücudi-vahidin, yəni materiyanın parçasıdır. Kainatın əsasında zərrələrdən ibarət maddi substansiya durur. Zərrələrin sayı sonsuzdur. Kainat bu sonsuz zərrələrin məcmusundan ibarət vahid bir bütövdür. Bu vahid bütövün heç bir yaradıcıya ehtiyacı yoxdur. Zərrələrin birləşməsi və ayrılması maddənin bir keyfiyyətdən digərinə keçməsinin səbəbidir (bax: 7, s.189; 3, s.65-74). Zərrələr yaradılmayıb və onlar heç vaxt məhv olmurlar. Təbiətdə obyektiv və mütləq qanunauyğuluq hökm sürür.

M.F.Axundzadə ruhun bədənədən ayrılıqda varlığını da qəbul etmirdi. Bu haqda “Kəmalüddövlə məktubları”nda yazırdı: “[Pəs məlum oldu ki, ruh hər nə olsa öz-özünə qaim ola bilməz. Necə

ki, əql və xəyal öz-özlərinə qaim deyildir. Və heç olmasa qab və qalıbları olmalıdır. Buna görə ruhların bədənədən ayrıldıqdan sonra xüsusi yerlərdə təkrar qabsız, qalıbsız müəyyən vücud olması xüsusunda bizim alimlərin etiqadının təsəvvür və təəqqülü kritika (tənqid – Q.M.) qarşısında dura bilməz” (3, s.94).

3. DİNƏ MÜNASİBƏTİ

M.F.Axundzadənin dinə münasibəti onun materialist dünyagörüşü və orta əsrlər Şərq sxolastikasının tənqidi üzərində qurulmuşdur. Mütəfəkkirin fəlsəfi əsərlərində materializm və rəşadətçiliyin şərh və müdafiəsi idealizmin, ilahiyyatın və aqnostisizm prinsiplərinin tənqidi ilə paralel verilir. M.F.Axundzadə bir çox Azərbaycan maarifçilərindən fərqli olaraq dinlə və dini dünyagörüşü ilə yorulmadan mübarizə aparmışdır. O, dini daha kəskin dillə tənqid edir, islamın təməl prinsiplərinə şübhə ilə yanaşır, islam peyğəmbərinin ünvanına sərt ittihamlar irəli sürür. Onun islam dininə, bu dinlə bağlı xürafata və mövhumata qarşı radikalizmlə səciyyələnən kəskin çıxışlarının əsasında dinin və dini xürafatın müsəlmanların geriliyinin, cahilliyinin və savadsızlığının səbəbi hesab etməsi dayanır. Mirzə Fətəli tərjümeyi-halında “Kəmalüddövlə məktubları” barədə yazırdı: “Bir qədər sonra bu fikrə gəldim ki, müsəlman xalqlarının mədəniləşməsi və yeni əlifbanın yolunda duran əsas maneə islam dini və fanatizmdir. Bu dinin əsasını sarsıtmaq, fanatizmi aradan qaldırmaq, Asiya xalqlarını qəflət və nadanlıq yuxusundan oyatmaq və islam dinində protestantizmin lüzumunu sübut etmək üçün “Kəmalüddövlə”ni yazmağa başladım” (4, s.219-220).

M.F.Axundzadəyə görə din insanların cahil, nadan görüşlərindən, onların xəyalında “zənn ilə və süni surətdə yaradılmış allahın” mövcud olmasını qəbul etmələrindən yaranmışdır. Onun fikrincə dinlərin əmələ gəlməsində və yaşamasında xudavənd-ələmin heç bir müdaxiləsi olmamışdır, bəlkə də dinləri mənəbpərəst, zirək adamlar öz şəxsi məqsədlərinə çatmaq üçün vücuda gətirmişdilər.

M.F.Axundzadə bütün əsərlərində din xadimlərini və dindən sui-istifadə edərək insanları aldadan müəzzinləri, dərvişləri kəskin tənqid edir. İkiüzlü, şarlatan ruhanilərə müraciətlə yazır ki, niyə insanları Allahın nemətlərindən məhrum edirsiniz, niyə onların elmi və bədii yaradıcılıqdan bəhrələnməsinə imkan vermirsiniz? Musiqi dinləməyi, musiqi alətlərində ifa etməyi, teatra getməyi, rəqs etməyi, rəsm çəkməyi, heykəl düzəltməyi, şahmat və nərd oynamağı, bir sözlə zehni işıqlandıracaq, ağılı inkişafına səbəb olacaq nə varsa hamısını haram, günah adlandırırırsınız. Spirtli içkiləri, şərabı qadağan edin ki, onların bədənə heç bir xeyri yoxdur və bu içkiləri çox içdikdə insanın vücudu müxtəlif xəstəliklərə tutulur. Dünyada insanın ömrünü zay edən və həyatın ləzzətini zəhrimara döndərən pis bir adət olan qumarı qadağan edin (bax: 3, s.52-53).

Mütəfəkkir insanların cəhənnəm əzabı qorxusuyla aldadılmasına da tənqidi yanaşırdı: “Bir para kutəhnəzər əşxas etiqad edir ki, cəhənnəm qorxusu cəraimin ədəmi-süduruna baisdir. Aya, hansı müsəlmandır ki, yalnız cəhənnəm qorxusundan xalqın malını, əlinə düşəndə yeməyə, tüksüz uşaq əlinə düşəndə dəyməyə? Özgənin qızına və arvadına fürsət tapsa əl vurmaya?” (3, s.53). Yəni cəhənnəm qorxusu və cənnətdə gözəl bir həyat ümidi heç vaxt insanı cinayətdən çəkindirən amillər ola bilməz.

M.F.Axundzadə elm və dini bir-birindən ayırır, onların bir araya sıғыşmadığını sübut etməyə çalışırdı. O yazırdı: "Din və imanla elm və fəlsəfə iki zidd halətdir, qətiyyən bir yerə toplan

bilməz. Din və iman sahibi olan adam, alim və filosof sayıla bilməz, əgər elm və fəlsəfə sahibi olursa, dindar və mömin ola bilməz. Din və iman talibi olan kimsə gərək qətiyyənlər mərifət dairəsinə yaxınlaşmasın. Mərifət talibi olan kimsə istər-istəməz, ixtiyarsız olaraq din və imandan uzaq olmalıdır" (3, s.135).

Elmi biliklərin gücünə inanan M.F.Axundzadə gerilik və cəhalətdən qurtulmağın çarəsini xalqın bütün təbəqələri arasında təbiət elmlərinin yayılmasında görürdü. Onun fikrincə Avropa xalqları etiqad və ibadətdən azad olaraq və ağıla tabe olaraq elm və sənayedə tərəqqi etməkdədirlər.

Z.Rəşidovun fikrincə "Axundzadənin "Kəmalüddövlə məktubları" əsərində, bütün XIX əsr İslam dünyası adına ən novator ideyalardan biri də, İslamda protestantizmin, yəni, topluma sirayət edən praktik İslamın yenidən sərf-nəzər edilməsinin, dinin cəmiyyət ilə balansını pozan köhnəliklərin protest edilərək islahının vacibliyini vurğulamaqdır" (12, s.167). Müəllifin fikri ilə tam razılaşmaq olar, çünki Mirzə Fətəli islam dinini nə qədər kəskin tənqid etsə də onun tamamilə aradan qaldırılması tələbini irəli sürmürdü. O, "Kəmalüddövlə məktubları"nda yazırdı: "Bir də müəllif istəmir ki, xalq ateist olsun, dinsiz və imansız olsun. Bəlkə müəllifin məqsədi İslam dininin əsr və zamanəyə müvafiq olaraq protestantizmə möhtac olduğunu göstərməkdir" (3, s.136). Böyük maarifçi və islahatçının məqsədi islamdan üz döndərmək yox, onu islah etmək idi: "İslamiyyətdə protestantizm məzhəbi icad olunmayınca və bu dinin bəzi münasibətsiz əhkamları rədd edilib tərək edilməyincə ərəblər labüd və naçar dünyanın sonuna qədər cəhalət, korluq, zillət və alçaqlıqda qalacaqdırlar" [3, s.91].

M.Ə.Rəsulzadə də "Mirzə Fətəli Axundzadə" məqaləsində yazırdı: "Mirzə Fətəli ... Allah fikrinə, yəni mütləq həqiqət idealına qarşı qətiyyənlər mübarizə etmirdi. Onun mübarizə etdiyi şey inam və düşüncəyə mane olan sxolastik təfəkkür tərzidi" (11, s.15-16).

M.F.Axundzadənin Allahı inkarçılıq kimi başa düşülən mənada ateist olmadığını mütəfəkkirin dərin araşdırmaçılarından olan Türkiyəli alim Y.Akpınar da qəbul edir: "Axundzadənin qayəsi dinsizlik deyildir. O, dini istənilən növ yeniliklər və irəliləyişlərə mane olaraq görür və bu səbəbdən sərt tənqid edirdi" (5, s.24).

M.F.Axundovun islama münasibəti birmənalı olmamışdır. Onun islam dinini kəskin tənqid etməsinə baxmayaraq özünü dinsiz hesab etməmişdir. Dostlarına və müasirlərinə yazdığı məktublarında özünü şiəməzhəb müsəlman adlandırmışdır. Dostu və həmfikiri Mirzə Yusif xana məktubunda oğlu Rəşid haqqında yazırdı: "Rəşid Boklun, Renanın əsərlərini oxumuş, fəlsəfəni məndən az bilmir. Fizikanı və təbiətşünaslığı məndən yaxşı anlayır. Bu məsələlər haqqında mənimlə həmişə mübahisəyə girişir, dəlillər və sübutlar gətirir. Lakin bu ramazan ayını bütün şərtləri və əməlləri yerinə yetirməklə oruc tutdu. Deyirdi ki, istəyirəm hamı məni təmiz müsəlman və xalis şiə kimi tanısin. Mən də mane olmurdum. Bu da bir rəftardır. Ramazan ayında hər gün namaz qılır, dua oxuyur, lakin çox gözəl tar da çalırdı, musiqi elminə çox böyük həvəsi vardır" (3, s.253-254). Göründüyü kimi hətta doğma oğlunun inancına müdaxilə etməyən ədibin çevrəsindəki müsəlmanları açıq mətlə din və Allah yolundan çəkinməyə səsləyəcəyini düşünmək inandırıcı deyil.

4.SONUÇ

XIX əsrin görkəmli Azərbaycan yazıçısı, dramaturqu və maarifçi filosofu Mirzə Fətəli Axundzadənin komediya, povest və fəlsəfi əsərlərinin, eləcə də yeni əlifba layihəsinin ana xəttini Avropaya inteqrasiya, cəmiyyətlərin müasirləşməsi və inkişafı təşkil edir. Mütəfəkkirin

irəli sürdüyü prinsiplər milli dəyərlərdən, milli mədəniyyətdən ayrılmaq şərtlə Avropa mədəniyyətinə, elminə yiyələnməyə çağırış idi.

Axundzadənin dinə münasibəti onun əsərlərində və məktublarında, xüsusilə də sosial, fəlsəfi və tənqidi mövzulara yanaşmasında özünü açıq şəkildə göstərir. O, dinin cəmiyyətdəki zərərli təsirlərini təhlil edir. Və bu təhlillər çox sərt tənqidi, bəzən hətta təhqiredici xarakter daşıyır. Amma bu fikirlər onu ateist adlandırmaq üçün yetərsizdir. Çünki M.F.Axundzadə heç bir əsərində ardıcıl olaraq Allahı inkar etmir. Bu qənaətə gəlmək olar ki, mütəfəkkir hər nə qədər materialist fəlsəfi mövqeyi müdafiə etsə də onun dünyagörüşündə deizm də özünü göstərməkdədir.

Axundzadənin yaşadığı dövr Azərbaycan tarixinin çox ziddiyyətli və çətin, eyni zamanda inkişaf etmiş Avropa mədəniyyəti ilə tanış olmağa başladığı bir dövr idi. Bu dövrdə islam adı altında mövhumat, xürafat və fanatizm geniş yayılmışdı və çox ciddi sosial və iqtisadi və mədəni problemlər mövcud idi. Avropa maarifçilik fəlsəfəsindən təsirlənən Mirzə Fətəlinin dinə münasibəti onun dövrünün ən aktual problemlərinə yanaşmasında müasir və tənqidi bir perspektivdən qaynaqlanır. O, dini bütün sosial və mədəni bəlalərin səbəbi kimi görürdü və dini ehkamların qətiyyətlə tənqid edirdi. Və eyni zamanda təhsil və maarifin, xüsusən də elmin inkişafının cəmiyyətin tərəqqisi üçün vacib olduğunu vurğulayırdı. Bununla da maarifçi filosof xalqın azad düşüncəyə və mədəniyyətə olan ehtiyacını önə çəkməklə Azərbaycan və müsəlman dünyasında yenilik və dəyişikliklərə yönəlik bir çağırış edirdi.

QAYNAQLAR:

- [1] Ахмедов, Э.М., Философия Азербайджанского просвещения. - Баку: Азернешр, 1983.
- [2] Axundzadə, M.F., Əsərləri, Üç cildə. I cild. - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
- [3] Axundzadə, M.F., Əsərləri, Üç cildə. II cild. - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
- [4] Axundzadə, M.Fətəli., Əsərləri, Üç cildə. II cild. - Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
- [5] Akpınar, Y., Azərbaycan Düşünce Tarihinde Mirza Fethali Ahundzade (Ahundov) (1812-1878) // Azərbaycan Düşünce Tarihi II: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları - 20. Yüzyılın Başları). - Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2021, s.1-28.
- [6] Aliyeva, Z., Religious Issues In The Works Of M.F.Akhundzadeh // Şərq fəlsəfi problemləri jurnalı, 28, 2023, s.73-79.
- [7] Hüseynov, H., Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən. - Bakı: Şərq-Qərb, 2007.
- [8] Мамедов, Ш.Ф., Мирза-Фатали Ахундов. - Москва: Изд.“Мысль”, 1978.
- [9] Musayev, Ş., Mirzə Fətəli Axundzadə Şərq və Qərb Mədəni Ənənələri Kontekstində // Müqayisəli Ədəbiyyatşünaslıq, 2(1), 2024, s.5-12.
- [10] Mustafayev, Q., Mirzə Fətəli Axundov. - Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1966.
- [11] Rezulzade, M.E., Mirza Fethali Ahundzade // Azərbaycan dergisi, yıl 4, 10-11 (34-35), 1955, s.14-16.
- [12] Rəşidov, Z., Şeydabəy Məmmədovun tədqiqatlarında M.F.Axundzadə: Sovetlər dövrünün kontekstində tənqidi təhlil // Metafizika jurnalı, vol 6, issue 4, serial 24, 2023, pp. 160-182.

- [13] Rəşidov, Z., M.F.Axundzadənin “Həkim-i-İngilis Yuma cavab”ı və ya Qeyri-mütəbii iki Yuma yek cavab məktubu // Din araşdırmaları jurnalı, 2 (9), 2022, s.57-80.
- [14] Rüstəmov, İ., Mirzə Fətəli Axundov. - Bakı: Gənclik, 1986.
- [15] Şamioğlu (Musayev), Ş., Mirzə Fətəli Axundzadə (müasirləri ilə əlaqələri və bədii yaradıcılığı). – Bakı: Elm və təhsil, 2017.
- [16] Şamioğlu (Musayev), Ş., Mirzə Fətəli Axundzadə (dövrü, elmi biblioqrafiyası və müasirləşmə konsepsiyası). - Bakı: Elm və təhsil, 2016.

EDEBİYATTAN BEYAZ PERDEYE: EDEBİ BİR ESERİN FİLM UYARLAMASININ ÇEVİRİ GÖSTERGEBİLİMİ ÇERÇEVESİNDE ÇÖZÜMLENMESİ¹

Öğrenci, Buse GÜL

Mardin Artuklu Üniversitesi,

katrebusegul@gmail.com,

<https://orcid.org/0009-0006-3017-9314>.

Öğrenci, Merve Nur ATAY

Mardin Artuklu Üniversitesi,

mervenuraatay@gmail.com,

<https://orcid.org/0009-0002-0898-0253>.

Doç. Dr. Murat KALELİOĞLU

Mardin Artuklu Üniversitesi,

kalelioglu.murat@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0002-8037-3792>.

ÖZET

Günümüz çeviribilimi yalnızca diller ya da kültürler arası aktarımı değil, aynı zamanda farklı gösterge sistemleri arasındaki anlam dönüşümlerini de kapsayan disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Bu bağlamda, yazınsal eserlerin sinema gibi başka bir anlatı biçimine uyarlanması, çevirinin yalnızca sözcüklerle değil, imgeler, sesler ve görsel kodlarla da gerçekleştirildiğini göstermektedir. Yazınsal eserler sinemaya uyarlandığında sadece dilsel göstergeler değil aynı zamanda mekânsal ve görsel öğeler de dönüşüme uğramaktadır. Böylece anlatının tonu, karakterlerin iç dünyası ve mekânların atmosferi yeniden şekillenmektedir. Bu durumda da anlam kaymaları, eserde yer alan göstergeler ve anlatı biçimleri arasında farklılıklar olmaktadır. Bu farklılıklar, eserin üretildiği türdeki orijinal halini dönüştürerek iç diyalogların farklı aktarılması, anlatının sadeleştirilmesi ya da genişletilmesi ve atmosferin değişime uğraması gibi problemler doğurmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı yazınsal bir eseri sinemaya uyarlama sürecinde ortaya çıkan anlam kaymalarını, göstergeleri ve iki anlatı türü arasındaki farklılıkları tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda, yazınsal eser ile film uyarlamasının incelenmesi sürecinde içerik analizi ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerinden yararlanılmış ve kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada, Francis Scott Fitzgerald'ın "Benjamin Button'ın Tuhaf Hikayesi" eserinin Türkçesi ve eserin Türkçe dublajlı film uyarlaması arasındaki farklar Roman Jakobson'un *göstergeler arası çeviri* yaklaşımıyla incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, yazınsal eserde kullanılan göstergelerin film uyarlamasında kullanılan karşılıkları ile baş karakterin fiziksel değişimi, mekân ve dekor değişimleri, kamera açıları, kişi davranışları ve bazı soyut kavramların tasvirlerinde önemli farklar olduğu görülmüştür. Ayrıca, yazınsal eserde yer alan mizahi üslubun, film uyarlamasında korunmadığı, bunun yerine dramatik bir anlatım

¹ Bu çalışma "Edebiyattan Beyaz Perdeye: Edebi Bir Eserin Film Uyarlamasında Çeviri ve Göstergebilim Analizi" başlığı altında; 2009/A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Desteği Programı 2024/ 1. Dönem Başvurusu kapsamında TÜBİTAK tarafından desteklenmiş ve 2024-2025 Eğitim Öğretim yılı Bahar Döneminde Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı'nda "Lisans Bitirme Projesi" olarak kabul edilmiştir.

tercih edilerek eserin atmosferinde belirgin bir değişimin meydana geldiği gözlemlenmiştir. Bu anlatı değişimi de filmde kurgunun yer yer genişlemesine ya da sadeleşmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Göstergebilim, çeviribilim, çeviri göstergebilimi, uyarlama, göstergeler arası çeviri

1. GİRİŞ

Günümüzde çeviri çalışmaları yalnızca diller arası aktarımı değil, aynı zamanda farklı gösterge sistemleri arasındaki anlam dönüşümlerini de kapsayan geniş ve disiplinler arası bir alan haline gelmiştir. Bu bağlamda, edebi metinlerin sinema gibi başka anlatı biçimlerine uyarlanması, çevirinin yalnızca sözcüklerle değil, görsel, işitsel ve işitsel-görsel göstergelerle de gerçekleştirilebildiğini göstermektedir. Roman Jakobson'un kavramsallaştırdığı “göstergeler arası çeviri [intersemiotic translation]” (Jakobson, 1959, s. 233) önermesi, bir metnin bir başka gösterge sistemine (örneğin yazınsal bir eserden sinemaya) aktarımını açıklamak için önemli bir kuramsal çerçeve sunar. Jakobson'un göstergeler arası çeviri önermesi, çeviri anlayışını genişleterek sanatlar arası iletişim ve etkileşim süreçlerinin çözülmesine olanak tanımaktadır.

Göstergeler arası çeviri kavramının daha iyi anlaşılması ve çözümleme aşamasında uygulamaya nasıl aktarıldığını göstermek için bu çalışmanın inceleme nesnesi olarak F. Scott Fitzgerald tarafından kaleme alınan “Benjamin Button'ın Tuhaf Hikayesi” adlı eser seçilmiştir. Özgün adı “The Curious Case of Benjamin Button” olan öykü 1922 yılında ABD'de *Tales of the Jazz Age* (Caz Çağı Hikayeleri) adlı kitabın içinde Fitzgerald tarafından diğer öyküleriyle birlikte yayımlanmıştır. Türkçe'ye ise İngilizce aslından Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları bünyesinde 2020 yılında Bülent O. Doğan tarafından çevirisi yapılmıştır. Film, 2008 yılında David Fincher tarafından yönetilmiştir. Senaryosu ise Eric Roth tarafından yazınsal eserden uyarlanan bu film, 1918 yılında yaşlı bir bedende doğup zamanla gençleşen Benjamin Button'ın hayatını ve sıra dışı yaşam yolculuğunu anlatmaktadır. Tersine yaşlanma konusunu merkeze alan eser, özgün yapısıyla hem yazınsal hem de görsel-işitsel göstergeleri bağlamında birtakım farklılıkları içinde barındırmaktadır. Bu niteliğinden dolayı eserin çeviri ve film uyarlaması süreçlerinde gerçekleşen dönüşümlerin ve aralarındaki farkların çözülmesi için uygun bir örnek olduğu kanaatine varılmıştır.

Bu çalışmanın temelini, yazınsal bir eserin sinemaya uyarlanması sürecinde ortaya çıkan anlam kaymaları ve yapısal dönüşümler oluşturmaktadır. Uyarlamalarda her ne kadar özgün eserin yapısını koruma çabası gözetilse de sinema diline aktarım sürecinde eserin aslından uzaklaşma ve anlamda başkalaşma gibi çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar çoğunlukla uyarlama sürecinde anlam derinliğinin tam olarak yansıtılamaması, iletinin etkisinde zayıflama yaşanması ve diyalogların farklı bir üslupla yeniden biçimlendirilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Söz konusu dönüşümler, yalnızca anlatı dili üzerinde değil, aynı zamanda karakterlerin sunumu ve eserin bütünsel yapısı üzerinde de önemli değişimlere yol açmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın çıkış noktasını da bu bağlamda ortaya çıkan problemler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, romanın dilsel kodlarının (sözcükler, cümleler, anlatım

teknikleri) filmdeki görsel ve işitsel kodlara (görüntüler, sesler, müzik) nasıl dönüştürüldüğü; bu dönüşüm sürecinde ne tür anlamsal farklılıkların ortaya çıktığı; romanın anlatımının filmde hangi görsel, işitsel ve hareketli imgelerle temsil edildiği ve bu anlam farklılıklarının özellikle ana karakterin rolü üzerinde nasıl değişimlere yol açtığı araştırılmıştır.

2. ALANYAZINA DAİR ARKA PLAN

Çeviribilim, yıllar içinde büyük bir ivme kazanarak genişleyen bir akademik araştırma alanıdır (Munday & Ramos Pinto & Blakesley, 2022, s. 22). Anlamanın bir dilden başka bir dile aktarımını inceleyen çeviribilim, göstergebilimle yakından ilişkilidir. Göstergebilim, dil ve diğer sembolik sistemlerin anlam üretme süreçlerini araştırırken; çeviribilim, bu anlamların farklı dil ve kültürlerle nasıl aktarıldığını ele alır. Çeviri yalnızca sözcüklerin aktarımı değil, aynı zamanda kültürel, bağlamsal ve toplumsal anlamların da taşınması sürecidir. Bu bağlamda her dilin özgün bir gösterge sistemine sahip olduğu göz önünde bulundurularak, çeviri sürecinde bu sistemler arasındaki ilişkilerin dikkatle analiz edilmesi gerekir.

Göstergebilim, bir şeyin neyi ifade ettiğini, nasıl anlam kazandığını ve ne şekilde yorumlandığını ve bu yorumlamanın farklı kültürler ve toplumlarda nasıl değiştiğini ortaya koymayı amaçlar. Göstergeleri anlamlama çalışmaları, antik çağlardan beri mantık bilim, dilbilim ve bunun gibi alanlarda tartışılan konular olsa da 19. yüzyılın sonlarına doğru bir bilim alanı olarak işaret edilmeye başlanmıştır. Göstergebilim, 20. yüzyılın başından itibaren Ferdinand de Saussure ve Charles Sanders Peirce'in çalışmaları sayesinde bir ilerleme kaydetmeye başlamıştır (Kalelioğlu, 2018, s. 824). Saussure, dildeki her şeyin bir gösterge olduğunu söyler (Saussure, 1959, s. 67). Peirce de göstergebilimi mantık bilimi çerçevesinde bir anlamlandırma kuramı olarak kabul eder (Peirce, 1965, s. 98). Bu iki düşünürün çalışmalarıyla birlikte göstergebilim, birçok alana yayılmış ve edebiyat, sinema, çeviribilim ve dilbilim gibi alanlarda da kullanılmaya başlanmıştır.

Göstergelerin ne olduğunun yanı sıra nasıl oluştuklarını ve ürettiği yan anlamlar üzerinde duran göstergebilim, bir iletişim dizgesi olan sinema dilinin anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır (Çelebi, 2009, s. 9.). Metinler sinemaya uyarlanarak film formatında senaryolaştırılarak görsel düzleme uygun bir dil ile işlenmektedir. Sinemaya aktarılan yazınsal eserlerde dil sözel olmayan bir yapıya dönüştürülerek, forma uygun hale getirilir (Kafa, 2019, s. 44). Yazınsal eser, dilsel bir kod aracılığıyla okurun zihninde bir dünya kurarken film ise görsel, işitsel ve hareketli imgelerle bu dünyayı yeniden inşa etmekle ilgilenir.

F. Scott Fitzgerald'ın 1922'de yazdığı ve 2008'de David Fincher tarafından sinemaya uyarlanan *The Curious Case of Benjamin Button* adlı eser, Jakobson'un üçlü çeviri modeli içinde "göstergeler arası çeviri" önermesi çerçevesinde analiz edilecektir. Bu dönüşüm, içerik analizi ve yorumlama yöntemleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Jakobson göstergeler arası çeviri sürecini 'sözel bir göstergenin sözel olmayan bir göstergeye çevirisi' olarak ele almıştır (Jakobson, 1959, s. 127). Jakobson'a göre çeviri, sadece diller arasında değil, aynı zamanda değişik gösterge türleri ve gösterge sistemleri arasında da gerçekleşir ve dil ve üslubun, yazınsal eserin inceliklerinin görselliğe dönüştürülmesinde belirleyici rol oynadığını vurgular. Sembolik öğeler ve karakter gelişimi, eserdeki karakterlerin iç diyaloglarının filmde

nasıl temsil edileceğini etkilerken, anlatı yapısı da eserin akışını şekillendirir. Son olarak, medya farklılıkları, edebiyat ve sinema arasındaki anlatım ve ifade biçimleri farklılıklarını ortaya koyar ve zaman ile mekân algısı, eserin filmde nasıl temsil edileceğini etkileyen önemli öğeler arasında yer alır. Bu etkenler, yazınsal eserler ile film uyarlamaları arasındaki ilişkiyi biçimlendiren dinamikleri oluşturmaktadır ve çeviribilim açısından incelenmesi gereken önemli öğelerdir.

Bu bağlamda, konuya ilişkin çeşitli akademik çalışmalar dikkat çekmektedir. Berrin Demir'in 2020 yılında gerçekleştirdiği "Zülfü Livaneli'nin Mutluluk Adlı Romanı ile Filminin Göstergebilim Açısından Karşılaştırılması" başlıklı çalışmada, göstergebilimsel çözümleme söylemsel, betisel, anlatısal ve izleksel düzeylerde ele alınmıştır. Demir'in temel argümanı, romanın film uyarlamasında bazı anlatı öğelerinin görsel dile aktarılırken anlam kaymalarına ve yeniden yorumlamalara uğradığı yönündedir. Ezgi Keskin'in 2011 tarihli "Göstergeler Arası Çeviri Örneği Olarak Sinema Uyarlamaları" başlıklı çalışması ise Jakobson'un üçlü çeviri sınıflandırmasından hareketle, sanatsal türler arası aktarımı 'göstergeler arası çeviri' kapsamında değerlendirmektedir. Taha Akdağ'ın 2023 yılında yayımlanan "Film Uyarlamalarında Bir Yerlileştirme Örneği: Badi" çalışması ise bir gösterge içi çeviri örneği olarak "E.T. The Extra-Terrestrial" filminin Türkçe bir uyarlaması olan "Badi" filminin, kaynak film ile karşılaştırmalı bir biçimde incelenmesini içermektedir.

Bu çalışmada araştırma nesnesi olarak, Bülent O. Doğan'ın Türkçe çevirisi ile eserin Türkçe dublajlı film uyarlaması incelenmektedir. Tersine yaşlanma temasıyla öne çıkan "Benjamin Button'ın Tuhaf Hikayesi", dilsel göstergelerin görsel ve işitsel göstergelere dönüşüm sürecinde ortaya çıkan farklılıkları analiz etmek için zengin bir örnek sunmaktadır.

3. ÇEVİRİ GÖSTERGEBİLİMİ VE KURAMSAL ALTYAPI

Dünya, günümüzde giderek daha da küreselleşmektedir ve bu durum, dil ile kültür arasındaki ilişkinin önemini her zamankinden daha fazla görünür kılmaktadır. Farklı coğrafyalardan bireylerin aynı sosyal çevrelerde bir araya gelmesi, farklı kültürlerden gelen insanların etkileşim içerisinde olmalarını kaçınılmaz hâle getirmektedir. Bu bağlamda dil, yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde; kimlik, aidiyet ve dünya görüşünün bir yansıması olarak da işlev görmektedir.

Saussure'e göre bir sistemi olan dil; toplumla birlikte meydana gelmiş ve dile ait kelimeler toplumun ihtiyaçları doğrultusunda doğmuştur. Toplumun ihtiyaçlarına göre ortaya çıkan dil aslında bir göstergeler dizgesidir. Ona göre, dil toplumla birlikte gelişir ve toplumun dokusu, dilin ortaya çıkışı ve kelimelerin işaret ettikleri anlamların belirlenmesinde önemli bir rol oynar. (Aktaran Barut & Odacığlu, 2018, s. 929)

Çeviri kavramı, ilk bakışta yalnızca bir dilden başka bir dile sözlerin aktarımı olarak düşünülse de bu eylem aslında çok boyutlu bir süreci ve aynı zamanda çok katmanlı bir ürünü ifade etmektedir.

Çeviri teriminin kendisi birden fazla anlama sahiptir: genel bir çalışma alanını (translation studies), ortaya çıkan ürünü yani çevrilmiş metni veya üretim sürecini (çeviri yapma eylemi olarak translating) ifade edebilir. İki farklı yazılı dil arasındaki çeviri süreci, çevirmenin kaynak

dilde (SL) yazılmış özgün bir metni (ST), farklı bir sözel dilde (TL) yazılı bir metne (TT) dönüştürmesini içerir. (Munday, 2008, s. 5)

Bu tanım, çeviri kavramını hem soyut hem somut anlamıyla ortaya koyar: bir yandan anlam aktarım sürecini, diğer yandan da ortaya çıkan ürünü yani hedef metni içermektedir. Çeviri yalnızca kelimelerin değil; kültürel kodların, toplumsal referansların, değer sistemlerinin ve söylemsel yapının da bir dilden başka bir dile aktarılmasıdır. Bu nedenle çeviri faaliyetinin başarısı, yalnızca sözcük düzeyindeki karşılıklara değil; aynı zamanda bağlamın, anlamın ve işlevin doğru biçimde hedef dile aktarılmasına bağlıdır. Çevirinin bu çok boyutlu yapısı zamanla kendine has bir akademik bilim dalının doğmasına duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Bu alan, bugün çeviribilim (translation studies) olarak adlandırılmaktadır.

Çeviribilim, çeviri kuramı ve olgularının incelenmesiyle ilgili akademik bir disiplindir. Doğası gereği çok dilli ve disiplinler arasıdır; her türlü dil çiftini, dilbilimin çeşitli dallarını, karşılaştırmalı edebiyatı, iletişim çalışmalarını, felsefeyi ve kültürel çalışmaların sömürgecilik sonrası ve modernizm sonrası gibi türlerini; ayrıca sosyoloji ve tarih yazımı gibi alanları da kapsamaktadır. (Munday, 2008, s. 1)

Çeviri tarihi, medeniyetin her anında ve katmanında insanın iletişimsel ve kültürler arası engelleri aşma çabası ile yakından bağlantılı olmuştur (Kucis, 2022, s. 80). Dolayısıyla çeviribilim, kuramsal yaklaşımları ve uygulamalı yöntemleriyle çevirmenlere rehberlik eden disiplinler arası bir alan haline gelmiştir. Bu bağlamda, çeviri sürecine dair kuramsal yaklaşımların çeşitlenmesiyle birlikte, çeviribilimin kapsamı da genişlemiş; alan, anlamın çok katmanlı yapısını inceleyen göstergebilimle daha yakından ilişkilendirilmiştir.

Göstergebilim kuramının dilsel ve dilsel olmayan tüm göstergeleri anlamlamadaki yeteneği günümüz göstergebilimini önemli bir yere taşımıştır. Bu nedenle eğitime önem veren gelişmiş ülkeler başta olmak üzere dünya genelinde göstergebilim çalışmaları hız kazanmış ve neredeyse sanatsal, bilimsel, yaşamsal vb. dünya üzerindeki her bir olay ve olgunun göstergebilimsel çözümlemesinin yapıldığı, bu olguların günümüz şartlarında tekrar anlamlandırıldığı ve bu anlamlama neticesinde insanoğlunun yararlanabileceği birçok yeni bilgiye ulaşıldığı gözlemlenmiştir. (Kalelioğlu, 2024, s. 75)

Göstergebilimin temel amacı, yüzeydeki işaretlerden hareketle derin anlamları ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda, göstergebilimsel çözümleme sadece bilimsel bir yöntem değil, aynı zamanda yaratıcı bir sanatsal eylemdir. Bu süreci mümkün kılan yöntem ve araçlar göstergebilim evrenini oluştururken, bunları uygulayanlar ise göstergebilimcilerdir. Sistemli düşünme becerisiyle göstergebilimsel çözümlemeyi gerçekleştirme yetisine sahip olan bu uygulayıcılar kendilerine sunulan anlamlı bütünlerde, anlamın nasıl oluşturulduğu sürecini açıklamak için çaba gösteren “sanatçılarıdır” (Barthes, 2015, s. 61).

Göstergebilimin temelleri Antik Yunan’da felsefenin doğuşuyla atılmıştır. Platon, sözcüklerin doğadan mı yoksa kendiliğinden mi oluştuğunu sorgulamış, Aristoteles ise “Peri Hermeneias” adlı eserinde göstergenin üçlü yapısını (düşünce-sözcük-nesne) ortaya koymuştur. 17. yüzyılda John Locke, göstergeyi bilgi edinme aracı olarak görmüş ve göstergebilimi felsefî bir disiplin olarak değerlendirmiştir. Göstergebilimin bilimsel alana dönüşümü ise 19. yüzyılda farklı kuramcılarının katkılarıyla gerçekleşmiştir.

Saussure ve Pierce'in temelini attığı ve öncülüğünü yaptığı göstergebilim, 1960'lardan sonra bağımsız bir bilim dalı haline gelmiştir (Bircan, 2015, s. 19). Birbirlerinden habersiz olarak aynı zamanda göstergebilim çalışmaları yapan iki önemli ismin çalışmaları günümüz göstergebiliminde önemli bir rol oynamaktadır. Avrupa göstergebilim çalışmalarının gelişiminde önemli biri olan Saussure'un dilbilim alanındaki düşünce ve çalışmaları öğrencileri tarafından derlenmiş ve *Cours de Linguistique Générale* [Genel Dilbilim Dersleri] adlı kitapla günümüze kadar gelmiştir. Saussure, dili soyut bir sistem olarak ele alır ve insanlar arasındaki iletişimi sağlayan bu dizgesel soyutlamadır (Ece, 2004, s. 136). Saussure, göstergeleri 'gösteren' ve 'gösterilen' olarak ikiye ayırarak, dilin bu göstergelerden oluşan bir sistem olduğunu ve anlamın ancak göstergeler arası ilişkilerle ortaya çıktığını savunur. Amerika'da gösterge çalışmalarına yön veren Peirce ise göstergeleri 'gösterge', 'nesne' ve 'yorumlayan' olarak üçe ayırmış, göstergelerin yalnızca dilsel değil, tüm gösterge türlerini kapsaması gerektiğini ileri sürmüştür.

Dilbilimin kurucusu Saussure'e göre göstergebilim, göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilimdir. Peirce'e göre gösterge, herhangi bir kimse için, herhangi bir ölçüde ve herhangi bir şeyin yerini tutan herhangi bir şeydir. Göstergenin yerini tuttuğu şey göstergenin nesnesidir. Peirce'e göre el-kol hareketleri, elbise kodları, trafik işaretleri, reklam resimleri, gazeteler, TV programları vb. görsel göstergeleri kullanan medya türleridir. (Parsa, 1999, s. 16)

Saussure temelli Avrupa göstergebilimi, özellikle Paris Okulu, anlamın göstergeler arasındaki ilişkilerle üretimini incelerken; Peirce temelli Amerikan göstergebilimi iletişim süreçlerine odaklanarak göstergelerin tanımlanması ve sınıflandırılmasıyla ilgilenir. Bu iki yaklaşım, göstergebilimde kuramsal çeşitlilik ve yöntemsel zenginlik sağlayarak disiplinler arası etkileşimi güçlendirmiştir.

20.yüzyılda ise göstergebilimin yaygınlaşmasında ve kavramın etimolojisini ve kuramsal temelini oluşturan farklı isimlere de değinmek yerinde olacaktır. Louis Hjelmslev, Roland Barthes, Claude Lévi-Strauss, Julia Kristeva, Christian Metz, Algirdas-Julien Greimas ve Jean Baudrillard gibi araştırmacılar Saussure'e dayanan Avrupa geleneğini; Charles W. Morris, Ivor A. Richards, Charles K. Ogden, Umberto Eco ve Thomas Sebeok gibi araştırmacılar ise Peirce'e dayanan Amerika geleneğini benimsemişlerdir. (Güneş, 2013, s. 337)

Burada göstergebilim kuramını farklı yönden ele alan isimlerden biri olan Barthes, Saussure'un yolundan giderek göstergeyi kültürel bir eleştiri aracı haline getirmiştir. Barthes, göstergelere yalnızca iletişim amaçlı değil aynı zamanda çağrıştırdığı anlamlara da odaklanır. Günümüzde göstergebilim, Saussure ve Peirce'in kuramlarını temel alarak dilsel göstergelerin yanı sıra görsel, işitsel ve dijital içeriklerin de analizini içeren multimodal bir yaklaşıma sahiptir. Bu alanda Gunther Kress, Theo van Leeuwen ve Umberto Eco'nun etkisiyle görsel göstergebilim önem kazanmıştır. Böylece çağdaş göstergebilim, sadece bir disiplin değil, günlük yaşamı anlamlandırmada etkin bir araç olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte ortaya çıkan alt alanlardan biri olan çeviri göstergebilimi, çeviriyi göstergelerin dönüşümü olarak değerlendirir.

Göstergeleri ve çeviriyi inceleyen bir araştırma alanı olan ve günümüzde 'Çeviri Göstergebilimi' olarak kullanılan terimin ortaya çıkması ise 1980'li yılların başında Gideon Toury'nin çeviriyi göstergebilimsel bir faaliyet olarak tanımlamasıyla ortaya çıkmıştır (Yaman,

2021, s. 221). Göstergebilim, en basit ve yalın haliyle “göstergeleri inceleyen bilim” olarak tanımlandığında, çevirinin bir göstergebilim süreci olarak görülmesi önermesi çevirinin aslında göstergeleri inceleyen ve onların şifrelerini çözen, bu şifreleri erek bir dilde yeniden üretme süreci olduğunu ima etmektedir (Kuleli, 2018, s. 35). Bu bağlamda, ortaya çıkan bir diğer önemli isim ise Rus asıllı dilbilimci Roman Jakobson’dur. Jakobson çeviri eylemine yalnızca sözcüklerin birbirine çevrilmesi gibi basit bir süreç olarak bakmayıp; kültürlerin, ideolojilerin ve göstergelerin aktarımının öneminden de bahsetmiştir. Buna dayanarak “On Linguistic Aspects of Translation” adlı makalesinde çeviri eylemini üç farklı boyutta ele almıştır:

- (1) Dil içi çeviri (intralingual) ya da ‘yeniden sözcüklendirme’- ‘sözlü ifadelerin aynı dildeki diğer ifadeler aracılığıyla yorumlanması’,
- (2) diller arası çeviri (interlingual) ya da ‘uygun çeviri’- ‘sözlü ifadelerin başka bir dil aracılığıyla yorumlanması’,
- (3) göstergeler arası çeviri (intersemiotic) ya da ‘dönüştürme’- ‘sözel ifadelerin sözel olmayan işaret sistemlerinin ifadeleriyle yorumlanması’. (Jakobson, 1959, s. 233)

Jakobson’un üzerinde en çok tartışılan çeviri türü “göstergeler arası çeviri” olmuştur (Keskin, 2011, s. 105). “Göstergeler arası çeviri” anlam üretim sürecini sadece dilsel kodlarla sınırlı kılmayarak iletişimin çok katmanlı olduğunu ve farklı gösterge dizgeleri arasında da gerçekleşebileceğini öne sürmektedir. Farklı gösterge dizgelerinin birbirine çevrilmesi gündelik hayatta veya sanatsal üretim süreçlerinde sıklıkla gerçekleşen bir işlemdir (Olgun & Ağıldere, 2019, s. 428). Dilsel metin göstergelerinin dil dışı sistemlerle yeniden kodlanmasını ifade eden bu çeviri türü, özellikle edebiyat, sinema ve tiyatro gibi farklı disiplinlerde anlamın daha etkili aktarımını sağlamak amacıyla yaygın biçimde kullanılmaktadır. Yazılı bir eserin işitsel sanatlara (müzik, şarkı), görsel sanatlara (resim, heykel, fotoğraf), devimsel dillere (bale, pandomim) ve çok araçlı dillere (sinema, opera gibi) aktarılması göstergesel çeviriye örnektir (Keskin, 2011, s. 105). Özellikle çok modlu metinlerin (film ve reklam gibi) çevirisinde, görsel öğeler ve işitsel özellikler dikkate alınarak göstergelerin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, çeviri göstergebilimi, anlamın yeniden inşa edilmesi sürecinde görsel ve işitsel göstergelerin analizine odaklanmakta; bu da sinema göstergebilimi açısından önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Sinema görsellik barındırdığı için daha zengin olarak algılanır (Altıntaş Ortakçı, 2019, s. 64). Burada önemli olan ise filmde oyuncuların kullandıkları mimikler, kamera açıları, renk, kostümler gibi önemli unsurların taşıdıkları anlamlar ve bu anlamların göstergesel biçimde çözümlemesinin önemidir. Böylece alıcı burada yalnızca “neyi” izlediğini değil izlediği şeyin “neden ve nasıl” oluştuğunu dolayısıyla da göstergeleri analiz etmeye çalışır.

İnceleme nesnesinin niteliği ne olursa olsun hiç şüphesiz ki göstergebilimin temel ilgi alanı, türü fark etmeksizin belirli bir dizgede kurulan anlamdır. Tüm çaba, bir metnin üretiliş nedenlerini, biçimlerini, işleyiş süreçlerini ve iletilmek istenen bildirileri sistemli bir şekilde, kanıtları ile açıklamaya yöneliktir (Kalelioğlu, 2024, s. 21). Edebiyat ve sinema arasında gerçekleşen göstergesel çeviri örneklerinden en yaygın olanı, edebi metinlerin sinema uyarlamalarıdır. Bu iki sanat dalı, farklı anlatım araçlarıyla derin duygular iletirken, biçimsel dönüşümler anlamda belirgin farklılıklara yol açmaktadır.

Bu bağlamda, “Benjamin Button’ın Tuhaf Hikayesi” adlı eserde gösterge sistemleri arasındaki çeviri hem sözel anlatımın hem de görsel anlatımın nasıl yapılandırıldığının anlamlandırılmasına yardımcı olacaktır. İlk olarak, yazınsal eserin oluşumuna katkı sunan göstergeler analiz edilerek, bu göstergeler anlamlandırılmıştır. Ardından, filme uyarlanan bu eserin görsel ve işitsel göstergeleri incelenerek, yazınsal eser ile olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Jakobson’un göstergebilimsel çeviri modeli kapsamında yazılı metin, göstergeler ve anlatı yapıları analiz edilmiştir. Bu kapsamlı analizle, anlam kaymaları, eserde yer alan semboller ve anlatı biçimleri arasındaki farklılıkların tespit edilmesi hedeflenmiştir. Veri toplama aşamasında, öncelikle edebi metin ve film analizi gerçekleştirilmiştir. Edebi metin; karakter, tema, anlatım tarzı gibi gösterge öğeleri açısından detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Aynı şekilde, film de görsel ve işitsel öğeleri bakımından değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle yorumlanmış; farklılıklar belirlenerek göstergebilimsel bağlamda dönüşüm süreçleri açıklanmıştır.

4. UYGULAMA

4.1. Göstergelerin Tablo Halinde Listelenmesi ve Karşılaştırmalı Olarak Yorumlanması

İncelemenin ilk aşamasında kitap ve filmde birtakım göstergeler belirlenmiş ve tablo biçiminde düzenlenmiştir. Ardından, incelenecek kitap alıntısı ile bu alıntıya karşılık gelen film sahnesi yazılı olarak sunulmuş, sunulan bu metinlerde belirlenen temalar ve alt temalar üzerinden ayrıntılı bir içerik analizi gerçekleştirilmiş ve ana tema ve alt temaları temsil eden göstergeler, karşılaştırmalı bir olarak yorumlanmıştır. Kitap ve film üzerinden incelemeye konu olan temalar aşağıda gösterildiği gibi önce ayrı ayrı tablolarda belirtilmiş, ardından temaları ve bu temaların alt temaları üzerinden karşılaştırmalı bir şekilde inceleme yapılmıştır:

KİTAP						FİLM					
Tema	Alt Tema	Gösterge	Sayfa (sy.)	Paragraf (pr.)	Satır ² (st.)	Tema	Alt Tema	Gösterge	Saat (st.)	Dakika (dk.)	Saniye ³ (sn.)
Zamanın Göreceliği	Çocukluk Dönemi	<i>Beyaz karyola</i>	49	2 3	1-10 1-17	Zamanın Göreceliği	Çocukluk Dönemi	<i>Yemek yediğini unutması</i>	2	34	09.-13.

Tablo 1. Tema: Zamanın göreceliği / Alt tema: Çocukluk dönemi

Kitap alıntısı:

Çocukça uykularında rahatsız edici hatıralar yoktu, üniversitedeki cesur günlerine, pek çok kızın kalbini pır pır ettirdiği pırıltılı zamanlarına ilişkin hiçbir şey kalmamıştı zihninde. Onun için artık sadece karyolasının beyaz ve güvenli duvarları, Nana, zaman zaman onu görmeye gelen bir adam, bir de alacakaranlıkta uyumasından hemen önce Nana’nın işaret edip “güneş” dediği kocaman turuncu bir top vardı. Güneş battığında Benjamin’in gözleri kapanmaya başlıyordu- düş görmüyordu, hiçbir rüya kaçırmıyordu rahatını. (49. sy, 2. pr., 1.-10. st.)

² Bu çalışmanın uygulama kısmındaki kitaptan yapılan alıntılar “sayfa sayısı (sy.)”, “paragraf sayısı (pr.)” ve “satır sayısı (st.)” olarak kısaltılmıştır.

³ Bu çalışmanın uygulama kısmındaki filmde yapılan alıntılar “saat (st.)”, “dakika (dk.)” ve “saniye (sn.)” olarak kısaltılmıştır.

Geçmiş... San Juan Tepesi'ne doğru askerlerinin başında vahşice hücum kalkışı; âşık olduğu genç Hildegarda uğruna kalabalık şehirde yaz akşamları geç saatlere kadar çalıştığı ilk evlilik yılları; Monroe Sokağı'ndaki eski kasvetli Button konağında büyükbabasıyla birlikte oturup tütün içtikleri daha eski günler... tüm bunlar kayıp düşler gibi silinip gitmişti zihninden. (49. sy, 3. pr., 1-7. st.)

Film alıntısı:

Ne yaptığımı bilmediğimi mi sanıyorsunuz? Hepiniz yalancısınız. (2. st., 34. dk., 09- 13. sn.)

Karşılaştırmalı yorum:

Kitapta, Benjamin'in yaşamının son evrelerinde zihinsel gerileme, bellek kaybı ve bilişsel çözülme süreçleri belirgin göstergelerle aktarılır. “Kayıp düşler”, “beyaz duvarlar”, “karyola”, “Nana”, “güneş” gibi göstergeler, Benjamin'in zihinsel dünyasının sadeleşmesini ve algı alanının daralmasını simgeler. Harvard eğitimi, savaş anıları ve aşk gibi kişisel tarihsel semboller, belleğin silinmesiyle anlamını yitirir. Bu durum, karakterin sadece fiziksel değil, aynı zamanda zihinsel olarak da çocukluğa döndüğünün bir göstergesidir. Filmde ise bu süreç, unutkanlık (örneğin kahvaltıyı hatırlayamamak), davranışsal çatışmalar ve bilişsel yetersizliklerle temsil edilir. Benjamin'in küçülen bedeniyle paralel ilerleyen hafıza kaybı, onun içsel bir öfke geliştirmesine neden olur. Görsel olarak ise düşük ışık, sade mekânlar ve durağan kamera kullanımı gibi sinemasal göstergeler, zihinsel çöküşün duygusal boyutunu güçlendirir. Böylece kitapta çocukluğa dönüş belleğin silinmesiyle anlatılırken, filmde bu dönüşüm hem zihinsel hem duygusal göstergelerle çok boyutlu biçimde sunulmuştur.

KİTAP						FİLM					
Tema	Alt Tema	Gösterge	Sayfa Sayısı (sy.)	Paragraf (pr.)	Satır (st.)	Tema	Alt Tema	Gösterge	Saat (st.)	Dakika (dk.)	Saniye (sn.)
Zamanın Göreceliği	Gençlik Dönemi	<i>Kanınin damarlarında yeni bir güçle akması</i>	31	3	1-5	Zamanın Göreceliği	Gençlik Dönemi	<i>Hindistan yolculuğu</i>	2	23. – 24.	08.- 10.

Tablo 2. Tema: Zamanın göreceliği / Alt tema: Gençlik dönemi

Kitap alıntısı:

Benjamin'in kendisi de on beş yıl içinde büyük değişimler geçirmişti. Kanı artık damarlarında yeni bir güçle akıyordu sanki. Sabahları kalkıp kalabalık ve güneşli sokaklarda iş gücü peşinde koşturmak, çekiç ve çivi alım satımı içinde yorulmaksızın çalışmak artık haz veriyordu ona. (31. sy., 3. pr., 1-5. st.)

Film alıntısı:

Her ne olursa olsun kendin olmak için asla geç değil... ya da benim durumumda asla erken değildir. Bunun zamanı yoktur, istediğin zaman başlayabilirsin. Değişebilir ya da aynı kalabilirsin. Bu işin bir kuralı yoktur. Hayatımızı iyi ya da kötü yaşayabiliriz. Umarım seninki mükemmel olur. Umarım seni şaşırtacak şeyler yaşarsın. Umarım daha önce hiç hissetmediğin duygular yaşarsın. Umarım hayata başka bir pencereden bakan insanlarla tanışırsın. Umarım

gurur duyduğun bir hayat yaşarsın. Ve eğer yaşamadığını düşünürsen, umarım içinde her şeye yeniden başlayacak gücü bulursun. (2. st., 23. dk., 08. sn. – 2.st., 24. dk., 10. sn.)

Karşılaştırmalı yorum:

Kitapta, Benjamin Button'ın ruhen gençleşme süreci, fiziksel güç ve eylem göstergeleriyle anlatılmaktadır. Kanın damarlarında “yeni bir güçle akması”, enerji ve canlılıkla ilişkilendirilirken; sabahları dinç uyanmak, kalabalık sokaklarda koşuşturmak ve yorulmadan çalışmak gibi eylemler, karakterin hem fiziksel hem de psikolojik olarak gençleştiğini göstermektedir. Çalışmaktan keyif alması, yaşlılığa özgü durgunluğun yerini tatmin ve hırsa bıraktığını ima eder. Böylece gençlik, sadece fiziksel değil, duygusal ve zihinsel göstergelerle de çok katmanlı biçimde sunulmuştur. Filmde ise Benjamin'in gençleşme süreci, dış görünüşünün yanı sıra ruhsal dönüşümle desteklenir. Başlangıçta yaşlı gibi ciddi ve ağırbaşlı olan karakter, zamanla daha enerjik, şakacı ve hayata açık bir yapıya bürünür. Hindistan'a yaptığı seyahatler ve bu sırada edindiği deneyimler, Benjamin'in artan merak ve keşif arzusunu yansıtır. Bu sahnelerde kullanılan sıcak renk tonları ve hareketli atmosfer hem içsel dönüşümü hem de yaşam coşkusu görsel olarak pekiştirir.

KİTAP						FİLM					
Tema	Alt Tema	Gösterge	Sayfa Sayısı (sy.)	Paragraf (pr.)	Satır (st.)	Tema	Alt Tema	Gösterge	Saat (st.)	Dakika (dk.)	Saniye (sn.)
Savaş	İspanyol-Amerikan Savaşı	Madalya	33	2	1-8	Savaş	İspanyol-Amerikan Savaşı	-	-	-	-

Tablo 3. Tema: Savaş

Kitap alıntısı:

Benjamin'in memnuniyetsizliği giderek artıyordu. 1898'de İspanyol-Amerikan Savaşı patladığı sırada evi ona çekici gelmekten çok uzaktı. Bu yüzden orduya katılmaya karar verdi. Şirketinin gücü sayesinde yüzbaşı rütbesiyle savaşa gitti, ama sonra orduya öyle iyi uyum sağladı ki binbaşılığa yükseltildi, son olarak da tam vaktinde yarbaylığa yükselip meşhur San Juan Tepesi taarruzuna katıldı. Hafif yaralandı ve bir madalya aldı. (33. sy., 2. pr., 1.-8. st.)

Film alıntısı:

Kitabın ve filmin zamanları farklı ele alındığı için filmde bu savaştan bahsedilmemiştir.

Karşılaştırmalı yorum:

Kitapta, Benjamin'in gençleşme süreci İspanyol-Amerikan Savaşı dönemine denk gelmekte; bu tarihsel bağlam, karakterin hem fiziksel hem de psikolojik dönüşümünü anlamlandıran önemli bir gösterge olarak işlev görmektedir. Benjamin'in evini sıkıcı bulması, yaşama dair beklentilerinin değiştiğini ve içsel bir tatminsizlik yaşadığını göstermektedir. Savaşa katılma arzusu ise hem bir kimlik arayışını hem de toplum tarafından kabul görme isteğini yansıtır. “Savaş” ve “ordu” bu bağlamda hem aidiyet hem de bireysel dönüşümün sembolik göstergeleri olarak öne çıkar. Filmde ise bu savaş yer almamakta; Benjamin'in kimlik arayışı ve toplumsal aidiyet ihtiyacı, bireysel deneyimler üzerinden daha soyut bir düzlemde ele alınmaktadır.

KİTAP						FİLM					
Tema	Alt Tema	Gösterge	Sayfa Sayısı (sy.)	Paragraf (pr.)	Satır (st.)	Tema	Alt Tema	Gösterge	Saat (st.)	Dakika (dk.)	Saniye (sn.)
İlişkiler	Baba-Çocuk İlişkisi	"Amca" hitabı	41	6	1-5	İlişkiler	Baba-Çocuk İlişkisi	Kızını erken yaşta terk etmesi	2	17	47. – 50.

Tablo 4. Tema: İlişkiler / Alt tema: Baba-çocuk ilişkisi

Kitap alıntısı:

Bir şey daha var, dedi Roscoe. Evde misafirler varken bana 'Amca' demeni istiyorum, 'Roscoe' değil. Anladın mı beni? On beş yaşında bir oğlanın bana ilk adımla hitap etmesi gülünç oluyor. Belki de en iyisi sen bana her zaman 'Amca' de. Böylece daha çabuk alışırsın. (41. sy., 6. pr., 1.-5. st.)

Film alıntısı:

Ve ona annemin adını verdik: Caroline. (2. st., 17. dk., 47-50. sn.)

Karşılaştırmalı yorum:

Kitapta, Benjamin'in erkek bir çocuğu (Roscoe) varken, filmde bir kız çocuğu (Caroline) vardır. Baba-çocuk ilişkisi kitapta yüzeysel olarak ele alınmış; Roscoe ile Benjamin arasındaki bağ yaş farkı gibi göstergelerle sınırlandırılmıştır. Roscoe'nun, babasının tersine yaşlanma durumunu içselleştirememesi, ona adıyla hitap etmesini istemesi ve bu durumu misafirlerden gizleme çabası, toplumsal normlara duyduğu hassasiyetin ve utancın göstergesidir. Filmde ise baba-kız ilişkisi daha duygusal ve dramatik bir zeminde kurgulanmıştır. Benjamin'in günlüğünden bir bölümünü seslendirdiği sahnede, Caroline, Benjamin'in kendi babası olduğunu fark eder. Bu farkındalık anında renkler soğuk tonlarda kullanılmış ve karakterler arası yakın plan çekimleriyle duygusal yoğunluk sağlanmıştır. Ayrıca filmde Benjamin, "normal bir baba" olamayacağını düşünerek çocuğunu terk ederken; kitapta, Roscoe'nun doğumundan kendi ölümüne kadar onunla kalmıştır, ancak bu birlikteliğe duygusal bir derinlik yüklenmemiştir. Kitapta baba-çocuk ilişkisi daha çok toplumsal normlar bağlamında yüzeysel ve sembolik düzeyde ele alınırken, filmde bu ilişki psikolojik derinlik, dramatik yapı ve göstergelerle zenginleştirilmiştir.

KİTAP						FİLM					
Tema	Alt Tema	Gösterge	Sayfa Sayısı (sy.)	Paragraf (pr.)	Satır (st.)	Tema	Alt Tema	Gösterge	Saat (st.)	Dakika (dk.)	Saniye (sn.)
İlişkiler	Aşk İlişkisi	Kalbinin çok hızlı atması	24	3	2-9	İlişkiler	Aşk İlişkisi	Otel mutfağı / Mavi gözler	1 -	7 38	25 13

Tablo 5. Tema: İlişkiler / Alt tema: Aşk ilişkisi

Kitap alıntısı:

Bir hanım göründü arabanın kapısında, onu yaşlıca bir beyefendi takip etti, sonra günah kadar güzel bir genç hanım indi arabadan. Benjamin irkildi; adeta kimyasal bir değişim sonucunda bedeninin tüm unsurları çözülüp dağılıyor ve yeniden birleşiyor gibiydi. Tepeden tırnağa ürperdi, yanaklarına ve alnına kan hücum etti, kulaklarında kendi kalbinin atışını duyuyordu. İlk aşkı bu. (24. sy., 3. pr., 2-9. st.)

Film alıntısı:

Biriyle tanıştım ve ona âşık oldum. (1. st., 7. dk., 25. sn.)

Onun mavi gözlerin, hiç unutmadım. (38. dk., 13. sn.)

Karşılaştırmalı yorum:

Yazınsal eserde Benjamin, ilk aşk deneyimini fiziksel olarak gençleşmeye başladığı bir dönemde yaşar. 20 yaşında olmasına rağmen 50 yaşında görünen Benjamin, toplum tarafından daha önce dışlanmışken, gençleştikçe sosyal çevreye daha rahat katılır. Babasıyla katıldığı bir eğlencede, generalin kızı Hildegard'e'ı görür ve aralarında dış görünüme dayalı bir etkileşim başlar. Hildegard, Benjamin'i yaşça büyük ve olgun biri olarak cazip bulur; bu bağlamda aşk ilişkisi, karşılıklı fiziksel beğeni ve toplumsal algılar temelinde kurulmuştur. Ancak zamanla Benjamin'in gençleşmesi ve Hildegard'ın yaşlanması, ilişkinin dinamiğini tersine çevirir.

Film uyarlamasında ise aşk teması, daha derinlikli ve dramatik bir yapı içerisinde işlenmiştir. Benjamin'in ilk aşk deneyimi, evli bir kadın olan Elizabeth ile otel ortamında gelişir. Otelin geçici doğası, ilişkinin kırılgan yapısını simgelerken, loş ışık kullanımı ilişkinin doğallığını ve duygusal yoğunluğunu yansıtır. Ancak bu ilişki kısa sürede sona erer ve Benjamin, yaşadıklarını Daisy'e yazdığı mektupta paylaşır. Benjamin'in Daisy'e duyduğu sevgi ise çocukluk yıllarından itibaren süregelen daha kalıcı bir bağ olarak sunulur. Daisy ile yeniden karşılaştığı huzurevi bahçesi sahnesinde sıcak ve canlı renkler, yeniden filizlenen duyguların ve gençliğin göstergeleri olarak öne çıkar. İkisinin sahnelerindeki, açık renk paleti ve uzak kamera açıları, ilişkinin saf ve narin yapısını desteklerken; dans sahnesinde kullanılan karanlık atmosfer ve yakın çekimler, duygusal derinliği vurgular. Benjamin'in Daisy ve Caroline'ı terk etme sahnesinde ise soğuk tonlar, diyalogun yokluğu ve gri atmosfer, karakterin yaşadığı içsel çatışmayı ve melankoliyi pekiştirir.

KİTAP						FİLM					
Tema	Alt Tema	Gösterge	Sayfa Sayısı (sy.)	Paragraf (pr.)	Satır (st.)	Tema	Alt Tema	Gösterge	Saat (st.)	Dakika (dk.)	Saniye (sn.)
Toplumsal Normlar	Dışlanma	Üniversitedeki memur	20	12-13 14-15	1-2 / 1-3 1 / 1-4	Toplumsal Normlar	Dışlanma	Kilisedeki din görevlisi	- -	23 24	58 13

Tablo 6. Tema: Toplumsal normlar / Alt tema: Dışlanma

Kitap alıntısı:

Benjamin de bıkkınca gülümsedi. 'On sekiz yaşındayım,' diye tekrarlardı. (20. sy., 12. pr., 1-2. st.)

Kayıt memuru katı bir ifadeyle kapıyı gösterdi. 'Çık dışarı,' dedi. 'Kampüsten de çık, şehirden de çık. Tehlikeli bir delisin sen. (20. sy., 13. pr., 1-3. st.)

'On sekiz yaşımdayım.' (20. sy., 14. pr., 1. st.)

Bay Hart kapıyı açtı. 'Düşünsene!' diye bağırdı. 'Senin yaşındaki biri nasıl birinci sınıfta okuyabilir burada? On sekiz yaşındasın demek, ha? Sana şehri terk etmen için on sekiz dakika veriyorum. (20. sy., 15 .pr., 1-4. st.)

Film alıntısı:

- Kaç yaşındasın?

- 7 ama yaşlı gösteriyorum.

- Tanrı seni korusun. 7 yaşımdaymış. Ve işte yüreği iyimserlikle dolu bir adam. (23. dk., 58. sn., - 24. dk., 13. sn.)

Karşılaştırmalı yorum:

Yazınsal metinde, Benjamin toplum tarafından doğrudan dışlanan ve olağandışı fiziksel özellikleri nedeniyle reddedilen bir karakter olarak sunulmaktadır. Okula kaydolma girişiminde, yaşı ile dış görünüşü arasındaki uyumsuzluk alaycı ve küçümseyici bir tutumla karşılaşır ve akıl sağlığı sorgulanarak dışlanmaya maruz kalır. Filmde ise, Benjamin insanlar tarafından dışlanmaz. Annesi tarafından kiliseye götürülen Benjamin yaşını söylediğinde, din görevlisinin ve çevresindekilerin kahkahalarıyla karşılaşır; ancak bu tepki olumsuz bir anlam taşımamaktadır. Loş sarı ışık ve kamera açıları —din görevlisine alttan, Benjamin'e üstten bakılması— otorite ile birey arasındaki güç dengesini görsel olarak yansıtır. Sonuç olarak, kitapta dışlanma açık bir toplumsal reddediş biçiminde sunulurken, film uyarlamasında Benjamin'e yönelik böyle bir davranış sergilenmemiştir.

KİTAP						FİLM					
Tema	Alt Tema	Gösterge	Sayfa Sayısı (sy.)	Paragraf (pr.)	Satır (st.)	Tema	Alt Tema	Gösterge	Saat (st.)	Dakika (dk.)	Saniye (sn.)
Toplumsal Normlar	Uyum	<i>Topaç/ misket</i>	15	2 3	1-7 1-3	Toplumsal Normlar	Uyum	<i>Çatalı masaya vurma</i>	-	18	33. – 36.

Tablo 7. Tema: Toplumsal normlar / Alt tema: Uyum

Kitap alıntısı:

Benjamin hastaneden ayrıldıktan sonra hayatı olduğu gibi kabullendi. Birkaç küçük çocukla bir araya getirildiğinde bütün bir öğleden sonrayı katılmış eklemlerini zorlayarak, topaçlara ve misketlere ilgi duymaya çalışarak geçirdi... Hatta bir keresinde sapanla taş atarken tamamen kaza eseri mutfağın bir camını kırmayı başardı ve bu zaferi babasının içten içe neşelenmesine yol açtı (15. sy., 2. pr., 1-7.st.).

Ondan sonra Benjamin her gün bir şeyler kırmaya başladı, fakat bunları sırf kendinden beklendiğini düşündüğü ve itaatkâr bir yapısı olduğu için yapıyordu. (15. sy, 3. pr., 1-3. st.)

Film alıntısı:

Çatalı vurmayı keser misin? O yemek yemek için. Oyun için değil. (18. dk., 33.-36. sn.)

Karşılaştırmalı yorum:

Kitapta, baş karakter yaşadığı sıra dışı duruma rağmen toplumun normlarına uyum sağlama çabası içerisinde; bu, onun itaatkâr ve toplumsal beklentilere boyun eğen bir yapıda olduğunu göstermektedir. Filmde ise Benjamin, yaşamı keşfetme arzusuyla hareket eden, içgüdülerine kulak veren daha özgür bir karakter olarak resmedilir. Örneğin, yemek esnasında çatalı masaya vurması, yalnızca dikkat çekme isteği değil, aynı zamanda içsel varoluşunu ifade etme çabasıdır. Fiziksel görünümü nedeniyle bu eylem çevredekilerce çocukça değil, uygunsuz olarak algılsa da sahne, Benjamin’in bireysel kimliğini ortaya koymaya başladığı anlardan biri olarak anlam kazanmaktadır. Huzurevinin genel sessiz atmosferi içinde bu ses, karakterin ilk varoluşsal ifadesi olarak sembolik bir değer taşır.

KİTAP						FİLM					
Tema	Alt Tema	Gösterge	Sayfa Sayısı (sy.)	Paragraf (pr.)	Satır (st.)	Tema	Alt Tema	Gösterge	Saat (st.)	Dakika (dk.)	Saniye (sn.)
Tersine Yaşlanma	Doğum	Kısıklı bir ses	5	5	1-5	Tersine Yaşlanma	Doğum	Bebek vücudunda yaşlı bir surette doğması	-	9	13. – 19.

Tablo 8. Tema: Tersine yaşlanma / Alt tema: Doğum

Kitap alıntısı:

Bay Button'ın alnındaki soğuk terler iki kat çoğaldı? Gözlerini kapattı, biraz bekleyip tekrar açtı. Hayır, yanılmıyordu -karşısında yetmişlik bir adam vardı- yetmişlik bir bebek, içine gömüldüğü karyolanın yanlarından ayakları dışarı taşan bir bebek? Yaşlı adam dingin bir ifadeyle önce ona, sonra hemşireye baktıktan sonra aniden çatlak ve kısıklı bir sesle, “Sen babam mısın?” diye sordu. Bay Button ve hemşire öyle irkildiler ki neredeyse havaya sıçrayacaklardı. (5. sy., 5. pr., 1-5. st.)

Film alıntısı:

Ve benim için hayatını feda etti. Bunun için ona sonsuza dek minnettar kalacağım. (9. dk., 13.-19. sn.)

Karşılaştırmalı yorum:

Kitapta Benjamin Button hem fiziksel hem de zihinsel olarak yaşlı bir adam olarak dünyaya gelir; ayakları karyoladan taşan, kısıklı sesle konuşabilen ve babasına soru sorabilecek bilişsel yeterliliğe sahip bir bebek olarak tasvir edilmiştir. Bu anlatım, tersine yaşlanma temasının doğrudan ve çarpıcı bir biçimde yansıtıldığı bir örnektir. Filmde ise Benjamin’in yalnızca yüzü yaşlı bir adam görünümündedir; bedeni ve zihinsel kapasitesi tipik bir bebek gibidir. Filmde doktorun Benjamin’e ilişkin ifadeleri —katarakt ve işitme kaybı gibi— yaşlılığa özgü fiziksel bozulmaların görsel anlatıdaki temel göstergelerinden biri hâline gelir. Kitapta ise bu tür tıbbi detaylar yerine, karakterin zihinsel olgunluğu ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda, kitapta Benjamin’in bebeklik süreci daha ayrıntılıyken, filmde bu dönem kısa tutulmuş ve karakterin

çocukluğa geçişi hızla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, doğum sahnesinde kullanılan soluk ve kasvetli renk paleti, Benjamin'in doğumunun sıradan bir olay değil, olağan dışı bir deneyim olduğunu vurgulayan görsel göstergeler olarak işlev görmektedir.

KİTAP						FİLM					
Tema	Alt Tema	Gösterge	Sayfa Sayısı (sy.)	Paragraf (pr.)	Satır (st.)	Tema	Alt Tema	Gösterge	Saat (st.)	Dakika (dk.)	Saniye (sn.)
Tersine Yaşlanma	Ölüm	Karanlığı algılayamaması	49 50	4 1-2	6-7 1-2 / 1-3	Tersine Yaşlanma	Ölüm	2003 ilkbaharı	2 2	36 36	26. - 52.

Tablo 9. Tema: Tersine yaşlanma / Alt tema: Ölüm

Kitap alıntısı:

Günler geceler boyu sadece nefes alıyor, yukarıda bir yerlerden gelen tatlı mırıltıları pek az duyabiliyor, (49. sy., 4. pr., 6-7. st.) kokuları çok az ayırt edebiliyor, ışığı ve karanlığı bile zor algıliyordu (50. sy., 1. pr., 1-2. st.). Sonra her şey karardı; beyaz karyola ve yukarıda hareket eden bulanık yüzler, ılık sütün o güzel tadı... hepsi zihninden silinip gitti. (50. sy., 2. pr., 1-3. st.)

Film alıntısı:

2003 ilkbaharında bana baktı ve ben kim olduğumu bildiğini anladım. Daha sonra uykuya dalar gibi gözlerini kapattı. (2. st., 36. dk., 26. sn., -2. st., 36. dk., 52. sn.)

Karşılaştırmalı yorum:

Kitap ve film uyarlamasında ölümün temsili, göstergeler ve bu göstergelerin yarattığı anlam katmanları açısından belirgin farklılıklar içermektedir. Kitapta Benjamin'in ölümü, duyuların giderek silinmesiyle aşamalı bir şekilde sunulur. Sesleri zor duyması, ışığı ve karanlığı ayırt edememesi gibi duysal göstergeler, ölümün kaçınılmazlığını vurgulayan fiziksel çöküşün işaretleridir. Buna karşılık, filmde ölüm, "uykuya dalma" metaforu üzerinden, daha huzurlu ve barışçıl bir biçimde kurgulanmıştır. Ölümün temsiline ilişkin bir diğer önemli gösterge ise hafızadır. Kitapta Benjamin'in tüm anıları silinir; "ılık sütün o güzel tadı... hepsi zihninden silinip gitti" ifadesi, bireysel kimliğin tamamen yok oluşunu simgeler. Filmde ise ölüm, Benjamin'in son anlarında Daisy'i tanıdığını gösteren "bana baktı ve ben kim olduğumu bildiğini anladım" ifadesi ile, hafızanın ve duygusal bağların son ana kadar sürdüğünü ima eder. Ayrıca, kitapta Benjamin'in ölümü yalnızlık içinde gerçekleşirken, filmde bu sahne Daisy'nin varlığıyla duygusal bir çerçeveye oturtulmuştur. Kitap, ölümü bireysel, kaçınılmaz ve soğuk bir süreç olarak sunarken; film, sevgiyle bütünleşen bir deneyim olarak sunmaktadır. Bu bağlamda, kitap ölümün fiziksel doğasına odaklanırken; film, ölümün duygusal boyutunu ön plana çıkarmaktadır.

KİTAP						FİLM					
Tema	Alt Tema	Gösterge	Sayfa Sayısı (sy.)	Paragraf (pr.)	Satır (st.)	Tema	Alt Tema	Gösterge	Saat (st.)	Dakika (dk.)	Saniye (sn.)
Sosyal Statü	Ekonomik İmkanlar	Hastanede doğum	1	1	1-11	Sosyal Statü	Ekonomik İmkanlar	Evdeki çalışanlar	-	8	48

Tablo 10. Tema: Sosyal statü / Alt tema: Hastanede doğum

Kitap alıntısı:

1860 gibi eski bir tarihte bebeklerin evde doğması uygun görülürdü. Günümüzde ise, bana anlatıldığı kadarıyla, yüce tıp tanrıları yumurcıkların ilk çıgıllıklarının bir hastanenin, hatta mümkünse son moda bir hastanenin narkozlu havasında duyulmasına karar vermişler. Bu yüzden genç Bay Roger Button ile eşi Bayan Button, 1860 yılında bir yaz günü ilk bebeklerinin bir hastanede doğmasına karar verdiklerinde modanın elli yıl ilerisine geçmiş- lerdi. Bu tarihsel sapmanın birazdan anlatacağım hayret verici hikâyeyle herhangi bir ilgisinin olup olmadığı ise hiçbir zaman bilinemeyecek. (1. sy., 1. pr., 1-11. st.)

Film alıntısı:

Thomas, ne yazık ki bebeğin ölecek. (8. dk., 48. sn.)

Karşılaştırmalı yorum:

Kitap alıntısındaki göstergeler, Button ailesinin toplumun geri kalanına kıyasla ayrıcalıklı bir konumda olduklarını vurgulamaktadır. Kitapta, evde doğum, geleneksel, sıradan ve alt sınıfla ilişkilendirilen bir durumdur. Hastanede doğum ise ayrıcalıklı ve çağdaş bir ailenin göstergesi olarak kullanılmıştır. “Yüce tıp tanrıları” ifadesi, modern tıbbın otoritesini simgelemektedir. Modern tıp, insan hayatını başından sonuna kadar kontrol eden, yüksek bir güç gibi temsil edilmiştir. “Modanın elli yıl ilerisi” ifadesi ise, güncel toplumsal normların dışında bir yaklaşımı temsil etmektedir. Benzer şekilde, “Tarihsel sapma” ifadesi, Film alıntısında söz konusu cümle doğum için Button ailesinin evine gelen doktor tarafından Bay Button’a yönelik kurulmuştur. Film uyarlamasında ise doğum sahnesi ev ortamında gerçekleşmekte, bu durum Button ailesinin sahip olduğu maddi gücü ve toplumsal statüyü farklı göstergelerle açığa çıkarmaktadır. Eve doğum için doktorun çağırılması, ailenin tıbbi hizmete özel erişimini simgelerken; evde görevli personelin varlığı, ailenin ekonomik refah düzeyini pekiştiren bir başka göstergedir. Söz konusu sahnede kullanılan detaylı dekorlar ve geniş iç mekânların gösterildiği kamera açıları, izleyiciye ailenin varlıklı konumuna dair görsel ve mekânsal ipuçları sunar.

KİTAP						FİLM					
Tema	Alt Tema	Gösterge	Sayfa Sayısı (sy.)	Paragraf (pr.)	Satır (st.)	Tema	Alt Tema	Gösterge	Saat (st.)	Dakika (dk.)	Saniye (sn.)
Aile İlişkileri	Kimlik Arayışı	Bay Button’ın sandalyeye çökmesi	6	10 11	1-5 1-4	Aile İlişkileri	Kimlik Arayışı	-	-	-	-

Tablo 11. Tema: Aile ilişkileri / Alt tema: Kimlik arayışı

Kitap alıntısı:

Burası düşük beklentili afacanlara uygun bir yer olabilir, ama ben tüm bu ciyaklamalar ve ulumalar yüzünden bir damla uyku uyuyamadım. Yiyecek bir şeyler istediğimde -bu noktada yükselen sesi artık bir isyan havasındaydı- “bana bir şişe süt getirdiler!” (6. sy., 10. pr., 1-5. st.).

Oğlunun yanındaki bir sandalyeye çöken Bay Button, yüzünü ellerinin arasına sakladı. “Yüce Tanrım!” diye mırıldandı dehşet içinde. “İnsanlar ne der? Ne yapacağım ben şimdi? (6. sy., 11. pr., 1-4. st.)

Film alıntısı:

Filmde Bay Button’ın bu tarz bir kimlik arayışı söz konusu değildir.

Karşılaştırmalı yorum:

Kitap alıntısında Bay Button’ın oğlunun olağan dışı bir şekilde dünyaya gelmesine verdiği tepki, yalnızca bireysel bir şaşkınlık değil; aynı zamanda toplumsal normlara sıkı sıkıya bağlı bir bireyin statü kaybı korkusunu da yansıtmaktadır. “İnsanlar ne der?” sorusu, karakterin sosyal çevre tarafından nasıl algılanacağına dair duyduğu kaygının açık bir göstergesidir. Dolayısıyla kitapta, yalnızca Benjamin’in değil, babasının da toplumsal normlar karşısındaki konumlanışı sorgulanmakta ve kimlik arayışı teması çok katmanlı biçimde işlenmektedir. Filmde ise Bay Button, oğlunun fiziksel farklılığını görür görmez onu terk ederek, bu durumu doğrudan reddeder. Ne bir içsel çatışma ne de bir kabullenme süreci söz konusudur. Benjamin’in biyolojik babası, filmde yalnızca olay örgüsünde kısa bir rol oynar; karakterin gelişimine, kimlik inşasına ya da duygusal yolculuğuna anlamlı bir katkı sunmaz. Bu bağlamda film, Benjamin’in bireysel hikâyesine ve kimlik inşasına odaklanırken, kitapta Bay Button’ın çatışmaları üzerinden toplum-birey ilişkisi daha derinlikli biçimde ele alınmıştır.

4.2. Uyarlama Esnasında Meydana Gelen Problemlerin Eserden Örneklerle Analizi

Yazınsal eserde kullanılan anlatım tekniklerine film uyarlaması sırasında her zaman sadık kalınmayabilir. Film kendi mantıksal biçimine ve söz dizim ilkelerine sahiptir. Romanlar ya da başka edebî eserler de yine kendine özgü mantık ve söz dizim yasalarını zorunlu kılarlar. Bu bağlamda, edebiyattan filme uyarlama kavramı âdeta başka bir dilden çeviri işlemi yapmak gibidir (Telek, 2023, s. 66). Edebiyat ve sinemada bir diğer önemli olan unsur da anlatıcıdır. Anlatıcının varlığı öyküyü yönlendirmesi bakımından değişik sorumluluklar taşıdığını göstermektedir. Anlatıcı perspektiflerinin de farklı yansıdığını söyleyebiliriz (Altıntaş Ortakçı, 2019, s. 64).

Örneğin, Benjamin Button’ın Tuhaf Hikayesi adlı yazınsal eserde tanrısal anlatıcı (ilahi bakış açısı) mevcuttur. Film uyarlamasında ise anlatıcı, Benjamin’in, Daisy’e bıraktığı günlüklerin okunması esnasında farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Öncelikle, anlatıcı olarak Caroline’in sesi duyulmaktadır. Olay örgüsü gelişmeye başladığında ise anlatıcı olarak Benjamin devreye girer. Tersine yaşlanma süreci ilerledikçe Benjamin karakteri gençleştiği ve çocukluk dönemine girdiği için filmin son dakikalarında anlatıcı Daisy karakterine dönüşmüştür. “Uyarlamanın dönüşümsel dilbilgisinin merkezinde, yer, zaman ve dildeki değişiklikler yer alır” (Stam, 2000, s. 71). Eserin uyarlama sürecinde zaman üzerine ciddi dönüşümler meydana gelmiştir. Örneğin, yazınsal eserde hikâye 1860’larda başlar ve yaklaşık 1930’lara kadar uzanır. Amerikan İç

Savaşı döneminden başlayarak klasik, daha tarihsel bir atmosfer sunar. Buna karşılık film, Benjamin'in doğumunu 1918 yılına, yani I. Dünya Savaşı'nın sonuna yerleştirir ve hikâyeyi 21. yüzyıla taşır. Zamanın kullanımı ve akışı yazınsal eserde oldukça hızlıdır. Benjamin'in yaşadığı her on yıl birkaç sayfada aktarılır. Yazar, yaşlılık ve çocukluk dönemlerini kısa anekdotlarla anlatır. Filmde ise, zaman çok daha yavaş ve detaylı işlenir.

Sinema, edebi anlatım biçimlerini kesme, zincirleme gibi kurgu teknikleri aracılığıyla geriye dönüşler (flash-back), ileriye sıçramalar (flashforward) gibi zenginlikleri de katarak belki de romanın düşlemsel boyutunu kendine özgü zaman-mekân ilişkisiyle bir üst boyuta aktarır. (Altıntaş Ortakçı, 2019, s. 65)

Yazınsal eserde geçmişi hatırlama ve içsel sorgulama gibi durumlarda tanrısal anlatıcının devreye girdiği gözlemlenmiştir. Söz konusu durumlarda, yazınsal eserde duygular sözel göstergeler vasıtasıyla okuyucuya aktarılmıştır. Örneğin, Benjamin zihinsel bir gerileme deneyimlerken devreye tanrısal anlatıcının girdiği gözlemlenmiştir. Film uyarlaması ise geçmişe yönelik anların hatırlanması amacıyla geriye dönüş (flashback) sahnelerinin uygulanmasıyla görsel ve işitsel göstergeler ile zenginleştirilmiştir.

Romandaki konu senaryo biçimine dönüştürülürken karakterlerin giysilerinden kullanılacak mekâna kadar her şey yeniden kurgulanır. Dolayısıyla bazen yönetmen tarafından filme eklenen ayrıntılar (karakterlerin giysileri ya da mekandaki bir dekor gibi) filmi uyarlanan edebi eserden farklı bir hale getirebilir. (Atay, 2022, s. 141)

Yazınsal eserde Benjamin'in çocukluk dönemini vurgulamak amacıyla gittiği anaokulundan ve beyaz karyolasından bahsedilmiştir. Filmde ise, çocukluk döneminde kullanılan mekân sıklıkla huzurevi ve Daisy'nin evidir. Film uyarlamasında ise mekân konusunda yazınsal esere kıyasla farklılıklar meydana gelmiştir: Daisy'nin kucağında, sallanan bir sandalyede yattığı gözlemlenmektedir. Mekân ve dekorların farklı göstergeler ile aktarılması her iki türde de farklı anlamların meydana gelmesine sebep olmuştur. "Romanda yer alan tip ve karakter ayrımı da film uyarlamalarında farklılıklar gösterebilir" (Kale, 2013, s. 87). Bu bağlamda yazınsal eserde Benjamin'in git gide yalnızlaşarak bebeklik dönemine girmesi ön plandayken, film uyarlamasında ise Daisy'nin evi ve yatağı gibi mekanlar eklendiği için Benjamin yazınsal eserde olduğu gibi yalnızlık kavramı ön plana çıkmaz.

Yazınsal eserde Benjamin, eserin taşıdığı ironik dil sebebiyle daha sığ ve mizahi şekilde tasvir edilmiştir. İnsan ilişkileri, içerisinde bulunduğu anormal yaşlanma süreci sebebiyle fazla gelişmiş değildir ve Benjamin'in toplumdan dışlanmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla, baş karakterin endişeli, sinirli ve insan ilişkileri açısından yeterince gelişmemiş bir kişiliğe sahip olmasına neden olmuştur. Ancak film uyarlamasında toplumdan dışlanma gibi bir durum söz konusu değildir, Benjamin insanlarla ilişkiler ve derin bağlar kurabilmiştir. Örneğin, yazınsal eserde Benjamin, Hildegard ile yalnızca dış görünüşüne ve toplumsal beklentilere göre evlenirken; film uyarlamasında ise Daisy ile derin bir bağ kurarak gerçek bir aşk yaşar.

Film hareketli görüntü, söz ve müzik gibi anlatım boyutlarını içerir. Buna karşılık yazının malzemesi kâğıt üzerindeki harflerdir. Görsel dildeki anlatım teknikleri orijinal eserin dilini, üslubunu ve eserdeki kelimelerin yarattığı çağrışımları aktarmaya çoğu zaman yetmez. Bu

durum, romanın edebî değerin göz ardı edilmesine ve hikâyenin sadece konu bazında ortaya konulmasına yol açar. (Kale, 2013, s. 396)

Yazınsal eserde kullanılan dilin ironik ve mizahi bir yapıya sahip olduğu daha önceden belirtilmiş olup, yazarın kelime oyunları ve sözcük seçimleriyle şekillenen eğlenceli üslubu sayesinde anlatıya incelikli bir biçimde yansıtılmıştır. Örneğin, tersine yaşanma sürecine dikkat çekilirken Benjamin'e isim koyma esnasında Bay Button karakteri aracılığıyla “Sana Methusalah diyeceğiz” ifadesiyle bir tür kelime oyununa yer verilmiştir. Film uyarlamasında ise bu tür kelime oyunları göz ardı edilmiştir ve bu hikâyenin sadece konu bazında aktarılmasına sebep olmuştur.

Roman ve filmde ortak olan dili ele aldığımızda, her iki sanat dalında da dilin önemli bir araç olduğu görülmektedir. Romanın dili yalın, sade ya da süslü olabilmektedir, oysa filmin dili, sinematografik dil denilen görsel bir dildir. Yazarların dille oynama şansı varken, kullandıkları retorik figürlerle dili estetik hale dönüştürebilmektedirler; fakat filmde senaristin böyle bir şansı yoktur, sinematografik dil senaryoya bağlı olarak oyuncunun kullandığı iletişimsel- görsel (vücut dili) dildir. (Cuma, 2018, s. 287)

Yazınsal eserde, anlatım ve diyaloglar çoğu zaman günlük konuşma dilindedir. Ancak film uyarlamasında ana karakterin yazdığı mektuplarda edebi dilin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Duygu aktarımı söz konusu olduğunda film uyarlamasının edebi metinlerle desteklenmesine ek olarak karakterlerin mimikleri ve beden dilleri ön plana çıkmaktadır. Örneğin, Benjamin Button'ın fiziksel olarak yaşlı ancak ruhen çocukluk döneminde olduğu dönemde görüntüsünün aksine çocuk olduğunu vurgulamak adına oyuncak askerler ile oynarken ağzı ile silah sesi çıkarması gibi çocuksu davranışlarda bulunduğu görülmüştür. Dolayısıyla, Benjamin'in yaşlı bir adam görünümüne sahip olmasına rağmen bir çocuk olarak algılanması oyuncunun kullandığı iletişimsel-görsel vücut dilinden kaynaklanmaktadır.

“Roman ‘yazı dili’, sinema ise ‘sinematografik dil’ kullanır. Romandaki soyut kavramlar, somut nitelik taşıyan görüntü diliyle sinemaya dönüştürülürken güçlük yaşanır” (Kale, 2013, s. 400). Yazınsal eserde Benjamin'in doğumu sonrasında babası Bay Button yoğun bir şekilde endişe, korku, gelecek kaygısı ve topluma karşı utanç duygusunu deneyimlemiştir. Yazar bu soyut kavramları Bay Button'ın ellerini yüzünün arasına alıp kara kara düşünmesi, terlemesi ve hemşirelerle girdiği kabullenememe tartışmaları gibi göstergelerle aktarmıştır. Doğduktan sonra ise insanlara karşı oğlundan utandığını gösteren ifadelerle bu durumu desteklemiştir. Ancak film uyarlamasında Bay Button'ın yaşadığı bu duygular yazınsal eserdeki gibi sayfalarca ifade edilmemiş, aksine; filmin başında, Benjamin'i doğduktan sonra kabullenemeyip huzurevinin kapısına bırakması ile yansıtılmaya çalışılmıştır. “Senaryo çalışmasında zaman kullanımı, hikâyenin akışını belirleyen ve karakterlerin gelişimini, olayların ilerleyişini yönlendiren önemli bir unsurdur” (Çelik, 2024, s. 519). Yazınsal eserde kaleme alınan bu soyut kavramlar Bay Button'ın iç dünyası hakkında okuyucuya mesajlar verip onun yaşadığı duyguları aynı etki ile aktarırken film uyarlamasında sadece birkaç dakikada işlenen bu durum Bay Button'ın iç dünyasını aktarmada yetersiz kalmıştır.

Uyarlama sürecinde filme eklenen yeni karakterler ve olaylar, anlatının ritmini ve anlam dünyasını yeniden yapılandırarak eserin gösterge sistemine farklı katmanlar kazandırmıştır. Bu

süreçte bazı unsurlar sadeleştirilmiş, bazıları ise dramatik yoğunluğu artırmak amacıyla genişletilmiştir. Yazınsal metinde dilsel göstergeler yoluyla okurun zihinsel imgeler oluşturması beklenirken, film bu göstergeleri oyunculuk, mekân, renk paleti ve kamera kullanımı gibi görsel unsurlar aracılığıyla izleyiciye sunar. Böylece, anlatı sadece içeriksel düzeyde değil, göstergebilimsel açıdan da dönüşüme uğramıştır.

Film uyarlamasında, yazınsal metinde yer almayan pek çok karakter ve olay kurgusal yapıya dahil edilmiştir. Daisy ve Caroline gibi karakterler filme eklenmiş olup özellikle Caroline, Benjamin'in günlüklerini okuyarak olayların aktarılmasında yapısal bir işlev üstlenmektedir. Benjamin'in hayatında yer alan Queenie, Kaptan Mike ve Elizabeth gibi karakterler de filmde önemli anlatı öğeleri hâline gelmiştir. Bu karakterler, Benjamin'in yalnız bir figür olmaktan çıkarılıp toplumsal ilişkiler kurabilen bir birey olarak sunulmasına olanak tanımıştır.

Film uyarlamasında bazı tematik ve yapısal öğeler ise ya tamamen çıkarılmış ya da sadeleştirilmiştir. Kitapta önemli bir figür olan Benjamin'in dedesi, filmde yer almaz. Aynı şekilde, Benjamin'in oğlu Roscoe da filmde çıkarılmıştır. Oysa Roscoe, yazınsal eserde babasını "normalleştirmeye" çalışan ve onun toplumsal normlara uymasını talep eden karakterlerden biridir. Benjamin'in eğitim hayatı da yazınsal metinde belirgin şekilde ele alınırken, filmde bu sürece değinilmemektedir. Ayrıca, Bay Button'ın oğlunun doğumu karşısında yaşadığı kimlik bunalımı kitapta ayrıntılı şekilde verilirken, filmde yalnızca birkaç sahnede yüzeysel olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak, eserin sinemaya uyarlanması sürecinde senaryo bazı yönlerden genişletilmiş, bazı yönlerden ise sadeleştirilmiştir. Film, özgün metne kıyasla daha duygusal ve dramatik bir yapı sunarken, yeni karakterler ve sahnelerle farklı bir anlam evreni kurmuştur.

4.3. Gösterge Düzeyinde Meydana Gelen Değişimlerin Baş Karakter Üzerindeki Etkileri

a) Psikolojik Özelliklerin Yorumlanması

Kitapta Benjamin Button'ın hikayesi, sadece yaşlı bir adam bedeninde doğmasıyla kalmayıp, psikolojik ve karakteristik olarak da yaşlılık özelliklerini taşımaktadır. Doğduğu hastanede bebeklerin ciyaklamasından rahatsız olması, uykuya tahammülsüzlüğü gibi detaylar, yaşlı bireylerin alışkanlıklarını yansıtır. Benjamin'in huysuzluğu ve tahammülsüzlüğü, çevresindekilerin onu kabul etmeyip "normalleştirmeye" çalışması ve dışlamaları nedeniyle derinleşir. Dışlanma, dalga geçilmesi, toplum nazarında kabul görmeme gibi faktörler Benjamin'in kitapta huysuz, tahammülsüz ve isyankâr bir ruh halinde olmasına sebep olmuştur. Babasının baskısıyla normal çocukların davranışlarını taklit etmeye çalışması onun itaatkâr bir ruh haline bürünmesine neden olur. Filmde ise Benjamin, yaşlı bedenindeki doğumunun garipliğini ilk başta sorgularken, huzurevindeki insanların olumlu tutumu sayesinde durumu kabullenir. Bu etkileşimle yaşlılığın getirdiği fiziksel ve duygusal değişimler Benjamin'in empati duygusunu geliştirir. Kitap, toplumun dışlayıcı yaklaşımını ve Benjamin'in bunun getirdiği sıkıntıları vurgularken, film daha çok kabullenme ve huzurlu yaşlanma temasına odaklanır. Sinematografik açıdan bu değişim, yaşlılıkta soluk renkler, gençlikte ise parlak tonlarla desteklenir.

Kitapta Benjamin, gençleştikçe karakterinde olumlu değişimler yaşar; huysuz ve tahammülsüz ruh hali ılımlı ve neşeli bir yapıya dönüşür. Bunun temel nedeni, gençleştikçe dış görünüşü ile

karakterinin uyum sağlamasıdır. Filmde ise gençleşmeyle birlikte Benjamin psikolojik olarak özgürleşir, Kaptan Mike gibi arkadaşlarıyla deneyimler yaşar, kendi ayakları üzerinde durmayı öğrenir ve güçlü hisseder. Daisy ile olan aşkı yalnızlığını gidermesine ve daha fedakâr olmasına yol açar. Ancak gençleşme süreci Benjamin’de aidiyet duygusunu zedeler; kendisinin kızı için bir utanç kaynağı olmasını istemez ve Daisy ile ailesini terk ederek fedakârlık yapar. Yalnızlık hissini ise Hindistan’a yaptığı seyahatlerle aşmaya çalışır, farklı kültür ve deneyimler onu özgürleştirir.

Kitapta çocukluk dönemi Benjamin için giderek zorlaşır; toplum tarafından daha az kabul görür, kaygıları artar. Askerlik başvurusunda yaşadığı dışlanma, Benjamin’in içinde bulunduğu sıkışmışlık hissini artırır. Oğlu tarafından da dışlanmaya başlayınca, Benjamin kendini utanç ve mutsuzluk içinde bulur. Ancak çocukluk çağına geçtiğinde bu kaygıları azalır ve küçük bir çocuk gibi oyun oynar. Filmde çocukluk dönemi Benjamin’in fiziksel küçülmesiyle başlarken ruhsal karmaşası derinleşir. Erken bunama belirtileri gösterir, anılarını hatırlamakta zorlanır ve benlik algısını yitirir. Bu süreçte dışa bağımlı, savunmasız bir hale gelir ve öfkeli davranışlar sergiler. Daisy’e ölmeden önceki derin bakışı, yaşamındaki deneyimlerin ve duyguların ölüm anında bile silinmediğinin göstergesidir.

Özetle hem kitapta hem filmde Benjamin Button psikolojik olarak pek çok olumlu ve olumsuz dönüşüm geçirir; dışlanma, kabullenme, yalnızlık, sevgi, fedakârlık ve kimlik arayışı gibi temalar onun yaşamına yön verir.

b) Sosyal İlişkilerin Yorumlanması

Benjamin’in en temel sorunu, kitap boyunca toplumdan dışlanmasıdır ve bu durum onun kurduğu ilişkileri derinden etkilemektedir. Doğduğu anda, üst sınıfa ait bir ailede dünyaya gelmesine rağmen yaşlı bir adam zihniyle bebek bedeninde olması hastanedeki hemşire gibi çevresindekiler tarafından tuhaf karşılanır. Babası Bay Button, oğlunu başta kabullenemese de onu terk etmez; ancak Benjamin’i toplumun normlarına uygun hale getirmeye çalışır. Ona çocuk kıyafetleri giydirip saçlarını boyamak gibi davranışlar, Benjamin’in dışlanmaması için yapılan zorlamalardır. Gençleştikçe kazandığı özgüvenle Benjamin duygusal ilişkiler kurar, ancak bunlar koşulludur. Hildegard ile ilişkisi olgunluk ve statü üzerine kuruludur. Bu durum, toplumun Benjamin üzerindeki olumsuz etkilerinin özel yaşamına da yansımalarını gösterir.

Filmde ise Benjamin’in annesini doğumda kaybetmesi ve babası tarafından terk edilmesi, biyolojik ailesiyle duygusal bağ kurmasını engeller ve gerçek ailesiyle güçlü bağlar kuramaması, aile ilişkilerini kalıcı olarak zedeler. Buna karşın Benjamin, huzurevinde kendisine bakan Queenie ile güçlü bir bağ kurar. Queenie’nin koşulsuz sevgi ve ilgisi, Benjamin’e aidiyet ve güven duygusu verir. Bu sevgi, hayatında önemli bir destek noktası olur. Aşk hayatında Elizabeth ile kısa süreli ilişki yaşar; ancak esas duygusal bağı çocukluktan beri sevdiği Daisy ile kurar. Yaş farkının tersine işlemesi ilişkiyi zorlaştırır. Zamanla sevginin önemini kavrar ancak gençleşmeye devam ettiği için Daisy ve kızına layık olmadığını düşünerek ilişkiyi bitirir. Kızı Caroline ile tersine yaşlanmanın getirdiği zorluklar nedeniyle sağlıklı bir baba-kız ilişkisi kuramaz ve bu da Benjamin’de derin bir boşluk bırakır.

Sonuç olarak, kitapta Benjamin toplum tarafından dışlanmış ve insanlarla sağlam ilişkiler kurmakta zorlanırken, filmde daha çok kabullenilen, sevgi gören ve bu sayede daha sağlıklı bağlar kurabilen bir karakter olarak resmedilmiştir.

c) Fiziksel Değişimin Yorumlanması

Kitapta, yaşlılık döneminde Benjamin'in fiziksel görünümü seyrek ve dağınık saçlar, sulanmış gözler ve sararmış, çarpık dişler gibi yaşlılığa özgü belirtilerle tanımlanır. Gençleşmeye başladıkça kazandığı fiziksel güçle savaşa katılır, ancak bedeni küçüldükçe savaşa katılması engellenir ve eğitim hayatına devam edemez hale gelir. Bebeklik evresine yaklaştığında ise Benjamin kendi ihtiyaçlarını karşılayamaz, tamamen dışa bağımlı olur; yanında bulunan bakıcısı ona destek sağlar.

Filmde ise Benjamin, yaşlı bir adam bedeninde doğduğu için kambur bir sırt, zayıf kaslar, sınırlı hareket kabiliyeti, kırışıklıklar ve zayıf görme gibi yaşlılık belirtileri taşımaktadır. Son olarak ise beden sağlığı açısından da yaşlı bir insana ait çoğu hastalığı ve deformasyonu taşımaktadır. Zamanla gençleşirken sırtı dikleşir, vücudu sıkılaşır, boyu uzar, saç çıkar ve enerjisi artar. Orta yaşlarına geldiğinde hayatının en sağlıklı ve enerjik dönemini yaşar. Çocukluk evresinde Benjamin'in boyu kısalır, yüzünde sivilceler çıkar ve çocuksu bir görünüm kazanır. Bebeklik dönemine yaklaşıırken saçları seyrekleşir, vücudu küçülür ve normal bir bebeğin bedensel özelliklerini edinir.

Özetle hem kitapta hem filmde her yaş evresi, karakterin gelişimine farklı anlam katmanları ekler ve fiziksel değişimle paralel bir gelişim süreci ortaya koyar.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çeviribilim ile göstergebilim arasındaki ilişki, özellikle Jakobson'un *göstergeler arası çeviri* önermesi çerçevesinde daha derin bir anlam kazanmaktadır. Göstergeler arası çeviri önermesine göre çeviri, yalnızca diller arası bir aktarım değil, farklı göstergeler arasındaki anlam üretimidir. Bu bağlamda, yazınsal metnin sinemaya uyarlanması, yazarın sözlü anlatımıyla oluşturduğu anlamların, sinemadaki görsel unsurlar ve sesler aracılığıyla yeniden yapılandırılması anlamına gelir. Bu noktada Benjamin Button'ın Tuhaf Hikayesi adlı yazınsal eser ve onun film uyarlaması göstergeler arası çeviri kapsamında çalışmamızın inceleme nesnesi olarak belirlenmiştir.

Tablo halinde listelenen göstergeler karşılaştırmalı bir biçimde analiz edilirken, yazınsal eserde kullanılan göstergenin film uyarlamasında kullanılan karşılığı ile birtakım farklılıklar gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu farklılıklar anlatının dili, baş karakterin fiziksel değişimi, mekân ve dekor değişimleri, davranışlar ve soyut kavramların tasviri gibi konularda ön plana çıkmaktadır. Yazınsal eserde sözcükler vasıtasıyla okuyucunun zihninde kendi hayal gücü ile yaratılmaya çalışılan etki film uyarlamasında farklı görsel ve işitsel göstergelerle yaratılmaya çalışılmıştır. Yazınsal eserde okuyucunun hayal gücüne bırakılarak klasik, yaşlı bir adam görünümünde çizilen baş karakterin film uyarlamasında kullanılan görsel teknikler ile daha aykırı ve çarpıcı bir şekilde izleyiciye aktarıldığı gözlemlenmiştir. Böylelikle örneğin, yaşlılık göstergesi ve dönüştürülen diğer göstergelerin, eserin farklı bir metin türüne uyarlanması sırasında farklı göstergelere dönüştürülerek hedef kitlenin daha zengin bir deneyim edinmesinin mümkün olabileceği düşünülmüştür. Buna ek olarak, geçmişe dönük anıların aktarımında geriye dönüş

(flashback) sahnelerinden yararlanıldığı gözlemlenmiştir. Bu sahneler, anlatının görsel ve işitsel göstergelerle zenginleşmesini sağlayan bir başka unsurdur.

Film uyarlamasında mekân ve dekor unsurları, görsel göstergelerin temsili açısından önemli bir işlev üstlenmiş; farklı anlam katmanlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin, doğum sahnesinde ekrana aktarılan Button ailesinin evi ve içerdiği dekor unsurları ailenin sosyal statüsü hakkında izleyiciye bilgi veren önemli detaylar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, film uyarlamasında kullanılan mekân ve dekorlar, karakterler arası ilişkilerin ve anlatının genel atmosferinin yeniden şekillenmesine katkı sağladığı gözlemlenmiştir.

Fiziksel dönüşümü kapsayan göstergelerin yanı sıra karakter gelişimini işaret eden göstergeler de bu süreçte kritik bir rol oynamıştır. Yazınsal eserde toplum tarafından kabul görmeyen baş karakter Benjamin film uyarlamasında toplumun merhametli ve kapsayıcı bir biçimde temsil edilmesi sayesinde dışa dönük bir karakter olarak izleyicinin karşısına çıkmıştır. Farklı karakterlerle iletişiminin ve ilişkilerinin mevcut olması film uyarlamasındaki Benjamin karakterinin sosyal ilişkiler açısından yazınsal eserde çizilen Benjamin karakterinden daha gelişmiş olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla, iki farklı metin türünün barındırdığı baş karakterin farklı göstergeler ve bu göstergelerin neden olduğu olaylar vasıtasıyla farklı gelişim ve dönüşüm süreçleri geçirdiği gözlemlenmiştir.

Yazınsal eserde ilahi bakış açısıyla anlatılan olaylar, film uyarlamasında karakterlerin gözünden aktarılmış; bu anlatım tercihi, eserin yapısal açıdan daha dramatik bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Yazınsal eserde kullanılan mizahi dile film uyarlamasında sadık kalınmadığı görülmüştür. Anlatım dolayısıyla eserin atmosferinde meydana gelen bu değişim film uyarlamasında kurgunun kimi zaman genişlemesine kimi zaman ise sadeleşmesine sebep olmuştur. Zaman, yazınsal eserde hızlı ve yüzeysel aktarılırken, filmde daha yavaş ve detaylı işlenmiş; karakterin duygusal gelişimi toplumsal olaylarla birlikte ele alınarak anlatı daha derin bir yapıda işlenmiştir. Daha dramatik hale gelen film uyarlamasında bu algıyı destekleyecek nitelikte karakterlerin ve olayların eklendiğine kanaat getirilmiştir.

Benzer şekilde yazınsal eserde bulunan ve eserin mizahi dilini destekleyen ironik diyalogların azaltıldığı ve uyarlamanın dramatik yapısına aykırı olan olayların film uyarlamasına aktarılmadığı gözlemlenmiştir. Buna ek olarak, yazınsal eserde yer alan soyut kavramlar, özellikle Bay Button'ın endişesi gibi duygusal durumlar, karakterin iç dünyasını derinlemesine yansıtmak şeklinde sözcüklerle aktarılmıştır. Ancak film uyarlamasında bu duygular yalnızca kısa sahnelerle aktarıldığından, aynı içsel derinlik ve etki sağlanamamıştır. Bu durum, soyut kavramların yazınsal anlatımda sağladığı duygusal yoğunluğun, görsel ve işitsel unsurlarla birebir karşılanamayabileceğini ortaya koymaktadır.

Bu detaylı analiz sonucunda elde edilen veriler uyarlama esnasında meydana gelen sorunlar hakkında kuramsal bilgiler içeren çalışmalar ile ilişkilendirilip uygulamaya aktarılmıştır. Böylelikle Jakobson'un göstergeler arası çeviri önermesi kapsamında analiz edilen her iki metin türü literatürde bulunan farklı çalışmalar ile daha zengin hale getirilmiştir.

Gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında bir metin türünden başka bir metin türüne uyarlama yapılırken *göstergeler arası çeviri* yaklaşımının kullanılmasının büyük önem taşıdığı

gözlemlenmiştir. Bu yaklaşımın “Benjamin Button’ın Tuhaf Hikayesi” adlı örneği üzerinden uygulamaya aktarılması esnasında uyarlama sürecinin analiz edilmesini kolaylaştırdığı gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda, çalışma hem göstergeler arası çeviri önermesinin uyarlama süreçlerine uygulanabilirliğini ortaya koymuş, hem de yazınsal metinlerin sinemaya aktarımında kuramsal bir çerçevenin önemini somut bir örnek üzerinden göstermiştir.

KAYNAKÇA

Altıntaş Ortakçı, M., *Kültürlerarasılık Bağlamında Dschungelkind Adlı Bestseller Romanla Aynı Adlı Filmin Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019.

Atay, A., Sinemada Edebiyat Uyarlamaları: “Dvoynik ve The Double” Örneği, *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 8(2), 2022.

Barthes, R., *Bir Deneme Bir Ders: Eiffel Kulesi ve Açılış Dersi*. (M. Rifat & S. Rifat, Çev., 2. Bs.). Yapı Kredi Yayınları, 2015.

Barut, E., & Odacıoğlu, M. C., Anlambilim Teorilerindeki Temel ve Yan Anlam Kavramları ve Anlambilim-Çeviribilim İlişkisi, *Tarih Okulu Dergisi*, 2018.

Bircan, U., Roland Barthes ve Göstergebilim, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2015.

Cuma, F. İ., Sinemadan Edebiyata Farklı Bir Aktarım: Fatih Akın’ın “İm Juli” (Temmuz’da) Filmi ile Selim Özdoğan’ın Aynı Adlı Romanının Karşılaştırılması, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 2018.

Çelebi, T., *Reha Erdem Sinemasına Göstergebilim Açısından Bakış: Beş Vakit Filminin Göstergebilimsel Bağlamda İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009.

Çelik, K., Bir Film/Dizi Senaryosu Nasıl Değerlendirilir?, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 509-534, 2024.

De Saussure, F., *Course In General Linguistics* (W. Baskin, Trans.). New York: Philosophical Library, 1959.

Ece, A., Yapısalcılık Sonrası Yaklaşımlar ve Çeviribilim, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2004.

Güneş, A., Göstergebilim tarihi, *E-Journal of New World Sciences Academy*. 2013.

Jakobson, R., *On Linguistic Aspects Of Translation*. In R. A. Brower (Ed.), *On Translation*, Harvard University Press, 1959, 127-233.

Kafa, S. M., *Aziz Nesin’in Sinemaya Uyarlanan Seçili Eserlerinin Göstergelerarasılık Bağlamında İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019.

Kale, Ö., *Türk Edebiyatında Sinemaya Uyarlanan Romanlar ve Uyarlama Sorunu*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2013.

Kalelioğlu, M., Multidisciplinary Approach To The Texts: Semiotic Analysis of the Process of Meaning Construction In O. Henry's The Gift Of The Magi. *International Journal Of Language Academy*, 6(4), 2018.

Kalelioğlu, M., *Yazınsal Göstergebilim: Bir Kuram Bir Uygulama Anlam Üretim Süreçleri* (2. bs.). Seçkin Yayıncılık, 2024.

Keskin, E., Göstergelerarası Çeviri Örneği Olarak Sinema Uyarlamaları. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 2011.

Kučiš, V., Çeviri Tarihinde Bir Yolculuk (E. Filazi, Çev.). Çeviribilim Okumaları, 2022, Iv.

Kuleli, M., Öznellik Yetisi: Bir Göstergebilimsel Çözümleme Adımı ve Çeviri Göstergebilimi Bakış Açısıyla Bir Tiyatro Metninde Çeviri Değerlendirmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2018.

Munday, J., *Introducing Translation Studies: Theories And Applications* (2nd ed.), Routledge, 2008.

Munday, J., Pinto, S. R., & Blakesley, J., *Introducing Translation Studies: Theories And Applications* (5th ed.), Routledge, 2022.

Olgun, G. M., & Ağıl, S., Göstergelerarası Çeviri Bağlamında Bir Özgün Eser: Enis Batur'un Acı Bilgi – Fugue Sanatı Üzerine Bir Roman Denemesi Adlı Eserinin İncelenmesi, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2019.

Parsa, S., Televizyon Göstergebilimi, *Kurgu Dergisi*, 1999.

Peirce, C. S., *Philosophical Writings Of Peirce* (J. Buchler, Ed.). Dover Publications, 1965.

Stam, R., Beyond fidelity: The Dialogics Of Adaptation, In R. Stam & A. Raengo (Eds.), *Literature and Film: A Guide to the Theory And Practice of Film Adaptation*, Blackwell, 2005.

Telek, D., Romandan Filme Uyarlamalar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz: Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz. Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi, 2023.

Yaman, B., Oscar Wilde'nin Mutlu Prens Öyküsünde Yer Alan Kültürel Öğelerin Türkçe Çevirilerinin Yuri Lotman'ın Kültür Göstergebilimi Kavramları Doğrultusunda İncelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2021.

YESEVÎ'DEKİ BAZI KALIP İFADELERİN SOSYOKÜLTÜREL YANI VE İLETİŞİM KANALLARI

Doç. Dr. Melike SOMUNCU

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi

melikesomuncu38@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9101-3012

Özet

Bir toplumun dünyayı algılayış biçimi, inancı, geleneği, tarih boyunca yaşadığı olayları yansıtmada kalıp sözlerin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Çünkü toplumsal olayların çözümlenmesinde kodlar, iletişim kanalları ve sosyal bağlam düzeneğinde kalıp sözler iletilerin algı süreçlerine katkı sağlamaktadır. Toplum dilbilimin verilerinden yararlanarak Yesevî'nin hikmetleri özelinde kalıp sözlerin sosyokültürel yönü ve iletişim kanallarının değışkelerinin tespit edilmeye çalışıldığı bu çalışmada, hem bireysel hem de toplumsal metin içerikleri ile dilin işlevsel yönü dikkate alınarak alıcıların algılama biçimleri ortaya konmuştur. Toplumun dil kullanıcıları tarafından şekillenmesi dikkate alındığında hem yaşadığı dönemde hem de günümüzde etki sahası geniş olan Yesevî'nin anlatı izlencesinde hedef kitleye dil, iletişim ve düşünce unsurları ile anlam aktarımları analiz edilmiştir. Böylece kimlik oluşturmada, toplumları şekillendirmede ve yönlendirmede etkin olan kalıp sözlerin konu ve amaç noktasında alıcıya nasıl yansıdığı gösterilmiştir. Dil birliklerinin ve kodların bilinçli seçimi gönderge sistemine işlevsel bir bakış açısı kazandırmış ve bu sayede sosyal yapının dilsel yapıya olan katkısı gözlemlenebilmiştir. İnanç, dünya görüşü, toplumsal yönetim ve varlık anlayışının yer aldığı hikmetlerdeki kalıp sözlerin toplum dilbilimsel yönü, gönderici ile alıcı ilişkisinin kodlanma biçimlerine katkı sağlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yesevî, Kalıp sözler, Toplum dilbilim, İletişim.

SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF SOME FORMULAIC EXPRESSIONS IN YESEVÎ AND THEIR COMMUNICATION CHANNELS

Abstract

Formulaic expressions have a very important role in reflecting the way a society perceives the world, its beliefs, traditions, and the events it has experienced throughout history. Because in the analysis of social events, formulaic expressions contribute to the perception processes of messages in the mechanisms of codes, communication channels, and social context. In this study, which attempts to determine the sociocultural aspect of formulaic expressions and the variations of communication channels in the context of Yesevi's wisdoms by using the data of sociolinguistics, the perception styles of the recipients are revealed by considering both individual and social text contents and the functional aspect of the language. Considering that the society is shaped by the language users, the language, communication, and thought elements and the meaning transfers to the target audience in Yesevi's narrative program, which has a wide area of influence both in the period he lived and today, have been analyzed. Thus, it has been shown how formulaic expressions, which are effective in creating identity, shaping and directing societies, are reflected on the recipient in terms of subject and purpose. The conscious selection of language associations and codes has provided a functional perspective to the referent system, and the contribution of the social structure to the linguistic structure has been observed. The sociolinguistic aspect of formulaic words in wisdoms that

include belief, worldview, social management and understanding of existence has contributed to the coding forms of the sender-receiver relationship.

Key Words: Yesevi, Formulaic Expressions, Sociolinguistics, Communication.

Giriş

Toplumsal ilişkileri ve gelişmeleri takip etmede dil ve kültür birlikte hareket eden iki önemli unsurdur. Toplum, bu iki ögenin birlikte işlenip harmanlanmasına göre yol alırken kalıp sözler de iletişim kanallarını açan ve yol gösteren bir şekillendirici olarak belirmektedir. Dil unsurlarının her birinde beraberinde getirdiği tarihi, bugünden geçmişe uzanan bir arkeolojisi bulunmaktadır (Demirci, 2020: 90). Kalıp sözlerin temelinde de yer alan dil, etkileşimin esas unsuru olarak toplumsal yapı taşlarının inşasında görev almaktadır. Nitekim dil, insanların perspektifinden bakıldığında insanın dünyadaki yerini ve hatta değerini belirleyen, insanı insan yapan niteliklerin başında gelerek duyguları, düşünceleri ve istekleri bütün incelikleri ile açığa çıkarmaya olanak sağlar (Aksan, 1980: 11). Dil, toplum kültürlerini ve kimliklerini yansıtan, kültürü besleyen unsur olduğu için deyimler, atasözleri, ikilemeler gibi tüm kalıp ifadeleri içinde barındırarak kültür aktarıcısı rolünü hakkıyla yerine getirmektedir. Yaşam biçimini etkileyen kültür, hem sözlü hem de yazılı olarak nesilden nesle aktarımı sağlar ve bir milletin tarihinin dil mektubu olarak aktarım sağlayan bir belge niteliği taşır (Göçer, 2012: 51). Milli unsurların yansıtıcısı olan dil, toplumlara ait tüm unsurları şekillendirmekte ve değer yargılarını derinden etkilemektedir. Kültüre özgü olan yapı, kültürün sınırını bu bağlamda dili belirleyici kabul etmektedir (Gökdayı, 2015: 116).

Dil, kültürü yansıtan en önemli söz varlığı birimi olup toplumun kimliği, sosyokültürel kanallarını, bilgi birikimlerini kalıp ifadelerle canlı tutar. Kalıp sözler, kalıp yapıda kullanılıp kültür ile iç içe bir durum sergiler. Bu dinamik sistem kültürel kodlar ve iletişim kanalları ile dilin katmanlı kodları aracılığıyla ileti sağlar. Dil çok karmaşık bir yapıya sahiptir fakat kısa bir süre içinde öğrenilir hâle gelir. Bu öğrenme biçimi bireyin bakış açısını, düşünme tarzını, çevre ile temasını ve düşünsel gelişimini etkileyen benzersiz bir rolü bulunmaktadır (Toklu, 2018: 11). İnsanların yoğruldukları dilin kodları ile yaşaması, düşünce yapıları ile toplum içinde gelişmesi dil-toplum mekanizmasına katkı sağlar. Bu mekanizma toplum dil bilimi meydana getirmektedir. Dil sadece gramer ile açıklanamaz. Dilin yapısı, beyin ile ilişkisi, dilin toplumsal kuralları da öğrenmeye katkı sağlar (Canbulat; Özşavlı, 2019: 432). Bu durumda denilebilir ki toplum dil bilim, dil olguları ve toplumsal olgular arasındaki ilişkileri ve bunların birbirini etkilemesini, değişimleri ortaya çıkarmasını sağlayan bir daldır (Vardar, 2002: 196). Kimlik, aidiyet ve ortak değerlerin oluşmasını sağlayan dil-toplum ilişkisi bir topluluğu topluma dönüştüren bir yapıya sahiptir (Aksan, 1980). “Kalıp sözler, bir toplumun bireyleri arasında belirli iletişim durumlarında geleneksel olarak kullanılan, duyguları, düşünceleri ve dilekleri açığa vuran, en az iki sözcükten oluşan ve tek bir kavramı mecazsız olarak karşılayan, zaman ve kişiyi gösteren ekler dışında biçim olarak hep aynı kalan, kullanım yerleri sınırlı kalıplaşmış sözcük dizileri” (Gökdayı, 2015: 69) olup her dilin kendine özgü bir anlatım biçimi vardır ama kültürel ifade tarzları kimlik noktasında tutuculuk göstermektedir. En az iki sözcükten oluşan ve içerisinde düz anlamı kaybetmeden yeni bir anlam ve kavram yaratan durum veya eylem ifadesi olan kalıp sözler (Çotuksöken, 1994: 8), anlam ve işlev olarak iletişimi sağlamada öncelenmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Yesevî'nin hikmetlerinde yer alan bazı kalıp sözlerin iletilerinin tespitini sağlayarak bu iletilerin sosyokültürel bağlamda anlam ve işlevlerinin yorumlanmasına olanak sağlamaktır.

Çalışmanın Sınırlılıkları ve Çalışmada Kullanılan Yöntem

Bu çalışma Yesevî'nin hikmetlerinde yer alan kalıp sözlerin sosyal bağlamdaki dönütleri ile sınırlıdır. Çalışmada kullanılan yöntem olarak da toplum dilbiliminden yararlanarak Yesevî'deki bazı kalıp sözlerin göstergebilimsel açıdan iletişim kanalları kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Yesevî'nin iletişim kodları ile şekillendirdiği ve aynı zamanda kalıp sözlerle harmanladığı bazı şiirlerinin anlatı düzlemlerinin kanal, dönüt ve ileti birimleri şunlardır:

Kanal 1: Dil birimi işlevi açısından Yesevî'de dış dünyadan bağımsız bir anlam yüklemesinin olmaması söz konusudur. Bağlam açısından Yesevî, dilsel üretim ve hatta anlamlandırma sürecini hızlandırmak adına kalıplaşmış söz birimi işlevi şiir diliyle yerine getirirken ileti noktasında ders çıkarma, yol gösterme için özgün bir yapı ortaya çıkartmıştır.

Dostlarığa açdım izim gevherimni

Âsânlık birle ol gevherdin alsa bolmaz

Cefâ çekmey mihnet tartmay hizmet kılmay

Uşnu pîrni sarâyığa kirse bolmaz (Bice, 1993: 159) (Hikmet 126)

İleti: Kalıp sözün şiir dilinde harmanlandığı gruplarda alıcı *emeksiz yemek olmaz* ile cefa-emek ikilisinin iletişim noktasında esas unsurlar olduğunu tespit etmektedir.

Kanal 2: Kalıplaşmış dil birimlerinin ortak işlevinden kopmaksızın dile gelen iletişim kanalında ibret alma ve yol gösterme maksatlı temel işlev dikkat çekicidir. Gönderici alıcıya durum tespiti yapabilmesi adına samimi bir dil kullanarak yargının üslup kaygısı gütmekten doğrudan ifade edilmesine olanak sağladığı tespit edilmektedir.

Çın dil birle yıglaganlar körgey likâ

Sübhan igem didârını kılğay 'atâ

Kılavuzsız yolga kirmeng 'aynı hatâ

Yolga kirgen menzillerden ozar dostlar (Bice, 1993: 98) (Hikmet 77)

İleti: Alıcının kalıp sözde yer alan sözcük birimlerinden yola çıkarak *kılavuzsuz yola çıkan yolunu şaşırır* iletilisine ulaştığı görülmektedir. Dile gelmesi zor durumların açıklama noktasında somut ifadelerle kalıp bir yapıya dökülme biçimi, göndericinin ileti kanalını çarpıcı bir kullanım ile şiir diline kodlaması gönderici-alıcı-ileti üçlemine kolaylaştırmıştır.

Kanal 3: Gönderici toplumsal olaylara ve gündelik hayatta olabirliği yüksek mevzulara olan hâkimiyeti hem konuşucu hem de düşündürücü rollerini yerine getirirken kavram zenginliği açısından bir amacı barındırmaktadır. Kavramların belirli işlevlerinin olması, anlamı pekiştirmek için uygun sözcüklerin kullanımı bunu ispatlar niteliktedir.

Kuvanma mâl u mülke kurtur bu ecel âhir

Kara yerge kirürsen âhir neçeme kâr u ferr kılşang (Bice, 1993: 136) (Hikmet 106)

İleti: Alıcı, varlıkların, kavramların ve tecrübelerin niteliklerini kavrama ve göndericinin dünya bilgisine olan inancından ötürü *mala mülke mağrur olma* iletilisini sosyal bağlamdan bağımsız da algılayabilmektedir. Anlamın belirgin hâle gelmesi için kullanılan *ecel-ahir-kara yer* sözcükleri bilinçli bir kullanımın işareti ve ileti tespitinin önemli ipuçlarıdır.

Kanal 4: Günlük konuşma dili üslubunun göze çarptığı kodlamada gönderici düşüncelerini kalıp ifadelerden yararlanarak dile getirdiği görülmektedir. Öyle ki iletiyi

pekiştirme imkânını alıcıya sunabilmek adına toplumsal roller ve ilişkilere de değinerek uygun sözcük birimleri ile iletişim kanalını göndericinin kurduğunu belirlenmektedir.

Hakkı tapgan divâneler bîhûş sözler

Derd-i hâlet peydâ kılıp yürü bolgay

Makamları bülemlend makam arşını közler

Halka özin resva kılıp yürür bolgay (Bice, 1993: 129) (Hikmet 102)

İleti: Alıcı, *hak-dert-makam-bülemlend-halk* sözcüklerini toplumun kültürüne ayna tutmak ve insan ilişkilerini yansıtmak adına kullanıldığını tespit ederken *delinin diline perhiz olmaz, delinin sözü bitmez* iletilisini iletişim kanalında ortaya koymaktadır. Kültürel yapı ileti inşasında önem arz ederken eğitimin öneminin altının çizildiği şiirde, aynı dili konuşmak için dünya bilgisinin önem arz ettiği vurgusu da yapılmaktadır.

Kanal 5: Aynı ileti döngüsüne sahip üç ayrı kanalda inancın öne çıkarıldığı ve ölüm kavramının işlevsel ölçütünün altının çizildiği tespit edilmektedir. İnanç dünyası ile harmanlanan fikirlerin neticesinde dünyanın geçiciliği, ecelin kaçınılmazlığı vurgusu iletim kanalının esas dönütünü oluşturmuştur. Nitekim kalıp sözler ile dil kullanımı pratik hâle getirilmiş ve benzer sözcük birimleri ile kodlamalar işlevselliğini korumuştur.

Eyâ dostlar bu dünyâdın yıglap ötüng

Fânî turur bu dünyâdın keçip keding

Muhabbetning câmin alıp mey nûş eting

Hakk cemâlin körsetmese dâmen bolgay (Bice, 1993: 121) (Hikmet 95)

İleti: Alıcının iletişim kanalından elde ettiği *dünya fânîdir* iletilisi samimi bir üslup ve bilinçli sözcük tercihleri ile pekiştirilmiştir.

Ey mü'minler bu dünyânı pâyânı yok

Çın bilürsen hergiz muni yalganı yok

Kim bilmese vallah anı îmânı yok

İşitip okup yerge kirdi kul hace ahmed (Bice, 1993: 20) (Hikmet 10)

İleti: Alıcının *dünya kimseye kalmaz çünkü dünya bâkî değildir* iletilisini algılaması doğrudan kullanılan kalıp söz ile gerçekleşmiştir. Ayrıca süsleme, duyguları daha iyi yansıtmak, anlatımı güçlendirme için kullanılan tekrar birimlerinin öne çıkartıldığı da tespit edilmektedir.

Ölümni destiden heçkim kutulmas

Kalender bol başıngga kiy külâhı (Bice, 1993: 53) (Hikmet 34)

İleti: İletişim kanalında sıklıkla başvuru alan kalıp söz birimi burada alıcıya *ecelden kaçılmaz, nerede olsa ecel gelir bulur kişiyi ve ölümün elinden kimse kurtulmaz* iletilisini aktarırken aynı zamanda dil dışı unsur sayılabilecek kalender ve külâh gibi sözcüklerle de yapısal ilişki ve iletişim durumunun doğru kurgulandığı söylenebilir.

Kanal 6: Anlam perspektifi açısından geniş bir yelpaze sunan Yesevî, şiir dilinde kalıplaşmış söz varlığı ile dil birimlerin işlevselliğini arttırmaktadır. İletişim esnasında kullanılan tüm birimlerin yapısal ve anlamsal ilişkisi kavram ve düşüncüyü ön plana çıkarmakta aynı zamanda gerçek anlamdan kopmaksızın tecrübelerle yoğrulmaktadır. Şiir düzleminde yer alan âşık-ah-yeksan sözcükleri kalıplaşmış dil birimlerine hizmet etmiş ve bu birimlerin hem uzun gözlem hem de deneyimler sonucu ortaya çıktığını da hedef kitleye yansıtmıştır.

Ey yer ü kök ‘âşıklardın hazer kılınğ

Otlıg ahı çıkar bolsa hâzır bolung

Kökke bakıp na‘ra tartsa korkup turung

Bir ahh ursa ‘âlem yeksân olur ermiş (Bice, 1993: 147) (Hikmet 115)

İleti: Alıcı, *mazlumun âhının yeri göğü titreteceği* iletisini kavramsal tüm bölüklerle algılamaktadır. Öyle ki ilk cümlede de son cümlede de aynı ileti yer alırken gerçeklerin bilgece söylem tarzı kalıp sözlerdeki anlam dünyasının kolayca tanınmasını sağlamaktadır.

Kanal 7: Duygu ve düşünce evreni ile sarmalanmış olan şiir düzleminde gönderici kalıplaşmış birimlerden yararlanarak bilgi evreni tecrübesi ile ortak kavram alanı oluşturmuştur. Genelleme ve gruplama bağlamında çaba neticesinde istikrar ile başarıya ulaşmanın mümkün olduğunun ifade edildiği düzlemde, işlevsel bir yaklaşım ile *gevher-derya-katre-dür-şarab* sözcüklerinin sosyal bağlamı ölçüt kabul edilebilir. Çünkü bağlam, iletişim ekseninde algılanan ve değerlendirilen etkin deneyim ve ilişki verilerinin tümüne ulaşmayı sağlamaktadır.

Gavvas bolmay gevher üçün deryâ çommaz

Cândan keçmey çommagunça hergiz almaz

Bir katrega kâni bolmay ol dür bolmaz

Kâni bolmay şevk şarâbın içse bolmaz (Bice, 1993: 161) (Hikmet 126)

İleti: Alıcı, şiir düzleminde *denize dalmadıkça inci elde edilmez* iletisi ile bireysel bir sonuca ulaşmaktadır. Bağlamsal veriler ile ulaşılan ileti çizgisinde alıcı, kalıp sözün arka planını anlamak ve kodları çözümlemek adına örtük kuralları anlamaya çalışmaktadır. Sonrasında alıcı, açığa çıkan gizli kodlarla kalıp söz dizilimini etkileyen verileri bir dönüte dönüştürme imkânını yakalamıştır.

Kanal 8: Dil içi bağlamlar ile dil dışı bağlamların bir arada bulunduğu şiir düzleminde iletişimin söz dizimsel yapısından yararlanıldığı tespit edilmektedir. Nefis ile şeytanı aynı düzlemde sunan gönderici, düşüncelerini alıcıya yansıtmak adına hem gerçek hem de mecaz kullanımları bir arada vermektedir. Şeytan da nefis de esasen soyut kavramlardır ama davranış odağında somut getirileri olan olumsuz çağrışımlar olarak tanımlanması bu durumu açıklar niteliktedir.

Nefs yoluga kirgen kişi resvâ bolur

Yoldın azıp tayıp tozup gümrâh bolur

Yatsa kopsa şeytân birle hemrâh bolur

Nefsni tepkil nefsnı tepkil ey bed-kirdâr (Bice, 1993: 117) (Hikmet 91)

İleti: Alıcı, nefis ile şeytanın aynı mecrada olduğunu düşünerek *nefsine uyan, şeytana uyar* iletisi ile dil içi bağlamları ilişkilendirmektedir. Bu iki kavram baş edilemez bir duruma geldiğinde kontrolün kaybolmasına neden olabilmektedir. Bağlam ile sınırlanan hatta şekillenen bu durum iletişim akışı içinde ayırt edici bir özellik yüklenmektedir.

İletişim Ekseni

Gönderici-alıcı merkezinde kalıp sözler yazılı ve sözlü eksene canlılık kazandırıp kavram kavrayışı içerisinde bulunan dil kullanıcılarına da kısa bir yol imkânı tanımaktadır (Yüceol Özezen, 2001: 879). Bu kısa ve çarpıcı söylem biçimi Yesevî dilinde, iletişim

ekseninde birden çok kanal ve ileti imkânı sunmuştur. İşlevsel açıdan bakıldığında toplumsal bağlam, bireysel tecrübeler ve kültürel kodların bu yolda önem arz etmektedir. Çünkü kalıp sözlerle inşa edilen metinlerde aynı dili konuşan toplumların kültürlerine ışık tutması, onların inançlarını, insan ilişkilerin hatta gelenek ve göreneklerini yansıttıklarını görmek mümkündür (Aksan, 1996: 190). Bilişsel süreçlerin bildirişim vasıtasına katkı sağlayan kalıp sözler mekanizması dilin beyindeki işletim sistemine de katkı sağlar. Günlük iletişim ağını kolaylaştıran bu ifade biçimi kullanım biçimleri noktasında çeşitlilik sağlasa da ileti ve kodlama olarak benzerlik gösterir. Ele alınan metinlerdeki kalıp sözler ile şekillenen iletişim kanalları neticesinde bildirişim bölükleri şunlardır:

Gönderici: Yesevî.

Kodlama: Yazılı dil.

İleti: Yesevî'nin duygu, düşünce ve yaşam biçimi.

Kanal: Hikmetler.

Kodu Çözme ve Anlama Biçimi: İletişim kanalları, sosyokültürel yan, kalıp sözler.

Alıcı: Bağlı bulunulan sahadaki toplumlar.

Dönüt: Şiirlerde verilen iletilerin algılanması (hakikat, çaba, Türk kültürünün oluşumuna katkı, dünyanın geçiciliği, güven duygusu).

Sonuç

Kalıp sözler, kimlik oluşturmada önemli bir rol oynayarak toplum kültürünü, dünya görüşünü biçimlendirmekte görev almaktadır. Aidiyet duygusunu dil kullanıcılarının bireysel bağlılığını ortaya çıkaran kalıp sözler, toplumda güçlü bağ kurulmasını sağlar. Kalıp sözlerin semantik muhafazakârlığı nesilden nesle aktarımı kolaylaştırdığı için yüzyıllar öncesinde yaşayan Yesevî'nin hikmetleri hem sosyal iletileri hem de kalıp sözlerde yer alan örtük anlamları ile günümüze kadar değişmeden gelebilmeyi başarmıştır. Zihinsel süreçlerin işlemesine yardımcı olan ve dil edinim sürecini hızlandıran, toplumsal normların şekillenmesindeki rolleri açısından kalıp sözler sabit dil birlikleri ile kültürde konumlanmasıyla birlikte Yesevî'nin şiir düzleminde kodlarla yer almıştır.

Geleneksel bir rolü üstlenmiş olmaları ortaklığı yansıtmaları açısından önemli olan bu kodlar, düşünsel ve kültürel izler, anlatım tarzlarını şekillendirmiş ve kalıp sözler ile iletişim kanallarında gönderici ve alıcı noktasında uyum göstermiştir. Kültürel kimlik kazanımını güçlendiren bu durum iletişim kanalı noktasında dönüt açısından birden fazla iletiyi barındırmıştır. Esnek algılama biçimleri ve farklı bakış açıları sunan bu ifade biçimleri ile Yesevî'nin toplumlara yön veren hikmetleri dil-din-kültür-gelenek gibi ürünler ile bir arada sunduğunu ispatlamıştır. Ayrıca mekâna, zamana, dünya bilgisine göre çeşitlenen bu sosyal dil formları ile de yaşamın her alanında olan ama çeşitlenmelere fırsat tanıyan bu dil birlikleri hikmetlerin iletişim-kültür-dil çerçevesinde anlaşılmasına ve yorumlanmasına fırsat tanımıştır.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1980). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Bice, H. (1993). *Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Canbulat, M.; Özşavlı, M. (2019). “Türkiye’de Toplum Dilbilim Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Açılardan İncelenmesi”. *Turkish Studies: Language and Literature*, 14(2), 427-440.
- Çotuksöken, Y. (1994). *Deyimlerimiz*, İstanbul: Özgül Yayınları.
- Demirci, K. (2020). *Dilin Sosyokültürel Hâlleri Toplumsal Dilbilim Referans Kitabı*. Çanakkale: Paradigma Yayınları.
- Göçer, A. (2012). “Dil Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 50–57.
- Gökdayı, H. (2015). *Türkçede Kalıp Sözler*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Toklu, O. (2018). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yüceol Özezen, M. (2001). “Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz”. *Türk Dili*, 600: 869-879

MÜASİR TÜRK DİLLƏRİNDƏ ZƏRF

Elşad Abışov

*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti*

<https://orcid.org/0000-0002-5048-1872>

elsad_abisov@mail.ru

UOT - 811.512.162. Azərbaycandili

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan və bütövlükdə türk dillərinin qrammatik sistemində əsas nitq hissələrindən biri kimi sabitləşmiş zərf haqqında sistemli məlumat verilir. Tədqiqatdan məlum olur ki, zərf qrupu türkoloji dilçilikdə kifayət qədər araşdırma obyektinə çevrilsə də başqa nitq hissələrinə mənsub leksik vahidlərdən obrazlı şəkildə desək, tam təmizlənməmişdir. Bunun başlıca səbəbi ilk növbədə zərfin sərhədlərinin müəyyənəşdirilməsində nitq hissələrinin təsnifatında istifadə edilən prinsiplərin düzgün seçilməməsidir. Belə ki, digər əsas nitq hissələrinin bölgüsündə leksik-semantik və morfoloji prinsiplər əsas götürüldüyü halda, zərfin təsnifatında meyar olaraq dilçilikdə köməkçi funksiya daşıyan sintaktik prinsipdən istifadə edilmişdir. Qeyri-adekvat yanaşma zərflə yanaşı, onun lüğəvi məna növlərinin də şərhində fikir müxtəlifliyinə səbəb olmuşdur. Nəticədə bəzi tədqiqat əsərlərində zərfin tərz-hərəkət, zaman, yer, miqdar, səbəb və məqsəd zərflərindən ibarət beş məna növü, bəzilərində isə tərz, zaman, yer və miqdar zərflərini əhatə edən dörd növü qeyd edilir. Hətta türk dillərində zərfin məna növlərinin sayı bəzən yeddiyə çatdırılır.

Araşdırma prosesində bu sahədə müşahidə olunan ziddiyyətlərin və fikir dolaşıqlığının aradan qaldırılmasına nail olmaq üçün türk dillərinin qrammatik quruluşunun təbiətinə uyğun olaraq zərfin təsnifatında digər əsas nitq hissələrində olduğu kimi, leksik-semantik və morfoloji prinsiplərin tətbiqinin zəruri olduğu diqqətə çatdırılır.

Qeyd olunan prinsiplər əsasında yaxşı, pis, gözəl sifətlərinin; az, çox, xeyli saylarının əslində zərf olmadığı, sadəcə, hərəkət məzmunlu sözlərin qrammatik mənalarının aydınlaşdırılmasına xidmət edərəkən adverbiallıq qazandığı dil materialları və faktlarla əsaslandırılır; mülahizə bir söz (əgər omonim deyilsə) bərabərdir bir nitq hissəsi prinsipi ilə izah edilir.

Məqalədə, həmçinin, göstərilən prinsipin tətbiqi əsasında zərfin lüğəvi məna növlərinin məzmununa da aydınlıq gətirilir. Təhlillərdən məlum olur ki, miqdar anlayışı tarixən zəruri tələbat əsasında hərəkətin deyil, əşya məzmunlu məvhumların sayını, çəkisini, miqdarını aydınlaşdırmaq məqsədilə yaradıldığı üçün zərf adlandırılması absurddur. Miqdarla müqayisədə dərəcə geniş anlayışdır. O, semantik tutumunun genişliyinə görə həm əşya, həm də hərəkət məzmunlu sözlərə aid ola bilər. Bunlar əsas götürülərək miqdar zərfləri adı altında verilən söz qrupunun dərəcə zərfləri adlandırılması daha məntiqli hesab edilir.

Səbəb və məqsəd zərflərinə gəlcə morfoloji göstəricilərinə görə onlar dildə hələ zərfin məna növləri kimi təşəkkül tapmamışdır.

Tədqiqat prosesində qeyd olunan faktlar əsasında zərf qrupuna daxil olan sözlər əvvəlki təsnifatlardan fərqli olaraq tərz, zaman, yer və dərəcə növləri üzrə qruplaşdırılır.

Açar sözlər: zaman, zərf, adverbiallaşma, substantivləşmə, atributivləşmə.

Adverb in modern turkic languages

Elshad Abishov

PhD in Philology, Associate Professor
Azerbaijan State Pedagogical University

Summary: The article deals with systematic information about adverbs which have been established as one of the main parts of speech in the grammatical system of the Azerbaijani and Turkic languages more broadly. The study reveals that although the adverb category has become a subject of considerable research in Turkological linguistics, it has not been completely distinguished from lexical units which belong to the other parts of speech. The main reason for this issue lies in the incorrect application of the principle used for analyzing parts of speech when determining the boundaries of adverbs. While the classification of other main parts of speech is based on lexical-semantic and morphological principles, the classification of adverbs have relied on the syntactic principle which plays an auxiliary role in linguistics. The incorrect selection of criteria has led to differences in interpretations not only of adverbs themselves but also of their semantic subcategories. As a result some studies classify adverbs into five semantic categories: manner, time, place, quantity, cause and purpose, whereas others recognize only four categories: manner, time, place and quantity. In some Turkic languages, the number of semantic categories of adverbs is even extended to seven categories.

During the research process, it is emphasized that in order to eliminate the contradictions and ambiguities in this field, it is necessary to apply lexical-semantic and morphological principles to the classification of adverbs, just as in the classification of other main parts of speech, in accordance with the nature of the grammatical structure of Turkic languages.

Based on the mentioned principles, it is substantiated with linguistic material and facts that the adjectives *good*, *bad*, *beautiful* and the quantifiers *few*, *many*, *considerable* are not actually adverbs but only acquire adverbiality when they serve to clarify the grammatical meanings of action-based words. This argument is explained by the principle that "one word (if it is not a homonym) equals one part of speech."

The article also clarifies the content of the semantic categories of adverbs by applying the same principle. The analysis reveals that the concept of quantity historically emerged out of a fundamental need to specify the number, weight or amount of noun-based notions rather than actions; therefore, considering it an adverb is illogical. Comparing to quantity degree is a broader concept. Due to its wide semantic scope it can be applied to both noun-based and action-based words. Based on this it is deemed more logical to refer to the group of words categorized as quantity adverbs under the name of degree adverbs.

Regarding cause and purpose adverbs their morphological indicators suggest that they have not fully developed semantic categories of adverbs in the language.

Based on these observations, the words classifying as adverbs are grouped differently from previous classifications into four categories: manner, time, place, and degree.

Keywords: time, adverb, adverbialization, substantivization, attribution.

Наречие в современных тюркских языках

Эльшад Абышов

Кандидат филологических наук, доцент
Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме: В статье представлена систематическая информация о наречии, которое закрепилось как одна из основных частей речи в грамматической системе азербайджанского и в целом тюркских языков. Исследование показывает, что хотя группа наречий стала предметом достаточно активного изучения в тюркологической лингвистике, она образно говоря, не была полностью очищена от лексических единиц, принадлежащих к другим частям речи. Основная причина этого заключается в неправильном применении принципа, используемого при анализе частей речи, при определении границ наречия. Так если при классификации других основных частей речи в качестве основного критерия используются лексико-семантический и морфологический принципы, то при классификации наречий в лингвистике применяется синтаксический принцип, который носит вспомогательный характер. Неправильный выбор критерия привел к разногласиям не только в определении наречий, но и в трактовке их лексических значений. В результате в некоторых исследованиях выделяются пять семантических категорий наречий: образа действия, времени, места, количества, причины и цели, а в других — четыре: образа действия, времени, места и количества. В некоторых тюркских языках число семантических категорий наречий доходит до семи.

В процессе исследования подчеркивается необходимость применения лексико-семантического и морфологического принципов при классификации наречий, как и в случае с другими основными частями речи в соответствии с природой грамматического строя тюркских языков, с целью устранения противоречий и неясностей в данной области.

На основе указанных принципов доказывается с помощью языкового материала и фактов, что прилагательные *хороший, плохой, красивый* и числительные *мало, много, значительно* на самом деле не являются наречиями, а лишь приобретают адвербиальность, когда служат для уточнения грамматического значения слов с глагольным значением. Данный тезис объясняется принципом «одно слово (если оно не является омонимом) равно одной части речи».

В статье также уточняется содержание лексико-семантических категорий наречий с применением того же принципа. Анализ показывает, что понятие количества исторически возникло для определения числа, веса и величины предметно-содержательных понятий, а не действий, в связи с чем его отнесение к наречиям является нелогичным. В сравнении с количеством степень является более широким понятием.

Благодаря своему семантическому охвату оно может относиться как к предметным, так и к глагольным словам. Исходя из этого, более логичным считается обозначение группы слов, ранее относимых к наречиям количества, как наречий степени.

Что касается наречий причины и цели, то по своим морфологическим показателям они еще не сформировались как семантические категории наречий в языке.

На основе данных наблюдений слова относящиеся к группе наречий, классифицируются по-новому по сравнению с предыдущими классификациями и делятся на четыре категории: образа действия, времени, места и степени.

Ключевые слова: время, наречие, адвербиализация, субстантивация, атрибутизация.

Tədqiqat metodu: Araşdırma prosesində təsviri və müqayisəli metodlardan istifadə edilir.

Aktuallıq: İstər Azərbaycan, istərsə də digər türk dillərində qrammatik məzmunu və əhatə dairəsinə görə hələ də mübahisə predmeti olan zərfin fərqli prinsiplər əsasında yenidən araşdırma obyektinə çevrilməsi mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdəndir.

Annotasiya: Azərbaycan və bütövlükdə türk dillərinin qrammatik sistemində əsas nitq hissələrindən biri kimi sabitləşmiş zərf haqqında ətraflı məlumat verilir. Araşdırma prosesində zərfin digər əsas nitq hissələri ilə oxşar və fərqli xüsusiyyətləri lüğəvi məna növləri mövcud elmi prinsiplər əsasında linqvistik tədqiqata cəlb edilir.

Zərf leksik-qrammatik səciyyəsinə görə dilçilikdə ən çox mübahisə predmetinə çevrilən söz qrupudur. Bunun başlıca səbəbi zərfin çoxşaxəli olması (hərəkəti tərz, zaman, məkan, kəmiyyət baxımından izah etməsi) və semantik cəhətdən ona yaxın olan digər nitq hissələrinin zərf hesab edilməsidir.

Zərfin başqa söz qrupları ilə eyniləşdirilməsi və ya qarışdırılması bu kateqoriyadan olan söz qrupunun dilin inkişafının nisbətən sonrakı mərhələlərində tədricən formalaşması ilə bağlıdır. “İnsanlar əşya, əşyanın əlaməti, hərəkəti haqqında anlayışları dərk etdikdən çox sonra hərəkətin əlamətini dərk etməyə başlamışlar. Bu halda dildə əvvəldən yaranaraq başqa nitq hissələrinin tərkibinə daxil olan sözlər hərəkətin əlamətini bildirmək məqsədilə də istifadə edilmişdir. Bu prosesdə həmin sözlər bəzən qrammatik cəhətdən yeni forma almış, bəziləri heç bir forma dəyişikliyinə uğramadan yeni rolda çıxış etmişdir. Nəticədə həmin sözlərin bir qismi zərfləşmiş, bir qismi isə əslindən ayrılmadan həm də nitqdə zərfin rolunu oynamışdır” [1, 364].

Son araşdırmalarda zərf belə ortaqlı sözlərdən müəyyən qədər təmizlənsə də hələ saflaşma prosesi tam başa çatmamışdır. Bunu əsas götürən bəzi tədqiqatçılar dilçilikdə ümumiyyətlə zərf adlı bir nitq hissəsinin olmadığını iddia edirlər [2, 165]. Bu tip əsassız mülahizələr zərfin qrammatik sistemdəki yeri və rolunun məntiqi cəhətdən düzgün dəyərləndirilməməsindən irəli gəlir. Belə ki, hər bir nitq hissəsinin dildə varlığını şərtləndirən qrammatik xüsusiyyətlərdən əlavə, mühüm fəlsəfi amillər də mövcuddur. Məsələn, şeylər aləmi öz əksini isimlərdə, əlamət və keyfiyyət bildirənlər sifətlərdə, iş, hal, hərəkət bildirənlər feillərdə, əlaqələr– bağlayıcılarda, münasibət və şərait bildirənlər isə zərflərdə tapır. Odur ki, zərfin inkar edilməsi dolayısı ilə münasibət və şərait bildirən söz qrupunun qrammatik sistemdən kənarda qalması anlamına gəlir.

Zərfi mübahisəli söz qrupu olaraq şərtləndirən əsas amillərdən biri də digər nitq hissələri ilə müqayisədə zərfin müəyyənləşdirilməsinə fərqli meyarın tətbiq edilməsidir. İsim,

sifət, say, əvəzlilik və feillər nitq hissələri üzrə leksik, morfoloji və yeri gəldikcə sintaktik prinsipin köməyi ilə qruplaşdırıldıqları halda, zərfin təsnifatında yalnız köməkçi funksiya daşıyan sintaktik prinsipdən istifadə olunur. Ona görə də illərdir yaxşı, pis, gözəl sifətləri və az, çox, xeyli sayları əşya məzmunu bildiren sözə – ismə (və ya isimləşmiş digər nitq hissələrinə) aid olduqda sifət və say hərəkət məzmunlu sözə – feilə aid olduqda zərf adlandırılır.

Zərflərin müəyyənləşdirilməsində sintaktik prinsipi özündə ehtiva edən həmin ənənə dilimizə rus dilçiliyinin təsiri ilə daxil olmuşdur. Yəni rus dilində də hərəkətə aid olan sözlərin əksəriyyəti zərf adlandırılır. Lakin türk dillərindən (və eləcə də, Azərbaycan dilindən) fərqli olaraq rus dilində başqa nitq hissələri, o cümlədən də, zərflərin əksəriyyəti hərəkətlə əlaqələnkən bir çox hallarda öz formasını da dəyişərək zərfə çevrilir. Məsələn: “хороший студент”, “хорошо учиться”. Burada “хороший” sifəti hərəkətlə bağlandıqda öz formasını da dəyişərək “хорошо” şəklində zərfin morfoloji xüsusiyyətini kəsb etmiş və zərfə daxil olmuşdur [3, 14]. N.K.Dimitriyev rus dilində “хороший” sözünün həm də “хорошо” şəklində işlənməsini zərfin morfoloji anlayış olması ilə əlaqələndirir [4, 166]. Bu ölçü ilə Azərbaycan dilinin materiallarına yanaşmaq olmaz. “Yaxşı” sözü hər bir halda, o cümlədən də hərəkətə aid olduqda belə, öz formasını dəyişmir (başqırd dilində də яхшы və яхшы sözləri fərqləndirilmir). Məhz buna görə də hər bir dildə sözün bir nitq hissəsindən başqasına çevrilməsi prosesində o dilin morfoloji quruluşu nəzərdən qaçırılmamalıdır [3, 14]. Əks təqdirdə doğru elmi nəticənin əldə edilməsi imkansızdır.

Deməli, başqa nitq hissələrində olduğu kimi, zərfin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsində də hər hansı əcnəbi dilin deyil, Azərbaycan dilinin milli orijinallığını əks etdirən qrammatik quruluşun xüsusiyyətləri əsas götürülməlidir. Həmin xüsusiyyətlər Azərbaycan və bütövlükdə türk dillərində sözlərin nitq hissələri üzrə qruplaşdırılmasında semantik və morfoloji prinsipləri diqtə edir. N.K.Dimitriyev buna uyğun olaraq başqırd dilində, F.Zeynalov isə bütün türk dillərində nitq hissələrinin, o cümlədən də, zərfin müəyyənləşdirilməsində sözlərin semantikasının həlledici olduğunu diqqətə çatdırırlar [2, 166].

Q.Ş.Kazımov zərfin fərqləndirilməsində onlarla (N.K.Dimitriyev, F.Zeynalov), demək olar ki, eyni mövqedən çıxış edərək yazır ki, sifətlə həqiqi zərfi fərqləndirməyin bir mühüm meyarı mövcuddur: həqiqi sifətlər tələffüz zamanı özündən sonra isim (məsələn: gözəl adam, ağıllı uşaq, böyük yazıçı, uca çinar), həqiqi zərflər tələffüz zamanı özündən sonra feil (məsələn, cəld tərpnəmək, yavaş yerimək, asta addımlamaq, sakit danışmaq, dinc oturmaq, sürətlə qaçmaq) tələb edir [5, 117].

Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə Ə.Dəmiçizadə zərfin mahiyyətə aydınlaşdırılmasında semantik prinsipi tətbiq etməklə zərflə eyniləşdirilən sifətlərin qrammatik semantikasına aydınlıq gətirir. “Yaxşı tələbə yaxşı oxuyur” cümləsindəki “yaxşı” sözünün müxtəlif vəzifələrdə işləndiyini nəzərə alaraq isimdən ibarət olan mübtədanı müəyyənləşdirən “yaxşı” sözünü sifət, feildən ibarət olan xəbəri müəyyənləşdirən “yaxşı” sözünü isə zərf sayırlar. Lakin bu, tamamilə yanlışdır. Cümlə üzvü ilə nitq hissəsinin qarışdırılmasından başqa bir şey deyildir [3, 18].

Məlum olduğu üzrə, sifətlərlə yanaşı, isimlər də cümlədə müxtəlif vəzifələrdə işləyə bilər: məsələn; “Döymə taxta qapımı, döyərəm dəmir qapını” və ya “Oğlan gülümsəyərək qızıl dişlərini göstərdi” və s. ifadələrdəki taxta, dəmir və qızıl vahidləri əşya məzmunlu sözlərin – isimlərin (qapı, diş) əlamətini bildirsələr də isim olaraq qalırlar. Sadəcə, verilmiş cümlələrdə

təyinedici funksiyada işləndikləri üçün atributivlik qazanmışlar. Və onların atributiv isim olmaları (hətta sifətin suallarına cavab versələr belə) heç kəsdə şübhə doğurmur, çünki atributivləşmə və substantivləşmə məsələləri dilçilikdə kifayət qədər aydınlaşdırıldığı üçün asan qavranılır.

Nitq hissələri mətn şəraitində işlənmə yerindən asılı olaraq atributiv və substantiv məzmun kəsb etməklə yanaşı, həm də adverbiallaşa bilirlər. Yəni öz əlamət və xüsusiyyətlərini saxlamaqla yerindən asılı olaraq müvəqqəti zərfləşə bilirlər. Substantivləşmə və atributivləşmə prosesində hər hansı nitq hissəsi öz mahiyyətindən uzaqlaşmadığı kimi, adverbiallaşarkən də obrazlı şəkildə desək, öz kimliyini dəyişmir; düşdüyü mühitdən asılı olaraq müvəqqəti zərf funksiyasını icra edir. Bu isə nəticədə hər hansı nitq hissəsinin zərfə çevrilməsi anlamına gəlmir.

Göstərilən faktlar birmənalı olaraq təsdiq edir ki, bəzi dərslər və dərslər vəsaitlərində – az danış, bu gün çox işləmişəm, məhsuldarlıq birə-beş artıb, iclasda gözəl danışdın, yaxşı təlbə yaxşı oxuyur cümlələrində zərfə daxil edilən gözəl, yaxşı, az, çox, birə-beş sözləri əslində zərf yox, adverbial sifət və saylardır. Onların aid olduqları isimlər (birə-beşdə numerativ söz) şifahi nitq prosesində fikrin daha lakonik ifadə edilməsi məqsədilə zamanla ixtisar edilmiş (yəni gözəl danışdın yox – gözəl söz danışdın, yaxşı oxuyur yox – yaxşı dərslər oxuyur və s.) və dildə bu şəkildə sabitləşmişdir.

Ümumiyyətlə, unudulmamalıdır ki, sözlərin mətn şəraitində düşdüyü mühitdən asılı olaraq müxtəlif funksiyalar (substantivləşmə, adverbiallaşma, atributivləşmə və s.) yerinə yetirməsi onların mahiyyətinin dəyişməsi, başqa nitq hissəsinə çevrilməsi demək deyildir. C.Cəfərovun təbirincə desək, bir söz (əgər omonim deyilsə) bərabərdir bir nitq hissəsi [3, 16].

Zərflə bağlı mübahisəli fikirlər yalnız mənşəyinə görə başqa nitq hissələrinə mənsub sözlərin süni surətdə zərfə daxil edilməsi ilə məhdudlaşmır. Oxşar yanaşma zərfin leksik-grammatik məna növlərinə münasibətdə də özünü göstərir.

Tədqiqat əsərlərinin bəzilərində zərfin məna növlərinin tərz-hərəkət, zaman, yer, miqdar, səbəb və məqsəd zərflərindən [6, 120; 7, 289], müəyyən bir qrupunda isə tərz, zaman, yer və miqdar zərflərindən ibarət olduğu diqqətə çatdırılır [5, 316].

Sonuncu bölgü Azərbaycan dilçiliyində istər elmi, istərsə də məntiqi cəhətdən daha təkmil variant olaraq qəbul olunur.

Məlumat üçün qeyd edək ki, İ.Kazımov Azərbaycan dili ilə müqayisədə digər türk dillərində zərfin məna növlərinin yeni bölgüsünü təqdim edir: təyin zərfləri, zaman zərfləri, yer zərfləri, tərz zərfləri, miqdar zərfləri, ölçü və dərəcə zərfləri, sual zərfləri, məqsəd-dərəcə zərfləri [8, 214].

İ.Kazımovdan fərqli olaraq F.Zeynalov və R.Rüstəmov türk dillərində Azərbaycan dilində olduğu kimi, zərfin məna növlərinin tərz, zaman, yer, miqdar zərflərini əhatə etdiyini göstərir [2, 168; 9, 155].

Zərfin məna növləri dilçilikdə kifayət qədər araşdırılsa da, burada müəyyən dəqiqləşmələrin aparılmasına ehtiyac vardır.

Tərz anlayışı hərəkətin icra tərzini, məkan və zaman hərəkətin icrasının yerini, zamanını bildirməyə xidmət etdikləri üçün tərz, zaman və yer zərflərinin zərfin məna növləri qismində çıxış etməsi bir növ təbii qanunauyğunluqdur. Lakin eyni fikri miqdar, səbəb və məqsəd zərfləri haqqında söyləmək absurddur. Ona görə ki, miqdar anlayışı tarixən iqtisadi

tələbat və zərurət əsasında hərəkətin yox, əşyanın sayca kəmiyyətini, çəkisini, ölçü və miqdarını göstərmək məqsədilə yaradılmışdır.

Görünür, Y.Seyidov bunu əsas götürərək Azərbaycan dilində miqdar zərfinin olmadığını və ya yox dərəcəsində olduğunu qeyd edir. O, müxtəlif dövrlərdə nəşr olunmuş monoqrafiya və dərsliklərdə yanlışlıqla miqdar zərfləri qrupuna daxil edilən az, çox, xeyli, həddindən artıq, az-çox, bir-iki dəfə, bir qədər, kifayət qədər, azdan-çoxdan, bir dəfə, az-az, üç-üç, lazımınca, qədərincə, təqribi, nisbətən, təxminən, tamamilə, bütünlüklə, dəfələrlə, doyunca, ölüncə, olduqca sözlərinin əslində zərf olmadığını faktlarla əsaslandırır. Həmin sözlərdən az, çox, xeyli saya, təxminən, təqribən, nisbətən modal sözə, doyunca, ölüncə, olduqca, dedikcə feili bağlamaya aid edilir [1, 369-370]. Nümunələrdəki həddən artıq, bir-iki dəfə, bir qədər, kifayət qədər, azdan-çoxdan ifadələri leksik vahidlərdən ibarət birləşmələr, az-az, üç-üç, eyni sözün nitqdə təkrar işlənməsi, lazımınca, qədərincə, lazım, qədər sözlərinin mənsubiyyət şəkilçisi və ədat qəbul etmiş formaları, tamamilə, bütünlüklə, dəfələrlə ayrı-ayrı nitq hissələrinə daxil olan sözlərin ilə qoşması ilə işlənməsi şəklində izah olunur [1, 370].

Bundan əlavə, kəmiyyət anlayışı leksik-semantik səciyyəsinə və qrammatik mənasına görə hərəkətdən uzaq olan miqdar, say, ədəd, sözləri ilə uyğunluq təşkil edir. Gətirilən faktlar özlüyündə miqdar və kəmiyyət anlayışının saya aid xüsusi qrammatik kateqoriya olduğunu göstərir. Miqdar zərfləri isə dildə bir kateqoriya olaraq formalaşmamışdır. Miqdar sayları şifahi və yazılı nitq prosesində hərəkətlə əlaqələndikdə onun miqdarını deyil, dərəcəsini izah edir. Sayın feillə əlaqələndiyi istənilən cümlədə bunu aydın müşahidə etmək mümkündür: məsələn; O, hamıdan çox çalışır; düşmən xeyli irəlilədi, çox bilirsən, az danış və s. Nümunələrdəki çalışır, irəlilədi, bilirsən, danış feillərinə aid verilmiş çox, xeyli, az sözlərinin hərəkətin dərəcəsini bildirməsi göz önündədir. Burada miqdardan danışmaq mənasızdır.

Verilmiş misallar və dil materialları üzərində aparılan təhlillərdən aydın olur ki, miqdarla müqayisədə dərəcə daha geniş anlayışdır. Və əhatə dairəsinə görə həm əşya, həm də hərəkət məzmunlu söz qruplarına aid ola bilər. Hərəkətlə əlaqəlilik, yəni dərəcənin hərəkətə (və ya əksinə) münasibəti zərfin qrammatik funksiyasından doğan təbii bağlılıqdır. Bu bağlılığın dilçilikdə dəqiq ifadəsini təmin etmək üçün miqdar zərflərinin dərəcə zərfləri adı altında təqdim edilməsi elmi və məntiqi baxımdan daha doğru yanaşma hesab edilə bilər.

Həqiqi dərəcə zərflərinə dildə sayca azlıq təşkil edən tamam, tamamilə, bütünlüklə, lazımınca, qədərincə, yetərincə, bolluca sözlərini misal göstərmək olar.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Y.Seyidov ənənəvi dilçilikdə miqdar zərfləri sırasında öyrənilən bu sözlərdən lazımınca, qədərincə leksik vahidlərini mənsubiyyət şəkilçisi və ədat qəbul etmiş söz-formalar, tamamilə, bütünlüklə, dəfələrlə sözlərini isə ayrı-ayrı nitq hissələrinə daxil olan sözlərin ilə qoşması ilə işlənməsi adlandırır [1, 370].

Doğrudur, nümunələrdə dərəcə zərflərini formalaşdıran $-ca^2$ (lazımınca, qədərincə) zamanla ədatlardan, $-in^4$ mənsubiyyət şəkilçisindən, ilə, $-la^2$ (tamamilə, bütünlüklə) qoşmadan təcrid olunmuşdur. Lakin həmin hissəciklər uzunmüddətli inkişaf prosesində ilkin semantikasından uzaqlaşaraq sinxron planda yeni mənalı sözlərin yaranmasına xidmət edən leksik şəkilçilərə çevrilmişdir. Onların iştirakı ilə düzələn sözlərin izahlı lüğətlərdə müstəqil mənalı leksik vahidlər sırasında verilməsi faktı da bunu təsdiq edir.

Bəzi vəsaitlərdə zərfin məna növləri arasında səbəb və məqsəd zərflərinin adıda da çəkilir [7, 340; 3, 176]. Məlumatda məqsəd zərfinə münasibət bildirilmir, yalnız səbəb zərfinin

məzmununa aydınlıq gətirilir. Zərfin bu növünə nümunə olaraq sevincdən, qorxudan və s. vahidləri misal göstərilir.

Sözlərin tərkibinə görə təhlili göstərir ki, sevinc və qorxu sifətlərinə qoşulan -dan² köməkçi morfemi leksik şəkilçi deyil, ismin çıxışlıq hal şəkilçisidir. Çünki qrammatik quruluşun tələbinə əsasən sözə leksik şəkilçidən əvvəl qrammatik şəkilçilərin artırılması (-dakı istisna olmaqla) mümkün olmadığı halda, verilmiş sözlərdə komponentlər arasına kəmiyyət və mənsubiyyət şəkilçilərini asanlıqla daxil etmək mümkündür: məsələn; 1. Biz qorxumuzdan filmə baxa bilmədik və ya onlar qorxularından filmə baxa bilmədilər. 2. Mənim sevincimdən gözlərim yaşardı və ya uşağın sevincindən gözləri yaşardı və s.

Deməli, səbəb və məqsəd zərfləri dildə hələ zərfin məna növü olaraq təşəkkül tapmayıb.

Beləliklə zərflə bağlı bütün xüsusiyyətləri nəzərdən keçirdikdən sonra, onun dildə dörd növünün sabitləşdiyini qeyd etmək olar: tərz zərfləri, zaman zərfləri, yer zərfləri, dərəcə zərfləri.

Ədəbiyyat

1. Seyidov Y. Azərbaycan dilinin qrammatikası (morfologiya). Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2000, 403 s.
2. Zeynalov F.R. Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. I hissə (fonetika, leksika, morfologiya). Bakı, "MBM" nəşriyyatı, 2008. 354 s.
3. Cəfərov C. Müasir Azərbaycan dili (leksikologiya, morfologiya, sintaksis məsələləri). Bakı, "Orxan" nəşriyyatı, 2016, 226 s.
4. Димитриев Н.К. Грамматика башкирского языка. Москва, 1945, 156 стр.
5. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili (morfologiya). Bakı, "Elm və təhsil", 2010, 400 s.
6. Cəfərov C., Abdullayev N. Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası. Bakı, 2004, 175 s.
7. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası. II hissə, Bakı, 2007, 354 s.
8. Kazımov İ. Türk dillərinin morfologiyası. III cild, Bakı, "Elm", 2019, 304 s.
9. Rüstəmov R. Türk dilinin morfologiyası. Bakı, "Elm və təhsil", 2013, 105 s.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN KENTSEL ALANLARDAKİ ETKİLERİ ÜZERİNE İSTATİSTİKSEL BİR DEĞERLENDİRME: “ANKARA ÖRNEĞİ”

Öğr. Gör. Dr. Berna YELEN

Ankara Üniversitesi, Kalecik Meslek Yüksekokulu
yelen@ankara.edu.tr - ORCID ID (0009-0004-3391-6047)

Öğr. Gör. Hande ASLAN

Ankara Üniversitesi, Kalecik Meslek Yüksekokulu
handeaslan@ankara.edu.tr - ORCID ID (0000-0002-2659-3604)

ÖZET

İklim değişikliği insan eliyle yaratılmış olan küresel bir sorundur. Sanayi devrimi ile başlayan, teknolojik buluşlarla ilerleyen, insan faaliyetleri ile artan bu küresel sorun, insan sağlığı ve ekosistemler üzerinde, ekonomide ve kentlerde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Nitekim, iklim değişikliğinin kentlerde yağış, sel ve fırtına gibi olayların sıklığının ve şiddetinin artması, sıcaklıkların artması, kuraklık ve deniz seviyesinde yükselme gibi ciddi sorunlara yol açtığı söylenebilmektedir. Türkiye'nin son yıllarda hızlı bir kentleşme sürecine girmesiyle beraber, kırsal nitelikli alanların kentsel alanlara dönüşümü, geçirimli yüzeylerin yerini geçirimsiz yüzeylerin alması, plansız kent geometrisinin oluşumu ve çevre ile bütünleşik kent plan ve tasarım anlayışının azalması gibi nedenlerle iklim değişikliğinin bu olumsuz etkileri daha belirgin ve ciddi şekilde kendini göstermeye başlamıştır. İklim değişikliğinin kentler üzerindeki en önemli etkilerinden biri, sellerin sıklığı ve şiddetindeki artıştır. Özellikle son yıllarda ani ve şiddetli yağışlara bağlı olarak meydana gelen sel felaketlerinde can ve mal kayıpları meydana gelmektedir. Kent merkezindeki yoğun hava kirliliği, solunum yolu hastalıklarının yaygınlaşmasına neden olmakta, solunum yolu rahatsızlıklarına bağlı ölümlerde yükselişe yol açabilmektedir. Benzer şekilde artan sıcaklıklara bağlı olarak özellikle yaz aylarında sağlık kuruluşlarına başvuru sayılarında artış olduğu istatistiklerden anlaşılmaktadır. Sıcaklıkların artışı aynı zamanda orman yangını riskini de artırmaktadır. Bu çalışmada, iklim değişikliğinin kentsel alanlardaki etkilerinin istatistiksel veriler ışığında incelenmesi amaçlanmış, örneklem bölgesi olarak Türkiye'nin başkenti Ankara ele alınmıştır. Bu bağlamda kentin sıcaklık, yağış, hava kalitesi ve aşırı hava olayları gibi meteorolojik ve çevresel verileri analiz edilerek bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen bulgular, özellikle yaz aylarında artan sıcaklıklar ve yağış rejimindeki düzensizlikler nedeniyle Ankara'nın hem çevresel hem de toplumsal açıdan risk altında olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler : Hava kirliliği, hava olayları, iklim değişikliği, sıcaklık artışı

1.GİRİŞ

Son yıllarda küresel ölçekte yaşanan iklim değişikliğinin yarattığı sonuçlar insan yaşamının yoğun olduğu kentleri de derinden etkilemektedir. Kentsel alanlar artan nüfus, düzensiz yapılaşma ile birlikte azalan yeşil alanlar nedeniyle iklim değişikliğinin etkilerini daha derinden hisseder hale gelmiştir. Aşırı hava olayları(sıcaklık artışları, düzensiz yağış rejimleri, ani hava olayları, hava kirliliği gibi etkiler kent yaşamını olumsuz etkilemektedir.

Türkiye'nin başkenti Ankara, karasal iklim özelliklerine sahip bir kent olmasına rağmen son yıllarda sıcaklık değerlerindeki artış, kuraklık, ani hava olaylarında belirgin artışlar yaşandığı görülmektedir.(MGM 2023a).

Bu çalışmada Ankara'nın tercih edilmesinin temel nedeni, Cumhuriyetin ilanı ve başkent olarak seçilmesinin ardından kent nüfusunun hızla artmasıdır. 1920'lerden 2000 yılına kadar geçen sürede, Ankara'nın ülke çapında merkezi idari ve kontrol fonksiyonlarını üstlenmesi ile kamu ve hizmet sektörlerinde yaşanan hızlı gelişmeler sonucunda nüfusu yüz katın üzerinde artmış; toplumsal ve mekânsal yapısı da bu işlevler ve nüfus artışı paralelinde önemli ölçüde dönüşmüştür (Yüksel & Yılmaz, 2008). Bu bağlamda, Ankara örneğinde iklim değişikliğinin etkilerinin istatistiksel olarak değerlendirilmesi, hem mevcut durumun anlaşılması hem de yerel ölçekli önlem stratejilerinin geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Ankara iline ait sıcaklık, yağış, don olayları ve hava kalitesi verileri üzerinden iklim değişikliğinin kentsel etkileri istatistiksel verilerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Bulgular, kent planlama, afet yönetimi ve sürdürülebilir çevre politikalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İklim değişikliği, genel kavramsal çerçevede iklim sisteminin ortalama durumu veya değişkenliği üzerinde, onlarca yıl ya da daha uzun zaman ölçeklerinde gözlemlenen, istatistiksel olarak anlamlı sapmaları ifade etmektedir (Gündoğan ve ark., 2015).

Diğer yandan, 1988 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Dünya Meteoroloji Örgütü tarafından kurulan ve aynı yıl Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından onaylanan Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), iklim değişikliğini doğal değişkenler veya insan temelli faaliyetler yüzünden iklimde zamanla ortaya çıkan değişiklikler olarak tanımlamakta (IPCC, 2014) iken 1992 yılında imzalanan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde ise, "karşılaştırılabilir bir zaman döneminde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan etkinlikleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik" olarak tanımlanmaktadır (Bahçeci, 2019).

İklim değişikliği küresel bir sorun olmakla birlikte birçok sektörel alanda etkisini göstermesi nedeniyle insanoğlunun başına gelen en büyük sorunlardan biridir. Küresel düzeyde yaşanan çevresel değişimlerin başlangıç noktası olarak genellikle Sanayi Devrimi kabul edilmektedir. Bu süreçle birlikte fosil yakıt kullanımının artması, atmosferdeki sera gazı birikiminde dikkate değer bir yükselişe yol açmıştır. Sanayi öncesi dönemde yaklaşık 280 ppm düzeyinde olan atmosferik karbondioksit (CO₂) seviyesi, 1958 yılında 315 ppm olarak ölçülmüştür. 2012 yılına gelindiğinde bu değer 394 ppm'e kadar ulaşmış, böylece son birkaç yüzyılda yaşanan artışın

tarihsel düzeyleri aştığı görülmüştür. Bu oranlar, son 700 bin yıla ait doğal kayıtlar çerçevesinde gözlemlenen 180–300 ppm aralığının oldukça üzerine çıkmıştır (Türkeş, 2012; Scripps, 2025). 2017 yılında ölçülen 405,5 ppm’lik seviye, 2025 yılında 426 ppm’e yükselmiş ve böylece sekiz yılda 20,5 ppm’lik bir artış kaydedilmiştir. Bu veriler insan faaliyetleri sonucunda küresel bazda karbon emisyonlarının güçlü bir şekilde devam ettiğini ve sera gazı birikiminin hızla arttığını göstermektedir. Yine sanayi devrimi ile birlikte yaşanan kentleşmenin de bu etkiyi arttırdığı düşünülmektedir. Gözlenen ve öngörülen iklimsel değişimler nüfusun çoğunluğunun yaşadığı kentsel alanları önemli derecede etkileyecektir (Çağlak ve Türkeş, 2022). İklim değişikliğinin etkilerinin önümüzdeki yıllarda daha da şiddetlenerek olumsuz koşulların artmasına yol açması beklenmektedir (Atay vd., 2012). İklim değişikliğine bağlı olarak kentlerde meydana gelen şiddetli ve aşırı yağışlar sonucu oluşan seller, yoğunlaşan şehir ısı adaları ve sıcak hava dalgaları gibi çeşitli riskler mevcuttur; bu durumların kentlerde ciddi sıcaklık streslerine yol açması beklenmektedir (Çağlak ve Türkeş, 2022). Bu bağlamda yapılan hesaplara göre iklim değişikliği sonucunda 100 yıl içinde 1,2 milyar kişinin su sıkıntısı çekeceği ve ani sel baskınlarından dolayı yıllık 2,5 milyon kişinin öleceği öngörülmektedir (Eker, 2011).

3. TÜRKİYE VE ANKARA’DA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE AFET RİSKİ

2024 yılı verilerine göre, Türkiye nüfusunun %93,4’ü kentsel alanlarda (il ve ilçe merkezlerinde) yaşamaktadır. Bu değer 2023 yılında %93 iken, 2024 yılında %0.4’lük artışla %93,4’e ulaşmıştır (TÜİK, 2025).

2024 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre Türkiye nüfusu 85.664.944 kişi, yıllık nüfus artış hızı ise %0.34’tür. Ankara, 5.864.049 kişi ile İstanbul’dan sonra nüfusu en kalabalık il olup nüfus artış hızı %10,4 ile Türkiye ortalamasının üzerindedir. Yapılan projeksiyonlara göre Ankara nüfusunun 2030 yılında 6.062.005 kişi olması öngörülmektedir (TÜİK, 2025). Ankara İli Yerel İklim Değişikliği Eylem Planı Açıklama Raporu’nda ise 2030 yılı için Ankara nüfusunun 6.680.781 kişi olacağı öngörülmüştür (ABB, 2022).

Ankara kenti nüfus artış hızının Türkiye ortalaması üzerinde olması, Ankara’nın İstanbul’dan sonra en kalabalık kent olması, kentleşme düzeyinin ve kentsel alanlarda yaşayan nüfusun giderek artması gibi faktörler, bir yandan kentte beklenen olası iklim değişikliği etkilerinin artabileceği, diğer yandan kentte iklim değişikliğinden kaynaklı olarak yaşanabilecek afetlerden de ne kadar çok kişinin etkilenebileceğini ifade etmesi açısından önem arz etmektedir.

Türkiye, mevcut iklim koşulları, iklim değişikliği ve değişkenliği ile geleceğe yönelik iklim senaryoları bakımından orta ila yüksek risk kategorisinde yer almaktadır (Türkeş, 2017). Çoğu iklim modeli projeksiyonlarına göre, Türkiye’de gelecekte belirgin iklim değişikliklerinin yanı sıra, bu değişikliklere bağlı olarak aşırı meteorolojik ve iklimsel olayların ile afetlerin meydana gelmesi beklenmektedir. (Turp ve ark., 2014; Öztürk ve ark., 2014; Türkeş, 2017). Yapılan araştırmalar Türkiye’nin de dâhil olduğu Akdeniz bölgesinin, içinde bulunduğumuz yüzyıldaki iklim koşullarının daha sıcak ve daha kuru olacağını göstermiştir. Başka bir deyişle, daha sıcak bir iklim, şiddetli kuraklık ve sel olaylarını artıracaktır. (Öztürk ve ark. 2014).

Ankara ise, aylık yağışların normalin altında olduğu, Türkiye’nin Kuraklık ‘Afet/Felaket’ Riski görece yüksek olan illeri arasında yer almaktadır (Türkeş (2017). Hem Ankara’nın yağış ve

sıcaklık verilerindeki değişimler hem de iklim değişikliği ile ilgili ulusal ve küresel ölçekli projeksiyonlar doğrultusunda, Ankara'nın orta vadede iklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkacak kuraklık ve buna bağlı sorunlarla karşı karşıya kalması öngörülmektedir (ABB, 2022).

Ankara İli Yerel İklim Değişikliği Eylem Planı'nda (ABB 2019) , 1975-2020 yılları arasındaki sıcaklık değerleri baz alınarak yapılan sıcaklık eğilimi hesaplamalarına göre, Ankara aylık ortalama sıcaklık değerlerinin 1995 yılı itibariyle ısınmayı gösterdiği, 2000 yılı itibariyle sıcaklık anomali değerlerinin 2°C üzerinde görüldüğü belirtilmiştir. Yapılan projeksiyonlarda ise sıcaklıklardaki bu artış eğiliminin devam edeceği görülmektedir.

Çobanyılmaz ve Duman Yüksel (2013) de, 2050 yılı için gerçekleştirdikleri projeksiyonlarda, Ankara kentinde zaman içerisinde sıcaklıkların ortalama 3,8°C artış göstereceğini belirlemiş, kentin doğal tehlike riskleri bakımından kuraklık riski altında olduğunu ifade etmişlerdir.

1910-2010 yılları arasındaki sıcaklık ortalaması ile kıyaslandığında, 2100 yılına kadar aylık sıcaklık ortalamalarının iyimser senaryoya göre (RCP2.6) 2°C artacağı, kötümser senaryoya (RCP8.5) göre ise 6°C'ye kadar artabileceği görülmüştür (ABB, 2022).

Genel olarak il sınırları içinde yağış miktarında çok sınırlı bir azalma beklenmekle birlikte, yağışın zamansal ve mekansal dağılımındaki değişiklikler daha belirgindir. Kentte meydana gelen aşırı yağışlar, bölgenin jeolojik ve morfolojik özelliklerine bağlı olarak toprak kayması riskini artırmaktadır. Ayrıca, yeraltı su seviyesinin yüksek olduğu bölgelerde plansız kentsel gelişim ve altyapı hizmetlerindeki eksiklikler taşkın riskini önemli ölçüde yükseltmektedir (Çobanyılmaz ve Duman Yüksel, 2013).

Buna ek olarak, TÜİK'in 2015 yılına ait illerde yaşam endeksi araştırma sonuçları incelendiğinde, Ankara'ya ilişkin veriler doğrultusunda hem hava hem de gürültü kirliliği alanlarının, kent için öncelikli müdahale gerektiren çevresel sorunlar olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalara dayanarak, Ankara'nın iklim değişikliğine karşı yüksek derecede kırılganlık gösterdiği belirlenmiştir (ABB, 2022).

İklim değişikliği kentlerde, hava kirliliği, orman yangını, kuraklık, sıcak dalgası gibi etkilerin yanı sıra özellikle iklim parametrelerindeki değişime bağlı olarak meydana gelen, meteorolojik afetler olarak nitelendirilebilecek afetlere de neden olmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Ankara 2010-2021 yılları arasında İç Anadolu Bölgesi'nde en fazla meteorolojik faaliyetin yaşandığı 5. ildir. 2021 yılında Ankara'da değişen şiddetlerde meteorolojik kuraklık etkili olmuştur. Kum fırtınası afeti meydana gelmiştir (MGM, 2022).

Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre, Ankara'da 2015-2023 yılları arasında, sel/su baskını, şiddetli yağış/fırtına, dolu, yıldırım, kuvvetli kar ve don olmak üzere toplam 60 meteorolojik afet yaşanmıştır. Bkz. Çizelge 1. Bunlar arasında seller ilk sırayı alırken, bunu şiddetli yağış/fırtına ve dolu izlemiştir (MGM, 2022)

Çizelge 1. MGM verilerine göre 2015-2023 yılları arasında Ankara’da yaşanan meteorolojik karakterli afetler (MGM 2019-2023)

Afet	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Türkiye Toplam	731	654	598	871	936	984	1024	1032	1475
Ankara Toplam	13	3	6	14	12	12	14	15	34
Sel/Su Baskını	8	2	4	8	3	5	5	8	15
Şiddetli Yağış/Fırtına	3	1	1	3	5	5	5	2	11
Dolu	2	0	1	1	2	1	2	5	8
Yıldırım	0	0	2	1	1	1	2	0	0
Kuvvetli Kar	0	0	0	1	1	0	0	0	0
Don	0	0	1	0	1	0	0	0	0

Türkiye genelinde yaşanan afetler sayısında 2015-2023 zaman aralığında meteorolojik afet sayısında belirgin bir artış görülmektedir. 2023 yılı ele alınan zaman aralığı açısından en yüksek değer olarak kayıtlara geçmiştir.

Ankara’da da Türkiye genelinde yaşanan meteorolojik afet sayısına paralel olarak artış gözlenmekte olup, meydana gelen meteorolojik afetlerin başında sel ve su baskını geldiği görülmektedir. Bunu şiddetli yağış ve fırtına takip etmektedir.

Ankara’da meydana gelen meteorolojik kaynaklı afetler, Türkiye genelindeki yıllık toplam afetlerin %1-2’sini oluşturmaktadır. Ancak, olay sayılarının diğer şehirlere kıyasla daha az olmasına rağmen, Ankara’da bu tehditlere maruz kalan nüfus ve ekonomik varlıkların yoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda, şehrin kırılganlık düzeyinin yüksek olduğu değerlendirilmiştir. (ABB, 2022).

Ankara kentinde iklim değişikliğine bağlı olarak yaşanan, sel, sıcak dalgası, don, kuraklık, orman yangınları, hava kirliliği gibi etkiler ve bunlara dair istatistiki veriler aşağıda ayrıca açıklanmıştır.

3.1 Ankara ve şiddetli yağış, sel ve su baskını

Kentlerdeki yapılaşma faaliyetleri sonucunda topoğrafik yapının değiştirilmesi, geçirgen yüzeylerin azalması ve geçirimsiz yüzeylerin artması, doğal drenaj deseninin dikkate alınmaması veya göz ardı edilmesi, akarsu yataklarının beton kanallara dönüştürülmesi, kesitlerinin daraltılması ya da tamamen kapatılması gibi uygulamalar, suyun doğal hareketini ve akış sistemini olumsuz yönde etkilemekte; bu durum yer altı ve yerüstü su kaynaklarının beslenmesini engelleyerek su döngüsünün kesintiye uğramasına sebep olmaktadır. Sonuç olarak, yağış süresince oluşan suyun etkin bir şekilde drene edilememesi nedeniyle yollar ve sokaklar suyla kaplanmaktadır (Coşkun Hepcan, 2019).

Ankara’da mevcut yerleşim alanlarında gözlenen taşkınların, kimi zaman kapalı dere yatakları boyunca oluşan nehir taşkınları kimi zaman ise aşırı yağış ve hızlı yüzey akışına bağlı olarak gelişen ani taşkınlar olduğu değerlendirilmektedir.

2015-2020 yılları arasında Ankara’da toplam 36 adet şiddetli yağış/fırtına, 58 adet sel olayı kayıtlara geçmiştir (MGM, 2022).

Özellikle son yıllarda ani ve şiddetli yağışlara bağlı olarak meydana gelen sel felaketlerinde can ve mal kayıpları ortaya çıkmıştır. 2018-2020 yılları arasında Ankara’da sel ve su baskınlarından 689, fırtına ve şiddetli yağışlardan 407 konut etkilenmiştir. 2019 yılında yaşanan kentsel sel olayında üç can kaybı yaşanmıştır (ABB, 2022). 7 Haziran 2022’de Ankara’da meydana gelen selde ise 5 kişi hayatını kaybetmiştir. Şiddetli yağışa bağlı olarak meydana gelen sel felaketinde m²’ye 20 kg civarında yağış düştüğü kaydedilmiştir (Anonim, 2022). 11.06.2022 tarihinde metre kareye yarım saatte 28 kg yağış düşmüş, sel sularına kapılan bir(4) vatandaş hayatını kaybetmiştir (AFAD, 2022).

3.2 Ankara ve sıcak hava dalgası

İklim değişikliğinin kentler üzerinde yarattığı baskının önemli bir diğer boyutu da, sıcaklıkların artmasıyla ilgilidir. Sıcak dalgası bir bölgede, belirli bir dönemde yerel iklim koşullarının üzerinde seyreden uzun sıcak hava dönemi olarak tanımlanabilir. Bu döneme, genellikle nem ve basınç eşlik eder. Hava koşulları ile ilişkili olarak insan ölümlerinin ve hastanelere başvuruların en önemli sebeplerinden biri de sıcak hava dalgalarıdır. Sıcak dalgalarına bağlı en yüksek ölüm oranları 65 yaş üstü insanlarda görülmektedir (İstanbul Politikalar Merkezi, 2019)

Normal yaz sıcakları ve ortalamaların üzerinde olan ısı dalgaları ve ekstrem sıcaklık değerlerinin olduğu dönemlerde ölüm oranları artmaktadır, ancak ölüm oranları ile sıcaklık arasında doğrusal bir ilişki bulunmamaktadır. Sıcaklık, doğrudan insan fizyolojisi ve kardiyovasküler sistemi üzerinde etkili olmaktadır. Çevresel sıcaklık arttığında, vücut ısı da yükselmekte; bu durum, çeşitli hastalıkların artmasına, mortalite oranlarının yükselmesine ve kardiyak rahatsızlıkların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Sıcaklık değeri başlangıç ortalamalarına göre 1 °C derece yükseldiğinde ölüm oranları yaklaşık %0,2 ile %5,5 oranında yükselmektedir. Avrupa’da 2003 yılı Haziran ayında görülen ve beş gün devam eden sıcak dalgası sonucu yaklaşık 70.000 ölüm meydana gelmiştir (Çelik vd. 2008).

1991-2020 yılları arası sıcak hava dalgası yıllık ortalama toplam gün süresi Gümüşhane, Kütahya, Ankara, Çankırı, Çorum, Kırşehir, Kırıkkale, Yozgat, Amasya, Sivas, Tokat ve Çankırı çevrelerinde 5 ila 10 gün aralığındadır. 2024 yılında en fazla sıcak dönem sayısı ise 7 adet ile Ankara’da görülmüştür. Türkiye geneli normalleri ortalama sıcak dönem sayısı ise ülke genelinde 1-3 adet arasındadır (ÇŞİDB & MGM, 2024).

Yapılan araştırmalar, sıcak stresinde artışlar yaşanacağını ve özellikle yaz mevsiminde insan sağlığını tehdit eden şiddetli, yakıcı ve boğucu nitelikte sıcak stres olaylarının meydana gelmesinin beklendiğini ortaya koymaktadır (Cheung ve Hart, 2014; Erlat vd., 2020; Larsen vd., 2019; Matzarakis ve Amelung, 2008; Matzarakis ve Endler, 2010; McGregor vd., 2002; Nastos ve Matzarakis, 2019; Shartova ve Konstantinov, 2019’dan akt. Çağlak ve Türkeş, 2022).

Avrupa ülkelerinin yer aldığı iklim değişikliği ve insan sağlığına etkileri konulu projelerde yapılan tahminlere göre ise 2071–2100 yılında sıcaklığın yaklaşık 3°C derece artması ile beraber buna bağlı olarak her yıl ekstra 86.000 ölüm olayı gerçekleşeceği tahmin edilmektedir (Çelik vd. 2008).

3.3 Ankara ve hava kirliliği

Ankara’da son yıllarda artan nüfus, sanayileşme, ulaşım yoğunluğu ve kentsel dönüşüm süreçleri, hava kalitesini ciddi biçimde etkilemiştir (ÇŞİDB, 2023). Hava kirliliği, özellikle kış aylarında daha da artmakta, insan sağlığını ve çevreyi tehdit etmektedir (ÇŞİDB, 2024).

Ankara’da hava kirliliğinin başlıca nedenleri şunlardır:

- Isınma Kaynaklı Kirlilik

Ankara’da kış aylarında özellikle kömür gibi fosil yakıtların yoğun kullanımı, partikül madde (PM10, PM2.5) ve kükürt dioksit (SO₂) emisyonlarını artırmaktadır. Özellikle düşük kaliteli kömür kullanımı, bazı bölgelerde hava kalitesini ciddi şekilde etkilemektedir. (ÇMO, 2020; 2022).

- Trafik Yoğunluğu

Motorlu taşıt sayısındaki artış, egzoz kaynaklı hava kirleticilerin (özellikle NO₂ ve CO) seviyesini yükseltmektedir. TÜİK’in 2024 verilerine göre, Ankara’da motorlu taşıt sayısı yaklaşık 2,7 milyona ulaşmıştır. Egzoz gazları hava kalitesini özellikle yoğun trafik bölgelerinde olumsuz etkilemektedir (TÜİK, 2025; WHO, 2021).

- Sanayi ve İnşaat Faaliyetleri

Ankara’daki organize sanayi bölgeleri ile kent genelindeki inşaat faaliyetleri, toz emisyonlarını artırmakta ve partikül madde düzeylerinde artışa neden olmaktadır. Bu durum, hava kalitesi izleme istasyonlarında ölçülen PM10 verileriyle de desteklenmektedir (ÇMO, 2020; ÇŞİDB, 2022).

- Meteorolojik Koşullar

Ankara’nın karasal iklim özellikleri nedeniyle, özellikle kış aylarında yüksek basınç sistemleri hava sirkülasyonunu azaltmakta, bu da kirli havanın şehir üzerinde birikmesine neden olmaktadır. Avrupa Çevre Ajansı (EEA) ve Copernicus Atmosfer Gözlem Servisi gibi uluslararası kaynaklar, bu meteorolojik olayların hava kirliliğini artırıcı etkilerini vurgulamaktadır (EEA, 2022; CAMS, 2023).

Yapılan bilimsel araştırmalar, hava kirleticilere maruz kalmanın insan sağlığı üzerinde çok yönlü olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Bu etkiler arasında öne çıkan beş temel sağlık sonucu şunlardır (Baş ve Partigöç 2022):

- Solunum fonksiyonlarında bozulma ve solunum sistemi hastalıklarında artış
- Kronik solunum sistemi hastalığı olan kişilerin hastalıklarının alevlenmesinde artış
- Kronik kalp hastalığı olan kişilerin hastalıklarının alevlenmesinde artış
- Kanser insidansında artış
- Erken ölüm insidansında artış

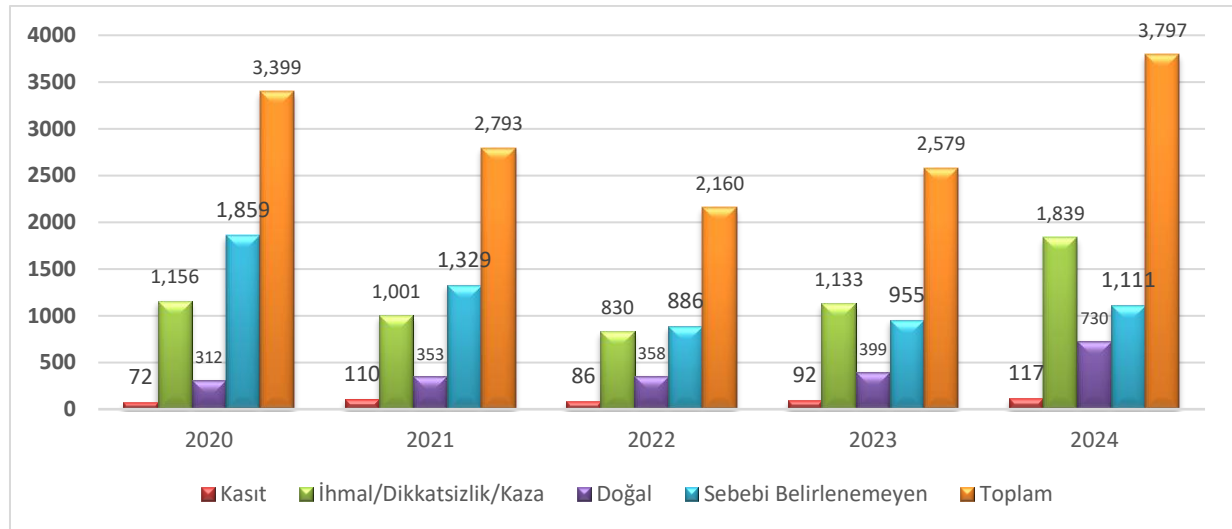
Nitekim, Küresel Hava Kalitesi Raporu (Health Effects Institute [HEI], 2024 verilerine göre, hava kirliliğinin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri artarak devam etmekte olup, hava kirliliği günümüzde küresel ölçekte ölüm nedenleri arasında ikinci sırada yer alan başlıca risk faktörü haline gelmiştir. 2021 yılında hava kirliliğine bağlı olarak dünya çapında 8.1 milyon insan ölümü gerçekleşmiştir (Health Effects Institute 2024).

Diğer yandan, 2023 Dünya Hava Kalitesi Raporuna göre, Türkiye, hava kirliliği sıralamasında 44'üncü sıraya yükselirken; Ankara, havası en kirli başkentler arasında dünya genelinde 76'ıncı sırada yer almaktadır (IQAir, 2024). Bu veriler ışığında Ankara hava kirliliğine bağlı olduğu düşünülen ölümlerin en fazla olduğu iller sıralamasında İstanbul, İzmir, Bursa'dan sonra 4.sırada yer almakta olup, ölüm sayısının 3155 olduğu saptanmıştır (Temiz Hava Hakkı Platformu, 2024).

3.4 Ankara ve orman yangınları

Ankara, yarı kurak karasal iklim özellikleri gösterir; yaz aylarında sıcak ve kurak, kış aylarında ise soğuk ve kar yağışlı bir iklim yapısı hakimdir. Yaz sıcaklıkları ortalama olarak 30 °C'yi aşarken, nem oranları %20 seviyelerine kadar gerilemektedir. (MGM, 2023). Bu koşullar, özellikle Temmuz–Eylül ayları arasında yangınların çıkması için elverişli bir ortam oluşturmaktadır.

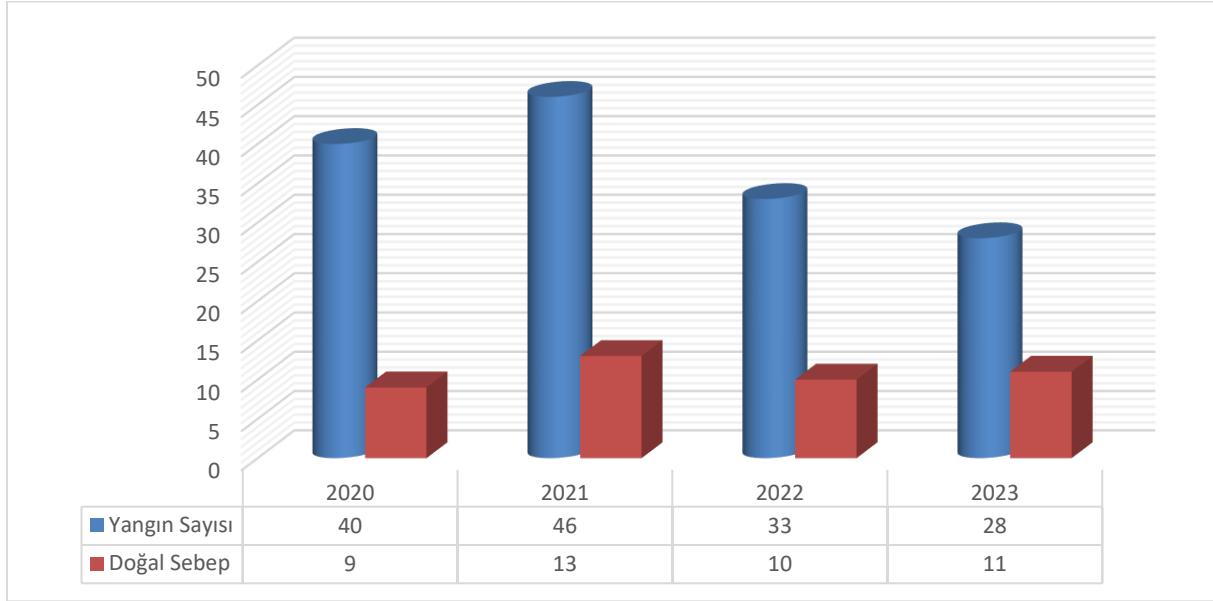
İklim değişikliği ile birlikte bölgedeki yaz mevsiminin uzadığı ve yağışsız dönemlerin sıklaştığı raporlanmaktadır (IPCC, 2021). Bu durum orman yangınlarının çıkma ihtimalini ve yayılma hızını artırmaktadır. Şekil 1.de son beş yılda Türkiye’de yaşanan orman yangın istatistikleri verilmiştir.

Görsel 1. Türkiye’de Orman Yangınlarının Çıkış Sebeplerine Sayısal Dağılımı (OGM, 2024)¹

2024 yılında yaşanan orman yangını son beş yılın en yüksek seviyesinde gerçekleşmiştir. Burada orman yangınlarına çıkış nedenlerine bakıldığında doğal nedenlerle meydana gelen orman yangınlarının sayısındaki artış son derece dikkat çekicidir. Bu da iklim değişikliğine bağlı olarak risklerin arttığının göstergesi olabilir.

¹ OGM resmi istatistikleri kullanılarak tarafımızdan derlenmiştir

Görsel 2. Ankara Orman Yangın Sayıları (OGM, 2024)²

Ankara ili genelinde orman yangını sayıları incelendiğinde ise, Ankara’da meydana gelen orman yangınlarının ele alınan yıllar itibariyle %23- %39 arasında doğal sebeplerle meydana geldiği söylenebilir.

3.5 Ankara ve meteorolojik don

Meteorolojide, hava sıcaklığının 0°C’ye veya daha altına inmesi don olayı olarak tanımlanır. Seralar, meyve-sebze ve narenciye bahçeleri ile bağlarda meydana gelen don, hem üreticiler hem de devlet açısından önemli ekonomik kayıplara yol açmaktadır. Don olayı, yalnızca tarım sektörünü değil; ulaşım, hayvancılık, sanayi, enerji, turizm, inşaat ve sağlık gibi birçok sektörde de ciddi zararlara neden olmaktadır (MGM, 2023). Türkiye’de 2019-2023 yılları arasında toplam 87 adet don olayı meydana gelmiştir (MGM, 2019-2023). Don afetlerinin büyük çoğunluğu ilkbahar mevsiminde meydana gelmiştir (MGM, 2019-2023). Ankara, 2019 yılı kış mevsiminde yaşanan don olayından etkilenen illerden biridir (MGM, 2019-2023).

İklim değişikliği nedeniyle yaşanan aşırı hava olayları don afetinin beklenmedik zamanlarda yaşanmasına neden olabilmektedir. Nitekim, 2025 yılı Mart- Nisan aylarında yaşanan don afeti, 2014 yılında yaşanan don afetinden sonra en büyük don afeti olarak kayıtlara geçmiştir (Tarım Pusulası, 2024). Yaşanan don afeti Ankara’da meyve bahçelerinde %100’e varan hasara neden olmuştur. Yaşanan don afetinden yaklaşık 6500 üreticinin etkilendiği belirtilmiştir (ABB, 2024). İstatistiki verilerden de anlaşılacağı üzere, iklim değişikliğinin etkileri don olaylarının zamanlamasını da değiştirmekte ve tarımsal üretimi etkileyerek gıda güvencesi açısından risklere yol açmaktadır.

² OGM resmi istatistikleri kullanılarak tarafımızdan derlenmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Ankara kenti iklim değişikliğinden etkilenebilirlik derecesi “yüksek derecede zarar görebilir” bir kenttir. Ankara’da geçmişten günümüze iklim değişikliğinin etkileri görülmüş olup gelecekte de iklim değişikliğinden etkileneceği tahmin edilmektedir.

Yıllık ortalama sıcaklıklardaki artışlar, kurak gün sayılarındaki artış, yağış rejimlerindeki düzensizlikler, ani ve şiddetli yağışların sıklığında artış, donlu gün sayılarındaki değişimler gibi iklim değişikliğine bağlı olarak meydana gelen meteorolojik karakterli olaylar Ankara kentini etkilemektedir.

Ankara’da yaşanan meteorolojik karakterli afetler, Türkiye’deki yıllık toplam afetlerin %1-2’sine denk gelse bile bu tehditlere maruz kalan nüfus ve varlıkların yoğunluğu dikkate alındığında şehrin kırılganlığının fazla olduğu söylenebilir (ABB, 2022).

Geçmiş verilere dayalı olarak yapılan değerlendirmeler, Ankara’daki yıllık ortalama sıcaklıkların giderek arttığını ve özellikle yaz aylarında ekstrem sıcak hava olaylarının daha sık gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler ışığında, Ankara’da önümüzdeki yıllarda yıllık yağış miktarında genel bir düşüş eğilimi gözlemlenirken, şiddetli yağışlarda önemli bir değişiklik olmadığı; bununla birlikte yağışların daha seyrek fakat daha yoğun olacağı ve kurak dönemlerin uzayacağı öngörülmektedir. Bu durum, sel ve taşkın risklerinin artmasının yanı sıra kuraklık ve su kıtlığı tehlikesini de yükseltecektir. Ayrıca, artan sıcaklık orman yangını risklerini artıracaktır. Bahar ve yaz aylarındaki yağış azalışı ile birlikte artan buharlaşma, su kaynaklarının azalmasına sebep olurken, bu azalma da ekstrem kuraklık olaylarına karşı kırılganlığı artırmaktadır (ABB, 2022).

Bu nedenle, kentin iklim değişikliğine uyum sağlayabilmesi için kısa, orta ve uzun vadeli stratejik eylem planlarının geliştirilmesi, iklim risk azaltımı ve direnç artırıcı önlemlerin bütüncül yaklaşımla hayata geçirilmesi kritik önem taşımaktadır. Bu çerçevede sürdürülebilir arazi kullanımı, afet dirençli altyapı yatırımları, yeşil alanların artırılması, su yönetimi politikalarının güncellenmesi ve erken uyarı sistemlerinin yaygınlaştırılması öncelikli adımlar arasında yer almalıdır (ÇŞİDB, 2024; IPCC, 2023).

KAYNAKLAR

AFAD, 2022. <https://www.afad.gov.tr/ankarada-meydana-gelen-saganak-yagis-hakkinda-basin-duyurusu>, Erişim tarihi: 21.06.2025.

Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2019). Ankara İli Yerel İklim Değişikliği Eylem Planı <https://www.ankara.bel.tr/files/2022/06/22/0b663954d523bfee1d1e1d5fa66a082f.pdf> Erişim Tarihi:01.06.2025

Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2022). Ankara İli Yerel İklim Değişikliği Eylem Planı. <https://www.ankara.bel.tr/files/2022/06/22/0b663954d523bfee1d1e1d5fa66a082f.pdf> Erişim Tarihi :25.05.2025

Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2024, Nisan 9). Ankara Büyükşehir Belediyesi'nden zirai don mağduru üreticilere destek. <https://www.ankara.bel.tr/haberler/ankara-buyuksehir-belediyesi-nden-zirai-don-magduru-ureticilere-destek-17766> Erişim Tarihi :15.06.2025

Anonim, 2022. https://tr.wikipedia.org/wiki/2022_Ankara_selleri Erişim Tarihi :11.06.2025

Atay, H., Tüvan A., Demir, Ö., Balta, İ. (2012). İklim Değişikliğinin Sağlık Üzerine Etkileri. Ankara: Orman ve Su İşleri Bakanlığı Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı
Klimatoloji Şube Müdürlüğü.
https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/makale/16_iklim-saglik-etki.pdf
Erişim Tarihi :05.06.2025

Bahçeci, D.,2019 Kentsel Alanda İklim Değişikliği İle Toplumsal Temelli Mücadele: Bir Yöntem Olarak Kent Bahçeleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi,İstanbul

Baş, E., Partigöç, N. S. (2022). İklim Değişikliğine Uyum Sürecinde Kent Planlamanın Rolü. *Resilience*, 6(1), 127-143. <https://doi.org/10.32569/resilience.1026712>

Copernicus Atmosphere Monitoring Service. (2023). Air quality monitoring and analysis. <https://atmosphere.copernicus.eu> Erişim Tarihi :15.06.2025

Coşkun Hepcan, Ç. 2019. Kentlerde İklim Değişikliği İle Mücadele İçin Yeşil Altyapı Çözümleri, İklim Değişikliği Alanında Ortak Çabaların Desteklenmesi Projesi (iklimİN), İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 12.

Çağlak, S. ve Türkeş, M., 2022. Yeni Bir Yaklaşımla Termal Konfor Koşullarının Günümüzde ve Gelecek İklim Koşullarındaki Mekânsal Dağılışının Analizi: Bolu Kenti Örneği. Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences, 20 (2): 338-358.

Çelik, S., Bacanlı, H. ve Görgenç, H. 2008. Küresel İklim Değişikliği ve İnsan Sağlığına Etkileri, Telekomünikasyon Şube Müdürlüğü.

Çevre Mühendisleri Odası (2022) Türkiye hava kirliliği raporu 2022 TMMOB Yayınları, <https://www.cmo.org.tr> Erişim Tarihi:20.05.2025

Çevre Mühendisleri Odası. (2020). Türkiye hava kirliliği raporu 2020. TMMOB Yayınları. <https://www.cmo.org.tr> Erişim Tarihi:20.05.2025

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022). Türkiye hava kalitesi izleme raporu. <https://webdosya.csb.gov.tr/> Erişim Tarihi:01.06.2025

Çobanyılmaz, P. ve Duman Yüksel, Ü., 2013. Kentlerin İklim Değişikliğinden Zarar Görebilirliğinin Belirlenmesi: Ankara Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 17(3): 39-50.

Eker, Z. (2011). İklim Değişikliği Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

European Environment Agency. (2022). Air quality in Europe — 2022 report (Report No. 9/2022). <https://www.eea.europa.eu> Erişim Tarihi:02.06.2025

Gündoğan, A. C., Baş, D., Sayman, R. Ü., Arıkan, Y., ve Özsoy, G. 2015. A'dan Z'ye İklim Değişikliği Başucu Rehberi. Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi. https://rec.org.tr/wp-content/uploads/2016/11/adanzye_iklim_degisikligi_basucurehberi.pdf, Erişim Tarihi:17.06.2025

Health Effects Institute. (2024). New State of Global Air report finds air pollution second leading risk factor for death. State of Global Air. <https://www.stateofglobalair.org/news-events/new-state-global-air-report-finds-air-pollution-second-leading-risk-factor-death>

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2014). Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. IPCC. <https://www.ipcc.ch/report/ar5/syr/> Erişim Tarihi:02.06.2025

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2021). Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report. Cambridge University Press.

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2023). AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/> Erişim Tarihi:02.06.2025

IQAir. (2024). 2023 Dünya Hava Kalitesi Raporu. <https://www.iqair.com/world-most-polluted-cities> Erişim Tarihi 18.06.2025

İstanbul Politikalar Merkezi. (2019). Sıcak hava dalgaları: İklim değişikliğiyle artan tehdit ve sıcak-sağlık eylem planları. <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/Document/sicak-hava-dalgaları-iklim-degisikligiyle-artan-tehdit-ve-sicak-saglik-eylem-planlari-9b0bdc/sicak-hava->

dalgaları-iklim-degisikligiyle-artan-tehdit-ve-sicak-saglik-eylem-planlari-9b0bdc.pdf Erişim Tarihi :15.06.2025

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM 2019-2023) Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2019-2023 Don Afet Raporları <https://mgm.gov.tr/> Erişim Tarihi:03.06.2025

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM). (2023). 2023 Yılı Meteorolojik Afetler Değerlendirmesi Raporu, <https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/raporlar/2023-metafet-raporu.pdf> Erişim Tarihi :01.06.2025

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM). (2023a). Ankara İklim Verileri. <https://mgm.gov.tr/> Erişim Tarihi:02.06.2025

Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2022). Türkiye meteorolojik afetler değerlendirmesi (2010–2021). T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. <https://mgm.gov.tr/files/iklim/turkiye-meteorolojik-afetler-degerlendirmesi-2010-2021.pdf> Erişim Tarihi :15.06.2025

Orman Genel Müdürlüğü (2024).Resmi İstatistikler, Ormancılık İstatistikleri, <https://www.ogm.gov.tr/tr/e-kutuphane/resmi-istatistikler> Erişim Tarihi:01.06.2025

Öztürk, T., Türkeş, M., Kurnaz, M.L., 2014. RegCM4.3.5 İklim Modeli Benzetimleri Kullanılarak Türkiye'nin Gelecek Hava Sıcaklığı ve Yağış Klimatolojilerindeki Değişikliklerin Çözümlemesi. Ege Coğrafya Dergisi, 20 (1): 17-27.

SCRIPSCO2. (2025). https://scrippsco2.ucsd.edu/data/atmospheric_co2 Erişim Tarihi :15.06.2025.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı & Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2025). 2024 Yılı İklim Değerlendirmesi, <https://mgm.gov.tr/FILES/iklim/yillikiklim/2024-iklim-raporu.pdf>, Erişim tarihi: 21.06.2025

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022). Ulusal Hava Kalitesi İzleme Ağı. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. <https://www.havaizleme.gov.tr> Erişim Tarihi:01.06.2025

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2023). Ankara İli 2023 Yılı Çevre Durum Raporu https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/ankara_-cdr2023-20241128074751.pdf Erişim Tarihi:05.06.2025

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2024). 2024 Türkiye İklim Değişikliği Raporu. <https://iklim.gov.tr> Erişim Tarihi:25.06.2025

Tarım Pusulası, (2024). <https://www.tarimpusulasi.com/haber/bakan-yumaklidan-ureticilere-gecmis-olsun-mesaji-zirai-don-afeti-sonrasi-destek-sozu> Erişim Tarihi :10.06.2025

Temiz Hava Hakkı Platformu. (2024). Kara Rapor: Hava Kirliliği ve Sağlık Etkileri 2024 [Rapor]. https://temizhavahakki.org/wp-content/uploads/2024/12/Kara-Rapor-2024_final.pdf Erişim Tarihi:11.06.2025

Turp, M.T., Öztürk, T., Türkeş, M. ve Kurnaz, M. L. 2014. Regcm4.3.5 Bölgesel İklim Modelini Kullanarak Türkiye ve Çevresi Bölgelerin Yakın Gelecekteki Hava Sıcaklığı ve Yağış Klimatolojileri İçin Öngörülen Değişikliklerin İncelenmesi. Ege Coğrafya Dergisi 23(1): 1-24.

TÜİK, (2015). İllerde Yaşam Endeksi, 2015 TÜİK Haber Bülteni, Tarih:22.01.2016 Sayı:24561

TÜİK, 2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684> Erişim Tarihi :15.06.2025

TÜİK, 2025. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2024-53783> Erişim Tarihi :15.06.2025

Türkes, M. (2012). Türkiye’de gözlenen ve öngörülen iklim değişikliği, kuraklık ve çölleşme. Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi, 4(2), 1-32.
https://doi.org/10.1501/Csaum_00000000063

Türkeş, M. 2017. Türkiye’nin İklimsel Değişkenlik ve Sosyo-Ekolojik Göstergeler Açısından Kuraklıktan Etkilenebilirlik ve Risk Çözümlemesi. Ege Coğrafya Dergisi, 26 (2): 47-70.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2025). Motorlu kara taşıtları istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr> Erişim Tarihi :02.06.2025

World Health Organization. (2021). Ambient (outdoor) air pollution. [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ambient-\(outdoor\)-air-quality-and-health](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ambient-(outdoor)-air-quality-and-health) Erişim Tarihi: 12.06.2025

Yüksel, Ü. D., & Yılmaz, O. (2008). Ankara kentinde kentsel ısı adası etkisinin yaz aylarında uzaktan algılama ve meteorolojik gözlemlere dayalı olarak saptanması ve değerlendirilmesi. Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 23(4), 937–952.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE UYUM STRATEJİLERİ KAPSAMINDA PEYZAJ TASARIMINDA DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜNÜN KULLANIMI: KALECİK ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. Hande ASLAN

Ankara Üniversitesi Kalecik Meslek Yüksekokulu

handeaslan@ankara.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-2659-3604

Öğr. Gör. Dr. Berna YELEN

Ankara Üniversitesi Kalecik Meslek Yüksekokulu

yelen@ankara.edu.tr - ORCID ID: 0009-0004-3391-6047

ÖZET

İklim değişikliği, sanayi devrimi ile birlikte fosil yakıtların kullanımının artması, aynı zamanda yaşanan teknolojik buluşlar ile birlikte insanın sınırlı olan doğal kaynaklar üzerinde baskı yaratmaya başlaması ile ortaya çıkmış olan en önemli küresel sorunlardan biridir. Son yıllarda dünya ekosisteminde, ekonomik sektörlerde, kentlerde ve insan sağlığı üzerinde farklı boyutlarda iklim değişikliğinin etkileri görülmektedir. Türkiye, iklim değişikliğinin ciddi sonuçlarının olabileceği ve gelecek nesillerin yaşamını tehdit edebileceği bilinciyle iklim değişikliğinin etkilerine uyum ve azaltımda ulusal eylem planları hazırlamış olup aynı zamanda uluslararası alanda da küresel bir sorun olan iklim değişikliği ile mücadelede iş birliğinin önemini farkındadır. Kentler yağış rejiminin değişmesi, kurak gün sayılarının artması, kentsel ısı adası etkilerinin artması gibi insan yaşamını olumsuz etkileyen ve doğal çevre üzerinde de olumsuz durumlar yaratan iklim değişikliği etkileri altındadır. İklim değişikliğinin bu etkileri peyzaj planlama ve tasarımı üzerinde belirleyici rol oynamakta, iklim değişikliğine uyum stratejilerinin sürdürülebilir peyzaj tasarımı anlayışı içerisinde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle değişen sıcaklıklara bağlı olarak pek çok bitki ve hayvan türü yok olma tehlikesi altındadır. Bitkilerin havayı serinletme etkisi, nemi artırması, sıcak dönemlerde gölge sağlaması gibi kentlerde insan konforunu artırmaya ve bahsi geçen olumsuz etkilerin daha az hissedilmesine yönelik etkileri pek çok çalışma ile kanıtlanmıştır. Hem yok olma tehlikesi altındaki bu türlerin korunması, hem de iklim değişikliğine karşı daha dirençli kentsel tasarımlar yapılabilmesi için doğal bitki örtüsü potansiyelinden yararlanılması gerekmektedir. Bu amaçla bu çalışmada, Ankara'nın Kalecik ilçesi örneği üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Kalecik ve çevresinin doğal bitki örtüsünde yer alan, peyzaj tasarımlarında tercih edilebilecek türler ve bunların kullanım olanakları irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğal bitki örtüsü, iklim değişikliği, peyzaj tasarımı, uyum stratejileri

1. GİRİŞ

Yerkürenin varoluşundan bu yana geçen 4.5 milyar yıl içerisinde iklim sistemi önemli değişimler yaşamıştır. Bu değişimler sanayi devrimine kadar olan süreçte doğal etkenlere bağlı olarak yaşanırken, Sanayi Devrimi'nden sonra doğal faktörlerdeki değişime ek olarak insan etkinliklerinin de etkisiyle hızlı bir artış eğilimi içine girmiştir (Türkeş ve ark. 2000). Nitekim, Sanayi Devrimi'nden sonra, fosil yakıt kullanımındaki artış, ormanların azalması, arazi kullanımındaki değişiklikler, tarımsal etkinlikler, kentleşme ve sanayileşme gibi faktörlerdeki artışa bağlı olarak atmosferdeki sera gazları birikimleri artmakta bu da küresel sıcaklıkları artırarak iklimlerin değişmesine neden olmaktadır (DPT 2000). Böylece insanoğlunun, iklimi etkilediği yeni bir dönem başlarken, diğer yandan sınırsız ihtiyaçlarını kıt kaynaklar ile karşılamak istemesi doğanın taşıma kapasitesini zorlamış ve bunun sonucunda önce yerel ekosistem değişerek bölgesel iklimler etkilenmiş ve iklim değişikliği kavramı günümüzün küresel ölçekte karşılaşılan en büyük sorunlarından biri haline gelmiştir (Kepoğlu ve Yelen 2014).

1988 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), iklim değişikliği ve olası etkilerinin gözlemlenmesi konusunda uluslararası düzeyde en yetkin otorite konumundadır. Panelin başlıca amacı, iklim sistemi üzerine çalışan çok sayıda bilim insanını ortak bir platformda buluşturmak ve bilimsel verilere dayalı kapsamlı analizler yoluyla bütüncül sonuçlara ulaşmaktır. IPCC, yayımladığı çeşitli raporlar aracılığıyla iklim değişikliğini sistematik biçimde değerlendirmekte; bu değişimin yol açabileceği sonuçları ise 'endişe verici'den 'tehlikeli'ye uzanan bir yelpazede sınıflandırmaktadır (Çelebi ve Kaya 2022).

Bu gelişmeleri takiben iklim değişikliği anlaşmalarının bel kemiğini oluşturan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS - UNFCCC), 1992 yılında Birleşmiş Milletler'in New York'taki genel merkezinde kabul edilmiştir. Kamuoyunda "İklim Sözleşmesi" olarak da bilinen bu sözleşme, 1994 yılında yürürlüğe girmiş ve 166 ülke tarafından imzalanmıştır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne şu anda 198 Taraf (197 Devlet ve 1 bölgesel ekonomik entegrasyon örgütü) bulunmaktadır (Çelebi ve Kaya 2022).

Küresel iklim değişikliği mücadelesinde dönüm noktalarından biri olan Kyoto Protokolü, 1997 yılında Japonya'da imzalanmış ve 2005 yılında Rusya'nın protokole taraf olmasıyla yürürlüğe girmiştir. Protokol kapsamında, imzacı ülkeler sera gazı emisyonlarının azaltılmasını taahhüt etmişlerdir. Gelişmiş ülkeler için 2008-2012 yıllarını kapsayan ilk yükümlülük döneminde, sera gazı salınımlarının ortalama %5 oranında azaltılması hedeflenmiştir. Ancak, sera gazı emisyonlarında önemli bir paya sahip olan Amerika Birleşik Devletleri protokolü imzalamış olmasına rağmen taraf olmamıştır. Kyoto Protokolü'nün ilk taahhüt dönemi 31 Aralık 2012 tarihinde sona ermiştir (Şanlı ve ark..2017).

İklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik uluslararası düzeydeki gelişmelerin bir sonucu olarak, Birleşmiş Milletler çatısı altında gerçekleştirilen müzakereler neticesinde Paris Anlaşması, 2015 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne (BMİDÇS) taraf ülkelerce kabul edilmiş ve 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma, küresel ortalama sıcaklık artışının Sanayi Devrimi öncesi döneme kıyasla 2°C'nin oldukça altında tutulmasını ve tercihen

1,5°C ile sınırlandırılmasını amaçlamaktadır (UNFCCC, 2015). Bu hedef doğrultusunda, gelişmiş ülkelerin tarihsel sorumlulukları göz önünde bulundurularak, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik küresel çabalara liderlik etmeleri beklenmektedir (IPCC, 2018).

Paris Anlaşması ayrıca, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine uyum kabiliyetini arttırmak, iklim direncini ve sera gazı düşük salımlı büyümeyi gıda üretimini tehdit etmeyecek biçimde güçlendirmek, düşük salımlı ve iklim yönünden dirençli büyümeyle uyumlu finansman akışını sağlamak konularını amaçlamakta, iklim değişikliği eylemleri, müdahaleleri ve etkileri ile sürdürülebilir kalkınmaya adil erişim ve yoksulluğun ortadan kaldırılması arasındaki önemli ilişkinin altını çizmektedir (Çelebi ve Kaya 2017).

2. TÜRKİYE’DE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE SÜRECİ VE YASAL MEVZUAT

Türkiye’de iklim değişikliğine yönelik çalışmaların tarihçesine bakıldığında, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1963-1967) doğrudan kavramsal bir açıklama olmamasına rağmen, uluslararası sürdürülebilir çevre politikaları çerçevesinde iklim değişikliğine yönelik politika gelişimine başlamıştır. Ancak bu adımdan sonra gerek iklim değişikliğinde sorumluluğu olacak kadar gelişmemiş bir ülke olması, gerekse sorunla ilgili endişelerin büyütüldüğü düşüncesi nedeniyle iklim değişikliği politikası yeterince hızlı gelişmemiştir (Selçuk 2023). Türkiye’nin iklim politikaları 1990’lı yıllarda başlamıştır (Düzgün 2020). Nitekim, 1990-1994 yıllarını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı ile Türkiye’de iklim değişikliği, ulusal kalkınma gündemine resmî olarak entegre edilmiştir. Bu doğrultuda, iklim değişikliğiyle mücadele ve hava kalitesinin iyileştirilmesine yönelik bütüncül ve sürdürülebilir politika yaklaşımlarının belirlenmesi amacıyla ‘İklim Değişikliği ve Hava Yönetimi Koordinasyon Kurulu’ oluşturulmuştur. 1999 yılında ise ekonomik büyümenin çevresel etkilerini dengelemek ve çevresel sürdürülebilirliği temin etmek amacıyla ‘Ulusal Çevre Eylem Planı (UEP)’ hazırlanmıştır. Söz konusu plan, Türkiye’nin iklim değişikliğiyle ilgili ulusal strateji ve eylem planlarının oluşturulmasına temel teşkil etmiş; ayrıca Türkiye’nin uluslararası çevre rejimleriyle kurumsal uyumunu artırmaya yönelik koordinasyon mekanizmalarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Selçuk 2023). Bu bağlamda, Türkiye’de iklim politikalarının temel hedefi, kalkınma öncelikleri ve uluslararası gelişmeleri de göz önünde bulundurarak, ekonomik, sosyal ve çevresel konuları dengeli bir şekilde ele almakta ve sürdürülebilir kalkınma yolunda ilerlemeyi hedeflemektedir (İklim Değişikliği Başkanlığı 2025). Türkiye’nin küresel iklim değişikliği ile mücadelesindeki temel hedef ise, sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla uyumlu biçimde, küresel ölçekte yürütülen çalışmalara farklılaştırılmış ortak sorumluluklar ilkesi doğrultusunda ve ulusal özgün koşullarını da dikkate alarak katılım sağlamaktır. Bu doğrultuda, düşük karbon yoğunluğuna ulaşmak suretiyle vatandaşların yaşam kalitesini artırmak hedeflenmekte; yenilenebilir enerji kaynaklarının desteklenmesi ve iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik politikaların, ulusal kalkınma stratejileriyle bütünleştirilmesi amaçlanmaktadır (Düzgün 2020).

Türkiye, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ne (BMİDÇS) 2004 yılında taraf olmuştur. Söz konusu sözleşmeye taraf olma sürecinin gecikmesinin temel nedeni, Türkiye’nin hem “EK-1” hem de “EK-2” listelerinde yer almasıdır. Bu durum, Türkiye’ye 1990 yılı emisyon düzeylerine dönme yükümlülüğü getirmekte ve EK-1 dışı ülkelere teknoloji ile

finansman desteği sağlama sorumluluğu yüklemekteydi. Bu çerçevede, Türkiye ilgili dönemde sözleşmeye taraf olmamıştır. 2001 yılında gerçekleştirilen Marakeş Zirvesi'ne kadar olan süreçte, ülkemizin sözleşme kapsamındaki özel konumunun tanınması ve ek listelerden çıkarılması yönünde yoğun diplomatik girişimlerde bulunulmuştur. Türkiye'nin 2004 yılında sözleşmeyi imzalamasının ardından Taraflar Konferansı (COP) süreçlerine katılım sağlanmaya başlanmış; bu tarihe kadar ise müzakerelerde yalnızca gözlemci statüsünde yer almıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye, iklim değişikliğiyle mücadele konusunda daha etkin politikalar benimsemeye başlamıştır. İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu yeniden yapılandırılarak kurumsal kapasite güçlendirilmiştir. 2006 yılında Türkiye'nin ilk sera gazı emisyon envanteri çalışması tamamlanmıştır.

Türkiye, Kyoto Protokolü'nü imzalama sürecinde, sera gazı azaltım yükümlülükleri üstlenme gerekliliği ve bu yükümlülüklerin yaklaşık 20 milyar dolarlık bir ekonomik maliyet yaratacağı düşüncesi ile temkinli bir tutum sergilemiştir. Ancak, Türkiye'nin 1997 yılında henüz BMİDÇS'ye taraf olmamış olması nedeniyle, Kyoto Protokolü'nde otomatik olarak EK-B listesi dışında yer alması sağlanmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'de Kyoto Protokolü'ne taraf olunmasının, ülkenin iklim müzakerelerinde daha etkin bir rol üstlenmesine ve karar alma süreçlerinde söz sahibi olmasına olanak sağlayacağı düşüncesi ile Türkiye Kyoto Protokolü'ne 2009 yılında taraf olmuştur (Baltacı 2019).

Türkiye 2015 yılında imzalanan Paris Anlaşmasına, bahsedilen özel koşullara yönelik yapılan değerlendirmeler ve diplomatik girişimlerin ardından 7 Ekim 2021 tarihinde resmi olarak taraf olmuştur. Anlaşma ile birlikte Türkiye tarafından 2053 yılına yönelik "net sıfır emisyon" hedefi ilan edilmiş ve bu kapsamda yeşil kalkınma odaklı yeni bir kalkınma vizyonu hayata geçirilmiştir. Türkiye'nin Paris Anlaşması'na taraf olma iradesiyle paralel şekilde geliştirilen bu hedef, tüm sektörleri kapsayan kapsamlı bir yeşil dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. Söz konusu dönüşüm sürecinin ulusal düzeyde etkin bir biçimde yürütülebilmesi amacıyla, 29 Ekim 2021 tarihinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı bünyesinde İklim Değişikliği Başkanlığı kurulmuştur. Bu başkanlık, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum çalışmalarında ulusal ve uluslararası düzeyde politika, strateji ve eylemlerin belirlenmesi, müzakere süreçlerinin yürütülmesi ve ilgili kurum ve kuruluşlarla koordinasyonun sağlanması gibi temel görev ve sorumlulukları üstlenmektedir (İklim Değişikliği Başkanlığı 2025).

3. KENTLER VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Kentler hem iklim değişikliği üzerine etki etmekte, hem de iklim değişikliğinden etkilenmektedir. Kentler sahip oldukları yapısal ve işlevsel özellikleri nedeniyle iklim değişikliğinin başlıca nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Artan nüfus, ekonomik faaliyetler ve hizmet tüketimi ile kentler iklim değişikliğini daha fazla tetiklemeye başlamıştır (Gergin 2024). Birleşmiş Milletler verilerine göre bugün dünya nüfusunun %55'i kentsel alanlarda yaşamakta olup bu oranın 2050 yılına kadar %68'e çıkması beklenmektedir. Projeksiyonlar 2050 yılına kadar kentsel alanlardaki nüfusun 2,5 milyar daha artabileceğini göstermektedir (Birleşmiş Milletler 2025). Kentler, küresel ölçekte enerji tüketiminin yaklaşık %60 ila 80'inden sorumludur ve sera gazı emisyonlarının %70'inden fazlasını üretmektedir (Talu 2019).

Plansız ve kontrolsüz kentleşme süreçleri, bir yandan doğal bitki örtüsünü ve bu alanlarda barınan ekosistemleri tahrip ederken, diğer yandan çevresel kirlenme sorunlarını derinleştirmektedir. Özellikle hava ve su kirliliğinde gözlemlenen artış, ekolojik sistemler üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta, fauna türlerinin yaşam alanlarını tehdit etmekte ve ekolojik dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Ayrıca yeşil alanların yapılaşmaya açılması, kentsel yüzeylerin geçirimsiz hale gelmesine yol açarak doğal su döngüsünü sekteye uğratmakta ve bu durum hem kent ekolojisini hem de sürdürülebilir çevre yönetimini olumsuz yönde etkilemektedir (Sezik 2025).

Kentlerin iklim değişikliğine bağlı olarak karşılaştığı tehditlerden bazıları ise, artan sıcaklıklar, sıcak hava dalgaları, kuraklık, su kıtlığı, yangınlar, yüksek sıcaklıklar ve buzulların erimesi sonucu meydana gelen deniz seviyesindeki yükselmeler, hava kalitesindeki düşüş, seller, heyelan, fırtına ve dolu gibi aşırı hava olaylardır. İklim değişikliğinin odağındaki kentlerde, biyoçeşitliliğin azalması başlıca sorunlardan bir diğeridir (Aslan ve Uslu, 2021). Özellikle değişen sıcaklıklara bağlı olarak pek çok bitki ve hayvan türü de yok olma tehlikesi altındadır.

Kentsel sistemlerin devamlılığını sağlamak, insan yaşamı ve konforunu devam ettirebilmek için iklim değişikliğine yönelik önlemler alınmasının yanı sıra iklim değişikliğine uyum sağlanması da zorunludur. Kentler iklim değişikliğine uyum çözümlerinin geliştirilebilmesi için çok çeşitli fırsatlar barındırmaktadır (Coşkun Hepcan, 2022).

İklim değişikliğine bağlı yaşanan afetlerin türü, konumu, süresi, şiddeti ve tehlike altındaki nüfusun büyüklüğü ve bunların karmaşık etkileşimleri göz önüne alındığında azaltım ve uyum çalışmaları kırılganlığın azaltılması ve dirençli kentlerin oluşturulması açısından kaçınılmazdır (Baş ve Partigöç, 2022).

4. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE UYUMDA DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜNÜN ROLÜ

İklim değişikliğinin etkileri peyzaj planlama ve tasarımı üzerinde belirleyici rol oynamakta, iklim değişikliğine uyum stratejilerinin sürdürülebilir peyzaj tasarımı anlayışı içerisinde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, iklim değişikliği ve kent planlama/ tasarım süreçleri birbirinden ayrı düşünülemez iki olgu haline gelmiştir. Kentlerin doğa ile bütünleşik şekilde tasarlanması ve doğal sistemlerin kentlerden ayrı düşünülmemesi halinde bahsi geçen afetlerin oluşma riski de azalabilecektir. Kentsel sistemlerin direncinin artırılarak iklim değişikliğine uyum sağlanmasına yönelik olarak kentlerde alınabilecek önlemler arasında yeşil alan miktarlarını artırmak olduğu söylenebilir. Özellikle yükselen sıcaklık riski karşısında kent planlama ve tasarım süreçlerinde kentsel ısı adası etkisi göz önünde bulundurularak yeşil alanlar korunmalı, miktarları ve nitelikleri artırılmalıdır.

Kentsel yeşil alanlar biyoçeşitliliği desteklemenin yanı sıra, su, toprak ve hava kalitesinin iyileştirilmesinde, gürültü azaltımında, mikroiklim koşullarının iyileştirilmesinde olumlu katkı sağlarlar (Angold vd., 2006; Barbosa vd., 2007; Jorgensen vd., 2002’de akt. Kaymaz ve Arslan, 2022). Ekolojik faydalarının yanı sıra yeşil alanların insanların beden ve ruh sağlığı üzerinde de olumlu etkileri bulunmaktadır. Yeşil alanlar aynı zamanda, insanlar arasındaki etkileşimi artıran, sosyalleşmeyi destekleyen unsurlardır. Tüm bu katkılarıyla kentsel yeşil alanlar, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile mücadelede geliştirilecek stratejiler için ve kentsel

sistemlerin farklı yönlerden dirençliliğin sağlanması yönünde katkı sağlama potansiyeline sahiptirler (Kaymaz ve Arslan, 2022).

Kentsel yeşil alanlar karbon tutma, karbon depolama, havayı serinletme, kentsel ısı adası etkisini hafifletme, gölge sağlama, toprağa suyun sızmasını sağlayarak yüzey akışı kontrolü, yaprak ve dallarla kaplı alanlarda azalan güneş radyasyonu/ısı iletimi nedeniyle azalan enerji tüketimi gibi hizmetleri ile iklim değişikliğinin etkilerine karşı kentsel dirençliliğin artırılmasında önemli faydalar sağlamaktadırlar. Parklar, kent ormanları, özel ve kamu kurum ve kuruluşlarının bahçeleri ve yol ve refüj bitkilendirmeleri, sokak ağaçları, çatı bahçeleri, kentsel yeşil alanların önemli bir kısmını oluşturmaktadırlar. Bu yeşil alanların tasarımında doğal bitki örtüsü potansiyelinden de yararlanılmalıdır. Doğal bitki örtüsündeki türlerin peyzaj tasarımlarında kullanılmasının iklim değişikliğine uyum bağlamında bazı avantajları vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür;

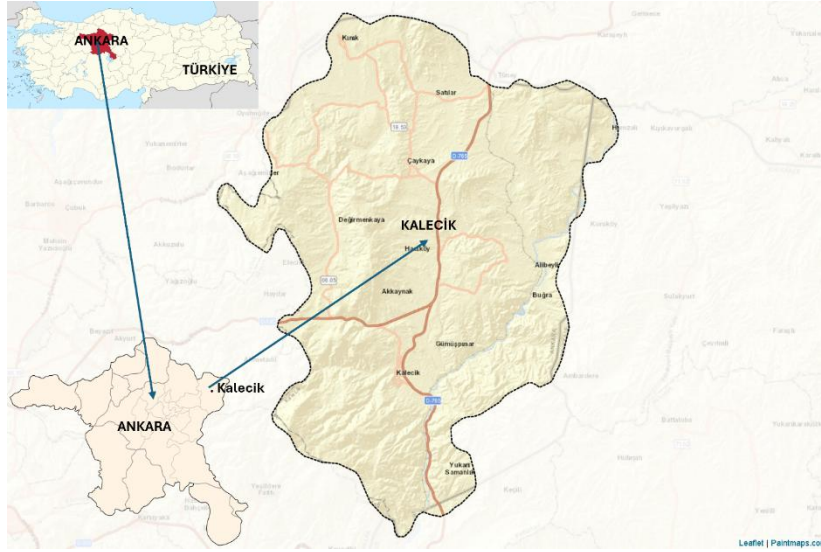
- Doğal bitki örtüsündeki türler, bulundukları yörenin ekolojisine uyum sağlamış bitkiler olduklarından, değişen çevre koşullarına daha iyi adapte olurlar. Örneğin kentin yağış rejimine adapte olmuş bitkilerin kullanımı ile ekstra sulama ihtiyacı olmayan türlerin kente kazandırılması söz konusu olabilmekte, böylece su kaynaklarının korunmasına katkı sağlanabilmektedir.
- Yerel bitkiler, özellikle iklim değişikliğinin beraberinde getirdiği ekstrem sıcaklıklar, kuraklıklar, şiddetli soğuklar ya da düzensiz yağış rejimlerine karşı daha dayanıklıdır. Pek çok egzotik türün canlılığını yitirdiği koşullarda doğal bitki örtüsündeki bu yerel türler dayanım gösterebilmektedir.
- Yerel türlerin kullanımı ile kent ve kırsal arasındaki ekosistem bütünlüğü sağlanabilmektedir.
- Doğal bitki örtüsündeki türler daha az bakım isterler. Daha az bakım, daha az gübre, pestisit ve herbisit kullanımı anlamına gelirken sürdürülebilir bir çevre kavramını desteklemektedir ve daha düşük maliyetlidir.
- Doğal bitki örtüsündeki türler aynı zamanda yaban yaşamı için de yaşama ortamı oluştururlar (Uslu ve Shakouri, 2013) böylece kentlerde biyoçeşitliliğin artmasına destek olurlar.

Tasarımlarda doğal bitki örtüsü içerisinde seçilecek olan yerel türlerin kullanımı ile kentin ekolojik koşullarına iyi adapte olmuş, çevresel etkilerden diğer türler kadar olumsuz etkilenmeyen, dolayısıyla iklim değişikliğinin etkilerine karşı daha dayanıklı, daha az bakım isteyen türler kullanılmış olunabilecektir.

Bu amaçla bu çalışmada, Ankara'nın Kalecik ilçesi örneği üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Kalecik ve çevresinin doğal bitki örtüsünde yer alan, peyzaj tasarımlarında tercih edilebilecek türler ve bunların kullanım olanakları irdelenmiştir.

5. MATERYAL VE YÖNTEM

Kalecik İlçesi, Ankara şehir merkezinin kuzey doğusunda yer almaktadır. Rakımı ortalama 725 metredir (Şekil 1) Tipik karasal iklim özellikleri görülmekle birlikte Kalecik ilçesinin kendine özgü bir iklim yapısı vardır (Aslan ve Uslu, 2021). 2000 m yükseklikteki İdris dağı ile 500 m yükseklikteki Kızılırmak vadi çukuru arasında yerleşmiş olan Kalecik'te mikroklima iklim karakteri görülmektedir (Akça, Türkmen, Taşkın, Soba ve Öztürk, 2015).

Şekil 1. Çalışma alanının konumu

Bu çalışma kapsamında Ankara ili Kalecik ilçesinin doğal bitki örtüsünün belirlenmesi için Aslan ve Uslu (2021)'nin 'Biyçeşitliliğin Geliştirilmesi İçin Polinatör Böcekleri Çeken Bitki Türlerinin Kentsel Peyzajda Kullanımı: Kalecik Örneği' başlıklı çalışmaları esas alınmıştır. Bu çalışma kapsamında belirlenen liste içerisinde, çiçek (renk, çiçeklenme dönemi vb.), yaprak (varsa etli yaprak, aromatik koku vb.), form gibi özellikleri ile estetik olabilecek ve kentsel yeşil alanların tasarımında kullanılabilecek doğal bitkiler belirlenmiştir.

6. BULGULAR

Kalecik ve yakın çevresinin doğal bitki örtüsünde, iklim değişikliğine uyum stratejileri kapsamında peyzaj tasarımlarında kullanılabilecek, çiçek, yaprak veya form özellikleri ile estetik değer taşıyan ve fonksiyonel özellikleri olan toplam 21 adet takson belirlenmiştir. Yıl içerisinde süreklilik arz edebilmesi açısından tek yıllık türler değerlendirmeye alınmamış; ağaç, çalı, çok yıllık bitkiler ve geofit bitkiler olmak üzere değerlendirme yapılmıştır.

Çizelge 1. Kalecik ve yakın çevresinin doğal bitki örtüsünde bulunan süs bitkisi değeri taşıyan yerel bitkiler

	<i>Latince adı</i>	<i>Türkçe adı</i>	<i>Yaşam formu</i>	<i>Boy</i>	<i>Estetik özelliği</i>	<i>Açıklama</i>	<i>Peyzajda kullanımı</i>
1	<i>Vinca herbacea</i>	Bikir çiçeği	Çok yıllık otsu	10-20 cm	Çiçek (mavi-mor veya beyaz)	Sürüngen, yayılıcı formdadır. Çiçekler yaz sonunda açar.	Ilıman iklim bölgelerinde, süs bitkisi ve kaya bahçelerinde kullanılabilir.

2	<i>Muscari aucheri</i>	Gök müşkürüm	Geofit	10–25 cm	Çiçek (parlak mavi, menekşe mavisi ya da gök mavisi)	Polinatör böcekler için çekicidir ve peyzajda estetik bir vurgu yaratır. Kurak koşullara dayanıklıdır.	Kaya bahçelerinde diğer geofit bitkilerle birlikte kullanılabilir. Bordür bitkisi olabilir.
3	<i>Ornithogalum oligophyllum</i>	Kurt soğanı	Geofit	5- 15 cm	Çiçek (beyaz)	Kuraklığa dayanıklıdır.	Kaya bahçelerinde diğer geofit bitkilerle birlikte kullanılabilir. Bordür bitkisi olabilir.
4	<i>Alyssum murale subsp. murale var. murale</i>	Seki kuduzotu	Çok yıllık otsu	15-40 cm	Çiçek (sarı)	Yayılcı formdadır. Nisan – haziran ayları arasında çiçeklenir. Step alanlar, yol kenarları ve kaya yamaçları gibi zorlu habitatlarda görülür.	Kaya bahçeleri ve kurakçıl peyzaj uygulamaları, erozyon kontrolü, biyolojik restorasyon çalışmalarında kullanılabilir.
5	<i>Draba bruniifolia subsp. olympica</i>	Ulu dolama	Çok yıllık otsu	5- 15 cm	Çiçek (sarı)	Endemiktir. Soğuk koşullara dayanıklıdır. Mayıs– Temmuz	Endemik bitkilerle zenginleştirilmiş doğal peyzaj uygulamaları ve

						ayları arasında çiçek açar.	biyoçeşitlilik destekli tasarımlarda kullanılabilir (Ekim et al., 2000; Godefroid et al., 2011).
6	<i>Achillea teretifolia</i>	Beyaz civanperçe mi	Çok yıllık	15- 40 cm	Çiçek (beyaz)	Haziran- Ağustos aylarında çiçeklenir. Endemiktir. Kök sistemi toprak tutucu özelliktir.	Kurakçıl peyzaj uygulamaların da, kaya bahçelerinde, tıbbi ve aromatik bitki bahçelerinde kullanılabilir. Toprak erozyonunu önleme çalışmalarında tercih edilebilir.
7	<i>Artemisia absinthium</i>	Pelin otu	Çok yıllık otsu	40- 120 cm	Yaprak (gümüş i gri) ve çiçek (sarı)	Temmuz- Eylül ayları arasında çiçek etkilidir. Keskin kokuludur.	Kurakçıl peyzaj düzenlemeleri, kaya bahçeleri, tıbbi-aromatik bitki bahçeleri ve düzenlemeleri nde kullanılabilir. Erozyonu önleme çalışmalarında tercih edilebilir

8	<i>Sedum acre subsp. acre</i>	Acı damkoroğ u	Sukulent	5-10 cm	Yaprak	Etli yaprakları ile su tutan bitki yaz kuraklıklarına dayanıklıdır.	Yer örtücü olarak kullanılabilir. Kurakçıl peyzaj düzenlemeleri için uygundur.
9	<i>Sedum album</i>	Beyaz damkoroğ u	Sukulent	5- 15 cm	Yaprak	Etli yaprakları ile su tutan bitki yaz kuraklıklarına dayanıklıdır.	Yer örtücü olarak kullanılabilir. Kurakçıl peyzaj düzenlemeleri için uygundur.
10	<i>Sedum subulatum</i>	Kedi tırnağı	Sukulent	5- 10 cm	Yaprak	Etli yaprakları ile su tutan bitki yaz kuraklıklarına dayanıklıdır.	Yer örtücü olarak kullanılabilir. Kurakçıl peyzaj düzenlemeleri için uygundur. Erozyon kontrolü çalışmalarında kullanılabilir.
11	<i>Salvia sclarea</i>	Misk adaçayı	Çok yıllık otsu	60-120 cm	Yaprak (aromatik), Çiçek (lila)	Keskin hoş kokulu yapraklara sahiptir. Polinatör çekme özelliği ile biyoçeşitliliği destekler.	Fakir karakterdeki alanlarda, kurakçıl peyzaj düzenlemelerinde, tıbbi-aromatik bitki bahçeleri ve düzenlemeleri

							nde kullanılabilir.
12	<i>Genista sessilifolia</i>	Borcak	Çalı	30-80 cm	Çiçek (sarı)	Mayıs-Temmuz aylarında çiçeklenir. Kuraklığa dayanıklıdır.	Azot bağlama yeteneği ile toprağın kalitesini artırır (Srent, 2007); bozulmuş alanların restorasyonunda kullanılabilir. Erozyon önleyici kök yapısı ve toprak tutucu özelliği, özellikle taşlık yamaçlar için uygundur.
13	<i>Onobrychis cornuta</i>	Kuşkaçıran	Çok yıllık otsu	30-80 cm	Çiçek (pembe msi mor)	Mayıs-Temmuz aylarında çiçeklenir. Kuraklığa dayanıklıdır.	Azot bağlama yeteneği ile fakir toprakların iyileştirilmesinde, erozyon kontrolü ve toprak stabilizasyonu çalışmalarında kullanılabilir.
14	<i>Jasminum fruticans</i>	Yabani yasemin	Çalı	1-2 m	Çiçek (sarı)	Mayıs-Temmuz aylarında çiçeklenir. Sık dallıdır.	Erozyon kontrolü, rüzgar perdeleme, sorunlu alanların

							restorasyonu ve kurakçıl peyzaj düzenlemelerinde kullanılabilir.
15	<i>Pennisetum orientale</i>	Fıskiye otu	Çok yıllık otsu	60-90 cm	Çiçek (tüysü, pembe-beyaz tonlarda)	Kuraklığa oldukça dayanıklıdır. Tam güneşli alanları tercih eder.	Kaya bahçelerinde, kurakçıl peyzaj uygulamalarında ve bordür bitkisi olarak kullanılabilir.
16	<i>Crataegus monogyna</i> var. <i>monogyna</i>	Yemişen	Küçük ağaç	3-8 m	Çiçek (beyaz), meyve	Nisan- Mayıs aylarında çiçeklenir. Fakir, kumlu ve kireçli topraklarda yetişebilir.	Şev ve yamaçlarda kullanılabilir, toprağı tutar. Rüzgar perdelemesi amacıyla kullanılabilir. Tek veya gruplar halinde park ve bahçelerde kullanılabilir.
17	<i>Prunus divaricata</i> var. <i>divaricata</i>	Yunus eriğı	Küçük ağaç	3-6 m	Çiçek (beyaz-pembe arası), meyve	Yapraklanmadan önce çiçek açar. Kireçli ve taşlı topraklarda yetişebilir.	Kırsal peyzaj düzenlemeleri, kurakçıl peyzaj düzenlemeleri, yenilebilir peyzaj düzenlemeleri için uygundur.

							Yaban hayatını destekler.
18	<i>Prunus spinosa</i>	Çakal eriği	Çalı, nadiren küçük ağaç	2-4 m	Çiçek (beyaz)	Mart- Nisan aylarında yapraklanmadan önce çiçek açar. Kireçli, taşlı, zayıf topraklara oldukça toleranslıdır.	Kırsal peyzaj düzenlemeleri, kurakçıl peyzaj düzenlemeleri, yenilebilir peyzaj düzenlemeleri için uygundur. Yaban hayatını destekler.
19	<i>Viola odorata</i>	Kokulu menekşe	Çok yıllık otsu	5-15 cm	Çiçek (mor)	Bahar başında çiçeklenir. Çiçekleri yoğun kokuludur. Yerde yayılıcı özellik gösterir.	Yer örtücü bitki olarak kullanılabilir. Duyusal alanlarda (engelli bireyler ve çocuklar için tasarlanan bahçeler) kullanılabilir.
20	<i>Thymus leucostomus</i>	Ana kekik	Çok yıllık otsu	10-30 cm	Çiçek (beyaz), mor	Tıbbi-aromatik özelliktedir. Taşlı yamaçlarda yetişebilir.	Kaya bahçeleri, kurakçıl peyzaj düzenlemeleri, tıbbi aromatik bitki bahçelerinde kullanılabilir.
21	<i>Thymus sipyleus</i>	Sipil kekiği	Çok yıllık otsu	10-30 cm	Çiçek (beyaz)	Tıbbi-aromatik özelliktedir. Taşlı	Kaya bahçeleri, kurakçıl peyzaj düzenlemeleri,

						yamaçlarda yetişebilir.	tıbbi aromatik bitki bahçelerinde kullanılabilir.

7. TARTIŞMA VE SONUÇ

Türkiye'nin iklim değişikliğine uyum politikaları, afet risklerinin azaltılması, doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması ve toplumsal dirençliliğin artırılması hedeflerine odaklanmaktadır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı [ÇŞİDB], 2021). Bu kapsamda tarım, su yönetimi, ekosistem hizmetleri, şehircilik ve halk sağlığı gibi çok sayıda sektörde bütüncül ve sektörel uyum politikalarının geliştirilmesini öngörülmüştür. Türkiye'nin Paris Anlaşması'nı onaylaması, sera gazı emisyonlarının azaltılması ve uyum kapasitesinin artırılması yönündeki uluslararası taahhütlerini pekiştirmiştir (UNFCCC, 2021). Bu bağlamda, kentler içinde iklim değişikliği eylem planları geliştirilmekte ve çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Ancak yapılan çalışmalar ve atılan adımlar değerlendirildiğinde finansman, teknik uzmanlık ve yasal yetki eksikliği bu planların uygulanabilirliğini sınırlamaktadır. Merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki koordinasyon eksikliği, bürokratik işlemler iklim politikalarının bütüncül biçimde yürütülmesini engelleyebilmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin 2053 net sıfır emisyon hedefine ulaşabilmesi için belirlenecek politikaların kararlı, kapsamlı ve sektörel dönüşümleri de sağlayacak şekilde oluşturulması gerekmektedir.

Bu çerçevede, kentlerde yeşil altyapının güçlendirilmesi ve kentsel dirençliliğin artırılması adına yeşil alan miktarlarını artırmak, iklim değişikliğine uyumun temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Kent içindeki bu yeşil alanların, yerel iklim ve ekosistem koşullarına uyumlu, doğal bitki örtüsüne ait türlerle tasarlanması; suyun daha etkin kullanımı, biyoçeşitliliğin korunması ve ekolojik dengenin sürdürülebilmesi açısından önemli avantajlar sunmaktadır (Gill et al., 2007). Ayrıca bu yaklaşım, bakım maliyetlerini düşürmekte ve karbon yutak alanlarının artırılması yoluyla iklim değişikliğiyle mücadeleye katkı sağlamaktadır (König et al., 2021).

Her kent, kendine özgü bir karakter sergilemektedir. Kentlerin yerel özellikleri dikkate alınarak, her kent için kendi doğal bitki örtüsüne dair çalışmalar gerçekleştirilmeli, doğal bitki örtüsündeki türlerden gerek estetik gerekse de fonksiyonel özellikleri ile ön plana çıkan türler belirlenmeli ve bunların peyzaj tasarımlarında kullanılmak üzere kente kazandırılması sağlanmalıdır. Bu anlamda bu çalışma bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalışma kapsamında, Kalecik ilçesi ve çevresinin doğal bitki örtüsü açısından yapılan değerlendirmede, çiçek, yaprak veya form özellikleri ile estetik olan ve kentsel yeşil alanların tasarımında kullanılabilecek bitkiler belirlenmiştir.

Sonuç olarak, yeşil alanların doğal bitki örtüsüne uygun şekilde planlanması ve doğal bitki örtüsünün bu alanların tasarımında kullanılması, Türkiye'nin iklim değişikliğine uyum politikalarının hem çevresel hem de toplumsal boyutlarda etkinliğini artıran stratejik bir adım olabilecektir.

KAYNAKLAR

- Akça, M. O., Türkmen, F., Taşkın, M. B., Soba, M. R. & Öztürk, H. S. (2015). Ankara Üniversitesi Kalecik Araştırma ve Uygulama Çiftliği topraklarının Verimlilik Durumlarının İncelenmesi, *Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Dergisi*, 3 (2): 54 – 63.
- Akdeniz İklim ve Çevre Değişikliği Uzmanları (2020) *Climate and Environmental Change in the Mediterranean Basin – Current Situation and Risks for the Future*. First Mediterranean Assessment Report [Editörler: Cramer, W., Guiot, J., Marini, K.] Union for the Mediterranean, Plan Bleu, UNEP/MAP, Marseille, France, 632pp. ISBN: 978-2-95774160-1.
- Aslan, H., & Uslu, A. (2021). Biyoçeşitliliğin Geliştirilmesi İçin Polinatör Böcekleri Çeken Bitki Türlerinin Kentsel Peyzajda Kullanımı: Kalecik Örneği. *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 6 (1), 358-373.
- Baltacı, G. (2019). Küresel İklim Değişikliği ve İklim Değişikliği Politikalarını Etkileyen Argümanlar, *Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Baş, E., & Partigöç, N. S. (2022). İklim Değişikliğine Uyum Sürecinde Kent Planlamanın Rolü. *Dirençlilik Dergisi*, 6 (1), 127-143.
- Birleşmiş Milletler (2025). <https://www.un.org/uk/desa/68-world-population-projected-live-urban-areas-2050-says-un> Erişim Tarihi: 02.06.2025
- Coşkun Hepcan, Ç. (2022). Kentlerde İklim Değişikliğine Uyum, Efe Akademi Yayınları.
- Çelebi, B., & Kaya, K. (2022). Sürdürülebilir Yaşam İçin Geleceği Kurtarmak: Türkiye’de Yerel İklim Değişikliği Politikası, *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi*, Cilt2, Sayı 2.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, (ÇŞİDB). (2021). *Ulusal İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2021–2030)*. Ankara.
- Davis, P. H. (1988). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands* (Vol. 10). Edinburgh University Press.
- DPT, (2000). İklim Değişikliği Özel İhtisas Komisyon Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara
- Düzgün, S. (2020). İklim Değişikliği ve Kentsel Alanda Seller: Rize İl Merkezi Örneğinde Bir İnceleme, *Giresun Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi*
- Gergin, E. D. (2024). İklim Değişikliğine Dirençli Kentler: Dünya’da ve Türkiye’de İyi Yerel Yönetim Uygulama Örnekleri. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(18), 94-111. <https://doi.org/10.29157/etusbed.1264447>
- Gökkuş, A., & Kocaman, M. (2010). Bozkır bitkilerinin erozyon kontrolündeki rolü. *Türkiye Çölleşme ile Mücadele Stratejileri Çalıştayı Bildirileri*, TEMA Yayınları.
- Gill, S. E., Handley, J. F., Ennos, A. R., & Pauleit, S. (2007). Adapting cities for climate change: The role of the green infrastructure. *Built Environment*, 33(1), 115–133.

IPCC, (2018). Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels. Intergovernmental Panel on Climate Change. <https://www.ipcc.ch/sr15/>

İklim Değişikliği Başkanlığı, (2025). İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030)

Kaymaz, I. & Arslan, E. S. (2022). İklim Değişikliğinin Etkilerine Karşı Kentsel Dirençliliğinin Artırılmasında Kentsel Yeşil Alanların Rolü, TÜCAUM 2022 Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 12-14 Ekim 2022, Ankara.

Kepoğlu, A. & Yelen, B. (2014). Türkiye’de Aile Çiftçilerine Yönelik İklim Değişikliğine Uyum Çalışmalarının Dünya Örnekleri İle Karşılaştırılması ve Uyum Önerileri, Ulusal Aile Çiftçiliği Sempozyumu (pp.86-92). Ankara, Turkey

König, H. J., Uthes, S., Schuler, J., Zhen, L., Purkus, A., & Helming, K. (2021). Green infrastructure as a climate change adaptation strategy: A typology-based assessment framework. *Environmental Science & Policy*, 115, 94–104.

Selçuk, S. F. (2023). Uluslararası İklim Değişikliği Anlaşmaları ve Türkiye’nin Tutumu, *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, Sayı 6(1): 9-19

Sezik, M., & Dokuyucu, E. (2025). İklim Değişikliği ve Türkiye’de Kentlerin İklim Değişikliği Politikalarına Uyum Sorunları, *Kent Akademisi Dergisi*, 18(1):540-562. <https://doi.org/10.35674/kent.1481943>

Sprent, J.I. (2007). *Evolving ideas of legume evolution and diversity: a taxonomic perspective on the occurrence of nodulation*. *New Phytologist*, 174(1), 11–25.

Şanlı, B., Bayrakdar Ş., & İncekara, B. (2017). Küresel İklim Değişikliğinin Etkileri ve Bu Etkileri Önlemeye Yönelik Uluslararası Girişimler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Y.2017, C.22, S.1, s.201-212.

Talu, N. (2019) Yerel İklim Eylem Planlaması ve Türkiye Pratikleri, İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi

Talu, N., & Kocaman, H. (2019). Türkiye’de İklim Değişikliği İle Mücadelede Politikalar, Yasal ve Kurumsal Yapı. İklim Değişikliği Alanında Ortak Çabaların Desteklenmesi Projesi (İklimin), İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 4.

Tuğaç, Ç. (2023). Türkiye’de İklim Değişikliği Alanında Güncel Gelişmeler ve Geleceğe Bakış, Türkiye İnsani Çalışmalar Yıllığı, Akademik değerlendirme, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, <https://yillik.kizilayakademi.org.tr/turkiyede-iklim-degisikligi-alaninda-guncel-gelismeler-ve-gelecege-bakis/#kaynakca-3>

Türkeş, M., Sümer U.M., & Çetiner, G. (2000). “Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri”, Çevre Bakanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları, Ankara, 7–24.

UNFCCC, (2015). Paris Agreement. United Nations Framework Convention on Climate Change. <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>

UNFCCC, (2021). *Paris Agreement – Status of Ratification*. <https://unfccc.int>

Uslu, A. & Shakouri, N. (2013). Kentsel Peyzajda Yeşil Altyapı ve Biyolojik Çeşitliliği Destekleyecek Olanaklar. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 6 (1): 46-50.

EĞİTİM ALANINDA PROJE TABANLI ÖĞRENME İLE İLGİLİ GERÇEKLEŞTİRİLMİŞ TEZ ÇALIŞMALARINA İLİŞKİN BİR İÇERİK ANALİZİ

Doktora Öğrencisi, CANER ÇABUK

Ordu Üniversitesi,

cnrcabuk@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-9439-0876

Prof. Dr., CENGİZ ÖZYÜREK

Ordu Üniversitesi,

cengizozyurek@odu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-9740-9667

ÖZET

Bu çalışmada, eğitim alanında proje tabanlı öğrenme ile ilgili gerçekleştirilmiş lisansüstü tezlerin sistematik olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Konuyla ilgili yapılmış çalışmaların hem teorik hem de uygulama boyutları bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmiş, elde edilen bulgular doğrultusunda eğitimde proje tabanlı öğrenmenin mevcut durumunun daha iyi anlaşılmasına ve bu alandaki eksikliklerin tespit edilmesine katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca yapılan çalışmanın, proje tabanlı öğrenme ile ilgili lisansüstü tez çalışmalarını bazı değişkenler açısından inceleyerek sonuçları tek bir çatı altında toplamış olmasıyla da araştırmacılar için gelecekte yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu düşüncelerle, öğrenci odaklı bir yaklaşım olan proje tabanlı öğrenme ile ilgili Türkiye’de lisansüstü düzeyde gerçekleştirilmiş tez çalışmaları yıllara, türlere, ait oldukları üniversitelere, akademik danışman ünvanlarına, çalışma alanlarına, araştırma yöntemlerine, çalışma grubu profillerine ve katılımcı sayılarına göre incelenmiştir. Elde edilen verilerin analizine göre, proje tabanlı öğrenme ile ilgili tez çalışmalarının en çok 2019 yılında gerçekleştirildiği, yüksek lisans düzeyindeki çalışma sayısının doktora düzeyindeki çalışma sayısının 2 katından fazla olduğu, çalışmaların 38 farklı üniversite bünyesinde gerçekleştirildiği, en çok Fen Bilimleri alanında çalışıldığı, ünvan bakımından danışmanlık yapılan çalışmaların birbirine yakın sayıda olduğu, en çok nicel araştırma yönteminin kullanıldığı, en çok ortaokul öğrencileri ile çalışıldığı ve en çok 21-50 arası katılımcı sayısının tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, içerik analizi, proje tabanlı öğrenme

A CONTENT ANALYSIS OF THESIS STUDIES RELATED TO PROJECT-BASED LEARNING IN THE FIELD OF EDUCATION

Phd Student, Caner Çabuk

Ordu University,

cnrcabuk@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-9439-0876

Prof. Dr., Cengiz Özyürek

Ordu University,

cengizozyurek@odu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-9740-9667

ABSTRACT

This study aims to systematically examine postgraduate theses on project-based learning in the field of education. Both theoretical and practical dimensions of the studies conducted on the subject were analyzed with a holistic approach and in line with the findings obtained, it was attempted to contribute to a better understanding of the current status of project-based learning in education and to the identification of deficiencies in this field. In addition, it is thought that the study will guide researchers in the future by examining the postgraduate theses on project-based learning in terms of some variables and gathering the results under a single roof. With these thoughts, the postgraduate theses studies on project-based learning, which is a student-centered approach, conducted in Turkey were examined according to years, types, universities they belong to, academic advisor titles, fields of study, research methods, study group profiles and participant numbers. According to the analysis of the obtained data, it was concluded that the most theses on project-based learning were carried out in 2019, the number of studies at the master's level was more than twice the number of studies at the doctoral level, the studies were carried out within 38 different universities, the most studies were in the field of Science, the number of studies where consultancy was provided was close to each other in terms of title, the quantitative research method was used the most, the most studies were carried out with secondary school students, and the number of participants between 21-50 was preferred the most.

Keywords: Content analysis, education, project-based learning.

1. GİRİŞ

Son on yılda özellikle bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmelerle birlikte yaşanan hızlı değişimler, dünya genelinde toplumların da bu değişimlere ayak uydurma çabasına girmelerine neden olmuştur (Değerli ve Türker, 2016). Globalleşme süreci ile birlikte artık ülkeler, sahip oldukları iş gücü, doğal rezervler gibi üretim faaliyetlerinin haricinde, rekabet sürecinde söz sahibi olabilmelerinin ancak hakim oldukları bilgi, bilim, teknolojiyle birlikte bilgi toplumu olma yolunda gösterdikleri gayretlerle mümkün olacağının farkına varmaya başlamışlardır (Uysal, 2014). Ülkeler arasında yaşanan rekabetler, insan kaynağı açısından ihtiyaç duyulan bireylerin niteliklerinin de değişmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda yaşanan değişimle birlikte artık bireylerden bilgiye ulaşabilen, sorgulayabilen, bilgiyi kullanarak bir ürün ortaya koyabilen, karşılaştığı problemleri çözebilen, kararlı ve girişimci bir yapıda olmaları beklenmektedir (Teke-Bodur, 2006). Değişime ayak uydurma noktasında, istenilen niteliklere sahip bireylerin yetiştirilmesinde ise onları geleceğe hazırlayan eğitim kurumlarındaki mevcut sistemlere entegre öğrenme yaklaşımlarının da değişmesi veya güncellenmesi gerekli hale gelmektedir. Bu amaçla bireylere içinde bulunduğumuz bilgi ve teknoloji çağının gerektirdiği nitelikleri kazandırmak amacıyla okullarda uygulanan öğretim programlarına birtakım yeniliklerin getirilmesi ve daha farklı öğrenme yaklaşımlarının uygulamaya koyulması faydalı olabilir (Kim ve Yoon, 2008). Bu bağlamda öğrenme sürecinde öğrencileri merkeze alan proje tabanlı öğrenme yaklaşımının eğitim kurumlarında uygulanmasıyla, çağın gerektirdiği istenilen niteliklere sahip, geleceğin bilim insanlarının yetiştirilmesine katkı sağlanabilir.

Proje tabanlı öğrenme, bireysel olarak veya gruba bağlı kalarak sorumluluk üstlenen öğrencilerin belirli bir konu ile ilgili gerçek hayata dayalı problemler üzerinde yoğunlaşp, ilgi duydukları alanlarda işbirliğini temel alarak gerçekleştirdikleri, öğretmenin ise süreç içerisinde öğrencileri yönlendirerek rehberlik rolünü üstlendiği, gerçekçi ürünlerle veya sunumlarla neticelenen, çeşitli yaklaşımları içerisinde barındıran bir yöntemdir (Demirhan, 2002). Bu yaklaşım, yeni bir öğrenme metodu olmamakla birlikte, kökleri XX. yüzyılın başlarındaki ilerlemecilik görüşüne dayanmaktadır. Bu yaklaşımın ortaya çıkmasında, Kilpatrick (Proje Metodu), Dewey (Yeniden Yapılanma), Thelen (Grup Araştırması Modelleri) ve Bruner (Buluş Yoluyla Öğrenme Yaklaşımı) etkili olmuştur (Korkmaz, 2004). Kilpatrick, proje tabanlı öğrenmeyi öğrencinin kendi rızasıyla seçerek ve ona kalben bağlanarak çalışmalarını sürdürdüğü her türlü etkinlik ve faaliyet olarak tanımlamıştır (Gündüz, 2014).

Proje tabanlı öğrenme yaklaşımında amaç, öğrencilerin öğrenme sürecinde sürekli olarak aktif olmalarına fırsat vererek, araştırmalar yapıp bilgiye ulaşan, ulaştığı bilgileri inceleyen ve gerekli olanları kullanarak bir problemi çözebilecek duruma gelmelerini sağlamaktır (Denat ve Tuğrul, 2001). Öğrencilere eğilimleri doğrultusunda belirlenen bir konuda bilimsel yöntemleri kullanarak bir ürün ortaya çıkarma ve bu sayede o konuyu derinlemesine öğrenme fırsatı sunulmaktadır. Ayrıca proje tabanlı öğrenme yaklaşımıyla birlikte öğrencilerde, bilimi temel alarak araştırma yapma, karşılaştıkları olaylara eleştirel düşünceyle yaklaşma, çevre ve kişilerle etkileşim kurma becerileri de gelişmektedir. Bu sayede ise geleceğin bilim insanlarının yetiştirilmesine katkı sağlanmaya çalışılmaktadır (Kandır ve ark., 2004).

Proje faaliyetleri sırasında öğrencilerde meydana gelen öğrenmeler, bir proje raporu oluşturabilmek için yaratıcı fikirlerin hayata geçirilmesi adına yapılan tüm etkinlikler ve öğrenciler arasında yaşanan tartışmalar esnasında gerçekleşmektedir. Bu yüzden öğrencilerde gerçek öğrenmelerin gerçekleşmesi için projenin hem planlama aşamasının hem de uygulama aşamasının öğrencilerin bizzat kendileri tarafından yürütülmüş olması gerekmektedir (Altunsoy-Uçar, 2024). Proje süreci içerisinde öğrenciler devamlı aktif, öğretmenler ise sadece yol gösterici rehber rolündedir. Özellikle bu süreçte öğretmenlerin öğrencilere zamanında geri bildirim sağlayarak hem onların çalışmalar üzerinde düşünmelerine olanak tanınması hem de ulaşılan sonuçların veya meydana getirilen ürünlerin sunularak bilgilerin paylaşılması için fırsatlar yaratması son derece önemlidir (De Vivo, 2022).

Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrenciler için cazip olan yanlarından biri, kendi fikirlerinin aktif kurucularının yine kendilerinin olması ve akranlarının fikirleriyle etkileşim oluşturup yeni fikirler ortaya koymalarıdır (Bransford ve ark., 2000). Bu durum zaman içerisinde onların yaratıcı düşünme becerilerinin gelişmesini, olaylara farklı açılardan yaklaşmayı öğrenmelerini, problemlere alternatif çözüm yolları üretebilmelerini ve farklı yeteneklerini işe koşmalarını da sağlamaktadır (Ocak, 2017).

Proje tabanlı öğrenme, öğrencilere öğrendikleri bilgileri yeniden düzenleyerek gerçek yaşamlarında bu bilgileri kullanma fırsatı yakalamalarında ve karşılaştıkları problemlere çözüm yolları bulmalarında son derece etkili bir yaklaşımdır (Özyurt ve Özyurt, 2017). Süreç içerisinde karşılaştıkları problemleri çözmek için çeşitli stratejiler geliştirmeye çalışan öğrenciler süreç sonunda ortaya bir ürün çıkartırlar. İşte öğrencilerin içinde bulundukları tüm bu aktif süreçte ise derinlemesine ve kalıcı izli öğrenme gerçekleşmiş olur (Özeren, 2022). Ayrıca grup şeklinde gerçekleştirilen proje süreçlerinde, işbirlikçi öğrenme ile öğrenciler hem kendi yürüttükleri çalışmaları hem de akranlarının gerçekleştirdiği çalışmaları değerlendirme fırsatı da bulurlar. Böylelikle öğrenciler farklı durumları farklı bakış açıları ile değerlendirme becerileri kazanmış olurlar (Akgül, 2011).

Tüm bu bilgiler ışığında, bu çalışmada, eğitim alanında geleceğin nitelikli bireylerinin yetiştirilmesi açısından son derece önemli bir konu olan proje tabanlı öğrenme ile ilgili 2014-2024 yılları arasında Türkiye’de gerçekleştirilmiş lisansüstü tez çalışmalarının bazı değişkenler dikkate alınarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda tezlerin bilimsel yaklaşımları, çalışma alanları gibi temel öğelerinin yanında konunun genel kapsamı, temaları ve geleceğe yönelik gidişatları da ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili yapılmış çalışmaların hem teorik hem de uygulama boyutları bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmiş, elde edilen bulgular doğrultusunda eğitim alanında proje tabanlı öğrenmenin mevcut durumunun daha iyi anlaşılmasına, alandaki eksik noktaların tespit edilmesine katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmanın, proje tabanlı öğrenme konusu ile ilgili gerçekleştirilmiş lisansüstü tezlerin içeriklerini tek bir yerde toplamış olmasıyla da araştırmacılara gelecekteki çalışmalarda yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda eğitim alanında proje tabanlı öğrenme ile ilgili gelecekte nitelikli çalışmaların yapılması ve bu çalışmaların uygulamalı olarak hayata geçirilmesi son derece önemlidir. Çünkü proje tabanlı öğrenmenin daha iyi anlaşılacak alandaki eksikliklerin tespit edilip giderilmesi ve konu ile ilgili farklı düşüncelerin ortaya koyularak farklı bakış açılarının geliştirilmesi, okullardaki eğitim kalitesinin artmasına, daha başarılı ve

istenen niteliklere sahip öğrencilerin yetiştirilmesine katkı sağlayabilir. Tüm bu düşünceler doğrultusunda yapılan çalışmada, eğitim alanında proje tabanlı öğrenme ile ilgili lisansüstü tez çalışmalarının incelenmesi amaçlanmış ve aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır.

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanında 2014-2024 yılları arasında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmaları; Yıllara göre, türlerine göre, ait oldukları üniversitelere göre, akademik danışman ünvanlarına göre, çalışma alanlarına göre, araştırma yöntemlerine göre, çalışma grubu profillerine göre ve katılımcı sayılarına göre nasıl dağılmıştır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman inceleme yöntemi, araştırmanın veri setini oluşturan birincil veya ikincil kaynak olarak nitelendirilen çeşitli dokümanların elde edilmesi, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak ifade edilmektedir (Özkan, 2021).

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini, proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanında, Türkiye’de gerçekleştirilmiş lisansüstü tez çalışmaları, örneklemi ise 2014-2024 yılları arasında gerçekleştirilmiş, Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi’ne kayıtlı ve ulaşılabilir lisansüstü tez çalışmaları oluşturmıştır.

2.3. Veri Toplama Yöntemi ve Süreci

Çalışmada tüm veriler doküman inceleme tekniği ile elde edilmiştir. Nitel araştırmalarda genellikle olgu ve olayların kendi ortamında, bütüncül bir yaklaşımla incelenmesine yönelik bir süreç takip edilmekle birlikte gözlem, görüşme ve doküman inceleme gibi nitel veri toplama teknikleri kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Elektronik ortamda, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’ne ait “www.tez.yok.gov.tr” internet adresinin ana sayfasında bulunan detaylı tarama seçeneğine girilerek, buradaki konu bölümüne “eğitim ve öğretim”, tez adı bölümüne “proje tabanlı öğrenme”, izin durumu bölümüne “izinli”, yıl bölümüne ise “2014-2024” yazılarak tarama gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen tarama sonucunda toplam 64 tez çalışmasına ulaşılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

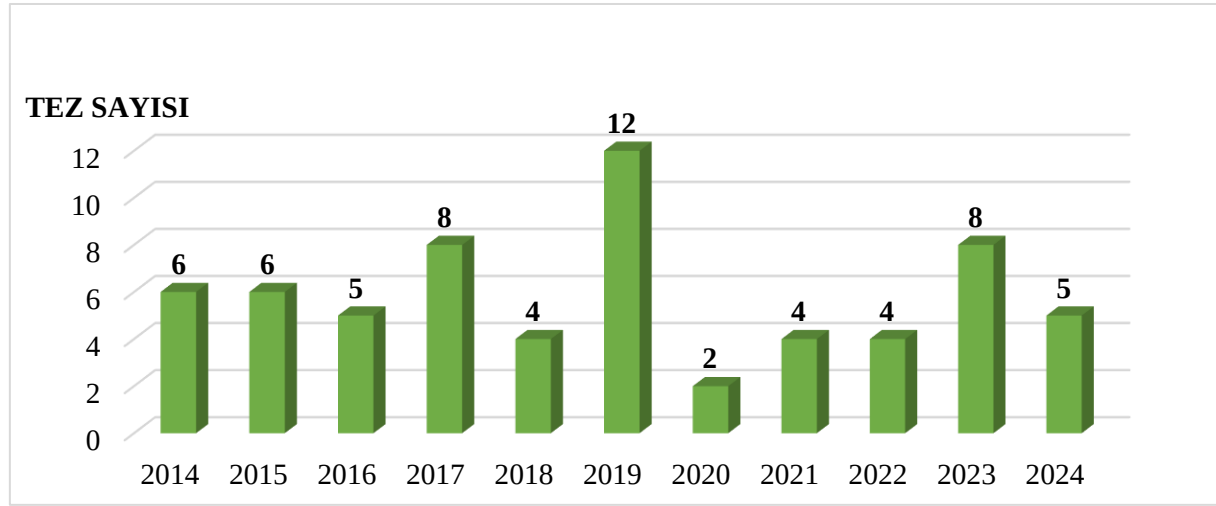
Yapılan çalışmada verilerin analizi için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi kavramı, insanların söyledikleri ve yazdıklarının nicelleştirilmesi olarak tanımlanmakla birlikte temelinde söylenen ve yazılanların kategorileştirilerek ne sıklıkla gerçekleştiklerinin sayılması yatmaktadır (Ültay ve ark., 2021). Kategori oluşturma ise içerik analizi yönteminin önemli bir aşaması olmakla birlikte yapılan çalışmaları daha sistematik bir şekilde dönüştürmektedir (Metin ve Ünal, 2022). Ayrıca içerik analizi yönteminde, güvenilirliğin ve geçerliliğin kontrol edilmesi adına iki durum ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, analiz aşamasından önce, belirlenen evren ve örneklem diğer kişiler tarafından da erişilebilir olması, ikincisi ise kategori, kodlama ile meydana getirilen yönergelerin başka araştırmacılar tarafından

da uygulandığında benzer neticelerin elde edilmesidir. (Aziz, 2022). Bu bağlamda yapılan çalışmanın verilerinin elde edildiği elektronik ortam ve veribanına kayıtlı 64 tez çalışmasının tamamı erişime açık olduğundan diğer araştırmacılar tarafından da kolayca ulaşılabilir durumdadır. Ayrıca her bir tez “Tez Sınıflama Formu” kullanılarak incelenmiş ve ardından “Microsoft Excel” programına kaydedilmiştir. Daha sonra ise tüm tezler oluşturulan kategoriler doğrultusunda her iki araştırmacı yazarlar tarafından da bağımsız olarak analiz edilmiş ve karşılaştırmalar sonucunda iki analizinde birbirine çok yakın olduğu belirlenmiştir. Bu aşamadan sonra tüm veriler ilgili kategoriler doğrultusunda açık, tutarlı, yansız ve anlaşılır bir biçimde işlenerek raporlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Tez Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının yıllara göre gösterdikleri dağılım Görsel 1’de sunulmuştur.

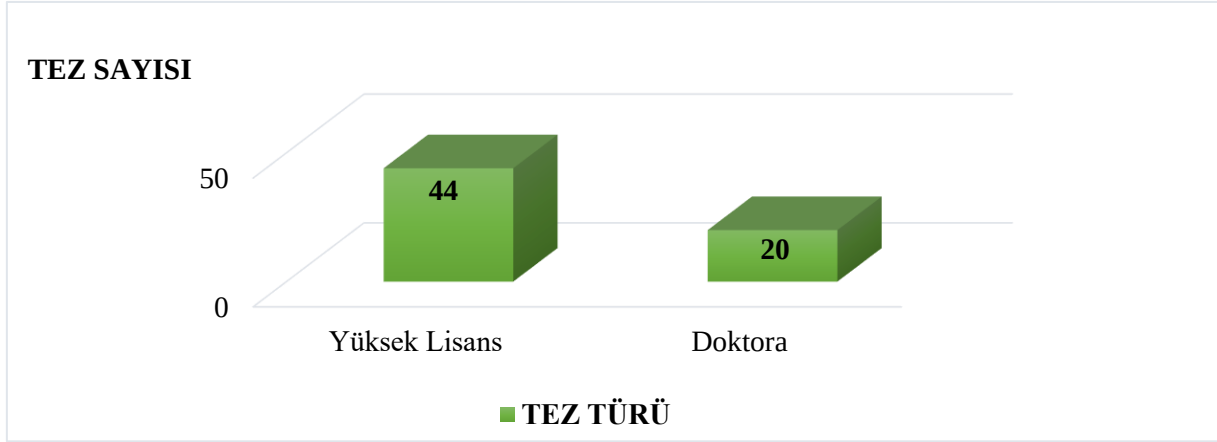

Görsel 1. Tez Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

Görsel 1 incelendiğinde 2019 yılının 12 tez çalışması (%18.75) ile en çok çalışmanın gerçekleştirildiği yıl olduğu belirlenmiştir. Tüm yıllar dikkate alındığında ise çalışma sayılarının dalgalı bir seyir izlediği görülmüştür.

3.2. Tez Çalışmalarının Türlerine Göre Dağılımı

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının türlerine göre gösterdikleri dağılım Görsel 2’de sunulmuştur.

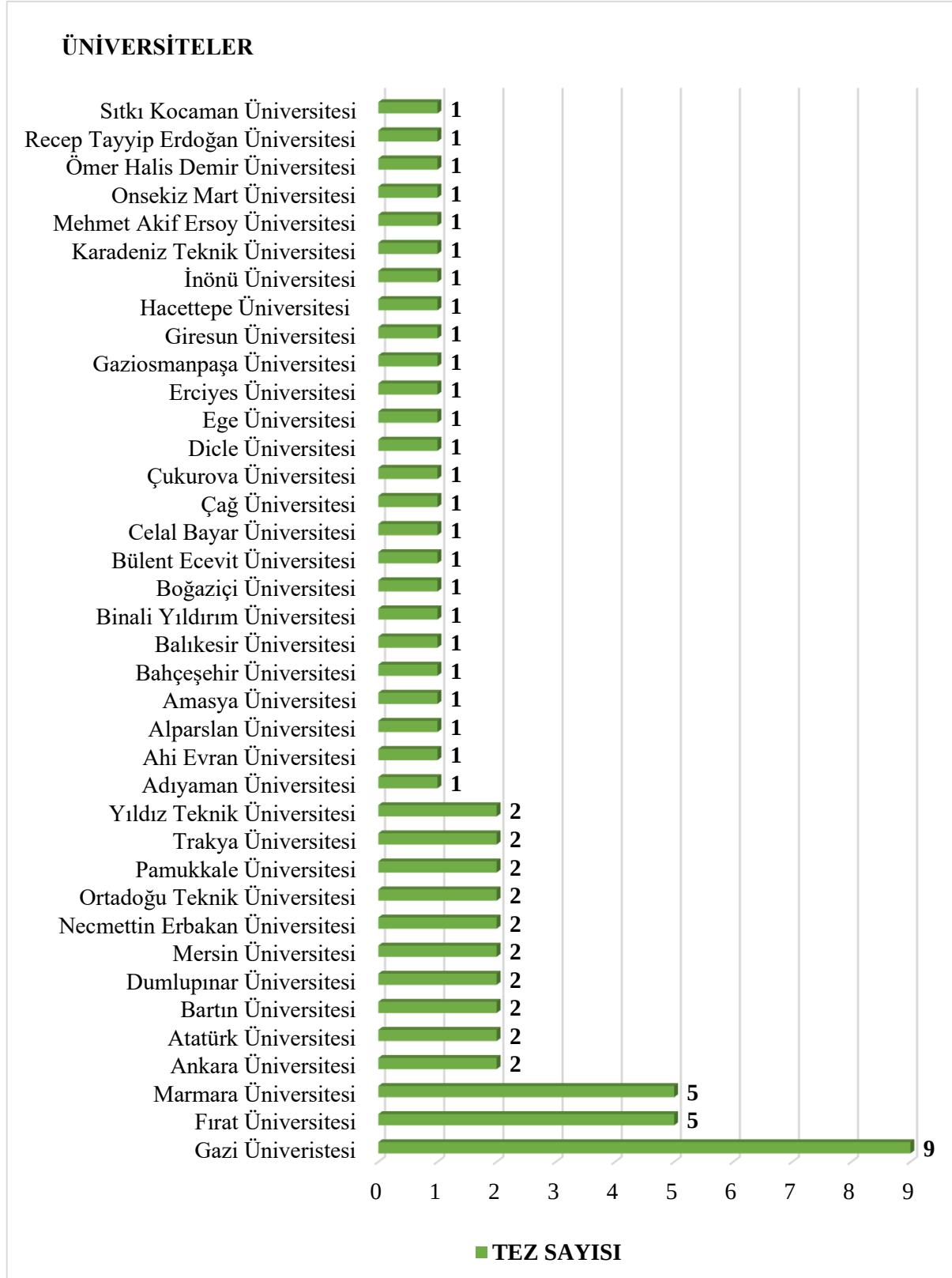
Görsel 2. Tez Sayılarının Türlerine Göre Dağılımı

Görsel 2 incelendiğinde proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının en çok 44 tez çalışması (%68.75) ile yüksek lisans düzeyinde, geriye kalanların ise 20 tez çalışması (%31.25) ile doktora düzeyinde gerçekleştirildiği belirlenmiştir.

3.3. Tez Çalışmalarının Üniversitelerine Göre Dağılımı

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının ait olduğu üniversitelere göre gösterdikleri dağılım Görsel 3’de sunulmuştur.

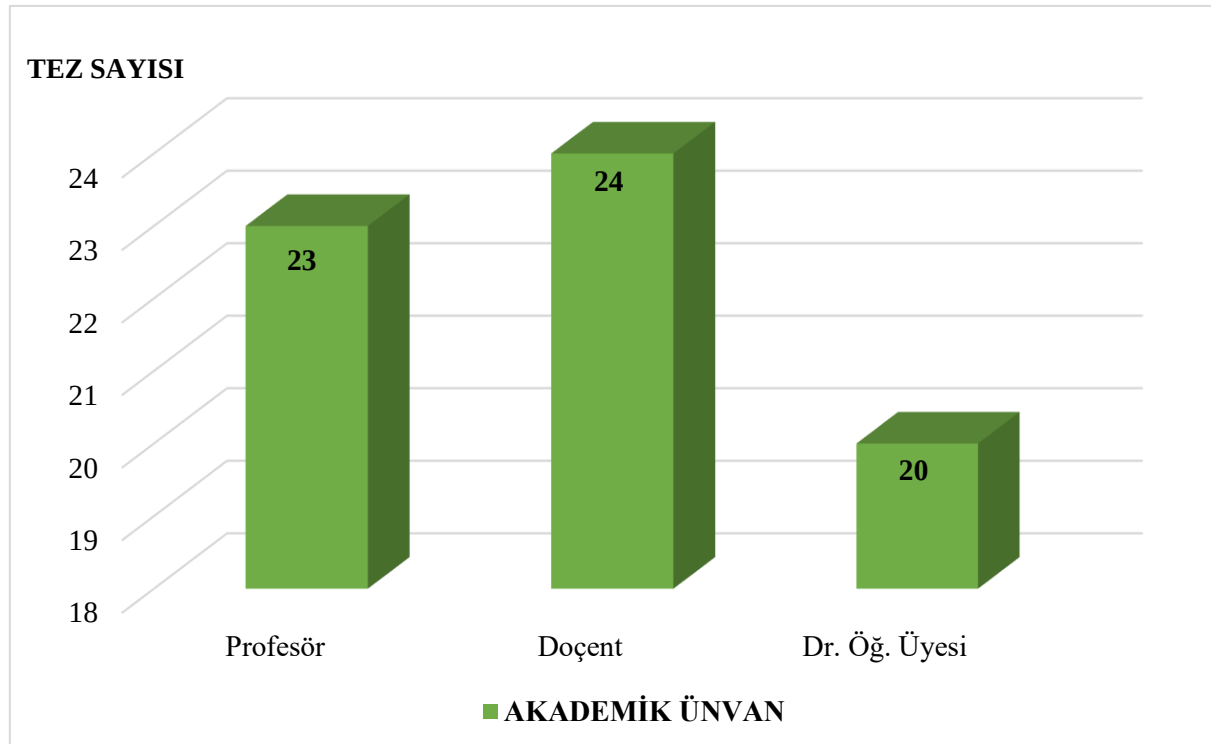
Görsel 3. Tez Sayılarının Üniversitelere Göre Dağılımı

Görsel 3 incelendiğinde proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının 38 farklı üniversiteye ait olduğu belirlenmiştir. En çok lisansüstü tez çalışmasının ait olduğu üniversitenin ise 9 tez (%14.06) ile Gazi Üniversitesi olduğu belirlenmiştir. Üniversitelerin coğrafi bölgelere göre dağılımları incelendiğinde ise 8 üniversitenin (%21.05) İç Anadolu Bölgesi'nde, 7 üniversitenin (%18.42) Karadeniz Bölgesi'nde, 6 üniversitenin (%15.78) Marmara Bölgesi'nde, 5 üniversitenin (%13.15) Ege Bölgesi'nde, 5 üniversitenin (%13.15) Doğu Anadolu Bölgesi'nde, 4 üniversitenin (%10.52) Akdeniz Bölgesi'nde, 2 üniversitenin (%5.26) Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, 1 üniversitenin de (%2.63) Trakya Bölgesi'nde bulunduğu belirlenmiştir.

3.4. Tez Çalışmalarının Akademik Danışman Ünvanlarına Göre Dağılımı

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının akademik danışman ünvanlarına göre gösterdikleri dağılım Görsel 4'de sunulmuştur.

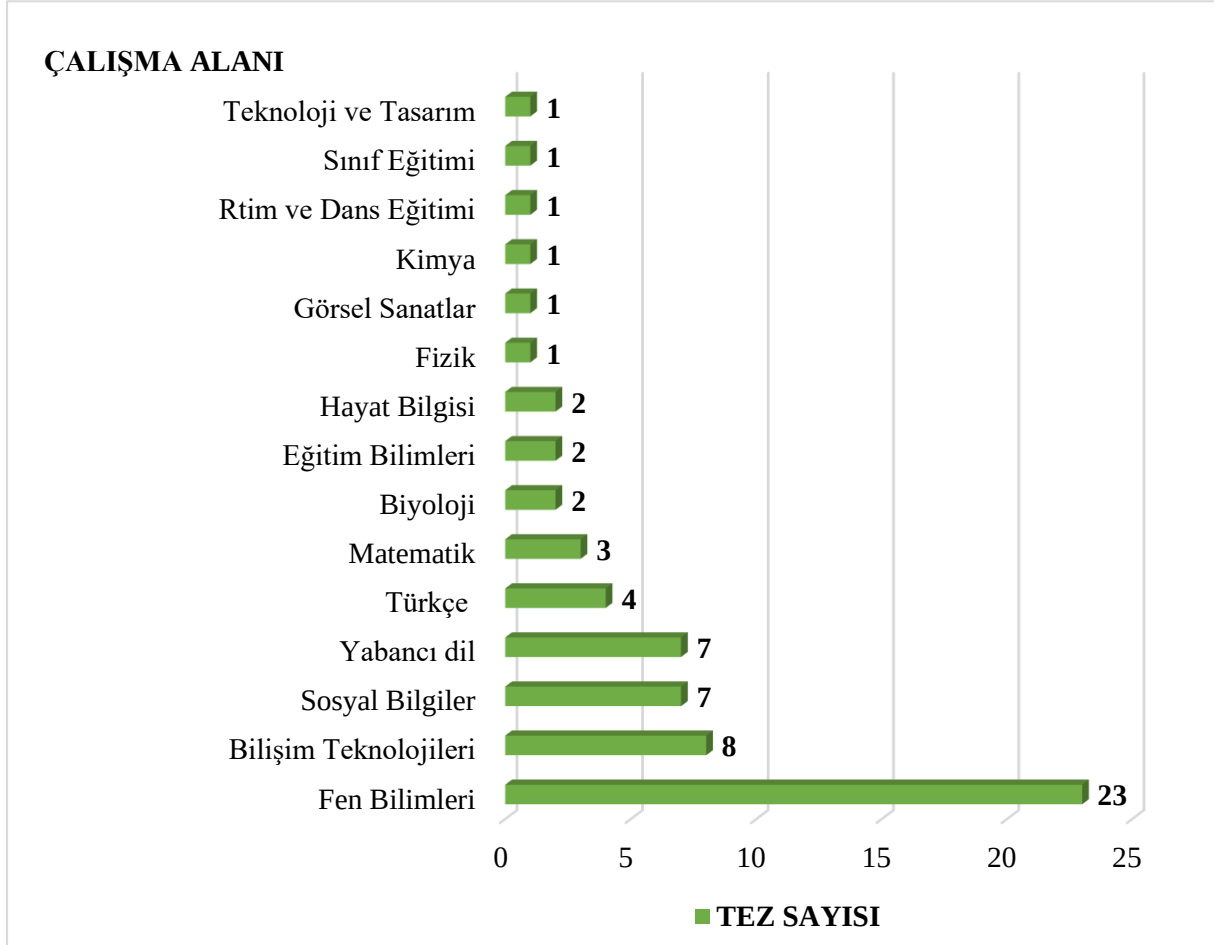

Görsel 4. Tez Sayılarının Akademik Danışman Ünvanlarına Göre Dağılımı

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili lisansüstü tez çalışmalarının akademik danışman ünvanlarına göre dağılımı incelendiğinde 3 çalışmanın, 2 farklı danışman ile birlikte yürütüldüğü ve toplam 67 akademisyenin tezlere danışmanlık yaptığı belirlenmiştir. Görsel 4'de görüldüğü üzere çalışmalara en çok 24 tez (%35.82) ile “Doçent” ünvanlı akademisyenlerin, ikinci olarak 23 tez (%34.32) ile “Profesör” ünvanlı akademisyenlerin, üçüncü olarak ise 20 tez (%29.85) ile “Dr. Öğr.Üyesi” ünvanlı akademisyenlerin danışmanlık yaptığı belirlenmiştir. Genel olarak bakıldığında ise üç ünvandan akademisyenlerin de danışmanlık yaptığı tez çalışmalarının birbirine yakın sayıda olduğu görülmüştür.

3.5. Tez Çalışmalarının Çalışma Alanlarına Göre Dağılımı

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının, çalışma alanlarına göre gösterdikleri dağılım Görsel 5’de sunulmuştur.

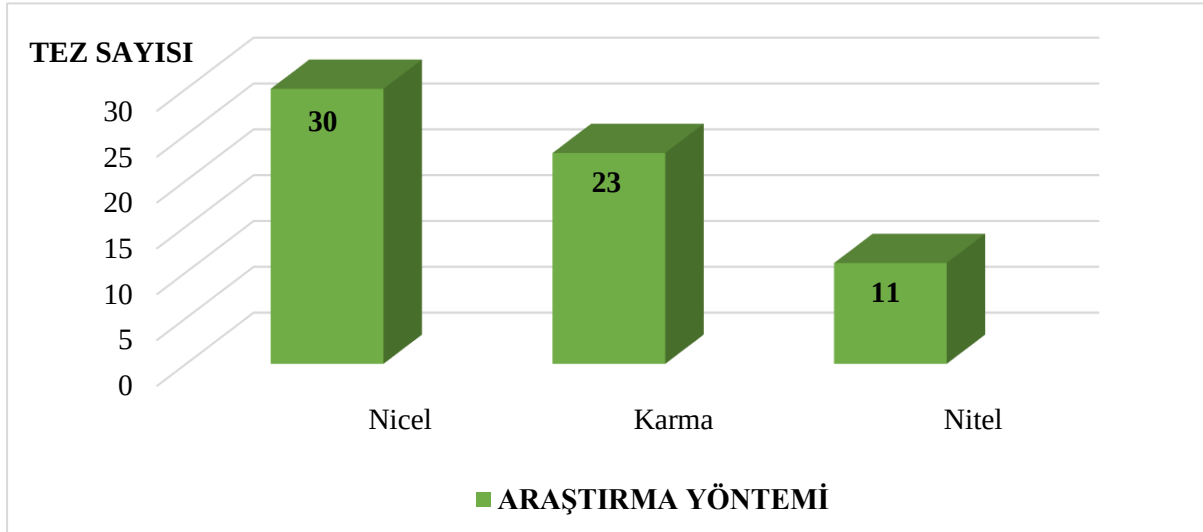

Görsel 5. Tez Sayılarının Çalışma Alanlarına Göre Dağılımı

Görsel 5 incelendiğinde proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının 15 farklı alanda çalışıldığı belirlenmiştir. Bu alanlardan en çok 23 tez (%35.93) ile Fen Bilimleri alanında çalışıldığı belirlenmiştir.

3.6. Tez Çalışmalarının Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının araştırma yöntemlerine göre gösterdikleri dağılım Görsel 6'da sunulmuştur.

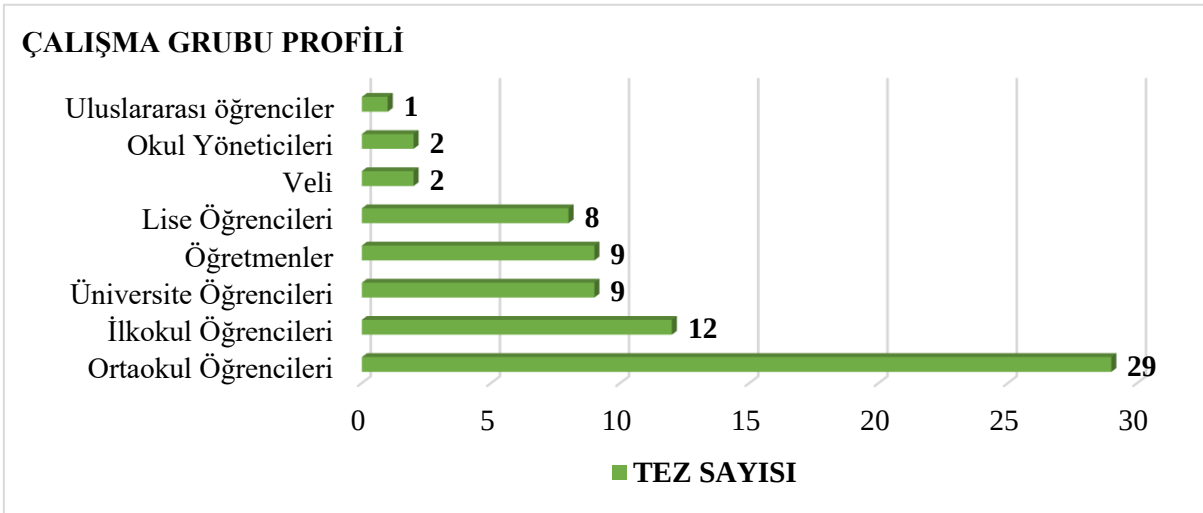

Görsel 6. Tez Sayılarının Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Görsel 6'da görüldüğü üzere, proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarında en çok 30 tez (%63.38) ile nicel araştırma yönteminin kullanıldığı belirlenmiştir.

3.7. Tez Çalışmalarının Çalışma Grubu Profillerine Göre Dağılımı

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının çalışma grubu profillerine göre gösterdikleri dağılım Görsel 7'de sunulmuştur.

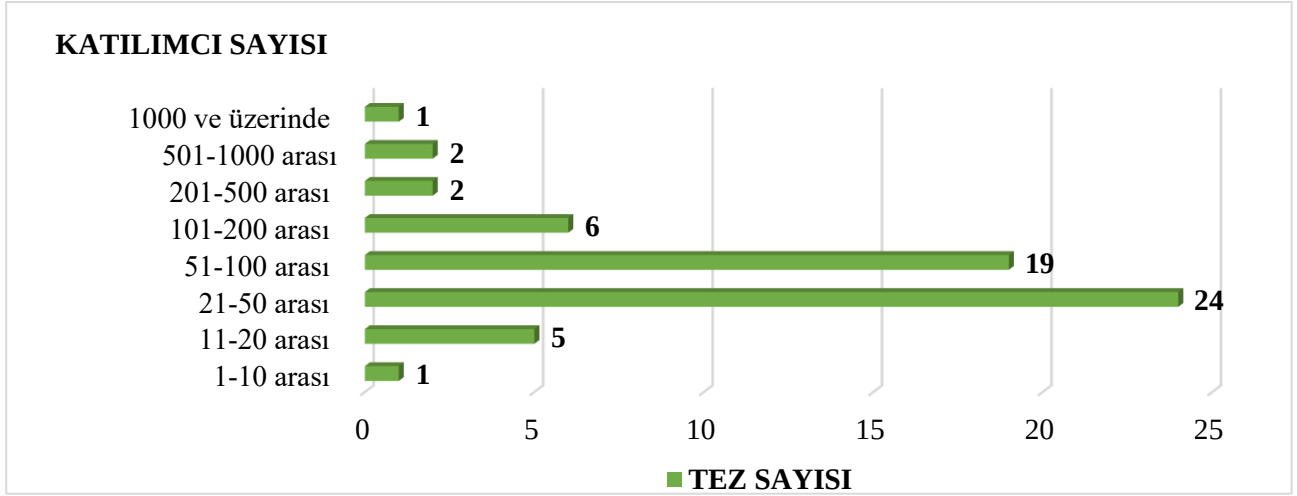

Görsel 7. Tez Sayılarının Çalışma Grubu Profillerine Göre Dağılımı

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının çalışma grubu profilleri incelendiğinde, 4 çalışmada çalışma grubu profilinin bulunmadığı, 7 çalışmada birden fazla çalışma grubu profilinin bulunduğu belirlenmiştir. Çalışmalarda en çok tercih edilen çalışma grubu profilinin 29 tez (%40.72) ile ortaokul öğrencileri olduğu belirlenmiştir.

3.8. Tez Çalışmalarının Katılımcı Sayılarına Göre Dağılımı

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının katılımcı sayılarına göre gösterdikleri dağılım Görsel 8’de sunulmuştur.

Görsel 8. Tez Sayılarının Katılımcı Sayılarına Göre Dağılımı

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki 4 lisansüstü tez çalışmasında katılımcı sayısının bulunmadığı belirlenmiştir. Buna göre çalışmalarda en çok 24 tez (%40) ile 21-50 arası katılımcı sayısının, İkinci olarak 19 tez (%31.66) ile 51-100 arası katılımcı sayısının, üçüncü olarak ise 6 tez (%10) ile 101-200 arası katılımcı sayısının tercih edildiği belirlenmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili tez çalışmalarının yıllara göre dağılımı incelendiğinde en çok tezin 2019’da gerçekleştirilmiş olduğu belirlenmiştir. 2019 yılının 12 tez çalışması (%18.75) ile alana en fazla katkı sağlanan yıl olduğu söylenebilir. 2019 yılında çalışma sayılarında artış olması proje tabanlı öğrenme konusuna yönelik ilginin yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Bunun nedeni ise 2018 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından öğretim programının yenilenerek okullarda uygulanmaya başlanması olabilir. Örneğin, 2018 yılı Fen Bilimleri dersi ilköğretim ve ortaokul öğretim programına bakıldığında, araştırma sorgulamaya ve bilginin aktarılmasına dayalı bir öğrenme yaklaşımının benimsenerek, öğrencilerin kendi öğrenmelerinden meshul olduğu, bilgiye ulaşabilen, açıklayan, akranları ve çevresi ile tartışan ve özümlediği bilgileri kullanarak ürün meydana getiren bir rol üstlenmeleri gerektiği, öğretmenlerin ise süreç içerisinde teşvik edici, destekleyici ve yönlendirici olmaları gerektiğinden bahsedilmiştir (MEB,2018). Ayrıca öğrencilerin aktif şekilde ön planda oldukları öğrenme ortamlarında derslerin işlenmesinin önemi vurgulanarak bilimin, ekonomiye girdi üretme niteliğinden bahsedilerek, ünitelerin kazanımları doğrultusunda günlük hayat gereksinimlerini gidermeye yönelik teknolojiler üretilmesini esas alan bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği de ifade edilmiştir (MEB, 2018). Bu bilgiler ışığında, proje tabanlı öğrenme yaklaşımının 2018 yılında yenilenen öğretim programında ön plana çıkarılması ile araştırmacıların bu alandaki çalışmalara yoğunlaştığı ve bu nedenle de tez çalışmalarının en çok 2019 yılında gerçekleştirildiği sonucuna varılabilir.

Eğitim alanında proje tabanlı öğrenme ile ilgili incelenen 64 lisansüstü tez çalışmasının 44’ünün (%68.75) yüksek lisans, 20’sinin (%31.25) ise doktora düzeyinde gerçekleştirildiği

belirlenmiştir. Yüksek lisans düzeyindeki çalışmalar ile doktora düzeyindeki çalışmalar arasında iki katı aşkın bir oranda fark olması, yüksek lisans düzeyindeki araştırmacıların proje tabanlı öğrenme konusuna daha fazla ilgi göstererek, bu alana daha fazla yoğunlaştıkları şeklinde yorumlanabilir. Ancak doktora eğitiminin yüksek lisans eğitiminden daha uzun sürmesi ve doktora eğitimi için gerekli koşulların sağlanmasının yüksek lisans için gerekli koşulların sağlanmasından daha zor olup, pek çok araştırmacının yüksek lisans eğitiminden sonra eğitim hayatını sonlandırarak doktora eğitimine devam etmemesi dikkate alınmalıdır (Haydaroğlu, 2022). Bununla ilgili olarak, örneğin, 2024 yılı Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi resmi verilerine bakıldığında doktora düzeyindeki araştırmacı sayısının yüksek lisans düzeyindeki araştırmacı sayısının yaklaşık dörtte biri olduğu görülmektedir (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2024). Ayrıca doktora düzeyindeki çalışmalar, yüksek lisans düzeyindeki çalışmalara göre çok daha detaylı bir literatür taraması gerektirmekte ve araştırma boyutu açısından da daha zahmetli olmaktadır. Doktora düzeyindeki çalışmaların iş yoğunluğu açısından araştırmacılar için uzun çalışma süreleri gerektirmesinden dolayı bu düzeydeki çalışmalar daha az sayıda kalmış olabilir.

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının Türkiye’deki 38 farklı üniversiteye ait olduğu belirlenmiştir. En çok lisansüstü tez çalışmasının ait olduğu üniversitenin ise 9 tez (%14.06) ile Gazi Üniversitesi olduğu belirlenmiştir. Buradan Gazi Üniversitesi lisansüstü programı öğrencilerinin, eğitim alanında proje tabanlı öğrenme konusu üzerine daha fazla yoğunlaştıkları ve üniversitede görevli akademisyenlerin de araştırmacıları konuyla ilgili araştırma yapmaya daha çok teşvik ettikleri sonucuna ulaşılabilir. Üniversite çeşitliliğinin fazla olması ve coğrafik bölge açısından da çalışmaların Türkiye’nin tüm bölgelerinden üniversitelere ait olması konuya akademik düzeyde ilginin olduğunu ortaya koymaktadır.

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili lisansüstü tez çalışmalarının akademik danışman ünvanlarına göre dağılımı incelendiğinde 3 çalışmanın, iki farklı danışman ile birlikte yürütüldüğü ve toplam 67 akademisyenin tezlere danışmanlık yaptığı belirlenmiştir. Çalışmalara en çok 24 tez (%35.82) ile “Doçent” ünvanlı akademisyenlerin, ikinci olarak 23 tez (%34.32) ile “Profesör” ünvanlı akademisyenlerin, üçüncü olarak ise 20 tez (%29.85) ile “Dr. Öğr.Üyesi” ünvanlı akademisyenlerin danışmanlık yaptığı belirlenmiştir. Her ne kadar en çok “Doçent” ünvanlı akademisyenlerin tez çalışmalarına danışmanlık yaptığı belirlenmiş olsa da genel olarak çalışma sayılarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Buradan, eğitim alanında her üç ünvandan akademisyenlerin de proje tabanlı öğrenme konusunu araştırma yapmaya değer buldukları ve bu konuda öğrencileri teşvik ederek destek verdikleri sonucuna ulaşılabilir.

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının 15 farklı alanda gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Çalışmalar ise en çok 23 tez (%35.93) ile Fen Bilimleri alanında gerçekleştirilmiştir. Okullarda, Fen Bilimleri eğitiminin istenilen seviyeye ulaşması için öğrencilerin öncelikle hazır bulunuşluk düzeyleri, ilgi alanları ve çevresel koşullar dikkate alınarak uygun öğrenme yöntem ve tekniklerinin uygulanması gerekmektedir (Hançer ve ark., 2003). Özellikle öğrencilerin problem çözme becerilerinin gelişerek yaratıcı fikirler ortaya koyabilmelerinin derslerde kullanılan yöntem ve tekniklerle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır

(Kılıç, 2009). Öğrenme süreçlerinde ise öğrenciler tarafından bilginin ezberlenmesi yerine, işbirlikçi yaklaşım benimsenerek bilginin yaparak yaşayarak özümsemesi daha kapsamlı ve kalıcı izli öğrenmelerin gerçekleşmesi adına oldukça yararlı bulunmaktadır (Miller ve Krajcık, 2019). Bu bağlamda proje tabanlı öğrenme yöntemi, Fen Bilimleri alanında öğrencilerin gerçek yaşam konularını ve günlük hayatta karşılaştıkları problemleri derinlemesine inceleyerek proje üretebilmelerine olanak sağlayan öğrenci merkezli yaklaşımlardan biridir (Demiralay, 2023). Bu öğrenme yönteminde, öğrencilere istekleri doğrultusunda projelerini kurgulama, disiplinler arası yaklaşımla ve iş birliği içerisinde çalışma olanağı sağlanmaktadır (Demirel, 2008). Tüm süreçte, öğrencilerin sürekli olarak aktif, öğretmenlerin ise yol gösterici ve teşvik edici olduğu proje tabanlı öğrenmede, anlaşılması zor olan soyut olayların projeler tasarlanarak günlük yaşantılardaki problemlere çözüm yolları aranmakta ve bu sayede gerçek öğrenmelerin gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu sayede ise öğrencilerin anlayışlarını yeniden inşa etmelerine ve kendi anlama düzeylerini ortaya çıkarmalarına da olanak tanınmaktadır (Krajcık ve Shin, 2014). Tüm bu bilgiler ışığında Fen Bilimleri eğitimi ile proje tabanlı öğrenme arasındaki yakın ilişki göz önünde bulundurulduğunda tez çalışmalarının büyük çoğunluğunun bu alanda gerçekleştirilmiş olduğu sonucuna varılabilir.

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının araştırma yöntemlerine göre dağılımı incelendiğinde 30 tez (%46.87) ile en çok nicel araştırma yönteminin kullanıldığı belirlenmiştir. Nicel araştırmalar, araştırılmak istenen olay ve olgularla ilgili bilgi edinmek için somut verilerin objektif ve sistematik bir biçimde incelenerek ölçüldüğü ve gerçekleştirilen ölçümlerin tekrarlanabildiği süreci kapsayan araştırmalardır (Burns ve Grove, 1993). İstatistiksel yöntemlerin öncelikli olduğu nicel araştırmalarda, büyük evren ve örneklemeler üzerinde çalışmayı olanaklı kılan olasılıklı örnekleme yöntemleri kullanılmakta olup örneklemelerden kontrollü ve nesnel bilgilere ulaşmak amaçlanmaktadır. Elde edilen verilerin analizinde ise istatistiksel veri analiz programları kullanılıp, sayısal sonuçlar üzerinden ilgili konu tanımlanmaya, anlaşılma, yordanmaya veya kontrol edilmeye çalışılmaktadır (Garip, 2023). Buradan, tez çalışmalarında en çok nicel yaklaşımın tercih edilmesinin nedeni araştırmacıların daha geniş katılımcı sayılarına ulaşarak, daha ölçülebilir somut verilerle yapılan analizler sonucunda kitlelerle ilgili daha genel eğilimlere ulaşma istekleri olabilir.

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının çalışma grubu profillerine göre dağılımı incelendiğinde, 4 çalışmada çalışma grubu profilinin bulunmadığı, 7 çalışmada ise birden fazla çalışma grubu profilinin olduğu belirlenmiştir. Bu durum dikkate alındığında tez çalışmalarında en çok tercih edilen çalışma grubu profilinin 29 tez (%40.72) ile ortaokul öğrencilerinin olduğu belirlenmiştir. Çalışmalarda en çok ortaokul öğrencilerinin tercih edilme nedeni ise tezlerin en çok Fen Bilimleri alanında çalışılmış olması olabilir. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı, öğrencileri motive eden, öğrenmeyi kolaylaştıran, derinlemesine ve kalıcı izli öğrenmenin gerçekleşmesine katkı sağlayan, öğrenciyi öğretme-öğrenme sürecinin merkezine alan, gerçek yaşamın konularına ve uygulamalarına yer veren bir öğrenme yaklaşımıdır (Vatansever-Bayraktar, 2015). Bu öğrenme yaklaşımının Fen Bilimleri alanında kullanılmasıyla, öğrenciler kendileri veya gruplar halinde, doğal koşullar altında gerçek yaşamla ilişkili problemlerin çözülmesi için yaratıcı fikirler ortaya koymaya çalışırlar

(Ayan, 2012). Buradan, proje tabanlı öğrenmenin öğrenci merkezli bir yaklaşım olduğu ve Fen Bilimleri alanıyla yakın ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, araştırmacıların tez çalışmalarında daha çok ortaokul öğrencileri ile çalışmayı tercih ettikleri sonucuna varılabilir.

Proje tabanlı öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının katılımcı sayılarına göre dağılımı incelendiğinde 4 lisansüstü tez çalışmasında katılımcı sayısının bulunmadığı belirlenmiştir. Buna göre çalışmalarda en çok 24 tez (%40) ile 21-50 arası katılımcı sayısının, İkinci olarak 19 tez (%31.66) ile 51-100 arası katılımcı sayısının, üçüncü olarak ise 6 tez (%10) ile 101-200 arası katılımcı sayısının tercih edildiği belirlenmiştir. Buradan, araştırmacıların farklı sayıdaki katılımcı gruplarıyla çalışmayı tercih ettikleri ve bu tercihin araştırma konusu, araştırma yöntemi, veri toplama araçları ve stratejilerine bağlı olarak farklılaştığı sonucuna ulaşılabilir.

Yapılan çalışmada, ulaşılan sonuçlar doğrultusunda bazı öneriler de geliştirilmiştir. Bu anlamda eğitim alanında proje tabanlı öğrenme konusu ile ilgili gelecekte daha fazla sayıda çalışma yapılması konunun farklı açılardan ele alınmasını sağlayabilir. Konu ile ilgili doktora öğrencilerinin öğretim üyeleri tarafından daha çok teşvik edilmesi doktora düzeyindeki çalışmaların sayısının artmasında etkili olabilir. Ayrıca eğitim alanında daha farklı konu alanlarına yoğunlaşılması ve özellikle disiplinler arası çalışmalara ağırlık verilmesi proje tabanlı öğrenme konusunun diğer alanlarda da ön plana çıkarak bilinirliğinin artmasında etkili olabilir.

KAYNAKÇA

Akgül, E., *İlköğretim 4. Sınıf Öğrencilerine Matematik Dersinde “Açılar” Konusunun Öğretilmesinde Proje Tabanlı Öğretim Yönteminin Etkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Altunsoy-Uçar, Ö., *Matematik Eğitimi Alanında Proje Tabanlı Öğrenme ile İlgili Çalışmalar Üzerine bir İçerik Analizi: Türkiye Örneği 2000-2023*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2024.

Ayan, M., *Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının İlköğretim Öğrencilerinin Fen Bilgisi Dersi Akademik Başarı Düzeyine Etkisi*, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 10,1, 2012.

Aziz, A., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2022.

Bransford, J.D., Brown, A.L. and Cocking, R.R., *How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School*, National Academy Press, 2000.

Burns, N. and Grove, S.K., *The Practice of Nursing Research: Conduct, Critique & Utilization*, Elsevier Science Health Science, 1993.

De Vivo, K., *A New Research Base for Rigorous Project-Based Learning*, Phi Delta Kappan, 103, 5, 2022.

Değerli, A.S. ve Türker, İ.H., *Öğretmen Adaylarının Sanat Eğitimi Sürecindeki Teknoloji Algıları*, Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6, 2016.

- Demiralay, B., 7. Sınıf “Hücre ve Bölünmeler” Ünitesinde Uygulanan Proje Tabanlı Öğrenme Yönteminin Akademik Başarı ve Fen Tutumuna Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2023.
- Demirel, Ö., Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme, Pegem Akademi Yayıncılık, 2008.
- Demirhan, C., *Program Geliştirmede Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2002.
- Denat, Y. ve Tuğrul, E., Proje Tabanlı Öğretimin Öğrencilerin Öğrenme Tutumları ve Öğretme-Öğrenme Ortamı Algılarına Etkisi, Andan Menderes Üniversitesi Sağlık Fakültesi Dergisi, 5, 1, 2001.
- Garip, S., Sosyal Bilimlerde Nicel Araştırma Geleneği Üzerine Kuramsal Bir İnceleme, Uluslararası Sosyal Alan Araştırmaları Dergisi, 12,1, 2023.
- Gündüz, M., *İlköğretim 3. Sınıf Hayat Bilgisi Dersinde “Sorumluluk” Değerinin Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı ile Öğretiminin Akademik Başarı ve Tutuma Etkisi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2014.
- Haçer, A.H., Şensoy, Ö. ve Yıldırım, H.İ., İlköğretimde Çağdaş Fen Bilgisi Öğretiminin Önemi ve Nasıl Olması Gerektiği Üzerine bir Değerlendirme, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13, 13, 2023.
- Haydaroğlu, C., Enflasyon Konusunun Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerine Yansımaları: Bibliyometrik Analiz Yöntemi, Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7, 3, 2022.
- Kandır, A., Temel, F., Çifçibaş, H. K., ve Erdemir, N., Proje Yaklaşımı ve Program Örnekleri, Morpa Kültür Yayınları, 2004.
- Kılıç, Ö., *Öğretmen ve Öğrenci Merkezli Analoji Kullanımının Dolaşım Sistemi Konusundaki Başarıya Etkisi*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2009.
- Kim, T. and Yoon, H., Study of Developing Core Competencies of Adolescent and Promotion Project, I., National Youth Policy Institute, 2008.
- Korkmaz, H., Fen Ve Teknoloji Eğitiminde Alternatif Değerlendirme Yaklaşımları, Yeryüzü Yayınevi, 2004.
- Krajcik, J. and Shin, N., The Cambridge Handbook of the Learning Sciences, Cambridge University Press, 2014.
- Metin, O. ve Ünal, Ş., İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22, 2, 2022.
- MEB, 2018, <https://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>-(Erişim Tarihi, 6.05.2025).
- Miller, E.C. and Krajcik, J.S., Promoting Deep Learning Through Project-Based Learning: A Design Problem. Disciplinary and Interdisciplinary Science Education Research, 1, 1, 2019.
- Ocak, G., Öğrenme İlke ve Yöntemleri, Pegem Akademi, 2017.

Özeren, E., *Proje Tabanlı Öğrenmede Sabit ve Paylaşılan Liderlik Uygulamaları ile Desteklenmiş Blok Tabanlı Kodlama Öğretiminin Bilgi İşlemsel Düşünmeye, GÜdülenmeye ve Kodlama Eğitime Yönelik Tutuma Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bartın, 2022.

Özkan, U.B., *Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi*. Pegem Akademi Yayıncılık, 2021.

Özyurt, H. ve Özyurt, Ö., *Görsel Programlama Dersinde Proje Tabanlı Öğrenme Deneyimine İlişkin Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi*, Turkish Journal of Computer and Mathematics Education, 8, 2, 2017.

Teke-Bodur, E., *Bilgisayar Destekli Fizik Öğretiminde Yapısalcı Yaklaşımın Öğrenci Başarısına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006.

Uysal, D., *Teknolojik Gelişim ve Global Rekabet Üzerine Etkisi*, Selçuk Üniversitesi sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi, 1,3, 2014.

Ültay, E., Akyurt, H. ve Ültay, N., *Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi*, IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 10, 2021.

Vatansever-Bayraktar, H., *Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8, 37, 2015.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H., *Sosyal Bilimler’de Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, 2021.

Yükseköğretim Bilgi Yönetimi Sistemi, 2024, <https://istatistik.yok.gov.tr/>-(Erişim Tarihi, 9.05.2025).

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE FİZİKSEL AKTİVİTEDEN KEYİF ALMA VE UMUT DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Cemal UYSAL,

ÇOMÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

cemaluysal83@gmail.com – 0009-0007-7460-3428

Doç. Dr. Hüseyin Özden YURDAKUL

ÇOMÜ Spor Bilimleri Fakültesi,

yurdakul@comu.edu.tr – 0000-0001-6879-3658

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, ortaokul öğrencilerinin fiziksel aktiviteden keyif alma düzeyleri ile umut düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek ve fiziksel aktivite keyfinin umut üzerindeki yordayıcı gücünü belirlemektir. Araştırma ortaokulda öğrenim gören farklı sınıf düzeylerinden toplam 521 öğrenciyle yürütülmüştür. Katılımcıların %53.2'si erkek, %46.8'i kadındır. Sınıf dağılımında en büyük pay %41.5 ile 7. sınıf öğrencilerine aittir. Ayrıca öğrencilerin %26.1'i lisanslı sporcu olduğunu belirtmiştir. Betimsel analizlerde fiziksel aktiviteden keyif alma düzeyinin ortalaması 5.43, umut düzeyinin ortalaması ise 4.49 olarak bulunmuştur. Her iki değişkenin çarpıklık ve basıklık değerleri normal dağılıma yakın sonuçlar göstermiştir. Bu durum, öğrencilerin genellikle fiziksel aktivitelerden yüksek düzeyde keyif aldığını ve umut düzeylerinin de olumlu olduğunu göstermektedir. Korelasyon analizi sonucunda, fiziksel aktiviteden keyif alma ile umut arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r = .298$, $p < .001$). Bu bulgu, fiziksel aktiviteye yönelik olumlu tutumların öğrencilerin geleceğe dair olumlu beklentilerini artırdığını göstermektedir. Regresyon analizi ise fiziksel aktiviteden keyif almanın, umut düzeyinin anlamlı bir yordayıcısı olduğunu ortaya koymuştur ($\beta = .298$, $p < .001$). Model, umut düzeyindeki varyansın yaklaşık %9'unu açıklamaktadır ($R^2 = .089$). Sonuç olarak, fiziksel aktiviteden duyulan keyfin, ortaokul öğrencilerinin umut düzeylerini desteklediği söylenebilir. Bu bulgu, fiziksel aktivite temelli programların yalnızca fiziksel değil, psikolojik iyi oluşu da artırmada etkili bir araç olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Fiziksel aktivite, keyif alma, umut düzeyi

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship between middle school students' enjoyment of physical activity and their level of hope, and to determine the predictive power of enjoyment on hope. The research was conducted with a total of 521 students from various grade levels attending middle school. Of the participants, 53.2% were male and 46.8% were female. The largest portion of the sample consisted of 7th-grade students (41.5%). Additionally, 26.1% of the students reported being licensed athletes. Descriptive analysis revealed that the mean score for enjoyment of physical activity was 5.43, while the mean score for hope was 4.49. Both variables showed skewness and kurtosis values close to normal distribution, indicating that students generally experienced high levels of enjoyment from physical activities and reported positive levels of hope. The correlation analysis revealed a significant and positive relationship between enjoyment of physical activity and hope ($r = .298, p < .001$). This finding suggests that positive attitudes toward physical activity may enhance students' optimistic expectations for the future. Regression analysis further demonstrated that enjoyment of physical activity is a significant predictor of hope ($\beta = .298, p < .001$). The model explained approximately 9% of the variance in students' hope levels ($R^2 = .089$). In conclusion, it can be stated that the enjoyment derived from physical activity supports middle school students' levels of hope. This finding highlights that programs based on physical activity may be effective not only in improving physical health but also in enhancing psychological well-being.

Keywords: Physical activity, enjoyment, hope level

1. GİRİŞ

Çağdaş toplumların sağlık politikalarının temel taşlarından biri olan fiziksel aktivite, yalnızca fizyolojik faydalarıyla değil, aynı zamanda bireylerin psikolojik ve sosyal gelişimi üzerindeki etkileriyle de dikkat çekmektedir. Özellikle çocukluk ve ergenlik döneminde kazanılan fiziksel aktivite alışkanlıkları, bireyin yaşam boyu sağlıklı davranışlar geliştirmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Mutz ve ark., 2020; Özkurt, Küçükbiş ve Altın, 2022). Bu bağlamda, fiziksel aktiviteden keyif alma düzeyinin, bireyin bu tür etkinliklere katılım sıklığını ve süresini artıran belirleyici bir unsur olduğu görülmektedir (Peker ve ark., 2023).

Fiziksel aktiviteden keyif alma, bireyin egzersiz ve hareketle ilişkili deneyimlerinden olumlu duygular elde etmesi durumunu ifade eder. Bu duygu, bireyin fiziksel aktiviteye yönelik tutumunu şekillendirir ve düzenli katılımı sürdürmesinde motivasyonel bir unsur haline gelir (Dereceli ve ark., 2023). Yapılan araştırmalar, fiziksel aktiviteden daha fazla keyif alan bireylerin, bu etkinliklere daha uzun süre ve daha yüksek düzeyde katılım sağladıklarını ve bu bireylerin daha düşük düzeyde stres, depresyon ve kaygı yaşadıklarını göstermektedir (Abur ve Ünlü, 2024).

Fiziksel aktiviteye katılımın bir diğer önemli psikolojik çıktısı da umut düzeyidir. Umut, bireyin geleceğe ilişkin olumlu beklentiler taşıması ve hedeflerine ulaşabileceğine dair inancıdır

(Snyder ve ark., 1991). Bu çerçevede değerlendirildiğinde, fiziksel olarak aktif bireylerin daha yüksek düzeyde umut taşıdıkları görülmektedir. Nitekim Ulukan'ın (2020) ortaöğretim öğrencileriyle yürüttüğü çalışmada, fiziksel aktiviteye katılım düzeyleri ile sürekli umut düzeyleri arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu durum, öğrencilerin beden olarak aktif olduklarında daha umutlu bir ruh hali içinde olduklarını göstermektedir.

Özellikle ergenlik dönemi olarak da tanımlanan ortaokul çağı, bireyin fiziksel, duygusal ve sosyal gelişiminin hızlandığı, benlik algısının ve yaşam doyumunun şekillendiği kritik bir dönemdir. Bu dönemde yaşanan stres, kaygı ve duygusal dalgalanmalar, öğrencilerin okul yaşamına ve akademik başarılarına olumsuz yansıyabilir. Literatürde yer alan birçok araştırma, fiziksel aktivitenin bu gibi olumsuz psikolojik durumları dengeleyici bir rol oynadığını, bireylerin kendilerini daha olumlu hissetmelerini sağladığını vurgulamaktadır (Arslan, 2012; Korkmaz ve Beydağ, 2024).

Bu noktada dikkat çeken önemli bir bulgu, umut düzeyinin sadece hastalık sürecinde değil, sağlıklı bireylerde de yaşam kalitesinin önemli bir belirleyicisi olduğudur. Nitekim umut düzeyi yüksek olan bireylerin, stresli yaşam olayları karşısında daha dirençli oldukları ve olumlu başa çıkma stratejileri geliştirdikleri saptanmıştır (Demir ve Cicioğlu, 2018; Snyder, 1991). Bu bağlamda, fiziksel aktiviteden duyulan keyif ile umut düzeyi arasındaki olası ilişki, sadece bireyin ruhsal iyilik hali açısından değil, genel yaşam doyumunu ve akademik başarı açısından da önem arz etmektedir.

Ortaokul öğrencileriyle yapılan çalışmalarda, fiziksel aktivitenin yalnızca beden sağlığını değil, aynı zamanda duygusal dengeyi, öz güveni ve sosyal uyumu desteklediği belirtilmiştir (Abur ve Ünlü, 2024). Buna ek olarak, fiziksel aktiviteye karşı olumlu tutum geliştirmiş öğrencilerin, daha pozitif bir benlik algısına sahip oldukları ve akran ilişkilerinde daha başarılı oldukları da araştırmalarla ortaya konmuştur (Özkurt ve ark., 2022).

Yukarıda değinilen bulgular doğrultusunda, bu çalışmanın temel amacı, ortaokul öğrencilerinin fiziksel aktiviteden keyif alma düzeyleri ile umut düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu sayede öğrencilerin psikolojik iyi oluşlarının artırılmasında fiziksel aktivitenin rolü daha açık biçimde ortaya konulabilecektir. Ayrıca bu araştırma, eğitim programlarının geliştirilmesi, okul temelli sağlık politikalarının yapılandırılması ve öğrencilerin yaşam kalitesinin artırılması yönünde uygulanabilir öneriler sunmayı hedeflemektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölüm içerisinde, araştırmanın kavramsal çerçevesi ile birlikte ilgili alan yazın derlemesine yer verilmiştir.

2. 1. Fiziksel Aktivite ve Önemi

Fiziksel aktivite, bireyin enerji harcamasını gerektiren her türlü kas ve iskelet sistemi hareketini kapsar. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), fiziksel aktiviteyi, sağlıklı yaşamın temel unsurlarından biri olarak tanımlamaktadır. Bu tür aktivitelerin düzenli bir biçimde yapılması, bireylerin sadece fiziksel değil, ruhsal ve sosyal sağlığını da pozitif olarak etkilemektedir (Mutz ve ark., 2020; Özkurt, Küçükbiş ve Altın, 2022).

Çocukluk ve adölesan döneminde kazanılan fiziksel aktivite alışkanlıkları, bireyin gelecekteki yaşam biçimini doğrudan etkiler. Özellikle ortaokul çağındaki bireyler için fiziksel aktivite, psikolojik dayanıklılık geliştirme, sosyal beceri edinimi ve benlik algısını güçlendirme açısından kritik bir işleve sahiptir (Abur ve Ünlü, 2024).

2. 2. Fiziksel Aktiviteden Keyif Alma Kavramı

Fiziksel aktiviteden keyif alma, bireyin katıldığı fiziksel etkinlikten duyduğu hoşnutluk ve memnuniyet duygusudur (Çakır ve İlhan, 2022). Bu kavram, fiziksel aktiviteye gönüllü katılımın sürekliliğini sağlamada oldukça önemlidir. Keyif alma düzeyinin yüksek olması, bireyin fiziksel aktiviteyi bir zorunluluk değil, bir ihtiyaç ve zevk kaynağı olarak algılamasına yol açar (Dereceli ve ark., 2023).

Peker ve arkadaşları (2023), fiziksel aktiviteden alınan keyfin üniversite öğrencilerinde mutluluk düzeyleriyle ve tekrar katılma niyetiyle pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmaya göre, fiziksel aktiviteden keyif alan bireylerin psikolojik dayanıklılıklarının daha yüksek olduğu ve stresle başa çıkma becerilerinin daha güçlü olduğu saptanmıştır.

2. 3. Umut Kavramı

Umut, kişinin geleceğe yönelik hedefleri doğrultusunda hareket ederken içsel bir yönlendirici olarak kullandığı bilişsel bir yapıdır. Umut, sadece iyimser bir bakış açısı değildir; aynı zamanda bireyin hedeflerine ulaşabileceğine dair taşıdığı inancı, yol bulma ve o yolu sürdürebilme yetisini kapsar (Snyder ve ark., 1991).

Herth Umut Ölçeği, bireyin “gelecek beklentisi”, “olumlu hazır bulunuşluk” ve “sosyal bağlılık” gibi alt boyutlarla umudu nasıl deneyimlediğini ölçümlemek amacıyla geliştirilmiştir. Bu ölçek, umut düzeyinin psikolojik sağlığı belirlemede etkili bir araç olduğunu göstermektedir (Korkmaz ve Beydağ, 2024).

2. 4. Fiziksel Aktivite ve Umut Arasındaki İlişki

Günümüzde yapılan çeşitli çalışmalar, fiziksel aktivitenin bireyin umut düzeyini artırabileceğini göstermektedir. Özellikle düzenli fiziksel aktiviteye katılan bireylerin, zorluklarla daha etkili başa çıkabildikleri ve daha yüksek umut düzeyine sahip oldukları saptanmıştır (Ulukan, 2020).

Fiziksel aktivite ile umut düzeyi arasındaki bu ilişki, özellikle ergenlik dönemindeki bireylerde daha belirgin şekilde görülmektedir. Bu yaş grubundaki bireyler için fiziksel aktivite, hem stresin azalmasında hem de kendine güvenin artmasında etkili olmakta; dolayısıyla bireyin geleceğe yönelik pozitif beklentilerini güçlendirmektedir (Demir ve Cicioğlu, 2018; Arslan, 2012).

Ayrıca egzersizden keyif alan bireylerde psikolojik sağlığın artmasıyla birlikte, hayata karşı olumlu tutumların geliştiği ve bireyin umut duygusunun pekiştiği de vurgulanmaktadır (Korkmaz ve Beydağ, 2024).

2. 5. Ortaokul Öğrencilerinde Fiziksel Aktivite ve Umut Düzeyi

Ortaokul öğrencileri üzerine yapılan çalışmalarda, fiziksel aktivitenin psikolojik sağlamlık, öz yeterlik ve umut gibi duygusal boyutlarla ilişkili olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Abur ve Ünlü (2024) tarafından yapılan çalışmada, ortaokul öğrencilerinin fiziksel aktivite düzeyleri ile egzersizden hoşlanma düzeyleri arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur. Benzer biçimde, bedenlen daha aktif olan öğrencilerin saldırganlık düzeylerinin daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Bu yaş grubundaki öğrencilerin düzenli fiziksel aktiviteye yönlendirilmesi, onların sosyal ilişkilerini geliştirmekte ve yaşam doyumlarını artırmaktadır. Aynı zamanda fiziksel aktiviteden keyif alma düzeyleri yükseldikçe, psikolojik dayanıklılıkları ve geleceğe dair umutları da artmaktadır (Ulukan, 2020; Dereceli ve ark., 2023).

3. YÖNTEM

Bu kısımda çalışmanın türü, evreni ve örnek grubu, araştırmada kullanılan veri toplama araçları, verilerin toplanması ve nasıl analiz edildiğine yönelik bilgilere yer verilmiştir.

Bu araştırmanın amacı, ortaokul öğrencilerinin fiziksel aktiviteden keyif alma düzeyleri ile umut düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek ve fiziksel aktivite keyfinin umut üzerindeki yordayıcı gücünü belirlemektir. Araştırmada nicel yöntemlerden korelasyonel araştırma deseni kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu, Özkurt ve arkadaşları tarafından Türk kültürüne uyarlanan “Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma Ölçeği: FAKÖ” ve Atik ve Kemer (2009) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan “Çocuklarda Umut Ölçeği (ÇUÖ)” kullanılmıştır. Araştırma Çanakkale’nin Çan İlçesindeki ortaokullarda öğrenim gören farklı sınıf düzeylerinden toplam 521 öğrenciyle yürütülmüştür. Katılımcıların %53.2’si erkek, %46.8’i kadındır. Sınıf dağılımında en büyük pay %41.5 ile 7. sınıf öğrencilerine aittir. Ayrıca öğrencilerin %26.1’i lisanslı sporcu olduğunu belirtmiştir. Verilerin analizi için öncelikle çarpıklık ve basıklığa bakılmıştır. Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma ve Umut Düzeyi arasındaki ilişki için pearson korelasyon analizi; Fiziksel aktiviteden keyif almanın umut düzeyini yordama düzeyinin belirlenmesinde doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde toplanan verilerin analizine yönelik bulgular bulunmaktadır. Elde edilen bulgular tablolaştırılarak değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Dağılımlar (N = 521)

Değişken	Düzy	n	%
Cinsiyet	Erkek	277	53.2%
	Kadın	244	46.8%
Sınıf düzeyi	5. Sınıf	78	15.0%

Değişken	Düzy	n	%
	6. Sınıf	138	26.5%
	7. Sınıf	216	41.5%
	8. Sınıf	89	17.1%
Lisanslı sporcu olma durumu	Evet	136	26.1%
	Hayır	385	73.9%

521 kişiden oluşan örnekleme katılımcıların %53.2'si erkek, %46.8'i kadındır. Sınıf düzeyine göre dağılımda en büyük grubu 7. sınıf öğrencileri oluşturmakta (%41.5); bunu 6. sınıf (%26.5), 8. sınıf (%17.1) ve 5. sınıf (%15.0) öğrencileri izlemektedir. Katılımcıların %26.1'i lisanslı sporcu olduklarını belirtirken, %73.9'u lisanslı olmadıklarını ifade etmiştir. Ders dışı sportif etkinliklere katılım verileri incelendiğinde; %41.6'sı "Evet", %42.4'ü "Hayır", %11.7'si "evet" ve %4.3'ü "hayır" yanıtını vermiştir. Yazın farkları birleştirildiğinde toplam %53.3'lük bir katılım oranı olduğu görülmektedir. Bu dağılımlar, örneklemin sınıf düzeyi ve spora katılım bakımından dengeli ve çeşitlilik içeren bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Fiziksel Aktiviteden Keyif Alma ve Umut Değişkenlerine Ait Betimsel İstatistikler

Değişken	Ortalama (M)	Std. (SD)	Sapma Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
Fiziksel Aktiviteden Keyif Alma	5.43	1.64	-1.00	0.22
Umut	4.49	1.18	-0.69	-0.02

Betimsel bulgulara göre, öğrencilerin fiziksel aktiviteden keyif alma düzeylerinin ortalaması 5.43 (SD = 1.64) olup, bu değişken sola çarpık (Skewness = -1.00) ve orta derecede basık (Kurtosis = 0.22) bir dağılım göstermektedir. Bu durum, öğrencilerin çoğunlukla yüksek düzeyde fiziksel aktivite keyfi yaşadığını göstermektedir. Umut düzeyinin ortalaması ise 4.49 (SD = 1.18) olup, dağılımı normale oldukça yakındır (Skewness = -0.69, Kurtosis = -0.02). Her iki değişkenin çarpıklık ve basıklık değerleri ± 1 aralığında yer aldığından, verilerin normal dağılım varsayımını büyük ölçüde karşıladığı söylenebilir.

Tablo 3. Fiziksel Aktiviteden Keyif Alma ile Umut Düzeyleri Arasındaki Pearson Korelasyonları

Değişken	1	2
1. Fiziksel Aktiviteden Keyif Alma	—	
2. Umut	.298***	—

Not. $p < .05$, $p < .01$, $p < .001$

Yapılan korelasyon analizi sonucunda, ortaokul öğrencilerinin fiziksel aktiviteden keyif alma düzeyleri ile umut düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r = .298$, $p < .001$). Bu bulgu, öğrencilerin fiziksel aktivitelere yönelik olumlu duygular geliştirdikçe, geleceklerine dair umut düzeylerinin de arttığını göstermektedir. Korelasyon katsayısının orta düzeyde olması, bu iki değişkenin birbirini anlamlı şekilde desteklediğini ancak tamamen örtüşmediğini göstermektedir. Bu durum, fiziksel aktivite temelli programların öğrencilerin psikolojik iyi oluşlarını desteklemede etkili bir araç olabileceğine işaret etmektedir.

Tablo 4. Fiziksel Aktiviteden Keyif Almanın Umut Düzeyi Üzerindeki Yordayıcı Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları ($N \approx 761$)

Değişken	B	SE	β	t	p	VIF
Sabit (intercept)	3.332	0.141	—	23.65	$< .001$	—
Fiziksel Aktiviteden Keyif Alma	0.214	0.025	.298	8.61	$< .001$	1.00

Yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda, fiziksel aktiviteden keyif almanın ortaokul öğrencilerinin umut düzeylerini anlamlı şekilde yordadığı bulunmuştur ($R = .298$, $R^2 = .089$, $F(1, 759) = 74.1$, $p < .001$). Model, umut düzeyindeki toplam varyansın yaklaşık %9'unu açıklamaktadır. Fiziksel aktiviteden keyif alma değişkeninin regresyon katsayısı pozitif ve anlamlıdır ($B = 0.214$, $\beta = .298$, $t = 8.61$, $p < .001$); bu da fiziksel aktivite sırasında olumlu duygular yaşayan öğrencilerin daha yüksek umut düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Modele ilişkin VIF değeri 1.00 olup çoklu doğrusal bağlantı riski bulunmamaktadır.

5. TARTIŞMA

Bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin fiziksel aktiviteden keyif alma düzeyleri ile umut düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiş ve fiziksel aktivite keyfinin umut düzeyini yordayıcı bir değişken olup olmadığı değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerin fiziksel aktiviteden genel olarak yüksek düzeyde keyif aldıklarını ve umut düzeylerinin de olumlu olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, çocukluk ve ergenlik döneminde fiziksel aktiviteye yönelik olumlu duyguların, psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı etkiler yaratabileceğini göstermektedir.

Yapılan korelasyon analizinde fiziksel aktiviteden keyif alma ile umut arasında olumlu yönde ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r = .298$, $p < .001$). Bu bulgu, literatürde benzer şekilde umut düzeyi ile fiziksel aktivite arasında pozitif yönde ilişki bulan araştırmalarla örtüşmektedir (Ulukan, 2020; Kurtman, 2019; Arslan, 2012). Özellikle Ulukan'ın (2020) ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerle yürüttüğü çalışmada, fiziksel aktiviteye katılım motivasyonu ile sürekli umut düzeyleri arasında olumlu yönlü bir ilişki bulunmuş; bu durum öğrencilerin fiziksel aktivite düzeyleri arttıkça umutlarının da arttığını ortaya koymuştur.

Regresyon analizinden elde edilen sonuçlar da fiziksel aktiviteden keyif almanın umut düzeyinin anlamlı bir yordayıcısı olduğunu göstermektedir ($\beta = .298$, $p < .001$). Modelin açıklayıcılık düzeyi %9 ($R^2 = .089$) olmasına karşın bu sonuç, fiziksel aktivitenin umut düzeyine katkısının tek başına güçlü bir unsur olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Kurtman (2019), meme kanseri hastalarına yönelik egzersiz temelli bir çalışmada, aerobik egzersizlerin umut düzeyini artırdığını, egzersizlere katılan grubun kontrol grubuna kıyasla daha olumlu geleceğe bakış geliştirdiğini ifade etmiştir.

Çalışmada öğrencilerin fiziksel aktiviteden yüksek düzeyde keyif aldığı görülmektedir ($M = 5.43$). Bu bulgu, benzer biçimde üniversite öğrencilerinde fiziksel aktiviteden keyif alma düzeyinin yüksek olduğunu gösteren araştırmalarla tutarlıdır (Peker ve ark., 2023; Özkurt ve ark., 2022). Keyif alma düzeyinin yüksek oluşu, bireylerin fiziksel aktiviteye düzenli katılımını ve bu etkinliklerden psikolojik doyum elde etmelerini kolaylaştırmaktadır (Abur ve Ünlü, 2024).

Araştırmanın dikkat çekici yönlerinden biri de örneklemin genişliği ve dengeli dağılımıdır ($N = 521$). Katılımcıların %26.1'inin lisanslı sporcu olması ve %53.3'ünün ders dışı sportif etkinliklere katıldığını belirtmesi, örneklemin fiziksel aktivite ile doğal olarak etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Bu durum, çalışmanın iç geçerliliğini güçlendirmektedir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmadaki bulgular doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Ortaokul öğrencileri genel olarak fiziksel aktiviteden yüksek düzeyde keyif almaktadır.
- Öğrencilerin umut düzeyleri olumlu yönde değerlendirilmiştir.
- Fiziksel aktiviteden keyif alma ile umut düzeyi arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki mevcuttur.
- Fiziksel aktiviteden duyulan keyif, umut düzeyinin anlamlı bir yordayıcısıdır. Bu etki, umut düzeyindeki varyansın %9'unu açıklamaktadır.

Bu sonuçlara dayanarak aşağıdaki öneriler sunulabilir:

Okullarda fiziksel aktiviteyi teşvik eden programlar yaygınlaştırılmalı; öğrencilerin bu etkinliklerden keyif almaları için motive edici ve eğlenceli içerikler oluşturulmalıdır.

Rehberlik ve psikolojik danışmanlık birimleri, umut düzeyinin geliştirilmesine yönelik etkinlikler planlarken, fiziksel aktiviteleri sürecin bir parçası olarak değerlendirmelidir.

Ders dışı sportif faaliyetler, yalnızca fiziksel sağlık değil, psikolojik iyi oluş açısından da desteklenmeli; öğrencilere aktif yaşam tarzı kazandırılmalıdır.

İleriki araştırmalarda, umut düzeyine etki edebilecek farklı değişkenler (öz-yeterlik, benlik saygısı, sosyal destek) de göz önünde bulundurularak çok değişkenli modeller test edilebilir.

7. KAYNAKLAR

- Abur, M., ve Ünlü, H. (2024). Ortaokul Öğrencilerinin Fiziksel Aktivite ve Egzersizden Hoşlanma Düzeyleri ile Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi. *BESBD*, 18(3), 527–540.
- Arslan, D. (2012). Düzenli Egzersiz, Sanat ve Grup Terapisinin Umut Düzeyine Etkisi. *Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi, Uzmanlık Tezi*.
- Atik, G., ve Kemer, G. (2009). Çocuklarda Umut Ölçeği'nin Psikometrik Özellikleri: Geçerlik Ve Güvenirlilik Çalışması. *İlköğretim Online*, 8(2), 379-390.
- Bulut, S. (2013). Sağlıkta Sosyal Bir Belirleyici; Fiziksel Aktivite. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 70(4), 205–214.
- Çakır, Ö., ve İlkhan, E. (2022). Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlilik Çalışması. *Anemon Journal of Social and Academy Studies*, 10(1), 123–135.
- Dale, L. P., Vanderloo, L., Moore, S., and Faulkner, G. (2019). Physical Activity and Depression, Anxiety, And Self-Esteem In Children And Youth: An Umbrella Review. *Mental Health and Physical Activity*, 16, 66–79.
- Demir, G. T., ve Cicioğlu, H. İ. (2018). Fiziksel Aktiviteye Katılım Motivasyonu Ölçeği (FAKMÖ): Geçerlik Ve Güvenirlilik Çalışması. *Journal of Human Sciences*, 15(4), 2479–2492.
- Dereceli, E., Dokuzoğlu, G., ve Dereceli, Ç. (2023). Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. *Research in Sport Education and Sciences*, 25(2), 40–44.
- İlhan, L. (2010). Hareketsiz Yaşamlar Kültürü ve Beraberinde Getirdikleri. *Verimlilik Dergisi*, (3), 195–210.
- İlhan, T. (2019). The Relationship Between Physical Activity Level, Sport Confidence and Dispositional Hope In Adolescents. *International Journal of Educational Methodology*, 5(1), 127–135.
- Kendzierski, D., and DeCarlo, K. J. (1991). Physical Activity Enjoyment Scale: Two Validation Studies. *Journal of Sport ve Exercise Psychology*, 13(1), 50–64.
- Korkmaz, K., ve Beydağ, K. D. (2024). Pandemi Sürecinde Kemoterapi Tedavisi Gören Kadın Hastalarda Umut Düzeyi. *FBU-JOHS*, 4(1), 13-23.
- Kurtman, N. (2019). Evre 1–3 Meme Kanseri Hastalarına Uygulanan Aerobik Egzersizlerin Yaşam Kalitesi Ve Umut Düzeyine Etkisi: Bir Karma Yöntem Çalışması, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mutz, M., Reimers, A. K., and Demetriou, Y. (2020). Leisure Time Sports Activities and Life Satisfaction: Deeper Insights Based On A Representative Survey From Germany. *Applied Research in Quality of Life*, 16, 2155–2171.

Özkurt, B., Küçükibiş, H. F., ve Eskiler, E. (2022). Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma Ölçeği (FAKÖ): Türk Kültürüne Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 21-37.

Özkurt, B., Küçükibiş, H. F., & Altın, Y. (2022). Lise ve Üniversite Öğrencilerinin Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma Düzeylerinin İncelenmesi. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3(3), 91-98.

Peker, H., Teke, C., Çakar, B., Kabadayı, Y., ve Caner, N. (2023). Fiziksel Aktiviteden Keyif Alma, Tekrar Katılma Niyeti ve Mutluluk Arasındaki İlişki. *IntJCES*, 9(2), 206-220.

Proctor, C. L., Linley, P. A., and Maltby, J. (2009). Youth Life Satisfaction: A Review Of The Literature. *Journal of Happiness Studies*, 10(5), 583–630.

Rhodes, R. E., Fiala, B., and Conner, M. (2009). A Review And Meta-Analysis Of Affective Judgments And Physical Activity. *Annals of Behavioral Medicine*, 38(3), 180–204.

Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows İn The Mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249–275.

Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon, S. T., Yoshinobu, L., Gibb, J., Langelle, C., and Harney, P. (1991). The Will and The Ways: Development and Validation Of An Individual Differences Measure Of Hope. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(4), 570–585.

Ulukan, M. (2020). Ortaöğretim Öğrencilerinin Fiziksel Aktiviteye Katılım Motivasyonları ve Sürekli Umut Düzeylerinin İncelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 203-210.

Vancampfort, D., Stubbs, B., Firth, J., Van Damme, T., and Koyanagi, A. (2018). The Relationship Between Physical Activity And Self-Esteem İn Children And Adolescents: A Systematic Review And Meta-Analysis. *Journal of Affective Disorders*, 241, 268–278.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF TEXT UNDERSTANDING IN THE EDUCATIONAL PROCESS

SEVDA ABBASOVA

**Prof. Dr. Sevda İslam gizi Abbasova,
Azerbaijan State Pedagogical University,
E- mail: sevda411@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-6516-2444>**

Abstract

The article discusses important pedagogical conditions for reading texts given in textbooks. It is noted that when working with a text, it is important for the student to understand its content and the meaning hidden under this content. Both the teacher and the student must first read the text carefully, understand it and clearly define the idea that needs to be defined in it. For this purpose, attention is paid to some points related to the text in the learning outcomes and standards of the subject "Azerbaijani language". The pedagogical conditions for understanding the text in the learning process include creating situations of success; the teacher's desire to realize his or her author's position; the use of self-expression methods: theater and game pedagogy, hermeneutic methods; organizing understanding of the text through decoding signs, understanding them and defining personal meaning. The article notes that students are more interested in working on non-linguistic texts of various styles. In this sense, encouraging them to observe living speech, using them in creative speech exercises can be considered a more effective and useful method of work. Therefore, in the general structure of textbooks, special attention should be paid to this issue, and an important requirement should be considered that all materials are based on a coherent text. The texts selected as teaching materials should be aimed at cultivating in the student such qualities as simplicity, humility, kindness, love; humanity, friendship and internationalism; a sense of pride in the Motherland, a citizen, a sense of honor for the attributes of the state, to defend them with honor; knowledge of the history of the Motherland, recognition of its geography, etc.

Keywords: pedagogical process, work on the text, meaning, understanding

TƏLİM PROSESİNDƏ MƏTNİN ANLAŞILMASININ PEDAQOJİ ŞƏRTLƏRİ

SEVDA ABBASOVA,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
E- mail: sevda411@mail.ru
Tel: +994 50 331 19 61
<https://orcid.org/0000-0002-6516-2444>

Ümumtəhsil məktəbində təhsil alan hər bir şagird müxtəlif tipli mətnlərlə (elmi, bədii, publisistik) qarşılaşmalı olur ki, bu da müəllifin mövqeyini dərk etməklə öz şəxsi mənafeələrini kəşf etmək üçün vacib şərtlərdən biridir. Bu məqalədə Azərbaycan dili fənni üzrə mətnlərin şagirdlər tərəfindən anlaşılması və onun bəzi pedaqoji şərtlərini şərh etməyi qarşıya məqsəd qoymuşuq. Təlim prosesinin əsas komponenti kimi mətnin mənasının açılması üçün müəllim fənnin məqsəd və vəzifəsindən asılı olmayaraq, bütün pedaqoji fəaliyyətini dərslikdəki oxu və dinləmə mətnlərinin əsasında qurur. Mətnlərlə işləyərkən pedaqoji prosesin iştirakçıları arasında müəyyən münasibətlər formalaşır. Bu da gələcək şəxsiyyətin formalaşmasında mətnin müxtəlif səviyyələrdə yaradıcı oxunması və başa düşülməsinin xüsusiyyətləri, onun növlərinə dair biliklər, işarələmə və qavrama üsulları ilə bağlı məsələləri əhatə edir.

Latın dilindən tərcümədə mətn parça, hörülmə, əlaqə, uyğungəlmə kimi anlaşılır. Yəni bir qrup cümlənin uyğun halda və məntiqli əlaqəsidir. Həm də yalnız ənənəvi mənada işarələrin əlaqəsi kimi deyil, mətnə yerləşdirilmiş, başa düşülən işarələr sistemidir. Prof. K. Abdullayevə görə mətn bir şüur tərəfindən ötürülən və digər şüur tərəfindən qavranılan ardıcıl işarələr sistemidir (Abdullayev, 1998, s. 112). Bu, həm də “məqsədli insan fəaliyyətinin hər hansı bir izidir - xarici görünüşü, geyimləri, rəsmləri, hətta insan simaları, hətta sənaye dizaynı əsərləri ilə evlər” deməkdir. Bu zaman həm pedaqoji prosesi, həm də onun iştirakçılarının qarşılıqlı təsirini mədəni mətn kimi nəzərdən keçirmək və ya onu məzmunu, müəllifliyi, məqsəd qoyma və simvolik məzmunu ilə fərqlənən sonsuz sayda yeni və mikromətnlərlə dolu “yaradılmış və yaradılan ayrılmaz əsər” kimi obrazlı şəkildə şərh etmək zərurəti yaranır. [Abdullayev, 1998, s. 118]

Mənadan duyğuya yüksəlişin aşağıdakı analogiyasını qeyd etmək olar: müəllim şagirdlərlə birlikdə situasiyaların təqdim olunduğu “işarələri” qeyd etməklə, onların mənaalarını qiymətləndirməklə yanaşı, onların arxasında gizlənən mənaaları kəşf edir, mövcud vəziyyətin özünü və onların daxili aləmini dəyişdirir və zənginləşdirir. [Nəhmətova, 2020, s.34] Mətnlərlə işləyərkən şərhin düzgünlüyünə dair müxtəlif suallar yaranır. Bilirik ki, anlamaq subyektiv prosesdir. Hər bir oxucu öz şəxsi məzmununu oxuyur və onu öz həssas daxili dünyasına həkk edir. Mahiyyət etibarı ilə insan təfəkkürünün bu və ya digər məzmunla bağlı hər hansı hərəkəti fikrin daxili işi kimi şərh edilə bilər. Bu baxımdan, K. Nəhmətovanın bədii mətnin refleks oxunması nəzəriyyəsi maraqlıdır: “...Lakin pedaqoji fəaliyyətin antroposentrik yönümlü olması cəmiyyət üçün daha vacibdir: bu, refleksiyanın öyrədilməsinə, izahlı tədris metodlarının tətbiqinə, ümumiyyətlə, yeni nəsillərin frontal zəkasına kömək edə bilər. Bu, ağır nəticələrə gətirib çıxarır ki, 6-7 yaşlı normal, bacarıqlı və mehriban uşağı götürüb 10-11 il ona ana dilini

bilməsi və “təbii anlayışı” sayəsində “onsuz da hər şey aydındır” təlqin edəndə, demək olar ki, düzəlməz bir şey baş verir” [Nəhmətova, 2020, s.46]. Pedaqogikada hermenevtik məsələlərin həlli zərurəti ön plana çıxır: hermenevtik məsələlərə toxunmadan pedaqoji elm kordur. Hermenevtika yunan sözü olub aydınlaşdırma, təfsir, şərh nəzəriyyəsi və metodikasıdır. Dini və fəlsəfi mətnlərin, müdrik ədəbiyyatların şərh edilməsi hermenevtika adlanır. Hermenevtika mətnin obyektiv (sözlərin qrammatik mənalı və tarixən şərtlənmiş variantları) və subyektiv (müəlliflərin niyyəti) əsaslarına görə mənasının müəyyən etmək üçün olan şərh məharəti nəzəriyyəsidir.

Qeyd edək ki, biz hissələri başa düşmək üçün bütövə, bütövü başa düşmək üçün isə hissələrə (buna hermenevtik dövrə deyilir) müraciət etməliyik. Bu, bizdən özümüzü mətnin müəllifinin yerinə qoymağı və onun konteksti çərçivəsində istehsal olunanın mənasına baxmağı tələb edir. Mətnlə işləyərkən onun məzmununun və bu məzmun altında gizlənən mənanın qavranılması vacibdir. Həm müəllim, həm də şagird mətni əvvəlcə diqqətlə oxumalı, dərk etməli və mütləq təyin etməli olduqları fikri müəyyənləşdirməlidirlər. Azərbaycan dili fənninin təlim nəticələri və standartlarında mətnlə bağlı bəzi məqamlara diqqət edək:

Hazırda təlimin məzmunu şagirdlərin nitq mədəniyyətinin formalaşmasına xidmət edən nitq bacarıqları, dil bacarıqları və linqvistik bacarıqların üzərində qurulmuşdur.

Oxu prosesində sözün məna xüsusiyyətlərini anlamaq, fikrin ifadəsində cümlələr arasında əlaqə və mətnin daxili strukturunun dərk olunması ilə bağlı bacarıqlar qazanılır. Şagird ədəbi-bədii və elmi kütləvi mətnlər üzərində müstəqil işləməklə lüğət ehtiyatını zənginləşdirir, müxtəlif üslublarda yazılmış materialları səciyyəvi xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirmək bacarığına yiyələnir. Dərsliklərdə verilmiş oxu mətnləri şagirdin yeni məlumatlar əldə etməsinə, bilik dairəsinin genişlənməsinə, ümumi dünyagörüşünün formalaşmasına təsir göstərir. Bəzən söz, şagirdə ayrılıqda, kontekstdən təcrid edilərək təqdim edilir. Bu şagirdə sözün mahiyyətini anlayıb, fəal leksikonuna daxil etməsinə mane olur. Yeni sözü anlamayan şagird, təbii ki, onu işlətməkdən çəkinir və beləliklə, nitqi inkişafdan qalır. Nəzərə almaq lazımdır ki, ana dili təlimində oxu həm də nitq fəaliyyətinin digər növləri üçün bir özlü rolunu oynayır. İndi isə təhsil səviyyəsi üzrə standartlara nəzər salaq:

İbtidai təhsil səviyyəsi üzrə (I-IV siniflər)

- danışanın fikrinə münasibət bildirir, öz fikirlərini sərbəst və ardıcıl ifadə edir;
- düzgün, sürətli, şüurlu, ifadəli oxuyur, oxuduğu mətnlərə münasibət bildirir;
- kiçikhəcmli rabitəli mətnlər qurur;

Ümumi orta təhsil səviyyəsi üzrə (V-IX siniflər):

- dinlədiyi mətnlərə münasibət bildirməklə mövqeyini əsaslandırır;
- mətni düzgün və ifadəli oxuyur, məzmun və strukturuna görə təhlil edir;
- dil vahidlərindən istifadə etməklə müxtəlif tipli (nəqli, təsviri, mühakimə) və formalı (inşa, esse, hekayə) mətnlər qurur, onları təkmilləşdirir;

Tam orta təhsil (X-XI siniflər):

- müxtəlif mənbələrdən aldığı məlumatları təhlil edir və onlara münasibət bildirir;
- mətnləri üslubi-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir və qiymətləndirir;
- mənbələrdən istifadə etməklə müxtəlif üslublu mətnlər qurur. (Abbasova, 2018, s.39-40)

İlkin təcrübələr göstərir ki, şagirdlər müxtəlif üslubda olan qeyri-lingvistik mətnlər üzrə işləməyə daha çox maraq göstərilir. Bu mənada onları canlı nitq üzərində müşahidələr aparmağa sövq etmək, yaradıcı nitq çalışmaları üzərində işlətmək daha səmərəli və faydalı iş üsulu hesab edilə bilər. Ona görə də dərslərlərin ümumi strukturunda bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilməli, bütün materialların rabitəli mətnə əsaslanması mühüm tələb kimi nəzərə alınmalıdır.

Qeyd etdik ki, hazırda Azərbaycan dili dərslərləri rabitəli mətnlə başlanır. Burada məqsədlər çoxdur. Ali məqsəd gələcəyin şəxsiyyətini formalaşdırıb yetişdirməkdir. Xüsusi məqsədlər isə dinləyib anlamağı, danışmağı bacarmaq, oxumaq, yazmaq və dil qaydalarına danışanda və yazanda riayət etmək və bütün bunları həyat tərzinə çevirməkdir [Baliyev, 2014, s. 36].

Bu mənada ana dili dərslərində təlim materialı ali məqsəddən irəli gələn prinsiplərə uyğun seçilir və şagirdə sadəlik, təvazökarlıq, xeyirxahlıq, sevgi, əliaçıq, gözütöx, eqoizmə, lovğalığa, xudpəsəndliyə nifrət; insanpərvərlik, dostluq və beynəlmiləşiliyə çalışmaq; Vətənin, vətəndaşın təəsübünü çəkmək, dövlətin atributlarından şərəf hissi duymaq, onları şərəflə qorumaq; Vətənin tarixini bilmək, coğrafiyasını tanımaq, onlarla fəxarət hissi keçirmək və s. keyfiyyətlər tərbiyə kimi formalaşır.

Oxu mətnləri "mənalardan dekodlanması" (yəni məlumatların, şifrələrin və ya simvolların başa düşülməsi və analizi prosesi), "gözdən keçirmə, tanışlıq, axtarış, oxumağı öyrənmək" kimi müəyyən bir ardıcılıqla qurulur. Oxu növlərinin müəyyənləşdirilməsinə dair belə fikirlər mövcuddur:

Tanışlıq. Bu, əsas məlumatları çıxarmağa və ya mətnin əsas məzmununu vurğulamağa yönəldilmişdir;

Mənalardan dekodlanması – mövzu və əsas məzmunla tanışlıq deməkdir. Oxucu tərəfindən ümumi qəbul edilmiş mənalardan sisteminə keçid və mətnə problemlə məqamların açıqlanmasıdır. Mətn haqqında ümumi konsepsiyaların mənası səviyyəsində qurulmasıdır.

Məzmunu başa düşmək. Bu zaman öz təcrübəsinə müraciət: assosiasiyalar, müqayisələr, mətnə şəxsi əhəmiyyətli məqamların axtarışı; əks etdirmə: bu halda mən nə edərdim, biliklərin tətbiqi vəziyyətlərinin yaradılması; məzmunu "alışmaq"; alt mətnləri oxumaq; mətnlərin ehtimal edilən şərtləri, mətnə əks mətnin yaradılması başa düşülür.

Mənalardan təyini dedikdə vasitələrin seçilməsi, həmsöhbətin müzakirəsinə uyğun ifadələr seçimi anlaşılır. Problemləri dilə gətirmək üçün, mətnin məzmunu; müzakirələr; şərtlər; qrup formalarının təqdimatı, həmsöhbətin diqqət reaksiyası və s. nəzərdə tutulur.

Mətnlərin təfsir ardıcılığı təxminən belə ola bilər: öyrənmək — mətnin məzmununun sonrakı təfsiri ilə tam və dəqiq məlumatın çıxarılmasını nəzərdə tutur; axtarış (gözdən keçirmə) — konkret məlumatı, zəruri faktı tapmaq; əks etdirən (fikirli) — oxuduqlarının məzmunu haqqında düşünmək, özünün və başqalarının intellektual hərəkətlərini, emosional vəziyyətini başa düşmək. Bu və ya digər oxu növünün tapşırığı mətnlə işin planlaşdırılması mərhələsində baş verir.

Müəllim müəyyən tipli tapşırıqların köməyi ilə şagirdi (oxucunu) əsəri bu və ya digər dərəcədə başa düşməyə hazırlayır. Şagird -oxucu məzmunu nəzər salır, müəyyən məqamları kəşf edir, ətraflı öyrənir. Bu tip oxunuşlar dekodlaşdırma mərhələsində oxucunun işini xarakterizə edir. Mənalı mütaliyəyə, xüsusən də mənalandırma mərhələsinə keçid təkcə təfsiri

başə düşmək metod və üsullarına etibar etməyi deyil, həm də xüsusilə vacib olan mənalari aşkar etmək və qurmaq üçün müəyyən şərtlər tələb edir.

Bəzi məqamları qeyd edək:

"Müəllim – şagird - mətn" əlaqəsi. Mətnlərlə sonrakı işdə başə düşməyin uğuru müəllimin ilk mərhələdə bu qarşılıqlı əlaqəni necə qurmasından asılıdır. H.Balıyevin mövqeyinə əməl etsək, mətni oxumaq dialoji bir anlayış ilə açılır. Birinci mərhələdə oxucu "orijinal" mətnə müraciət edir, onu keçmişdən bu günə köçürür, öz mənalarının dilinə çevirir. Sonra geri çəkilir - əsəri (müəllifin nöqteyi-nəzərini) keçmiş kontekstlərdə öyrənir. Bundan sonra o, hərəkəti "irəli" çevirir, gələcəyi təxmin etməyə tələsir. Anlayış işin bütün mərhələlərində çoxlu şərhlərin sintezidir (Balıyev, 2014, s. 192). Mətnin simvolik təbiəti oxucuya işarələrə mənalər, hisslər bəxş etməyə imkan verir ki, bu da mətnin şərhinə dəyərli bir rəng verir. Humanitar elmlərin metodologiyasında K. Abdullayev "mətn – anlaşılmaqlıq vəziyyəti – rekonstruksiya fərziyyəsi – tamamlayan şərh – nəzəri model – mətnin başə düşülməsi" zəncirini əhəmiyyətli hesab edir [Abdullayev, 1998, s. 137]. Bu mərhələlərin hər birində anlamada və bir həlqdən digərinə keçiddə oxucunun mövqeyi həm başə düşülmə mətnə, həm də "ikinci dərəcəli" öz mətninə münasibət kimi özünü göstərir. Bundan belə bir mühüm nəticə çıxır: tədqiqatda "mətn – tərcüməçi – şərhin nəticəsi – mətn" zəncirinin nəzərə alınması zərurəti. Zəncirin sonuncu elementi yeni anlayış zəncirinin ilk halqası ola bilər.

Anlayış hərəkəti bir dairədə başə verir: müəllim məzmunun dərk edilməsi prosesini təşkil edir, bu müddət ərzində daim bütövdən hissəyə və geri bütövə doğru hərəkət edir, dərk edilən mənanın dairələrdə vəhdətini genişləndirir. (. [Balıyev, 2014, s. 221]. Bu, dərk etmə pedaqogikasında problem həm müəllimin, həm də şagirdin fəaliyyətində biliklərin birgə yaradılmasıdır.

Təlim prosesində şagirdin mənimsədiyi mətnin başə düşülməsinin əsas texnikası "mətnlə dialoq" dur. Bu dialoq mətnə gizlənməmiş sualları axtarmaq, mətnə və özünə sual verməklə başlayır, öz fərziyyələrini irəli sürməkdən, mətnin məzmununu daha dərinə başə düşmək kimi fərziyyələr-cavabları yoxlamaqdan ibarətdir. Mətn üzərində, yəni özünü idarə etmənin həyata keçirilməsində mətnlə işləməyin digər üsulları (sözə diqqət, təxəyyülün daxil edilməsi) və ya onun nəticəsidir (tədrisən, mətnlə dialoq mürəkkəbləşir, təkə zehni iş deyil, həm də yaradıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi mətn – "göz deyil, ağıl və ürək oxuduqda" yeni müstəvidə dialoqdur. Nəticədə dialoq mətnlə işləmək formasına deyil, həm də onun başə düşülməsinin birbaşa məzmununa çevrilir.

Anlayışın digərinə yönəlmiş dialoq təbiəti dünya ilə insan münasibətlərinin ən vacib aspektinə təsir göstərir. Mətnləri başə düşmək özlüyündə məqsəd deyil, onların məzmunu insanların düşüncə tərz, hərəkətləri, niyyətləri üçün vacib olan şeylərin (obyektlərin) münasibətlərini əks etdirir. Mətnləri başə düşmək istəyən pedaqoji proses iştirakçıları üçün məhz bu münasibətlər vacibdir. Hər biri anlayışa özünəməxsus bir şey gətirir, şərhlərində hətta müəllifin özünə də məlum olmayan yeni mənalər və dəyərlər ortaya qoyur. Bir qayda olaraq, mətnin başə düşülməsi prosesində şagird qarşısında tarixə, cəmiyyətə, onun öz varlığına münasibətlərin yeni perspektivləri işıqlandırılır. Başqa sözlə desək, fərdi varlıq "cəld toxunulmağa" çevrilir: özünü dərk etmək mətnədən əvvəl özünü dərk etmək və mətnədən başqa bir "mən" in şərtini qəbul etmək deməkdir.

Müəllim dərslərin müəllifi kimi əvvəlcə deşifrə edir, mətnləri müəyyən bir şagird dairəsi üçün başa düşülən ümumi qəbul edilmiş mənalara sisteminə çevirir. Və mətn hamı tərəfindən qəbul edilmiş mənalara sisteminə keçdikdən sonra hər kəs heç bir qayda və qiymətləndirmə meyarının olmadığı semantik sahəyə keçməyə başlayır.

İstənilən mətnin oxunması və başa düşülməsi bir-birinə nüfuz edən iki sahədə baş verə bilər: mənalara sahəsində və hisslər sahəsində. Daha vacib nədir? Əlbəttə ki, mənalara sahəsində mətni oxumaq məktəbdə buraxılış imtahanından və Dövlət İmtahan Mərkəzindən keçmək üçün vaxt kifayətdir. Bəs onda bu mənalara sahəsində zəhmət tələb edən və ilk baxışda çox da lazım olmayan iş nəyə lazımdır? Çox vaxt mənalara gəldikdə, hansısa abstraksiya, anlaşılmaz, naməlum, planlaşdırılmamış, bugünkü standartların vəzifələrinə cavab verməyən bir fikir yaranır. Tədris prosesini bir növ şagirdi imtahanlardan uğurla keçməyə hazırlamaq aktı hesab etsək, təbii ki, bunu ən xırda detallarına qədər hesablamaq lazımdır. Bu halda, anlaşıma vəziyyətlərinin yaradılması yalnız məktəb təhsilinin belə vacib vəzifəsindən - testlərdən keçməyə hazırlıqdan uzaqlaşır. Nəticədə təhsilin mahiyyəti unudulur və pedaqoji prosesin bütün iştirakçılarının inkişafı, onların özünü tanıması, özünü dərk etməsi üçün əlverişli şərait yaratmaq ikinci plana keçir. Bu, o zaman mümkün olar ki, müəllim humanitar təcrübəni başqası-dominantlıq, metafora, anlama, refleksivlik, dialoqluq prinsipləri əsasında qurmaq kimi təlimin təşkilinə diqqət yetirsin. Məsələn, şagirdlərə vacib məqamları başa düşməli və müəyyən etməli olduqları mətn təklif olunur. Bu zaman yaradıcı qabiliyyətlərə əsaslanaraq anlama strategiyaları həyata keçirilir. [Bəliyev, 2014, s. 243].

Bəliylə, dərslərdə səpələnmiş hecalar təklif edib onlardan söz toplamaq, mətnədə nəticələnən sözləri tapmaq və bu işarələrin bu mətn üçün dəstəkləyici kimi uyğun olub olmadığını müəyyən etmək olar. Və ya assosiasiyalardan istifadə edərək başqa bir seçim: mətni oxuyun, semantik hissələrə bölün və hər hissəni müəyyən bir rənglə əlaqələndirin. Sonra mətnin "bayrağını" (rəngli klaster) çəkin, ona uyğun olaraq bütün mətni yığa bilərsiniz.

Mətnin təfsiri zamanı məna formalaşması şagirdin müxtəlif, bəzən ziddiyyətli mövqeləri dərk etmək qabiliyyətinin inkişafı ilə mümkündür. Daha sonra məlumatın reproduksiyasından şəxsi biliklərin "kəşfinə" və təqdimatına keçməyə imkan verən məzmunu və onun işlənməsi üsullarını seçmək lazımdır. Bu, o zaman mümkün olur ki, şagirdlər alternativ müəllif mövqelərini təqdim edən mətnləri oxumağa, onlardan mənalara "çıxarmağa" və onları öz mövqeləri ilə əlaqələndirməyə məcbur edirlər. Bunlar elmi mətnlər, bədii ədəbiyyatdan parçalar, müxtəlif musiqili və təsviri əsərlər, sənədlər, xatirələr və s. ola bilər. Məsələn, şagirdlərə mənası onların pedaqoji mövqeyinə yaxın olan aforizm seçmək tapşırılır. Bəzən elə olur ki, şagirdlər eyni aforizmi seçirlər, lakin bu zaman şərhlər tamamilə fərqli ola bilər. Aforizmin seçilməsi, onun başa düşülməsi əsasında öz mətninin yaradılması şagirdlərin təhsilin məzmununa dəyərli, semantik münasibətinin təzahürü, onların ideyalarının aydınlaşdırılmasıdır. Ən ziddiyyətli mətnlərə müraciət etmək onların fəal şəkildə şərhinə imkan yaradır. Mənalara "ötürmək" mümkün deyil, mənalara çatdırılır və ali təhsilli müəllimi "qurulmuş" mətnlərə münasibət vasitəsilə dialoqda iştirak edənlərin özləri tərəfindən mənalara yarada biləcəkləri şərait, mühit yaratmağa hazırlayır. Mahiyyətə ondan ibarətdir ki, ilk növbədə müəllim mətnlə işləməyə münasibətini dəyişməlidir. Bu, daha çox şagirdin bilik əldə etdiyi məlumat bankı deyil, yeni ideyaların generatoru, şəxsi inkişafın stimulyatorudur.

Mətnlə işləməyin başlanğıcı oxumaq, mənalara mənimsəmək, yəni mövzu ətrafında işləməkdir. Daxili dünyaya girmək, dərk etmək üçün müəyyən şərtlərə əməl etmək lazımdır:

- əməkdaşlığın, dialoji təlim prosesinin təşkili;
- uğur situasiyalarının yaradılması;
- müəllimin öz müəllif mövqeyini və pedaqoji təfəkkürün humanitar üslubunu həyata keçirmək istəyi;
- bədii özünüifadə üsullarından istifadə: teatr və oyun pedaqogikası, hermenevtik üsullar;
- müxtəlif növ oxu mətnlərinin tamamlayıcı istifadəsi: giriş, öyrənmə, axtarış, əks etdirmə;
- işarələrin dekodlanması, onların başa düşülməsi və şəxsi mənanın təyin edilməsi yolu ilə mətnin başa düşülməsini təşkil etmək.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, pedaqoji prosesin bilavasitə iştirakçılarının qarşılıqlı əlaqəsində "yaradılmış" mətnlərdə şəxsi mənalara aşkar etməyə yönəlmiş girişdən refleksativ oxuya qədər anlayışın qurulması zərurətinə cəlb etməyə çalışdılar. Təlim prosesində hermenevtik diqqətin həyata keçirilməsi həm müəllimə, həm də şagirdə mənalara aləminə daxil olmağa kömək edir. Bu "giriş" isə birgə anlama, birgə dərk etmə, birgə qiymətləndirmə və birgə yaradıcılığa cəlb olunmaqla mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abbasova S. (2018) Azərbaycan dili tədrisinin aktual problemləri. (mühazirə mətnləri) Bakı, ADPU, 176 s.
2. Abdullayev K. (1998) Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 281 səh.
3. Abdullayev . K. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı: Mütərcim, 2016.
4. Azərbaycan Respublikası ümumtəhsil məktəbləri üçün Azərbaycan dili üzrə təhsil proqramı (təkmilləşdirilmiş kurikulumu). I-XI siniflər. Bakı, 2023. 83 s.
5. Bəliyev H. , Bəliyev A. (2014) Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı, Qismət, 380 s.
6. Nəhmətova K. (2020) Azərbaycan dili fənni üzə filoloji məsələlər: yazı işinin təşkili metodikası. Bakı, 98 s.
7. Şərifli K. (2020) Əsərləri. V cild. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları: monoqrafiya. Bakı: Elm və təhsil, 2020, 416 s.
8. Rafiq İsmayılov, Ülker Nurullayeva, Şəhla Zahidova, İradə Bayramova, Aysel Xanaliyeva, Könül Məhyəddinova. <https://www.trims.edu.az/site/resource.php?id=1184>
9. Rafiq İsmayılov, Gülşən Orucova, Dilruba Cəfərova, Zahid Xəlilov. http://www.e-derislik.edu.az/player/index3.php?book_id=30#books/30/units/unit-1/page1.xhtml

İKLİM TAAHHÜTLERİNDEN MALİ YENİDEN YAPILANMAYA: PARİS ANLAŞMASI SONRASI YEŞİL DÖNÜŞÜMÜN EKONOMİ POLİTİĞİ

FROM CLIMATE COMMITMENTS TO FISCAL RESTRUCTURING: THE POLITICAL ECONOMY OF GREEN TRANSITION IN THE POST-PARIS AGREEMENT ERA

Arş. Gör. Dr. Hasret KAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, 5455817861

hasretgenc@ktu.edu.tr - 0000-0001-9896-9204

Dr. Öğr. Üyesi Yasin Çağlar KAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, 5366976287

y.caglar@ktu.edu.tr - 0000-0001-9401-4566

ÖZET

Bu çalışma, Paris Anlaşması sonrasında yeşil dönüşümün devletlerin maliye politikaları üzerindeki etkilerini analitik bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Karbon vergisi, yeşil tahviller ve çevresel kamu harcamaları gibi araçların, iklim hedefleri doğrultusunda nasıl yeniden yapılandırıldığı incelenmektedir. Bu dönüşüm, teknik bir uyum süreci olarak ele alınmamakta. Aynı zamanda uluslararası ilişkiler bağlamında normatif bir yeniden yapılanma niteliği taşımaktadır. Uluslararası rejim teorileri ile ekonomik devlet araçsallığı yaklaşımları birleştirilerek, küresel iklim yönetişiminin maliye politikalarına etkisi çok boyutlu biçimde ele alınmaktadır. Çalışma, karbon fiyatlama sisteminin mali disiplin üzerindeki rolünden yeşil tahvil piyasalarının düzenleyici ihtiyaçlarına ve kamu harcamalarının stratejik yönlerine kadar uzanan geniş bir çerçevede analiz sunmaktadır. Ayrıca, disiplinler arası teorik kopuklukların politika bütünlüğünü nasıl etkilediği tartışılmakta; yeşil dönüşümün başarılı olabilmesi için teknik yeterlilik kadar kurumsal uyum ve toplumsal meşruiyetin de gerekliliği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: yeşil dönüşüm, maliye politikası, Paris Anlaşması, karbon vergisi, ekonomik devlet araçsallığı

ABSTRACT

This study investigates how the green transition, catalyzed by the Paris Agreement, is reshaping national fiscal policies. It analyzes the transformation of key instruments—carbon taxes, green bonds, and environmental public spending—into tools aligned with climate objectives. Rather than treating this shift as a purely technical adjustment, the paper conceptualizes it as a normative restructuring embedded in the dynamics of international relations. By combining regime theory with the framework of economic statecraft, the analysis reveals how fiscal

systems are increasingly integrated with global climate governance. It examines the budgetary consequences of carbon pricing, regulatory demands in green bond markets, and the strategic function of public expenditures in fields such as energy security and digital infrastructure. Additionally, the paper highlights persistent theoretical gaps between international relations and public finance, which hinder policy coherence. Ultimately, it argues that the success of the green transition hinges not only on fiscal capacity but also on institutional coordination and public legitimacy to harmonize economic systems with climate governance.

Keywords: public expenditure, Wagner's Law, hybrid warfare, economic statecraft, security crisis

1. GİRİŞ

Küresel iklim değişikliği, çevresel bir sorun olma niteliğini aşarak ekonomik kalkınma, mali sürdürülebilirlik, ulusal egemenlik ve uluslararası yönetim üzerinde çok katmanlı etkiler yaratan bir kriz alanına evrilmiştir. 2015 tarihli Paris Anlaşması, bu tehdide karşı küresel ölçekte iş birliğini teşvik etmekte ve devletleri emisyon azaltımı, adaptasyon ve iklim finansmanı alanlarında gönüllülük esasına dayalı ancak denetlenebilir hedefler belirlemeye yönlendirmektedir. Bu çerçevede yeşil dönüşüm, düşük karbon yoğunluğuna sahip, kaynak kullanımında verimliliği esas alan ve sürdürülebilir büyümeyi önceleyen yapısal bir değişim süreci olarak tanımlanmaktadır ve çevresel bir zorunluluğun ötesinde uluslararası rekabetçilik ile maliye politikalarının yeniden yapılandırılması açısından da stratejik önem taşımaktadır (Falkner, 2016, s. 1108; Stern, 2022, s. 1261).

İklim rejimlerinin gelişimi, devletlerin mali yapıları üzerinde yönlendirici bir rol üstlenmektedir. Ulusal Katkı Beyanları (NDC'ler), enerji ve ulaşım sektörlerinin ötesine geçerek kamu bütçelerinde çevresel harcamaların artırılması, karbon fiyatlandırma mekanizmalarının benimsenmesi ve yatırım önceliklerinin yeniden düzenlenmesi gibi çeşitli mali araçlarda dönüşüm yaratmaktadır (Keohane & Victor, 2011, s. 9). Bu çok yönlü etkileşim, iklim politikaları ile maliye politikası arasındaki ilişkiyi daha derin ve kurumsallaşmış hâle getirmektedir. Karbon vergisinin mali disiplin üzerindeki sonuçları, yeşil tahvillerin borçlanma stratejilerindeki konumu ve çevresel harcamaların kalkınma hedeflerine katkısı gibi başlıkları ön plana çıkarmaktadır (Metcalf, 2019, s. 412; Flammer, 2021, s. 501).

Ancak bu dönüşüm süreci, yalnızca teknik düzenlemelerle sınırlı kalmamaktadır. Paris Anlaşması'nın gönüllü yükümlülük ilkesine dayanan yapısı, uluslararası rejim teorisi bakımından yumuşak hukuk (soft law) kapsamında değerlendirilmekte ve devletlerin mali önceliklerine normatif yön kazandırmaktadır (Okereke & Coventry, 2016, s. 368; Kaya & Kaya, 2025, s. 2). Bu bağlamda ortaya çıkan yönetim modeli, uluslararası kurumların mali araçlar vasıtasıyla yönlendirici etki kazandığı yeni bir çerçeve oluşturarak, ekonomik devlet araçsallığı yaklaşımıyla da kuramsal düzeyde örtüşmektedir.

Bu çalışma, küresel iklim anlaşmalarının yeşil dönüşüm sürecinde devletlerin maliye politikaları üzerindeki dönüştürücü etkilerini analitik ve kuramsal bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. İnceleme kapsamında karbon vergisi, yeşil tahviller ve çevresel kamu harcamaları olmak üzere üç temel mali enstrüman ele alınmakta; uluslararası rejim teorileri ile maliye politikası literatürü arasında disiplinler arası bir bağ kurulmaktadır.

Çalışmada kavramsal ve tümdengelimli yöntem benimsenmiş; normatif düzenlemelerin mali sonuçları analiz edilerek gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin politika tepkileri karşılaştırmalı örneklerle değerlendirilmiştir. Söz konusu ülkelerin iklim finansmanına yönelik yaklaşımları, ulusal egemenlik ve küresel sorumluluk ilkeleri ekseninde tartışmaya açılmıştır.

Sonuç itibarıyla yeşil dönüşüm, çevresel hedeflerin ötesine geçerek maliye politikalarının da bu dönüşümle uyumlu hâle getirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu uyum süreci, teknik reformlarla sınırlı kalmamaktadır. Kurumsal tutarlılık ile normatif bütünlüğü esas alan kapsamlı bir dönüşüm anlayışı doğrultusunda ilerleyebilmektedir (Stern, 2022, s. 1267).

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Yeşil dönüşüm, çevresel sürdürülebilirliğin ekonomik ve mali sistemlerle bütünleşmesini hedefleyen çok boyutlu bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Bu süreç içerisinde devletler, çevresel risklerin azaltılmasının yanı sıra yeni bir büyüme modelinin inşası konusunda da sorumluluk üstlenmektedir. Yeşil dönüşüm kavramı, özellikle ekolojik modernizasyon teorisi çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Bu teori, çevresel sorunları ekonomik sistemin dışında konumlanan dışsal unsurlar olarak görmemektedir. Bunları sistemin içinde ele alınması gereken yapısal fırsat alanları şeklinde yorumlamaktadır. Devletler, piyasa araçlarını ve kamu politikalarını çevresel hedeflere ulaşmak amacıyla dönüştürme kapasitesine sahiptir. Bu dönüşüm sürecinin temel dinamikleri arasında teknoloji, inovasyon ve kurumsal reform öne çıkmaktadır (Jänicke, 2008, s. 558). Buttel (2000, s. 60), ekolojik modernizasyon yaklaşımının çevresel krizleri üretim ilişkileri bağlamında yeniden yorumladığını ve böylece çevreyle uyumlu bir modernleşme sürecini mümkün kıldığını ileri sürmektedir.

Dönüşüm süreci teknik ya da ekonomik çerçevelerle sınırlanamayacak kadar kapsamlıdır ve uluslararası çevre rejimleriyle olan bağlantısı bu yapıyı daha da derinleştirmektedir. Paris Anlaşması, bu bağlamda kapsamlı bir normatif çerçeve sunmakta ve devletleri Ulusal Katkı Beyanları aracılığıyla gönüllülük esasına dayalı fakat denetlenebilir hedefler oluşturmaya teşvik etmektedir (Falkner, 2016, s. 1109). Bu yapının bağlayıcılığı sınırlı olmakla birlikte, küresel düzeyde yönlendirici ve dönüştürücü etkiler yarattığı gözlemlenmektedir. Keohane ve Victor (2011, s. 9), küresel iklim rejimlerini yekpare bir yapı şeklinde tanımlamak yerine, etkileşim içinde olan çok katmanlı rejimler kompleksi olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu yaklaşım, devletlerin iç mali öncelikleri ile uluslararası çevresel yükümlülüklerini eşzamanlı biçimde dikkate almasına olanak sunmaktadır. Okereke ve Coventry (2016, s. 368) ise iklim adaleti perspektifinden bakıldığında, rejimlerin eşitsiz sorumluluk ve farklılaştırılmış mali kapasite ilkelerine dayalı biçimde geliştiğini vurgulamaktadır.

Uluslararası rejimlerin içselleştirilmesi sürecinde maliye politikası, hem düzenleyici hem de yönlendirici bir işlev üstlenmektedir. Bu bağlamda karbon vergisi, en yaygın kullanılan mali araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Karbon vergileri, çevresel dışsallıkların fiyatlandırılması yoluyla piyasa davranışlarını dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda maliye politikası araçları, yeşil dönüşüm sürecinin normatif yönleriyle birleşerek çevresel sürdürülebilirliği destekleyen kurumsal araçlara dönüşmektedir. Karbon vergileri, çevresel dışsallıkları içselleştirmek amacıyla kullanılan piyasa temelli düzenleme araçlarıdır ve çevresel ekonomi teorisinde merkezi bir yer tutar (Metcalf, 2019, s. 412). Yeşil tahviller, çevresel

projelerin finansmanına yönelik borçlanma enstrümanları olarak, finansal piyasalarda sürdürülebilirliğin teşviğiyle ilişkilidir (Flammer, 2021, s. 501). Çevresel kamu harcamaları ise devletin doğrudan bütçesel kaynaklarını kullanarak yeşil dönüşüme katkı sağladığı politika araçları arasında yer alır (Hepburn vd., 2020, s. 361). Bu araçlar, yeşil dönüşümün sadece teknolojik değil; maliye politikası perspektifinden de yapılandırılabilirliğini göstermektedir. Ancak bu teorik çerçevenin uygulamaya geçmesi, sonraki bölümlerde analiz edileceği üzere, toplumsal meşruiyet ve kurumsal uyum gibi değişkenlere bağlıdır.

Bu yapının bütüncül biçimde anlaşılabilmesi için uluslararası ilişkiler ve kamu maliyesi literatürünün kesişim alanında yer alan teorik yaklaşımlar da dikkate alınmalıdır. Uluslararası çevre rejimlerinin mali etkisi, yalnızca normatif çerçevelerle sınırlı kalmamaktadır. Bu etki, ekonomik araçların dış politika stratejileriyle örtüşmesi doğrultusunda da şekillenmektedir. Bu bağlamda ekonomik devlet araçsallığı yaklaşımı, devletlerin dış politika hedeflerine ulaşmak amacıyla maliye politikası enstrümanlarını nasıl kullandığını analiz etmeye olanak sağlamaktadır. Paris Anlaşması gibi gönüllülüğe dayalı normatif sistemler, doğrudan bağlayıcı olmasalar da ekonomik maliyetleri şekillendirme kapasitesi sayesinde devletlerin iç mali yapılarını dolaylı biçimde dönüştürebilmektedir (Early, 2015, s. 139; Kaya & Kaya, 2025, s. 4).

Sonuç itibarıyla yeşil dönüşüm, yalnızca teknolojik yeniliklere veya çevresel hedeflere odaklanan bir süreç değildir. Aynı zamanda mali, kurumsal ve uluslararası boyutları bulunan çok katmanlı bir dönüşüm dinamiği niteliği taşımaktadır. Bu süreçte maliye politikalarının uluslararası rejimlerle uyumlu biçimde yeniden yapılandırılması, dönüşümün sürdürülebilir ve etkili bir biçimde gerçekleşmesi açısından temel önemdedir.

3. PARİS ANLAŞMASI'NIN MALİYE POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Paris Anlaşması, küresel iklim yönetişiminin normatif çerçevesini yeniden tanımlarken, devletlerin maliye politikalarında da önemli bir dönüşüm sürecini tetiklemiştir. Hukuken bağlayıcı yaptırımlar içermeyen yapısı sayesinde taraf devletlere geniş bir uygulama alanı sunmaktadır. Bu esneklik, bir yandan ulusal egemenliği korurken diğer yandan küresel iklim normları üzerinden stratejik yönlendirme işlevi görmektedir (Falkner, 2016, s. 1110; Okereke & Coventry, 2016, s. 369).

Bu doğrultuda şekillenen Ulusal Katkı Beyanları (NDC), iklim değişikliğiyle mücadele amacıyla kamu bütçelerinde kaynak tahsisinin yeniden düzenlenmesini teşvik etmektedir. Bu hedeflere ulaşmada karbon vergileri, yeşil tahviller ve çevresel kamu harcamaları gibi araçlar ön plana çıkmaktadır. Bu yönelim, yüksek gelir grubuna dâhil ülkelerle sınırlı kalmamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde de finansal destek mekanizmaları ile teknoloji transferine yönelik taahhütler aracılığıyla etkisini ortaya koymaktadır.

Ulusal katkı beyanlarının bütçelere yansıyan en belirgin çıktısı, iklim dostu yatırımlar için artan kamu finansmanı ihtiyacıdır. Enerji, ulaşım ve tarım gibi yüksek emisyonlu sektörlerde dönüşüm sağlamak amacıyla yeni yatırım kalemleri planlanmakta; bu eğilim, uzun vadeli borçlanma enstrümanlarının, özellikle yeşil tahvillerin rolünü giderek artırmaktadır (Michaelowa & Michaelowa, 2017, s. 137; Pill, 2022, s. 5; Flammer, 2021, s. 509). Kamu-özel

sektör iş birlikleri ve iklim odaklı dış finansman kaynakları, bu gereksinimi karşılamada öne çıkan yöntemler arasında yer almaktadır.

Paris Anlaşması'nın 9. ve 11. maddeleri kapsamında öngörülen iklim finansmanı düzenlemeleri, gelişmekte olan ülkeler için kritik önem taşımaktadır. Her ne kadar gelişmiş ülkelere açık bir bağlayıcılık getirilmemiş olsa da bu maddeler aracılığıyla finansal destek beklentisi kurumsallaştırılmış; çok taraflı kalkınma bankalarının ve Yeşil İklim Fonu gibi araçların etkinliği artırılmıştır (Pickering & Mitchell, 2017, s. 111; Stern, 2022, s. 1265). Bu finansman yapısı, kaynak temini işlevinin ötesine geçmektedir. Yatırım önceliklerinin düşük karbonlu kalkınma stratejileriyle uyumlu biçimde yeniden tanımlanmasına katkı sunmaktadır.

İklim rejiminin bir diğer etkisi, iklim risklerinin kamu maliyesi planlamalarına dâhil edilmesidir. Ulusal kalkınma planlarında yer alan iklim temelli analizler, kamu yatırımlarının sürdürülebilirlik kriterlerine göre şekillendirilmesine imkân tanımaktadır. Bu durum, harcama politikalarıyla sınırlı kalmamaktadır. Gelir politikalarında da dönüşüm ortaya çıkmakta, karbon fiyatlandırma sistemleri ile çevresel vergi araçlarının yaygınlaşmasına ortam hazırlamaktadır (Carattini vd., 2019, s. 289; Metcalf, 2019, s. 423).

Sonuç itibarıyla, Paris Anlaşması doğrudan yaptırım gücü taşımamakla birlikte, maliye politikalarının iklim hedefleri doğrultusunda yeniden kurgulanmasına olanak sağlayan güçlü bir yönlendirme kapasitesine sahiptir. Ulusal katkı beyanları çerçevesinde şekillenen finansal yükümlülükler, kamu bütçelerinde önceliklerin yeniden belirlenmesine neden olmakta; iklimle uyumlu mali araçların yaygınlaştırılmasıyla birlikte, küresel iklim rejiminin normatif etkisi somut mali uygulamalara yansımaktadır.

4. KARBON VERGİSİ, YEŞİL TAHVİLLER VE KAMU HARCAMALARI

İklim değişikliğiyle mücadelede maliye politikası araçları, devletlerin düşük karbonlu bir ekonomiye geçiş hedeflerini gerçekleştirebilmesi açısından stratejik bir konumda yer almaktadır. Bu kapsamda karbon vergisi, yeşil tahvil ihracı ve çevresel kamu harcamaları hem piyasa davranışlarını yönlendirme hem de dönüşümün finansal temelini oluşturma işleviyle öne çıkan başlıca araçlardır.

Karbon vergileri, sera gazı emisyonlarını fiyatlandırarak çevresel dışsallıkların ekonomik sistem içerisinde hesaba katılmasını amaçlamaktadır. Bu tür vergilendirme, enerji verimliliğini teşvik etmeyi, fosil yakıt tüketimini azaltmayı ve temiz teknolojilere geçişi hızlandırmayı hedeflemektedir. Metcalf (2019, s. 413), karbon vergisinin yalnızca bir mali gelir aracı olmanın ötesinde, güçlü bir çevresel yönlendirme işlevi gördüğünü vurgulamaktadır. Bu aracın başarısı ise teknik tasarıma ek olarak toplumsal kabul düzeyiyle de doğrudan ilişkilidir. Carattini, Kallbekken ve Orlov (2019, s. 289), vergi gelirlerinin sosyal transferlerde veya çevre dostu yatırımlarda kullanılması hâlinde bu mekanizmanın hem çevresel hem de toplumsal hedeflerle uyumlu sonuçlar verebileceğini ortaya koymaktadır.

Yeşil tahviller, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen projelerin finansmanı için tasarlanmış borçlanma araçları arasında yer almaktadır. Paris Anlaşması sonrasında altyapı dönüşümüne duyulan ihtiyaç, bu tahvillerin kullanımını yaygınlaştırmıştır. Flammer (2021, s. 501), yeşil tahvil ihraç eden firmaların çevresel performanslarının yanında mali göstergelerinde de

iyileşme gözlendiğini belirtmektedir. Kamu sektörü bakımından bu tahviller, yenilenebilir enerji, ulaşım sistemleri ve su kaynaklarının yönetimi gibi alanlarda uzun vadeli finansman imkânı sunmaktadır. Ancak bu araçların etkili biçimde işleyebilmesi, uluslararası standartlara dayalı bir sertifikasyon ve gözetim mekanizmasının varlığına bağlıdır. Ehlers ve Packer (2017), bu tür çerçevelerin yatırımcı güvenini artırarak sermaye piyasalarının derinleşmesini sağladığını ileri sürmektedir. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerde bu düzenleyici yapıların sınırlılığı, uygulama süreçlerinde çeşitli zorluklara neden olmaktadır.

Çevresel kamu harcamaları, doğrudan devlet bütçesinden finanse edilen ve yeşil dönüşüm sürecini desteklemeyi amaçlayan projeleri kapsamaktadır. Bu projeler arasında karbon yoğun sektörlerin dönüşümünü hedefleyen altyapı yatırımları, temiz enerjiye yönelik teşvik programları ve çeşitli sübvansiyon mekanizmaları bulunmaktadır. Hepburn vd. (2020, s. 362), söz konusu harcamaların pandemi sonrası toparlanma döneminde hem kısa vadede istihdam artışı sağladığını hem de uzun vadeli yapısal dönüşümleri desteklediğini belirtmektedir. Günümüzde bu harcamaların değerlendirilmesinde geleneksel maliyet-etkinlik ölçütleri ile çarpan etkisinin ötesine geçilmektedir. Emisyon azaltım potansiyeli ile iklim uyumu düzeyi gibi çevresel performans göstergeleri de analize dâhil edilmektedir. Semmler vd. (2021, s. 53), kamu yatırımlarının iklim politikalarıyla eşgüdüm içerisinde planlanmasının sürdürülebilir büyüme açısından bütünleştirici bir işlev taşıdığını savunmaktadır.

Sonuç olarak, karbon vergileri, yeşil tahviller ve çevresel kamu harcamaları, yeşil dönüşümün uygulamaya geçirilebilmesi için birbirini tamamlayan politika araçları olarak işlev görmektedir. Bu araçların başarısı, teknik düzeyde doğru yapılandırılmış olmalarının yanı sıra toplumsal meşruiyetin sağlanması, kurumsal kapasitenin yeterliliği ve küresel finansal sistemle kurulan uyum düzeyi gibi çok yönlü unsurlara bağlıdır. Paris Anlaşması sonrasında bu araçların uyumlu ve eşzamanlı şekilde kullanılması, ulusal düzeyde verilen iklim taahhütlerinin hayata geçirilmesi açısından belirleyici bir rol oynamaktadır.

5. POLİTİKA UYUMU VE DİSİPLİNLER ARASI BOŞLUKLAR

Paris Anlaşması sonrasında maliye politikalarının iklim hedefleriyle uyumlu hâle getirilmesine yönelik önemli ilerlemeler sağlanmış olsa da uygulama aşamasında çeşitli kurumsal ve yapısal engellerle karşılaşmaktadır. Bu engellerin başında, çevresel politikaların uzun vadeye yayılan etkiler üretme eğiliminde olması, buna karşılık maliye politikalarının daha çok kısa vadeli makroekonomik istikrar ve bütçe disiplini çerçevesinde kurgulanması gelmektedir. Zaman perspektifindeki bu farklılık, politika yapımında uyum sorunlarını beraberinde getirmektedir (Hepburn vd., 2020, s. 365).

Karbon vergileri, yeşil tahviller ve çevresel kamu harcamaları teknik düzeyde uygulanabilir araçlar olarak değerlendirilse de, bu araçların siyasal, toplumsal ve yönetsel düzeylerde meşruiyet kazanması ayrı bir sorunsal oluşturmaktadır. Karbon vergileri örneğinde, kamuoyundaki algı çoğunlukla bu vergileri “ekonomik yük” olarak tanımlamakta; bu durum ise siyasi direnci artırarak uzun vadeli uygulama kapasitesini zayıflatmaktadır. Carattini, Kallbekken ve Orlov (2019, s. 290), bu tür dirençlerin azaltılması için vergi gelirlerinin sosyal geri dönüşüm mekanizmaları ile bütünleştirilmesini önermektedir. Bu tür destekleyici

mekanizmaların eksikliği durumunda çevresel maliye araçları, politik kutuplaşmayı derinleştirme potansiyeli taşımaktadır.

Yeşil tahvil piyasaları açısından bakıldığında, kurumsal denetim yapılarına dair eksiklikler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yatırımcı güvenini zayıflatmakta ve kaynak tahsisinin etkinliğini azaltmaktadır. Flammer (2021, s. 509), bu araçların başarısını yalnızca finansman sağlama kapasitesiyle ilişkilendirmemektedir. Şeffaflık, güvenilirlik ile hesap verebilirlik ilkelerinin hayata geçirilmesini de belirleyici unsurlar arasında göstermektedir.

Maliye politikalarının iklim rejimleriyle uyumlaştırılmasında karşılaşılan bir diğer zorluk ise kurumsal kapasite farklılıklarıdır. Keohane ve Victor (2011, s. 10), çok katmanlı iklim rejimlerinin devletler arasında politika eşgüdümünü zorlaştırdığını belirtmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde sınırlı mali ve idari kapasite, bu uyum sürecinde ciddi darboğazlara neden olmakta; finansman taahhütlerindeki belirsizliklerle birleştiğinde ise rejimsel adaletsizlik algılarını güçlendirmektedir (Uri vd., 2024).

Bu yapısal sorunlar, uygulama süreçlerinde sınırlamalara yol açmakla birlikte, kuramsal düzeyde tamamlanmamış alanları da görünür kılmaktadır. Uluslararası ilişkiler literatüründe egemen olan rejim teorileri, iklim rejimlerini yönlendirici normatif sistemler olarak değerlendirmektedir. Buna karşılık kamu maliyesi yaklaşımları, bu sistemlerin ekonomik davranışlar üzerindeki etkilerini yeterince derinlemesine incelememektedir. Disiplinler arası bu teorik kopukluk, politika tasarımı bütüncül çözümler geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Baldwin'ın ekonomik devlet araçsalılığına dayalı yaklaşımı, iklim yükümlülüklerinin maliye ve dış politika araçlarıyla nasıl ilişkilendirilebileceğini analiz etmek açısından kuramsal bir zemin sunsa da bu çerçevenin uygulamaya yansımaları sınırlı düzeyde kalmaktadır (Early, 2015, s. 139; Kaya & Kaya, 2025, s. 5).

Disiplinler arası eşgüdümün sağlanamaması, iklim politikalarının sektörel ve yönetsel düzeyde parçalı bir yapıya bürünmesine yol açmaktadır. Bütçe politikaları, enerji stratejileri ve dış politika hedeflerinin birbirinden kopuk biçimde tasarlanması, yeşil dönüşümün kurumsal düzeyde entegre bir vizyona ulaşmasını engellemektedir. Fankhauser vd. (2018, s. 6) Birleşik Krallık örneğinde gösterdiği gibi, açık hedefler, bağımsız denetim mekanizmaları ve parlamenter hesap verebilirlik ilkeleri politika bütünlüğü açısından belirleyici rol oynamaktadır. Ancak bu tür bütünlük yapıları hâlen istisnai örneklerle sınırlıdır.

Sonuç itibarıyla, teknik araçların geliştirilmiş ve uygulanabilir olması, yeşil dönüşümün gerçekleştirilmesi açısından temel bir gerekliliktir. Fakat kalıcı ve etkili bir dönüşümün sağlanabilmesi için kurumsal kapasitenin artırılması, toplumsal meşruiyetin güçlendirilmesi, hukuki altyapının desteklenmesi ve disiplinler arası iş birliğinin kurumsallaştırılması zorunlu hâle gelmektedir. Aksi hâlde, iklim politikalarının pratikte yalnızca sembolik hedeflerle sınırlı kalması ve yapısal dönüşümün gecikmesi riski devam edecektir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küresel iklim değişikliğiyle mücadelede Paris Anlaşması, yalnızca çevresel alanla sınırlı kalmayan mali ve yönetsel düzeyde de dönüşüm süreçlerini tetikleyen bir normatif yapı olarak öne çıkmaktadır. Anlaşmanın hukuken bağlayıcı yaptırımlar içermemesi, devletlerin egemenlik

alanlarını muhafaza etmelerine imkân tanırken, ulusal katkı beyanları yoluyla emisyon azaltım hedeflerinin kamu bütçelerinin merkezine taşınmasını sağlamıştır. Bu gelişme, maliye politikalarının karbon vergileri, yeşil tahviller ve çevresel kamu harcamaları gibi araçlar üzerinden yeniden yapılandırılmasına zemin hazırlamıştır.

Yeşil dönüşüm sürecinin başarısı, teknik yapılandırmadan ziyade kurumsal kapasite, sosyal meşruiyet ve yönetişimsel uyumun birlikte sağlanmasına bağlıdır. Örneğin karbon vergileri, ekonomik etkinlik sağlarken aynı zamanda gelir dağılımı üzerinde yaratabileceği etkiler bakımından sosyal politika araçlarıyla desteklenmelidir (Carattini vd., 2019, s. 290). Yeşil tahvil piyasalarında güven inşası, ancak şeffaf, izlenebilir ve uluslararası kabul görmüş denetim mekanizmalarının oluşturulmasıyla mümkün hâle gelmektedir (Flammer, 2021, s. 510). Kamu harcamaları açısından ise siyasi karar alma süreçlerinde kısa vadeli hedeflerin öncelik kazanması, uzun vadeli iklim yatırımlarının sürdürülebilirliğini zayıflatma riski taşımaktadır (Hepburn vd., 2020, s. 364).

Ayrıca, uluslararası iklim rejimlerinin yönlendirici gücü ile ulusal mali öncelikler arasındaki zaman zaman ortaya çıkan uyumsuzluklar, yapısal koordinasyon eksikliklerini daha da belirgin hâle getirmektedir (Keohane & Victor, 2011, s. 11). Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde, iklim finansmanının etkin kullanımı ve yatırım programlarının iklim hedefleriyle uyumlaştırılması süreçlerini zorlaştırmaktadır (Bhandar, 2024).

Bu çerçevede aşağıdaki politika önerilerinin dikkate alınması gerekmektedir:

- Karbon Vergilerinde Sosyal Duyarlılık: Vergi gelirlerinin düşük gelirli kesimlere aktarılması, çevre dostu yatırımlara yönlendirilmesi veya sosyal koruma programlarıyla entegre edilmesi kamu desteğini artırabilir.
- Yeşil Tahvil Piyasalarında Denetim Standartları: Uluslararası düzeyde geçerliliği olan sertifikasyon ve izleme sistemlerinin oluşturulması, yatırımcı güvenini güçlendirecek ve piyasaların kurumsal derinliğini artıracaktır.
- Çevresel Harcamaların Performans Odaklı Yönetimi: Kamu bütçelerinde çevresel harcamaların değerlendirilmesi, salt maliyet ölçütleriyle sınırlı tutulmamalıdır. Emisyon azaltım potansiyeli ile iklim uyumu düzeyi gibi performans göstergeleri esas alındığında, kaynakların daha etkili ve verimli kullanımı mümkün hale gelecektir.
- Ulusötesi Mali Uyum Mekanizmaları: Gelişmiş ülkeler tarafından sağlanan yeşil finansman katkılarının, gelişmekte olan ülkelerin bütçe yapılarıyla eşgüdüm içerisinde planlanması, küresel iklim adaletinin güçlenmesini destekleyecektir (Stern, 2022, s. 1265).
- Disiplinler Arası Politika Tasarımı: İklim politikaları ile maliye, dış politika ve çevre politikaları arasında kurumsal bütünlük oluşturulması, sektörel parçalanmışlığı önleyerek uygulama etkinliğini artıracaktır (Fankhauser vd., 2018, s. 5).

Sonuç itibarıyla, yeşil dönüşüm sürecinde teknik reformlar tek başına yeterli olmayıp normatif yönlendirme, kurumsal kapasitenin geliştirilmesi ve toplumsal katılımın sağlanmasıyla desteklenen bütüncül bir politika mimarisine ihtiyaç duyulmaktadır. Paris Anlaşması'nın sunduğu gönüllülüğe dayalı ancak yönlendirici nitelikteki çerçevenin mali sistemlerle senkronize edilmesi, iklim krizine karşı etkili ve adil bir kamu politikası zemininin inşasında temel bir ön koşul olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Semmler, W., Braga, J. P., Lichtenberger, A., Toure, M. ve Hayde, E. (2021, Haziran). Fiscal policies for a low-carbon economy. [Politika Raporu]. Dünya Bankası. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/998821623308445356/pdf/Fiscal-Policies-for-a-Low-Carbon-Economy.pdf>
- Buttel, F. H., “Ecological Modernization as Social Theory”, *Geoforum*, Cilt 31, Sayı 1, ss. 57–65, 2000.
- Carattini, S., Kallbekken, S. ve Orlov, A., “How to Win Public Support for a Global Carbon Tax”, *Nature*, Cilt 565, ss. 289–291, 2019.
- Clapp, C., Leseur, A., Sartor, O., Briner, G. ve Korppoo, A., “Cities and Carbon Market Finance”, OECD/IEA Working Paper, 2010. <https://www.oecd.org/environment/cc/45473903.pdf>
- Early, B. R. (2015). *Busted Sanctions: Explaining Why Economic Sanctions Fail*. Stanford University Press.
- Ehlers, T. ve Packer, F., “Green Bond Finance and Certification”, *BIS Quarterly Review*, Eylül, ss. 89–104, 2017. https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1709h.pdf
- Falkner, R., “The Paris Agreement and the New Logic of International Climate Politics”, *International Affairs*, Cilt 92, Sayı 5, ss. 1107–1125, 2016.
- Fankhauser, S., Averchenkova, A. ve Finnegan, J. J., “10 Years of the UK Climate Change Act”, *Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment*, 2018. https://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/wp-content/uploads/2018/03/10-Years-of-the-UK-Climate-Change-Act_Fankhauser-et-al.pdf
- Flammer, C., “Corporate Green Bonds”, *Journal of Financial Economics*, Cilt 142, Sayı 2, ss. 499–516, 2021.
- Hepburn, C., O’Callaghan, B., Stern, N., Stiglitz, J. ve Zenghelis, D., “Will COVID-19 Fiscal Recovery Packages Accelerate or Retard Progress on Climate Change?”, *Oxford Review of Economic Policy*, Cilt 36, Sayı S1, ss. S359–S381, 2020.
- Jänicke, M., “Ecological Modernisation: New Perspectives”, *Journal of Cleaner Production*, Cilt 16, Sayı 5, ss. 557–565, 2008.
- Kaya, Y. Ç. ve Kaya, H., “Global Energy Policy: A Legal Perspective on Renewable Energy Initiatives”, *Sustainability*, Cilt 17, Sayı 9, Makale 3991, 2025.
- Keohane, R. O. ve Victor, D. G., “The Regime Complex for Climate Change”, *Perspectives on Politics*, Cilt 9, Sayı 1, ss. 7–23, 2011.
- Metcalf, G. E., “On the Economics of a Carbon Tax for the United States”, *Brookings Papers on Economic Activity*, İlkbahar, ss. 405–484, 2019. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/03/Metcalf_web.pdf

- Michaelowa, A. ve Michaelowa, K., “Transnational Climate Governance Initiatives: Designed for Effective Climate Change Mitigation?”, *International Interactions*, Cilt 43, Sayı 1, ss. 129–155, 2017.
- Okereke, C. ve Coventry, P., “Climate Justice and the International Regime”, *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, Cilt 7, Sayı 3, ss. 366–382, 2016.
- Pickering, J. ve Mitchell, P., “What drives national support for multilateral climate finance? International and domestic influences on Australia’s shifting stance”, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, Cilt 17, Sayı 1, ss. 107–125, 2017.
- Pill, M., “Towards a Funding Mechanism for Loss and Damage from Climate Change Impacts”, *Climate Risk Management*, Cilt 35, ss. 100391, 2022.
- Stern, N., “A Time for Action on Climate Change and a Time for Change in Economics”, *Economic Journal*, Cilt 131, Sayı 637, ss. 1256–1274, 2021.
- World Bank, *State and Trends of Carbon Pricing 2022*, World Bank Publications, 2022. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099045006072224607/pdf/P1780300092e910590acb201757ecd54322.pdf>
- Uri, I., Robinson, S. A., Roberts, J. T., Klinsky, S., & Wapner, P. (2024). Equity and justice in loss and damage finance: A narrative review of catalysts and obstacles. *Current Climate Change Reports*, 10(1), 33–45. <https://doi.org/10.1007/s40641-024-00196-6>
- Bhandary, R. R. (2024). The role of institutional design in mobilizing climate finance: Empirical evidence from Bangladesh, Brazil, Ethiopia, and Indonesia. *PLOS Climate*, 3(3), e0000246. <https://doi.org/10.1371/journal.pclm.0000246>

SAVAŞ, KRİZ VE KAMU HARCAMALARI: KLASİK VE MODERN TEORİLERİN ULUSLARARASI GELİŞMELER IŞIĞINDA YENİDEN YORUMU

WAR, CRISIS, AND PUBLIC EXPENDITURE: A REINTERPRETATION OF CLASSICAL AND MODERN THEORIES IN LIGHT OF INTERNATIONAL DEVELOPMENTS

Arş. Gör. Dr. Hasret KAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, 5455817861,

hasretgenc@ktu.edu.tr – 0000-0001-9896-9204

Dr. Öğr. Üyesi Yasin Çağlar KAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, 5366976287,

y.caglar@ktu.edu.tr - 0000-0001-9401-4566

ÖZET

Bu çalışma, kamu harcamalarına ilişkin klasik teorileri özellikle Wagner Yasası ve Keynesyen müdahaleciliği günümüzün güvenlik krizleri, hibrit tehditler ve jeopolitik kırılganlıklar bağlamında yeniden değerlendirmektedir. Geleneksel yaklaşımlar kamu harcamalarını çoğunlukla ekonomik büyüme ya da refah genişlemesiyle açıklamaktadır ancak son dönemde yaşanan gelişmeler, bu çerçevenin ötesine geçilmesini zorunlu kılmaktadır. Asimetrik savaşlar, siber tehditler ve dezenformasyon gibi hibrit saldırılar, kamu harcamalarını iktisadi işlevlerin ötesinde stratejik bir araç konumuna taşımaktadır. Çalışma, ekonomik devlet araçsallığı kuramı ile hibrit savaş literatüründen yararlanarak kamu bütçelerinin çok boyutlu tehdit algıları ve uluslararası güç yapılarına göre nasıl yeniden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Savunma harcamaları, dijital altyapı, kamu sağlığı ve enerji güvenliği gibi alanlar, günümüz maliye politikalarının ayrılmaz bileşenleri hâline gelmiştir. Çalışma, kamu maliyesinin hem makroekonomik göstergeler hem de uluslararası güvenlik stratejileri çerçevesinde incelenmesi gerektiğini ortaya koymakta ve kriz dönemlerinde kamu harcamalarının nasıl yön değiştirdiğine dair bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kamu harcamaları, Wagner Yasası, hibrit savaş, ekonomik devlet araçsallığı, güvenlik krizi

ABSTRACT

This study critically revisits classical theories of public expenditure, particularly Wagner's Law and Keynesian interventionism, in the context of contemporary developments shaped by security crises, hybrid threats, and geopolitical fragility. While traditional approaches generally conceptualize public spending as a function of economic growth or welfare expansion, recent global dynamics—such as asymmetric warfare, cyber threats, and large-scale disinformation—

necessitate a broader analytical framework. Drawing upon the literature on hybrid warfare and economic statecraft, this paper argues that public expenditures have evolved beyond purely economic tools to function as strategic instruments of statecraft. It demonstrates how public budgets are increasingly shaped by multidimensional threat perceptions and international power configurations. Military spending, digital infrastructure, public health resilience, and energy security have become integral pillars of fiscal policy. The study concludes that modern public finance should be analyzed not only through macroeconomic indicators but also through its embeddedness in international security strategies. By bridging political economy, defense economics, and international relations, the paper provides a comprehensive reinterpretation of public expenditure behavior during systemic crises and geopolitical competition.

Keywords: public expenditure, Wagner's Law, hybrid warfare, economic statecraft, security crisis

1. GİRİŞ

Kamu harcamalarının düzeyi ve bileşimi, devletin ekonomik ve toplumsal işlevlerini yerine getirme kapasitesini yansıtır. Wagner Yasası, sanayileşme süreciyle birlikte kamu hizmetlerine olan talebin arttığını ve bunun kamu harcamalarının millî gelire oranla büyümesini beraberinde getirdiğini öne sürer (Henrekson, 1993, s. 406). Bu yaklaşım, siyasal istikrarın ve kurumsal kapasitenin güç kazandığı klasik refah devleti döneminde anlamlı bir çerçeve sunmuştur.

Ancak günümüzde kamu harcamalarını büyüme odaklı ekonomik etkenlerle sınırlı biçimde açıklamak, bu alandaki dönüşümü kavramakta yetersiz kalmaktadır. Güvenlik krizleri, bölgesel çatışmalar ve teknoloji tabanlı tehditler maliye politikalarında yeni yönelimler yaratmaktadır (Sedrakyan & Varela-Candamio, 2019, s. 751). Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik algısı, konvansiyonel savaşların ötesine geçerek siber saldırılar, dezenformasyon, devletsiz aktörler ve vekâlet savaşları gibi çok boyutlu risk alanlarını içerecek şekilde genişlemiştir (Giegerich, 2016, s. 66).

Mevcut güvenlik ortamında, kamu harcamalarının ekonomik büyümeye doğrudan bağımlı olduğu yönündeki klasik varsayım anlamını büyük ölçüde yitirmiştir. Devletlerin savunma bütçelerine ek olarak dijital altyapı, sağlık sistemleri ve kriz yönetimi gibi alanlara yönelmesi, kamu maliyesinin işlevsel çerçevesini genişletmiştir (Lanoszka, 2016, s. 177).

Bu çalışma, kamu harcamalarına ilişkin klasik kuramsal yaklaşımları tarihsel bağlamıyla ele alarak, güncel güvenlik ortamı çerçevesinde yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Wagner Yasası ve Keynesyen müdahalecilik arasındaki temel farklar temelinde, kamu maliyesinin geçirdiği dönüşüm analiz edilecektir. Ayrıca ekonomik devlet araçsallığı perspektifiyle, kamu harcamalarının dış politika hedefleriyle nasıl bütünleştiği tartışılacaktır.

2. KLASİK VE MODERN KAMU HARCAMA TEORİLERİ

Kamu harcamalarına yönelik kuramsal yaklaşımlar, çoğunlukla devletin işlevleri üzerine kurgulanan normatif varsayımlara dayanır. Bu çerçevede öne çıkan ilk kuramlardan biri, Adolph Wagner'ın geliştirdiği kamu harcamaları yasasıdır. Wagner, ekonomik kalkınmanın ilerlemesiyle birlikte devletin eğitim, sağlık, altyapı ve düzenleyici işlevlerinin genişleyeceğini, dolayısıyla kamu harcamalarının da mutlak ve oransal olarak artacağını savunur (Henrekson, 1993, s. 407; Peacock & Wiseman, 1961).

Bu yaklaşım özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan refah devletlerinde büyük ölçüde geçerlilik kazanmıştır. Ancak değişen ekonomik ve siyasal koşullar, kamu harcamalarının otomatik olarak ekonomik gelişmeyi izlemeyi izlemeyi ortaya koymuştur. Örneğin Sedrakyan ve Varela-Candamio'nun (2019) İspanya ve Ermenistan üzerine yaptığı karşılaştırmalı analiz, bu varsayımın her ülkede geçerli olmadığını göstermektedir. Benzer biçimde Cavicchioli ve Pistoiresi (2016), savunma harcamalarının kimi durumlarda gelir düzeyinden bağımsız olarak siyasal tercihlerle belirlendiğine işaret eder.

Keynesyen yaklaşım, kamu harcamalarını yalnızca büyümenin sonucu şeklinde değerlendirmez. Bu harcamaları ekonomik istikrarın sağlanmasında işlevsel bir araç olarak konumlandırır. Keynes'e (2007) göre, durgunluk dönemlerinde kamu harcamalarının artırılması yoluyla talep canlandırılmalı, işsizlik azaltılmalıdır. Bu çerçevede maliye politikaları, ekonomik döngülerin kendiliğinden gelişen bir yansıması olarak görülmemektedir. Aktif müdahale imkânı sunan bir politika aracı niteliği taşımaktadır.

Baldwin'in (1985) ekonomik devlet araçsallığı kuramı, kamu harcamalarının iç istikrarı sağlama amacının ötesinde stratejik hedefler doğrultusunda da şekillenebileceğini ileri sürmektedir. Güncel güvenlik ortamında bu yönelim daha da belirginleşmiştir. Klasik teoriler kamu harcamalarını çoğunlukla refah hizmetleriyle ilişkilendirse de, savunma, siber güvenlik, dezenformasyonla mücadele ve kamu sağlığı gibi alanlara yapılan yatırımlar yeni öncelikleri yansıtır (Giegerich, 2016, s. 67; Lanoszka, 2016, s. 178).

Bu gelişmeler, kamu harcamalarının değerlendirilmesinde salt niceliksel büyüklüklerin değil, aynı zamanda içerik ve bağlamın da dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Hedef alınan sektörlerle birlikte stratejik bağlamın da değerlendirme sürecine dâhil edilmesi gerekmektedir. Kamu maliyesi, durağan bir bütçe planlama aracı olmaktan çıkmış, çok boyutlu tehditlere ve küresel güç dinamiklerine duyarlı bir yapı kazanmıştır.

3. SAVAŞ VE GÜVENLİK KRİZLERİNİN HARCAMA DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Savaşlar tarihsel olarak kamu harcamalarının en keskin biçimde arttığı dönemleri oluşturmuştur. Devletlerin güvenlik ve egemenlik ihtiyaçları doğrultusunda bütçe kaynakları büyük ölçüde savunma alanlarına yönlendirilmiş; bu yönelim, barış zamanlarında ekonomik kalkınma ve sosyal refaha ayrılan önceliklerin yerini almıştır (Henrekson, 1993, s. 410; Cavicchioli & Pistoiresi, 2016, s. 30).

20. yüzyılın başındaki dünya savaşları, askerî harcamalarla birlikte altyapı, sağlık, lojistik ve gıda güvenliği gibi pek çok alanda kamu kaynaklarının kapsamlı biçimde mobilize edilmesini de beraberinde getirmiştir. Peacock ve Wiseman (1961), bu dönemde yaşanan genişlemenin kamu maliyesi üzerinde kalıcı etkiler yarattığını ve harcama yapısının uzun vadeli olarak değiştiğini vurgular.

Soğuk Savaş döneminde savunma harcamaları ağırlığını korurken, kamu bütçeleri aynı zamanda bilgi güvenliği, kamuoyu yönlendirmesi ve iç direnç kapasitesinin geliştirilmesi gibi alanlara da yönelmiştir. Özellikle Reagan yönetimi döneminde ABD'nin savunma yatırımlarına verdiği öncelik, güvenlik kaygılarının mali politikalara yön verici rolünü açıkça ortaya koymuştur (Lenway, 1988, s. 400).

Yakın dönemde tehdit yelpazesinin genişlemesi kamu maliyesinin kapsamını derinleştiren gelişmeler arasında yer almaktadır. Bu çerçevede savunma odaklı klasik harcamaların ötesine geçilerek, sivil direnç kapasitesini artıran politikalar da bütçe öncelikleri arasında yerini almıştır. Özellikle 2014 Kırım

Krizi sonrası NATO üyesi ülkelerde bu yönelimin belirginleştiği görülmektedir (Giegerich, 2016, s. 70; Lanoszka, 2016, s. 180).

Bu süreçte kamu maliyesi, sadece ekonomik istikrarı hedefleyen teknik bir araç olmanın ötesine geçerek, jeopolitik gerilimler ve çok katmanlı tehditler karşısında stratejik bir enstrümana dönüşmüştür. Harcamaların yönü, siyasal tercihler ve güvenlik öncelikleriyle yeniden tanımlanmakta; bütçeler artık ekonomik göstergeler kadar uluslararası konjonktürle de şekillenmektedir.

Bu çerçevede kamu harcamalarının analizi yalnızca nicel düzeyde yapılmamalı; siyasal bağlamı, önceliklerin değişimi ve güvenlik stratejileriyle kurduğu ilişki göz önünde bulundurulmalıdır. Günümüzde kamu maliyesinin yönünü belirleyen başlıca unsur, ulusal kapasitenin çok boyutlu krizler karşısındaki dayanıklılığıdır.

4. HİBRİT SAVAŞLAR VE KAMU HARCAMALARININ DÖNÜŞEN DOĞASI

Günümüz güvenlik ortamı, konvansiyonel savaş kalıplarını aşarak çok boyutlu ve belirsiz tehditlerin öne çıktığı bir yapıya evrilmiştir. Devletsiz aktörlerin yükselişi, siber saldırıların yıkıcı potansiyeli ve bilgi manipülasyonları, klasik güvenlik mimarisini yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır (Giegerich, 2016, s. 66–68). Bu gelişmeler, kamu harcamalarının yapısında da dikkate değer bir değişimi beraberinde getirmiştir.

Hibrit savaşlar, askeri kapasitenin yanı sıra ekonomik araçlar, bilişsel taktikler ile dijital stratejilerin eşzamanlı ve hedef odaklı biçimde kullanıldığı çatışma türleridir. Bu tür mücadelelerde askerî güç, yalnızca fiziksel tahribat yaratmak için devreye sokulmamaktadır. Toplumsal algıları şekillendirme, ekonomik istikrarı sarsma ve sosyal yapıyı zedeleme gibi çok boyutlu amaçlara da hizmet etmektedir (Lanoszka, 2016, s. 177–179). Böyle bir ortamda savunma bütçesinin artırılması tek başına yeterli görülmemekte; kamu harcamalarının daha bütüncül ve çok katmanlı riskleri kapsayacak şekilde planlanması gerekmektedir.

Bu dönüşüm, kamu maliyesini daha geniş bir güvenlik anlayışı temelinde yeniden konumlandırmaktadır. Siber savunma sistemleri, stratejik iletişim altyapıları, dezenformasyonla mücadele programları, acil müdahale kapasitesi ve kriz yönetimi mekanizmaları artık maliye politikalarının ayrılmaz parçalarıdır (NATO, 2025; Lanoszka, 2016).

NATO’nun 2014 sonrasında yayımladığı stratejik belgelerde “direnc” kavramı ön plana çıkmıştır. Bu belgeler, güvenliğin yalnızca silahlı caydırıcılıkla sağlanamayacağını, aynı zamanda kamu sağlığı, enerji altyapısı, ulaşım ağları ve dijital sistemlerin korunmasının da güvenlik politikalarının temel bileşenleri olduğunu vurgulamaktadır (Giegerich, 2016, s. 69).

Ukrayna örneği, bu dönüşümün somut yansımalarını göstermektedir. Bluszcz ile Valente’nin (2022) analizleri, Ukrayna bütçesindeki yeniden yapılanmanın yalnızca askerî kapasite artışıyla sınırlı kalmadığını göstermektedir. Bu dönüşüm, sosyal bütünlüğün korunması, kamu direncinin artırılması ile bilgi güvenliğinin sağlanması gibi çok yönlü hedefleri de içermektedir.

Bu gelişmeler ışığında kamu harcamaları, klasik anlamda yalnızca ekonomik işlevler yüklenen bir araç olmaktan çıkmış, devletin stratejik esnekliğini ve toplumsal dayanıklılığını artıran çok boyutlu bir enstrümana dönüşmüştür. Maliye politikaları, günümüzde yalnızca makroekonomik dengelere

odaklanmamaktadır. Ulusal güvenliğe ilişkin gereksinimler, teknolojik bağımlılığın azaltılması ve kriz yönetimi kapasitesinin güçlendirilmesi gibi alanlara da karşılık üretme sorumluluğu taşımaktadır.

Sonuç olarak, hibrit tehditler karşısında kamu maliyesi, planlamadan uygulamaya kadar daha karmaşık, çok aktörlü ve güvenlik merkezli bir yapıya bürünmektedir. Bu yeni yapı, geleneksel teorik çerçevelerin ötesine geçen analizleri ve yeni değerlendirme kriterlerini gerektirmektedir.

5. EKONOMİK DEVLET ARAÇSALLIĞI: KRİZ ZAMANLARINDA MALİ GÜCÜN KULLANIMI

Günümüzde kamu harcamaları yalnızca iç ekonomik dengeyi sağlamaya yönelik bir araç olmanın ötesine geçmiştir. Devletler, mali kaynakları dış politikalarını biçimlendirmek ve uluslararası pozisyonlarını pekiştirmek amacıyla da kullanmaktadır. Bu yaklaşım, ekonomik devlet araçsallığı kuramı çerçevesinde anlam kazanmaktadır (Lenway, 1988, s. 397).

David Baldwin'ın (1985) geliştirdiği bu yaklaşım, devletlerin ticaret, yardım, yatırım ve yaptırım gibi ekonomik enstrümanları stratejik biçimde kullanarak dış aktörler üzerindeki etkilerini artırabileceğini ortaya koyar. Bu araçlar yalnızca ekonomik sonuçlar doğurmaz; aynı zamanda hedef ülkelerin siyasal yönelimlerini ve kurumsal istikrarını da etkileyebilir. Böylece kamu maliyesi, uluslararası güç rekabetinin doğrudan bir parçası hâline gelir.

2008 küresel finans krizinin ardından ekonomik araçların jeopolitik etkisi belirginleşmiştir. Avrupa Birliği tarafından hayata geçirilen mali kurtarma programları, yalnızca finansal istikrarın tesisi amacıyla uygulanmamıştır. Bu programlar, birlik içindeki siyasi uyumun devamını sağlamak üzere kurgulanmış stratejik adımlar olarak da yorumlanmıştır (Schimmelfennig, 2015, s. 182). Benzer biçimde ABD'nin COVID-19 sonrasında devreye soktuğu teşvik paketleri, iç ekonomiyi desteklemekle birlikte küresel ekonomik liderliğini pekiştirme amacını da taşımıştır (Tooze, 2021, s. 143).

Ekonomik araçsallığın güvenlik politikalarıyla birleştiği örneklerin başında yaptırımlar gelmektedir. 2022 sonrası dönemde Batı'nın Rusya'ya uyguladığı yaptırımlar, ticaret hacmini daraltmanın ötesinde, kamu bütçesini baskı altına alarak savunma ile sosyal harcamalar arasında kritik bir denge sorununu da gündeme getirmiştir (Giegerich, 2016, s. 70). Bu durum, ekonomik gücün stratejik yönlendirme kapasitesini gözler önüne sermektedir.

Hibrit tehditlerin belirleyici olduğu güncel ortamda ekonomik araçsallık yalnızca yaptırımlar yoluyla işlememektedir. Mali destek ve kalkınma yardımları da dış politika enstrümanı olarak kullanılmaktadır. NATO ve Avrupa Birliği'nin Ukrayna'ya sağladığı altyapı yatırımları ve finansal yardımlar, bu bağlamda stratejik dayanışmayı güçlendirmiş ve siyasal yönelimi pekiştirmiştir (Lanoszka, 2016, s. 180).

Kamu harcamalarının dış politika stratejileriyle bu ölçüde iç içe geçmesi, ekonomik devlet araçsallığı kavramının yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir. Maliye politikaları artık sadece bütçe disiplini veya büyüme hedeflerine odaklanmakla kalmaz; aynı zamanda uluslararası rekabet gücü ve stratejik hedeflerle uyumlu şekilde kurgulanır.

Bu nedenle kriz dönemlerinde kamu maliyesi, salt ekonomik toparlanmayı hedefleyen teknik bir enstrüman olarak değerlendirilmemektedir. Dış politika dinamiklerini şekillendiren, müttefiklik

bağlarını sağlamlaştıran ve caydırıcılığı artıran çok boyutlu bir politika aracı niteliği kazanmaktadır. Kamu harcamalarının analizi, bu çok boyutlu işlevselliği dikkate alacak şekilde genişletilmelidir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kamu harcamalarının yönü ve kapsamı, tarihsel süreç boyunca ekonomik gelişme, siyasal tercihler ve güvenlik kaygılarının etkileşimiyle şekillenmiştir. Bu çalışma, kamu maliyesine ilişkin klasik kuramları—özellikle Wagner Yasası ve Keynesyen yaklaşımı—tarihsel bağlamları içinde ele almış; ardından bu kuramların, günümüzün değişen güvenlik ortamı karşısındaki açıklayıcılık düzeyini sorgulamıştır.

Geleneksel yaklaşımlar kamu harcamalarını genellikle ekonomik kalkınma ve refah genişlemesiyle ilişkilendirirken, son yıllarda güvenlik krizlerinin ve hibrit tehditlerin öne çıkması, bu çerçevenin sınırlarını belirginleştirmiştir. Harcamalardaki artış, yalnızca nicel büyümeyle sınırlı değildir. Kapsadığı alanlar, üstlendiği işlevler ile belirlenen öncelikler bakımından yapısal bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir.

20. yüzyıldaki büyük savaşlarda savunma ve altyapı yatırımları ön plana çıkarken, günümüzde kamu harcamaları çok katmanlı güvenlik risklerine yanıt verecek biçimde yeniden yapılandırılmaktadır. Siber savunma, dezenformasyonla mücadele, kriz yönetimi ve toplumsal direnç oluşturma gibi alanlar, kamu maliyesinin stratejik bileşenleri hâline gelmiştir.

Bu dönüşüm, ekonomik devlet araçsallığı yaklaşımıyla kapsamlı biçimde analiz edilebilir. Günümüzde kamu kaynakları, iç ekonomik istikrarı desteklemenin yanı sıra, devletin dış politika önceliklerini gerçekleştirmede etkili bir araç olarak konumlanmaktadır. Sağlık sistemlerinden enerji altyapılarına, dijital iletişim hatlarından kalkınma yardımlarına uzanan geniş bir yelpazede yapılan harcamalar, devletlerin uluslararası konumlarını da biçimlendirmektedir.

Dolayısıyla kamu maliyesinin değerlendirilmesinde bütçe dengesi, büyüme oranı ya da mali disiplin gibi teknik göstergelerin ötesine geçmek gerekir. Siyasal iktidarın güvenlik anlayışı, dış politika öncelikleri, ulusal direnç kapasitesi ve jeopolitik risklere karşı geliştirdiği stratejiler de bu değerlendirmeye dâhil edilmelidir.

Kamu harcamaları günümüzde iktisadi boyutun ötesinde değerlendirilmektedir. Siyasal yönelimleri, stratejik tercihler ile kurumsal öncelikleri yansıtan bir gösterge niteliği taşımaktadır. Bu yeni bağlam, maliye politikalarının çok katmanlı bir analiz çerçevesiyle ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. İleride yapılacak çalışmaların, bu dönüşümü farklı ülke örnekleri üzerinden ampirik olarak incelemesi, kamu maliyesinin güvenlik odaklı yeniden yapılanma sürecini daha iyi anlamaya katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Baldwin, D. A., *Economic Statecraft*, Princeton University Press, 1985.

Bluszcz, A. ve Valente, D., “The Economic Costs of Hybrid Wars: The Case of Ukraine”, *International Journal of Conflict and Violence*, Cilt 16, Sayı 1, ss. 1–25, 2022.
<https://doi.org/10.1080/10242694.2020.1791616>

Cavicchioli, F. ve Pistoresi, B., “Testing Threshold Cointegration in Wagner’s Law: The Role of Military Spending in the Italian Economy”, *Economic Modelling*, Cilt 59, Sayı 1, ss. 23–31, 2016. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.06.011>

- Giegerich, B., “Hybrid Warfare and the Changing Character of Conflict: The Case of Ukraine”, *Connections*, Cilt 15, Sayı 2, ss. 65–72, 2016. <http://dx.doi.org/10.11610/Connections.15.2.0>
- Henrekson, M., “Wagner’s Law: A Spurious Relationship?”, *Public Finance/Finances Publiques*, Cilt 48, Sayı 3, ss. 406–415, 1993.
- Keynes, J. M., *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Palgrave Macmillan, 2007.
- Lanoszka, A., “Russian Hybrid Warfare and Extended Deterrence in Eastern Europe”, *International Affairs*, Cilt 92, Sayı 1, ss. 175–195, 2016. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12509>
- Lenway, S. A., “Between War and Commerce: Economic Sanctions as a Tool of Statecraft”, *International Organization*, Cilt 42, Sayı 2, ss. 397–426, 1988. <https://doi.org/10.1017/S0020818300032860>
- NATO, *The Secretary General’s Annual Report 2024*, NATO Publications, 2025. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2025/4/pdf/sgar24-en.pdf (Erişim tarihi: 15.05.2025)
- Peacock, A. T. ve Wiseman, J., *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, Princeton University Press, 1961.
- Schimmelfennig, F., “Liberal Intergovernmentalism and the Euro Area Crisis”, *Journal of European Public Policy*, Cilt 22, Sayı 2, ss. 177–195, 2015. <https://doi.org/10.1080/13501763.2014.994020>
- Sedrakyan, L. ve Varela-Candamio, L., “Wagner’s Law vs. Keynes’ Hypothesis in Very Different Countries: Armenia and Spain”, *Economic Analysis and Policy*, Cilt 41, Sayı 4, ss. 747–762, 2019. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2019.02.011>
- Tooze, A., *Shutdown: How Covid Shook the World's Economy*, Viking, 2021.

A DISCOURSE ANALYSIS ON DIGITAL TRANSFORMATION WITHIN THE FRAMEWORK OF DEVELOPMENT PLANS (8TH-12TH)

Esra Özseven

Ankara Yıldırım Beyazıt University

ozsevenesra@gmail.com – ORCID ID : 0009-0005-8630-4260

Abstract

National development plans aim to guide the government over five-year periods by outlining the current situation, ongoing practices, goals, and adaptation to the global order. This article examines the evolution of digital transformation discourse in five development plans published between 2001 and 2028. Concepts such as digital transformation, e-government, digital state, R&D, and technology are analyzed. Supported by academic sources and official documents, the findings reveal a shift from infrastructure-based approaches to citizen-centered digital governance, while emphasizing the growing importance of a sustainable global order for future policy directions.

Keywords: Public Administration, Development Plans, Digital Transformation

1. INTRODUCTION

Today, the understanding and functioning of public administration are increasingly changing due to advancing technology and ongoing digital transformation efforts. One of the most defining elements of this process is digital transformation itself. This transformation, which radically reshapes how states plan and deliver public services, is clearly reflected in Türkiye's national development plans published between 2001 and 2028. These strategic documents not only outline economic and social goals but also highlight the growing role of digital tools in governance.

The first concrete strategies related to digitalization in development plans emerged with the 8th Development Plan. While earlier plans did not include direct policy objectives on this issue, they did contain indirect references to information technologies. Therefore, this article focuses primarily on the period starting with the 8th Development Plan. The process from the 8th to the 12th Plan reveals a clear shift from a technology infrastructure-oriented approach to a citizen-centered model integrated with sustainability and digital governance.

At first, the plans concentrated on problems such as infrastructure deficiencies, inadequate R&D investments, and limited digital literacy. In this period, digitalization was mostly seen as a secondary tool supporting economic and industrial development. However, over time, the conceptual framework and strategic direction of these documents changed significantly. This shift culminated in the emphasis on "digital government" and "green transformation" in the 12th Development Plan. This rhetorical and strategic transformation reflects not only technological progress but also a shift in the mindset of public administration: digitalization is no longer an optional modernization effort, but a structural necessity for aligning with the global model of sustainable governance.

This article examines Türkiye's digital transformation process through five national development plans. It analyzes how frequently and in what context key terms such as "R&D," "technology," "digital transformation," "e-Government," and "digital government" are used. As a result, the study highlights that this transformation extends beyond technical infrastructure and underlines how the evolving understanding of governance and sustainability will play a critical role in shaping the future.

2. DEFINING PUBLIC ADMINISTRATION: KEY CONCEPTS AND PERSPECTIVES

Management refers to the process of planning, decision-making, and effective implementation of actions necessary to achieve a specific goal. This process involves the appropriate allocation and use of resources, the determination of strategies required to reach objectives, and the monitoring of these strategies. The fundamental basis of the concept of management lies in the fact that all these activities are carried out with a certain group of people. Two crucial elements of management are the specific group of individuals and the common activity or objective they pursue.

Individuals form groups, groups form societies, and societies constitute states. According to Aktan, wherever human communities exist, management and managers have always been present. "Government is a necessary organization for a civilized social life. The most important issue is to understand, agree on, and implement the rules and institutions essential for designing an ideal government and establishing good governance" (Aktan, 2015,:51). The state represents an organizational framework that actively safeguards the rights and interests of its citizens, fulfilling its legitimate mandate by providing optimal public services. To execute this mandate, the state employs various organizational and functional mechanisms at the national level. Among these mechanisms, public administration stands out as a critical structure, representing the state's interface with society (Parlak, Doğan; 2022 :1). Wherever the state exists, state administration is also necessary. This concept of administration is commonly referred to as public administration in everyday language. However, state administration and public administration are two distinct concepts. While state administration refers to the political decisions and the governing understanding at the upper echelons of the state, public administration is the mechanism responsible for implementing these decisions and directly interacting with the public. Public administration serves as an instrument through which the state's policies are practically realized. In this context, public administration emerges as an executive body implementing the policies of the state. Although public administration is distanced from politics in principle, it remains closely connected to political networks since the decisions it implements are often grounded in political ideas. However, the responsibility for executing these decisions lies with public institutions and organizations. The fundamental distinction between politics and public administration can be traced back to the ideas of Woodrow Wilson. As Kettl (1993) points out, Woodrow Wilson, in his seminal work *The Study of Administration* (1887), drew the most famous boundary in public administration by articulating a clear distinction between politics and administration. According to Shafritz, Russell, Borick, and Hyde (2017 :15), "the discipline of public administration, after developing as part of political science, emerged as an independent field in the second half of the twentieth

century.” Wilson described administration as “the most obvious part of government; it is government in action; it is the executive, the operative, the most visible side of government, and is of course as old as government itself. It is government in action, and one might very naturally expect to find that government in action had arrested the attention and provoked the scrutiny of writers of politics very early in the history of systematic thought” (Wilson, 1887: 198-199). Wilson paved the way for a scientific approach to public administration. He argued that public administration should not be viewed solely through its political dimension but should be made efficient and presented as a distinct scientific discipline (Wilson, 1887: 199). Similarly, Goodnow (2003) contended that state administration is fundamentally based on politics and management, where politics plays a role in determining general policies, while administration is responsible for executing these policies (Goodnow, 2003: 18).

Another fundamental pillar of public administration, aside from management, is undoubtedly the concept of the “public.” According to the Turkish Language Association, the term *kamu* refers to all state organs serving the public (Turkish Language Association, 2024). Public administration is often defined as “government in action—the management of public affairs or the implementation of public policies” (Shafritz & Russell, 2017: 6). The activities carried out within the scope of public administration should encompass not just a part of the country, but the entire nation. Holzer and Schwester define public administration as the creation, implementation, and execution of public policies (Holzer & Schwester, 2011: 32). Basu (2004: 2) further explains that public administration operates public affairs at all levels—national, state, and regional.

3. OVERVIEW OF DEVELOPMENT PLANS IN TURKIYE

Following the May 27, 1960 coup, the Constituent Assembly in Türkiye adopted development plans as a tool aimed at raising the country’s economic level to that of developed nations. The period that began in 1960 is referred to in the literature as the era of planned development, during which the State Planning Organization (Devlet Planlama Teşkilatı - DPT) was established and the process of planned development officially commenced. The 1961 Constitution made the preparation and implementation of development plans a constitutional obligation, laying the foundations for a planned period aimed at guiding the country’s economic growth and development. The 1961 Constitution envisaged shaping the economic and social order based on justice, full employment, and living conditions befitting human dignity. Within this framework, the state was explicitly tasked with increasing national savings, directing investments according to societal benefit priorities, and preparing development plans. The principle of conducting development in a planned manner was introduced, and the establishment and duties of the State Planning Organization (DPT), which would manage this process, were regulated by a special law (Turkish Constitution, 1961, Articles 41, 129). Thus, development and industrialization began to be conducted through plans and overseen by the DPT during this new constitutional period (Tepecik, 2017). Furthermore, the establishment of the DPT was supported by a broad coalition including the military, the Republican People’s Party (CHP), bureaucracy, and intellectuals, while the leading international organization of the time, the OECD, also supported the process. Development experts such as Jan Tinbergen

provided consultancy to the DPT, laying the groundwork for planning (Pamuk, 2012 : 235-236).

However, following the adoption of neoliberal economic approaches after the 1980s, significant changes occurred in the understanding of planning, and the functions of the DPT gradually weakened. In the 1990s, the acceleration of Türkiye's full membership process with the European Union brought about the adoption of more localized and participatory models in planning. In line with the EU's regionalization policies, Development Agencies were established at the local level in Türkiye to benefit from financial support, and these agencies were designed as key instruments of regional development (Fedai, 2016:417-418). Accordingly, the State Planning Organization (DPT) was transformed into the Ministry of Development with Decree Law No. 641 issued in 2011. With this change, a more strategic and coordination-focused model was adopted in development planning. However, this structure was replaced by the Presidency of Strategy and Budget following the transition to the Presidential Government System in 2018. The Presidency was officially established with Presidential Decree No. 1, published in the same year, and its duties and authority were further detailed with Decree No. 13, reorganizing the institutional structure of the organization (Bedir, 2022). In line with the institutional transformations brought by the Presidential Government System, the Presidency of Strategy and Budget, established in 2018, has taken a central role in development planning, budget preparation, and coordination of public investments in Türkiye. The Presidency collaborates with relevant public institutions, primarily the Ministry of Treasury and Finance, throughout the entire process from preparing development plans, medium-term programs, financial plans, and annual programs to their implementation (Presidential Decree No. 13, 2018).

Development can be defined as the progress of a country in economic, social, cultural, and in line with the needs required by the era. The concept of development does not only encompass economic concerns but also includes many goals aimed at improving and enhancing the quality of life of people (Gönel, 2010). Especially for developing countries, development means not only increasing production capacity but also raising the welfare level of society and achieving structural transformations. Therefore, development should be evaluated within a broader framework that includes both quantitative and qualitative changes (Erdinç, 2018:17). A development plan is a document prepared with the aim of achieving these goals. In Türkiye, development plans are generally prepared in five-year periods and determine the roadmap to be followed for reaching the country's development objectives.

4. UNDERSTANDING DIGITAL TRANSFORMATION IN THE PUBLIC SECTOR

The term "digital" generally carries a broader meaning than just electronic devices; it primarily refers to the process of processing and displaying data in a digital environment. In this context, digitalization can be defined as the process of converting data into meaningful information (Bozkurt, Hamutoğlu, Liman Kaban, Taşçı & Aykul, 2021). Digital transformation is a comprehensive process that reshapes business processes, organizational structures, social interactions, and the functioning of public administration through the use of digital technologies and innovative information systems. Digital transformation is not merely a technological

innovation but also aims to create fundamental changes in how institutions operate. This process seeks to transform the digital infrastructure of the state to provide public services more quickly, effectively, and transparently. Digital transformation involves the use of innovative technologies to increase efficiency and social welfare. In this regard, governments and various organizations are developing long-term strategies (Ebert & Duarte, 2018).

Digital transformation in public administration involves the integration of technologies such as e-government applications, digital citizen services, data analytics, artificial intelligence, and automation. This transformation enables public services to become more efficient and accessible. Digital transformation can also be defined as the determination of digital maturity levels, the implementation of business and process-based transformation, and the identification of appropriate software requirements for this process, aiming for public institutions to achieve an efficient, effective, and transparent service structure (Tübitak Bilgem, n.d.).

Today, technological advancements have significantly changed the nature and delivery methods of public services. Particularly, the widespread use of the internet and information technologies has enabled public services to be delivered more effectively, rapidly, and at lower costs (Yavuz & Çarıkçı, 2009). Additionally, digital transformation allows public administration to reduce bureaucratic obstacles, accelerate processes, and utilize resources more efficiently. This process enables both public employees to perform their tasks more efficiently and citizens to access services more easily. Digital technologies have encouraged reforms in public administration and accelerated the search for reliable data and evidence. These technologies increase the speed, accessibility, and quality of services while allowing big data sources to be analyzed more quickly and in greater detail. This development has provided public managers and policymakers with the opportunity to make decisions more aligned with citizens' demands (Gül, 2017).

5. DISCOURSE AND QUANTITATIVE CONTENT ANALYSIS OF CONCEPTS RELATED TO TECHNOLOGY AND DIGITALIZATION IN DEVELOPMENT PLANS

In this section of the article, how the concepts of digitalization, R&D, and some related terms have changed discursively in development plans, how they have been strategically addressed, and how many times these concepts appear in each development plan are compared.

In the simple quantitative content analysis part, the numerical changes of certain concepts were observed and compared based on the current texts of the 8th, 9th, 10th, 11th, and 12th development plans. This comparison will analyze both how the language of the development plans has changed and how much the importance of the digitalization process has evolved within the framework of development plans. No software was used in the quantitative content analysis part; only a simple counting method was applied to analyze how many times the relevant concept was used in the existing documents.

5.1. Discourse Analysis

A comparative analysis of the tables of contents in the development plans reveals a progressive evolution in the conceptual focus over time. The Eighth Development Plan is characterized by an exclusive emphasis on technological innovation. In the Ninth Development Plan, research and development (R&D) and innovation began to be addressed as distinct elements within the

broader development strategy, and the concept of e-government was introduced for the first time. Although the Tenth Development Plan did not allocate a separate heading to R&D, it maintained the emphasis on technology and e-government. The Eleventh Development Plan went a step further by incorporating the concept of digital transformation, in addition to the previously mentioned themes. In the Twelfth Development Plan, a noticeable shift in the conceptual framework can be observed. The inclusion of the heading “Competitive Production through Green and Digital Transformation” highlights an integrated approach to sustainability and digitalization across all sectors. Notably, the term e-government no longer appears as a standalone heading; instead, it is replaced by the broader concept of digital government.

From this perspective, the Ninth Development Plan is a critical turning point regarding the concept of e-government; during the Tenth Development Plan period, the existing system was maintained; with the Eleventh Development Plan, the concept of digital transformation began to be addressed; and with the Twelfth Development Plan, this process evolved into the concept of digital government. It can be stated that the e-Türkiye Initiative gradually transformed into the e-government concept, which in turn evolved into the understanding of digital government.

5.1.1. Science and Technology

The title Science and Technology is addressed commonly in the 8th, 10th, 11th, and 12th Development Plans. However, this title does not appear as a separate heading in the 9th Development Plan. When comparing the development plans within the framework of the concept of science and technology, it is observed that in the 8th Development Plan, this title is included under the main heading “Development Goals and Policies Related to Social and Economic Sectors”; in the 10th Development Plan under “Innovative Production, Stable High Growth”; in the 11th Development Plan under “Competitive Production and Productivity”; and in the 12th Development Plan under “Competitive Production with Green and Digital Transformation.”

The change in these main headings alone shows that the purpose of science and technology has shifted from socio-economic development to innovative and competitive production, and from there, with the prominence of the sustainability concept in today’s world, towards the goal of green and digital transformation.

In the 8th Development Plan, under this subject heading, it was stated that sufficient resources were not allocated for R&D expenditures and that the number of researchers was inadequate; at this point, it was expressed that science and technology centers would be established. Additionally, the necessity of creating the legal infrastructure required for technoparks and technology development zones was emphasized, and it was stated that the National Aerospace Organization would be established.

In the 10th Development Plan, it was noted that important steps had been taken during the period of the 9th Development Plan, but R&D investments had not reached the targeted level. Within this framework, not only an increase in resources but also the efficient use of resources was emphasized. The commercialization of produced technologies and the use of public procurement as an incentive in this process were expressed as necessary. Additionally, increasing the country’s technology capacity, strengthening domestic technologies, and gaining competitive power in the international market were among the fundamental goals.

In the 11th Development Plan, the primary goal in the field of science, technology, and innovation remained the same as in previous plans: offering high value-added products and services. Accordingly, it was emphasized that cooperation with universities is necessary, and it was stated that certain resources would be allocated to universities to support R&D and innovation activities. Publicly supported R&D projects, increasing the number of scholarship holders, and improving doctoral scholarship programs were among the targeted implementations. Within this scope, the expansion of Deneyap Technology Workshops aimed at the technological development of thousands of students was planned. Furthermore, preparations for establishing a base in Antarctica to strengthen Türkiye's international position within the scope of polar research were mentioned, alongside the preparation of the National Space Program and the enhancement of the capacity of the Turkish Space Agency.

Similarly, the 12th Development Plan envisaged the development of high value-added products and services, increasing the number of qualified researchers, and the continuation of state support in these fields. However, unlike previous plans, the development of technologies compatible with green and digital transformation was identified as a fundamental objective. In this context, increasing the effectiveness of technology transfer offices and supporting licensing and commercialization activities were emphasized. Additionally, it was stated that original solutions were developed in areas such as space, semiconductor technologies, and polar sciences; alongside this, qualified human resources and project supports were provided for future technologies such as artificial intelligence, quantum technologies, hydrogen energy, and renewable energy.

A common goal across all development plans is observed to be the development of high value-added products and services, increasing the number of qualified researchers, and the state providing economic support in this area. The 8th Development Plan mentioned the establishment of the National Aviation and Space Organization; in the 11th Development Plan, it was stated that a base would be established in Antarctica to strengthen Türkiye's international position and that the capacity of the Turkish Space Agency would be enhanced.

From this perspective, it is observed that each development plan is connected to one another and that each plan, in terms of core issues, serves as a continuation of the previous one. In the current 12th Development Plan, the main aim is sustainable development and digital transformation; it has been emphasized that the country should progress not only in technologies such as artificial intelligence and space sciences but also in sustainable technology.

When a general analysis is made, it can be said that sustainability will occupy a much more important place in development plans for future periods.

5.1.2. Information and Communication

The heading of information and communication has been addressed in all development plans. In the 8th Development Plan, it was stated that rapid progress was made in software, hardware, and content areas along with developing technologies; accordingly, new applications emerged in the fields of telecommunications and broadcasting. During the plan period, the aim was to increase competitive power and to raise economic and social welfare in the relevant sectors. The need for progress in mobile communication and internet access was emphasized; it was

also pointed out that developments in information and communication technologies carry the risk of violating personal rights, and therefore necessary legal measures should be taken.

In the 9th Development Plan, the goal was to increase competition in the electronic communications sector, and to provide fast, secure, and cost-effective access to information through advanced infrastructure services. It was stated that individuals' access to the internet should be increased during the transition to the information society, and various actions would be implemented in line with the Information Society Strategy. Furthermore, it was emphasized that the software sector had started to play an effective role in the information technologies field, necessary strategies would be applied in this area, and Türkiye's international position would be strengthened.

In the 10th Development Plan, it was noted that Türkiye had taken a step towards the information society process with the e-Transformation Türkiye Project in 2003, and that significant progress had been made in recent years regarding broadband internet access. However, it was emphasized that effective and conscious use was not at a sufficient level, infrastructure was neither high quality nor cost-effective, and there was also a shortage of qualified human resources. This plan also stated that important steps had been taken in the field of cybersecurity, the Cybersecurity Board was established within the Ministry of Transport and Infrastructure, and legal regulations were needed regarding the protection of personal data. It was expressed that digital transformation in broadcasting, increasing efficiency in electronic communications, the widespread implementation of projects such as the FATİH Project, smart city applications, and technological developments beneficial to the public should be encouraged.

In the 11th Development Plan, the main objective was to increase economic efficiency and competitive power. Accordingly, it was stated that critical elements such as increasing broadband access, fiber optic infrastructure, base stations, and right of way needed to be regulated. Frequency resources and the existing electronic communication infrastructure were planned to be adapted to 5G and post-5G mobile communication technologies, and it was emphasized that international standards would be followed throughout this process. It was highlighted that the public sector would support private sector investments, and that the Türksat 5A and 5B satellites, as well as the domestically developed Türksat 6A satellite, would be put into service. Additionally, the establishment of the Türkiye Open Source Platform was announced, and it was stated that domestic software would be developed through public-private partnerships. A roadmap would be prepared to popularize artificial intelligence technologies in production processes, and to prevent issues such as gender inequalities that might arise during this process, training and seminars for women entrepreneurs would be organized.

In the 12th Development Plan, in addition to the above goals, it was stated that internet exchange points would be established in accordance with current needs, and that telecommunication infrastructure would be ensured to provide fast and uninterrupted service during disasters. The 5G technology foundations laid in the 11th Plan would continue in this plan period with 6G studies, and it was emphasized that developments in the field of cybersecurity needed to be sustained. Moreover, the spread of digital literacy, cooperation between the public sector, private sector, and universities in the field of artificial intelligence,

strengthening international connections, and aligning the legal infrastructure with these technologies were also targeted.

Information and communication technologies have been addressed in development plans with an increasingly strategic and holistic approach; while infrastructure development and digital access were prioritized initially, recent plans have focused on advanced digital transformation areas such as artificial intelligence, cybersecurity, and domestic software production. In each new plan, shortcomings of previous periods have been attempted to be remedied, and the goal has been to transform technological advancements into societal benefits.

5.1.3. Research and Development

Although the discourse of R&D (Research and Development) is present in all development plans, this concept has not been addressed under an independent heading in each plan. Therefore, the approach of the development plans to R&D should be comparatively evaluated based on how the R&D concept is used throughout the plan texts.

In the 8th Development Plan, it was emphasized that the resources allocated to R&D activities in past years were insufficient, and this situation could hinder the implement ability of the plan. In line with Türkiye's 2023 targets, it was stated that R&D expenditures needed to be increased to enhance the competitiveness of the Turkish industry. Within this scope, it was targeted to raise the share of R&D expenditures in GDP to 1.5%.

During the period of the 9th Development Plan, it was indicated that as of 2002, the share of R&D expenditures in GDP was 0.67%, and this ratio was highlighted as quite low compared to developed countries. It was stated that financial support mechanisms such as tax exemptions would be introduced to encourage R&D activities. Accordingly, the target was to increase the share of R&D expenditures in GDP to 2% by 2013.

In the 10th Development Plan, it was expressed that as of 2011, the share of R&D expenditures in GDP had risen to 0.86%. However, despite this increase, it was emphasized that this level was still considerably behind the European Union averages. It was stated that R&D activities needed to be improved both quantitatively and qualitatively, and necessary supports should be provided to compete internationally in this field. At the end of the plan, it was projected that the share of R&D expenditures in GDP would be 1.80% by 2018.

During the period of the 11th Development Plan, it was observed that R&D expenditures increased as of 2017, but they never reached the targeted level. In this period, the goals included increasing the number of R&D personnel, strengthening cooperation between universities, public institutions, and the private sector, and diversifying R&D activities. It was planned that the share of R&D expenditures in GDP would reach 1.8% by 2023.

In the 12th Development Plan, it was noted that as of 2021, R&D expenditures had reached the level of 1.40%. For this period, the new target was set at 2.05% for the year 2028. With this plan, it can be seen that R&D activities are approached from a multidimensional perspective, not only in terms of economic competition but also linked to green transformation, digitalization, and sustainable development goals.

A common observation across the development plans is that the targeted R&D expenditure ratios have never been fully achieved in any plan period. In every plan, the importance of R&D activities has been emphasized and the need to allocate more resources to this area has been stated. However, in practice, either public and private sector investments have been insufficient,

or these investments have not been at a scale to sufficiently incentivize activities. Furthermore, it can be said that the R&D production capacity of universities and research institutions has remained limited compared to developed countries.

In conclusion, although Türkiye's development plans on R&D have continuously set new targets, it is understood that fundamental factors such as structural capacity strengthening, resource efficiency, improvement in human capital quality, and policy continuity have been lacking to realize these goals.

5.1.4. e-Government and Digital Government

Although the e-government discourse has not been explicitly included as a direct heading in all development plans, from the 9th Development Plan onward, policies in this area have been systematically addressed. In the 9th Development Plan, under the heading of "widespread adoption and activation of e-government applications," it was stated that one of the main objectives was to provide public services more efficiently, transparently, and accessibly. Within this scope, restructuring of public administration was targeted; it was emphasized that many public institutions, including local governments, should be integrated into the existing system, and that the e-government system should be restructured in compliance with international standards.

In the Tenth Development Plan, it was stated that during the previous plan period, the time and cost burdens for citizens and businesses arising from public services were reduced, approximately six hundred services were launched, and by 2012, the number of e-government users had reached 14 million. In this period, elements such as personal data protection and information security were prioritized in the delivery of e-government services.

The Eleventh Development Plan emphasized the necessity of delivering public services with a citizen-centric approach; it aimed to increase the number and quality of services and strengthen accessibility to public services through mobile applications. Furthermore, to enhance transparency, accountability, and efficiency in services, it was indicated that next-generation digital technologies such as artificial intelligence, cloud computing, big data, the Internet of Things, and blockchain would be utilized. Projects facilitating data sharing among public institutions and strengthening data flow between central and local administrations were planned during this period.

With the Twelfth Development Plan, the term "e-government" was replaced by "digital government". In this new era, the primary goal was defined as delivering digital public services in a user-focused and efficient manner. Within this framework, the quality and number of public IT personnel were planned to be increased, and the establishment of a Digital Government Academy was proposed to provide training for this personnel. Additionally, supporting public IT companies, enhancing data management and advanced data analytics capacity to facilitate inter-institutional data sharing, and completing national and institutional data dictionaries were targeted. Strengthening the legal infrastructure for artificial intelligence and analytics projects and thereby developing reliable digital public services were also among the important goals of this period.

From the Ninth Development Plan onward, e-government has been systematically addressed to increase efficiency, transparency, and accessibility in public services; subsequent plans have highlighted the number of services, data security, and mobile access. With the Twelfth Plan,

this approach evolved into the concept of “digital government,” aiming to provide user-focused and integrated public services through technologies such as artificial intelligence and advanced data analytics.

5.1.5.Digital Transformation

The discourse on digital transformation in Türkiye began to appear in development plans both as a separate chapter and as a policy concept especially starting from the 11th Development Plan. During this period, digital transformation was addressed with the aim of increasing productivity and competitiveness in priority sectors. In particular, emphasis was placed on digital transformation in the manufacturing industry. Within the scope of the plan, it was envisaged to establish a Digital Transformation Platform in Industry; under this platform, permanent committees would be created for digital education, data communication, and technological developments. Additionally, the preparation of a Digital Transformation Terminology Dictionary was planned in order to adopt international digital standards in Türkiye and to develop a common digital understanding. Alongside these developments, it was emphasized that the knowledge levels of both public institutions and private sector enterprises regarding digitalization needed to be increased.

The 12th Development Plan, on the other hand, offers a multidimensional approach by addressing the concept of digital transformation not only in the context of economic competitiveness but also through the lens of environmental sustainability. The plan is structured around five main themes, one of which is directly defined as digitalization and environmentally focused production. This approach highlights that technological advancements at the global level, rapid progress in information and communication technologies, and dynamics such as climate change necessitate holistic policies that integrate digitalization with environmental compatibility.

The Development Plan also states that Türkiye must strengthen its digital infrastructure to adapt to this transformation process, and it is equally essential to make this infrastructure compatible with sustainable development goals. In this context, the widespread adoption of sustainable development and digital-environmentally compatible technologies by 2053 is among the country’s long-term objectives.

A comparative analysis of these two development plans is important in demonstrating the discursive evolution of the digital transformation concept. While the 11th Development Plan defined digital transformation primarily as an industry and technology-based modernization process, the 12th Development Plan integrates this process within the context of climate change and sustainable development, treating digital transformation not only as an economic but also as an environmental and social transformation. Thus, the concept of digital transformation has been redefined within a broader framework that includes not only technological advancement but also a development understanding compatible with green transformation.

5.2.Quantitative Analysis

Following the discourse analysis, this section of the article employs a quantitative analysis method. Without using any digital analysis tools, data obtained through a simple manual word count performed on the existing development plans is presented in the table below. When evaluated alongside the qualitative findings from the discourse analysis, this table quantitatively reveals the visibility and frequency changes over time of digital transformation–focused

concepts within the development plans. Therefore, this table can be considered a complementary data set that concretizes the direction and intensity of conceptual change following the discourse analysis.

Table 1: Numerical distribution of key concepts in the development plans. This data shows a significant increase in focus on digitalization and technology over time.

Development Plans Concepts	8th	9th	10th	11th	12th
R&D	48	50	84	106	106
Technology	229	110	240	298	405
Digital	1	0	3	86	267
Digital Transformation	0	0	0	39	81
e-Government	0	10	36	23	20
Digital Government	0	0	0	0	12
Number of Pages	252	101	212	198	253

These data allow for a quantitative observation of the conceptual change occurring around digital transformation in the development plans. Firstly, it can be seen that the concepts of “R&D” and “technology” have been mentioned relatively frequently throughout all plans, with a noticeable increasing trend starting from the 10th plan. This indicates that Türkiye’s science-based and technology-driven development approach represents a continuous strategic orientation.

In terms of digitalization, a more remarkable transformation can be observed. The word “digital” appeared only once in the 8th Development Plan, did not appear at all in the 9th Plan, and then began to increase in visibility starting from the 10th plan. It appeared 86 times in the 11th plan and dramatically rose to 267 times in the 12th plan. This demonstrates that digitalization has started to take a more central role in political and strategic discourse.

Similarly, the fact that the concept of "Digital Transformation" was used 39 times for the first time in the 11th Development Plan and nearly doubled to 81 times in the 12th Plan indicates

that this concept has not only become a general digitalization discourse but also a strategically defined orientation in planning practice.

The concept of e-government appeared 10 times in the 9th Development Plan, peaked at 36 uses in the 10th Plan, and then showed a relative decline in usage afterward. This fluctuation suggests that the e-government concept was prioritized during a certain period but has gradually been replaced by broader, transformation-focused concepts (such as “digital government”). Indeed, the emergence of the term “Digital Government” for the first time in the 12th Plan (12 times) can be seen as a conceptual reflection of this shift.

Although the data have not been normalized by page count, the significant increase indicates that these concepts have gained not only absolute but also relative prominence. Especially in the 11th and 12th development plans, the rapid rise of terms with the “digital” prefix demonstrates that digitalization-focused structural transformations have become increasingly central in Türkiye’s development strategies.

6.CONCLUSION

This study analyzed how Türkiye’s development plans from 2001 to 2023 have been structured from the perspective of digital transformation. The study investigated how digital transformation is reflected in the planning documents through key concepts such as “R&D,” “technology,” “e-government,” “digital transformation,” and “digital state.” According to quantitative analysis data, there has been a significant increase in the frequency of the digital transformation concept in texts, especially from the 10th Development Plan onward. This indicates that digitalization has increasingly gained a central position in Türkiye’s development policies. With the 11th and 12th Development Plans, digital transformation has been defined not only as a technological necessity but also as a strategic priority integrated with green transformation and sustainable development goals.

Another notable development in the latest development plan is that the discourse on digital transformation has increasingly begun to be addressed alongside the concepts of “green transformation” and “sustainability.” In the 12th Development Plan, digitalization is no longer defined solely as a process focused on efficiency and service quality; it is also described as a strategy that supports environmental sustainability. In this context, digital technologies are expected to play a transformative role in reducing carbon footprints, optimizing resource use, and delivering environmentally friendly public services. This approach, aligned with global policy frameworks such as the European Green Deal, indicates that Türkiye addresses both digitalization and environmental responsibility goals in an integrated manner. Thus, the scope of digital public policies has expanded, gaining not only an administrative but also an ecological dimension.

The study findings based on discourse analysis reveal how the discourse on digitalization has evolved over time in the development plans. While digitalization initially appeared in earlier plans with more general and technology-focused expressions, in later periods it has been supported by more technical and concrete targets such as “data security,” “artificial intelligence,” and “cloud computing.” The study also revealed that digital public administration policies in Türkiye have sometimes been implemented with delays or in a fragmented manner due to institutional capacity, legislative infrastructure, and coordination deficiencies. This indicates that the targets set out in the development plans have not always been realized at the

desired level in practice. Furthermore, factors such as the harmony between central and local governments, technical capacity, and the balance of budget resources play a significant role in the implementation process of digital projects.

In conclusion, Türkiye's digital transformation process has gained both a strategic and implementation-oriented dimension within the framework of the development plans. Digitalization is no longer merely a technology investment but a structural transformation in which public administration is being redefined. However, for this transformation to be sustainable and effective, priority should be given to the following areas:

- Continuity and coordination of policies: Strategies redefined in each plan period should complement each other, and inter-institutional coordination must be strengthened.
- Increasing human resource capacity: There is a need for technically equipped, competent, and visionary human resources for digital public administration.
- Data management and security: The effective, transparent, and secure management of public data forms the foundation of the digital state.
- Raising the digital literacy level of society: Education and awareness efforts are vital to ensure citizens' access to digital services and their effective use of these services.

The analyses presented in this article not only reveal the trajectory of digital public administration policies from past to present but also illuminate strategic directions that can be followed in future periods. The article provides a data-driven evaluation for policymakers and serves as a guiding resource that can help Türkiye achieve its digitalization goals.

REFERENCES

- Aktan, C. C. (2015). İdeal devlet ve iyi yönetim: Temel ilkeler, kurallar ve kurumlar. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 50-60.
- Basu, R. (2004). *Public administration: Concepts and theories*. Sterling Publishers, [p. 2].
- Bedir, A. (2022). Planlı kalkınmanın kavramsal çerçevesi, tarihsel gelişimi ve Türkiye'nin 11. kalkınma planı. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 10(53), 9-70.
- Bozkurt, A., Hamutoğlu, N. B., Liman Kaban, A., Taşçı, G., vd. (2021). Dijital bilgi çağı: Dijital toplum, dijital dönüşüm, dijital eğitim ve dijital yeterlilikler. *Açıköğretim Uygulamaları Ve Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 35-63. <https://doi.org/10.51948/auad.911584>
- Ebert, C., & Duarte, C. H. C. (2018). Digital transformation. *IEEE Software*, 35(4), 16-21.
- Erdoğan, Z. (2018). Kalkınma ve büyüme ilişkisi. İçinde G. Günsoy & Z. Erdoğan (Ed.), *İktisadi büyüme* (Bölüm 1, ss. 17). Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3656. Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2484.
- Fedai, R. (2016). From State Planning Organization to Ministry of Development: Change in the planning approach. *The Journal of Social Sciences*.
- Gönel, F. (2010). *Kalkınma ekonomisi* (1. Baskı). Efil Yayınevi.
- Gül, H. (2017). Dijitalleşmenin kamu yönetimi ve politikaları ile bu alanlardaki araştırmalara etkileri. *Yasama Dergisi*, (36), 5-26.
- Goodnow, F. J. (2003). *Politics and administration: A study in government* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351308281> [p. 4-18]
- Holzer, M., & Schweser, R. W. (2011). *Public administration: An introduction*. Routledge.
- Kettl, D. F. (1993). Public administration: The state of the field. In *Political science: The state of the discipline II* (ss. 407-428).
- Ministry of Development of the Republic of Türkiye. (2013). Tenth development plan (2014-2018). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf
- Pamuk, Ş. (2012). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi* (7. basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parlak, B., & Doğan, K. C. (Eds.). (2022). *The handbook of public administration, Vol. 1*. Livre de Lyon.
- Presidency of the Republic of Türkiye Strategy and Budget Office. (2019). Eleventh development plan (2019-2023). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf
- Presidency of the Republic of Türkiye Strategy and Budget Office. (2023). Twelfth development plan (2024-2028). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf
- Presidency of the Republic of Türkiye. (2018). Presidential decree on the organization of the Strategy and Budget Department (Decree No. 13). Official Gazette, 30488 (24 July 2018). <https://www.resmigazete.gov.tr>
- Republic of Türkiye. (1961). Constitution of 1961 (Law No. 334, Adopted July 9, 1961). Official Gazette, 20 July 1961, Issue 10859.
- Republic of Türkiye Prime Ministry. (2016, December 3). Circular No. 2016/28 (Regarding inclusion in KamuNet). Official Gazette, (29907).

- Shafritz, J. M., Russell, E. W., Borick, C. P., & Hyde, A. C. (2017). *Introducing public administration* (10th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003191322> [p. 15–20]
- State Planning Organization of the Republic of Türkiye. (2000). *Long-term strategy and the eighth five-year development plan (2001–2005)*. Ankara: Prime Ministry State Planning Organization. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf
- State Planning Organization of the Republic of Türkiye. (2006). *Ninth development plan (2007–2013)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf
- Tepecik, F. (2017). Türkiye Cumhuriyeti iktisat tarihi (Bölüm 6). In K. Yakut, Ö. Obuz, & S. Açıkalin (Eds.), *Türkiye Cumhuriyeti iktisat tarihi* (s. 190). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Turkish Language Association (TDK). (2013). Word search: “Kamu”. <https://sozluk.gov.tr/?ara=kamu> (Accessed December 8, 2023)
- TÜBİTAK BİLGEM. (n.d.). Digital transformation: Software Technologies Research Institute. <https://bilgem.tubitak.gov.tr/yte/>
- Yavuz, A., & Çarıkçı, O. (2009). Bir e-devlet hizmeti olarak e-maliye uygulamalarının algılanması: Isparta ili örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 1–28.
- Wilson, W. (1887). *The Study of Administration*. *Political Science Quarterly*, 2(2), 197–222. <https://doi.org/10.2307/2139277> [p. 198–202]

REFAH DEVLET ANLAYIŞININ KENTLEŞME SÜRECİNE ETKİSİNİN SOSYOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ

Dr. MERVE ÇETİN KILIÇ

Bağımsız Araştırmacı

mervecetinkilic@outlook.com - 0000-0002-1935-260X

ÖZET

Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan üretim yapısındaki köklü değişimler, nüfus hareketlerini hızlandırmış ve kırsaldan kentlere yönelen yoğun göç dalgalarıyla birlikte kent nüfuslarında büyük artışlar meydana gelmiştir. Bu yeni nüfus dinamikleri, sadece demografik değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve siyasal düzeyde bir dizi dönüşümü beraberinde getirmiştir. Özellikle işçi sınıfının kentlerde yoğunlaşması, beraberinde barınma, sağlık, eğitim ve altyapı gibi temel hizmetlere yönelik yeni talepler doğurmuştur. Bu dönemde oluşan yeni sosyal sınıflar ve toplumsal gereksinimler, sosyal politikanın önemini artırmış, refah devleti anlayışını doğuran süreci tetiklemiştir. Refah devleti, yalnızca sosyalist hareketlerin taleplerini dengeleme işlevi görmekle kalmamış, aynı zamanda sanayileşmenin doğurduğu sosyal sorunlara da yapısal çözümler üretme amacı taşımıştır. Bununla birlikte devletlerin bu yeni sosyal risklere ne ölçüde yanıt verebildiği, her bir ülkenin gelişmişlik düzeyine, siyasal ideolojilerine ve ekonomik kaynaklarına göre farklılık göstermiştir. Bu süreçte kentleşme, hem refah hizmetlerinin sunumunun odağına yerleşmiş hem de sosyal politikaların mekânsal olarak uygulanabilirliğini artıran bir zemin oluşturmuştur. Artan kent nüfusu, hizmetlerin yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmış ve kamu politikalarının kent ölçeğinde yenilikçi çözümlerle geliştirilmesini beraberinde getirmiştir. Böylece refah devleti ile kentleşme süreci karşılıklı olarak birbirini etkilemiş; devletin ekonomik, sosyal ve siyasal stratejileri kentleri daha cazip hale getirerek kentleşme sürecini hızlandırmıştır. Bu çalışmada, refah devleti anlayışının kentleşmeye olan etkileri sosyolojik bir bakış açısıyla analiz edilecek; toplumsal dönüşüm, hizmet sunumu, mekânsal adalet ve sosyal haklar ekseninde kuramsal ve tarihsel bir çerçeve sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Refah devlet, kentleşme, göç, toplumsal hareketler

A SOCIOLOGICAL EXAMINATION OF HOW WELFARE STATE POLİCİES INFLUENCE URBANİZATION

Dr. MERVE ÇETİN KILIÇ

Bağımsız Araştırmacı

mervecetinkilic@outlook.com - 0000-0002-1935-260X

ABSTRACT

The Industrial Revolution led to fundamental changes in production structures and triggered rapid population movements from rural to urban areas. As cities expanded, urban populations grew, bringing major transformations not only demographically but also in social, economic, and political terms. The concentration of the working class in urban centers created growing needs for housing, healthcare, education, and infrastructure. These new demands highlighted the necessity for state intervention and contributed to the emergence of the welfare state. The welfare state aimed not only to balance the demands of socialist movements but also to provide structural solutions to the social problems caused by industrialization. Responses to these social risks varied across countries depending on their economic capacity, political ideologies, and levels of development. Urbanization played a central role in this process by becoming both the main target and platform for delivering welfare services. As cities became more densely populated, service systems needed restructuring, and social policies were adapted to fit the urban context. This mutual relationship between urbanization and the welfare state shaped both the design of public services and the broader social strategies of modern states. In this study, the relationship between the welfare state and urbanization will be examined from a sociological perspective. The analysis will focus on key themes such as social transformation, service provision, spatial justice, and the expansion of social rights. By exploring these interconnected dynamics, the study aims to provide a theoretical and historical framework for understanding how welfare policies have shaped, and been shaped by, the process of urbanization.

Keyword: Welfare state, urbanization, migration, social movements

1. GİRİŞ

20. yüzyılın ortalarından itibaren modern toplumların sosyal, ekonomik ve mekânsal örgütlenmesinde refah devleti kavramı, önemli bir rol üstlenmiştir. Kapitalist üretim ilişkilerinin derinleşmesiyle birlikte ortaya çıkan sınıfsal eşitsizlikler, toplumsal dışlanma ve yoksulluk gibi yapısal sorunlara karşı devletin sosyal sorumluluğunu büyüten bu model, bireylerin temel ihtiyaçlarını kamusal mekanizmalar aracılığıyla karşılamayı hedeflemiştir. Refah devletin yalnızca ekonomik güvenlik sağlayan bir yapı değil; aynı zamanda toplumsal

bütünleşmeyi, eşit yurttaşlık ilişkilerini ve sosyal adaleti tesis etmeye yönelik kurumsal bir müdahale biçimi olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Bu bağlamda, refah devletinin tarihsel gelişimi incelenirken kentleşme süreciyle kurduğu çift yönlü ilişki de göz ardı edilemez olduğu düşünülerek çalışma bu bağlamda ele alınmıştır. Sanayileşmenin hız kazanmasıyla beraber kentler, hem toplumsal eşitsizliklerin mekânsal olarak yoğunlaştığı alanlara dönüşmüş hem de refah politikalarının somutlaştığı mekânlar hâline gelmiştir. Eğitim, sağlık, barınma ve istihdam gibi temel sosyal haklara erişim, büyük ölçüde kentsel politikalara ve devletin kent ölçeğindeki müdahalelerine bağlı olarak biçimlenmiştir.

Bu çalışma, refah devletinin tarihsel olarak nasıl inşa edildiği, kuramsal çerçevesini hangi yaklaşımlarla şekillendirildiği ve kent politikaları üzerindeki etkilerinin sosyolojik bir bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır. Böylece refah devleti-kentleşme ilişkisi, sosyal bütünleşme, sınıfsal yapı ve mekânsal eşitsizlikler bağlamında bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilecektir.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE:

2.1. Refah Devletinin Tarihsel Gelişimi

Refah devleti, modern toplumların sanayileşme sonrasında karşılaştığı sosyal, ekonomik ve sınıfsal dönüşümlere yanıt olarak ortaya çıkan kurumsal bir yapı ve sosyal politika modeli olarak kabul edilmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bu anlayış, özellikle sanayi devriminin sebep olduğu toplumsal sorunlara çözüm üretme ihtiyacından doğmuştur. Kırdan kente yoğun göçler, sanayi kentlerinin hızla büyümesi, işçi sınıfının ortaya çıkışı ve bununla birlikte gelişen konutsuzluk, yoksulluk, sağlıksız yaşam koşulları gibi olgular, devletin toplumsal hayata müdahalesini zorunlu kılmıştır. Eskiden yalnızca güvenlik ve düzen sağlamakla görevli görülen devletin, 19. yüzyılın sonlarına doğru sosyal sorunlara müdahale eden bir aktöre dönüşmesi gerektiği düşünülmeye başlanmıştır. K. Polanyi'nin (1944) "*Büyük Dönüşüm*" adlı eserinde değindiği, toplum, piyasa ekonomisinin toplumsal dokuyu çözme etkisine karşı "kendisini korumak" üzere devlet müdahalesini zorunlu kılmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan sosyal politika uygulamaları, zamanla sistematikleşerek modern refah devletinin temelini oluşturmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Keynesyen ekonomi politikalarıyla mali ve idari olarak önemli ölçüde kapasitesini artıran refah devletinin kurumsallaşmasının esas olarak 20. yüzyılın ortalarında gerçekleştiği söylenebilir. Çünkü savaş sonrasında ülkenin yeniden inşa edilmesi, devletin toplumsal refahı sağlamasını zorunlu kılarak; kamu harcamalarının artırılması, gelir dağılımının düzenlenmesi ve temel sosyal hakların genişletilmesi gibi politikaların benimsenmesini gerektirmiştir. Buna göre devlet, kapsamlı sosyal programları hayata geçirmeye başlamıştır. Bu zorunlu gelişmelere göre refah devleti, yalnızca ekonomik anlamda toplumsal gelişmelerle değil, aynı zamanda toplumsal bütünleşme açısından da önemli bir sosyal kuruluş haline gelmiştir. T. H. Marshall (1949) bu süreci yurttaşlık kavramıyla;

medeni, siyasi ve sosyal hakların gelişmesi, refah devletinin sosyal hakları kurumsallaştırması olarak tanımlanmaktadır.

1970’lerde artan enflasyon, işsizlik ve bütçe açıkları gibi küresel ekonomik krizler, refah devletinin kalıcılığını tartışmaya açarak; kamu harcamalarının kısıtlanması ve piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi gibi konuların gündeme getirildiği politikalar tartışılmaya başlamıştır. 1980 sonrası dönemde özelleştirme, sosyal hizmetlerin ticarileştirilmesi ve kamu alanlarının daraltılması gibi uygulamalar refah devletinin ideolojik ve yapısal dönüşümünü beraberinde getirmiş. Sanayi sonrası toplumların sosyal sorunlarına çözüm arayışının bir ürünü olarak ortaya çıkan refah devleti, sosyal destek yapısından dönüşerek neoliberal politikalarla daraltılmış, ekonomik verimlilik ve piyasa serbestliği gibi hedeflerle yeniden şekillenmiştir. Günümüzde ise refah devleti anlayışı, hem eleştirel analizlerin hem de adil ve kapsayıcı sosyal politika arayışlarının temel referans noktalarından biri olmayı sürdürmektedir.

2.2. Kentleşme

İnsanlık tarihinin en temel toplumsal dönüşüm süreçlerinden biri olan kentleşme, ilk olarak nüfusun kırsal alanlardan kentsel merkezlere doğru hareketini ifade etmekte, üretim biçimlerinin, mekânsal yapılanmanın, sosyal ilişkilerin ve yaşam tarzlarının değişimini içeren çok boyutlu bir kavram olarak kabul edilmektedir. Toplumsal yaşamda ekonomi, siyaset, kültür ve demografi gibi farklı alanlarla yakından ilişkisi olduğu için kentlerin tarihsel gelişimi, toplumsal evrimin önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Tarihsel anlamda ilk kentleşme adımları, neolitik dönemde atıldığı kabul edilerek, bu dönemde tarımsal üretime dayalı ilk yerleşmelerin yapıldığı köyler, zamanla gelişerek erken dönem kent yaşamının temelini oluşturmaktadır (Childe, 1975; Mumford, 2007). Mezopotamya, Antik Mısır, İndus Vadisi ve Çin gibi bölgelerde gelişen kadim kentler, yönetsel, dinsel ve ticari merkezler olarak işlev görmüş; kentleşme süreci burada merkezi otorite ve iş bölümü etrafında şekillenmiştir. Orta Çağ boyunca kentlerin önemi büyük ölçüde azalarak, ticaret yollarının canlanması ve nüfus artışıyla birlikte yeniden gelişmeye başlamıştır. Özellikle Avrupa’da 11. yüzyıldan itibaren görülen kentsel canlanma, ticaretin ve zanaatın yoğunlaştığı yerleşimleri ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde kentler, surlarla çevrili, sınırlı nüfusa sahip yerleşim alanlarıydı ve kentsel yaşam, toplumsal statülerin yeniden belirlendiği bir zemine dönüşmüştür.

Modern anlamda kentleşme ise 18. ve 19. yüzyıllarda Sanayi Devrimi ile birlikte kazanarak, buhar gücüne dayalı üretim sistemlerinin gelişmesiyle fabrikaların kent merkezlerinde yoğunlaşması, kırsal alanlardan kentlere yönelik büyük göç hareketlerini beraberinde getirmiştir. Sanayi kentleri, nüfusun hızla arttığı, yeni toplumsal sınıfların oluştuğu ve altyapı ihtiyaçlarının ortaya çıktığı alanlar haline gelmiştir (Schivelbusch, 2022). Bu hızlı kentleşme, aynı zamanda ciddi çevresel, sosyal ve mekânsal sorunlara da yol açmıştır. Konut yetersizliği, sağlıksız yaşam koşulları, işsizlik ve toplumsal eşitsizlikler gibi olgular, kentleşme sürecinin ayrılmaz parçaları haline gelmiştir.

20. yüzyılın ortalarında kentleşme, birçok ülkede planlama ve kamu müdahalesiyle yönlendirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan yeni konut projeleri, ulaşım ağları, kamu hizmetleri ve altyapı yatırımları sayesinde kentler yalnızca büyüyen değil, aynı zamanda işlevsel ve organize yerleşim merkezleri haline gelmiştir. Bu süreçte kentleşme yalnızca nüfus yoğunluğunun artmasıyla sınırlı kalmamış; mekânın planlı biçimde kullanılması, hizmetlerin dengeli dağıtılması ve toplumsal yaşamın düzenlenmesi gibi unsurlar da kent politikalarının merkezine yerleşmiştir. Kentleşmenin bu yeni evresi, aynı zamanda sosyal adalet, eşit erişim ve yaşam kalitesi gibi kavramları da beraberinde getirerek; bireylerin temel hizmetlere ulaşımı, güvenli yaşam alanlarında barınması ve sosyal hayata katılımının sağlanması gerektiği, kentin bir mekâna yerleşmenin ötesi olduğu anlayış öne çıkmıştır. Ancak kentleşme süreci, 20. yüzyılın sonlarına özellikle küresel ekonomik dinamiklerin etkisiyle yeniden bir dönüşümle karşı karşıya kalmış; kentler, yalnızca yaşam alanları değil aynı zamanda yatırım ve tüketim mekânları haline gelmiştir. Piyasa yanlısı yaklaşımlarla kentleşmenin yeniden şekillenmesi gerekerek; sosyal konutlar yerini lüks projelere, kamu hizmetleri ise ticarileşmiş yapılara bırakmıştır. Sonuç olarak mekânsal eşitsizlikler derinleşmiş; kentler içinde farklı sosyoekonomik gruplar arasındaki uçurum belirginleşmiştir. Günümüzde kentleşme, sürdürülebilirlik, yaşam kalitesi, mekânsal adalet ve toplumsal kapsayıcılık gibi çok boyutlu küresel hedeflerle ele alınmaktadır. Kentleşmenin geleceğinin, çevre duyarlılığı, sosyal uyum ve kültürel çeşitliliği gözetken bir anlayışa yönelen kent planlamalarıyla, sadece nüfus artışına değil, aynı zamanda daha yaşanabilir, erişilebilir ve adil kentlerin inşasına yönelik politikalarla şekilleneceği düşünülmektedir.

2.3.Refah Devletin Kuramsal Çerçevesi

Sanayi Devrimi sonrasında gelişen üretim ilişkileri, kentleri ekonomik büyümenin ve nüfus yoğunlaşmasının merkezine taşıırken; ortaya çıkan sosyal sorunlara karşı devletin artan müdahalesi, zamanla kurumsallaşarak refah devleti modelinin temelini atmıştır. Kentleşme, bu süreçte yalnızca demografik bir yoğunlaşmayı değil, toplumsal yapının, mekânsal örgütlenmenin ve yurttaşlık haklarının dönüşümünü de ifade eder hale gelmiştir. Refah devleti ise, bu dönüşümün sosyal adalet ilkeleriyle yönetilmesini amaçlayan siyasal-toplumsal bir model olarak kentleşmeyle iç içe gelişmiştir.

Marshall (1983) 'ın yurttaşlık kuramı, refah devletinin kuramsal temelini oluşturan en önemli yaklaşımlardan biridir. Marshall, yurttaşlığı üç aşamalı bir gelişim süreci olarak ele alır: medeni haklar (18. yüzyıl), siyasal haklar (19. yüzyıl) ve sosyal haklar (20. yüzyıl). Refah devleti, bu üçüncü aşamanın yani sosyal hakların kuramsal güvencesi haline gelmiştir. Marshall'a göre sosyal haklar, yurttaşların yalnızca formel olarak eşit olmalarını değil, aynı zamanda fiilen topluma katılabilmelerini sağlamaktadır. Kent bağlamında bu durum, bireyin barınma, sağlık, eğitim ve ulaşım gibi temel kamu hizmetlerine erişiminin bir hak olarak tanınması anlamına gelmektedir.

Esping Andersen (2004) ise, refah devletini liberal, korporatist ve sosyal demokrat olmak üzere ideolojik ve yapısal özelliklere göre üç rejim tipinde sınıflandırmıştır.

Metalaşmadan kurtarma (*de-komodifikasyon*) kavramıyla, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılarken piyasadan bağımsız olmalarını savunmaktadır. Sosyal demokrasilerde bireyler, refah hizmetlere piyasa ilişkilerine girmeden ulaşabilir. O halde kentleşme bağlamında özellikle sosyal konut, kamusal ulaşım ve ücretsiz sağlık hizmetleri gibi uygulamalarda metalaşmadan kurtarmayı somutlaştırarak; bu hizmetlerden yararlanmayı yalnızca ekonomik gücü olan bireylerin değil, tüm yurttaşların hakkı olduğunu kabul etmektedir.

Polanyi (2000) *The Great Transformation* adlı eserinde, serbest piyasanın yarattığı toplumsal yıkıma karşı geliştirilen koruyucu kurumların önemine dikkat çekerek, piyasa ekonomisinin toplumsal ilişkileri çözme potansiyeline karşı toplumun kendini savunma karşılığı göstermeye zorladığını ileri sürmektedir. Refah devletini, bu karşılığın kurumsallaşmış hali olarak tanımlamaktadır. Kentleşme süreci; refah devleti politikalarıyla devletin barınma, sağlık ve eğitim gibi hizmet alanlarına doğrudan müdahalesiyle ve piyasa dinamiklerine karşı sosyal istikrar üretme çabasıyla kendini göstermektedir.

Kentleşmeyi, kapitalist üretim ilişkileri ve sermaye birikim süreçleriyle doğrudan ilişkilendirerek bir çerçeve sunan Harvey' e göre kapitalizm, krizlerini mekânsal olarak aşmaya çalışır; bu bağlamda kentsel alanlar sermaye için “mekânsal sabitleyici” işlevi görmektedir (Harvey, 2008). Devletin büyük altyapı yatırımları, konut projeleri ve kentsel dönüşüm uygulamaları, sermayeye yeni yatırım alanları açarken aynı zamanda toplumsal gerilimleri bastırmak için de kullanılır. Harvey (2013), bu süreci kentsel neoliberalizm kavramıyla açıklar ve refah devletinin kamusal niteliğinin giderek piyasa ilişkilerine terk edildiğini vurgular. Bu dönüşüm, kentteki eşitsizliklerin derinleşmesine ve kamusal alanların özelleşmesine yol açmaktadır. Manuel Castells (2006)'de kentleşmeyi sadece mekânsal değil, aynı zamanda politik ve kültürel mücadelelerin sahnesi olarak görmekte; modern kenti kolektif tüketim alanlarının örgütlendiği bir yapılar bütünü olarak tanımlamaktadır. Kolektif tüketim; ulaşım, eğitim, sağlık, konut gibi bireysel olmayan ama toplumsal ihtiyaçlara hitap eden hizmetlerin sunumunu kapsamaktadır. Refah devleti, bu hizmetleri kent düzeyinde örgütleyerek yalnızca toplumsal yeniden üretimi sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sınıfsal çatışmaları da yumuşatmaktadır.

Lefebvre (2018, s. 132), kentleşmeyi “mekânın toplumsal üretimi” olarak kavramsallaştırır. Ona göre mekân, yalnızca fiziki değil, aynı zamanda ideolojik bir üretilerdir. En önemli katkılarından biri “kent hakkı” kavramıyla bireylerin mekânın sadece kullanıcısı değil, tasarlayıcısı olmak anlamında; aktif ve üretken bir rolü olduğunu savunmaktadır. Refah devleti bu hakkı, bireylerin karar alma süreçlerine katılımını sağlayarak ve hizmetleri mekânsal olarak adil bir biçimde dağıtarak hayata geçirebilir. Lefebvre'ye göre kent yalnızca yaşanacak bir yer değil; bir yaşam tarzının, kolektif belleğin ve toplumsal ilişkilerin üretildiği bir kamusal sahne olarak tanımlanmaktadır.

Refah devleti ile kentleşme arasındaki bu karşılıklı ilişki, 20. yüzyıl boyunca sosyal politikaların mekânda nasıl şekillendiğini göstermektedir. Sosyal konut projeleri, yeşil alanlar, toplu taşıma sistemleri, eğitim ve sağlık kurumlarının eşitlikçi dağılımı gibi uygulamalar, refah

devletinin sosyal adalet ilkesinin kent düzeyindeki yansımaları olarak kabul edilebilir. Ancak bu yapı, 1970'li yıllardan itibaren yükselen neoliberal politikalarla birlikte çözülmeye başlamış; özelleştirmeler, kamu hizmetlerinin ticarileştirilmesi ve sosyal konutların piyasa mekanizmasına devri gibi süreçler, kentlerde sınıfsal ayrışmayı derinleştirmiştir. Kent artık yalnızca yaşanılan değil, yatırım yapılan, metalaştırılan bir alan haline gelmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca ekonomik anlamda değil aynı zamanda siyasal ve kültürel etkiler yaratmıştır. Kent hakkının daralması, yurttaşların kamusal alanlardan dışlanması ve yerel yönetimlerin sermaye odaklı karar alma mekanizmaları karşısında etkisizleşmesi, refah devletinin demokratikleşme hedeflerini de zayıflatmıştır. Günümüzde refah devleti ve kentleşme ilişkisi, sürdürülebilir kalkınma, mekânsal adalet, toplumsal kapsayıcılık ve katılımcı planlama gibi ilkelerle yeniden ele alınmaktadır. Kentlerin yalnızca büyümesi değil, daha adil, daha erişilebilir ve daha yaşanabilir hale gelmesi gerekmektedir. Bu hedefe ulaşmada refah devleti, yalnızca tarihsel bir model değil; günümüzün sosyal ve mekânsal krizlerine karşı alternatif bir zemin sunmaktadır. Dolayısıyla refah devleti ve kentleşme ilişkisi, hem geçmişin deneyimlerini anlamak hem de geleceğe yönelik adil kent hedefleri kurmak açısından temel bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir

2.4. Refah Devletin Kent Politikaları

Refah devleti, eğitim, sağlık, gelir desteği gibi alanlarda vatandaşların sosyal hizmet ihtiyaçlarını karşılamak ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmek için çeşitli sistemler oluşturarak hem bireylerin refahının artmasını hem de toplumsal istikrarı sağlamayı hedeflemektedir. Buna göre refah devlet politikaları, toplumsal yaşamda işsizlik, hastalık, yaşlılık ve yoksulluk gibi durumlara karşı güvence sunarak, sosyoekonomik anlamda bireylerin korunmasını sağlayan devletin aktif mücadelesini içeren kapsamlı uygulamalara sahiptir.

2.4.1. Sosyal Sigortalar ve Güvenlik Politikaları

Tarihsel açıdan bakıldığında modern anlamda ilk sosyal sigorta sistemi 19. yüzyılda Almanya'da Bismarck tarafından sosyal reformlar aracılığıyla kurumsallaştırılmıştır (Erol, 2019, s. 4). Bu sistem başlangıçta sadece belirli gelir düzeyinin altında çalışan işçi sınıfının giderek kötüleşen yaşam koşullarının düzenlenmesini kapsayan, düşük ücretli işçilerin iş kazası, yaşlılık ve hastalık gibi riskli durumlarda devlet müdahalesinin erken örneği olarak değerlendirilirken zamanla refah devlet anlayışının temel taşı haline gelmiştir. Kentleşmenin hızlanması, sanayi yapısının çeşitlenmesi ve orta sınıfın genişlemesi gibi durumlar, sistemin kapsayıcılığının sorgulanmasına neden olarak özellikle teknik personel, kamu çalışanları ve daha yüksek gelirli işçiler gibi çeşitli gruplarında benzer ihtiyaçlara gerek görüldüğü düşünüldükçe kapsamı genişletilmiştir (Kırmızı ve Hüseyinli, 2019, s. 1207). Bu genişlemenin yalnızca Avrupa'da sınırlı kalmadığı, zamanla Avrupa'nın diğer sanayileşmiş ülkelerine de öncülük ettiği söylenebilir.

2.4.2. Sosyal Yardım Programları

2. Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada, İngiltere'de savaş sonrası toplumun yeniden inşasında sosyal refahın temelini oluşturmak amacıyla hazırlanmış kapsamlı bir sosyal politika belgesi olan Beveridge Raporu, Sir William Beveridge tarafından sosyal refahın temelini oluşturmak amacıyla kamuoyuna sunulmuştur. Raporun amacı, savaş sonrası toplumun yeniden inşa edilmesine yönelik olup, kapsamlı bir politika belgesi olarak kabul edilmektedir. Refah devleti anlayışının kurumsallaşmasında dönüm niteliği taşıyan, yalnızca Birleşik Krallık değil, tüm dünyada büyük ses getiren raporun iki amacı bulunmaktadır (Yenihan, 2017, s. 182). Öncelikle, dönemin mevcut kurum ve uygulamalarına yönelik kapsamlı dökümler çıkarılmış; sistemin yetersiz ve eksik olduğu yönler tespit edilmiştir. İkinci olarak, bu yapının daha kapsamlı ve bütüncül sosyal güvenlik sistemine dönüşmesi için öneriler sunulmuştur. Buna göre toplumun o dönemki karşı karşıya olduğu sorunlar, yoksulluk, hastalık, cehalet, işsizlik ve sefalet olmak üzere beş temel sosyal kötülük olarak tanımlanmış ve ortadan kaldırılması hedeflenmiştir (İktisat Sözlüğü, 2025, Beveridge Planı Nedir?).

Beveridge'in önerdiği sosyal güvenlik sistemi, tüm bireyleri yaşamları boyunca kapsayacak şekilde yapılandırılmış; bireyin doğumundan ölümüne kadar karşılaşılabileceği sosyal risklere karşı devlet güvencesi sağlayan bütüncül bir model olarak tasarlanmıştır. Bu yaklaşım, "beşikten mezara" sosyal güvenlik ilkesi çerçevesinde, evrensel, sürekli ve önleyici nitelikte bir refah politikası anlayışını yansıtmaktadır.

2.4.3. Sağlık Politikaları

Sağlık hizmetlerinin kamusal sorumluluk çerçevesinde evrensel bir hak olarak örgütlenmesinde tarihsel bir dönüm noktası, 1948 yılında Birleşik Krallıkta kurulan Ulusal Sağlık Servisi (*National Health Service - NHS*) olmuştur. Bu politika, tüm bireylerin gelir düzeyine veya toplumsal statüsüne bakılmaksızın, temel sağlık hizmetlerine eşit, sürekli ve sürdürülebilir biçimde erişimini sağlamayı amaçlayan bir kamu politikası alanı olarak kabul edilmektedir. Sağlık hizmetlerinin ücretsiz ya da düşük maliyetli olarak sunulmasını öngörülmüş, toplumsal sağlık eşitsizliklerini azaltmayı ve kamusal refahı artırmayı hedeflenmiştir.

2.4.4. Konut Yardımları

Refah Devleti Anlayışı, Beveridge Raporu'nun da etkisiyle, barınmayı temel bir hak olarak görmüş ve devletin bu alanda aktif rol almasını sağlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde yaşanan yıkım, nüfus artışı ve barınma krizi gibi yaşanan sorunlar devletlerin konut sorununa doğrudan müdahalesini zorunlu kılmıştır. İlk büyük ve kapsamlı örnekleri, genellikle İngiltere ve İskandinav ülkelerinde görülmüştür. 1946 Konut Yasası (*Housing Act 1946*), Birleşik Krallıkta savaş sonrası dönemde barınma krizine devlet müdahalesinin kurumsal bir ifadesi olarak kabul edilmektedir. Bu yasanın temel amacı, özellikle düşük gelirli sınıfların sağlıklı, çağdaş ve ekonomik olarak erişilebilir konutlara ulaşımını temin etmek olarak vurgulanmaktadır (Cole ve Furbey, 1994; Power, 1993).

2.4.5. Eğitim Politikaları

İngiltere ve Galler’de eğitimi düzenleyen ve şekillendiren yasal düzenlemelerin genel adı olan Education Act 1944, bireyin sosyoekonomik arka planını eğitim başarısını belirleyen bir faktör olmaktan çıkarmaya yönelik devlet müdahalesinin sistematik bir örneği olarak bilinmektedir. Bu yasa, farklı yıllarda çıkarılan çeşitli yasaları kapsamış ve yalnızca yerleşik sosyal hiyerarşileri korumakla yetinmemiş; aynı zamanda sağlık, eğitim ve istihdam gibi kamusal hizmetlerde evrensel erişime dayalı ‘refah devleti’ paradigmasını güçlendirmiştir. Bu bağlamda devlet, eğitim aracılığıyla sosyal eşitliği destekleyen bir aktör olarak yeniden konumlanmıştır. Eğitim Bakanı Rab Butler tarafından hazırlanmış ve yürürlüğe konan yasanın temel amaçları, tüm çocuklar için ücretsiz ve zorunlu eğitim hakkını yasal güvence altına almak, eğitime herkesin erişmesini sağlayarak kalitesini artırmak, sınıfsa ayrımları azaltmak gibi ilkelere dayanmaktadır. Sonuç olarak bu yasa, modern refah devleti anlayışının eğitim alanındaki en önemli ve ilk büyük adımı olarak kabul edilmektedir.

2.5.6. İstihdam ve İşsizlikle Mücadele Politikaları

İşsizlikle mücadele konusunda devletin ilk kapsamlı müdahaleleri, 1930’lar Büyük Buhran döneminin derin ekonomik ve toplumsal krizine yanıt olarak özellikle ABD ve Avrupa’da görülmüştür. Bu dönem gerçekleştirilen müdahaleler, yalnızca işsizlikle yüzleşmekle kalmamış, aynı zamanda refah devleti paradigmasının inşasında da önemli bir rol oynamıştır. 1935 yılında ABD’de yürürlüğe giren Sosyal Güvenlik Yasası, işsizlik sigortasını sistematik hale getirerek ekonomik kriz sorunlarını hafifletmek için işsiz kalan bireylere maddi destek sağlamış ve ekonomik istikrarın korunması hedeflenmiştir. Ayrıca, mesleki eğitim ve işgücü piyasası düzenlemeleri ile işsizlerin yeniden istihdam edilmesi de sağlanmıştır. Bu örneklerle refah devletinin sosyal politika alanındaki temel amacına yönelik uygulamaların nasıl olduğu anlaşılabilir. Günümüzde ise sosyal politikalar, daha esnek ve kapsayıcı yaklaşımlarla yenilenerek yeni sosyal risklere cevap verecek şekilde tasarlanmaktadır.

SONUÇ

Refah devleti ile kentleşme arasındaki ilişki, yalnızca eş zamanlı gelişen toplumsal olguların kesişiminden ibaret değildir. Bu iki dinamik, tarihsel süreç içinde karşılıklı olarak birbirini şekillendirmiş ve mekânsal ile sosyal dönüşümlerin merkezinde yer almıştır. Kentleşme, refah devletinin ortaya çıkmasını zorunlu kılan toplumsal koşulları üretirken; refah devleti de kentleşme sürecini sosyal politikalar aracılığıyla yeniden düzenlemiş ve yönlendirmiştir. Refah devleti ile kentleşme arasındaki ilişki, bu bağlamda tek yönlü bir etkiden ziyade, karşılıklı biçimlenmeye dayanan çok katmanlı bir etkileşim niteliği taşımaktadır. Kentlerin doğurduğu sosyal ve mekânsal sorunlar, sosyal devlet politikalarını gerekli kılmış; bu politikalar ise kent mekânını sosyal adalet, eşitlik ve kamusal yaşamın yeniden üretimi doğrultusunda dönüştürmüştür.

Sanayileşme sonrasında hız kazanan kentleşme, kırdan kente yoğun göçle birlikte kentlerde konutsuzluk, altyapı yetersizliği, yoksulluk, sağlık sorunları ve toplumsal dışlanma

gibi çok boyutlu riskleri beraberinde getirmiştir. Bu süreç, serbest piyasa dinamiklerinin toplumsal düzeni tek başına sürdüremeyeceğini ortaya koymuş; toplumun kendi varlığını sürdürebilmesi kurumsal düzeyde müdahaleleri zorunlu hâle getirmiştir. Bu bağlamda, sosyal politikaların gelişimi yalnızca bireysel refahı artırma amacıyla değil, aynı zamanda toplumsal bütünlüğü yeniden inşa etme gerekliliğiyle şekillenmiştir.

Bu bağlamda geliştirilen sosyal politikalar, kentsel alanlarda yalnızca bireylerin temel haklarını güvence altına almakla kalmamış; aynı zamanda bu hakların mekânsal düzlemde nasıl örgütleneceğine ilişkin düzenleyici bir rol üstlenmiştir. Özellikle konut, sağlık, eğitim ve ulaşım gibi alanlarda sosyal hizmetlerin kamusal biçimde organize edilmesi, hem hizmetlere erişimi yaygınlaştırmış hem de kent mekânının biçimlenmesinde etkili olmuştur. Bu noktada belirleyici olan yalnızca hizmet sunumu değil, aynı zamanda bu hizmetlerin toplumsal eşitlik temelinde nasıl dağıtıldığıdır. Kentsel alanın kolektif ihtiyaçların karşılandığı bir mekâna dönüşmesi, söz konusu müdahalelerin doğrudan bir sonucudur. Sonuç olarak, refah devleti ile kentleşme arasındaki diyalektik ilişki, modern toplumların sosyal yapısını anlamada temel bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Kentsel mekânın, toplumsal eşitliğin somutlaştığı bir alan olarak inşası ise bu karşılıklı etkileşimin hem bir sonucu hem de sürekliliğini sağlayan dinamiklerinden biridir.

KAYNAKÇA

İktisat Sözlüğü (2025). “Beveridge Planı Nedir?” (Erişim Tarihi: 14.06.2025)
<https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/beveridge-planı/642>

Castells, M. (2006). *Kent Sorunu*. (Çev: A. Susam). İletişim Yayınları, İstanbul.

Childe, V. G. (1975). *İnsanı insan yapan* (Çev: E. Gündoğdu). İstanbul: Adam Yayınları. (Orijinal eser 1936)

Erol, S. I. (2019). Sosyal Güvenlik Sistemi: Sosyal Sigorta, Sosyal Yardım Ve Sosyal Hizmet Bileşenleri Bağlamında. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 1-14.

Esping-Andersen, G. (2004). *Refah devletinin üç dünyası* (D. Doğan, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eser 1990)

Harvey, D. (2008). The right to the city. R. Scholar (Ed.), *Divided cities* (pp. 83–103) içinde. Oxford University Press.

Harvey, D. (2013). *Asi şehirler: şehir hakkında kentsel devrime doğru*. İstanbul: Metis Yayınları.

Marshall, T. H. (1983). *Yurttaşlık ve sosyal sınıf* (Çev: S. Genç). İstanbul: Cem Yayınevi. (Orijinal eser 1949)

Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca kent* (Çev: G. Koca & T. Tosun). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eser 1961)

Kırmızı, E., & Hüseyinli, N. (2019). Sosyal güvenlik hakkının geleceği üzerine bir değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*, 2(61), 1203-1236.

Lefebvre, H. (2018). *Şehir Hakkı*. (Çev: Işık Ergüden). Sel Yayınları, İstanbul

Polanyi, K. (2000). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri* (Çev: A. Buğra), İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eser 1944)

Schivelbusch, W. (2022). *Demiryolu seyahatinin tarihi: 19. yüzyılda mekân ve zamanın sanayileşmesi* (Çev: Ç. C. Dikmen). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları. (Orijinal eser 1986)

Yenihan, B. (2017). Bir sosyal politika aracı olarak sosyal güvenlik: Dünya’da ve Türkiye’de gelişimi üzerine bir inceleme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 177-196.

Cole, Ian, ve Furbey, Robert. (1994). *The Eclipse of Council Housing*. Routledge.

Power, A. (1993). *Hovels to High Rise: Council Housing in England and Wales*. Routledge.

DİJİTAL ÇAĞDA AKTİF VATANDAŞLIK KAVRAMINA TEORİK BİR BAKIŞ

Dr. MERVE ÇETİN KILIÇ

Bağımsız Araştırmacı

mervecetinkilic@outlook.com - 0000-0002-1935-260X

ÖZET

Ağ toplumu, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) etkisiyle toplumsal yaşamın yeniden örgütlendiği bir toplum biçimidir. Bu toplumda üretim, iletişim ve güç ilişkileri artık dijital ağlar üzerinden şekillenmektedir. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren hız kazanan dijitalleşme süreci, ağ toplumunun temelini oluşturmuş ve bilgi teknolojisi devrimini beraberinde getirmiştir. Dijitalleşme sayesinde bilgi; hızlı, yaygın ve etkileşimli biçimde dolaşabilmekte; bu da bireylerin, kurumların ve toplumların yapısını köklü şekilde dönüştürmektedir. Buna göre dijital çağın yalnızca teknolojik ilerlemelerden ibaret olduğunu söylemek doğru değildir. Toplumun yapısal, kültürel ve bireysel dönüşümlerini de ifade etmektedir. Bu çağda toplumsal ilişkiler, güç dengeleri ve kimlikler dijital teknolojilerle yeniden tanımlanmaktadır. Bu dönüşüm, aktif vatandaşlık anlayışını da derinden etkilemiştir. Bireyler, dijital teknolojiler sayesinde artık daha etkin bir şekilde toplumsal olaylara katılım göstermeye başlamıştır. Yönetime katılma, hak arama ve toplumsal sorunlara dâhil olma gibi pratiklerde daha görünür ve etkili roller üstlenmeye başlamıştır. Bu da aktif vatandaşlığın dijital çağda daha hızlı, daha yaygın ve daha ağ tabanlı bir biçimde gelişmesine olanak tanımıştır. Dijital çağ, bir taraftan aktif vatandaşların katılım alanını genişletmiş, zaman ve mekân sınırlarını aşmış, daha kapsayıcı, daha hızlı ve çeşitlenmiş bir yurttaşlık pratiği yaratmıştır. Ancak diğer taraftan da bu gelişmeler, dijital eşitsizlik, sahte bilgi ve gözetim gibi yeni sorunlar da ortaya çıkmıştır. Çalışmamızda dijital çağda aktif vatandaşlık kavramının detaylı bir şekilde incelenmesi yapılmaya çalışılarak bu yeni toplumsal sürecin aktif vatandaşlık rolüne ilişkin tüm yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, ağ toplumu, aktif vatandaşlık, katılım

A THEORETICAL APPROACH TO ACTIVE CITIZENSHIP IN THE DIGITAL ERA

ABSTRACT

The network society is a social structure reorganized through the influence of information and communication technologies (ICT). In this context, production, communication, and power relations are increasingly shaped through digital networks. Since the last quarter of the 20th century, the acceleration of digitalization has laid the foundation for this transformation and initiated the information technology revolution. Digitalization allows information to circulate rapidly, widely, and interactively, profoundly transforming individuals, institutions, and societies. Therefore, the digital age cannot be reduced to mere technological advancement; it also signifies structural, cultural, and personal transformations within society. In this age, social relations, power dynamics, and identities are redefined by digital technologies. This transformation has significantly impacted the concept of active citizenship. Digital tools have enabled individuals to engage more effectively in societal matters, participate in governance, demand their rights, and address social issues. As a result, active citizenship has evolved into a faster, more widespread, and network-based practice. The digital age has expanded the space for civic participation, transcending time and space limitations, and fostering a more inclusive and diverse form of citizenship. However, this evolution has also introduced new challenges such as digital inequality, misinformation, and surveillance. This study aims to examine the concept of active citizenship in the digital age in detail, revealing both the opportunities and the challenges presented by this new social context.

Keyword: Digitalization, network society, active citizenship, participation

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte hız kazanan dijital dönüşüm, bireylerin toplumsal yaşama katılım biçimlerini ve yurttaşlık rollerini derinden etkilemektedir. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, vatandaşların kamu süreçlerine katılımını kolaylaştırmakta ve demokratik işleyişin dijital ortamlar üzerinden yeniden şekillenmesine zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, çağdaş demokrasilerin temel unsurlarından biri olan *aktif vatandaşlık* kavramı, dijitalleşmeyle birlikte yeni bir içerik ve işlev kazanmaktadır.

Aktif vatandaşlık; bireylerin yalnızca seçimlerde oy kullanmakla sınırlı kalmaksızın, toplumsal sorunlara duyarlılık göstermesi, karar alma süreçlerine katılması ve kamu yararına yönelik faaliyetlerde bulunması anlamına gelir. Dijitalleşme ise bireylerin bu rolleri daha geniş kitlelere ulaşılarak, daha hızlı ve etkili biçimde gerçekleştirebilmesine olanak tanımaktadır. Ancak bu durum, aynı zamanda vatandaşlık pratiklerinin dönüşümünü, dijital becerilerin önemini ve dijital ortamların doğasına ilişkin eleştirel bir değerlendirmeyi de zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışma, aktif vatandaşlık ve dijitalleşme kavramlarını kuramsal bir çerçevede ele alarak, iki olgu arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi ve dijital çağda aktif vatandaşlığın nasıl yeniden tanımlandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, dijital yurttaşlık pratiklerinin toplumsal katılım üzerindeki etkileri incelenecek, dijital araçların demokratik süreçlerdeki rolü tartışılacak ve bu yeni yurttaşlık biçiminin fırsatları kadar sınırlılıkları da değerlendirmeye çalışılmıştır.

2. AKTİF VATANDAŞLIK KAVRAMI

Aktif vatandaşlık kavramı, vatandaşlık terimine 'aktif' sıfatının eklenmesiyle oluşturulmuş olup, bireylerin yaşadıkları toplumda yalnızca hak ve sorumluluklarını bilen pasif bir üye olmaktan öteye geçerek, toplumsal, siyasal ve kültürel süreçlerde etkin bir şekilde rol almasını ifade etmektedir. Bu bağlamda aktif vatandaşlık, demokratik toplumların güçlenmesi açısından kritik bir öneme sahip olup, yurttaşların karar alma mekanizmalarına katılımını, toplumsal sorunlara duyarlılık geliştirmesini ve ortak yaşamın iyileştirilmesine yönelik sorumluluk üstlenmesini gerektirmektedir.

Türk Dil Kurumu'nda (TDK) “aktif vatandaşlık” kavramına dair doğrudan bir tanımlama bulunmamakla birlikte, “aktif” kelimesi; etkin, canlı, çalışkan, etkili ve hareketli gibi sıfatlarla tanımlanmaktadır. “Vatandaşlık” kavramı ise birey ile devlet arasındaki ilişkiyi ifade etmek üzere, aralarındaki bağ üzerinden açıklanmaktadır. Bu çerçevede, aktif vatandaşlık yalnızca bireyin devlet karşısındaki konumunu ve bu bağlamdaki ilişkisini değil, aynı zamanda toplum içerisindeki rol ve sorumluluklarını da kapsamaktadır. Oxford Dictionary’de ise aktif vatandaşlık, bireylerin yaşadıkları toplumu iyileştirme çabası içinde sorumluluk üstlenen ve toplumsal yaşama etkin biçimde katılan bireyler olarak tanımlanmaktadır (Aydın, 2022, s. 99). Aktif vatandaşlık kapsamında, bireylerin demokratik süreçlere katılımı, toplumsal sorumluluklarının bilincinde olmaları ve topluma

karşı taşıdıkları değerlerin ve yükümlülüklerin farkında bulunmaları ön plana çıkmaktadır. Bu unsurlar doğrultusunda, bireylerin toplumsal süreçlere etkin biçimde katılım göstermeleri amaçlanmaktadır.

Aktif vatandaşlık, yalnızca katılım olgusunu içermekle sınırlı kalmamakla birlikte, en temel düzeyde katılım temeli üzerine inşa edilen bir kavramdır. Bu katılım, yalnızca belirli dönemlerde gerçekleştirilen seçimlerde oy kullanmakla sınırlı olmayıp, daha geniş bir anlam taşımaktadır. Bireyler, yaşadıkları topluma doğrudan ve olumlu katkılar sunarak, onu daha yaşanabilir ve adil bir yapıya kavuşturma potansiyeline sahiptirler. Bu bağlamda Turner (1993, s.3), vatandaşlık tanımının yalnızca bireyin hak ve yükümlülüklerini değil, aynı zamanda bu hak ve yükümlülüklerin niteliğini, onları şekillendiren toplumsal güçleri ve söz konusu hakların toplumun farklı kesimlerine nasıl dağıtıldığını belirleyen sosyal düzenlemeleri de içermesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda, bir vatandaşlık biçimi olarak aktif vatandaşlık; bireylerin toplumsal sorunların çözümüne katkı sunmaları ve toplumsal refahın artırılmasına yönelik sorumluluk almalarıyla tanımlanabilir.

Akın'a (2022) göre, aktif vatandaşlık kavramının, 1980'li yıllar boyunca haklar ve yükümlülükler ekseninde, özellikle ekonomik temelli bir çerçevede tanımlandığı söylenebilir. Bu dönemde yapılan kavramsallaştırmalar, bireylerin ekonomik hayata katılımı ve refah devleti üzerindeki mali yükün azaltılması gibi hususlara odaklanmıştır. Ancak 2000'li yılların başından itibaren aktif vatandaşlık tanımlarında önemli bir kırılma yaşanmıştır. Önceleri yalnızca hak ve yükümlülükler bağlamında ve büyük ölçüde ekonomik temellere dayandırılan aktif vatandaşlık, bu dönemle birlikte katılım, sosyal uyum, çok kültürlülük, entegrasyon ve yaşam boyu öğrenme gibi daha geniş toplumsal ve kültürel boyutları içeren kavramlarla ilişkilendirilmeye başlanmıştır.

Özetle, 1980'lerden 2000'li yıllara uzanan süreçte, aktif vatandaşlık olgusuna ilişkin kavramsallaştırmalar, gerek Yeni Sağ gerekse Üçüncü Yol yaklaşımları çerçevesinde, haklar ve yükümlülükler temelinde benzerlikler taşımaktadır. Her ne kadar bu yaklaşımlar bazı yönlerden ayrışsa da, genel olarak vatandaşların aktif biçimde işgücü piyasasına katılımı aracılığıyla refah devletinin sosyal harcamalarına ilişkin yükünün azaltılması ortak bir hedef olarak benimsenmiştir. Bununla birlikte, sivil toplum ve özel sektörün de bu süreçte sorumluluk üstlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak 2000'li yıllara yaklaşırken ve özellikle bu dönemin başından itibaren, aktif vatandaşlık kavramının hem teorik çerçevesinde hem de algılanış biçiminde önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu yeni dönemde aktif vatandaşlık, vatandaşların yaşadıkları topluluğun işleyişine katılım göstermeleri ve toplumsal refahı benimseyip geliştirmeye yönelik istekli olmaları yönündeki bir anlayış temelinde ele alınmıştır. Bu bağlamda aktif vatandaşlık; sosyal uyum, sivil toplum, yaşam boyu öğrenme, siyasal katılım, entegrasyon, kültürel çeşitlilik ve gönüllülük gibi temalar etrafında yeniden şekillendirilmiştir (Akın, 2022).

Aktif vatandaşlık, yalnızca bireyin devletle olan ilişkisini değil, aynı zamanda bireyin toplumsal yapılar içerisindeki rolünü ve sorumluluklarını da kapsayan çok boyutlu bir

kavramdır. Bu çerçevede aktif vatandaşlık, bireylerin demokratik toplum düzenine bilinçli, eleştirel ve katılımcı bir şekilde dâhil olmalarını gerektiren temel unsurları bulunmaktadır. İlk unsur aktif vatandaşlığın ön koşullarından biri, bireyin içinde yaşadığı toplumsal yapıyı tanıması, toplumsal sorunlar hakkında bilgi sahibi olması ve temel hak ve sorumluluklarının bilincinde olmasıdır. Bilinçli farkındalık, yurttaşın kendisini toplumun pasif bir unsuru olarak değil, değişimin öznesi olarak görmesini sağlar. Bu farkındalık, bireyin toplumsal olaylara duyarlılık geliştirmesi ve eleştirel bir bilinçle topluma katkı sunma isteğini artırır (Kymlicka & Norman, 1994).

Aktif vatandaş, karşılaştığı bilgileri sorgulama, analiz etme ve farklı bakış açılarını değerlendirme becerisine sahip olmalıdır. Eleştirel düşünme, bireyin yalnızca mevcut toplumsal yapıyı olduğu gibi kabul etmesini değil; aynı zamanda onu dönüştürme gücünü elinde bulundurmasını sağlar (Banks, 2008). Bu yönüyle eleştirel düşünme, demokratik kültürün gelişmesinde ve toplumsal adaletin sağlanmasında önemli bir işlev üstlenmektedir. Katılım, aktif vatandaşlığın en görünür ve uygulamaya dönük boyutu kabul edilebilir. Seçimlerde oy kullanmak, kamu politikalarının oluşturulmasında söz sahibi olmak, sivil toplum kuruluşlarında gönüllü faaliyetlerde bulunmak, toplumsal hareketlere destek vermek ya da yerel yönetim süreçlerine dâhil olmak gibi çok çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir (Akın, 2022). Bu tür katılımlar, yalnızca bireyin değil, toplumun tamamının demokratik kapasitesini artırmaktadır. Ve son olarak işbirliği boyutu, çoğulcu demokrasilerde farklı kimliklerin, görüşlerin ve yaşam tarzlarının bir arada var olması, toplumsal uzlaşının önemini ortaya koyar. Bu bağlamda işbirliği, aktif vatandaşların ortak amaçlar doğrultusunda birlikte hareket edebilme kapasitesini ifade etmektedir (Turner, 1993). Müzakere, anlayış ve ortak noktada buluşma gibi değerler temelinde kurulan işbirliği ilişkileri, toplumsal uyumun ve demokratik kültürün güçlenmesine katkı sunmaktadır.

3. DİJİTALLEŞME KAVRAMI

Günümüzde dijitalleşme, toplumsal yapının dönüşümünü belirleyen en güçlü dinamiklerden biri haline gelmiştir. Castells'in (2005) *Ağ Toplumu* teorisi, bu dönüşümün doğasını anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Castells'e göre, bilgi çağında ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkiler, artık zaman ve mekân sınırlarını aşan dijital ağlar üzerinden örgütlenmektedir. Dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte bireyler, kurumlar ve devletler, yerel sınırların ötesine geçerek küresel ölçekte etkileşim kurabilme kapasitesine ulaşmıştır. Bu gelişme, bir yandan dijital vatandaşlık, çevrimiçi toplumsal hareketler, uzaktan eğitim ve dijital ekonomi gibi alanlarda yeni olanaklar yaratırken; öte yandan dijital uçurum, veri güvenliği ve mahremiyet gibi sorunlarla birlikte yeni eşitsizlik biçimlerini de ortaya çıkarmaktadır. Dijital ağlara erişim ve bu ağlarda etkin biçimde var olabilme kapasitesi, günümüzde sosyal sermaye, kültürel katılım ve güç ilişkileri üzerinde belirleyici hale gelmiştir. Bu nedenle dijitalleşme, sadece teknolojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal yapının, kimliklerin ve iktidar ilişkilerinin yeniden biçimlenmesini ifade eden kapsamlı bir sosyolojik olgu olarak görülebilir.

Dijitalleşmenin birey ve toplum üzerindeki etkilerini akışkan modernlik kavramıyla açıklayan Bauman (2017), dijitalleşmenin yalnızca teknolojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin doğasını köklü biçimde değiştiren sosyolojik bir olgu olduğunu vurgulamaktadır. O'na göre modern toplumlar artık daha az istikrarlı, daha çok geçici ve sürekli değişen bir yapıya sahip olup; dijitalleşme bu akışkanlığı hızlandıran temel bir itici güç olarak ifade edilmektedir. Sosyal medya platformları, yapay zekâ destekli algoritmalar ve sürekli bağlantılı dijital yaşam biçimleri, bireylerin kimliklerini, ilişkilerini ve toplumsal aidiyetlerini sürekli yeniden tanımlamalarını zorunlu kılmaktadır. Günümüz dijital ortamlarında bireyler, kariyerlerinden sosyal çevrelerine kadar pek çok alanda süresizlik ve belirsizlikle karşı karşıya kalmakta; bu da toplumsal bağların zayıflamasına, güven ilişkilerinin yüzeyselleşmesine ve kalıcı aidiyet formlarının çözülmesine yol açmaktadır. Bauman'ın (2017, s. 25-27) da vurguladığı gibi dijital çağ, bireyi artık durağan kimliklere değil, değişime ve uyarlanabilirliğe dayalı bir varoluşa zorlamaktadır. Bu durum, özellikle dijital göçebelik, çevrimiçi flört kültürü, esnek çalışma rejimleri ve algoritmik görünürlük gibi güncel pratiklerde açıkça gözlemlenebilir. Dolayısıyla dijitalleşme, bireyin özgürleşmesi kadar, yeni türden güvencesizliklerin ve kimlik kırılmalarının da zeminini oluşturmaktadır.

Lupton (2013) ise dijitalleşmeyi, bireylerin bedenleri, kimlikleri ve sosyal yaşamları üzerinde derin ve karmaşık etkiler yaratan kapsamlı bir toplumsal dönüşüm süreci olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda Lupton'un çalışmaları, dijital teknolojilerin sağlık, kimlik inşası ve gözetim pratikleri üzerindeki etkilerini analiz ederek, günümüzün dijital toplumunun özgün dinamiklerini ortaya koymaktadır. O'na göre, dijitalleşme bireyleri pasif kullanıcılar olmaktan çıkarıp, aynı zamanda sürekli veri üreten ve bu verilerle şekillenen varlıklara dönüştürmektedir. Akıllı telefonlar, giyilebilir sağlık cihazları, mobil sağlık uygulamaları ve sosyal medya platformları aracılığıyla toplanan kişisel veriler, bireylerin sağlık durumları, yaşam alışkanlıkları ve sosyal ilişkileri üzerinde hem farkında olunan hem de farkında olunmayan biçimlerde kontrol ve müdahale mekanizmalarını harekete geçirmektedir (Lupton, 2016). Bu süreç, dijital gözetim kültürünün güçlenmesini sağlayarak, bireylerin yaşamlarının her anının izlenebilir, ölçülebilir ve yönlendirilebilir hale gelmesine yol açmaktadır. Öte yandan, dijital ortamlar aynı zamanda kimliklerin ve toplumsal aidiyetlerin yeniden inşası için alanlar sunmakta; fakat bu kimlik inşası, algoritmaların, veri ekonomilerinin ve normatif gözetim pratiklerinin gölgesinde gerçekleştirilmektedir. Günümüzde dijital sağlık takip sistemleri, biyometrik gözetim teknolojileri ve dijital mahremiyet tartışmaları gibi güncel örnekler, Lupton'un ortaya koyduğu gözetim-toplum ilişkisini daha görünür kılmakta, dijitalleşmenin bireysel özgürlük ve toplumsal kontrol arasında karmaşık bir gerilim yarattığını göstermektedir. Genel bir özet yapılacak olursa Lupton'un çalışmaları, dijitalleşmenin sadece bireylerin bedenleri ve kimlikleri üzerinde değil, aynı zamanda güç, bilgi ve kontrol ilişkilerinde yeni sosyolojik yaklaşımlar oluşturduğunu vurgulamaktadır.

4. AKTİF VATANDAŞLIĞIN DİJİTALLEŞMEYLE İLİŞKİSİ

Ağ toplumunun ortaya çıkışı, bireylerin küresel ve yerel ölçeklerde yeni kamusal alanlar ve katılım biçimlerinin değişmesine neden olmuştur. Sosyal medya ve internet ağlarının, vatandaşların örgütlenme, bilgi paylaşımı ve kolektif eylem üretme süreçlerini demokratikleştirerek, aktif vatandaşlığın dijital platformlar üzerinden güçlenmesine olanak sağladığı söylenebilir. Bu bağlamda dijitalleşme, vatandaşların sadece seçimlerde oy vermekle kalmayıp, sürekli ve çok kanallı bir katılımı kamusal yaşamda etkin olmasını sağlamaktadır. Dijital teknolojiler ve sosyal medya platformları, günümüz toplumlarında demokratik katılımın önemli araçları haline gelmiştir. Bu platformlar, geleneksel fiziksel mekânların ötesinde vatandaşların toplumsal ve siyasal meselelerde seslerini duyurabilmelerine, örgütlenebilmelerine ve eylem yapabilmelerine olanak sağlamaktadır. Özellikle genç kuşaklar, sosyal medya aracılığıyla daha hızlı bilgi paylaşımı, farkındalık yaratma ve protesto organize etme süreçlerine katılım gösterirler.

Sosyal medyanın sunduğu erişilebilirlik ve geniş kitlelere ulaşma imkânı, protesto kültüründe yeni bir etki yaratmaktadır. Bu sayede bireyler, yerel sorunlardan küresel meselelere kadar farklı alanlarda toplumsal hareketlere destek verebilir veya kendi görüşleri doğrultusunda kampanyalar başlatabilirler. Bu dijital katılım biçimlerinin, geleneksel katılım yöntemlerinden daha esnek, anlık ve yaygın eylem özellikleriyle ayrılmaktadır. Fussey ve Roth (2020), dijitalleşmenin toplumsal kontrol ve güvenlik pratikleri üzerindeki etkilerini ele alarak; dijitalleşme ve aktif vatandaşlık arasında ikili bir yapının oluştuğunu öne sürmüşlerdir. Bir yandan, sosyal medya ve dijital iletişim platformları aracılığıyla bireyler daha kolay örgütlenmekte, bilgiye ulaşmakta ve kamuoyunu etkileme kapasitesine sahip olmaktadır. Bu da demokratik katılım ve toplumsal hareketler açısından yeni fırsatlar yaratır. Dijital ortamlar, farklı seslerin duyulabildiği, sıra dışı grupların kendini ifade edebildiği ve kolektif eylemlerin organize edildiği geniş kamusal alanlar olarak işlev görür. Öte yandan, dijitalleşme aynı zamanda gözetim ve denetim mekanizmalarının da büyümesine yol açmakta; modern teknolojilerle özellikle devlet aktörleri ve güvenlik kurumları tarafından vatandaşların davranışlarını izleme ve denetleme amacıyla nasıl kullanıldığını açıklamak mümkündür. Dijital teknolojiler, devlet ve diğer aktörler tarafından vatandaşların gözetiminde kullanılırken, bu durum aktif vatandaşlığın kamusal alandaki özgürlüklerine müdahale riskini doğurabilir. O halde dijitalleşmenin aktif vatandaşlık açısından çifte yüzü olduğu anlaşılmaktadır: Bir yanda katılım ve iletişim olanakları sağlarken, diğer yanda denetim ve gözetim mekanizmalarını artırmaktadır.

Dijitalleşmenin aktif vatandaşlıkla ilişkisi, demokratik katılım ve sosyal medya üzerinden protesto kültürü bağlamında da değerlendirilmiştir (Tuna ve Türkölmez, 2023). Dijital platformların bir yandan toplumsal hareketleri etkinleştirme, farkındalık yaratma ve kolektif eylem geliştirme işlevi gördüğünü söylemek mümkündür. Diğer yandan ise dijital gözetim ve dezenformasyonun sonucunda aktif vatandaşlığın önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Örneğin insanlar izlendiğini bildiklerinde düşüncelerini açıkça ifade etmekten çekineceğinden, katılımı ve eleştirel düşüncüyü bastırabilirler. Özellikle otoriter rejimlerin yarattığı korku kültürü, dijital gözetim protesto çağrılarını, muhalif görüşleri bastırmak için bir araç olarak kullanılabilir. Bireylerin özel bilgilerinin izinsiz takip edilmesi durumu gizlilik

kaygısı yaşamalarına sebep olarak politik ya da sosyal hareketlere katılmaktan vazgeçebilir. Tüm bu durumlarda aktif vatandaşlığın önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.

Koç ve Koç (2021) dijital vatandaşlık kavramını Türkiye’de pandemi süreci bağlamında ele alarak toplumsal etkileri incelemişlerdir. Çalışmaya göre ülkedeki olağanüstü dönem, dijital dönüşümü hızlandırmış ve dijital vatandaşlık kavramının önemini ortaya koymuştur. Eğitimden sağlığa, kamu hizmetlerinden sosyal yaşama kadar pek çok alanın çevrim içi ortama taşınması, bireylerin dijital mecralarla olan etkileşimini artırmış ve dijital vatandaşlık davranışlarının gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, dijital vatandaşlık yalnızca teknik bir yeterlilik değil, aynı zamanda dijital hak ve sorumluluklara ilişkin bilinç düzeyinin de gelişmesini gerektiren çok boyutlu bir olgu olarak yeniden şekillenmiştir. Pandemi döneminde kamu kurumları tarafından sunulan e-Devlet hizmetleri (e-Nabız, HES Kodu, uzaktan eğitim sistemleri, sosyal yardım başvuruları vb.), devlet-vatandaş ilişkisini dijital ortamda daha erişilebilir ve sürdürülebilir kılmıştır. Dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilen işlemler, hem hizmet sunumunda verimliliği artırmış hem de vatandaşların yönetim süreçlerine çevrim içi katılımını kolaylaştırmıştır. Bu gelişmeler, dijital vatandaşlık kavramının uygulama düzeyinde genişlemesine katkı sunmuş; aynı zamanda dijital haklara erişimin bir yurttaşlık hakkı olarak değerlendirilmesi gerektiğini gündeme taşımıştır.

Türkiye özelinde yapılan araştırmalar (Hızmalı, 2022; Yalçınkaya ve Cıbaroğlu 2019), dijital vatandaşlık bileşenleri arasında yer alan dijital okuryazarlık, etik sorumluluk, dijital güvenlik ve çevrim içi hakların korunması konularında bireylerin yeterli bilgi ve farkındalık düzeyine sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Özellikle dijital ortamda bilgi doğrulama becerilerinin zayıf olması, dezenformasyona açıklığı artırmakta ve dijital vatandaşlık pratiğini zedelemektedir. Bu durum, bireysel düzeyde dijital araçlara erişimin sağlanmış olmasına rağmen, dijital vatandaşlık bilincinin gelişimi açısından yapısal eksikliklerin sürdüğünü göstermektedir. Dolayısıyla, dijital kapsayıcılığın yalnızca teknik altyapı değil, aynı zamanda bilinçli kullanım ve eleştirel dijital okuryazarlık boyutlarıyla birlikte ele alınması gerekmektedir.

Genel bir özet yapılacak olursa, dijital vatandaşlık yalnızca teknolojik araçların kullanım yeterliliğini değil, aynı zamanda bireylerin dijital ortamda haklarını bilmesini, sorumluluklarının farkında olmasını ve bu alanlarda etik davranışlar sergileyebilmesini gerektirmektedir. Dijital okuryazarlık, veri güvenliği, çevrim içi etik ve hukuki haklar gibi alanlarda yeterli bilgiye sahip olmak aktif vatandaş katılımında ne kadar olumlu görülen özelliklerse; bu bilgilerin eksikliği, dijital vatandaşlığın yalnızca teknik becerilere indirgenmesine ve bütüncül bir yurttaşlık pratiği olarak gelişmesinin önünde ciddi bir engel olduğunu da söylemek mümkündür. Dijital vatandaşlık, bireylerin dijital mecralarda yalnızca içerik tüketicisi olmaktan çıkıp, hak arama, eleştirel düşünme, bilgi üretme ve paylaşma gibi aktif roller üstlenmesini gerektirir. Ancak dijital haklar ifade özgürlüğü, veri gizliliği, mahremiyet gibi dijital haklar v doğru bilgi paylaşımı, nefret söyleminden kaçınma konusunda yeterince sorumluluk almayıp bilinçli olmayan bireyler, bu ortamlarda pasif ve tepkisel davranışlar sergilemektedir (Çatlı ve Keskin, 2021). Bu durumların sonucu olarak, dijital

alanlarda sergilenen katılım biçimleri, çoğu zaman sadece paylaşım veya beğeni gibi yüzeysel etkileşimlerle sınırlı kalmakta, derinlemesine yurttaşlık pratiklerine dönüşmemektedir.

5. DİJİTAL ÇAĞDA AKTİF VATANDAŞLIĞIN YENİDEN YORUMLANMASI

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte vatandaşlık artık sadece fiziksel katılımı değil, çevrim içi katılımı, dijital ifade özgürlüğünü ve e-hizmetleri kullanabilmeyi de kapsar hale gelmiştir. Dijitalleşme, aktif vatandaşlık anlayışını; katılım biçiminin dijitalleşmesi, bilgiye erişim ve yayma imkânlarının artması, dijital demokrasi uygulamaları, dijital gözetim, mahremiyet sorunları son olarak yeni sorumluluklar ve dijital etik anlamında köklü biçimde dönüştürmüştür.

İlk olarak katılım biçiminin dijitalleşmesi açıklanacak olursa; geleneksel anlamda aktif vatandaşlık, oy verme, mitinglere katılma, dilekçe verme ya da parti üyeliği gibi fiziksel katılıma dayalı siyasal davranışlarla tanımlanmıştır (Dobur, 2024, s.26). Ancak dijitalleşmenin toplumsal yapıyı dönüştürmesiyle birlikte vatandaşlık pratikleri de çevrim içi alanlara taşınmış; böylece dijital vatandaşlık kavramı ortaya çıkmıştır. Dijital vatandaşlık, bireylerin internet ve dijital teknolojiler aracılığıyla demokratik süreçlere katılımını ifade etmekte ve çevrim içi imza kampanyaları, sosyal medya eylemleri, hashtag hareketleri gibi yeni katılım biçimlerini kapsamaktadır. Bu kapsamda, dünyada sosyal medyada başlatılan #MeToo, #ArabSpring ve #BlackLivesMatter gibi kampanyalar, dijital yurttaşlığın kolektif farkındalık yaratma ve siyasal katılım üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. Bu tür hareketler, çevrim içi ortamların sadece iletişim değil, aynı zamanda örgütlenme, itiraz ve dönüşüm alanları olarak da işlev gördüğünü göstermektedir (Castells, 2015).

Günümüzde bireyler yalnızca bilgi tüketicisi değil, aynı zamanda bilgi üreticisi, dağıtıcısı ve yorumlayıcısı hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, geleneksel medya araçlarının pasif izleyicilik rolünü aşarak, bireylerin haber ve bilgi üretimine aktif biçimde katılmasına olanak tanımaktadır (Girgin, 2018). Özellikle sosyal medya platformları, bloglar, çevrim içi forumlar ve dijital haber ağları, bireylerin devlet politikalarını eleştirme, karar vericileri sorgulama ve alternatif görüşleri yayma konusunda önemli araçlar haline gelmiştir. Bu mecralar, ifade özgürlüğünün dijital biçimde kullanımını yaygınlaştırarak, yurttaşların siyasal ve toplumsal süreçlere doğrudan dâhil olmasına olanak sağlamaktadır. Dijital ortamlarda yapılan yorumlar, içerik paylaşımları, hashtag kampanyaları veya açık mektuplar, kamusal politikaların yönünü etkileyebilecek düzeyde görünürlük ve etki yaratabilmektedir.

Dijital teknolojilerin kamu yönetiminde yaygınlaşması, hizmet sunumu için verimlilik, şeffaflık ve vatandaş memnuniyetini artırmak amacıyla teknolojik gelişmelerden yararlanılmasını sağlayarak yurttaşların devletle olan ilişkilerini önemli ölçüde kolaylaştırmıştır (Uslu, 2023, s. 17-18). E-devlet uygulamaları, çevrim içi hizmet portalları ve mobil kamu uygulamaları sayesinde bireyler artık birçok bürokratik işlemi fiziksel bir kuruma gitmeden, doğrudan dijital ortamda gerçekleştirebilmektedir. Vergi ödeme, dilekçe gönderme, resmi başvurularda bulunma, sosyal güvenlik işlemlerini yürütme, sağlık hizmetlerine erişim ve benzeri birçok kamu hizmeti, e-devlet sistemleri aracılığıyla daha hızlı, şeffaf ve erişilebilir

hale gelmiştir. Bu dijital dönüşüm, yalnızca işlemsel kolaylık sağlamanın ötesinde, yurttaşların yönetime katılımını da yeniden tanımlamaktadır. Dijital platformlar, bireylerin yalnızca hizmet alıcısı olmaktan çıkıp aynı zamanda karar süreçlerine geri bildirim verebilen, öneride bulunabilen ve sorun bildirebilen aktif aktörler hâline gelmelerine imkân sağlamaktadır.

Dijitalleşme, yurttaşların siyasal ve toplumsal süreçlere katılımını kolaylaştıran yenilikçi imkânlar sunsa da, aynı zamanda bu katılımı gözetim altında tutan yeni kontrol mekanizmalarını da beraberinde getirmiştir (Bauman ve Lyon, 2013, s. 12). Özellikle büyük veri analitiği, yapay zekâ destekli algoritmalar ve çevrim içi kullanıcı takibi teknolojileri sayesinde, hem devletler hem de özel şirketler bireylerin çevrim içi davranışlarını ayrıntılı şekilde izleyebilmekte ve analiz edebilmektedir. Bu gözetim pratikleri, demokratik katılım açısından çelişkili bir durum yaratmaktadır. Fuchs (2014) sosyal medyaya, teknolojik bağlamda veya yüzeysel odaklı olmaktan ziyade sosyal medyanın güç ilişkileri, ekonomik yapıları ve toplumsal ilişkileri nasıl etkilediğine dair analizlerde bulunmuştur. Dijital araçlar, bir yandan bireylerin kamu politikalarına katılımını, hak arayışını ve kolektif örgütlenmesini güçlendirirken; öte yandan bu araçlar vasıtasıyla oluşturulan dijital izler, yurttaşların ifade özgürlüğü üzerinde baskı oluşturabilecek bir denetim ortamı yaratmaktadır. Ayrıca, dijital platformlar üzerinde yoğunlaşan dezenformasyon, katılımın yönünü saptırarak gerçek kamusal tartışmayı tehdit edebilir.

Dijital vatandaşlık çerçevesinde bireyler, çevrim içi ortamda doğru ve güvenilir bilgi paylaşma sorumluluğunu üstlenmektedir. İnternet ve sosyal medya platformlarında hızla yayılan yanlış bilgi ve dezenformasyon, toplumsal bilincin oluşmasını ve demokratik süreçlerin sağlıklı işlemesini olumsuz etkilediği için, bireylerin paylaşımlarının doğruluğunu sorgulamaları ve sorumlu bir iletişim sergilemeleri giderek daha önemli hale gelmektedir (Öztürk, 2021; Aydın, 2023). Bunun yanı sıra, dijital ortamlarda yaygınlaşan nefret söylemi, ayrımcı dil ve siber zorbalıkla mücadele etmek, dijital vatandaşlığın temel bileşenlerinden biri olarak görülmektedir. Aktif dijital yurttaşlar, çevrim içi iletişimde hoşgörü, saygı ve adil muamele ilkelerini benimseyerek nefret söyleminin yayılmasını önlemeye ve toplumsal barışın korunmasına katkı sağlamalıdır (Duman, 2024; Korkmaz, 2025). Son olarak, dijital güvenlik ve mahremiyetin korunması da günümüz dijital vatandaşlığının önemli sorumlulukları arasında yer almaktadır. Bireylerin kişisel verilerini koruması, güvenlik tedbirlerini alması ve çevrim içi kimliklerini bilinçli bir şekilde yönetmesi, hem bireysel hakların korunması hem de toplumun siber saldırılara karşı dirençli hale gelmesi açısından kritik önemdedir (Yılmaz, 2012; Akar ve Akar, 2021). Bu çerçevede, dijital vatandaşlık sadece yasal hak ve yükümlülüklerin yerine getirilmesini değil; aynı zamanda bilgi etiği, dijital güvenlik ve saygılı iletişim gibi yeni sorumlulukların da bilinciyle hareket etmeyi içeren çok boyutlu bir kavram olarak değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Dijitalleşme, hayatımızı pek çok yönden değiştirdiği gibi vatandaşlık anlayışımızı da etkilemiştir. Artık insanlar sadece oy kullanarak ya da protestolara katılarak değil, internet üzerinden düşüncelerini paylaşarak, kampanyalara destek vererek ve bilgiye ulaşarak da aktif vatandaş olabilirler. Bu, aktif vatandaşlığın dijital ortama taşındığı anlamına gelmektedir. Ancak dijital vatandaş olabilmek için sadece internet kullanmak yetmez; insanların doğru bilgiye ulaşmayı öğrenmesi, dijital haklarını ve sorumluluklarını bilmesi gerekmekte, herkesin bu teknolojilere eşit şekilde ulaşabilmesi de önemli görülmektedir.

Dijitalleşmenin toplumsal yaşam üzerindeki etkileri, vatandaşlık kavramının yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, vatandaşların demokratik süreçlere katılım biçimlerini dönüştürmüştür; böylece aktif vatandaşlık yalnızca fiziksel katılım yollarıyla değil, aynı zamanda dijital platformlar aracılığıyla da ifade edilir hâle gelmiştir. Bu durum, dijital vatandaşlık olgusunu aktif vatandaşlıkla bütünleştiren yeni bir yurttaşlık pratiğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Dijital çağın olanakları, vatandaşlara daha hızlı ve doğrudan katılım fırsatları sunarken, beraberinde dijital eşitsizlik, bilgi kirliliği, mahremiyet ihlalleri ve düşük dijital okuryazarlık gibi çeşitli yapısal sorunları da gündeme getirmektedir. Bu nedenle dijitalleşmenin sunduğu avantajlardan tam anlamıyla yararlanılabilmesi için bireylerin sadece dijital araçlara erişimi değil, aynı zamanda bu araçları eleştirel, bilinçli ve sorumlu biçimde kullanma kapasitesinin artırılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, dijitalleşme ile birlikte aktif vatandaşlık çok boyutlu bir yapıya bürünmüştür. Yeni medya ortamları, katılımı kolaylaştırmakta; ancak bu katılımın etkili, sürdürülebilir ve demokratik değerlerle uyumlu olması için hem bireysel hem de yapısal düzeyde politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Dijital çağda aktif vatandaşlık, teknolojinin bilinçli kullanımı kadar, demokratik kültürün dijital ortama entegre edilmesini de zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda dijitalleşme, yalnızca bir araç değil; aynı zamanda toplumsal dönüşümün yönünü belirleyen stratejik bir etken olarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

Akar, H. ve Akar, F. (2021). Sosyal medyada mahremiyet algısı: Üniversite öğrencileri araştırması, İNİF E- Dergi, 6(1), 285-297.

Akın, O., F. (2022). Aktif Vatandaşlığı Yeniden Düşünmek: Refah Devleti Bağlamında Avrupa’da Aktif Vatandaşlık, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1992). *Türkçe sözlük* (s. 1328). Türk Dil Kurumu Yayınları / Milliyet Matbaası.

Aydın, A. (2022). Göç Olgusu Ekseninde Mikro Sosyal Uyum Ve Aktif Vatandaşlık Katılımı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Üzümlü / Erzincan Ahıska Türkleri Örneği, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.

Aydın, A. F. (2023). Sosyal medyada dezenformasyon ve manipülasyon: 2023 Kahramanmaraş depremi örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(5), 2603-2624.

Banks, J. A. (2008). *Diversity, group identity, and citizenship education in a global age*. Educational Researcher, 37(3), 129–139.

Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite* (Çev: S. O., Çavuş), İstanbul: Can Yayınları.

Bauman, Z., & Lyon, D. (2013). Akışkan Gözetim, Çev. Elçin Yılmaz, *Ayrıntı Yayınları, İstanbul*.

Castells, M. (2005). *Ağ toplumu: Bilgi çağı üçlemesi 1* (Çev: A. M. Sancar), İstanbul: İmge Kitabevi

Castells, M. (2015). *Öfke ve umut ağları: İnternet çağında toplumsal hareketler* (E. Kılıç, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları

Çatlı, M., & Keskin, S. (2021). İNSAN HAKLARININ DEĞİŞİME AÇIK KONUSU: DİJİTAL VATANDAŞLIK KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME. *Ombudsman Akademik*, 7(14), 199-229.

Dobur, Y., B. (2024). Gençlik Katılımı ve gönüllülük faaliyetlerinin aktif vatandaşlık bağlamında değerlendirilmesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Politika Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara

Duman, Ö. D. (2024). Dijital Medyada Nefret Söylemi: “6284 Sayılı Kanun” Örneği. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 7(2), 603-627.

Fuchs, C. (2014). *Social media: A critical introduction*. SAGE Publications.

Fussey, P. & Roth, S. (2020). Digitizing sociology: Continuity and change in the internet era. *Sociology*, 54(4), 659-674

Girgin, Ü. H. (2018). Gelenekten postmoderne kimlik inşa süreci ve yeni medya: Facebook örneği. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 202-230.

Hızmalı M 2022. Üniversite Öğrencilerinin Dijital Veri Güvenliği Farkındalıklarının Dijital Vatandaşlık Bağlamında İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.

Koç, N. E., & Koç, E. (2021). PANDEMİ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE'DE DİJİTAL VATANDAŞLIK OLGUSU. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(3), 1019-1035.

Korkmaz, A. (2025). Siber Zorbalık: Küresel Bir Sorun Olarak Siber Zorbalığı Anlamak

Kymlicka, W., & Norman, W. (1994). Return of the citizen: A survey of recent work on citizenship theory. *Ethics*, 104(2), 352–381.

Lupton, D. (2013) Digital sociology: an introduction. University of Sydney: Sydney Introducing Digital Sociology

Lupton, D. (2016). The Quantified Self: A Sociology of Self-Tracking. Cambridge: Polity Press.

Öztürk, M. (2021). Dijital vatandaşlık araştırmalarının incelenmesi: Kavramsal ve yöntemsel eğilimler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11(2), 385-393

Tuna, P. C., & Türkölmez, O. (2023). Yeni Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm. *Kamu Yönetimi ve Politikalar Dergisi*, 222.

Turner, B. S. (1993). Contemporary problems in the theory of citizenship. In B. S. Turner (Ed.), *Citizenship and social theory* (pp. 1–18). Sage Publications.

Uslu, H. (2023). Dijital Dönüşüm Ve Kamu Hizmetleri Yönetimde Yenilikçi Yaklaşımlar Ve Zorluklar. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 15-31.

Yalçinkaya, B., & Cıbaroğlu, M. O. (2019). Dijital Vatandaşlık Algısının İncelenmesi: Ampirik Bir Değerlendirme, *BMIJ*, 7 (4), 1188-1208.

Yılmaz, A. (2012). Sosyal medya kullanımında güncel tartışmalar: Üniversite öğrencileri örneğinde mahremiyet-kamusal alan ilişkisi. *Global Media Journal*, 3(5), 246-264.

YENİ SİBER GÜVENLİK YASASININ SİBER GÜVENLİK POLİTİKALARINA KATKISI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doç. Dr. Yıldız ATMACA

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

yildizatmaca@yyu.edu.tr - 0000-0001-6345-4745

Yüksek Lisans Öğrencisi Hüseyin Emre SARITAŞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

huseyinemresrts@gmail.com - 0009-0007-6153-577X

ÖZET

Siber güvenlik, dijitalleşmenin hızla yayılmasıyla birlikte bireylerden devletlere kadar tüm aktörlerin korunması gereken bir güvenlik alanı haline gelmiştir. Türkiye’de siber güvenlik politikaları 1990’lı yıllardan itibaren gelişmiş ve bu alanda hem yasal hem de kurumsal altyapılar oluşturulmuştur. İlk adım, 1991 yılında mülga 765 sayılı Türk Ceza Kanunu’na bilişim suçlarının dâhil edilmesiyle atılmıştır. Bu düzenleme, özel hayatın gizliliği, mülkiyet hakkı ve haberleşme özgürlüğü gibi temel hakları siber tehditlere karşı korumayı hedeflemiştir. Zamanla siber güvenlik, yalnızca bireylerin kişisel verilerini ve mahremiyetini korumakla sınırlı kalmamış; kamu düzeni, ekonomik güvenlik ve ulusal savunmanın da vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte devletler, kurumlar ve bireyler daha fazla tehdit altında kalmaya başlamış, bu da kapsamlı yasal ve kurumsal düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye’nin siber güvenlik politikaları kapsamında gerçekleştirdiği düzenlemeleri ele almaktadır. Bu düzenlemelerden 19 Mart 2025 tarihinde 7545 sayılı yasa ile resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Siber Güvenlik Yasası çalışmanın temel konusudur. 7545 Sayılı yeni yasanın Türkiye’deki siber güvenlik politikaları üzerinde oluşturduğu etkiyi analiz etmek çalışmanın temel amacıdır. Çalışma sonucunda yeni yasa ile birlikte hem kamu kurumlarının hem de özel sektörün siber direnç seviyesinin yükseltildiği, siber güvenliğe dair farkındalığın toplumsal düzeyde yaygınlaştırıldığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siber Güvenlik, 7545 Sayılı Yeni Yasa, Ulusal güvenlik, Siber tehditler.

ABSTRACT

With the rapid spread of digitalization, cybersecurity has become a security area that all actors, from individuals to states, must be protected. Cybersecurity policies in Turkey have developed since the 1990s, and both legal and institutional infrastructures have been established in this area. The first step was taken in 1991 with the inclusion of cybercrimes in the repealed Turkish Penal Code No. 765. This regulation aimed to protect fundamental rights such as privacy, property rights, and freedom of communication against cyber threats. Over time, cybersecurity has not only been limited to protecting individuals' personal data and privacy; it has also become an indispensable element of public order, economic security, and national defense. With the acceleration of digitalization, states, institutions, and individuals have begun to be under greater threat, necessitating comprehensive legal and institutional regulations. In this context, this study examines the regulations Turkey has implemented within the scope of cybersecurity policies. Of these regulations, the Cybersecurity Law, which was published in the Official Gazette with Law No. 7545 on March 19, 2025, is the main subject of the study. The main purpose of the study is to analyze the impact of the new law numbered 7545 on cyber security policies in Turkey. As a result of the study, it was understood that with the new law, the level of cyber resistance of both public institutions and the private sector was increased and awareness of cyber security was spread at the social level.

Keywords: Cyber Security, New Law numbered 7545, National security, Cyber threats.

GİRİŞ

Dijitalleşmenin ivme kazandığı çağımızda, bireylerin, kurumların ve devletlerin karşı karşıya kaldığı tehditler de şekil değiştirmiş; fiziki güvenlik önlemlerinin ötesine geçen yeni bir güvenlik anlayışı gelişmiştir. Siber güvenlik bu yeni anlayışın temel yapı taşlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Artık yalnızca bireylerin mahremiyetini ya da şirketlerin ticari verilerini değil, ülkelerin ekonomik istikrarını, kamu düzenini ve ulusal güvenliğini de doğrudan etkileyen bir unsur haline gelmiştir. Siber saldırıların ölçeği ve karmaşıklığı arttıkça, ülkelerin bu tehdide karşı yasal, kurumsal ve teknik altyapılarını güçlendirmeleri zorunluluk halini almıştır.

Türkiye, bu dönüşüme kayıtsız kalmayarak 1990'lı yıllardan itibaren siber güvenlik alanında çeşitli düzenlemeler yapmış, gerek bireylerin gerekse kamu kurumlarının dijital güvenliğini sağlayacak adımlar atmıştır. Ancak siber tehditlerin artan çeşitliliği ve yoğunluğu karşısında daha kapsamlı, merkezi ve güncel bir yasal çerçeveye ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak 19 Mart 2025 tarihinde yürürlüğe giren 7545 sayılı Siber Güvenlik Kanunu, Türkiye'nin siber güvenlik politikalarında önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir.

7545 sayılı yasa, siber güvenliğin yalnızca teknik bir mesele olmaktan çıkıp stratejik bir devlet politikası olarak ele alınmasını sağlamaktadır. Yasa ile birlikte kurulan Siber Güvenlik Başkanlığı ve Siber Güvenlik Kurulu, kamu ve özel sektör arasında koordinasyonu sağlayan, ulusal çapta standartları belirleyen ve uygulamaları denetleyen güçlü kurumlar olarak yapılandırılmıştır. Bu çerçevede, yasa yalnızca kamu kurumlarını değil, özel sektör, meslek kuruluşları ve hatta bireyleri de kapsayan bütüncül bir güvenlik anlayışını benimsemektedir.

Kanunun en dikkat çeken yönlerinden biri, siber güvenliğin sürdürülebilirliğini sağlamak üzere teknik yeterlilik, insan kaynağı, hukuki tanımlar ve yaptırımlar gibi çok boyutlu düzenlemeleri bir araya getirmesidir. Kritik altyapıların korunması, SOME'lerin kurulması, siber tehdit istihbaratının toplanması ve zararlı yazılım analizleri gibi uygulamalar, Türkiye'nin siber direnç seviyesini artırmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte, bireylerin mahremiyet hakkı ve veri güvenliği gibi temel hak ve özgürlüklerin de korunması, yasa kapsamında öncelikli ilkeler arasında yer almaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'deki siber güvenlik politikalarının gelişimini tarihsel perspektifle değerlendirirken, 7545 sayılı Siber Güvenlik Kanunu'nun bu politikalar üzerindeki etkilerini kapsamlı biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Kanunun hukuki, kurumsal ve uygulayıcı yönleri üzerinden yapılacak bu analiz, aynı zamanda Türkiye'nin dijital güvenliğe ilişkin vizyonunun ve kapasitesinin anlaşılması açısından da önemli bir zemin sunmaktadır. Günümüzün değişken ve karmaşık tehdit ortamında, bu yasal çerçevenin siber güvenlik alanına sunduğu katkıların tartışılması, hem akademik literatüre hem de uygulayıcılara önemli çıktılar sağlamaktadır.

1. SİBER GÜVENLİK KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Siber güvenlik kavramı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni tehdit türlerine karşı devletlerin, kurumların ve bireylerin güvenliğini sağlama ihtiyacından doğmuştur. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren teknolojinin yaygınlaşması, bilgiye

erişim olanaklarını artırmakla birlikte, bu bilgilerin kötü niyetli kişiler tarafından kullanılmasını da mümkün kılmıştır (Akleyek ve Tok, 2011). Bu süreçte geleneksel güvenlik anlayışı yetersiz kalmaya başlamış ve güvenlik kavramı dijital ortamı da kapsayacak şekilde yeniden tanımlanmıştır (Ünver ve Canbay, 2010).

Siber güvenlik, siber uzayın herhangi bir yerinde bulunan kişi veya sistemlerce, bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik saldırılara karşı koruma sağlamayı amaçlayan bir güvenlik biçimidir. Özellikle enerji, su, ulaşım ve haberleşme gibi kritik altyapı sektörlerinin dijital ortama taşınmasıyla birlikte bu alanlar siber saldırılara açık hale gelmiş, bu da siber güvenliği milli güvenliğin ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir (Aydın, 2013). 2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi de bu çerçevede siber uzayı, ulusal güvenliği etkileyen stratejik bir alan olarak tanımlamaktadır (2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi, akt. Çelikaş, 2016).

Siber güvenliğin tarihsel gelişimi, siber tehditlerin evrimiyle doğrudan ilişkilidir. Başlangıçta bireysel düzeyde gerçekleşen saldırılar, günümüzde devlet destekli organize eylemlere dönüşmüştür. Örneğin, 2007 yılında Estonya'ya karşı gerçekleştirilen siber saldırılar, siber savaş kavramının somut bir örneği olarak literatüre geçmiştir (Güntay, 2015). Aynı şekilde 2010 yılında İran'a karşı kullanılan Stuxnet virüsü, bir ülkenin kritik altyapısına yönelik dijital yıkımın ilk örneklerinden biri olarak dikkat çekmiştir (Ünal, 2015).

Günümüzde devletler, sadece savunma değil, aynı zamanda siber caydırıcılık, siber istihbarat ve siber savaş alanlarında da kapasite geliştirme arayışındadır. Siber güvenliğin artık sadece teknik bir mesele değil, ulusal güvenlik stratejilerinin ayrılmaz bir unsuru olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda siber uzay, kara, deniz, hava ve uzay ile birlikte beşinci hareket alanı olarak kabul edilmekte ve ülkeler bu alandaki askeri ve sivil güçlerini artırmaya çalışmaktadır (Çelikaş, 2016).

2. SİBER GÜVENLİK YÖNETİMİ VE YÖNETİMDEKİ ETKİN KURULUŞLAR

Siber güvenlik, günümüzde dijitalleşmenin artmasıyla birlikte ülkelerin ulusal güvenlik stratejilerinde öncelikli konular arasında yer almıştır. Birleşmiş Milletler (BM), bu kapsamda çeşitli kararlar alarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) güvenliğine yönelik uluslararası politikalar geliştirmiştir. BM Genel Kurulu'nun aldığı "Uluslararası Güvenlik Bağlamında Bilgi ve Telekomünikasyon Alanında Gelişmeler" ve "Küresel Siber Güvenlik Kültürünün Oluşturulması" gibi kararlar, ülkelerin siber tehditlere karşı önlem almalarını teşvik etmektedir. Ayrıca, BM BİT Görev Gücü tarafından yayımlanan kılavuzlar ve Internet Yönetişim Forumu (IGF) aracılığıyla uluslararası işbirliği mekanizmaları geliştirilmektedir (Sanders, 2016).

Siber güvenliğin sağlanmasında aktif rol üstlenen bir diğer kuruluş ise Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'dir (ITU). ITU, Bilgi Toplumu Zirvesi (WSIS) sürecinde küresel siber güvenlik kültürünün oluşturulmasını hedefleyen stratejiler geliştirmiş ve Küresel Siber Güvenlik Gündemi (Global Cybersecurity Agenda - GCA) ile uluslararası işbirliğini sağlamaya yönelik yapılar kurmuştur. Bu kapsamda, ITU Genel Sekreterliği koordinasyonunda yürütülen çalışmalar; yasal altyapıların uyumlaştırılması, dijital kimlik sistemlerinin kurulması ve siber olaylara müdahale kapasitelerinin artırılması gibi başlıklar etrafında şekillenmektedir. ITU'nun kurduğu Yüksek Seviyeli Uzmanlar Grubu (HLEG) tarafından hazırlanan Küresel Stratejik

Rapor, siber güvenliğin beş temel unsuruna (hukuki, teknik, kurumsal, kapasite geliştirme ve uluslararası işbirliği) dikkat çekmektedir (ITU, 2010).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) de siber güvenlik politikalarının oluşturulmasında öncü bir kuruluş olarak öne çıkmaktadır. OECD, Bilim, Teknoloji ve Sanayi Direktörlüğü'ne bağlı olarak faaliyet yürüten ICCP Komitesi aracılığıyla, bilgi sistemlerinin güvenliğine dair uluslararası rehber ilkeler yayımlamaktadır. 2002 yılında yayımlanan "Bilgi Sistemleri ve Ağlarının Güvenliğine Dair OECD Rehber İlkeleri", güvenlik kültürünün oluşturulmasında sorumluluk, açıklık, risk değerlendirmesi ve dinamik güvenlik yönetimi gibi ilkeleri vurgulamaktadır (Vercellis, 2009). Ayrıca, istem dışı e-posta (spam) ile mücadelede uluslararası işbirliği ve düzenlemelerin uygulanabilirliği üzerine kılavuzlar ve politika önerileri geliştirilmektedir. Bu tür faaliyetler sayesinde OECD, ülkeler arası koordinasyonu artırarak siber tehditlerin azaltılmasına önemli katkılar sunmaktadır (Ünver, Canbay ve Mirzaoglu, 2011).

3. SİBER GÜVENLİK YÖNETİM YASASI

Günümüzde dijital teknolojilerin hızla gelişmesi ve bilişim sistemlerinin her alanda yaygınlaşması, siber güvenlik risklerini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin siber uzaydaki milli çıkarlarını korumak, kamu kurumları, özel sektör ve bireylerin bilgi sistemlerini siber tehditlere karşı güvence altına almak amacıyla 7545 sayılı Siber Güvenlik Kanunu, 19 Mart 2025 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bu yasa, ülkenin siber güvenlik çalışmalarını güçlendirmeye yönelik strateji ve politikaların oluşturulmasını, Siber Güvenlik Başkanlığı ve Siber Güvenlik Kurulu'nun görev ve yetkilerini belirlemeyi, kritik altyapıların korunmasını ve siber olaylara müdahaleyi içeren kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Aynı zamanda, kamu düzeni, ulusal güvenlik ve bireylerin mahremiyet haklarını gözeterek siber alanda hesap verebilir, sürdürülebilir ve milli çözümlere dayalı bir yönetim anlayışını esas almaktadır.

3.1. Kapsamı ve Amacı

Siber güvenlik, dijital çağın en kritik meselelerinden biri haline gelmiş ve devletlerin milli güvenlik politikaları içinde öncelikli bir yer edinmiştir. Türkiye Cumhuriyeti de bu bağlamda kapsamlı bir düzenleme yaparak 12 Mart 2025 tarihinde 7545 sayılı Siber Güvenlik Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu kanunun temel amacı; ülkenin siber uzaydaki milli gücünü oluşturan tüm unsurları tehditlere karşı korumak, muhtemel saldırıları bertaraf etmek ve kamu kurumlarından özel sektöre kadar geniş bir yelpazede dijital güvenliğini temin etmektir (M. 1).

Kanunun kapsamı, yalnızca kamu kurumları ile sınırlı kalmayıp, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, gerçek ve tüzel kişiler ile tüzel kişiliği olmayan kuruluşları da içine almaktadır. Böylelikle siber güvenlik alanındaki yükümlülükler yalnızca devlet kurumlarına değil, özel sektöre ve sivil topluma da yayılmıştır. Ancak, istihbarat ve askeri faaliyetler gibi hassas alanlar, kanun kapsamı dışında bırakılmıştır (Siber Güvenlik Kanunu, 2025, Madde 2).

Kanunun üçüncü maddesi, siber uzay, siber tehdit, siber saldırı, kritik altyapı, bilişim sistemleri gibi birçok teknik terimi ayrıntılı şekilde tanımlayarak hukuki netlik kazandırmaktadır. Bu tanımlar sayesinde uygulamada yaşanabilecek muğlaklıkların önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Özellikle “kritik altyapı” tanımı, siber güvenlik politikasının stratejik odak noktasını oluşturmaktadır (M. 3).

Siber güvenlikte temel ilkeler, milli güvenlik vurgusu ile başlamakta ve yerli-milli ürünlerin teşvik edilmesi, kurumsallık ve sürdürülebilirlik gibi ilkelere dayanmaktadır. Aynı zamanda insan haklarına saygı, mahremiyetin korunması ve hukukun üstünlüğü de bu ilkeler arasında yer alarak güvenlik ile özgürlük dengesinin gözetildiğini göstermektedir (M. 4).

Siber Güvenlik Başkanlığı bu kanun çerçevesinde kurulmuş ve kapsamlı görevlerle donatılmıştır. Başkanlık; kritik altyapıların korunmasından, SOME’lerin kurulmasına ve denetlenmesine kadar birçok teknik ve idari işlevi yürütmekle yükümlüdür. Ayrıca, siber tehdit istihbaratının toplanması, analiz edilmesi ve paylaşılması da başkanlığın sorumluluğundadır (M. 5).

Başkanlık, görevlerini yerine getirirken denetim yetkisi, siber olaylara müdahale imkânı ve log kayıtlarının toplanması gibi geniş yetkilere sahiptir. Bu yetkiler, siber saldırılara karşı zamanında ve etkili müdahaleyi mümkün kılmak amacıyla düzenlenmiştir. Aynı zamanda, elde edilen kişisel verilerin sınırlı süreyle işlenmesi ve belirli kurallara tabi olması, veri güvenliği açısından önemli bir denge unsuru oluşturmaktadır (2025, M. 6).

Kanunun 7. maddesi ile tüm kamu ve özel kuruluşlara belirli sorumluluklar yüklenmiştir. Bu kuruluşlar, Başkanlık tarafından talep edilen bilgi ve belgeleri sağlamak, siber olayları gecikmeksizin bildirmek ve yalnızca yetkilendirilmiş firmalardan ürün ve hizmet temin etmekle yükümlüdür. Bu durum, Türkiye genelinde siber güvenlik standartlarının yükseltilmesine katkı sağlamaktadır (M. 7).

Siber Güvenlik Başkanlığı, gerektiğinde kapsam içindeki kurumları denetleyebilmekte, yerinde incelemeler yapabilmekte ve veri kopyalama işlemlerini mahkeme kararıyla gerçekleştirebilmektedir. Özellikle veri merkezi işletmelerinde yapılacak işlemler açısından hâkim kararı şartı, temel hak ve özgürlüklerin korunması açısından dikkat çeken bir güvence olarak öne çıkmaktadır (M. 8).

Siber Güvenlik Kurulu, üst düzey siyasi ve idari yetkililerden oluşan bir yapıdır ve strateji belirleme, öncelikli alanları teşvik etme gibi görevleri üstlenmiştir. Bu kurul, politika yapımı sürecini siyasi irade ile teknik uzmanlık arasında bir köprü olarak desteklemektedir. Kurulun aldığı kararlar, Başkanlık aracılığıyla yürütülmektedir (M. 9).

Personel rejimi açısından da yenilikler getirilmiş ve nitelikli uzmanların kamuya kazandırılması amacıyla esnek istihdam modelleri benimsenmiştir. Uzman personel, özel sözleşmelerle istihdam edilmekte ve bu personelin görevden ayrıldıktan sonra iki yıl boyunca sektörde çalışması yasaklanarak bilgi güvenliği korunmaktadır (M.10-12).

Sır saklama yükümlülüğü, kamuya veya üçüncü kişilere ait hassas bilgilerin korunması açısından oldukça önemlidir. Başkanlık personeli, görevleri sırasında edindikleri tüm gizli bilgileri yasal merciler dışında açıklayamaz. Bu kural, hem kamu güvenliği hem de bireysel haklar açısından kritik öneme sahiptir (M. 13).

Mali yapı ve gelir kaynakları da açıkça belirtilmiştir. Başkanlık, genel bütçeden ve faaliyetlerinden elde edilen gelirlerle finanse edilirken, bazı muafiyetlere de sahiptir. Bu muafiyetler, Başkanlığın dış kaynaklı donanım ve hizmet alımlarında hız ve maliyet avantajı elde etmesine olanak tanımaktadır (M. 14-15).

Cezai hükümler ise caydırıcılığı ön planda tutmakta; bilgi ve belge vermeyenlerden, izinsiz faaliyet yürütenlere, veri sızıntısı oluşturanlardan sır saklama yükümlülüğünü ihlal edenlere kadar birçok eylem hapis ve para cezaları ile yaptırıma bağlanmıştır. Bu yönüyle kanun, sadece düzenleyici değil, aynı zamanda cezalandırıcı bir yapıya da sahiptir (M. 16-17).

7545 sayılı Siber Güvenlik Kanunu, Türkiye'nin dijital güvenliğini sağlamak adına geniş kapsamlı, çok boyutlu ve stratejik bir mevzuattır. Kamu, özel sektör ve bireyler arasında sorumluluk paylaşımı yapılarak, ulusal siber dayanıklılık hedeflenmiştir. Bu bağlamda kanun; hukuki, idari, teknik ve cezai yönleriyle bütüncül bir siber güvenlik çerçevesi sunmaktadır (Siber Güvenlik Kanunu, 2025).

3.2. Siber Güvenlik Alanına Katkısı

7545 sayılı Siber Güvenlik Kanunu, Türkiye'nin dijital güvenlik altyapısını kurumsallaştırmak ve güçlendirmek adına önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu kanun, özellikle Başkanlık yapısının kurulması ve görevlerinin tanımlanması yoluyla merkezi bir otoritenin oluşturulmasını sağlamış, böylece dağınık siber güvenlik faaliyetlerinin koordinasyonu güvence altına alınmıştır. Başkanlık, kritik altyapıların siber dayanıklılığını artırmak, saldırı ve tehditleri tespit edip bertaraf etmek amacıyla risk analizleri yapma, zararlı yazılım inceleme faaliyetleri yürütme ve siber tehdit istihbaratı üretme gibi teknik görevlerle donatılmıştır (Madde 5). Bu görevler sayesinde, sadece kamu kurumları değil; özel sektör, meslek örgütleri ve diğer aktörler de merkezi bir güvenlik çerçevesine entegre edilerek daha güvenli bir siber ortamın temelleri atılmıştır.

Kanun, siber güvenlik alanında faaliyet gösteren kişi, kurum ve kuruluşlara sadece yükümlülük getirmemekte; aynı zamanda bu alanın gelişimini destekleyici teşvikler ve standartlar da sunmaktadır. Başkanlık, siber güvenlik ürün ve hizmetlerine dair test ve sertifikasyon işlemleri yürütmekte; yazılım, donanım ve sistemlerin güvenlik kriterlerine uygunluğunu denetlemektedir (Madde 5/ğ). Ayrıca, siber güvenlik uzmanlarının yetkilendirilmesi ve belgelendirilmesi gibi işlemlerle, sektörde nitelikli insan kaynağına duyulan ihtiyacın giderilmesine katkı sunulmaktadır. Bu bağlamda, kurumsal güvenliği artırmakla kalmayıp aynı zamanda sektörel kaliteyi ve profesyonelleşmeyi destekleyen bir hukuki zemin oluşturulmuştur. Kanunun 4. maddesinde yer alan “siber güvenlik süreçlerinde hesap verebilirliğin esas alınması” ilkesi de bu yapının şeffaf ve sürdürülebilir şekilde işlemlerini garanti altına almaktadır.

Son olarak, kanunun denetim ve ceza hükümleri, siber güvenlik alanında caydırıcılığı artırarak uygulamaların ciddiyetle hayata geçirilmesini sağlamaktadır. Başkanlık, gerekli durumlarda kurumlara yerinde ya da uzaktan müdahale yetkisine sahip olup; siber saldırılara dair delil toplayabilir, veri analizleri yapabilir ve sonuçları adli makamlarla paylaşabilir (Madde 6). Ayrıca, görevlerini ihmal eden kurumlara veya kişilere ciddi idari para cezaları ve hapis cezaları uygulanmaktadır (Madde 16). Bu yaptırımlar; hem kamu hem özel sektörde siber güvenlik ciddiyetinin artmasına ve sorumluluk bilincinin gelişmesine katkı sunmaktadır. Böylelikle, bu yasal çerçeve sadece koruyucu değil; aynı zamanda önleyici ve düzenleyici işlevler de üstlenerek Türkiye'nin siber güvenlik kapasitesine çok boyutlu bir katkı sağlamaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

21. yüzyılın en belirleyici unsurlarından biri olan dijitalleşme süreci, hem bireysel hem de kurumsal güvenlik anlayışında köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümle birlikte ortaya çıkan en kritik ihtiyaçlardan biri olan siber güvenlik, artık yalnızca teknik bir mesele olmaktan çıkmış, ulusal güvenliğin ve kamu düzeninin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Türkiye'nin bu alandaki gelişimi de küresel eğilimlere paralel biçimde ilerlemiş; başta bireylerin mahremiyetini korumaya yönelik sınırlı düzenlemelerden, bütüncül ve stratejik bir yaklaşıma evrilmiştir. Bu bağlamda, 7545 sayılı Siber Güvenlik Kanunu'nun yürürlüğe girmesi, Türkiye açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Kanun, yalnızca kamu kurumlarını değil; özel sektörü, meslek kuruluşlarını ve bireyleri de kapsamına alarak siber güvenliği çok boyutlu bir güvenlik paradigması içinde ele almıştır. Böylece, Türkiye'deki siber güvenlik anlayışı; merkezi, hesap verebilir, şeffaf ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmuştur. Siber Güvenlik Başkanlığı'nın kurulması ve bu yapıya geniş idari ve teknik yetkilerin tanınması, özellikle dağınık yapıda yürütülen siber güvenlik faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlamış, kurumsal bir odak noktasının oluşmasını mümkün kılmıştır. Bu merkezileşme, ulusal siber dayanıklılığı güçlendiren en önemli adımlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

7545 sayılı yasa, teknik altyapının güçlendirilmesinden insan kaynağının nitelikli hale getirilmesine, hukuki tanımların netleştirilmesinden cezai yaptırımların belirginleştirilmesine kadar geniş bir yelpazede düzenlemeler içermektedir. Bu düzenlemeler sayesinde, özellikle kritik altyapıların korunmasına ilişkin uygulamalar netleşmiş ve bu alanlarda görev yapan kurumların sorumlulukları daha açık hale gelmiştir. SOME'lerin yaygınlaştırılması, zararlı yazılım analiz merkezlerinin kurulması ve siber tehdit istihbaratının toplanmasına yönelik sistemler; Türkiye'nin proaktif siber savunma kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır. Özellikle Başkanlık tarafından gerçekleştirilen denetim faaliyetleri, kurumların siber güvenlik süreçlerini ciddiyetle ele almasını sağlamış, sektördeki farkındalık düzeyini yükseltmiştir.

Bununla birlikte, 7545 sayılı yasa; yalnızca güvenlik eksenli bir düzenleme olarak kalmamış, aynı zamanda insan hakları, mahremiyet ve veri güvenliği gibi temel özgürlükleri de

gözeten bir yaklaşım benimsemiştir. Kanunda yer alan kişisel verilerin yalnızca belirli kurallar çerçevesinde ve sınırlı sürelerle işlenebileceğine dair hükümler, güvenlik ile özgürlük arasında hassas bir denge kurulduğunu göstermektedir. Özellikle hâkim kararı olmadan veri kopyalama gibi müdahalelerin yapılamaması, birey haklarının korunması açısından yasanın demokratik hukuk devleti ilkelerine bağlı kaldığını ortaya koymaktadır.

Kanunun cezai hükümleri ise hem caydırıcılığı artırmakta hem de siber güvenlik ihlallerine karşı hızlı ve etkili bir müdahale imkânı sunmaktadır. Bilgi ve belge temin etmeyen, siber olayları bildirmeyen ya da izinsiz faaliyet yürüten kişi ve kuruluşlara yönelik getirilen idari para cezaları ve hapis yaptırımları, özellikle özel sektör açısından yasanın bağlayıcılığını ve ağırlığını artırmıştır. Böylece, sadece kamu değil, tüm aktörler açısından güvenlik sorumluluğu eşit ve etkin bir biçimde paylaşılmıştır. Bu durum, uzun vadede Türkiye'nin siber güvenlik kültürünü kurumsallaştırmasına ve yaygınlaştırmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Ayrıca, yasa kapsamında getirilen istihdam modelleri ve uzman yetkilendirme süreçleri, Türkiye'nin siber güvenlik alanındaki insan kaynağı kapasitesini artırmaya yönelik önemli bir açılım sunmuştur. Özel sözleşmeli istihdamın teşvik edilmesi, sektördeki bilgi birikiminin kamu kurumlarına aktarılmasını kolaylaştırmakta; görevden ayrılan personelin belirli süre sektörde çalışmasının yasaklanması ise bilgi güvenliğini garanti altına almaktadır. Bu tür düzenlemeler, stratejik insan kaynağının verimli yönetilmesine olanak sağlamaktadır.

Sonuç olarak, 7545 sayılı Siber Güvenlik Kanunu, Türkiye'nin dijital çağda karşı karşıya kaldığı siber tehditlere karşı verdiği stratejik cevabın bir ürünüdür. Bu yasa, yalnızca teknik çözümler sunmakla kalmamış; aynı zamanda hukuk devleti ilkeleri çerçevesinde veri güvenliği, insan hakları ve kurumsal sorumluluğu bütüncül bir yapıda harmanlamıştır. Kanunun sağladığı hukuki ve kurumsal çerçeve, Türkiye'nin ulusal siber güvenlik politikasını küresel standartlara yaklaştırmakta ve ülkenin dijital egemenliğini güçlendirmektedir. Gelecekte, bu yasanın etkin bir şekilde uygulanması ve teknolojik gelişmelerle uyumlu biçimde güncellenmesi, Türkiye'nin siber uzaydaki varlığını daha dirençli, güvenli ve sürdürülebilir kılacaktır. Bu çerçevede, 7545 sayılı yasa yalnızca bir başlangıç değil; Türkiye'nin dijitalleşme yolculuğunda stratejik bir eşik ve referans noktası olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Akleyek, S., & Tok, Z. Y. (2011). *Siber güvenlikte kriptoloji*. Siber Güvenlik Çalıştay, Ankara.

Aydın, M. (Ed.). (2013). *21. yüzyılda siber güvenlik* (1. baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çeliktaş, B. (2016). *Siber güvenlik kavramının gelişimi ve Türkiye özelinde bir değerlendirme* (Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi).

Güntay, V. (2015). Uluslararası ilişkiler bağlamında güvenlik algısı ve siber güvenlik: Akdeniz, Karadeniz ve Avrupa bölgeleri üzerine bir değerlendirme. *International Journal of Social Science*, 37, 477–489.

Holsapple, Clyde W. (2008). “Decisions and Knowledge”. Handbooks on Decision Support Systems 1: Basic Themes, Frada Burstein, Clyde W. Holsapple (Eds.), Berlin: Springer, 21-53.

International Telecommunication Union. ITU. (2010). *Introduction to the concept of IT security* (p. 43). <https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/Introduction%20to%20the%20Concept%20of%20IT%20Security.pdf> (Erişim tarihi: 24.05.2025).

Sanders, J. (2016, July 13–15). *Defining terms: Data, information and knowledge*. 2016 SAI Computing Conference (SAI 2016), London, United Kingdom, 223–228.

Siber Güvenlik Kanunu. (2025). *Resmî Gazete*, (32846), 19 Mart 2025. (Erişim tarihi: 24.05.2025).

Ünal, A. N. (2015). *Siber güvenlik ve elektronik bileşenleri* (1. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.

Ünver, M., & Canbay, C. (2010). Ulusal ve uluslararası boyutlarıyla siber güvenlik. *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 48(438), 94–103.

Ünver, M., Canbay, C., & Mirzaoglu, A. G. (2011). *Uluslararası kuruluşların siber güvenlik faaliyetleri*. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Yayınları. <http://www.btk.gov.tr/>.

Vercellis, C. (2009). *Business intelligence: Data mining and optimization for decision making*. John Wiley & Sons.

ÇOK AKTÖRLÜ YÖNETİM ANLAYIŞI KAPSAMINDA TÜRK KAMU YÖNETİMİ SİSTEMİNDE KURUMSALLAŞMA

Doç. Dr. Yıldız ATMACA

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

yildizatmaca@yyu.edu.tr - 0000-0001-6345-4745

Yüksek Lisans Öğrencisi Mestan Onur BAYGIN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

aslan_masvi@hotmail.com - 0009-0003-3709-9227

ÖZET

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna keskin geçişlerin yaşandığı küreselleşme sürecinde Türk yönetim sisteminin temelleri pek çok açıdan etki altında kalmıştır. Yeni dönem yönetimde birlikteliği, katılımcılığı ve çok aktörlülüğü ileri sürmektedir. Çok aktörlü ve etkileşimci yönetim yaklaşımının uzantısı, yönetişim anlayışına dayanmaktadır. Yönetişim, iktisadi, siyasi ve iktisadi pozisyonu ile etkileşimci bir yönetim anlayışına vurgu yapmakta ve sahip olduğu temel ilkeler çerçevesinde bir kurumsal yapının olması gerekliliğine işaret etmektedir. Kurumların rasyonel esasların etkinleştirilmesi ile verimliliği sağlayacağını belirtmektedir. Kurumsal imajını tamamlamış bir devletin kurumsallaşma süreci, kolaylıkla sağlanabilecektir. Bu imaj, en kolay çok aktörlü yönetim anlayışının temel ilkelerini taşıyan katılımcı, hesap verebilir, şeffaf, etkin ve verimlilik ilkeleri ekseninde kendini gösterecektir. Bu bağlamda bu çalışmada, çok aktörlü yönetim anlayışını ifade eden temel ilkelerin Türk kamu yönetimi sistemine yansımaları incelenmektedir. İlgili ilkelerin mevzuattaki görünümü ve kurumsal yönetime katkısı ele alınmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinin yapıldığı çalışma sonucunda, çok aktörlü yönetimin Türk kamu yönetimi sisteminin kurumsal yönetim yapısına “Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunu, Kamu Denetçiliği Kanunu ve Kamuda Stratejik Yönetim Düzenlemeleri” gibi yasal perspektifte önemli katkılar sunduğu ve ilgili yasal düzenlemelerin kurumsallaşma sürecini hızlandırdığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsallaşma, Çok Aktörlülük, Kamu Yönetimi, Katılımcılık, Türkiye

INSTITUTIONALISATION IN THE TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM WITHIN THE SCOPE OF MULTI-ACTOR MANAGEMENT APPROACH

ABSTRACT

In the process of globalisation, which has seen a sharp transition from the industrial society to the information society, the foundations of the Turkish administrative system have been affected in many ways. The new era emphasises unity, participation and multi-activity in governance. The extension of the multi-actor and interactionist approach to governance is based on the concept of governance. Governance emphasises an interactionist management approach with its economic, political and economic position and points to the necessity of an institutional structure within the framework of its basic principles. It states that institutions will ensure efficiency by activating rational principles. The institutionalisation process of a state that has completed its institutional image can be easily achieved. This image will most easily manifest itself on the axis of the principles of participatory, accountable, transparent, effective and efficiency, which are the basic principles of the multi-actor governance approach. In this context, this study analyses the reflection of the basic principles of multi-actor governance on the Turkish public administration system. The appearance of the relevant principles in the legislation and their contribution to corporate governance are discussed. As a result of the study in which document analysis, one of the qualitative research methods, was used, it was understood that multi-actor management makes significant contributions to the institutional management structure of the Turkish public administration system in the legal perspective such as ‘Right to Information Law, Public Financial Management and Control Law, Law on the Establishment, Coordination and Duties of Development Agencies, Ombudsman Law and Strategic Management Regulations in Public Sector’ and that the relevant legal regulations accelerate the institutionalisation process.

Keywords: Institutionalisation, Multi-Activity, Public Administration, Participation, Turkey

1. GİRİŞ

Sanayi sonrası yeni dönem toplumlarının geleceği sivil toplum kuruluşlarından ziyade devlet kurumlarına dek var olan bazı örgütsel teşkilatlanmalara ilişiktir. Bu minvalde örgütün işleyişi, yapısal durumu ve hedefleriyle örgütler arası var olan etkileşimler toplumu daha iyi anlamada etkilidir (Kleinberg, 1994; 54-55). Yeni dönem yönetimde birlikteliği, katılımcılığı ve çok aktörlülüğü ileri sürmektedir. Çok aktörlü ve etkileşimci yönetim yaklaşımının uzantısı, yönetim anlayışına dayanmaktadır. Yönetişim, iktisadi, siyasi ve iktisadi pozisyonu ile etkileşimci bir yönetim anlayışına vurgu yapmakta ve sahip olduğu temel ilkeler çerçevesinde bir kurumsal yapının olması gerekliliğine işaret etmektedir. Kurumsallaşma olgusu ise örgütlerin toplumun esas yapıtaşını oluşturduğunu belirtmektedir. Örgütlerin toplumsal dokuyu daha iyi anlama hususunda gerek çevre ile etkileşimi, norm, yapı ve işleyişleri, gerek şahıslar üzerinde kısıtlı hareket alanı sunması bağlamında ele alındığında bu söylem daha da önemli duruma gelmektedir. Dolayısıyla şahısların hareketi, statüsü veya konumu diğer bireylerle etkileşimi, kurumsallaşmış, örgütlü yapıdan ve sosyal ilişkilerden bağımsız olarak şekillenmemiştir (Meyer and Rowan, 1977).

Örgütlerde kurumsal çevreyle doğrudan birbirini etkileme durumundadır. Örgütsel bir hareket sadece onun sistemle var olan etkileşimi ile kavranabilmektedir (Bell, 1976). Bu doğrultuda kitlesel başarı, üretme amaçlı faaliyetlerin etkili kontrolün ve koordinasyonundan daha başkaca faktörlere bağlı olmaktadır. (Meyer ve Rowan, 1977). Kurumların rasyonel esasların etkinleştirilmesi ile verimliliği sağlayacağını belirtmektedir. Kurumsal imajını tamamlamış bir devletin kurumsallaşma süreci, kolaylıkla sağlanabilecektir. Bu imaj, en kolay çok aktörlü yönetim anlayışının temel ilkelerini taşıyan katılımcı, hesap verebilir, şeffaf, etkin ve verimlilik ilkeleri ekseninde kendini gösterecektir.

Bu bağlamda bu çalışmada çok aktörlü yönetim anlayışını ifade eden temel ilkelerin Türk kamu yönetimi sistemine yansımaları incelenmektedir. İlgili ilkelerin mevzuattaki görünümü ve kurumsal yönetime katkısı ele alınmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinin yapıldığı çalışma sonucunda, çok aktörlü yönetimin Türk kamu yönetimi sisteminin kurumsal yönetim yapısına “Kamu Mali Yönetimi Bilgi, Edinme Hakkı Kanunu ve Kontrol Kanunu, Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunu, Kamu Denetçiliği Kanunu ve Kamuda Stratejik Yönetim Düzenlemeleri” gibi yasal perspektifte önemli katkılar sunduğu ve ilgili yasal düzenlemelerin kurumsallaşma sürecini hızlandırdığı anlaşılmıştır.

2. KAMU YÖNETİMİNDE KURUMSALLAŞMA

Kurumsallaşma terimi, “Kurumun farklı bir kimlik edinmesi, sosyal bir gereksinim ve baskılara karşı esnek ve hassas bir yapı şekline gelme durumudur” (Selznick, 1996:270) olarak belirtildiği gibi “Çevresel farklılıkla birlikte kurumsal değişimin ve bu farklılığa paralel olarak standardizasyonun gerçekleşmesidir.” olarak da belirtilmektedir (March, 1996:279). Başka bir tanıma istinaden ise kurumsallaşma, bir kurumun çevresince onaylanması ve başka kurumlardan farklılaşmasına sebep olan kurumsal kültürün ve değerlerin kurumda var olması

ile kurumun belli bir düzen içerisinde faaliyetlerini sürdürmesidir. Kurumsallaşma, görev dağılımının yapıldığı, yönetimde işinin ehli kişilerin etkili olduğu, standart ve prosedürlerin yazılı olarak kabul gördüğü, karşılıklı etkileşimle iletişimin var olduğu, kurumun devamının sürdürüldüğü, çalışanlar ve yöneticiler arasında uyumun olduğu bir olguyu belirtmektedir. Kurumsallaşmada belli başlı bazı standartlar vardır, kurum bireysellikten uzaklaşmakta ve bu şekilde işler daha düzenli yürütülmektedir (Başköy ve Kızılboğa Özasan, 2021:1020). Değişimin ve rekabetin hep var olduğu çağımızda birçok kurum kurumsallaşmayla eş değerlerinden farklı bir hale gelmektedirler. Kurumsallaşma kavramı, kurumun karar alma ve değişen çevre koşullarına uyum süreçleri ile kurumun nasıl rekabet ederek avantaj kazanabileceği konularında yön vermektedir.. Kurumsallaşmayla birlikte kurumlar değişken çevre şartlarını doğrudan kendi yararlarına nasıl çevirebileceklerini, başarılarını nasıl sürdürebileceklerini bilirler. Bu hususta kurumsallaşma kavramının o kurumun çevre ile uyum aşaması ve bu uyum aşamasını nasıl kontrol altında tutacağı hususuna önem verdiği anlaşılabılır (Aydın ve Tan, 2019: 225).

2.1. Kurumsallaşmanın Temel İlkeleri

Kurumsallaşma durumunda örgütlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için birtakım ilkelere sahip olması gerekmektedir. Kurumsal itibarın kazanılabilmesi için öncelikle kurumsal kimliğin sağlanması ön plandadır. Kurumsal kimliğin kazanılmasıyla kendiliğinden kazanılacak olan imaj, kurumun etkinliğini yukarı yönde etkileyen ciddi bir aracı sayılmaktadır (Sevinç, 2017:17).

Küreselleşme doğrultusunda var olan bazı gelişmelere istinaden örgütlerde kurumsal yönetimin gerçekleştirilmesinde önemli temel şartların sağlanması gerekmektedir. Bu şartlar; adalet, eşitlik, hesap verebilirlik, kamuoyunu haberdar etme, sorumluluk ve şeffaflıktır (Erkan, 2012: 71).

Örgütler, kurumsal yönetimin her safhasında örgütle menfaati var olan paydaşlara ve orada çalışanlara karşı eşit davranışlarda bulunarak ortaya çıkabilecek her şekildeki menfaat çatışmalarının sonu olmaktadır (Erkan, 2012:72).

Örgütlerde kurumsallaşma aşamasında, adalet ile eşitliğin var olmasıyla kurum hem hedef kitleler üzerinde hem de diğer kurumlara karşı pozitif bir imaja bürünecektir. Sorumluluk ilkesi, örgütlerde bütün faaliyetlerin kurum içi düzenlemelere ve örgütsel mevzuata istinaden denetlenmesini ve yürütülmesini belirtmektedir. Yönetimsel hususların hayata geçmesinde çalışanlar ile yöneticilerin bu bilinç ile kurumu sahiplenmeleri önem arz etmektedir. Bu minvalde örgütsel verimlilik ve etkinlik gerçekleşecektir. Özellikle hizmet standartlarının yükselmesi neticesinde kurumsallaşma seviyesi de yükselecek ve pozitif bir imaj kazanacaklardır (Sevinç, 2017:18).

Hesap verme ilkesi, kimi örgütün sahip olmak istedikleri hedefler ve amaçlar uğruna üstlendikleri sorumluluk ve yetkilerini belirlenmiş performans düzeyinde ne ölçüde yerine getirebildiklerini ilgili kısımlara aktarmasıdır (Sevinç, 2017:19).

Kurumsallaşma ve kurumsal yönetim doğrultusunda kural ve sorumluluklar bariz şekilde açık ve net olarak ortaya çıkmıştır. Menfaatler, yönetim ve ortakların kendileri arasında eşit olarak gözetilmektedir. Bu minvalde hesap verilebilirlik ilkesi ciddiyet arz etmektedir.

Yönetime hissedilen güveni de sağlamış olacaktır. Şeffaflık ilkesi ise, örgütlerce alınan kararlar ve yürütülen faaliyetler konusunda halkı net, eksiksiz ve zamanında olacak şekilde aydınlatmasıdır. Dolayısıyla yönetilenler, yönetimin gerçekleştirdiği iş ve işlemleri daha net olarak bilmekte ve bu minvalde verilecek olan kararlara etkin olarak katılım sağlayarak beklenti, istek ve dileklerini yöneticilere rahatça iletebilmektedir (Önen, 2017:251).

2.2. Kurumsallaşmanın Süreç Aşamaları

Kurumsal sistemi sağlamak belli bir sürece ve aşamaya tekabül etmektedir. Aşamaların dikkate alınması kurumsallaşma seviyesindeki verimliliği arttıracaktır Bu aşamalar sırası ile şu halde özetlenmektedir (Atılğan, 2011: 25-26):

- Kurumsal pozisyon değerlendirmesiyle dış ve iç çevre tespitinin sağlanması,
- Kurumsal vizyon, strateji ve misyonun belirlenip tespitinin sağlanması,
- Kurumsal ilke ve değerlerin belirlenip metin haline getirilmesi,
- Amaçlara dönük bir teşkilatlanmanın oluşturulması,
- Yöneticiyle çalışanların görev tanımları, sorumluluk ve yetkilerinin belirlenmesi ve yazılı şekle getirilmesi,
- Birimlerin işleriyle alakalı yönetmelik, iş ve prosedür akışlarının belirlenmesi,
- Aktif bir bütçeleme, kontrol ve iç denetim sisteminin sağlanması ve yönetilmesi,
- Kurum dışı ve içi raporlama ve bilgi yönetimi sisteminin sağlanması,
- Etkin toplantı yönetiminin sağlanması,
- Etkili olabilecek insan kaynakları politikası ve iletişim belirlenerek yürütülmesi tarzında faaliyetler yapılması ve uygulanmasıdır.

3. KURUMSALLAŞMA SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE GERÇEKLEŞTİRİLEN TEMEL DÜZENLEMELER

1990 sonrası zaman içerisinde Türk kamu yönetimine özellikle yeni kamu örgütlerinin ortaya çıkması ve bunların kurumsallaşması şeklinde yansımıştır. Bahse konu kamu örgütleri bir taraftan küreselleşme aşaması bir diğer taraftan ise Avrupa Birliği (AB) uyum aşamasına koşut şekilde devam ettirilmiştir. Türkiye’de toplumsal ve yönetsel kültür, Osmanlı’dan kalmaz. Bu toplumsal ve yönetsel kültür, Cumhuriyet dönemi ile gerçekleşen değişim ve dönüşümlerde yapılan reformlarla Batı’ya uyum çerçevesinde yeniden yapılandırılmıştır. Ancak kamu örgütlerindeki merkezîyetçilik ve bürokrasi gibi örgütsel sorunlarda değişime direnç yaşanmıştır. Osmanlı döneminin kurumsallaşmış merkezîyetçi kültürü, bir anda değiştirilememiştir. Bürokratik yapının değişimi, cumhuriyetin kuruluşu süresince planlı dönem evvelinde akademisyenlerinin ve diğer devletlerin çabası ile sağlanırken, planlı dönemin

uygulanmasıyla Türkiye'deki Türk akademisyenlerce sağlanmıştır. 1990 sonrası ise Türkiye, kurumsallaşmış merkezîyetçi yönetim tarzından uzaklaşma çabasıyla AB'ye uyum reformları doğrultusunda dünya genelinde kabul gören reformlar yapmaya yönelerek küresel farklılaşmanın önüne geçmek istemiştir. Bu minvalde, demokrasinin kabullenmesi gayesiyle yerleşme politikaları ilgi görmüş, AB uyum programları, E-Devlet uygulamaları, ombudsmanlık, performans yönetimi ve işletmecilik uygulamaları tarzında birçok reform, Türk kamu yönetiminde çalışılmış ve uygulanmıştır. Bu uygulamaların neticesinde kamu yönetimi örgütlenmesinde bir kaç yeni örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları ise şu şekildedir: Avrupa Birliği Bakanlığı, Bölge Kalkınma Ajansları (BKA), Kalkınma Bakanlığı, Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık), Kamu Etik Kurulları ve Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı olarak sayılabilirler (Çobanoğlu, 2018: 14-15).

3.1. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu

2000'li yıllara dek Türkiye'de kamu yönetiminde gizliliği bir ilke, şeffaflığı ise istisna gibi kabul eden bir anlayış mevcuttu. 2000'li yıllarda tıpkı diğer demokrasilerde yaşandığı gibi, kamu yönetimi sisteminde keskin değişikliklere gidilmiştir. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu doğrultusunda artık açıklık bir ilke, gizlilik ise istisna bir şekilde kabullenilmeye başlanmıştır. Demokrasinin giderek kabullenildiği, gelişmiş devletlerde bilgi edinme hakkı ve farklı gelişmelerle yönetimde açıklık ilkesi yaygınlaştırılmak ve gizliliğin son bulması öngörülmektedir. Aynı amaçla gizliliğin önüne geçilmek için Türkiye'de de adımlar atılmış ve Anayasal dayanak olarak, 1982 Anayasasının 74. Maddesinde, bilgi edinme, dilekçe ve kamu denetçisine başvuruda bilme hakları düzenlenmiştir: “*Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir*” ilkesi gösterilebilir. Ayrıca vatandaşlara kendileriyle alakalı başvuruların neticesi, gecikmeksizin yazılı bir şekilde bildirilir. Tüm insanların, bilgi edinme hakkı mevcuttur.

Türkiye’de kamu yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirliği kaide kılmak amacıyla, bu minvalde bir zemin hazırlanmıştır. Lakin tüm bu düzenlemelerin temeli durumundaki yasal mevzuat “Bilgi Edinme Kanunu”dur. Bahse konu bu kanun, hesap verebilirlik ve şeffaflık anlamında ciddi bir gelişme sayılmaktadır (Usta ve Akıncı: 2020: 7-8). Bilgi edinme hakkı, günümüze dek bürokratik gizliliğe saklanmış, açıklık ve şeffaflıktan uzak kamu yönetimi teamüllerine zıt var olan hukuki ve toplumsal bir durum olarak kabul görmektedir (Ceylanoğlu, 2006: 62).

3.2. Kamu Denetçiliği Kanunu

2012’de ortaya çıkan Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu (6328 sayılı kanun) ile Kamu Denetçiliği Kurumu kuruluş aşamasını tamamlamıştır. Kurumun en temel gayesi ve görevi “*kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak suretiyle, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet*

anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak” olduğu hususu belirtilmiştir.

Bahse konu kanun doğrultusunda ayrıca Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğin 6. Maddesinde özellikle yönetimde dengeli-tutarlılık ilkeleri doğrultusunda şu hususlara vurgu yapılmıştır: *"Kanunlara uygunluk, ayrımcılığın önlenmesi, ölçülülük, yetkinin kötüye kullanılmaması, eşitlik, tarafsızlık, dürüstlük, nezaket, şeffaflık, hesap verilebilirlik, haklı beklentiye uygunluk, kazanılmış hakların korunması, dinlenilme hakkı, savunma hakkı, bilgi edinme hakkı, makul sürede karar verme, kararların gerekçeli olması, karara karşı başvuru yollarının gösterilmesi, kararın geciktirilmeksizin bildirilmesi, kişisel verilerin korunması”* gibi iyi yönetim ilkeleri sayılmıştır (Usta ve Akıncı: 2020: 8).

3.3. Kalkınma Ajansları Kuruluş, Koordinasyon ve Görevleri Hakkındaki Kanun

2006’da kabul edilen Kalkınma Ajansları Kuruluş, Koordinasyon ve Görevleri Hakkındaki Kanun (5449 sayılı kanun) ile kuruluş aşamasını tamamlamıştır. Ajansların temel gayesi ve işlevi *“kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak üzere oluşturulacak kalkınma ajanslarının kuruluş, görev ve yetkileri ile koordinasyonuna ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir”* maddesinde yer almıştır. Bahse konu bu politikaların uygulanmasında başta katılımcılık ilkesi temel alınmak üzere sürdürülebilirlik, bölgeler arası eşitlik, fırsat eşitliği temel alınmıştır. Katılımcılık ilkesi kapsamında vatandaşlara fırsatlar tanınmış ve aktif katılımlı projelerde yer almalarına olanak sağlanarak demokrasinin benimsenmesi amacıyla önemli gelişmelere adım atılmıştır (Başbakanlık, DPT:2000).

3.4. Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu

Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 10.12.2003 senesinde TBMM’de 5018 sayıyla kabul görmüş ve Resmi Gazete’de 24.12.2003 tarihinde yayımlanarak kısmen yürürlük kazanmıştır. Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun tamamının geçerlilik kazanması 01.01.2006 tarihinde gerçekleşmiştir. Kamu mali yönetimi sistemi farklılık kazanarak Avrupa Birliği kriterleri ve uluslararası standartlara uyum öngörülmüştür. Başka bir minvalde yeni yasayla bütçe uygulama ve hazırlama aşamasında etkinliğin ve verimliliğin yükseltilmesi, personel yönetiminde şeffaflığın sağlanması, denetim mekanizmalarının daima sağlanması ile ortaya çıkan yeni mekanizmalarla hesap verebilirliğin devamlılığı hedeflenmiştir (Saraç, 2005: 124).

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunuyla, sürekli etkileşim ve karşılıklı yönetimi temel alan, çoğulcu; açıklık, saydamlık ve şeffaflık gibi modern terimlere yer veren

ve en mühimi, aşamaların her basamağında hesap verebilirliği en merkezde tutan yönetsel bir sürece imza atılmıştır. Türkiye’de bu minvalde atılmış en mühim adım, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Kanunu ile hedeflenmiştir.

3.5. Stratejik Yönetim Esaslı Düzenlemeler

Bu hususta ilk ele alınması gereken stratejik kalkınma planlarıdır. Bu kalkınma planları bir bakıma ulusal kalkınma planlarıdır. Net tanımı ile ulusal kalkınma planı, bir devletim tüm beşeri ve fiziki kaynaklardan eş zamanlı olarak faydalanılarak o ülkedeki yaşam seviyesini arttırmak amaçlı gösterilen bir gayrettir. Cumhuriyetin ilk yılları sonrasında özel sanayi girişimlerin teşviki ile devlet ekonomisini canlandırma çabası 1927 yılında Sanayi Teşvik Kanunu (Teşvik-i Sanayi Kanunu) ile uygulama bulmuştur. Çeşitli kolaylıklara ve teşviklere istinaden iş insanlığı tecrübesinin eksikliğinden doğan olumsuzluklar Sanayi Teşvik Kanunu (Teşvik-i Sanayi Kanunu) ümit edilen verimin sağlanmasını azaltmıştır. Türkiye’de 1930 senesinde ekonominin pozitif yönde yükselme paydasını arttırmak ve sanayileşmeyi hızlı kalkındırmak amacıyla geniş ölçüde sınai tesislerin kurulması kararı alınmıştır. 1933 senesinde uygulama bulan ilk beş yıllık plan ise o günkü koşulları içinde barındıran ve vazgeçilemez olan devletçilik tutum ve anlayışıyla stratejik planlama doğrultusunda temel hedeflerin bir çoğunun hayata geçirildiğini göstermektedir (Ülgener, 1970:3-4).

Kalkınma planlarının bir aracı olması onun ülke sınırlarında var olan tüm kesimi dahil etmesi demektir. Planın tamamı tüm yurt düzeyini, tüm kamu kuruluşlarını ve tüm toplumu barındıran ve teknik bütünlük hususunu içeren bir yeknesaklıktır. Bir başka deyişle stratejik kalkınma planlarının önemli bir rolüde etkinliğin sağlanması ve tüm kesimlerle katılımcı bir bütünlüğe sahip olmasıdır (Ergun-Polat, 1978:211-214).

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Her yerde değişimin var olduğu günümüzde bazı kurumların devamlılıklarını sürdürebilmeleri için devamlı bir şekilde kendilerini çevreye kabul ettirmeleri gerekmektedir. Farklılaşan çevre koşullarına uyum sağlama aşamasında ise kurumların kurumsallaşması mühim bir araçtır. Kurumsallaşma kurumları devamlı kılabilmek amacıyla onay gören mühim bir unsurdur. Bir kurumun yöneticilerinden ve çalışanlarından bağımsız kurallar, standartlar ve prosedürler barındırması, farklılaşan çevre koşullarını izlemesi ve bu değişimi sürekli kılacak olan yapıyı kurması dolayısıyla ayırt edici bir yapıyı ve kimliği oluşturmasını belirten kurumsallaşma kamu kurumlarında oldukça önem taşımaktadır. Kamu kurumlarında hizmet kalitesinin artırılması ve vatandaş memnuniyetinin sağlanması için kurumsallaşmanın gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kurumsal sürekliliğin elde edilebilmesi için kurumsallaşma sürecinin başarıyla tamamlanması gerekmektedir. Kurumsal yapının güçlü olması ise kurumsal itibarın etkinliğine bağlı olmaktadır. Kurumsallaşma ile birlikte sunulan hizmetler neticesinde kazanılan daimi bir itibar, kamu kurumları açısından büyük bir önem arz etmektedir. Kurumsallaşmanın sağlanması neticesinde kurumda çalışanlar ve yöneticiler kurumu

sahiplenmekte ve benimsemektedirler. Kurumsallaşma sürecinin bir olgu değil uzun bir süreç olduğu ve bu süreçte önem arz eden bazı düzenlemelerin olması gerekmektedir. Kurumsallaşma sürecini, “Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunu, Kamu Denetçiliği Kanunu ve Kamuda Stratejik Yönetim Düzenlemeleri” gibi yasal perspektifte önemli katkılar sunduğu ve ilgili yasal düzenlemelerin hızlandığı anlaşılmıştır. Lakin tüm bu düzenlemelerin temeli varsayılan “Bilgi Edinme Kanunu”dur. Bahse konu kanun, şeffaflık ve hesap verebilirlik bakımından ciddi bir gelişme teşkil etmekte ve diğer düzenlemelerin temelini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

ATILGAN, Aylin. *Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma ve Markalaşma Türkiye’de İleri Gelen Aile Şirketlerinin Kurumsallaşma ve Markalaşma Örnekleri İle Türk Hazır Giyim Sektöründe Bir Uygulama*; Yüksek Lisans Tezi, Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

AYDIN, Çağla Özdemir ve TAN, Fatma Zehra (2019). “Kurumsallaşma: Kavramsal Bir İnceleme”, ASOBİD/AJOSS 3/2, 2019; (S:226-235), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/884172>; (Erişim tarihi: 18.05.2025)

BAŞBAKANLIK DPT (2000). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005). Ankara. (Erişim tarihi: 22.05.2025)

BAŞKÖY, Doğan ve KIZILBOĞA ÖZASLAN, Rüveyda “*Kurumsallaşmaya Etki Eden Faktörlerin Belediye Özelinde Analizi*”, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl: 2021 Cilt-Sayı: 14(3) ss: 1018 1037, 2021.

BELL, D., *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York: Basic Books. (1976),

CEYLANOĞLU, N., “*Vatandaşın Değerlendirmesi*”, Vatandaşın Bilgi Edinme Hakkı Uluslararası Konferansı Konferans Tutanakları, İstanbul: TESEV Yayınları, 2006.

ÇOBANOĞLU, Sedat “*Kamu Örgütlerinde Reform Ve Kurumsallaşma Süreci*”, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS), Yıl: 2018 Cilt-Sayı: 141(160) ss: 14-15, 2018.

ERGUN, Turgay - POLAT, Aykut, *Kamu Yönetimine Giriş, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdare Enstitüsü Yayınları* No: 177, Ankara 1978.

ERKAN, M., *Türk Ticaret Kanunu'nda Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma ve İç Denetim*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2012.

KLEINBERG, B., *Urban America in Transformation: Perspectives on Urban Policy and Development*, Sage Publications, 1994

MARCH, James G (1996). “*Continuity and Change in Theories of Organizational Action*”, *Administrative Science Quarterly*, 278- 287, <https://www.jstor.org/stable/2393720?refreqid=excelsior%3A92b575195b6975e5365d511ef7210425>, (Erişim tarihi: 19.05.2025)

MEYER, J., and B. Rowan “*Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony*”, *American Journal of Sociology*, S. 83, ss. 340-363, 1977

ÖNEN, S. M., *Kamu Yönetiminin Değişiminde Açıklık Anlayışı: Malatya Büyükşehir Belediyesi'nin Yeni Belediyecilik Uygulamaları*. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 52 (2), 248-265, 2017.

SARAÇ, O. “*Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Yapılan Düzenlemelerin Değerlendirilmesi*” *Maliye Dergisi*, 2005.

SELZNİCK, Philip (1996). “*Institutionalizm “Old” and “New”*”, *Administrative Science Quarterly*, 41 (2), 270-277, <https://www.jstor.org/stable/2393719?refreqid=excelsior%3A817190e19dca3900a11d833e74c87122>, (Erişim tarihi: 15.05.2025)

SEVİNÇ, H. G. *Kamuda Kurumsallaşma ve Kurumsal İmaj: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Örneği*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2017.

USTA, S. & Akıncı, A. “*Kamu Yönetiminde Şeffaflık Ve Bilgi Edinme Hakkı: Türkiye Ve Almanya Üzerinden Karşılaştırılmalı Bir İnceleme*”, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, (Issn:2630- 631X) 6(39): 2533-2553, 2020.

ÜLGNER F.S., Takdim., “*Türkiye’de Planlama ve Planlı Döneme Geçiş*”, Türkiye’nin İktisadi Gelişme Meseleleri, İst. Üni. İktisat Fak.Yay., C:1, 1970.

ÖNEMLİ ÖLÇÜDE TEHLİKELİ İŞLETMELER BAĞLAMINDA İŞVERENİN HUKUKİ SORUMLULUĞUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Duygu SERT SOYLU

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Ana Bilim Dalı

duygu.sert1@ogr.sakarya.edu.tr - <https://orcid.org/0009-0006-1264-215X>

ÖZET

Hukuk sistemimizde esas olan kusur sorumluluğu olup kusursuz sorumluluğun kanunda özel olarak düzenlenmesi şarttır.¹ İş kazalarında yalnızca kusur sorumluluğunun kabul edilmesi gerekli tüm önlemlerin alınmasına rağmen bir zararın meydana gelmesi durumunda zarara tek başına işçinin katlanması sonucunu doğurabilir ve bu durumun hakkaniyetli olmayacağı gerekçesiyle kusur sorumluluğu yerine kusursuz sorumluluğun tercih edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir.²

Kusursuz sorumluluğun dikkat çeken düzenlemelerinden biri olan sık sık veya ağır zararlar meydana getirmeye elverişli önemli ölçüde tehlikeli işletmelerde, işverenin sorumluluğu Türk Borçlar Kanunu'nda kusursuz sorumluluk olarak düzenlenmiştir.³

Önemli ölçüde tehlikeli olmasa da yönetiminde riskli faaliyet içeren ve iş kazası doğurmaya elverişli işletmelerde de işverenin kusursuz sorumluluğunun kabul edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Buna karşılık kusursuz sorumluluğun istisnai niteliğinden dolayı işverenin sorumluluğunun kusura dayandığını ve TBK md.71'in genel bir tehlike normu getirmediğini, işletme faaliyetiyle sınırlı bir sorumluluk öngördüğü savunulmaktadır.⁴

İşverenin sorumluluğunun tespitinde kaçınılmazlık ilkesinin dikkate alınarak güncel mevzuat ve teknolojik gelişmeler ışığında işverenin alması gereken tüm tedbirleri alması gerektiği ve sorumluluğun buna göre belirleneceği de ileri sürülmektedir.⁵ İşverenin sorumluluğunun hukuki niteliği hakkındaki bu tartışmalar Yargıtay kararlarına da yansımış ve Yüksek Mahkeme zaman içerisinde görüş değiştirerek farklı kararlar vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kusur Sorumluluğu, Kusursuz Sorumluluk, İş Kazası, İşveren, İşçi, Riskli Faaliyet, Tehlike, İşletme

¹Fikret Eren, Borçlar Hukuku Genel Hükümler (Ankara : Legem Yayınevi, 2023), 19.

²Safa Reisoğlu, Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler (İstanbul: Beta, 2012), 197.

³Türk Borçlar Kanunu (TBK), Resmi Gazete 27836 (4 Şubat 2011), Kanun No. 6098, md. 49.

⁴Mustafa Alper Gümüş, Türk Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri (Ankara: Yetkin, 2021), 518.

⁵Yusuf Alper, Sosyal Sigortalar Hukuku (Bursa: Dora, 2019), 261.

1.GİRİŞ

Hukuk sistemimizde esas olan kusur sorumluluğudur.¹ Kusursuz sorumluluk istisnai bir nitelik taşımakta olup kanunda özel olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Teknolojinin gelişmesi ve sanayideki değişimler neticesinde kusur sorumluluğu tek başına yeterli olmamaya ve zarar görenin daha da mağdur olmasına ve zararının karşılanmamasına sebebiyet veren bir sorumluluk türü olarak ortaya çıkmıştır.

Özellikle iş kazalarında işverenin yalnızca kusurlu sorumluluğunu kabul etmek, işverenin gerekli tüm önlemleri almasına rağmen işletmenin riskinden dolayı bir zararın meydana gelmesi ihtimalinde söz konusu zarara tek başına işçinin katlanmasının hakkaniyetli olmayacağı ve zaman içerisinde anlatılan bu olumsuz durumun önüne geçebilmek için kusur sorumluluğun yerini zamanla kusursuz sorumluluğa bıraktığı ileri sürülmektedir.²

Kusursuz sorumluluğun kanunda özel olarak düzenlendiği durumların en dikkat çekenlerinden biri de önemli ölçüde tehlikeli işletmeler hakkında Türk Borçlar Kanunu'nda³ yer alan düzenlemedir. Söz konusu düzenlemede sık sık veya sık sık olmasa da ağır zararlar doğurmaya elverişli işletmeler hakkında işverenin kusursuz sorumlu olduğu kabul edilmektedir. Kanunda özel olarak yer verilen bu düzenlemeye göre işverenin önemli ölçüde tehlikeli işletmelerde sorumluluğu kusursuz sorumluluk olarak kabul edilmiştir.

Önemli ölçüde tehlikeli işletme sıfatı olmayan işletmelerde de işverenin işçiyi gözetme ve iş kazalarının önüne geçebilmek için gerekli iş güvenliği önlemlerini alma yükümlülüğü bulunmaktadır. İşverenin bu yükümlülüğünden dolayı önemli ölçüde tehlikeli olmasa da işverenin yönetiminde riskli faaliyet içeren ve iş kazası doğurmaya elverişli işletmelerde de işverenin kusursuz sorumluluğunun kabul edilmesi gerektiği öğretide bazı yazarlar tarafından savunulmuştur.

Öğretideki bazı yazarlar ise kusursuz sorumluluğunun istisnai niteliğinden dolayı işverenin sorumluluğunun kusura dayandığını ve TBK md.71'in genel bir tehlike normu getirmediğini, işletme faaliyetiyle sınırlı bir sorumluluk öngördüğü savunulmaktadır.⁴ İşverenin sorumluluğunun tespitinde kaçınılmazlık ilkesinin dikkate alınarak güncel mevzuat ve teknolojik gelişmeler ışığında işverenin alması gereken tüm tedbirleri alması gerektiği ve sorumluluğun buna göre belirleneceği de bazı yazarlar tarafından ileri sürülmektedir.⁵ Öğretideki bu tartışmalar Yargıtay kararlarına da yansımış ve Yüksek Mahkeme zaman içerisinde görüş değiştirerek farklı kararlar vermiştir.

¹ Fikret Eren, Borçlar Hukuku Genel Hükümler (Ankara : Legem Yayınevi, 2023), 19.

² Safa Reisoğlu, Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler (İstanbul: Beta, 2012), 197.

³ Türk Borçlar Kanunu (TBK), Resmi Gazete 27836 (4 Şubat 2011), Kanun No. 6098, md. 49.

⁴ Mustafa Alper Gümüş, Türk Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri (Ankara: Yetkin, 2021), 518.

⁵ Yusuf Alper, Sosyal Sigortalar Hukuku (Bursa: Dora, 2019), 261.

2.TEHLİKE SORUMLULUĞUNUN UNSURLARI

2.1.Kusursuz Sorumluluk Hali Olarak Tehlike Sorumluluğu

Kusur tanım olarak hukuk düzenince doğru bulunmayan ve kınanılacak insan davranışlarını ifade etmektedir.⁶ Haksız fiil sorumluluğunda kusur esasına göre kişiyi haksız fiili nedeniyle zararı tazmine zorlayabilmek için kişinin söz konusu fiilinin kusurlu olması aranmaktadır.⁷ Hukukumuzdaki mevcut durumda haksız fiil sorumluluğunda öncelikle kusurlu sorumluluğu esas kabul edilmektedir.

Genel kural kusur sorumluluğu olmakla birlikte sanayileşme ve teknolojinin hızlı bir şekilde ilerlemesi neticesinde yalnızca kusura dayanan sorumluluk ihtiyaçlara cevap vermemeye başlamış ve bir risk toplumu oluşmuştur.⁸ Modern toplum ve gelişen çağ için kusursuz sorumluluk halleri zorunlu bir ihtiyaca dönüşmüş, kusurun yerini faaliyetin ortaya çıkardığı tehlike ve risk kavramları almıştır.⁹

Sanayileşme ve teknolojiadaki hızlı ilerlemeler toplum açısından çok faydalı olsa da toplum bu ilerlemenin külfetlerine de katlanmakta , söz konusu sanayi tesislerindeki veya taşımacılıktaki işlemler , kimyasal ve biyolojik buluşlar kimi zaman büyük zararlara sebebiyet verebilmekte ve kusursuz sorumluluğu kaçınılmaz kılmaktadır.¹⁰

Hızla çoğalan tehlikeli faaliyetlerin verdikleri bu zararlar neticesinde zarar göreni yaşadığı mağduriyetle baş başa bırakmama düşüncesi, sosyal hukuk anlayışı , kanun koyucuyu tehlikeli faaliyetten menfaat sağlayanı kusursuz sorumlu olarak belirlemeye ikna etmiştir.¹¹

Tehlike sorumluluğunun çıkış noktaları arasında özgün ve yoğun tehlikeli faaliyet yaratarak söz konusu işletmeden yarar sağlayan kişinin bunun zararlarına da katlanması gerektiği düşüncesi ve yalnızca tehlikeyi yaratan kişinin onu kontrol edebileceği ve tedbir alabileceği , bu şekilde tehlikeli faaliyette bulunanların zararın doğmaması için daha dikkatli ve özenli davranabileceği fikirleri yer almaktadır.¹²

⁶Ahmet M.Kılıçoğlu,Borçlar Hukuku Genel Hükümler(Ankara:Turhan Kitabevi,2018),413;M.Kemal Oğuzman-M.Turgut Öz,Borçlar Hukuku Genel Hükümler(İstanbul:Vedat Kitapçılık,2017),2/2.

⁷ Oğuzman-Öz,Borçlar Hukuku Genel Hükümler,2.

⁸O.Gökhan Antalya(ed.),Borçlar Hukuku Genel Hükümler(Ankara: Seçkin,2019),5(1,2)/57;Zeynep Gül Yılmaz, Türk Borçlar Kanunu Çerçevesinde Önemli Ölçüde Tehlike Arz Eden İşletme İşletenin Sorumluluğu (Ankara:Çankaya Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi,2019),14.

⁹ Eren,Borçlar Hukuku Genel Hükümler,566;Yılmaz,Türk Borçlar Kanunu Çerçevesinde Önemli Ölçüde Tehlike Arz Eden İşletme İşletenin Sorumluluğu,16.

¹⁰ Reisoğlu,Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler,57;Yılmaz,Türk Borçlar Kanunu Çerçevesinde Önemli Ölçüde Tehlike Arz Eden İşletme İşletenin Sorumluluğu,1.

¹¹Gümüş, Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri,514;Kılıçoğlu,Borçlar Hukuku Genel Hükümler,424;İsmail Kayar,Borçlar Hukuku Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri(Ankara:Seçkin,2019),119.

¹² Şaban Kayıhan,Mustafa Ünlütepe,Borçlar Hukuku Genel Hükümler(Ankara:Seçkin,2018),305;Gümüş,Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri,515;Antalya,Borçlar Hukuku Genel Hükümler,58;Kılıçoğlu,Borçlar Hukuku Genel Hükümler,424;Yılmaz,Türk Borçlar Kanunu Çerçevesinde Önemli Ölçüde Tehlike Arz Eden İşletme İşletenin Sorumluluğu,14.

Tehlike sorumluluğu kanunumuzda düzenlenmeden önce birçok Yargıtay kararında benimsenmiş ve söz konusu sorumluluğun gerekçesi olarak yukarıda belirtilen nedenlerin benzerleri yer almıştır.¹³

Kusursuz sorumluluğun en ağır türünü olan tehlike sorumluluğunda illiyet bağının kopması dışında kişinin kurtuluş kanıtı getirerek sorumluluktan kurtulamamasının en önemli gerekçesi bu sorumluluk halinin dikkat ve özen yükümlülüğüne değil tehlike esasına dayanıyor olmasıdır.¹⁴

2.2.Önemli Ölçüde Tehlike Arz Eden İşletmelerden Doğan Sorumluluğun Şartları

Önemli ölçüde tehlike arz eden işletmeler Türk Borçlar Kanunu md. 71’de,

“Önemli ölçüde tehlike arzeden bir işletmenin faaliyetinden zarar doğduğu takdirde, bu zarardan işletme sahibi ve varsa işleten müteselsilen sorumludur.

Bir işletmenin, mahiyeti veya faaliyette kullanılan malzeme, araçlar ya da güçler göz önünde tutulduğunda, bu işlerde uzman bir kişiden beklenen tüm özenin gösterilmesi durumunda bile sıkça veya ağır zararlar doğurmaya elverişli olduğu sonucuna varılırsa, bunun önemli ölçüde tehlike arzeden bir işletme olduğu kabul edilir. Özellikle, herhangi bir kanunda benzeri tehlikeler arzeden işletmeler için özel bir tehlike sorumluluğu öngörülmüşse, bu işletme de önemli ölçüde tehlike arzeden işletme sayılır.

Belirli bir tehlike hâli için öngörülen özel sorumluluk hükümleri saklıdır.

Önemli ölçüde tehlike arzeden bir işletmenin bu tür faaliyetine hukuk düzenince izin verilmiş olsa bile, zarar görenler, bu işletmenin faaliyetinin sebep olduğu zararlarının uygun bir bedelle denkleştirilmesini isteyebilirler”.

Şeklinde düzenlenmiştir. Sorumluluğun doğabilme şartı olarak iki ölçütün yer aldığı ve söz konusu işletmenin ya sıkça zarar doğurmaya yatkın olması ya da ağır zarar doğurmaya elverişli olması durumlarından birinin sorumluluğun doğması için yeterli olduğu örneğin masalara köfte satışı yapılan bir işletmede insanlar sık olarak zehirlenmedikleri veya ölüm,kalıcı hastalık gibi zararlara sebebiyet verilmediği için madde kapsamına girmeyeceği ileri sürülmektedir.¹⁵

¹³Örnek kararlar için bkz.Yargıtay Hukuk Genel Kurulu(YHGK),K.1976/2773(10.11.1976);Gümüş,Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri,515; Yargıtay Hukuk Genel Kurulu (HGK), E.2003/21-673, K.2003/641(12 Kasım 2003);Reisoğlu, Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler,197.

¹⁴ Kılıçoğlu, Borçlar Hukuku Genel Hükümler,424;Kayıhan-Ünlütepe,Borçlar Hukuku Genel Hükümler,304;Eren,Borçlar Hukuku Genel Hükümler , 572.

¹⁵ Gümüş,Türk Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri,520.

2.2.1. Tehlikeli Bir İşletme Faaliyeti Olması

Kanun maddesinde tehlikeli bir araçtan veya tehlikeli bir işlemde değil özellikle tehlike arz eden işletme faaliyetinden bahsedilmekte olup işletmeler haricinde tehlike arz eden faaliyetler için söz konusu kanun maddesi uygulama alanı bulmamaktadır.¹⁶

TBK md.71 yalnızca tehlikeli işletme faaliyetinden söz ettiği ve işletmenin ticari olmasını bir şart olarak öngörmediği için ticari olmayan işletmeler örneğin esnaf işletmeleri de kanun kapsamına dahildir ancak esnaf işletmeleri genelde çok büyük olmadığından ve bu işletmelerde yoğun tehlikeli işlemlere çok rastlanmadığından bu kapsama nadiren dahil olduğunu belirtmek gerekmektedir.¹⁷

Tehlikeli faaliyet içeren bir işletmeden zarar doğmuşsa işletmenin sahibinin gerçek kişi olup olmaması, ticari ,özel veya kamu tüzel kişisi olup olmaması da önem arz etmemekte olup örneğin bir belediyenin üretim tesisleri nedeniyle bir zararın meydana gelmesi durumunda da TBK md.71 uygulama alanı bulabilecektir.¹⁸

2.2.2. Tehlikeli Faaliyetin Sıkça veya Ağır Zararlar Meydana Getirmeye Yatkın Olması

TBK md. 71 önemli ölçüde tehlike arz eden işletmelere ilişkin genel bir düzenleme olsa da kanun maddesinde belirtilen şartları taşımayan işletmeler için söz konusu maddenin uygulanma olanağı yoktur.¹⁹

TBK md. 71 tehlikeli faaliyetin sıkça veya ağır zararlar meydana getirmesi halinde o işletmeyi önemli ölçüde tehlikeli saymaktadır. Bazı işletmelerde kullanılan enerji,malzeme , araç ve gereçler yapılan faaliyetler veya işlemler sık olmasa da ağır zararlar meydana getirmeye elverişli olup örneğin patlayıcı madde üreten ve bulunduran işletmelerin ve nükleer tesislerin ortaya çıkarabileceği zararlar böyledir.²⁰ Bazı işletmeler de kimi zaman ağır zararlara sebebiyet vermese de sık sık zarar meydana getirmeye elverişli olup motorlu taşıtların sebep olduğu trafik kazaları buna örnek verilebilir.²¹

¹⁶Haluk N. Nomer, Borçlar Hukuku Genel Hükümler (İstanbul : Beta, 2017),202;Kılıçoğlu,Borçlar Hukuku Genel Hükümler , 480 ; Oğuzman-Öz, Borçlar Hukuku Genel Hükümler,194.

¹⁷Kılıçoğlu , Borçlar Hukuku Genel Hükümler,481.

¹⁸Eren,Borçlar Hukuku Genel Hükümler,578; Gümüş,Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri,519;Kılıçoğlu , Borçlar Hukuku Genel Hükümler,481.

¹⁹Gümüş , Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri,519.

²⁰ Eren , Borçlar Hukuku Genel Hükümler , 578 ; Oğuzman-Öz, Borçlar Hukuku Genel Hükümler , 195; Kayıhan-Ünlütepe, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 306 ; Gümüş , Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri, 520.

²¹ Eren , Borçlar Hukuku Genel Hükümler , 579 ; Gümüş , Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri, 520.

Sonuç olarak bir işletmenin önemli ölçüde tehlike arz eden işletme kavramı içerisine girebilmesi için faaliyette kullanılan malzeme , araç ve güçler göz önünde bulundurularak söz konusu işletmenin aynı özellikteki uzman bir işletenin göstermiş olduğu tüm özenin gösterilmesi durumunda bile sık olmasa da ağır zararlar meydana getirmeye yatkın olup olmadığına veya ağır zararlar meydana getirmese de sık sık zarara sebebiyet verme riskini taşıyor olup olmadığına bakmak gerekmektedir.²²

Bahsi geçen işletmelerin meydana getirmeye elverişli olduğu sık veya ağır zararları alınacak tüm önlemlere rağmen tamamen önleyebilmek mümkün olmamakta zira işletme faaliyeti sık veya ağır zararlar doğurma riskini hep içerisinde barındırmakta ve her an ortaya çıkartabilmektedir.²³

Uzman bir kişinin güç ve yeteneklerinin sınırlarını aşarak, beklenen tüm tedbirlerin alınmasına ve gerekli tüm özenin gösterilmesine rağmen zararın doğma riskinin bulunması önemli ölçüde tehlike arz eden işletmelerdeki sorumluluğun subjektif unsurunu , işletme faaliyetinin sıkça ve ağır zararlar doğurmaya yatkınlığını karakteristik olarak içerisinde barındırıyor olması ise sorumluluğun objektif unsurunu oluşturmaktadır.²⁴

2.2.3.Zararın Tehlikeli Faaliyetin Karakteristik Riskinden Kaynaklanmış Olması

Bir işletme önemli ölçüde tehlike arz eden işletmeler kategorisine girdikten sonra işletmede meydana gelen her zararın TBK md.71 kapsamına girdiğini söylemek doğru olmamaktadır. Bu noktada meydana gelen riskin yukarıda sözü edilen işletmenin karakteristik riskinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı hususu önem arz etmektedir.²⁵

Önemli ölçüde tehlike arz eden işletmede sorumluluğun doğabilmesi için işletmenin kullandığı malzeme , araç veya güçlerin sebep olduğu tipik tehlikeden meydana gelen bir zarar gerekmekte olup bu anlamda örneğin patlayıcı madde üreten bir fabrikanın duvarının yıkılması neticesinde bir zarar oluşması durumunda bu sorumluluk doğmayacakken, patlayıcı maddenin patlaması sonucunda çıkan yangın dolayısıyla oluşan zararda TBK md.71 anlamında sorumluluk ortaya çıkacaktır.²⁶

Bilinen mücbir sebep hallerinden sayılan deprem , sel vb. hallerin ortaya çıktığı her durumda önemli ölçüde tehlike arz eden işletmelerden doğan sorumlulukta illiyet bağının kesilmeyeceğini örneğin patlayıcı madde üreten fabrikaya yıldırım düşmesi sonucunda

²²Gümüş , Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri, 520.

²³Antalya , Borçlar Hukuku Genel Hükümler , 449.

²⁴Eren , Borçlar Hukuku Genel Hükümler , 580; Antalya , Borçlar Hukuku Genel Hükümler , 457.

²⁵ Kayıhan-Ünlütepe, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 307.

²⁶ Gümüş,Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri, 521;Eren,Borçlar Hukuku Genel Hükümler,579;Aydın Tekdoğan,Borçlar Kanununa İlişkin Asliye Hukuk Davaları Cilt:2(Ankara:Seçkin,2022),1003.

hammadenin patlayarak zarara sebebiyet vermesi durumunda zarar yine karakteristik riskten doğduğundan TBK md.71 anlamında sorumluluğun doğacağını belirtmek gerekmektedir.²⁷

2.3.Önemli Ölçüde Tehlike Arz Eden İşletmelerden Doğan Sorumluluğa İlişkin Diğer Durumlar

2.3.1.Faaliyete İzin Verilmiş Olmasının Sorumluluğa Etkisi

Önemli ölçüde tehlikeli işletmeler genellikle edindikleri ruhsat veya izinle faaliyette bulunurlar ancak hukuk düzeni bu faaliyete izin vermiş olsa da işletmeyi karakteristik riskinden doğan zararlardan sorumlu tutmaktadır. ²⁸ Gerekli izinlerin alınıp alınmaması arasındaki fark zararın tazmininde ortaya çıkmakta olup tehlikeli işletme faaliyetinin gerekli izinleri almış olması durumunda doğan zararın uygun bir bedelle denkleştirilmesi söz konusuysa gerekli izinlerin alınmamış olması durumunda ek kusur meydana gelecek ve zarar görenin tüm zararı karşılanacaktır.²⁹

İşletme faaliyeti için gerekli izinlerin alınmaması ve zararın doğmuş olması durumu kusursuz sorumluluk durumunda meydana gelen munzam kusur haliyle benzer özellikler taşımakta olup kusursuz sorumlulukta sorumlu kişinin kusurunun olması da mümkündür ancak bu durum sonucu değiştirmemekte , sorumluya ek kusur yüklenmektedir ³⁰

2.3.2.Kurtuluş Kanıtı Getirilememesi

Önemli ölçüde tehlike arz eden işletmelerin kendine özgü yapısı gereğince uzman bir kişiden beklenen tüm özen gösterilse dahi meydana gelecek zararı tamamen önlemek mümkün olmamakta bu tarz işletmelerin karakterinde zarar verme konusunda tipik bir eğilim bulunmaktadır.³¹ İşte bu nedenle sorumlunun gerekli tüm önlemleri aldığını ispatlayarak sorumluluktan kurtulması mümkün değildir.

2.3.3.Özel Kanun Hükümlerinin Saklı Tutulması

İsviçre hukukunda tehlike sorumluluğuna ilişkin çok sayıda özel kanun oluşturulmasına rağmen hukukumuzda yeterli sayıda özel kanun ihdas edilmemiş olup bu durum kanun koyucuyu önemli ölçüde tehlike arz eden işletmelere ilişkin genel bir düzenleme yapma yoluna götürmüştür.³² TBK md.71'e göre şayet özel bir kanunda önemli ölçüde tehlike arz eden işletmelere ilişkin bir düzenleme yapılmışsa o işletme bakımında özel düzenleme uygulama alanı bulacaktır zira kanun özel kanun hükümlerini saklı tutmuştur.

Özel kanun hükümlerinin saklı tutulmasının anlamı TBK md. 71 'de yapılan genel düzenlemenin ikincil bir norm niteliğinde olduğunu göstermekte olup ayrıca özel kanun

²⁷ Gümüş,Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri, 522.

²⁸ Gümüş,Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri, 520.

²⁹ Kılıçoğlu,Borçlar Hukuku Genel Hükümler , 481 ; Gümüş , Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri, 521.

³⁰ Eren , Borçlar Hukuku Genel Hükümler , 568.

³¹ Eren , Borçlar Hukuku Genel Hükümler , 580

³² Antalya , Borçlar Hukuku Genel Hükümler , 452.

hükmüyle düzenlenmiş tehlike sorumluluğu halleri için TBK md.71’de belirtilen sık veya ağır zararlar doğuma koşulu aranmayacaktır.³³

Teknolojideki hızlı ilerlemeler neticesinde her geçen gün yeni bir tehlikeli faaliyet ortaya çıkmaktadır. Yasama organının bu hıza ayak uydurarak yeni ortaya çıkan tehlikeli her işletme için özel bir norm ihdas etmesi beklenemez. Tehlikeli işletmeye ilişkin genel düzenleme yapılmaması ihtimalinde tehlikeli faaliyetten zarar görenler, o konuda özel bir düzenleme yapılana kadar uğradıkları zararlar baş başa bırakılacaklardır.³⁴

Kanun koyucu genel bir düzenleme ihdas ederek özel kanunla düzenlenmemiş tehlikeli faaliyetten zarar görenlerin mağduriyetini önlemeye çalışmış , aynı zamanda özel kanun hükümlerini saklı tutarak özel olarak çerçevesi çizilmesi gereken tehlikeli faaliyetler için belirlenen özel kanun hükmünün uygulanmasının yolunu açmıştır.

Hukumumuzda özel olarak düzenlenmiş tehlike sorumluluğu hallerine örnek olarak araç işletenin sorumluluğunun düzenlendiği Karayolları Trafik Kanunu³⁵ , çevreyi kirletenin sorumluluğunun düzenlendiği Çevre Kanunu³⁶ , Türk Sivil Havacılık Kanunu³⁷ gösterilebilir.³⁸

2.4.Genel Olarak Önemli Ölçüde Tehlikeli İşletmelerde Sorumluluk

TBK önemli ölçüde tehlike arz eden işletmelerde işletme sahibini ve varsa işleteni zarardan müteselsil olarak sorumlu tutmuştur. Zarar gören, müteselsil borçluların hepsinden veya dilediği herhangi birinden borcun tamamını veya bir kısmını talep etme hakkına sahiptir.³⁹ Borçluların zarar görene karşı sorumluluğu borcun tamamı ödeninceye kadar sürer.

İşletme sahibi işletmeyi oluşturan tüm unsurlara sahip olan ve işletmeyi organizasyon ve ekonomik yönden kontrolünde tutan kişi olarak tanımlanabilecekken işleten ise işletme üzerinde kira sözleşmesi gibi sözleşmesel bir hakka dayanarak veya intifa hakkı gibi bir aynı hakka dayanarak veya izin , ruhsat gibi bir hakka dayanarak fiili olarak tasarrufta bulunan kişi olarak tanımlanabilir.⁴⁰

Bir işletmenin sahibi aynı zamanda işletmeyi kiracı olarak işletmesi için biriyle anlaşmışsa zarar doğması durumunda hem işletme sahibi hem de kiracı olarak işletmeyi işleten kişi zarar görene karşı müteselsilen sorumlu olacaklar ve bu sorumluluğun sonucu olarak zarar gören, iki sorumluya birden veya dilediği birinden zararının tazminini talep edebilecektir.⁴¹

³³ Yılmaz, Türk Borçlar Kanunu Çerçevesinde Önemli Ölçüde Tehlike Arz Eden İşletme İşletenin Sorumluluğu,20 ; Gümüş , Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri , 521.

³⁴ Yılmaz, Türk Borçlar Kanunu Çerçevesinde Önemli Ölçüde Tehlike Arz Eden İşletme İşletenin Sorumluluğu,19.

³⁵ Karayolları Trafik Kanunu (KTK), Resmi Gazete 18195 (18 Ekim 1983), Kanun No.2918, md.85..

³⁶ Çevre Kanunu (ÇK) , Resmi Gazete 18132 (11 Ağustos 1983) , Kanun No. 2872, md.28

³⁷ Türk Sivil Havacılık Kanunu (TSHK) , Resmi Gazete 18196 (19 Ekim 1983) , Kanun No.2920,md.134

³⁸ Yılmaz, Türk Borçlar Kanunu Çerçevesinde Önemli Ölçüde Tehlike Arz Eden İşletme İşletenin Sorumluluğu,21.

³⁹ Kayar, Borçlar Hukuku Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri ,215.

⁴⁰ Gümüş , Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri, 523 ; Antalya , Borçlar Hukuku Genel Hükümler , 455.

⁴¹ Reisoglu , Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 199.

Yargıtay bir kararında yüksek gerilim hattına kapılarak bir kişinin yaşamını yitirmesi şeklinde sonuçlanan olayda tehlike sorumluluğunu değerlendirmeyen bilirkişi raporunun hatalı olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁴²

3. İŞ HUKUKU KAPSAMINDA İŞVERENİN İŞ KAZALARINDAN KAYNAKLANAN SORUMLULUĞUNUN HUKUKİ NİTELİĞİ

3.1.İşverenin Hukuki Sorumluluğuna İlişkin Görüşler

Teknolojik gelişmeler , sanayideki yenilik ve değişimler yeni sektörlerin doğmasını , yeni işyerlerinin açılmasını , kimi zaman da mevcut işyerlerinde yeni alet ve oluşumların üretim süreçlerine katılmasını beraberinde getirmiş olup sürekli yenilenen bu döngü içerisinde iş kazalarının sayısı da giderek artmıştır. Bu artış sonucunda iş kazası neticesinde işverenin hukuki olarak nasıl bir sorumluluğunun oluşacağı ve bu sorumluluğun sınırlarının nasıl saptanacağı , uzun zamandır tartışılan ve belirlenmesi gereken hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hizmet ilişkisi işçi ve işveren arasında bir kişisel ilişki oluşmasını sağlamakta,işveren işçiyi her türlü zarardan ve işyerinde ortaya çıkabilecek her türlü tehlikeden korumakla yükümlü olup buna aykırı hareket etmesi nedeniyle işçinin bir zarara uğraması durumunda işverenin sözleşmeye aykırılık hükümlerine göre sorumlu olacağı ileri sürülmektedir.⁴³

İşçi,işyerinde işverene ait düzenin bir üyesi olarak kişisel ve ekonomik olarak işverene bağımlı olup işyeri düzeni noktasında da işverenin otoritesi altında onun kurmuş olduğu sisteme uymak zorundadır.⁴⁴İş sözleşmesi işçi ve işveren arasında sürekli ve kişisel bir ilişki kurar bu nedenle zaman içerisinde işçinin kişilik değerlerinin ön plana çıkarıldığı,işçiyi koruyucu düzenlemeler içeren sosyal boyutu yüksek bir niteliğe dönüşmüştür.⁴⁵

⁴²Davacı, murisi ...'nın, 01.11.2006 tarihinde kiracı olarak ikamet etmekte oldukları evlerinin damında TV antenini düzeltmeye çalışırken evin üstünden geçen yüksek gerilim hattına kapılarak yaşamını yitirdiğini belirterek maddi ve manevi tazminat talep etmiştir.Elektrik Kuvvetli Akım Tesisleri Yönetmeliğinin 5. maddesinde; 'Kuvvetli akım tesisleri her türlü işletme durumunda, cana ve mala herhangi bir zarar vermeyecek ve tehlike oluşturmayacak bir biçimde yapılmalıdır.Herhangi bir kimsenin dikkatsizlikle de olsa yaklaşabileceği uzaklıktaki kuvvetli akım tesislerinin gerilim altındaki bölümlerine (aktif bölümler) dokunulması olanaksız olmalıdır ve ilerideki bölümlerde belirtilen emniyet mesafeleri ile koruma önlemleri sağlanmalıdır.Ne var ki, hükme esas alınan bilirkişi raporunda tellerin olması gereken emniyet mesafesinden daha fazla uzaklıkta olduğu ve dava konusu olayın murisin dikkatsizliği ve tedbirsizliği sonucunda meydana geldiği belirtilmiş olmasına karşın, bu raporda, davalı ... şirketinin, kusursuz sorumluluk kapsamında yer alan tehlike sorumluluğuna ilişkin hiçbir değerlendirmeye yer verilmemiş olup, bu yönüyle bilirkişi raporunun dava konusu olay içeriğine uygun ve hükme esas alınabilecek nitelik ve yeterlilikte olmadığı anlaşılmaktadır.,Yargıtay 3.Hukuk Dairesi (HD), E.2018/7589,K.2019/9124(13 Kasım 2019)

⁴³ Turgut Öz vd,Borçlar Hukuku Özel Hükümler,(Ankara:Seçkin,2023),441;Cevdet Yavuz vd,Borçlar Hukuku Dersleri Özel Hükümler,(İstanbul:Beta,2024),518.

⁴⁴ Fikret Eren,Borçlar Hukuku Özel Hükümler,(Ankara:Yetkin,2020),543;Ercan Akyiğit,Bireysel İş Hukuku Ders Kitabı (Ankara:Seçkin,2020),25; Haluk Hadi Sümer, İş Hukuku, (Ankara:Seçkin, 2020),7.

⁴⁵Eren,Borçlar Hukuku Özel Hükümler,549;Akyiğit,Bireysel İş Hukuku Ders Kitabı,34.

İşçinin işverene ve işyerindeki düzene bağlı olarak çalışması meydana gelen iş kazalarında işverenin sorumluluğunun nasıl olması gerektiği sorusunu beraberinde getirmektedir.Çünkü işçinin işyerindeki düzene müdahale edebilmesi ve eksiklikleri tespit ederek giderebilmesi,önlem alabilmesi mümkün değildir.İşyerindeki mevcut faaliyetlerden yarar sağlayanın da işveren olduğu gözetildiğinde meydana gelen iş kazalarında ilk bakışta işverenin sorumluluk alması gerektiği düşüncesini uyandırmaktadır.

İş Hukuku hükümlerine bakıldığında işverenin iş kazasından doğan hukuki sorumluluğuna ilişkin mevzuatta bir düzenlemenin yer almadığını , bu nedenle işverenin sorumluluğunun verilen Yargıtay kararlarıyla gelişmiş ve olgunlaşmış olduğunu görmekteyiz.⁴⁶ Öğretide bazı yazarlar işverenin sorumluluğunun kusura dayandığını , bazı yazarlar ise kusursuz sorumluluğa dayandığını savunmaktadırlar.⁴⁷

Yargıtay’ın işverenin sorumluluğunun hukuki niteliği konusunda zaman içerisinde vermiş olduğu farklı kararlar olmakla birlikte son Yargıtay kararlarında istikrar kazanan görüş işverenin sorumluluğunun “kusurun objektifleştirilmesi” ilkesine dayandığı yönündedir.⁴⁸

3.1.1.İşverenin Kusurlu Sorumluluğuna İlişkin Değerlendirmeler

Türk hukuk sitemindeki temel düzenlemenin kusur sorumluluğuna dayanması , kusursuz sorumluluk durumlarının istisnai nitelikte olması ve kanunda özel bir düzenlemeyi gerektirmesi sebepleriyle işverenin sorumluluğunun kusur esasına dayandığını savunan yazarlar bulunmaktadır. ⁴⁹ İşverenin sorumluluğunun TBK md. 49 , md.417/2 (BK md.96, md.332) ‘ye dayanması sebebiyle bu maddeler dışında bir sorumluluk türü izafe etmenin doğru olmadığı düşünülmektedir.

İş Kanunu madde 77’ye göre işveren, işyerinde işçilerin sağlığını ve güvenliğini sağlamak amacıyla gerekli koşulları sağlamakla ve bu amaçla gerekli araçları bulundurmakla ayrıca İSG risk değerlendirmesi yaparak mevcut risklerin ve önleyici tedbirlerin neler olduğunun belirlemekle,işçinin yaşam,sağlık ve kişiliğinin korunmasına yönelik önlemler almakla yükümlüdür.⁵⁰

İş Hukukunda⁵¹işverenlerin işçilerin iş sağlığını ve güvenliğini sağlamak için gerekli olan tüm önlemleri alması gerekmekte olup bu önlemlerin alınmaması veya eksik alınması halinde işverenin gerçekleşen iş kazalarından dolayı sorumluluğu doğacaktır.⁵²

⁴⁶ Canan Ruhi - Ahmet Cemal Ruhi,İş Kazası veya Meslek Hastalıkları ile İlgili Tespit, Tazminat ve Rücu Tazminat Davaları ,(Ankara: Seçkin,2021),72.

⁴⁷ Ali Atıcı, İşverenin İş Kazasından Doğan Hukuki Sorumluluğu (Konya:Selçuk Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi,2010),63.

⁴⁸ Ruhi-Ruhi, İş Kazası veya Meslek Hastalıkları ile İlgili Davalar, 72.

⁴⁹ Leyla Kılıç, İşverenin İşyerinde İşçinin İş Sağlığı ve Güvenliğini Sağlama Yükümlülüğü (Konya:Selçuk Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi,2004),80.

⁵⁰Akyiğit,Bireysel İş Hukuku Ders Kitabı,456;Faruk Andaç,Türk İş Sağlığı ve Güvenliği Hukuku Uygulaması, (İstanbul:Legal,2022),121.

⁵¹ Türk İş Hukuku kast edilmektedir,bu çalışmamızda mehz karşılaştırma yapılmayacaktır.

⁵² Atıcı, İşverenin İş Kazasından Doğan Hukuki Sorumluluğu , 62.

Mevzuat hükümlerinde yer almasa da bilim ve teknolojinin gerektirdiği tüm tedbirlerin işveren tarafından alınması gerekmekte olup işveren işçilere iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerini eylemli olarak vermeli yalnızca ilgili hükümlerin yer aldığı belgelerin verilmesiyle yetinilmemelidir.⁵³Örneğin Yargıtay bir kararında el lambalarının koruyucu kafeslerini çıkartıp içerisine aslında uygun olmayan 300 wattlık ampul takan ve şehir elektriğini doğrudan el lambalarına bağlayarak tehlike yaratan işverenin kusurlu olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴

Yargıtay başka bir kararında işçinin de kusuruyla işverene verdiği her türlü zarardan sorumlu olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵ Yargıtay kararlarına baktığımızda işçinin de işverenin de kusuruyla verdiği zarardan sorumlu tutulduğunu görmekteyiz. Esasen işverenin işyerindeki yönetim yetkisi, işçi ve işveren arasındaki bağımlılık ilişkisi , ekonomik dengesizlik , işçinin işverene göre daha güçsüz bir konumda yer alması hem işçinin hem işverenin yalnızca kusura dayalı olarak sorumlu tutulmasının kanaatimizce hakkaniyete uygun olmadığını göstermektedir.

İşverenin iş sağlığı ve güvenliğini sağlamakla yükümlü olması durumu işverenin işçiye karşı olan gözetme borcunun bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶ İşverenin gözetme borcu yalnızca iş sağlığı ve güvenliği alanında geçerli bir kavram değildir zira işverenin gözetme borcu sözleşmeden kaynaklanan bir sorumluluk niteliğindedir ve gözetme borcuna aykırılıktan dolayı bir zarar oluşması durumunda iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili bir durum olmasa dahi işverenin tazminat sorumluluğu gündeme gelebilecektir.⁵⁷

Haksız fiil sorumluluğunda zararı ve sorumlusunu işçi ispat etmeliyken sözleşme sorumluluğu ispat bakımından işçi için daha avantajlı bir süreç olarak görünmektedir.

İşverenin sorumluluğunun kusurlu sorumluluk esasına dayandığını savunan bazı yazarlara işverenin işyerinde en küçük detayına kadar her türlü önlemi alabilmesi mümkün olmadığı gibi işçinin uğradığı her türlü zarardan işvereni sorumlu tutmak doğru olmayıp işverenin işyerinde almış olduğu tüm tedbirlere rağmen işçinin kusurundan veya dikkatsizliğinden bir zarar oluşmuşsa işvereni sorumlu tutmamak gerekmektedir.⁵⁸

İşverenin kusura dayanan sorumluluğunu kabul eden bazı yazarlara göre mevzuat hükümlerinde işverenin kusursuz sorumluluğuna ilişkin bir hüküm yer almadığından ve ağır bir sorumluluk türü olan kusursuz sorumluluğun yalnızca kanunla açıkça düzenlenmesi gerektiğinden işverenin kusursuz sorumluluk hükümlerine göre sorumlu tutulması mümkün değildir.⁵⁹

İş sağlığı ve güvenliği noktasında tüm tedbirleri alan işverenle hiçbir tedbir almayıp iş kazasının meydana gelmesine sebebiyet veren işverenin her ikisinin de kusursuz sorumluluk

⁵³ Fahrettin Korkmaz-Nihat Seyhun Alp,Bireysel İş Hukuku,(Ankara:Seçkin,2019),165.

⁵⁴ Yargıtay 9.Hukuk Dairesi (HD), 22692/6815(15 Nisan 1974)

⁵⁵ Yargıtay 9.Hukuk Dairesi (HD), E.2015/1642,K.2015/10040 (11 Mart 2015)

⁵⁶ Kılıç, İşverenin İşyerinde İşçinin İş Sağlığı ve Güvenliğini Sağlama Yükümlülüğü,77.

⁵⁷ Kılıç, İşverenin İşyerinde İşçinin İş Sağlığı ve Güvenliğini Sağlama Yükümlülüğü,77.

⁵⁸ Kılıç, İşverenin İşyerinde İşçinin İş Sağlığı ve Güvenliğini Sağlama Yükümlülüğü,81.

⁵⁹ Tuncay Senyen Kaplan, Bireysel İş Hukuku,(Ankara:Gazi,2019),208.

hükümlerine göre sorumlu tutulmasının hakkaniyete uygun olmadığı ve bu nedenle işverenin kusursuz sorumluluğunun kabulünün doğru olmadığını ileri süren yazarlar bulunmaktadır.⁶⁰

3.1.2.İşverenin Kusursuz Sorumluluğuna İlişkin Değerlendirmeler

Türk İş Hukuku öğretisinde işverenin işçiyi gözetme borcundan dolayı bazı yazarlar işverenin sorumluluğunun kusursuz sorumluluğa dayandığını savunmaktadırlar.⁶¹İşyerinde iş sağlığı ve güvenliğini sağlama noktasında asıl sorumluluk işverene ait olup işverenin bu sorumluluğu hem özel hukuk ve kamu hukukundan ileri gelmekte ve işçiyi gözetme borcunun bir parçası niteliğindedir.⁶²İşverenin işçiyi gözetme borcu; işverenin meydana gelen veya gelebilecek zararlardan işçiyi korumasını ifade eden,sınırları belli olmayan çok geniş bir borç olup işçiyi gözetme borcu içinde en kapsamlı yükümlülükler iş sağlığı ve güvenliğini sağlama noktasında toplanmaktadır.⁶³

Türk İş Hukukunda işverenin kusursuz sorumluluğunu savunan yazarların gerekçeleri arasında tam olarak bir görüş birliğinin bulunduğunu söylemek mümkün olmayıp kimi yazarlar bu durumu işçi ve işveren arasındaki bağımlılık ilişkisinden dolayı işçinin korunmasının zorunlu olmasına dayandırmakta ve aksine bir düzenleme olmadıkça İş Hukuku'nda kusur sorumluluğunun reddedilmesi gerektiğini ifade etmekte kimi yazarlara göre ise BK md.332'de yer alan hakkaniyet kelimesinin hakkaniyet sorumluluğu olarak yorumlanması gerektiğini belirtmektedirler.⁶⁴

Kusursuz sorumluluk toplumsal düşünceler ve sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak ortaya çıkmış ve zarar göreni zararlı tek başına bırakmama ve zarar göreni koruma düşüncesi iş kazalarından doğan sorumluluklarda işverene kusursuz sorumluluk olarak yansıtılmıştır.⁶⁵ Kusursuz sorumluluğun ortaya çıkışıyla ilgili ilk bölümde yaptığımız açıklamalar esas itibarıyla burada da geçerlidir.⁶⁶

İşverenin kusursuz sorumlu olduğu kabul edilirse işveren, işçinin uğradığı zararları kusurlu olup olmamasına bakılmaksızın tazmin etmekle yükümlü olacak , işverenin sorumluluğunun doğması için uygun nedensellik varlığının bulunması yeterli olacaktır.

İşveren işçiyi gözetme borcu veya iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini eksiksiz olarak sağlamış olsa bile zararın oluşmuş olması durumunda bu durum herhangi bir şey ifade etmeyecek işveren kusursuz sorumlu olarak işçinin zararını karşılamakla yükümlü

⁶⁰ Serdar Solak,Türk Hukukunda İşverenin İş Kazasından Doğan Sorumluluğu, (İstanbul:Legal,2020),17.

⁶¹ Kılıç, İşverenin İşyerinde İşçinin İş Sağlığı ve Güvenliğini Sağlama Yükümlülüğü,82.

⁶² Öner Eyrenci vd. İş Hukuku, (İstanbul:Beta,2020),368.

⁶³ Sümer, İş Hukuku,90.

⁶⁴ Aktr, Kılıç, İşverenin İşyerinde İşçinin İş Sağlığı ve Güvenliğini Sağlama Yükümlülüğü,83-84; Aktr. Atıcı, İşverenin İş Kazasından Doğan Hukuki Sorumluluğu , 64.

⁶⁵ Atıcı, İşverenin İş Kazasından Doğan Hukuki Sorumluluğu , 63.

⁶⁶ Bkz.1.1.Kusursuz Sorumluluk Hali Olarak Tehlike Sorumluluğu Başlığı.

tutulacaktır.⁶⁷ Kusursuz sorumlulukta kusurları olmasa bile sorumlu tutulan kişiler zararın doğumuna kusuruyla sebep olan kişilere rücu hakkına sahip olabilecektir.⁶⁸

İş ilişkisi içerisinde işçinin işverene bağımlılığı ve işverenin işçi karşısındaki ekonomik üstünlüğü işçinin işverene karşı korunması ilkesinin benimsenmesine neden olmuş ayrıca yine işçinin zayıf konumundan dolayı iş hukukuna ait herhangi bir kuralda tereddüt yaşanması durumunda işçi lehine yorum yapılmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.⁶⁹ İşçinin korunması ilkesi işçinin iş kazalarından kaynaklanabilecek vücut bütünlüğüne yönelik zararlara karşı korumayı da içermektedir.

Sorumluluk için mutlaka kusurun aranması modern hayat, makineleşme ve sanayinin geldiği noktaya bakıldığında yetersiz görünmektedir. İşverenin sorumluluğunun kusur sorumluluğuna dayandığını savunan kimi yazarlara göre BK md.332 ve md.96 hükümleri işçiyi korumada yetersiz kalmakta ve söz konusu düzenlemelerin yetersiz kalması nedeniyle bir kanun boşluğu bulunmakta ve söz konusu boşluk işçi lehine yorum ilkesi de gözetilerek doldurulmalıdır.⁷⁰

İş Hukukunda her ne kadar işçi yararına yorum ilkesi mevcutsa da bu ilkenin sınırlarından biri de mevzuatın açık hükümleri olup mevzuatın tüm hükümlerinin işçi lehine yorumlanacağı sonucuna ulaşmak mümkün olmayıp kusursuz sorumluluk durumu istisnai nitelikte olduğu için yorum yoluyla arttırılması kanımızca hukuka uygun görünmemektedir.⁷¹

Diğer bir görüş ise işverenin sorumluluğunu tehlike sorumluluğu olarak değerlendirmekte ve işyerindeki tehlike derecesinin veya zararın meydana gelme sıklığının sorumluluğun türüne etki etmeyeceği, yeni teknolojik gelişmeler ve sanayileşme karşısında tehlike derecesinin ve sıklığının araştırılmasının bir faydası olmayacağını dolayısıyla işyerinde mevcut tüm risklerin ve tehlikelerin kusursuz sorumluluğa vücut vereceğini ifade etmektedir.⁷² Zira tehlike sorumluluğunda tehlikeli faaliyetin faydalarından yararlanan bunun külfetlerine de katlanmalıdır.⁷³

3.2.Yargıtay Kararlarına Göre İşverenin Sorumluluğu

3.2.1.İşverenin Sorumluluğunun Kusura Dayandığını Kabul Eden Kararlar

İşverenin sorumluluğunun hukuki niteliği hakkındaki görüş farklılıkları Yargıtay kararlarına yansımış ve Yargıtay bu konuda değişik zamanlarda farklı kararlar vermiş olup ilk

⁶⁷ Ruhi - Ruhi, İş Kazası veya Meslek Hastalıkları ile İlgili Davalar, 73.

⁶⁸ Kılıçoğlu, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 424.

⁶⁹ Akyiğit, Bireysel İş Hukuku Ders Kitabı, 33.

⁷⁰ Nazan Güleriyüz Şiviloğlu, İş Sağlığı ve Güvenliğinin Sağlanmasında İşverenin Sorumluluğu ve Sınırlandırılması (Kocaeli :Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 94.

⁷¹ Nuri Çelik vd. İş Hukuku Dersleri (İstanbul: Beta, 2023), 24.

⁷² Kılıç, İşverenin İşyerinde İşçinin İş Sağlığı ve Güvenliğini Sağlama Yükümlülüğü, 83.

⁷³ Birgül Yiğit, Genel Tehlike Sorumluluğu (Ankara :Seçkin, 2022), 110.

kararlarında işverenin sorumluluğunu haksız fiil sorumluluğu olarak değerlendirmiş ve işverenin sorumluluğunun kusura dayandığını kabul eden kararlar vermiştir.⁷⁴

“ Davacılar murisi olan Önder Ateş'in Davalı E. C. Tic. Ltd.Şti'ne ait su dağıtım işyerinde dağıtım elemanı olarak çalıştığı, 10.03.2000 tarihinde saat 13.00'te önceden teslim ettiği su bedeline almak üzere işverence Mega Center isimli alışveriş merkezinde bulunan Şemad Derneğine gönderildiği, asansör bozuk olduğu için asansör kabini katta bulunmadığı halde asansör kapısının açılması sonucu kabininin katta olup olmadığını kontrol etmeden adımını içeri atarak 4.kattan asansör boşluğuna ve alt katlarda bulunan kabinin üzerine düşerek öldüğü, saat 15.00 sıralarında işverene ölüm haberinin bildirildiği, asansör kapısında uyarıcı levha bulunmadığı dosya içerisindeki bilgi ve belgelerden anlaşılmaktadır.(...)

İşyerinde meydana gelen iş kazaları nedeniyle işverenin hukuki sorumluluğunun niteliği Yargıtay'ın önceki kararlarında da benimsediği görüşe göre, kusura dayanmaktadır. İsviçre ve Türk Hukuk Sisteminde özel bir düzenleme söz konusu olmadıkça asıl olan kusur sorumluluğudur. İşverenin kusurlu eylemi ile zarar arasında uygun bir illiyet bağı yoksa, işverenin sorumluluğundan söz edilemez. (...) Öncelikle belirtilmelidir ki, bir olayın iş kazası olarak nitelendirilmesi, işverenin her durumda bu kazadan sorumlu tutulmasını gerektirmez. Sosyal Sigortalar Kanunu kapsamında bir iş kazasından iş verenin sorumlu olması için, iş verenin iş güvenliği önlemlerini alma ve özen gösterme yükümlülüğüne aykırı davranışı veya ihmal göstermesi sonucu kaza meydana gelmiş olmalıdır. Diğer bir deyişle, Özel Daire bozma ilamında da değinildiği üzere oluşan kazadan sorumlu olabilmesi için iş verenin kusurunun kanıtlanmış olması gerekir.(...)

Eldeki davada ise, dosya içindeki bilgi ve belgelerden; olay tarihinde kayden dahili davalı SS İstanbul Gıda Toptancıları İmalat Sanayi vs. Yapı Kooperatifi'ne ait olan yapının 4.katında bulunan asansörün bozuk olduğu, kata kabinsiz geldiği, merdiven boşluklarının ışıklandırılmadığı, asansör önüne uyarıcı levha konulmadığı belirlenmiş olduğuna göre, bilirkişilerin raporlarında bildirdiği gibi işverenin işçisine el feneri gibi aydınlatma aracı vermesi İstanbul gibi bir yerde bulunan binada pek de hayatın olağan akışına uygun düşmemektedir. Bilirkişi raporunda belirtildiği gibi işverenin işçinin her gittiği binayı önceden kontrol etmesi de hayatın olağan akışına aykırı olup, kendisinden beklenemez. Aksi halde, asansöre normal şartlarda binilse dahi içerisinde iken de bakımının yapılmaması yada asansörün teknik arızası nedeniyle ipinin kopması, asansör kurallarına uymayarak ara boşluklarına sıkışması gibi sebeplerle bir kazanın gerçekleşmesinde de davalı iş vereni aynı düşünce ile sorumlu tutmak gerekecektir ki, bu sınırsız bir sorumluluk anlamını doğuracaktır. Gerçekleşen kazada işverenin işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili alabileceği bir tedbir bulunmadığı görüşü Kurul görüşmelerinde çoğunluk bulduğundan, işverene kusur yükleyen bilirkişilerin görüşünü esas alan Yerel Mahkemenin bu yöndeki gerekçesine iştirak edilmemiştir.”

⁷⁴ İştâ Cengiz,” İşverenin İş Kazasından Doğan Hukuki Sorumluluğu”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 34 (Nisan 2018), 133.

O halde, Özel Daire bozma ilamında ve yukarda açıklanan gerekçelerle, davalı işveren E. şirketine kusur yüklenemeyeceğinden, davalı işverene karşı açılan davanın reddine karar verilmeli, diğerleri hakkında da oluşan bu sonuca göre değerlendirme yapılarak hüküm kurulması gerekmektedir.’’⁷⁵

3.2.2.İşverenin Sorumluluğunun Kusursuz Sorumluluğa Dayandığını Kabul Eden Kararlar

Yargıtay hakkaniyet, tehlike, çıkar ilkesi gibi ilkelerden yola çıkarak işverenin sorumluluğunun kusursuz sorumluluk olduğu noktasında kararlar vermiştir.

‘İş kazalarında ise işverenin sorumluluğu akti bir sorumluluk olup, bu yön, kasdı veya işçilerin sağlığını koruma ve iş güvenliği ile ilgili mevzuat hükümlerine aykırı hareketi veyahut suç sayılır bir eylemi sonucunda meydana gelen zararlardan başka, tehlike (risk) nazariyesine dayalı kusursuz sorumluluğu da içerir. Zira işveren iş aktiyle işçisini iş ve işyeri tehlikelerine karşı korumayı taahhüt ettiği gibi, çağın gelişmiş teknolojisinin yarattığı fakat önlenmesi mümkün olmayan tehlikelerden doğacak zararları da taahhüt etmiş sayılır. Üçüncü kişinin davranışı sonucu meydana gelen tehlikeleri de bu tehlike kavramı içinde düşünmek icabeder. Bu hususlar hizmet sözleşmesinde açıkça gösterilmiş olmasa bile, niteliği itibariyle aktin içeriğinde var demektir.

Hizmet sözleşmesinin bu kapsamı ve niteliği işverenin sorumluluğu açısından uygun sebab, sonuç bağlantısının kabulü için yeterlidir. Esasen olayda kaza ile görülmekte olan iş arasında illiyet bağı gerçekleşmiştir.

Bu itibarla iş kazalarında temel ilke, işverenin, kazalı işçisinin kendi kusuru dışındaki zararlandırıcı olaylarından sorumlu olacağıdır.’’⁷⁶

3.2.3.İşverenin Kusurun Objektifleştirilmesi İlkesine Göre Sorumlu Olduğunu Kabul Eden Kararlar

Yargıtayın vermiş olduğu son kararlarında belirtmiş olduğu kusur belirlenirken objektif ölçütlerin kabul edilmesini belirten kusurun objektifleştirilmesi ilkesi işyerleri aynı olan işverenlerden benzer davranışların beklenmesini, işyerleri farklı risk grubunda bulunan işverenlerden farklı davranışların beklenmesini ifade eder.⁷⁷

Kusurun objektifleştirilmesi ilkesine göre işverenlerin alması gereken iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin her işletmenin özellikleri, ihtiyaçları ve riskleri göz önünde tutularak

⁷⁵ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu (HGK), E.2010/21-36, K.2010/67 (3 Şubat 2010).

⁷⁶ Yargıtay 9.Hukuk Dairesi(HD) , E.1981/11284 , K. 1981/15904 (29 Aralık 1981).

⁷⁷ Ruhi - Ruhi,İş Kazası veya Meslek Hastalıkları ile İlgili Davalar,76-77.

işletmeye özgü olarak belirleneceği ve her işverenden beklenen önlemlerin farklı olabileceği ileri sürülmektedir.

İşverenlerden işletmelerine has ve mevzuatta yer almasa bile bilim ve teknolojinin gerektirdiği her türlü önlemi alması beklenmekte ve işverenler bilgisizlik,ekonomik güçsüzlük gibi kişisel sebepler öne sürerek sorumluluktan kurtulamamakta,işverenlerin sorumluluğu bu şekilde kusursuz sorumluluğa benzer bir yaklaşımla ele alınmaktadır.⁷⁸

‘Dosyadaki kayıt ve belgelerin incelenmesinden; davacılar murisi sigortalı H. Ç.'in, davalı DSİ tarafından kiralanan 63 ... 292 plaka sayılı ve dava dışı N. B... İnş. Gıda San. Ve Tic. Ltd. Şti.nin şoförü yine dava dışı M. B.'nin kullandığı aracı anahtar üzerinde takılı vaziyette terk etmesi üzerine ve Muris sigortalı Hasan'ın Harran ilçesi sulama kanallarından sulama kapakları adı verilen 3. çekten telsizle çağrılması üzerine anahtar takılı aracı hareket ettirerek 2. çek ile 3. çek arasında seyrederken araç hakimiyetini kaybederek ve su kanalına düşerek vefat ettiği, SGK Teftiş Kurulu Başkanlığı tarafından olayın iş kazası olduğunun tespit edildiği, 21.11.2011 tarihli kusura dair bilirkişi raporunda %10 oranında dava dışı M. B.'in, %90 oranında kazalının kusurlu olduğunun belirtildiği, 24.5.2012 tarihli kusura dair bilirkişi raporunda %20 oranında davalı DSİ'nin, %20 oranında sürücü M.'un, %60 oranında kazalı sigortalının kusurlu olduklarının belirtildiği, hükme esas alınan Mahkemenin 2009/12 esas sayılı rücuat tazminat yargılaması sırasında aldırılan 19.10.2007 tarihli kusura dair bilirkişi raporunda %40 oranında M. B.'in, %60 oranında kazalının kusurlu olduklarının belirtildiği, DSİ'nin kusursuz olduğunun belirtildiği anlaşılmaktadır.(...)

Gerek, 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 77. maddesi gerekse 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 4. ve 5. maddeleriyle bunu uygun olarak çıkarılan iş güvenliği yönetmelikleri hükümleri işverenin sorumluluğunu objektifleştiren kriterler olarak değerlendirilmelidir Bu sebeple mevzuatta yer alan teknik iş güvenliği kurallarına uyulmaması işverenin kusurlu davranışı olarak kabul edilmelidir. Ancak, işveren sadece anılan yazılı kurallara değil, yazılı olmayan ve teknolojinin gerekli kıldığı önlemlere aykırı davrandığında da kusurlu görülerek oluşan zararı karşılamalıdır.

Öte yandan, objektifleştirilen kusur, kusur sorumluluğunu kusursuz sorumluluğa yaklaştırsa da, onu kusursuz sorumluluk haline dönüştürmez. Çünkü, bu halde dahi işverenin sorumluluğu için kusurun varlığı şarttır. Kusurun objektifleştirilmesi kriterinin yanısıra, Türk Borçlar Kanunu'nun 417/2. maddesinin. Anayasa hükümleri ve 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 4. maddesi kapsamında yorumlanması da işverenin sorumluluğunu oldukça genişletecektir. ’’⁷⁹

Kusurun objektifleştirilmesi ilkesi İş Kanun’unda geçmemekte,daha çok Yargıtay kararlarında geliştirildiği için net bir tanıımı yapılamamaktadır.Bu yönüyle hukuki güvenliği

⁷⁸ Ruhi - Ruhi, İş Kazası veya Meslek Hastalıkları ile İlgili Davalar, 76-77; Akyiğit, Bireysel İş Hukuku Ders Kitabı, 456.

⁷⁹ Yargıtay 21.HD. E.2014/10603 , K. 2015/2375 (12 Şubat 2015).

zedelenebileceği ve yoruma açık olması nedeniyle söz konusu belirsizliğin işçi aleyhine bir sonuç doğurma olasılığı da bulunmaktadır.

3.3.Önemli Ölçüde Tehlike Arz Eden İşletmeler ve İşverenin Hukuki Sorumluluğunun Karşılaştırılması

Önemli ölçüde tehlike arz eden işletmeler sık sık zarar doğurmaya elverişli olan işletmeler veya sık sık zarar doğurmasa dahi ağır zararlar doğurmaya elverişlidir. Bu işletme sahiplerinin sorumluluğu kanundaki özel düzenlemeden dolayı kusursuz sorumluluk niteliğindedir.

İş Hukuku bağlamında işverene işçiyi gözetme borcu ve gerekli tüm iş güvenliği tedbirlerini alma borcu yüklenmiştir. Teknolojideki ve sanayideki gelişmelerle birlikte her gün yeni bir araç veya yöntem iş hayatına girmekte ilk bakışta önemli ölçüde tehlikeli işletme gibi görünme de sık sık iş kazalarının meydana gelmesiyle bünyesinde büyük bir riski her zaman barındıran işletmeler bulunmaktadır.

TBK’da önemli ölçüde tehlikeli işletmeleri tanımlayan kanun maddesinden yola çıkarak ağır zararların tam olarak ne olduğu , sık sık zararın meydana gelmesi cümlesinden iş kazasının meydana gelme sıklığının tam olarak ne olduğu da net değildir. Kanun maddesinin yorumu ve önemli ölçüde tehlikeli işletmelerin hangi işletmeler olduğu yargı kararlarına bırakılmıştır. Gelişen yeni durumlarla birlikte öncesinde önemli ölçüde tehlikeli olmayan bir işletme faaliyetinin bu kapsama girmesi de mümkündür.

İş hayatındaki hemen hemen tüm işletmelerde ölümlü bir iş kazasının meydana geldiği kuşkusuzdur.Bu risk işverenin gerekli tüm önlemleri almasına rağmen her zaman işletmenin faaliyetiyle bitişiktir ve her an ortaya çıkabilir.

Hukukumuzda KTK’da⁸⁰ araç işletenin kusursuz sorumlu olduğunun düzenlenme sebeplerinden biri de trafikte her an bir kazanın ortaya çıkabilme ihtimali ve trafiğe çıkan her aracın kaza riskini bünyesinde barındırıyor olmasıdır. Yargıtay bir kararında bu sorumluluk türünü tehlike sorumluluğu olarak kabul etmiş ve motorlu araç işletenin ağırlaştırılmış objektif sorumluluk uyarınca kusuru olmasa bile sorumlu olacağını belirtmiştir.⁸¹

Yargıtay başka bir kararında motorlu araç işletenin sorumluluğu için işletenin,araç sürücüsünün veya aracın işletilmesine katılan yardımcı kişilerin kusurunun aranmadığını ve

⁸⁰ Karayolları Trafik Kanunu(KTK),Resmi Gazete 18195(13 Ekim 1983),Kanun No.2918,md.85/1.

⁸¹ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu,E.2011/4-824,K.2012/134(14 Mart 2012); Tekdoğan,Borçlar Kanununa ilişkin Asliye Hukuk Davaları,1014.

sorumluluk için zararın, motorlu aracın işletilmesinden dolayı doğmuş olmasının yeterli olduğunu belirtmiştir.⁸²

Trafik kazalarında olduğu gibi işletmelerin hemen hemen hepsinde iş kazası meydana gelme olasılığı vardır. Dolayısıyla işverenin kusursuz sorumluluğunu nükleer faaliyetler vb işletmelerle sınırlandırmak kanımızca doğru değildir. Zira günümüzde önemli ölçüde tehlikeli işletme sıfatına girmese de önemli ölçüde tehlikeli işletmelerden daha büyük ve daha sık iş kazalarının meydana geldiği işletmeler de bulunmaktadır.

Yakın zamanda Sakarya'nın Hendek ilçesinde bulunan makarna fabrikasında büyük bir patlama meydana gelmiştir.⁸³ Patlamanın nedenini araştıran uzmanlar makarna fabrikası olmasından dolayı unlu gıdalarla çalışıldığını belirtmekte ve unun ince ve granül halinde havada asılı kalabilme özelliğinden dolayı patlayıcı atmosfer oluşturması ve toz patlamasına neden olmuş olabileceğini değerlendirmektedirler.⁸⁴

Makarna fabrikalarının ilk bakışta önemli ölçüde tehlikeli bir işletme olmadığı izlenimi mevcuttur ancak böyle bir işletmede dahi kullanılan ham maddenin özelliğinden dolayı patlamalar meydana gelebilmektedir.⁸⁵

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda⁸⁶ iş sağlığı ve güvenliğine aykırılık durumunda işin durdurulması başlıklı madde içerisinde maden,metal ve yapı işleri ile tehlikeli kimyasallarla çalışılan,büyük endüstriyel kazaların olabileceği işyerlerinden bahsetmektedir.Çok tehlikeli sınıfları bunlarla sınırlandırmak mümkün olmadığı gibi TBK'daki ilgili hükümlerle de bağlantı kurulmadığı için uygulamada oluşturulan tehlike sınıfları ile TBK'daki ilgili hükümler arasında tam olarak bir uyum sağlanamadığı gözler önüne serilmektedir.

Önemli ölçüde tehlikeli işletme sıfatına sahip olmayan böyle işletmelerde işverenin sorumluluğunu yalnızca kusura dayandırmak İş Hukukunun işçiyi koruyan en temel ilkesine ve sosyal devlet anlayışına tamamen aykırıdır. Bu noktada Yargıtayın vermiş olduğu son kararlarında işverenin sorumluluğunu meydana gelen her somut olay çerçevesinde değerlendirmesini olumlu bulmaktayız.

⁸²Yargıtay Hukuk Genel Kurulu,E.2012/4-107,K.2012/326(30 Mayıs 2012); Tekdoğan,Borçlar Kanununa İlişkin Asliye Hukuk Davaları,1022.

⁸³Anadolu Ajansı(AA),Sakarya'da Makarna Fabrikasındaki Patlamada 1 Kişi Hayatını Kaybetti, 30 Kişi Yaraland'' (Erişim 24 Aralık 2024) <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/sakaryada-makarna-fabrikasindaki-patlama-1-kisi-hayatini-kaybetti-30-kisi-yaralandi/3330750>

⁸⁴Üsküdü Üniversitesi, ''Sakarya'daki Makarna Fabrikasında Patlama Neden Oldu'' (Erişim 24 Aralık 2024) <https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/56887/sakaryadaki-makarna-fabrikasindaki-patlama-neden-oldu>

⁸⁵Bkz. Tabloda makarna , şehriye, kuskus ve benzeri mamullerin imalatı çok tehlikeli sınıfta yer almamaktadır''İşyeri Tehlike Sınıfları Listesi'' (Erişim 26 Haziran 2025) <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16909&MevzuatTur=9&MevzuatTertip=5>

⁸⁶İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu(İSGK), Resmi Gazete 28339(20 Haziran 2012),Kanun No.6331,md.25.

4.SONUÇ

İşverenin iş kazalarındaki sorumluluğunun hukuki niteliği öğretide ve Yargıtay kararlarında çokça tartışılmıştır. İşverenin kusurlu sorumluluğunun kabul edilmesi durumunda işverenin işyerinde iş güvenliği noktasında gerekli tüm önlemleri alması ve işçiyi gözetme borcuna uygun olarak üzerine düşen tüm görevleri yerine getirmesi ve işverene atfedilecek herhangi bir kusurun bulunmaması durumunda meydana gelen zarardan işvereni sorumlu tutmak mümkün değildir.

İşverenin kusursuz sorumlu olduğunun kabulü durumunda nedensellik bağı içerisinde gerçekleşen tüm iş kazaları sonucu meydana gelen zararlardan işvereni sorumlu tutmak mümkün olacaktır. İşvereni kusurlu veya kusursuz olmasından bağımsız olarak her durumda zarardan sorumlu tutmak işvereni iş güvenliği tedbirlerini alma noktasında teşvik edememek anlamına gelmekte olup her türlü tedbiri alan işveren ile hiçbir tedbir almayan işveren arasında sorumluluk noktasında bir fark olmaması iş kazalarının sayısında artış olarak yansiyabilir.

Önemli ölçüde tehlike arz eden işletmelerdeki gibi kusursuz sorumluluk durumlarında sorumluluğun doğması için kusur bir şart olarak bulunmamakla birlikte sorumlunun bir de kusurunun bulunması ek kusur olarak kişiye yükletilmektedir. İşverenin sorumluluğunun kusursuz sorumluluk olarak kabul edilmesi durumunda işverenin ek kusurunun bulunup bulunmamasına göre farklı yaptırımlar ve tazminat miktarının belirlenmesi bu olumsuz durumun önüne geçecek ve işvereni iş güvenliği tedbirlerini alması noktasında teşvik edecektir. Önemli ölçüde tehlikeli işletme sıfatına sahip olmasa da sık sık veya ağır iş kazalarının meydana geldiği işletmeler bulunmaktadır. Böyle işletmelerde işverenin sorumluluğunu kusura dayandırmak olumsuz sonuçlara sebep olacaktır.

Önemli ölçüde tehlikeli işletme sıfatının yalnızca nükleer enerji santralleri, havai fişek fabrikaları vb işletmelere verilmesi de yanlıştır. İlk bakışta iş kazasına sebebiyet vermeyecek gibi görünen bir ham madde farklı maddelerle etkileşimi veya kullanım şekli itibarıyla büyük iş kazalarına sebep olabilmektedir. Hemen hemen her gün iş hayatına ve üretim sürecine yeni bir yöntem yeni bir alet katılmaktadır. Bunların her an takibini yapmak oldukça zordur. Bu nedenle kanımızca işverenin sorumluluğunun kusursuz sorumluluğa yaklaştırılması hatta kanunda bir düzenleme yapılarak kusursuz sorumluluk atfedilmesinin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Zira işçi de işverene karşı kusuruyla vermiş olduğu zararlardan sorumludur. Böyle bir durumda işverene bağımlı olarak çalışan işçi ve işveren arasında hiçbir fark kalmayacaktır.

TBK'da adam çalıştıranın sorumluluğu dahi kusursuz sorumluluk olarak düzenlenmiştir ve adam çalıştıran çalıştırdığı kişinin üçüncü kişilere verdiği zarardan kusursuz olarak sorumlu durumdadır. Adam çalıştıranın sorumluluğu böyleyken işverenin kusursuz sorumluluğunu yalnızca önemli ölçüde tehlike arz eden işletmelerle sınırlamak doğru değildir. TBK'da kusursuz sorumluluk olarak yer verilen önemli ölçüde tehlike arz eden işletmelerin sınırı tam olarak belirlenmiş değildir. Uygulamada patlayıcı madde üreten ve bulunduran işletmelerin ve nükleer tesislerin önemli ölçüde tehlikeli işletme sayıldığını görmekteyiz ancak sık sık iş kazasının meydana geldiği su fabrikası , makarna fabrikası gibi tehlikeli ham maddelerin

kullanılmadığı işletmeleri de bu kapsamda değerlendirmek faydalı olabilir. Bunun için söz konusu işletmelerde risk analizi yapmak ve iş kazalarının hangi aralıklarla meydana geldiğinin ve vermiş olduğu zarar boyutunun tespitinin yapılması ve yapılan risk değerlendirmelerinin belli aralıklarla tekrarlanması ve güncellenmesi faydalı olacaktır.

İşverenin sorumluluğunun hukuki niteliğinin belirlenmesi açılacak tazminat davalarında büyük öneme sahiptir. Bu nedenle işverenin sorumluluğunun hukuki niteliği konusunda mevzuatta ayrıca bir düzenlemenin yapılması Yargıtay'ın kararlarında yer verdiği kusurun objektifleştirilmesi ilkesinin yasal bir temele oturtulması faydalı olacaktır. İşletmelerdeki çalışan sayısı, kullanılan aletler ve ham maddeler dikkate alınarak işverenin sorumluluğunun sınırlarının yeniden çizilmesinin yararlı olacağı kanaati taşımaktayız.

KAYNAKÇA

Akyiğit , Ercan. Bireysel İş Hukuku Ders Kitabı . Ankara:Seçkin,2020. 452-474

Alper, Yusuf. Sosyal Sigortalar Hukuku. Bursa: Dora, 2019.

Andaç, Faruk. Türk İş Sağlığı ve Güvenliği Hukuku Uygulaması. İstanbul: Legal, 2022.

Antalya , Gökhan (ed.) . Borçlar Hukuku Genel Hükümler . Ankara: Seçkin, 2019.

Atıcı, Ali. İşverenin İş Kazasından Doğan Hukuki Sorumluluğu. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Cengiz, İştahar .'' İşverenin İş Kazasından Doğan Hukuki Sorumluluğu''. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 34 (Nisan 2018).

Çelik , Nuri vd. İş Hukuku Dersleri . İstanbul: Beta, 2023.

Eren , Fikret. Borçlar Hukuku Genel Hükümler . Ankara : Legem Yayınevi , 2023.

Eren, Fikret. Borçlar Hukuku Özel Hükümler. Ankara: Yetkin, 2020.

Eyrenci , Öner vd. İş Hukuku. İstanbul: Beta, 2020.

Gümüş, Mustafa Alper . Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri . Ankara : Yetkin , 2021.

Kayar, İsmail. Borçlar Hukuku Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri. Ankara : Seçkin , 2019.

Kayıhan , Şaban - Ünlütepe , Mustafa . Borçlar Hukuku Genel Hükümler . Ankara : Seçkin , 2018.

Kılıçoğlu , Ahmet M. Borçlar Hukuku Genel Hükümler. Ankara : Turhan Kitabevi,22.Baskı,2018

Korkmaz ,Fahrettin - Alp,Nihat Seyhun. Bireysel İş Hukuku.Ankara:Seçkin,2019.

Nomer,Haluk N. Borçlar Hukuku Genel Hükümler. İstanbul : Beta, 2017.

Oğuzman ,M.Kemal - Öz, M.Turgut . Borçlar Hukuku Genel Hükümler . İstanbul:Vedat Kitapçılık,2017.

Öz.Turgut vd,Borçlar Hukuku Özel Hükümler.Ankara:Seçkin,2023.

Reisoğlu , Safa . Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler . İstanbul :Beta, 2012 .

Ruhi , Canan - Ruhi,Ahmet Cemal. İş Kazası veya Meslek Hastalıkları ile İlgili Tespit, Tazminat ve Rücuat Tazminat Davaları . Ankara: Seçkin,2021.

Senyen Kaplan ,Tuncay. Bireysel İş Hukuku.Ankara:Gazi,2019.

Şiviloğlu , Nazan Gülyüz . İş Sağlığı ve Güvenliğinin Sağlanmasında İşverenin Sorumluluğu ve Sınırlandırılması . Kocaeli :Kocaeli Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi,2010.

Solak,Serdar.Türk Hukukunda İşverenin İş Kazasından Doğan Sorumluluğu.İstanbul:Legal,2020.

Sümer,Haluk Hadi. İş Hukuku. Ankara:Seçkin, 2020.

Tekdoğan.Aydın.Borçlar Kanununa İlişkin Asliye Hukuk Davaları Cilt:2.Ankara:Seçkin,2022.

Yavuz,Cevdet vd.Borçlar Hukuku Dersleri Özel Hükümler.İstanbul:Beta.2024.

Yılmaz, Zeynep Gül . Türk Borçlar Kanunu Çerçevesinde Önemli Ölçüde Tehlike Arz Eden İşletme İşletenin Sorumluluğu . Ankara : Çankaya Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi , 2019.

Yiğit, Birgül. Genel Tehlike Sorumluluğu . Ankara :Seçkin , 2022.

VERGİ USUL KANUNUNA GÖRE SAHTE BELGE DÜZENLEMEK VE KULLANMAK SUÇU ACCORDING TO TAX PROCEDURE LAW FORGERY AND USE OF FORGED DOCUMENTS

Doç. Dr. Soner Hamza ÇETİN

İzmir Barosuna Kayıtlı Avukat

sonerhamza@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2641-619X>

ÖZET

Belgede sahtecilik suçları esas itibariyle Türk Ceza Kanunu (TCK)'nın m. 204 ila 208 maddeleri arasında düzenlenmiştir. Bununla birlikte, Kanun koyucu verginin devlet gelirleri içerisindeki önemini göz önünde bulundurarak, vergi hukuku bakımından sahtecilik suçunu ayrıca düzenlemiştir. Çünkü 213 sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK), m.359/b hükmüne göre, vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen, saklama ve ibraz mecburiyeti bulunan defter, kayıt ve belgeleri yok edenler veya defter sayfalarını yok ederek yerine başka yapraklar koyanlar veya hiç yaprak koymayanlar, belgelerin asıl veya suretlerini tamamen veya kısmen sahte olarak düzenleyenler veya bu belgeleri kullananlar, TCK'nın bu hükümlerine göre değil, VUK'nın 359/b hükmüne göre daha ağır bir biçimde cezalandırılmaktadır. Bunun yanı sıra VUK'da düzenlenmiş olan bu sahtecilik suçu, TCK'da yer alan düzenlemeden daha dardır. Çünkü Vergi Usul Kanununa göre ancak gerçek bir muamele veya durum olmadığı halde bunlar varmış gibi düzenlenen belge, sahte belgedir. Aynı hükmün birinci fıkrasına göre ise, defter, kayıt ve belgelerin tahrif edilmesi veya gizlenmesi veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenlenmesi veya bu belgelerin kullanılması daha az cezayı gerektiren ayrı bir suç olarak düzenlenmiştir. Bu suç ise yanıltıcı belge düzenlenmesi ve kullanılması olarak isimlendirilmektedir.

Bu bildiri ile gerçek bir muamele veya durum olmadığı halde bunlar varmış gibi düzenlenen sahte belgeler ele alınmakta olup, yanıltıcı belge düzenlenmesi ve kullanılması, ayrı bir suç ve ayrı bir incelemenin konusunu oluşturacağı için çalışmanın dışında tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sahtecilik, Sahte Belge, Vergi Suçu, Vergi Kaçakçılığı.

ABSTRACT

Forgery offenses are mainly regulated under Articles 204 to 208 of the Turkish Penal Code (TPK). In addition, considering the importance of tax in state income, the Turkish legislator has regulated the crime of forgery specifically in terms of tax law. According to Article 359/b of the Turkish Tax Procedure Law No. 213, those who destroy the books, records and documents that are kept or issued in accord with the tax laws and which are obliged to be kept and submitted, or those who destroy the pages of the books and replace them with other pages or do not replace them at all, or those who forge the original or copies of the documents in whole or in part, or those who use these documents, are punished more severely according to Article 359/b of the Turkish Tax Procedure Law, not according to these provisions of the Turkish Penal Code. On the other hand, this forgery offense regulated in the Turkish Penal Code is more comprehensive than the one regulated in the Turkish Tax Procedure Law. Therefore, according to the Turkish Tax Procedure Law, a forged document is a document that is issued as if there is a real transaction or situation, even though there is no real transaction or situation. According to the first paragraph of the same Article, falsification

or concealment of books, records and documents or issuing or using misleading documents in terms of their content is regulated as a separate offense that requires a lesser punishment.

This offense is defined as the issuance and use of misleading documents. This study focuses on forged documents that are issued as if there is no real transaction or situation, and the offense of issuing and using misleading documents is excluded from this study as it would constitute a different offense.

Keywords: Forgery offenses, Forged Document, Tax Crime, Tax Evasion Crimes,

1. GİRİŞ

Vergi, kamu hizmetlerinin finansmanında en önemli kaynaklardan biridir. Bu nedenle, ödenmesi istenilen verginin, eksiksiz ve zamamanda tahsili son derece önemlidir. Verginin, eksiksiz olarak toplanabilmesi için devletin vergi mükellefleri üzerinde bir kısım yaptırımlar uygulaması zaman zaman gerekli olabilmektedir. Bu nedenle, verginin tarh, tahakkuk ve tahsilinin etkin bir biçimde sağlanabilmesi için etkin bir ceza sisteminden de istifade edilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu nedenle, 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK)’nda da vergi kabahatleri ve vergi suçları kabul edilerek bunlar cezai yaptırıma bağlanmıştır. Kanun, kabahatler karşılığında idari yaptırımları belirlemiş, vergi suçları bakımından ise adli ceza niteliğinde olmak üzere hürriyeti bağlayıcı ceza (hapis cezası) öngörmüştür. VUK, “Ceza Hükümleri” başlıklı “Dördüncü Kitabının İkinci Kısımının Üçüncü Bölümünde” 359.maddesinde içinde “sahte belge düzenlemek ve kullanmak suçu” da bulunan vergi suç ve cezalarını düzenlemiştir. Maddenin kenar başlığı ise “Kaçakçılık Suçları ve Cezaları” şeklindedir.

Buna göre; vergi kaçakçılığı suçları, içinde sahte belge düzenlemek ve kullanmak suçunu da barındıran ve toplam altı grup suçtan oluşmaktadır. Bunlardan birinci grup suçlar; “Vergi kanunlarına göre tutulan veya düzenlenen ve saklanma ve ibraz mecburiyeti bulunan; defter ve kayıtlarda hesap ve muhasebe hileleri yapılması, gerçek olmayan veya kayda konu işlemlerle ilgisi bulunmayan kişiler adına hesap açılması, veya defterlere kaydı gereken hesap ve işlemleri vergi matrahının azalması sonucunu doğuracak şekilde tamamen veya kısmen başka defter, belge veya diğer kayıt ortamlarına kaydedilmesidir” (m.359/a-1).

İkinci grup suçlar ise; “Defter, kayıt ve belgelerin tahrif edilmesi veya gizlenmesi veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge düzenlenmesi veya bu belgelerin kullanılması” (m.359/a-2) suçudur.

Üçüncü suç grubu inceleme konumuzu oluşturan; “Vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklama ve ibraz mecburiyeti bulunan defter, kayıt ve belgelerin yok edilmesi veya defter sayfalarını yok edilerek yerine başka yaprakların konulması veya hiç yaprak konulmaması veya belgelerin asıl veya suretlerini tamamen veya kısmen sahte olarak düzenlenmesi veya bu belgelerin kullanılmasıdır (m.359/b)

Dördüncü suç grubu “Bu Kanun hükümlerine göre ancak Maliye Bakanlığı ile anlaşması bulunan kişilerin basabileceği belgelerin, Bakanlık ile anlaşması olmadığı halde basılması veya bilerek kullanılmasıdır (m.359/c).

Beşinci grupta yer alan suçlar ise: “Hazine ve Maliye Bakanlığınca yetkilendirilmediği halde, ödeme kaydedici cihaz mührünün kaldırılması, donanım veya yazılımının değiştirilmesi veya yetkilendirilmiş olsun ya da olmasın ödeme kaydedici cihazın hafıza birimlerine, elektronik devre elemanlarına veya harici donanım veya yazılımlarla olan bağlantı sistemine ya da kayıt dışı satışın önlenmesi için kurulan elektronik kontrol ve denetim sistemleri veya ilgili diğer sistemlere fiziksel veya bilişim yoluyla müdahale edilerek; gerçekleştirilen satışlara ait mali belge veya bilgilerin cihazda kayıt altına alınmasının engellenmesi, cihazda kayıt altına alınan bilgilerin değiştirilmesi veya silinmesi, ödeme kaydedici cihaz veya bağlantılı diğer donanım ve sistemler ya da kayıt dışı

satışın önlenmesi için kurulan elektronik kontrol ve denetim sistemleri veya ilgili diğer sistemler tarafından Hazine ve Maliye Bakanlığı veya diğer kamu kurum ve kuruluşlarına elektronik ortamda iletilmesi gereken belge, bilgi veya verilerin iletilmesinin önlenilmesi veya bunların gerçeğe uygun olmayan şekilde iletilmesine sebebiyet verilmesi suçlarıdır (m.359/ç).

Altıncı ve son grupta yer alan suçlar ise bu hükme 30.11.2022 gün ve 7423 sayılı Kanunun 1. Maddesi ile eklenmiştir. Buna göre, “3/1/2002 tarihli ve 4733 sayılı Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkol Piyasasının Düzenlenmesine Dair Kanun ile düzenlenen piyasalarda, Hazine ve Maliye Bakanlığınca yetki verilip verilmediğine bakılmaksızın, mükerrer 257 nci maddenin birinci fıkrasının (6) numaralı bendi kapsamında vergi güvenliğini sağlamak amacıyla kullanılmasına zorunluluk getirilen özel etiket ve işaretlerle ürünlerin etiketlenmesi veya işaretlenmesi ve etiketlenen veya işaretlenen ürün bilgilerinin kurulan veri merkezine aktarılmasını sağlayan sisteme fiziksel veya bilişim yoluyla müdahale edilerek Hazine ve Maliye Bakanlığına elektronik ortamda iletilmesi gereken belge, bilgi veya verilerin iletilmesinin önlenilmesi veya bunların gerçeğe uygun olmayan şekilde iletilmesine sebebiyet verilmesi suçlarıdır (m.359/d).

2. SUÇUN KANUNİ TANIMI

İnceleme konusunu oluşturan, sahte belge düzenlemek ve kullanmak suçu, 213 sayılı VUK 359/b hükmünde yer almaktadır. Buna göre; “Vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklama ve ibraz mecburiyeti bulunan defter, kayıt ve belgeleri yok edenler veya defter sahifelerini yok ederek yerine başka yapraklar koyanlar veya hiç yaprak koymayanlar veya belgelerin asıl veya suretlerini tamamen veya kısmen sahte olarak düzenleyenler veya bu belgeleri kullananlar, üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Gerçek bir muamele veya durum olmadığı halde bunlar varmış gibi düzenlenen belge, sahte belgedir”.

Sahte belge düzenlemek ve kullanmak suçu bir vergi kaçakçılığı suçudur. En geniş anlamı ile vergi kaçakçılığı suçu, vergi ziyaı aranmaksızın, kanunda yazı fiillerin kasten işlenmesiyle devletin vergi alanında koymuş olduğu düzen bozucu davranışlardır. Burada vergi ziyaı yani bir vergi kaybının doğmuş olmasına gerek bulunmamaktadır. Bu nedenle şekli bir suçtur¹.

Suçun tanımından da anlaşılacağı üzere, burada getirilen düzenleme TCK’da sahtecilik suçları için yapılan düzenlemelerden kısmen farklı olup özel bir düzenleme niteliğindedir. Çünkü, TCK’da sahtecilik suçu bakımından resmi belge ve özel belge ayrımı yapılmakta olup; Kanunun 204/1. maddesine göre; bir resmi belgeyi sahte olarak düzenleyen, gerçek bir resmi belgeyi başkalarını aldatacak şekilde değiştiren veya sahte resmi belgeyi kullanan kişi cezalandırılmaktadır. Hükmün ikinci fıkrasına göre, görevi gereği düzenlemeye yetkili olduğu resmi bir belgeyi sahte olarak düzenleyen, gerçek bir belgeyi başkalarını aldatacak şekilde değiştiren, gerçeğe aykırı olarak belge düzenleyen veya sahte resmi belgeyi kullanan kamu görevlisi cezalandırılacaktır. Özel belgede sahtecilik suçunu düzenleyen TCK’nın m. 207/1 hükmüne göre ise; bir özel belgeyi sahte olarak düzenleyen veya gerçek bir özel belgeyi başkalarını aldatacak şekilde değiştiren ve kullanan kişi, bu hükmün ikinci fıkrasına göre ise “bir sahte özel belgeyi bu özelliğini bilerek kullanan kişi de yukarıdaki fıkra hükmüne göre cezalandırılacaktır.

Her iki Kanun tarafından da kullanılmakta olan “sahte kelimesi esasen Farsça bir sözcük olup, bir şeyin aslına benzetilerek yapılması, düzme, düzmece anlamına gelmektedir². Sahtecilik ise bu sıfattan türetilmiş bir isim olarak sahte şeyler yapmak, gerçeği herhangi bir şekilde değiştirilmesi anlamına gelmektedir.

¹ Şenyüz, 2022, s. 437.

² Develioğlu, s.2012.

TCK'da yer alan bu sahtecilik suçları ile alakalı olarak; belgenin sahte olarak düzenlenmesi ile gerçek belgenin taklidinin düzenlenmesinin³; veya belgenin sahte olarak üretilmesinin, gerçekte olmayan bir belgenin gerçekmiş gibi meydana getirilmesinin kast edildiği⁴; bunun yanı sıra belgenin sahte olarak düzenlenmesinin, önceden var olan veya aslında var olmayan bir belgenin düzenlenmesi biçiminde olabileceği ifade edilmektedir⁵. Çünkü, TCK m.204/2'de kamu görevlisinin işleyeceği resmi belgede sahtecilik suçu bakımından ayrıca gerçeğe aykırı belge düzenlemek seçimlik hareketine yer verilmiştir. Bu nedenle, belirtilen sahte belge düzenlemek ve değiştirmek maddi sahtecilik suçu olarak kabul edilirken, kamu görevlisinin düzenlemeye yetkili olmadığı belgeyi gerçeğe aykırı olarak düzenlemesi fikri sahtecilik olarak anılmaktadır⁶.

Buna göre sahte belge düzenlenmesi ve kullanılması eylemi bakımından eylem vergilendirme ile ilgili ise VUK m.359/b hükmü, vergilendirme ile ilgili olmaması durumunda ise özel belgede sahtecilik suçu için öngörülen TCK m.207 hükmü uygulanacak demektir⁷. Bunun yanı sıra şunun da ifade edilmesi gerekir ki vergi suç ve cezalarının TCK'dan ayrı bir şekilde özel bir kanun ile düzenlenmiş olması onun suç ve ceza olma özelliğinde bir eksiklik olarak değerlendirilemez⁸. Çünkü, TCK m.5 hükmü gereğince, TCK'nın genel hükümleri tüm bu özel kanunlarda yer alan suçlar bakımından da geçerli olacaktır. Bu hükme göre, "bu kanunun genel hükümleri, özel ceza kanunları ve ceza içeren kanunlardaki suçlar hakkında da uygulanır". Bunun yanı sıra özel kanunda düzenlenen suç için getirilen düzenleme ile TCK'nın farklı düzenlemelerinin bulunduğu durumlarda ise sorun genel kanun özel kanun ayrımı ve özel kanunun öncelikle uygulanması gerektiği ilkesi göz önünde bulundurularak çözümlenecektir.

3. SUÇ İLE KORUNAN HUKUKİ DEĞER

Eylemin suç olarak kabul edilmesi ile korunmak istenen hukuki değer, kanun ile korunan ve suçun ihlal ettiği hak veya menfaattir⁹.

Genel olarak resmi belgede sahtecilik suçlarının cezalandırılması ile korunmak istenen hukuki değer, kamu güveni yani özel veya kamu hukukunun kanıtlama gücü tanıdığı şey, şekil ve alametlere karşı duyulan genel güven olduğu hususundaki kabul¹⁰, bu suçlar bakımından da geçerlidir. Yani bu suçlar ile korunan hukuki değer, de kamunun güveni olduğunu söylemek mümkündür¹¹. Çünkü, Yargıtay CGK kararında da ifade edildiği gibi "Bir hak veya olayın delilini teşkil edebilen yazılara varaka değeri tanınınca bu gibi yazıların sahtelikten uzak kalmasında kamu güveninin bulunduğu, bu gibi yazıların gerçek olduğuna inanma zorunluluğunun esası sahteliğin hangi nedenle kamu güvenliğini sarstığının anlaşılması bakımından önemlidir"¹²

Bunun yanı sıra burada bu suç ile korunan hukuki değer, ağırlıklı olarak hazine yararı olmak üzere kamu güveni ve mükelleflerin mali gücüne göre eşit şekilde vergiye tabi tutulduklarına dair inançından oluşan hibrit (karma) bir yapıya sahip olduğu da dile getirilmiştir¹³.

4. SUÇUN MADDİ UNSURLARI

³ Erman, 1988 s.329.

⁴ Artuk vd, 2022, s.391.

⁵ Özbek vd, 2021, s.839)

⁶ Özbek, vd, 2021, s.842; Tezcan vd, 2023, s.686; Soyaslan, 2023, s. 414; Güngör, 2010, s. 75.

⁷ Şenyüz, 2022, s.386.

⁸ Şenyüz, 2022, s.385.

⁹ Ünver, 2003; Erem, 1968; Erem, 1971; Toroslu, 1970; Koca ve Üzülmöz, 2023; Demirbaş, 2023; Özgenç, 2022; Centel, vd., 2023.

¹⁰ Özbek vd, 2021, s. 836.

¹¹ Karakoç, 2019, s.317; Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 332, 349.

¹² Yargıtay CGK, 04.04.1983, 6-13/155.

¹³ Geçer, 2021, s. 57.

4.1.Fail

Genel anlamda suçun faili, suçun kanuni tanımında yer alan fiili gerçekleştiren kişidir¹⁴. Failin bir fiili işlemiş sayılması için, o fiili, bizzat yapmış olması gerekmez. Bir aracı kullanan kişi de, suçun faili sayılır¹⁵.

VUK m.359 hükmünün kaleme alınış biçiminden suçun asli maddi failinin herkes olabileceği anlaşılmaktadır¹⁶. Çünkü bu madde yükümlü veya sorumlunun değil, saklama ve ibraz yükümlülüğü bulunan defter, kayıt ve belgeler üzerinde suç teşkil eden bir takım eylemleri gerçekleştiren kişinin cezalandırılacağını ifade etmektedir. Bu nedenle, yükümlü, sorumlu, muhasebeci ya da üçüncü kişiler de bu suçun faili olabilirler. Ancak suç ve cezanın şahsiliği ilkesi göz önünde bulundurularak, yükümlü ve sorumluların iştirakleri olmadıkça, kendilerine ait defter ve belgeler üzerinde başkalarının gerçekleştiren eylemlerden dolayı sorumluluklarının olmayacağını da söylemek gerekir¹⁷. Yargıtay kararlarının da bu doğrultuda olduğu söylenmelidir¹⁸.

Vergi suçları bakımından fail gerçek kişinin vergi mükellefi olduğu durumlarda, vergi ödevi gerçek kişi tarafından yerine getirileceği için vergi mükellefi olan gerçek kişi suçun faili olacaktır. Mükellefin vergi işlerini yaparken yardımcı personelden istifade ediyor olması, onun cezai sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Önemli olan, yardımcı personelin, vergi mükellefinin emir ve talimatı ile hareket edip etmediğinin tayin ve tespit edilmesidir. Çünkü VUK m.8/3 hükmü gereğince, defter ve belge düzenleme, tutma sorumluluğunun başkasına devredilmiş olması, sorumluluğun kalktığı anlamına gelmemektedir.

Küçük ya da kısıtlılar bakımından ise, VUK m.332 hükmünde, bu kişilerin kendilerine izafeten veli, vasi veya kayyımının vergi kanununa aykırı hareketlerinden dolayı ceza sorumluluklarını bulunmadığı açıkça belirtilmektedir. Böylesi bir durumda veli, vasi veya kayyımın sorumlu olacağını söylemek gerekir¹⁹.

Adi ortaklıklar bakımından kanuni temsilci olsun veya olmasın suç teşkil eden eylemleri gerçekleştiren kişi suçun faili olarak kabul edilecektir²⁰.

Tüzel kişiler bakımından cezai sorumluluk pek tabidir ki tüzel kişinin yasal temsilcisine ait olacaktır. Çünkü VUK'nun 333. Maddesine göre; 359. maddede yazılı suçların işlenmesi durumunda, 359 ve 360. maddelerde yazılı cezalar ancak bu fiilleri işleyenler gerçek kişi temsilciler hakkında uygulanacaktır. Bununla birlikte, tüzel kişinin birden fazla kanuni temsilcisini bulunması durumunda, suçun, eylem ve fikir birliği içerisinde işlendiğinin belirlenmesi halinde, temsil yetkisinin bölüşümündeki ağırlık ve sınırlar dikkate alınarak, suçun ayrıntısını bilen ve oluşumunda rolü bulunan temsilcinin sorumlu tutulması gerekir²¹.

¹⁴ Hafizoğulları ve Özen, 2010; Değirmenci, 2008; Garofalo, 1957; Özgenç, 2022; Özbek, vd., 2023; Artuk, vd., 2023; Akbulut, 2023; Hakeri, 2023; Koca ve Üzülmöz, 2023.

¹⁵ Gramatica, 2005, Zafer, 2021.

¹⁶ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s.318.

¹⁷ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s.319.

¹⁸ Yargıtay 11.CD., 06.06.2001, 2001/5490, 2001/6353.

¹⁹ Erman, 1988, s.27; Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s.320.

²⁰ Yargıtay 11.CD., 04.10.2001, 2001/8652, 2001/9034, Kaşıkçı ve Rençber 2023, s.321; Geçer, 2021, s.253.

²¹ YCGK, 17.12.1990, 312/340, Şenyüz, 2022, s.418; Aynı doğrultuda kararlar için bkz.: 11.CD., 11.10.2021, 2021/3900, 2021/813; Yargıtay 19.CD., 09.12.2015, 2015/2982, 2015/8334; Yargıtay 11.CD., 27.09.2001, 2001/5007, 2001/8710.

Tüzel kişinin kanuni temsilcisinin emir ve talimatı doğrultusunda hareket eden, tüzel kişinin personelinin pek tabidir ki bu durumda bir cezai sorumluluğu söz konusu olamaz²². Şirket temsilcisinin şirket iş ve işlemlerini vekalet verdiği kimse tarafından gerçekleştirdiği durumlarda ve özellikle akraba ilişkisinin söz konusu olduğu bu hallerde ise esas itibariyle işlemleri yürüten vekilin, gerçek fail olarak sorumlu tutulması gerekmektedir²³.

Bunun yanı sıra, Yargıtay vermiş olduğu bir kararı ile “Değişik amaçlarla, örneğin kişisel bir çıkar sağlamak, mükellefi zor durumda bırakmak için fiili işleyen personelin tüzel kişinin temsilcisinin istek, irade ve onayı olmadan işlediği bir fiilden dolayı tüzel kişinin temsilcisinin sorumluluğu olması gerektiğini” belirlemiştir²⁴.

4.2. Mağdur

Suçun mağduru, kendisine karşı suç işlenen kimsedir²⁵. Başka bir deyişle, suç teşkil eden fiil ile ihlal edilen menfaatin sahibi, suçun mağdurudur²⁶. Mağdur, ceza yargılamasında “suç ile ihlal olunan varlık veya menfaatin sahibi” olarak tanımlanmış ve yargısal kararlarda “suçun konusunun ait olduğu kişi ya da kişiler” olarak kabul edilmiştir²⁷. Bununla birlikte, suç sayılan fiilden zarar gören herkes değil, sadece bu fiil ile ihlal olunan ve cezai korumanın konusunu oluşturan varlık ya da menfaatin sahibini anlamak gerekir²⁸.

Tüm sahtecilik suçlarında olduğu gibi bu suçlarda da korunan hukuki değer kamu güveni olduğundan bu suçların da mağduru toplumu oluşturan bireylerin tamamı²⁹ ya da devlet olduğu³⁰ ifade edilmiştir. Bu nedenle suçtan zarar gören devlet adına hazine tarafından CMK m.238 hükmüne göre, mahkemeye verilecek bir dilekçe ile ya da katılma istemine ilişkin beyanın duruşma tutanağına geçirilmesi sureti ile hazine, davaya katılabilir ve katıldığı takdirde gerekli kanun yollarına başvurma hakkına da elde etmiş olur³¹.

4.3. Maddi Konu

Üzerinde suçun meydana geldiği, “insan veya şey” suçun maddi konusu olarak ifade edilmektedir³².

Bu suçların maddi konusu, vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklama ve ibraz mecburiyeti bulunan defter, kayıt ve belgelerdir³³. VUK uyarınca elektronik ortamda tutulan defter, kayıt ve belgeler de bu suçun konusunu oluşturabilir³⁴.

Başka kanunların tutulmasını emrettiği defter ve düzenlenmesini zorunlu kıldığı belgeler bu suçun konusu oluşturmaz. Bu nedenle vergi kanunlarında belirtilmemiş olan belgelerin sahte olarak düzenlenmiş olması durumunda söz konusu bu suç değil fakat düzenlenen belgenin niteliğine göre,

²² Yargıtay 11.CD., 27.09.2001, 2001/5007-8710, Yiğit, 2004, s.410; Şenyüz, 2022, s.420; Yargıtay 19.CD., 09.12.2015, 2015/2982, 2015/8334; Yargıtay 11.CD., 27.01.2001, 2001/5007, 2001/8710.

²³ Yargıtay 19.CD., 21.10.2015, 2015/4369, 2015/5959; Yargıtay 11.CD., 14.03.2019, 2016/1144, 2019/2663.

²⁴ Yargıtay 11.CD., 27.09.2001, 2002/5007, 2001/8710, Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 459.

²⁵ Koca ve Üzülmüş, 2023; Demirbaş, 2023; Özbek, vd., 2023; Özgenç, 2022; Hakeri, 2023.

²⁶ Toroslu, 2011.

²⁷ Örneğin, YCGK., 13.12.2016 gün 2014/507 E., 2016/1237 K.; YCGK., 2017/21 E., 2018/311 K olduğu gibi.

²⁸ Özgenç, 2022; Katoğlu, 2012.

²⁹ Şenyüz, 2022, s.454.

³⁰ Geçer, 2021, s. 280.

³¹ Yargıtay 9.CD., 05.11.1882, 1982/3307, 1982/3437, Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s.342.

³² Önder, 1992; Centel, vd., 2023; Erem, 1971; Artuk, vd., 2023; Özbek, vd., 2023; Koca ve Üzülmüş, 2023; Hakeri, 2023; Özgenç, 2022; Demirbaş, 2023.

³³ Karakoç, 2019, s. 315; Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s.447; Candan, 2022, s.266.

³⁴ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s.332; Geçer, 2021, s.225-249.

TCK yazılı özel veya resmi belgede sahtecilik suçu meydana gelebilir. Aynı şekilde belgenin vergi kanunları uyarınca saklanması mecburi olan bir belge olması tek başına yeterli değildir.

Belge aynı zamanda vergi kanunlarına göre düzenlenen bir belge olmalıdır. Örneğin; engelli olmadığı halde, ücretinin vergilendirilmesi bakımından veya özel tüketim vergisi bakımından getirilen engellilik muafiyetinden yararlanabilmesi için sahte bir engellilik raporu düzenlenmesi durumunda, böylesi bir engelli raporu, VUK m.242 ve 253 hükümleri bakımından saklanması ve ibrazı mecburi bir belge ise de engellilik raporu VUK'da ismen belirtilen ve nasıl düzenlenmesi gereken belgeler arasında gösterilmediği için, böylesi bir engellilik raporu VUK bakımından sahte belge olarak değerlendirilemez. Bunun TCK anlamında bir sahtecilik suçunun konusunu oluşturduğundan söz etmek gerekir³⁵.

Noter tasdiki gereken belgelerin bu tasdik yapılmadığı halde sahte olarak düzenlenmesi durumunda, belge kaçakçılık suçunun maddi konusunu oluşturamaz. Nitekim Danıştay 3. Dairesi tarafından, “noterce tasdiki olmayan sevk irsaliyeleri VUK 227/3 hüküm gereğince hiç düzenlenmemiş sayılacağı için, notere tasdikli olmayan sevk irsaliyeleri düzenleyen fail hakkında VUK m.353/2 hüküm gereğince özel usulsüzlük cezası kesilmesi uygun görülmüştür³⁶.

4.4. Fiil

213 sayılı VUK 359/b hükmüne göre, suçu oluşturan fiiller; vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklama ve ibraz mecburiyeti bulunan defter, kayıt ve belgeleri yok etmek veya defter sahifelerini yok ederek yerine başka yapraklar koymak veya hiç yaprak koymamak veya belgelerin asıl veya suretlerini tamamen veya kısmen sahte olarak düzenlemek veya bu belgeleri kullanmaktır.

Buna göre, suçu oluşturan fiiller birden fazladır. Bu fiiller seçimlik fiiller olup, bunlardan birinin işlenmesi ile suç tamamlanmış sayılır. Bu nedenle, suçun seçimlik hareketli bir suç olduğunu söylemek gerekir³⁷.

Vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklama ve ibraz mecburiyeti bulunan defter, kayıt ve belgelerin yok edilmesi; yakmak, parçalamak vs şeklinde gerçekleştirilebileceği gibi üzerine mürekkep dökülmesi ve defter veya belgenin okunamaz hale getirilmesi³⁸, suya veya bulunamayacak yere atılması³⁹, çalındığının bildirilmesi veya elektronik ortamda tutulan hesap ve kayıtların ulaşılamayacak şekilde silinmesi⁴⁰ şeklinde işlenebilir.

Yok edilen defter, kayıt ve belgenin boş olması durumunda, suçun var olup olmayacağı hususu tartışmalıdır. Çünkü, vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklama ve ibraz mecburiyeti bulunan defter, kayıt veya belgenin boş olması durumunda, devletin bir gelir kaybının olmayacağı, bu nedenle suçun da gerçekleşmeyeceği ileri sürülmüştür⁴¹. Ancak kanaatimizce suç bir tehlike suçu olup bir zararın doğması suçun varlığı için şart olarak gösterilmediği için böylesi bir durumda da suçun gerçekleştiğinin kabul edilmesi gerekir⁴². Çünkü vergi kaçakçılığı suçu için vergi ziyanının gerçekleşmiş olmasına gerek yoktur.

³⁵ Şenyüz, 2022, s. 457.

³⁶ Danıştay 3.D, 20.10.1994, 1994/1658, 1994/3252; aynı doğrultuda: 3.D., 18.01.1989, 1987/2292, 1989/99, Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 457.

³⁷ Karakoç, 2019, s. 323; Mutluer, 2008, 303; Bayraklı, 2011, s. 60; Karakoç, 2014, s. 519; Erman, 1988, s. 17; Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s.343.

³⁸ Şenyüz, 2022, 453; Kaşıkçı ve Rençber, 2023, 447.

³⁹ Karakoç, 2019, s. 315.

⁴⁰ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 447.

⁴¹ Uğur ve Elibol, 2015, s.404.

⁴² Şenyüz, 2022, s.454.

Vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklama ve ibraz mecburiyeti bulunan defter sayfelerinin yok edilmesi, yerine başka yapraklar konulması veya hiç yaprak koyulmaması durumunda, yok edilen defterin kendisi değil defterin sayfa veya sayfalarıdır. Bu suç VUK m.218/2’de yer alan defter sayfalarının ciltten yırtılamayacağına ilişkin düzenlemenin bir yaptırımı olarak getirilmiştir. Defterin sayfalarının yok edilmesi durumunda bu sayfaların yerine başka sayfalar konulmuş olması ile konulmamış olmasının bir önemi yoktur⁴³. Yok edilen sayfanın yerine daha sonra yok edilen sayfadaki tüm bilgilerin tekrar konulması durumunda, faile ceza verilemeyeceği iddia edilmiş ise de⁴⁴, burada ceza verilmemesi değil, gönüllü vazgeçme nedeniyle eylemin suç oluşturmadığından söz etmek gerekir. Sayfaların sadece kopartılması, ya da ayrılması fiilin gerçekleştiğinin kabulü için yeterli değildir. Sayfanın yok edilmesi gerekir⁴⁵.

Defter sayfası tamamen yok edilmemiş ve ancak okunamayacak hale getirilmiş ise o zaman bu suç değil VUK 359/a’da yazılı olan defterin tahrif edilmesi suçu işlenmiş sayılacaktır⁴⁶.

Belgelerin asıl veya suretlerinin tamamen veya kısmen sahte olarak düzenlenmesi veya bu belgelerin kullanılması durumunda, belgenin aslı veya sureti kısmen veya tamamen sahte olarak düzenlenmiştir. Sahte belge, biçimsel olarak eksiksizdir. Ancak böyle bir belge gerçek hukuki durumu veya gerçek bir maddi vakayı yansıtmamaktadır. Sahte bir belgenin var olduğu durumda örneğin taraflar arasında gerçek bir alım satım akdi, gerçek bir kiralama ilişkisi vs bulunmamaktadır. Çünkü, VUK, bu suçlar bakımından sahtecilikten ne anlaşılması gerektiğini açıklamıştır. VUK m.259/2 hükmüne göre; “gerçek bir muamele veya durum olmadığı halde bunlar varmış gibi düzenlenen belge, sahte belgedir”.

Görüldüğü üzere bu anlamı ile sahtecilik, olmayan bir iktisadi işlemin var gibi gösterilmesi, hiç olmayan bir vakanın var olarak belge üzerine yansıtılmasıdır. Belgenin üzerinde tahrifat yapılarak gerçek durumun değiştirilmesi bu anlamı ile sahtecilik suçunu değil, VUK 359/a (2) maddesinde yazılı defter, kayıt ve belgelerin tahrif edilmesi suçunu oluşturur. Belgelerin asıl ve suretlerinin tamamen veya kısmen sahte olarak düzenlemek, sahte olan bir belgeyi ilk defa meydana getirmek, oluşturmak olarak anlaşılmalıdır⁴⁷. Bu nedenle, burada bahsedilen belge, sahte noter tasdiki yapılması⁴⁸; gerçek olmayan kişiler adına belge düzenlenmesi⁴⁹; gerçek olmayan muameleler için belge düzenlenmesi⁵⁰; sahte imza kullanılması⁵¹; başkasına ait hesap numarası kullanılarak belge düzenlenmesi⁵² biçimlerinde gerçekleştirilmiş olabilir⁵³.

Kanunda tanımlandığı biçimi ile sahtecilik suçunun var olduğunun kabul edilebilmesi için, sahte olan belgede de kanunun aradığı tüm şekil şartlarının bulunması gerekir. Bir başka söylem ile kanunda öngörülen zorunlu bilgileri taşımayan belgeler, vergi kanunları bakımından hiç düzenlenmemiş sayılacağı için (VUK m.277/3), belge yok hükmünde kabul edilecek ve dolayısıyla sahtecilik suçunun da konusunu oluşturamayacak demektir.

Belgenin sahte olarak düzenlenmesi ayrı, kullanılması ise ayrı bir suçu oluşturur. Belgenin kullanılması ile kast edilen belgenin karşı tarafın kayıtlarına yazılmasıdır. Bu nedenle sahte belgenin kullanılması suçunda suç tarihi belgenin kayıtlara geçirildiği tarih olarak anlaşılmalıdır.

⁴³ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 449.

⁴⁴ Yigit, Vergi, s.144.

⁴⁵ Karakoç, 2019, s.316; Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 449.

⁴⁶ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s.449.

⁴⁷ Karakoç, 2019, s. 317; Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 450.

⁴⁸ Danıştay 3.CD., 19.11.1987, 1986/2826, 1987/2618.

⁴⁹ Danıştay 3.CD., 27.04.1988, 1988/1, 1988/1312.

⁵⁰ Danıştay, 3.CD., 10.12.1986, 1986/1308, 1986/2546.

⁵¹ Danıştay 3.CD., 19.10.1987, 1987/828, 1987/2313.

⁵² Danıştay 3.CD., 16.01.1991, 1989/1655, 1991/47.

⁵³ Candan, 2022, s. 268.

Sahte belge herkes tarafından düzenlenebilecek iken sahte belgenin kullanılması esas itibariyle ancak yasal bir vergi mükellefi tarafından gerçekleştirilebilir.

VUK anlamında sahtecilik suçu, en çok sahte fatura düzenlenmesi biçiminde işlenmektedir. Ancak sahte belge sadece fatura düzenlenmesi ve kullanılması biçiminde ortaya çıkmayabilir. Örneğin, şehirlerarası otobüs taşımacılığında düzenlenen otobüs biletleri de sahte olarak düzenlenebilir⁵⁴.

Belgenin aslı veya sureti üzerinde sahtecilik suçunun işlenmesi bakımından bir fark bulunmamaktadır⁵⁵.

Aynı ve bir tek belgede kısmen veya tamamen sahtecilik söz konusu olabilir. Çünkü kanunda belgenin kısmen de sahte olabileceğinden söz edilmiştir. Bu nedenle bir belgenin bir kısmı sahte, diğer bir kısmı ise gerçek olabilir. Bu nedenle kısmen sahtecilik ile kast edilen bir belgenin bir bölümünün gerçeği yansıtması, diğer bölümün ise tamamen gerçek dışı olması olarak anlaşılmalıdır. Örneğin; alım satım için düzenlenen bir faturanın bir kısmı gerçek bir satışı, diğer bir kısmı ise hiç gerçekleşmeyen bir satışı gösteriyor olabilir. Bu durumda faturanın kısmen sahte olduğundan söz etmek gerekir. Gerçekte olmayan bir satış için düzenlenen bir fatura ise bütünüyle sahte belge niteliğindedir. Bununla birlikte muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge, VUK anlamı ile sahtecilikten farklıdır. Örneğin; gerçekte var olan bir satışın gerçek olan miktarının çok üzerinde gösterilerek bir fatura düzenlenmesinde sahtecilikten değil, muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenlenmesi ve kullanılmasından söz etmek gerekir. Böyle bir durumda eylem, sahtecilik nedeniyle VUK 359/b hükmüne göre değil, 359/a-2, hükmüne göre cezalandırılacak demektir.

Sahte belge düzenlenmesi ile muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenlenmesi ve kullanılması birlikte işlenebilir. Ancak böylesi bir durumda failin hem sahte belge düzenlemek suçundan (m.359/b) ve hem de muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenlemek suçundan (m.359/a-2 hükmüne göre) ayrı ayrı cezalandırılması gerekir. Çünkü, bu durumda failin bir fiilinden değil, birden çok fiilinden söz etmek gerekir.

Genellikle sahte belgeyi düzenleyen ile sahte belgeye kullanan kimseler farklı kimseler olacağı için, böylesi bir durumda suç, hem belgeyi düzenleyen ve hem de sahte belgeyi kullanan yani kendi kayıtlarına bu belgeyi geçiren kimse için söz olacak demektir. Bunu yanı sıra sahte belgeyi düzenleyen ve sahte belgeyi kullanan kimse aynı kişi ise ortada tek bir suç vardır.

Belgenin sahte olarak düzenlenmesi veya kullanılması mükellefiyet dönemi içinde olabileceği gibi bunu sonrasında da olabilir. Nitekim bu husus VUK 160/3 maddesinde, “mükellefiyet kaydının terkin edilmesi, mükellefin işi bırakmasından önceki döneme ilişkin yükümlülüklerini ortadan kaldırmayacağı gibi bu tarihten sonra faaliyette bulunduğu tespit halinde bu dönemlere ilişkin vergilendirilmeye ve sahte belge düzenleme fiilini işleyenler hakkında kovuşturma yapılmasına ve ceza uygulanmasına da engel teşkil etmez”.

4.5.Netice

Genel anlamda suçun neticesi, “kanunî tarifte yer alan dış âlemdeki değişiklik” olarak tanımlanabilir⁵⁶.

İnceleme konusu suçun tamamlanmış sayılması için bir neticenin örneğin vergi ziyaının (kaybının) gerçekleşmiş olmasına gerek yoktur. Bu nedenle, bu suçun bir neticesiz suç veya sırf hareket suçu olduğunu söylemek gerekir⁵⁷.

⁵⁴ Şenyüz, 2022, s.455.

⁵⁵ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 451.

⁵⁶ Dönmezer ve Erman, 1997; Artuk, vd, 2023; Alacakaptan, 1975; Özbek, vd, 2023; Koca ve Üzülmüş, 2023; Özgenç, 2022; Demirbaş, 2023; Hakeri, 2023.

⁵⁷ Karakoç, 2019, s. 323-324; Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s.343; Geçer, 2021, s.305.

Nitekim madde gerekçesinde bu husus, “bazı fiiler doğrudan mali sistemin belge düzeninin ve mali otoritenin zayıflatılmasına, hatta çökertilmesine yönelik, bireysel ve örtülü suç nitiliğinde olabilir” biçiminde ifade edilmektedir⁵⁸. Bu nedenle, örneğin; defterlere kaydı gereken hesap ve işlemlerin vergi matrahının azalması sonucunu doğuracak şekilde tamamen veya kısmen başka defter, belge veya kayıt ortamına kaydedilmesi (VUK m.359/a-1, çift defter tutmak) suçu bakımından vergi matrahının azalması gibi bir netice öngörülmediği için, bu suç neticesiz bir suç veya sırf hareket suçu denilecek bir suç niteliğindedir⁵⁹. Fiilin gerçekleştirilmesinden başka matrahın azalması veya vergi ziyanının doğup doğmadığı gibi bir neticenin gerçekleşip gerçekleşmediği araştırılmayacaktır. Suçun tamamlanmış sayılması bakımından bunun bir önemi bulunmamaktadır.

Bunun yanı sıra, 7394 sayılı Kanun ile VUK 359. Maddesine eklenen “Tarh edilen vergi ve vergi aslına bağlı olarak kesilen cezanın bulunmadığı durumlarda verilecek olan ceza yarı oranında indirilir” hükmü gereğince, kanun koyucu, vergi ziyaı olmasa dahi failin cezalandırılmasını ancak ona verilecek cezanı yarı oranında indirilmesini arzu etmektedir⁶⁰.

4.6. Nedensellik Bağı

Fiil ile netice arasında nedensellik bağı yok ise diğer bir ifade ile netice fiil sonucu meydana gelmemiş ise neticenin faile yüklenmesi mümkün değildir⁶¹. Buna göre, nedensellik bağı neticeli suçlarda önem arz etmektedir. Bununla birlikte, sırf hareket suçlarında, suçun oluşması için fiilin gerçekleştirilmesi yeterli olduğundan nedensellik bağı problemi ortaya çıkmamaktadır⁶².

İnceleme konusu suç neticeli bir suç olmadığı için burada nedensellik bağının belirlenmesi konusu önemini yitirmektedir⁶³.

5. SUÇUN MANEVİ UNSURU

Bu suçlar ancak kasten işlenebilir⁶⁴. Taksirle işlenemez⁶⁵. Çünkü suçun taksirli hali kanunda düzenlenmemiştir⁶⁶.

Kanaatimizce bu suçların olası kast ile işlenmesi de mümkün değildir. Çünkü, olası kastta, fail gerçekleştirdiği fiilin muhtemel bazı neticelerinin meydana gelebileceğini düşünmekte, bu neticelerin gerçekleşmesinin mümkün ve muhtemel olduğunu tasavvur etmektedir⁶⁷. Bir başka söylem ile olası kast durumunda fail, fiili işlerken, bu neticelerin muhtemelen gerçekleşebileceğini öngörmekte ve bunları kabul etmektedir⁶⁸.

Bu suç bakımından genel kast yeterli olmakla, failin Vergi Usul Kanuna aykırı davrandığını bilmesi ve istemesi yeterlidir (TCK m.21). Vergi incelemesi yapmaya yetkili olan kimselerin suçun kast unsurunun oluşup oluşmadığının belirlenmesine ilişkin bir yetkilerini bulunmadığı göz ardı edilmemelidir. Çünkü suçun kast unsurunu bulunup bulunmadığı ancak soruşturma sırasında Cumhuriyet savcısına, kovuşturma aşamasında ise hakime ait bir yetki olarak anlaşılmalıdır⁶⁹.

⁵⁸ Mutluer, 2008, s.304; Karakoç, 2019, s. 324.

⁵⁹ Çift defter tutmak suçu bakımından da neticenin aranmaması gerektiği, çünkü burada da vergi ziyanının değil vergi ziyaı dogma tehlikesinden söz edildiği yolundaki görüş için bkz.: Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s.343, 350.

⁶⁰ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 453.

⁶¹ Artuk, vd, 2023; Geçer, 2021.

⁶² Koca ve Üzülmöz, 2023; Geçer, 2021.

⁶³ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 351; Geçer, 2021, s.305.

⁶⁴ Karakoç, 2019, s.326; Saban, 2016, s.522; Kaşıkçı ve Renber, 2023, s. 350; Geçer, 2021, s. 307.

⁶⁵ Erman, 1988, s. 28; Geçer, 2021, s.307; Baykara, 2009, s.350.

⁶⁶ Karakoç, 2019, s.327.

⁶⁷ Özgenç, 2022; Demirbaş, 2023; Artuk, vd., 2023; Özbek, vd, 2023; Hakeri, 2023; Akbulut, 2023; Koca ve Üzülmöz, 2023.

⁶⁸ Karakehya, 2006; Özbek, vd, 2023.

⁶⁹ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 357.

6. SUÇUN HUKUKA AYKIRILIK UNSURU

En geniş anlamı ile hukuka aykırılık, hukukça korunmuş hak veya yarara saldırı, yani fiilin hukuk düzenine uygun olmamasıdır⁷⁰. Ceza hukuku anlamında hukuka aykırılık ise, suç tipini ihlâl eden hareketin sadece ceza hukuku ile değil, tüm hukuk düzeni ile çelişki halinde bulunmasıdır⁷¹. Bir başka anlatımla hukuka aykırılık, suç tipini ihlâl eden hareketin, hukuk düzeni tarafından tasvip edilmesini, uygun görülmesini gerektiren ve hukuka uygunluk nedeni olarak isimlendirilen bir durumun bulunmamasıdır⁷².

Hukuka uygunluk sebeplerinden meşru savunma, kanun hükmünü ifa, yetkili amirin emrini icra, hakkının kullanılması veya ilgilinin rızası diğer vergi suçlarında olduğu gibi bu suç bakımından da bir hukuka uygunluk sebebi olarak kabul edilemez⁷³.

Kusur ise "TCK'da buna ilişkin olarak gösterilen maddelerdeki halin var olduğu durumlarda, tipik, iradi, hukuka aykırı davranışı gerçekleştirene ceza verilmemesini sağlayan bir normatif değerlendirme, bir normatif değer yargısıdır"⁷⁴. Kusuru ortadan kaldıran hallerden; hukuka aykırı bağlayıcı emrin yerine getirilmesi (m.24/3-4); meşru savunmada, sınırın mazur görülebilecek heyecan, korku, ve telaştan aşılması (m.27/2); cebir şiddet, korkutma ve tehdit (28/1); suçun maddi unsurlarında hata (30/1); suçun nitelikli unsurlarında hata (30/2); hukuka uygunluk sebebinin maddi şartlarında ve kusurluluğu etkileyen nedenlerin maddi şartlarında hata (m.30/3); işlenen fiilin haksızlık oluşturduğu hususunda kaçınılmaz hata (m.30/4); kusurluluğu kaldıran yaş küçüklüğü (m.31/1 ve 2), akıl hastalığı (m.32/1) ve sağır ve dilsizlik (33/1) halleri ile kusuru azaltan nedenlerden; ceza sorumluluğunu kaldıran nedenlerde sınırın kast olmaksızın aşılması (m.27/1); haksız tahrik (m. 29), kusurluluğu azaltan yaş küçüklüğü (m. 31/2 ve 3); kusurluğu azaltan akıl hastalığı (m. 32/2); kusurluluğu azaltan sağır ve dilsizlik (m.33/1); geçici nedenler, alkol veya uyuşturucu madde etkisiyle kusurluluğun azalması (m.34/1) hallerinin bu suç bakımından etkili olmayacağı açıktır.

Bununla birlikte, hukuki niteliği tartışmalı olmakla birlikte zorunluluk hali (25/2), (mücbir sebep, ıztırar durumu) bu suç bakımından söz konusu olabilir⁷⁵. Çünkü, TCK m. 25/2 ye göre göre zorunluluk hali; "Gerek kendisine gerek başkasına ait bir hakka yönelik olup, bilerek neden olmadığı ve başka suretle korunmak olanağı bulunmayan ağır ve muhakkak bir tehlikeden kurtulmak veya başkasını kurtarmak zorunluluğu ile ve tehlikenin ağırlığı ile konu ve kullanılan vasıta arasında orantı bulunmak koşulu ile işlenen fiillerden dolayı faile ceza verilmez" şeklindedir. Ancak vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklama ve ibraz mecburiyeti bulunan defter sahifelerinin zorunluluk hali (mücbir bir sebep) ile yok olduğunun ileri sürüldüğü bir durumda bunun böylesi bir olayın meydana geldiği hususundaki delillerin akla ve mantığa uygun bir biçimde ortaya konulması gerekir. Yargıtay kararlarına göre bunun tersi bir durumda mücbir sebebe itibar edilmemesi gerekir. Örneğin; son dört yıla ait defter ve belgelerin otomobil içinde olduğu ve bunların otomobil içinden çalındığının iddia edilmesi halinde, Yargıtay, defter ve belgelerin otomobil içinde bulunması ile otomobilden sadece söz konusu bu defter ve belgelerin çalınmış olmasını, hırsızların sadece kendilerine hiç bir fayda sağlamayacak olan bu defter ve belgeleri çalmış olabilecekleri hususundaki idianın, hayatın olağan akışına uygun olmayacağına, dolayısıyla mücbir sebebin var olduğunun kabul edilemeyeceğine hükmetmiştir⁷⁶.

⁷⁰ Kunter, 1949.

⁷¹ Katoğlu, 2003; Özbek vd., 2023; Hakeri, 2023; Demirbaş, 2023; Koca ve Üzülmüş, 2023; Akbulut, 2023; Özgenç, 2022.

⁷² Demirbaş, 2023; Hakeri, 2023; Artuk, vd., 2023 Özgenç, 2022; Koca ve Üzülmüş, 2023; Akbulut, 2023)

⁷³ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 359.

⁷⁴ Çetin, 2022, s.47.

⁷⁵ Karakoç, 2019, s. 325.

⁷⁶ Yargıtay 11.CD., E.2000/6285, K.2001/784, Kızılot ve Kızılot, 2010, s.546; Şenyüz, 2022, s.453.

Bununla birlikte; iflas'ın şeref ve haysiyeti ve hatta medeni haklardan bir kısmını kullanma ehliyetini tehdit eden bir tehlike olması nedeniyle, mükellefin vergisini tam olarak ödediği takdirde iflas edeceği endişesiyle ve kendisinin sebebiyet vermediği bu durumdan kurtulmak için belirtilen suç işlediği durumlarda TCK m.25/2 hükmü gereğince cezalandırılmayacağı ileri sürülmüş ise de⁷⁷ böylesine bir durumun hukuka aykırılığı ortadan kaldırmayacağı savunulmuştur⁷⁸. Kanaatimize göre böylesine bir durumun kusurluluğu ortadan kaldırmayacağını söylemek gerekir.

7. SUÇUN ÖZEL GÖRÜNÜŞ BİÇİMLERİ

7.1. Teşebbüs

İncelemeye konu suçun bir hareket suçu olduğu ve tamamlanmış sayılması bakımından yapılan hareketen başkaca, ayrıca bir neticenin aranmadığı ifade edilmelidir. Bu nedenle ancak suçu meydana getiren hareketlerin bölünebilir olduğu durumlarda bu suça teşebbüsün mümkün olacağını söylemek gerekir. Çünkü suça teşebbüs, işlenmek istenen bir suçun icrasına elverişli araçlarla başlanılmasına rağmen, elde olmayan nedenlerden dolayı icra hareketlerinin tamamlanamaması veya icra hareketleri tamamlandığı halde failin istemi dışındaki nedenlerden dolayı neticenin meydana gelmemesidir⁷⁹. Bu nedenle söz konusu bu suçu oluşturan ve yukarıda ele alınan fiilleri meydana getiren her bir icrai hareketin parçalara ayrılmasının mümkün olduğu her bir durum bakımından suça teşebbüsün de söz konusu olabileceği söylenmelidir. Örneğin, Vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklama ve ibraz mecburiyeti bulunan defter, kayıt ve belgelerin yok edilmesinin defter kayıt veya belgenin yakılarak ya da üzerine okunmasına mani olacak şekilde bir sıvı dökülmesi biçiminde de gerçekleştirilebileceği ifade edilmişti. Böylesi bir durumda hareket bölünebilir olmadığı için suça teşebbüsün de olamayacağı ifade edilmiş ise de⁸⁰ kanaatimize göre; defter veya belgenin yakılmaya çalışılması ancak tamamen yakılamaması durumunda icra hareketi tamamen gerçekleştirilemediği için ve defterin yakılmaya çalışılmasına rağmen halen okunabilir olduğu bu durumda suçun da teşebbüs aşamasında kaldığının kabulü gerekir. Benzer biçimde, tamamen sahte olarak düzenlenmiş olan bir belgeyi aldığı halde bunu kendi kayıtlarına geçirmeden yakalanan fail bakımından eylemin halen hazırlık aşamasında olduğu görüşünün⁸¹ aksine, suçun teşebbüs aşamasında kaldığı kabul edilmelidir. Çünkü, “burada kişi, kendisinin muhatap olarak gösterildiği sahte belge üzerinde zilyetlik kurarak suç ile koruna hukuki değeri tehdit etmeye başlamıştır. Belge üzerinde zilyetlik kurulması ile birlikte icra hareketlerine de başlandığının” kabulü gerekir⁸².

Suçta teşebbüsün mümkün bulunduğu her bir hal bakımından gönüllü vazgeçme (TCK m.36)'nin de söz konusu olabileceğini söylemek gerekir. Çünkü bu hükme göre; “Fail, suçun icra hareketlerinden gönüllü vazgeçer veya kendi çabalarıyla suçun tamamlanmasını veya neticenin gerçekleşmesini önlerse, teşebbüsten dolayı cezalandırılmaz; fakat tamam olan kısım esasen bir suç oluşturduğu takdirde, sadece o suça ait ceza ile cezalandırılır”.

7.2. İştirak

Kanunlardaki düzenleme gereğince, tek bir fail ile işlenebilen bir suçun birden çok fail tarafından, aralarındaki anlaşma ve işbirliği gereğince gerçekleştirilmesi durumunda, failler arasında suç

⁷⁷ Erman, 1988, s.36; Oktar, 2018, s. 376.

⁷⁸ Karakoç, 2019, s.326.

⁷⁹ İçel ve Evik, 2007; Demirbaş, 2023; Zafer, 2021; Centel, vd., 2023; Dönmezer ve Erman, 1997; Hafizoğulları ve Özen, 2010; Artuk, vd., 2023; Jescheck 2007; Hakeri, 2023; Beccaria 1961; Koca ve Üzülmöz, 2023; Özgenç, 2022; Akbulut, 2023; Özbek, vd., 2023.

⁸⁰ Kaşıkçı ve Rençber 2023, s. 369.

⁸¹ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 369.

⁸² Geçer, 2021, s. 319.

ortaklığı söz konusu olmakta ve bu şekilde işlenen suçlara da iştirak halinde işlenen suçlar denilmektedir⁸³

İnceleme konusu suç bakımından TCK'nın iştirake ilişkin hükümleri (TCK'nın 37 ila 41 maddeleri) geçerlidir. Bunun yanı sıra VUK m. 360 hükmüne göre; "359 uncu maddede yazılı suçların işlenişine iştirak eden suç ortaklarının bu suçlarını işlenilmesinde menfaatinin bulunmaması halinde, TCK'nun suça iştirak hükümlerine göre hakkında verilecek cezanın yarısı indirilir". İştirak edenin menfaatinin olup olmadığı mutlaka değerlendirilmelidir. Aksi bir uygulama, Yargıtay tarafından bir bozma nedeni olarak gösterilmektedir. Çünkü Yargıtay'a göre "iştirakin niteliği belirlenmeden ve 213 Sayılı VUK'nun 360.maddesine göre sanığın suçtan menfaat elde edip etmediği araştırılmadan hüküm verilmesi" bozma nedenidir⁸⁴.

Burada belirtilen menfaat, bir maddi veya manevi menfaat olabilir. Mali müşavir ile mükkelef arasındaki ilişki bu anlamda değerlendirilmiş ve müşavirin yaptığı işin karşılığı olarak aldığı ücreti menfatin varlığı için yeterli görülmüş ve bu nedenle m.360 hükmünde yazılı indirimin onun hakkında uygulanmayacağı dile getirilmiştir⁸⁵.

Mali müşavirin mükellef ile suç işlemek hususunda iştirak kastı bulunduğu durumlar hariç olmak üzere mükellefin işlediği suç nedeniyle bir sorumluluğunun bulunduğu söylenemez⁸⁶.

7.3. İctima

Kural olarak, ceza kanunun birden fazla normunun, ihlâl edilmesi durumunda, ihlâl edilen norm sayısınca suç işlemiş sayılır⁸⁷. Buna karşın, TCK m. 44 hükmüne göre; "İşlediği bir fiil ile birden fazla farklı suçun oluşmasına sebebiyet veren kişi, bunlardan ağır cezayı gerektiren suçtan dolayı cezalandırılır"⁸⁸

Bu suçların zincirleme olarak işlenmesi mümkündür. Zincirleme suç, bir suç işleme kararıyla kanunun aynı hükmünün birkaç defa ihlâl edilmesi olup, bu durumda kanun, bazı yönlerden her bir ihlâli bağımsız bir suç saymamakta ve ihlâllerin tümünü tek suç olarak değerlendirmektedir (TCK m.43). Bu nedenle, suçun zincirleme (teselsül) halinden söz edebilmek için öncelikle, failde aynı suç işleme kararının varlığı, farklı zamanlarda işlenmiş birden fazla suç olması gerekir⁸⁹. Suçun mağdurunun aynı olması gerektiği hususundaki gerekliliğin⁹⁰, bu suç bakımından bir sorun olmayacağı açıktır. Çünkü, söz konusu bu suçun mağduru geniş anlamda toplumun tamamıdır.

Kuşkusuz zincirleme suç hükmünün bu suç bakımından uygulanabilmesi için de yine birden fazla gerçekleştirilen eylemlerin farklı tarihlerde işlenmiş olması gerekir.⁹¹

⁸³ Akbulut, 2023; Demirbaş, 2023; Centel, vd., 2023; İçel ve Evik, 2007; Hakeri, 2023; Jescheck 2007; Hafizoğulları ve Özen, 2010; Beccaria 1961; Özbek, vd., 2023; Koca ve Üzülmöz, 2023; Artuk, vd., 2023; Özgenç, 2022.

⁸⁴ Yargıtay 11.CD., 11.11.2021, 2017/3262, 2021/10232, Benzer Nitelikte: 11.CD., 09.07.2020, 2017/862, 2020/4330, Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s.377.

⁸⁵ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s.378.

⁸⁶ Yargıtay 19.CD., 14.10.2015, 2015/16441, 2015/5559.

⁸⁷ Özbek, vd, 2023; Artuk, vd, 2023; Zafer, 2021; Akbulut, 2023; Demirbaş, 2023 Özgenç, 2022.

⁸⁸ Jescheck, 2007; Hafizoğulları ve Özen, 2010; Alacakaptan, 1975; Demirbaş, 2023; Centel, vd, 2023; Artuk, vd., 2023; Hakeri, 2023; Özbek, vd., 2023; Akbulut, 2023; Özgenç, 2022.

⁸⁹ Sancar Yalçın, 1995; Alacakaptan, 1975; Centel, vd, 2023; Demirbaş, 2023; Zafer, 2021; Artuk, vd, 2023; Dönmezer ve Erman, 1997; Özbek, vd, 2023; Hafizoğulları ve Özen, 2010; Akbulut, 2023; Koca ve Üzülmöz, 2023; Hakeri, 2023; Özgenç, 2022; YCGK, 14.01.2014 gün ve 2014/384 E., 2014/2 K., YCGK, 03.12.2013 gün ve 2013/1475 E., 2013/577 K., YCGK 2013/173 E., 2013/145 K., YCGK 08.07.2013 gün ve 2003/189 E., 2003/207 K.

⁹⁰ YCGK., 22.04.2014 gün ve 2013/11-397 E., 2014/202 K., Yarg.15.CD., 2016/1526 E., 2016/5207 K.

⁹¹ YCGK, 2017/1090 E., 2018/628 K., Yurtcan, 2019; Aynı doğrultuda: Yarg.11.CD., 05.03.2015, 2014/13695, 2015/23133, Yargıtay 11.CD., 04.04.2013, 2011/10809, 2013/5616, Gökçen, 2018.

VUK 359. maddeye 08.04.2022 gün ve 7394 sayılı Kanunun 4. Maddesi ile eklenen ek fıkra gereğince; “Bu maddede düzenlenen suçların birden fazla takvim yılı veya vergilendirme dönemi içinde aynı suç işleme kararının icrası kapsamında işlenmesi halinde, Türk Ceza Kanununun 43 üncü maddesi uygulanır”. Söz konusu bu düzenleme getirilmeden önce, sahte belgenin birden fazla verginin vergilendirildiği dönemi ilgilendirecek şekilde kullanılması durumunda fiil tek bir fiil kabul edilmekte ve tek bir ceza ile cezalandırılmakta iken, aynı fiillerin farklı takvim yılında işlenmesi her bir takvim yılı itibariyle ayrı suç olarak kabul edilmekteydi⁹². Örneğin; “Sahte olarak düzenlenmiş faturaları 1998 ve 1999 yılları içerisinde defter ve kayıtlarına intikal ettirerek KDV beyannamelerinde indirim konusu yaptığı anlaşılan sanığın teselsül eden iki ayrı sahte fatura kullanma suçundan dolayı cezalandırılması” gerekmektedir⁹³. Bu durumun ise adil olmayan bir cezalandırmanın ortaya çıkmasına yol açtığı söylenmelidir⁹⁴

VUK 359. Maddeye 08.04.2022 gün ve 7394 sayılı Kanunun 4. Maddesi ile getirilen düzenlemeden sonra, suçların birden fazla takvim yılı veya vergilendirme dönemi içinde aynı suç işleme kararının icrası kapsamında işlenmesi halinde eylem teselsül eden bir tek suç olarak kabul edilmektedir. Buna göre, örneğin; mükellefin, Haziran 2022, Temmuz 2022 ve Eylül 2022 dönemlerine ait birer adet sahte fatura kullanması ile Ağustos 2022, Ekim 2022 ve Ocak 2023 dönemlerine ait birer adet sahte fatura kullanması arasında fiillerin aynı suç işleme kararının icrası kapsamında gerçekleştirilmesi durumunda bir fark olmadığı kabul edilerek, eylem zincirleme olarak işlenmiş bir tek suç olarak cezalandırılacaktır. Bu durumda fiil sayısının çok fazla olduğu durumlarda ortaya çıkması muhtemel ceza adaletsizliklerini önlemek için ise bu defa suçun temel cezası için belirlenen sınır artırılarak ceza 3 yıldan 8 yıla kadar hapis cezası olarak belirlenmiştir.

Teselsülün kesildiği her bir durumda fiilin tekrar işlenmesi halinde işlenen yeni fiilin yeni bir suç oluşturacağı göz ardı edilmemelidir. Buna göre örneğin, vergi kaçakçılığının tespit edilmesinden sonra, fiilin tekrar edilmesi halinde bunu yeni bir suç olduğunun kabulü gerekir⁹⁵.

8. SUÇUN MUHALEMESİ

8.1. Görevli ve Yetkili Mahkeme

Görevli mahkeme suçun cezası göz önünde bulundurulduğunda, ceza miktarı en fazla beş yıl olarak belirlendiğine göre asliye ceza mahkemesi olacaktır. Ancak burada ihtisaslaşma dikkate alınarak, Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK) tarafından, asliye ceza mahkemelerinden biri, vergi suçlarına bakan mahkeme olarak görevlendirilmektedir⁹⁶.

Bu suçta da diğer suçlarda olduğu gibi genel yetki kuralları (CMK m. 12) geçerli olup; suçun işlendiği yerin belli olmaması durumunda, özel yetki kuralları (CMK m. 13) işlerlik kazanacaktır. Bunun yanı sıra mükellefiyetlerle ilgili suçlar bakımından, mükellefin bağlı bulunduğu vergi dairesinin bulunduğu yer esas alınacaktır⁹⁷.

Seri muhakemeye tabi suçlar arasında vergi suçları gösterilmediği için bu suçlar bakımından seri muhakeme usulü uygulanamaz⁹⁸. Bunun yanı sıra CMK m.251/1 gereğince, asliye mahkemesince, iddianamenin kabulünden sonra suçun cezasının üst sınırının iki yıl veya daha az hapis cezasını getiren bir suç olması durumunda mahkeme basit yargılama usulü ile davayı görebilir. Vergi suçları bakımından şartları var ise bu usulün mümkün olacağını söylemek mümkün ise de inceleme

⁹² Şenyüz, 2022, s. 458; Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 453; Ketizmen, 2017, s.81-83.

⁹³ YCGK, 05.03.2002, 2002/11-28, 2002/179, YKD, C.28, S.6, s.929-935.

⁹⁴ Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s. 385.

⁹⁵ Karakoç, 2019, s.321.

⁹⁶ Şenyüz, 2022, s.392.

⁹⁷ Şenyüz, 2022, s.393.

⁹⁸ Şenyüz, 2022, s.396.

konusu suç bakımından temel cezanın üst haddi iki yıldan fazla olduğu için bu usul, bu suç bakımından uygulanabilir değildir.

8.2. Muhakeme Şartı (VUK m.367)

VUK'nın "Bazı Kaçakçılık Suçlarının Cezalandırılmasında Usul Başlıklı" 367.maddesine göre; VUK m.359 hükmünde yazılı suçların (vergi kaçakçılığı suçlarının) işlendiğini tespit eden Vergi Müfettişlerinin ve Vergi Müfettiş Yardımcılarının düzenlenecek rapor, Rapor Değerlendirme Komisyonunun mütalasıyla doğrudan doğruya, Vergi incelemesine yetkili olan diğer memurlar (m.135 göre bunlar: İlin en büyük mal memuru ve vergi dairesi müdürüdür) tarafından hazırlanan rapor, Rapor Değerlendirme Komisyonunun mütalasıyla vergi dairesi başkanlığı veya defterdarlık tarafından yetkili Cumhuriyet başsavcılığına gönderilmesi gerekir (VUK m.367/1).

İdare tarafından Cumhuriyet savcılığına bildirilmesi gereken suçlar bakımından "vergi inceleme raporu" ve bunun yanı sıra "vergi suçu raporun"nun da mutlaka gönderilmesi gerekir. Vergi suçu raporu, vergi suçunun tüm unsurları ile ortaya konulması ve suçun tüm delillerinin belirtildiği bir metin olarak düzenlenmelidir⁹⁹.

Mütalaa alınması bir dava şartıdır¹⁰⁰. Mütalanın hangi mükellef (şüpheli), hangi yıl ve hangi fiil veya fiiler için verildiği açıkça belirtilmelidir¹⁰¹. Burada dava şartı getirilmesinin nedeni; vergi kaçakçılığı suçunu oluşturan eylemlerin, teknik bilgiyi gerektirmesi, böylesi bir konuda uzman olan kişiler tarafından bir inceleme yapılmaksızın soruşturma ve kovuşturma yapılmasının doğru olmayacağına ilişkin ön kabüldür¹⁰². Hükmün Anayasa'ya aykırı olduğu iddia edilmiş, Anayasa Mahkemesi ise, bu iddiayı esastan red etmiştir¹⁰³.

VUK m.359 maddesinde yazılı olan suçların işlendiğinin diğer bir yoldan Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından öğrenilmesi durumunda, Cumhuriyet başsavcılığının durumu derhal ilgili Vergi Dairesine bildirmesi ve vergi incelemesi yapılmasını talep etmesi gerekir. Bu durumda kamu davasının açılması, inceleme sonucunun Cumhuriyet başsavcılığına bildirilmesine kadar ertelenmelidir (VUK m.367/2-3).

8.3. Geçici Koruma Tedbirleri

Bu suçlar bakımından zikredilen özel bir geçici koruma tedbiri bulunmamaktadır. Bu nedenle şartlarının bulunması durumunda, CMK yer alan her bir geçici koruma tedbirinin bu suçlar bakımından da uygulanması mümkündür.

9. SUÇUN YAPTIRIMI

9.1. Ceza

VUK m.359/b hükmüne göre; "Vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklama ve ibraz mecburiyeti bulunan defter, kayıt ve belgeleri yok edenler veya defter sahifelerini yok ederek yerine başka yapraklar koyanlar veya hiç yaprak koymayanlar veya belgelerin asıl veya suretlerini tamamen veya kısmen sahte olarak düzenleyenler veya bu belgeleri kullananlar, üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır".

Görüldüğü gibi VUK'da ceza olarak sadece hapis cezası öngörülmüş olup, bu suçlar bakımından adli para cezası uygun görülmemiştir. Ancak, VUK m.344/2 hükmüne göre; vergi kaçakçılığını oluşturan fiillerle vergi ziyana da yol açılması durumunda, bu hürriyeti bağlayıcı cezanın yanı sıra

⁹⁹ Şenyüz, 2022, s. 403.

¹⁰⁰ Şenyüz, 2022, s.406.

¹⁰¹ Şenyüz, 2022, s.408; Uğur ve Elibol, 2015, s.110.

¹⁰² Tosun, 1962, s. 106.

¹⁰³ Anayasa Mahk., 10.02.2011, 2009/89, 2011/40, Kaşıkçı ve Rençber, 2023, s.396.

mali nitelikte bir ceza olarak meydana getirilen vergi ziyaının üç katı (fiile iştirak eden için ise bir katı) miktarında vergi ziayı cezasının kesilmesi gerekir. Fail hakkında hürriyeti bağlayıcı cezaya hükümlenmiş olması hakkında vergi ziayı nedeniyle (eylemin ayrıca bir kabahat oluşturduğu gerekçesiyle) mali ceza uygulanmasına engel değildir¹⁰⁴. Hürriyeti bağlayıcı bir cezanın yanı sıra ayrıca vergi ziayı nedeniyle idari nitelikte böylesi bir cezanın verilmesinin ölçülülük ilkesinin ihlali yanı sıra¹⁰⁵, böylesi bir idari yaptırım için vergi mahkemesine gidilmesi nedeniyle zamana zaman vergi mahkemeleri ile ceza mahkemeleri kararları arasında da çelişkili kararlar verilmesine sebebiyet verilebilmektedir¹⁰⁶. Kanaatimizce burada en doğru çözüm yolu doktrinde ileri sürülen kaçakçılık suçu için vergi ziyaının da doğduğu durumlarda ceza mahkemesine ortaya çıkan vergi ziyaının üç katı (ya da orantılı bir başka biçimde) adli nitelikte bir para cezasına hükmetmesi kuralının getirilmesi¹⁰⁷ daha doğru ve adil bir çözüm tarzı olacaktır. Ayrıca vergi ziayı, inceleme konusu suçun (ya da vergi kaçakçılığı suçlarının hepsi için) suçun bir nitelikli hali olarak da düzenlenebilir. Böylece non bis in idem (bir suç için birden fazla yargılanma yasağı) ilkesi de zedelenmemiş olacağı gibi ayrıca vergi ziayı cezasının tüzel kişi aleyhine kesilmesi nedeniyle cezanın şahsiliği prensibi de korunmuş olacaktır.

Vergi Usul Kanunu'nda hüküm altına alınan hürriyeti bağlayıcı cezanın ertelenmesi veya paraya ya da TCK m.50'de yer alan seçenek yaptırımlardan birine çevrilmesi hususunda getirilen özel bir sınırlama bulunmamaktadır. Bu hedenle, hüküm altına alınan nihai cezanın iki yıl veya daha az (onsekiz yaşından küçükler ile altmış beş yaşından daha büyük olanlar için üç yıl) olması halinde, hapis cezasının ertelenmesi (TCK m.51); veya hüküm altına alınan nihai cezanın bir yıl veya daha kısa süreli hapis cezası olması halinde ise TCK m.50 hükmü gereğince verilen hapis cezasının adli para cezası ya da madde de yazılı diğer seçenek yaptırımlardan birine çevrilmesi mümkündür.

9.2. Güvenlik Tedbiri

Gerek inceleme konusu olan VUK'na göre Sahte belge düzenlemek ve kullanmak suçları ve gerek ise VUK m.359 hükmünde yer alan diğer suçlar bakımından TCK'nın güvenlik tedbirleri uygulanmasına ilişkin hükümleri gereğince bu tedbirlerden birine hükmedilmesi bir farklılık göstermemektedir. Bu nedenle özellikle, belli haklardan yoksun bırakma (m.53), müsadere (m.54) ya da tüzel kişiler hakkında güvenlik tedbirinin (m.60), bu suçlar bakımından da uygulanması pek tabidir ki söz konusu olabilecektir.

10. ETKİN PİŞMANLIK HALİ

Etkin pişmanlık, failin, suç, netice dahil olmak üzere bütün unsurları ile tamamlanmasından sonra, pişmanlık duyarak, verdiği zararı, aynen veya nakden gidermesi veya pişmanlık duyduğunu gösteren bir hareket yapması olarak ifade edilebilir¹⁰⁸.

VUK m.359 ve 371 hükmü gereğince; pişmanlık veya ıslah müessesesinden yararlanılması halinde, kaçakçılık suç veya suçlarının takibi, yargılaması ve hakkında hürriyeti bağlayıcı cezaya hükmedilmesi mümkün değildir¹⁰⁹. Çünkü, VUK 359/5 maddesine göre; "371 inci maddedeki pişmanlık şartlarına uygun olarak durumu ilgili makamlara bildirenler hakkında bu madde hükmü uygulanmaz"

¹⁰⁴ Karakoç, 2019, s. 331.

¹⁰⁵ Taylar, 2015, s.137-176; Geçer, 2021, s.494.

¹⁰⁶ YCGK., 16.10.2001, 2001/11-213, 2001/219; Yargıtay 11.CD., 15.02.2013, 2012/26987, 2013/2512; Yargıtay, 11.CD., 12.03.2008, 2008/330, 2008/1415.

¹⁰⁷ (Karakoç, 2010, s.13-14; Biyan, 2016, s. 106.

¹⁰⁸ Hakeri, 2023; Zafer, 2021; Dönmezer ve Erman, 1997; Centel, vd, 2023; Hafizoğulları ve Özen, 2010; Artuk, vd, 2023; Demirbaş, 2023; İçel ve Evik, 2007; Koca ve Üzülmüş, 2023.

¹⁰⁹ Karakoç, 2019, s.331.

Ayrıca 08.04.2022 gün ve 7394 sayılı Kanunun 4. Maddesi ile VUK 359 maddesine eklenen ek fıkra gereğince; “Bu maddede yazılı fiillerle verginin ziyaa uğratıldığına tespit edilmesine bağlı olarak tarh edilen verginin, gecikme faizi ve gecikme zammının tamamı ile kesilen cezaların yarısı ve buna isabet eden gecikme zammının; soruşturma evresinde ödenmesi halinde verilecek ceza yarı oranında, kovuşturma evresinde hüküm verilinceye kadar ödenmesi halinde ise verilecek ceza üçte bir oranında indirilir”. Bunun yanı sıra aynı Kanun ile eklenen diğer ek fıkraya göre ise “Tarh edilen vergi ve vergi aslına bağlı olarak kesilen cezanın bulunmadığı durumlarda verilecek ceza yarı oranında indirilir”.

11. DAVA ZAMANAŞIMI

Kanunun düzenlenen suç için faile verilecek cezanın üç yıldan sekiz yıla kadar hapis ve adli para cezası olduğu göz önünde bulundurulacak olursa; TCK m. 66/1 (d) gereğince (cezanın üst haddi beş yıldan fazla olduğu için) inceleme konusu suç bakımından dava zamanaşımı süresinin onbeş yıl, olağanüstü dava zamanaşımı süresinin ise TCK m.67/4 hükmü gereğince yirmi iki buçuk yıl olduğu söylenmelidir.

12. SONUÇ

213 sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK)’nun “Kaçakçılık Suçları ve Cezaları” kenar başlığını taşıyan 359.maddesi içinde bir çok problemi barındırmaktadır. Madde doğru bir biçimde kaleme alınmamıştır.

VUK m.359 hükmünde yer alan suçların tanımında birden çok ve birbirinden çok farklı hareketin aynı ve bir tek suç için gösterilmiş olması, seçimlik hareketli suç kavramını aşar bir nitelik göstermektedir. Bu nedenle, madde de yer alan suç ve suçların aynı suç olup olmadığı hususunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verebilmektedir.

İncelemeye konu m.359/b bendinde yer alan “sahte belge düzenleme ve kullanma suçu” ile 359/a-2 bendinde yer alan “muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleme ve kullanma suçununun iki ayrı suç şeklinde düzenlenmiş olması ceza hukukunun genel ilkeleri ile bağdaşır değildir. Çünkü, bu her iki suçta da suç konusunu oluşturan belge ile her iki suçta da suçu oluşturan hareket, belgeyi düzenlemek ve kullanmak buçumunda ifade edilmektedir.

İnceleme konusu “sahte belge düzenlemek ve kullanmak” suçu da dahil olmak üzere, VUK m.359 hükmünde yer alan suçlardan birinin işlenmesi ile ayrıca vergi ziyana sebebiyet verilmesi halinde, idare tarafından vergi ziyanının üç katı kadar vergi ziyai cezası kesilmesi gerekir. Bu durum failin bir tek eylemi için iki farklı yaptırım uygulanması sonucunu doğurabilmektedir. Bunun yanı sıra kesilen bu idari nitelikteki cezası için vergi mahkemesine gidilmesi ise zaman zaman vergi mahkemesi ile ceza mahkemesi arasında birbirinden farklı ve çelişkili kararların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilmektedir. Böylesine bir sakıncalı durumun giderilebilmesi bakımından, doktrinde ileri sürülen kaçakçılık suçu için vergi ziyanının da doğduğu durumlarda ceza mahkemesine ortaya çıkan vergi ziyanının üç katı (ya da orantılı bir başka biçimde) adli nitelikte bir para cezasına hükmetmesi kuralının getirilmesi veya vergi ziyayı, inceleme konusu suçun (ya da vergi kaçakçılığı suçlarının hepsi için) suçun bir nitelikli hali olarak da düzenlenebilir. Böylece non bis in idem (bir suç için birden fazla yargılanma yasağı) ilkesi de zedelenmemiş olacağı gibi ayrıca vergi ziyai cezasının tüzel kişi aleyhine kesilmesi nedeniyle cezanın şahsiliği prensibi de korunmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

[1] Akbulut, B., *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023.

[2] Alacakaptan, U., *Suçun Unsurları*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975.

[3] Artuk, M.E., Gökçen, A., *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023.

- [4] Artuk, M.E., Gökçen, A., *Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2022
- [5] Artuk, M.E., Gökçen, A., Yenidünya, C., *5237 Sayılı TCK'na Göre Hazırlanmış Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.
- [6] Bayraklı, H.H., *Vergi Suç ve Kabahatleri*, Afyonkarhisar, 2011
- [7] Beccaria, C., *Suçlar ve Cezalar (Beşeriyetin Mecellesi)*, Çev.: Dr. Muhiddin Göklü, Güven Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1961.
- [8] Biyan, Ö., Aynı Fiil Nedeniyle Vergi Ziyai Cezası ve Hapis Cezasının Birlikte Uygulanması: Non Bis in Idem İlkesi, *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, 145, p.100-107, 2016.
- [9] Candan, T., *Vergisel Kabahatler ve Suçlar*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2022.
- [10] Centel, N., Zafer, H., Çakmut, Ö., *Türk Ceza Hukuku'na Giriş*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2023.
- [11] Çetin, S.,H., Türk Ceza Kanunu'na Göre Normatif Değer Yargısı Olarak Kusur ve Kusursuzluk Kavramı, *Terazi Hukuk Dergisi*, 190, p.33-49, 2022.
- [12] Değirmenci, O., Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Mağdur Hakları, *TBB Dergisi*, 77, p.33-86, 2008.
- [13] Demirbaş, T., *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023.
- [14] Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2012.
- [15] Dönmezer, S., Erman, S., *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Genel Kısım Cilt I*, Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, İstanbul, 1997.
- [16] Erem, F., *Ümanist Doktrin Açısından Türk Ceza Hukuku, Cilt I Genel Hükümler*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.
- [17] Erem, F., Suçun Konusu ve Hümanist Doktrin, *AÜHFD*, 25, 1968.
- [18] Erman, S., *Vergi Suçları Ticari Ceza Hukuku VI*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1988.
- [19] Garofalo, *Criminologia (Suç, Suçlu ve Ceza)*, Nurkök Matbaası, İstanbul, 1957
- [20] Geçer, A. E., *Vergi Usul Kanunu'nda Sahte Belge ve Muhteviyatı İtibariyle Yanıltıcı Belge Düzenleme ve Kullanma Suçları*, Adalet Yayınları, Ankara, 2021
- [21] Güngör, D., *Resmi Belgede Sahtecilik Suçu*, Ankara, 2010.
- [22] Gökçen, A., *Belgede Sahtecilik Suçları*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.
- [23] Gramatica, *Toplumsal Savunma İlkeleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- [24] Hafızogulları Z., Özen, M., *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, US-A Yayıncılık, Ankara, 2010.
- [25] Hakeri, H., *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023
- [26] İçel, K., Evik, H., *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Beta Yayınları, İstanbul, 2007.
- [27] İçel, K., Özgenç, İ., Sözüer, A., Mahmutoğlu, F.,S., Ünver, Y., *Suç Teorisi Suç Kavramına İlişkin Genel Bilgiler*, Beta Yayınevi, İstanbul, 2004.
- [28] Jescheck, H.,H., *Alman Ceza Hukukuna Giriş*, Beta Yayınları, İstanbul, 2007.
- [29] Karakoç, Y., *Vergi Ceza Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019.

- [30] Karakoç, Y., *Genel Vergi Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014.
- [31] Karakoç, Y., Türk Vergi Ceza Hukuku Üzerine Bir Değerlendirme, DEÜHF Dergisi Prof. Dr. Burhan Ceyhan'a Armağan, Cilt 12, Özel Sayı, p. 3-26, 2010.
- [32] Karakehya, H., Olası Kast, Ceza Hukuku Dergisi,1, p.19-46, 2006.
- [33] Kaşıkçı M., Rençber, A., *Vergi Ceza Hukuku*, Oniki levha Yayınları, İstanbul, 2023.
- [34] Katoğlu, T., Ceza Hukukunda Suçun Mağduru Kavramının Sınırları, AÜHFD, 61/2, p.657-693, 2012.
- [35] Katoğlu, T., *Ceza Hukukunda Hukuka Aykırılık*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003.
- [36] Ketizmen, M., Vergi Kaçakçılığı Suçlarında Zincirleme Suç Sorunu Üzerinde Bazı Tespit ve Değerlendirmeler, Vergi Kaçakçılığı Suçları Sempozyum Kitabı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2017.
- [37] Kızılot, Ş., Kızılot, Z., Kaçakçılık Suçları ve Naylon Fatura İhtilafaları, Yaklaşım Yayınları, 3.Baskı, Ankara, 2010.
- [38] Koca, M., Üzümez, İ., *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023.
- [39] Kunter, N., Suçun Kanuni Unsurları, İÜHF Yayınları, İstanbul, 1949.
- [40] Mutluer, M.,K., *Vergi Genel Hukuku*, 2.Baskı, İstanbul, 2008.
- [41] Saban, N., *Vergi Hukuku*, 8.Bası, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2016
- [42] Sancar Yalçın, T., *Müteselsil Suç*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 1995.
- [43] Soyaslan, D., *Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2023.
- [44] Şenyüz, D., *Vergi Ceza Hukuku*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2022
- [45] Oktar, S.A., *Vergi Hukuku*, Türkmen Kitapevi, İstanbul, 2018
- [46] Önder, *Ceza Hukuku Dersleri*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.
- [47] Özbek, V.,Ö., Doğan, K., Bacaksız, P., *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2023.
- [48] Özbek, V.Ö., Koray, D, Bacaksız, P., *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2021.
- [49] Özgenç, İ., *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2022.
- [50] Taylar, Y., Ölçülülük İlkesi Bağlamında Vergi Ziyayı Cezasının Anayasa'ya Uygunluk Sorunu, 30.Maliye Sempozyumu, 20-24 Mayıs 2015 Antalya, p.137-176, 2015.
- [51] Tezcan, D., Erdem, M. R., Önok, M., *Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2023.
- [52] Toroslu, N., *Ceza Hukuku Genel Kısım*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2011
- [53] Toroslu, N., *Cürümlerin Tasnifi Bakımından Suçun Hukuki Konusu*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.
- [54] Tosun, N., *Hileli Vergi Suçları*, İstanbul, 1962.
- [55] Ünver Y., *Ceza Hukukuyla Korunması Amaçlanan Hukuksal Değer*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003.
- [56] Uğur, H., E, Elibol, M., *Vergi Suçları*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015.

- [57] Yiğit, U., *Vergi Kaçakçılığı Suçları ve Diğer Hürriyeti Bağlayıcı Vergi Suç ve Cezaları*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- [58] Yurtcan, E., *Yargıtay Kararları Işığında Sahtecilik Suçları*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019.
- [59] Zafer, H., *Ceza Hukuku Genel Hükümler (TCK m.1-75)*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2021.

YEŞİL İŞLERDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİN ANALİZİ: TEHLİKELERİN SINIFLANDIRILMASI VE STRATEJİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dr.Öğr.Üyesi, ELİF IŞIK DEMİRARSLAN

Artvin Çoruh Üniversitesi

elif_syo artvin.edu.tr- <https://orcid.org/0000-0002-2998-159X>

Prof.Dr.,DENİZ DEMİRARSLAN

Kocaeli Üniversitesi

denizd@kocaeli.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-7817-5893>

ÖZET

Yeşil ekonomi, çevresel sürdürülebilirliği teşvik ederken aynı zamanda yeni istihdam alanları yaratarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede, yenilenebilir enerji, geri dönüşüm, organik tarım, yeşil bina ve gemi sökümü gibi ekolojik endüstriler, yeşil işler adı altında hızla gelişmektedir. Ancak bu işlerin çevre dostu olmasının, çalışan sağlığı ve güvenliği açısından da yeterli olduğu varsayımı yanlıştır. Bu çalışma, yeşil işlerde karşılaşılan iş sağlığı ve güvenliği (İSG) risklerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymak, bu riskleri sektörel bazda sınıflandırmak ve çözüm odaklı bir rehber geliştirmek amacıyla hazırlanmıştır. Araştırmada, nitel derleme yöntemi benimsenmiş; ulusal ve uluslararası literatür, resmi raporlar, sektör analizleri ve güncel veriler sistematik olarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında belirlenen sektörlerde karşılaşılan kimyasal, fiziksel, biyolojik ve ergonomik tehlikeler detaylı olarak analiz edilmiş; risklerin hangi süreçlerde yoğunlaştığı ortaya konulmuştur. Analizler, güneş enerjisi sektöründe UV maruziyeti ve elektriksel tehlikeler; rüzgâr enerjisinde yüksekten düşme, kapalı alan riski ve yangın tehlikesi; hidroelektrik enerjide ise boğulma, elektrik çarpması, biyolojik maruziyetler gibi çok yönlü risklerin ön planda olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu sektörlerde kullanılan risk değerlendirme yöntemleri (FMEA, HAZOP, HTEA, LOPA vb.) karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında, risklerin yönetimine yönelik eğitim programları, mühendislik çözümleri, kişisel koruyucu donanımlar, yasal düzenlemeler ve yönetsel stratejilerden oluşan bütüncül öneriler geliştirilmiş ve uygulamaya katkı sağlayacak rehber çizelgeler hazırlanmıştır. Sonuç olarak, yeşil işler çevreyi koruma hedefinin ötesinde, çalışan sağlığını gözetken, insana yakışır ve sürdürülebilir çalışma ortamlarının oluşturulmasıyla ancak gerçek anlamda başarılı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Risk Değerlendirmesi, Güneş Enerjisi, Hidroelektrik Enerjisi, Rüzgâr Enerjisi

1. GİRİŞ

Yirmi birinci yüzyılın başlarında, insanlar küresel iklim değişikliğinin tehlikelerini ve çevreyi korumak için adım atmanın gerekliliğini fark ettikçe, “yeşil” veya sürdürülebilir olmaya çabalayan işletmelerin ve kuruluşların sayısı büyük ölçüde artmıştır. Bu işletmelerin birçoğu çevresel nedenlerle yeşil konulara odaklanmıştır. Sürdürülebilirlik, hem günümüz iş uygulamaları hem de küreselleşmenin yönlendirildiği merkezi bir tema olarak ortaya çıkmış ve yeşil iş kavramı gündeme gelmiştir.

Yeşil işler, çevreyi korumaya, atığı azaltmaya, doğal kaynakları korumaya ve sürdürülebilir yaşam ve çalışma yolları yaratmaya odaklanan işler olup; çevresel zorlukları ele almak ve sürdürülebilir bir gelecek sağlamak için hayati öneme sahiptirler. Yeşil işler doğrudan çevresel kalitenin korunmasına veya geri kazanılmasına katkıda bulunur. Çevresel etkileri en aza indirmeyi ve sürdürülebilirliği en üst düzeye çıkarmayı amaçlarlar. Bu işler tek bir sektörle sınırlı olmayıp yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, çevre yönetimi, sürdürülebilir tarım ve yeşil ulaşım gibi çeşitli alanları kapsamaktadır. Genellikle yenilikçi uygulamaların ön saflarında yer alan yeşil işler, yaşam ve çalışma için sürdürülebilir çözümler yaratmayı amaçlar.

Bu çalışma, nitel bir derleme makalesi olarak kurgulanmış olup literatür taraması yöntemine dayanmaktadır. İnceleme sürecinde ILO ve UNEP gibi ulusal ve uluslararası kuruluşların yayımladığı raporlar, akademik yayınlar, sektör analizleri ve güncel istatistiksel verilerden yararlanılmıştır. Farklı sektörlerdeki yeşil işler ile ekolojik endüstrilerde uygulanan iş sağlığı ve güvenliği (İSG) yaklaşımları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu yöntem sayesinde, hem mevcut bilgi birikimi sentezlenmiş hem de uygulamada gözlemlenen eksiklikler analiz edilmiştir.

Literatürde yeşil işler üzerine yapılan çalışmaların çoğu, istihdam potansiyeli, çevresel faydalar ve ekonomik büyüme ekseninde yoğunlaşmaktadır. Buna karşın, bu işlerin içerdiği özgün tehlike ve risklerin çalışan sağlığı açısından sistematik biçimde ele alınması oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, yeşil işlerin yalnızca çevresel sürdürülebilirliğe değil, aynı zamanda insan sağlığına da duyarlı olması gerektiği düşüncesinden hareketle söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

2. YEŞİL İŞ KAVRAMI

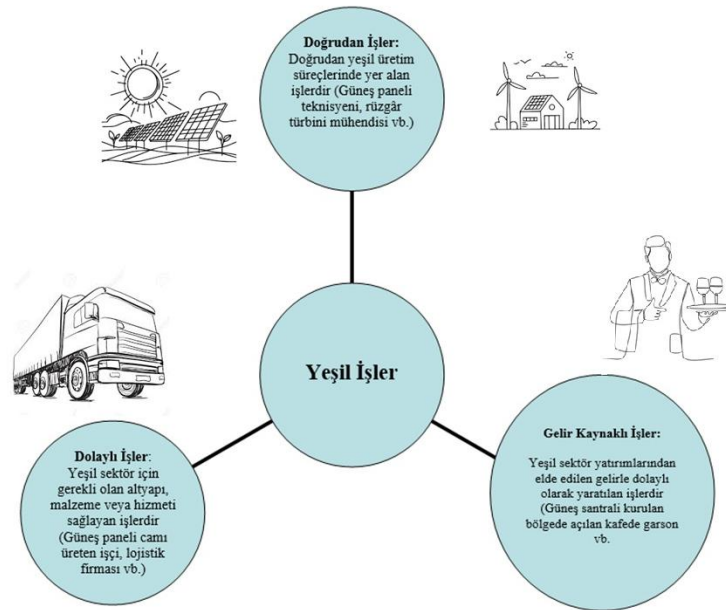
Yeşil işler, çevre dostu bir zincir sisteminden oluşacak olan yeşil ekonomi, yeşil toplum ve çevre planlamasıyla ilişkilendirilir. Yeşil iş kavramının çeşitli literatürlerde çok sayıda tanımı bulunmaktadır. Monga eserinde (2018: 430) Yeşil İş'i “Akıllı İş” olarak tanımlamaktadır.

Avrupa Komisyonu¹, yeşil işi; çevre kalitesini korumayı veya yeniden kazandırmayı amaçlayan bilgi, teknoloji ve malzemelerle doğrudan ilişkili istihdam biçimi olarak tanımlamaktadır (Stanef-Puică, 2022:7998). Buna karşılık Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD), doğrudan yeşil iş tanımından ziyade, yeşil beceriler kavramı üzerinde durmaktadır. Yeşil beceriler; çevresel etkileri

¹ Avrupa Komisyonu, AB'nin siyasi olarak bağımsız yürütme organıdır. Yeni Avrupa mevzuatı için teklifler hazırlamaktan tek başına sorumludur.

azaltmayı hedefleyen toplum ve ekonomilerde yaşamak, çalışmak ve hareket etmek için gerekli olan bilgi, yetkinlik, değer ve tutumlar bütünü olarak tanımlamaktadır (Janta vd., 2023:10). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise yeşil bir işi yalnızca çevresel etkilerle sınırlı görmemekte; gerçek anlamda bir yeşil işin, güvenlik ve sağlığı üretim sürecinin tüm aşamalarına entegre etmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Promoting Safety and Health in a Green Economy, 2012:1–2). Bu doğrultuda ILO Yeşil İş kavramını, “ister imalat ve inşaat gibi geleneksel sektörlerde, ister yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği gibi yeni ortaya çıkan yeşil sektörlerde olsun, çevreyi korumaya veya onarmaya katkıda bulunan iyi işler” şeklinde tanımlamaktadır (The Green Jobs Programme of the ILO, t.y.; Green Jobs Becoming a Reality Progress and Outlook 2013, 2013). Bu tanım, yeşil işlerin hem mevcut sanayi alanlarında dönüşümü hem de çevreci teknolojilere dayalı yeni sektörlerin gelişimini kapsadığını ortaya koymaktadır. Konuya ilişkin en kapsamlı tanımlardan biri de Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından yapılmıştır. UNEP’e göre yeşil işler; “çevre kalitesini korumaya veya geri kazandırmaya önemli ölçüde katkıda bulunan tarımsal, imalat, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge), idari ve hizmet faaliyetlerindeki işlerdir. Özellikle, ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere, ekosistemleri ve biyolojik çeşitliliği korumaya yardımcı olan; yüksek verimli stratejilerle enerji, malzeme ve su tüketimini azaltan; ekonomiyi karbondan arındıran ve her türlü atık ve kirliliğin üretimini en aza indiren veya tamamen önleyen işleri içerir” (Bradbrook vd., 2013:5).

Yeşil işler yalnızca çevreye doğrudan katkı sağlayan sektörlerle sınırlı olmayıp, daha geniş bir ekonomik etki zinciri içerisinde farklı iş alanlarını da kapsamaktadır. Bu çerçevede Pollin ve arkadaşları (2008: 9), yeşil işleri üç temel düzeyde sınıflandırmıştır ve bu sınıflandırma Görsel- 1’de özetlenmiştir. Bu sınıflandırma, yeşil işlerin yalnızca teknik ve çevreyle doğrudan ilişkili mesleklerden ibaret olmadığını; ekonomik sistemin farklı katmanlarında etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Görsel 1. Yeşil İşlerin Sınıflandırılması (Pollin vd. 2008: 9).

Yeşil işlerin kapsamı, ülkelerin ekonomik yapısı, doğal kaynakları ve sektörel önceliklerine bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. ILO ve UNEP tarafından yayımlanan raporlarda, yeşil işler iki ana başlık altında sınıflandırılmaktadır (Promoting Safety and Health in a Green Economy, 2012:2–8; Demirarslan & Demirarslan, 2025: 15):

1. Yenilenebilir Enerji Sektörleri: Bu kategori, doğrudan çevresel sürdürülebilirliği hedefleyen sektörleri kapsamaktadır. Güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, hidroelektrik, biyoenerji gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının üretimi ve kullanımı bu gruba dâhildir. Ayrıca atık yönetimi, geri dönüşüm faaliyetleri ve gemi sökümü gibi çevresel etkileri azaltmayı amaçlayan sektörler de bu başlık altında değerlendirilmektedir.
2. Geleneksel Sektörlerde Yeşil İş: Bu grupta yer alan işler, çevresel duyarlılık perspektifiyle dönüştürülen geleneksel sektörleri kapsamaktadır. Madencilik ve çıkarma teknolojileri, tarım ve orman endüstrisi, inşaat ve yapı yenileme faaliyetleri bu kapsamda sayılmaktadır. Bu tür işler, çevre dostu yöntemlerin entegrasyonu sayesinde yeşil iş niteliği kazanmaktadır.

Bu sınıflandırma, yeşil dönüşümün yalnızca yeni sektörlerin gelişimiyle sınırlı olmadığını; aynı zamanda mevcut sektörlerin çevresel sürdürülebilirlik doğrultusunda yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Hangi grupta yer alırsa alsın yeşil işlerin faydalarını şöyle özetleyebiliriz: Enerji ve hammadde verimliliğini artırmak, sera gazı emisyonlarını sınırlamak, atıkları ve kirliliği en aza indirmek, ekosistemleri korumak ve onarmak, iklim değişikliğinin etkilerine uyumu desteklemek (Green Jobs Becoming a Reality Progress and Outlook 2013, 2013:6).

Bu çalışmada, yeşil işler başlığı altında oldukça geniş bir sektörel yelpazeye yayılmış olan iş kollarının tamamının yerine, kapsamın netliğini ve derinliğini koruyabilmek adına yalnızca yenilenebilir enerji sektörlerinde iş sağlığı ve güvenliği (İSG) uygulamaları ele alınmıştır. Görüldüğü üzere ILO ve UNEP gibi uluslararası kuruluşların raporlarında yeşil işler; yenilenebilir enerji üretimi, atık yönetimi, geri dönüşüm, tarım, madencilik, inşaat ve orman endüstrisi gibi hem geleneksel hem de yeni sektörleri kapsayacak şekilde oldukça geniş bir çerçevede tanımlanmaktadır. Ancak tüm bu sektörlerin bir arada değerlendirilmesi durumunda çalışmanın kapsamı genişleyerek odak kaybına yol açabileceğinden, araştırmada daha derinlemesine bir analiz sunabilmek amacıyla dünyada ve Türkiye’de enerji üretiminde önemli paya sahip olan ve sürdürülebilir bir gelecek ve istihdam için önem arz eden üç temel yenilenebilir enerji olan güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi ve hidroelektrik enerjisi alanıyla sınırlandırılmıştır (Görsel-2).

Çalışma Yöntemi Adımları (Nitel Literatür Taraması)

Görsel 2.Çalışma Yöntemi Adımları²

3. İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KAVRAMI

Antik dönemlere dayanan geçmişi ile İSG kavramı 20. yüzyılın ortalarından sonlarına doğru, 1970’te Amerika Birleşik Devletleri’nde İş Sağlığı ve Güvenliği İdaresi’nin (OSHA) kurulması da dâhil olmak üzere birçok ülkede İSG çerçevelerinin resmileştirilmesiyle yaygınlık kazanarak bugünkü tanımı ve kapsamına ulaşmıştır. Son dönemde İSG’nin kapsamı kimyasal maruziyet, ergonomi ve psikososyal riskleri de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Günümüzde İSG, çalışanların refahına bütünsel bir yaklaşımı yansıtarak giderek daha geniş sürdürülebilirlik ve kurumsal sorumluluk gündemlerine entegre edilmiştir. ILO’ya göre; “İSG, işçilerin işten veya işle ilgili faaliyetlerden kaynaklanan risklerden zarar görmesini önlemekle ilgilidir.” (Occupational Safety and Health, 2025).

İSG’nin amacı öncelikle çalışanların iş kazaları ve meslek hastalıkları karşısında korunmasıdır. İSG geniş perspektif ile ele alındığında toplumsal çıkarları da korumayı amaçlamaktadır. İSG’nin başlıca üç temel amacı bulunmaktadır: İşçileri korumak, üretim güvenliğini sağlamak ve işyeri güvenliğini sağlamaktır (Sümer, 2022: 7).

Yeşil işlerde İSG’nin gerekliliği, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerinin çalışanların hakları ve refahıyla kesişmesinden kaynaklanır (Görsel-3). Yeşil işler çevreyi korumak ve eski haline getirmek için tasarlanmış olsa da, özünde güvenli değildir ve yeni veya yeterince anlaşılmamış riskler ortaya çıkarabilir. Yeşil işler yeni teknolojiler ve yeni tehlikeler barındırır (Görsel-3). Yeşil işler genellikle güneş fotovoltaik sistemleri, rüzgâr türbinleri, biyoenerji tesisleri ve

² Yazar tarafından, OpenAI ChatGPT desteğiyle oluşturulmuştur.

gelişmiş geri dönüşüm teknikleri gibi yeni ortaya çıkan teknolojileri içerir. Bunlar benzersiz tehlikeler getirir. Bu tehlikelere ilgili bölümde değinilecektir.

Yeşil iş “ Güvenli İş” anlamına gelmemektedir (Görsel-3). Yeşil işlerin çevre dostu olması nedeniyle çalışanlar için de güvenli olduğu yönünde yaygın bir varsayım vardır. Gerçekte, çevresel sürdürülebilirlik iş güvenliğini garanti etmemektedir. ILO (2012), gerçek anlamda yeşil bir işin iş yaşam döngüsünün tüm aşamalarında güvenliği ve sağlığı entegre etmesi gerektiğini vurgular (Occupational Safety and Health, 2025). ILO bu konuda “Güvenli olmayan yeşil bir iş gerçek anlamda yeşil değildir.” açıklamasını yapmıştır (Promoting Safety and Health in a Green Economy, 2012).

Birçok yeşil sektör hala gelişmektedir ve belirli güvenlik düzenlemelerinden veya standart prosedürlerden yoksun olabilir. Bu durum özellikle İSG sistemlerinin zayıf olduğu ya da henüz gelişmekte olduğu ülkelerde tutarsız uygulamalara ve düzenlenmemiş risklere maruz kalmaya yol açabilmektedir (Görsel-3).

Yeşil işler genellikle alışılmadık, uzak ortamlarda yürütülür. Bu ortamlar, güvenlik izleme, acil durum müdahalesi ve denetim için lojistik zorluklar oluşturur (Görsel-3).

İSG, güvenli çalışma ortamlarının sağlanmasını da içeren SDG 8³ ile doğrudan bağlantılıdır. Yeşil ekonomiye geçiş, hem çevresel hem de insani sürdürülebilirliği desteklemelidir (Görsel-3).

Yeşil işlerde İSG’ye duyulan ihtiyaç, çevreyi korumanın işçi sağlığı ve güvenliği pahasına olmaması gerektiği gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Yeşil endüstriler büyüdükçe, bu işlerin yalnızca gezegen için sürdürülebilir olmasını değil, aynı zamanda bunları yapan insanlar için onurlu, güvenli ve sağlıklı olmasını sağlamak için sağlam İSG sistemlerini entegre etmek önemlidir.

Görsel 3. Yeşil İşlerde İSG’nin Gerekliliği.⁴

³ İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme

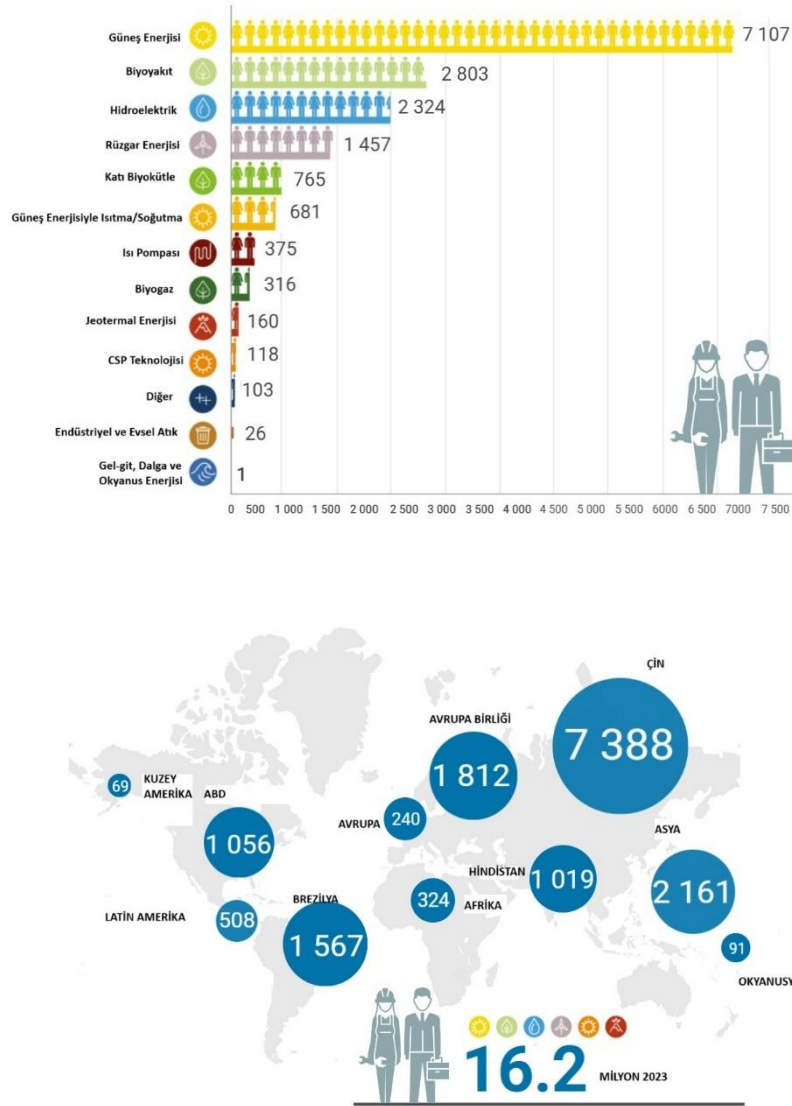
⁴ Yazar tarafından, OpenAI ChatGPT desteğiyle oluşturulmuştur.

4. YENİLENEBİLİR ENERJİ SEKTÖRLERİNDE RİSKLER VE İSG

Günümüzde sürdürülebilir bir gelecek için yenilenebilir enerji kaynaklarına gereksinim zorunlu hale gelmiştir. Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Kurumu (TENMAK) tarafından yenilenebilir enerji; ortalama bir insan ömrü süresinde doğa tarafından sürekli olarak yenilenen ve doğal süreçlerdeki mevcut enerji akışından elde edilen enerji olarak tanımlanmıştır (Temiz Enerji, 2025). Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) yenilenebilir enerjiyi şu şekilde tanımlamaktadır: “Yenilenebilir enerji, doğal süreçler aracılığıyla sürekli olarak yenilenen kaynaklardan elde edilen enerjidir. Bu kaynaklar arasında güneş ışığı, rüzgâr, su akışı, biyolojik süreçler, jeotermal ısı ve okyanus kaynakları yer alır” (Renewables, 2025). Birleşmiş Milletlerin tanımına göre (What is Renewable Energy?, 2025); “yenilenebilir enerji, tüketildiklerinden daha yüksek bir oranda yenilenen doğal kaynaklardan elde edilen enerjidir. Örneğin güneş ışığı ve rüzgâr, sürekli yenilenen kaynaklardır.”

Yenilenebilir enerji kaynakları çevre dostu olup sera gazı emisyonlarının azaltılmasına, çevrenin korunmasına ve küresel ısınmanın kontrol altına alınmasına yardımcı olmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarından geldikleri için doğal döngülere uyum sağlarlar ve asla tükenmezler, böylece verimli ve sürdürülebilir bir enerji sistemine katkıda bulunurlar. Yenilenebilir enerji, doğal olaylardan elde edilerek enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasına yardımcı olur. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bu enerji sektörlerinin de gelişimi söz konusudur.

Günümüzde güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, jeotermal enerjisi, hidroelektrik enerjisi, okyanus enerjisi ve biyoenerji yenilenebilir enerji kaynakları olarak görülmektedir (Green Jobs Becoming a Reality Progress and Outlook 2013, 2013). Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA) ve ILO’nun yeni yayınladığı Yenilenebilir Enerji ve İşler – Yıllık İnceleme 2024 raporuna göre, 2023’te yenilenebilir enerji işlerinde şimdiye kadarki en büyük artış görülmüştür. Yıllık en yüksek büyüme oranını kaydederek 2022’deki 13,7 milyon kişi olan büyüme oranı 16,2 milyon kişiye ulaşmıştır (Jobs in Renewable Energy Record Highest Annual Growth Rate, Reaching 16.2 Million, 2024). Görsel-4’de de görüldüğü üzere 2023’te güneş fotovoltaik (PV) işleri, dünyanın toplam yenilenebilir enerji iş gücünün %44’ünü temsil etmektedir. Çin, yenilenebilir enerji dağıtımında giderek artan bir liderliğe sahip olup bu sektörler için gerekli donanım imalatına hâkimdir. ABD, Hindistan, Brezilya ve AB üyeleri gibi diğer ülkeler önemli kurulumcular arasında yer almaktadır. 2024 yılı itibarıyla Türkiye’de üretilen elektriğin %42,01’i yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanırken, %57,93’ünün konvansiyonel kaynaklardan üretilmektedir (Türkiye Rüzgar Enerjisi İstatistik Raporu, 2024:6).

Görsel 4. 2023 Yılı Verilerine Göre Dünyada Yenilenebilir Enerji Sektöründe İstihdam (Energy and Jobs, t.y.)

Çok sayıdaki yenilenebilir enerji sektörü arasından, daha önce de değinildiği üzere, bu alışmada güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi ve hidroelektrik enerjisi sektörlerinde İSG konusu ele alınmıştır.

4.1. Güneş Enerjisi ve İSG

Güneş enerjisi, yeşil enerji ve yeşil işler için büyüyen bir sektördür. Dünyada enerji sektöründe en fazla istihdam sağlanan sektördür (Cinkaya, 2023). Güneş enerjisi, güneşin ısı radyasyonudur (Guo & Lü, 2021:9). Güneş enerjisinin üretimi, kurulumu ve bakımında çeşitli işçi sağlığı ve güvenliği tehlikeleri mevcuttur. Güneş enerjisi işinde çalışan işverenlerin, çalışanlarını işyeri tehlikelerinden koruması ve çalışanların kendilerini tehlikelerden nasıl koruyacaklarını anlamaları gerekir. Güneş enerjisi, fotovoltaik (PV) veya yoğunlaştırılmış güneş enerjisi (CSP) kullanılarak elektriğe dönüştürülebilir. PV sistemleri en yaygın olanıdır ve elektrik üretmek için yarı iletkenler ve güneş ışığı kullanır. Bir PV sistemi veya dizisinde ne

kadar çok güneş paneli varsa o kadar çok elektrik üretilir. Fotovoltaikler için şu anda kullanılan malzemeler arasında monokristalin silikon, polikristalin silikon, mikrokristalin silikon, kadmiyum tellür ve bakır indiyum selenid/sülfür bulunur. Panellerin üretiminde kullanılan bu toksik maddeler sağlığa zararlı olabilir; üretim ve geri dönüşüm sırasında uygun havalandırma, kimyasal koruyucu ekipman zorunludur (Aman, vd., 2015: 1190-1204).

Güneş enerjisi sektöründeki çalışanlar, ark parlamaları (ark parlaması yanığı ve patlama tehlikeleri dâhil), elektrik çarpması, düşme, düşen parçaya maruz kalma, yaralanmaya ve ölüme neden olabilen termal yanık tehlikeleri gibi çeşitli ciddi tehlikelere maruz kalabilir. Çatı veya zemine monte güneş PV kurulumlarının kurucuları, uygunsuz pozisyonlarda tekrarlayan çalışmalardan kaynaklanan kas-iskelet sistemi bozukluğu (MSD) risklerine, yüksekteki çalışma yüzeylerinden düşmelere, elektrik risklerine ve tehlikelerine (örneğin elektrik çarpması, yanıklar, elektrik çarpması ve ark parlaması tehlikeleri) ve yüksek sıcaklıklarda uzun süre çalışmaktan kaynaklanan ısı stresine maruz kalmaktadır. Bir PV sistemi yangın alırsa, acil müdahale ekipleri elektrik riskleriyle karşı karşıya kalabilir, ancak aynı zamanda tehlikeli kimyasallardan kaynaklanan dumanlar, kaymalar ve takılmalar, yüksekte düşmeler ve düşen malzemelerle de karşı karşıya kalabilirler (Health and Safety of Workers in Green Jobs, 2023). Kurulumları, birden fazla yüksek riskli endüstriyi tek bir endüstride etkili bir şekilde birleştirir: çatı, marangozluk, metal ve elektrik işleri vb. Dolayısıyla İSG açısından bu önemli alanlarda risk ve tehlikelerin belirlenmesi ayrıca gereklidir.

Yeşil geri dönüşüm, malzemelerin iki ila üç kat daha fazla bireysel olarak elleçlenmesini⁵ gerektirebilecek artan malzeme elleçleme ve manuel ayırma gerektirir. Bu durum, zorlanma, burkulma ve delinme riski oluşturabilir. Ömürlerinin sonunda (20 ila 25 yıl sonra), güneş panel atıkları bu tehlikelerin yanı sıra birçok tehlikeli kimyasal içeren önemli miktarda yeni elektronik atık akışı oluşturabilir. Böylece teknoloji, sağlık, güvenlik ve çevre koruma açısından karmaşık geri dönüşüm zorlukları ortaya çıkar. Geri dönüşüm işçileri, söktükleri güneş panellerinden yarı iletken malzemelere veya ağır metallere maruz kalabilirler. Güneş paneli invertörlerinde kullanılan bromlu alev geciktiriciler (BFR'ler), polibromlu bifeniller (PBB'ler) ve polibromlu difenileterler (PBDE'ler) yer alabilir. PBDE'ler yağlı dokularda biyolojik olarak biriktiğinden toksik ve potansiyel östrojen bozucular olarak kabul edilir (Kamenopoulos & Tsoutsos, 2015: 1633-1638). Ayrıca, birçok güneş PV teknolojisi, yeni nano malzemeler ve prosesler de dâhil olmak üzere bilinmeyen sağlık ve çevresel sonuçlara sahip son derece toksik malzemeler kullanır (Bakhiyi, vd, 2014: 224-234). PV hücreleri ve işlemelerinden kaynaklanan belirli hava emisyonları ve sıvı veya katı atıklar hakkında sınırlı veri bulunmaktadır. Benzer şekilde, ağır modüllerin taşınması veya tekrarlayan taşıma sırasında ergonomik riskler ve MSD riskleriyle karşı karşıya kalabilirler (Hazard Identification Checklist: OSH Risks Associated With Small-Scale Solar Energy Applications, t.y.).

Yüksek sıcaklık, güneş ışığı, UV maruziyeti, ısı stresiyile birlikte çalışılabilir. Aşırı ısıya sahip çalışma ortamlarında susuz kalma, ısı çarpması gibi ciddi durumların önlenmesi için dinlenme araları, gölge, uygun giysi ve hidrasyon gerekir. Geçici işler, belirsiz çalışma saatleri, yüksek

⁵ Bir malzemenin ya da yükün bir yerden bir başka yere aktarılması ve bu sürecin yönetilmesi.

tempo ve düşük iş güvenliği nedeniyle stres, iş güvencesi endişesi artabilir. Bu faktörler, yeterince ele alınmadığında çalışanların ruh sağlığını etkiler. Arazi üzeri santrallerin inşası sırasında rüzgârla uçuşan tozlar (örneğin “ Vadi Ateşi/Valley Fever”⁶ etkeni gibi mantar sporları), solunum problemlerine yol açabilir (Green Jobs Hazards, t.y.).

PV çalışanları arasında bulaşıcı hastalık yayılma riski de olabilir. Güneş çiftliği inşaatı, toprakta yaşayan organizmalara maruz kalmayı hızlandırabilen toprak bozucu çalışmalar gerektirir (Wilken, vd, 2015: 1997-2005).⁷

Bu kadar çeşitli tehlike ve riskleri barındıran sektörde alınabilecek kontrol önlemleri ve uygulamalar ise kısaca özetlenirse;

Eğitim ve prosedürler açısından; Elektrik, yüksekte çalışma, kimyasallar gibi alanlarda uygulamalı İSG eğitimi yapılmalı, lockout/tagout⁸ (LOTO) programları uygulamalı, acil eylem ve ilk yardım planları hazırlanmalıdır.

Kişisel koruyucu donanım (KKD) açısından; inşaat kıyafetleri, dayanıklı eldivenler, baret, emniyet kemerleri, göz ve yüz koruyucular; kimyasal ortamda solunum maskesi kullanılmalıdır.

Teknik koruma açısından; çatı kenarlarına sabit koruma sistemleri, yerleşik merdivenler, sabitleme sistemleri, uygun vinç ve kaldırma düzenekleri kurulmalıdır.

Isı stres yönetimi açısından; ara dinlenmeler, serinleme alanları, su temini, gölgelik ve sıcaklık uyarı sistemi ile çalışma şartları kontrol edilmelidir.

Kimyasal maddelere maruziyet açısından; üretim tesislerinde kapalı sistemler, havalandırma, sızıntı önleyici ekipman ve uygun etikete sahip kimyasalların kullanımı gereklidir.

Elektriksel tehlikeler açısından; Elektrik çarpması, ark parlaması (ark flaş)⁹, kıvılcım kaynaklı yangınlar, kısa devre ve aşırı akım, yanlış bağlantı ve topraklama eksikliği önemli riskler olup kurulumda kullanılacak panellerin ve eviricilerin üretici teknik verileri dikkatle incelenmelidir. Risk değerlendirmesi yapılmadan sistem kurulumu başlatılmamalıdır. Yalnızca elektriksel yetki belgeli personel çalıştırılmalıdır. Personel yüksek gerilim, ark flaşı ve yangın eğitimi almalıdır. İzole eldivenler, elektriksel koruma sağlayan ayakkabılar ve kıyafetler, dielektrik gözlükler ve yüz siperleri kullanılmalıdır. PV sistemleri uygun şekilde topraklanmalı ve eş potansiyel baralar¹⁰ kurulmalıdır. uygun sigorta, kaçak akım koruma rölesi ve yıldırım koruma sistemleri entegre edilmelidir. Panellerin enerjili olduğunu gösteren sarı uyarı levhaları, her bağlantı kutusunda ve inverterde olmalıdır. AC/DC yönleri net olarak belirtilmeli, kablolar

⁶ Vadi ateşi (koksidioidomikoz), Coccidioides mantarının neden olduğu bir akciğer enfeksiyonudur.

⁷ Bu tür vakalar, 2011-2014 yılları arasında Kaliforniya'daki San Luis Obispo İlçesi'nde belgelenmiştir. Burada 44 işçi güneş enerjisi üretim tesisleri inşa ederken Vadi Ateşi hastalığına yakalanmıştır. Grip benzeri semptomların yanı sıra menenjit, osteomyelit veya deri lezyonları gibi daha ciddi komplikasyonlara neden olur.

⁸ Kilitleme-Etiketleme, servis veya bakım sırasında makine veya ekipmandan tehlikeli enerjinin salınmasını kontrol etmek ve önlemek için tasarlanmış standart bir güvenlik prosedürüdür.

⁹ Elektrik arkı (bazen “elektrik çakması” olarak da adlandırılır), iletkenler arasındaki bir hava boşluğundan akan yüksek akımlı kesintisiz bir elektrik deşarjıdır. Bu, çok parlak bir ultraviyole ışık ve yoğun ısı üretir. Ark parlamasına genellikle kısa devre neden olur.

¹⁰ Elektrik enerjisi dağıtımında bara, yerel yüksek akım güç dağıtımı için tipik olarak şalt donanımı, panel panoları ve otobüs yolu muhafazalarının içine yerleştirilmiş metalik bir şerit veya çubuktur.

renkle kodlanmalıdır.¹¹ Aşırı ısınan bağlantılar kısa devre riski taşıdığından termal kameralarla sıcaklık tespiti yapılmalıdır. Tüm bağlantı noktaları, yılda en az bir kez kontrol edilmelidir.

Yangın önlemleri açısından; yüksek voltaj arızalarında ark flaş koruma önlemleri alınması, yangın söndürme sistemleri kurulması ve yangın müdahale eğitimi zorunludur.

İSG yönetim sistemi açısından ISO/OHSAS gibi standartlara, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, Elektrik Piyasası Lisans Yönetmeliği (EPDK), Enerji Sektöründe Risk Değerlendirme Rehberi vb. yönetmelik ve düzenlemelere dayalı sürekli iyileştirme sistemleriyle İSG'nin kurumsal hale getirilmesi önemlidir.

4.2. Rüzgâr Enerjisi ve İSG

Rüzgâr enerjisi en hızlı büyüyen elektrik üretim teknolojisi olup, hava hareketinde bulunan enerjiyi yakalama yeteneğine dayanır (Kalmikov, 2017:17). Karada, denizde veya tatlı suda bulunan büyük rüzgâr türbinleri kullanılır. Türbinler tek başına olabildiği gibi birkaçı bir araya gelerek rüzgâr enerjisi çiftliği oluşturabilir. ABD'deki en büyük rüzgâr çiftliği 100.000 dönümlük bir alanı kaplamakta (New York şehrinin yarısını kaplayacak kadar) ve 250.000'den fazla eve güç sağlamaktadır. 2024 yılında dünya elektriğinin %8,1'i rüzgâr enerjisinden sağlanmıştır (Global Electricity Review 2025, 2025). Kara tipi rüzgâr santralleri dağlık alan, açık arazi ve ovalarda kurulurken; deniz rüzgâr santralleri kıyıya yakın veya açık denizlerde yüksek kapasiteli üretim için kurulur. Karbon salınımı yapmaması, kaynağın ücretsiz oluşu, enerji maliyetinin düşük oluşu bu enerji türünün avantajlarını oluştururken rüzgârın değişkenliğinin üretim hızını etkilemesi, kurulum maliyetinin yüksek oluşu, gürültü ve görsel etkisi, kuşların göç yollarını etkilemesi, İSG risklerinin dezavantajları arasında yer alır. Türkiye son yıllarda bu enerji türüne ağırlık vermekle birlikte Çin, ABD, Almanya ve Hindistan, en büyük üreticiler arasında yer almaktadır. Aralık 2024 itibarıyla Türkiye'nin toplam kurulu rüzgâr enerjisi kapasitesi yaklaşık 14.000 MW'a ulaşmış olup; 2024 yılında toplam elektrik üretiminin %11,34'ünü karşılayarak ülkenin enerji arz güvenliğinde önemli bir rol oynamaktadır. En fazla üretim Ege ve Marmara bölgelerindedir.

Bakım ve işletme sırasında ciddi İSG gereksinimleri ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle teknolojik, çevresel ve insani faktörlerin birlikte ele alınması gerekir. Sektörde görülen çok sayıda tehlike ve riskler bulunmaktadır.

Rüzgâr türbinleri 80–150 m yüksekliğe ulaşabildiğinden yüksekte düşme önemli bir risktir. Düşmelerin ayrıca ölümle sonuçlanma riski yüksektir. Ayrıca yüksekte düşen parçalara maruz kalmak söz konusudur. Aşırı rüzgâr, buzlanma, ıslak yüzeyler ek risk oluşturmaktadır. Türbin içinde yüksek gerilimli sistemler bulunduğundan uygun olmayan işlem veya ekipman arızası elektrik çarpması, yanık veya ark flaşına yol açabilir. Yalıtım eksikliği, kirlenme ve elektrik akımını kaldıramayan ekipmanlar ark flaşına yol açmaktadır. Bir ark parlaması, aynı anda çok yüksek sıcaklıklarda büyük miktarda enerji açığa çıkarır. Güneşin yüzeyinden daha sıcak olabilen bu sıcaklıklar, olay anında menzilete içinde bulunan herkes için ölümcül olabilir. Ayrıca çevredeki diğer kişilere daha fazla yaralanmaya neden olabilecek aşırı ısınmış ekipmanlara da

¹¹ AC enerjisi, elektronların ileri geri gitme, yön değiştirme durumları vardır. DC akımı ise elektronların tek yöne hareketi olarak tanımlanır.

neden olabilirler. Ark parlamaları düşme riskini artırabilir, işçileri duvarlara ve ekipmanlara fırlatabilir veya işitme hasarına neden olabilecek bir ses patlamasına neden olabilir. Rüzgâr çiftliklerindeki çalışanlar, bölgedeki elektrik hatlarına temas edebilecek kadar yükseğe çıkararak ekipmanlar kullanabilir. OSHA yönergeleri, çalışanların elektrik hatlarından en az 10 fit (yaklaşık 3 m) uzakta durmasını önermektedir. Rüzgâr çiftliklerindeki çalışanlar ayrıca elektrik yanıklarına neden olma riski yüksek olan elektrikli ekipmanlarla da çalışabilirler (Health and Safety of Workers in Green Jobs, 2023).

Elektrik akımları bir rüzgar türbinindeki ekipmanı aşırı yüklediğinde yangına yol açabilir. Rüzgar türbininin içinde veya çevresinde çalışanlar yangın söndürülmeden önce ısı yanıkları yaşayabilir. Nacelle¹² kabinindeki elektrikli ekipman ve yağlayıcılar yangın için potansiyel oluşturur. Ayrıca, yangın çıktığında rüzgar türbininde çalışanlar, sınırlı çıkışlar nedeniyle yangın yayılmadan önce türbinden kaçmakta zorluk çekebilir. Kapalı alanda yangın, zehirli gaz ve oksijen yetersizliği riski taşır. Isı yanıkları önemli bir acıya ve şekil bozukluğuna neden olur ve işçilerde enfeksiyon ve komplikasyon riski yüksektir. Isı yanıklarından iyileşme önemli bir zaman alabilir ve bu süre zarfında yaralı işçi, bu yaralanmaları kötüleştirme riski nedeniyle normal iş görevlerini üstlenemez. Yanıklar, bu yaralanmalardan sonra yanık ünitesinde kalma ihtiyacı nedeniyle genellikle tedavisi oldukça pahalıdır.

Rüzgar türbinleri elektrik gücü üretmek için sürekli bir dönüş sistemine sahiptir. Türbin boyunca hareket eden kanatlar ve dişliler, yeterli güvenlik önlemleri almayan işçiler için ciddi bir tehlike oluşturabilir. Kırık kemikler ve ezilme yaralanmaları dahil olmak üzere darbe hasarına neden olabilirler. Özellikle büyük bir kanattan kafaya gelen bir darbe, travmatik beyin hasarına veya ölüme yol açabilir. Türbin içinde, daha küçük hareketli parçalar ve dişliler de ezilme yaralanması riski oluşturabilir. Çalışanların vücut parçaları veya kıyafetleri hareketli parçalar arasında sıkışabilir ve bu da kırık kemiklere, kalıcı hareket kabiliyeti kaybına, uzuv kaybına veya ölüme yol açabilir.

Nacelle içi ve kule kabloları kapalı alan kabul edilir; bu alanlarda asfiksi, gaz veya O₂ eksikliği riski mevcuttur. Açık arazilerde çalışmak, sıcak-soğuk ekstremlerine, rüzgâr veya fırtına gibi hava değişimlerine, sıcak çarpmasına maruz bırakır. Ayrıca açık arazide bulunan rüzgar santrallerine ulaşım, arazi koşullarında çalışma sırasında dağlık, kırsal ve stabilize yollar nedeniyle araç devrilmesi, yoldan çıkma, çarpma gibi kazalara yol açarken ağır ekipman taşıyan tır, vinç, kamyon gibi araçlar için eğimli arazi ve dar yollar tehlike oluşturur. Açık alanda yön kaybı, tehlikeli yamaçlara veya kapalı alanlara yanlışlıkla girme riski bulunmaktadır. Özellikle sabah erken saatlerde veya sisli/yağışlı havalarda görüş kısıtlılığı yaşanabilmektedir. Yılan sokması, böcek ısırması, akrep, kene gibi canlılara maruziyet durumları ciddi sağlık sorunlarına yol açabilir.

Deniz rüzgâr santrallerinde yukarıdakilere ilave olarak şiddetli hava (fırtına, sis, yağış vb.) ve deniz koşulları (dalga vb.) nedeniyle platformlarda kayma, düşme riski, ekipman arızasına yol açmaktadır. İskeleye iniş-biniş, gemiden türbine geçiş sırasında düşme ölümle sonuçlanabilmektedir. Soğuk hava ve deniz suyuna maruz kalma; ıslanma halinde hızla vücut ısı kaybı hipotermiye neden olmaktadır. Vinç kullanımı, ekipman montajı sırasında yük düşmesi kaza, yaralanma ve ölümlere yol açabilmektedir. Denizde günlerce kalma, sosyal

¹² Nacelle, rüzgâr türbini kulesinin tepesinde, rotor kanatlarının hemen arkasında bulunan büyük muhafazadır.

izolasyon ve strese yol açarken yoğun fiziksel iş, gece vardiyası, jetlag gibi unsurlar dikkat dağınıklığı ve yorgunluk kaynaklı tehlikeleri ortaya çıkarmaktadır. Kazalarda sağlık ekibine geç ulaşım, sınırlı sağlık desteği önemli sorunlardır.

Alınması gereken İSG önlemlerine göz atacak olursak (Health and Safety of Workers in Green Jobs, 2023) (Occupational safety and health in the wind energy sector European Risk Observatory Report, 2013);

Eğitim ve planlama açısından yüksekte çalışma, kapalı ve kısıtlı alanda çalışma, LOTO, elektriksel tehlikeler, yangın gibi konularda periyodik güvenlik eğitimleri verilmelidir. Sahaya başlamadan önce detaylı risk analizi yapılarak güncellenmesi yapılmalıdır.

Düşme riskleri açısından kişisel emniyet kemerleri, lanyardlar, ankraj sistemleri, sabit korkuluk ve güvenlik ağları kullanılmalı ve sabit merdivenlerde 20–30 ft’de (yaklaşık 6- 9 m) bir iniş platformu veya güvenlik kafesi bulunmalıdır.

Elektrik kaynaklı riskler açısından LOTO prosedürleri mutlaka uygulanmalıdır. Yüksek gerilimle çalışmalarda izole eldiven, dielektrik ayakkabı, ARC-rated kıyafetler¹³ kullanılmalıdır.

Yangın ve acil durum açısından nacelle içinde sıcaklık algılayıcıları, acil alarm ve kaçış sistemleri kurulmalıdır . Yangınla mücadele, kaçış yolu teknikleri ve nefes koruma konusunda eğitim verilmelidir.

KKD kullanımı açısından; baret, gözlük, kesici-yanmaz eldiven, çelik burun ayakkabı, yüksek görünürlüklü giysiler kullanılmalı; ağır kaldırma işleri için vinç, palet veya mekanik yardımcı ekipmanlarla destek sağlanmalıdır .

Kapalı/ kısıtlı alan kullanımı için; bu alana giriş öncesi hava ölçümü yapılmalı, havalandırma sağlanmalı; acil durum kurtarma ekipleri hazır bulunmalıdır.

Hava koşulları açısından; çalışma koşullarını sürekli değerlendirilerek; aşırı fırtınada veya sıcaklıkta çalışma yapılmamalıdır. Güneş, sıcaklık, rüzgâr kaynaklı stres için personel hidrasyon¹⁴, dinlenme alanları, uygun giyim ile desteklenmelidir.

Açık ve uzak alanda çalışma açısından; yol etüdü ve bakım planı oluşturulması, hız limitleri, tek yön uygulamaları ve trafik gözlemcileri kullanılması, acil durum yol tariflerinin ve haberleşme sistemlerinin kurulması, yönlendirme haritalarının hazırlanması gerekir. Saha zemin etüdü yapılması, geçici yolların geotekstil, çakıl gibi malzemelerle sağlamlaştırılması, yokuşlu veya tehlikeli alanlarda şerit çekilmesi ve personel kısıtlaması, çalışanlara topuk destekli ayakkabı ve trekking tipi koruyucu giysi verilmesi gereklidir.

Yaban hayatının getirdiği tehlikeler açısından; çalışanların bölgeye özgü yaban hayvanları hakkında bilgilendirilmesi, ilkyardım eğitimi verilmesi gerekir. İlk yardım kitlerinde

¹³ Alev dirençli giysi.

¹⁴ Normal şartlarda vücuttan atılan sıvının alınan sıvı ile dengede olması gerekir. Vücudun sıvı dengesine hidrasyon adı verilir.

antihistaminik, yılan sokması turnikesi, böcek sokması kremi bulundurulması, böcek kovucu cihaz ve spreylere kullanılması, uygun giysiler giyilmesi gereklidir.

Hava ve doğa koşulları açısından; günlük hava durumu takibi ve çalışma izni protokolü, gölgelik, su ve dinlenme molaları ile ısı stresi kontrolünün sağlanması, fırtına/yıldırım anında açıkta veya türbin içinde çalışmanın durdurulması, UV korumalı ve termal elbiseler gibi uygun kıyafetler giyilmesi gereklidir.

Deniz güvenliği önlemleri açısından; yukarıdaki önlemlere ilaveten can yeleği, düşme algılama sistemi vb. ekipmanlar kullanılmalıdır. Transfer tekniği eğitimi, helikopter kullanımı, “Boat Landing” eğitimi verilmelidir. Belirli dalga boyu ve rüzgar şiddetinin üzerinde çalışmaya izin verilmemesi gerekir. Acil durumlar için tahliye planlamaları hazırlanmalıdır. Hipotermi battaniyesi, acil oksijen kiti, anafilaksi seti ilkyardım için gereklidir. Düşme riskleri için emniyet kemeri, ankraj, dikey yaşam hattı gereklidir. Nacelle içinde oksijen ve zehirli gaz kontrolü önemlidir. Psikolojik sağlık ve refah açısından döngülü vardiya sistemi uygulanmalıdır. Aile ile iletişim, dinlenme alanları, eğlence olanakları sağlanmalıdır.

4.3. Hidroelektrik Enerjisi ve İSG

Hidroelektrik enerjisi, suyun potansiyel ve kinetik enerjisinden yararlanılarak elektrik üretimini sağlayan bir yenilenebilir enerji sistemidir. Bu sistemde, barajların ardında biriken suyun potansiyel enerjisi önce kinetik enerjiye dönüştürülmekte, ardından bu enerji türbinler aracılığıyla elektrik enerjisine çevrilmektedir. Elde edilen elektrik, iletim hatları yoluyla tüketim noktalarına ulaştırılmaktadır. Bu süreç, temel işleyiş açısından rüzgâr enerjisi sistemleriyle benzerlik göstermektedir (Şen, 2018: 1144-1198; Dinçer & Ishaq, 2022: 35-90).

Fosil yakıtlarla karşılaştırıldığında sera gazı emisyonu son derece düşüktür. Kurulum maliyetleri yüksek olsa da, hidroelektrik santrallerin uzun ömürlü olması ve yakıt maliyetinin olmaması nedeniyle işletme giderleri oldukça düşüktür. Su akışının kontrol edilebilir olması, hidroelektrik santrallerin ani enerji taleplerine hızlıca cevap verebilmesini sağlar. Elektriğe ihtiyaç yoksa, su bent kapakları kapatılabilir ve elektrik üretimi durdurulabilir. Enerji arz-talep dengesini sağlamak amacıyla enerji depolama işlevi görebilir; özellikle pompajlı depolama santralleri, şebeke kararlılığında önemli rol oynar. Barajlar uzun yıllar boyunca dayanacak şekilde tasarlanmıştır ve bu nedenle uzun yıllar boyunca elektrik üretimine katkıda bulunabilir. Hidroelektrik barajları, sulama, içme suyu temini, taşkın kontrolü ve rekreasyonel faaliyetler gibi farklı amaçlara da hizmet edebilir (Bagher, vd., 2015:8).

Hidroelektrik santrallerinin bazı dezavantajları da tespit edilmiştir. Baraj arızaları can, mal kaybı ve toprak kirliliği gibi felaket etkilerine yol açabilir. Nehirlerin doğal akışının kesilmesi, balık göç yollarının engellenmesi, su kalitesinde bozulmalar ve biyolojik çeşitlilikte azalma gibi çevresel sorunlara yol açabilir. Baraj inşası nedeniyle göç etmek zorunda kalan topluluklar sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan ciddi mağduriyetler yaşayabilir. Su kaynaklarına bağımlı olması nedeniyle, iklim değişikliğine bağlı kuraklık ya da düzensiz yağış rejimleri enerji üretimini olumsuz etkileyebilir. Nehirlerden taşınan tortular zamanla baraj göllerinde birikerek su depolama kapasitesini azaltabilir ve bakım maliyetlerini artırabilir. Baraj ve santral inşası ciddi yatırım gerektirir; ayrıca çevresel etki değerlendirme ve yerel halkla uzlaşma süreçleri

projeyi geciktirebilir. Büyük barajların inşası ciddi jeolojik hasara yol açabilir. Bir ülkede bir nehrin ilerlemesini engelleyen barajlar inşa etmek genellikle aynı nehirden diğer ülkedeki su temininin kontrolleri dışında olduğu anlamına geldiğinden komşu ülkeler arasında ciddi sorunlara yol açabilir (Bagher, vd., 2015: 8-9)

Dünya genelinde en yaygın enerji üretimi olan hidroelektrik enerjisi IRENA 2020 verilerine göre, hidroelektrik enerji kurulu gücü dünya genelinde yaklaşık 1.270 GW'a ulaşmıştır. Aynı raporun verilerine göre, dünya elektriğinin yaklaşık %17'sini karşılamakta ve küresel olarak 18 milyon kişiye iş sağlamaktadır (IRENA Members Value Hydropower In New Collaborative Framework, 2020). Çin, Brezilya ve Kanada, ABD ve Hindistan Dünyanın ileri gelen hidroelektrik üreticisi ülkelerdir. Türkiye'nin en önde gelen hidroelektrik enerji üreten santralleri Atatürk Barajı (1330mw) Karakaya Barajı (1800 mw) ve Keban Barajı (1330 Mw), Ilıksu Barajı (1.209 MW)'dir. 2022 yılı sonu itibariyle Türkiye'de kurulu hidroelektrik santrallerinin üretim kapasitesi yaklaşık 48.039 MW'lık güce erişmiş olup, hidroelektrik santrallerinin yıllık üretim hacmi ise; yaklaşık 160 milyar Gwh/yıl karşılık gelmektedir. 2022 yılında hidroelektrik enerji kurulu gücü 32.334 Mw, ortalama yıllık üretim ile 111.660 Gwh olmuştur (Şavkar, 2024:51-58). TEİAŞ 2023 yılı verilerine göre ise 31.962 Mw'dır (Türkiye Elektrik Üretim-İletim 2023 Yılı İstatistikleri, 2023). Elektrik Üretim Anonim Şirketi (EÜAŞ) tarafından işletilen santrallerin yanı sıra özel sektör tarafından işletilen çok sayıda santral Türkiye enerji üretimine ve sektör istihdamına katkıda bulunmaktadır (Şavkar, 2024: 51-58).

Üretim ve istihdamın yüksek olduğu hidroelektrik güç üretimiyle ilişkili çeşitli tehlikeler ve riskler bulunmaktadır (Health and Safety of Workers in Green Jobs, 2023). Bu tehlikelerden bazıları sektördeki tüm çalışanlar tarafından paylaşılırken, diğerleri elektrik veya mekanik bakım faaliyetlerinde bulunanlarla sınırlıdır. Fiziksel tehlike ve risklerin başında yüksekte düşme gelmektedir. Yapılardaki çukur ve açıklıkların çevresinde de düşme tehlikesi vardır. Yüksekte düşen parçalara maruziyet de diğer bir sorundur.

Türbin odalarından kaynaklı gürültü işitme kayıplarına neden olabilmektedir. Aydınlatma yetersizliği görme kayıplarına, çeşitli kaza ve düşmelere neden olmaktadır. Çeşitli el aletleri ve cihazlardan kaynaklı titreşime sürekli maruziyet kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarına neden olmaktadır. Uygunsuz bir duruşta uzun süre çalışmak kas-iskelet sistemi yaralanmalarına yol açabilir. Jeneratörlerin dönme hareketi ve su akışının türbülansından kaynaklanan yapı kaynaklı titreşimler, döşeme ve duvarlar aracılığıyla iletilir. Boğulma vakaları, ön havuzda (su alma bölgesi) veya kuyruk kanalında (deşarj bölgesi) veya diğer alanlarda hızlı akan suya düşmenin ardından meydana gelebilir. İlkbahar, sonbahar ve kış aylarında yüksek enlemlerde aşırı soğuk su bulunur. Bu suya düşmeler sonucu hipotermi yaşanabilir. Jeneratörler önemli miktarda ısı üretir; jeneratörler ve ısı eşanjörleri ısıtılmış havayı santrale boşaltabilir; santral yapısı güneş enerjisini emebilir ve binaya yayabilir; iklim ve efor seviyesine bağlı olarak daha sıcak aylarda ısı hasarı meydana gelebilir. Ultraviyole enerjisi güneş yanıklarına, cilt kanserine ve katarakta neden olabilir. Soğuk, soğuk stresine ve donmaya neden olabilir. Fazla sıcaklık, ısı stresine neden olabilir (Hydroelectric Power Generation, 2011).

Elektriksel tehlikelerin başında ise elektrik çarpması ve yanıklar gelmektedir. Yüksek gerilim hatları ve trafolardan kaynaklı elektrik çarpması, yanık gibi olaylar ölümlerle sonuçlanabilmektedir. Akü gruplarındaki terminaller arasında meydana gelen kısa devre patlamaya, yangına ve elektrolit sıvısı ve aerosollerine maruz kalmaya neden olabilir. Su ve nemle temas eden elektrikli ekipmanlar kısa devre ve yangın riskine yol açabilmektedir.

Jeneratör ve diğer elektrikli ekipmanlar DC (Doğrusal akım) ve 60 Hz (ve üzeri) AC (Alternatif akım) alanları üretir; maruz kalma, kaynağa yakınlığa ve yapıların sunduğu korumaya bağlıdır. Manyetik alanların koruma ile zayıflatılması özellikle zordur. Maruz kalmanın önemi henüz belirlenmemiştir.

Mekanik tehlikeler ise kısaca; dönen türbin parçaları ve kapaklardan kaynaklı ezilme, kesikler ve uzuv kaybı, vinç forklift gibi taşıma araçlarından kaynaklı ezilme ve düşme olarak belirtilebilir.

Bu sektörde görülen kimyasal tehlikeler olarak makine ve cihazların bakımı için kullanılan yağların ve solventlerin çalışanların ciltlerinde ve solunum yollarında yapmış oldukları tahriş olarak görülmektedir. Elektrikli ekipmanların yağdan arındırılması, yangınlık, çözme ve kalıntı bırakmadan hızlı buharlaşma gibi özelliklere sahip çözücüler gerektirir; bu özelliklere sahip çözücüler uçucu olup, solunum yoluyla alınması halinde tehlike yaratabilir. Yağlar ve hidrolik sıvılar rotor ve stator sargılarını kaplar; sıcak yüzeylerle temas eden hidrokarbonların ayrışması polisiklik aromatik hidrokarbonlar (PAH'lar) üretebilir. Maruziyet solunum ve cilt teması yoluyla meydana gelebilir. Cilt teması dermatite neden olabilir. Asbest, jeneratör frenlerinde, boru ve elektrik izolasyonunda, püskürtme kaplamalarda, asbestli çimentoda ve diğer ürünlerde bulunabilir; maruz kalma, ufanabilirliğe ve kaynağa yakınlığa bağlıdır. Su ve atık su arıtma sistemlerinde klor silindirlerinin bağlanması/çıkarılması sırasında klor maruziyeti meydana gelebilir. Emisyonlar, öncelikle santralde çalıştırılan araç veya motorlardan kaynaklanan azot dioksit, nitrik oksit, karbon monoksit, karbondioksit, kükürt dioksit ve PAH içeren partikülleri içermektedir. Santraldeki tüm işçiler bu emisyonlara maruz kalmaktadır. Rotor ve diğer elektrikli ekipmanlarda ark oluşması sonucu oluşan ozon, kaynağa yakınlığa bağlı olarak maruz kalma sorununa yol açabilir.

Suda üreyen mikroorganizmalardan kaynaklı lejyoner hastalığı da en sık görülen biyolojik risklerdendir. Bazı böcekler santralin etrafındaki suda üremekte ve çalışanlar sokma, ısırma, alerji gibi rahatsızlık verici durumlara yol açmaktadır.

Baraj, kontrol yapıları, kontrol kapakları, su ileten kanallar, jeneratör ve türbin makineleri oksijen eksikliğine yol açabilen, tehlikeli atmosferleri sınırlayabilen veya diğer tehlikeli koşulları içerebilen çok sayıda çukur, hazne, tank ve diğer kapalı ve kısmen kapalı alanlar içerir. Uzun vardiyalar, izolasyonlu alanlarda çalışma dikkat dağınıklığı ve yorgunluk yaptığından kazalara neden olabilmektedir. Acil durumlarda yetersiz müdahale, ilkyardım yetersizliği yaralanmaların büyümesine ve paniğe yol açmaktadır.

Hidroelektrik santrallerini su basabilir. Drenaj pompalarının arızalanması su seviyesinde yavaş bir artışa ve sonunda istasyonun su basmasına yol açabilir. Ya da drenaj pompalarının yönetemediği bir tesis arızası ve sızıntı istasyonun hızla su basmasına neden olabilir (Safer Hydropower Stations For Safer Workers, t.y.).

Alınabilecek İSG önlemlerini de kısaca özetlemek gerekirse (Health and Safety of Workers in Green Jobs, 2023) ;

Fiziksel tehlike ve riskler açısından; yüksekte güvenli çalışma eğitimi, kişisel düşme önleyici sistemlerin kullanımı, iskele ve merdiven kontrolleri yapılmalıdır. Gürültü haritalandırması, kişisel koruyucu donanım (KKD) kullanımı, maruziyet süresinin sınırlandırılması gerekir. Yeterli yapay aydınlatma sistemleri, acil durum aydınlatmaları kurgulanmalıdır. Titreşim azaltıcı el aletleri, maruziyet süresinin kontrolü gereklidir. Ayrıca büyük cihazlarda titreşimi en aza indirmek için dönen ekipmanlar izlenmeli periyodik bakımları yapılmalıdır. Boğulma riskleri açısından personel tutma bariyerleri, düşme durdurma sistemleri, can yelekleri önerilmektedir. Isı kontrolü için ısıtılmış havayı çatıya doğru yönlendirme, kalkanlama, mühendislik kontrolleri yapmak; elektrolit yerine geçen içecekler içmek ve KKD (Soğuğa karşı koruma sağlayan iş kıyafetleri, güneş ışınlarına karşı koruma sağlayan iş kıyafetleri, güneş ışınlarına karşı koruma sağlayan göz koruyucuları vb.) önerilmektedir.

Elektriksel tehlikeler açısından; yetkisiz kişilerin erişiminin engellenmesi sağlanmalı, LOTO, düzenli bakım ve izolasyon prosedürleri uygulanmalıdır. IP koruma sınıfına¹⁵ uygun ekipmanlar, su yalıtımı, kaçak akım röleleri kullanılmalıdır. Ark oluşumunu önlemek için elektrikli ekipmanların bakımı yapılmalıdır.

Mekanik tehlikeler açısından; makine koruyucuları, uyarı levhaları, acil durdurma sistemleri kullanılmalı, operatör eğitimi ve yük dengeleme planları yapılarak güvenlik çemberleri kullanılmalıdır.

Kimyasal tehlikeler açısından; malzeme güvenlik bilgi formları (MSDS), uygun depolama ve KKD gereklidir. Yerel egzoz havalandırması, toz kontrol sistemi, solunum koruması, kişisel hijyen önlemlerinin alınması ve tıbbi gözetim önerilir. Pil terminallerinin ve yalıtımsız iletkenlerin ekranlanması gereklidir. Bu ekipmanın çevresinde güvenli çalışma koşullarının sağlanmasına yönelik uygulamalar ve prosedürler izlenmelidir.

Biyolojik tehlikeler açısından; periyodik su analizi, havalandırma sistemlerinin bakımı çok önemlidir. Uçan böcekleri çekmeyen aydınlatma kullanılmalıdır. Pencerelelerde, kapılarda ve bina cephesindeki açıklıklarda sineklik kullanılmalı ve böcek ölümlerini çıkarmak için vakumlu temizlik uygulanmalıdır.

Psikososyal ve organizasyonel riskler açısından; dönüşümlü vardiya sistemi, psikososyal destek hizmetleri uygulanmalıdır. Acil durum tatbikatları, ilk yardım eğitimleri yapılmalı ve ilkyardım ekipmanları sağlanmalıdır. Kapalı alanlarda çalışma için hava test cihazları, taşınabilir havalandırma sistemleri, KKD kullanımı ve solunum koruması önerilmektedir.

Ergonomik riskler açısından; ergonomik prensipleri yansıtacak şekilde tasarlanmış ekipman kullanımı, kas kondisyonu, kaldırma ve sırt bakımı konusunda eğitim verilmesi, kas-iskelet sistemi yaralanmalarının oluşumunu en aza indirecek şekilde seçilmiş çalışma uygulamalarının yapılması önerilmektedir.

¹⁵ IP koruma sınıfı, bir cihazın veya sistemin iç ve dış etkenlere karşı ne kadar korunaklı olduğunu gösteren bir sınıflandırma yöntemidir.

4.4. Bu Sektörlerde Risk Değerlendirme Yöntemleri

Bu yenilenebilir enerji sektörlerinde risklerin belirlenmesinde kullanılan risk değerlendirme yöntemleri olarak genellikle Ön Tehlike Analizi (PHA), Matris Yöntemi, HAZOP, Hata Ağacı Analizi (FTA), Olay Ağacı Analizi (ETA), Hata Türleri ve Etkileri Analizi (FMEA), What If (Ne Olursa) Yöntemi, İş Eylem Güvenliği Analizi (JSA), Bow Tie (Papyon) Analizi yöntemleri kullanılmaktadır (Gür vd., 2021: 497-511; Yörükoğlu, vd., 2014: 227-242; Li, vd., 2023: 332-342; Zhao vd., 2023: 6622; Prostean vd., 2015: 1-8).

PHA, Güneş santrali planlaması, kara ve denizde rüzgar türbin kurulumu, baraj inşaatı başlangıç süreci aşamaları için uygun olup; tasarım veya planlama aşamasında, sistem henüz kurulmadan önce yapılmalıdır. Yeni enerji projelerinde olası büyük riskleri önceden görmeye yarar.

Matris yöntemi her üç enerji türü için de uygundur. Tehlikelerin olasılığı ve şiddeti puanlanarak toplam risk derecesi belirlenir. Basit ve uygulanabilir olması nedeniyle Türkiye’de en sık kullanılan yöntemdir. Subjektif sonuçlar elde edilebilir.

HAZOP yöntemi hidroelektrik santralleri ile rüzgâr türbinlerinin risk değerlendirmeleri için uygundur. Sistematik ve çok disiplinli yaklaşıma dayalı bir analiz olduğu için karmaşık süreçleri analiz eder.

FTA üç enerji sistemi için de uygundur. Bir kazanın “neden” meydana geldiğini üstten alta doğru şematik biçimde analiz eder. Büyük kazaların veya ölümcül olayların kök neden analizinde kullanılır. Tek bir olay odaklıdır. Özellikle türbinden düşme, PV panel yangını, baraj kontrol sistemindeki arızalar için etkili bir analiz yöntemidir. Her kritik bileşen için periyodik olarak güncellenmelidir.

ETA özellikle güneş enerjisi ve rüzgâr enerjisinde uygulanabilir. Belirli bir başlangıç olayının ardından gelişebilecek olası sonuç senaryolarını analiz etmeyi amaçlar. Yapısı, başlangıçtan sağa doğru dallanan “senaryo ağacı”dır. Olası kontrol sistemleri çalışırsa ne olur, çalışmazsa ne olur? Sorusuna yanıt arar. Örneğin; güneş panelinde kısa devre oldu, yangın alarmı devreye girerse ne olur, girmezse ne olur? Türbinde rotor arızası yaşanırsa bakım zamanında yapılırsa/ yapılmazsa sonuçları ne olur? gibi sorular sorarak yanıtlar analiz edilir.

FTA ve ETA değerlendirme yöntemlerinin bir kombinasyonu olan Tehlike Ağacı ve Olay Analizi (HTEA - Hazard Tree and Event Analysis) bir olayın kök nedenlerini analiz etmek ve o olayın yol açabileceği senaryoları değerlendirmek amacıyla yapılan bütünlüklü bir analiz yaklaşımıdır. Enerji üretim tesislerinde (ör. rüzgâr – güneş santralleri) büyük kaza senaryolarının analizi, proses güvenliği ve acil durum planlaması, çoklu kontrol hatalarının değerlendirildiği kompleks sistemlerde kullanılır.

FMEA yöntemi yenilenebilir enerji sektörlerinde özellikle uygundur ve kullanılması kesinlikle önerilir. Özellikle, güneş enerjisi santrallerinde PV modül arızaları, inverter hatalarının tespiti, rüzgâr türbinleri kanat, dişli kutusu, jeneratör, sensör arızalarının analizi, hidroelektrik santrallerde türbin, kapak, kontrol paneli hatalarının analizi gibi mekanik ve elektriksel sistem bileşenlerinin bulunduğu enerji sistemlerinde kullanımı uygundur. Her bir bileşenin veya

sürecin nasıl arızalanabileceğini analiz etmekte, hatanın nelere yol açacağını tespit etmekte ve bu riskin ne kadar kritik olduğunu (Risk Öncelik Sayısı – RÖS) belirlemektedir. Zaman alıcı bir yöntem olup mühendislik bilgisi gerektirir

What If yöntemi Offshore rüzgar santralleri, PV geri dönüşüm tesisleri ve kapalı türbin odalarının risk değerlendirme analizleri için kullanılmaktadır. Beklenmeyen senaryolara karşı beyin fırtınası temelli önlem geliştirmeyi sağlar. Özellikle yeni teknolojiler veya insan hatasına açık işlerde önleyici çözümler üretir.

JSA üç enerji sisteminde de kullanılmaktadır. Her iş adımı için ayrı ayrı tehlike ve önlem listesi hazırlanır. Rutin olmayan, tehlikeli işlerde (örneğin vinçle türbin parçası montajı, kimyasal temizlik, güneş paneli montajı, türbin kanadı temizliği, hidroelektrik santralinde türbin bakımı vb.) uygulanır. Uygulaması kolay olduğu için kullanımı yaygındır.

Bow-Tie (Papyon) Analizi üç enerji alanında da karmaşık risklerin yönetiminde (ör. yangın, elektrik çarpması) görselleştirme için kullanılır. Bir riskin nedenlerini (sol) ve sonuçlarını (sağ) birlikte göstererek kontrol önlemleriyle birlikte görselleştirir. Eğitimlerde, farkındalık artırıcı sunumlarda çok etkilidir.

Risk değerlendirme yöntemlerinin belirlenmesinde bu sektörlerin doğası gereği; mekanik sistemler, elektrikli ekipmanlar, çevresel koşullar ve insan faktörleri iç içe geçtiği için çok kriterli ve çok disiplinli yaklaşımlar tercih edilir. Bu üç sektörde kullanılabilecek diğer etkili risk değerlendirme yöntemleri, Koruma Katmanı Analizi (LOPA), Yapılandırılmış “Ya Olursa” Analizi (SWIFT), Kontrol Listesi (Check List)dir (HAZOP/LOPA, t.y.; Moa & Go, 2023: 1-31).

LOPA, bir tehlikenin gerçekleşmesini önlemek için kaç “koruma katmanı” olduğunu analiz etmeye yarayan bir yöntemdir. Kritik tehlikelerin yönetilmesinde teknik ve yönetsel önlemlerin yeterliliğini test eder. Örneğin, PV sistemde ark parlamasına karşı alarm, devre kesici, KKD yeterli mi? gibi sorulara cevap aramaya yarar.

SWIFT olası risk senaryolarını sistematik sorularla düşünmeye yarar. Örneğin; ya yıldırım düşerse? Ya türbin arızalanırsa ? gibi. Özellikle yeni kurulan tesislerde, yeterli veri olmayan durumlarda uygundur. Beyin fırtınasına dayalı uygulanması kolay ve esnek bir yöntemdir.

Kontrol listesi yöntemi hızlı değerlendirme, saha denetimi ve iç tetkikler için uygundur. Sektörde bakım öncesi risk kontrolü, KKD uygunluk kontrolü, elektrik panoları, merdivenler, vinçler gibi ekipmanların kontrolünde kullanılabilir.

5. BULGULAR

Yenilenebilir enerji sektörleri, çevre dostu üretim süreçleri ve düşük karbon salımı gibi avantajlarının yanı sıra, çalışanlar açısından çok çeşitli İSG risklerini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, çalışmada güneş, rüzgâr ve hidroelektrik enerjisi olmak üzere üç temel yenilenebilir enerji türünde karşılaşılan tehlike ve riskler detaylı biçimde incelenmiştir. Bulgular; fiziksel, kimyasal, biyolojik, elektriksel, ergonomik ve psikososyal risk kategorileri altında sınıflandırılmış, her bir enerji türü için ayrı ayrı analiz edilmiştir. Ayrıca, enerji türleri arasında ortaklaşan ya da ayırt edici nitelikteki İSG risklerinin belirlenmesine olanak sağlayacak şekilde karşılaştırmalı çizelgeler hazırlanmıştır (Çizelge-1, Çizelge-2 ve 3). Bu

kapsamlı değerlendirme, sektörel İSG farkındalığının artırılması ve önleyici stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çizelge 1. Enerji Türlerine Göre Tehlike ve Riskler

Tehlike ve Riskler	Enerji Türü		
	Güneş Enerjisi	Rüzgâr Enerjisi	Hidroelektrik Enerji
Fiziksel	Yüksekte çalışma, düşme, ısı stresi, UV maruziyeti	Yüksekten düşme, açık arazide çalışma, fırtına vb.	Yüksekten düşme, boğulma, gürültü, ısı stresi vb.
Elektrik	Ark parlaması, elektrik çarpması, yangın	Elektrik yanığı, yüksek gerilim teması	Trafo kazaları, kısa devre, kaçak akım
Kimyasal	Kadmiyum, kurşun, BFR, çözücüler	Reçineler, yağlayıcılar	Solvent, yağ, klor, PAH, ozon, asbest
Biyolojik	Mantar sporları, toz hastalıkları	Böcek, yılan sokmaları, açık alan riski	Lejyoner hastalığı, sivrisinek, biyolojik su kirliliği
Ergonomik	Tekrarlayan hareketler, ağır kaldırma	Tırmanma, dar alanda hareket	Titreşim, kötü postür, ekipmanla çalışma
Psikososyal	Geçici istihdam, düşük güvenlik algısı	Uzak lokasyon, sosyal izolasyon	Uzun vardiyalar, yalnız çalışma
Kapalı Alan	Güneş enerjisi sektöründe kapalı alanlarda çalışma riski düşüktür.	Nacelle içi çalışma	Türbin odaları, kuyu ve hazneler
İSG Önlemleri	KKD, yangın eğitimi, kimyasal yönetimi, havalandırma	Düşme durdurucu sistemler, yangın sensörleri, offshore eğitimi	LOTO prosedürü, kapalı alan kontrolü, elektriksel izolasyon

Çizelge 2. Enerji Türüne Göre Tehlikeler – Sembollü Gösterim Çizelgesi¹⁶

Tehlike Türü	Güneş	Rüzgâr	Hidroelektrik	Açıklama
Yüksekte Çalışma	✓	✓	✓	Panel montajı, kule bakımı, baraj yapıları
Elektrik Çarpması	✓	✓	✓	Kablolar, trafolar, kaçak akım riski
Yangın Riski	✓	✓	⚠	PV sistemlerde ark, türbinlerde kısa devre
UV / Isı Maruziyeti	✓	⚠	⚠	Özellikle güneş tarlalarında doğrudan UV riski
Biyolojik Tehlikeler	⚠	✓	✓	Böcek, sinek, yılan, bakteri (lejyonella)
Kimyasal Maruziyet	✓	✓	✓	Kurşun, kadmiyum, yağlayıcılar, solventler
Ergonomik Zorlanmalar	✓	✓	✓	Ağır kaldırma, tekrarlayan hareketler, titreşim

¹⁶ Çizelge bildiri bulguları alınarak yapay zeka yardımıyla tablolastırılmıştır. OpenAI ChatGPT. (2025, Haziran 21). Enerji Türüne Göre Tehlikeler – Sembollü Gösterim Çizelgesi [Yapay zeka destekli içerik]. OpenAI ChatGPT. <https://chat.openai.com>

Psikososyal Riskler	✓	✓	✓	Uzun vardiya, yalnız çalışma, izolasyon
Kapalı Alan Riski	✗	⚠	✓	PV genelde açık alan; rüzgar kule içi ⚠ ; hidro türbin odaları yüksek risk
Boğulma / Su Riski	✗	⚠	✓	Sadece hidroelektrik sistemlerde ciddi risk
Titreşimli Ekipman Riski	⚠	✓	✓	Türbinler ve bakım makineleri

✓ = Belirgin / yaygın tehlike, ⚠ = Kısmen / duruma bağlı tehlike, ✗ = Yok denecek kadar az risk

Çizelge 3. Enerji Türüne Göre Uygulanabilecek Risk Değerlendirme Yöntemleri ve Özellikleri

Yöntem	Tanımı / Yaklaşımı	Uygun Olduğu Enerji Türü	Avantajı	Dezavantajı	Kullanım Amacı
FMEA (Hata Türleri ve Etkileri Analizi)	Sistemik olarak her ekipman/sürecin hata türlerini ve etkilerini analiz eder	Güneş Rüzgâr Hidroelektrik	Önleyici ve detaylıdır	Zaman alıcı, mühendislik bilgisi gerektirir	Bakım planlama, ekipman arızalarının önlenmesi
FTA (Hata Ağacı Analizi)	Belirli bir istenmeyen olayın kök nedenlerini mantıksal ağaç yapısıyla analiz eder	Rüzgâr Hidroelektrik	Kaza nedenlerinin görselleştirilmesi	Tek bir olay odaklıdır	Kaza kök neden analizi, sistem arızaları
ETA (Olay Ağacı Analizi)	Bir olay gerçekleştiğinde olası sonuç senaryolarını analiz eder	Güneş Rüzgâr	Alternatif senaryoları analiz eder	Kontrol önlemlerinin eksikliği sonucu belirsiz olabilir	Acil durum senaryoları, etkilerin yayılımı
JSA (İş Güvenliği Analizi)	Her iş adımı için olası tehlikeler ve önlemler listelenir	Tümü (özellikle Güneş ve Hidroelektrik)	Pratik, sahada kolay uygulanır	Karmaşık sistem analizine uygun değildir	Rutin işler, saha çalışmaları, bakım görevleri
Risk Matrisi (5x5)	Tehlikenin olasılığı ve şiddetine göre puanlanarak risk önceliği belirlenir	Tümü	Basit, yasal zorunluluklara uygundur	Subjektiflik içerebilir	Genel risk değerlendirmesi, ilk tarama
Bow-Tie (Papyon Analizi)	Olayın hem nedenlerini hem de sonuçlarını şematik olarak sunar	Tümü	Farkındalık ve eğitimde çok etkili	Tek olay üzerine odaklanır	Görselleştirme, eğitim, iletişim
LOPA (Koruma Katmanı Analizi)	Bir tehlikeye karşı kaç koruyucu katmanın olduğunu analiz eder	Rüzgâr Hidroelektrik	Teknik önlemlerin yeterliliği değerlendirilir	Teknik bilgi ve veri gerektirir	Kritik olaylarda savunma yeterliliğini test etme
SWIFT / What-If	“Ya şöyle olursa?” gibi senaryolarla risk olasılıklarını düşünmeye dayalıdır	Güneş Rüzgâr	Esnek, beyin fırtınasına uygun	Sistematiklik düşüktür	Yeni kurulumlar, bilgi eksikliği olan süreçler

Check-List (Kontrol Listesi)	Tehlikeler ve kontroller için önceden belirlenmiş soruların kontrolü	Tümü	Hızlı, standartlaştırılmış	Derin analiz sağlamaz	İç tetkik, denetim, günlük kontrol

6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada, Türkiye ve dünyada yaygın olarak kullanılan üç yenilenebilir enerji kaynağı olan güneş, rüzgâr ve hidroelektrik santralleri, İSG açısından değerlendirilmiştir. Her bir enerji türü; fiziksel, kimyasal, elektriksel, biyolojik, ergonomik ve psikososyal tehlikeler bağlamında ayrı ayrı analiz edilmiş ve hem özgün hem de ortak risk alanları ortaya konmuştur. Yapılan karşılaştırmalı analizler göstermiştir ki, bu sektörler yeşil iş kapsamında değerlendirilseler de çalışanlar için yüksek risk barındıran iş ortamlarıdır.

Güneş enerjisi sektöründe UV maruziyeti, yüksek sıcaklıkta çalışma ve panel kurulumu sırasında yüksekte çalışma gibi riskler öne çıkarken; rüzgâr enerjisi santrallerinde yükseklik, şiddetli hava koşulları ve bakım-onarım faaliyetleri sırasında ortaya çıkan kapalı alan riski dikkat çekmektedir. Hidroelektrik santraller ise yüksek ses, titreşim, boğulma riski ve elektriksel tehlikelerle öne çıkmaktadır.

İSG yönetiminin kurumsal hale getirilmesi açısından ISO 45001 gibi uluslararası standartlar önem arz etmekte, ancak Türkiye’de uygulamaların özellikle küçük ölçekli santrallerde mevzuatla sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu nedenle, sektörel özel risklerin dikkate alındığı kapsamlı İSG stratejileri geliştirilmesi, eğitim ve denetim süreçlerinin güçlendirilmesi, çalışanların katılımının artırılması ve sürekli iyileştirme odaklı sistemlerin yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır.

Çalışma sonucunda getirilebilecek öneriler şu şekilde olup; bu öneriler de gelecekte yapılacak çalışmalarla sürekli geliştirilmelidir (Görsel- 5):

- Gerekli kurumlarca enerji türüne özel İSG rehberleri hazırlanmalı ve sahaya özgü riskler ayrıntılı şekilde ele alınmalı, sektörler için iş kazası veri istatistikleri hazırlanmalıdır.
- ISO gibi yönetim sistemleri, sadece büyük ölçekli projelerde değil, lisanssız ve küçük santral projelerinde de uygulanabilir hale getirilmelidir.
- İSG eğitimleri, işin niteliğine göre özelleştirilmelidir (örneğin: yüksekte güvenli çalışma, elektriksel tehlike farkındalığı, UV maruziyeti vb.).
- Mobil denetim ekipleri ve dijital izleme sistemleriyle açık alan santrallerde güvenlik denetimi sıklaştırılmalıdır.
- KKD kullanımı çok önemlidir ve sıkı kontrolü sağlanmalıdır.
- Çalışanların yenilenebilir enerji sahalarında güvenli istihdamı için özel stratejiler geliştirilmelidir (ergonomik donanım, tesis donatıları vb.).
- Psikososyal destek programları uzak ve izole santral lokasyonlarında görev yapan işçiler için zorunlu hale getirilmelidir.

Görsel 5. Enerji Sektörüne Özgü İSG Geliştirme Stratejileri¹⁷

Bu bağlamda, yenilenebilir enerji üretim süreçlerinin sürdürülebilirliği yalnızca çevresel değil, aynı zamanda insan sağlığı ve güvenliği açısından da değerlendirilmelidir. İSG'nin bu sektörlerde yapısal bir bileşen haline gelmesi, hem çalışan refahını hem de üretim verimliliğini artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Aman, M. M., Solangi, K. H., Hossain, M. S., Badarudin, A., Jasmon, G. B., Mokhlis, H., Kazi, S. H. A review of Safety, Health and Environmental (SHE) Issues Of Solar Energy System. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 41, 1190-1204, 2015.
- Bagher, A. M., Vahid, M., Mohsen, M., & Parvin, D. Hydroelectric Energy Advantages and Disadvantages, *American Journal of Energy Science*, 2(2), 17-20, 2015.
- Bakhiyi, B., Labrèche, F., & Zayed, J. The Photovoltaic Industry on the Path to a Sustainable Future — Environmental and Occupational Health Issues. *Environment International*, 73, 224-234, 2014.
- Bradbrook, S., Duckworth, M., Ellwood, P., Miedzinski, M., & Reynolds, J. (2013). Green Jobs And Occupational Safety And Health: Foresight On New And Emerging Risks Associated With New Technologies By 2020. European Agency for Safety and Health at Work. 04 21, 2025 tarihinde https://osha.europa.eu/sites/default/files/green-jobs-new-technologies-summary_en.pdf adresinden alındı.
- Cinkaya, N. Güneş Enerjisi, Enerji Ajansı: <https://enerjiajansi.com.tr/gunes-enerjisi-enerji-sektorunde-en-cok-istihdam-saglayan-sektor-oldu/>, 2023, (Erişim Tarihi: 22.6. 2025)
- Demirarslan, E. I., & Demirarslan, D. Yeşil İş Kavramı ve Ekolojik Endüstrilerde İş Sağlığı ve Güvenliği. *ECOSUS 2025 Hopa Uluslararası Ekoloji, Ekonomi ve Bölgesel Kalkınma Kongresi Bildiri Özet Kitapçığı* (s. 15). Artvin- Hopa: Artvin Çoruh Üniversitesi.
- Dinçer, İ., & Ishaq, H. Hydrogen Production Methods. *Renewable Hydrogen Production*. Ed. H. I. Ibrahim Dincer, s. 35-90, Elsevier, 2022.
- Energy and Jobs*. IRENA: https://www.irena.org/Energy-Transition/Socio-economic-impact/Energy-and-Jobs?utm_source=chatgpt, (Erişim Tarihi: 22.6. 2025).
- Global Electricity Review 2025*. Ember: <https://ember-energy.org/latest-insights/global-electricity-review-2025/>, 2025, (Erişim Tarihi: 20.6. 2025).

¹⁷ Görsel bildiri bulguları alınarak yapay zeka yardımıyla hazırlanmıştır.

- Green Jobs Becoming a Reality Progress and Outlook 2013*. International Labour Organization, 2013.
- Green Jobs Hazards*. OSHA: https://www.osha.gov/green-jobs/solar/electrical?utm_source= (Erişim Tarihi: 20.6. 2025).
- Guo, X., & Lü, X. The Need for Biofuels in the Context of Energy Consumption. *Advances in 2nd Generation of Bioethanol Production*, Ed. Xin Lü, s. 9-30, Woodhead Publishing Series in Energy, 2021.
- Gür, B., Yavuz, Ş., Çakır, A. D., & Köse, D. A. Determination of Hazards and Risks in a Solar Power Plant Using the Matrix Risk Analysis. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*(23), 497-511, 2021.
- Hazard Identification Checklist: Osh Risks Associated With Small-Scale Solar Energy Applications*. OSHA. <https://osha.europa.eu/sites/default/files/E-fact69.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.6. 2025).
- HAZOP/LOPA. HBI: <https://humberbankinstruments.co.uk/services/functional-safety-engineering/hazop-lopa/> , (Erişim Tarihi: 21.6. 2025).
- Health and Safety of Workers in Green Jobs*. OSHWIKI: https://oshwiki.osha.europa.eu/en/themes/health-and-safety-workers-green-jobs#_edn23, 2023, (Erişim Tarihi: 19.6. 2025).
- Hydroelectric Power Generation*. (2011). ILO: <https://www.iloencyclopaedia.org/part-xi-36283/power-generation-and-distribution/item/613-hydroelectric-power-generation>, (Erişim Tarihi: 21.6. 2025).
- IRENA Members Value Hydropower in New Collaborative Framework*. IRENA: <https://www.irena.org/Events/2020/Jun/IRENA-Members-value-hydropower-in-new-collaborative-framework>, 2020, (Erişim Tarihi: 21.6. 2025).
- Janta, B., Kritikos, E., & Clack, T. *The green transition in the labour market: how to ensure equal access to green skills across education and training systems*. Publications Office of the European Union, 2023.
- Jobs in Renewable Energy Record Highest Annual Growth Rate, Reaching 16.2 Million*. ILO: https://www.ilo.org/resource/news/jobs-renewable-energy-record-highest-annual-growth-rate-reaching-162?utm_source=chatgpt.com, 2024, (Erişim Tarihi: 20.6. 2025).
- Kalmikov, A. Wind Power Fundamentals. *Wind Energy Engineering*, Ed. T. Letcher, s. 17-24, Academiz Press, 2017.
- Kamenopoulos, S. N., & Tsoutsos, T. Assessment of the Safe Operation and Maintenance of Photovoltaic Systems, *Energy*, 93(2), 1633-1638, 2015.
- Li, X., Yang, W., Wei, J., Wang, R., & Liao, Y. Part-load Operation Risk Assessment of Hydropower Units in Hydro–Wind–Solar Hybrid System Considering Hydraulic Characteristics, *Energy Reports*, 9(8), 332-342, 2023.
- Moa, E. Y., & Go, Y. I. Large-scale Energy Storage System: Safety and Risk Assessment. *Sustainable Energy Research*, 13, 1-31, 2023.
- Monga, H. Green Business and Its Importance for the Companies. *Jetir*, 5(8), 429-440, 2018.
- Occupational Safety and Health*. ILO: <https://libguides.ilo.org/occupational-safety-and-health-en>, 2025, (Erişim Tarihi: 20.6. 2025).
- Occupational Safety and Health in the Wind Energy Sector European Risk Observatory Report*. European Agency for Safety and Health at Work, 2013.
- Pollin, R., Gerrit-Peltier, H., Heintz, J., & Scharber, H. *Freen Recovery- A Program to Create Good Jobs and Start Building a Low-Carbon Economy*. Political Economy Research Institute, 2008.
- Promoting Safety And Health In A Green Economy*. ILO- International Labour Office, 2012.

- Prostean, G., Vasar, C., Prostean, O., & Vartosu, A. Risk Analysis For Renewable Energy Projects due to Constraints Arising. *International Conference on Applied Sciences*, s. 1-8, IOP Publishing, 2015.
- Renewables*. (2025). IEA: <https://www.iea.org/energy-system/renewables>, 2025, (Erişim Tarihi: 19.6. 2025).
- Safer hydropower stations for safer workers*. Entura: <https://entura.com.au/safer-hydropower-stations-for-safer-workers/>, (Erişim Tarihi: 21.6. 2025).
- Stanef-Puică, M.-R. B.-O.-L.-O.-T.-G. Green Jobs—A Literature Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(13), 7998. . doi:<https://doi.org/10.3390/ijerph19137998>, 2022.
- Sümer, H. H. İş Sağlığı ve Güvenliği Hukuku . Seçkin Kitapevi, 2022.
- Şavkar, E. Yenilenebilir Enerji Zemininde Hidroelektrik Enerji Ve Türkiye Potansiyeli. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 51-58, 2024.
- Şen, Z. Energy Innovation. içinde, *Comprehensive Energy Systems*, Ed. İ. Dinçer, s. 1144-1198, Elsevier, 2018..
- Temiz Enerji*. (2025). TENMAK: <https://temen.tenmak.gov.tr/tr/temiz-enerji.html#:~:text=Yenilenebilir%20enerji%2C%20ortalama%20bir%20insan,enerji%20ak%C4%B1%C5%9F%C4%B1ndan%20elde%20edilen%20enerjidir>, 2025, (Erişim Tarihi: 19.6. 2025).
- The Green Jobs Programme of the ILO*. ILO.
- Türkiye Elektrik Üretim-İletim 2023 Yılı İstatistikleri*. 6 21, 2025 tarihinde <https://www.teias.gov.tr/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>, 2023, (Erişim Tarihi: 21.6. 2025).
- Türkiye Rüzgar Enerjisi İstatistik Raporu*. Türkiye Rüzgar Enerjisi Birliği, 2024.
- What is Renewable Energy?* (2025). Haziran 19, 2025 tarihinde UN United Nations: <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-renewable-energy>, 2025, (Erişim Tarihi: 19.6. 2025).
- Wilken, J. A., Sondermeyer, G., Shusterman, D., McNary, J., Vugia, D., McDowell, A., & Materna, B. Kaliforniya'da Güneş Enerjisi Çiftlikleri Kurmakta Olan İşçilerde Koksidioidomikoz, 2011–2014. Ortaya Çıkan Bulaşıcı Hastalıklar. 21(11), 1997-2005, 2015.
- Yörükoğlu, H., Özkale, C., Özkan, B., & Çelik, C. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Risklerinin Bulanık Htea Tekniği İle Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 227-242, 2014.
- Zhao, S., Su, X., Li, J., Suo, G., & Meng, X. Research on Wind Power Project Risk Management Based on Structural Equation and Catastrophe Theory. *Carbon Neutrality: National Strategic Action Programmes and Technologies*, 15(8), 6622, 2023.

YEŞİL BİNA SERTİFİKALARININ MİMARLIK VE ÇEVRE MÜHENDİSLİĞİ KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: TÜRKİYE VE DÜNYA ÖRNEKLERİ

Dr.Öğr.Üyesi, KAZIM ONUR DEMİRARSLAN

Artvin Çoruh Üniversitesi,

onurdemirarslan@artvin.edu.tr- <https://orcid.org/0000-0002-1023-7584>

Prof.Dr., DENİZ DEMİRARSLAN¹

Kocaeli Üniversitesi,

denizd@kocaeli.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-7817-5893>

ÖZET

Günümüzde yapı sektöründe sürdürülebilirlik kavramı, yalnızca çevresel etkileri azaltmayı değil, aynı zamanda sosyal ve teknik disiplinler arasında bütünleşik bir iş birliğini zorunlu kılan kapsamlı bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Bu bağlamda yeşil bina sertifikasyon sistemleri, sürdürülebilirlik ilkelerini somutlaştıran ve yapıların çevresel, ekonomik ve kullanıcı temelli performanslarını ölçen önemli araçlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çalışma, dünya genelinde yaygın olarak kullanılan LEED, BREEAM, WELL, DGNB, EDGE gibi uluslararası sistemlerle birlikte, Türkiye'ye özgü geliştirilen ve B.E.S.T ve YeS-TR sistemlerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, mimarlık ve çevre mühendisliği disiplinlerinin bu süreçlerdeki rollerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmada, söz konusu sertifikaların değerlendirme kriterleri tematik başlıklar altında analiz edilmiş; her bir disiplinin hangi modüllerde aktif sorumluluk üstlendiği, hangilerinde iş birliği gerektiği tablolastırılarak ortaya konmuştur. Bulgular, enerji verimliliği, su yönetimi, iç hava kalitesi, malzeme seçimi ve kullanıcı sağlığı gibi birçok kategoride disiplinler arası etkileşimin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Özellikle entegre tasarım sürecini doğrudan puanlayan LEED, WELL, DGNB ve YeS-TR gibi sistemlerde mimar-mühendis iş birliği daha görünür ve yapısal bir çerçeveye sahiptir.

Sonuç olarak, özellikle YeS-TR sertifikası yerli bağlamda iklim, kültür ve mevzuatla uyumlu kriterleriyle, sürdürülebilir bina tasarımına katkı sağlayacak stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Çalışma, yeşil bina uygulamalarında disiplinler arası entegrasyonun önemini vurgulayarak, gelecek politikalar ve eğitim içerikleri açısından da yol gösterici bir zemin sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Yeşil Tasarım, Enerji Verimliliği.

ABSTRACT

Today, the concept of sustainability in the construction sector signifies not only the reduction of environmental impacts but also a comprehensive transformation that necessitates integrated

¹ Sorumlu yazar, sunum yapacak yazar.

collaboration among social and technical disciplines. In this context, green building certification systems stand out as significant tools that operationalize sustainability principles and evaluate the environmental, economic, and user-centered performance of buildings. This study aims to comparatively examine internationally recognized systems such as LEED, BREEAM, WELL, DGNB, and EDGE, along with the nationally developed B.E.S.T and YeS-TR certification systems in Türkiye, focusing on the roles of architecture and environmental engineering disciplines within these processes.

The evaluation criteria of the mentioned certification systems were analyzed under thematic categories. Each discipline's areas of active responsibility and collaborative involvement were systematically identified and tabulated. The findings demonstrate that interdisciplinary cooperation is indispensable in several key categories such as energy efficiency, water management, indoor air quality, material selection, and occupant health. Particularly in systems such as LEED, WELL, DGNB, and YeS-TR—which explicitly score the integrative design process—collaboration between architects and engineers becomes more visible and structured.

As a result, in particular, the YeS-TR certification system emerges as a strategic tool that can significantly contribute to sustainable building design through its locally adapted criteria compatible with Türkiye's climate, culture, and regulatory context. The study underlines the importance of interdisciplinary integration in green building practices and offers a guiding framework for future policies and educational content.

Keywords: Sustainability, Green Design, Energy Efficiency

1. GİRİŞ

Binalar, günümüzde yalnızca barınma ya da işlevsel ihtiyaçları karşılayan yapılar olmaktan çıkarak kaynak tüketimi ve çevresel etkileriyle içinde yaşadığımız gezegenin en büyük tüketicileri ve kirleticileri arasında yer almıştır. Sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte inşaat sektörü; enerji tüketimi, atık üretimi, kaynak tüketimi ve sera gazı salımı gibi çevresel boyutları açısından ciddi bir yük oluşturmaktadır. Bu gerçeklik, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem bilimsel hem de kamusal düzeyde daha fazla fark edilmiştir. Çevresel tasarım düşüncesi bu farkındalıkla birlikte evrilerek geleneksel mimari gereksinimlerle ekolojik sorumluluklar arasında denge kuran bütüncül stratejilerle zenginleşmiştir (Görsel-1).

Bu bağlamda, Hiroşima, Çernobil, Fukuşima felaketleri gibi olaylar neticesinde sürdürülebilirlik kavramı da çevreci düşüncenin çekirdeğini oluşturmuş; doğa, insan ve kaynaklar arasındaki hassas ilişkiye dair duyarlılığı artırmıştır (Görsel-1). Sürdürülebilirlik sadece çevreyle sınırlı kalmayıp, ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla birlikte çok boyutlu bir kavramsal çerçeveye oturmuştur. Mimarlıkta ise bu çok yönlü yapı genellikle çevresel sürdürülebilirlik üzerinden okunmakta, ancak sosyal ve kültürel etmenlerin de tasarım süreçlerine entegre edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

İnşaat sektörünün çevre üzerindeki baskısı, zamanla daha sayısal biçimlerde somutlaşmıştır. Kaynak tüketiminin yarısı, atıkların ve sera gazı salımlarının önemli bir kısmı bu sektörden

kaynaklanmaktadır. 1960’larda başlayan biyo-iklimsel tasarım hareketi, yerel iklim ve coğrafi koşullara uygun yapım ilkelerini gündeme taşımıştır. 1970’lerde yaşanan enerji krizleri, enerji bağımlılığının risklerine dikkat çekmiş ve binalarda enerji verimliliği temel bir tasarım meselesi haline gelmiştir. Bu dönemde aktif ve pasif sistemlerin entegrasyonu ile enerji performansını artırmaya yönelik birçok yenilikçi uygulama geliştirilmiş, geri dönüşüm ve su koruma gibi kavramlar da inşaat sektörüne dâhil olmuştur (Hilderand vd., 2018) (Görsel-1).

1980’li yıllardan itibaren bina malzemelerinin üretim, kullanım ve kullanım sonrası aşamalarındaki çevresel etkileri de incelenmeye başlanmıştır. Özellikle yapıların operasyonel enerji tüketimini azaltma hedefi yönetmelik ve standartlar aracılığıyla hayata geçirilmiştir. Almanya’nın 1976 tarihli Wärmeschutzverordnung Yönetmeliği gibi belgeler, bina kabuğunun ısı yalıtım kapasitesine yönelik ölçütler getirerek sektörde dönüşüm başlatmıştır (Narayanan vd., 2018). Bunu izleyen yıllarda Avrupa genelinde enerjiye ilişkin düzenlemeler artmış; pasif tasarım ilkelerinin yanında, aktif sistemlerin verimliliği de bina yönetmeliklerinin kapsamına alınmıştır (Hilderand vd., 2018) (Görsel-1).

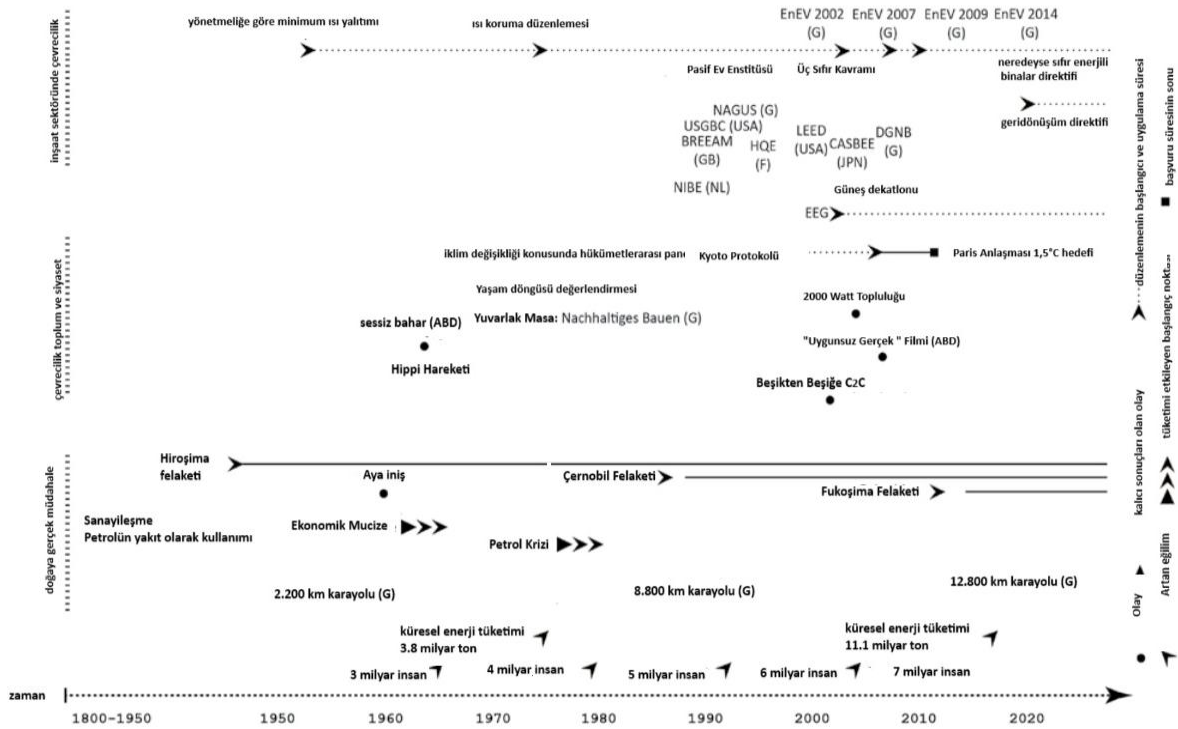
2000’li yıllarda ise bina enerji performansına yönelik politika ve stratejiler daha sistematik hale gelmiştir. Avrupa Birliği, enerji verimliliğini artırmak, sera gazı emisyonlarını azaltmak ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payını yükseltmek amacıyla hedefler belirlemiş; 2020 ve 2030 hedefleri doğrultusunda bina sektöründe dönüşümü hızlandırmıştır. Bu süreçte, “sıfır enerji binaları”, “düşük karbonlu yapılar” gibi kavramlar mimari literatürde yer edinmiştir (Görsel-1).

Bu gelişmelere paralel olarak, yeşil bina sertifikasyon sistemleri de yaygınlaşmıştır. Bu sistemler, yapıların tasarım, yapım ve işletme süreçlerinde çevresel etkilerini değerlendiren ölçütler ortaya koymakta; enerji kullanımı, malzeme seçimi, iç mekân kalitesi, su yönetimi gibi çok boyutlu ölçütlerle bütüncül bir performans analizi sunmaktadır. Sertifikalar, binaların belirli sürdürülebilirlik standartlarını karşıladığını belgeleyerek çevreci yapı üretimini teşvik etmektedir (Görsel-1).

Yeşil bina hareketinin kurumsallaşması ise küresel ölçekte çeşitli yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1990 yılında BREEAM, 1998’de LEED gibi sistemler geliştirilmiş, bu yaklaşımların yaygınlaştırılması için Yeşil Bina Konseyleri kurulmuştur. ABD, Avustralya, Kanada, Japonya gibi ülkelerdeki bu konseyler, mimarlık ve yapı sektörünü sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda dönüştürmeye yönelik önemli roller üstlenmiştir. Dünya Yeşil Bina Konseyi çatısı altında birçok ülke bu girişime katılmış ve ortak standartlar geliştirilmiştir.

Bugün geline nokta, sürdürülebilir mimarlık yalnızca yeni bina üretiminde değil, mevcut yapı stokunun iyileştirilmesinde de önem taşımaktadır. Tasarım sürecinin optimizasyonu, yaşam döngüsü analizlerinin entegrasyonu ve enerji performansının artırılması gibi hedefler, sürdürülebilirlik odaklı dönüşümün temel eksenlerini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, bina yapımının yalnızca fiziksel bir çevre üretimi değil; aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekolojik sorumluluk içeren bütüncül bir disiplin olduğuna işaret etmektedir.

Özetle; insanlar ve diğer canlılar, doğal kaynaklar ve çevresel sorunlar arasındaki bağlantıların farkındalığı, çevreciliğin özünü temsil eder. Brundtland Raporu (1987) ile insanlığın doğayla ilişkisinin sonuçları dünya çapında bir endişe haline gelmiş ve sürdürülebilirlik teriminin kullanımı yeniden canlandırılmıştır. Sürdürülebilirlik, bu nedenle küresel toplumun sürekli ilerlemesi için bir önkoşulu temsil eder. İnsan gelişiminin sürdürülebilir yönünün karmaşıklığı nedeniyle, sürdürülebilirlik günümüzde ekoloji, ekonomi ve sosyal düşüncelerin yönlerini ve bunların kültür aracılığıyla birbirleriyle olan bağlantılarını kapsar. Bina tasarımında sürdürülebilirlik en sık çevresel boyutla ilgilidir, ancak sürdürülebilirliğin diğer yönlerinin de dâhil edilmesi gerekir. Bu süreçte yeşil bina sertifikaları önemli bir görev üstlenmektedir.

Görsel 6. Çevresel Olarak Önemli Eğilimler ve Olaylar ile Bunlara Verilen Tepkiler
(Hilderand, vd., 2018)

Bu çalışma, sürdürülebilirlik ilkelerinin yapı tasarım sürecine entegrasyonu açısından yeşil bina sertifikasyon sistemlerinin mimarlık ve çevre mühendisliği disiplinleri çerçevesinde değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Yöntem olarak çalışma, nitel araştırma deseni çerçevesinde yapılandırılmıştır ve esas olarak belge tarama yöntemi benimsenmiştir. Bu kapsamda, her bir yeşil bina değerlendirme sistemine ait güncel teknik dokümantasyonlar, sertifikasyon kılavuzları ve ulusal/uluslararası akademik yayınlar sistematik biçimde incelenmiştir. İnceleme sürecinde, her bir sistemin değerlendirme ölçütleri mimarlık ve çevre mühendisliği meslek disiplinlerinin katkı alanları açısından incelenmiştir. Elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle betimsel şekilde değerlendirilmiş ve karşılaştırmalı tablo formatlarına dönüştürülerek analiz edilmiştir. Böylece, disiplinler arası katkı alanlarının hangi sertifika sistemlerinde ne düzeyde yer bulduğu somut biçimde ortaya konmuştur.

2. YEŞİL BİNA KAVRAMI ve İNŞAAT SEKTÖRÜ

Binalar, dünya çapında birincil enerji kullanımının ve sera gazı emisyonlarının %30-40'ından sorumlu olup; günümüzde enerjinin “en büyük tek nihai kullanım tüketicisi”ni temsil etmektedir (Ade & Rehm, 2019). Bundan dolayı; yeşil bina kavramı son yıllarda gündeme gelmiştir. Yeşil bina, emlak sektörü tarafından doğal sermayeyi koruma ve ekonomik refah, çevresel kalite ve sosyal eşitlik önceliklerini birleştirmeye çalışarak binanın çevresel etkilerini giderme yöntemi olarak görülmektedir.

Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği (ÇEDBİK) 'nin tanımına göre yeşil binalar; konum seçiminden itibaren yaşam döngüsü boyunca ele alınan, kapsamlı bir bakış açısıyla sosyal ve çevresel sorumluluğa dayalı olarak planlanan, iklim koşullarına ve bölgeye özgü olarak şekillendirilen, gerektiği kadar kaynak kullanan, yenilenebilir enerjiye odaklanan, doğal ve atık üretmeyen malzemelerin tercih edildiği, katılımcılığı özendirilen, ekosistem hassasiyeti taşıyan, sürdürülebilir yapılardır (Yeşil Bina Raporu, 2024).

Dünya çapında yeşil binaların oluşmasını sağlamak için farklı mekanizmalar geliştirilmiştir. Bazı pazarlarda bina kodları, yeni bina stokunun 'daha yeşil' olmasını sağlamak için yeşil bina gerekliliklerini içerecek şekilde güncellenmiş ve geliştirilmişken, diğer pazarlarda inşaat sektörünü dönüştürme amacıyla Yeşil Bina Konseyleri (Green Building Councils- GBC'ler) gibi sektör liderliğindeki örgütler oluşturulmuştur (Ade & Rehm, 2019).

Yeşil Bina Konseyi hareketinin giderek kurumsallaşması, 2002 yılında önemli bir adımın atılmasına neden olmuş ve dünya genelindeki Yeşil Bina Konseylerini tek bir çatı altında birleştirmek amacıyla Dünya Yeşil Bina Konseyi (World Green Building Council/WGBC) resmen kurulmuştur. Bu yapının oluşumunda Avustralya, Brezilya, Kanada, Hindistan, Japonya, Meksika, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde faaliyet gösteren konseyler kurucu rol üstlenmiştir.

WGBC'nin kuruluşu, farklı ülkelerdeki konseyler arasında bilgi paylaşımını, politika geliştirmeyi ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada küresel ölçekte iş birliğini kolaylaştırmıştır. Bu yapı, uluslararası düzeyde yeşil bina hareketinin yönlendirilmesinde önemli bir rol üstlenmekte ve farklı iklimsel, ekonomik ve kültürel bağlamlardaki uygulamaların ortak ilkelere dayalı olarak gelişmesini teşvik etmektedir. 2018–2019 yılları itibarıyla bu çatı altında 69 ülkeyi kapsayan ulusal konseyin bulunduğu kaydedilmiştir. Bu sayı, sürdürülebilir mimarlık anlayışının dünya çapında hızla yayıldığını ve küresel yapı sektörünün dönüşümünde ortak bir vizyonun benimsendiğini göstermektedir (URL-1, t.y.).

Dünya genelinde faaliyet gösteren GBC'ler, sürdürülebilir bir gelecek için inşa edilmiş çevrenin dönüştürülmesini ortak hedef olarak benimsemiş yapılardır. Bu kuruluşların temel amacı, binaların ve toplulukların tasarlanma, inşa edilme ve işletilme biçimlerini değiştirerek hem çevresel hem de toplumsal anlamda daha yaşanabilir ortamlar yaratmaktır. Bu amaç,

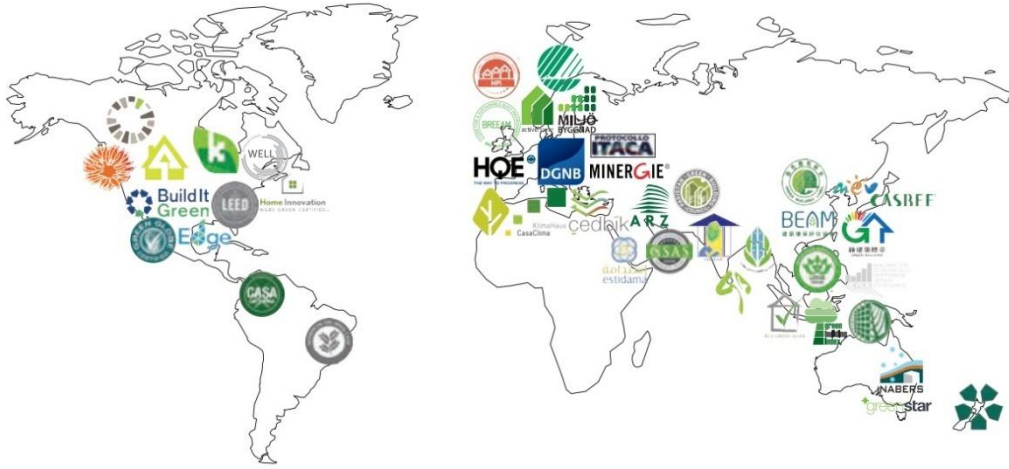
sadece enerji verimliliği gibi teknik özellikleri değil, aynı zamanda insanların yaşam kalitesini artıran, sağlıklı, dayanıklı ve üretken alanlar oluşturmayı da kapsamaktadır.

Farklı ülkelerdeki GBC'ler, benzer değerleri farklı ulusal koşullar altında hayata geçirmektedir. Kimi ülkelerde bu dönüşüm, yaşam kalitesini yükseltmeye yönelik sosyal hedeflerle desteklenirken; kimilerinde ise doğal çevreyle uyumlu, uzun ömürlü ve pozitif mekânlar yaratmaya odaklanılmaktadır. Ancak tüm bu yaklaşımlar, inşa edilmiş çevrenin sürdürülebilirliğini artırmak ve yeşil dönüşüm yoluyla kent yaşamını daha sağlıklı bir yapıya kavuşturmak şeklinde ortak bir noktada birleşmektedir.

GBC'ler genellikle kar amacı gütmeyen, üye tabanlı kuruluşlar olarak yapılandırılmıştır. Yerel inşaat sektörü, emlak geliştiricileri, mimarlar, mühendisler ve çeşitli danışmanlık firmaları gibi paydaşları bir araya getirerek sektör genelinde sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesine öncülük ederler. En önemli rollerinden biri, yeşil bina derecelendirme sistemlerini geliştirmek ve uygulamaktır. Bu araçlar, yapıların çevresel performansını ölçmeye ve belgelendirmeye yarayan değerlendirme mekanizmalarıdır. Böylece, bir binanın gerçekten "yeşil" olup olmadığı nesnel ölçütlerle ortaya konmaktadır (Ade & Rehm, 2019).

2.1. Yeşil Bina Sertifikasyonları

Sertifikasyon yoluyla, binaların ve diğer altyapıların (genellikle tasarım, inşaat, işletme ve bakım) yaşam döngüsü boyunca ilişkili çevresel etkiler daha iyi anlaşılabilir ve azaltılabilir. Günümüzde dünya çapında 100'den fazla bina sertifikasyon sistemi bulunmaktadır. En popüler bina sertifikasyon modelleri BREEAM (İngiltere), LEED (ABD), WELL (ABD), EDGE ve DGNB'dir (Almanya) (Görsel-2). Bunların dışında Green Star (Avustralya), CASBEE (Comprehensive Assessment System for Built Environment Efficiency – Japonya), GRIHA (Green Rating for Integrated Habitat Assessment – Hindistan), NABERS (National Australian Built Environment Rating System – Avustralya), SITES (Sustainable Sites Initiative – ABD), LBC (Living Building Challenge – ABD), BERDE (Building for Ecologically Responsive Design Excellence – Filipinler), BEAM Plus (Building Environmental Assessment Method – Hong Kong), HQE (Haute Qualité Environnementale- Fransa) kullanılan yeşil bina sertifikalarının bazılarıdır. B.E.S.T ve Yeşil Sertifika YeS-TR, Türkiye'de yeşil bina sertifikasyon sistemleri kapsamında geliştirilen yerel sistemlerdir.

Görsel 7. Dünyada Yeşil Bina Sertifikasyon Sistemleri (Broyles Yost, 2018).

Sertifikasyon, bir ürünün bir standardın tanımlanmış ölçütlerini karşıladığının teyididir. ISO, sertifikasyonu şöyle tanımlamaktadır: “ilgili gerekliliklerin yerine getirildiğinin doğrudan veya dolaylı olarak belirlenmesiyle ilgili herhangi bir faaliyet.” (URL-2, t.y.). Yeşil ürün sertifikaları da, bir ürünün belirli bir standardı karşıladığını ve çevresel bir fayda sağladığını ana hatlarıyla belirtmek ve doğrulamak için tasarlanmıştır. Birçok ürün etiketi ve sertifika programı, ürünleri yaşam döngüsü parametrelerine göre sertifikalandırır ve bu da onları çok özellikli programlar haline getirir. Bu parametreler arasında enerji kullanımı, geri dönüştürülmüş içerik ve üretim, bertaraf ve kullanımdan kaynaklanan hava ve su emisyonları bulunmaktadır.

Tüm yeşil bina sertifikasyon sistemlerinin temel amacı, bir yapının çevresel ve kaynak verimliliği açısından performansını değerlendirebilecek araçlar ve yöntemler sunmaktır. Bu sistemler, yapı sektöründe sürdürülebilirlik ilkelerinin somut ölçütlere dayanarak uygulanmasını sağlamayı hedefler.

Bu tür değerlendirme araçlarının başlıca hedefleri arasında, binaların çevresel etkilerini en aza indirecek şekilde performanslarını optimize etmek, çevresel etkilerin ölçülmesini sağlayacak sistematik bir çerçeve oluşturmak ve binaları nesnel olarak karşılaştırmaya imkân tanıyacak standartlar ile kıyaslama ölçütleri belirlemek yer almaktadır. Bu sayede, hem tasarım hem de uygulama aşamalarında sürdürülebilirliğe dayalı bilinçli kararlar alınması desteklenmektedir.

2.2. Yeşil Bina Sertifikasyonlarının İncelenmesi

Bu bölümde BREEAM (İngiltere), LEED (ABD), WELL (ABD), EDGE ve DGNB ve Türkiye’den ÇEDBİK/ B.E.S.T, YeS-TR Sertifikasyon sistemleri ölçüt, ilke ve uygulama özellikleri açısından incelenmiştir.

BREEAM, İngiltere kaynaklı bir sertifikasyon sistemi olup; 1990 yılından bu yana uygulanmaktadır (URL-3, t.y.). Dünyada yaklaşık 550.000 bina BREEAM sertifikalıdır. Sistem 70'den fazla ülkede uygulanmıştır. Kategorileri enerji ve su kullanımını, sağlık ve refahı, kirliliği, ulaşımı, malzemeleri, atıkları, ekolojiyi ve yönetim süreçlerini değerlendirmektedir. Sınıflandırılmamış (<%30), Geçer (>%30), İyi (>%45), Çok İyi (>%55), Mükemmel (>%70) ve Olağanüstü (>%85) ölçeğinde derecelendirilir ve sertifikalandırılır. Son derece esnek olan BREEAM standardı, yeni binalar, mevcut binalar, yenileme projeleri ve büyük geliştirmeler için versiyonları ile hemen hemen her binaya uygulanabilir (Yılmaz & Balyemez, 2020). Bu sertifikasyon sisteminin özellikleri Çizelge-1'de özetlenmiştir.

Çizelge 4. BREEAM Sertifikasyon Sisteminin Özellikleri (Lowe & Watts, 2011; URL-5, t.y.)

Değerlendirme Kategorileri	Yönetim (Binanın proje, inşaat ve işletme süreçlerinin ekolojik yönetimi.) Sağlık ve Refah (İç mekân hava kalitesi, termal konfor, doğal ışık ve akustik kalite.) Enerji (Isıtma, havalandırma, iklimlendirme, aydınlatma sistemlerinin analizi ile enerji verimliliği ve yenilenebilir enerjilerin kullanımı ve entegrasyonu.) Ulaşım (Sitenin sürdürülebilir ulaşım modlarını teşvik etme potansiyeli, toplu taşımaya yakınlığı.) Su (Suyun etkin yönetimi, su tüketiminin azaltılması.) Malzeme (Sürdürülebilir ve düşük çevresel etkili malzemelerin kullanımı, yeniden kullanıma ve geri dönüşüme odaklanma.) Atık (Katı atık, Gri su vb.) Emisyonlar (Binanın sera gazı emisyonlarının değerlendirilmesi ve potansiyel azaltma kaynaklarının belirlenmesi.) Arazi Kullanımı ve Ekoloji (Alanın ekolojisinin korunması ve iyileştirilmesi, biyolojik çeşitliliğin teşvik edilmesi.) Kirlilik İnovasyon
Avantajları	Güçlü Detaylı İyi bilinen Belirlenmesi kolay Bağımsız Her bina türüne göre uyarlanmıştır Bina değerlemesi: Sertifikalı BREEAM binaları daha iyi piyasa değerlemesinden faydalanabilir, çevre konusunda endişeli kiracıları ve yatırımcıları çekebilir. "Yeşil bina için iş vakası" raporuna göre, BREEAM sertifikasyonu, mevcut standartları karşılayan geleneksel binalara kıyasla bina kiralarnı %24,9'a kadar artırabilir. Çevresel performansın iyileştirilmesi: BREEAM, binanın genel performansını artıran sürdürülebilir uygulamaların ve teknolojilerin kullanımını teşvik eder. Uluslararası tanınırlık: BREEAM, İngiltere'de ortaya çıkmış olmasına rağmen uluslararası tanınırlığa ve uygulanabilirliğe sahiptir.
Dezavantajları	Karmaşık Esnek olmayan Anlaşılması zor Yetersiz biçimde tanımlanmış Ek Maliyet ve karmaşıklık. Sertifikasyon süreci, özellikle küçük projeler için maliyetli ve karmaşık olabilir. Ancak, Birleşik Krallık'ta yürütülen "Target Zero" çalışmasına göre, BREEAM Excellent sertifikalı bir binanın ilk maliyetleri %0,2 ile %1,8 arasında daha pahalıdır.

	Uyarlanabilirlik: BREEAM esnek olsa da, ölçütlerini belirli yerel bağlamlara uyarlamak zor olabilir. BREEAM değerlendirmesinin farklı tipteki binaları, farklı coğrafi/kültürel bağlamları ya da işlevsel olarak karşılaştırılamayacak projeleri aynı puanlama sisteminde ele alması, anlamlı olmayan kıyaslamalara yol açabilir.

ABD menşeli LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) sertifika sistemi Türkiye ve dünyada en fazla tercih edilen yeşil bina derecelendirme sistemidir. 165 ülkede uygulanan bu sertifika sistemi tüm yapı türleri ve iç mekânlar için uygulanmaktadır. LEED, binaların enerji, su ve doğal kaynakların verimli kullanımı temelinde tasarlanması, inşa edilmesi ve işletilmesini teşvik eden; atık üretimini en aza indirmeyi ve insan sağlığını önceliklendirmeyi amaçlayan uluslararası bir sertifikasyon sistemidir. LEED sertifikası kazanmak için, binaların tüm ön koşulları karşılaması ve her kategoride kredi kazanması gerekir. LEED standardının sertifika seviyesi genellikle şu eşikleri takip eder: Sertifikalı: 40-49 puan, Gümüş: 50-59 puan, Altın: 60-79 puan, Platin: 80+ puan. Türkiye’de sertifikalandırılmış proje sayıları, 2021 Ekim itibari ile birlikte şöyledir: 767 kayıtlı proje, 565 sertifikalı proje. Yeni yapılar, önemli ölçüde yenilenecek mevcut binalar ve ticari iç mekânlar için uygulanan bir sertifika sistemidir (Yılmaz & Balyemez, 2020). Bu sertifikasyon sisteminin özellikleri Çizelge-2’de özetlenmiştir.

Çizelge 5. LEED Sertifikasyon Sisteminin Özellikleri (URL-4, t.y.; URL-5, t.y.)

Değerlendirme Kategorileri	Konum ve Ulaşım-16 puan
	Sürdürülebilir Sahalar- 10 puan (Yağmur suyu yönetimi, sürdürülebilir ulaşım erişim, hassas arazilerden kaynaklanan kirlilik, biyolojik çeşitliliğin korunması)
	Su Verimliliği- 11 puan (Su tüketiminin optimizasyonu ve geri dönüşüm ve yeniden kullanımının teşvik edilmesi)
	Enerji ve Atmosfer- 33 puan (Enerji tüketiminin azaltılması ve yenilenebilir enerjilerin kullanımı)
	Malzeme ve Kaynaklar- 13 puan (Düşük karbonlu kaynaklı çevre dostu malzemelerin kullanımının teşvik edilmesi ve inşaat veya yıkım atıklarının etkin bir şekilde yönetilmesi. Dayanıklılık, yeniden kullanım ve geri dönüşüme vurgu)
	İç Ortam Hava Kalitesi- 16 puan (İç mekân hava kalitesinin, kullanıcıların refahı, ses, ısı ve görsel konforu açısından iyileştirilmesi)
	İnovasyon (Binanın genel çevresel performansını artıracak yenilikçi çözümler. Projeler, binanın performansına ve proje türüne göre bu kategorilerde puan kazanır. Elde edilen puan sayısına bağlı olarak, LEED sertifikasyonunun en yüksek seviyesi olan Sertifikalı, Gümüş, Altın veya Platin olarak derecelendirilebilirler)
	Bölgesel Öncelik
Avantajları	Uluslararası tanınan sertifika, küresel itibar: LEED sertifikası, sürdürülebilirliğin ve enerji verimliliğinin bir göstergesi olarak yaygın olarak kabul edilmektedir.
	Daha hızlı kiralama
	Daha yüksek satış geliri
	Daha sağlıklı iç mekânlar
	Enerji, su ve diğer kaynakların daha az kullanımı. Uzun vadeli tasarruflar: LEED binaları, sertifikasız binalara kıyasla ortalama %25 daha az enerji ve

	%11 daha az su tüketir; bu da önemli operasyonel maliyet tasarruflarına yol açabilir.
	Bina sakinleri, topluluk ve çevre için daha iyi binalar
	Üçüncü taraf yeşil bina onayı
Dezavantajları	LEED sertifikasını elde etmek için gereklilik ve yönetmelikleri karşılamak, işletmelerin gayrimenkul projelerini tasarlama, inşa etme ve sürdürme sürecinde çok fazla para harcamasını gerektirir. Bu durum, LEED standart gayrimenkul projelerinin ofis kiralarını genellikle piyasadaki ortalamadan daha yüksek hale getirir. Daha yüksek ilk maliyet: Bir LEED binası tasarlamak ve inşa etmek, geleneksel bir binadan daha pahalı olabilir. Sürdürülebilir Gayrimenkul Dergisi'ne göre, temel LEED sertifikası almak, geleneksel bir binadan genellikle yaklaşık %2 daha pahalıdır.
	LEED standartlarıyla ilgili bazı düzenlemeler uygulandıkları ülke için bazı uygulama zorlukları içerebilir.
	Sürecin karmaşıklığı: Sertifikasyon süreci uzun ve karmaşık olabilir, önemli miktarda dokümantasyon gerektirebilir.

WELL Bina Standardı (WELL Building Standard), International WELL Building Institute (IWBI) tarafından 2014 yılında başlatılan sağlıklı bina sertifikasyon programıdır. Konutlar, ofisler, okullar, sağlık tesisleri, kamu binaları başta olmak üzere çok sayıda binada uygulanmaktadır. WELL standardı, binaların sadece çevreye duyarlı değil, aynı zamanda insan sağlığını destekleyici şekilde tasarlanması gerektiğini savunur. İç mekân havası, ışık, ses, su, ergonomi, ruh sağlığı gibi faktörleri ön plana çıkararak, sağlıklı bina konseptinin mimari ve mühendislik tasarımına entegre edilmesini hedefler. Toplamda 110 puan üzerinden bir değerlendirme yapılır: 40+ puan Gümüş Sertifika, 50+ puan Altın Sertifika, 60+ puan Platin Sertifika. Özellikle ABD, Avrupa ve Uzak Doğu'da popüler olan bir sistem olup; Türkiye'de henüz sınırlı sayıda WELL sertifikalı yapı mevcuttur. Genellikle uluslararası şirketlerin ofis binaları (örneğin İstanbul'daki bazı çok uluslu firma merkezleri) bu sertifikaya başvurmaktadır. WELL ile uyumlu tasarımlar, özellikle pandemi sonrası dönemde önem kazanmış ve iç mekân sağlığı öncelikli konu hâline gelmiştir (URL-6, t.y.). Bu sertifikasyon sisteminin özellikleri Çizelge-3'de özetlenmiştir.

Çizelge 6. WELL Sertifikasyon Sisteminin Özellikleri (İldiri, vd, 2022; URL-6, t.y.)

Değerlendirme Kategorileri	Hava (iç hava kalitesi, dumansız ortam, yeterli havalandırma tasarımı, inşaat kirliliği yönetimi)- 18 Puan
	Su (su kalite göstergesi, içme suyu kalitesi, su kalitesi izleme ve lejyonella yönetimi)- 14 Puan
	Beslenme (sağlıklı beslenme, meyve ve sebzelerin bulunabilirliği ve içerik bilgilendirmesi)-16 Puan
	Işık (Gün ışığı veya sirkadiyen aydınlatma ile ışık maruziyeti, görsel konfor sağlar ve görme keskinliğini artırır)- 18 Puan
	Hareket (Fiziksel aktiviteyi teşvik eden tasarım ve ergonomi)- 21 Puan
	Termal Konfor (kabul edilebilir termal ortam)- 16 Puan
	Ses (akustik tasarım)- 18 Puan
	Malzeme (Kromlu bakır arsenat, asbest, cıva , poliklorlu bifenil ve kurşun gibi tehlikeli maddelerin kısıtlanması, yönetimi ve ele alınması)- 18 Puan
	Akıl (zihinsel sağlık desteği sağlamak, yerel doğa sanatını ve kültürünü entegre etmek)- 19 Puan

	Toplum (WELL özelliğinin kullanıcılara iletilmesi, paydaşlar tarafından bütünleştirici tasarım, acil durum yönetimi , kullanıcı anketleri)- 43 Puan
	İnovasyon- 28 Puan
Avantajları	İnsan Odaklı Yaklaşım
	Bilimsel Dayanaklılık
	Çok Disiplinli Kapsam
	WELL sertifikalı binalarda çalışanların daha az hastalık izni kullandığı, verimliliklerinin arttığı ve iş tatmininin yükseldiği çeşitli araştırmalar ile tespit edilmiştir.
	Post-pandemi Dönemde Öne Çıkması. Bu bağlamda WELL Health-Safety Rating gibi alt programlar yaygınlaşmıştır.
	WELL + LEED / BREEAM Entegrasyonu Mümkündür.
Dezavantajları	Yüksek Maliyet. Uygulama, belgelendirme, ölçüm ve denetim süreçleri maliyetlidir. Özellikle hava, su, ışık ve ses ölçümleri için yerinde performans doğrulaması gerektiğinden küçük ölçekli projeler için engelleyici olabilir.
	Operasyonel Yük. WELL yalnızca tasarımı değil, yapının işletme ve kullanım süreçlerini de denetler. Binanın işletmeye alınmasından sonra devam eden rutin izleme, kullanıcı eğitimi ve davranışsal politikalar zorunlu hale gelir.
	Kültürel ve İklimsel Uyum Sorunları. ABD merkezli bir sistem olduğu için bazı kriterler (örneğin gıda politikaları, ışık seviyesi normları, psikolojik destek mekanizmaları) farklı kültürlerde birebir uygulanması zor olabilir.
	Yeterli Yerel Uzmanlık ve Kaynak Sınırlılığı.
	Pazarlama Ağırlıklı Eleştiriler

EDGE (Excellence in Design for Greater Efficiencies), enerji, su ve malzeme verimliliğini artırmayı hedefleyen bilimsel ve performansa dayalı bir bina sertifikasyon sistemidir. Özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerdeki yeni binalar için tasarlanmıştır. Temel hedefi, yeşil bina sertifikasyonunu, daha erişilebilir ve ekonomik hâle getirerek, küresel ölçekte çevresel etkiyi azaltmaktır. Konut projeleri, ticari yapılar, eğitim binaları ve endüstriyel yapılarda uygulanmaktadır. Bu sertifikasyon sisteminin özellikleri Çizelge-4’de özetlenmiştir.

Çizelge 7. EDGE Sertifikasyon Sisteminin Özellikleri (URL-7, t.y.)

Değerlendirme Kategorileri	Enerji Verimliliği (Duvar, çatı, pencere gibi ısı yalıtımı özellikleri, Aydınlatma sistemleri (LED, gün ışığı kullanımı, hareket sensörleri), HVAC sistemleri (ısı pompaları, VRF sistemler, verimli chiller/boiler kullanımı), Sıcak su üretim sistemleri (güneş enerjisi, ısı geri kazanım), Yenilenebilir enerji entegrasyonu (fotovoltaik sistemler, rüzgâr enerjisi)). Bina, aynı bölgedeki standart bir binaya kıyasla en az %20 enerji tasarrufu sağlamalıdır.
	Su Verimliliği (Düşük debili musluklar, duş başlıkları, WC rezervuarları, Gri su geri kazanım sistemleri, Yağmur suyu toplama ve yeniden kullanımı, Su verimli peyzaj uygulamaları (damla sulama, su istemeyen bitkiler)). Toplam su tüketiminde %20 azalma sağlanmalıdır.
	Malzeme Verimliliği (Yapı elemanlarının üretim ve sevkiyat süreçlerinde ortaya çıkan karbon ayak izinin azaltılması). Malzeme kaynaklı enerji kullanımında (embodied energy) %20 iyileşme sağlanmalıdır.
Avantajları	Düşük Maliyetli Sertifikasyon
	Kolay Uygulanabilirlik
	Gelişmekte Olan Ülkelere Uygunluk

	Ekonomik Getiri. Enerji ve su tasarrufu ile maliyet düşer, yatırım geri dönüş süresi kısalmır.
	Hızlı Onay Süreci
Dezavantajları	Çevresel kapsam sınırlılığı. Geri dönüşüm, biyolojik çeşitlilik, iç hava kalitesi gibi konular az değerlendirilir.
	Tasarımın ötesine geçemeyebilir. Bazı projelerde uygulama denetimi yetersiz kalabilir.
	Pazarlama gücü düşüktür.
	Sağlık/Konfor kriterleri sınırlıdır.WELL gibi sağlık odaklı sistemlere kıyasla ruhsal/fiziksel konforu kapsamaz

DGNB Sertifikası (Deutsche Gesellschaft für Nachhaltiges Bauen/ Alman Sürdürülebilir Bina Konseyi Sertifikası), özellikle Avrupa merkezli bir sürdürülebilirlik yaklaşımı sunan, kapsamlı ve esnek bir yeşil bina sertifikasyon sistemidir. LEED ve BREEAM sertifikalarına kıyasla daha yaşam döngüsü odaklı ve çok ölçütlü bir değerlendirme modeliyle öne çıkmaktadır. Sadece çevresel değil; ekonomik, toplumsal, teknik ve süreçsel açılardan sürdürülebilirliği bütüncül olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Planlama, inşaat ve işletmede bütünsel kalitenin uygulanmasını sağlar. Platin (+ % 80), Altın (+% 65), Gümüş (+ %50), Bronz (+% 35) DGNB Sertifikası alınabilir. Yeni yapılar, mevcut binalar, renovasyon projeleri, iç mekânlar, kentsel mahalleler, endüstriyel tesisler gibi birçok alanda uygulanmaktadır. İsviçre, Danimarka, Avusturya, Türkiye, Çin, İspanya gibi ülkelerde yaygın olmakla birlikte Türkiye’de DGNB uyumlu bazı sanayi yapıları, kampüs projeleri ve ofis binaları mevcuttur. Özellikle Alman ortaklı yatırımlarda veya AB fonlu projelerde tercih edilmektedir. Bu sertifikasyon sisteminin özellikleri Çizelge-5’de özetlenmiştir.

Çizelge 8. DGNB Sertifikasyon Sisteminin Özellikleri (URL-8, t.y.)

Değerlendirme Kategorileri	Ekolojik Kalite (Küresel ısınma potansiyeli)- %22–25: - LCA (Yaşam döngüsü analizi) temelli çevresel etkiler (Asitlenme, ozon tükenmesi, ötrofikasyon potansiyeli) - Kaynak verimliliği (Malzeme seçimi, geri dönüştürülebilirlik) - İç hava kalitesi
	Ekonomik Kalite- %15: - Yaşam döngüsü maliyetleri - Piyasa dayanıklılığı, fonksiyonel esneklik
	Sosyo-Kültürel ve İşlevsel Kalite- %22–25: - Termal konfor - Aydınlatma kalitesi - Akustik konfor - Görsel kalite ve mimari bütünlük - Erişilebilirlik, kullanıcı deneyimi
	Teknik Kalite- %15: - Yangın güvenliği - Ses yalıtımı - Güneşten korunma ve gölgeleme - Yapısal dayanıklılık - Kolay bakım ve onarım
	Süreç Kalitesi- % 10: Entegre tasarım süreci Mimar, mühendis, kullanıcı işbirliği

	- Kalite güvencesi Planlama ve inşaat boyunca kalite kontrol mekanizmaları - İşletmeye hazırlık Lokasyon Kalitesi- Puan etkisi yoktur (ancak danışmanlık ve karar sürecinde önemli bir göstergedir.): - Ulaşım ve erişilebilirlik - Sosyal altyapıya erişim - Çevresel riskler
Avantajları	Sağlıklı kullanıcılar: DGNB Sistemi, bina kullanıcılarının sağlık ve refahını dikkate alır ve hastalıkların azaltılmasına yardımcı olur. İnşaat + işletme + söküm süreçlerini birlikte değerlendirir. Kullanıcılar için daha düşük maliyetler: DGNB Sistemi, binanın genel yaşam döngüsüne en başından itibaren odaklanır, maliyetleri düşürür ve işletmedeki süreçleri optimize eder. Sürdürülebilir planlama, uzun vadede yan maliyetleri azaltabilir. DGNB sertifikalı binalar inşaat sırasında daha az kaynak tüketir, daha düşük sera gazı emisyonlarına sahiptir ve büyük ölçüde geri dönüştürülebilir. Bu şekilde atığı azaltarak çevreyi korumaya aktif bir katkıda bulunurlar. Ekonomik sürdürülebilirlik DGNB Sertifikası, sahiplerine ve kullanıcılarına binanın üstün kalitesinin açık bir göstergesini sağlayarak binanın satış ve kira potansiyelini artırmaktadır. Daha fazla kira güvencesi: Sertifikalı binalara olan talebin sürekli artması, boşluk riskini en aza indirmektedir. Finansman kolaylığı: DGNB Sertifikası almaya hak kazanma olasılığı yüksek olan mülkler genellikle daha hızlı ve daha iyi koşullarda kredi almaktadır. Uluslararası karşılaştırılabilirlik Hedef odaklı planlama ve izleme Planlamadan yapıma kaliteye odaklı yaklaşım sunmaktadır. Avrupa Birliği çevre ve yapı standartlarıyla doğrudan uyumludur. Farklı projelere uyarlanabilir.
Dezavantajları	Türkiye’de DGNB danışmanı sayısı sınırlıdır. Türkiye’ye özel değerlendirme modülü sınırlıdır. Geniş kapsam nedeniyle veri ve belge yükü fazladır

Türkiye’de sürdürülebilir yapılaşmayı teşvik etmek amacıyla 2007 yılında kurulan ÇEDBİK (Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği), hem ulusal hem de uluslararası alanda yeşil bina uygulamalarının geliştirilmesi için çalışan öncü bir sivil toplum kuruluşudur. Türkiye’de sürdürülebilir yapı çevre bilincini yaygınlaştırmayı hedefleyen kuruluş tarafından geliştirilen B.E.S.T (Bina Çevresel Sürdürülebilirlik Temelli) sistemi, Türkiye’ye özgü, iklimsel ve mevzuatsal koşullara uygun ulusal yeşil bina sertifikasyon sistemidir. 2013 yılında geliştirilmeye başlanan sistem, 2017’de kullanıma sunulmuştur. TS EN, ISO, ASHRAE gibi uluslararası standartlarla uyumludur. 9 farklı kategoride değerlendirilen projeler bu kategoriler altında uyguladıkları stratejilere göre 110 puan üzerinden değerlendirilir ve 4 farklı sertifika derecesinden biri ile sertifikalandırılır: Onaylı (46-64 puan), İyi (65-79 puan), Çok İyi (80-99 puan), Mükemmel (100-110 puan). Bu sistemde B.E.S.T Konut Sertifika Kılavuzuna göre proje tipine uygun olarak, proje ekibine önkoşulun yanı sıra önemli disiplinlerin uzmanları ve üyeleri dahil edilmelidir. Aydınlatma uzmanı, akustik uzmanı, çevre mühendisi, peyzaj mimarı, yapı mühendisi, şehir bölge planlamacısı, iç mimar, malzeme/LCA uzmanının proje ekibinde yer

alması durumunda alınabilecek puanlar belirlenir. Proje ekibinde 4 üye (önkoşul haricinde) olması durumunda 1 puan, proje ekibinde 7 üye (önkoşul haricinde) olması durumunda 2 puan alınmaktadır (B.E.S.T - KONUT SERTİFİKA KILAVUZU Versiyon 2.0, 2019). B.E.S.T Ticari Binalar Kılavuzuna göre ise; projede aydınlatma uzmanı, akustik uzmanı, çevre mühendisi, peyzaj mimarı, yapı mühendisi, şehir bölge planlamacısı, iç mimar, malzeme/LCA Uzmanı, EKB Uzmanı/Enerji Modelleme Uzmanından 4'nün yer alması durumunda 1 puan, 7'sinin yer alması durumunda 2 puan alınmaktadır (B.E.S.T. Sertifika Kılavuzu Ticari Binalar Versiyon 1.0, 2020). Yeni ve mevcut binalar için uygulanabilir. Bu sertifikasyon sisteminin özellikleri Çizelge-6'da özetlenmiştir.

Çizelge 9. B.E.S.T Sertifikasyon Sisteminin Özellikleri (URL-9, t.y.).

Değerlendirme Kategorileri	Bütünleşik Yeşil Proje Yönetim
	Arazi Kullanımı (Yer seçimi, ekolojik denge vb.)
	Enerji (Enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kullanımı)
	Su Verimliliği (Tüketimin azaltılması, gri su kullanımı)
	Sağlık ve Konfor (Termal, akustik, görsel ve hava kalitesi)
	Malzeme ve Kaynak Kullanımı (Geri dönüştürülebilirlik, yaşam döngüsü)
	Konutta Yaşam
	İşletme ve Bakım
	Yenilikçilik
Avantajları	Türkiye'ye Özgü ve Yerelleştirilmiş Olması
	Düşük Sertifikasyon Maliyeti. LEED veya BREEAM'e kıyasla başvuru, değerlendirme ve belgelendirme süreçleri daha ekonomiktir. Yerli sistem olması sayesinde döviz bazlı ücretlendirme yoktur.
	Yerel Profesyoneller ve Kolay Erişim
	Kamu Projeleriyle Uyumluluk. Belediyeler, üniversiteler ve kamu kurumları için ulusal standartlara uygun sürdürülebilirlik aracı sağlar. Yerli sistem olması sayesinde kamu ihale mevzuatlarıyla çakışma riski düşüktür.
	Modüler ve Esnek Yapı. Yeni yapılar, mevcut yapılar ve yenileme projeleri için farklı puanlama modülleri vardır. Projeye göre öncelikli kategorilere ağırlık verme olanağı tanır.
	Eğitim ve Farkındalık Desteklidir.
Dezavantajları	Uluslararası Tanınırlık Sınırlı
	Piyasa Prestiji ve Rekabet Gücü henüz kısıtlıdır.
	Dijital Araç ve Yazılım Entegrasyonu Az
	Pilot uygulamaların sayısı uluslararası sistemlere kıyasla azdır.
	Türkiye'de hâlen yeşil bina sertifikası alma zorunluluğu yoktur; bu nedenle B.E.S.T teşvik mekanizmaları veya zorunlu regülasyon desteğinden yoksundur.

Yeşil Sertifika (YeS-TR), Türkiye'de geliştirilen yerel bir yeşil bina sertifikasyon sistemidir. Bu sistem, Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (ÇSİDB) tarafından hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. YeS-TR'nin temel amacı, Türkiye genelinde enerji verimliliğini artırmak ve çevre dostu bina ile yerleşim uygulamalarını teşvik etmektir. Bu sistem aracılığıyla, yapıların ve yerleşim alanlarının çevresel etkilerinin azaltılması ve sürdürülebilir bir yapılaşma sürecinin desteklenmesi hedeflenmektedir. Bir bina veya yerleşim alanı sahibinin YeS-TR yeşil sertifikası almak istemesi durumunda, süreç ilgili kişinin YeS-TR uzmanına başvurmasıyla başlar. Devamında, ÇSİDB tarafından yetkilendirilmiş bir değerlendirme kuruluşu, "Ulusal Değerlendirme Kılavuzu" doğrultusunda binayı veya

yerleşkeyi analiz eder ve belirli kriterler çerçevesinde puanlandırır. Bu değerlendirme sonucunda, yapı veya yerleşim alanı uygun bir sertifika seviyesiyle belgelendirilir (Yeşil Bina Raporu, 2024). Mevcut ve yeni binalara uygulanabilmektedir. Bütünleşik Yapı Sistemini benimsemiştir. Sertifika dereceleri Geçer, İyi, Çok İyi ve Ulusal Üstünlük olarak belirlenmiştir. Konutlar, eğitim, ofis ve ticari binalar, sağlık binaları, oteller, sinema, tiyatro, müze, kütüphane, sergi salonu, kongre merkezleri, spor salonu, stadyum gibi sosyal, kültürel ve spor amaçlı binalar; gazino, düğün salonu gibi eğlence amaçlı binalar; yurt, yemekhane, ibadethane, yetiştirme yurdu, yaşlı ve engelli bakımevi, rehabilitasyon merkezi, kadın ve çocuk sığınma evi, şefkat evleri gibi kullanımlara ayrılan binalar; fabrika ve benzeri sanayi tesisleri, altyapı ve ulaşım tesisleri, depo ve dağıtım merkezleri, veri merkezleri vb. gibi çok sayıda bina türünde uygulanmaktadır (Yeşil Sertifika Bina Değerlendirme Kılavuzu V1, t.y.). Bu sertifikasyon sisteminin özellikleri Çizelge-7’de özetlenmiştir.

Çizelge 10. YeS-TR Sertifikasyon Sisteminin Özellikleri (Yeşil Sertifika Bina Değerlendirme Kılavuzu V1, t.y.; Yeşil Bina Raporu, 2024).

Değerlendirme Kategorileri	Bütünleşik Bina Tasarım, Yapım ve Yönetimi
	Yapı Malzemesi ve Yaşam Döngüsü Değerlendirmesi
	İç Ortam Kalitesi
	Enerji Kullanımı ve Verimliliği
	Su ve Atık Yönetimi
	İnovasyon- Bina
Avantajları	Yerli ve ulusal uyumludur. Türkiye’nin mevzuat yapısı, iklim koşulları ve kültürel özelliklerine özel olarak geliştirilmiştir.
	Erişilebilir ve ekonomik oluşu. Uluslararası sertifikalara göre maliyeti daha düşüktür.
	Devlet destekli ve mevzuatla uyumlu olması sayesinde kurumsal geçerliliği yüksektir.
	Sosyal boyutu güçlüdür. Sadece çevresel değil, sosyal sürdürülebilirlik ölçütlerini de içermektedir.
Dezavantajları	Uluslararası Tanınırlık Eksikliği.
	Henüz geniş çaplı özel sektör motivasyonu oluşturamamıştır.
	Akademik literatürde sınırlıdır. Uluslararası literatürde yeterince yer bulamamıştır; bilimsel yayın sayısı sınırlıdır.

2.3. Yeşil Bina Sertifikasyonları Değerlendirme Ölçütlerinin Çevre Mühendisliği ve Mimarlık Disiplinleri Açısından Yorumlanması

BREEAM sertifikası, sürdürülebilir bina tasarımında disiplinler arası bir yaklaşımı esas almaktadır. Bu bağlamda, sistemin değerlendirme ölçütleri farklı meslek disiplinlerinin katkısıyla şekillenir. Çizelge- 8, BREEAM sisteminde çevre mühendisliği ve mimarlık disiplinlerinin katkı sağladığı alanları karşılaştırmalı olarak sunmakta ve ortak çalışma gerektiren konuları vurgulamaktadır. Çizelgede görüldüğü üzere, BREEAM ölçütleri çevre mühendisliği açısından daha çok teknik performans, kaynak yönetimi ve emisyon azaltımı odaklıyken; mimarlık disiplini tasarım, form, kullanıcı konforu ve yerleşim stratejileri gibi alanlarda sorumluluk üstlenmektedir. Emisyonlar, iç hava kalitesi ve enerji-su verimliliği gibi başlıklarda disiplinlerin birlikte çalışması gerekliliği dikkat çekmektedir. Bu yapı, BREEAM’in

“bütüncül çevresel değerlendirme” ilkesine uygun olarak, mimarlık ve mühendisliği birbirine entegre eden bir sürdürülebilirlik çerçevesi ortaya koymaktadır.

Çizelge 11. BREEAM Sertifikası Değerlendirme Ölçütlerinin Çevre Mühendisliği ve Mimarlık Disiplinleri Açısından Değerlendirilmesi (URL-10, t.y.).

Değerlendirme Kategorisi	Çevre Mühendisliğini İlgilendiren Alt Başlıklar	Mimarlığı İlgilendiren Alt Başlıklar
Enerji	Enerji tüketimi analizleri, HVAC sistemlerinin CO ₂ salımı, yenilenebilir enerji kullanımı	Pasif ısıtma/soğutma, bina yönelimi, cephe tasarımı
Su	Su tüketim ölçümleri, yağmur suyu kullanımı, gri su arıtımı	Suya erişim alanlarının tasarımı, su tasarruflu armatür planlaması
Atık	İnşaat ve işletme atıkları yönetimi, geri dönüşüm oranı, bertaraf stratejileri	Atık alanlarının mekânsal yerleşimi ve tasarımı
Kirlilik	Su kirliliği kontrolü, hava kirleticilerinin yönetimi, NO _x emisyonları, kirlilik önleme sistemleri	Işık kirliliği önlemleri, ses yalıtımı ve tasarım kararları
Ulaşım	Toplu taşıma planlaması, bisiklet park alanı, ulaşım kaynaklı karbon azaltımı	Yayaya ve bisikletliye uygun ulaşım güzergâhlarının mimari yerleşimi
Sağlık ve Konfor	Hava kalitesi (CO ₂ , VOC, nem), iç ortam sıcaklığı, havalandırma kapasitesi	Gün ışığı erişimi, iç mekân organizasyonu, akustik ve görsel konfor
Malzeme	Malzeme yaşam döngüsü (LCA), çevresel beyanlar (EPD), toksik içerik değerlendirmesi	Yerel malzeme seçimi, estetik ve yapısal malzeme kararı
Arazi Kullanımı ve Ekoloji	Biyoçeşitliliği koruma, toprak geçirgenliği, yeşil altyapı tasarımı	Peyzaj tasarımı, yeşil alanların estetik ve erişilebilirliği
Yönetim	İnşaat sırasında çevresel performans izleme, enerji-su takibi, şantiye sürdürülebilirlik planlaması	Sürdürülebilirlik hedeflerinin mimari tasarıma entegrasyonu
İnovasyon	Karbon dengeleme çözümleri, teknolojik çevre sistemleri, ileri düzey analiz araçları	Yenilikçi mimari sistemler (yeşil cepheler, enerji üreten yapılar vb.)
Emisyonlar	HVAC sistemlerinin ve bina kabuğunun neden olduğu CO ₂ , NO _x , SO ₂ , PM emisyonları; soğutucu gaz sızıntı değerlendirmesi	Mimari kararların (cephe, yalıtım, pencere tasarımı) emisyon azaltımına etkisi

Ortak Alan	Disiplinlerin Ortak Çalışma Alanları
Enerji Verimliliği	Mimar bina formunu pasif enerjiye uygun tasarlar, çevre mühendisi HVAC sistemlerini minimum karbon salımı ile entegre eder.
Su Yönetimi	Mimar su kullanım noktalarını planlar, çevre mühendisi suyun geri kazanımını ve arıtımını tasarlar.
Malzeme Seçimi	Mimar estetik ve fonksiyonel seçimler yaparken, çevre mühendisi LCA, EPD gibi sürdürülebilirlik belgeleri üzerinden analiz yürütür.
İç Mekân Kalitesi	Mimar, gün ışığı erişimi ve doğal havalandırma çözümleri getirirken, çevre mühendisi iç hava kalitesi ölçüm ve simülasyonları yapar.
Arazi ve Ekoloji	Peyzaj mimarisi ile birlikte çalışarak, yerel flora-fauna korunumu için mimari çözüm ile çevresel değerlendirme entegre edilir.
Emisyon Azaltımı	Çevre mühendisi HVAC ve bina emisyonlarını hesaplayıp azaltım stratejisi geliştirirken, mimar cephe, pencere ve yalıtım kararları ile emisyonu doğrudan etkiler.
İnşaat Süreci Yönetimi	Her iki disiplin, şantiye sürecinde çevresel etkilerin azaltılması için inşaat faaliyetlerini izler ve sürdürülebilir uygulama planları hazırlar.

LEED sisteminde mimar ve çevre mühendisi başta olmak üzere farklı uzmanlık alanlarının etkileşimi “Bütünleşik Süreç” (Integrative Process) yaklaşımına dayanır. “Bütünleşik Süreç” veya “Entegre Tasarım Süreci” bir yapının yaşam döngüsünün erken safhalarında, farklı disiplinlerden gelen uzmanların (mimarlar, mühendisler, danışmanlar, kullanıcılar vb.) sistematik ve iş birliğine dayalı bir şekilde birlikte çalışmasını sağlayan bir yaklaşımdır. Bu süreç, projenin enerji, su, malzeme ve iç mekân kalitesi gibi alanlarda daha verimli, sürdürülebilir ve maliyet-etkin çözümler üretmesini amaçlar (URL-11, t.y.; Löhnert, vd., 2003). Çizelge 9’da, LEED’in temel değerlendirme ölçütleri mimarlık ve çevre mühendisliği açısından sınıflandırılmış ve disiplinler arası iş birliği alanları belirlenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, çevre mühendisliği daha çok enerji, su, atık ve iç hava kalitesi gibi çevresel teknik konulara odaklanırken, mimarlık disiplini yapı formu, malzeme seçimi ve kullanıcı konforu gibi tasarımsal kararlarda öne çıkmaktadır. Özellikle enerji verimliliği, iç hava kalitesi ve sürdürülebilir saha kullanımı gibi kriterler, disiplinler arası iş birliği gerektirmekte; bu da LEED sisteminin “bütünleşik süreç” anlayışını desteklemektedir.

Çizelge 12. LEED Sertifikası Değerlendirme Ölçütlerinin Çevre Mühendisliği ve Mimarlık Disiplinleri Açısından Değerlendirilmesi (URL-12, t.y.; Kibert, 2016).

Değerlendirme Kategorisi	Çevre Mühendisliğini İlgilendiren Alt Başlıklar
Su Verimliliği	Gri su kullanımı, yağmur suyu toplama, düşük debili armatür tasarımı
Enerji ve Atmosfer	Enerji modellemesi, HVAC sistemlerinin verimliliği, yenilenebilir enerji kullanımı
Malzeme ve Kaynaklar	Malzeme yaşam döngüsü analizi, atık azaltımı, geri dönüştürülebilir içerik
Sürdürülebilir Sahalar	Toprak erozyon kontrolü, yağmur suyu yönetimi, ekolojik peyzaj
İç Ortam Hava Kalitesi	Havalandırma tasarımı, VOC (uçucu organik bileşik) kontrolü
İnovasyon	Atık geri dönüşüm stratejileri, karbon ayak izi azaltımı
Konum ve Ulaşım	Toplu taşıma erişimi, bisiklet altyapısı planlaması
Bölgesel Öncelik	Bölgeye özgü hava kalitesi, su kaynakları, iklim krizine dayanıklılık stratejileri
	Mimarlığı İlgilendiren Alt Başlıklar

Sürdürülebilir Sahalar	Yapının konumlandırılması, gölgelendirme elemanları, arazi kullanım planlaması
İç Ortam Hava Kalitesi	Gün ışığı erişimi, doğal havalandırma, akustik konfor
Malzeme ve Kaynaklar	Yerel ve sürdürülebilir malzeme seçimi, mimari detaylarda geri dönüşüm
Enerji ve Atmosfer	Cephe tasarımı, pasif enerji stratejileri (ör. doğal ısıtma/soğutma)
Konum ve Ulaşım	Kentsel entegrasyon, yaya ve bisiklet dostu alanlar
İnovasyon	Yenilikçi mimari çözümler (örneğin yeşil çatı, bio-filik tasarım)
Bütünleşik Süreç/ Entegre Tasarım Süreci	Tasarım kararlarının disiplinler arası entegrasyonu
Ortak Alan	Disiplinlerin Ortak Çalışma Alanları
Enerji Verimliliği	Mimarlar bina formunu optimize ederken, çevre mühendisleri HVAC sistemlerini enerji modeline uygun analiz eder. Örneğin; HVAC sistemlerinin neden olduğu sera gazı salımlarını analiz eder. HVAC sistemlerinin iç mekân CO ₂ , VOC, PM2.5 gibi parametrelere etkisini değerlendirir. HVAC sistemlerinden çıkan atık enerjinin çevresel geri dönüşünü planlar.
Su Verimliliği	Mimarlar suyun kullanıldığı alanları tasarlar, çevre mühendisleri ise suyun artırılması, geri kazanımı ve yönetimini üstlenir.
Malzeme ve Kaynaklar	Mimarlar estetik ve işlevsel seçim yaparken, çevre mühendisleri yaşam döngüsü etkilerine (LCA) odaklanırlar.
İç Ortam Hava Kalitesi	Ortam akustiği, VOC salınımı, gün ışığı ve havalandırma konularında disiplinler iş birliği içindedir.
Sürdürülebilir Sahalar	Ekolojik peyzajda mimar ve çevre mühendisi birlikte yağmur suyu yönetimi, yerel türler, ısı adası etkisi konularını ele alır. Estetik ve işlevsellik mimar tarafından, sulama, su yalıtımı ve filtrasyon çevre mühendisi tarafından değerlendirilir.

WELL Building Standard (WELL v2), yapıların yalnızca çevresel performansını değil, aynı zamanda kullanıcı sağlığı, konforu ve refahını da ön planda tutan bir değerlendirme sistemidir. Bu yönüyle, disiplinler arası bir tasarım ve denetim sürecini zorunlu kılmaktadır. WELL sertifikası kapsamında çevre mühendisliği, ölçülebilir veriler (örneğin iç hava kalitesi, su analizleri, termal ve akustik konfor düzeyleri) üzerinden sistemlerin performansını değerlendirirken; mimarlık disiplini, bu performansı etkileyen fiziksel ve mekânsal düzenlemeleri üstlenmektedir. Aşağıda sunulan Çizelge- 10 WELL sisteminin ana değerlendirme temaları doğrultusunda, çevre mühendisliği ile mimarlık disiplinlerinin katkı sağladığı başlıkları karşılaştırmalı olarak sunmakta; ayrıca bu iki disiplinin birlikte çalışması gereken ortak alanları detaylandırarak, kullanıcı sağlığı odaklı sürdürülebilir tasarım sürecini bütünsel bir bakışla ortaya koymaktadır.

Çizelge 13. WELL Sertifikası Değerlendirme Ölçütlerinin Çevre Mühendisliği ve Mimarlık Disiplinleri Açısından Değerlendirilmesi (WELL Performance Verification Guidebook, 2025).

Değerlendirme Kategorisi (WELL v2 Temaları)	Çevre Mühendisliğini İlgilendiren Alt Başlıklar	Mimarlığı İlgilendiren Alt Başlıklar
Hava	PM2.5, PM10, CO ₂ , O ₃ gibi kirleticilerin ölçümü; filtreleme sistemlerinin kontrolü; dış hava kalitesi analizi	Doğal havalandırma stratejileri, pencere yerleşimi, temiz hava akışını destekleyen mekân organizasyonu

Su	Mikrobiyolojik analizler, ağır metal ve kimyasal madde kontrolleri, içme suyu kalitesi yönetimi	Su armatürlerinin konumlandırılması, suya erişim noktalarının mekânsal planlaması
Beslenme	İçme suyu kalitesi ve erişim vb.	Mutfak, yemekhane ve oturma alanlarının sağlıklı beslenmeyi destekleyecek şekilde tasarımı
Işık	Işık şiddeti (lux), UV radyasyonu kontrolü, sirkadiyen ritme uygun aydınlatma sistemlerinin test edilmesi	Gün ışığı erişimi, görsel konforu sağlayan pencere açıklıkları, yapay ışık yerleşimi
Hareket		Merdivenlerin görünürlük ve erişilebilirlik tasarımı, açık ofis ergonomisi vb.
Termal konfor	Ortam sıcaklığı, bağıl nem, hava hızı ölçümü ve izleme	Termal konfora uygun mekânsal planlama, güneş kırıncılar, yalıtım stratejileri
Akıl	İç ortam kirliliğinin psikolojik etkileri üzerine analizler, kullanıcı anketleri	Biofilik tasarım, psikolojik rahathğı artıran mekânsal düzenlemeler
Ses	Gürültü düzeyi ölçümleri (dB), HVAC kaynaklı ses kontrolü	Akustik malzeme seçimi, açık ofis yerleşimlerinin ses yalıtımı tasarımı
Toplum	Sağlıklı bina politikalarının uygulanması, havalandırma ve su sistemleri izleme raporlaması	Sosyal etkileşim alanlarının mekânsal yerleşimi (dinlenme, etkileşim alanları)
İnovasyon	Hava-su kalitesi analizine dayalı yeni izleme teknolojilerinin geliştirilmesi	Sağlık destekli tasarım çözümleri (yeşil iç mekân, aktif zeminler)
Ortak Alan	Disiplinlerin Ortak Çalışma Alanları	
İç Hava Kalitesi	Çevre mühendisi PM2.5, CO ₂ , VOC ölçümlerini yaparken; mimar hava akışı ve pencere yerleşimini optimize eder.	
Su Güvenliği	Çevre mühendisi içme suyu kalitesini denetler; mimar erişim noktalarını konforlu şekilde tasarlar.	
Termal Konfor	Ortam sıcaklığı ve nem gibi ölçümleri çevre mühendisi yönetirken, mimar pasif yalıtım ve gölgeleme elemanlarını uygular.	
Aydınlatma Konforu	Işık düzeyi çevre mühendisi tarafından ölçülürken, mimar gün ışığı yönelimini ve yapay aydınlatma tasarımını belirler.	
Malzeme Güvenliği	Zararlı kimyasalların çevreye etkisini çevre mühendisi kontrol eder; düşük VOC içeren, sürdürülebilir malzeme seçer. Mimar düşük VOC içeren malzemeler ile tasarım yapar.	
Akustik Konfor	Gürültü kaynakları çevre mühendisi tarafından analiz edilir; mimar yapısal tasarımla akustik denetimi sağlar.	
Topluluk Sağlığı	Çevre mühendisi teknik standartlara uygunluk sağlar; mimar kullanıcı dostu ve erişilebilir mekânlar planlar.	

EDGE (Excellence in Design for Greater Efficiencies) sertifikası, özellikle gelişmekte olan ülkelerde enerji, su ve malzeme tasarrufunu teşvik eden, hızlı ve ölçülebilir bir yeşil bina derecelendirme sistemidir. En az %20 oranında verimlilik hedefi ile çalışan bu sistem, teknik

performansla birlikte tasarımsal kararların da optimize edilmesini gerektirir. Bu bağlamda, çevre mühendisliği ve mimarlık disiplinlerinin iş birliği, EDGE uygulamalarının başarısı açısından kritik öneme sahiptir. Çizelge- 11, EDGE sistemi kapsamında bu iki disiplinin katkı alanlarını ve ortak çalışma başlıklarını karşılaştırmalı biçimde göstermektedir.

Çizelge 14. EDGE Sertifikası Değerlendirme Ölçütlerinin Çevre Mühendisliği ve Mimarlık Disiplinleri Açısından Değerlendirilmesi (EDGE USER GUIDE- Building Certification Guidance Version 3, 2024).

Değerlendirme Kategorisi	Çevre Mühendisliğini İlgilendiren Alt Başlıklar	Mimarlığı İlgilendiren Alt Başlıklar
Enerji Verimliliği	HVAC sistemlerinin enerji tüketimi, yenilenebilir enerji entegrasyonu, sistem verimliliği analizleri	Bina formu, cephe tasarımı, gölgeleme elemanları, doğal havalandırma stratejileri
Su Verimliliği	Düşük debili armatürler, gri su geri kazanımı, yağmur suyu kullanımı, su tüketim hesaplamaları	Islak hacimlerin yerleşimi, armatür seçimi ve yönelimi, suya erişimi kolaylaştıran tasarımlar
Malzeme Verimliliği	Malzeme yaşam döngüsü (LCA), yerel ve geri dönüştürülmüş malzemelerin çevresel etkileri	Hafif yapı sistemleri, modüler tasarımlar, malzeme seçimi ve detay çözümleri
Karbon Salımı (Opsiyonel)	Gömülü karbon ve operasyonel karbon hesaplamaları, emisyon azaltım stratejilerinin teknik analizi	Mimari tasarımla karbon ayak izinin azaltılması (ör. doğal ışıkla aydınlatma, yerel malzeme kullanımı)
Ortak Alan	Disiplinlerin Ortak Çalışma Alanları	
Enerji Tasarrufu	Mimar pasif sistemleri ve bina yönelimini belirlerken, çevre mühendisi HVAC sistemlerinin enerji verimini optimize eder.	
Su Verimliliği	Mimar suyun kullanıldığı alanların planını yapar, çevre mühendisi su tasarruf sistemlerini ve geri kazanımı tasarlar.	
Malzeme Seçimi	Mimar estetik ve fonksiyonel açıdan malzeme seçerken, çevre mühendisi malzemenin çevresel etkilerini (LCA) analiz eder.	
Modelleme Süreci	Mimar bina formunu optimize ederken, çevre mühendisi EDGE yazılımı ile enerji, su ve malzeme performansını hesaplar.	
Sertifikasyon Takibi	Tüm tasarım ekipleri, %20 enerji/su/malzeme tasarruf hedeflerini birlikte değerlendirerek belgelenmesini sağlar.	

DGNB (Deutsche Gesellschaft für Nachhaltiges Bauen) sertifikası, sürdürülebilir yapıların sadece enerji ve su verimliliği değil, aynı zamanda yaşam döngüsü maliyeti, sosyo-kültürel kalite, teknik yeterlilik ve süreç yönetimi gibi çok boyutlu kriterler üzerinden değerlendirilmesini öngören kapsamlı bir sistemdir. DGNB'nin bütüncül yapısı, çevre mühendisliği ile mimarlık disiplinlerinin hem teknik hem de tasarımsal düzeyde eşgüdümlü çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, Çizelge- 12 DGNB sistemine göre bu iki disiplinin katkı sağladığı temel alanları karşılaştırmalı olarak sunmakta, aynı zamanda ortak çalışma gerektiren başlıkları görünür kılmaktadır.

Çizelge 15. DGNB Sertifikası Değerlendirme Ölçütlerinin Çevre Mühendisliği ve Mimarlık Disiplinleri Açısından Değerlendirilmesi (URL-13, t.y.).

Değerlendirme Kategorisi	Çevre Mühendisliğini İlgilendiren Alt Başlıklar	Mimarlığı İlgilendiren Alt Başlıklar
Ekolojik Kalite	CO ₂ salımı, enerji tüketimi, su tüketimi, atık oluşumu, LCA (yaşam döngüsü analizi), çevresel etkiler	Yapı kabuğunun enerji verimi, gün ışığı kullanımı, malzeme seçimi ve cephe tasarımı
Ekonomik Kalite	Enerji ve su sistemlerinin işletme maliyetleri, bakım ve izleme maliyetleri	Malzeme dayanıklılığı, mekânların uzun vadeli işlevselliği, esnek kullanım tasarımı
Sosyo-Kültürel ve İşlevsel Kalite	İç hava kalitesi (PM2.5, CO ₂ , VOC), akustik konfor, termal konfor ölçümleri	İç mekânların kullanıcı konforuna uygun tasarımı, görsel kalite, biofilik tasarım, mekânsal erişilebilirlik
Teknik Kalite	HVAC sistemlerinin performansı, iç hava kalitesinin izlenmesi, su sistemlerinin verimliliği	Güneş kırıcılar, pencere-cephe sistemlerinin teknik detayları, pasif stratejiler
Süreç Kalitesi	Enerji simülasyonları, bina performans izleme süreçleri, sürdürülebilirlik raporlaması	Tasarım kararlarının süreç içinde sürekli güncellenmesi, kullanıcı odaklı tasarım stratejileri
Lokasyon Kalitesi	Yağmur suyu yönetimi, ekolojik koruma, ulaşım karbon salımı	Arazi yerleşimi, yapılaşma yoğunluğu, yeşil alan düzenlemesi
Ortak Alan	Disiplinlerin Ortak Çalışma Alanları	
Yaşam Döngüsü Değerlendirmesi	Çevre mühendisi LCA analizlerini yaparken, mimar malzeme seçimleri ve yapı sistemi kurgusunu yapar.	
Enerji ve Su Yönetimi	Enerji tüketimini çevre mühendisi simüle ederken, mimar pasif enerji stratejilerini uygular.	
İç Hava ve Termal Konfor	Çevre mühendisi hava kalitesini ölçerken, mimar mekân yerleşimi ve havalandırma planını oluşturur.	
Atık ve Geri Dönüşüm	İnşaat ve kullanım sürecindeki atıkların azaltımı için mimari planlama ile mühendislik stratejileri entegre edilir.	
Arazi Kullanımı	Peyzaj tasarımı ve çevresel hassasiyetlerin birlikte yönetimi sağlanır.	
Süreç İzleme ve Sürdürülebilirlik Raporlaması	Her iki disiplin tasarım sürecinde performans hedeflerinin güncellenmesi ve belgelenmesinde rol alır.	

Yerel mevzuatlar ve bina kültürüne dayanan B.E.S.T sistemi, disiplinler arası bir anlayışla yürütülmekte olup özellikle çevre mühendisliği ve mimarlık disiplinlerinin eş zamanlı katkısını zorunlu kılmaktadır. Çizelge- 13’de, B.E.S.T sisteminde bu iki disiplinin hangi kategorilere nasıl katkı sunduğu gösterilmekte ve ortak çalışmayı gerektiren konular karşılaştırmalı biçimde ortaya konulmaktadır.

Çizelge 16. B.E.S.T Sertifikası Değerlendirme Ölçütlerinin Çevre Mühendisliği ve Mimarlık Disiplinleri Açısından Değerlendirilmesi (B.E.S.T - KONUT SERTİFİKA KILAVUZU Versiyon 2.0, 2019; B.E.S.T. Sertifika Kılavuzu Ticari Binalar Versiyon 1.0, 2020).

Değerlendirme Kategorisi	Çevre Mühendisliğini İlgilendiren Alt Başlıklar	Mimarlığı İlgilendiren Alt Başlıklar
Enerji	Enerji tüketim analizi, HVAC sistemleri verimliliği, enerji modellemesi, yenilenebilir enerji sistemleri	Cephe tasarımı, bina kabuğu performansı, yönelim ve gölgeleme stratejileri
Su	Gri su kullanımı, yağmur suyu hasadı, düşük debili armatürler, su tüketimi ölçümleri	Islak hacimlerin yerleşimi, su kullanım alışkanlıklarını etkileyen mekânsal planlama
İç Mekân Kalitesi	VOC, CO ₂ , PM2.5 gibi kirlleticilerin izlenmesi, iç hava kalitesi ölçümleri, doğal havalandırma denetimi	Gün ışığı erişimi, doğal havalandırma planlaması, mekân yerleşimi ve pencere konfigürasyonu
Atık Yönetimi	Katı atık azaltımı, geri dönüşüm oranları, inşaat atıklarının ayrıştırılması, tehlikeli atık kontrolü	Atık biriktirme alanlarının yerleşimi ve erişilebilirliği, malzeme seçimi
Malzeme ve Kaynaklar	LCA, yerel ve geri dönüştürülebilir malzeme kullanımı, sürdürülebilir tedarik kriterleri	Malzeme seçimi, yüzey tasarımı, iç mekân donatıları
Ulaşım	Toplu taşıma yakınlığı, karbon salımı düşük ulaşım çözümleri, bisiklet altyapısı	Yaya yolları, bisiklet park alanı yerleşimi, otopark planlaması
İnovasyon	İleri düzey su-enerji geri kazanım sistemleri, sürdürülebilirlik üzerine Ar-Ge çalışmaları	Yenilikçi tasarım çözümleri, pasif enerji stratejileri, biofilik tasarım yaklaşımları
İşletme ve Bakım	Performans izleme sistemleri (BMS), enerji-su-atık raporlama, çevre bilinci eğitimi	Sürdürülebilirlik hedeflerinin tasarıma entegrasyonu, mimari kararların izlenebilirliği
Ortak Alan	Disiplinlerin Ortak Çalışma Alanları	
Enerji Verimliliği	Mimar bina formunu ve cephe sistemlerini optimize ederken, çevre mühendisi HVAC sistemlerini enerji modeline göre analiz eder.	
Su Yönetimi	Mimar armatür yerleşimini ve kullanıcı davranışını yönlendirici tasarımı planlarken, çevre mühendisi su geri kazanım sistemlerini kurar.	
İç Hava Kalitesi	Mimar doğal havalandırmayı destekleyen mekânsal düzenlemeler yapar, çevre mühendisi VOC ve CO ₂ seviyelerini izler.	
Atık ve Malzeme Yönetimi	Mimar inşaat ve iç mekân malzemesi seçimini yaparken, çevre mühendisi atık geri dönüşüm stratejilerini geliştirir.	
Peyzaj ve Açık Alan	Mimar estetik ve işlevsel dış mekân planlaması yaparken, çevre mühendisi geçirgenlik ve su tutma analizlerini yürütür.	
Bina Yönetimi ve İzleme	Tasarım ekibi BMS sistemlerine uygun kararlar alırken, mühendislik ekipleri bu sistemlerin performansını izler ve raporlar.	

Çizelge-14’de YeS-TR’nin altı değerlendirme modülü kapsamında çevre mühendislerinin katkı sunması beklenen teknik alanlar sıralanmıştır. Enerji modellemesi, su ve atık yönetimi gibi başlıklar, mühendislik disiplininin doğrudan sorumluluk alanlarındandır.

Çizelge 17. YeS-TR Sertifikası Değerlendirme Ölçütlerinin Çevre Mühendisliği ve Mimarlık Disiplinleri Açısından Değerlendirilmesi (Yeşil Sertifika Bina Değerlendirme Kılavuzu V1, t.y.)

Değerlendirme Kategorisi	Çevre Mühendisliğini İlgilendiren Alt Başlıklar	Mimarlığı İlgilendiren Alt Başlıklar
Bütünlük Bina Tasarımı, Yapım ve Yönetimi	Enerji simülasyonu desteği, su/atık altyapı senaryoları	Mekânsal organizasyon, tasarım koordinasyonu, disiplin entegrasyonu
Yapı Malzemesi ve Yaşam Döngüsü Değerlendirmesi	Malzeme emisyonları, çevresel etki beyanları	Malzeme seçimi, mimari estetik ile çevresel uyum
İç Ortam Kalitesi	Hava kalitesi ölçümü, VOC ve CO ₂ takibi	Cephe tasarımı, gün ışığı planlaması, akustik konfor
Enerji Kullanımı ve Verimliliği	Enerji verimliliği hesaplamaları, yenilenebilir enerji entegrasyonu	Pasif tasarım ilkeleri, bina kabuğu optimizasyonu
Su ve Atık Yönetimi	Gri su sistemleri, yağmur suyu hasadı, atık ayrıştırma planları	Planlamada atık alanları, su verimli armatür kullanımı
İnovasyon Bina	Çevresel izleme, kullanıcı eğitimi, karbon ayak izi azaltımı	Biyofilik tasarım, kullanıcı deneyimi odaklı mekânlar
Ortak Alan	Disiplinlerin Ortak Çalışma Alanları	
Bütünlük Bina Tasarımı, Yapım ve Yönetimi	Disiplinler arası proje koordinasyonu, sürdürülebilirlik hedeflerinin entegrasyonu	
Yapı Malzemesi ve Yaşam Döngüsü Değerlendirmesi	Malzeme ömrü, LCA analizleri, iç-dış malzeme dengesi	
İç Ortam Kalitesi	Mekân-hava ilişkisi, sağlıklı bina konsepti	
Enerji Kullanımı ve Verimliliği	Enerji modellemesi, mimari tasarım uyumu	
Su ve Atık Yönetimi	Teknik altyapı-mimari yerleşim uyumu	
İnovasyon Bina (İNO)	Yenilikçi sistemlerin tasarıma entegrasyonu	

3. BULGULAR

Çalışmada analiz edilen yedi farklı yeşil bina sertifikasyon sistemine ait değerlendirme ölçütleri, mimarlık ve çevre mühendisliği disiplinleri çerçevesinde sistematik olarak karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular aşağıda tematik olarak sunulmaktadır:

1. Disiplinlere özgü katkı alanları:

LEED, BREEAM, DGNB ve B.E.S.T sistemlerinde çevre mühendisliği katkısı özellikle enerji modellemesi, su yönetimi, iç hava kalitesi ölçümleri, atık ayrıştırma süreçleri ve yaşam döngüsü analizleri (LCA) gibi teknik uygulamalarda yoğunlaşmaktadır.

Mimarlık disiplini ise genellikle yapı formu, cephe tasarımı, doğal havalandırma, gün ışığı kullanımı, iç mekân yerleşimi ve estetik bütünlük gibi tasarıma yönelik ölçütlerde etkili olmaktadır.

YeS-TR sistemi kapsamında da benzer bir dağılım gözlenmektedir. Çevre mühendisleri, özellikle enerji verimliliği, su ve atık sistemleri, iç ortam hava kalitesi, malzeme emisyonları

gibi teknik alt yapıları yönetirken; mimarlar bütünleşik tasarım, mekânsal konfor, malzeme seçimi ve tasarımsal sürdürülebilirlik gibi konularda belirleyici rol oynamaktadır.

2. Ortak disiplin alanları:

Tüm sertifika sistemlerinde ortaklaşa çalışma gerektiren alanlar; enerji verimliliği, iç hava kalitesi, su tüketimi, malzeme seçimi, ısı adası etkisinin azaltılması, kullanıcı sağlığı ve konforu gibi temalarda yoğunlaşmaktadır.

WELL sistemi, özellikle kullanıcı sağlığı ve psikolojik konfor odaklı olduğu için hem mühendislik verisi hem de mimari tasarım girdilerinin entegrasyonunu zorunlu kılmaktadır.

DGNB, B.E.S.T ve YeS-TR sistemleri, çok ölçütlü yaklaşımları sayesinde süreç yönetimi, performans izleme ve sürdürülebilirlik raporlaması gibi alanlarda disiplinler arası eşgüdümü daha görünür kılmaktadır.

3. Yerel ve uluslararası sistemlerin kapsamı:

B.E.S.T sistemi, Türkiye'ye özgü iklim koşulları, yapılaşma kültürü ve yerel mevzuatlara uygunluğu nedeniyle daha yerelleştirilmiş bir yapı sunmakta; bu da çevre mühendisliği katkısının mevzuat uyumu üzerinden şekillenmesine neden olmaktadır.

YeS-TR, B.E.S.T'e benzer şekilde, Türkiye özelinde geliştirilen bir sistem olması sayesinde yerel uygulamalara, iklime, altyapıya ve mevzuata özgü ölçütler ile daha gerçekçi ve uygulanabilir bir değerlendirme imkânı sunmaktadır. Bu da her iki disiplinin yerel bağlama duyarlı çözümler üretmesini teşvik etmektedir.

Öte yandan EDGE gibi daha basitleştirilmiş ve hızlı uygulama amaçlı sistemlerde disiplin katkıları görece sınırlı ve ölçülebilirliğe odaklıdır.

4. Disiplinlerarası entegrasyon:

Tüm sistemlerde sürdürülebilirlik hedeflerinin başarıya ulaşabilmesi için mimarların ve çevre mühendislerinin tasarım sürecinin erken evrelerinden itibaren birlikte çalışmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Özellikle LEED, WELL, DGNB ve YeS-TR sistemleri, entegre tasarım süreci ilkesini doğrudan değerlendirme kriteri olarak içermekte ve bu iş birliğini puanlamaktadır.

5. Sertifika sistemlerinin etki alanları:

WELL, kullanıcı odaklılığı ile mimarlık katkısını artırırken; LEED ve BREEAM gibi sistemler teknik altyapı optimizasyonunda çevre mühendisliği katkılarını öne çıkarmaktadır.

DGNB, B.E.S.T ve YeS-TR ise hem teknik hem de sosyal boyutları içermesiyle çok boyutlu disiplinler eşgüdüm gerektirmektedir. Özellikle YeS-TR'nin değerlendirme modülleri çevre mühendisliği ve mimarlık arasında dengeli bir görev dağılımı ve iş birliği gerektirmektedir.

Yeşil Bina Sertifikalarının Değerlendirme Ölçütlerine Göre Kapsamları

BREEAM	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1
LEED	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1
WELL	0	1	1	0	1	1	1	1	0	0	0
EDGE	1	1	0	0	1	0	0	0	1	0	0
DGNB	1	0	1	0	1	1	0	1	1	0	1
B.E.S.T	1	1	1	0	1	1	1	0	0	1	0
YeS-TR	1	1	1	1	1	0	1	0	0	0	0
	Enerji Verimliliği	Su Verimliliği	İç Hava Kalitesi	Atık Yönetimi	Malzeme Seçimi	Kullanıcı Sağlığı ve Konforu	İnovasyon	Sosyal Boyut	Ekonomik Uygunluk	Arazi Kullanımı ve Ekoloji	Ulaşım

Çizelge 15. Yeşil Bina Sertifikalarının Ortak Kategoriler Ve Disiplinler Açısından Kesişimi.

Bu çalışmada, yedi farklı yeşil bina sertifikasyon sisteminin ortak değerlendirme başlıkları ile çevre mühendisliği ve mimarlık disiplinlerinin kesişim alanları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir (Çizelge- 15). Grafik, çalışmanın yazarları tarafından, sistemlerin resmi teknik dokümanları ve ChatGPT-4 destekli analiz yardımıyla hazırlanmıştır. Çizelge- 15 LEED, BREEAM, WELL, EDGE, DGNB , B.E.S.T ve YeS-TR yeşil bina sertifikalarının ortak değerlendirme kategorileri ile disiplinler arası kesişim alanlarını karşılaştırmalı olarak sunmaktadır.

Mavi hücreler (1): Sertifika sisteminin ilgili kategoriye değerlendirme kapsamında ele aldığını ve mimarlık–çevre mühendisliği iş birliğini gerektirdiğini göstermektedir.

Beyaz hücreler (0): O kategorinin ya sınırlı ya da dolaylı değerlendirildiğini göstermektedir.

Bu görselleştirme, tüm sistemlerin enerji, su ve malzeme başlıklarında yüksek düzeyde ortaklaştığını; ancak özellikle atık yönetimi, peyzaj, kullanıcı konforu ve iç hava kalitesi gibi disiplinler arası alanlarda bazı sertifikaların (özellikle EDGE ve kısmen WELL) daha sınırlı kapsam sunduğunu göstermektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada, farklı ülkelerde uygulanmakta olan LEED, BREEAM, WELL, DGNB, EDGE, B.E.S.T ve YeS-TR gibi yeşil bina sertifikasyon sistemleri karşılaştırmalı olarak analiz

edilmiştir. İnceleme sürecinde değerlendirme ölçütleri; mimarlık ve çevre mühendisliği disiplinleri bağlamında sistematik bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Elde edilen bulgular, sürdürülebilir bina tasarımının yalnızca teknik yeterlilikle değil, disiplinler arası iş birliği ile mümkün olduğunu göstermektedir. Sertifika sistemlerinin enerji verimliliği, su yönetimi, iç ortam kalitesi, malzeme seçimi, atık yönetimi ve kullanıcı konforu gibi ortak alanlarda yoğunlaştığı; bu alanların da mimar ve çevre mühendisi iş birliğini gerektirdiği belirlenmiştir. Özellikle LEED, WELL, DGNB ve YeS-TR gibi sistemlerin “entegre tasarım süreci” ilkesini doğrudan puanlaması, disiplinler arası koordinasyonu teşvik etmektedir.

Yerel sistemler (YeS-İR ve B.E.S.T), Türkiye'nin iklimsel, kültürel ve mevzuat temelli koşullarını daha iyi yansıttığı için yerli uygulayıcılar açısından daha erişilebilir ve uygulanabilir niteliktedir. Bununla birlikte, uluslararası sistemler daha geniş kapsama alanlarıyla farklı coğrafyalarda karşılaştırmalı değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Sonuç olarak, yeşil bina sertifikaları yalnızca birer derecelendirme aracı değil; çevre mühendisliği ve mimarlığın ortak akılla sürdürülebilir kentleşme ve yapılaşma süreçlerine katkı sunduğu çok disiplinli bir uygulama alanıdır. Bu bağlamda YeS-TR sistemi, hem yerli hem de disiplinler arası bir paradigma sunarak, Türkiye için stratejik bir sürdürülebilirlik aracına dönüşme potansiyeli taşımaktadır.

Kaynakça

Ade, R., & Rehm, M. The Unwritten History Of Green Building Rating Tools: A Personal View From Some Of The 'Founding Fathers'. *Building Research & Information.*, 48, 1-17, 2019.

B.E.S.T - KONUT SERTİFİKA KILAVUZU Versiyon 2.0. ÇEDBİK https://download-files.wixmp.com/raw/7c0612_6e623236802e46c28b58e27d93825ce6.pdf?token=eyJhbGciOiJIUzI1NiIsInR5cCI6IkpXVCJ9.eyJpc3MiOiJ1cm46YXBwOmU2NjYzMGU3MTRmMDQ5MGFhZWExZjE0OWIzYjY5ZTM5Liwiic3ViIjoiaXJuOmFwcDplNjY2MzBlbnE0ZjA0OTBhYWVhMWYxNDliM2I0OWUzMiI. Erişim Tarihi: 13.06.2025.
B.E.S.T. Sertifika Kılavuzu Ticari Binalar Versiyon 1.0. CEDBİK, (2020).

Broyles Yost, T. Sustainable building certifications help shift the industry and drive innovation by formalising design and performance criteria so that what was once innovative becomes the norm'. K. Guldager Jensen, & H. Birgisdottir içinde, *Guide to Sustainable Building Certifications* (s. 17-21), Realdania and The Dreyer Foundation.2018.

EDGE USER GUIDE- Building Certification Guidance Version 3. EDGE- IFC. 2024.
tarihinde <https://edgebuildings.com/wp-content/uploads/2024/12/Part-1-EDGE-Building-Certification-Guidance-Rev-1.pdf>, Erişim Tarihi: 13.6.2025

Hilderand, L., Konstantinou, T., Kosanović, S., Klein, T., & Knaack, U. Origin and Development of Environmental Design. S. Kosanović, K. Tillmann, T. Konstantinou, A. Radivojević, & L. Hildebrand içinde, *Sustainable and resilient building design approaches, methods and tools* (s. 17-36). TU Delft OPEN Publishing, 2018.

Ildiri, N., Bazille, H., Lou, Y., Hinkelman, K., Gray, W., & Zuo, W. Impact of WELL certification on occupant satisfaction and perceived health, well-being, and

- productivity: A multi-office pre- versus post-occupancy evaluation,. *Building and Evironments*, 224, 109539, 2022.
- Kibert, C. J. *Sustainable Construction: Green Building Design and Delivery* . Wiley, 2016.
- Lowe, J., & Watts, N. An Evaluation of a Breeam Ccase Study Project. *Sheffield Hallam University Built Environment Research Transactions*, 3(1), 42-53, 2011.
- Löhnert, G., Dalkowski, A., & Sutter, W. *Integrated Design Progress*. International Energy Agency, 2003.
- Narayanan, M., Mengedoht, G., & Commerell, W. Importance of buildings and their influence in control system: a simulation case study with diferent building standards from Germany. *International Journal of Energy and Environmental Engineering*(9), 413–433, 2018.
- URL-1. (t.y.). World Green Building Council: <https://worldgbc.org/about-us/our-mission/>, Erişim Tarihi: 10.6.2025.
- URL-2. (t.y.). Whole Building Design Guide: <https://www.wbdg.org/resources/green-building-standards-and-certification-systems>, Erişim Tarihi: 10.6.2025.
- URL-3. (t.y.). NBS: <https://www.thenbs.com/knowledge/what-is-breeam>, Erişim Tarihi: 12.6.2025.
- URL-4. (t.y.). LEED Sertifikası: <https://www.xn--leedsertifika-jgc.com/>, Erişim Tarihi: 11.6.2025.
- URL-5. (t.y.). Green Building Consulting and Engineering: <https://www.greendesignconsulting.com/single-post/environmental-certifications-leed-breeam-and-hqe-for-buildings>, Erişim Tarihi: 11.6.2025.
- URL-6. (t.y.). ECOBUILD: <https://www.ecobuild.com.tr/well-sertifikasi>, Erişim Tarihi: 11.6.2025.
- URL-7. (t.y.). EDGE: <https://edgebuildings.com/certify/certification/>, Erişim Tarihi: 11.6.2025.
- URL-8. (t.y.). DGNB: <https://www.dgnb.de/en/certification/important-facts-about-dgnb-certification/about-the-dgnb-system>, Erişim Tarihi: 11.6.2025.
- URL-9. (t.y.). ÇEDBİK: <https://www.cedbik.org/best>, Erişim Tarihi: 11.6.2025.
- URL-10. (t.y.). BREEAM: <https://breeam.com/>, Erişim Tarihi: 12.6.2025.
- URL-11. (t.y.). Greenbuilde Leed V4: <https://www.usgbc.org/leed/v4>, Erişim Tarihi: 12.6.2025.
- URL-12. (t.y.). Greenbuil Leed V4: <https://www.usgbc.org/credits/new-construction-core-and-shell-schools-new-construction-retail-new-construction-data-39>, Erişim Tarihi: 12.6.2025.
- URL-13. (t.y.). DGNB: <https://www.dgnb.de/en/certification/buildings>, Erişim Tarihi: 13.6.2025.

WELL Performance Verification Guidebook

<https://resources.wellcertified.com/tools/performance-verification-guidebook/>, Erişim Tarihi: 12.6.2025.

Yeşil Bina Raporu. Denge Değerleme, 2024.

Yeşil Sertifika Bina Değerlendirme Kılavuzu VI. T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı.

Yılmaz, E., & Balyemez, S. Türkiye’de yeşil bina sertifikasyon sistemleri. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 15(37), 1-18, 2020.

EBEVEYNLİK STRESİNİN AİLE DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ İLE İLİŞKİLİ ÇALIŞMALARIN DERLENMESİ

Ezgi Özdemir

Dokuz Eylül Üniversitesi,

ezgiturann35@gmail.com- <https://orcid.org/0009-0008-5035-6052>

Prof. Dr. Zekavet Kabasakal

Dokuz Eylül Üniversitesi,

zekavet.kabasakal@deu.edu.tr- <https://orcid.org/0000-0002-3450-1060>

ÖZET

Ebeveynlik, bireylerin üstlenmesi gereken yeni sorumluluklar ve rollerle birlikte, genellikle önemli bir stres kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Bireyler anne baba olmanın getirdiği sorumlulukları yerine getirmede güçlük yaşadıklarında ebeveynlik stresi geliştirirler. Bireylerin özellikleri, çocuğun kişilik ve gelişim özellikleri, ekonomik durum, günlük yaşam stresleri vb. ebeveynlik stresini etkiler. Bu çalışmanın amacı, ebeveynlik stresinin ebeveynlerin ilişkileri ve ebeveyn çocuk ilişkisine etkisinin incelenmesidir. Belirtilen amaç doğrultusunda çalışmaların tespit edilmesi için sistematik derleme yöntemine uygun olarak veri tabanlarından (Google Akademik, DEÜ Kütüphane, Social Science Research Network, YÖK Ulusal Tez Merkezi vb.) Farklı anahtar kelimeleri (Ebeveynlik, ebeveynlik stresi, ebeveyn ve çocuk vb.) aratarak 38 araştırma bulunup 22 araştırma dahil edilmiştir. Erişilen çalışmalarda 22 yurt içi alan yazısı yer almaktadır.

Yapılan araştırmaların sonucunda ebeveyn stresinin ebeveyn çocuk ilişkisini ve eşlerin birbirleriyle olan ilişkisini etkilediği ortaya çıkmıştır. Ebeveynlik stresi yüksek olan bireylerin ebeveyn çocuk ilişkisine olumsuz yansıdığı ve çocuklarıyla negatif ilişki geliştirebildikleri, aynı zamanda eşlerin evlilik doyumlarını da olumsuz etkilediği görülmüştür. İncelenen araştırmalar neticesinde ebeveynlik stresi ile ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla anneleri kapsadığı babaların yaşadığı ebeveyn stresi ile ilgili çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüş olup babalarında çalışmalara dahil edilmesi önerilir. Alan yazın tarandığında ebeveynlik stresinin eşler arasındaki iletişime etkisi üzerine de çalışmaların yetersiz olduğu bu alandaki spesifik çalışmaların artması önerilir.

Anahtar Kelimeler: Ebeveynlik, Ebeveynlik Stresi, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi, Anne baba ilişkisi

1. GİRİŞ

İnsanların yaşamında aile olmak önemli dönüm noktalarından biri olmaktadır. Başlı başına aile olmak bazı sorumluluklar getirirken, bir de çocuk sahibi olup ebeveyn olmak bireylerin sorumluluklarını arttırmaktadır. Ebeveynlik hem değerli hem de çeşitli zorluklar içeren karmaşık bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Reilly, Entwisle ve Doering, 1987). Bu süreçle birlikte, ebeveynler yeni görev ve sorumluluklar üstlenmek durumunda kalmaktadır. Çocuğun aileye katılmasıyla birlikte onun bakımını üstlenmek, ihtiyaçlarını karşılamak, ebeveynlik alt sistemine uyum sağlamak ve aynı zamanda eş alt sistemini sürdürebilmek ebeveynler için yeni sorumluluk alanları oluşturmaktadır. Ebeveynlerin bu yeni sorumlulukları yerine getirirken zorlanmaları ise ebeveynlik stresinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Deater-Deckard, 1998).

Ebeveynlik stresi, çocuk bakımına ilişkin sorumlulukların ebeveynin fiziksel ve duygusal kaynaklarını zorlaması sonucu oluşan çok yönlü bir zorlanma biçimi olarak tanımlanmaktadır (Abidin, 1992). Bu stresin yalnızca bireysel özelliklerle sınırlı olmadığı, çevresel ve psikososyal faktörlerden de etkilendiği belirtilmektedir. Crnic ve Low (2002), ebeveynlik stresinin temelini çocuğun gelişimsel ihtiyaçları ile ebeveynin bu ihtiyaçlara karşılık verebilme kapasitesi arasındaki dengenin bozulmasına dayandırmaktadır. Özellikle çocuk bakımındaki karmaşıklık, sosyal destek yetersizliği ve maddi zorluklar bu dengesizliği artırarak stres seviyesini yükseltebilmektedir. Dolayısıyla ebeveynlik stresinin, bireysel özellikler, çevresel koşullar ve psikolojik süreçlerin etkileşimiyle şekillenen çok boyutlu bir olgu olduğu kabul edilmektedir.

Ebeveynliğe dair bireysel algılar da stres düzeyinde belirleyici olabilmektedir. Anne ve babaların ebeveynlik sürecine dair algıları ne kadar zorlayıcıysa, deneyimledikleri stres düzeyi de o denli artmaktadır (Dunning ve Giallo, 2012). Belsky (1984) ise ebeveynlik stresinin, bireylerin geçmiş deneyimleri, kişilik özellikleri, evlilik ilişkileri, iş hayatı, sosyal destek düzeyleri ve çocuğun bireysel özellikleri gibi birçok etkene bağlı olarak farklılık gösterebildiğini ifade etmektedir.

Abidin (1995), ebeveynlik stresine yol açan etkenleri üç ana başlık altında toplamıştır: çocuğa özgü özellikler, ebeveynin bireysel nitelikleri ve demografik-günlük yaşam koşulları. Çocuğa özgü faktörler arasında gelişimsel riskler, hareketlilik, dürtüsellik ve uyum problemleri yer almaktadır. Ebeveyne ait özellikler ise; çiftler arası iletişim biçimi, psikolojik dayanıklılık, depresyon düzeyi ve ebeveynlik algısı gibi faktörleri kapsamaktadır. Günlük ve demografik yaşam koşullarına bağlı stres kaynakları arasında ise sağlık sorunları, taşınma, iş değişikliği, boşanma ve sosyal destek ağlarının zayıflığı sayılmaktadır. Tüm bu unsurlar, sağlıklı bir aile yapısının sürdürülebilmesi açısından kritik öneme sahiptir (Aydoğan & Özbay, 2017).

Ebeveyn stresi kişilerin kendisini etkilediği gibi aile içindeki dinamikleri de etkilemektedir. Araştırmalar, yüksek ebeveynlik stresi yaşayan bireylerde olumsuz ebeveyn tutumlarının daha sık görüldüğünü ve bu durumun çocukların davranışları üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini ortaya koymaktadır (Putnick vd., 2018; Huth-Bocks ve Hughes, 2008). Ayrıca yapılan araştırmalarda ebeveyn stresi yaşayan ebeveynlerin, özellikle erken çocukluk döneminde olan çocuklarıyla olan etkileşimini olumsuz yönde şekillendirdiği belirtilmiştir (Crnic, Gaze ve Hoffman, 2005). Aydoğan (2014), yaptığı araştırmada ebeveynlik stresinin,

ebeveyn-çocuk ilişkilerinin yanı sıra ebeveynler arası iletişimi de olumsuz etkileyerek aile işlevselliğinde bozulmalara neden olabileceğini ifade etmiştir. Değinildiği üzere ebeveynlik stresi yalnızca bireyi değil, aynı zamanda aile içi dinamikleri de etkilediği görülmektedir.

Buna ek olarak, alan yazında sosyal desteğin ebeveynlik stresiyle başa çıkmada önemli bir rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır (Aydoğan, Özbay, 2017). Anneler, ailedeki bireyleri anlayışlı ve yakın gördüklerinde, ebeveynlik streslerinin daha düşük olduğu gözlemlenmektedir (Margarit ve Kleitman, 2006). Tahmassian ve arkadaşları (2011), İranlı anneler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada, annelerin öz-yeterliliklerinin ve aldıkları sosyal desteğin artmasıyla birlikte ebeveynlik stresinin azaldığı sonucuna varmışlardır.

Ebeveynlik stresi annede de babada da etkili olabilir; ancak cinsiyet rolleri ebeveynlik sorumluluklarını belirleyerek hissedilen stresi etkileyebilir (Çalışkan, 2020). Bu durum kadınların erkeklere kıyasla bazı dezavantajlar yaşayabileceğini düşündürmektedir.

Sıklıkla karşılaşılan bir olgu olmasına rağmen, ebeveynlik stresi doğru biçimde yönetilmediğinde çocuk gelişimi, ebeveynin ruhsal durumu ve genel aile yapısı üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir (Bulut Ateş ve Kurt, 2018). Bu doğrultuda, ebeveynlik stresini artıran ve özellikle değiştirilebilir nitelikte olan etkenlerin belirlenmesi, ebeveynlerin stresle daha sağlıklı baş etme yöntemleri geliştirebilmeleri açısından oldukça önemlidir (Çalışkan, 2020).

Literatürde ebeveynlik stresinin çocuk gelişimi üzerindeki etkileri sıklıkla ele alınsa da stresin aile dinamikleri üzerindeki etkileri üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, mevcut çalışmanın amacı ebeveynlik stresinin aile dinamikleri üzerindeki etkilerini sistematik biçimde inceleyerek, alana katkı sağlayacak öneriler sunmaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır. Sistematik derleme yöntemi, belirli bir konuya ilişkin yapılan araştırmaların, uygun örneklem ve anahtar kelimeler kullanılarak analiz edilmesidir (Özmen ve Koyuncu, 2023). Yapılan çalışmada, sistematik derleme yöntemine uygun olarak veri tabanlarından (Google Akademik, DEÜ Kütüphane, YÖK Ulusal Tez Merkezi vb.) yararlanılmıştır. Farklı anahtar kelimeler kullanılarak (Ebeveynlik, Ebeveyn Stresi, Ebeveyn ve çocuk, Ebeveyn ve çocuk ilişkisi vb.) literatür tarama şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar gerçekleştikten sonra 38 araştırma bulunmuş 22 araştırma çalışmaya dahil edilmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Ebeveynlik stresini ele alan çalışmalar

Araştırma Adı	Yazar(lar) ve Yıl	Çalışma Grubu	Ülke	Değişkenler	Veri Toplama Araçları	Araştırma ve Veri Analiz Yöntemi
A1/Ebeveynlik Stres Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması	Didem AYDOĞA N ve Yaşar ÖZBAY (2017)	En az bir çocuğa sahip olan 307 evli birey	Türkiye	-	Ebeveynlik Stres Ölçeği	Nicel araştırma yöntemi
A2/ Annelerin Algıladıkları Sosyal Destek ile Ebeveynlik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	Burcu BAĞCI ÇETİN (2023)	Aydın ili Efeler ilçesinde bulunan anaokullarında eğitim gören 5-6 yaş grubu çocukların annelerinden katılımcı olmaya gönüllü 306 anne	Türkiye	Algılanan sosyal destek, Algılanan sosyal destekten memnuniyet, Annenin çalışma durumu, Ebeveynlik stresi	Kişisel Bilgi Formu, Yenilenmiş Anne-Baba Sosyal Destek Ölçeği ve Anne-Baba Stres Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi
A3/ Boşanmış Annelerin Ebeveynlik Stresleri ile Kişilik Özellikleri, Algıladıkları Sosyal Destek ve Ebeveyn Rolüne İlişkin Kendilik Algıları Arasındaki İlişki	Hüdayar Cihan, Humeyra Karatatar Karagöz, Esra Çalık Var (2021)	Boşanmanın üzerinden en az dört ay geçtikten sonra eşinden resmi olarak boşanmış, çocuğun velayetini elinde bulunduran ve çocukları	Türkiye	Ebeveynlik stresi, algılanan sosyal destek, Ebeveynlik rolüne ilişkin kendilik algısı, Kişilik özellikleri	Araştırmacılar Tarafından Hazırlanan Demografik Bilgi Formu ve Sıfat Temelli Kişilik Testi, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği, Ebeveyn Rolü Benlik Algısı Ölçeği ve	Nicel ve Nitel Araştırma Yöntemi

		18 yaşından küçük olan 128 anne			Ebeveynlik Stres Ölçeği	
A4/ Covid-19 Kapanması Sırasında Ebeveyn Stresi ve Ebeveyn-Çocuk İlişkileri	Selen DEMİRT AŞ ZORBAZ, Semra KİYE (2023)	0-6 yaş arası çocuğu olan 429 ebeveyn	Türkiye	Ebeveyn Stresi, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi, Covid 19 Kaygısı, Kapanma Süresi	Anne-Baba Stres Ölçeği, Çocuk Anne Baba İlişki Ölçeği, Kişisel Bilgi Formu	Nitel Araştırma Yöntemi
A5/Covid-19 Sürecinde Dijital Ebeveynlik ile Anne-Baba Stresi Arasında İlişkilerin İncelenmesi	Fikri Keleşoğlu, Fatıma Firdevs Adam Karduz (2020)	Sakarya’da yaşayan 454 ebeveyn	Türkiye	Dijital Ebeveynlik Farkındalığı, Covid-19 Sürecindeki Duygu Durumları, Anne Baba Stresi	Kişisel Bilgi ve Anket Formu, Dijital Ebeveynlik Farkındalık Ölçeği ve Anne Baba Stres Ölçeği	Nitel Araştırma Yöntemi
A6/Çiftlerde İlişkisel Yılmazlığın Ebeveynlik Stresi, İlişkisel Başa Çıkma, İlişkisel Profesyonel Yardım Arama ile İlişkisi	Didem Aydoğan (2014)	Çocuk Sahibi ve En Az Sosyal Ekolojik Bağlamda Bir Riske Sahip Olan 229 Evli Çift (N=458)	Türkiye	İlişkisel Yılmazlık, İlişkisel Başa Çıkma, Ebeveynlik Stresi ve İlişkisel Profesyonel Yardım Aramayla İlişkisi	İlişkisel Yılmazlık Ölçeği, İlişkisel Profesyonel Yardım Arama Ölçeği, Ebeveynlik Stres Ölçeği, İlişkisel Başa Çıkma Ölçeği	Nitel ve Nitel Araştırma Yöntemi
A7/Ebeveynlerin İyi Oluşlarında Bilinçli Farkındalık, Öz Anlayış ve Ebeveynlik Stresinin Rolü: Bursa İli Örneği	Ahmet Öztürk (2022)	2020-2021 yılı bahar döneminde Bursa ili sınırlarında yaşayan normal gelişim	Türkiye	Bilinçli Farkındalık, Öz-Anlayış, Ebeveynlik Stresi, Ebeveyn Rolü, Yaş, Eğitim Düzeyi,	Demografik Bilgi Formu, Kişiler Arası İlişkilerde Affetme Ölçeği, PERMA İyi Oluş Ölçeği, Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Öz-	Nitel ve Nitel Araştırma Yöntemi

		gösteren 6-14 yaş arası çocuğa sahip 785 (449 anne, 336 baba) ebeveyn		Algılanan Sosyoekonomik Durum, Çalışma Durumu, İyi Oluş Düzeyi	Anlayış Ölçeği ve Anne Baba Stres Ölçeği	
A8/ Ebeveynlik Stresi ile Evlilik Doyumu Arasındaki İlişkide Evlilik Çatışması Ve Bilişsel Duygu Düzenlemenin Rolünün İncelenmesi: Bir Düzenlenmiş Aracılık Analizi	Yusuf Ziya KOÇ (2023)	On sekiz yaşından küçük en az bir çocuğu olan 612 evli birey	Türkiye	Ebeveynlik Stresi, Evlilik Çatışması, Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri, Evlilik Doyumu	Anne-Baba Stres Ölçeği, Evlilik Yaşam Anketi, Evlilik Yaşam Ölçeği, Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği,	Nitel Araştırma Yöntemi
A9/ Ebeveynlik Stresini Yordamada Annelik Algısı ve Eş Desteği	Fatoş Bulut Ateş, İdil Eren Kurt (2018)	500 evli ve çocuk sahibi anne	Türkiye	Annelik Algısı, Eş Desteği, Ebeveynlik Stresi	Anne-Baba Stres Ölçeği, Anneliğe Yönelik Tutum Ölçeği-Anne Formu, Eş Destek Ölçeği	Nitel Araştırma Yöntemi
A10/ Ebeveynlik Stresinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi	Kadriye Özyazıcı, Yekta Yaray (2022)	0-18 yaş aralığında çocuğu olan 401 gönüllü ebeveyn	Türkiye	Ebeveynlerin Cinsiyeti, Sahip Olunan Çocuk Sayısı, Çocukların Yaşları, Eşlerin Çocukların Bakımı ve Eğitim Sorumluluklarını Paylaşım Derecesi, Çocuk ile İlgili Kaygı Verici Durumlar,	“Demografik Bilgi Formu” ve “Ebeveynlik Stres Ölçeği”	Nitel Araştırma Yöntemi

				Ebeveynlik Stresi		
A11/ Ergen annelerine uygulanan Ebeveyn Stresini Yönetme Programı'nın Etkililiği	Neslihan ARICI ÖZCAN, Reyhan ARSLAN (2018)	16 anne ve 16 ergen	Türkiye	Ebeveyn Stresi Yönetme Programı (ESYP), Ebeveyn Mantıkdışı İnanç Düzeyleri, Ergenlerin Anne Baba Beklentilerine İlişkin Stres, Anne-Babalık Stres Düzeyleri, Ergenlerin Mantıkdışı İnanç Düzeyleri	Anne-Baba Stres Ölçeği, Anne-Babaların Akılcı Olmayan İnanç Ölçeği, Anne Baba Beklenti ve Ergenlerde Mantıkdışı İnanç Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi
A12/ Farklı Gelişen Çocukların Ebeveynlerinde Öz Duyarlılık ve Aile Desteği Algısının Ebeveyn Stresi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi	Duygu BAKIR (2020)	İstanbul ilinde bir özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde çocuğu özel eğitim gören 180 birey	Türkiye	Ebeveynleri öz duyarlılık düzeyi, aile destek düzeyleri, ebeveyn stresi	Öz-Duyarlılık Ölçeği, Aile Sosyal Destek Ölçeği, Ebeveyn Stres İndeksi Kısa Form	Nicel Araştırma Yöntemi
A13/ Koronavirüs Pandemisinde Annelerin Ebeveynlik Stresleri, Aile Dayanıklılıkları ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişkiler	Berfin Sude İLDENİZ, Gülçin KARADE NİZ (2022)	Normal gelişim gösteren 3-6 yaş arası çocuğu olan yaş aralığı 22-48 arasında değişen 303 anne	Türkiye	Ebeveynlik stresleri, aile dayanıklılıkları ve çocuk yetiştirme tutumları	Demografik Bilgi Formu, Aile Yılmazlık Ölçeği, Ebeveynlik Stres Ölçeği, Ebeveyn Tutum Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi

A14/ Otizm spektrum bozukluğu tanılı çocuğa sahip annelerin ebeveynlik stresi ve çocuk sahibi olma motivasyonları	Ayşenur Karpuzluk , Ayşe Akalın (2024)	OSB'li 165 çocuğun annesi	Türkiye	Anne Yaşı, Anne Eğitim, Gelir Düzeyi, OSB'li Çocuğun Doğum Sırası, OSB'nin Başka Çocuk Sahibi Olma Kararını Etkileme Durumu, Ebeveynlik Stresi, Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu	Anket Formu, Ebeveynlik Stresi İndeksi-Kısa Formu ve Çocuk Sahibi Olma Motivasyonları Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi
A15/ Serebral Palsili Çocukların Fonksiyonel Seviyeleri ve Ekstremit Ebeveynlik Stres Düzeyine Etkileri	Şebnem AVCI, Merve TAŞCI FENER, Akmer MUTLU (2021)	4-12 yaş arası, 73 spastik serebral palsili çocuk ve ebeveynleri	Türkiye	Yaş, Eğitim seviyesi, Ebeveynlik stresi, Çocukların fonksiyonel seviyeleri, Çocukların Ekstremit Dağılımları	Kaba Motor Fonksiyon Sınıflandırma Sistemi, El Becerileri Sınıflandırma Sistemi, İletişim Fonksiyon Sınıflandırma Sistemi, Ebeveyn Stres İndeksi Kısa Formu	Nicel Araştırma Yöntemi
A16/ Tek Çocuklu Ailelerde Ebeveynlik Stresinin Psikolojik Esneklik ve Eş Desteği İle İlişkisi	Melike Nur Çalışkan (2020)	Ankara'nın Çankaya ilçesinde, tek çocuğa sahip ve çocuğu ilkököl düzeyinde öğrenim gören 216'sı anne ve 204'ü baba olmak	Türkiye	Psikolojik esneklik düzeyi, algılanan sosyal destek, cinsiyet, ebeveynlik stresi, yaş	Kişisel Bilgi Formu, Anne Baba Stres Ölçeği, Kabullenme ve Eylem Ölçeği II ve Eş Destek Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi

		üzere toplam 420 ebeveyn				
A17/ Ebeveyn Tükenmişliği, Ebeveyn Stresi ve İlişkisel Yılmazlığın Sosyodemografik Değişkenler Açısından İncelenmesi	Tuğba DİNÇ (2021)	2020-2021 eğitim- öğretim yılında Ankara'daki özel ve devlet okullarında tüm kademelerde eğitim görmekte olan öğrencilerin velilerinden oluşan toplam 350 anne ve 160 baba olmak üzere toplam 510 ebeveyn	Tür kiy e	Ebeveyn tükenmişliği, ebeveyn stresi ve ilişkisel yılmazlık, cinsiyet,	Ebeveyn Tükenmişliği Ölçeği, Ebeveynlik Stres Ölçeği, İlişkisel Yılmazlık Ölçeği, Kişisel Bilgi Formu	Nicel Araştır ma Yöntem i
A/18 4-6 Yaş Aralığında Çocuğu Olan Annelerin Ebeveynlik Stres Düzeylerinin Dijital Oyun Rehberlik Stratejilerini Yordayıcı Rolü	Burcu Bağcı ÇETİN (2024)	4-6 yaş aralığında çocuğu olan katılımcı olmaya gönüllü 171 anne	Tür kiy e	Ebeveynlik Stres Düzeyleri, Dijital Oyun Ebeveyn Rehberlik Stratejileri	Genel Bilgi Formu, Anne- Baba Stres Ölçeği ve Dijital Oyun Ebeveyn Rehberlik Stratejileri Ölçeği	Nicel Araştır ma Yöntem i

Çizelge 1 incelendiği üzere A2, A4, A13, A18, kodlu çalışmalar incelendiğinde örnekleme okul öncesi çocuğa sahip ebeveynler oluşturmaktadır. A1, A5, A6, A9, A12 kodlu araştırmalar ise ebeveynlerin sahip oldukları çocuklarla ilgili herhangi bir yaş belirtmemişlerdir. A3 kodlu

araştırmanın örneklemini boşanmış ebeveynler oluşturmuşken, A1, A6, A8, A9 kodlu araştırmalar evli ebeveynlerin oluşturduğu örneklem almışlardır. A12, A14, A15 kodlu araştırmalar farklı gelişim gösteren çocuklara sahip ailelerden örneklem oluşturmuştur. A1 kodlu araştırma da “Ebeveynlik Stres Ölçeğinin” geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. A2 kodlu araştırma, okul öncesi dönemde çocuğu bulunan annelerin algıladıkları sosyal destek ile ebeveynlik stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesini ve bu iki değişkenin, annelerin çalışma durumu değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesini amaçlanmıştır. A3 kodlu araştırmada boşanmış annelerin, ebeveynlik stresleri ile algıladıkları sosyal destek, kişilik özellikleri ve ebeveyn rolüne ilişkin kendilik algıları arasındaki ilişki incelenmiştir. A4 Kodlu araştırmada Covid-19 sürecinde evde çocuklarıyla vakit geçiren ebeveynlerin, Covid-19 kaynaklı kaygı düzeylerinin, kapanma süresinin ve ebeveynlik stresinin, çocuklarıyla yaşadıkları çatışmalara ve geliştirdikleri olumlu ilişkilere olan etkisi araştırılmıştır. A5 kodlu araştırmada Covid-19 sürecinde dijital ebeveynliğin farkındalığı ile ebeveynlik stres ilişkisi ve ebeveynlik stresinin farklılaşmasına sebep olan değişkenlerin neler olduğuna yönelik çalışma yürütülmüştür. A6 kodlu araştırmada ilişkisel yılmazlığın ilişkisel başa çıkma, ebeveynlik stresi ve ilişkisel profesyonel yardım arama gibi değişkenlerle ilişkisinin incelendiği çalışmadır.

A7 kodlu araştırmada Bursa ili örneği üzerinden ebeveynliğin iyi oluşlarının bilinçli farkındalık düzeyinin öz-anlayış, ebeveynlik stresi, ebeveyn rolü, yaş, eğitim düzeyi, algılanan sosyoekonomik durum, çalışma durumu gibi değişkenlerle ilişkisinin araştırıldığı çalışmadır. A8 kodlu araştırmada ebeveynlik stresi ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilik çatışması ve bilişsel duygu düzenlemenin rolünün incelendiği çalışmadır. A9 kodlu araştırma ebeveynlik stresini yordamada annelik algısı ve eş desteği incelenmiştir. A10 kodlu araştırmada ebeveynlik stresini; ebeveynlerin cinsiyeti, sahip olunan çocuk sayısı, çocukların yaşları, eşlerin çocukların bakımı ve eğitim sorumluluklarını paylaşım derecesi, çocuk ile ilgili kaygı verici durumlar gibi değişkenlerle incelendiği bir araştırmadır. A11 kodlu araştırma “Ebeveyn Stresi Yönetme Programı (ESYP)” etkililiği ebeveyn mantıkdışı inanç düzeyleri, ergenlerin anne baba beklentilerine ilişkin stres, anne-babalık stres düzeyleri, ergenlerin mantıkdışı inanç düzeyleri gibi değişkenler üzerinden ele alınmıştır. A12 kodlu araştırmada ise farklı gelişen çocukların ebeveynlerinde öz duyarlılık ve aile desteği algısının ebeveyn stresi üzerindeki etkisinin incelendiği bir çalışmadır.

A13 kodlu araştırmada Covid-19 sürecinde annelerin yaşadığı ebeveynlik stresleri, aile dayanıklılıkları ve çocuk yetiştirme tutumları değişkenleri ile ilişkilerini ele alan çalışmadır. A14 kodlu araştırmada otizm spektrum bozukluğu tanımlı çocuğa sahip annelerin ebeveynlik stresi ve çocuk sahibi olma motivasyonları arasındaki ilişkiyi inceleyen ve anne yaşı, anne eğitim ve gelir düzeyi, OSB tanısı alan çocuğun doğum sırası gibi değişkenleri ele alan çalışmadır. A15 kodlu araştırmada serebral palsili çocukların fonksiyonel seviyeleri ve ekstremiteler dağılımlarının ebeveynlik stres düzeyine etkileri inceleyen ve yaş, eğitim seviyesi gibi değişkenlere yer veren çalışmadır. A16 kodlu araştırmada ise tek çocuklu ailelerde ebeveynlik stresini psikolojik esneklik düzeyi, algılanan sosyal destek, cinsiyet, yaş gibi değişkenlerle ilişkisini araştıran çalışmadır. A17 kodlu çalışma ise sosyodemografik değişkenler açısından ebeveyn tükenmişliği, ebeveyn stresi ve ilişkisel yılmazlığı inceleyen

çalışmadır. Son olarak A18 kodlu çalışma ise ebeveynlik stres düzeylerinin dijital oyun rehberlik stratejilerini yordayıcı rolü üzerine çalışma yapılmıştır. Literatür taramasında ebeveynlik stresinin kavramsal boyutlarını doğrudan ele alan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar genelde ebeveyn stresini tek başına incelemek yerine, başka faktörlerle (sosyal destek, çocuğun yaşı, çocuğun gelişimsel özellikleri, ekonomik durum vb.) ilişkisi veya etkileri üzerinden değerlendirmektedir. Ve ebeveyn stresini izleyen çalışmalara bakıldığında genelde annelerin yaşadığı stres üzerinde durdukları görülmüştür. Çizelge 1 de bulunan araştırmaların hepsi Türkiye sınırları içerisinde gerçekleşmiştir.

Çizelge 2. Aile Dinamiklerinin Birbirleriyle Olan İlişkilerini Ele Alan Çalışmalar

Araştırma Adı	Yazar(lar) ve Yıl	Çalışma Grubu	Ülke	Değişkenler	Veri Toplama Araçları	Araştırma ve Veri Analiz Yöntemi
B1/Anne-Baba Çocuk İlişkileri: Bir Meta-Sentez Çalışması	Aslı Kırman, Özcan Doğan (2017)	0-6 yaş çocuğu olan ebeveynler	Türkiye	Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirme Tutumları, Sosyodemografik Özellikleri, Çocukların Sosyal Becerileri, Davranış Problemleri	-	Meta-Sentez Yöntemi
B2/ Çalışan Babaların Stres Düzeyleri ile Baba-Çocuk İlişkisi Arasındaki İlişki	Eda Sıla Peker, Erhan Alabay (2023)	İstanbul ilinde yaşayan ve aktif olarak çalışma hayatında yer alan toplam 220 baba	Türkiye	Yaş, Medeni durum, Gelir durumu ve Çocuğun okul öncesi eğitime devam ediyor olması, İş ve ev içi stres düzeyi	Demografik Bilgi Formu, Anne-Baba Stres Ölçeği, İş Stresi Ölçeği-20 ve Çocuk Ebeveyn İlişki Ölçeği- Baba Formu	Nicel araştırma yöntemi

B3/ Ebeveyn-Çocuk İlişkisinin Okul Öncesi Dönem Çocukların Psikososyal Gelişimlerini Yordaması	Esra DERELİ, Büşra Meryem DERELİ (2017)	Eskişehir’ de anaokulun a devam eden 4- 5 yaş aralığında, 210 çocuk	Türkiye	Anne-babanın öğrenim düzeyi ve ailenin gelir düzeyine, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi, Çocukların Psiko-Sosyal Gelişimi	Veriler Demografik Bilgi Formu; Ebeveyn – Çocuk İlişkisi Ölçeği; Okul Öncesi Çocuklar için Psikolojik Gözlem Formu Ölçeğinin Psiko-sosyal Gözlem Alt Boyutu	Nicel araştırma yöntemi
B4/ Kronik Hastalığa Sahip Çocuğu Olan Ailelerde Ebeveyn-Çocuk İlişkisi: Sosyal Destek ve Ebeveyn Yeterliği	Mine Nur ÇAKIR, Evrim KIZILER (2022)	Çocukluk dönemi kronik hastalığına sahip çocuklar ve bu çocukların ebeveynleri	Türkiye	Ebeveyn stresi, ebeveyn öz yeterliliği, ebeveyn çocuk ilişkisi		Meta-Sentez Yöntemi

Çizelge 2 incelendiği üzere B1 ve B4 kodlu çalışmalar incelendiğinde ikisi de derleme makalesi olup bu sebeple iki çalışmanın da doğrudan bir çalışma grubu ve veri toplama gibi geleneksel araştırma bileşenleri yer almamaktadır. Ancak B1 kodlu çalışmada 0-6 yaş çocuğu olan ebeveynlere yönelik ebeveyn tutumları ile çocukların sosyal becerileri arasındaki ilişki kapsamında inceleme yapılmıştır. Bu meta sentez çalışması Türkiye’de son on içinde yapılmış olan 1 doktora tezi, 14 yüksek lisans tezi, 15 özgün araştırma olmak üzere toplamda 30 araştırmadan yararlanılmıştır. B2 kodlu çalışmada çalışan babaların stresinin baba çocuk ilişkisine yansımaları; yaş, medeni durum, gelir durumu ve çocuğun okul öncesi eğitime devam ediyor olması, iş ve ev içi stres düzeyi gibi değişkenler açısından inceleme yapan araştırmadır. B3 kodlu çalışmada ise ebeveyn çocuk ilişkisini çocukların demografik özellikleri, anne-babanın öğrenim düzeyi ve ailenin gelir düzeyi gibi değişkenler üzerinden inceleyerek çocukların psiko-sosyal gelişimlerini yordayıp yordamadığını inceleyen bir çalışmadır. B4 kodlu çalışmada da kronik hastalığa sahip çocuğu olan ailelerin sosyal destek ve ebeveyn öz yeterliliği değişkenleri üzerinden ebeveyn çocuk ilişkisini inceleyen çalışmadır.

Çizelge 3: Çalışmaların yurt içi/ yurt dışı alan yazın dağılımı

	N*
Yurt içi alan yazın	22
Yurt dışı alan yazın	0

Araştırma Sayısı*

Çizelge 3'te "Ebeveynlik, Ebeveynlik Stresi, Ebeveyn Çocuk İlişkisi" konuları ile alakalı yurt içi ve yurt dışı çalışmalar yer almaktadır. Buna göre 22'si yurt içi alan yazısı çalışması olup yurt dışı alan yazına yer verilmemiştir.

Çizelge 4: Araştırmanın İçeriği

Araştırmanın İçeriği	N*
Ebeveynlik stresini ele alan çalışmalar	11
Covid 19 kapsamında ebeveynlik stresini ele alan çalışmalar	3
Ebeveyn-çocuk ilişkisini ele alan çalışmalar	3
Farklı gelişen çocuklara sahip ailelerin yaşadığı ebeveyn stresini ele alan çalışmalar	4

Araştırma Sayısı*

Çizelge 4' te araştırmaların içeriğinin dağılımı bulunmaktadır. Çizelgeye göre çalışma içeriğinde ebeveynlik stresini ele alan 11 çalışma, Covid19 kapsamında ebeveynlik stresini ele alan 3 çalışma, Ebeveyn-çocuk ilişkisini ele alan 3, farklı gelişen çocuklara sahip ailelerin yaşadığı ebeveyn stresini ele alan 4 çalışmaya yer verilmiştir.

Çizelge 5: Çalışmaların Türü

Çalışma Türü	N*
Makale	16
Tez	6
Yönerge- Kılavuz-Dergi-Müdahale kitabı	0

Araştırma Sayısı*

Çizelge 5'te kullanılmış olan araştırmaların türlerinin dağılımı belirtilmektedir. Çizelgedeki dağılıma göre çalışmaların 16 adeti makale, 6 adeti ise tezden oluşmaktadır.

Çizelge 6: Çalışmaların Hedef Kitle

Hedef Kitle	N*
Yalnızca okul öncesi çocuğa sahip ebeveynlere yönelik çalışma	5
18 yaşından küçük çocuklara sahip ebeveynlere yönelik çalışma	9
Farklı gelişen çocuklara sahip ebeveynlere yönelik çalışma	3

Araştırma Sayısı*

Çizelge 6'da hazırlanmış olan çalışmada kullanılan araştırmaların hedef kitlesine göre dağılımları verilmiştir. Bu çizelgedeki verilere göre çalışmalarda yalnızca okul öncesi çocuğa sahip ebeveynlere yönelik çalışma yapılan 5, 18 yaşından küçük çocuklara sahip ebeveynlere yönelik yapılan 9 çalışma, farklı gelişen çocuklara sahip ebeveynlere yönelik yapılan 6 çalışma bulunmaktadır.

Çizelge 7: Çalışmanın yapıldığı yıl aralığı

Çalışmanın yapıldığı yıl aralığı	N*
2010-2014	1
2014 -2018	5
2019-2024	16

Araştırma Sayısı*

Çizelge 7 de ebeveynlik, ebeveynlik stresi, ebeveyn çocuk ilişkisine ilişkin yapılan araştırmaların yapıldığı yıl aralıkları yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında 2010-2024 yılları arasında yapılan çalışmalar değerlendirilmektedir. Çizelge incelendiğinde bu konulara dair yapılan araştırmaların 2019-2024 yılında artış gösterdiği, bu konularda son yıllarda daha fazla çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu derlemede, ebeveynlik stresinin aile dinamiklerine etkisi incelenmiştir. Bu derleme son yıllarda yapılmış kapsamlı çalışmaları sistematik bir yaklaşımla ele almış olması nedeniyle kıymetlidir. Ancak yalnızca Türkiye de yürütülen çalışmalara odaklanması, çalışmanın genelleştirilmesi açısından sınırlıdır.

Ebeveynlik stresinin yalnızca bireyin kendisini etkileyen bir süreç olmadığı aile içindeki ilişkileri de doğrudan etkileyebileceği görülmüştür (Özyazıcı, Karay 2022). Sosyal destek, çocuğun gelişimsel ihtiyaçları, ailenin sosyoekonomik durumu, ebeveynlerin eğitim durumu gibi etmenlerin bu süreçte önemli rol oynadığı görülmüştür.

Literatür taramasında ortak sonuç sosyal desteğin ebeveyn stresinde azaltıcı etkisi olduğudur. Yapılan çalışmalarda algılanan sosyal destek düzeyi arttıkça ebeveynlik stresinin azaldığı görülmüştür (Çetin, 2023). Sosyal desteğin ebeveyn stresini azaltıcı etkisi, aile içi bağları kuvvetlendirmesi ve ebeveynlerin öz yeterlilik algılarının artmasıyla açıklanabilir. Cihan, Karagöz ve Var'ın 2021 yılında yaptıkları çalışmada özellikle boşanmış annelerde sosyal desteğin önemine vurgu yapılmıştır. Ailelere ebeveynlik stresi ile ilgili sunulacak desteklerde sosyal destek mekanizmaları için ailelerin bilinçlendirilmesi bu konuda önem arz etmektedir.

Özyazıcı ve Karay (2022) literatürden farklı olarak araştırma bulgusunda, eşlerin çocuğun bakımında ve eğitiminde sağladıkları destek ile ebeveynlerin stres düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlamamışlardır. Ancak Ateş, Kurt (2018) yaptıkları çalışmada eş desteğinin ebeveynlik stresini azalttığını ortaya koymuşlardır. Herrmann, Cleve ve Levisen (1998) yaptıkları çalışmada yine birbirini destekler nitelikte eş desteğinin ebeveynlik stresini azalttığı yönünde sonuçlar bulmuşlardır. Özyazıcı ve Karay (2022) yaptıkları çalışmada literatüre göre farklılık göstermeleri örneklem ve bağlam farklılıklarından kaynaklanabileceği düşünülmüştür.

Koç (2023) yaptığı çalışmada ebeveynlik stresi ve ebeveynlik çatışmalarının artmasıyla evlilik doyumlarının azaldığı sonucuna varmıştır. Yaşanılan bu durum ebeveynlik stresi yüksek olan ailelerde, aile içi iletişimin zayıfladığının görülmüş olması sebebi ile aile danışmanlık hizmetlerinin önemini ortaya koymaktadır.

Dinç (2021) yaptığı çalışmada erkeklerin kadınlara göre daha fazla ebeveyn stresi yaşadığını ortaya koymuştur. Alan yazın tarandığında ebeveynlik stresi yüksek olan babaların ebeveynlik becerilerinin yeterli olduğuna inanmadıkları bulgusuna ulaşılmış olup ebeveynlik stresinde babanın yaşadığı stresin de elzem olduğu görülmüştür. (McBride, 1989). Aydoğan (2014) yaptığı çalışmada erkeklerin ebeveynlik stresi azaldıkça kadınların ilişkisel yılmazlıkları azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Ancak literatür taramasında ebeveynlik stresinde genelde çalışmaların anneler üzerine yoğunlaştığı örneklemelerin çoğunu annelerin oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bulunan bulgular ışığında ebeveynlik stresini yalnızca anneler üzerinden değerlendirme yapmanın, çalışmalara olabildiğinde babaların da dahil edilmesinin, ebeveyn stresi yaşayan babaların da çalışmalarda yer almasının önemli olacağı düşünülmüştür.

Alan yazın incelendiğinde ebeveyn stresinin daha çok ebeveyn çocuk açısından incelendiği, eşlerin üzerindeki etkisine çok fazla değinilmediği gözlemlenmiştir. Bu nedenle ebeveynlik stresinin eşler üzerindeki etkisinin spesifik olarak incelenerek bununla ilgili bir çalışma yapılabilir.

Ebeveyn stresinin ebeveyn çocuk ilişkisine yansımaları üzerine çok sayıda çalışmalar yapılmıştır. Ebeveynlerin yaşadığı ebeveynlik stresi çocuğa olumsuz davranma riskini arttırdığı ve ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkiye zarar vererek çocuğun gelişimini etkilediği belirtilmiştir (Koç, Paslı 2019). Zorbaz ve Kiye (2023) yaptıkları çalışmada ebeveyn stresi ile ebeveyn-çocuk ilişkileri arasında anlamlı ilişki bulmuşlardır. Buna göre ebeveyn stresi arttıkça çocukla olan

uyuşmazlık artarken çocukla kurulan olumlu iletişim azalmaktadır. Yapılan çalışmalar ebeveynlerin çocuklarıyla olan iletişiminin sağlıklı olması ebeveyn stresinin düşük olmasıyla yakından ilişkili olduğunu gösteriyor. Bu çalışmalar doğrultusunda ebeveynlerin ebeveynlik stresiyle sağlıklı başa çıkmalarının, çocukların da sağlıklı gelişim göstermelerinde önemli bir rol oynadığı ve ebeveyn stresi ile ebeveyn çocuk ilişki arasında karşılıklı ilişki olduğu ifade edilebilir.

Araştırmada, ebeveyn stresi ile anne ve çocukların gelişimsel yetersizlikleri ile ilişkili olduğu görülmüştür. Çocuklarda görülen kronik rahatsızlıklar çocuk ve bütün aileyi, bedensel, ruhsal, toplumsal ve maddi olarak etkileyen güç bir süreçtir. Bu durum ebeveynlik rollerinde değişikliklere yol açmakta, endişe ve kaygı durumunu arttırmakta, aile işlevselliğini etkileyerek olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Çakır, Kızıler 2022). Bu bulgu; pek çok kaynakta önemle vurgulanmıştır. (Korpuzluk, Akalın, 2024; Mutlu, Fener, Avcı, 2021; Çakır, Kızıler 2022; Bakır, 2020). Bu nedenle ebeveyn çocuk danışmanlığının iyi yürütülmesi ve ebeveynlik stresi ile başa çıkma stratejilerinin geliştirilmesi ebeveyn çocuk sağlığı açısından önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, ebeveynlik stresi, bireylere getirdiği problemlerin yanı sıra aile dinamiklerini de olumsuz etkilediği görülmüştür. Ebeveynlik stresine yol açan faktörlerin neler olduğu, bunlarla başa çıkma becerilerinin oluşturulması ailenin bu konuda bilgilendirilmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle aile üyelerinin refahını artırmak ve aile birliğini sürdürebilmek için ebeveynlere yönelik destek sistemlerinin güçlendirilmesi önerilir.

KAYNAKÇA

- [1] Bağcı Çetin, B., 4-6 yaş aralığında çocuğu olan annelerin ebeveynlik stres düzeylerinin dijital oyun rehberlik stratejilerini yordayıcı rolü, *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 9(1), 13–30, 2024.
- [2] Kırman, A., ve Doğan, Ö., Anne-baba çocuk ilişkileri: Bir meta-sentez çalışması, *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 4(1), 28–49, 2017.
- [3] Bağcı Çetin, B., Annelerin algıladıkları sosyal destek ile ebeveynlik stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1–14, 2023.
- [4] Cihan, H., Karatatar Karagöz, H., ve Çalık Var, E., Boşanmış annelerin ebeveynlik stresleri ile kişilik özellikleri, algıladıkları sosyal destek ve ebeveyn rolüne ilişkin kendilik algıları arasındaki ilişki, *Yayımlanmamış çalışma*, 2021.
- [5] Demirtaş Zorbaz, S., ve Kiye, S., Covid-19 kapanması sırasında ebeveyn stresi ve ebeveyn-çocuk ilişkileri, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 298–311, 2023.

- [6] Keleşoğlu, F., ve Adam, F., Covid-19 sürecinde dijital ebeveynlik ile anne-baba stresi arasında yordayıcı ilişkiler, *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 7(2), 70–102, 2020.
- [7] Peker, E. S., ve Alabay, E., Çalışan babaların stres düzeyleri ile baba-çocuk ilişkisi arasındaki ilişki, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 10(4), 661–676, 2023.
- [8] Aydoğan, D., Çiftlerde ilişkisel yılmazlığın ebeveynlik stresi, ilişkisel başa çıkma, ilişkisel profesyonel yardım arama ile ilişkisi, Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2014.
- [9] Çetinkaya, R., Ebeveynlerin iyi oluşlarında bilinçli farkındalık, öz anlayış ve ebeveynlik stresinin rolü: Bursa ili örneği, Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2022.
- [10] Koç, Y., Ebeveynlik stresi ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilik çatışması ve bilişsel duygu düzenlemenin rolünün incelenmesi: Bir düzenlenmiş aracılık analizi, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2023.
- [11] Bulut Ateş, F., ve Eren Kurt, İ., Ebeveynlik stresini yordamada annelik algısı ve eş desteği, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2018.
- [12] Özyazıcı, K., ve Yaray, Y., Ebeveynlik stresinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 50–59, 2022.
- [13] Arıcı Özcan, N., ve Arslan, R., Ergen annelere uygulanan ebeveyn stresini yönetme programı'nın etkililiği, *Sakarya University Journal of Education*, 8(2), 40–59, 2018.
- [14] Bakır, D., Farklı gelişen çocukların ebeveynlerinde öz duyarlılık ve aile desteği algısının ebeveyn stresi üzerindeki etkisinin incelenmesi, Yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2020.
- [15] İlideniz, B. S., ve Karadeniz, G., Koronavirüs pandemisinde annelerin ebeveynlik stresleri, aile dayanıklılıkları ve çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkiler, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(26), 279–296, 2022.
- [16] Karpuzluk, A., ve Akalın, A., Otizm spektrum bozukluğu tanılı çocuğa sahip annelerin ebeveynlik stresi ve çocuk sahibi olma motivasyonları: Analitik-kesitsel bir çalışma, *Anadolu Sağlık Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 140–148, 2024.
- [17] Avcı, Ş., Taşcı, M., ve Mutlu, A., Serebral palsili çocukların fonksiyonel seviyeleri ve ekstremitte dağılımlarının ebeveynlik stres düzeyine etkileri, *Aydın Sağlık Dergisi*, 7(2), 123–140, 2021.
- [18] Çalışkan, M., Tek çocuklu ailelerde ebeveynlik stresinin psikolojik esneklik ve eş desteği ile ilişkisi, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2020.
- [19] Ediş, B., Ebeveyn zihinselleştirmesinin ebeveyn stresi üzerindeki etkisi: Ortak ebeveynliğin düzenleyici rolü, Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2023.
- [20] Dinç, T., Ebeveyn tükenmişliği, ebeveyn stresi ve ilişkisel yılmazlığın sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi, Yüksek lisans tezi, Ufuk Üniversitesi, 2021.

- [21] Dereli, E., ve Dereli, B. M., Ebeveyn-çocuk ilişkisinin okul öncesi dönem çocukların psikososyal gelişimlerini yordaması, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 227–258, 2017.
- [22] Çakır, M. N., ve Kızıler, E., Kronik hastalığa sahip çocuğu olan ailelerde ebeveyn-çocuk ilişkisi: Sosyal destek ve ebeveyn öz yeterliği, *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 48–58, 2022.
- [23] Aydoğan, D., ve Özbay, Y., Ebeveynlik stres ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması, *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 2017.
- [24] Aydoğan, D., Çiftlerde ilişkisel yılmazlığın ebeveynlik stresi, ilişkisel başa çıkma, ilişkisel profesyonel yardım arama ile ilişkisi, Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2014.
- [25] Öztürk, A., Ebeveynlerin iyi oluşlarında bilinçli farkındalık, öz anlayış ve ebeveynlik stresinin rolü: Bursa ili örneği, Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2022.
- [26] Karaca Koç, G., ve Paslı, F., Dijital topluluklara üye olan annelerin stres düzeylerinin demografik değişkenlere göre incelenmesi, *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1–21, 2019.
- [27] Reilly, T. W., Entwisle, D. R., ve Doering, S. G., Ebeveynliğe sosyalleşme: Öz değerlendirmelerin gelişimi üzerine boylamsal bir çalışma, *Evlilik ve Aile Dergisi*, 49(2), 295–308, 1987.
- [28] Deater-Deckard, K., Parenting stress and child adjustment: Some old hypotheses and new questions, *Clinical Psychology: Science and Practice*, 5(3), 314–332, 1998.
- [29] Abidin, R. R., Determinants of parenting behavior, *Journal of Clinical Child Psychology*, 21(4), 407–412, 1992.
- [30] Abidin, R. R., Parenting stress index (3rd ed.), Odessa: Psychological Assessment Resources, Inc., 1995.
- [31] Crnic, K., ve Low, C., Daily hassles and parenting, In Bornstein, M. H. (Ed.), *Handbook of parenting: Vol. 5. Practical issues in parenting* (2nd ed., pp. 243–267), Lawrence Erlbaum Associates, 2002.
- [32] Dunning, M. J., ve Giallo, R., Fatigue, parenting stress, self-efficacy and satisfaction in mothers of infants and young children, *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 30(2), 145–159, 2012.
- [33] Belsky, J., The determinants of parenting: A process model, *Child Development*, 55(1), 83–96, 1984.
- [34] Putnick, D. L., et al., Parental acceptance–rejection and children’s positive social behavior: Developmental processes across nine countries during the transition to adolescence, *Developmental Psychology*, 54(10), 1881–1890, 2018.
- [35] Huth-Bocks, A. C., ve Hughes, O. M., Yakın partner şiddeti yaşayan ailelerde ebeveynlik stresi, ebeveynlik davranışı ve çocukların uyumu, *Aile İçi Şiddet Dergisi*, 23, 243–251, 2008.

[36] Crnic, K. A., Gaze, C., ve Hoffman, C., Okul öncesi dönemde kümülatif ebeveynlik stresi: Anne ebeveynliği ve 5 yaşında çocuk davranışı ile ilişkiler, *Infant and Child Development*, 14(2), 117–132, 2005.

[37] Tahmassian, K., Anari, A., ve Fathabadi, M., Influencing factors of parental self-efficacy in mothers of 2–6 year-old children, *Journal of Family Research*, 6(4), 483–495, 2011.

EBEVEYNLERİN DİJİTAL BAĞIMLILIĞININ EBEVEYNLERİN DUYGUSAL ERİŞİLEBİLİRLİĞİNE ETKİSİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARIN DERLENMESİ

Fatma Karagöz

Dokuz Eylül Üniversitesi,

Fatmakaragoz336@gmail.com- <https://orcid.org/0009-0008-0057-5521>

Prof. Dr. Zekavet Kabasakal

Dokuz Eylül Üniversitesi,

zekavet.kabasakal@deu.edu.tr- <https://orcid.org/0000-0002-3450-1060>

ÖZET

Dijital bağımlılık, bireyin dijital araçlara karşı kontrolsüz ve aşırı düzeyde kullanım davranışları göstermesiyle ortaya çıkan bir bağımlılık türüdür. Bu durum yalnızca bireyin kendisini değil, çevresiyle olan ilişkilerini de önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Ebeveynlerde görülen dijital bağımlılık, çocuklarla kurulan ilişkilerde özellikle duygusal erişilebilirlik düzeyini olumsuz etkileyebilmektedir. Ebeveynin duygusal olarak çocuğa açık, ilgili ve duyarlı olabilmesi; çocuğun duygusal, sosyal ve bilişsel gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, ebeveynlerin dijital bağımlılık düzeyleri ile duygusal erişilebilirlikleri arasındaki ilişkiye dair yapılmış araştırmaları sistematik biçimde derlemektir. Belirtilen amaç doğrultusunda sistematik derleme yöntemine uygun şekilde; Google Akademik, YÖK Ulusal Tez Merkezi, DergiPark, DEÜ Kütüphane gibi veri tabanlarında "ebeveyn dijital bağımlılığı", "duygusal erişilebilirlik", "dijital ebeveynlik", "ebeveyn-çocuk ilişkisi" gibi anahtar kelimelerle tarama yapılmış ve toplamda 20 yerli çalışmaya ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, ebeveyn dijital bağımlılığının arttıkça, duygusal erişilebilirliğin azaldığı; ebeveynin dijital dünyaya aşırı yöneliminin çocukla kurulan sağlıklı iletişimi sekteye uğrattığı belirlenmiştir. Ayrıca dijital bağımlılığın çocukların duygu düzenleme becerileri ve psikososyal gelişimleri üzerinde dolaylı etkiler yarattığı da çalışmalarda gözlenmiştir. İncelenen literatür doğrultusunda, ebeveynlerin dijital teknoloji kullanımına yönelik farkındalık kazanmalarını sağlayacak önleyici eğitimlerin planlanması ve dijital bağımlılık ile ebeveynlik davranışları arasındaki ilişkiye odaklanan nitel araştırmaların yapılması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Dijital bağımlılık, dijital ebeveynlik, duygusal erişilebilirlik, ebeveyn-çocuk ilişkisi, Sosyal medya bağımlılığı

1 GİRİŞ

Teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte dijital araçların hayatımıza adapte olması kaçınılmaz hale gelmiştir. Özellikle akıllı telefonlar, tabletler, sosyal medya ve internet tabanlı uygulamalar, günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir (Kesici & Tunç, 2020). Bu yoğun dijitalleşme yolculuğu bireylerde kontrolsüz kullanım davranışlarını beraberinde getirerek dijital bağımlılık kavramını gündeme taşımıştır. Dijital bağımlılık; bireyin dijital cihazları işlevselliğin ötesinde, günlük rutinlerini aktivitelerini aksatacak ve sosyal ilişkilerini zayıflatacak düzeyde kullanmasıdır (Demir & Can, 2023). Bu bağımlılığın en yoğun etkilediği gruplardan biri ise ebeveynlerdir.

Ebeveynlik, çocuğun fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişiminde temel belirleyicilerden biridir. Bu bağlamda, dijital araçların aşırı ve kontrolsüz kullanımı ebeveynin çocuğuna duyarlılıkla yönelmesini, onun ihtiyaçlarını fark etmesini ve sağlıklı bir duygusal ilişki inşa etmesini engelleyebilir (Domoff et al., 2019). Ebeveynin çocuğun duygusal ihtiyaçlarına zamanında ve uygun şekilde cevap verebilmesi ise duygusal erişilebilirlik olarak adlandırılmaktadır (Gökçe, 2013). Duygusal erişilebilirlik, ebeveynin çocuğunun duygularını anlayabilmesi, duygusal destek sunabilmesi ve bu süreçte empatik bir ilişki kurabilmesi yönünden oldukça önemlidir (Yılmaz & Gökçe, 2020).

Literatürde dijital bağımlılığın, ebeveynlik kalitesi ve duygusal bağ üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğuna yönelik çeşitli verilere ulaşılmıştır. Özellikle ebeveynin dijital cihazlarla geçirdiği sürenin artması, çocuğun duygu düzenleme becerilerinde yetersizliklere ve ebeveyn-çocuk ilişkisinde duygusal kopukluklara neden olabilmektedir (Özcan & Yıldız, 2021; Çelik & Bozkurt, 2023). Bu bağlamda, ebeveynin dijital ortamla kurduğu ilişkinin niteliği, çocukla kurulan duygusal bağın kalitesini direkt olarak etkileyen bir unsur haline gelmiştir.

Türkiye’de dijital ebeveynlik kavramı son senelerde daha fazla gündemde olmakla birlikte , özellikle dijital bağımlılık düzeylerinin ebeveynin duygusal erişilebilirliği üzerindeki etkisine yönelik araştırmalar sınırlıdır (Arslan & Köse, 2022). Oysa dijital araçların bilinçli kullanımı, ebeveynin çocukla geçirdiği zamanın niteliğini artırarak duygusal bağları güçlendirebilir. Ancak bu araçlar bilinçsiz ve yoğun şekilde kullanıldığında ebeveynin psikolojik ve ilişkisel kaynaklarını tüketerek, çocuğun duygusal gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir (Kalmus & Pruulmann-Vengerfeldt, 2020).

Bu çalışma, ebeveynlerin dijital bağımlılık düzeyleri ile duygusal erişilebilirlikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürün sistematik bir biçimde derlenmesini amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda ulaşılan yerli araştırmalar ışığında, dijitalleşmenin ebeveynlik yetileri üzerindeki etkisi daha bütüncül bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Çalışma sonucunda, dijital bağımlılığın duygusal erişilebilirlik üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve bu alanda yapılabilecek müdahalelere dair öneriler sunmak hedeflenmektedir.

2 YÖNTEM

Bu araştırmada yöntem olarak sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır. Sistematik derleme yöntemi, belirlenmiş olan bir konu ile ilgili olarak yapılan araştırmaların uygun örneklem ve anahtar kelimelerine göre incelenmesidir. (Özmen ve Koyuncu, 2023). Yapılan araştırmada, sistematik açıdan oluşabilecek hataları en az indirmek amacıyla sistematik derleme yöntemine uygun olarak veri tabanlarından (Google Akademik, YÖK Ulusal Tez Merkezi, DergiPark, DEÜ Kütüphane vb.) Farklı anahtar kelimeler kullanılarak (Dijital bağımlılık, dijital ebeveynlik, duygusal erişilebilirlik, ebeveyn-çocuk ilişkisi, Sosyal medya bağımlılığı vb.) literatür tarama, makale tarama , tez arama ve uygun olanları belirme şeklinde veri toplama aşamaları gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar gerçekleştirildikten sonra 20 araştırma çalışmaya dahil edilmiştir.

3 BULGULAR

Çizelge 1. *Ebeveyn Dijital Bağımlılığı ve Duygusal Erişilebilirliği Ele Alan Çalışmalar*

Araştırma Adı	Yazar(lar) ve Yıl	Çalışma Grubu	Ülke	Değişkenler	Veri Toplama Araçları	Araştırma ve Veri Analiz Yöntemi
A1/ Ebeveyn Duygusal Erişilebilirliği ve Sosyal Medya	Dadandı ve Aydın (2024)	326 üniversite öğrencisi	Türkiye	Sosyal medya bağımlılığı , Ebeveyn duygusal	Kişisel Bilgi Formu, Ebeveyn Duygusal Erişilebilirliği	Nicel araştırma yöntem

Bağımlılığı: Yalnızlığın Aracı Rolü				erişilebilirliği , Anne duygusal erişilebilirliği , Baba duygusal erişilebilirliği , Yalnızlık , Cinsiyet	Ölçeği, UCLA Yalnızlık Ölçeği Kısa Form (ULS- 8) ve Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği	i (ilişkisel tarama modeli) , Pearson Momen tler Çarpım 1 Korelas yon Analizi
A2/ Investigation of Preschool Teachers' Attitudes to the Use of Technological Tools in Education and the Opinions of the Parents on the Use of Technology	Ocak ve Kol (2024)	208 okul öncesi öğretmeni ve 49 veli	Türkiye	Okul öncesi öğretmenlerin teknoloji kullanımına yönelik tutumları, Velilerin eğitimde teknoloji kullanımına ilişkin görüşleri, Çocukların eğitim dışı teknoloji kullanımı, Velilerin çocukların eğitimi	"Preschool-Teachers' Attitude Scale Towards the Use of Technological Equipment in Education" , "Semi-Structured Interview Form"	karma yöntem (nicel ve nitel yöntemlerin birleşimi) , betimleyici tarama , fenome noloji yaklaşı mı

				üzerindeki teknoloji etkisine yönelik algıları, Velilerin çocukların gelişimi üzerindeki teknoloji etkisine yönelik algıları		
A3/ COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ BAĞIMLILIĞI	Öztürk (2021)	Derleme	Türkiye	Teknoloji bağımlılığı, COVID-19 pandemi sürecinin etkileri, Sosyal izolasyon ve kısıtlamalar, Dijital eğlence tüketimi (sosyal medya ve çevrimiçi oyun kullanımı) Psikolojik ve zihinsel etkiler	teknoloji bağımlılığı ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar, raporlar ve mevcut literatür	literatür tarama ve sosyolojik analiz yöntemi

A4/ Ebeveyn Öz-Yeterliği ile Paylaşan-Ebeveynlik Arasındaki İlişkide Sosyal Karşılaştırmanın Aracı Rolü	Bayrakta r ve Çelik (2024)	558 ebeveyn	Türkiye ve Kuzey Kıbrıs	Ebeveyn Öz-Yeterliği, Paylaşan-Ebeveynlik (Sharenting), Sosyal Karşılaştırma, Ebeveyn Duygusal Erişilebilirliği	Paylaşan-Ebeveynlik Ölçeği, Ebeveyn Sosyal Karşılaştırma Yönelim Ölçeği ve Ebeveynlik Görevleri için Öz-Yeterlik İndeksi	Nicel Araştırma Yöntemi, Hiyerarşik Regresyon Analizi (HRA) ve Aracılık (mediation) analizi
A5/ Sporcularda algılanan helikopter ebeveynlik tutumu ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisi	Karabulut (2024)	271 gönüllü sporcu	Türkiye	Algılanan helikopter ebeveyn tutumu (anne ve baba), Sosyal medya bağımlılığı, Cinsiyet, Yaş	Algılanan Helikopter Ebeveyn Tutum Ölçeği ve Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği	Tarama (betimsel) modeli, t-Testi, Anova testi, Korelasyon analizi
A6/ Anaokuluna Devam Eden Çocukların Ebeveynlerinin Ebeveyn Öz	Dicel Elbaş (2024)	387 öğrencinin velisi	İstanbul ili Kartal ilçesindeki	Sosyal medya kullanımı (düzeyi ve niteliği), Ebeveyn öz-	Sosyo Demografik Form, Problemlili Sosyal Medya Kullanım Ölçeği	İlişkisel tarama modeli, İstatistiksel

Yeterlik Düzeyleri ile Sosyal Medya Kullanımı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi			MEB'e bağlı anaokul ları	yeterlik düzeyi, Çalışma durumu (çalışan ebeveyn), Eğitim düzeyi, Çocuğun cinsiyeti	ve Ebeveyn Öz- Yeterlik Ölçeği	karşılaş tırmalar ve korelas yon analizle ri
A7/ ERGENLERDE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI, AİLE YAŞAM DOYUMU VE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ	Kılınç (2021)	581 lise öğrencisi	Antalya	Sosyal medya bağımlılığı, Aile yaşam doyumu, Psikolojik iyi oluş, Cinsiyet, Sınıf (öğrenci sınıf seviyesi), Anne-baba birlikteliği, Facebook kullanım sıklığı, Youtube kullanım sıklığı,Instagra m kullanım sıklığı,Twitter kullanım sıklığı, Whatsapp kullanım sıklığı	Kişisel Bilgi Formu, Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği, Aile Yaşam Doyumu Ölçeği, Psikolojik İyi Oluş Ölçeği	İlişkisel ve yapısal modelle me yöntem i , SPSS ve AMOS progra mları, t- Testi ve ANOV A

A8/ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİN DE ERGEN- EBEVEYN İLİŞKİSİNİN NİTELİĞİ İLE İNTERNET BAĞIMLILIK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	Pashı, Ziyalar (2022)	275 Türkiye’ni n İstanbul ilinde öğrenim gören 18- 25 yaş grubundak i Üniversite öğrencileri	İstanbul	Ebeveyn- Ergen İlişki Niteliği İnternet Bağımlılık Düzeyleri (Probleml İnternet Kullanımı ve Young İnternet Bağımlılığı)	Ebeveyn-Ergen İlişki Niteliği Öl çeği, Probleml İnternet Kullanım Ölçeği ve Young İnternet Bağımlılığı Ölçeği	Tarama (betims el) modeli, Pearson Korelas yon Analizi
A9/ Sosyal Medyanın Çocuk ve Ergenler Üzerindeki Etkileri: Bir Literatür İncelemesi	Katırcı, Bulut (2024)	Literatür taraması	Türkiye	İnternet kullanımı, Sosyal medya kullanımı, Sosyal medyanın çocuklar ve ergenler üzerindeki olumlu etkileri, Sosyal medyanın çocuklar ve ergenler üzerindeki olumsuz etkileri, Tercih	var olan araştırma ve yayınların incelenmesi	Derlem e makale

				edilen sosyal medya platformları, Sosyal medya kullanım oranları		
A10/ AİLE İÇİ İLETİŞİMDE SOSYAL MEDYA: KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Dilber (2019)	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi öğrencilerinden 425 öğrenci	Türkiye	Cinsiyet, Yaş, Gelir düzeyi, Sosyal medya kullanım amacı (eğlenme, vakit geçirme vb.), Aile içi iletişim düzeyi, Sosyal medya kullanım sıklığı, Sosyal medyanın aile içi iletişime etkisi	Yüz yüze anket formu, Sosyal Medya ve Aile İçi İletişim Ölçeği	Nicel araştırma , t-testi ve ANOVA

A11/ Dijital Dünyada Ebeveynlik	Bostancı (2023)	2022-2023 eğitim-öğretim yılında İstanbul ilinin Küçükçekmece ilçesinde	Türkiye	Cinsiyet, Medeni durum, Yaş, Mesleki kıdem, Mezun olunan okul türü, Gönüllü	Duygusal Emek Ölçeği, Kişisel bilgi formu	Tarama modeli , T-testi, ANOVA

		bulunan ilkokullar da görev yapan sınıf öğretmenl eri		öğretmenlik tercihi,Göre v yapılan okul türü, Günlük ortalama ders saati, Okuldaki öğrenci sayısı,Sınıft aki öğrenci sayısı,Mesle kle ilgili yaşanan sorun türü ,Mesleki gelişim çalışması yapma durumu, Mesleki gelişim çalışmaların a ayrılan süre		
A12/ Çocuğa Yönelik Teknolojik İhmal ve İstismar	Karaman, Ayhan (2021)	Derleme	Türkiye	Çocuğa yönelik teknolojik ihmal ve	var olan araştırma ve yayınların incelenmesi	Nitel araştırma yöntemi, İçerik analizi /

				istismar düzeyi		betimsel analiz
A13/ Instagram Çağının Dijital Ebeveynleri: Sharenting Bağlamında Bir İnceleme	Baloğlu (2023)	Instagram’ da 1-15 Haziran 2023 tarihleri arasında “child” hashtagi ile paylaşımı ş 6134 gönderi.	Türkiye	Ebeveynleri n sharenting yoluyla paylaştığı içeriklerin türü, çocukların mahremiyet i, dijital ebeveynlik uygulamalar ı.	Instagram gönderileri (hashtag taraması)	Netnografik yöntem (dijital etnografi), İçerik analizi
A14/ Dijital Bağımlılığın Okul Öncesi Dönemdeki Çocuklarda Problem Davranışlarına Etkisi	Kanter (2020)		Türkiye	Dijital teknoloji kullanımı, dijital bağımlılık, çocuklarda problem davranışlar, kullanım süresi, içerik, kullanım sıklığı, fiziksel sağlık (gelişimsel sorunlar, kas-iskelet	önceki araştırmaların verileri	Nitel analiz ve yorumlama

				sorunları, obezite vb.)		
A15/ Problemlili medya kullanımı ve dijital ebeveynlik: Annelerin bakış açısı	Akça , Bayrakçı (2024)	6-11 yaş grubunda çocuğu olan 446 anne	Türkiye	Problemlili medya kullanımı , Annelerin dijital ebeveynlik tutumları (dijital medyanın etkili kullanımı onaylama, dijital medya risklerinden koruma)	Tanıttıcı Bilgi Formu, Problemlili Medya Kullanımı Ölçeğı, Dijital Ebeveynlik Tutum Ölçeğı	Kesitsel (cross-sectional) , tek yönlü varyans analizi (ANOVA), t-testi, Post hoc analizi, Pearson korelasyon analizi
A16/ Annelerin Akıllı Telefon Bağımlılığı ile Ebeveynlik Düzeyleri Arasındaki İlişki: Bir Kesitsel Çalışma	Demirbağ, Ergin , Karaarslan , Şen Celasin (2022)	Türkiye’ni n batısında bulunan bir üniversite hastanesin de kronik hastalığa sahip 18-48 aylık çocuklara refakat eden ve araştırmay	Türkiye	Ebeveynlik düzeyleri, Çocuğun cinsiyeti, annenin yaşı, telefonda vakit geçirme süresi, telefon kullanmanın sorumlulukl arı	Sosyodemografi k Form, Ebeveynlik Ölçeğı, Akıllı Telefon Bağımlılığı-Kısa Formu Ölçeğı	Analitik kesitsel (cross-sectional) araştırma

		a katılmayı kabul eden 140 anne		engelleme durumu, ailenin gelir durumu		
A17/Ebeveynlerin Dijital Ebeveynlik Farkındalık ve İnternet Bağımlılığı Düzeylerinin İncelenmesi	Akkoyun, Taş Arslan (2025)	6-10 yaş arası çocuğa sahip 384 ebeveyn	Türkiye	risklerden koruma, verimli kullanım, olumsuz model olma, dijital ihmal kontrol kaybı, daha fazla online kalma isteği, sosyal ilişkilerde olumsuzluk	tanıtıcı bilgi formu, Dijital Ebeveyn Farkındalığı Ölçeği (DEFÖ) ve İnternet Bağımlılığı Ölçeği (İBÖ)	Kesitsel ve ilişki arayıcı (korrelasyon el) araştırma, Korelasyon analizi
A18/ Dijital Ebeveynlik Farkındalığının Çocukların Duygu Düzenleme Becerileri Üzerindeki Etkisi	Manap (2024)	203 ebeveyn	Türkiye	olumsuz model olma, ihmal etme, verimli kullanma, risklerden koruma, duygu yoğunluğu, duygu düzenleme düzeyleri	“Kişisel Bilgi Formu”, “Dijital Ebeveynlik Farkındalığı Ölçeği” ve “Çocuklarda Duygu Düzenleme Ölçeği Yetişkin Formu”	İlişkisel tarama modeli (correlation al research design)

A19/ANNELERD EKİ SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞINI N ÇOCUK ANNE İLİŞKİSİNE ETKİSİNİN ARAŞTIRILMAS I	Emre (2024)	4-6 yaş arası çocuğu olan 423 anne	Türkiye	Annelerin Sosyal Medya Kullanım Süresi, Sınırsız internet erişimi var/yok Eğitim düzeyi, Çalışma durumu, Çocuk sayısı / ilk çocuk olup olmama durumu, Çocuğun cinsiyeti, Çocuğa kitap okuma sıklığı, Yemek yerken çocuğa dijital ekran maruziyeti (telefon/tabl et izletme)	Bergen Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği (BSMBÖ), Çocuk Ana-baba İlişki Ölçeği (ÇAİÖ) , Sosyodemografi k Bilgi Formu	SPSS 20.0 , Karşılaştırm a analizleri , Korelasyon analizi

A20/EBEVEYND EN ALGILANAN İLGİ VE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK VE ÖZ ŞEFKATİN ARACI ROLÜ	İşleyici (2024)	18 yaş ve üzeri, sosyal medya kullanan bireyler	Türkiye	Ebeveynden algılanan ilgi , Sosyal medya bağımlılığı , Öz-şefkat ,Psikolojik dayanıklılık	“Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (BSMBÖ)”, “Anne-Babaya İlişkin Görüşler Ölçeği I – II (ABBO)”, “Yılmazlık Ölçeği”, “Öz- Anlayış Ölçeği (ÖZAN)”, “Demografik Bilgi Formu	Korelasyone l araştırma modeli

Çizelge 2: Çalışmaların yurt içi/ yurt dışı alan yazın dağılımı

	N*
Yurt içi alan yazın	20
Yurt dışı alan yazın	0

Araştırma Sayısı*

Tablo 2’de “Ebeveyn Dijital Bağımlılığı ve Duygusal Erişilebilirliği” konuları ile alakalı yurt içi ve yurt dışı çalışmalar yer almaktadır. Buna göre 20 yurt içi alan yazısı çalışması olup yurt dışı alan yazın bulunamamıştır.

Çizelge 3: Araştırmanın İçeriği

Araştırmanın İçeriği	N*
Dijital bağımlılığı ele alan çalışmalar	11
Duygusal erişilebilirliği ele alan çalışmalar	1
Dijital bağımlılık ve duygusal erişilebilirliği birlikte ele alan çalışmalar	8

Araştırma Sayısı*

Tablo 3’ te araştırmaların içeriğinin dağılımı bulunmaktadır. Tabloya göre çalışma içeriğinde dijital bağımlılığı ele alan 11 çalışma, duygusal erişilebilirliği ele alan 1 çalışma, dijital bağımlılık ve duygusal erişilebilirliği birlikte ele alan 8 çalışmaya yer verilmiştir.

Çizelge 4: Çalışmaların Türü

Çalışma Türü	N*
Makale	13
Tez	3
Yönerge- Kılavuz-Dergi-Müdahale kitabı	4

Araştırma Sayısı*

Tablo 4’te kullanılmış olan araştırmaların türlerinin dağılımı belirtilmektedir. Tablodaki dağılıma göre çalışmaların 4 adeti yönerge-kılavuz-dergi-müdahale kitabı, 13 adeti makale, 3 adeti ise tezden oluşmaktadır.

Çizelge 5: Çalışmaların Hedef Kitle

Hedef Kitle	N*
Öğrencilere yönelik çalışma	4
Ebeveynlere yönelik çalışma	8
Öğretmen/Müdür/Akademisyenlere yönelik çalışma	2
18 Yaş üstü yetişkinlere yönelik çalışma	1
Sporculara yönelik çalışma	1

Araştırma Sayısı*

Tablo 5’te hazırlanmış olan çalışmada kullanılan araştırmaların hedef kitlesine göre dağılımları verilmiştir. Bu tablodaki verilere göre çalışmalarda öğrencilere yönelik çalışma yapılan 4 , ebeveynlere yönelik yapılan 8 çalışma , öğretmen/müdür/akademisyenlere yönelik 2 çalışma , 18 yaş üstü yetişkinlere yönelik bir çalışma ,sporculara yönelik bir çalışma bulunmaktadır.

Çizelge 6: Çalışmanın yapıldığı yıl aralığı

Çalışmanın yapıldığı yıl aralığı	N*
2019-2022	7
2023 -2025	13

Araştırma Sayısı*

Tablo’6 de Ebeveyn Dijital Bağımlılığı ve Duygusal Erişilebilirliğine ilişkin yapılan araştırmaların yapıldığı sene aralıkları yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında 2019-2025 yılları arasında yapılan çalışmalar değerlendirilmektedir. Tablo incelendiğinde bu konulara dair yapılan araştırmaların 2024 yılından itibaren artış gösterdiği, bu konularda son yıllarda daha fazla çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Dijital Bağımlılık İle İlgili Yapılan Çalışmaların Bulgularının İncelenmesi

Tablo 1 incelendiğinde A2, A3, A4, A5, A8, A9,A10,A11, A12, A13, A15 ve A17 kodlu çalışmalar incelendiğinde dijital bağımlılığı ele alan çalışmalar olduğu görülmektedir. A4, A15, A17 kodlu çalışmalarda örneklem ebeveynlerden oluşmaktadır. A2 ve A11 kodlu

araştırmalarda öğretmenler örneklem olarak seçilmiştir. A8 ve A10 kodlu araştırmalarda üniversite öğrencileri örneklem olarak seçilmiştir. A13 kodlu araştırmada Instagram’da 1-15 Haziran 2023 tarihleri arasında “child” hashtagi ile paylaşılmış 6134 gönderi örneklem olarak seçilmiştir . A2 kodlu araştırma amacı eğitimde teknolojik araçların kullanımına yönelik okul öncesi öğretmenlerin tutumlarını ve ebeveynlerin teknoloji hakkında görüşlerini incelemektir. A3 kodlu araştırma pandemi döneminde yapılan araştırmalarla birlikte raporlardan da yola çıkılarak teknoloji bağımlılığı ile ilgili bulgular sosyolojik bakış açısıyla incelenmektedir. Ayrıca çeşitli araştırmalardan elde edilen bulgular değerlendirilerek bir risk faktörü olarak teknoloji bağımlılığının boyutları analiz edilmektedir. Bu doğrultuda pandemi sırasında teknoloji bağımlılığına rehber olmak için konuyla ilgili çalışmaların genel bir tartışması sağlanmıştır. A4 paylaşılan-ebeveynlik (sharenting) kavramının dijital bağımlılık düzeyinde kuramsal olarak bağlantılı olduğu düşünülen sosyal karşılaştırma ve ebeveyn öz-yeterliği ile bağlantısını araştırmaktır. Bu bağlamda, sosyal karşılaştırmanın ebeveyn öz-yeterliği ile paylaşımcı olma arasındaki aracı değişken rolü de incelenmiştir. Paylaşılan-ebeveynliğin, ebeveyn-çocuk ilişkisini güçlendirmek amacıyla kullanılabileceği görülmektedir. Araştırmada , kendilerini diğer ebeveynlerle kıyaslayan ebeveynlerin, çocuklarıyla ilişkilerinde duygusal olarak daha az müdahil olduğunu göstermiştir. A5 kodlu araştırmada amaç , sporcuların helikopter ebeveyn tutumu algıları ve sosyal medya bağımlılıklarının incelenmesini amaçlayan tarama modeli bir çalışmadır. sporcuların anne ve baba’nın helikopter davranış algısını cinsiyet değişkeninin etkisi olduğu, diğer değişkenlerin etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır . Grubun sosyal medya bağımlılık düzeylerine araştırmada kullanılan değişkenlerin etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Sonuçlarda ayrıca, yaş değişkeni ile birlikte sporcuların algıladıkları helikopter ebeveynlik tutumları ve sosyal medya bağımlılıkları arasında düşük düzeyde, negatif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. A8 Kodlu araştırmada üniversite öğrencilerinin ebeveyn-ergen ilişki puanlarıyla internet bağımlılık düzeyleri arasında negatif yönde zayıf anlamlı bir ilişki bulunmuştur. A10 kodlu araştırmada sosyal medyanın aile içi iletişimde rolünü ortaya koymak adına Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi öğrencilerinden 425 öğrenciye ulaşılmıştır. Sosyal medyanın ailede yüz yüze iletişime engel teşkil ettiği , bireyleri yalnızlaştırdığı, sosyal medya kullanımlarından dolayı anne ve babalarla çocukları arasında çatışmalara sebep olduğu, erkek öğrencilerin sosyal medya kullanımının aile içi iletişimi olumsuz yönde etkilediği düşüncesindedirler. Cinsiyet, yaş ve gelir değişkenleri arasında anlamlı farklılıklar oluşmaktadır. A13 kodlu araştırma, Instagram’da 1-15 Haziran 2023 tarihleri arasında “child” hashtagi kullanılarak paylaşılmış olan 6134 paylaşım incelenmiştir.

Çalışma sonucunda ebeveynlerin Instagram’da “çocukları” ve “aileleri” adına hesaplar oluşturup paylaşım yaptığı belirlenmiştir.

Oluşturulan içeriklerle ebeveynler ideal ebeveyn imajı oluşturmak için sharentingin temsil gücünü kullanırken, çocuklarına ait paylaştığı özel görüntü ve bilgilerle çocukların mahremiyet alanlarını ihlal ettiği belirlenmiştir. Instagram’da çocukların farkında olmadığı ve rızası olmadan paylaşılan içerikler çocukların gelecekte istemeyeceği gönderilerin dijital ortamda olma riskini taşımaktadır. Paylaşılan içeriklerde mahremiyet sınırının korunamaması çocukların yetişkinlik döneminde psikolojik sorunlara neden olabileceği gibi aynı zamanda çocuklar adına ailelerin bir karar noktası olarak dijital kimlik oluşturmaları da sharentingin olumsuz sonuçlarını göstermektedir . A15 kodlu çalışmada annelerin dijital ebeveynlik tutumları ile çocuklarının problemli internet uygulamaları kullanımı arasındaki ilişkinin annelerin bakış açısıyla tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çocukların problemli medya araçlarını kullanım düzeyi arttıkça annelerin dijital medyanın etkili kullanımını onaylamaya yönelik tutumları azalmakta ve dijital medyanın risklerinden korumaya yönelik tutumu artmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları alanda yapılacak yeni çalışmalara ve geliştirilebilecek politikalara kaynak sağlayabileceği düşünülmektedir . A17 kodlu çalışmada, 6-10 yaş arası çocuğa sahip ebeveynlerin dijital ebeveynlik farkındalık ve internet bağımlılığı ve bununla ilişkili faktörlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çocukların interneti bilinçli bir şekilde kullanmasında ebeveynin rehberliği ve farkındalığı kilit bir rol oynamaktadır. Öncelikle ebeveynlerin dijital eğitim ihtiyaçlarını belirlemek ve bu ihtiyaçlara yönelik eğitim programı geliştirmek ve uygulamak, ebeveynlerin dijital becerilerinin desteklenmesi ile çocukların dijital dünyada daha güvende olmalarını sağlayacaktır. Bu alanda daha geniş kapsamda müdahalelere ihtiyaç vardır.

Dijital Bağımlılık ve Duygusal Erişilebilirliği Birlikte Ele Alan Çalışmaların Bulgularının İncelenmesi

Tablo 1 incelendiği üzere A1, A6, A7, A14, A16, A18, A19, A20 kodlu çalışmalar dijital bağımlılık ve duygusal erişilebilirliği birlikte ele alan çalışmalar olduğu görülmektedir. A6, A16, A18, A19 kodlu çalışmalara bakıldığında örneklem olarak ebeveynlerle çalışılmıştır. . A1 kodlu çalışmada üniversite öğrencileri yer almıştır. A7 kodlu çalışmada lise öğrencileri yer almıştır. A20 kodlu çalışmada , 18 yaş üstü sosyal medya kullanan yetişkinler örneklem olarak seçilmiştir. A1 kodlu çalışmada , amaç ebeveyn duygusal erişilebilirliği ile sosyal medya

bağımlılığı arasındaki ilişkiye bakıldığında yalnızlığın aracı rolünü incelemektir. Veri toplama araçları arasında Kişisel Bilgi Formu, Ebeveyn Duygusal Erişilebilirliği Ölçeği, UCLA Yalnızlık Ölçeği Kısa Form (ULS-8) ve Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği yer almaktadır. Sonuçlar anne ve baba duygusal erişilebilirliği ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide yalnızlığın aracı bir rol üstlendiğini göstermiştir. Bu bulgular ebeveynlerin duygusal açıdan erişilebilir olarak algılanmalarının üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeylerini azaltarak sosyal medya bağımlılığına karşı koruyucu bir etken olabileceğine işaret etmektedir. A6 kodlu çalışma anaokuluna devam eden çocuğu olan ebeveynlerin sosyal medya kullanımı ile ebeveyn öz-yeterlik düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma bulguları, sosyal medya kullanım düzeyinin düşük, ebeveyn öz-yeterlik düzeyinin ise yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Sosyal medya kullanımının bireysel ve toplumsal sonuçları ile ulaşım engellendiğinde yaşanan duygusal etkiler, ebeveyn öz-yeterlik algısını olumsuz yönde etkilemiştir. Sosyal medyada geçirilen sürenin ebeveyn öz-yeterliği üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmamıştır, ancak sosyal medya kullanımının niteliği ebeveyn öz-yeterlik düzeyleriyle ilişkili bulunmuştur. Araştırmanın sonuçları, sosyal medya kullanımının ebeveynlerin çocuk yetiştirme süreçlerine etkisini kontrol etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Çalışan ebeveynlerin sosyal medya kullanımı daha fazla olup, öz-yeterlik düzeylerinde de olumlu bir farklılık gözlemlenmiştir. A7 kodlu çalışmanın temel amacı, ergenlerde psikolojik iyi oluş, sosyal medya bağımlılığı, aile yaşam doyumu ilişkisinin incelenmesi ve bununla birlikte sosyal medya bağımlılığı ve psikolojik iyi oluş ilişkisinde aile yaşam doyumunun aracı rolünü test etmektir. Araştırmada aynı zamanda ergenlerde psikolojik iyi oluşun cinsiyet, sınıf, anne-baba birlikteliği, Youtube, Instagram, Twitter, Whatsapp, Facebook gibi internet uygulamalarının kullanım sıklığına göre anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi de amaçlanmaktadır. Araştırma bulgularına göre, ergenlerde psikolojik iyi oluş ; cinsiyete, ana-baba birlikteliğine, sınıfa, Facebook kullanım sıklığına, Youtube kullanım yoğunluğuna, Instagram kullanım sıklığına, Twitter kullanım sıklığına ve Whatsapp kullanım sıklığına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Sosyal medya bağımlılığının, psikolojik iyi oluş ile ilişkisinde ise aile yaşam doyumunun kısmi olarak aracılık rolü olduğu bulgular arasında yer almıştır. A16 kodlu araştırmanın amacı 18-48 aylık kronik hastalıklı çocukların annelerinin akıllı telefon bağımlılığı ile ebeveynlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Ebeveynlik Ölçeği'nin puan ortalamalarının düşük olduğu ancak olumlu ebeveynlik gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Akıllı telefon bağımlılığı ölçeği ile çocuğun cinsiyeti, annenin yaşı, annenin telefonda vakit geçirme süresi ve telefon kullanmanın sorumlulukları engelleme durumu

arasında anlamlı fark olduğu saptanmıştır. Annelerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin düşük olduğu ve olumlu ebeveynlik gösterdikleri ve aralarındaki ilişkinin anlamlı olduğu görülmüştür. A18 kodlu araştırma dijital ebeveynlik farkındalığının çocukların duygu düzenleme becerileri üzerindeki etkisini incelemektedir. Araştırmanın verilerini toplamak amacıyla araştırmacı tarafından oluşturulan “Kişisel Bilgi Formu”, “Dijital Ebeveynlik Farkındalığı Ölçeği” ve “Çocuklarda Duygu Düzenleme Ölçeği Yetişkin Formu” kullanılmıştır. Bulgular sonucunda ebeveynlerin olumsuz model olma ve ihmal etme düzeyi yükseldikçe çocukların ağırlıklı olarak duygu yoğunluğu yönünden olumsuz etkilendiği; ebeveynlerin verimli kullanma ve risklerden koruma düzeyi düştükçe çocukların ağırlıklı olarak duygu düzenleme boyutunda olumsuz etkilendiği söylenebilir. A19 kodlu çalışmada sosyal medya bağımlılığı olan annelerin çocukları ile ilişkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Sunulan çalışmada yaşı daha genç, üniversite mezunu ve sınırsız internete sahip annelerin sosyal medya bağımlılıklarının daha fazla olduğu bulunmuştur. Sosyal medya bağımlılığının anne çocuk ilişkisini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. A20 kodlu çalışmada bireylerin ebeveynlerinden algıladıkları ilgi ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide, öz-şefkat ve psikolojik dayanıklılığın aracı rolünü incelenmektedir. “Demografik Bilgi Formu”, “Yılmazlık Ölçeği”, “Anne Babaya İlişkin Görüşler Ölçeği I-II”, “Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği” ve “Öz-Anlayış Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları, bireylerin ebeveynlerinden algıladığı ilgi ile sosyal medya bağımlılığı arasında ilişki olduğunu ve bu ilişkide de öz-şefkatin güçlü bir aracı rolünün olduğu ortaya koymaktadır.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde dijital teknolojilerin bireylerin gündelik yaşamını derinden etkilediği bir dönemdeyiz. Bu etki, yalnızca bireysel düzeyde değil, aile yapıları ve ebeveynlik becerileri üzerinde de belirgin bir biçimde hissedilmektedir. Ebeveynlerin dijital teknolojilere aşırı yönelimi ya da başka bir deyişle dijital bağımlılığı, çocuklarıyla kurdukları ilişkileri, özellikle de duygusal erişilebilirliklerini olumsuz olarak etkilemektedir (Radesky, Schumacher & Zuckerman, 2015; Gökçearsan & Durakoğlu, 2014).

Bu derleme kapsamında incelenen çalışmalar, dijital bağımlılık düzeyleri yüksek olan ebeveynlerin, çocuklarının duygusal ihtiyaçlarına yeterince yanıt veremediklerini ortaya

koymaktadır. Özellikle ebeveynlerin dijital ekranlara odaklandıkları anlarda, çocukların duygusal sinyallerine cevap vermemeleri, duygusal ihmal riskini ortaya çıkarmaktadır (McDaniel & Radesky, 2018; Akçay & Akçay, 2021). Bu durum “technoferece” kavramı ile açıklanmakta; yani teknolojik cihazların aile içi etkileşimlere müdahil olması sonucu dikkat bölünmesi ve duygusal kopukluk yaşanması olarak literatüre girmiştir. (McDaniel & Coyne, 2016).

Çocuklar ve gençler zamanlarının büyük bir kısmında sosyal medya kullanabilmektedir. Yapılan bir çalışmada, çocukların yaşı büyüdükçe ekran süresinin de arttığı ifade edilmektedir.(Çelik ve ark.,2021) Furuncu tarafından 4-5 yaş, 6-8 yaş ve 9-11 yaş grubu çocuklarla yapılan çalışmada, 9-11 yaş grubu çocukların en fazla medya kullanımına sahip olduğu saptanmıştır. Çalışmada, 9-11 yaş arası çocukların problemleri medya kullanım düzeyi daha yüksek bulunmuştur. Bu durum, son yıllardaki online eğitimin etkisi düşünüldüğünde dijital araçlarla geçirilen vaktin artmış olması ve çocuk yaşı büyüdükçe çocuğun bağımsız işlevlerinin artmış olması ile açıklanabilir. Nitekim çalışmalarda çocukların yaşları büyüdükçe tablet, telefon, bilgisayar gibi teknolojik araçları kullanma oranları bildirilmektedir.(Gökçe, Arslan, Ülgen Öz, 2021)

Güneş (2017) çalışmasında, ebeveynlerin kendi çocukluk deneyimlerinin ve ailelerinden öğrendikleri ebeveynlik modellerinin, günümüzde dijital ortamlarla birleşerek yeni bir “ihmal biçimi” doğurabildiğini vurgulamaktadır. Çocuğun duygusal gelişiminde temel olan "ulaşılabilir ebeveyn" olma durumu, dijital alanlara yönelen dikkatle birlikte zedelenmekte; bu da çocukların bağlanma süreçlerini ve duygusal düzenleme becerilerini olumsuz etkilemektedir (Kalkan & Kayış, 2021).

Ayrıca Korkmaz ve Ayas’ın (2020) dijital oyun bağımlılığı üzerine yaptıkları araştırmalar, ebeveynlerin dijital oyunlara yönelik tutumlarının çocukların internet uygulamaları kullanımı üzerindeki etkisini de göstererek, ebeveynin dijital alışkanlıklarının çocuğun davranışlarıyla doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sadece ekranda geçirilen zaman değil, ekran başında geçirilen zamanın niteliği de önem kazanmaktadır (Hiniker et al., 2016).

Ebeveyn dijital bağımlılığı, yalnızca bireyi ilgilendiren bir sorun olarak değil, aynı zamanda bağlamsal ve ilişkisel bir sorun olarak da ele alınmalıdır. Nitekim Arslan ve Balkaya Çetin’in (2023) çalışmasında, dijital bağımlılıkla psikolojik iyi oluş arasında ters yönlü bir ilişki olduğu,

özellikle yüksek dijital bağımlılığa sahip bireylerin ebeveynlik becerilerinde zorlandıkları ve daha yüksek düzeyde tükenmişlikle karşılaştıkları görülmüştür. Bu da ebeveynlerin dijital araçları bir kaçış aracı olarak kullanmalarına neden olmakta, bu davranış çocuklara yönelik duygusal tepkilerin azalmasına neden olmaktadır.

Benzer şekilde, Turan ve Ulusoy (2021) tarafından yapılan bir araştırmada, pandemi sürecinde artan dijital medya kullanımının ebeveynlerin çocuklarına olan farkındalıklarını azalttığına dikkat çekilmiştir. Bu durum, evde geçirilen sürenin artmasına rağmen nitelikli etkileşimin azaldığını ve çocukların duygusal ihtiyaçlarının karşılanmadığını göstermektedir.

Farklı çalışmalarda, ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkinin doğası ve niteliğini belirleyen faktörlerin sosyal medya bağımlılığını yordadığı ve bu ilişkide yalnızlığın aracı rolü üstlendiği görülmektedir (He vd., 2021; Lin vd., 2023). Örneğin, He ve diğerleri (2021) ergen örneklemiyle yürüttükleri çalışmalarında, ebeveynler arasındaki çatışma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide yalnızlığın aracı rolü üstlendiğini belirtmektedirler. Başka bir deyişle, ebeveynlerin aralarında yaşadıkları çatışmalar, ergenlerin yalnız hissetmelerine ve daha aşırı düzeyde sosyal medyaya kullanımında bulunmalarına yol açabilir. Bu araştırmada incelenen ebeveyn duygusal erişilebilirliği ise, ebeveyn çatışmasının aksine, ebeveyn-çocuk etkileşimini destekleyen bir faktördür. Bu bağlamda, üniversite eğitimi alan bireyler ebeveynlerini duygusal olarak erişilebilir buldukça daha az yalnız hissedebilir ve problemleri sosyal medya kullanımlarını azaltabilirler.

Sonuç olarak, dijital bağımlılık ebeveynlerin çocuklarına duygusal olarak erişebilme kapasitelerini azaltmakta; bu da çocukların güvenli bağlanma, öz düzenleme ve sosyal gelişim süreçlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Hem bireysel farkındalık çalışmaları hem de toplumsal düzeyde eğitim politikalarıyla dijital okuryazarlığın artırılması, sağlıklı ebeveyn-çocuk ilişkileri için oldukça önemlidir. Aile eğitim programlarına “dijital dikkat farkındalığı” gibi konuların dahil edilmesi, dijital medya kullanımının niteliklendirilmesi ve aile içi ilişkilerin güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Dijital teknolojilerin günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesiyle birlikte ebeveynlik pratikleri de dönüşüme uğramaktadır. Bu dönüşümün en dikkat çekici sonuçlarından biri, ebeveynlerin dijital cihazlara olan aşırı bağımlılıklarının çocuklarıyla kurdukları ilişkiler üzerinde oluşturduğu olumsuz etkidir. Bu çalışmada, ebeveynlerin dijital bağımlılık düzeylerinin, çocuklarının duygusal ihtiyaçlarına karşı gösterdikleri duyarlılığı ve erişilebilirliklerini nasıl etkilediği çeşitli araştırmalar ışığında ele alınmıştır.

Elde edilen bilgiler doğrultusunda, dijital bağımlılığın sadece ebeveynlerin bireysel yaşam kalitelerini değil, aynı zamanda çocuklarıyla olan etkileşimlerinin niteliğini de olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Dijital ekranlara odaklanmış bir ebeveynin, çocuğunun duygusal sinyallerini yeterince fark edememesi, çocuğun kendini değersiz hissetmesine, duygusal ihmal yaşamasına ve sağlıklı bir bağlanma geliştirememesine neden olabilmektedir. Bu durum, çocuğun ileriki yaşantısında karşılaşılabileceği duygusal, sosyal ve davranışsal sorunların temelini oluşturabilecek niteliktedir.

Çalışmada dikkat çeken bir diğer önemli bulgu ise dijital bağımlılığın, ebeveynin kendi psikolojik ihtiyaçlarını dijital ortamda karşılamaya çalışmasından kaynaklanıyor olabileceğidir. Ebeveyn, stresini azaltmak, sosyal bağlantılar kurmak ya da yalnızlık hissini gidermek adına dijital ortamlara yönelirken, farkında olmadan çocukla olan ilişkisinin kalitesini ikinci plana atabilmektedir. Bu da zamanla hem ebeveynin hem de çocuğun duygusal doyumunu azaltan bir sürece dönüşmektedir.

Tüm bu bulgular ışığında, dijital bağımlılık çağında sağlıklı ebeveyn-çocuk ilişkileri kurabilmenin yolu, ebeveynin farkındalık kazanması, dijital araçlarla kurduğu ilişkiyi dengelemesi ve çocuklarının duygusal ihtiyaçlarına zamanında ve yeterli biçimde karşılık verebilmesinden geçmektedir. Ebeveynliğin temel unsurlarından biri olan duygusal erişilebilirlik, yalnızca çocuğun gelişimi için değil, aile içi bağların güçlenmesi açısından da kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, dijital bağımlılıkla mücadele, sadece bireysel bir problem olarak değil, aile sağlığı ve toplum refahı açısından da ele alınması gereken önemli bir konudur.

KAYNAKÇA

- [1] Akça, K., & Bayrakçı, E. (2024). Problemlili medya kullanımı ve dijital ebeveynlik: Annelerin bakış açısı. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 429–444.
- [2] Akkoyun, S., & Arslan, F. T. (t.y.). Ebeveynlerin dijital ebeveynlik farkındalık ve internet bağımlılığı düzeylerinin incelenmesi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(2), 120–131.
- [3] Arslan, E., & Köse, M. (2022). Annelerin akıllı telefon bağımlılığı ile ebeveynlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(1), 1–10.
- [4] Baloğlu, E. (2023). Instagram çağının dijital ebeveynleri: Sharenting bağlamında bir inceleme. *TRT Akademi*, 8(19), 766–785.

- [5] Bayrakçı, F., & Çelik, D. E. (t.y.). Ebeveyn öz-yeterliği ile paylaşan-ebeveynlik arasındaki ilişkide sosyal karşılaştırmanın aracı rolü.
- [6] Bayzan, Ş., Yıldırım, Ö., Karakuş, T., et al. (2023). Türkiye’deki çocukların internet kullanım alışkanlıkları ve dijital okuryazarlık becerileri üzerine bir araştırma. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 1331–1364.
- [7] Bostancı, M. (2023). Dijital dünyada ebeveynlik. *TRT Akademi*, 8(19), 982–991.
- [8] Çelik, A., & Bozkurt, M. (2023). Ebeveyn duygusal erişilebilirliği ve sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide yalnızlığın aracı rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 89–108.
- [9] Çelik, E., Özer, Z. Y., & Özcan, S. (2021). Okul öncesi çocukların ekran kullanım sürelerinin ebeveyn ekran kullanım alışkanlıkları ve aile işlevleri ile ilişkisi. *Çukurova Medical Journal*, 46(1), 343–351.
- [10] Dadandı, İ., & Aydın, F. (2024). Ebeveyn duygusal erişilebilirliği ve sosyal medya bağımlılığı: Yalnızlığın aracı rolü. *SDU International Journal of Educational Studies*, 11(2), 84–97.
- [11] Demir, D., & Can, N. (2023). Ebeveynlerin dijital ebeveynlik farkındalık ve internet bağımlılığı düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 254–269.
- [12] Demirbağ, S., Ergin, D., Karaarslan, D., & Çelasin, N. Ş. (2023). Annelerin akıllı telefon bağımlılığı ile ebeveynlik düzeyleri arasındaki ilişki: Kesitsel bir çalışma. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(2), 263–270.
- [13] Dilber, F. (2019). Aile içi iletişimde sosyal medya: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 334–381.
- [14] Domoff, S. E., Radesky, J. S., Harrison, K., Riley, H., Lumeng, J. C., & Miller, A. L. (2019). A naturalistic study of child and family screen media and mobile device use. *Journal of Child and Family Studies*, 28(2), 401–410.
- [15] Elbaş, T. D. (2024). Anaokuluna devam eden çocukların ebeveynlerinin ebeveyn öz yeterlik düzeyleri ile sosyal medya kullanımı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sosyal Gelişim Dergisi*, 2(2), 19–30.

- [16] Emre, M. (2024). Annelerdeki sosyal medya bağımlılığının çocuk-anne ilişkisine etkisinin araştırılması.
- [17] Furuncu, C. (2019). Problemlili Medya Kullanım Ölçeği Türkçe formunun geçerlilik güvenirlik çalışması: Çocuklarda ekran bağımlılığı ölçeği ebeveyn formu [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi].
- [18] Gökçe, A., Arslan, İ., Ülgen Öz, S., ve ark. (2021). Yedi yaş altı çocuklarda mobil ekran maruziyeti. *Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 54(2), 188–193.
- [19] Gökçe, G. (2013). Ebeveynin duygusal erişilebilirliği ve genel psikolojik sağlık: Duygu düzenleme, kişilerarası ilişki tarzı ve sosyal desteğin rolü [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- [20] He, D., Liu, Q. Q., & Shen, X. (2021). Parental conflict and social networking sites addiction in Chinese adolescents: The multiple mediating role of core self-evaluation and loneliness. *Children and Youth Services Review*, 120, 105774.
- [21] İşleyici, B. (2024). The mediating role of psychological resilience and self-compassion in the relationship between perceived parental support and social media addiction.
- [22] Kalmus, V., & Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2020). Digital parenting: Media use and parent–child relationships. In H. Livingstone & M. Stoilova (Eds.), *Children and media in the digital age* (pp. 112–127). Routledge.
- [23] Kanbur, A. (2020). Dijital bağımlılığın okul öncesi dönemdeki çocuklarda problem davranışlarına etkisi. *Researcher*, 8(2), 207–221.
- [24] Karabulut, E. O. (2024). Sporcularda algılanan helikopter ebeveynlik tutumu ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisi. *ROL Spor Bilimleri Dergisi*, 5(2), 294–308.
- [25] Karaman, H., & Ayhan, H. (2021). Çocuğa yönelik teknolojik ihmal ve istismar. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 8(1), 43–59.
- [26] Katırcı, E. K., & Bulut, S. (2024). Sosyal medyanın çocuk ve ergenler üzerindeki etkileri: Bir literatür incelemesi. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 9(2), 125–144.
- [27] Kesici, A., & Tunç, N. F. (2020). Dijital Bağımlılık Ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 10(1), 1–20.

- [28] Kılınç, D. (2021). Ergenlerde sosyal medya bağımlılığı, aile yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluş ilişkisinin incelenmesi [Yüksek lisans tezi].
- [29] Lin, S., Yuan, Z., Niu, G., Fan, C., & Hao, X. (2023). Family matters more than friends on problematic social media use among adolescents: Mediating roles of resilience and loneliness. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1–19.
- [30] Manap, A. (2024). Dijital ebeveynlik farkındalığının çocukların duygu düzenleme becerileri üzerindeki etkisi. *Iğdır University Journal of Social Sciences*, (35).
- [31] Ocak, A., & Kol, S. (2023). Okul öncesi öğretmenlerinin eğitimde teknolojik araç gereç kullanımına yönelik tutumları ile ebeveynlerin teknoloji kullanımına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Journal of Interdisciplinary Education: Theory and Practice*, 6(2), 109–129.
- [32] Özcan, B., & Yıldız, N. (2021). Ebeveynlerin dijital bağımlılık düzeyleri ile çocukların duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişki. *İlköğretim Online*, 20(3), 1420–1430.
- [33] Öztürk, A. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde bilişim teknolojileri bağımlılığı. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 195–219.
- [34] Paslı, N., & Ziyalar, N. (2024). Üniversite öğrencilerinde ergen–ebeveyn ilişkisinin niteliği ile internet bağımlılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science*, 130(130), 345–363.
- [35] Yılmaz, B., & Gökçe, G. (2020). Ebeveyn duygusal erişilebilirliği, romantik ilişki kalitesi ve sosyal bağlılık: Yalnızlığın aracı rolü. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 243–263.

EBEVEYNLİK STRESİNİN AİLE DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ İLE İLİŞKİLİ ÇALIŞMALARIN DERLENMESİ

Ezgi Özdemir

Dokuz Eylül Üniversitesi,

ezgiturann35@gmail.com- <https://orcid.org/0009-0008-5035-6052>

Prof. Dr. Zekavet Kabasakal

Dokuz Eylül Üniversitesi,

zekavet.kabasakal@deu.edu.tr- <https://orcid.org/0000-0002-3450-1060>

ÖZET

Ebeveynlik, bireylerin üstlenmesi gereken yeni sorumluluklar ve rollerle birlikte, genellikle önemli bir stres kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Bireyler anne baba olmanın getirdiği sorumlulukları yerine getirmede güçlük yaşadıklarında ebeveynlik stresi geliştirirler. Bireylerin özellikleri, çocuğun kişilik ve gelişim özellikleri, ekonomik durum, günlük yaşam stresleri vb. ebeveynlik stresini etkiler. Bu çalışmanın amacı, ebeveynlik stresinin ebeveynlerin ilişkileri ve ebeveyn çocuk ilişkisine etkisinin incelenmesidir. Belirtilen amaç doğrultusunda çalışmaların tespit edilmesi için sistematik derleme yöntemine uygun olarak veri tabanlarından (Google Akademik, DEÜ Kütüphane, Social Science Research Network, YÖK Ulusal Tez Merkezi vb.) Farklı anahtar kelimeleri (Ebeveynlik, ebeveynlik stresi, ebeveyn ve çocuk vb.) aratarak 38 araştırma bulunup 22 araştırma dahil edilmiştir. Erişilen çalışmalarda 22 yurt içi alan yazısı yer almaktadır.

Yapılan araştırmaların sonucunda ebeveyn stresinin ebeveyn çocuk ilişkisini ve eşlerin birbirleriyle olan ilişkisini etkilediği ortaya çıkmıştır. Ebeveynlik stresi yüksek olan bireylerin ebeveyn çocuk ilişkisine olumsuz yansıdığı ve çocuklarıyla negatif ilişki geliştirebildikleri, aynı zamanda eşlerin evlilik doyumlarını da olumsuz etkilediği görülmüştür. İncelenen araştırmalar neticesinde ebeveynlik stresi ile ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla anneleri kapsadığı babaların yaşadığı ebeveyn stresi ile ilgili çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüş olup babalarında çalışmalara dahil edilmesi önerilir. Alan yazın tarandığında ebeveynlik stresinin eşler arasındaki iletişime etkisi üzerine de çalışmaların yetersiz olduğu bu alandaki spesifik çalışmaların artması önerilir.

Anahtar Kelimeler: Ebeveynlik, Ebeveynlik Stresi, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi, Anne baba ilişkisi

1. GİRİŞ

İnsanların yaşamında aile olmak önemli dönüm noktalarından biri olmaktadır. Başlı başına aile olmak bazı sorumluluklar getirirken, bir de çocuk sahibi olup ebeveyn olmak bireylerin sorumluluklarını arttırmaktadır. Ebeveynlik hem değerli hem de çeşitli zorluklar içeren karmaşık bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Reilly, Entwisle ve Doering, 1987). Bu süreçle birlikte, ebeveynler yeni görev ve sorumluluklar üstlenmek durumunda kalmaktadır. Çocuğun aileye katılmasıyla birlikte onun bakımını üstlenmek, ihtiyaçlarını karşılamak, ebeveynlik alt sistemine uyum sağlamak ve aynı zamanda eş alt sistemini sürdürebilmek ebeveynler için yeni sorumluluk alanları oluşturmaktadır. Ebeveynlerin bu yeni sorumlulukları yerine getirirken zorlanmaları ise ebeveynlik stresinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Deater-Deckard, 1998).

Ebeveynlik stresi, çocuk bakımına ilişkin sorumlulukların ebeveynin fiziksel ve duygusal kaynaklarını zorlaması sonucu oluşan çok yönlü bir zorlanma biçimi olarak tanımlanmaktadır (Abidin, 1992). Bu stresin yalnızca bireysel özelliklerle sınırlı olmadığı, çevresel ve psikososyal faktörlerden de etkilendiği belirtilmektedir. Crnic ve Low (2002), ebeveynlik stresinin temelini çocuğun gelişimsel ihtiyaçları ile ebeveynin bu ihtiyaçlara karşılık verebilme kapasitesi arasındaki dengenin bozulmasına dayandırmaktadır. Özellikle çocuk bakımındaki karmaşıklık, sosyal destek yetersizliği ve maddi zorluklar bu dengesizliği artırarak stres seviyesini yükseltebilmektedir. Dolayısıyla ebeveynlik stresinin, bireysel özellikler, çevresel koşullar ve psikolojik süreçlerin etkileşimiyle şekillenen çok boyutlu bir olgu olduğu kabul edilmektedir.

Ebeveynliğe dair bireysel algılar da stres düzeyinde belirleyici olabilmektedir. Anne ve babaların ebeveynlik sürecine dair algıları ne kadar zorlayıcıysa, deneyimledikleri stres düzeyi de o denli artmaktadır (Dunning ve Giallo, 2012). Belsky (1984) ise ebeveynlik stresinin, bireylerin geçmiş deneyimleri, kişilik özellikleri, evlilik ilişkileri, iş hayatı, sosyal destek düzeyleri ve çocuğun bireysel özellikleri gibi birçok etkene bağlı olarak farklılık gösterebildiğini ifade etmektedir.

Abidin (1995), ebeveynlik stresine yol açan etkenleri üç ana başlık altında toplamıştır: çocuğa özgü özellikler, ebeveynin bireysel nitelikleri ve demografik-günlük yaşam koşulları. Çocuğa özgü faktörler arasında gelişimsel riskler, hareketlilik, dürtüsellik ve uyum problemleri yer almaktadır. Ebeveyne ait özellikler ise; çiftler arası iletişim biçimi, psikolojik dayanıklılık, depresyon düzeyi ve ebeveynlik algısı gibi faktörleri kapsamaktadır. Günlük ve demografik yaşam koşullarına bağlı stres kaynakları arasında ise sağlık sorunları, taşınma, iş değişikliği, boşanma ve sosyal destek ağlarının zayıflığı sayılmaktadır. Tüm bu unsurlar, sağlıklı bir aile yapısının sürdürülebilmesi açısından kritik öneme sahiptir (Aydoğan & Özbay, 2017).

Ebeveyn stresi kişilerin kendisini etkilediği gibi aile içindeki dinamikleri de etkilemektedir. Araştırmalar, yüksek ebeveynlik stresi yaşayan bireylerde olumsuz ebeveyn tutumlarının daha sık görüldüğünü ve bu durumun çocukların davranışları üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini ortaya koymaktadır (Putnick vd., 2018; Huth-Bocks ve Hughes, 2008). Ayrıca yapılan araştırmalarda ebeveyn stresi yaşayan ebeveynlerin, özellikle erken çocukluk döneminde olan çocuklarıyla olan etkileşimini olumsuz yönde şekillendirdiği belirtilmiştir.

(Crnic, Gaze ve Hoffman, 2005). Aydoğan (2014), yaptığı araştırmada ebeveynlik stresinin, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin yanı sıra ebeveynler arası iletişimi de olumsuz etkileyerek aile işlevselliğinde bozulmalara neden olabileceğini ifade etmiştir. Değinildiği üzere ebeveynlik stresi yalnızca bireyi değil, aynı zamanda aile içi dinamikleri de etkilediği görülmektedir.

Buna ek olarak, alan yazında sosyal desteğin ebeveynlik stresıyla başa çıkmada önemli bir rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır (Aydoğan, Özbay, 2017). Anneler, ailedeki bireyleri anlayışlı ve yakın gördüklerinde, ebeveynlik streslerinin daha düşük olduğu gözlemlenmektedir (Margarit ve Kleitman, 2006). Tahmassian ve arkadaşları (2011), İranlı anneler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada, annelerin öz-yeterliliklerinin ve aldıkları sosyal desteğin artmasıyla birlikte ebeveynlik stresinin azaldığı sonucuna varmışlardır.

Ebeveynlik stresi annede de babada da etkili olabilir; ancak cinsiyet rolleri ebeveynlik sorumluluklarını belirleyerek hissedilen stresi etkileyebilir (Çalışkan, 2020). Bu durum kadınların erkeklere kıyasla bazı dezavantajlar yaşayabileceğini düşündürmektedir.

Sıklıkla karşılaşılan bir olgu olmasına rağmen, ebeveynlik stresi doğru biçimde yönetilmediğinde çocuk gelişimi, ebeveynin ruhsal durumu ve genel aile yapısı üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir (Bulut Ateş ve Kurt, 2018). Bu doğrultuda, ebeveynlik stresini artıran ve özellikle değiştirilebilir nitelikte olan etkenlerin belirlenmesi, ebeveynlerin stresle daha sağlıklı baş etme yöntemleri geliştirebilmeleri açısından oldukça önemlidir (Çalışkan, 2020).

Literatürde ebeveynlik stresinin çocuk gelişimi üzerindeki etkileri sıklıkla ele alınsa da stresin aile dinamikleri üzerindeki etkileri üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, mevcut çalışmanın amacı ebeveynlik stresinin aile dinamikleri üzerindeki etkilerini sistematik biçimde inceleyerek, alana katkı sağlayacak öneriler sunmaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır. Sistematik derleme yöntemi, belirli bir konuya ilişkin yapılan araştırmaların, uygun örneklem ve anahtar kelimeler kullanılarak analiz edilmesidir (Özmen ve Koyuncu, 2023). Yapılan çalışmada, sistematik derleme yöntemine uygun olarak veri tabanlarından (Google Akademik, DEÜ Kütüphane, YÖK Ulusal Tez Merkezi vb.) yararlanılmıştır. Farklı anahtar kelimeler kullanılarak (Ebeveynlik, Ebeveyn Stresi, Ebeveyn ve çocuk, Ebeveyn ve çocuk ilişkisi vb.) literatür tarama şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar gerçekleştikten sonra 38 araştırma bulunmuş 22 araştırma çalışmaya dahil edilmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Ebeveynlik stresini ele alan çalışmalar

Araştırma Adı	Yazar(lar) ve Yıl	Çalışma Grubu	Ülke	Değişkenler	Veri Toplama Araçları	Araştırma ve Veri Analiz Yöntemi
A1/Ebeveynlik Stres Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması	Didem AYDOĞA N ve Yaşar ÖZBAY (2017)	En az bir çocuğa sahip olan 307 evli birey	Türkiye	-	Ebeveynlik Stres Ölçeği	Nicel araştırma yöntemi
A2/ Annelerin Algıladıkları Sosyal Destek ile Ebeveynlik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	Burcu BAĞCI ÇETİN (2023)	Aydın ili Efeler ilçesinde bulunan anaokullarında eğitim gören 5-6 yaş grubu çocukların annelerinden katılımcı olmaya gönüllü 306 anne	Türkiye	Algılanan sosyal destek, Algılanan sosyal destekten memnuniyet, Annenin çalışma durumu, Ebeveynlik stresi	Kişisel Bilgi Formu, Yenilenmiş Anne-Baba Sosyal Destek Ölçeği ve Anne-Baba Stres Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi
A3/ Boşanmış Annelerin Ebeveynlik Stresleri ile Kişilik Özellikleri, Algıladıkları Sosyal Destek ve Ebeveyn Rolüne İlişkin Kendilik Algıları Arasındaki İlişki	Hüdayar Cihan, Humeyra Karatatar Karagöz, Esra Çalık Var (2021)	Boşanmanın üzerinden en az dört ay geçtikten sonra eşinden resmi olarak boşanmış, çocuğun velayetini elinde bulunduran ve çocukları	Türkiye	Ebeveynlik stresi, algılanan sosyal destek, Ebeveynlik rolüne ilişkin kendilik algısı, Kişilik özellikleri	Araştırmacılar Tarafından Hazırlanan Demografik Bilgi Formu ve Sıfat Temelli Kişilik Testi, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği, Ebeveyn Rolü Benlik Algısı Ölçeği ve	Nicel ve Nitel Araştırma Yöntemi

		18 yaşından küçük olan 128 anne			Ebeveynlik Stres Ölçeği	
A4/ Covid-19 Kapanması Sırasında Ebeveyn Stresi ve Ebeveyn-Çocuk İlişkileri	Selen DEMİRT AŞ ZORBAZ, Semra KİYE (2023)	0-6 yaş arası çocuğu olan 429 ebeveyn	Türkiye	Ebeveyn Stresi, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi, Covid 19 Kaygısı, Kapanma Süresi	Anne-Baba Stres Ölçeği, Çocuk Anne Baba İlişki Ölçeği, Kişisel Bilgi Formu	Nitel Araştırma Yöntemi
A5/Covid-19 Sürecinde Dijital Ebeveynlik ile Anne-Baba Stresi Arasında İlişkilerin İncelenmesi	Fikri Keleşoğlu, Fatıma Firdevs Adam Karduz (2020)	Sakarya’da yaşayan 454 ebeveyn	Türkiye	Dijital Ebeveynlik Farkındalığı, Covid-19 Sürecindeki Duygu Durumları, Anne Baba Stresi	Kişisel Bilgi ve Anket Formu, Dijital Ebeveynlik Farkındalık Ölçeği ve Anne Baba Stres Ölçeği	Nitel Araştırma Yöntemi
A6/Çiftlerde İlişkisel Yılmazlığın Ebeveynlik Stresi, İlişkisel Başa Çıkma, İlişkisel Profesyonel Yardım Arama ile İlişkisi	Didem Aydoğan (2014)	Çocuk Sahibi ve En Az Sosyal Ekolojik Bağlamda Bir Riske Sahip Olan 229 Evli Çift (N=458)	Türkiye	İlişkisel Yılmazlık, İlişkisel Başa Çıkma, Ebeveynlik Stresi ve İlişkisel Profesyonel Yardım Aramayla İlişkisi	İlişkisel Yılmazlık Ölçeği, İlişkisel Profesyonel Yardım Arama Ölçeği, Ebeveynlik Stres Ölçeği, İlişkisel Başa Çıkma Ölçeği	Nitel ve Nitel Araştırma Yöntemi
A7/Ebeveynlerin İyi Oluşlarında Bilinçli Farkındalık, Öz Anlayış ve Ebeveynlik Stresinin Rolü: Bursa İli Örneği	Ahmet Öztürk (2022)	2020-2021 yılı bahar döneminde Bursa ili sınırlarında yaşayan normal gelişim	Türkiye	Bilinçli Farkındalık, Öz-Anlayış, Ebeveynlik Stresi, Ebeveyn Rolü, Yaş, Eğitim Düzeyi,	Demografik Bilgi Formu, Kişiler Arası İlişkilerde Affetme Ölçeği, PERMA İyi Oluş Ölçeği, Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Öz-	Nitel ve Nitel Araştırma Yöntemi

		gösteren 6-14 yaş arası çocuğa sahip 785 (449 anne, 336 baba) ebeveyn		Algılanan Sosyoekonomik Durum, Çalışma Durumu, İyi Oluş Düzeyi	Anlayış Ölçeği ve Anne Baba Stres Ölçeği	
A8/ Ebeveynlik Stresi ile Evlilik Doyumu Arasındaki İlişkide Evlilik Çatışması Ve Bilişsel Duygu Düzenlemenin Rolünün İncelenmesi: Bir Düzenlenmiş Aracılık Analizi	Yusuf Ziya KOÇ (2023)	On sekiz yaşından küçük en az bir çocuğu olan 612 evli birey	Türkiye	Ebeveynlik Stresi, Evlilik Çatışması, Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri, Evlilik Doyumu	Anne-Baba Stres Ölçeği, Evlilik Yaşam Anketi, Evlilik Yaşam Ölçeği, Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği,	Nitel Araştırma Yöntemi
A9/ Ebeveynlik Stresini Yordamada Annelik Algısı ve Eş Desteği	Fatoş Bulut Ateş, İdil Eren Kurt (2018)	500 evli ve çocuk sahibi anne	Türkiye	Annelik Algısı, Eş Desteği, Ebeveynlik Stresi	Anne-Baba Stres Ölçeği, Anneliğe Yönelik Tutum Ölçeği-Anne Formu, Eş Destek Ölçeği	Nitel Araştırma Yöntemi
A10/ Ebeveynlik Stresinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi	Kadriye Özyazıcı, Yekta Yaray (2022)	0-18 yaş aralığında çocuğu olan 401 gönüllü ebeveyn	Türkiye	Ebeveynlerin Cinsiyeti, Sahip Olunan Çocuk Sayısı, Çocukların Yaşları, Eşlerin Çocukların Bakımı ve Eğitim Sorumluluklarını Paylaşım Derecesi, Çocuk ile İlgili Kaygı Verici Durumlar,	“Demografik Bilgi Formu” ve “Ebeveynlik Stres Ölçeği”	Nitel Araştırma Yöntemi

				Ebeveynlik Stresi		
A11/ Ergen annelerine uygulanan Ebeveyn Stresini Yönetme Programı'nın Etkililiği	Neslihan ARICI ÖZCAN, Reyhan ARSLAN (2018)	16 anne ve 16 ergen	Türkiye	Ebeveyn Stresi Yönetme Programı (ESYP), Ebeveyn Mantıkdışı İnanç Düzeyleri, Ergenlerin Anne Baba Beklentilerine İlişkin Stres, Anne-Babalık Stres Düzeyleri, Ergenlerin Mantıkdışı İnanç Düzeyleri	Anne-Baba Stres Ölçeği, Anne-Babaların Akılcı Olmayan İnanç Ölçeği, Anne Baba Beklenti ve Ergenlerde Mantıkdışı İnanç Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi
A12/ Farklı Gelişen Çocukların Ebeveynlerinde Öz Duyarlılık ve Aile Desteği Algısının Ebeveyn Stresi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi	Duygu BAKIR (2020)	İstanbul ilinde bir özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde çocuğu özel eğitim gören 180 birey	Türkiye	Ebeveynleri öz duyarlılık düzeyi, aile destek düzeyleri, ebeveyn stresi	Öz-Duyarlılık Ölçeği, Aile Sosyal Destek Ölçeği, Ebeveyn Stres İndeksi Kısa Form	Nicel Araştırma Yöntemi
A13/ Koronavirüs Pandemisinde Annelerin Ebeveynlik Stresleri, Aile Dayanıklılıkları ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişkiler	Berfin Sude İLDENİZ, Gülçin KARADE NİZ (2022)	Normal gelişim gösteren 3-6 yaş arası çocuğu olan yaş aralığı 22-48 arasında değişen 303 anne	Türkiye	Ebeveynlik stresleri, aile dayanıklılıkları ve çocuk yetiştirme tutumları	Demografik Bilgi Formu, Aile Yılmazlık Ölçeği, Ebeveynlik Stres Ölçeği, Ebeveyn Tutum Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi

A14/ Otizm spektrum bozukluğu tanılı çocuğa sahip annelerin ebeveynlik stresi ve çocuk sahibi olma motivasyonları	Ayşenur Karpuzluk , Ayşe Akalın (2024)	OSB'li 165 çocuğun annesi	Türkiye	Anne Yaşı, Anne Eğitim, Gelir Düzeyi, OSB'li Çocuğun Doğum Sırası, OSB'nin Başka Çocuk Sahibi Olma Kararını Etkileme Durumu, Ebeveynlik Stresi, Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu	Anket Formu, Ebeveynlik Stresi İndeksi-Kısa Formu ve Çocuk Sahibi Olma Motivasyonları Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi
A15/ Serebral Palsili Çocukların Fonksiyonel Seviyeleri ve Ekstremit Etkilerinin Ebeveynlik Stres Düzeyine Etkileri	Şebnem AVCI, Merve TAŞCI FENER, Akmer MUTLU (2021)	4-12 yaş arası, 73 spastik serebral palsili çocuk ve ebeveynleri	Türkiye	Yaş, Eğitim seviyesi, Ebeveynlik stresi, Çocukların fonksiyonel seviyeleri, Çocukların Ekstremit Etkilerinin Dağılımları	Kaba Motor Fonksiyon Sınıflandırma Sistemi, El Becerileri Sınıflandırma Sistemi, İletişim Fonksiyon Sınıflandırma Sistemi, Ebeveyn Stres İndeksi Kısa Formu	Nicel Araştırma Yöntemi
A16/ Tek Çocuklu Ailelerde Ebeveynlik Stresinin Psikolojik Esneklik ve Eş Desteği İle İlişkisi	Melike Nur Çalışkan (2020)	Ankara'nın Çankaya ilçesinde, tek çocuğa sahip ve çocuğu ilköğretim düzeyinde öğrenim gören 216'sı anne ve 204'ü baba olmak	Türkiye	Psikolojik esneklik düzeyi, algılanan sosyal destek, cinsiyet, ebeveynlik stresi, yaş	Kişisel Bilgi Formu, Anne Baba Stres Ölçeği, Kabullenme ve Eylem Ölçeği II ve Eş Desteği Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi

		üzere toplam 420 ebeveyn				
A17/ Ebeveyn Tükenmişliği, Ebeveyn Stresi ve İlişkisel Yılmazlığın Sosyodemografik Değişkenler Açısından İncelenmesi	Tuğba DİNÇ (2021)	2020-2021 eğitim- öğretim yılında Ankara'daki özel ve devlet okullarında tüm kademelerde eğitim görmekte olan öğrencilerin velilerinden oluşan toplam 350 anne ve 160 baba olmak üzere toplam 510 ebeveyn	Tür kiy e	Ebeveyn tükenmişliği, ebeveyn stresi ve ilişkisel yılmazlık, cinsiyet,	Ebeveyn Tükenmişliği Ölçeği, Ebeveynlik Stres Ölçeği, İlişkisel Yılmazlık Ölçeği, Kişisel Bilgi Formu	Nicel Araştır ma Yöntem i
A/18 4-6 Yaş Aralığında Çocuğu Olan Annelerin Ebeveynlik Stres Düzeylerinin Dijital Oyun Rehberlik Stratejilerini Yordayıcı Rolü	Burcu Bağcı ÇETİN (2024)	4-6 yaş aralığında çocuğu olan katılımcı olmaya gönüllü 171 anne	Tür kiy e	Ebeveynlik Stres Düzeyleri, Dijital Oyun Ebeveyn Rehberlik Stratejileri	Genel Bilgi Formu, Anne- Baba Stres Ölçeği ve Dijital Oyun Ebeveyn Rehberlik Stratejileri Ölçeği	Nicel Araştır ma Yöntem i

Çizelge 1 incelendiği üzere A2, A4, A13, A18, kodlu çalışmalar incelendiğinde örnekleme okul öncesi çocuğa sahip ebeveynler oluşturmaktadır. A1, A5, A6, A9, A12 kodlu araştırmalar ise ebeveynlerin sahip oldukları çocuklarla ilgili herhangi bir yaş belirtmemişlerdir. A3 kodlu

araştırmanın örneklemini boşanmış ebeveynler oluşturmuşken, A1, A6, A8, A9 kodlu araştırmalar evli ebeveynlerin oluşturduğu örneklem almışlardır. A12, A14, A15 kodlu araştırmalar farklı gelişim gösteren çocuklara sahip ailelerden örneklem oluşturmuştur. A1 kodlu araştırma da “Ebeveynlik Stres Ölçeğinin” geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. A2 kodlu araştırma, okul öncesi dönemde çocuğu bulunan annelerin algıladıkları sosyal destek ile ebeveynlik stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesini ve bu iki değişkenin, annelerin çalışma durumu değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesini amaçlanmıştır. A3 kodlu araştırmada boşanmış annelerin, ebeveynlik stresleri ile algıladıkları sosyal destek, kişilik özellikleri ve ebeveyn rolüne ilişkin kendilik algıları arasındaki ilişki incelenmiştir. A4 Kodlu araştırmada Covid-19 sürecinde evde çocuklarıyla vakit geçiren ebeveynlerin, Covid-19 kaynaklı kaygı düzeylerinin, kapanma süresinin ve ebeveynlik stresinin, çocuklarıyla yaşadıkları çatışmalara ve geliştirdikleri olumlu ilişkilere olan etkisi araştırılmıştır. A5 kodlu araştırmada Covid-19 sürecinde dijital ebeveynliğin farkındalığı ile ebeveynlik stres ilişkisi ve ebeveynlik stresinin farklılaşmasına sebep olan değişkenlerin neler olduğuna yönelik çalışma yürütülmüştür. A6 kodlu araştırmada ilişkisel yılmazlığın ilişkisel başa çıkma, ebeveynlik stresi ve ilişkisel profesyonel yardım arama gibi değişkenlerle ilişkisinin incelendiği çalışmadır.

A7 kodlu araştırmada Bursa ili örneği üzerinden ebeveynliğin iyi oluşlarının bilinçli farkındalık düzeyinin öz-anlayış, ebeveynlik stresi, ebeveyn rolü, yaş, eğitim düzeyi, algılanan sosyoekonomik durum, çalışma durumu gibi değişkenlerle ilişkisinin araştırıldığı çalışmadır. A8 kodlu araştırmada ebeveynlik stresi ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilik çatışması ve bilişsel duygu düzenlemenin rolünün incelendiği çalışmadır. A9 kodlu araştırma ebeveynlik stresini yordamada annelik algısı ve eş desteği incelenmiştir. A10 kodlu araştırmada ebeveynlik stresini; ebeveynlerin cinsiyeti, sahip olunan çocuk sayısı, çocukların yaşları, eşlerin çocukların bakımı ve eğitim sorumluluklarını paylaşım derecesi, çocuk ile ilgili kaygı verici durumlar gibi değişkenlerle incelendiği bir araştırmadır. A11 kodlu araştırma “Ebeveyn Stresi Yönetme Programı (ESYP)” etkililiği ebeveyn mantıkdışı inanç düzeyleri, ergenlerin anne baba beklentilerine ilişkin stres, anne-babalık stres düzeyleri, ergenlerin mantıkdışı inanç düzeyleri gibi değişkenler üzerinden ele alınmıştır. A12 kodlu araştırmada ise farklı gelişen çocukların ebeveynlerinde öz duyarlılık ve aile desteği algısının ebeveyn stresi üzerindeki etkisinin incelendiği bir çalışmadır.

A13 kodlu araştırmada Covid-19 sürecinde annelerin yaşadığı ebeveynlik stresleri, aile dayanıklılıkları ve çocuk yetiştirme tutumları değişkenleri ile ilişkilerini ele alan çalışmadır. A14 kodlu araştırmada otizm spektrum bozukluğu tanılı çocuğa sahip annelerin ebeveynlik stresi ve çocuk sahibi olma motivasyonları arasındaki ilişkiyi inceleyen ve anne yaşı, anne eğitim ve gelir düzeyi, OSB tanısı alan çocuğun doğum sırası gibi değişkenleri ele alan çalışmadır. A15 kodlu araştırmada serebral palsili çocukların fonksiyonel seviyeleri ve ekstremitte dağılımlarının ebeveynlik stres düzeyine etkileri inceleyen ve yaş, eğitim seviyesi gibi değişkenlere yer veren çalışmadır. A16 kodlu araştırmada ise tek çocuklu ailelerde ebeveynlik stresini psikolojik esneklik düzeyi, algılanan sosyal destek, cinsiyet, yaş gibi değişkenlerle ilişkisini araştıran çalışmadır. A17 kodlu çalışma ise sosyodemografik değişkenler açısından ebeveyn tükenmişliği, ebeveyn stresi ve ilişkisel yılmazlığı inceleyen

çalışmadır. Son olarak A18 kodlu çalışma ise ebeveynlik stres düzeylerinin dijital oyun rehberlik stratejilerini yordayıcı rolü üzerine çalışma yapılmıştır. Literatür taramasında ebeveynlik stresinin kavramsal boyutlarını doğrudan ele alan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar genelde ebeveyn stresini tek başına incelemek yerine, başka faktörlerle (sosyal destek, çocuğun yaşı, çocuğun gelişimsel özellikleri, ekonomik durum vb.) ilişkisi veya etkileri üzerinden değerlendirmektedir. Ve ebeveyn stresini izleyen çalışmalara bakıldığında genelde annelerin yaşadığı stres üzerinde durdukları görülmüştür. Çizelge 1 de bulunan araştırmaların hepsi Türkiye sınırları içerisinde gerçekleşmiştir.

Çizelge 2. Aile Dinamiklerinin Birbirleriyle Olan İlişkilerini Ele Alan Çalışmalar

Araştırma Adı	Yazar(lar) ve Yıl	Çalışma Grubu	Ülke	Değişkenler	Veri Toplama Araçları	Araştırma ve Veri Analiz Yöntemi
B1/Anne-Baba Çocuk İlişkileri: Bir Meta-Sentez Çalışması	Aslı Kırman, Özcan Doğan (2017)	0-6 yaş çocuğu olan ebeveynler	Türkiye	Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirme Tutumları, Sosyodemografik Özellikleri, Çocukların Sosyal Becerileri, Davranış Problemleri	-	Meta-Sentez Yöntemi
B2/ Çalışan Babaların Stres Düzeyleri ile Baba-Çocuk İlişkisi Arasındaki İlişki	Eda Sıla Peker, Erhan Alabay (2023)	İstanbul ilinde yaşayan ve aktif olarak çalışma hayatında yer alan toplam 220 baba	Türkiye	Yaş, Medeni durum, Gelir durumu ve Çocuğun okul öncesi eğitime devam ediyor olması, İş ve ev içi stres düzeyi	Demografik Bilgi Formu, Anne-Baba Stres Ölçeği, İş Stresi Ölçeği-20 ve Çocuk Ebeveyn İlişki Ölçeği- Baba Formu	Nicel araştırma yöntemi

B3/ Ebeveyn-Çocuk İlişkisinin Okul Öncesi Dönem Çocukların Psikososyal Gelişimlerini Yordaması	Esra DERELİ, Büşra Meryem DERELİ (2017)	Eskişehir’ de anaokulun a devam eden 4- 5 yaş aralığında, 210 çocuk	Türkiye	Anne-babanın öğrenim düzeyi ve ailenin gelir düzeyine, Ebeveyn-Çocuk İlişkisi, Çocukların Psiko-Sosyal Gelişimi	Veriler Demografik Bilgi Formu; Ebeveyn – Çocuk İlişkisi Ölçeği; Okul Öncesi Çocuklar için Psikolojik Gözlem Formu Ölçeğinin Psiko-sosyal Gözlem Alt Boyutu	Nicel araştırma yöntemi
B4/ Kronik Hastalığa Sahip Çocuğu Olan Ailelerde Ebeveyn-Çocuk İlişkisi: Sosyal Destek ve Ebeveyn Öz Yeterliği	Mine Nur ÇAKIR, Evrim KIZILER (2022)	Çocukluk dönemi kronik hastalığına sahip çocuklar ve bu çocukların ebeveynleri	Türkiye	Ebeveyn stresi, ebeveyn öz yeterliliği, ebeveyn çocuk ilişkisi		Meta-Sentez Yöntemi

Çizelge 2 incelendiği üzere B1 ve B4 kodlu çalışmalar incelendiğinde ikisi de derleme makalesi olup bu sebeple iki çalışmanın da doğrudan bir çalışma grubu ve veri toplama gibi geleneksel araştırma bileşenleri yer almamaktadır. Ancak B1 kodlu çalışmada 0-6 yaş çocuğu olan ebeveynlere yönelik ebeveyn tutumları ile çocukların sosyal becerileri arasındaki ilişki kapsamında inceleme yapılmıştır. Bu meta sentez çalışması Türkiye’de son on içinde yapılmış olan 1 doktora tezi, 14 yüksek lisans tezi, 15 özgün araştırma olmak üzere toplamda 30 araştırmadan yararlanılmıştır. B2 kodlu çalışmada çalışan babaların stresinin baba çocuk ilişkisine yansımaları; yaş, medeni durum, gelir durumu ve çocuğun okul öncesi eğitime devam ediyor olması, iş ve ev içi stres düzeyi gibi değişkenler açısından inceleme yapan araştırmadır. B3 kodlu çalışmada ise ebeveyn çocuk ilişkisini çocukların demografik özellikleri, anne-babanın öğrenim düzeyi ve ailenin gelir düzeyi gibi değişkenler üzerinden inceleyerek çocukların psiko-sosyal gelişimlerini yordayıp yordamadığını inceleyen bir çalışmadır. B4 kodlu çalışmada da kronik hastalığa sahip çocuğu olan ailelerin sosyal destek ve ebeveyn öz yeterliliği değişkenleri üzerinden ebeveyn çocuk ilişkisini inceleyen çalışmadır.

Çizelge 3: Çalışmaların yurt içi/ yurt dışı alan yazın dağılımı

	N*
Yurt içi alan yazın	22
Yurt dışı alan yazın	0

Araştırma Sayısı*

Çizelge 3'te "Ebeveynlik, Ebeveynlik Stresi, Ebeveyn Çocuk İlişkisi" konuları ile alakalı yurt içi ve yurt dışı çalışmalar yer almaktadır. Buna göre 22'si yurt içi alan yazısı çalışması olup yurt dışı alan yazına yer verilmemiştir.

Çizelge 4: Araştırmanın İçeriği

Araştırmanın İçeriği	N*
Ebeveynlik stresini ele alan çalışmalar	11
Covid 19 kapsamında ebeveynlik stresini ele alan çalışmalar	3
Ebeveyn-çocuk ilişkisini ele alan çalışmalar	3
Farklı gelişen çocuklara sahip ailelerin yaşadığı ebeveyn stresini ele alan çalışmalar	4

Araştırma Sayısı*

Çizelge 4' te araştırmaların içeriğinin dağılımı bulunmaktadır. Çizelgeye göre çalışma içeriğinde ebeveynlik stresini ele alan 11 çalışma, Covid19 kapsamında ebeveynlik stresini ele alan 3 çalışma, Ebeveyn-çocuk ilişkisini ele alan 3, farklı gelişen çocuklara sahip ailelerin yaşadığı ebeveyn stresini ele alan 4 çalışmaya yer verilmiştir.

Çizelge 5: Çalışmaların Türü

Çalışma Türü	N*
Makale	16
Tez	6
Yönerge- Kılavuz-Dergi-Müdahale kitabı	0

Araştırma Sayısı*

Çizelge 5'te kullanılmış olan araştırmaların türlerinin dağılımı belirtilmektedir. Çizelgedeki dağılıma göre çalışmaların 16 adeti makale, 6 adeti ise tezden oluşmaktadır.

Çizelge 6: Çalışmaların Hedef Kitle

Hedef Kitle	N*
Yalnızca okul öncesi çocuğa sahip ebeveynlere yönelik çalışma	5
18 yaşından küçük çocuklara sahip ebeveynlere yönelik çalışma	9
Farklı gelişen çocuklara sahip ebeveynlere yönelik çalışma	3

Araştırma Sayısı*

Çizelge 6'da hazırlanmış olan çalışmada kullanılan araştırmaların hedef kitlesine göre dağılımları verilmiştir. Bu çizelgedeki verilere göre çalışmalarda yalnızca okul öncesi çocuğa sahip ebeveynlere yönelik çalışma yapılan 5, 18 yaşından küçük çocuklara sahip ebeveynlere yönelik yapılan 9 çalışma, farklı gelişen çocuklara sahip ebeveynlere yönelik yapılan 6 çalışma bulunmaktadır.

Çizelge 7: Çalışmanın yapıldığı yıl aralığı

Çalışmanın yapıldığı yıl aralığı	N*
2010-2014	1
2014 -2018	5
2019-2024	16

Araştırma Sayısı*

Çizelge 7 de ebeveynlik, ebeveynlik stresi, ebeveyn çocuk ilişkisine ilişkin yapılan araştırmaların yapıldığı yıl aralıkları yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında 2010-2024 yılları arasında yapılan çalışmalar değerlendirilmektedir. Çizelge incelendiğinde bu konulara dair yapılan araştırmaların 2019-2024 yılında artış gösterdiği, bu konularda son yıllarda daha fazla çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu derlemede, ebeveynlik stresinin aile dinamiklerine etkisi incelenmiştir. Bu derleme son yıllarda yapılmış kapsamlı çalışmaları sistematik bir yaklaşımla ele almış olması nedeniyle kıymetlidir. Ancak yalnızca Türkiye de yürütülen çalışmalara odaklanması, çalışmanın genelleştirilmesi açısından sınırlıdır.

Ebeveynlik stresinin yalnızca bireyin kendisini etkileyen bir süreç olmadığı aile içindeki ilişkileri de doğrudan etkileyebileceği görülmüştür (Özyazıcı, Karay 2022). Sosyal destek, çocuğun gelişimsel ihtiyaçları, ailenin sosyoekonomik durumu, ebeveynlerin eğitim durumu gibi etmenlerin bu süreçte önemli rol oynadığı görülmüştür.

Literatür taramasında ortak sonuç sosyal desteğin ebeveyn stresinde azaltıcı etkisi olduğudur. Yapılan çalışmalarda algılanan sosyal destek düzeyi arttıkça ebeveynlik stresinin azaldığı görülmüştür (Çetin, 2023). Sosyal desteğin ebeveyn stresini azaltıcı etkisi, aile içi bağları kuvvetlendirmesi ve ebeveynlerin öz yeterlilik algılarının artmasıyla açıklanabilir. Cihan, Karagöz ve Var'ın 2021 yılında yaptıkları çalışmada özellikle boşanmış annelerde sosyal desteğin önemine vurgu yapılmıştır. Ailelere ebeveynlik stresi ile ilgili sunulacak desteklerde sosyal destek mekanizmaları için ailelerin bilinçlendirilmesi bu konuda önem arz etmektedir.

Özyazıcı ve Karay (2022) literatürden farklı olarak araştırma bulgusunda, eşlerin çocuğun bakımında ve eğitiminde sağladıkları destek ile ebeveynlerin stres düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlamamışlardır. Ancak Ateş, Kurt (2018) yaptıkları çalışmada eş desteğinin ebeveynlik stresini azalttığını ortaya koymuşlardır. Herrmann, Cleve ve Levisen (1998) yaptıkları çalışmada yine birbirini destekler nitelikte eş desteğinin ebeveynlik stresini azalttığı yönünde sonuçlar bulmuşlardır. Özyazıcı ve Karay (2022) yaptıkları çalışmada literatüre göre farklılık göstermeleri örneklem ve bağlam farklılıklarından kaynaklanabileceği düşünülmüştür.

Koç (2023) yaptığı çalışmada ebeveynlik stresi ve ebeveynlik çatışmalarının artmasıyla evlilik doyumlarının azaldığı sonucuna varmıştır. Yaşanılan bu durum ebeveynlik stresi yüksek olan ailelerde, aile içi iletişimin zayıfladığının görülmüş olması sebebi ile aile danışmanlık hizmetlerinin önemini ortaya koymaktadır.

Dinç (2021) yaptığı çalışmada erkeklerin kadınlara göre daha fazla ebeveyn stresi yaşadığını ortaya koymuştur. Alan yazın tarandığında ebeveynlik stresi yüksek olan babaların ebeveynlik becerilerinin yeterli olduğuna inanmadıkları bulgusuna ulaşılmış olup ebeveynlik stresinde babanın yaşadığı stresin de elzem olduğu görülmüştür. (McBride, 1989). Aydoğan (2014) yaptığı çalışmada erkeklerin ebeveynlik stresi azaldıkça kadınların ilişkisel yılmazlıkları azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Ancak literatür taramasında ebeveynlik stresinde genelde çalışmaların anneler üzerine yoğunlaştığı örneklemelerin çoğunu annelerin oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bulunan bulgular ışığında ebeveynlik stresini yalnızca anneler üzerinden değerlendirme yapmanın, çalışmalara olabildiğinde babaların da dahil edilmesinin, ebeveyn stresi yaşayan babaların da çalışmalarda yer almasının önemli olacağı düşünülmüştür.

Alan yazın incelendiğinde ebeveyn stresinin daha çok ebeveyn çocuk açısından incelendiği, eşlerin üzerindeki etkisine çok fazla değinilmediği gözlemlenmiştir. Bu nedenle ebeveynlik stresinin eşler üzerindeki etkisinin spesifik olarak incelenerek bununla ilgili bir çalışma yapılabilir.

Ebeveyn stresinin ebeveyn çocuk ilişkisine yansımaları üzerine çok sayıda çalışmalar yapılmıştır. Ebeveynlerin yaşadığı ebeveynlik stresi çocuğa olumsuz davranma riskini arttırdığı ve ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkiye zarar vererek çocuğun gelişimini etkilediği belirtilmiştir (Koç, Paslı 2019). Zorbaz ve Kiye (2023) yaptıkları çalışmada ebeveyn stresi ile ebeveyn-çocuk ilişkileri arasında anlamlı ilişki bulmuşlardır. Buna göre ebeveyn stresi arttıkça çocukla olan

uyuşmazlık artarken çocukla kurulan olumlu iletişim azalmaktadır. Yapılan çalışmalar ebeveynlerin çocuklarıyla olan iletişiminin sağlıklı olması ebeveyn stresinin düşük olmasıyla yakından ilişkili olduğunu gösteriyor. Bu çalışmalar doğrultusunda ebeveynlerin ebeveynlik stresiyle sağlıklı başa çıkmalarının, çocukların da sağlıklı gelişim göstermelerinde önemli bir rol oynadığı ve ebeveyn stresi ile ebeveyn çocuk ilişki arasında karşılıklı ilişki olduğu ifade edilebilir.

Araştırmada, ebeveyn stresi ile anne ve çocukların gelişimsel yetersizlikleri ile ilişkili olduğu görülmüştür. Çocuklarda görülen kronik rahatsızlıklar çocuk ve bütün aileyi, bedensel, ruhsal, toplumsal ve maddi olarak etkileyen güç bir süreçtir. Bu durum ebeveynlik rollerinde değişikliklere yol açmakta, endişe ve kaygı durumunu arttırmakta, aile işlevselliğini etkileyerek olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Çakır, Kızıler 2022). Bu bulgu; pek çok kaynakta önemle vurgulanmıştır. (Korpuzluk, Akalın, 2024; Mutlu, Fener, Avcı, 2021; Çakır, Kızıler 2022; Bakır, 2020). Bu nedenle ebeveyn çocuk danışmanlığının iyi yürütülmesi ve ebeveynlik stresi ile başa çıkma stratejilerinin geliştirilmesi ebeveyn çocuk sağlığı açısından önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, ebeveynlik stresi, bireylere getirdiği problemlerin yanı sıra aile dinamiklerini de olumsuz etkilediği görülmüştür. Ebeveynlik stresine yol açan faktörlerin neler olduğu, bunlarla başa çıkma becerilerinin oluşturulması ailenin bu konuda bilgilendirilmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle aile üyelerinin refahını artırmak ve aile birliğini sürdürebilmek için ebeveynlere yönelik destek sistemlerinin güçlendirilmesi önerilir.

KAYNAKÇA

- [1] Bağcı Çetin, B., 4-6 yaş aralığında çocuğu olan annelerin ebeveynlik stres düzeylerinin dijital oyun rehberlik stratejilerini yordayıcı rolü, *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 9(1), 13–30, 2024.
- [2] Kırman, A., ve Doğan, Ö., Anne-baba çocuk ilişkileri: Bir meta-sentez çalışması, *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 4(1), 28–49, 2017.
- [3] Bağcı Çetin, B., Annelerin algıladıkları sosyal destek ile ebeveynlik stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1–14, 2023.
- [4] Cihan, H., Karatatar Karagöz, H., ve Çalık Var, E., Boşanmış annelerin ebeveynlik stresleri ile kişilik özellikleri, algıladıkları sosyal destek ve ebeveyn rolüne ilişkin kendilik algıları arasındaki ilişki, *Yayımlanmamış çalışma*, 2021.
- [5] Demirtaş Zorbaz, S., ve Kiye, S., Covid-19 kapanması sırasında ebeveyn stresi ve ebeveyn-çocuk ilişkileri, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 298–311, 2023.

- [6] Keleşoğlu, F., ve Adam, F., Covid-19 sürecinde dijital ebeveynlik ile anne-baba stresi arasında yordayıcı ilişkiler, *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 7(2), 70–102, 2020.
- [7] Peker, E. S., ve Alabay, E., Çalışan babaların stres düzeyleri ile baba-çocuk ilişkisi arasındaki ilişki, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 10(4), 661–676, 2023.
- [8] Aydoğan, D., Çiftlerde ilişkisel yılmazlığın ebeveynlik stresi, ilişkisel başa çıkma, ilişkisel profesyonel yardım arama ile ilişkisi, Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2014.
- [9] Çetinkaya, R., Ebeveynlerin iyi oluşlarında bilinçli farkındalık, öz anlayış ve ebeveynlik stresinin rolü: Bursa ili örneği, Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2022.
- [10] Koç, Y., Ebeveynlik stresi ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilik çatışması ve bilişsel duygu düzenlemenin rolünün incelenmesi: Bir düzenlenmiş aracılık analizi, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2023.
- [11] Bulut Ateş, F., ve Eren Kurt, İ., Ebeveynlik stresini yordamada annelik algısı ve eş desteği, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2018.
- [12] Özyazıcı, K., ve Yaray, Y., Ebeveynlik stresinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 50–59, 2022.
- [13] Arıcı Özcan, N., ve Arslan, R., Ergen annelere uygulanan ebeveyn stresini yönetme programı'nın etkililiği, *Sakarya University Journal of Education*, 8(2), 40–59, 2018.
- [14] Bakır, D., Farklı gelişen çocukların ebeveynlerinde öz duyarlılık ve aile desteği algısının ebeveyn stresi üzerindeki etkisinin incelenmesi, Yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2020.
- [15] İlideniz, B. S., ve Karadeniz, G., Koronavirüs pandemisinde annelerin ebeveynlik stresleri, aile dayanıklılıkları ve çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkiler, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(26), 279–296, 2022.
- [16] Karpuzluk, A., ve Akalın, A., Otizm spektrum bozukluğu tanılı çocuğa sahip annelerin ebeveynlik stresi ve çocuk sahibi olma motivasyonları: Analitik-kesitsel bir çalışma, *Anadolu Sağlık Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 140–148, 2024.
- [17] Avcı, Ş., Taşcı, M., ve Mutlu, A., Serebral palsili çocukların fonksiyonel seviyeleri ve ekstremitte dağılımlarının ebeveynlik stres düzeyine etkileri, *Aydın Sağlık Dergisi*, 7(2), 123–140, 2021.
- [18] Çalışkan, M., Tek çocuklu ailelerde ebeveynlik stresinin psikolojik esneklik ve eş desteği ile ilişkisi, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2020.
- [19] Ediş, B., Ebeveyn zihinselleştirmesinin ebeveyn stresi üzerindeki etkisi: Ortak ebeveynliğin düzenleyici rolü, Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2023.
- [20] Dinç, T., Ebeveyn tükenmişliği, ebeveyn stresi ve ilişkisel yılmazlığın sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi, Yüksek lisans tezi, Ufuk Üniversitesi, 2021.

- [21] Dereli, E., ve Dereli, B. M., Ebeveyn-çocuk ilişkisinin okul öncesi dönem çocukların psikososyal gelişimlerini yordaması, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 227–258, 2017.
- [22] Çakır, M. N., ve Kızıler, E., Kronik hastalığa sahip çocuğu olan ailelerde ebeveyn-çocuk ilişkisi: Sosyal destek ve ebeveyn öz yeterliği, *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 48–58, 2022.
- [23] Aydoğan, D., ve Özbay, Y., Ebeveynlik stres ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması, *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 2017.
- [24] Aydoğan, D., Çiftlerde ilişkisel yılmazlığın ebeveynlik stresi, ilişkisel başa çıkma, ilişkisel profesyonel yardım arama ile ilişkisi, Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2014.
- [25] Öztürk, A., Ebeveynlerin iyi oluşlarında bilinçli farkındalık, öz anlayış ve ebeveynlik stresinin rolü: Bursa ili örneği, Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2022.
- [26] Karaca Koç, G., ve Paslı, F., Dijital topluluklara üye olan annelerin stres düzeylerinin demografik değişkenlere göre incelenmesi, *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1–21, 2019.
- [27] Reilly, T. W., Entwisle, D. R., ve Doering, S. G., Ebeveynliğe sosyalleşme: Öz değerlendirmelerin gelişimi üzerine boylamsal bir çalışma, *Evlilik ve Aile Dergisi*, 49(2), 295–308, 1987.
- [28] Deater-Deckard, K., Parenting stress and child adjustment: Some old hypotheses and new questions, *Clinical Psychology: Science and Practice*, 5(3), 314–332, 1998.
- [29] Abidin, R. R., Determinants of parenting behavior, *Journal of Clinical Child Psychology*, 21(4), 407–412, 1992.
- [30] Abidin, R. R., Parenting stress index (3rd ed.), Odessa: Psychological Assessment Resources, Inc., 1995.
- [31] Crnic, K., ve Low, C., Daily hassles and parenting, In Bornstein, M. H. (Ed.), *Handbook of parenting: Vol. 5. Practical issues in parenting* (2nd ed., pp. 243–267), Lawrence Erlbaum Associates, 2002.
- [32] Dunning, M. J., ve Giallo, R., Fatigue, parenting stress, self-efficacy and satisfaction in mothers of infants and young children, *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 30(2), 145–159, 2012.
- [33] Belsky, J., The determinants of parenting: A process model, *Child Development*, 55(1), 83–96, 1984.
- [34] Putnick, D. L., et al., Parental acceptance–rejection and children’s positive social behavior: Developmental processes across nine countries during the transition to adolescence, *Developmental Psychology*, 54(10), 1881–1890, 2018.
- [35] Huth-Bocks, A. C., ve Hughes, O. M., Yakın partner şiddeti yaşayan ailelerde ebeveynlik stresi, ebeveynlik davranışı ve çocukların uyumu, *Aile İçi Şiddet Dergisi*, 23, 243–251, 2008.

[36] Crnic, K. A., Gaze, C., ve Hoffman, C., Okul öncesi dönemde kümülatif ebeveynlik stresi: Anne ebeveynliği ve 5 yaşında çocuk davranışı ile ilişkiler, *Infant and Child Development*, 14(2), 117–132, 2005.

[37] Tahmassian, K., Anari, A., ve Fathabadi, M., Influencing factors of parental self-efficacy in mothers of 2–6 year-old children, *Journal of Family Research*, 6(4), 483–495, 2011.

ZİHİN PENCERESİ: OLUMLU DÜŞÜNME BECERİSİ VE ÖZGÜVENİN GÜCÜ WINDOW OF THE MIND: THE POWER OF POSITIVE THINKING AND SELF- CONFIDENCE

Doktora Öğrencisi, Gizem YAZGAN

Kırıkkale Üniversitesi, gizemyazgan6@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0001-5565-3912

Doktora Öğrencisi, Gizem Nurhan DAĞLI

Kırıkkale Üniversitesi, gizemnurhan@outlook.com,

ORCID ID: 0000-0001-9971-6348

Doktora Öğrencisi, İbrahim BAYAM

Kırıkkale Üniversitesi, ibrahimbym.pdr38@gmail.com,

ORCID ID: 0009-0000-0679-8840

Prof. Dr., Sevda ASLAN MUCUR

Kırıkkale Üniversitesi, svd.aslan@kku.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0001-6544-3302

Özet

Bu çalışmada yetişkin bireylerin olumsuz düşüncelerini fark etmeleri, olumlu iç konuşmalar geliştirmeleri ve özgüvenlerini artırmaları amacıyla “Zihin Penceresi” adlı sekiz oturumluk bir psikoeğitim programı tasarlanmıştır. Çalışmada gelişimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Programda sekiz oturum yapılandırılmış bir şekilde grup çalışmaları, bireysel görevler ve deneyimsel uygulamalarla sunulmuştur. Programda bireylerin düşünce-duygu ve davranış örüntüsünü tanımaları, özgüvenlerini geliştirmeleri ve karşılaştıkları engellerle baş etme stratejilerini kullanmaları için oyunlar, artırılmış gerçeklik, Chatbot ve simülasyon gibi uygulamalardan faydalanılmıştır. Programın teknolojik gelişmelerle donatılmış olmasıyla yetişkinlerin ilgisinin çekilebileceği düşünülmektedir. Oturumlar uygun teknolojik alt yapısı bulunan bir ortamda yaklaşık 70-90 dakika sürecek şekilde planlanmıştır. Program süresince, chatbot yardımıyla oluşturulan yansıtma etkinlikleri ve dijital gelişim formları aracılığıyla katılımcılara kişiselleştirilmiş geri bildirimler sunulması planlanmaktadır. Teknolojinin aktif kullanımıyla, programın hem erişilebilirliğinin hem de sürdürülebilirliğinin artırılması planlanmaktadır. Program, bireylerin kişisel gelişimlerinin yanı sıra toplumsal düzeyde ruh sağlığını koruyucu ve güçlendirici bir müdahale olarak tasarlanmıştır. Geliştirilen program farklı demografik gruplarla uygulanabilir. Bireylerin ihtiyaçlarına uygun şekilde farklı teknolojik uygulamalarla daha da geliştirilebilir.

Anahtar Sözcükler: Olumsuz düşünme, olumlu düşünme, özgüven, psikoeğitim

Abstract

In this study, an eight-session psychoeducation program called “Mind Window” was designed to help adults recognize their negative thoughts, develop positive self-talk, and increase their self-confidence. Developmental research methodology was used in the study. The eight

sessions in the program were presented in a structured manner with group work, individual tasks, and experiential applications. Applications such as games, augmented reality, chatbots, and simulations were used in the program to help individuals recognize their thought-emotion and behavior patterns, develop their self-confidence, and use strategies to cope with the obstacles they encounter. It is thought that adults can be attracted by the program being equipped with technological developments. Sessions were planned to last approximately 60 minutes in an environment with appropriate technological infrastructure. During the program, it is planned to provide personalized feedback to participants through reflection activities and digital development forms created with the help of chatbots. It is planned to increase both the accessibility and sustainability of the program through the active use of technology. The program was designed as an intervention that protects and strengthens mental health at the social level, as well as the personal development of individuals. The developed program can be applied to different demographic groups. It can be further developed with different technological applications to suit the needs of individuals.

Keywords: Negative thinking, positive thinking, self-confidence, psychoeducation

GİRİŞ

Olumlu düşünme becerisi, son yıllarda bireyin ruh sağlığını destekleyen temel bilişsel yetkinliklerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu beceri, kişilerin yaşamlarında karşılaştıkları olayları daha umut verici, yapıcı ve işlevsel bir bakış açısıyla değerlendirmelerine olanak tanır. Pozitif psikoloji yaklaşımı doğrultusunda, olumlu düşünme; psikolojik sağlamlık, öznel iyi oluş ve yaşam doyumu gibi kavramlarla birlikte ele alınmakta ve bireyin genel psikolojik dayanıklılığına katkı sağlayan önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Fredrickson, 2001; Seligman, 2006).

Bireyin yaşam kalitesini belirleyen temel unsurlardan biri, kurduğu içsel ilişki ve bu ilişkinin sağladığı psikolojik dengeyle yakından ilişkilidir. Yetişkinlik döneminde artan sorumluluklar, hızla değişen toplumsal etkileşimler ve yoğunlaşan stres faktörleri, bireyin içsel ilişkisini, psikolojik iyi oluşunu ve benlik algısını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu çerçevede, olumlu düşünme becerisi ile özgüven, bireyin psikolojik dayanıklılığını destekleyen ve ruhsal sağlığını korumada kritik rol oynayan iki temel yapı olarak öne çıkmaktadır (Ryff, 1989; Seligman, 2006). Bireylerin düşünce yapıları hem zihinsel süreçlerini hem de duygusal ve davranışsal tepkilerini şekillendirebilmektedir. Carver ve Scheier'in (1998) geliştirmiş oldukları öz düzenleme kuramında, bireyin amacına yönelik gösterdiği davranışlarını sürdürmesinde yapmış olduğu içsel konuşmaların işleyişi etken olmaktadır. Bilişsel çarpıtmalar ve olumsuz iç konuşmalar, bireylerin benlik algılarına zarar vererek bireylerde var olan potansiyelin ortaya çıkmasına engel olabilir (Beck, 1995). Ergenlikten yetişkinliğe geçilen süreçte yetersizlik algısının içselleşmesi hem bireylerin sosyal, akademik ve mesleki alanlarda güçlü bir şekilde yer almasını zorlaştırmakta hem de özgüvenlerini azaltmaktadır (Coopersmith, 1967).

Olumlu düşünme becerisi iyimserlik dışında bireyin karşılaştığı güçlüklerle yönelik psikolojik sağlamlılığını sürdürebilmesi, problem çözme becerisine sahip olması ve yeni anlamlar geliştirebilmesi açısından önemli görülmektedir (Fredrickson, 2001; Shoshanive Steinmetz, 2014). Birey kazanmış olduğu olumlu düşünme becerisiyle hem iç kaynaklarına

yönelebilir hem de dışsal durumlarla sağlıklı bir şekilde ilişki kurabilir. Fredrickson (2001), pozitif psikoloji yaklaşımının bireylerde olumlu duygu ve düşünceleri genişletip yapılandırma yoluyla uzun vadede ruh sağlığını desteklediğini öne sürmektedir. Aynı zamanda bu kuramda, bireyin olumlu duygularının problem çözme becerilerini, bellek ve dikkat sürelerini artırarak karşılaştıkları güçlüklerle başa çıkabilecekleri psikolojik kaynakların oluşmasına yardımcı olduğu öne sürülmektedir. Beck (1995) ise geliştirmiş olduğu bilişsel modelde, bireylerin duygu durumlarının düşüncelerinden kaynaklandığını belirtmekte ve işlevsel olmayan düşüncelerin olumlu düşünceler yoluyla değiştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Geliştirilen psikoeğitim programları olumsuz düşüncelerin farkına varılması ve değiştirilmesine yardımcı olabilmektedir.

Coopersmith (1967) özgüveni bireyin genellikle küçük yaşlardaki tecrübelerinin ve sosyal çevresinden almış olduğu mesajların etkisiyle kendine dair değerlendirmelerini içeren bir yapı olarak tanımlamıştır. Alanyazında yer alan çalışmalar özgüvenin bireylerin psikolojik iyi oluşunu güçlendirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Psikolojik iyi oluşun en önemli boyutlarından biri olan benlik kabulünün özgüven ile ilişkisi olduğu ortaya konmuştur (Ryff, 1989). Seligman (2006) bireylerin başarı deneyimlerini nasıl anlamlandırıp içselleştirdiklerinin, özgüven gelişimiyle birlikte yaşam doyumu ve psikolojik dayanıklılık üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ifade etmektedir. Yurtiçinde yapılan çalışmalarda da özgüvenin yaşam amacı, mutluluk, stresle başa çıkma ve iletişim becerileri gibi kavramlarla ilişkili olduğu bulunmuştur (Aydiner, 2011; Bilgin 2017; Kaya 2021). Bu bağlamda yetişkinlerin özgüvenlerinin gelişmesi sadece bireysel iyilik hallerini değil, toplumsal ilişkilerdeki uyumu da artırabilmektedir. Geliştirilecek olan psikoeğitim programları bireylerin özgüvenlerinin desteklenmesi ve kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerine yardım olunması açısından önemli bir müdahale aracı olarak görülmektedir.

Alanyazın incelendiğinde yetişkinlere yönelik teknolojik gelişmelerin de kullanıldığı olumlu düşünme becerisi ve özgüven ile ilgili geliştirilmiş bir psikoeğitim programı bulunmamaktadır. Bu doğrultuda geliştirilen “Zihin Penceresi” programı hem bilişsel becerilerin gelişimini hem de benlik algısının sağlıklı yapılandırılmasını amaçlamaktadır. Programa katılan bireyler yapılandırılmış oturumlar yoluyla kendi düşünce yapılarını tanıma, düşünce hatalarını dönüştürme, güçlü yanlarının farkına varma ve destekleyici iç konuşmalar geliştirme imkanı bulabileceklerdir. Her oturumda güncel teknolojik uygulamaların da desteğiyle etkinlikler yapılacak olup, bireysel farklılıklara duyarlı ve sürdürülebilir bir gelişim sürecinin sunulması planlanmaktadır. Bu bağlamda programın yetişkinlere, çağdaş eğitim anlayışıyla bütüleşmiş, bilimsel temelli ve uygulama odaklı bir psikoeğitim modeli sunması düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma kapsamında, teorik temellere dayalı olarak yetişkinlerin olumlu düşünme becerileri ve özgüven düzeylerini desteklemeye yönelik bir psikoeğitim programı geliştirilmiştir. Çalışmada, eğitimsel yapı ve strateji geliştirmeyi amaçlayan gelişimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Gelişimsel araştırma modeli, alanyazın taraması, ihtiyaç analizi

ve uzman görüşleri doğrultusunda yeni bir program tasarlanmasını içermektedir (Richey ve Klein, 2007). Bu modelin çalışmada kullanılmasının nedeni, katılımcılara uygun, yapılandırılmış ve sistematik bir müdahale programının oluşturulmak istenmesidir.

Çalışma Grubu

Geliştirilen programın hedef kitlesini yetişkin bireyler oluşturmaktadır. Gönüllülük esasına dayalı bir şekilde program öncesinde onam formları dağıtılarak ve etik izinler alınarak katılımcı seçimi yapılması hedeflenmektedir. Katılımcıların bilgilerinin gizliliğinin korunması ve oturumların bu etik çerçeve doğrultusunda yürütülmesi planlanmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Programın etkililiğini değerlendirmek amacıyla nitel ve nicel veri toplama araçları birlikte kullanılabilir. Ön test ve son test olarak Akın, Uysal ve Akın'ın (2015) "Olumlu Düşünme Becerileri Ölçeği" ve Akın'ın (2007) "Özgüven Ölçeği" uygulanabilir. Program süresince, chatbot yardımıyla oluşturulan yansıtma etkinlikleri ve dijital gelişim formları aracılığıyla katılımcılara kişiselleştirilmiş geri bildirimler sunulması planlanmaktadır. Oturum sonlarında oturum değerlendirme formları ve uygulayıcı tarafından gözlem notları kullanılabilir.

Uygulama Süreci

Geliştirilen psikoeğitim programı 8 oturumdan oluşmakta olup, oturumların 70-90 dakika süreyle haftada bir kez gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Uygulamaların teknolojik alt yapısı bulunan ve grup çalışmasına uygun bir ortamda yapılması düşünülmektedir. İlk üç oturumda katılımcıların programa uyumunu artırmaya yönelik çalışmalar ve temel kavramların tanıtımı gerçekleştirilecektir. Sonraki dört oturumda yetişkinlerin olumlu düşünme becerisini ve özgüvenlerini geliştirmeye yönelik etkinlikler uygulanacaktır. Son oturumda ise genel değerlendirme ve programdan elde edilen kazanımların içselleştirilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilecektir. Program boyunca hem bireylerin farkındalıklarını artırmak hem de grup dinamiğini güçlendirmek adına tekniklerin dengeli bir biçimde kullanılması amaçlanmıştır.

Oturumlar:

1. Oturum: Tanışma ve Psikoeğitime Giriş
2. Oturum: Olumlu/Olumsuz Düşünme
3. Oturum: Düşüncelerini Dönüştür
4. Oturum: Kendini Tanıma ve Benlik Algısı
5. Oturum: Bilişsel Farkındalık ve İçsel Konuşmalar
6. Oturum: Özgüven ve Olumlu Benlik Algısı
7. Oturum: Zorluklarla Başa Çıkabilme
8. Oturum: Değerlendirme ve Kapanış

OTURUMLAR

1. OTURUM: Tanışma ve Psikoeğitime Giriş

Amaçlar:

1. Psikoeğitim hakkında bilgi vermek,

2. Grup üyeleri arasında güvenli bir ilişkinin oluşmasını sağlamak,
3. Grup kurallarını belirlemek,
4. Grup üyelerinin bireysel farkındalıklarını artırmak.

Kazanımlar:

1. Grup üyeleriyle iletişim kurar ve kendini tanıtır.
2. Psikoğitimin yapısı, amacı ve süresi hakkında bilgi edinir.
3. Grup kurallarının oluşturulmasına katkıda bulunur.
4. Kişisel beklentileri değerlendirir.

Süre: 70-90 dakika

Materyaller: Tahta ya da A3 boyutunda karton, tahta kalem, post-it, kalemler

Uygulayıcıya Notlar:

1. Programa başlamadan önce ve oturum aralarında mutlaka ortam hazırlanmalı ve etkinliklere yönelik çalışmalar yapılmalıdır.
2. Program için güvenli bir ortamın oluşması için üyeleri aktif dinlemeye ve yargılayıcı olmamaya özen gösterilmelidir.
3. Program kurallarını belirlerken üyelerin sürece aktif katılımı sağlanmalıdır.
4. Programı tanıtırken motive edici bir dilin tercih edilmesi önemlidir.
5. Grup dinamiği dikkatli bir şekilde gözlemlenmelidir.

Uygulama Aşamaları:

1. Program hakkında grup üyelerine genel bilgi verilir. Adı, amacı ve süresi paylaşılır.
2. Kağıtlara olumlu kelimeler yazılır (cesur, üretken, mutlu, sabırlı...vb.) ve katılımcılardan birini seçmeleri istenir. Herkes önce adını söyler sonra seçmiş olduğu kağıdı neden seçtiğini anlatır.
3. Grup kuralları üyelerin de aktif katılımıyla oluşturulur. Üyelere nasıl bir grup ortamında kendilerini daha güvende hissedecekleri sorulur ve cevaplar not edilir. Tahta varsa tahtaya yazılabilir ya da bir kartona yazılarak herkesin görebileceği bir yere asılır.
4. Program detaylı bir şekilde tanıtılır. Oturumlar, içerikler, kullanılacak uygulamalar ve kazanımlar özetlenir. Uygulayıcılar isterse grup üyelerinin ilgisini çekebilecek bir sunum hazırlayabilir.
5. Grup üyelerine kağıt dağıtılır ve gruptan ve psikoğitimden beklentilerini yazmaları istenir. Gönüllü olan katılımcılar paylaşımda bulunur.
6. Oturumun sonlarına doğru üyelere oturumda kendilerini etkileyen bir şey oldu mu sorusu yöneltilir ve üyelerin paylaşımda bulunmaları sağlanır. Oturum özetlenir ve sonraki oturum hakkında kısa bir bilgi verilir.

Oturum Sonu Değerlendirmesi:

- Uygulayıcı bir gözlem formu tutar.
- Üyeler için oturum sonu değerlendirme formları kullanılır.
- Dijital ortamda bir form oluşturulup oradan uygulayıcı ve üyeler için takip sistemi oluşturulabilir.

2. OTURUM: Olumlu/Olumsuz Düşünme

Amaçlar:

1. Olumlu ve olumsuz düşüncelerinin farkına varmak,
2. Olumsuz düşüncelerinin duygu ve davranışları üzerindeki etkisini fark etmek,
3. Olumlu düşünme ve olumlu bakış açısının önemini anlamak.

Kazanımlar:

1. Olumlu ve olumsuz düşünceyi öğrenir.
2. Düşünce, duygu ve davranış arasındaki ilişkiyi fark eder.
3. Olumlu düşünmenin etkisini öğrenir ve bireysel farkındalığı artar.

Süre: 70-90 dakika

Materyaller: Düşünce kartları, Tahta ve tahta kalem, Kağıt ve kalem, Akıllı tahta, tablet, Chatbot uygulaması

Uygulayıcıya Notlar:

- Olumsuz düşünce örnekleri paylaşılırken yargılamadan dinlenilmesi önemlidir.
- Olumlu ve olumsuz düşüncelerin gerçekçi oluşturulması gerektiği hatırlatılmalıdır.
- Yapay zeka kullanılacaksa mutlaka üyelere sade ve anlaşılır bir dil ile tanıtılmalıdır.

Uygulama Aşamaları:

1. Geçen oturumdan akıllarında nelerin kaldığı üyelere sorulur. Gönüllü olanlar paylaşımda bulunur. Bugün nelerin yapılacağı hakkında kısaca bilgi verilir.
2. Üyelere olumlu ve olumsuz düşünce senaryolarının yer aldığı kartlar dağıtılır (Form 1). Çıkan düşünce kartına göre üyelere ortaya çıkabilecek duygu ve davranışları değerlendirmeleri istenir. Grup üyeleri arasında düşünce-duygu ve davranış örüntüsünü tartışır.
3. Uygulayıcının isteğine bağlı olarak bu oturumda chatbot uygulaması kullanılabilir. Üyeler uygulamada akıllarından geçen örnek düşünceleri yazarlar ve chatbot uygulaması onlara düşüncenin olumlu mu olumsuz mu olduğunu bildirir. Sonrasında uygulama ile birlikte alternatif bir düşünce üretirler.
4. Bu aşamada üyelere son zamanlarda yaşadıkları olayları düşünmeleri istenir. Bu olaya dair düşüncelerini ve iç konuşmalarını kağıda yazarlar. Bu düşüncenin hayatlarını nasıl etkilediğini de düşünmeleri ve yazmaları istenir. Gönüllü olan üyeler paylaşımda bulunurlar.
5. Tahta üçe bölünür ve olumsuz düşünce-duygusu ve alternatif olumlu düşünce yazılır. Üyelerden de tahtaya çıkarak olumsuz düşüncelerini bu formatta yazmaları istenir ve sonrasında değerlendirmeler yapılır.
6. Grup üyelerine haftaya kadar olumsuz düşüncelerini değerlendirmeleri ve isterlerse not alabilecekleri söylenir. Oturum özetlemesi üyelere istenir ve bugün neleri fark ettikleri sorulur.

Oturum Sonu Değerlendirmesi:

- Uygulayıcı grup üyelerinin katılımı, direnci ve paylaşımları konusunda gözlem formu oluşturur.
- Grup üyelerine oturum değerlendirme formu verilerek geri bildirimde bulunmaları sağlanır.

FORM 1

DÜŞÜNCE KARTI

DURUM	DÜŞÜNCE
İş yerinde bir fikir belirttim ama kimse yorum yapmadı.	Ben yetersizim.
Arkadaşlarım mesajlarıma cevap vermiyor.	Kesin beni sevmiyorlar.
Müdürüm bana selam vermedi.	Aramızda bir sorun var, bana kızgın.
Bugün bir sunum yaptım ve bazıları beğenmediğini söyledi.	Herkes farklı düşünebilir. Geliştirilecek yönlerim var.
İş yerinde bugün birkaç hata yaptım.	Bazen işler istediğimiz gibi gitmez. Düzeltmeye çalışırım.
Sosyal medyada fotoğrafıma beğeni çok az geldi.	İnsanlar beni beğenmiyor.
Müdürüm ve iş arkadaşlarım yaptığım iş için beni tebrik ettiler.	Emeğim görülüyor.
Spor salonundaki herkes çok fit görünüyor.	Beni fiziksel olarak beğenmezler.
Bugün kendimi motivasyonsuz hissediyorum.	Bazı günler motivasyonum yüksek olmayabilir. Kendimi zorlamamalıyım.
Katıldığım eğitimde herkes çok güzel şeyler anlatıyor.	Ben bilgisizim.

3. OTURUM: Düşüncelerini Dönüştür

Amaçlar:

1. Grup üyelerinin olumsuz düşünce kalıplarını öğrenmelerine yardımcı olmak,
2. Bilişsel çarpıtmaların farkına varmalarını sağlamak,
3. Olumsuz düşüncelerini dönüştürmelerine yardımcı olmak.

Kazanımlar:

1. Bilişsel çarpıtmaları öğrenir.
2. Kendi düşüncelerini analiz eder.
3. Alternatif düşünceler üretmeyi öğrenir.

Süre: 70-90 dakika

Materyaller: Bilişsel çarpıtmalar formu, Düşünceni dönüştürme formu, Chatbot uygulaması, akıllı tahta veya tablet, kâğıt ve kalem

Uygulayıcıya Notlar:

- Grup üyelerinin düşünce dönüştürme aşamasını tam olarak anlayabilmeleri için somut örnekler verilmeli, istenirse tahtaya yazılarak anlatım sağlanmalıdır.
- Bilişsel çarpıtmalar sade ve anlaşılır bir dille anlatılmalı gerekirse mizah kullanılmalıdır.
- Gönüllü olanlardan paylaşımda bulunmaları istenmeli ve yargılayıcı bir ortamın olmaması sağlanmalıdır.

Uygulama Aşamaları:

1. Geçen haftanın özetlemesi yapılır ve neler hatırladıkları üyelere sorulur. Bugün düşüncelerin dönüştürülmesiyle ilgili etkinlikler yapılacağı ifade edilir.
2. Bilişsel çarpıtmalar tanıtılır ve örneklerle açıklanır. Bilişsel Çarpıtmalar Formu verilir (Form 1). Üyeler formu inceler, kendi bilişsel çarpıtmaları varsa işaretlemeleri istenir ve sonra grup ile birlikte değerlendirmesi yapılır.
3. Grup üyelerinden kendi düşüncelerini değerlendirmeleri için son zamanlardaki iç konuşmalarını düşünmeleri istenir. Düşünceni dönüştür formu (Form 2) ya da chatbot uygulaması kullanılarak öncelikle düşüncelerinin hangi bilişsel çarpıtma olduğu belirlenir. Sonrasında ise bu düşünceler için alternatif ve işlevsel öneriler oluşturulur. Chatbottan yapacaklar için, üyeler düşüncelerini yazar ve yapay zeka önce hangi bilişsel çarpıtma olduğunu belirler, sonra da alternatif düşünceleri listeler. Formdan yapacaklar için ise üyelerin kendilerinin bilişsel çarpıtmalarını belirlemesi ardından alternatif düşünceler üretmesi sağlanır.
4. Bu aşamada tahtaya bir örnek düşünce yansıtılır. Duygusu, çarpıtma türü, alternatif düşüncesi ve yeni duygusu şeklinde bir akış şeması verilir (Form 2'deki gibi). Grupla birlikte bu şemaya göre konuşularak düşünce dönüşümünün tam anlamıyla anlaşılması sağlanır.
5. Oturumun sonlarında bu hafta akıllarında kalanlar üyelere sorulur ve özetleme yapılması sağlanır. Haftaya kadar düşüncelerini değerlendirmeleri ve olumsuz bir düşünce fark ettiklerinde bugün oturumda gerçekleştirilen etkinlikleri hatırlamaları önerilir. Bugün kendileri için en önemli farkındalığın ne olduğu sorulur ve olumlu duygularla oturumun sonlandırılması sağlanır.

Oturum Sonu Değerlendirmesi:

- Oturumda kimlerin paylaşımda bulunduğu ve bilişsel çarpıtmalarının farkına vardığı uygulayıcı tarafından gözlem formuna not edilir.

- Üyelere oturum sonu değerlendirme formu verilir ve en çok fark ettiği çarpıtmayı, düşünceyi dönüştürmenin nasıl hissettirdiğini ve alternatif düşünceleri nasıl bulduğunu sorarak geri bildirimlerinin alınması sağlanır.

FORM 1

- Bilişsel çarpıtmaları okuyunuz ve sizin kendinizde olduğunu düşündüğünüz bilişsel çarpıtma ya da çarpıtmalar varsa işaretleyiniz.

Bilişsel Çarpıtma Türü	Tanım	Seç
Felaketleştirme	Durumlarını en kötüsünü düşünme	
Zihin Okuma	Diğer insanların düşüncelerini bildiğini sanma	
Ya hep ya hiç düşüncesi	Durumlar karşısında siyah-beyaz düşüncelerinin olmasıdır.	
Etiketleme	Kendi ya da başkası hakkında sabit düşüncelerin olması	
Genelleme	Bir olumsuz durumu tüm durumlara genelleme	
Kişiselleştirme	Olumsuz durumlardan kendini sorumlu tutma	
Olumluyu yok sayma (Filtreleme)	Olumlu olanları görmezden gelip sadece olumsuzları fark etme	
Zorunlu Düşünceler (-meli/-malı)	Bireyin mutlaka yapması gerektiğine inandığı durumlar, katı kurallar.	
Geleceği tahmin etme	Henüz herhangi bir kanıt olmadan sonuca ulaşma.	

FORM 2: Düşünceni Dönüştür

-Son günlerde aklınızdan geçen bir olumsuz düşüncüyü yazınız.

-Bu düşünce size nasıl hissettirdi?

-Bu düşünce bilişsel çarpıtma türlerinden hangisine giriyor?

-Bu düşünce yerine alternatif, işlevsel ve gerçekçi bir düşünce üretebilir misin?

-Yeni oluşturduğunuz düşünce size nasıl hissettirdi?

4. OTURUM: Kendini Tanıma ve Benlik Algısı

Amaçlar:

1. Grup üyelerinin kendilerini tanımlarına yardımcı olmak,
2. Benlik algısı konusunda farkındalıklarını artırmak,
3. Güçlü yönlerini fark edebilmelerini sağlamak,
4. Üyelerin kendileriyle ilgili olumlu düşünceler edinmesine katkı sağlamak.

Kazanımlar:

1. Kendini tanıır ve güçlü yönlerini bilir.
2. Benlik algısını öğrenir.
3. İçsel benliğini dışsal beklenti ve eleştirilerden ayırarak özgün bir benlik algısı geliştirir.

Süre: 70-90 dakika

Materyaller: Chatbot uygulaması, akıllı tahta veya tablet, kağıt ve kalem, renkli kalemler, Ben Kimim? formu

Uygulayıcıya Notlar:

- Üyelerin kendi benliklerini ifade edebilmeleri için güvenli ve yargılayıcı olmayan bir ortamın oluşturulması önemlidir.
- Bazı üyeler kendini anlatmakta zorlanabilecekleri için farklı formlar ya da etkinlikler de oturuma dahil edilebilir.
- Kendilerini en değerli hissettikleri anları hatırlamaları istenilerek benlik algıları desteklenebilir.
- Grup üyelerinden güçlü yön bulmakta zorlananlar olabilir ve bu durumlarda örnekler verilerek üyeler teşvik edilebilir.

Uygulama Aşamaları:

1. Grup üyelerine önceki haftadan hatırladıkları sorulur ve kısa bir özetleme yapılır. Ardından kendilerini tek bir kelimeyle anlatmaları istenir ve bunu seçme nedenleri de sorulur. Gönüllü olan üyeler paylaşımda bulunur.
2. Grup üyelerine benlik algısı nedir sorusu sorulur ve cevaplar alındıktan sonra uygulayıcı kısa bir açıklama yapar. Benlik algısının yaşamdaki kararlar üzerindeki etkisini de örneklerle birlikte değerlendirirler.
3. Grup üyelerine Ben Kimim formu verilir. Formda beş tane Ben..... yazan cümleyi üyelerden tamamlamaları istenir. (Örnek: Ben yardımsever biriyim. Ben meraklı biriyim.) Örnekler verilir ve istenirse beşten fazla kendilerini tanımlayan cümle yazabilecekleri ifade edilir. Paylaşımda bulunulur ve ortak olarak seçilen temalar konuşulur.
4. Bu aşamada chatbot uygulaması kullanılır. Chatbot uygulamasında her üyenin karşısına Değer kartları çıkar ve bunlardan seçim yapmaları istenir. (Örnek değerler: Merhamet, Adalet, Sevgi, Sorumluluk, Cesaret, Yaratıcılık) Üyeler hayatlarında kendileri için önemli olduğunu düşündükleri üç değeri seçerler ya da aklına gelen başka bir değer varsa belirtirler. Uygulama sonraki aşamada bu değerlerin hayatlarında

neyi temsil ettiğini sorar ve kısaca açıklama yazmalarını ister. Ardından üyelerin karşısına uygulamada güçlü yönlerin olduğu kişisel özellikler çıkar ve bunlardan da üç tane seçmeleri istenir. (Örnek: Çalışkan olmak, Sabırlı olmak, İnsanlara yardım etmek). Sonrasında uygulama her üyeye özel bir yorum yapar ve değerlerini ve güçlü yönlerini vurgular. (Örnek: Sen merhametli, adaletli ve çalışkan birisin. Hayatındaki zorluklara yılmadan karşı koyabilecek bir cesarete sahipsin.) Bu etkinliğinden ardından üyelere duyguları sorulur ve gönüllü olanlardan paylaşımda bulunmaları istenir.

5. Oturumda bu aşamada uygulayıcı üyelerden kendilerini bir paragrafla anlatmalarını istenir. Eğer metin olarak yazmak istemezlerse bir resimle de bunu çizebilecekleri söylenir. Olumlu yönleri odaklanmaları konusunda üyeler teşvik edilirler.
6. Oturumdan en akıllarında kalıcı şeyin ne olduğu sorulur ve birlikte özetleme yapılır. Bir sonraki oturum hakkında kısaca bilgi verilir.

Oturum Sonu Değerlendirmesi:

- Oturumda oluşan ortak temaları uygulayıcı kaydeder. Olumlu olumsuz benlik algısına sahip olan üyelerle ilgili izlenimlerini gözlem formuna yazar.
- Oturum değerlendirme formunda üyelerin kendini hangi yönle tanımladıkları ve bunların kendilerini nasıl hissettirdiği soruları yöneltilir.

5. OTURUM: Bilişsel Farkındalık ve İçsel Konuşmalar

Amaçlar:

1. Grup üyelerinin zihinsel süreçlerinin farkına varmalarını sağlamak,
2. Olumsuz iç konuşmalarının farkına varmalarına yardımcı olmak,
3. Sağlıklı ve şefkatli bir içsel konuşma gerçekleştirmelerini desteklemek.

Kazanımlar:

1. Kendi zihin sürecinin ve içsel konuşmalarının farkına varır.
2. İç sesin özgüven üzerindeki etkisini fark eder.
3. Olumsuz içsel konuşmalarının sebebini anlamaya çalışır.
4. Kendisine karşı daha destekleyici bir iç ses oluşturmaya başlar.

Süre: 70-90 dakika

Materyaller: Chatbot uygulaması, akıllı tahta veya tablet, kağıt ve kalem, renkli kalemler

Uygulayıcıya Notlar:

- Üyeler için içsel konuşmalarını paylaşmak kolay olmayabilir. Bu nedenle gönüllülük esasına dayalı olarak etkinlikler gerçekleştirilir.
- İçsel konuşmaların çok travmatik yönleri kaymaması için özen gösterilmelidir.
- Üyelerin paylaşımlarını kolaylaştırıcı bir ortam oluşturulmalı ve yargılanmadıkları hissettirilmelidir.

Uygulama Aşamaları:

1. Geçen haftadan akıllarında neler kaldığı sorulur ve özetlenerek oturuma başlanır. Bugün zihinlerinden geçen bir düşünceyi tek kelimeyle belirtmeleri istenir.

- İçsel konuşma nedir, işlevleri ve etkileri nelerdir üyeler ile birlikte tartışılır. Olumlu ve olumsuz içsel konuşmalar örneklerle sunulur.
- Bu aşamada üyelerden son zamanlarda kendilerini eleştirdikleri bir durumu düşünmeleri istenir. Bunu geliştirilen chatbot uygulamasına yazmaları istenir. Chatbot uygulaması üyelere “Bu eleştiriyi kim söylüyor olsaydı nasıl bir ses olurdu?” sorunu yöneltir. Ardından içsel destekçi ne derdi sorusunu sorar ve üyelerin cevabına göre daha destekleyici bir iç ses oluşturur.
- Üyelerden bir iç konuşmalarını yazmaları istenir. Bunu yapılandırmaları ve şefkatli bir hale getirmeleri söylenir. Sonrasında zihinlerindeki sesi bir karakter olarak düşünmeleri ve yazıyla ya da resimle bunu anlatmaları istenir.
- Bu aşamada ise kendilerine dair olumlu cümleler kurmaları yönünde cesaretlendirilirler ve grup olarak güçlü is sesler listesi oluşturulur. Bu oluşturulan liste herkesin görebileceği şekilde bir yere asılabilir.
- Üyelere bu oturumda neyin kendilerine daha iyi geldiği sorulur. Grupla birlikte oturumda yapılanlar özetlenir. Gelecek hafta yapılacaklar hakkında kısaca bilgi verilir.

Oturum Sonu Değerlendirmesi:

- Uygulayıcı üyelerin öz şefkat dilinin nasıl geliştiğini ve dönüşüm kapasitelerinin nasıl olduğunu gözlem formuna kaydeder.
- Üyeler oturum değerlendirme formu doldururlar ve içsel konuşmalarının değişimini not ederler.

6. OTURUM: Özgüven ve Olumlu Benlik Algısı

Amaçlar:

- Üyelerin kendileri hakkında olumlu tanımlamalar yapmalarını sağlamak,
- Benlik saygısı, özgüven, öz kabul ve öz değer kavramlarını anlamalarına yardımcı olmak,
- Kendilik algısının nasıl geliştiğini öğrenmelerini sağlamak,
- Üyelerin kendilerini daha şefkatli, destekleyici ve kapsayıcı bir şekilde kabul etmelerine destek olmak.

Kazanımlar:

- Benlik saygısı, özgüven, öz değer ve öz kabul kavramlarını tanımlar.
- Kendi güçlü yönlerini ve baş etme becerilerini fark eder ve özgüvenini destekleyen içsel kaynakları tanımlar.
- Olumlu benlik algısının özgüven üzerindeki etkisini fark etmeye başlar.
- Gelecekteki benliğine yönelik umutlu bir yaklaşım sergiler.

Süre: 70-90 dakika

Materyaller: AR uygulaması, akıllı tahta veya tablet, kâğıt ve kalem

Uygulayıcıya Notlar:

- Bu oturumda uygulayıcı üyelerin başarı hikayelerine ve güçlü anlarına odaklanmalarını sağlayarak özgüveni somutlaştırmalıdır.

- Üyelerin kimseyle kendini kıyaslamadan kendilerine odaklanmaları için destek verilmelidir.
- AR uygulaması sade ve anlaşılır bir şekilde tanıtılmalı ve uygulamaları için cesaretlendirilmelidirler.

Uygulama Aşamaları:

1. Üyelere geçen oturumdan akıllarında kalanlar sorulur. Ardından özgüven kavramı konuşulur. Grup etkileşimiyle birlikte özgüvenin tanımı yapılır. Öz değer ve öz kabul kavramları konuşulur. Gönüllü üyelere kendilerine güven duydukları bir anılarını ve neden güven duyduklarını düşünmeleri ve paylaşmaları istenir.
2. Katılımcılarla bir özgüven haritası yapılır. Öncelikle yaşamlarındaki güçlü bir anıyı düşünürler (Zorlandığı ama başa çıkabildiği, kendini aştığı ya da başarılı olduğu...vb). Ardından sorular yöneltilir:
 - Bu anıyı yaşarken hangi becerini kullandın?
 - Hangi düşünce seni ayakta tuttu?
 - Bu anıyı yaşamak sana neler öğretti?Bu sorularla birlikte anıyı tam olarak oluştururlar ve gönüllü olan üye grupla paylaşımda bulunur.
3. Oturumun bu aşamasında AR uygulaması grup üyelerine tanıtılır ve nasıl kullanılacağı net ifadelerle anlatılır. Öncelikle uygulama üyeye kendisiyle ilgili bazı ifadeler sorar ve ona verilen cevaplara göre bir karakter oluşturur. Uygulamada hafif ışıklı yarı saydam bir karakter belirir ve üyeye yaklaşarak göz hizasında durur. Yumuşak bir sesle onunla konuşmaya başlar. (Merhaba Ayşe.....Ben senin bir yıl sonraki halinim. Bu yıl senin için zor geçti biliyorum. Bazen cesaretini yitirdiğinde oldu ama yılmadın ve buraya gelebildin. Sen her zaman güçlüydün. Kendini küçümsemedin ve hep destekledin. Ne hata yaparsan yap ilerlemeyi seçtin. Cesaretliydin ve ilham vericiydin. Sen değerlisin ve kendini geliştiren birisin. Kendine artık tamamen güveniyorsun. Ben buradayım çünkü sen hep kendine inandın. Şimdi derin bir nefes al ve kendine teşekkür et. Çünkü bugün ben varsam onun sayesinde....) Konuşmadan sonra karakter geri çekilir ve gülümser. Işık huzmeleri ve sakın bir müzikle karakter kaybolur.
4. Oturumun sonlarına doğru üyeler olumlu benlikleri ile ilgili üç cümle yazarlar (Hatalar yapsam da öğrenmeye çalışıyorum. Kararlarım güveniyorum. Ne olursa olsun ayağa kalkabilirim.) Kendileri ile ilgili bir özgüven listesi oluştururlar.
5. Üyelerle birlikte oturum özetlemesi yapılır. Bugün fark ettikleri en güçlü yanlarını söylemeleri istenir. Gelecek oturum hakkında kısa bir bilgi verilir.

Oturum Sonu Değerlendirmesi:

- Oturum sonu değerlendirilmesiyle üyelere özgüvenle ilgili fark ettikleri ve gelecekteki benin verdiği mesajın hissettirdikleri sorulur.
- AR uygulaması ile ilgili üyelere geri bildirim alınır.
- Uygulayıcı özgüven ile ilgili ifadelerin sıklığı ve içtenliğini gözlemler.

7. OTURUM: Zorluklarla Başa Çıkabilme

Amaçlar:

1. Üyelerin zorlu yaşam olaylarıyla başa çıkma kapasitelerini fark etmelerini sağlamak,
2. Olumsuz durumlarla karşılaştıklarında kendilerini destekleyici yaklaşım benimsemelerini kolaylaştırmak,
3. Olumlu düşünme becerileri ve özgüvenlerini kullanarak daha çözüm odaklı bir tutum geliştirmelerine yardımcı olmak.

Kazanımlar:

1. Başa çıkma ve direnç kavramını tanımlar.
2. Yaşadığı zorlukları nasıl atlattığını fark eder.
3. Baş etme stratejilerini değerlendirir ve etkili stratejiler geliştirmeye çalışır.
4. Problem çözme konusunda kişisel farkındalığı artar.
5. Stres yaşadığı durumlarda özgüvenli bir yaklaşım benimser.

Süre: 70-90 dakika

Materyaller: Chatbot uygulaması, akıllı tahta veya tablet, kâğıt ve kalem

Uygulayıcıya Notlar:

- Bu oturumda katılımcılar geçmişte yaşadıkları zorlu durumları hatırlayabilir ve duygusal yoğunluk yaşayabilirler. Güvenli bir ortamın oluşması bu nedenle oldukça önemlidir.
- Zorlu olaylar karşısındaki dayanıklılığımızın geliştirilebilir bir özellik olduğu vurgulanmalıdır.
- Kendilerini yetersiz olarak değil de geliştirilebilir bireyler olarak görmeleri için üyeler cesaretlendirilmelidirler.

Uygulama Aşamaları:

1. Geçtiğimiz oturumdan hatırladıkları ile oturuma başlanır. Zorluk ve baş etme kavramları grup etkileşimiyle tanımlanır.
2. Üyelere hayatında en zorlandıkları olay ve bu olayın kendilerine öğrettiği bir deneyim olup olmadığı sorulur. Bununla ilgili düşünceleri ve şu sorularla yönlendirerek bu anıyı yazmaları istenir.
 - Ne yaşamıştın?
 - O an neler hissetmiştin?
 - Nasıl başa çıkabildin?
 - Bu zorluktan sonra ne kazandın?Ardından “Ben bunu aşabildim. Çünkü.....” cümlesini tamamlayarak yazmaları istenir. Gönüllü olanlar grupla paylaşımda bulunur.
3. Oturumun bu aşamasında üyelerin başa çıkma profillerini belirlemek için chatbot uygulaması kullanılır. Üyelere sorular yöneltilir ve verilen şıklardan seçim yapmaları istenir.
 - Beklemediğin bir zorlukla karşılaştığında aklına ilk gelen hangisi olur? (1.Bunu nasıl düzeltebilirim? 2. Benim için kötü hiçbir şey yapamam. 3. Biraz sakin olmalıyım. 4. Birinden yardım almalıyım)

-Zorlandığım bir anda sıklıkla ne yaparsın? (1. Derin bir nefes alırım ve iç sesimi dinlerim. 2. Kendimi suçlamaya başlarım. 3. Sorunu yazar ve plan yapmaya başlarım. 4. Bir yakınımı ararım ve anlatırım.)

-Daha önce başa çıkabildiğin bir olayı hatırla. Sana en çok hangi durum yardımcı olmuştu? (-Duygularımı anlamak, -Sakin olabilmek, -Soruna odaklanmak, -Güçlü yönlerimi hatırlamak, -Yardım istemek) Bu kısımda üyeler kendileri de ekleme yapabilirler.

-Ardından üyelere chatbot uygulamasında bu yöntemlerden hangisinde daha iyi olmak istedikleri sorulur. (Örnek: Kendini az eleştirmek, Duygularımı kabul etmek, Yardım isteyebilmek...vb.)

Chatbot uygulaması üyelere özel Başa çıkma stili , Güçlü yönü, Geliştirmek istediği alan ve İç ses önerisi sunar.

4. Üyelere örnek bir zorlayıcı düşünce verilir ve grup etkileşimiyle içsel desteğin yer aldığı alternatif düşünceler üretmeleri istenir. (Sınavda başarısız oldum, yeterince iyi değilim. Terk edildim, kendime gelemeyeceğim. İşten çıkarıldım, başarısızım)
5. Oturumun sonunda üyelere zor durumda kaldıklarında kendilerine söyleyecekleri bir cümle düşünmeleri istenir. İsteyenler paylaşımda bulunur. Grupla birlikte oturumda yapılanlar özetlenir. Gelecek oturum hakkında bilgi verilir ve son oturum olduğu hatırlatılır.

Oturum Sonu Değerlendirmesi:

- Oturum sonu değerlendirmesiyle birlikte üyelerin en beğendiği baş etme stratejisi ve gücünü hissettiği an sorulur.
- Grup içindeki dayanışma ve üretilen baş etme stratejileri uygulayıcı tarafından gözlemlenir.
- Chatbot uygulamasında yapılan etkinlik ile ilgili üyelere geri bildirim alınır.

8. OTURUM: Değerlendirme ve Kapanış

Amaçlar:

1. Üyelerin psikoeğitim boyunca kazandıkları becerileri ve farkındalıkları değerlendirmelerini sağlamak,
2. Program sürecini bireysel ve grup açısından değerlendirmek,
3. Üyelerin olumlu düşünme becerileri ve özgüvenlerinin gelişmesini desteklemek,
4. Grup sürecinin tamamlanmasını sağlamak.

Kazanımlar:

1. Üye program sürecindeki gelişiminin farkına varır.
2. Olumlu düşünme, özgüven, benlik algısı ve zorluklarla başa çıkabilme konularındaki farkındalığını ifade eder.
3. Grupla birlikte etkileşimde bulunmanın kendisi üzerindeki etkisini dile getirir.
4. Programdan elde ettiği kazanımları günlük yaşamına aktarmayı öğrenir.

Süre: 70-90 dakika

Materyaller: Chatbot uygulaması, akıllı tahta veya tablet, kâğıt ve kalem, renkli kâğıtlar

Uygulayıcıya Notlar:

- Kapanış oturumu olduğundan çok duygusal anlar yaşanmaması için üyelerin olumlu yönleri odaklanmaları sağlanmalıdır.
- Oturumda üyelerin birbirine destekleyici dil kullanmaları için yönlendirmeler yapılmalıdır.
- Uygulayıcı program süreciyle ilgili üyeler hakkında olumlu ifadeler kullanarak oturumu sonlandırmalıdır.

Uygulama Aşamaları:

1. Uygulayıcı ilk oturumu ve programın hedeflerini üyelere hatırlatır. Ardından üyelere bu sürece nasıl başladıkları ve kendilerinde fark ettikleri en büyük değişimin ne olduğu soruları yöneltilir. Paylaşımında bulunmaları için grup üyeleri cesaretlendirilirler.
2. Oturumun bu aşamasında üyelere renkli kağıtlar verilir. Kendi psikoeğitim süreçlerini değerlendirmeleri istenir. Sırasıyla En güçlü yanı, En zorlandığım an, En sevdiğim oturum, Kendime şu an söylemek istediklerim şeklinde kağıtlara yazılarak tahtaya yapıştırılır. Tüm üyelerin yapıştırmasıyla birlikte bir Zihin Penceresi Kolajı oluşturulur.
3. Oturumun bu aşamasında chatbot kullanılır. Üyelerden program boyunca kendilerini anlatan beş kelimeyi chatbot uygulamasına yazmaları istenir. Uygulama ardından üyeye özel bir Benlik Portresi üretir ve takdir edici kelimeler kullanır. (Örnek: Ayşe, sen cesur birisin ve yaptıklarınla etrafına ilham veriyorsun. Gelişmekten korkmuyorsun ve çalışkanlığınla her geçen gün daha da parlıyorsun.)
4. Grup üyelerinden kazandıkları becerileri hayatlarının hangi alanlarında kullanacaklarını düşünmeleri istenir. Grupla birlikte etkileşim içinde kazanımların günlük hayata aktarımı konusunda beyin fırtınası gerçekleştirilir. En çok etkilendikleri etkinlik ve programı bir kelimeyle anlatsalar ne olurdu sorularıyla paylaşımında bulunmaya teşvik edilirler.
5. Herkesten karşısındaki kişi hakkında olumlu bir gözlem cümlesi kurması istenir. Uygulayıcı tüm üyeler hakkında kısaca olumlu ifadeler kullanarak programı sonlandırır.

Oturum Sonu Değerlendirmesi:

- Grup üyelerinden oturumlar ve kullanılan uygulamalar hakkında geri bildirimler alınır.
- İlk oturumda ön test uygulandıysa bu oturumda son test uygulanır.

TARTIŞMA

Bu çalışmada geliştirilen psikoeğitim programı sekiz oturum olarak planlanmış olup yetişkinlerin olumlu düşünme becerilerini ve özgüven düzeylerini artırmaya yönelik tasarlanmıştır. Programda amaç bireylerin düşüncelerinin farkına varması, içsel konuşmalarını değerlendirmesi, kendini tanıyabilmesi ve olumlu benlik algısı geliştirmesidir. Olumlu düşünme bireylerin ruh sağlıklarının yanı sıra problem çözme, ilişki kurma ve stresle başa çıkma becerilerine de katkı sağlamaktadır (Seligman, 2011). Bu kapsamda geliştirilen bu psikoeğitim programı yetişkinlerin hem bilişsel farkındalıklarını hem de davranışsal değişimlerini sağlayabilecek şekilde tasarlanmıştır.

Programın özgün yönlerinden biri, bireylerin bilişsel farkındalıklarını geliştirmede yeni teknolojilerin etkin bir biçimde kullanılmasıdır. Kullanılan uygulamalarla birlikte yetişkinlerin kendilerini daha objektif biçimde değerlendirmeleri ve sürece aktif bir şekilde katılmaları beklenmektedir. Bu bağlamda program geleneksel psikoeğitim modellerine göre daha etkileşimli ve daha kişiselleştirilmiş bir deneyim sunmaktadır. Bu program ruh sağlığı çalışanlarının teknolojik alt yapısı olan her ortamda kullanımına yönelik geliştirilmiştir. Oturumlarda seçilen uygulamalar ise sade, anlaşılır ve her yetişkinin erişebileceği şekilde planlanmıştır. Program alanyazına, ruh sağlığı çalışanlarına, eğitimcilere ve danışmanlara güncel ve uygulaması kolay bir içerik olarak sunulmuştur. Program farklı demografik özelliklere sahip yetişkinlerle uygulanabilecek esnek bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda genellenebilirliği ve uygulanabilirliği yüksektir. Sonuç olarak geliştirilen bu psikoeğitim programı koruyucu ruh sağlığı hizmetleri için yenilikçi, ulaşılabilir ve sürdürülebilir bir model olarak düşünülmektedir.

SONUÇ

Geliştirilen bu psikoeğitimde teknolojinin de kullanımıyla birlikte yetişkinlerin olumlu düşünme becerilerinin ve özgüvenlerinin artırılması hedeflenmektedir. Programda bireylerin kendilerini tanımaları, düşünce süreçlerini yapılandırmaları ve benlik algılarını güçlendirmeleri gibi temel psikolojik bileşenler bütüncül bir yaklaşımla sunulmaya çalışılmıştır. Oturumların amaçlarına uygun şekilde teknolojik uygulamaların da programa dahil edilmesiyle bireylerin aktif katılım sağlamaları beklenmektedir. Bu bağlamda programın, yetişkinlerin olumlu düşünme becerileri ve özgüven düzeylerinin artırılması için uygulanabilir ve yenilikçi bir model olacağı değerlendirilmektedir.

SINIRLILIKLAR

Bu çalışmada geliştirilen psikoeğitim programı kuramsal bir şekilde tasarlanmış ve henüz uygulama süreci gerçekleştirilmemiştir. Bu durum programın etkililiğine yönelik bir çıkarımda bulunmayı zorlaştırmaktadır. Programda bilişsel davranışçı kuram ve pozitif psikoloji temelli kuramlar kullanılarak oturumlar oluşturulmuştur. Program yetişkinlere uygun bir şekilde geliştirilmiş olsa da yaş grubu, kültürel farklar, teknoloji okuryazarlığı ve psikoeğitim deneyimi gibi farkların programın etkililiği üzerinde önemli olacağı düşünülmektedir. Kullanılacak uygulamalara ilişkin bireysel yeterlilikler de programın verimliliğini etkileyebilecek bir sınırlılık olarak değerlendirilmektedir.

ÖNERİLER

Geliştirilen psikoeğitim programının etkililiğini ölçebilmek adına deney ve kontrol gruplarının oluşturulması ve ön test-son testin kullanılması önerilmektedir. Farklı demografik yapılara sahip yetişkin bireylerle program uygulanarak geçerlilik ve güvenilirliğinin test edilmesi sağlanabilir. Uygulayıcılar için programa başlanmadan önce dijital araçlar konusunda eğitimler verilerek programın niteliği artırılabilir. Program daha da geliştirilerek tamamen çevrim içi hale getirilebilir ve ruh sağlığı çalışanlarının uygulamış olduğu farklı müdahale alanlarına da uyarlanabilir.

KAYNAKÇA

- Akın, A. (2007). Öz-güven ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 165–172.
- Akın, A., Uysal, R., & Akın, Ü. (2015). Olumlu düşünme becerileri ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirliği. *Akademik Bakış Dergisi*, (51), 1–12.
- Aydiner, B. B. (2011). *Üniversite öğrencilerinin yaşam amaçlarının alt boyutlarının genel öz-yeterlik, yaşam doyumu ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Beck, A. T. (1995). *Cognitive therapy: Basics and beyond*. New York, NY: Guilford Press.
- Bilgin, O. (2017). Ergenlerin özgüven düzeyi ile yaşam amacı ve diğerleriyle olumlu ilişkiler arasındaki ilişki. *Yaşadıkça Eğitim*, 31(2), 55–66.
- Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56(3), 218–226. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.218>
- Kaya, B. (2021). *Psikoloji öğrencilerinde stresle başa çıkma davranışlarının özyeterlik üzerindeki etkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069–1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
- Richey, R. C., & Klein, J. D. (2007). *Design and development research: Methods, strategies, and issues*. Routledge.
- Shoshani, A., & Steinmetz, S. (2014). Positive psychology at school: A school-based intervention to promote adolescents' mental health and well-being. *Journal of Happiness Studies*, 15(6), 1289–1311. <https://doi.org/10.1007/s10902-013-9476-1>
- Seligman, M. E. P. (2006). *Learned optimism: How to change your mind and your life*. Vintage Books.
- Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Free Press.

ZİHNİM BENİM SÜPER GÜCÜM: OLUMLU DÜŞÜNME BECERİSİ VE ÖZGÜVEN GELİŞTİRME

MY MIND IS MY SUPER POWER: DEVELOPING POSITIVE THINKING SKILLS AND SELF-CONFIDENCE

Doktora Öğrencisi, Gizem YAZGAN

Kırıkkale Üniversitesi, gizemyazgan6@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0001-5565-3912

Doktora Öğrencisi, İbrahim BAYAM

Kırıkkale Üniversitesi, ibrahimbym.pdr38@gmail.com,

ORCID ID: 0009-0000-0679-8840

Doktora Öğrencisi, Gizem Nurhan DAĞLI

Kırıkkale Üniversitesi, gizemnurhan@outlook.com,

ORCID ID: 0000-0001-9971-6348

Prof. Dr., Sevda ASLAN MUCUR

Kırıkkale Üniversitesi, svd.aslan@kku.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0001-6544-3302

Özet

Bu çalışmada ortaokul öğrencilerine yönelik sekiz oturumluk “Zihnim Benim Süper Gücüm” adlı psikoeğitim programı tasarlanmıştır. Programın amacı ergenlik döneminde bulunan öğrencilerin olumsuz düşüncelerinin farkına varmalarını sağlamak, olumlu iç konuşmalar geliştirmelerine yardımcı olmak ve özgüvenlerini artırmaktır. Çalışmada gelişimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Sekiz oturum yapılandırılmış bir şekilde sunulmuştur. Oturumların psikolojik danışmanlık ve rehberlik servisinde ya da okulda uygun görülen bir alanda yaklaşık 60 dakika sürmesi düşünülmektedir. İlk üç oturum hazırlık, dört oturum uygulama ve son oturum değerlendirme ve kapanış şeklinde oluşturulmuştur. Her oturumda bilişsel, duygusal ve davranışsal kazanımlar hedeflenmiştir. Öğrencilerin aktif katılımını sağlamak amacıyla oyunlar, artırılmış gerçeklik, Chatbot ve simülasyon gibi yeni uygulamalar kullanılmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin oturumlarda, düşünce hatalarını fark etme, güçlü yönlerini keşfetme ve engellerle baş edebilme becerilerinin kazanılmasının sağlanması beklenmektedir. Program öncesi ve sonrası yapılabilecek olan ölçeklerle ve oturumlar sonunda yapılan değerlendirmelerle programın etkililiğinin ölçülmesi planlanmaktadır. Programın öğrenciler açısından ilgi çekebileceği ve alanyazına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Programın teknolojik alt yapısı bulunan tüm okullarda uygulanabilirliğinin yüksek olması dolayısıyla okullarda görev yapan psikolojik danışmanlara katkı sağlayabileceği öngörülmektedir. Bu çalışmanın kapsamı farklı yaş grupları için uygun biçimde düzenlenerek ve çeşitli uygulamalarla zenginleştirilerek genişletilebilir.

Anahtar Sözcükler: Olumsuz düşünme, olumlu düşünme, özgüven, psikoeğitim

Abstract

In this study, an eight-session psychoeducation program called “My Mind is My Superpower” was designed for middle school students. The aim of the program is to make students in adolescence aware of their negative thoughts, help them develop positive self-talk, and increase their self-confidence. Developmental research method was used in the study. Eight sessions were presented in a structured manner. It is planned that the sessions will last approximately 60 minutes in a psychological counseling and guidance service or in an appropriate area at school. The first three sessions were formed as preparation, four sessions as practice, and the last session as evaluation and closing. Cognitive, emotional, and behavioral gains were targeted in each session. In order to ensure the active participation of the students, new applications such as games, augmented reality, Chatbot, and simulation were tried to be used. It is expected that the students will gain the skills to notice their thinking errors, discover their strengths, and cope with obstacles in the sessions. It is planned to measure the effectiveness of the program with scales that can be done before and after the program and with evaluations made at the end of the sessions. It is thought that the program will be of interest to students and contribute to the literature. It is anticipated that the program will contribute to psychological counselors working in schools due to its high applicability in schools with technological infrastructure. This study’s scope may be broadened through age-appropriate adaptations and the integration of diverse practical applications.

Keywords: Negative thinking, positive thinking, self-confidence, psychoeducation

GİRİŞ

İnsan olmanın en önemli özelliklerinden biri düşünme becerisine sahip olmaktır. Bireyler düşüncelerini hem olumlu hem de olumsuz olarak şekillendirebilirler. Son yıllarda giderek artan pozitif psikoloji biliminin katkısıyla olumlu düşünme becerisi önem kazanmaya başlamıştır. Olumlu düşünme becerisi bilişsel süreçlerini olumlu şekilde yönlendirebilme yeteneğidir (Salık, 2017). Olumlu düşünme becerisine sahip olan bireyler, karşılaştıkları olaylar ve çevrelerinde gelişen durumlara olumlu bir şekilde yaklaştıklarında, genellikle daha fazla olumlu tecrübeler yaşamakta, yaşamlarında başarılı ve günlük faaliyetlerinde daha mutlu ve enerjik olabilmektedirler (Öğretir, 2004). Olumlu düşünme becerisini etkin şekilde kullanmak bireylere çeşitli faydalar sağlayabilir. Olumlu düşünme becerisini iyi bir şekilde kullanabilen bireyler, streslerini yönetebilir ve olumsuz durumlarla daha kolay baş edebilirler. Pozitif düşünen bireyler, yaşamlarında daha iyi bir yönde olduklarını, amaçlarına ulaştıklarını ve hayatlarında gerekli desteklere sahip olduklarını düşünürler (Carver ve Scheier, 1998).

Özgüven, bireylerin kendileri hakkındaki olumlu tutumları olarak tanımlanabilir. Coopersmith (1967) özgüveni, bireylerin kendileri hakkındaki değerlendirmeleri, kendilerini değerli, başarılı, yeterli ve önemli bulup bulmamaları hakkındaki inançları ve kendilerini kabullerine yönelik tutumları olarak açıklamıştır. Özgüveni yüksek olan bireyler kendileriyle ilgili olumlu duygu ve düşüncelere sahiptirler (Baumeister vd., 2003). Özgüvenin düşük olması ise kişilerin benlik saygısı üzerinde olumsuz etkilere yol açabilir.

Ergenlik dönemi bireyin kimlik arayışına girdiği ve benlik algısını şekillendirmeye başladığı bir süreçtir. Bireyin bilişsel, sosyal ve duygusal açıdan gelişimlerinin çok hızlı olduğu

ve kimliklerinin olduğu kritik bir gelişim dönemidir (Erikson, 1968). Bu dönemde olumsuz düşünme ve özgüven eksikliği gibi faktörler ergenin gelişimini olumsuz bir şekilde etkileyebilir (Seligman, 2006).

Son dönemlerde gittikçe önem kazanan bilişsel kuramlara göre, bireylerin olumsuz düşünme yapılarını değiştirmeleri ve işlevsel düşünceler geliştirmeleri psikolojileri için oldukça önemli görülmektedir. Aynı zamanda bilişsel yaklaşımların özsaygı, sağlamlık ve öz farkındalık düzeylerini artırma konusundaki etkileri alanyazında vurgulanmaktadır (Lim vd., 2010; Roghanchi vd., 2013). Bu bağlamda ergenlik döneminde yer alan bireylerin güçlü yönlerini keşfetmesi, özgüvenlerinin artması ve olumlu düşünme becerilerini kazanması yaşamlarına birçok katkı sağlayabilir. Özellikle eğitim verilen ortamlarda olumlu psikoloji temelli yaklaşımlar öğrencilerin hem akademik başarılarına etki etmekte hem de sosyal duygusal becerilerini geliştirmektedir (Shoshani ve Steinmetz, 2014).

Alanyazın incelendiğinde olumlu düşünme becerileri ve özgüven geliştirme hakkında ayrı ayrı çalışmalar yer alsa da birlikte ele alındığı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu doğrultuda geliştirilen “Zihnim Benim Süper Gücüm” psikoeğitim programı, ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin bilişsel farkındalıklarını güçlendirmek, olumlu düşünme becerisi kazandırmak ve özgüven duygularını geliştirmek amacıyla sekiz oturum olarak planlanmıştır. Oturumlarda öğrencilerin içsel kaynaklarının farkına varmalarını sağlayabilecek interaktif etkinlikler, yaratıcı görselleştirmeler, oyunlaştırmalar ve grup tartışmaları kullanılmıştır. Dördüncü oturumdan itibaren program teknoloji destekli uygulamalarla tamamlanmıştır. Programda öğrencilerin zihinsel süper güç metaforuyla kendi güçlü yönlerini görmeleri ve düşüncelerinin davranış ve duygu üzerindeki etkilerinin farkında olmalarını sağlamak amaçlanmıştır. Dolayısıyla “Zihnim Benim Süper Gücüm” psikoeğitim programı, ortaokul öğrencilerinin hem bilişsel hem de duygusal farkındalıklarını artırmaya yönelik yapılandırılmış bir müdahale modelidir. Okul psikolojik danışmanlarının kullanmasına yönelik geliştirilmiştir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışmada kuramsal temellere dayalı bir psikoeğitim programı yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda gelişimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Gelişimsel araştırma modeli yeni bir eğitimsel yapı, program veya strateji geliştirme sürecini ve teorik alanyazın, ihtiyaç analizi ve uzman görüşüne dayalı program geliştirilmesini içerir (Richey ve Klein, 2007).

Çalışma Grubu

Psikoeğitim programı ortaokul öğrencilerine yönelik geliştirilmiştir. Yaşları 11-14 arasında değişen öğrencilerin velilerinden yazılı onam formu alınarak ve öğrenci bilgileri gizli tutularak oturumların gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Katılımcıların olumlu düşünme becerileri ve özgüvenlerini artırmak amacıyla cinsiyet, akademik başarı ve sosyoekonomik düzeylerinin dengeli bir şekilde dağılımının yapılması hedeflenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Oturumlara başlamadan önce ön değerlendirme yapabilmek amacıyla Akın, Uysal ve Akın'ın (2015) "Olumlu Düşünme Becerileri Ölçeği" ve Akın'ın (2007) "Özgüven Ölçeği" kullanılabilir. Son oturumda bu ölçekler tekrar kullanılarak programın etkililiği ölçülebilir. Her oturumdan sonra öğrencilerin duygularını öğrenebilmek adına, kısa açık uçlu soruların yer aldığı oturum değerlendirme formları kullanılabilir. Uygulayıcı tarafından ise gözlem notlarının yer aldığı bir form tutulabilir.

Uygulama Süreci

Geliştirilen psikoeğitim programının haftada bir kez olmak üzere 8 hafta uygulanması planlanmıştır. Oturumların psikolojik danışmanlık ve rehberlik servisinde ya da okulda uygun görülen bir alanda yaklaşık 60 dakika sürmesi düşünülmektedir. İlk üç oturum hazırlık, dört oturum uygulama ve son oturum değerlendirme ve kapanış şeklinde oluşturulmuştur.

Oturumlar

1. Oturum: Tanışma ve Programın Amacı
2. Oturum: Düşünceler, Duygular ve Davranışlar
3. Oturum: Olumsuz Düşüncelerimizi Tanıyalım
4. Oturum: İç konuşmaları Güçlendirme
5. Oturum: Kendini Tanıma ve Güçlü Yönler
6. Oturum: Özgüven Geliştirme
7. Oturum: Engellerle Baş Etme
8. Oturum: Değerlendirme ve Kapanış

OTURUMLAR

1. OTURUM: Tanışma ve Programın Amacı Hakkında Bilgilendirme

Amaçlar:

1. Öğrencilerin kendilerini rahat ifade etmelerine olanak sağlayan güvenilir bir ortam sağlamak,
2. Programın hedefleri konusunda bilgilendirme yapmak ve grup üyeleri arasındaki etkileşimi başlatmak

Kazanımlar:

1. Grup üyelerini tanıır ve etkileşim başlatır.
2. Grup kurallarının belirlenmesinde rol oynar ve gruba ait hisseder.
3. Program hakkında bilgi sahibi olur.
4. Kendisiyle ilgili farkındalık kazanır.

Süre: 50-60 dakika

Materyaller: Kağıt ve kalem, A3 boyutunda karton

Uygulayıcıya Notlar:

- Ortamı etkinliğe başlamadan önce hazırlayın ve oturum öncesi uygulama aşamaları konusunda hazırlık yapın.
- Öğrencileri kurallar belirlenirken, katılım göstermeleri konusunda teşvik edin.
- Hep aynı öğrencilerin söz almamasını, tüm öğrencilerin aktif katılımını sağlayın.
- Çizim etkinliklerinde, çizimlerinin nasıl olduğunun önemli olmadığını vurgulayın.

- Oturumu olumlu duygularla bitirebilmek için olumlu paylaşımlarda bulunmalarını sağlayın.

Uygulama aşamaları

1. Isınma: Grubun birbiriyle tanışmalarını sağlamak için Zihinsel Süper Gücüm oyunu oynanır. Herkes adıyla birlikte sahip olduğu ya da olmak istediği süper gücü söyler.
2. Uygulayıcı programın genel amacını, oturum sayısını ve gerçekleştirilecek çalışmalar hakkında öğrencilere kısa, açık ve net ifadelerle açıklama yapar.
3. Grup kuralları üyelerin katılımıyla birlikte belirlenir. Öğrencilere gruptan beklentiler ve nelerin olması gerektiği ile ilgili soru yöneltilir ve verdikleri cevaplar bir kartona yazılarak grubun görebileceği bir yere yerleştirilir.
4. Etkinlik yapılacağı konusunda önceden öğrenciler bilgilendirilir. Öğrencilere zihinleri bir ülke olsa nasıl bir yer olabileceği sorusu sorulur. Öğrencilere kağıt ve kalem dağıtılır. Her öğrenciden ülkesine bir isim vermesi ve bunun haritasını çizmesi istenir. Sonrasında paylaşımda bulunmaları istenir.
5. Oturumların olumlu şekilde bitmesini sağlamak adına öğrencilere ne hissettikleri ve en çok neyin mutlu ettiği soruları yönlendirilir. Duygularını paylaşmaları sağlanır. Oturum özetlemesi yapılır. Sonraki hafta yer ve saat konusunda bilgilendirilirler.

Oturum Sonu Değerlendirmesi

- Oturumda kullanılacak formlar toplanılabilir ve sonraki oturumlarda kullanılabilir.
 - Olumlu cümlelerle oturum bitirilebilir. “Bu oturumda neyi beğendin?” “Oturumda seni mutlu eden neydi?”
 - Öğrencilerin etkileşimi, grup içi katılımları ve motivasyonları gözlemlenir.
- 2. OTURUM: Düşünce, Duygu ve Davranış Örüntüsü**

Amaçlar:

1. Öğrencilerin olaylar karşısındaki düşüncelerinin duygu ve davranışlarını etkilediğini fark etmelerini sağlamak,
2. Kendileri hakkında farkındalık geliştirmek

Kazanımlar:

1. Düşünce, duygu ve davranış arasındaki örüntüyü anlar.
2. Düşüncelerin duyguları yönlendirdiğini anlar.
3. Öz farkındalık geliştirir ve düşüncelerinin davranışlarına olan etkisini görür.

Süre: 50-60 dakika

Materyaller: Kağıt ve kalem, tahta, tahta kalemi

Uygulayıcıya Notlar:

- Öğrencilerin düşünce, duygu ve davranış örüntüsünü açık bir şekilde anlayabilmeleri için açıklamaları çeşitlendirin, gerekirse somutlaştırın.
- Öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun mizah ve metafor kullanarak aktif katılımlarını sağlayın.
- Öğrencilerin olaylar karşısında verdikleri farklı tepkiler konusunda yargılayıcı olmamalarını sağlayın.

Uygulama aşamaları

1. Giriş ve önceki oturumun özetlenmesi: Önceki oturum özetlenir ve öğrencilerin de hatırladıkları konuşulur. Ardından bu oturumda yapılacaklar hakkında bilgi verilir.

2. Düşünce-duygu-davranış üçgeni: Uygulayıcı öğrencilere düşünce, duygu ve davranış örüntüsünü tahtaya çizerek anlatır. Örnek bir olay verilir ve öğrencilerin açık bir şekilde anlaması sağlanır. (Olay: Dersten düşük not almak, Düşünce: Ben başarısızım., Duygu: Kaygı ve mutsuzluk, Davranış: Ders çalışmamak)
3. Farklı bakış açıları: Öğrencilerin son zamanlarda yaşadıkları üzücü bir durum varsa, bunu düşünmeleri istenir. Bu durumda akıllarına gelen düşünce, duygu ve sonrasında gösterdikleri davranışları değerlendirmeleri istenir. Ardından paylaşmak isteyen kişilerin yaşadıkları olaylar düşünce, duygu ve davranış örüntüsüne yerleştirilir. Sonrasında öğrencilere bir olay verilir ve bu olay karşısında farklı neler düşünebilecekleri sorulur. Düşünce sonucunda ortaya çıkacak olan duygu ve davranışlar konuşulur. (Örnek olay: Evde otururken evden büyük bir gürültü geldiğini duydunuz. Aklinıza farklı neler gelir? Sonucunda neler hissedip nasıl davranırsınız?)
4. Oturumun bu bölümünde öğrencilere Form 1’de yer alan örnek olaylar okunur. Öğrencilerden akıllarına ilk gelen düşünceyi ve bu düşünce sonrası oluşan duygu ve davranışları kısaca yazmaları istenir.
5. Oturumun özetlemesi yapılır. Öğrencilerin olumlu ifadelerle bitirmelerini sağlamak adına “Bugün burada öğrendiğim en önemli şey...” cümlesini tamamlamaları istenir. Sonraki oturum ile ilgili yer ve saat konusunda hatırlatma yapılır.

Oturum Sonu Değerlendirmesi

- Gözlem yapılır. Öğrencilerin düşünce, duygu ve davranış örüntüsünü anlamaları değerlendirilir.
- Öğrencilerden geri bildirimde bulunmaları istenir. Yaşadıkları olayları bu oturumda öğrendikleri şekilde değerlendirmeleri sağlanır.

FORM 1

Örnek Olaylar:

4. Senden büyük biri seni azarladı.
5. En yakın arkadaşın seni görmezden gelip başkasıyla oynamaya başladı.
6. Oyunda yenildin.
7. Tahtaya çıktın ve cevabı bilemedin.
8. Sınıf arkadaşların sana güldü.
9. Derslerde başarısız olmaya başladın.
10. Bir şeyler anlatmaya başladığında, insanların seni dinlemediğini gördün.
11. Sınıftaki arkadaşların tarafından oyuna alınmadın.
12. Okulda hazırlanan programda görevlendirilmedin.
13. Evde kardeşinle daha fazla ilgilenildiğini gördün.

Not: Öğrencilere farklı olaylar verilip düşünce, duygu, davranışlarını yazmaları istenebilir ya da her öğrenciye her olay okunup öğrencilerin geliştirdikleri farklı bakış açıları öğrenilebilir.

3. OTURUM: Olumsuz Düşüncelerimizi Tanıyalım

Amaçlar:

1. Öğrencilerin günlük hayattaki otomatik düşüncelerini fark etmelerini sağlamak,
2. Otomatik düşüncelerinin duyguları üzerindeki etkilerini görmelerine yardım etmek.

Kazanımlar:

1. Otomatik düşüncelerini görür.
2. İçsel konuşmalardaki olumsuzluğun duyguları üzerindeki etkisini fark eder.
3. Düşüncelerine karşı farkındalığı artar.

Süre: 50-60 dakika

Materyaller: Kağıt ve kalem, boya kalemleri, yapıştırıcı, pano malzemesi, yapıştırıcı

Uygulayıcıya Notlar:

- Öğrencilerin olumsuz düşüncelerinin yargılanmamasını sağlayın.
- Olumsuz düşünceleri anlatmak öğrenciler için zorlayıcı olabilir. Gönüllü öğrencilerin paylaşmasını isteyin.
- Otomatik düşünceler tanıtılırken, öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun açıklamalar yapın.
- Form 2'deki canavar isimleri grupta aynı isimde öğrenciler varsa değiştirilebilir.

Uygulama aşamaları

1. Giriş ve önceki oturumun özetlenmesi: Önceki oturum özetlenir. Düşünce, duygu, davranış örüntüsü hatırlatılır.
2. Zihin Canavarları: Otomatik düşünce öğrencilere zihin canavarı metaforuyla anlatılır. Zihnin bazı tekrarlayan düşüncelere sahip olduğu ve bu düşüncelerin istenmeden akla geldiği açıklanır. Form 1'de yer alan örneklerle öğrencilere açıklama yapılır.
3. Öğrencilere Form 2 verilir ve düşünce hatalarını pekiştirmeleri sağlanır. Bu bölümde program için geliştirilen Chatbot tanıtılır. Uygulayıcı isterse, form yerine Chatbottan tasarlanan "Düşünce Hataları" oyununu öğrencilere gösterir. Öğrencilerin seçtikleri ifadelerle göre Chatbot hangi düşünce hatasının olduğunu belirtir. Alternatif düşünce üretebilmeleri için yönlendirir.
4. Oturumun bu bölümünde öğrencilerin son zamanlarda en çok üzüldüğü şeyleri düşünmesi sağlanır. Bu düşünceyi bir canavara benzetecek olsa adı ne olurdu ve nasıl çizirdi? Kağıt ve kalemler dağıtılır ve öğrencilerden çizimleri istenir.
5. Paylaşımında bulunmak isteyen öğrenciler canavarlarını tanıtır. Oturumun özetlenmesi yapılır ve gelecek oturumda, aynı şekilde devam edileceği hatırlatılır.

Oturum Sonu Değerlendirmesi

- Çizimler ortamda asılabilir. Öğrencilerin aidiyet geliştirmesi sağlanabilir.
- Gözlem yapılır. Öğrencilerin canavarları ve onlara verdikleri isimler değerlendirilir.
- Oturumun olumlu duygularla sonlandırılması için oturumdan kazanılanlar konuşulur.

FORM-1

Zihin Canavarları – Öğrenci Kartları

Aşağıda, olumsuz otomatik düşünceleri temsil eden zihin canavarları yer almaktadır. Öğrencilerin eğlenceli bir dille düşünce kalıplarını tanımalarına yardımcı olmak amacıyla oluşturulmuştur.

Canavar Adı	Düşünce Hatası	Tipik Düşüncesi	Yarattığı Etki
Felaket Kemal	Felaketleştirme	Ya beceremezsem? Her şeyi mahvedersem.	Aşırı kaygı, kaçınma
Siyah-Beyaz Aylin	Ya hep ya hiç düşüncesi	Ya çok iyiyim ya çok kötüyüm.	Mükemmeliyetçilik, özgüven düşüklüğü
Zihin Okuyucu Ali	Zihin okuma	Beni görmezden geldi kesin benimle ilgili kötü düşünüyor.	Kırgınlık, sosyal geri çekilme
Kendini Suçlayan Mehmet	Kişiselleştirme	Beni oyuna almadılar, kesin ben çok kötü bir şey yaptım.	Suçluluk, özsaygı düşüklüğü
Abartan Ayşe	Genelleme ve aşırı yorumlama	Bu durum her zaman benim başıma geliyor ve dışlandığımı hissediyorum.	Yalnızlık, çaresizlik
Negatif Nihat	Olumluyu görmezden gelme	Bir tane yanlışım var. Ben çok başarısızım.	Başarıyı küçümseme, karamsarlık
Etiketçi Emine	Etiketleme	Ben çok beceriksizim.	Sabit kimlik algısı, gelişim inancının zayıflaması
Tahminci Turgay	Geleceği tahmin etme	Bunları söylesem bile beni dinleyen olmaz ki.	Cesaretsizlik, sessizlik

Zorunlu Zeynep	-meli / -malı düşünceleri	Her zaman birinci olmalıym.	Baskı, gerginlik

FORM-2

DÜŞÜNCE HATALARI

Bu form, bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları düşünce hatalarını anlamaları ve etkilerini görmeleri amacıyla oluşturulmuştur. Formda düşünce hatasının tanımı, bir örnek ve öğrencinin kendi yaşadığı durumu yazabileceği alan bulunur. Formun amacı düşünce hatalarının farkına vararak bu düşünceleri sorgulamak ve alternatif düşünceler üretebilmektir.

Felaketleştirme

Tanım: Yaşanan durumda en kötüsünü tahmin etmedir.

Örnek: 'Tahtada yanlış söylersem, herkes bana gülebilir. Ben rezil olurum.'

Kendi Örneğim: _____

Bu düşünce bende ne hissettirdi? _____

Bu düşünceye karşı daha dengeli bir düşünce ne olabilir? _____

Ya Hep Ya Hiç Düşüncesi

Tanım: Durumlara karşı düşünceler siyah beyaz kadar nettir ve ortası yoktur.

Örnek: 'Ya başarılıyım ya başarısızım.'

Kendi Örneğim: _____

Bu düşünce bende ne hissettirdi? _____

Bu düşünceye karşı daha dengeli bir düşünce ne olabilir? _____

Zihin Okuma

Tanım: Diğer insanların ne düşündüğünü bildiğini sanma ve bu duruma göre hareket etme.

Örnek: 'Arkadaşım benimle konuşmuyor, bana karşı öfkeli.'

Kendi Örneğim: _____

Bu düşünce bende ne hissettirdi? _____

Bu düşünceye karşı daha dengeli bir düşünce ne olabilir? _____

Kişiselleştirme

Tanım: Başkalarının yapmış olduğu olumsuz davranışlar ya da olayları kendi suçu olarak görme.

Örnek: 'Öğretmenim kızgın, kesin bir şeyleri yapmadım diye.'

Kendi Örneğim: _____

Bu düşünce bende ne hissettirdi? _____

Bu düşünceye karşı daha dengeli bir düşünce ne olabilir? _____

Genelleme

Tanım: Bir olaydan sonra diğer olayları da aynı şekilde algılama.

Örnek: 'Bu yarışı kazanamadım, diğerlerini de kazanamam.'

Kendi Örneğim: _____

Bu düşünce bende ne hissettirdi? _____

Bu düşünceye karşı daha dengeli bir düşünce ne olabilir? _____

Etiketleme

Tanım: Yaptığı bir hatadan sonra kendini olumsuz olarak etiketleme.

Örnek: 'Başarısızım, çünkü akılsızım.'

Kendi Örneğim: _____

Bu düşünce bende ne hissettirdi? _____

Bu düşünceye karşı daha dengeli bir düşünce ne olabilir? _____

Olumluyu Yok Sayma

Tanım: Olumlu olan durumları görmeyip sadece olumsuzları dile getirme.

Örnek: 'Sınavdan 100 alamadım 95 aldım.'

Kendi Örneğim: _____

Bu düşünce bende ne hissettirdi? _____

Bu düşünceye karşı daha dengeli bir düşünce ne olabilir? _____

Zorunlu Düşünceler (-meli/-malı)

Tanım: Bireyin kendisi için katı kurallar koyması.

Kendine katı kurallar koyarak baskı oluşturma.

Örnek: 'Her zaman birinci ben olmalıyım.'

Kendi Örneğim: _____

Bu düşünce bende ne hissettirdi? _____

Bu düşünceye karşı daha dengeli bir düşünce ne olabilir? _____

Geleceği Tahmin Etme

Tanım: Harekete geçmeden kanıt olmadan sonuçlara ulaşma.

Örnek: 'Ben gitsem bile beni oyuna almazlar.'

Kendi Örneğim: _____

Bu düşünce bende ne hissettirdi? _____

Bu düşünceye karşı daha dengeli bir düşünce ne olabilir? _____

4. OTURUM: İç Konuşmaları Güçlendirme

Amaçlar:

1. Öğrencilerin içsel konuşmalarının farkına varmalarını sağlamak,
2. Olumsuz olan konuşmalarının yerine olumlu ve destekleyici içsel konuşmalar geliştirmelerine yardımcı olmak.

Kazanımlar:

1. Öğrenciler içsel konuşmaların neler olduğunu fark eder.
2. İçsel konuşmalarının duyguları ve davranışları üzerindeki etkisini anlar.
3. İçsel konuşmalarını yeniden yapılandırabilmeyi öğrenir.

Süre: 50-60 dakika

Materyaller: Kağıt ve kalem, Chatbot uygulaması, tablet ya da telefon, akıllı tahta

Uygulayıcıya Notlar:

- Öğrencilerin içsel konuşmalarını rahatça yapabilmeleri için uygun ortam hazırlanmalı.
- Kullanılacak olan program öğrencilere açık ve net bir şekilde anlatılmalı.
- Paylaşımlarda öğrencilerin tamamının aktif katılımı sağlanmalı.

Uygulama aşamaları

1. İlk olarak geçtiğimiz oturumun özetlemesi yapılır. Ardından zihin canavarları hatırlatılır ve bunlarla ilgili nasıl dönüşüm sağlayabileceklerinin bu oturumda öğrenilebileceği belirtilir.
2. Öğrencilerle iç konuşmanın ne olduğu, olumlu-olumsuz iç konuşmaların neler olabileceği tartışılır. Örneklerle açıklanır (Ben yüksek not alamam. Ben çalışsam iyi not alabilirim.).
3. Öğrencilere kağıt ve kalem verilir. Son zamanlarda zihinlerinden geçen olumsuz iç seslerini düşünmeleri ve bunları listelemeleri istenir.
4. Olumsuz iç seslerini olumluya dönüştürmelerini sağlamak için geliştirilen yapay zekâ destekli Chatbot kullanılır. Öğrencilere iç seslerini buraya nasıl aktaracakları gösterilir. Chatbot öğrencilerin yazdıkları cümleleri analiz ederek bunun hangi düşünce hatasına denk geldiğini belirtir ve öğrencinin iç sesini olumluya çevirebilmesi için alternatif düşünce sunar.
5. Oturumun olumlu duygularla bitirilmesi için öğrencilere “Bugün oturumda seni en mutlu eden şey neydi?” sorusu yöneltilir.

Oturum Sonu Değerlendirmesi

- Öğrencilerin oturumla ve tanıtılan programla ilgili geri bildirimleri alınır.
- Olumluya çevrilen iç sesleri, bir kağıda yazılarak evde tekrar okumaları istenebilir.

5. OTURUM: Kendini Tanıma ve Güçlü Yönlerini Keşfetme

Amaçlar:

1. Öğrencilerin kendilerini daha iyi tanımalarını sağlamak,

2. Güçlü yönlerini fark ederek olumlu benlik algısı geliştirmelerine yardımcı olmak.
Kazanımlar:

1. Öğrenciler kendilerini daha iyi tanır.
2. Güçlü yönlerini, ilgilerini ve becerilerini bilir.
3. Benlik algısı ve özgüven arasındaki ilişkiyi öğrenir.

Süre: 50-60 dakika

Materyaller: Kağıt ve kalem, Chatbot, tablet ya da telefon, akıllı tahta

Uygulayıcıya Notlar:

- Öğrenciler güçlü yönlerini bulmakta zorlanırsa, örnekler verilmeli.
- Güçlü yönlerin, sadece akademik başarı olmadığı açıklanmalı.
- Öğrenci yardımlara rağmen, halâ güçlü yönler bulamıyorsa, seçenekler sunulabilir.
- Oturumun sonunda zaman kalmazsa, mektubu evde yazmaları istenebilir.

Uygulama aşamaları

1. Öğrencilerle önceki oturum özetlenir ve verilen ev ödevi değerlendirilir. Kendimde en çok sevdiğim şey cümlesini tamamlamaları istenir. Gönüllü olanlar paylaşımda bulunur.
2. Uygulayıcı kendini tanımanın önemi hakkında bilgilendirme yapar ve özgüvene olan etkisini anlatır.
3. Öğrencilere diğer oturumda tanıtılan Chatbot uygulaması hatırlatılır. Chatbot uygulamasından, bu oturumda öğrencilerin güçlü yönlerini bulması için faydalanılır. Chatbot'ta oyunlaştırılmış bir test yer almaktadır. Buradaki sorulara verdikleri cevaplarla birlikte öğrenciye güçlü yönler sunulur. Böylece somutlaştırılmış ve zengin bir güçlü yön listesi oluşturulabilir.

Örnek: Sınavlardan yüksek not almak için ne yaparsın?

- Ders çalışırım. (Sorumluluk)
- Öğretmenlerime danışırım. (Yardım isteme becerisi)
- Tekrar yaparım. (İç disiplin)
- Yeni yöntemler geliştiririm. (Yaratıcılık)
- Arkadaşlarımla birlikte öğrenmeye çalışırım. (İş birliği)

Chatbot, bu sorulara verilen cevaplara göre öğrencilere geri bildirimde bulunur.

Örnek: Senin planlı bir şekilde çalışman, sorumluluk bilincinin yüksek olduğunu gösteriyor.

4. Öğrencilerle Chatbot testi yapıldıktan sonra ulaşılan güçlü yönler sıralanır. Bunları grupta paylaşımları için cesaretlendirilirler.
5. Oturumun son bölümünde öğrencilerden geleceğe yönelik güçlü yönleriyle ilgili bir mektup yazmaları istenir. Mektupları saklamaları istenir. Oturum özetlenerek bitirilir. Haftaya oturumun aynı saate ve aynı yerde olduğu hatırlatılır.

Oturum Sonu Değerlendirmesi

- Öğrencilerin Chatbot uygulamasındaki cevapları incelenir.
- Listeledikleri güçlü yönler ortama asılabilir.
- Öğrencilerin birbirlerinin güçlü yönlerini değerlendirmeleri ve kendilerinde olmasını istedikleri güçlü yönleri belirlemeleri istenebilir.

6. OTURUM: Özgüven Geliştirme

Amaçlar:

1. Öğrencilerin özgüven kavramını anlamalarını sağlamak,
2. Özgüvenlerini artıracak olumlu düşüncelere sahip olmalarına yardımcı olabilmek.

Kazanımlar:

1. Özgüveni açıklar.
2. Özgüveninin farkına varır.
3. Özgüvenini artırmak için olumlu iç ses geliştirir.
4. Küçük başarılarını değerlendirir.

Süre: 50-60 dakika

Materyaller: Kağıt ve kalem, AR uygulaması, tablet veya telefon, akıllı tahta

Uygulayıcıya Notlar:

- Özgüven için gerekli küçük adımları vurgulayın.
- Akademik başarı dışındaki başarılar olduğunu belirtin.
- Grubun eleştirel değil, destekleyici olmasını sağlayın.
- AR uygulamasını öğrencilerin tamamının anladığından emin olduktan sonra uygulamaya geçin.

Uygulama aşamaları

1. Uygulayıcı özgüven kavramını sorar ve öğrencilerle bu kavram üzerine konuşulur.
2. Öğrencilere özgüvenlerinin arttığı, azaldığı anlar sorulur. Paylaşımında bulunmalarına destek olunur.
3. Geliştirilen “Kendime Güveniyorum” adlı AR uygulaması öğrencilere tanıtılır. Mobil telefonda ya da tableten açılacak uygulama akıllı tahtaya yansıtılır. Öğrencilere bir örnek gösterilir.

Uygulama: Her öğrenci için uygulamada bir avatar oluşturulabilir. Açan öğrenci avatarını oluşturur. Sınıfta arkadaşlarının önünde konuşurken, nasıl hissediyorsun? Sorusu yöneltilir ve altı basamaklı “kendime güveniyorum” merdiveninin ilk basamağından uygulamaya başlar. Her basamakta öğrenci için bir özgüven davranışı yer alır. Basamakları geçerken öğrenci animasyon, mini görev ve sesli bildirimlerle desteklenir. Basamaklarda görevler verilebilir ya da verilen görevlerin yapıldığı anı hayal ettikleri istenebilir. Sonrasında yansıtma sorusu sorulur (Bunu yaparken neler hissedebilirsin?). Merdiven sırasıyla “Başlamak zor”, “Denemeye cesaret ediyorum”, “Yanlış yapsam da devam diyorum”, “Bir konuda kendimle gurur duyuyorum”, “Başkalarıyla güçlü yönlerimi paylaşıyorum”, “Artık daha kendim gibi hissedebiliyorum” basamaklarından oluşur. Son basamakta avatar güçlenir, parlar ve öğrenciye özel bir ödül kullanılabilir. Basamaklar öğrencilerin dikkatini çekebilecek şekilde renklendirilebilir.

4. Oturumun son bölümünde öğrencilerle uygulama değerlendirilir. Özgüvenli olmanın kendilerindeki değişimleri ve duygularındaki etkileri konuşulur. Olumlu duygularla oturumun bitirilmesi sağlanırken, haftaya gerçekleştirilecek oturum hakkında bilgilendirme yapılır.

Oturum Sonu Değerlendirmesi

- Öğrencilere özgüveniyle ilgili fark ettiği şeyler sorulur.
- AR uygulamasındaki özgüven merdivenini görselleştirmeleri istenebilir.

- Uygulama hakkında öğrencilerden geri bildirim alınır.

7. OTURUM: Engellerle Baş Edebilme

Amaçlar:

3. Öğrencilerin karşılarına çıkabilecek içsel ve dışsal engelleri anlamalarını sağlamak,
4. Bu engellerle baş edebilmek için çözüm yolları bulmalarına yardımcı olmak.

Kazanımlar:

1. Yaşamlarındaki zorlukları fark eder.
2. Zorluklar karşısındaki tepkilerini tanımlar.
3. Baş etme yolları arar.
4. Yardım isteme becerileri gelişir.

Süre: 50-60 dakika

Materyaller: Chatbot uygulaması, tablet ya da telefon, akıllı tahta, kağıt ve kalem

Uygulayıcıya Notlar:

- Her öğrencinin zorluk algısı farklıdır ve öğrenciler arasında paylaşım için güven ortamı sağlanmalıdır.
- Öğrenciler için çeşitli örneklerle verebilecekleri tepkilerin çeşitlendirilmesine yardımcı olunmalıdır.
- Chatbot uygulamasında öğrenciler, gönüllü olmaları için teşvik edilmelilerdir.

Uygulama aşamaları

1. Öğrencilerle geçtiğimiz oturumun değerlendirilmesi yapılır. İçsel, dışsal engellerin neler olduğu konuşulur.
2. Öğrencilerden hayal kurmaları istenir. Gözlerini kapatan öğrencilerin bir günlerinde yaşamlarında her şeyin ters gittiğini düşünmeleri istenir. Neler hissederler ve neler düşünürler sorulur.
3. Oturumda bu aşamada Chatbot uygulaması kullanılır. Daha önceki oturumlardaki kullanımı hatırlatılır. Bu aşamada ise öğrenciler Chatbot'tan kendileri için bir engel kartı seçerler (Örnek: Sınıfımdaki arkadaşlarım benden hoşlanmıyor.). Seçilen bu duruma göre Chatbot öğrencilere olası düşünce, duygu, davranış örüntüsünü gösterir ve öğrenciyi alternatif bir bakış açısı için destekler. Öğrencinin seçmiş olduğu engeli, bilişsel olarak yeniden yapılandırması sağlanır. Uygulayıcı engeller ve bunlarla baş etme yolları konusunda öğrencilerle konuşur. Baş etme stratejilerinden bahseder. Ardından Chatbot tekrar kullanılmaya başlanır ve adım adım yönlendirir, öğrencinin seçmiş olduğu engele yönelik çözümler bulmasına yardımcı olur (Bu konuda şimdiye kadar neler yaptın?, Daha önce işe yarayan bir çözüm oldu mu?, Bir ilerleme adımı düşünsen bu ne olurdu? vb.) Öğrenci kendi çözüm yollarını Chatbot yardımıyla oluşturmuş olur ve sonunda destekleyici geri bildirim verilir.
4. Oturumun son bölümünde öğrencilerin son yaşadıkları bir engeli düşünmeleri ve bunu nasıl aşabileceklerini yazmaları istenir. Uygulamada yapıldığı şekilde metinler oluşturulur. Oturum özetlemesi yapılır. Sonraki hafta, son oturumun gerçekleştirileceği hatırlatılır.

Oturum Sonu Değerlendirmesi

- Öğrencilerin geliştirdikleri baş etme stratejileri konusunda gözlem yapılır.
- Oturum sonunda öğrencilerden, beğendikleri çözüm yolunu belirtmeleri istenebilir.
- Chatbotta yaptıkları uygulamayı öğrencilerin bir emojiyle anlatmaları istenebilir.

8. OTURUM: Değerlendirme ve Kapanış

Amaçlar:

1. Öğrencilerin oturumlarda kazandıkları olumlu düşünme, özgüven, iç konuşma ve engellerle baş etme becerilerini değerlendirmelerini sağlamak,
2. Grup paylaşımları konusunda cesaretlendirmek ve kapanışı yapabilmek.

Kazanımlar:

1. Oturumlar boyunca yapılanlar hatırlanır ve kişisel olarak kendilerini değerlendirirler.
2. Düşünce, duygu ve davranış örüntüsündeki değişimi fark ederler.
3. Kendilerini grup içinde ifade ederler.

Süre: 50-60 dakika

Materyaller: Tahta ve tahta kalemi, kağıt ve kalem, boya kalemleri, yapıştırıcı

Uygulayıcıya Notlar:

- Paylaşımlarda gönüllülük esası olmalı ve öğrenciler paylaşım için teşvik edilmelidir.
- Olumlu duygularla bitirilmesi için öğrencilerin olumlu yönlerine vurgu yapılır.
- Uygulayıcı süreçle ilgili öğrencilere olumlu geri bildirimlerde bulunabilir.
- Bu oturumda Chatbot kullanmak istemeyen uygulayıcılar, bir form oluşturarak öğrencilere kazanımlarını sorabilirler.

Uygulama aşamaları

1. Oturum başlıkları tahtaya yazılır. Sırasıyla öğrencilerle birlikte oturumlarda yapılan etkinlikler ve bu etkinliklerdeki duyguları konuşulur. Öğrencilerin aklında hangi oturumun daha fazla kaldığı sorulur.
2. Oturumun bu aşamasında Chatbot kullanılabilir. Öğrenciler Chatbot'un verdiği eksik cümleleri tamamlayarak bu psikoeğitim sürecinden kazandıklarının neler olduğunu farkına varır. (Benim zihnimin süper gücü artık... Benim zihin ülkemdeki en değerli şey..., Olumsuz bir düşünceyle karşılaştığımda artık..., Hayatımdaki en güçlü yönüm..., Bu öğrendiklerimi günlük hayatımda...). Chatbot bunlardan hareketle öğrenciye bir gelişim raporu çıkarır ve olumlu yönlerini vurgular.
3. Bu aşamada öğrencilerden süreci değerlendirmeleri ve birlikte süreç için bir simge geliştirmeleri istenir. Öğrenciler birlikte karar verirler ve çizerler. Son olarak boyarlar ve simge üzerine hep birlikte konuşulur, değerlendirme yapılır. Çizilen resim tahtaya asılır.
4. Oturumun sonunda uygulayıcı her öğrencinin güçlü yönlerini vurgular ve olumlu geri bildirimlerle oturumun bitirilmesine zemin hazırlar.

Oturum Sonu Değerlendirmesi

- Öğrencilerin bu programdan kazandıklarını gerçek hayata uygulamalarının önemli olduğu vurgulanır ve gözlemlerle değerlendirilir.
- İlk oturumda ön test yapıldıysa, bu oturumda son test yapılır, değerlendirilir.
- Öğrencilerden tüm oturumlar ve kullanılan programlar için geri bildirim alınır.

TARTIŞMA

Bu çalışmada “Zihnim Benim Süper Gücüm” psikoeğitim programı geliştirilmiş ve bu program olumlu düşünme becerisi ve özgüven gelişimi arasındaki ilişkiye dayalı bir şekilde kuramsal temelli yapılandırılmıştır. Alanyazına bakıldığında olumlu düşünen bireylerde psikolojik dayanıklılığın, iyi oluşun ve özgüvenin arttığını gösteren çalışmalar yer almaktadır (Ryff, 1989; Seligman,2006). Bu bağlamda sekiz oturumluk planlanan program, ortaokul

öğrencilerinin içsel konuşmalarının farkına varmaları, olumsuz düşünce yapılarını görmeleri, bunların yerine işlevsel düşünceler koyabilmelerini sağlamak için çeşitli etkinlikler ve teknolojik uygulamalarla zenginleştirilmiştir.

Psikoeğitim programı yapılandırılırken, zihinsel süper güç metaforuyla ortaokul öğrencilerinin öz farkındalık düzeylerinin artırılması ve olumlu bir kimlik algısı geliştirmeleri amaçlanmıştır. Her oturumda gelişim süreçleri hem gözlem hem de kendi değerlendirmeleri yoluyla takip edilecektir. Alanyazına bakıldığında, olumlu düşünce geliştirme ve özgüvenle ilgili geliştirilmiş psikoeğitim programları yer alsa da ikisinin birlikte bulunduğu, yapay zekânın kullanıldığı bir program bulunmamaktadır. Geliştirilen programın Türkiye için kültürel açıdan uygun, erişilebilir ve ortaokul öğrencileri açısından ilgi çekici olması alanyazın açısından önemli katkılar sağlayacaktır.

SONUÇ

Gerçekleştirilen bu çalışmada öğrencilerin özgüvenlerini desteklemek ve olumlu düşünme becerisi kazanmalarını sağlamak amacıyla kuramsal temelli yapılandırılmış bir psikoeğitim programı geliştirilmiştir. Her oturumda belli kazanımlar hedeflenmiş ve öğrencilerin aktif katılımının sağlanacağı yaratıcı uygulamalar planlanmıştır. Geliştirilen bu program koruyucu ruh sağlığı kapsamında okullarda çalışan psikolojik danışmanlar için katkılar sağlayacak, öğrencilerin öz farkındalık ve benlik saygısı alanlarında gelişimlerini destekleyecektir.

SINIRLILIKLAR

Yapılan bu çalışmada, sadece psikoeğitim programı geliştirilmiş ancak herhangi bir uygulama yapılmamıştır. Bu bağlamda deneysel veya nicel yöntemlerle test edilmediğinden, öğrenciler üzerindeki etkisine dair bir çıkarım yapılamamaktadır. Geliştirilen program, yalnızca ortaokul öğrencilerine yöneliktir. Bu çalışmada oturumların içeriği bilişsel davranışçı kuram ve pozitif psikolojik temelli kuramlar kapsamında oluşturulmuştur. Kullanılan uygulamalar, dijital ortamda henüz geliştirilmemiş ve öğrenciler üzerinde uygulaması yapılmamıştır. Psikoeğitim programı sekiz oturumla sınırlandırılmıştır.

ÖNERİLER

1. Geliştirilen psikoeğitim programının etkililiğini ölçebilmek adına farklı okullarda pilot uygulamaların yapılması önerilmektedir.
2. Veri toplama araçlarının ön test ve son test olacak şekilde kullanılması önerilmektedir.
3. Psikolojik danışmanların etkili bir şekilde programı uygulayabilmeleri için kısa süreli bir eğitim veya bilgilendirme toplantısı planlanabilir.
4. Geliştirilen programın etkisinin artması için aileler ve öğretmenlere yönelik bilgilendirmeler yapılabilir.
5. Kullanılan simülasyon uygulaması dijital platformlara aktararak öğrenci motivasyonu artırılabilir.
6. Psikoeğitim programında değişiklikler yapılarak farklı yaş gruplarına uyarlanabilir.

KAYNAKÇA

- Akın, A. (2007). Öz-güven Ölçeği'nin geliştirilmesi ve psikometrik özellikleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 167-176.
- Akın, A., Uysal, R., & Akın, Ü. (2015). Olumlu düşünme becerileri ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirliği. *Akademik Bakış Dergisi*, (51), 1-12.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., & Vohs, K. D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*, 4(1), 1-44. <https://doi.org/10.1111/1529-1006.01431>
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (1998). *On the self-regulation of behavior*. Cambridge University Press.
- Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco: W. H. Freeman.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton & Company.
- Lim, J. Y., Kim, M. A., Kim, S. Y., Kim, E. J., Lee, J. E., & Ko, Y. K. (2010). The effects of a cognitive-behavioral therapy on career attitude maturity, decision making style, and self-esteem of nursing students in Korea. *Nurse Education Today*, 30(7), 731-736.
- Öğretir, A. D. (2004). *Pozitif düşünmeye dayalı grup eğitimi programının annelerin benlik algısı, eşlerine ve çocuklarına yönelik tutumları ile kendini denetleme becerisi ve otomatik düşünceleri üzerinde etkisi* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Richey, R. C., & Klein, J. D. (2007). Design and development research: Methods, strategies, and issues. *Journal of Computing in Higher Education*, 19(2), 18-27. <https://doi.org/10.1007/BF03033425>
- Roghanchi, M., Mohamad, A. R., Mey, S. C., Momeni, K. M. & Golmohamadian, M. (2013). The effect of integrating rational emotive behavior therapy and art therapy on self-esteem and resilience. *The Arts in Psychotherapy*, 40, 179-184.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
- Salık, H.H. (2017). *Olumlu düşünme becerileri ve başa çıkma yeterliği arasındaki ilişkinin çeşitli demografik değişkenler göz önünde bulundurularak incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seligman, M. E. P. (2006). *Learned optimism: How to change your mind and your life* (2nd ed.). New York, NY: Vintage Books.
- Shoshani, A., & Steinmetz, S. (2014). Positive psychology at school: A school-based intervention to promote adolescents' mental health and well-being. *Journal of Happiness Studies*, 15, 1289-1311. <https://doi.org/10.1007/s10902-013-9476-1>

**LİSE ÖĞRENCİLERİNDE ÖZ ŞEFKAT VE DİJİTAL FARKINDALIĞI
GELİŞTİRMEYE YÖNELİK BİR PSİKO-EĞİTİM PROGRAMI**
**A PSYCHO-EDUCATIONAL PROGRAM TO DEVELOP SELF-COMPASSAGE AND
DIGITAL AWARENESS IN HIGH SCHOOL STUDENTS**

Doktora Öğrencisi, Gizem Nurhan DAĞLI

Kırıkkale Üniversitesi

gizemnurhan@outlook.com, ORCID ID: 0000-0001-9971-6348

Doktora Öğrencisi, İbrahim BAYAM

Kırıkkale Üniversitesi

ibrahimbym.pdr38@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-0679-8840

Doktora Öğrencisi, Gizem YAZGAN

Kırıkkale Üniversitesi

gizemyazgan6@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5565-3912

Prof. Dr., Sevda ASLAN MUCUR

Kırıkkale Üniversitesi

svd.aslan@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6544-3302

ÖZET

Bu bildirinin amacı lise düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin öz şefkat düzeylerini geliştirirken aynı zamanda dijital farkındalıklarını da desteklemektir. Tahminen 8-12 kişiden oluşacak psiko-eğitim grubumuzun haftalık 60 dakika sürecek etkinliklerle 8 oturum düzenlenmesi hedeflenmektedir. Lise düzeyinde ergenlik döneminde bulunan öğrencilerin kendini tanımaya çalıştığı, kimlik arayışı içinde bulunduğu ve dijital teknolojileri yaygın şekilde kullandığı bilinmektedir. Bu program öğrencilerin kendilerini olumsuz yönde eleştirmeden tanımaya çalışmalarını, kendilerine nazik davranmayı öğrenmelerini, bilinçli farkındalık geliştirmeyi ve dijitalleşen dünyada sağlıklı davranışlar sergilemelerini desteklemektedir. Programın uygulanmasında günümüz teknolojilerinden yapay zekanın nerelerde kullanılabileceği belirtilerek yapay zekanın psiko-eğitim programına entegre edilmesi amaçlanmıştır. Oturumların amaçları, kullanılacak etkinlikler ve kazanımlar detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Geliştirilen programın lise öğrencilerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Farkındalık, Öz Şefkat, Psiko-Eğitim Programı

ABSTRACT

The purpose of this report is to support high school students' self-compassion levels while also supporting their digital awareness. Our psycho-education group, which will consist of

approximately 8-12 people, aims to organize 8 sessions with 60-minute activities per week. It is known that high school students in adolescence are trying to get to know themselves, are searching for their identity, and use digital technologies extensively. This program supports students in trying to get to know themselves without criticizing themselves negatively, learning to be kind to themselves, developing conscious awareness, and exhibiting healthy behaviors in the digitalizing world. In the implementation of the program, it is aimed to integrate artificial intelligence into the psycho-education program by specifying where artificial intelligence, one of today's technologies, can be used. The objectives of the sessions, the activities to be used, and the gains to be achieved are specified in detail. It is thought that the developed program will contribute to high school students.

Keywords: Digital Awareness, Self-Compassion, Psycho-Education Program

1. Giriş

Bulundukları yaş itibarıyla ergenlik döneminde bulunan lise öğrencileri, psikolojik, sosyal ve biyolojik değişimler yaşamaktadır (Arnett, 2000). Bu değişim süreci kimlik arayışını, akademik yönden meslek seçimi kaygısını ve akranlarıyla sosyal açıdan ilişki kurmada zorlama gibi problemler yaşanmasına sebep olmaktadır (Compas, ve diğ., 2001). Bu streslerden uzak kalmak amacıyla öğrenciler dijital ortamlara sığınabilir ve teknolojik aletlerle birlikte sosyal medyayı gereğinden fazla kullanabilir (Rideout, Foehr, ve Roberts, 2010). Bunun sonucunda öğrencilerin kendilerini başkalarıyla kıyaslaması, başkalarının yaşam tarzını benimsemesi, kendini yetersiz hissetmeleri kaçınılmazdır. Bu durum teknolojik araçlara bağımlılığı ve öz şefkatin azalmasına yol açabilir (Festinger, 1954; Vogel ve diğ., 2014).

Öz şefkat genel olarak kişinin kendisine zor durumlarda, yetersizlik ve başarısızlık hissettiğinde nazik olabilmesi ve kendisini olduğu gibi kabul edebilmesi anlamına gelmektedir (Neff, 2003). Dijital farkındalık ise, bireylerin günümüz dijital teknolojilerini eleştirel, dengeli ve bilinçli şekilde kullanabilmesi olarak ifade edilir (Bawden, 2001). Bu iki alan birbirini desteklemekte ve birlikte kullanıldığında 21. yüzyıl öğrencilerine daha faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca öğrencilerin psikolojik sağlamlıkları artarken dengeli bir dijital ilişki kurmaları ve kendilerini tanıırken sosyal medya uygulamalarında karşılaştıkları kişilerle kendilerini kıyaslamadan oldukları gibi kendilerini kabul etmelerini desteklemeyi amaçlamaktadır.

Programın Temel Yaklaşımı ve İlkeleri:

Psiko-eğitim programının temelinde öğrenci merkezli yaklaşımı (Rogers, 1961) kullanılmıştır. Bu yaklaşım öğrenci deneyimlemesini destekleyerek aktif katılımlı bir grup ortamı oluşturulmasını sağlamaktadır (Kolb, 1984). Öğrencilerin güçlü olduğu yönler vurgulanırken psikolojik açıdan iyi oluşları ve kendilerine pozitif olarak bakmaları desteklenmektedir (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Oturum sonunda verilen ödevlerde Bilişsel Davranışçı Terapi (Beck, 1976) ve oturum içinde tercih edilen farkındalık geliştirme etkinliklerde Bilinçli Farkındalık Temelli Yaklaşımlardan (Kabat-Zinn, 1990) faydalanılmıştır. Programın temel ilkeleri; gizliliği koruma, güvenli ortam sağlama, uygulanabilir ve pratik etkinlikler sunma şeklinde ifade edilebilir. Ayrıca programın temel amaçlarından olan öz şefkat gelişiminin evrensel olduğu vurgusu (Neff ve Germer, 2018) ve dijital araçların ve

uygulamalarının kullanımında bilinçli şekilde yaklaşım sergilemenin önemli olduğu ifade edilmektedir (Lanier, 2010).

Programın Genel Amaçları:

1. Öğrencilerin öz şefkat ve ilgili kavramları anlamasını sağlamak (bilinçli farkındalık, kendine nazik davranma vb.).
2. Öğrencilerin olumsuz durumlarda kendilerine nazik olmalarını desteklemek.
3. Öğrencilerin yaşadığı ergenlik dönemi sorunlarının evrensel olduğunu fark etmelerini sağlamak.
4. Öğrencilerin farkındalık becerilerini destekleyerek etkili başa çıkmayı öğretmek.
5. Öğrencilerin dijital teknolojilerin faydalı ve zararlı yönlerini değerlendirmelerini sağlamak.
6. Öğrencilerin sosyal medyanın psikolojik etkilerine karşı farkındalık kazanmalarını desteklemek.
7. Öğrencileri siber zorbalığı tanıma ve başa çıkma konusunda bilgilendirmek.
8. Öğrencilerin sağlıklı dijital alışkanlık geliştirmelerini sağlamak.
9. Öğrencilerin öz şefkat becerilerini online ortamlarda kullanmalarına yardım etmek.
10. Öğrencilerin psikolojik sağlamlıklarını artırmak.

Programın Yapısı ve İçeriği:

Tasarlanan psiko-eğitim programı her biri yaklaşık 60 dakika süren 5 oturumdan oluşmaktadır. Oturumların geneli öz şefkatin temellerini içermekle birlikte dijital farkındalık geliştirmeyi de sağlamaya çalışmaktadır. Oturumların çoğunda öğrencilerin fikirlerini özgürce ifade edeceği tartışma ortamı desteklenmekte, egzersizler ve oyunlar yoluyla öğrenmeleri amaçlanmaktadır. Öğrencilere, öz şefkat temelli pratik stratejiler sunulmakta (Neff, 2003), dijital farkındalık ve kullanım alışkanlıklarını sağlıklı düzeyde tutma üzerine yöntemler verilmektedir (Rosen, 2012). Ayrıca sosyal medyanın psikolojik etkilerine dikkat çekilerek öz şefkat ile ilgili prensipler teknolojik açıdan farkındalık geliştirmeyi desteklemektedir.

Yeterlik ve Kazanımlar:

Bu psiko-eğitim programını başarıyla tamamlayan lise öğrencilerinin aşağıda belirtilen yeterliklere ve kazanımlara sahip olması beklenmektedir:

- **Öz Farkındalık:** Kendi düşünce, duygu ve davranışlarının farkında olur (Hayes, Strosahl, & Wilson, 1999).

- **Öz Şefkat:** Zorlayıcı hayat olayları karşısında kendine kabul edici ve anlayışlı yaklaşır (Neff, 2003).
- **Duygu Yönetimi:** Olumlu ve olumsuz duyguları tanır ve etkili şekilde düzenler (Gross, 1998).
- **Empati:** Diğer kişilerin hissettiği duygu ve düşünceleri anlayabilir ve onlara duyarlı şekilde yaklaşır (Decety & Jackson, 2004).
- **Dijital Ortamda Eleştirel Düşünme:** Kullandığı dijital içerikleri sorgular ve güvenilir kaynaklara ulaşmaya çalışır (Pennycook & Rand, 2019).
- **Dijital Ortamda Problem Çözme:** Karşılaşılan çevrimiçi problemlere etkili çözümler üretir.
- **Dijital Ortamda İletişim Becerileri:** Güvenilir, saygılı ve etkili çevrimiçi iletişim kurar.
- **Dijital Ortamda Sınır Koyma:** Dijital teknolojileri kullanırken kendi sınırlarını belirler ve bu sınırlara uyar (Turkle, 2011).
- **Bilinçli Teknoloji Kullanımı:** Teknolojik aletleri ve ortamları amacına uygun, psikolojik sağlığını destekleyecek şekilde kullanır.
- **Öz Bakım:** Kendi kendisinin özellikle ruhsal ve fiziksel sağlığını etkili şekilde korur (Myers & Sweeney, 2004).

Oturumların İçeriği ve Etkinlikleri:

1. OTURUM (KENDİNİ TANIMA VE ÖZ ŞEFKATİN TEMELLERİ)

Amaç: Öğrencilerin birbirleriyle tanışmasını sağlamak, programı tanıtmak ve öz şefkat kavramı ile temel bileşenlerinin (bilinçli farkındalık, ortak insanlık) ne olduğunu keşfetmelerini sağlamaya çalışmaktır.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 1. 1. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
1.Etkinlik (15-20 Dakika)	Öğrencilerin birbirleriyle	1.Öğrenciler rahat bir şekilde çember	•Öğrencilerin birbirlerinin isimlerini öğrenir.	Bu etkinliğe yapay zeka entegrasyonu yapılarak öğrencilerin

Tanışma Çemberi	güvenli ve samimi bir ortamda tanışmaları sağlanır. Grup dinamiğini başlatılmay a çalışılır ve aidiyet duygusu desteklenir.	oluşturarak otururlar. 2.Psikolojik danışman kendini ve programın genel amaçlarını tanıtır. 3.Öğrenciler sırayla ismini söyler ve kendileri hakkında kısa bir ilgi alanı (hobi, müzik türü, tuttukları takım vb.) paylaşır. 4.Psikolojik danışman, paylaşımlar arasında ortak noktaları vurgular ya da bağlantılı yorumlar yapar. 5.Herkesin konuşması için eşit zaman tanınmaya çalışılır.	•Kendileri ile diğerlerinin kişisel ilgi alanlarını tanırlar. •Grupta daha rahat hissediler ve iletişim kurma konusunda ilk adımı atmış olurlar.	her biri kendisine takma isim seçerler. Bu isimler yapay zekaya yüklenerek ondan rastgele seçim yapması istenebilir. Bu sayede öğrenciler eğlenirler ve kendilerini açmaya daha istekli yaklaşabilirler.
2. Etkinlik (15-20 Dakika) Hepimizin Zor Anısı	Öğrenciler yaşadıkları olumsuz deneyimin evrensel olduğunu fark ederler	1.Öğrencilerde n yaşadıkları zor anıları kısa bir şekilde bir kağıda yazmaları istenir.	•Öğrenciler, zorlayıcı deneyimlerin sadece kendilerine özgü olmadığını, başkalarının da benzer duygular	Bu etkinlikte yapay zeka entegrasyonu yapılarak öğrencilerin metinlerindeki ortak problemler yapay zeka uygulaması tarafından nitelik ve nicelik

	ve öz şefkat kavramının bileşenlerinden olan "ortak insanlık" kavramına yönelik duyguların paylaşımı yapılır.	2. Anıların yazıldığı kağıtlar katlanarak rastgele şekilde öğrenciler bir kağıt seçerler. 3. Her öğrenci seçtiği kağıdı okur ve bu zor yaşantı kendi başına gelse ne yapardı ve arkadaşının başına gelse nasıl yaklaşırdı anlatması istenir. 4. Anlatımlarda ki ortak noktalara dikkat çekilerek zor yaşantıların evrenselliği vurgulanır.	yaşayabileceğini fark ederler. •Yalnızlık hissi azalır ve empati duygusu gelişir.	açısından analiz edilebilirdi. Bu analizler öğrencilerin metinlerinin sisteme yüklenmesiyle yapılırdı. Bu sayede öğrencilerin gözü önünde somutlaştırma yapılarak evrenselliğin gözler önüne serilmesi sağlanabilirdi.
3. Etkinlik (15-20 Dakika) Öz Şefkat Sunumu	Öğrencileri n öz şefkat kavramını anlamalarını sağlamak, kavramın faydalarını açıklamak ve temel bileşenlerini (kendine nezaket, ortak insanlık, bilinçli	1. Psikolojik danışman, öz şefkat tanımını net ve anlaşılır şekilde sunar. 2. Özellikle psikolojik iyi oluşun desteklenmesi, stresle başa çıkılması gibi öz şefkatin incelendiği	•Öğrenciler öz şefkat kavramını ve temel bileşenlerini anlarlar. •Öz şefkatin faydaları hakkında bilgi sahibi olurlar. •Belirtilen kavramları kendi yaşamlarıyla ilişkilendirmeye başlarlar.	Bu Etkinlikte yapay zeka entegrasyonu yapılabilir. Öz Şefkat ve alt kavramları ile ilgili sunum yapay zeka ile desteklenerek yapılabilir ve somut şekilde görselleştirilebilir. Bu sayede öğrencilerin dikkatinin etkinlikte tutulması sağlanır.

	farkındalık) somut örnekler vererek anlaşılır kılmak.	çalışmalar açıklanır. 3.Öz şefkat kavramının temelinde bulunan üç temel bileşen (ortak insanlık, kendine nezaket ve bilinçli farkındalık) ayrı ayrı ele alınır. 4.Öğrencilere sorular sorulur, kavramlar ile ilgili görüşleri alınır.		
4. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Kendime Bir Söz	Öz şefkat ile ilgili öğrendikleri ni günlük hayata uyarlamalarını sağlamak ve hafta boyunca çaba göstermeye teşvik etmek.	1.Psiko-eğitim programına katılan öğrencilerden bir hafta boyunca kendi kendilerine nazik olacaklarına "söz" yazmalarını ister (Örneğin, "Hatalarımı kabul edeceğim," "İhtiyaçlarıma dikkat edeceğim" vb.). 2.Öğrenciler bu sözü kendilerine	•Öğrenciler, günlük hayatlarında öz şefkati daha kalıcı olarak uygularlar. •Öğrenciler, kendilerine şefkat duyma adına ilk adımları atarlar ve farkındalık düzeyleri yükselir.	Öğrenciler telefonlarında kullandıkları yapay zeka asistanlarına seçtikleri sözü hatırlatmalarını isteyebilir. Bu sayede yapay zeka entegrasyonu ve süreklilik sağlanır.

		hatırlatmak için telefonlarına ya da kâğıda not alabilirler ve bu seçtikleri söze uygun davranmaları istenir. 3. Gelecek hafta gerçekleşecek oturumda gönüllülük esasına göre öğrencilerin paylaşım yapılmaya teşvik edileceği belirtilir.		

2. OTURUM (İÇ SESİMİZ VE KENDİNE NEZAKET PRATİKLERİ)

Amaç: Öğrencilerin kendi iç seslerinin farkına varmayı sağlamak ve olumsuz durumlarda kendilerine karşı nazik olmayı öğretmek amaçlanmaktadır.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 2. 2. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
Ev Ödevlerinin Paylaşımı (15-20 Dakika)	"Kendime Bir ev Söz" ödevinin etkilerini incelemek ve öğrencileri deneyimlerini paylaşmaya teşvik etmek	1. Psikolojik danışman, gönüllü olan öğrencileri "Kendime Bir Söz" etkinliği deneyimlerini paylaşmaya teşvik eder.	- Öğrenciler, öz şefkatin günlük yaşamda nasıl uygulanabileceğini somut şekilde görürler. - Öğrenciler deneyimlerini	

	amaçlanmaktadı r.	Paylaşım sırasında öğrencilere şu tür sorular sorulabilir: “Seçtiğiniz söz neydi? Bu sözü uygulamak sizin için nasıl bir deneyimdi?” 2.Psikolojik danışman bu paylaşımları dinler. Olumlu deneyimlere odaklanır. Olumsuz deneyimler yaşayan kişilere ise destekleyici geribildirimler verir.	karşılaştırarak farklılıkları fark ederler. •Öğrenciler öz şefkatin kişisel çeşitliliğinin olduğunu anlarlar.	
5. Etkinlik (15-20 Dakika) İçimdeki Eleştirmenl e Tanışıyoru m	Öğrencilerin eleştirel iç sesinin farkına varmalarını sağlamak ve bu sesin ne zaman, neden ortaya çıktığını incelemeye teşvik etmektir.	1.İçinizdeki sizi eleştiren ses bir karakter olsa nasıl birisi olurdu? Psikolojik danışman bu soruyu sorarak öğrencilerden kısa hikaye yazmasını ister. 2. Bu karakterle bir kahve içtiklerini hayal etmelerini katılımcılara iç eleştirmenlerini n ne diyeceğini	•Öğrenciler, içlerinde bulunan ve kendilerini eleştiren sesi fark ederler. •Öğrenciler bu sesin kullandığı yargılayıcı dilin kendileri üzerindeki etkisini gözlemlerler. •Öğrenciler gözlemleri sayesinde kendilerini eleştiren sestem	Yapay zeka destekli yazılımlar öğrencilerin iç seslerinin fiziksel olarak ifadesinde yardımcı olabilirler. Ayrıca bazı uygulamalarda bu çizimler konuşturulabilir. Bu aslında öğrencilerin kendi iç eleştirmenleriyle somut olarak karşılaşmalarını sağlar. Bu karşılaşmalar neticesinde iç eleştirmenlerini

		ve onların nasıl cevap vereceklerini incelerler. Özellikle yakın zamanda yaşadıkları bir eleştiri varsa buna dikkat çekilir.	uzak kalmaya çalışırlar.	tanıyla ona karşı nasıl duracaklarını deneyimleyebilirler .
6. Etkinlik (15-20 Dakika) Kendime Şefkat Meditasyonu	Psiko-eğitime katılan öğrencilerin şefkat meditasyonu yaparak kısa ve basit şekilde nazik başa çıkma becerilerini geliştirmelerini sağlamaktır.	1.Psikolojik danışman, öğrencileri rahat bir pozisyonda oturmaya yönlendirir. 2.Meditasyonu n amacı açıklanır. Şu anda öğrenciler hissettikleri olumsuz duyguyu düşünmeye ve bu duyguyu nazik bir şekilde onarmaya yöneltilir. 3.Psikolojik danışman, öğrencilere yardımcı olur: Dikkati nefese çeker. Daha sonra zorlayıcı duyguya odaklanılmasını sağlar. Bu duygudayken	•Öğrenciler, şefkat meditasyonu deneyimi yaşarlar. •Öğrenciler daha sonra yaşayacakları olumsuz durumlarda bu meditasyonu kullanabilirler. •Bu etkinlik sonrasında öğrencilerde, öz şefkati bileşenleri olan "bilinçli farkındalık" ve "kendine nezaket" birleştirilir.	Yapay zeka ve teknolojik araçlarla meditasyon esnasında dikkatin korunması için gerekli müziklerin seçimi yapılabilir.

		kendilerine nazik ifadeler söylemeleri için onları teşvik eder. Duyguları yargılamadan alan tanır. Eğer dikkat dağılırsa nazikçe tekrar nefese dikkat edilmesini söyler. 4.Bu meditasyon öğrencilerin durumuna göre 10-15 dakika sürer ve isteğe bağlı olarak öğrenciler deneyimlerini ifade ederler.		
7. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Kendime Nezaket Mektubu	Öğrencilerin iç konuşmalarını dinlemelerini sağlamak ve nazik oldukları anları ayırt etmelerine yardımcı olmaktır.	1.Öğrencilerde n hafta içerisinde bireysel olarak kendilerine mektup yazmaları istenir. 2.Bu mektupta kendilerine nazik davrandıkları anları belirtmeleri istenir.	•Öğrenciler, iç konuşmalarını fark edip kendilerine karşı nazik olmayı günlük hayatta deneyimlerler. •Öğrenciler kendilerine nazik olmak için motivasyon geliştirirler.	Öğrencilerden gönüllü olanlar yapay zeka uygulamaları ile mektuplarını paylaşarak analiz yaptırabilirler. Ters giden ya da zorlandıkları yerlerde yardım alabilirler. Ayrıca bu konuda yapay zeka ile kendilerini destekleyebilirler.

3. OTURUM (ORTAK İNSANLIK)

Amaç: Öğrencilerin yaşadıkları zorlukların çoğunun evrensel olduğunu anlamaları ve sık karşılaştıkları dijital dünyadaki idealize edilmiş yaşamların onları nasıl etkilediğini anlamaya çalışmalarını sağlamaktır.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 3. 3. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
Ev Ödevlerinin Paylaşımı (15-20 Dakika)	Kendime Nezaket Mektubu ödevinin paylaşılması nı sağlayarak öğrencilerin kendilerine nazik olmalarını pekiştirmek ve birbirlerinde n öğrenmelerin e teşvik etmektir.	1.Psikolojik danışman, gönüllü öğrencilerin yazdıkları mektuplarını paylaşmalarını ister 2.Psikolojik danışman, paylaşımları dikkatle dinler, Ortak ve farklı temalara dikkat çekerek normal oturum etkinliklerine geçer.	•Öğrenciler, nazik olmanın farklı yollarını görürler ve kendilerini geliştirirler	
8. Etkinlik (15-20 Dakika) İnsanlık Kartı Üretimi	Etkinliğin amacı yaşanan olumsuzlukların evrensel olduğunu fark etmelerini sağlamak ve “ortak insanlık” kavramını	1.Psikolojik danışman öğrencilerden birer tane olumsuz yaşam olayı yazmasını ister. 2. Daha sonra tüm öğrenciler bu kağıtları katlayarak rastgele bir tanesini çeker.	•Öğrenciler, yaşadıkları zorlukların sadece kendi başlarına gelmediğini fark ederler. •Öğrenciler bu farkındalıkla yalnız olmadıklarını hissederler.	Yapay zeka yazılımları kullanılarak zor olaylar görselleştirilebilir. Ayrıca öğrenciler yaşadıkları zor olayları kod adı kullanarak yapay zekaya yazabilirler. Yapay zeka bu durumlara ortak

	anlamalarını sağlamaktır.	3.Seçilen zor olaya yönelik öğrenciler yaşadıkları zorlukları ifade ederler. 4.Öğrenciler bu zor duruma alternatif olarak birbirleriyle olumlu paylaşımlar yaparak birbirlerini desteklerler.		insanlık üretebilir. kartı
9. Etkinlik (15-20 Dakika) "Karşılaştırma Tuzağı" Senaryoları	Etkinliğin amacı öğrencilerin sosyal medya ve içerikler üzerinden yaptıkları karşılaştırmaların onların psikolojisi üzerindeki etkilerini göstermek ve kendilerine öz şefkatli tepkiler vermelerini sağlamaktır.	1.Psikolojik danışman, öğrencilere sosyal medyada kendilerini diğer insanlarla karşılaştırdıkları bazı senaryoları sorar. Buna örnek olarak; "Bir arkadaşınızın sürekli olarak fiziksel görünümüyle ilgili övgüler aldığını görmek" "Sosyal medyada herkesin harika tatiller yaptığını görmek"	•Öğrenciler, sosyal medyanın kendilerini nasıl etkilediğini fark ederler. •Öğrenciler olumsuz düşüncelere karşı nasıl öz şefkat geliştireceklerini öğrenirler.	Yapay zeka kullanılarak öğrencilere yönelik farklı senaryolar oluşturulabilir. Bu sayede birden çok durumda da öğrencilerin öz şefkatli yaklaşımları desteklenebilir.

		ifadeleri verilebilir. 2.Öğrencilerde n bu senaryolar için şu soruları düşünmeleri istenir: Bu durumda neler hissedebilirsiniz? Kendinize ne tür olumsuz düşünceler söyleyebilirsiniz? 3.Daha sonra öğrencilerden düşüncelerini paylaşımları istenir. Psikolojik danışman bu durumda öğrencilerin öz şefkatleri üzerine odaklanır.		
10. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Dijital Detoks	Amaç öğrencileri sosyal medya kullanım alışkanlıklarını bilinçli farkındalık seviyesinde takip etmeye çalışmalarını sağlamak ve sosyal medyanın onları nasıl	1.Psikolojik danışman, öğrencilerden bir hafta boyunca sosyal medya kullanım sürelerini not almalarını ister. 2.Öğrencilerde n sosyal medya kullandıkları zaman hissettikleri duyguları ve bu	•Öğrenciler, kullandıkları sosyal medya platformları ve sürelerini fark eder. •Kullandıkları sosyal medya uygulamalarının kendi duygularına etkilerini incelerler.	Yapay zeka ve farklı uygulamalar kullanılarak öğrenciler ekran sürelerini hesaplayabilirler. Ayrıca kendilerine kullanım sınırı getirdiklerinde otokontrollerini sağlamak için uygulamaların kilitlenmesini sağlayan dijital

	etkilediğini incelemektir.	duyguları neyin tetiklediğini incelemelerini söyler. 3.Bu gözlemleri gönüllülük esasına göre gelecek hafta paylaşabileceklerini belirtir.		içerikler bulunmaktadır.

4. OTURUM (FARKINDALIK VE DİJİTAL DENGE)

Amaç: Öğrencilerin bilinçli farkındalık seviyesini artırarak dijital dünyanın etkilerini azaltmaktır. Ayrıca dijital ortamları kullanma alışkanlıklarını da dengelemek istenmektedir.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 4. 4. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
Ev Ödevlerinin Paylaşımı (15-20 Dakika)	Dijital Detoks ödevi gözlemlerini paylaşarak sosyal medya kullanım durumları hakkında farkındalık sağlamak amaçlanmaktadır.	1.Psikolojik danışman gönüllülük esasına göre öğrencilerin "Dijital Detoks Farkındalığı" notlarını paylaşmalarını ister. Paylaşım esnasında öğrencilere farklı sorular sorulabilir: Sosyal medya kullanımınızı takip etmek size neler gösterdi?	•Öğrenciler sosyal medya kullanımları konusunda farkındalık geliştirirler. •Sosyal medyanın duygusal etkileri hakkında bilinçlenirler.	

		Ne kadar zaman harcıyorsunuz? Hangi platformları daha çok kullanıyorsunuz? 2. Psikolojik danışman, öğrenci paylaşımlarına dikkat eder. Dijital ortamdaki davranışlara ve sorumluluk almaya dikkat çeker.		
11. Etkinlik (15-20 Dakika) Dijital Dikkat Dağıtıcılar Tartışması	Etkinliğin amacı, öğrencilerin dikkatleri ile dijital teknolojiler arasındaki olumsuz etkiyi anlamalarına yardımcı olmaktır.	1. Öğrencilerden dikkatlerini etkileyen durumları söylemeleri istenir. 2. Ardından öğrencilerden bu durumlarla nasıl başa çıkabileceklerini tartışmaları istenir. 3. Öğrencilerin her birinden bir daha böyle bir durumla karşılaştıklarında alternatif bir davranış geliştirmeleri istenir.	• Öğrenciler, dijital teknolojilerin kendisini olumsuz etkilediğinin farkına varırlar. • Öğrenciler dikkatini yönetme konusunda kendilerini daha motive hissederler.	

12. Etkinlik (15-20 Dakika) Dikkat- Zaman Çizelgesi	Öğrencilerin dikkatlerinin dağıldığı anları belirlemelerini sağlamak ve böyle durumlarda alternatif olarak neler yapabileceklerini geliştirmeyi sağlar.	1. Öğrencilerden düzenli olarak dikkatlerinin dağıldığı saatleri yazmaları istenir. 2. Dikkatlerinin dağılmasına neden olan uygulama, durum ya da duygununda not alınması istenir. 3. Bu durumu fark ettiklerinde alternatif yollar geliştirmeleri ve bunu da ifade etmeleri istenir. 4. Öğrencilerin ortak durumları tartışılır ve birlikte farklı alternatifler geliştirilmesi sağlanır.	•Öğrenciler, sağlıklı dijital kullanım için somut plan yaparlar. •Öğrenciler kendi hazırladıkları planlarla denge ve sorumluluk alma konusunda daha istekli davranırlar.	
13. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Teknolojisi z Anlar Deneyimi	Etkinliğin amacı öğrencilerin teknolojisiz anlar yaşamalarına teşvik etmek ve psikolojik iyi oluşunu artırmaya çalışmaktır.	1. Psikoloji k danışman oturumun sonunda öğrencilere Dijital Denge Planlarıyla bağlantılı olacak şekilde teknolojisiz zamanlar bulmalarını ister.	•Öğrenciler, normalde kullandıkları teknolojilerden uzakta kalarak bunun kendilerine etkilerini incelerler. •Öğrenciler yaşadıkları deneyimleri artırmak için motivasyon geliştirebilir.	

		2. Öğrencilerden bu teknolojisiz anlardan sonra neler hissettiklerini not ederler. 3. Bu notları gönüllü öğrenciler gelecek hafta paylaşabilir denilir.		

5. OTURUM (ÖZ ŞEFKAT VE DUYGUSAL DAYANIKLILIK)

Amaç: Öğrencilerin yaşayabilecekleri zorlayıcı durumlarla karşılaştıklarında öz şefkatli şekilde başa çıkmalarını amaçlamaktadır.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 5. 5. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
Ev Ödevlerinin Paylaşımı (15-20 Dakika)	Önceki oturumun sonunda verilen ev ödevi ile öğrencinin bir haftalık deneyimleri nin anlaşılması amaçlanmaktadır.	1. Psikolojik danışman, gönüllü olan öğrencileri "Teknolojisiz Anlar Deneyimi" notlarını paylaşmaya teşvik eder. 2. Paylaşım sırasında öğrencilere şu tür sorular sorulabilir:	• Öğrenciler, dijital platform ve teknolojilerden uzak kalmanın kendileri üzerindeki etkilerini fark ederler. • Öğrenciler kişisel denge konusunda kişisel stratejiler oluştururlar.	

		“Belirlediğiniz "teknolojisiz anları" uygulamak sizin için nasıldı? Kolay mıydı, zor muydu?” 3.Psikolojik danışman, öğrencilerin deneyimlerini takip eder. Öğrencilerin paylaşımında bulunmasını ve dijital somutlaştırma yapmasını sağlar.		
14. Etkinlik (15-20 Dakika) Duygu Hikayeleri	Etkinliğin amacı farklı duyguları öğrencilerin tanımasını sağlamak ve bu duyguların kendilerine nasıl yansıdığını ayırt etmelerini sağlamaktır.	1.Öğrencilere net bir duygu ifade etmeyen hikayeler verilir. 2. Bu hikayeleri okumaları ve hikayelerin hissettirdiği duyguları ifade etmeleri istenir. 3.Öğrenciler farklı duyguları tartışarak kendi hissettiği duyguları anlarlar.	•Öğrenciler, hissettikleri duyguların vücutlarında ve zihinlerindeki etkilerini fark ederler.	Bu noktada yapay zeka kullanılarak hikayeler görselleştirilebilir. Ayrıca hikayelerin bir kısmı yapay zekaya yazdırılabilir. Bu daha farklı ve çeşitli hikayelerin okunmasını, tartışılmasını ve farklı bakış açıları getirilmesini sağlar.
15. Etkinlik (15-20 Dakika)	Etkinliğin amacı öğrencilerin zorlayıcı durumlarla	1.Öğrencilere zor durumlar ile ilgili kartlar verilir.	•Öğrenciler kendilerine şefkatli olmanın nasıl olduğunu deneyimlerler.	Zor durumlar ile ilgili kartlar yapay zeka ortamında hazırlanabilir. Zor durumların içeriği

İki Farklı Parçam	karşılaştıkları kendilerine öz şefkatli davranmalarını sağlamaktır.	2. Öğrencilerden bu zor durumu canlandırmaları istenir. 3. Daha sonra buna yönelik olarak önce kendilerini yargılayan bir dil kullanmalarını ardından kendilerine nazik bir dil kullanmaları istenir. 4. Öğrencilerin bu iki bakış açısıyla neleri farklı hissettiklerinin açıklaması yapılır.	•Öğrenciler yeni başa çıkma becerileri deneyimlerler.	yapay zeka ortamında belirlenebilir. Materyal geliştirme desteği alınması etkinlik açısından yararlı olacaktır.
16. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Kendine Şefkat Günlüğü	Etkinliğin amacı öğrencilerin kendilerine şefkatli yaklaşımlarını tutacakları günlük yoluyla sağlamaktır.	1. Öğrencilerden gün içinde yaşadıkları olumsuz duygulara yönelik olarak kendilerine şefkatle yaklaşacakları günlük yazmaları istenir. 2. Gelecek hafta öğrencilerden deneyimlerini paylaşmalarının	•Öğrenciler yaşadıkları zorlayıcı duygularla başa çıkabilirler ve onları bastırmak yerine kendilerine destek olurlar	İsteyen öğrenciler mektuplarını yapay zeka ortamına anonim şekilde yükleyebilir ve nezaket düzeyleri ve bunu nasıl geliştirebilecekleri ile ilgili yapay zekadan geri dönüt alabilirler.

		isteneceği bildirilir.		

6. OTURUM (DİJİTAL KİMLİK)

Amaç: Oturumun genel olarak amacı öğrencilerin çevrimiçi ortamlarda kendi kimliklerini yönetebilmeleri ve güvenli davranışlar sergileyebilmeleridir.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 6. 6. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
Ev Ödevlerinin Paylaşımı (15-20 Dakika)	Uygulamanın amacı "Şefkat Günlüğü" ödevlerinde öğrencilerin neler yaptıklarını değerlendirmek ve olumsuz deneyimlerde kendilerinin şefkatle başa çıkma yollarını desteklemektir.	1.Kendi günlüklerini paylaşmaya istekli öğrenciler yazdıklarından genel olarak bahsederler. 2.Psikolojik danışman farklı fikirleri ve yaklaşımları destekleyerek şefkat duygusunu güçlendirmeye çalışır.	•Öğrenciler, zorlandıkları durum ve duygularda kendilerine şefkatli yaklaşımlar ve bu şekilde şefkatin faydalarını somut olarak görürler	
17. Etkinlik (15-20 Dakika)	Etkinliğin amacı dijital mecralarda	1.Psikolojik danışman öğrencilerden sosyal medya profillerini ve	•Öğrenciler paylaşımlarıyla kendilerine çevrimiçi kimlik	Öğrenciler isterlerse kendi uygulamalarındaki profillerini yapay zekaya

Dijital Kimliğim	öğrencileri n kendi itibarını korumaları nı desteklem ek ve var olan kimlikleri ni bu ortamlarda da kullanmal arını sağlamaktı r.	çevrimiçi platformlardaki paylaşımlarını düşünmelerini ister. 2.Ardından öğrencilere tartışma ortamı sağlar ve şu soruları yöneltir: "Çevrimiçi ortamda kendinizi nasıl tanıtıyorsunuz?" , "Profilinizdeki paylaşımlar sizi ne kadar yansıtıyor?" , "Dijital ayak izi nedir ve neden önemlidir?". 3.Bu sorular öğrenciler tarafından tartışıldıktan sonra psikolojik danışman sosyal medyada bilinçli paylaşımlar yapmanın, kişisel bilgileri paylaşmamanın önemini ifade eder ve etkinliği sonlandır.	şekillendirdiğinin farkına varırlar. •Öğrenciler çevrimiçi paylaşımlarda bilinçli ve sorumlu davranmak gerektiğini fark ederler.	yorumlatabilirler. Bu aslında onların güvenliklerini tehdit edebilir. Ancak günümüz sosyal medya kullanımında böyle bir akım bulunması oldukça düşündürücüdür.
18. Etkinlik (15-20 Dakika) Siber Zorbalığa	Etkinliğin amacı öğrencileri n siber mağduriye tin ne	1.Psikolojik danışman öğrencilere bir siber zorbalık senaryosu verir. Öğrencilerden	•Öğrenciler, siber zorbalığın kendileri ve başkaları üzerindeki etkisini kavrarlar.	Belirtilen siber zorbalık senaryosu yapay zeka tarafından oluşturulabilir. Ayrıca senaryo sayısı artırılıp grup küçük parçalara

Karşı Empati	olduğunu ve sonuçların tahmin etmelerini sağlamak ve bu tür durumlara empati ile yaklaşmalarına yardımcı olmaktır.	bu senaryo başlarına gelse ne hissedeceklerini düşünmeleri istenir. 2.Daha sonra öğrencilerin zorbalık yapan kişi yerine kendilerini koymaları ve neden bu kişilerin zorbalık yaptığını düşünmeleri istenir. Grup bunu tartışarak genel bir kanıya ulaşır. 3.Son olarak psikolojik danışman siber zorbalık yaşanması durumunda öğrencilerin neler yapması gerektiğini açıkla ve bunun üzerine değerlendirme yapılır.	•Öğrenciler siber zorbalığa maruz kalırlarsa ne yapacaklarını öğrenirler.	bölündüğünde her öğrencinin aktif katılımı sağlanabilir.
19. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Dijital Kale	Bu etkinliğin amacı öğrencilerin sık kullandığı dijital uygulamaları	1.Öğrencilere kale metaforunu kullanabilecekleri bir çizim verilir. 2.İç kısımlar güvenli alan, kale sınırları ve	•Öğrenciler kendi sınırlarını belirlemenin önemini anlarlar	Kullanılabilecek kale çizimi yapay zeka uygulamalarıyla sağlanabilir. Yeterli araçlar varsa her öğrenci uygulamadan kendine has kalesini tasarlayabilir.

	arda kendi sınırlarını belirlemelerine yardımcı olmaktır	dışarı ise yasaklı bölgeler dikkat dağıtan şeylerdir. 3.Öğrencilerden bu çizimi doldurmaları ve sınırlarını belirlemeleri istenir.		

7. OTURUM (TEKNOLOJİ VE GERÇEK HAYAT)

Amaç: Öğrencilerin dijital bağlantıların faydalarını değerlendirmelerini sağlarken, teknolojinin gerçek hayattaki yüz yüze ilişkiler üzerindeki potansiyel etkilerini sorgulamaları ve dengeli bir sosyal yaşam sürdürmenin önemini anlamaları.

Tahmini Toplam Süre: 60 dakika

Çizelge 7. 7. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
Ev Ödevlerini Paylaşımı (15-20 Dakika)	Bu etkinliğin amacı öğrencilerin sık kullandığı dijital uygulamalarda kendi sınırlarını belirlemelerine yardımcı olmaktır	1.Öğrencilerden doldurdıkları çizimleri grupla paylaşmaları istenir. 2.Psikolojik danışman benzer noktalara dikkat çeker. Farklı bakış açıları gelişmesini sağlar.	•Öğrenciler kendi sınırlarını belirlemenin önemini anlarlar	
20. Etkinlik (15-20 Dakika)	Etkinliğin amacı teknolojinin sosyal ilişkiler üzerine olumlu ve olumsuz	1.Psikolojik danışman sosyal medya teknolojisi ve sosyal ilişkiler üzerine sohbet	•Öğrenciler sosyal medyanın olumlu ve	İlgili araştırmalar için yapay zeka destekli literatür taraması kullanılabilir.

"Teknoloji Bizi Yaklaştırır mı, Uzaklaştırır mı?" Tartışması	etkilerini öğrencilerin fark etmesini sağlamaktır.	başlatır. Öğrencilere; "Teknoloji, arkadaşlarınızla ve ailenizle bağlantı kurmanıza nasıl yardımcı oluyor?", "Peki, teknolojinin yüz yüze ilişkilerinizi olumsuz etkilediği durumlar oldu mu? Gibi sorular yöneltir. 2.Bu sorular grup ortamında tartışılır. Ardından psikolojik danışman tartışmayı teknolojinin ilişkiler üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olabileceği araştırmaları sunar ve tartışmayı bitirir.	olumsuz yönlerini kavrar. •Öğrenciler insanlarla sanal bağlantıların yanı sıra gerçek ilişkilerinde kurulması gerektiğini fark ederler.	Birbirinden çeşitli kaynaklara ulaşım kolaylığı sağlar.
21. Etkinlik (15-20 Dakika) Gerçek Bağlantı	Öğrencilerin sanal ortamların yanı sıra yüz yüze iletişim kurmaları ve aktif dinlemeyi tanımları sağlanır.	1. Öğrenciler eşleşir. 2. 60 saniye boyunca birbirlerinin gözlerine bakarlar. Bu esnada konuşmak, gülmek, mimik yapmak yasaktır. 3. Sonrasında “Ne hissettin? Bu kişi	•Öğrenciler yüz yüze iletişimin önemini kavrarlar. •Öğrenciler sanal etkileşimin sınırlarını fark ederler.	

		hakkında ne düşündün? Sessizlikte bağ kurmak nasıldı?” şeklinde sorular yöneltilir. Öğrencilerin birbirleriyle yüz yüze bağlantılar kurması desteklenir.		
22. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Gerçek Bağlantı Günlüğü	Öğrencilerin gerçek hayata daha çok odaklanmalarını amaçlanmaktadır.	1.Psikolojik danışman öğrencilerden önümüzdeki bir hafta boyunca öğrencilerden başkalarıyla yapacakları yüz yüze konuşmaları not almalarını ve o kişiyi dikkatli şekilde dinlemelerini ister. 2.Önümüzdeki hafta ise bu deneyimleri paylaşabileceklerini belirtir.	•Öğrenciler yüz yüze iletişimi geliştirir. •Öğrenciler dijital ortamlar dışında diğer insanlarla sosyalleşirler ve onları dikkatli şekilde dinlemeyi öğrenirler.	

8. Oturum Öz Şefkati Dijital Dünyaya Entegre Etme

Amaç: Oturumun amacı öğrencilerin öz şefkat becerilerini dijital deneyimlerine entegre etmelerini sağlamak ve oturumları sonlandırmaktır.

Süre: 60 dakika

Çizelge 8. 8. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?

Ev Ödevlerinin Paylaşımı (15-20 Dakika)	Öğrencilerin yaşadıkları hayata odaklanarak gerçek bağlantılar geliştirmelerini sağlamak amaçlanmaktadır.	1.Psikolojik danışman öğrencilerden ödevine yönelik deneyimlerini paylaşmalarını ister. 2.Gönüllülük esasına göre paylaşım yapan öğrencilerde ortak noktalara dikkat çekilir. 3.Deneyimini paylaşmak istemeyenler için yeni bir pencere oluşması hedeflenir.	•Öğrenciler iletişim becerilerini yüz yüze olacak şekilde geliştirirler.	
23. Etkinlik (15-20 Dakika) Dijital Sorunlara Nazik Yaklaşmak	Bu etkinlik öğrencilerin dijital dünyada öz şefkat deneyimlerini uygulayabilmelerini amaçlar.	1.Öğrenciler son zamanlarda yaşadıkları dijital ortamlardaki problemlerini kağıtlara yazarlar. 2.Bu kağıtlar kura yoluyla çekilerek her öğrenci bu zorlukla ilgili nazik şekilde ifadelerde bulunur. 3.Etkinliğin sonunda probleme karşı alternatif yollar geliştirilmeye çalışılır.	•Öğrenciler, dijital ortamlarda bilinçli ve şefkatli tepkiler geliştirmeyi öğrenirler. •Öz şefkati çevrimiçi iletişimde nasıl uygulayabileceklerini kazanırlar.	

24. Etkinlik (15-20 Dakika) Geleceğe Yönelik Adımlar	Etkinliğin amacı öğrencilerin gelecekte kendi başlarına öz şefkatlerini ve teknoloji farkındalıklarını devam ettirmelerini sağlamaktır.	1.Psikolojik danışman, öğrencilere uygun düzeydeki bilinçli farkındalık ve öz şefkat ile ilgili kaynakları onlarla paylaşır. Bunlar: Okul rehberlik servisinin sunduğu destek ve kaynaklar, Güvenilir internet siteleri ve uygulamalar (öz şefkat meditasyonları, bilinçli farkındalık uygulamaları, ekran süresi takip uygulamaları vb.). Bu konularla ilgili kitap ve makale önerileri olabilir. 2.Psikolojik danışman bu kaynakları nasıl kullanabilecekleri ve bunları günlük hayata nasıl entegre edebilecekleri hakkında bilgi verir. Kısa bir beyin fırtınası yaptırır.	•Öğrenciler öz şefkat ve bilinçli farkındalık konusunda çeşitli kaynaklar hakkında bilgi sahibi olurlar. •Kendi başlarına öğrenebilir ve pratik yapabilirler.	Psikolojik danışma yapay zeka kullanarak literatürdeki farklı kaynaklara daha kolay şekilde ulaşabilir.
25. Etkinlik Değerlendirme ve Kapanış	Son etkinliğin amacı genel olarak	1.Psikolojik danışman, öğrencilerden programa yönelik	•Öğrencilerin programda öğrendiklerini kullanmaları	Öğrencilere yapay zeka uygulamaları üzerinden tasarlanacak Psiko-

	programın öğrenciler üzerindeki etkisini inceleme, olumlu geribildirimler vermek ve öğrencilere teşekkür ederek kapanışa yapmaktır.	genel düşüncelerini alır. Onlardan süreç içerisinde neler öğrendiklerini kendilerini nasıl geliştirdiklerini söylemelerini ister. 2.Psikolojik danışman tüm öğrencilere teşekkür eder ve programın öğrenciler için önemini vurgular. 3.Psikolojik danışman öğrencilere öğrendikleri pratikleri uygulamaları konusunda teşvik eder ve cesaretlendirir. 4.Psikolojik danışman ve danışanların olumlu ifadeleri ile program biter.	konusunda motive olmaları sağlanır.	eğitimi tamamlama sertifikaları verilebilir. Bu somut bir belge oluşturarak bu zamana kadar yapılmış şeyleri gözden geçirmelerini sağlar.

6. Tartışma ve Sonuç:

Öz şefkat ve dijital farkındalık konularını ele alan bu bütünlük psikolojik eğitim programı lise düzeyinde öğrenim gören ergenlik dönemindeki öğrenciler için düzenlenmiştir. Programın amacı öğrencilerin ergenlik düzeyinde yaşayacakları zorluklarla öz şefkatli şekilde yaklaşmaları ve yaşadığımız dijital çağda kontrollü şekilde kendilerini ve kimliklerini ortaya koymalarını sağlamaktır. Ergenlik döneminde yaşanan kimlik arayışı, akran ilişkilerindeki

problemler ve akademik başarı düşüşleri ergenlerin başa çıkması gereken problemlerden birkaçıdır. Bu problemlerle başa çıkabilmeleri için öğrencilerin öz şefkat geliştirmeleri oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra bazı ergenler bu ve benzeri sorunlardan kaçabilmek için sosyal medyayı ve teknolojileri sık kullanma yolunu seçebilirler (Willard, 2007). Ancak bu durumda öğrenciler risk altındadır ve kontrolsüz bir şekilde kendilerini sosyal medyada paylaşabilirler (Odaci ve Kalkan, 2010). Bunun önüne geçebilmek için öğrencilere dijital farkındalık eğitimi verilmeli ve sağlıklı alışkanlıklar geliştirmeleri desteklenmelidir (Primack ve diğ., 2017).

Program öğrencilerin aktif katılımını desteklemekle birlikte öğrenci merkezli olarak hazırlanmıştır. Bu durum psiko-eğitim sürecinin daha kalıcı olmasını sağlamaktadır. Öz şefkat ve bununla bağlantılı olan bilinçli farkındalık kavramları ve uygulamaları öğrencilere kazandırılarak günlük hayatta yaşadıkları kaygının azalması sağlanabilir (Chiesa ve Serretti, 2009). Ayrıca öğrenciler yaşadıkları zorlu durumlarda kendisini yalnız hissetmeyerek bu durumların evrensel olduğunu kavrayabilirler (Leary, ve diğ., 2007). Teknoloji farkındalığı desteklendiğinde ise ayrıca siber zorbalığa maruz kalma ihtimalleri azalacak ve kendilerini bilinçli şekilde paylaşacaklardır. Ayrıca yapay zeka ve ilgili teknolojiler etkinliklerin neresinde kullanılabilir, kullanılsaydı nasıl olurdu ve yapay zekanın sürece katkılarına tablolarda yer verildi.

İlerde yapılacak araştırmalarda bu ve benzeri program uygulanarak öğrencilerin durumları nicel ya da nitel yöntemlerle değerlendirilebilir. Programın öğrenciler üzerindeki kalıcılığı, yaşanacak davranış değişimleri incelenebilir. Ayrıca programın okul psikolojik danışmanları tarafından uygulanabilirliğine bakılabilir. Yapay zeka entegrasyonu yapılmış ve yapılmamış gruplarda gelişimin izlenmesiyle ilgili deneysel çalışmalar yürütülebilir. Sonuçta geliştirilen bu programın öğrencilerin öz şefkatlerini geliştirerek iç dünyalarını tanımalarını sağlayacağı düşünülmektedir. Buna ek olarak öz şefkati gelişen öğrencilerin zamanla başkalarıyla kurdukları ilişkilere de bu şefkati yansıtacağı tahmin edilmektedir. Günümüz dünyasında öğrencilerin sık kullandığı sosyal medya uygulamalarında da öğrencilerin teknolojiyi daha bilinçli kullanacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.

- Bawden, D. (2001). Information and digital literacies: A review of concepts. *Journal of Documentation*, 57(2), 218–259
- Beck, A. T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. International Universities Press.
- Chiesa, A., & Serretti, A. (2009). Mindfulness-based stress reduction for stress management in healthy people: A meta-analysis. *Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 15(5), 593-600.
- Compas, B. E., Connor-Smith, J. K., Saltzman, H., Thomsen, S., & Wadsworth, M. E. (2001). Coping with stress during adolescence: Problems, progress, and potential in theory and research. *Psychological Bulletin*, 127(1), 87-127.
- Decety, J., & Jackson, P. L. (2004). The functional architecture of human empathy. *Behavioral and Cognitive Neuroscience Reviews*, 3(2), 71-100.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity, youth and crisis*. W. W. Norton & Company.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117-140.
- Gross, J. J. (1998). Antecedent-and response-focused emotion regulation: Divergent consequences for experience, expression, and physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 224-237.
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and commitment therapy: An experiential approach to behavior change*. Guilford Press.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2015). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. Corwin Press.
- Kabat-Zinn, J. (1990). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness*. Delta.
- Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Prentice Hall.
- Lanier, J. (2010). *You are not a gadget: A manifesto*. Alfred A. Knopf.
- Leary, M. R., Tate, E. B., Adams, C. E., Allen, A. B., & Hancock, J. (2007). Self-compassion and reactions to unpleasant self-relevant events: The effects of treating oneself kindly. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(5), 887-904.
- Myers, J. E., & Sweeney, T. J. (2004). The Indivisible Self: An evidence-based model of wellness. *Journal of Individual Psychology*, 60(2), 234-256.
- Neff, K. D. (2003). Development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity*, 2(3), 223-250.
- Neff, K. D., & Germer, C. K. (2018). *The mindful self-compassion workbook: A step-by-step guide to freeing yourself from critical thoughts and feelings*. Guilford Press.
- Odacı, H., & Kalkan, M. (2010). Problematic internet use, loneliness and dating anxiety among young adult university students. *Computers & Education*, 55(3), 1091–1097.

- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2019). Lazy but not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning. *Cognition*, 188, 39-50.
- Primack, B. A., Shensa, A., Sidani, J. E., Leibovich, J., Steinberg, L., McBride, D., & Barrett, E. L. (2017). Association between social media use and perceived social isolation in young adults. *American Journal of Preventive Medicine*, 53(1), 1-8.
- Rideout, V. J., Foehr, U. G., & Roberts, D. F. (2010). Generation M2: Media in the lives of 8 to 18-year-olds. *Kaiser Family Foundation*.
- Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Houghton Mifflin.
- Rosen, L. D. (2012). *iDisorder: Understanding our obsession with technology and overcoming its hold on us*. Palgrave Macmillan.
- Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books.
- Twenge, J. M. (2006). *Generation me: Why today's young Americans are more confident, assertive, entitled--and more miserable than ever before*. Free Press.
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Research Press.

**VELİLERE YÖNELİK ÖZ ŞEFKAT VE DİJİTAL FARKINDALIK PSİKO-EĞİTİM
PROGRAMI: BİLİNÇLİ EBEVEYNLİKLE AİLEDE DENGELİ YAKLAŞIM
SELF-COMPASSAGE AND DIGITAL AWARENESS PSYCHO-EDUCATIONAL
PROGRAM FOR PARENTS: BALANCED APPROACH IN THE FAMILY WITH
CONSCIOUS PARENTING**

Doktora Öğrencisi, Gizem Nurhan DAĞLI

Kırıkkale Üniversitesi

gizemnurhan@outlook.com, ORCID ID: 0000-0001-9971-6348

Doktora Öğrencisi, Gizem YAZGAN

Kırıkkale Üniversitesi

gizemyazgan6@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5565-3912

Doktora Öğrencisi, İbrahim BAYAM

Kırıkkale Üniversitesi

ibrahimbym.pdr38@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-0679-8840

Prof. Dr., Sevda ASLAN MUCUR

Kırıkkale Üniversitesi

svd.aslan@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6544-3302

ÖZET

Bu psiko-eğitim programı, ebeveynlerin artan dijitalleşen dünyada çocuklarına rehberlik ederken karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmalarına destek olmayı ve kendi psikolojik iyi oluşlarını artırmayı hedeflemektedir. 8 oturumdan oluşan program, öz şefkat prensiplerini ve dijital farkındalık becerilerini birleştirerek, velilerin hem kendilerine hem de çocuklarına yönelik daha anlayışlı ve bilinçli yaklaşımlar geliştirmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Program, ebeveynlik stresini azaltma, iç eleştirmenle başa çıkma, dijital riskleri tanıma, sağlıklı dijital sınırlar belirleme ve aile içi iletişimi güçlendirme konularına odaklanmaktadır. Her oturumun amaçları, içeriği, etkinlikleri ve beklenen kazanımları detaylandırılmakta, güncel literatürden atıflarla desteklenmektedir. Bu psikoeğitim programı uygulanırken hangi noktalarda ve nasıl yapay zeka desteği alınacağı belirtilerek yapay zeka araçları ve psikoeğitimin beraber kullanılması desteklenmiştir. Programın, velilerin kendi öz şefkat düzeylerini artırarak daha dirençli ebeveynler olmalarına ve dijital çağda çocuklarıyla daha güçlü, sağlıklı bağlar kurmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Farkındalık, Ebeveynlik, Öz Şefkat, Psiko-Eğitim.

ABSTRACT

This psycho-education program aims to support parents in coping with the challenges they face while guiding their children in an increasingly digital world and to increase their own psychological well-being. The program, consisting of 8 sessions, aims to enable parents to develop more understanding and conscious approaches towards both themselves and their children by combining self-compassion principles and digital awareness skills. The program focuses on reducing parenting stress, coping with the inner critic, recognizing digital risks, setting healthy digital boundaries and strengthening family communication. The objectives, content, activities and expected gains of each session are detailed and supported with references from current literature. While implementing this psycho-education program, it is stated at which points and how artificial intelligence support will be received and the use of artificial intelligence tools and psychoeducation together is supported. It is thought that the program will contribute to parents becoming more resilient parents by increasing their own self-compassion levels and establishing stronger, healthier bonds with their children in the digital age.

Keywords: Digital Awareness, Parenting, Self-Compassion, Psycho-Education.

GİRİŞ

Hızlı teknolojik ilerlemelerin yaşandığı günümüzde ebeveynler hem kendilerinin hem de çocuklarının dijital etkileşimlerini denetlemekte zorluk yaşamaktadır (Twenge, 2017). Yaşamın ayrılmaz bir parçası olan akıllı telefon, sosyal medya uygulamaları ve oyunlar bu zorluğa zemin hazırlamaktadır. Özellikle öğrencilerde, siber zorbalık (Hinduja ve Patchin, 2015), uygunsuz içeriklere maruz kalma (Chassiakos, 2016), dijital bağımlılık riski (Young, 1998) ve sosyal karşılaştırma baskıları (Vogel ve diğ., 2014) gibi durumları da tetiklemektedir. Ebeveynler ise bu durumda mükemmeliyetçilik (Gilbert, 2014) ve ebeveynlik stresiyle karşılaşmaktadır (Bohadana, Morrissey ve Paynter, 2019).

Bu noktada, ebeveynler kendi öz şefkatlerini (Neff, 2003) geliştirmeli ve dijital farkındalıklarını (Bawden, 2001) artırmalıdır. Hem kendi psikolojik iyi oluşlarının düzelmesinde hem de çocuklarına etkili bir şekilde rehberlik etmelerinde oldukça önemlidir. Bu kavramlardan öz şefkat, ebeveynlerin kendi hatalarına karşı nazik ve anlayışlı olmalarını sağlayacaktır. Dijital farkındalık ise bilinçli teknoloji kullanımıyla dengeli bir yönetme becerisi sağlar. Ayrıca uygulanacak etkinliklerde yapay zeka desteği sağlayarak günümüz teknolojilerini psiko-eğitime entegre edilmeye çalışılmıştır. Bu psiko-eğitim programının amacı, velilere öz şefkat ve dijital farkındalık alanlarında pratik beceriler kazandırarak öğrencileri desteklemektir.

Programın Temel Yaklaşımı ve İlkeleri:

Program, yetişkin yaş düzeyinin öğrenme ilkelerine uygun olarak tasarlanmıştır. Özellikle katılımcıların aktif rol alacağı, öğrenmeye dayalı ve güvenilir bir ortam sunmaktadır. Programın temelindeki yaklaşımlar şunlardır:

- **Öz Şefkat Modeli:** Neff'in (2003) üç temel kavramı olan; kendine nezaket, ortak insanlık ve bilinçli farkındalık bileşenleri esas alınmıştır.
- **Pozitif Psikoloji:** Kişilerin güçlü yönlerine odaklanılmış ve psikolojik iyi oluşları desteklenmeye çalışılmıştır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000).

- **Bilinçli Farkındalık (Mindfulness):** Kişinin duyguları, düşünceleri ve davranışlarını yargılamadan fark etme becerisi geliştirilmeye çalışılmaktadır (Kabat-Zinn, 2013).
- **Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) İlkeleri:** Kişilerin kendi olumsuz düşünce kalıplarını tanımları ve değiştirmeye çalışmaları desteklenmiştir (Beck, 1976).
- **Dijital Vatandaşlık:** Kişiler teknoloji kullanımıyla ilgili hak ve sorumlulukları anlama noktasında bilgilendirilmiştir (Ribble, 2011).
- **Sistemik Yaklaşım:** Bu noktada aile sisteminin bir bütün olduğu unutulmadan bir bireydeki değişimin tüm sistemi etkileyeceği ilkesi göz önüne alınmıştır (Bowen, 1978). Aile içindeki güvenli bağlanma (Wallin, 2007) aile içi ilişkilerin temelini oluşturur.

3. Programın Genel Amaçları:

1. Velilerin ebeveynlik stresini azaltmalarına ve duygusal dayanıklılıklarını artırmalarına yardımcı olmak.
2. Velilerin kendi iç eleştirel seslerinin farkına varmalarını ve kendilerine karşı daha şefkatli bir iç ses geliştirmelerini sağlamak.
3. Velilerin dijital dünyanın çocukları üzerindeki etkileri (hem olumlu hem olumsuz) hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamak.
4. Velilerin aile içinde sağlıklı dijital sınırlar belirlemelerine ve dijital sözleşmeler oluşturmalarına rehberlik etmek.
5. Velilerin çocuklarıyla dijital dünya hakkında açık, empatik ve yargılayıcı olmayan bir iletişim kurma becerilerini geliştirmek.
6. Velilerin siber zorbalık ve diğer çevrimiçi riskler konusunda farkındalık kazanmaları ve bu durumlarda çocuklarına nasıl destek olacaklarını öğrenmelerini sağlamak.
7. Velilerin kendi dijital alışkanlıklarını bilinçli bir şekilde gözlemlemelerini ve çocuklarına rol model olmalarını teşvik etmek.
8. Velilerin teknolojiyi bir ayırıcı faktör olmaktan çıkarıp, aile içinde bağlantı kurma aracı olarak kullanma yollarını keşfetmelerini sağlamak.

Programın Yapısı ve İçeriği

1. Oturum: Ebeveynlikte Öz Şefkat

Amaç: Velilerin ebeveynlik stresi karşısında kendilerine karşı nazik olmayı öğrenmelerini sağlamak ve ortak insanlık temasını anlamalarına yardımcı olmaktır.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 1. 1. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
1. Etkinlik (15-20 Dakika) Tanışma Çarkı	Velilerin birbiriyle tanışması, grup uygumu sağlanması ve psiko-eğitimin geneli hakkında bilgi vermektir.	1.Tüm ebeveynler isimlerini söylerler ve bu isimler internet üzerinden açılacak çarka yerleştirilir. 2.Sırasıyla çark çevrilir ve ebeveynler kendileri hakkında (ilgi, hobi, vb.) açıklamalarda bulunurlar. 3.Bu tanışma sonrasında psikolojik danışman kendisini ve süreci tanıtır. İlgili programın amaçları ve kazanımları hakkında bilgi verir.	•Ebeveynler birbiriyle tanışır. •Kendileri ve diğerlerinin kişisel ilgi alanlarını tanırlar. •Grupta rahat hisseder ve iletişim kurma konusunda ilk adımı atmış olurlar.	Bu etkinliğe yapay zeka entegrasyonu yapılarak ebeveynlerin her biri kendisine takma isim seçerler. Bu isimler yapay zekaya yüklenerek ondan rastgele seçim yapması istenebilir. Bu sayede daha eğlenceli bir ortam sağlanabilir.
2. Etkinlik (15-20 Dakika) "Ebeveynlikte En Zorlandığım"	Velilerin zorlandıkları anları ortaya çıkartmak ve bu anların benzerinin	1.Ebeveynlerde n detaylarına girmeden ebeveynlik yaparken zorlandıkları	•Ebeveynler yalnız olmadığını hissederler.	Etkinlikte yapay zeka eklemesiyle ebeveynlerin verdiği cevaplar yapay zekaya işlenerek

An" Paylaşımı	başkaları tarafından da yaşanabileceği ni fark etmelerini sağlamaktır.	bir anı düşünmeleri istenir. 2.Veliler bu zorlandıkları anları küçük kağıtlara yazarlar. 3.Bu kağıtlar bir fanusa konur ve her katılımcı bir kağıdı çekip okur. 4.Kağıtların genelindeki benzer ifadelere psikolojik danışman dikkat çeker. 5.Yaşanan duyguların evrenselliğine vurgu yapılır.	•Grup içi aidiyet ve empati yeteneği artar. •Katılımcılar farklı çözüm yollarını görerek yeni deneyimlerde bulunabilirler.	benzerlikler nitelik ve nicelik açısından incelenebilir. Gizlilik göz önüne alındığı için katılımcıların isimlerini belirtmemeleri ayrıca hatırlatıldı.
3. Etkinlik (15-20 Dakika) "Ebeveynlikte İç Eleştirmenim" Keşfi	Veliler içlerinde bulunan eleştirmenin farkına varırlar ve ne zaman nasıl konuştuklarını incelerler.	1.Psikolojik danışman iç eleştirmen kavramının ne olduğunu açıklar. 2.Velilerden içlerindeki bu sesi nasıl tanıdıklarını sorar ve farkındalık oluşmasını sağlamaya çalışır.	•Ebeveynler kendilerine yönelik otomatik düşüncelerinin farkına varırlar. •Kendine karşı anlayışlı bir dil geliştirme süreci başlar. •Veliler kendileri için gerçekçi hedefler oluştururlar.	

		3.Bu iç eleştirmen ne zaman ve nasıl konuşuyor bu velilere sorulur. Tartışma ortamı yaratılır.		
4. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Şefkat Günlüğü	Veliler önümüzdeki bir hafta boyunca kendilerine nazik davrandıkları anların farkına varmaları sağlanır.	1.Psikolojik danışman velilerden bir hafta süresince kendilerine nazik davrandıkları anları günlük şeklinde yazmalarını ister. 2.Gelecek hafta isteyen kişilerin paylaşımında bulunabileceği ni belirtir.	•Velilerin benlik bilinci ve farkındalığı güçlenir.	Yapay zeka araçları düzenli günlük kullanımı konusunda velilere hatırlatmada bulunmada kullanılabilir.

2. Oturum: Duygusal Dayanıklılık ve Öz Şefkat

Amaç: Velilerin ebeveynlikte zorlayıcı duygularla (üzüntü, öfke, kaygı gibi) öz şefkatli bir şekilde başa çıkma becerilerini geliştirmeleri amaçlanır.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 2. 2. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
Ev Ödevlerinin Paylaşımı (15-20 Dakika)	Veliler önümüzdeki bir hafta boyunca kendilerine nazik	1.Psikolojik danışman velilerden bir hafta süresince kendilerine nazik	•Velilerin benlik bilinci ve farkındalığı güçlenir.	Yapay zeka araçları düzenli günlük kullanımı konusunda velilere hatırlatmada

	davrandıkları anların farkına varmaları sağlanır.	davrandıkları anları yazdıkları günlüğü grupta paylaşımlarını ister. 2. Paylaşımların benzer yönleri vurgulanır. Farkındalık kazandırılmaya çalışılır.	•Veliler kendilerine karşı nazik tutum sergilemeyi öğrenir.	bulunmada kullanılabilir.
5. Etkinlik (15-20 Dakika) Vücudumun Duygu Haritası	Veliler son zamanlarda hissettikleri farklı duyguları ayırt ederler ve farkına varırlar.	1. Katılımcılara temsili bir insan vücudu çizimi verilir. 2. Psikolojik danışman temel bazı duyguları söyler ve bu duyguları tanımlar. Katılımcılarda n tanımlanan duyguları vücudun hangi bölümünde hissettiklerini göstermelerini istenir. 3. Ortak bölgeler ifade edilir. Duygular hakkında farkındalık geliştirilmeye çalışılır.	•Bireyler, duyguları fark ederler. •Duyguların bedene yansımaları tanınırlar. •Duyguların geçici ve evrensel olduğunu fark ederler.	Etkinlikte bahsedilen insan vücudu çizimi yapay zeka araçları üzerinden yapılabilir. Hatta her veli kendisi isteğine yönelik olan çizimi bu uygulama üzerinden yapabilir. Böylece kişiselleştirme sağlanmış olur.

6. Etkinlik (15-20 Dakika) Zor Duyguya Şefkatle Yaklaşım	Velilerin rol oynama tekniğiyle içindeki duyguları yansıtırlar ve duygularını düzenleyebil meleri sağlanır.	1.Velilerden rastgele gruplara ayrılmaları istenir. 2.Kişi durumuna göre 3-4 tane örnek zorlayıcı durum senaryosu verilir. Önce ikili gruplardaki kişilerden biri sonra da diğeri canlandırma yapar. 3.Herkes canlandırmasın 1 bitirdiğinde toplu şekilde nazik yaklaşımla yaklaşılr. Olumsuz duyguların kabulü ve nazik sözler söylenmesi sağlanmaya çalışılır.	•Katılımcılar, zorlayıcı duygular karşısında yargılamak yerine anlayış ve şefkat geliştirmeyi deneyimler. •Rol oyunu sayesinde empati kurma ve duygusal düzenleme becerileri güçlenir.	Zorlayıcı durumlar ile ilgili roller yapay zekaya yazdırılabilir. Ya da yapay zekadan verilecek rol oynama sayısından daha fazla senaryo istenerek seçenekler arasından seçim yapılabilir. Bu sayede farklı durumlar araştırılır.
7. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Zor Duyguma Şefkatle	Velilerin hafta genelinde yaşayabilecek leri olumsuz duyguları fark etmeleri ve bu duygularla başa	1.Velilere zorlayıcı duyguların neler olduğu verilir. 2.Haftanın her günü için bu duygulardan	•Katılımcılar, zorlayıcı duygularını yargılamadan kabul etmeyi ve onlara şefkatle yaklaşmayı öğrenir.	

Yaklaşıyoru m	çıkabilmeleri amaçlanır.	birisine şefkatle yaklaşacakları mektuplar yazmaları istenir. 3.Gelecek hafta gönüllü olan kişilerin mektuplarını okuyabilecekleri belirtilir.	•Duygularla sağlıklı bir ilişki kurarak içsel rahatlama ve duygusal iyilik hâli geliştirir.	

3. Oturum: Dijital Çağda Bilinçli Ebeveynlik

Amaç: Velilerin kendi dijital kullanım alışkanlıklarını bilinçli bir şekilde gözlemlemeleri beklenir ve çocuklarına dijital bir model olmanın önemini kavramaları amaçlanır.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 3. 3. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
Ev Ödevlerinin Paylaşımı (15-20 Dakika) Duygularım a Şefkatle Yaklaşıyoru m	Velilerin hafta genelinde yaşayabilecekleri olumsuz duyguları fark etmeleri ve bu duygularla başa çıkabilmeleri amaçlanır.	1.Gönüllü olan velilerden farklı duygulara yazmış oldukları mektupları paylaşmaları istenir. 2.Genele olarak bu zor duygulara şefkatle yaklaşım vurgulanır. 3.Günlük hayata bu farkındalığın	•Katılımcılar, zorlayıcı duygularını yargılamadan kabul etmeyi ve onlara şefkatle yaklaşmayı öğrenir. •Duygularla sağlıklı bir ilişki kurarak içsel rahatlama ve duygusal iyilik hâli geliştirir.	Farklı mektuplar gizliliğe uygun olacak şekilde yapay zekaya yüklenebilir. Burada tekrar eden kelimeler, duygular ve şefkatli yaklaşım kısımlar belirlenerek grupta paylaşım yapılabilir.

		uygulanması sağlanır.		
8. Etkinlik (15-20 Dakika) Dijital Ayak İzi Keşfi	Velilerin sosyal medya uygulamalarını kullanımı konusunda kendilerine farkındalık kazandırmak amaçlanır.	1.Velilerden bir süre sosyal medyayı ne sıklıkta nasıl kullandıklarını düşünmeleri istenir. 2.Ardından velilere “Çocuklarınız sizin yapay zeka alışkanlıklarınızı nasıl algılar?”, “Paylaşımlarınız sizi yansıtıyor mu?” gibi sorular sorularak bir tartışma ortamı sağlanır. 3.Ortak düşünceler desteklenir ve farkındalık geliştirilmeye çalışılır.	•Katılımcılar, dijital ortamda bıraktıkları izlerin kalıcılığını fark ederler. •Dijital güvenlik, mahremiyet ve sorumlu internet kullanımı konularında bilinç düzeyleri artar.	Yapay zekadan kişinin paylaşımları ile ilgili analizler istenebilir. Ayrıca ne sıklıkla hangi zamanlar ne tür sosyal medya uygulamalarını kullandığı bilgisi alınabilir.
9. Etkinlik (15-20 Dakika) Dijital Riskler ve Fırsatlar	Dijital dünyanın faydalı ve zararlı yönleri gösterilir. Ayrıca karşılaşılabilecek kısa vaka örnekleriyle grup içi tartışma yapılır.	1.Dijital dünyanın sunduğu fırsatlar ve zararların neler olabileceği velilere sorulur. 2.Verilen cevaplar doğrultusunda hazır vaka örnekleri verilerek bu	•Katılımcılar, dijital dünyanın sunduğu fırsatları ve taşıdığı riskleri ayırt etme becerisi geliştirir. •Eleştirel düşünme yoluyla dijital ortamda bilinçli,	Zorlayıcı durumlar ile ilgili roller yapay zekaya yazdırılabilir. Ya da yapay zekadan verilecek rol oynama sayısından daha fazla senaryo istenerek seçenekler arasından seçim yapılabilir. Bu

		durumlarda neler yapılabileceği tartışılır. (Örneğin çocuğunuza tanımadığı birinden mesaj gelirse nasıl davranırsınız? Onu nasıl yönlendirirsiniz ?” gibi)	güvenli ve etik davranış sergilemenin önemini kavrar.	sayede farklı durumlar araştırılır.
10. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Dijital Detoks Yapıyorum	Veliler telefonunu kullanmadığında a neler hissediyorlar, bunun onlara faydaları neler fark etmeleri amaçlanır.	1.Velilerden 1 hafta süresince belli bir süre telefonlarını kapatmaları ve bu süreyi öğrencilerle geçirmeleri istenir. 2.Bu yeni deneyim ile ilgili hislerini ve gözlemlerini not almaları ve gelecek hafta gönüllü olanların paylaşımları istenir.	•Katılımcılar, dijital cihazlardan uzak kaldıklarında teknolojiyle olan ilişkilerini sorgulama fırsatı bulur. •Farkındalık temelli bir bakışla dijital dengeyi sağlama ve bilinçli teknoloji kullanımı becerisi geliştirir.	Telefonu bırakma konusunda zorlanan ebeveynler için uygulama kontrolünü sağlayacak yapay zeka araçları kullanılabilir. Bu sayede erişim zorlaşarak kişinin bağımlılığı azaltılabilir.

4. Oturum: Çocuklar ve Dijital Dünya

Amaç: Velilerin çocuklarının dijital alışkanlıklarını anlamalarına, evde sağlıklı ve uygulanabilir dijital sınırlar belirlemeleri amaçlanır.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 4. 4. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
Ev Ödevlerinin Paylaşımı (15-20 Dakika)	Veliler telefonunu kullanmadığın da neler hissediyorlar, bunun onlara faydaları neler fark etmeleri amaçlanır.	1.Velilerden notlarını paylaşımları beklenir. 2.Paylaşılanlar arasındaki ortak noktalara dikkat çekilir. Katılımcılara farklı bakış açıları kazandırılması amaçlanır.	•Katılımcılar, teknolojiyle olan ilişkilerini sorgulama fırsatı bulur. •Dijital dengeyi sağlama ve bilinçli teknoloji kullanımı becerisi geliştirir.	Telefonu bırakma konusunda zorlanan ebeveynler için uygulama kontrolünü sağlayacak yapay zeka araçları kullanılabilir. Bu sayede erişim zorlaştırarak kişinin bağımlılığı azaltılabilir.
11. Etkinlik (15-20 Dakika) Çocuğumun Dijital Dünyasının Keşfi	Amaç ebeveynlerin çocuklarının dijital yaşamlarına daha fazla hakim olmasını sağlamaktır.	1.Ebeveynlerden çocuklarının hangi platformda zaman geçirdiklerini düşünmeleri istenir. Ayrıca bu platformlarda çocuklar kiminle iletişim kuruyor neler yapıyor beyin fırtınası yapılması sağlanır. 2.Özellikle psikolojik danışman velilerin "Çocuğumun dijital dünyasını ne kadar biliyorum?" sorusu üzerinde durmalarını ister.	•Ebeveynler, çocuklarının karşılaştıkları içerikleri daha yakından tanıma fırsatı bulur. •Dijital dünyada çocuklarına rehberlik etme becerileri gelişir.	Öğrencilerin sosyal medya platformlarındaki profilleri sansürlenerek yapay zeka ile paylaşılabilir. Yapay zekadan öğrenciler hakkında bilgi istenebilir. Ayrıca rehberlik etmesi için tavsiyelerde alınabilir.

12. Etkinlik (15-20 Dakika) Dijital Sözleşme Hazırlanması	Amaç velilerin ve çocukların ortak çıkarları doğrultusunda teknoloji kullanımlarını asgari düzeye indirmektir.	1.Velilere Dijital Sözleşme nedir ve nasıl yapılabilir şeklinde bilgiler verilir. Sözleşmenin aile içindeki amacından bahsedilir. 2.Bu amaçlar doğrultusunda her ebeveyninden bir tane örnek madde istenebilir. Bu sözleşmede ekran süreleri, cihaz kullanım alanları, hangi uygulamalara izin verileceği gibi maddeler yer alabilir. 3.Bu maddelerin ortak yönleri vurgulanarak genel bir sözleşme hazırlanabilir.	•Aile bireyleri arasında dijital medya kullanımıyla ilgili ortak kurallar belirlenerek dijital sınırlar konusunda karşılıklı sorumluluk ve iletişim becerisi geliştirilir.	Sözleşme maddeleri yapay zekaya yazdırılabilir. Yapay zekadan madde için fikir alınabilir.
13. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Dijital Sözleşme Taslağını Çocuklarına Güncelliyoruz	Amaç psiko-eğitim sürecinde hazırlanan taslak sözleşmenin evde diğer aile üyeleri tarafından benimsenmesi için maddelerin	1.Velilerden psiko-eğitimde hazırladığımız taslağı çocuklarıyla konuşmalarını ve onlarında katkılarıyla yeniden düzenlemeleri istenir. 2.Yeni hazırlayacakları	• Ebeveynler, dijital kuralları çocuklarıyla birlikte değerlendirerek karşılıklı saygıya dayalı, katılımcı ve demokratik bir iletişim ortamı oluşturur.	Sözleşme hazırlandığında bunun kişiselleştirmeye uygun şekilde basılması ve görünümü ile ilgili taslak desteği alınabilir.

	geliştirilmesidir.	sözleşmeyi ve geribildirimleri gelecek hafta gönüllülük esasına dayalı olarak değerlendireceklerini iletir.		

5. Oturum: Siber Zorbalık ve Güvenli Çevrimiçi Ortamlar

Amaç: Velilerin siber zorbalık, siber tehditler ve diğer çevrimiçi güvenlik konularında farkındalık kazanmaları amaçlanır.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 5. 5. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİKLER	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
Ev Ödevlerinin Paylaşımı (15-20 Dakika)	Amaç psiko-eğitim sürecinde hazırlanan taslak sözleşmenin evde diğer aile üyeleri tarafından benimsenmesi için maddelerin geliştirilmesidir.	1.Velilerden geribildirimler alınır. İlgili katılımcıların konuşması sağlanır. 2.Farklı yollar geliştirildiyse bunlar dinlenir. 3.Katılımcıların birbirine örnek olması amaçlanır.	•Ebeveynler, dijital kuralları çocuklarıyla birlikte değerlendirerek karşılıklı saygıya dayalı, katılımcı ve demokratik bir iletişim ortamı oluşturur.	Sözleşme hazırlandığında bunun kişiselleştirmeye uygun şekilde basılması ve görünümü ile ilgili taslak desteği alınabilir.
14. Etkinlik (15-20 Dakika)	Amaç velilere siber zorbalığı anlatmak ve böyle bir durumla karşılaştıklarında	1.Siber zorbalık tanımı, etkileri, nedenleri ile	•Katılımcılar, siber zorbalığın ne olduğunu ve nasıl fark	Siber zorbalık ile ilgili sunum yapay zeka desteğiyle hazırlanabilir. Yapay zeka aynı

Siber Zorbalık Nedir ve Nasıl Tanınır	neler yapabileceklerini öğretmektir.	ilgili kısa ve öz bir sunum yapılır. 2.Ardından velilerin sunumla ilgili soruları yanıtlanır. 3.Siber zorbalık ile ilgili vaka örnekleri sunulur. 4.Bu vaka durumlarıyla ilgili tartışma ortamı hazırlanır ve bu durumlarda neler yapabilecekleri açıklanır.	edilebileceğini öğrenir. •Dijital ortamda karşılaşılan zorbalık durumlarına karşı bilinçli tepkiler verme becerisi geliştirir.	anda internetteki birçok içeriği tarayarak psikolojik danışmana yardımcı olabilir. Ayrıca vaka durumları yine yapay zekaya yazdırılabilir ya da yapay zekadan vaka seçenekleri sunulması istenebilir.
15. Etkinlik (15-20 Dakika) Siber Zorbalıkla Başa Çıkma	Amaç siber zorbalık ile ilgili durum yaşanmadan bunun nasıl aşılabileceği ile ilgili çözüm stratejisi geliştirmektir.	1.Velilere siber zorbalık durumunun yaşandığı farklı senaryolar hazırlanır. Bu senaryolar ikiye ayrılmıştır. Ardından ikili gruplardan çözüm stratejisi ne olabilir diye düşünceleri istenir.	•Katılımcılar, siber zorbalık durumlarında kullanılabilecek etkili baş etme stratejilerini senaryolar üzerinden deneyimleyerek problem çözme ve dijital güvenlik becerilerini geliştirir.	Senaryolar yapay zeka ortamında hazırlanabilir. Hatta görüntü ve videolarla desteklenebilir.

		2.Grup ortamında stratejiler paylaşılır. Farklı bakış açıları geliştirilir.		
16. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Dijital Güvenlik Kontrol	Amaç velilerin çocuklarının gizlilik durumunu değerlendirmelerini sağlamaktır.	1.Velilerden çocuklarıyla istişare ederek onların sosyal medya uygulamaların da ve telefonlarında kötü amaçlı yazılım var mı diye gözden geçirmeleri istenir. 2.Güvenli yazılımlar araştırılarak bu yazılımların kullanılması sağlanabilir.	•Katılımcılar temel önlemleri öğrenir ve günlük yaşamlarında bilinçli dijital güvenlik alışkanlıkları geliştirir.	Güvenli yazılımların hangileri olduğu yapay zeka tarafından araştırılabilir.

Oturum 6: Öz Şefkatle İletişim: Empati ve Yargılamadan Dinleme

Amaç: Velilerin çocuklarıyla dijital dünya ve diğer konularda açık, empatik ve yargılayıcı olmayan bir iletişim kurma becerilerini geliştirmeleri hedeflenir.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 6. 6. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
Ev Ödevlerinin Paylaşımı	Amaç velilerin çocuklarının	1.Velilerden genel olarak yaptıkları	•Katılımcılar temel önlemleri öğrenir ve günlük	Güvenli yazılımların hangileri olduğu yapay zeka

(15-20 Dakika)	gizlilik durumunu değerlendirmelerini sağlamaktır.	değerlendirmeler istenir. 2.Güvenli yazılımlar tüm velilerin bilmesi adına paylaşılr ve kullanımında birbirlerine destek olunması sağlanır.	yaşamlarında bilinçli dijital güvenlik alışkanlıkları geliştirir.	tarafından araştırılabilir.
17. Etkinlik (15-20 Dakika) "Dinle, Anla, Destekle" İletişim Atölyesi	Amaç velilerin çocuklarına yargılamadan empatik bir ortamda yardımcı olmasını sağlamaktır.	1.Velilere empatik ve yargılayıcı olmayan dil öğretilir. Bu konuda örnekler ve alıştırmalar yapılır. 2.Velilere daha önce çocuklarının yaşadığı bir çevrimiçi zorluk sorulur. Bu zorluğa karşı nasıl empatik ve yargılayıcı olmayan tepkiler verilir, velilerden buna yönelik örnekler istenir.	•Katılımcılar, etkin dinleme ve empatik anlama becerilerini geliştirerek daha sağlıklı ve destekleyici iletişim kurmayı öğrenir. •Aile içi ve dijital ortamlarda yaşanan sorunlara yapıcı, anlayış temelli tepkiler verme yetkinliği kazanır.	Empatik ve yargılayıcı olmayan dil öğretiminde yapay zeka kullanılabilir. Katılımcılar akıllarından geçen ifadeyi yapay zekaya yazabilirler. Yapay zeka değerlendirme yaparak bu ifadenin doğruluğunu, yanlışlığını ve nasıl geliştirilebileceğini belirtir.
18. Etkinlik (15-20 Dakika)	Velilerin nasıl öz şefkatli yanıtlar	1.Çocukların olumsuz davranışları	•Veliler, çocuklarının zorlayıcı duygu ve	Kağıtların hazırlanması ve düzenlenmesinde

Öz Şefkatli Yanıt Kartları	verebileceği açıklanarak uygun sınırların çizilmesi amaçlanır.	ayrı ayrı kağıtlara yazılır. Bu kağıtlar rastgele şekilde velilere dağıtılır. 2.Veliler kağıtlara öz şefkatli ancak kararlı yaklaşımla cevaplar yazarlar. 3.Bu kağıtlar sağa verilerek her ifadeye her velinin farklı cevaplar vermesi sağlanır. 4.Son olarak verilen farklı cevaplar okunur. Bu sayede veliler farklı bakış açıları kazanır ve şefkatli cevaplarını geliştirirler.	davranışlarına karşı şefkat içeren yanıtlar verme becerisi kazanır. •Velilerin sağlıklı bir ebeveyn-çocuk ilişkisi kurma yetkinlikleri gelişir.	yapay zekadan görsel destek alınabilir.
19. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Empatik Dinleme	Velilerin aktif dinleme becerilerini geliştirmeyi amaçlar.	1.Önümüzdeki hafta boyunca velilerden en az 1 kere ve 5-10 dakika olmak üzere çocuklarını tam bir dikkatle dinlemeleri ve	•Empati kurarak iletişimde anlayış, güven ve bağ kurma kapasitesi artar.	

		sohbet etmeleri istenir. 2.Sohbet sonunda velilerden gözlemlerini ve hislerini not almaları, gelecek hafta bu notları paylaşabilecekl eri söylenir		

Oturum 7: Teknoloji, Bağlantı ve Gerçek Hayat İlişkileri

Amaç: Velilerin dijital bağlantıların faydalarını değerlendirmeleri ve ailede dengeli bir sosyal yaşam sürdürmenin önemini anlamaları sağlanır.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 7. 7. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİK	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLAR	YAPAY ZEKA ENTEGRASYONU NASIL OLURDU?
Ev Ödevlerini Paylaşımı (15-20 Dakika)	Velilerin aktif dinleme becerilerini geliştirmeyi amaçlar.	1.Velilerden aldıkları notları ve duygularını paylaşmaları istenir. 2.Bunun sürdürülebilir olması adına psikolojik danışman tarafından destekleme çalışması yapılır.	•Empati kurarak iletişimde anlayış, güven ve bağ kurma kapasitesi artar.	

20. Etkinlik (15-20 Dakika) Teknoloji Hakkında Tartışma	Velilerin aile içi ve sosyal açıdan teknolojiyi değerlendirmesi amaçlanır.	1.Velilere teknolojinin hayatımıza olumlu ve olumsuz etkileri düşündürülür. 2.Bu etkiler değerlendirilir ve ortak noktada teknolojinin olumlu ve olumsuz yanlarının olabileceği ancak bu yanların olumlu olabilmesi için teknolojinin doğru ve yerinde kullanılması gerektiği fark ettirilmeye çalışılır.	•Katılımcılar, teknolojinin ilişkiler üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini çok yönlü değerlendirerek eleştirel düşünme ve görüş geliştirme becerisi kazanır.	Tartışmanın yönetiminde sorun yaşandığı noktada yapay zekadan kimin konuşacağını rastgele seçilmesi ile ilgili destek alınabilir.
21. Etkinlik (15-20 Dakika) Gerçek Bağlantı kuruyorum Egzersizi	Veliler aktif dinlemenin nasıl bir şey olduğunu öğrenirler.	1.Velilerden iki gruba ayrılmaları istenir. 2.Gruplardan biri "Bugün beni en çok ne sevindirdi?" gibi basit bir soruya cevap verirken diğeri aktif bir şekilde dinler ve sonra	•Katılımcılar, dikkat dağınıklıklarını fark ederler ve gerçek bağ kurma deneyimi yaşar.	Farklı soru önerilerinde yapay zeka kullanılabilir.

		roller değiştirilir. 3. Kişiler deneyimlerini paylaşırlar. Deneyimlerdeki ortak noktalara odaklanılır.		
22. Etkinlik Ev Ödevi (Son 5 Dakika) Gerçek Bağlantı Günlüğü	Aktif dinleme ve gerçek bağlantıların günlük hayata aktarılması amaçlanır.	1. Velilerden bir hafta boyunca aile üyeleriyle ya da arkadaşlarıyla gerçek bağlantı kurdukları anlar yaşamaları ve bu anları kayıt altına almaları istenir. 2. Gelecek hafta gönüllülüğe dayalı olarak paylaşım yapabilecekleri belirtilir.	• Katılımcılar, gün içinde kurdukları yüz yüze ve anlamlı iletişim anlarını fark ederek dijital dışı bağlantıların değerini içselleştirir.	Her an kâğıt kalem kullanarak not almak zor olduğu için veliler yapay zeka araçlarına kısa notlar alıp daha sonra bunu günlüğe dönüştürebilirler.

Oturum 8: Öz Bakım, Dijital Denge ve Geleceğe Yönelik Adımlar

Amaç: Velilerin öğrendikleri öz şefkat pratiklerini ve dijital denge stratejilerini kişisel bir öz bakım planı oluşturarak ve bunu gerçek hayata entegre etmelerini sağlamaktır.

Tahmini Toplam Süre: 60 Dakika

Çizelge 8. 8. Oturum ile İlgili Bilgiler

ETKİNLİKLE R	AMAÇ	UYGULAMA	KAZANIMLA R	YAPAY ZEKA ENTEGRASYON U NASIL OLURDU?

Ev Ödevlerinin Paylaşımı (15-20 Dakika)	Aktif dinleme ve gerçek bağlantıların günlük hayata aktarılması amaçlanır.	1.Velilerden notlarını paylaşmaları istenir. 2.Notlardaki olumlu, yapıcı ve ortak noktalara odaklanılır.	•Katılımcılar, gün içinde kurdukları yüz yüze ve anlamlı iletişim anlarını fark ederek dijital dışı bağlantıların değerini içselleştirir.	Her an kağıt kalem kullanarak not almak zor olduğu için veliler yapay zeka araçlarına kısa notlar alıp daha sonra bunu günlüğe dönüştürebilirler.
23. Etkinlik (15-20 Dakika) Dijital Denge Planı Oluşturma	Velilerin kendi dijital denge planlarını oluşturmaları amaçlanır.	1.Velilerden program boyunca öğrendiği öz şefkat pratiklerini ve dijital denge stratejilerini düşünmeleri istenir. 2.Bunlardan uygun olanları kendilerine göre seçmeleri ve öz bakım planı oluşturmaları ayrıca bu planları grupla paylaşmaları istenir. 3.Böylece katılımcılar birbirlerine destek olurlar.	•Katılımcılar, dijital yaşam ve kişisel iyi oluş arasında denge kurmayı öğrenerek öz bakım alışkanlıklarını planlama ve sürdürülebilir hâle getirme becerisi kazanır.	Program paylaşım sırasında sorun yaşandığı noktada yapay zekadan kimin konuşacağını rastgele seçilmesi ile ilgili destek alınabilir.
24. Etkinlik (15-20 Dakika) Geleceğe Yönelik	Velilerin eğitimde öğrendiklerini	1.Velilere psiko-eğitim konularıyla ilgili kaynaklar	• Katılımcılar geleceğe yönelik adım	Farklı destek önerilerinin neler olabileceğinin

Adımlar ve Kaynaklar	sürdürmeleri amaçlanır.	sunulur (güvenilir internet siteleri, kitaplar, yerel destek grupları, ruh sağlığı profesyonelleri). 2.Öğrendikleri ni günlük hayatta uygulamaları için veliler teşvik edilir.	atmada desteklenir.	araştırılmasında kullanılabilir.
25. Etkinlik (Son 10 Dakika) Değerlendirme ve Kapanış	Programın değerlendirilmesi ve geribildirim alınması amaçlanır.	1.Velilerin söylemek istedikleri son sözler alınır. Katılımları için teşekkür edilir ve teşvik edici-umut verici cümleler kullanılır.	•Katılımcıların bitirilmemiş işleri kalmaması için çabalanır.	

TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışmanın amacı ebeveynlere yönelik öz şefkat ve dijital farkındalık temalı bir psiko-eğitim programı geliştirmektir. Özellikle günümüz dijital çağında program geliştirilirken yapay zekanın kullanabileceği farklı yerler belirtilmiştir. Program, çocukları ergenlik döneminde olan anne babaların kendilerine ve çocuklarına şefkatli yaklaşımlarını sağlayacaktır. Aynı zamanda ebeveynler dijital dünya konusunda bilinçlenecek ve farkındalık geliştireceklerdir. Özellikle hızlı dijitalleşmenin yaşandığı günümüzde ebeveynler kendileri ile ilgili kısımda zorlanırken birde üzerine çocuklarının dijital dünya kullanımını yönlendirmede zorlanmaktadır. Programımız sayesinde ebeveynler hem kendilerinde hem de çocuklarına sağlıklı bir yaklaşım geliştireceklerdir (Lanier, 2010; Rosen, 2012).

Tasarlanan program doğrultusunda hedeflenen oturumlarda, ebeveynlerin öncelikle kendi içsel eleştirmenleriyle tanışmaları ve kendilerine karşı daha şefkatli bir dil geliştirmeleri hedeflenmiştir (Neff, 2003; Leary ve diğ., 2007). Bu, onların çocuklarına da daha anlayışlı ve

destekleyici bir yaklaşımla yaklaşımlarını kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda dijital farkındalık oturumlarıyla, ebeveynlerin sosyal medya, ekran süresi, dijital mahremiyet gibi konularda bilgi düzeyleri artırılmış; bilinçli dijital yönlendirme becerileri desteklenmiştir (Bawden, 2001; Hinduja ve Patchin, 2015).

Ebeveynlerin aktif katılımı ve kişisel deneyimlerini paylaşmaya itecek etkinliklerin psiko-eğitim sürecini zenginleştireceği düşünülmektedir. Özellikle "Zor Duygulara Şefkatle Yaklaşım", "Dijital Sınırlar Ailede Nasıl Kurulur?" ve "Ortak İnsanlık Deneyimi" gibi etkinliklerin ebeveynlerin hem kendileriyle hem çocuklarıyla olan ilişkilerini derinleştireceği tahmin edilmektedir. Bazı ebeveynler, çocuklarının dijital alışkanlıklarını sorgularken ilk kez kendi dijital kullanım alışkanlıklarının da farkına varabilir bu sayede program iki yönlü bir farkındalık yaratabilir.

Bu psiko-eğitim programı doğrultusunda, ebeveynlere yönelik öz şefkat temelli ve dijital farkındalığı geliştirecek bir program tasarlanmıştır. Programda günümüz teknolojisi olan yapay zekaya da yer verilmiştir. Belirtilen programın uygulanması ve yaygınlaşması gerektiği düşünülmektedir. Çünkü bu ve benzeri türdeki programlar, aile içi iletişimi güçlendirmenin yanı sıra, dijital çağın getirdiği risklere karşı çocukları koruyabilmenin temelini de oluşturmaktadır. İlerleyen çalışmalarda, benzer içeriklerin farklı yaş gruplarına sahip ebeveynlerle denenmesi, uzun vadeli etkilerinin izlenmesi ve katılımın artırılmasına yönelik stratejiler geliştirilmesi önerilmektedir.

Sonuç olarak, geliştirilen bu programın ebeveynlerin hem kendi iyi oluşlarını destekleyeceği hem de çocuklarıyla kurdukları ilişkilerde daha şefkatli, bilinçli ve dengeli bir yaklaşımı mümkün kılacağı düşünülmektedir. Bu anlamda program hem bireysel hem de aile sistemi düzeyinde olumlu etkiler yaratabilecek bütüncül bir destek modeli sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bawden, D. (2001). Information and digital literacies: A review of concepts. *Journal of Documentation*, 57(2), 218-259.
- Beck, A. T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. International Universities Press.
- Bohadana, G., Morrissey, S., & Paynter, J. (2019). Self-compassion: A novel predictor of stress and quality of life in parents of children with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 49(10), 4039-4052.
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. Jason Aronson.
- Chassiakos, Y. L. R. (2016). Children and adolescents and digital media. *Pediatrics*, 138(5), 118.

- Gilbert, P. (2014). The origins and nature of compassion focused therapy. *British Journal of Clinical Psychology*, 53(1), 6-41.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2015). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. Corwin Press.
- Kabat-Zinn, J. (2013). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness* (Revised ed.). New York, NY: Bantam Books.
- Lanier, J. (2010). *You are not a gadget: A manifesto*. New York, NY: Alfred A. Knopf.
- Leary, M. R., Tate, E. B., Adams, C. E., Allen, A. B., & Hancock, J. (2007). Self-compassion and reactions to unpleasant self-relevant events: The implications of treating oneself kindly. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(5), 887–904. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.92.5.887>
- Neff, K. D. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity*, 2(1), 85-101.
- Rosen, L. D. (2012). *iDisorder: Understanding our obsession with technology and overcoming its hold on us*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14.
- Twenge, J. M. (2017). *iGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy—and completely unprepared for adulthood—and what that means for the rest of us*. Atria Books.
- Vogel, E. A., Rose, J. P., Roberts, L. R., & Eckles, R. E. (2014). Social comparison, Social media, and self-esteem. *Psychology of Popular Media Culture*, 3(3), 206-222.
- Wallin, D. J. (2007). *Attachment in psychotherapy*. Guilford Press.

**ROMANTİK İLİŞKİLERDE GEÇMİŞİN İZLERİ: FRAMO’NUN KURAMI
TEMELLİ EYLEM ARAŞTIRMASI
(TRACES OF THE PAST IN ROMANTIC RELATIONSHIPS: FRAMO’S THEORY-
BASED ACTION RESEARCH)**

Zeynep TOMRUK

Kırıkkale Üniversitesi,

244430024@kku.edu.tr - ORCID ID: 0009-0004-2501-9557

Prof. Dr. Sevda ASLAN MUCUR

Kırıkkale Üniversitesi,

svd.aslan@kku.edu.tr- ORCID ID: 0000-0001-6544-3302

ÖZET

Bu çalışma, bireylerin köken ailelerinden taşıdıkları duygu, tutum ve ilişki örüntülerinin romantik ilişkiler üzerindeki etkilerini, Framo’nun aile menşei kuramı temelinde yürütülen eylem araştırması yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmaya en az 1 yıldır birlikte olan sevgililer ve en az 5 yıldır evli olan çiftlerden oluşan toplam 6 çift katılmıştır. Her çift ile üç oturumdan oluşan danışmanlık görüşmeleri gerçekleştirilmiş, sürece yarı yapılandırılmış görüşmeler, gözlemler ve Likert tipi ölçek uygulamaları eşlik etmiştir. Eylem araştırması planlama, eyleme geçme, gözlemlenme ve yansıtma olmak üzere dört aşamada yürütülmüştür. İlk oturumda katılımcıların ilişki öyküsü alınmış, ikinci oturumda köken aile deneyimlerine dair veriler toplanmış, üçüncü oturumda ise farkındalık ve yansıtma süreçleri değerlendirilmiştir. Katılımcıların ilişki doyumu, empati ve bağ kurma düzeyi ile aile menşei farkındalığı gibi değişkenleri değerlendirmek için 15 soruluk anket uygulanmıştır. Anket verileri doğrultusunda ilişki doyumu düzeyinin genel olarak yüksek, empati ve bağ kurma becerilerinin ise orta-yüksek düzeyde olduğu gözlemlenmiştir. Aile menşei farkındalığı ise bazı katılımcılarda düşük düzeyde kalmıştır. Nitel veriler, köken aile örüntülerinin bireylerin romantik ilişkilerinde farkında olmadan tekrarlandığını; farkındalık kazanan bireylerin ise daha az çatışma yaşadığını göstermiştir. Danışmanlık süreci, katılımcıların geçmiş yaşantılarını yeniden anlamlandırmalarına ve iletişim kalıplarını dönüştürmelerine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, Framo’nun kuramsal yaklaşımının aile ve çift danışmanlığı sürecinde etkili ve dönüştürücü bir araç olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Framo, aile menşei kuramı, eylem araştırması, köken aile

ABSTRACT

This study aims to examine the effects of emotional, attitudinal, and relational patterns carried over from individuals' families of origin on romantic relationships, using action research methods based on Framo's family origin theory. A total of six couples participated in the study, consisting of couples who had been together for at least one year and married couples who had been married for at least five years. Three counseling sessions were conducted with each couple, accompanied by semi-structured interviews, observations, and Likert-type scale applications.

The action research was carried out in four stages: planning, action, observation, and reflection. In the first session, the participants' relationship history was recorded, in the second session, data on their family of origin experiences was collected, and in the third session, awareness and reflection processes were evaluated. A 15-question survey was administered to assess variables such as relationship satisfaction, empathy, and bonding level, as well as family of origin awareness. According to the survey data, relationship satisfaction levels were generally high, while empathy and bonding skills were at a medium-high level. Family of origin awareness remained low in some participants. Qualitative data showed that family of origin patterns were unconsciously repeated in individuals' romantic relationships, while individuals who gained awareness experienced less conflict. The counseling process enabled participants to reinterpret their past experiences and transform their communication patterns. In this context, it was concluded that Framo's theoretical approach could be an effective and transformative tool in family and couple counseling.

Keywords: Framo, family origin theory, action research, family of origin

GİRİŞ

Aile, bireyin ruhsal, sosyal ve duygusal gelişiminde temel rol üstlenen ilk yerdir. Bireyin kişilik yapısının şekillenmesi, güven duygusunun gelişimi ve sağlıklı ilişkiler kurabilme becerileri büyük ölçüde aile içindeki etkileşimlerine bağlıdır. Bu bağlamda, her birey için aile, başka hiçbir sosyal yapının yerine geçemeyeceği derin bir etki alanı oluşturur.

Aile, mikro düzeyde işleyen bir sosyal sistem olarak genellikle anne, baba ve çocuklardan oluşur. Ancak bu sistemin yapısı; toplumun değerleri, inançları, normları ve geçmiş deneyimleri doğrultusunda şekillenmekte ve kültürden kültüre anlamlı farklılıklar gösterebilmektedir. Farklı kültürel geçmişlere ve genetik yapıya sahip iki bireyin bir araya gelerek oluşturduğu aile yapısında, her iki ebeveynin kalıtsal özelliklerini taşıyan, onların tutum ve davranışlarını gözlemleyerek öğrenen bir çocuk yetişmektedir. Bu çocuk, ebeveynlerinin ortak değer ve inanç sistemlerinden, aynı zamanda çevresel etkenlerden etkilenecek, ailesinin bir yansıması niteliğinde kişilik özellikleri ve tutumlar geliştirmektedir. Zamanla bu yansıma kendi bireysel yaşantılarını da katarak özgün bir yaşam perspektifi inşa eder. Yaşamını birleştirdiği bireyle birlikte, karşılıklı etkileşim yoluyla bu perspektifleri geliştirir; her iki taraf da köken ailelerinden edindikleri değerleri ve deneyimleri yeni kurdukları aile sistemine taşıyarak, kendilerine özgü bir aile yapısı inşa ederler (Gerdan ve Çamur,2024:1) Framo'ya göre aile, yaşamda deneyimlediğimiz sevgi, adanmışlık, bağlanma, aidiyet ve mutluluk gibi temel duyguları en yoğun ve doyurucu biçimde sunduğumuz en önemli yerdir. (akt Gladding,2012:29). Bu nedenle 1958 yılında Framo bireylerin gelişimsel dönemlerinde aileleriyle yaşadıkları sorunları inceleyerek, ailenin bireysel ve ilişkisel gelişim üzerindeki belirleyici rolünü vurgulayan bir kuram geliştirmiştir. Framo'ya göre bireyin hem içsel süreçlerinin hem de kişilerarası etkileşimlerinin birlikte ele alınması, aile yaşamının dinamiklerini anlamada kritik öneme sahiptir. Kuramı, bireyin çocukluk deneyimlerinden kaynaklanan "bitirilmemiş işler"in, evlilik ve ebeveynlik gibi yakın ilişkilerde yeniden yaşandığı fikrine dayanır (akt. Nazlı, 2024:85). Framo, ebeveynlerin kendi ailelerinden gelen çatışmaları kendi eşi ve çocuklarıyla yeniden yaşadığını, ailedeki sorunların böylece nesilden nesile aktarıldığını (Framo, 1996:292), güncel aile ve evlilik sorunlarının büyük ölçüde bireylerin kendi ilk ailelerindeki (kök aile) eski çatışmaları çözme girişimlerinden kaynaklandığını; o geçmişteki çatışma ve aktarım çarpıtmalarının günümüzde eş ve çocuklar üzerinden yaşandığını, tek seansın bile kök aileden gelen çatışmayı çözebileceğini ele almıştır (Framo, 1981: 110).

Framo'nun kuramının yapıtaşları aşağıdaki temel ilkelere oluşur (Ayaz ve Kılıçarslan,2010:131):

1. İnsanı güdüleyen temel unsur, başkalarıyla sağlıklı iletişim kurma isteğidir.
2. Çocuklukta yaşanan olumsuz ebeveyn ilişkileri, bireyin kişiliğine içselleşerek taşınır.
3. Evlilik ve yakın ilişkiler, bireyin çocuklukta yaşadığı çatışmaları yeniden çözümleme çabası olarak şekillenir.
4. Çözülmemiş aile menşei problemleri bireyin iç dünyasında ruhsal çatışmalara yol açar ve bu problemler sıklıkla çocuklara yansıtılır.
5. Birey, çözülmemiş bu çatışmaları tekrar deneyimleyebileceği partnerleri bilinçdışı olarak seçer.

Framo'nun yaklaşımı üç temel teknik üzerine kuruludur (akt. Nazlı, 2024:85):

1. Eşlerle Danışma : Bireysel güvenin oluşturulması, iletişim becerilerinin geliştirilmesi ve evlilik sorunlarının görünür hale getirilmesi hedeflenir. Sürecin ilerleyen aşamalarında eşler, geçmiş deneyimlerin bugünkü ilişkilere nasıl yansıdığını keşfederler.
2. Eşlerle Grup Danışması: Grup ortamı, bireylerin benzer sorunlar yaşadığını fark ederek normalleşme ve destek alma süreci sağlar. Bu teknik, çiftler arasında empatiyi artırır.
3. Aile Menşei Danışması : Eşler olmadan gerçekleştirilen bu teknik, bireyin kendi ailesiyle birebir çalışarak geçmişle yüzleşmesini sağlar. Bu oturumlarda amaç, bireyin çocukluk yaşantılarını yetişkin perspektifinden değerlendirerek içsel çatışmalarını çözmesidir.

Teknikler uygulanırken danışan geçmiş yaşantıların bugünkü sorunların temel kaynağı olduğunu kabul etmiyorsa danışma etkisiz olabilir. Aile menşei oturumları yalnızca eşlerden biriyle yapılmaz, her iki bireyin katılımı zorunludur; bu da uygulamayı kısıtlayabilir. Ama böylece danışanlara aileleriyle daha sağlıklı bağlar kurmaları için yeni fırsatlar sunar.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; en az 1 yıldır ilişkisi olan sevgililer ve en az 5 yıldır evli çiftlerle, Framo'nun aile menşei kuramına dayalı bir eylem araştırması yürüterek, katılımcıların köken ailelerinden getirdikleri duygu, tutum ve ilişki örüntülerini fark etmelerini sağlamak ve bu farkındalığın çift ilişkilerine olan etkilerini incelemektir. Ayrıca, müdahale sürecinde sağlanan danışmanlık uygulamalarının, çiftlerin iletişim, empati ve duygusal bağlanma becerilerinde nasıl bir değişim yarattığını ortaya koyacaktır.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırmayla; Framo'nun kuramsal yaklaşımlarının sahada uygulanabilirliğini ve etkisini ortaya koyarak, aile ve çift danışmanlığı alanına katkı sağlayacaktır. Eylem araştırması modeli sayesinde, katılımcılar sadece araştırma nesnesi değil; aynı zamanda değişim sürecinin aktif birer öznesi haline gelecektir. Elde edilecek sonuçlar; aile menşei sorunların ilişkiler üzerindeki etkilerini daha iyi anlamaya ve bu etkileri dönüştürmeye yönelik terapötik müdahalelerin geliştirilmesine ışık tutacaktır. Araştırma çıktıları, bireylerin ve uzmanların kök aileyle ilgili içgörü kazanmalarına olanak sağlayacaktır.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu araştırma, bireylerin köken ailelerinden taşıdıkları duygu, tutum ve ilişki örüntülerinin romantik ilişkiler üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla nitel araştırma deseninde kurgulanmış bir eylem araştırmasıdır. Eylem araştırması, katılımcıların yaşadıkları ilişki sorunlarını fark etmeleri ve bu sorunlara yönelik dönüşüm süreçlerinin desteklenmesi amacıyla, araştırmacının danışmanlık sürecine aktif olarak dâhil olduğu, uygulayıcı ve dönüştürücü bir yaklaşım sunar. Bu bağlamda, çalışmada James Framo'nun aile menşei terapisine dayalı kuramsal çerçeve benimsenmiştir.

Araştırmanın katılımcı grubunu, en az bir yıldır birlikte olan sevgililer ve en az beş yıldır evli olan çiftlerden seçilmiş toplam altı çift (12 birey) oluşturmaktadır. Katılımcılar, kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiş ve gönüllülük esasına göre çalışmaya dahil edilmiştir. Her çift ile üç oturumdan oluşan görüşmeler yürütülmüş, sürece yarı yapılandırılmış görüşme formları, gözlem ve ilişki doyumu, empati düzeyi ve aile menşei farkındalığı gibi değişkenleri değerlendirmeye yönelik Likert tipi ölçek uygulanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Kırıkkale ve Ankara’da yaşamakta olan ve kolayda örneklemeyle seçilen üç evli ve üç ilişkisi olan çift olmak üzere 12 katılımcı oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formları ve 15 soruluk anketler kullanılmıştır. Görüşmeler, 2025 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Kırıkkale ilinde yapılmıştır. 3 evli 3 ilişkisi bulunan çiftler ile görüşme yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Eylem araştırması, çalışılan alanda değişimi geliştirmeyi ve bilimsel bilgi üretimi için veri toplamayı hedefleyen birden fazla araştırma tekniğini bir arada kullanan; sorun analizi ve çözümleme yoluyla daha iyi bir toplum inşa etmeye katkı sağlayan bir yöntemdir (Greenwood ve Levin,2011 :3). Eylem araştırması süreci planlama, eylem, gözlemlene ve yansıtmayı içine alan bir döngü ile tanımlanabilir (Ocak ve Akkaş Baysal, 2023:5). Araştırmada bu kapsamda yarı yapılandırılmış görüşmeler, Likert tipi anket formları ve gözlem araçları kullanılmıştır . Toplanan verilerin çözümlemesinde ve değerlendirilmesinde nitel analiz türlerinden biri olan tematik analiz tekniği kullanılmıştır. Elde edilen veriler incelenerek araştırma konusuna yönelik olarak oluşturulan temalar kodlanmıştır.

Her iki grup ile 3 görüşme gerçekleştirilmiştir. İlk oturumda çiftleri tanıma ve tanışma öyküleri alınmış, 2. Oturumda Framo’nun aile menşei kuramına dayılı yarı yapılandırılmış sorular çiftlere ayrı ayrı sorulmuştur. Son görüşmede farkındalık düzeylerinin ilişkileri hakkında sorular sorulmuştur. Analiz sonuçları evli ve ilişki olan çiftler için ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Araştırma Bulguları

Framo’nun aile menşei kuramı temelinde yürütülen eylem araştırması, dört aşamalı model (planlama, eyleme geçme, gözlemlene, yansıtm) doğrultusunda incelenmiştir. Veriler evli çiftler ve ilişkisi olan çiftler olmak üzere iki gruba ayrılarak analiz edilmiştir.

1. Planlama Aşaması

Bu aşamada araştırmanın temelini oluşturan problem belirlenmiştir.

Bireylerin köken ailelerinden taşıdıkları duygu, tutum ve ilişki örüntülerinin romantik ilişkilerine etkisi nedir?

Framo'nun aile menşei kuramı doğrultusunda bireylerin kendi aile yapılarında öğrendikleri ilişki kalıplarının, mevcut romantik ilişkilerinin yansımaları incelenmiştir. Katılımcılar en az 1 yıldır birlikteliği olan çiftler ve en az 5 yıldır evli olan çiftlerden oluşmaktadır. Toplamda 6 çift ile çalışılmıştır. Her çift ile 3 oturum gerçekleştirilmiştir.

1. Oturum: Tanışma ve ilişki öyküsü
2. Oturum: Framo'nun aile menşei kuramına dayılı sorular ayrı ayrı sorulmuştur.
3. Oturum: Farkındalık ve yansımalar

Görüşmelere ek olarak ilişki doyumu, empati düzeyi ve aile menşei farkındalığının ölçülmesi için oluşturulan 5li Likert tipi (kesinlikle katılmıyorum-kesinlikle katılıyorum) 15 soruluk ölçek uygulanmış, görüşmeler boyunca gözlemler yapılmıştır. Katılımcılardan evli çiftler N1-N2,S1-S2, M1-M2 olarak , ilişkisi bulunan çiftler ise A1-A2, T1-T2, P1-P2 olarak kodlanmıştır. 1 numaralar erkek katılımcıyı 2 numaralar kadın katılımcıyı ifade etmektedir.

Katılımcıların aile menşei farkındalığı, ilişki doyumu ve empati-bağ kurma düzeylerini değerlendirmek amacıyla oluşturulan anket sonuçlarının alt boyutlara göre değerlendirilmesi Tablo1 de verilmiştir. Her alt boyutta 5 madde yer almakta ve 1 (Kesinlikle Katılmıyorum) ile 5 (Kesinlikle Katılıyorum) arasında puanlanmıştır. Alt boyutlardan elde edilebilecek maksimum puan 25'tir.

Çizelge

Katılımcı	Aile Menşei Farkındalığı	İlişki Doyumu	Empati ve Bağ Kurma
S1	10	20	17
S2	25	20	15
M1	19	21	19
M2	15	20	20
N1	19	25	20
N2	13	25	24
A1	23	25	22
A2	20	21	21
P1	19	23	23
P2	22	24	23

T1	18	25	21
T2	20	25	23

Buna göre; katılımcıların ilişki doyumu düzeylerinin yüksek olduğu, çoğunluğun ilişkilerinden memnuniyet duyduğu görülmektedir. Empati ve bağ kurma puanları da genellikle orta-yüksek düzeydedir. Bununla birlikte, aile menşei farkındalığı bazı katılımcılar için düşük bulunmuştur. Bu durum, bazı bireylerin aileden gelen ilişki kalıplarını yeterince fark etmediğini ve bu nedenle ilişkilerde tekrarlanan sorunların kaynağını anlamada güçlük yaşayabileceğini düşündürmektedir.

2. Eyleme Geçme Aşaması

Bu aşamada, planlanan görüşmeler ve veri toplama analizi yapılmıştır.

1. görüşmede (tanışma) çiftler hakkında bilgiler alınmıştır.
2. görüşmede (aile menşei içeren görüşme) Framo'nun yaklaşımına uygun olarak; aile geçmişi, eşi/partneri ile ilişkisi, eşlerin/partnerlerin aileleri ile ilişkileri alanlarında sorular sorulmuştur. Çocukluk yıllarını N1,S2,M1 , A1,T1,T2,P1,P2 katılımcıları 'olumlu' olarak değerlendirmiştir. Evli kadınlardan N2, M2 ebeveyn davranışlarının kontrolcü olduğunu , diğer katılımcılar sevgi dolu olarak ifade etmişlerdir. Ailede sevgi, öfke, çatışma gibi duyguların ilişkisi olan çiftlerden A1,A2,T2 ile evli çiftlerden S1,S2 , N2 davranışa dönük olarak, diğer katılımcılar konuşma yoluyla yansıtıldığını belirtmiştir. Ebeveylelerinin ilişkileri hakkında ise evli N1 ile ilişkisi bulunan T2, P2 sevgi içerisinde, diğer katılımcılardan özellikle evli çiftlerin kendi ebeveynlerinin çatışmalı ilişkilerinin olduğunu söylemişlerdir. Ailede sorumluluklar babanın işe gitmesi annenin ev ve çocuklarla ilgilenmesi olarak belirtmişlerdir. Erkek katılımcıların haftada 2, kadın katılımcıların hemen her gün ailesi ile görüştüğünü , evli çiftlerin çocuğu ile yaşadığı sorunları M2,S2 ebeveynden gördüğü davranışları yansıttığını ancak bu durumların çocukluğundaki bir anıyı çağrıştırmadığını söylemişlerdir. Partner/eşi ile ilişkiler boyutuna bakıldığında evli çiftlerden S2,M2 kök ailesinden öğrendiği 'asık suratlılık,şartlı kabul' davranışlarını ilişkilerine yansıtabildiğini, ilişkisi olan çiftler ise sevgi, saygı,dürüstlük özelliklerinin etkili olduğunu, yaşanan anlaşmazlık durumlarına P1,P2, A1 ailesinden gördüğü şekilde yaklaştığını, A1,A2,P1,S1,S2 partnerini/eşini aile üyelerine benzettğini belirtmiştir. Eşlerin/partnerlerin aileleri ile ilişkisinde ise çiftlerin birbirlerinin ailesi ile ilişkilerini

N1,S2 kötü, ilişkisi olan A1,A2, P1,P2 ile evli olan N2,M1,M2 ise iyi olarak ; kendi ailesinin ve eşinin/partnerinin ailesi arasındaki ilişkileri S1 zayıf olarak

değerlendirmiştir. Kök ailelerin kendi ilişkilerine etkileri olmadığını belirtmişlerdir.

3.görüşmede (Farkındalık ve Yansıtma) çiftlerin, kendi ailelerinden getirdikleri davranış kalıplarını fark edip etmedikleri ve bu farkındalığın ilişkiye etkisi sorgulanmıştır. İlişkisi olan çiftlerden T1,T2,A2 güven sorunlarını ilişkilerine yansıttığını, evli çiftlerden N1,N2,S1,S2,M2 ile ilişkisi olan A1,T2,P1,P2 geçmişte çözülmeden kalan bir meselenin ilişkilerinde etkili olmadığını, geçmişteki aile deneyimleri ile yüzleşmelerinin anlamlandırmada faydalı olduğunu M1 ‘bazı davranışlarınızın nereden geldiğini bilmek belki yaşanan sorunu da çözecek olan şeydir’ M2 ‘yeni beceriler geliştirebiliyorum’ şeklinde ifade etmiştir. İlişkisi olan çiftler geçmişle yüzleşmenin bugünü anlamlandırdığını, hataları tekrar etmemeye çalıştıklarını belirtmişlerdir.

3. Gözlemlene aşamasında oturum içinde davranışsal gözlemler yapılmıştır. Erkek katılımcıların kendisini açma ve görüşmeye katılım sağlama konusunda dirençli oldukları gözlemlenmiştir. Evli çiftlerden M 7, S ve N 10 yıldır aile birliği içerisindeyler. İlişkisi bulunna çiftler ise P çifti 2, T çifti 1 ve A çifti 7 yıldır birlikte olduklarını belirtmişlerdir. İlişkisi olan çiftlerin partnerine kendisini ve ailesini iyi göstermeye çalıştığını düşündürmektedir.
4. Yansıtma aşamasında süreç analiz edilmiştir. Aile menşinden gelen kalıpların, bireyler farkında olmasa da ilişkilerinde tekrarlanabildiği gözlemlenmiştir. Farkındalık kazanan çiftlerin ilişkilerinde daha az çatışma yaşandığı bilgisi edinilmiştir. Çiftler, geçmiş aile yaşantılarını değerlendirme fırsatı bulduğunda şuan ki tutumlarını daha bilinçli olarak sorgulama fırsatı bulmuştur.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu eylem araştırması, bireylerin köken ailelerinden getirdikleri duygu, tutum ve ilişki örüntülerinin romantik ilişkilerine olan yansımalarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmada hem nicel veriler (Likert tipi anket puanları) hem de nitel veriler (yarı yapılandırılmış görüşmeler ve gözlemler) bir arada değerlendirilmiştir. Katılımcılar, köken ailelerinden bir çok duygu ve ilişki kalıbını ilişkilerine yansıtmaktadır. Sevgi dilinin ifade biçimi, çatışma sırasında suskunluk ya da öfke patlamaları, sorumlulukların paylaşımı gibi konularda aileden öğrenilen davranış modellerinin ilişkilerde tekrarlandığı gözlenmiştir.

Özellikle otoriter ebeveyn figürüne sahip bireylerin, ilişki içinde ya aşırı kontrolcü ya da aşırı uyumlu tavırlar sergileyebildikleri görülmüştür. Kıskançlık, güven sorunu, şartlı sevgi gibi kalıpların bazı çiftlerin ilişki dinamiklerini şekillendirdiği belirlenmiştir. Danışmanlık sürecinde Framo'nun kuramı doğrultusunda, bu örüntülerin fark edilmesiyle bireylerin ilişkilerinde daha bilinçli, esnek ve empatik bir tutum geliştirdiği görülmüştür. Gerdan ve Çamur (2024) yaptıkları araştırmanın sonucunda kök ailesinde ebeveynleri tarafından sevgi gösterilen iletişimleri olumlu olan katılımcıların, benzer şekilde çocuklarına sevgilerini gösterdikleri ve iletişimlerinin olumlu olduğunu bulmuştur. Araştırma sonucunda da çiftler ebeveyninden gördüğü davranışları çocuğuna yansıtmaktadır. Katılımcıların ilişki doyumu genel olarak yüksek bulunmuştur. Örneğin, A1, T1, N1 gibi katılımcılar anketlerde ilişki doyumu puanlarında 25 üzerinden tam puan almış, görüşmelerde de partnerleriyle vakit geçirmekten keyif aldıklarını ve sorunları birlikte çözebildiklerini ifade etmişlerdir. Bu da duygusal bağın güçlü olduğu ilişkilerde doyumun yüksek seyrettiğinden desteklemektedir. Soylu ve Kağnıcı (2015) aile içi iletişim, olumsuz ve itaat çatışma çözme stillerinin evli bireylerin evlilik uyumunu etkilediğini bulmuşlardır. İlişkisi bulunan çiftlerin empati ve bağ kurma becerileri de büyük oranda gelişmiş olarak gözlemlenmiştir. Öte yandan evli kadın S2'nin empati puanı 15 gibi düşük bir düzeyde kalmıştır ve partneriyle yaşadığı tartışmalarda eşinin kendisini yanlış anladığını ifade etmiştir. Aile menşei farkındalığı alt boyutunda ise daha dikkat çekici sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin, S1'in puanı yalnızca 10'dur ve görüşmede "ailemle ilgili şeylerin bu ilişkiyi etkilediğini düşünmüyorum" ifadesiyle, geçmiş deneyimlerin etkisini reddettiği görülmüştür. Oysa S2, tam tersi bir biçimde 25 puan almış ve " Tepkileri anneme benziyor, bazı huylar ise babama" ifadesiyle aile örüntülerini doğrudan ilişkisinde fark ettiğini belirtmiştir. Falcke ve arkadaşları (2008) yaptıkları çalışmada, katılımcıların köken ailelerinde yaşadıkları deneyim türü ile evlilik ilişkilerinin kalitesi arasında ilişki bulmuştur. Bayraktaroğlu ve Çakıcı (2013) nın evli bireyler üzerinde yaptığı çalışmada çiftlerin kendi ailesi ile ilişkilerinin evlilik uyumuna etkili olduğunu belirtmişlerdir. Öselemiş ve Türkdoğan (2024) geçmiş aile deneyimlerinin, bugünkü ilişkilerini büyük ölçüde belirlediğini, bireylerin çocukluğunda sevgi, saygı ve açık iletişim varsa, eşine/partneri ile de benzer şekilde davranıldığına ilişkin bulguları ortaya koymuştur.

3. oturumda M1, "bazı davranışlarınızın nereden geldiğini bilmek belki yaşanan sorunu da çözecek olan şeydir" diyerek farkındalığın iyileştirici gücüne dikkat çekmiştir. Aynı şekilde M2, "yeni beceriler geliştirebiliyorum" demiş ve bu farkındalığın davranışsal değişimi

mümkün kıldığını belirtmiştir. Bu tür ifadeler, Framo'nun kuramında yer alan 'kişisel içgörü kazanan bireylerin ilişki döngülerini dönüştürebileceği' görüşünü desteklemektedir. Holman ve Busby (2011) çiftlerin ailelerinden gelen süreçlerin farkedilmesinin ilişki kalitelerini etkilediğine dikkat çekmiştir.

Gözlemlene aşamasında özellikle evli çiftlerde bu kalıpların daha derin ve oturmuş olduğu; sevgili çiftlerde ise dönüşüm olasılığının daha yüksek olduğu ancak kendilerini partnerlerine karşı daha ılımlı göstermeye çalıştıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca erkek katılımcıların özellikle ilk oturumlarda görüşmeye katılımda daha mesafeli ve dirençli olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin duygusal paylaşım üzerindeki etkisini yansıtmakta; danışmanlık sürecinde erkeklerle daha destekleyici ve güvenli bir alan kurulması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, araştırmaya katılan bireylerin büyük bir kısmı, geçmiş aile deneyimlerinin şu anki ilişkilerine etkilerini fark etmiş; bu farkındalığın empati kurma ve iletişim kalıplarını değiştirme becerileriyle birleşmesi sonucunda ilişkilerinde daha sağlıklı bir bağ kurabildiklerini ifade etmişlerdir. Yetişkinler köken aileleriyle ilgili geçmiş ve şimdiki sorunlarla doğrudan başa çıkmak için geriye dönebilirlerse, şimdiki ailelerinde yeniden yapılandırıcı değişikliklerin gerçekleşmesi için bir fırsat verdiğini söyleyen (Framo,1976:193) Framo'nun aile menşei kuramı, bu bağlamda hem içgörü kazandırıcı hem de dönüştürücü bir danışmanlık aracı olarak etkili bulunmuştur.

ÖNERİLER

Bireylerin köken aile deneyimleriyle yüzleşmeleri için çift danışmanlığı uygulamalarında aile menşei farkındalığına odaklanan yapılandırılmış müdahale oturumları planlanmalıdır. Erkek katılımcıların danışmanlık süreçlerinde daha aktif katılım göstermeleri için güvenli ve yargılayıcı olmayan bir ortam sağlanmalı, ifade becerileri desteklenmelidir. Empati ve bağ kurma becerilerini geliştirmek için çiftlerle empatik dinleme, rol değişimi ve duygusal yansıtma gibi teknikler kullanılabilir. Romantik ilişki doyumunu artırmaya yönelik müdahalelerde, çiftlerin ortak sorun çözme becerileri ve duygusal bağlılıkları üzerine çalışmalar yapılmalıdır. Gelecek araştırmalarda, farklı sosyo-kültürel bağlamlarda benzer çalışmalar yürütülerek Framo'nun yaklaşımının evrenselliği ve uygulama alanları değerlendirilebilir. Araştırma kapsamı genişletilerek, uzun dönemli etki değerlendirmeleri yapılmalı; bireylerin farkındalık düzeylerindeki değişimin sürdürülebilirliği izlenmelidir.

SINIRLILIKLAR

Araştırmaya katılan çift sayısı sınırlı olduğu için genellemeye uygun olmayabilir. Katılımcılarla yapılan 3 görüşme içerisinde geçmiş deneyimleri hatırlama, kendini ifade etme becerilerinde farklılık gösterdiği, paylaşımına açık hale gelmediği düşünülmektedir. Araştırma süresinin sınırlı olması nedeni ile uzun vadeli etkiler gözlemlenememiştir.

KAYNAKÇA

Ayaz, B., & Kılıçarslan, F. (2010). Aile terapisi. *İstanbul: İstanbul Üniversitesi.*

Bayraktaroğlu, H., & Çakici, E. (2013). Factors Related with Marital Adjustment. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, 53A, 297–312.

Falcke, D., Wagner, A., & Mosmann, C. P. (2008). The Relationship Between Family-of-Origin and Marital Adjustment for Couples in Brazil. *Journal of Family Psychotherapy*, 19(2), 170–186. <https://doi.org/10.1080/08975350801905020>

Framo, J. L. (1996). A personal retrospective of the family therapy field: Then and now. *Journal of Marital and Family Therapy*, 22(3), 289-316.

Framo, J. L. (1981). The integration of marital therapy with sessions with family of origin. *Handbook of family therapy*, 109-150.

Framo, J. L. (1976). Family of Origin as a Therapeutic Resource for Adults in Marital and Family Therapy: You Can and Should go Home Again. *Family Process*, 15(2), 193–210. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1976.00193.x>

Gerdan, B., & Çamur, G. (2024). Kök Aile İlişkisinin Bugünkü Evlilik Yaşantısına Etkisi. *Sosyal Politika Ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 1-18. <https://doi.org/10.61861/spshcd.1504221>

Gladding, S. T. (2015). Aile terapisi: Tarihi, kuram ve uygulamaları. (Çev. İ. Keklik, İ. Yıldırım). *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği: Ankara.*

Greenwood, D. J., & Levin, M. (2007). *Introduction to action research*. SAGE Publications, Inc., <https://doi.org/10.4135/9781412984614>

Holman, T. B., & Busby, D. M. (2011). Family-of-Origin, Differentiation of Self and Partner, and Adult Romantic Relationship Quality. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 10(1), 3–19. <https://doi.org/10.1080/15332691.2010.539171>

Nazlı, S. (2018). Aile Danışmanlığı. Ankara: Anı Yayıncılık.

Ocak, G., ve Akkaş Baysal, E. (2020). *Eylem araştırmasını anlamak*. Ocak G. (Edt.). Eğitimde Eylem Araştırması ve Örnek Araştırmalar. (s 1-87). Pegem Akademi

Öselemiş, F. E., & Türkdoğan, T. (2024). Kök Aile İşlevselliği, Benlik Ayrışması ve İlişki Doyumu: Nişanlı ve Evli Bireylerde Bir Aracılık Modeli. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(62), 405-431. <https://doi.org/10.9779/pauefd.1427211>.

**KUŞAKLAR ARASI ETKİLEŞİM YOLUYLA YAŞLANMA ALGILARININ
İNCELENMESİ: BİR EYLEM ARAŞTIRMASI**
**EXAMINING PERCEPTIONS OF AGING THROUGH INTERGENERATIONAL
INTERACTION: AN ACTION RESEARCH**

Zeynep TOMRUK

Kırıkkale Üniversitesi,

244430024@kku.edu.tr - ORCID ID: 0009-0004-2501-9557

Prof. Dr. Sevda ASLAN MUCUR

Kırıkkale Üniversitesi,

svd.aslan@kku.edu.tr- ORCID ID: 0000-0001-6544-3302

ÖZET

Bu araştırmada, yaşlanmanın biyolojik, psikolojik ve sosyal yönlerinin 18 yaş altı genç bireyler ve 65 yaş üstü yaşlı bireyler tarafından nasıl algılandığı eylem araştırması yöntemiyle incelenmiştir. Ankara ilinde yaşayan 6 genç ve 6 yaşlı birey ile yarı yapılandırılmış görüşmeler, Likert tipi anketler ve gözlemler yoluyla veriler toplanmıştır. Araştırma dört aşamalı eylem araştırması döngüsüne (planlama, eyleme geçme, gözlemlene, yansıtma) dayalı olarak gerçekleştirilmiş, tematik analiz tekniğiyle çözümlenmiştir. Bulgulara göre genç bireyler yaşlanmayı genellikle bedensel gerileme, sosyal yalnızlık ve psikolojik kırılganlık çerçevesinde tanımlarken; yaşlı bireyler yaşlanmayı hem fiziksel sınırlılıklarla hem de maneviyat, olgunluk ve sosyal değerlerle ilişkilendirmiştir. Gençlerin yaşlılık algıları orta düzey farkındalık düzeyindeyken, yaşlı bireylerin büyük kısmı olumlu yaşlanma algısına sahiptir. Etkileşimli oturumlar ve karşılıklı mektuplaşmalar, kuşaklar arası empati ve anlayışı artırmış, genç bireylerin yaşlılığa dair tutumlarında olumlu değişim gözlenmiştir. Bu bağlamda çalışma, kuşaklar arası etkileşimin, yaşlanma algısının dönüşümünde etkili bir araç olabileceğini ortaya koymakta; yaşlı bireylerin toplumsal görünürlüğünün artırılması ve gençlerle bağlarının güçlendirilmesinin önemine dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma, eylem araştırması, kuşaklar arası etkileşim, yaşlılık algısı, gençlik

ABSTRACT

In this study, the biological, psychological, and social aspects of aging were examined using action research methods to determine how they are perceived by young individuals under the age of 18 and older individuals over the age of 65. Data was collected through semi-structured interviews, Likert-type questionnaires, and observations with six young and six elderly individuals residing in Ankara. The study was conducted based on a four-phase action research cycle (planning, action, observation, reflection) and analyzed using thematic analysis

techniques. According to the findings, young individuals generally define aging in terms of physical decline, social isolation, and psychological fragility, while older individuals associate aging with both physical limitations and spirituality, maturity, and social values. While young people's perceptions of old age were at a moderate level of awareness, the majority of older individuals had a positive perception of aging. Interactive sessions and mutual correspondence increased intergenerational empathy and understanding, and positive changes were observed in young people's attitudes toward old age. In this context, the study reveals that intergenerational interaction can be an effective tool in transforming perceptions of aging and draws attention to the importance of increasing the social visibility of older individuals and strengthening their ties with young people.

Keywords: Aging, action research, intergenerational interaction, perceptions of old age, youth

GİRİŞ

Yaşamanın doğal bir süreci olan yaşlılık Dünya Sağlık Örgütü tarafından 65 yaş ve üzeri bireyleri kapsamaktadır. Yaşlanma; bireyin fiziksel, ruhsal, bilişsel ve toplumsal alanların zamanla gerilemesi ve sonunda ölümle sonuçlanan normal gelişim sürecidir (Budak,2000:833). Yaşlanma bireylerin hem ölümle yüzleştikleri hem de hastalıklar, eksiklikler, yalnızlık ve yaşam boyu kazandıklarının kaybı ile karşılaşacakları zor bir evre olarak algılanır (Salur, 2018:10). Yaşlılığın, birbirini etkileyen kronolojik, biyolojik, sosyal ve psikolojik boyutları vardır (Birinci, 2020:63). Kronolojik yaş, bireyin doğduğu yıldan şu anki yaşını belirtir. Yaşlılık dönemini kronolojik yaş ; 65-74 yaş genç-yaşlı, 75-84 yaş yaşlı,yaşlı, 85 yaş ve üzeri en yaşlı-yaşlı olarak 3 kategoriye ayrılmıştır. Genç-yaşlı kategorisindeki bireylerin diğer kategorilerdeki bireylere oranla daha güçlü, daha az duysal ve bilişsel sorun yaşamaktadır (Erber,2018:12). Biyolojik yaşlanma; bedenin yapısal ve fonksiyonel olarak değişimidir. Biyolojik yaşlanma iki kategoriden oluşur. Birincil yaşlanma; genetik ve önlenemeyen doğal yaşlanma süreci iken ikincil yaşlanma hastalıktan, bakımsızlıktan, işlevsizlikten, stress gibi nedenlerden kaynaklanan önlenebilir yaşlanma sürecidir (Budak,2000: 390). Bireyin hissettiği yaş olarak nitelendirilen psikolojik yaşlanma, bilişsel işlevselliğinde görülen değişimlerdir (Birinci, 2020:66). Duygular, biliş ve kişilik özellikleri de psikolojik yaşlanma sürecinde rol oynar (Wise, 2018:58). Sosyal yaşlanma ise bireylerin, toplum içindeki rollerinin, konumlarının ve sosyal ilişkilerinin yaşlanmasıyla birlikte değişmesiyle oluşmaktadır (Aslan ve Hocaoglu,2017:53). Bu süreçte bireyler emeklilikle birlikte üretkenlik rollerinden çekilirken, ebeveynlik sorumluluklarının ötesine geçerek büyükbabalık veya büyükanne gibi yeni toplumsal roller üstlenmektedir. Genetik miras, çevresel koşullar, stres, beslenme, sosyal ilişkiler ve medeni durum gibi faktörlerin yaşlanmaya etkisi vardır. Sağlıklı yaşam tarzı, stres yönetimi ve sosyal destek, yaşlılık algısını olumlu yönde şekillendirir. Bu bağlamda, yaşlılık sadece biyolojik bir azalma süreci değil; müdahale edilebilir, desteklenebilir ve yaşam kalitesi artırılabilir bir dönem olarak ele alınmaktadır (Erber,2018, 98).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, yaşlanmanın biyolojik, psikolojik ve sosyal yönlerinin 18 yaş altı genç bireyler ve 65 yaş üstü yaşlı bireyler tarafından nasıl algılandığını ortaya koymak; kuşaklar

arası farkındalığı artırmak ve karşılıklı anlayışı geliştirmektir. Aynı zamanda yaşlı bireylerin yaşlanma deneyimlerinin gençler tarafından anlaşılması ve gençlerin yaşlılıkla ilgili tutumlarının dönüştürülmesi hedeflenmektedir.

Araştırmanın Önemi

Yaşlanma, toplumda çoğu zaman ya sorun odaklı bir süreç olarak görülmekte ya da gerçekçi olmayan biçimde yüceltilmektedir. Bu araştırma, gerçek deneyimlere dayalı bir bakış açısı geliştirmeye katkı sağlayacaktır. Kuşaklar arası empatiyi geliştirerek sosyal bütünleşmeyi destekleyecektir. Böylece genç bireylerde yaşlanmaya dair olumlu tutumların gelişmesini sağlayabilecektir. Yaşlı bireylerin deneyimlerinin görünür kılınması ve değerli hale getirilmesi açısından önemlidir.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Çalışma nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Nitel veri oluşturma tekniklerinden eylem araştırması kullanılmıştır. Bu çalışmada yaşlanmanın biyolojik, psikolojik ve sosyal yönlerinin 18 yaş altı genç bireyler ve 65 yaş üstü yaşlı bireyler tarafından nasıl algılandığına odaklanıldığından, nitel araştırmayla tasarlanan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Ankara ili Yenimahalle ilçesinde yaşamakta olan ve kolayda örneklemeye seçilen altı yaşlı ve altı genç olmak üzere 12 katılımcı oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada genç ve yaşlılar için yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmış, 12 soruluk anketler uygulanmıştır. Görüşmeler, 2025 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Ankara ilinde yapılmıştır. 3 erkek 3 kadın yaşlı katılımcı ile 4 genç kadın 2 genç erkek ile birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Eylem araştırması, çalışılan alanda değişimi geliştirmeyi ve bilimsel bilgi üretimi için veri toplamayı hedefleyen birden fazla araştırma tekniğini bir arada kullanan; sorun analizi ve çözümleme yoluyla daha iyi bir toplum inşa etmeye katkı sağlayan bir yöntemdir (Greenwood ve Levin,2011 :3). Eylem araştırması süreci planlama, eylem, gözlemlene ve yansıtmayı içine alan bir döngü ile tanımlanabilir (Ocak ve Akkaş Baysal, 2023:5). Araştırmada bu kapsamda yarı yapılandırılmış görüşmeler, Likert tipi anket formları ve gözlem araçları kullanılmıştır . Toplanan verilerin çözümlenmesinde ve değerlendirilmesinde nitel analiz türlerinden biri olan tematik analiz tekniği kullanılmıştır. Elde edilen veriler incelenerek araştırma konusuna yönelik olarak oluşturulan temalar kodlanmıştır. Analiz sonucunda veriler gençler ve yaşlılar olmak üzere iki gruba ayrılarak analiz edilmiştir.

Her iki grup ile 2 oturum gerçekleştirilmiştir. İlk oturumda genç bireylerin yaşlılık algısı ile yaşlı bireylerin yaşlanma deneyimleri ile ilgili sorular sorulmuş, görüşmeler boyunca gözlem yapılmıştır. Görüşmede ayrıca genç bireylerin yaşlanmaya ve yaşlı bireylere dair algılarını anlamak için, yaşlı bireylere ise yaşlanma sürecine dair deneyim ve algılarını değerlendirmek için oluşturulan 5li Likert tipi (kesinlikle katılmıyorum-kesinlikle katılıyorum) ölçek uygulanmıştır. Anket sonuçlarından elde edilen maksimum puan 60'tır. Katılımcılarda yaşlı katılımcılar D, genç katılımcılar G olarak kodlanmıştır. Anket yorumlamasında genç bireylerin aldığı puana göre ; 0–30 arası puan alanlar olumsuz yaşlılık algısı (korku, uzaklaşma, değersizleştirme), 31–45 arası puan alanlar orta düzey farkındalık (çelişkili ve gelişime açık tutumlar), 46–60 arası puan alanlar olumlu yaşlılık algısı (empati, kabullenme, saygı) ; yaşlı bireylerin aldığı puana göre; 0–30 arası puan alanlar olumsuz yaşlanma algısı ve düşük yaşam doyumu, 31–45 arası puan alanlar orta düzeyde yaşlanma farkındalığı, karmaşık duygular, 46–60 arası puan alanlar olumlu yaşlanma algısı ve psikososyal uyumu yüksek olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma Bulguları

1. Planlama Aşaması

Yaşlanmanın biyolojik, psikolojik ve sosyal yönleri, farklı kuşaklar tarafından nasıl algılanmakta ve bu algılar kuşaklar arası etkileşim yoluyla nasıl değişmektedir sorusu araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Bu aşamada genç ve yaşlı bireylerin yaşlanma algısı anketine verdikleri yanıtlar doğrultusunda gençlerin ve yaşlı bireylerin yaşlanmaya dair algı düzeyleri çizelgede sınıflandırılmıştır.

Çizelge

Katılımcı	Puan (60 üzerinden)	Algı Düzeyi
G1 (17 K)	34	Orta
G2 (16 E)	32	Orta
G3 (17 E)	37	Orta
G4 (12 K)	29	Olumsuz
G5 (15 K)	32	Orta
G6 (13 K)	39	Orta
D1 (81 K)	42	Orta
D2 (78 K)	49	Olumlu
D3 (65 E)	35	Orta
D4 (77 K)	42	Orta
D5 (75 K)	42	Orta
D6 (81 E)	38	Orta

Genç katılımcıların puanları 29–39 aralığındadır. Yüksek (46+) puan alan genç katılımcı bulunmamaktadır. Yaşlılık çoğu genç birey için ya kaygı verici ya da karmaşık bir dönem

olarak algılanmaktadır. En düşük puanı alan G4 için yaşlanma korkusu ve önyargıları olduğu, en yüksek puanı alan G6 ise, gelişmiş bir empatik farkındalık düzeyinin bulunduğu düşünülmektedir. Yaşlı katılımcıların puanları 35 ile 49 arasında değişmektedir. Düşük (0–30) puan alan yaşlı katılımcı bulunmamaktadır. Bu da yaşlı bireylerin yaşlanmayı büyük ölçüde kabul ettiğini, ancak bazı sosyal veya duygusal alanlarda desteğe ihtiyaç duyduklarını gösterebilir. En yüksek puanı alan D2, uyum ve kabullenme konusunda en olumlu örnektir. En düşük puanı alan D3 ise yaşlılıkla ilgili bazı zorluklarla başa çıkmakta zorlandığını düşündürmektedir.

2. Eyleme Geçme Aşaması

Bu aşamada her katılımcı ile bireysel görüşme gerçekleştirilmiş ve veri analizi yapılmıştır.

Genç bireylerin yaşlanmaya dair algıları aşağıdaki şekilde biyolojik, psikolojik ve sosyal yönleri göre 12 soru sorulmuş bu soruların tematik olarak gruplandırılması şu şekilde oluşturulmuştur.

Biyolojik yön: Bedensel Değişim ve Sağlık Algısı bakımından gençler yaşlanmayı büyük oranda bedensel gerileme ile ilişkilendiriyor. Fiziksel yetersizlik, hastalıklar ve hareket kabiliyetindeki azalma sıkça vurgulanıyor: “Bazı fiziksel durumlarda elden ayaktan düşmek” (Soru 1, G.2) ve “yaş ilerledikçe organların yavaşlaması” (Soru 8, G.4) gibi yanıtlar, yaşlanmanın doğal sürecine dair somut biyolojik yansımaları ortaya koyuyor. Sağlıklı yaşlanma ile ilgili olarak “düzenli beslenme, egzersiz, su içme” (Soru 3, G.1, G.4, G.5) gibi önerilerde bulunan gençler, beden sağlığının korunmasının yaşlılık dönemindeki önemini farkındalığına sahip olduğu göstermektedir. Egzersiz ve fiziksel aktiviteye dair sorularda ise bazı gençler aktifken (Soru 11–12, G.4, G.5, G.6), bazıları bu konuda oldukça pasif kalıyor (G.1, G.2), bu da bireysel farkındalığı ve alışkanlıkları gösteriyor.

Psikolojik yön: Duygular, tecrübe ve kaygılar bakımından Yaşlanma süreci gençlerin gözünde yalnızca fizyolojik değil; aynı zamanda bir anlamlandırma süreci: “Tecrübe, hayatı anlama, insanları tanımak” gibi kavramlar (Soru 1 ve 4, G.1, G.3) yaşlılığın zihinsel boyutuna olumlu bakıldığını gösteriyor. Aynı zamanda kaygı içeren ifadeler de dikkat çekici: “Birçok şeyden yorulmak, gelecekte nasıl biri olacağını bilmemek, ilaçlara bağımlı yaşama düşüncesi” (Soru 4 ve 6, G.1, G.4, G.6) gibi yanıtlar, psikolojik olarak yaşlanma fikrinin gençlerde stresli ya da korkutucu bir etki yarattığını gösteriyor. Stresle başa çıkma becerilerinde (Soru 9) bireylerin kendi içsel çözüm yollarını oluşturduğu gözleniyor. “Düşünerek, yürüyerek, kitap okuyarak, ata binerek” gibi çeşitli yöntemler psikolojik dayanıklılığa işaret ediyor.

Sosyal yön: İlişkiler, roller ve toplumsal algı boyutu; gençlerin sosyal boyutta yaşlıları nasıl konumlandıkları hem bireysel ilişkilerde hem de toplum düzeyinde öne çıkıyor. Genç katılımcıların çoğu yaşlı bireylere saygı gösterilmesi gerektiğini düşünmektedir (G3, G6). G4 yaşlıları “tatlı, bilgi veren, anı anlatan ve hayattan bıkmış gibiler” olarak tanımlamıştır. “Dedem sığınacak bir liman gibi, babaannem kendini yalnız hissediyor” gibi ifadeler (Soru 7, G.1, G.2) bireysel ilişkilerde duygusal bağlılığı ortaya koyarken, saygı ve sevgi gerekliliği de sıkça vurgulanıyor (Soru 5, G.3, G.6). Ayrıca Gençler, büyük ebeveynleriyle ilişkilerini genel olarak olumlu ifade etmişlerdir. G1, babaannesine yönelik empatik yaklaşımı “kendini yalnız

hissediyor, onu mutlu etmeye çalışıyorum” şeklinde ifade ederken; G2, dedesini “sığınacak liman” olarak tanımlamıştır.

Aynı zamanda yaşlıların “kahvehanede vakit geçirmeleri, yalnız kalmaları, çocuklarının ilgisizliğiyle baş etmeleri” (Soru 2, G.3 ve 8, G.6) gibi sosyal yalnızlık temaları da mevcut. Yaşlı bireyler, gençler tarafından artık çalışmayan, zamanını evde veya sosyal alanlarda (kahvehane, torunlarla vakit) geçiren bireyler olarak görülmektedir (G1, G3, G6). Soru 10’da yaşlıların stress yaşayıp yaşamadığına ilişkin çoğu genç yaşlı bireylerin de stres yaşadığını ve bunun özellikle sağlık sorunları ve yalnızlıkla bağlantılı olduğunu vurgulamışlardır (G1, G2, G6). Bu bulgu, genç bireylerin yaşlılığın psikolojik yüklerini fark edebildiklerini göstermektedir. Çoğu genç, yaşlı bireylerin de stres yaşayabileceğini vurguluyor. (G.2, G.6). Soru 7’de yer alan yaşlı olmak mı genç olmak mı sorusuna gençler, hem gençliğin belirsizliği hem yaşlılığın fiziksel kısıtlılıkları nedeniyle her iki dönemin de kendince zor olduğunu ifade ediyor (G.6).

Yaşlı bireylerin yaşlanmaya dair algıları aşağıdaki şekilde biyolojik, psikolojik ve sosyal yönleri göre 15 soru sorulmuş bu soruların tematik olarak gruplandırılması şu şekilde oluşturulmuştur.

Biyolojik yön: Fiziksel Yavaşlama ve Kısıtlanma temasında “Yanlış hareket etmekten korkuyorum, hareketlerim yavaş, temkinliyim” (D1), “Algım zayıfladı, hareketlerim ağırlaştı” (D2), “Bacak titremesi, güç bitmesi, kalp sıkışması, sindirim bozukluğu” (D5), “Yorgunluk, sıcakta terleme, gezince çabuk yoruluyorum” (D6) gibi cevaplarla sağlık problemlerine dikkat çekmişlerdir. Hastalık Algısı ve İlaç Kullanımı temasında “50’den sonra herkes hastalıklarını anlatmaya başlıyor ” (D1); şimdi günde 6 ilaç kullanıyorum” (D6), “Eskiden umursamıyordum; artık rahatsız olunca sinirleniyorum” (D4), “Daha çok hasta olmaya başladım” (D5) ifadelerini kullanmışlardır. Yaşlanma Sürecinin Fiziksel Belirtileri temasında “Eskisi kadar gücüm kalmadığında yaşlandığımı anlıyorum” (D1), “Beden yaşlandığını hissettiriyor, eskisi gibi değilim” (D2), “Diz ağrısı, eklem problemleri, fazla dışarı çıkamamak” (D1, D4, D5) ifadelerini kullanmışlardır. Egzersiz ve Fiziksel Aktivite temasında “Oturduğum yerde el ve ayaklarımı çalıştırıyorum” (D1), “Hayır, gücüm olmadığı için yapamıyorum” (D2), “Her gün 10 dakika boyun fıtığı egzersizi” (D6), “Yürüyüş yapıyorum, bahçede meyve-sebze yetiştiriyorum” (D3) ifadelerini kullanmışlardır. Bu bulgular, yaşlanmanın biyolojik yönüne dair farkındalığın yüksek olduğunu, ancak fiziksel kapasite azaldıkça bu duruma kabullenme ve uyum stratejilerinin geliştiğini göstermektedir.

Psikolojik yön: Ruhsal Değişiklikler ve Kabullenme temasına “Hayatın acıları var; ruhsal yaralar insanı hep etkiliyor” (D3), “Bir şey yapmak isteyip yapamayınca sinirleniyorum” (D4), “Eskiden hastalanmayacağımı sanıyordum; şimdi her dakika aklıma geliyor” (D6) ifadelerini kullanmışlardır. (D1 ve D2), yaşlanmanın getirdiği zihinsel yavaşlamayı “algı zayıflığı” ve “unutkanlık” şeklinde ifade etmiştir. (D3), “yaşlılığı hiç kabul etmedim ama hayatın bazı gerçekleri insanı yaşlandırıyor” diyerek psikolojik direnci ve zorlanmayı göstermiştir. (D5) yaşlılığı “yaşa göre değişen bir süreç” olarak görmüştür. Ölüm Kavramı ve Tutum Değişimi temasına (D2), ölümden artık korkmadığını ve “ölümü kabul ettiğini” belirtirken; D4 “önceden hiç aklıma gelmezdi şimdi hep aklımda” demiştir. (D6) ise ölümlle ilgili düşünmekten

kaçındığını ifade etmiştir. Yaşlanmanın Duygusal Boyutuna bakıldığında; “Kenara çekilmek zordu; herkes aktifken ben yavaşlıyorum” (D4), “Hayat hâlâ çok güzel; her şeyin tadını çıkarıyorum” (D6), “Hayatta çok şeyler kaybediliyor, bu da insanı hüzünlendiriyor” (D3) ifadeleri dikkat çekmektedir. Stres Kaynakları ve Başa Çıkma temasında stres yaratan durumları “Yapmak istediğimi yapamadığımda kendime kızıyorum” (D4), “Enerjim düştüğünde uyku sorunu stres yaratıyor” (D2), “Sevdiğim birini mutsuz görmek beni derinden etkiliyor” (D3) ile ifade etmişlerdir. Stresle başa çıkma yöntemleri olarak da “Televizyon izliyorum, gazete okuyorum, yemek yapıyorum” (D1), “Kuran okuyup uyuyorum” (D5) “Tesbih çekiyorum” (D3) ifadeleri ile dini ritüeller yapmayı, (D3 ve D6) ise olumlu şeyler düşünmeyi tercih ettiğini belirtmiştir. Bu ifadeler, psikolojik dayanıklılığın bireyden bireye değiştiğini, bazı bireylerin ruhsal kabullenmeye ulaşırken bazılarının zorlandığını göstermektedir.

Sosyal yön: Yaşlı bireylerin sosyal ilişkileri ve toplum içindeki konumları da yaşlanma algısını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamda; İçsel Yaş ve Kimlik temasında “Kendimi hâlâ 60 yaşındaymışım gibi hissediyorum” (D1), “Yaşlılığı hiç kabul etmedim. Hep genç hissetmeye çalıştım” (D3) şeklinde belirtmişlerdir. Günlük Yaşam ve Sosyal İlişkiler temasında “Gençlerle konuşmayı seviyorum, onlara tecrübelerimi aktarıyorum” (D1), “Gençlerle bazen fikir ayrılığı yaşıyorum; beni anlamadıklarında uzaklaşıyorum” (D3), “Bazen uyum sağlamakta zorlanıyorum” (D2) şeklinde ifade etmiştir. Genç-Yaşlı Etkileşimine bakıldığında; “D1 ve D5, gençlerle kurdukları ilişkiyi olumlu ifade etmiş ise de ; “Gençler yaşlılara karşı sabırsız. Biz de onlara karşı anlayışsız olabiliyoruz” (D1), “Bazen dış görünüşümü iyi görüp benim hasta olmadığımı zannediyorlar ” (D5) söylemiştir. (D2 ve D4), gençlerle fikir ayrılıkları ve kuşak çatışması yaşadıklarını vurgulamıştır. (D2) “onlar bizim yaşımızı yaşamadığı için dalga geçiyorlar” diyerek kuşaklar arası empati eksikliğine işaret etmiştir. Sosyal İzolasyon temasında; (D3), “eskisi gibi sözün geçmiyor, yalnız kalıyorsun” derken; (D4) “kimseyi ziyaret edemiyorum, muhtaç oluyorum” ifadesiyle yaşlılıkta artan yalnızlık ve bağımlılık hissini vurgulamıştır. Toplumdan Geri Çekilme temasında; (D4) “yaşlanınca kenara çekiliyor insan” diyerek sosyal rol değişimini dile getirmiştir. Ancak (D3)’ün “sevdiklerinin sağlığı” üzerinden tanımladığı mutluluk anlayışı, sosyal bağlılığın sürdüğünü göstermektedir. Saygı ve Değer Görme temasında; (D4) “saygı gösteriliyor” derken, (D6) yaşlılıkla birlikte eşine daha bağlı hale geldiğini, “daha tutkun” olduğunu söylemiştir. Bu ifade, sosyal bağların içselleştirildiğini göstermektedir.

3. Gözlemlene Aşaması

Görüşmelerde, özellikle yaşlı katılımcıların sorunları hakkında görüşme yapılmasına ilgi gösterdiği, gençlerin soruları cevaplarken aceleci davrandığı gözlemlenmiştir.

4. Yansıtma Aşaması

3 genç katılımcı ve 3 yaşlı katılımcıdan birbirlerine mektup yazmaları istenmiştir. Yaşlılar (D6) saygı ve topluma faydalı bir birey olmaları, (D1) gençlerin dünyayı gezip tanınmasını ancak ülkesine sahip çıkmasını, gelenekleri devam ettirmemiz gerektiğini, çalışmanın ve boş vakitlerini değerlendirmelerinin öneminden, (D5) ahlaklı ve saygılı olmanın öneminden bahsetmiştir. Gençler okudukları mektupları ‘nasihat’ olarak değerlendirmiştir ancak hoşlarına

gittiğini de belirtmiştir. 3 genç bireye yaşlı bireylerle en az 1 saat vakit geçirmesi ve 3 yaşlı bireye genç bireylerle bir aktivite yapmaları istenmiştir. Etkileşimli zaman geçiren genç katılımcılardan (G1) babanesi ile birlikte film izlediğini, film izlemeden önce birlikte mısır patlattıklarını, babanesi ile güzel zaman geçirdiğini, babanesinin de bu durumdan mutlu olduğunu belirtmiştir. Mektup yazan (G4) 'gençlik anılarınızı hatırlayıp üzülmenin sonuçta o anları yaşamışsınız ve bizlere anlatıyorsunuz. Bizler hep ekran başındayız ve eğlenemiyoruz. En azından siz eğlenmişsiniz' diyerek kuşaklararası empati kurulabildiğini göstermiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma, 18 yaş altı gençler ve 65 yaş üstü yaşlı bireylerin yaşlanmanın biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutlarına dair algılarını eylem araştırması tasarımı içinde tematik analiz ile ortaya koymuştur. 65 yaş üstü bireylerin yaşlanmaya dair algıları; fiziksel güç kaybı, hastalıklarla mücadele, ölümle yüzleşme, psikolojik uyum sağlama ve sosyal geri çekilme başlıklarında yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte; tecrübe, olgunluk, maneviyat ve sosyal saygı gibi olumlu yönlerin de vurgulanması, yaşlılık deneyiminin tek yönlü olmadığını göstermektedir.

Genç bireyler yaşlanma sürecini büyük ölçüde biyolojik sınırlılık, psikolojik olgunluk ve sosyal saygınlık bağlamında tanımlamaktadır. Gençlerin yaşlı bireylere yönelik genel tutumları saygılı ve anlayışlıdır. Ancak yaşlılığın çok boyutlu doğasını çoğunlukla bireysel gözlemler ve basmakalıp imgeler üzerinden değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Genç katılımcıların çoğunluğu yaşlanmayı öncelikle bedensel gerileme, bilişsel yavaşlama ve sosyal işlev kaybı ekseninde tanımlarken, empatik farkındalık düzeyinin yüksek olmadığı ama gelişime açık tutumlar sergiledikleri görülmüştür. Genç katılımcıların yaşlılık kavramını birine bağımlı olma, sağlık problemlerinin ortaya çıkması olarak yorumlaması Birinci(2020:231) yaptığı çalışmayla benzerlikler göstermektedir. Lucacel ve Baban, (2014), gençlerin çoğunun yaşlılık ve yaşlanma süreciyle ilgili zayıf bilgiye, olumsuz algıya ve olumsuz öz bildirimli davranışlara sahip olduğunu, bunu kaçınılması mümkün olmayan kötü bir şey olarak kavramsallaştırdığını ortaya koymuştur. Czykier (2018) gençlerin olumsuz yaşlılık algılarının aksine, katılımcıların çoğu yaşlılara karşı olumlu bir tutumları olduğu belirtmiştir.

Yaşlı katılımcılar ise fiziksel güç kaybı, hastalık yönetimi ve ölümle yüzleşme temaları etrafında yoğunlaşsa da, ruhsal kabullenme, maneviyat ve toplumsal saygı unsurlarını da vurgulamışlardır. Yılmaz ve Mermutlu (2023:57) nun yaptığı çalışmada yaşlı bireylerin ölümü dini perspektiften ele alarak yaşanılması gereken son olarak görmeleri , araştırmaya katılan yaşlı katılımcıların ölüm kavramına verdiği cevaplarla örtüşmektedir. Yılmaz ve Apalı (2024) yaşlı bireylerin ruhsal anlamda kendilerini iyi hissetmek için dini, manevi bir rehber olarak kullandığını belirtmiştir. Sosyal etkileşimde ise kuşak çatışması ve izolasyon algısının hâlâ sürdüğü, ancak "bir liman" metaforu üzerinden gençlerin duygusal yakınlık kurulabildiği gözlenmiştir. Yaşlıların yalnızlık hissi ve sosyal izolasyon algısı Altunay ve Özkul(2022: 1027) 'un yaptığı çalışmayla örtüşmektedir.

ÖNERİLER

Gençlerin yaşlılarla doğrudan temas kurduğu deneyimler, yaşlılık algısını olumlu yönde değiştirmektedir. Özellikle empatiyi teşvik eden genç ve yaşlıların birlikte yapacağı etkinlikler, yaşlıların psikolojik ve sosyal açıdan güçlenmesine olanak sağlayacağı gençlerin ise saygı, hoşgörü, empati gibi değerlerine verecekleri önemin artacağı düşünülmektedir. Yapılacak etkinliklerde yaşlı bireylerin deneyimleri, üretkenlikleri ve katkıları görünür kılınmalı; pozitif yaşlanma kavramı topluma yaygınlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Altunay, Z., & Özkul, M. (2022). Geçmişin değeri günün sosyal problemi: Yaşlılık ve modern toplumda yaşlı bakımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(35), 1012-1036. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1020968>
- Aslan, M., & Hocaoglu, Ç. (2017). Yaşlanma ve yaşlanma dönemiyle ilişkili psikiyatrik sorunlar. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 53-62.
- Birinci, E., (2020). *Y kuşağının yaşlı ve yaşlılık algısı* . Ankara: Gazi.
- Budak, S (2000). Psikoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Lucăcel, R., & Băban, A. (2014). Young Peoples' Perspective Regarding Aging. *Cognitie, Creier, Comportament/Cognition, Brain, Behavior*, 18(2), 151–161.
- Czykier, K. (2018). *Starość i ludzie starzy w percepcji młodości. Ciągłość i zmiana*. 167–184. <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.desklight-8be7de18-7df0-435d-bd4c-2e9ef7539516>
- Erber, J.(2018) . Yaşlanma ve İleri Yetişkinlik (Çev. Uçanok, Z). Ankara: Nobel .
- Greenwood, D. J., & Levin, M. (2007). *Introduction to action research*. SAGE Publications, Inc., <https://doi.org/10.4135/9781412984614>
- Ocak, G., ve Akkaş Baysal, E. (2020). *Eylem araştırmasını anlamak*. Ocak G. (Edt.). Eğitimde Eylem Araştırması ve Örnek Araştırmalar. (s 1-87). Pegem Akademi
- TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2024-54079> (erişim tarihi:20 Haziran 2025)
- Salur, G. (2018). Yaşlılık ve bilişsel süreçler. A. Duben (Ed.), Yaşlanma ve yaşlılık disiplinler arası bakış açıları (s. 9-28). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Wise, R. (2018). Yaşlanmanın Psikolojisi. A. Duben (Ed.), Yaşlanma ve yaşlılık disiplinler arası bakış açıları (s. 47-66). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, B., & Apalı, Y. (2024). Yaşlanma ile ilgili sorunlarla başa çıkmada dinin fonksiyonu. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 199-216. <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1593749>
- Yılmaz, M. S., & Mermutlu, A. (2023). Yaşlı Bireylerde Yaşlılık Algısı ve Ölüm Kaygısı. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 2(1), 47-58. <https://doi.org/10.58632/olgosos.1309328>

ARIMA YÖNTEMİ İLE BIST TEKNOLOJİ ENDEKSİ (XUTEK) TAHMİNİ: DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN FİNANSAL YANSIMALARININ ANALİZİ

Arş. Gör. KÜBRA DEMİRKAN

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi,
kubrademirkan@isparta.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-8307-996X

Prof. Dr. C. ERDEM HEPAKTAN

Manisa Celal Bayar Üniversitesi,
erdem.hepaktan@cbu.edu.tr – ORCID ID: 0000-0002-3522-1941

ÖZET

Teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte işletmeler, operasyonel faaliyetlerini dijital dönüşüme paralel olarak yeniden şekillendirmiştir. Dijital dönüşümü süreçlerine entegre eden işletmeler, rekabetçiliklerini ve sürdürülebilirliklerini artırmak amacıyla yeni stratejik kararlar almakta ve uygulamaktadır. Şirketlerin, müşteri ihtiyaç ve beklentilerine hızlı yanıt verebilme kabiliyeti, müşteri sadakatının korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bilgi ve teknoloji çağının etkili gelişmelerinden biri olan yapay zekâ, şirketlerin uygulama süreçlerinde köklü değişimler yaratmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, yapay zekâ ve dijital dönüşümle yakından ilişkili sektörleri temsil eden BIST Teknoloji Endeksi'nin (XUTEK) gelecekteki hareketlerini analiz ederek öngörülerde bulunmaktadır. Bu kapsamda, zaman serisi analiz yöntemlerinden ARIMA (Autoregressive Integrated Moving Average) modeli kullanılarak XUTEK endeksinin geçmiş verileri analiz edilecek ve ileriye dönük tahminler üretilecektir. Elde edilen sonuçlar, teknolojik dönüşümün finansal piyasalara yansımalarını anlamak açısından değerlendirilecektir. Hızla değişen bu dijital çağda, teknoloji sektörünü temsil eden bir endeksin davranış dinamiklerini incelemek ve gelecekteki eğilimlerini tahmin etmek, literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Dijital Dönüşüm, ARIMA, Teknoloji Endeksi

FORECASTING THE BIST TECHNOLOGY INDEX (XUTEK) USING THE ARIMA METHOD: ANALYZING THE FINANCIAL IMPLICATIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

ABSTRACT

With the rapid advancement of technology, companies have restructured their operational activities to align with digital transformation. Businesses that have integrated digital transformation into their processes are adopting new strategic decisions to enhance competitiveness and sustainability. The ability to respond swiftly to customer needs and expectations plays a crucial role in maintaining customer loyalty. As one of the most significant advancements of the information age, artificial intelligence has profoundly transformed corporate decision-making and operational processes.

This study aims to analyze and forecast the future movements of the BIST Technology Index (XUTEK), which represents sectors closely linked to artificial intelligence and digital transformation. To achieve this, the ARIMA (Autoregressive Integrated Moving Average) model, a widely used time series forecasting method, will be applied. Using historical data from the XUTEK index, forward-looking predictions will be generated, and the results will be evaluated to understand the financial market implications of technological transformation. In this rapidly evolving digital era, analyzing and predicting the behavioral dynamics of an index representing the technology sector is expected to provide a valuable contribution to the literature.

Keywords: Artificial Intelligence, Digital Transformation, ARIMA, Technology Index

Giriş

Yakın geçmişte ivme kazanan teknolojik gelişmeler, günlük yaşamın rutinlerini kökten değiştirmiştir. Enformasyona erişim hızının ön planda olduğu, tüketicilerin ürün, hizmet, fiyatlandırma ve indirimlere ilişkin verilere ulaşım hizmetlerin daha hızlı bilgilendirilmesine yönelik beklentileri ve diğer kullanıcıların deneyimlerine dayalı yorum ve geri bildirimler ile lojistik takip detayları gibi anlık bilgi talepleri doğrultusunda şekillenen yeni bir ekonomi türünü meydana getirmiştir. İşletmeler, değişen ekonomik düzen dinamiklerine adapte olmak için iş modellerini, ürünlere yönelik üretim ve teslimat sistemlerini yeniden gözden geçirmek durumunda kalmıştır. Endüstriyel devrimler, teknolojik yenilikler ve insan yaşam biçimlerindeki derinlemesine değişikliklerin karşılıklı etkileşimleri sonucunda meydana gelmektedir. Birinci Sanayi Devrimi, buhar enerjisi ile çalışan mekanik sistemlerin icadı ile üretim hacmindeki artışa yol açmış, ikinci devrim, elektrik enerjisinin kullanılması ve seri üretim ile şekillenmiş, üçüncü devrim ise, imalat süreçlerinde elektronik ve otomasyonun yoğun kullanımına yoğunlaşmıştır (Gunal, 2019: 3). Teknolojik gelişmeler, internetin gelişmesi ve yaygınlaşması Endüstri 4.0 olarak adlandırılan yeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Bu dönemin üretim süreçlerinde bilgisayarlar ve otomasyon daha da merkezi konuma gelmiştir. Endüstri 4.0 tüm sektörleri etkisi altına alarak bütüncül bir dönüşümü başlatmıştır. Bu süreç ise Dijital Dönüşüm olarak ifade edilmektedir (Bakırtaş ve Ustaömer, 2019: 4). Dijital dönüşüm bir organizasyonun hem iç işleyişinde hem de dış ilişkilerinde dijital teknolojilerin sürekli kullanımı ve etkileşimi sonucunda meydana gelen köklü değişim olarak tanımlanmaktadır (Bican ve Brem, 2020: 10). 21. Yüzyılın başlarından itibaren başlayan 3D yazıcılar, akıllı fabrika sistemleri, yapay zeka ve robot teknolojisi gibi buluşların gelişiminin hızlanması üretim süreç ve yapısını tümüyle değiştirmiştir. Üretim sürecinin değişimi ile birlikte iş yapış biçimleri, çalışma yaşamı ve istihdam da paralel olarak değişime uğramıştır. (Yankın, 2019: 1). Yakın dönemde yaşanan bilgisayar işlem kapasitesindeki artış, büyük veri setlerinin niceliksel ve niteliksel gelişimi ile makine öğrenimi ve doğal dil işleme gibi sahalardaki ilerlemeler, yapay zeka teknolojisinin gelecek çağın bilimsel ve teknolojik ilerlemesinin temelini oluşturacağı yönünde fikir birliği sağlanmaktadır. Hayatın her alanında yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan yapay zeka teknolojisi finans sektöründe, pazarlama, müşteri hizmetleri, operasyon ve işlem aşamaları ve finansal kurumların ürün optimizasyonunda uygulanması giderek artış göstererek olgunlaşmakta ve yeni iş modellerini meydana getirmektedir (Li vd., 2021: 96).

1. İlgili Literatür ve Teorik Arka Plan

1. 1. Dijital Dönüşüm

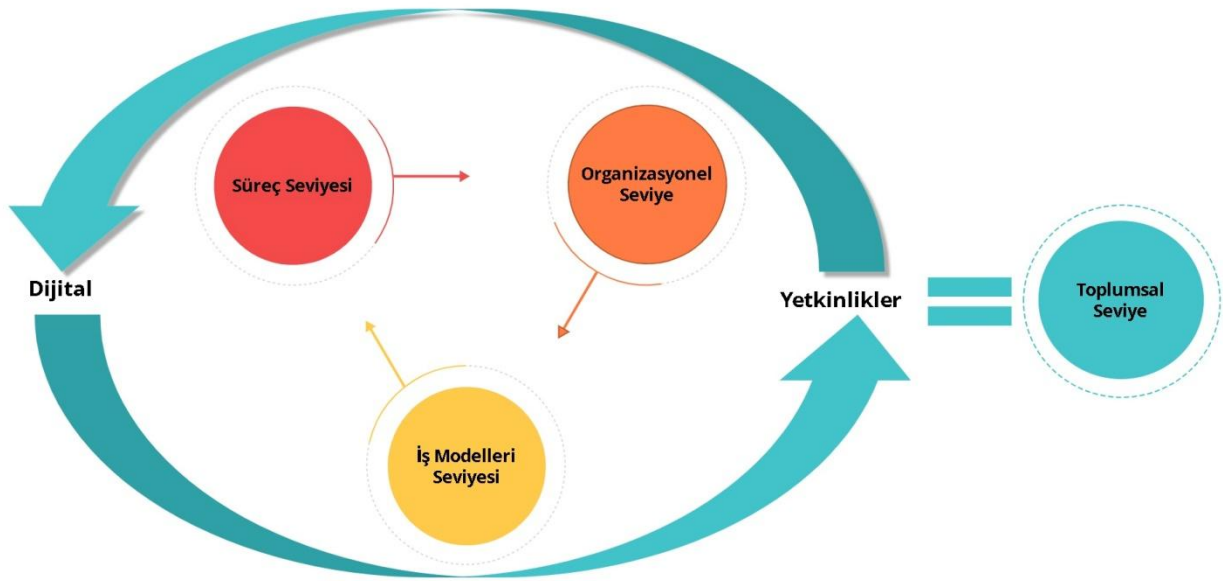
Dijitalleşme, kurumsal performansı artırmak amacıyla kullanılan bir dijital varlığı, tüm dijital iletişim teknolojilerini, otomatik sistemleri ve veri depolama aygıtlarını kullanımı ve küresel işleyiş üzerindeki etkilerini ifade etmektedir. (Kuusisto, 2017: 342). Günümüz küresel ortamı, ekonomik, sosyal, çevresel ve teknolojik süreçlerdeki hızlı değişimler, artan karmaşıklık ve gelecekteki belirsizlikler nedeniyle güçlü baskılar altındadır. Bu dinamik çevrede, birbirini pekiştiren, örtüşen ve kesişen birden fazla makro süreç eş zamanlı olarak gelişmektedir. Bu makro süreçler arasında sınırlı doğal kaynakların etkin yönetimi, küreselleşmenin hız kazanması, artan ticari faaliyetler ve dikkate değer bir trend olan dijital devrim yer almaktadır. Dijital devrim insan-çevre etkileşimini radikal bir şekilde dönüştürerek iş dünyası, finans sektörü, kamu yönetimi, siyaset ve kültür gibi toplumun tüm kesiminin dijital bir dönüşüme geçişini kanallandırmaktadır (Komarčević, Dimić ve Čelik, 2017: 31).

Dijital dönüşüm işletmelerin performansını veya erişimini radikal bir biçimde iyileştirmek için teknolojinin kullanılması olarak ifade edilmektedir. Tüm sektörlerde etkisini gösteren bu dönüşüm analitik, mobilite, sosyal medya ve akıllı gömülü cihazlar gibi teknolojilerin kullanılarak müşteri ilişkilerini, iç süreçlerini ve değer önerilerinin değiştirilerek geleneksel teknolojilerin geliştirilmesini amaçlamaktadır (Westerman vd., 2011: 5). Dijital teknolojilerin gelişimi, yeni iş modellerini mümkün kılarak endüstri genelinde dönüştürücü güç olarak öne çıkmaktadır. Bu dönüşüm, dijital teknolojilerin aracısızlaşma, yeni araçlar yaratma kapasitesini ve finansal hizmet sağlayıcıları için müşteri merkezli stratejilerin öncelikli haline gelmesini vurgulamaktadır (Cziesla, 2014: 1). Tüm ekonomik sektörlerin iş modellerinde kapsamlı bir şekilde ağ tabanlı entegrasyonu ve paydaşların dijital ekonominin evrilen koşullarına uyum sağlaması olarak tanımlanmaktadır. Karar alma mekanizmaları, veri alışverişi, veri, analizi, potansiyel seçeneklerin hesaplanması ve değerlendirilmesi ile sonuç odaklı eylemlerin başlatılmasını içermektedir. Bu yeni nesil araçlar, Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" kavramıyla uyumlu bir biçimde, mevcut birçok iş modeli ve değer yaratma akışını temel düzeyde değiştirmektedir (Bouée ve Schaible, 2015: 6). Dijital dönüşüm, ağ tabanlı entegrasyonu gerekli kılmakla birlikte yeni ağ olanakları yaratmaktadır. Örneğin, veri alışverişinde bulunan ve böylece süreçleri başlatan farklı aktörler arasında işbirliğini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, iş modellerinin dijital dönüşümü önemli bir rol oynamaktadır çünkü iş modellerinin bireysel unsurları dijital olarak dönüştürülebilmektedir (Schallmo, Williams ve

Boardman, 2017: 2). Dijital dönüşüm; dijital teknolojilerin kurumlar, bireyler, sosyal yapılar, ve ekolojik sistemler tarafından benimsenmesi ve kullanılması ile birlikte ortaya çıkan kapsamlı bir sosyoekonomik değişim sürecidir (Ajigini ve Chinamasa, 2023: 1).

1. 2. Dijital Dönüşümün Yapı Taşları

Dijitalleşme, yakın ve uzun dönemde hem toplumsal yapıları hem de iş dünyasının dinamiklerini radikal bir biçimde değiştirecek etkili trendlerden biri olarak karakterize edilmektedir (Tihinen vd., 2016: 63). Dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin bir organizasyon bünyesinde ya da operasyonel ortamında benimsenmesi, çalışma pratiklerinde, kurumsal rollerde ve sunulan iş tekliflerinde gözlemlenen sosyo-teknik değişimler olarak tanımlanmaktadır. Bu değişiklikler Şekil 1’de gösterildiği üzere çeşitli seviyelerdeki dönüşümü ifade etmektedir (Parviainen vd., 2017: 64).

Şekil 1: Dijital Dönüşümün Yapı Taşları

Kaynak: Westerman vd.,2011: 17; Parviainen vd., 2017: 64; Tihinen vd., 2016: 63’den esinlenilerek oluşturulmuştur.

Süreç düzeyi: yeni dijital araçların benimsenmesi ve manuel adımların azaltılmasıyla süreçlerin kolaylaştırılması; *Organizasyon düzeyi:* yeni hizmetlerin sunulması, eski uygulamaların terk edilmesi ve mevcut hizmetlerin yeni yollarla sunulması; *İş alanı düzeyi:* ekosistemlerdeki roller ve değer zincirlerinin değiştirilmesi; *Toplum düzeyi:* toplum yapılarının değiştirilmesi

(örneğin, iş türü, karar vermeyi etkileme yolları) olarak ifade edilmektedir. Dijital yetkinlikler üç temel unsurun tamamını kapsamaktadır. Müşteri deneyimi, operasyonel süreçler ve iş modellerinde dönüşümün temel yapı taşlarıdır. Dijital dönüşüm için en temel teknoloji ihtiyacı, entegre veri ve süreçlerden oluşan bir dijital platformdur. Müşteriler veya ürünler hakkında ortak bir görüş oluşturmak zor olabilmektedir. Ortak bir görüş olmadan, müşteri etkileşimi veya süreç optimizasyonu için gelişmiş yaklaşımlar uygulanamamaktadır. Birleştirilmiş veri ve süreçler, web tabanlı şirketlerin geleneksel şirketlere göre analitik ve kişiselleştirme yoluyla çok daha kolay avantaj elde etmelerinin nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Birçok geleneksel şirket için, dijital dönüşüm hazırlanmanın ilk adımı, büyük yatırımlar yaparak, şirket genelinde veri ve süreçlerin entegrasyonuna yatırım yapmaktır. (Westerman vd.,2011: 17; Parviainen vd., 2017: 64; Tihinen vd., 2016: 63).

Dijital dönüşüm, iş yapma biçimini, iş organizasyonunu, pazara erişimi, şirketler ve kuruluşlar arasındaki yönetim modellerini, müşterilerle ilişkileri ve şirket içinde değer yaratma biçimini, toplum yapılarının değişimini tamamen değiştirmektedir. Yeni dijital teknolojinin uygulanması, iş ve istihdam, sosyal politika ve işçilerin korunması alanlarında derin ve geniş kapsamlı değişiklikler yaratmaktadır. Kısacası, dijitalleşme sosyal boyutu güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. (Komarčević, Dimić ve Čelik, 2017: 31; Tihinen vd., 2016: 63). Dijital dönüşümün başarısı, işletmelerin yeni teknolojilerin sağladığı imkanlardan yararlanmak üzere kendilerini dönüştürme kapasitesine dayanmaktadır. Bu dönüşüm, müşteri deneyimi, operasyonel süreçler ve iş modellerinin yeniden formüle edilmesine odaklanırken, kurumların fonksiyonlarını adapte etmelerine, etkileşim kalıplarını yeniden tanımlamalarına ve pazar alanlarını genişletmelerine imkan tanımaktadır. Dijital dönüşümün etkin bir şekilde hayata geçirilmesi, üst düzey yönetimden gelen güçlü bir destek ve detaylı planlama ile uygulama süreçlerine kararlı bir bağlılık gerektirmektedir (Westerman vd., 2011: 5).

1. 3. Finans Sektöründe Dijital Dönüşüm

Finans sektörü, teknolojik inovasyonların hizmetlerin sunulma ve tüketilme şeklini yeniden şekillendirmesiyle birlikte dijital dönüşümün ön saflarında yer almaktadır. Bu değişim, dijital bankacılık, mobil ödemeler ve yapay zeka odaklı müşteri hizmetleri gibi, tüketicilere yönelik kolaylık ve erişilebilirlik sunan hizmetleri ortaya çıkarmıştır (Prabu ve Nurhaliza, 2023: 10). Dijitalleşmenin ivmesiyle on yıllardır hizmet sunumunda sürekli bir gelişim kaydeden finans sektörü, müşteri arayüzünde ve arka ofis süreçlerinde artan bağlanabilirlik ve hızlandırılmış bilgi işleme yetkinleriyle karakterize edilmektedir. Dijitalleşmenin temel odağı, rutin

görevlerin optimize edilmesinden, finansal hizmet şirketleri için radikal yeni iş fırsatları ve yenilikçi modellerin geliştirilmesine doğru evrilmiştir. Finans alanındaki yenilikçi çözümler, yeni iş modelleri ve teknolojik konseptlerin birleşiminden doğmaktadır. Finansal tüketiciler, yer ve zaman bağımsızlığı sunan, maliyetleri düşen, akıllı ancak kullanıcı dostu finansal hizmetlere yönelmektedir (Gomber, Koch ve Siering, 2017: 537-538).

Finansal teknolojideki hızlı gelişim, finans sektörünü dijital dönüşümün getirdiği çok sayıda fırsat ve zorlukla karşı karşıya bırakmıştır. Fırsatlar bağlamında, dijitalleşme finansal kurumların operasyonel verimliliği artırmasına, maliyetleri azaltmasına ve geliştirilmiş müşteri deneyimi aracılığıyla iş büyümesini ve karlılığı desteklemesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, büyük veri analitiği ve yapay zeka gibi teknolojilerle risk yönetimi kabiliyetlerini de önemli ölçüde artırabilmektedir. COVID-19 salgınının yaygınlaşması, sosyal mesafe kaygıları nedeniyle dijitalleşmiş fintech sistemlerinin önemini belirginleştirmiş, dijital para birimleri ve platformların kullanımında ciddi bir artışa yol açarak işletmelerin dijitalleşmesine uygun bir zemin hazırlamıştır. Finans ve teknolojinin bu sinerjisi, dijital dönüşümü vazgeçilmez bir trend haline getirmiştir. Ancak, dijital dönüşüm, önemli miktarda zaman, insan gücü ve finansal kaynak yatırımı ile örgütsel ve kültürel adaptasyonları gerektiren zorlukları da beraberinde getirmektedir. Güvenlik ve gizlilik riskleri, bilgi güvenliği yönetiminin güçlendirilmesini zorunlu kılarken, finansal kurumların risk tanımlama, değerlendirme ve kontrol dahil olmak üzere proaktif risk yönetimi önlemleri alması hayati öneme sahiptir. Kurumlar, dijital dönüşüm stratejileri netlik kazandırmalı ve planları oluşturmalı, risk yönetimi sorumluluklarını ve süreçlerini belirlemeli, tedarikçi ve üçüncü taraf risklerinin izlenmesi ve yönetimini güçlendirmelidir. Ayrıca, çalışanların risk farkındalığı ve yönetim yeteneklerini geliştirmek için eğitimlerine odaklanılmalıdır (An, 2023: 36-37).

Finansal kurumlar dijital işletmelerdir ve bu sektördeki banka ve sigorta şirketler, bilgi teknolojileri ve veri altyapısına daha fazla harcama yapmaktadır. Sıkı regülasyonlar altında faaliyet göstermeleri, veri yönetimi, mevzuat uyumu ve risk yönetimi gibi yoğun bilgi işlem gerektiren süreçlerde özel güçlükler yaratmaktadır. Yerleşik kurumlar ayrıca, gölge bankacılık olarak bilinen alanda yenilikçi dijital teknolojiler kullanan dijital bankalar gibi yeni girenlerin rekabetiyle de karşı karşıyadır. Bu bağlamda, dijitalleşme öncelikle mevcut finansal ürün ve hizmetlerin sunum verimliliğini artırmakta, ikinci olarak inovatif ve dönüştürücü finansal ürün ve hizmetlerin geliştirilmesine zemin hazırlamakta ve son olarak da finansal kurumların ön,

orta ve arka ofis süreçlerinin dijitalleştirilmesi ve yeniden yapılandırılması yoluyla daha etkin hale getirilmesini mümkün kılmaktadır. (Butler, 2020: 29).

2. Veri Seti ve Metodolojisi

Çalışmada kullanılan veri seti, Borsa İstanbul resmi internet sitesinden elde edilmiştir. Bu veri seti aylık bazda Ekim 2015-Haziran 2025 dönemi BİST Teknoloji Endeksi (XUTEK) fiyatlarından oluşmaktadır. Çalışma BİST Teknoloji Endeksi'nin (XUTEK) gelecekteki hareketlerini analiz ederek öngöründe bulunmaktadır. Verilerin analiz edilmesinde zaman serisi yöntemlerinden Otoregresif Entegre Hareketli Ortalama (ARIMA/Autoregressive Integrated Moving Average) modeli kullanılmıştır. Analizler gerçekleştirilirken Eviews yazılımından yararlanılmıştır.

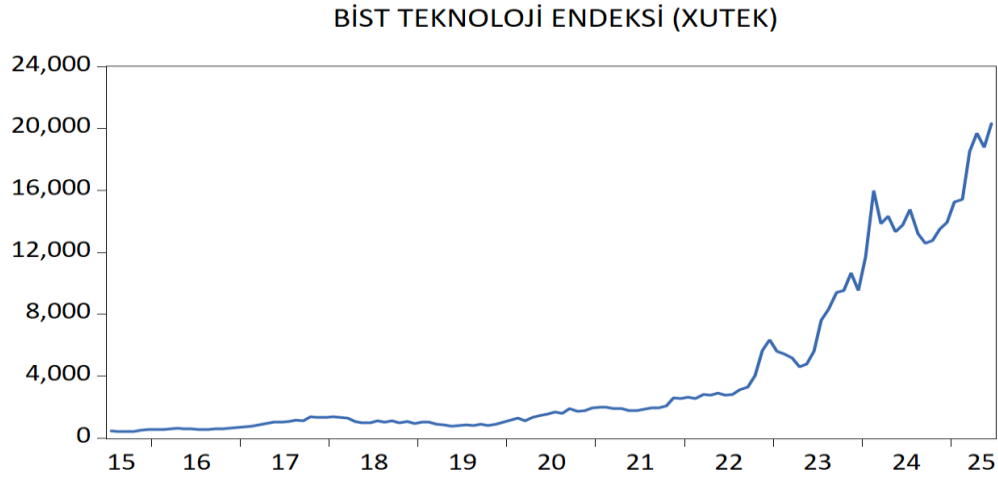
2. 1. ARIMA Modeli

ARIMA modeli, zaman serisini tahmin etmenin etkili bir yoludur. Bu model, değişkeni yorumlamak için gecikmeli değişkenin kendisini ve rastgele hatayı kullanmaktadır. Model, diğer regresyon modellerinin değişkeni yorumlamak için başka değişkenler kullanmasından dolayı farklılık göstermektedir. Model, veri modelinin bilinmediği durumlarda modelle başa çıkmak için uygun verileri bulabilmekte ve birçok tahmin durumunda yaygın olarak kullanılmaktadır. Model, ARIMA(p,d,q) formatında ifade edilir; burada p otoregresif bileşenin derecesini, d durağanlık için gerekli fark alma derecesini ve q hareketli ortalama bileşenin derecesini gösterir. ARIMA(p,d,q) modeli, yalnızca durağan seriler için geçerli olan ARMA(p,q) modeliyle bağlantılıdır. Eğer zaman serisi durağan değilse, durağanlık sağlanana kadar art arda fark alma işlemi uygulanmaktadır. Uygulama pratiğinde, fark alma derecesi (d) genellikle en fazla iki olarak sınırlıdır. Otoregresif bileşenin derecesi (p) ve hareketli ortalama bileşenin derecesi (q) parametreleri, durağan hale getirilmiş zaman serisinin ARMA modeli kullanılarak tayin edilmektedir (Wang, Song ve Li, 2018: 1322).

3. Bulgular

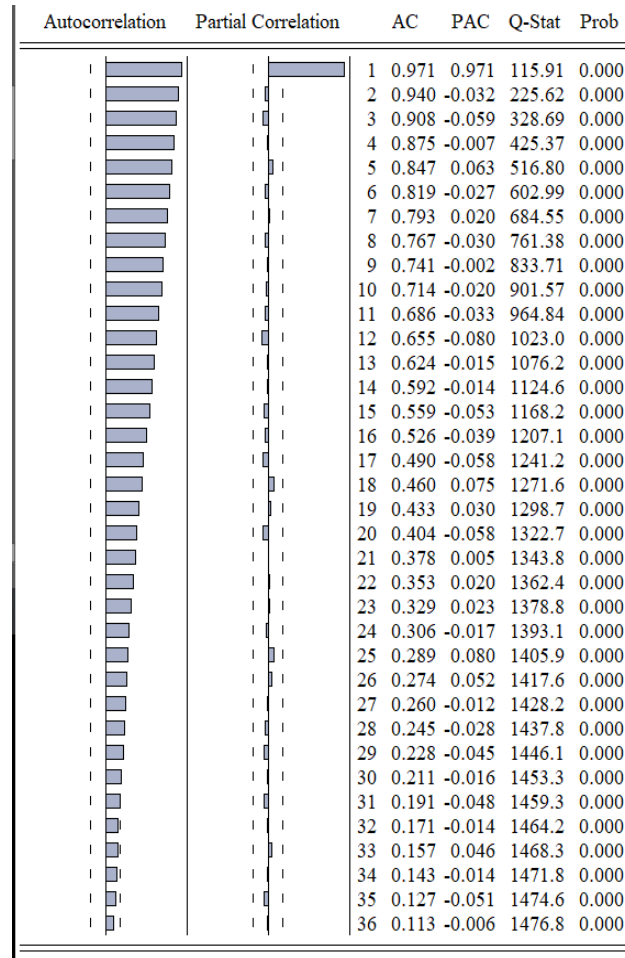
Çalışmada veriler, BİST Teknoloji Endeksi'nin (XUTEK) Ekim 2015-Haziran 2025 tarihleri arasındaki aylık dönemi kapsayacak şekilde derlenmiştir. ARIMA yöntemi ile gelecek dönem (Temmuz 2025-Eylül 2025) aylık XUTEK fiyatlarının tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Tüm analizler gerçekleştirilirken Eviews yazılımından yararlanılmıştır.

ARIMA modelleri mevsimsel olmayan seriler için uygun bir yöntemdir. Seride mevsimsellik gözlemleniyor ise öncelikle seri mevsimsellikten arındırılmalıdır (Mert ve Çağlar, 2023: 214). Şekil 2’de veri setinden elde edilen seride mevsimsellik olup olmadığı gösterilmektedir.

Şekil 2: XUTEK Fiyatlarının Gözlem Değerleri

Şekil 2 incelendiğinde seride mevsimsellik gözlemlenmemektedir. 2021 yılından sonra belirgin bir trend etkisinin olduğu tespit edilmiştir. 2023 yılı ve kapsamına bakıldığında ise belirgin dalgalanmalar mevcut ancak tekrar eden kalıp statüsünde değildir.

Şekil 3: Aylık XUTEK verisine ait korelogram

Şekil 3 incelendiğinde, aylık XUTEK verilerinde otokorelasyonun hızlı bir şekilde değil, yavaş yavaş azalması ve değerlerin belirli bir eşik değeri dışında yoğunlaşmış, ayrıca olasılık değerlerinin (Prob) tümünün 0.01'den küçük olması otokorelasyonların varlığını göstermektedir. Korelogram sonuçları, XUTEK endeksinin seviyesinde durağan olmadığını, serinin birim kök içerdiğini ve trend-durağan olmadığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, serinin durağanlaştırılması amacıyla birinci farkı alınarak analizlere devam edilmesi gerekmektedir.

Tablo 1: Aylık XUTEK verisine ait ADF ve PP test istatistik sonucu

Test Türü	t-İstatistiği	p-Değeri	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%10 Kritik Değer
Augmented Dickey-Fuller (ADF)	-1.230859	0.8991	-4.036983	-3.448021	-3.149135

Test Türü	t-İstatistiği	p-Değeri	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%10 Kritik Değer
Phillips-Perron test statistic (PP)	-1.303.691	0.8822	-4.036.983	-4.036.983	-4.036.983

** MacKinnon (1996) tek yönlü p-değerleri kullanılmıştır.

H_0 : $p=1$ Seri durağan değildir

H_1 : $p<1$ Seri durağan değildir

$\ln(XUTEK)$ serisine uygulanan Augmented Dickey-Fuller (ADF) testine göre, test istatistiği -1.2309 ve p-değeri 0.8991 olarak bulunmuştur. Bu değerler, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerindeki kritik değerlerin üzerinde kaldığı için sıfır hipotezi reddedilmiştir. Philips-Perron testine göre, test istatistiği -1.303 ve p-değeri 0.8822 olarak bulunmuştur. Bu değerler, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerindeki kritik değerlerin üzerinde kaldığı için sıfır hipotez reddedilmiştir. Sonuç olarak, $\ln$ -transformasyonu uygulanmış XUTEK serisi düzeyde durağan değildir. Bu nedenle serinin birinci farkı alınarak durağanlık yeniden test edilmiştir.

Tablo 2: Birinci dereceden farkı alınmış aylık XUTEK verisine ait ADF ve PP test istatistik sonucu

Test Türü	t-İstatistiği	p-Değeri	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%10 Kritik Değer
Augmented Dickey-Fuller (ADF)	-9.956198	0.0000	-4.037668	-3.448348	-3.149326
Test Türü	t-İstatistiği	p-Değeri	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%10 Kritik Değer
Phillips-Perron test statistic (PP)	-9.965892	0.0000	-4.037668	-3.448348	-3.149326

. ** MacKinnon (1996) tek yönlü p-değerleri kullanılmıştır.

$\ln(XUTEK)$ serisinin birinci farkına uygulanan Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi sonucunda, test istatistiği -9.956 ve p-değeri 0.0000 olarak elde edilmiştir. Bu değer, %1 anlamlılık düzeyindeki kritik değerin oldukça altında olduğundan sıfır hipotezi reddedilmiştir. Buna göre, serinin birinci farkı durağandır. Bu bulgu, $\ln(XUTEK)$ serisinin $I(1)$ entegrasyon

derecesine sahip olduğunu göstermektedir. $-\ln(XUTEK)$ serisinin birinci farkına uygulanan Phillips-Perron (PP) birim kök testi sonucunda, test istatistiği -9.966 ve p-değeri 0.0000 olarak elde edilmiştir. Bu sonuç, %1 anlamlılık düzeyinde bile sıfır hipotezinin reddedilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, serinin birinci farkı durağandır. Bu bulgu, $\ln(XUTEK)$ serisinin $I(1)$ düzeyinde entegre olduğunu göstermektedir.

Serinin durağanlaştırılma adımından sonra ARIMA modelleri oluşturulmuştur. Birçok ARIMA modeli oluşturulabileceğinden dolayı modeller arası kıyaslama yapabilmek için literatürde genel olarak kabul gören çeşitli kriterlerden yararlanılabilmektedir. Bu kriterler sırasıyla; Akaike Information Criterion (AIC), Schwarz Criterion (SC), SE of Regression (SE of R), Adjusted R^2 (Adj R^2) kriterleridir (Tüzemen, 2020: 373).

Bu kriterler göz önüne alınarak geliştirilen tüm ARIM (p, d, q) modelleri Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: ARIMA Modeller Özeti

MODEL	AIC	SC	SE of R	Adj. R 2
ARIMA (1,1,0)	-1.823795	-1.753733	0.096009	-0.009329
ARIMA (2,1,0)	-1.814031	-1.720615	0.096081	-0.010840
ARIMA (0,1,1)	-1.822619	-1.752557	0.096066	-0.010535
ARIMA (0,1,2)	-1.816385	-1.722969	1.059059	-0.008393
ARIMA (1,1,1)	-1.809688	-1.716272	0.096294	-0.015328
ARIMA (2,1,1)	-1.797770	-1.681000	0.096475	-0.019140
ARIMA (1,1,2)	-1.799985	-1.683215	0.096364	-0.017663
ARIMA (2,1,2)	-1.856507	-1.716383	0.091698	0.079285

Geliştirilen ARIMA modelleri incelendiğinde, en yüksek açıklayıcılığa sahip olması, en düşük AIC ve en yüksek Log Likelihood değerlerinin olması, modelin genel olarak anlamlılığı ve AR terimlerinin güçlü biçimde anlamlı olması sonucu ARIMA (2,1,2) modeli tüm kriterleri sağlaması sebebi ile seçilmiştir.

Tablo 4: ARIMA Modeline Ait Metrikler

Metrik	Değer
Örneklem Aralığı	Ekim 2015-Haziran 2025
Dahil Edilen Gözlem Sayısı	117
Ortalama Kare Hata Kökü (RMSE)	0.090791
Ortalama Mutlak Hata (MAE)	0.070189
Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE)	287.7136
Theil Eşitsizlik Katsayısı	0.632448
Yanlılık Oranı (Bias Proportion)	0.000150
Varyans Oranı (Variance Proportion)	0.547674
Kovaryans Oranı (Covariance Proportion)	0.452176
Theil U2 Katsayısı	1.177767
Simetrik MAPE	125.0885

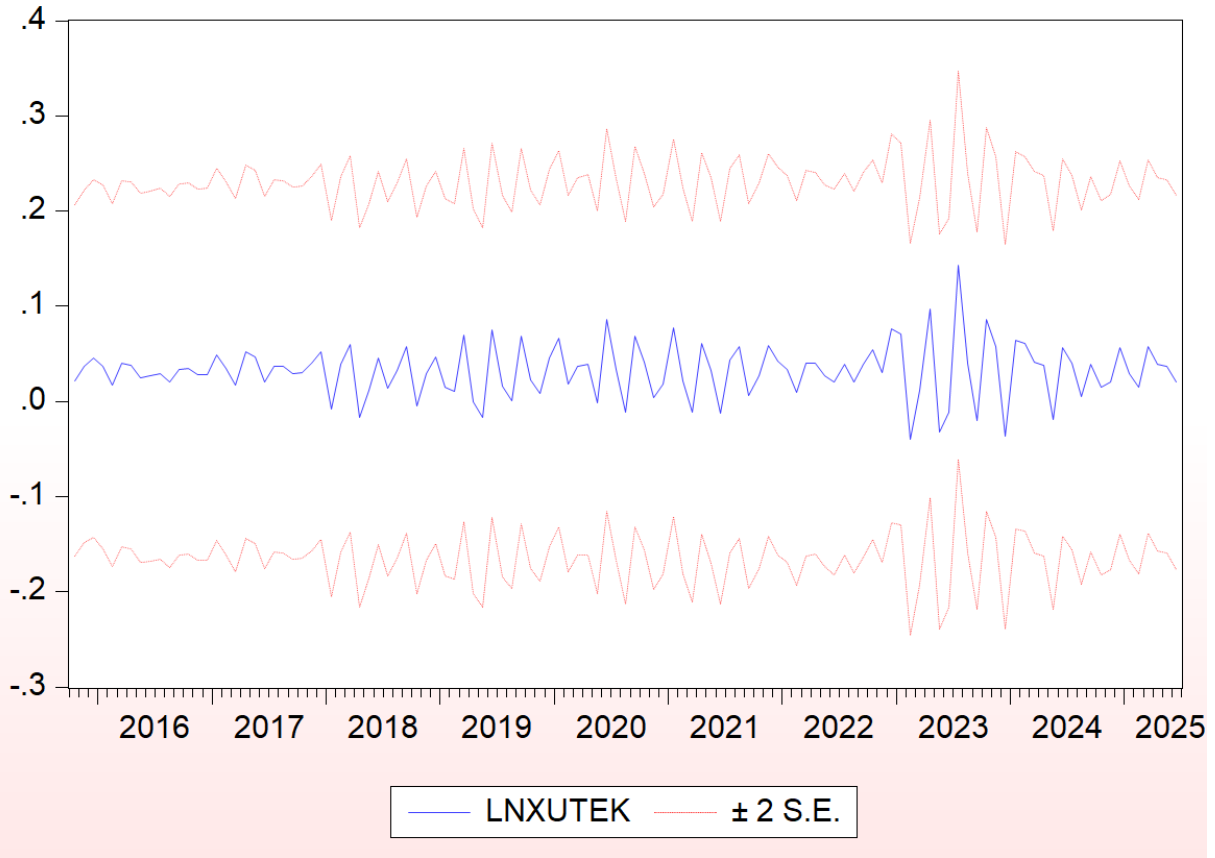
ARIMA (2,1,2) modeline ait performans metrikleri Tablo 4’de gösterilmiştir. Birinci farkı alınarak analize tabi tutulan seride tahmin dönemi Ekim 2015-Haziran 2025 aralığında yer almaktadır. Tahmin performansının hesaplandığı dönemde kullanılan toplamda 117 gözlem sayısı bulunmaktadır.

Gelecek dönemin tahmin edilmesi Temmuz 2025-Eylül 2025 dönemini kapsamaktadır. ARIMA (2,1,2) modeli ile gerçekleştirilen geleceğe yönelik tahmin analizinde ortaya çıkan tahmini değerler Tablo 5’te ve Şekil 4’te gösterilmiştir.

Tablo 5: ARIMA Modeli ile XUTEK Fiyatlarının Gelecek Tahminleri

Tarih	XUTEK Fiyatı
07.2025	20,527
08.2025	21,753
09.2025	22,161

Hem logaritmik hem de geri fark işlemi yapıldıktan sonra orijinal gelecek 3 ay tahmini Şekil 4’de gösterilmiştir.

Şekil 4: Tahmini XUTEK Fiyatları

4. Sonuç ve Öneriler

Finans sektöründeki köklü değişimin temelinde dijital teknolojiler ve bunlara bağlı olarak dijital dönüşüm yer almaktadır. Yeni iş modellerinin etkinleştirilmesi, müşteri ilişkileri yönetimi ve değer yaratımının sürdürülebilirliği, iş süreçlerinin otomasyonu aracılığı ile maliyet etkinliğinin sağlanması işletmelerin rekabet avantajı sağlamasında önemli faktörleri oluşturmaktadır. Yapay zeka, makine öğrenimi, doğal dil işleme ve yapay sinir ağlarının gücü finans sektöründe temel teknolojik altyapıları meydana getirmektedir (Butler, 2020: 30). Dijital dönüşüm, finans sektörüne artan erişim, verimlilik ve kolaylık dahil olmak üzere çok sayıda fayda sunmaktadır. Ancak bu dönüşüm, tüketici güveni ve veri güvenliği ile ilgili zorlukları da beraberinde getirmektedir. Finansal kurumlar yenilik yapmaya devam ederken, uzun vadeli tüketici güvenini teşvik etmek için güvenlik ve şeffaflığa öncelik vermelidirler. Politika yapıcılar ve düzenleyiciler tüketicileri koruyan standartları iyileştirmeye ve uygulamaya devam etmeli, kurumlar ise ortaya çıkan tehditlere uyum sağlamalı ve güvenli, kullanıcı dostu dijital hizmetleri teşvik etmelidir (Prabu ve Nurhaliza, 2023: 13).

Çalışmada, BiST Teknoloji Endeksi'nin (XUTEK) gelecekteki kısa vadeli fiyat dinamiklerini modellemek amacıyla Otoregresif Bütünleşik Hareketli Ortalama (ARIMA) yöntemi uygulanmıştır. Zaman serisi analizi kapsamında öncelikle veri setinin durağanlığı incelenmiş, birim kök testleri (ADF ve PP) sonucunda serinin birinci farkı alınarak durağanlaştırıldığı belirlenmiştir. Serinin durağanlaştırılmasının akabinde kriterleri en iyi karşılayan ARIMA (p,d,q) modeli seçilmiştir. Durağan serilere yönelik tahmin performansı ölçütü olarak MAPE, RMSE ve MAE gibi hata metrikleri kullanılmıştır. Bu kapsamda, elde edilen modelin ileriye dönük 3 aylık (yaklaşık 60 işlem günü) projeksiyonları, endeksin orta vadeli eğiliminde sınırlı düzeyde yukarı yönlü bir hareket öngörmektedir. .

Gelecek çalışmalar için ARIMA modelinin doğrusal yapıdaki güçlü yönleri korunarak, yapay sinir ağları veya ARCH/GARCH gibi doğrusal olmayan modellerle hibrit yapılar oluşturulması, çok değişkenli modellere makro ekonomik göstergelerin dahil edilerek analizlerin gerçekleştirilme, modelin kısa vadede tahmin performansının artırılması için dakikalık veya saatlik yüksek frekanslı verilerin analizlere dahil edilerek gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

5. Kaynakça

- Ajigini, O. A., & Chinamasa, T. J. W. (2023). Modelling Digital Transformation Within the Financial Sector: A South African Perspective. *Information Resources Management Journal (IRMJ)*, 36(1), 1-20.
- An, S. (2023). The Impact of Digital Transformation on the Financial Services Industry: A Comprehensive Review. *Advances in Economics, Management and Political Sciences*, 30, 36-41.
- Bakırtaş, T. ve Ustaömer, K. (2019). Türkiye'nin Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme Olgusu. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 3(1), 1-24.
- Bican, P. M., & Brem, A. (2020). Digital Business Model, Digital Transformation, Digital Entrepreneurship: Is There A Sustainable "Digital"? *Sustainability*, 12(13), 5239.
- Bouée, C. E., & Schaible, S. (2015). Die Digitale Transformation Der Industrie. *Roland Berger Strategy Consultants und Bundesverband der Deutschen Industrie eV, Berlin*, 46, 78.
- Butler, T. (2020). What's Next in the Digital Transformation of Financial Industry?. *IT Professional*, 22(1), 29-33.

Cziesla, T. (2014). A Literature Review on Digital Transformation in the Financial Service Industry.

Gomber, P., Koch, J. A., & Siering, M. (2017). Digital Finance and FinTech: Current Research And Future Research Directions. *Journal of Business Economics*, 87, 537-580.

Gunal, M. M. (2019). *Simulation for Industry 4.0. Past, Present, and Future*. Springer.

Komarčević, M., Dimić, M., & Čelik, P. (2017). Challenges and Impacts of the Digital Transformation of Society in the Social Sphere. *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 31-48.

Kuusisto, M. (2017). Organizational Effects of Digitalization: A literature Review. *International Journal of Organization Theory and Behavior*, 20(03), 341-362.

Li, Y., Yi, J., Chen, H., & Peng, D. (2021). Theory and Application of Artificial Intelligence in Financial Industry. *Data Science in Finance and Economics*, 1(2), 96-116.

Mert, M., & Çağlar, A. E. (2023). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık,

Parviainen, P., Tihinen, M., Kääriäinen, J., & Teppola, S. (2017). Tackling the Digitalization Challenge: How to Benefit from Digitalization in Practice. *International Journal of Information Systems and Project Management*, 5(1), 63-77.

Prabu, A. ve Nurhaliza, S. (2023). Digital Transformation in the Financial Sector: Implications for Consumer Trust and Security. *International Journal of Economics, Commerce, and Management*, 1(1), 10–14.

Schallmo, D., Williams, C. A., & Boardman, L. (2017). Digital Transformation of Business Models—Best Practice, Enablers, And Roadmap. *International Journal of Innovation Management*, 21(08), 1740014.

Tihinen, M., Kääriäinen, J., Ailisto, H., Komi, M., Parviainen, P., Tanner, H., ... & Valtanen, K. (2016). The Industrial Internet in Finland: on route to success?.

Tüzemen, A. (2020). Cumhuriyet Altını Fiyatlarının Arima Yöntemi Kullanılarak İleri Tahmini. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20), 361-381.

Wang, Q., Song, X., & Li, R. (2018). A Novel Hybridization of Nonlinear Grey Model and Linear ARIMA Residual Correction for Forecasting US Shale Oil Production. *Energy*, 165, 1320-1331.

Westerman, G., Calm  jane, C., Bonnet, D., Ferraris, P., & McAfee, A. (2011). Digital Transformation: A Roadmap for Billion-Dollar Organizations. *MIT Center for Digital Business and Capgemini Consulting*, 1(1-68).

Yankın, F. B. (2019). Dijital D  n    m Sürecinde   alı  ma Yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7(2), 1-38.

TÜKETİCİ HARCAMA ÖZ DENETİMİNİN FAYDACI TÜKETİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN CİNSİYET BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Prof. Dr. Sezen BOZYİĞİT

Tarsus Üniversitesi, sbozyigit@tarsus.edu.tr,

ORCID No:0000-0002-0951-3588

ÖZET

Tüketim çeşitli nedenlerle yapılmaktadır. Bazı tüketiciler tüketimden haz aldıkları veya maddi mallara sahip olmak onları mutlu ettiği için tüketim davranışında bulunurken, bazıları da rasyonel davranarak sadece ihtiyacı olan ürünleri satın almaktadır. Alanyazında faydacı tüketim olarak adlandırılan bu tüketim biçiminde tüketiciler, en iyiyi en ucuza almak istemekte, ekonomik davranmakta, hesap yapma ve bütçe açığına önem vermekte, dürtülerini dinlemeyip satın aldıkları ürünün işlevine ve kendilerine faydasına odaklanmaktadır. Ancak özellikle günümüz şartlarında bu tüketim biçimini devam ettirebilmek çok kolay olmamaktadır. Faydacı tüketim davranışında bulunabilmek için tüketicilerin öz denetim sahibi olması hatta özellikle harcama öz denetimi konusunda kendilerini geliştirmiş olmaları önem taşımaktadır. Bu bağlamda faydacı tüketim ve tüketici harcama öz denetimi arasında yakın bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Ek olarak alanyazında hem faydacı tüketimin hem de tüketici harcama öz denetiminin cinsiyete göre farklılık gösterdiği ifade edilmektedir. Bu araştırmanın amacı da, tüketici öz denetiminin faydacı tüketim üzerindeki etkisini cinsiyet bağlamında ortaya çıkartmaktır. Araştırmanın örneklemini Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üstü 314 tüketici oluşturmaktadır. Araştırmanın tüketici harcama öz denetimi ve faydacı tüketim olmak üzere iki değişkeni bulunmaktadır. Harcama öz denetimini ölçmek için Haws ve Bearden (2010) tarafından geliştirilen ve 10 ifadeden meydana gelen “Tüketici Harcama Öz Denetimi Ölçeği”, faydacı tüketim için de Coşkun ve Marangoz (2019) tarafından tasarlanan beş ifade hedef odaklılık ve beş ifade kontrol odaklılık olmak üzere toplamda iki alt faktör ve 10 ifadeden meydana gelen “Faydacı Tüketim Ölçeği” kullanılmıştır. Veriler online anket yöntemi ile toplanmıştır. Verilere ilk olarak doğrulayıcı faktör analizi, daha sonra da cinsiyetten kaynaklanan etkiyi ortaya koyabilmek için grup temelli yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre hem kadın hem de erkek tüketicilerde tüketici harcama öz denetimi faydacı tüketimin alt boyutları olan hedef ve kontrol odaklılığı olumlu olarak etkilemektedir. Ek olarak faydacı tüketimin hedef odaklılık alt faktörü cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Bu sonuçtan erkeklerin kadın tüketicilere oranla daha hedef odaklı olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Harcama Öz Denetimi, Faydacı Tüketim, Cinsiyet

1. GİRİŞ

Birey her yaşta tüketim davranışında bulunmaktadır. Ancak tüketim her zaman benzer nedenlerle yapılmamaktadır. Bu bağlamda tüketimin nedenleri ile ilgili çeşitli teoriler de bulunmaktadır. Örneğin Marshall’ın Ekonomik Teorisine göre bireyler rasyonel varlıklardır, akıllarını kullanarak ve ekonomik amaçlarla hareket etmektedirler. Satın alma kararları ekonomik hesaplamalara dayandığı için, bu tüketiciler harcama yaparken bütçelerini düşünerek

kendilerine en yüksek tatmini ve faydayı sağlayan ürünleri satın almaktadırlar (Şener vd,2018:13).

Ekonomik teoride açıklanan bireylerin satın alma kararlarını akıllarını kullanarak vermeleri davranışı alanyazında faydacı tüketim olarak adlandırılmaktadır. Faydacı tüketim bilişsel öğelerin ağır bastığı, duygusal olmayan unsurlara dayanmaktadır, bu nedenle tüketiciler bu tüketim biçiminde ürünü ya da markayı seçerken fiyat, harcanan çaba ya da zaman, olası riskleri azaltma gibi bir takım faydacı güdülerle hareket etmektedir (Yıldız,2020:1033). Bireyler kendilerine mutlak fayda sağlayacak ürünler satın almaktadırlar. Satın alınan ürünler hislerden bağımsız, tüketicinin kullanacağı eşyalardan meydana gelmektedir.

Zaman ve para tasarrufu ile kolaylık gibi fonksiyonel faydalara odaklanan faydacı tüketim, çeşitlilik, kazanç arayışı, malın kalite fiyat uyumu ve parasal tasarruf ile olumlu ilişki içerisindedir (Yıldız,2020:112). Faydacı tüketici davranışı işlevsel veya pratik bir görevi yerine getirmeyi amaçladığı için görevle ilgili olup rasyonel, eğlenceden ziyade ihtiyaca yönelik, araçsal ve hedef odaklıdır (Roy ve Ng,2012:82). Faydacı tüketimde tüketici kendine haz veren ürünlerden ziyade işine yarayacak olanları satın almaktadır. Çünkü faydacı tüketim, hayatı idame ettirebilmek için yapılan rutin bir davranış olup ürün karşılığında ödenen ücret konusunda iktisadi davranmak, akılcılığa vurgu yapmak, gereksiz ve amaca uygun olmayan harcamalardan uzak durmak söz konusudur (Yıldız,2020:97).

Faydacı motivasyonla satın alma işlemi yapan tüketiciler, ihtiyaçları doğrultusunda satın alma eyleminde bulunmakta ve bütçelerine uygun ürünü alabilmek için marka karşılaştırması yapmaktadır (Sevim ve Arslan,2024:76). Çünkü bu tüketiciler duygulardan etkilenmeyip rasyonel karar verebilen, en iyisini en ucuza almak isteyen, ekonomik davranan, dürtülere dayanarak satın almayan, mecbur olmadıkça alışveriş yapmayan, alışverişi tutku haline getirmeyen bireylerdir (Yıldız,2020:97).

Faydacı ürünler rasyonel bir çekiciliğe sahiptir ve genellikle bilişsel yönelimli faydalar sağladıkları için daha az heyecan vericidir (Lim ve Ang,2008:226). Ek olarak faydacı ürünler etkili, yardımcı, işlevsel, gerekli ve pratiktir (Lu vd.,2016:332). Örneğin temizlik ürünleri, çamaşır makinesi, ütü, bilgisayar belli başlı faydacı ürünlerdir. Faydacı ürünler genellikle çevrede somut ve nesnel sonuçlara ulaşmanın bir yolu olarak satın alındıkları için bu ürünler çeşitli günlük sorunlara çözüm olarak görülmektedir (Chen vd,2017:1034). Faydacı satın alım yapan tüketiciler bu ürünleri tercih ederken markalarının ne ifade ettiğinden çok, ürün veya markaların işlev ve faydalarına odaklanmaktadırlar.

Lim ve Ang (2008:226), ekonominin ilerledikçe, tüketimin tipik olarak faydacı olmaktan hedonik olmaya kayacağını belirtse de Çinlilerde, bu tür değişikliklerin tüketicileri faydacı tüketime yönlendirdiğini, hatta tutumluluk ve tutumluluğun köklü değerlerinin çoğu Çinli tüketicinin satın alma kararlarını etkileyip onların faydacı tüketim davranışı sergilemesine neden olduğunu ifade etmektedir. Çünkü tutumlulukla da ilişkili olan fiyat indirimi ve tasarruf etme güdüsü tüketiciyi faydacı satın almaya teşvik etmektedir (Yıldız,2020:112).

Faydacı tüketim davranışının özelliklerinden bu tüketim biçiminde arzulara fazla yer olmadığı, tüketicilerin harcama konusunda kendilerini kontrol altında tutarak duygularını dinlemediği ve gereksiz tüketim yapmadığı anlaşılmaktadır. Coşkun ve Marangoz (2019:524) faydacı

tüketimde kontrol ve bilincin ağır bastığını, hazların ertelendiğini, bütçenin iyi yönetildiğini belirtip geliştirdikleri faydacı tüketim ölçeğinin bir alt boyutunun da kontrol odaklılık olduğunu vurgulamaktadırlar. Chen vd (2017:1031) de tüketicilerin algılanan kontrol kaybını telafi etmek için faydacı ürünler (örneğin, ev temizlik maddeleri) satın almalarını önermektedir, çünkü bu ürünler kontrol duygusunu teşvik eden bir özellik olan problem çözme ile ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda faydacı tüketim ile öz denetim arasında yakın bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır. Öz denetim, bir kişinin mümkün olan en iyi sonucu elde etmek için içsel bir isteği kabul etmeyi reddetme yeteneği ile ilgili olup esnek davranış yoluyla belirli bir hedefe ulaşmak için gereken bilinçli düşünme tarzıdır (Jain vd.,2023:4).

Öz denetim başarısızlığı bireylerin kısa vadeli sonuçlar karşılığında alışkanlık haline gelmiş, otomatik, tutarsız ve düşüncesiz davranışlarda bulunmalarına yol açmaktadır (Yim,2017:329). Öz denetim konusunda başarısız olan bireyler düşünmeden, plansız bir şekilde ve ihtiyaç duymadıkları ürünleri satın alabilmektedir. Bireylerin öz denetim algısı harcama davranışını da etkilemektedir. Tüketici araştırmalarında, öz denetim genellikle harcama kararlarıyla ilişkilendirilmektedir çünkü tüketiciler harcamayı teşvik eden ve tasarruf ile finansal refaha uzun vadeli vurgu yapan çekici ürünlerin karşıt güçleriyle düzenli olarak mücadele etmektedirler (Haws vd.,2016:40). Bu kapsamda tüketici harcama öz denetimi, tutarsız tercihlerden kaynaklanan irade ve arzu arasındaki bir mücadele olarak kavramsallaştırılmaktadır (Haws vd.,2012:697). Goldsmith vd. (2015:60). "Hedef odaklı davranışa müdahale edecek otomatik, alışkanlık veya doğuştan gelen davranışların, dürtülerin, duyguların, arzuların bastırılması veya engellenmesi" olarak tanımlanan öz denetim kavramının önemli bir insan kaynağı olduğunu ve öz denetime sahip olmanın çeşitli olumlu bireysel sonuçlara yol açtığını ifade etmektedir. Harcama öz denetimi sayesinde bireyler borca girmeyecek, parasını gereksiz yerlere harcamayacak böylelikle bunlardan kaynaklı aile sorunları veya psikolojik problemler yaşamayacaklardır. Bu konuda Akbulut Dursun ve Erciş (2023) de harcamaya bağlı öz denetim eksikliğinin bireyin yaşamında olumsuz sonuçlar doğuracağını ancak tüketici harcama öz denetiminin yaşam doyumunu olumlu etkilediğini belirtmektedir.

Öz denetim, insanların uzun vadeli hedeflere bağlı kalmalarını, daha fazla tasarruf etmelerini, daha az harcama yapmalarını, finanslarını daha iyi yönetmelerini, cazibelere direnmelerini ve anında tatmin olmaktan kaçınmalarını sağladığı için (Du Plessis vd.,2024:1197) bireyler yaşamlarında harcama kaynaklı problem yaşamamaktadırlar. Öz denetim olmadan, harcama konusunda tüketiciler “finansal refahları, ruh sağlıkları ve kişisel ilişkileri üzerindeki olumsuz sonuçlara rağmen satın almaya devam etmektedirler.” (Goldsmith vd.,2015:60). Daha fazla öz denetim uygulamak daha az harcamaya, dürtüsel harcamalara daha az katılmaya ve daha yüksek tasarruf eğilimine yol açmaktadır ki bunların hepsi daha fazla finansal refaha katkıda bulunan önemli faktörlerdir (Du Plessis vd.,2024: 1199). Achziger vd. (2015:142), para harcama alanındaki öz denetimin borçlarla negatif ilişkili olduğunu, bireyin harcama davranışını ne kadar çok kontrol edebilirse, o kadar az borç sahibi olduğunu vurgulamaktadır. Bu görüşlerin tersine Yener (2020:3916-3917) tüketicilerin çok fazla öz denetime sahip olmalarının ileride kendi faydalarına olacak ürünleri satın almamalarına neden olabileceğini,

bu tüketicilerin yaptıkları alışveriş sonucunda olumsuz hisler yaşayabileceğini ifade etmektedir.

Haws (2016:118), sonuç olarak, kaynaklar sınırlı olduğunda (örneğin, çoğu tüketici için finansal kaynaklar) öz denetim gerektiren uzlaşmaların gerekli olduğunu, bu uzlaşmaları yönetmenin kolay bir iş olmadığını, çünkü en son teknoloji veya tüketicileri çevreleyen içgüdüsel etkilerin bazen sıkıntı yaratabileceğini, hayatın tüketen doğasının kişinin düzenleyici kaynaklarını zorladığını ve bunun da baştan çıkarmalara karşı koymayı zorlaştırdığını vurgulamaktadır. Bu konuda Starr (2007:2015), da alanyazında tüketici davranışını anlamının bir yolu olarak öz denetim konusunda "davranışsal" perspektifler ortaya koyan çalışmaların yapıldığını, standart yaşam döngüsü teorisinin tüketimi ve tasarrufu bütçe kısıtlamalarına tabi rasyonel optimizasyon yoluyla belirlenen bir şey olarak gördüğünü ancak gözlemlenen hane halkı davranış kalıplarının, hane halklarının çok fazla harcama yapıp çok az plan yapması, çok az tasarruf etmesi, kredi kartlarına çok fazla borçlanması ile kapris, alışkanlık, heves veya moda göre çok sık satın alma davranışında bulunmasının teoriyle tutarsız olduğunu belirtmektedir.

Tüketici harcama öz denetimi kavramı oldukça önemli bir konudur. Faydacı tüketim ve tüketici harcama öz denetimi bilinçli harcama, arzulara kapılmama, tasarruf ve finansal refah gibi ortak unsurlara sahiptir. Bu nedenle de alanyazında bu iki kavramı araştıran çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Wertenbroch (2001) öz denetim sorunları olan tüketicilerin, kısıtlamalarını değerlendirmenin zor olduğu seçim durumlarıyla nasıl başa çıktıklarını incelediği çalışmada, dürtüsel tüketicilerin, net kısıtlamalar içermeyen satın alma ve tüketim kararları almaya çalıştıklarında para, zaman ve mal stoklarını aşırı tükettiklerini, kendilerini aşırı tüketimden korumak için, likiditelerini sınırlama, zihinsel bütçeleme, kendi kendilerine son tarihler koyma veya satın alımlarını sınırlama gibi öz denetim uygulamaları ile harcamalarını ve tüketimlerini azalttığını, böylelikle faydayı maksimize edebildiklerini dile getirmiştir. Chen vd, (2017:1031) tüketicilerin kontrol eksikliklerini faydacı ürünler satın alarak telafi ettiklerini, çevre üzerindeki kontrol kaybının algılanmasının faydacı ürünlere olan isteği artırdığını, kontrol için artan motivasyonun bir süpermarketteki alışverişçileri daha faydacı ürünler satın almaya yönelttiğini ortaya koymuştur. Yim (2017), alışveriş yapanların genel harcamalarının, bir markette daha uzun süre alışveriş yaptıkça ve daha fazla yürüdükçe arttığını, çünkü bu iki faktörün alışveriş yapanların öz denetim kaynaklarını hem psikolojik hem de fizyolojik olarak tükettiğini, öz denetimin azalmasının gereksiz harcamayı artırdığını vurgulamıştır.

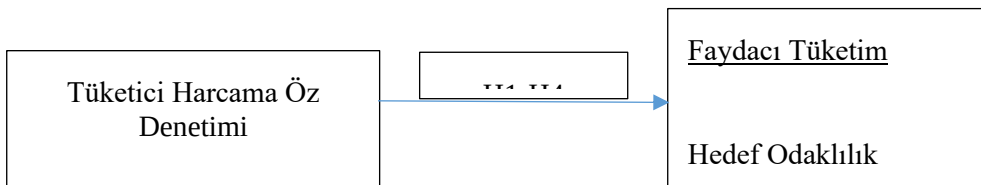
Gürdin (2020), kadınların indirimleri ürünleri daha çok tercih ettiğini, erkeklere oranla daha faydacı tüketimde bulunduklarını ve tüketicilerin indirimli ürünlerin kendilerine olan faydasının açıkça anlatılmasını istediklerini tespit etmiştir. Sevim ve Arslan (2024) çalışmada kadın tüketicilerin erkeklerden daha fazla faydacı tüketimde bulunduğunu, tüketicilerin indirimli ürünleri satın alırken faydacı tüketim davranışına yöneldiklerini saptamıştır. Öz denetimin cinsiyete göre farklılık gösterdiğini ortaya koyan çalışmalar incelendiğinde ise Yener (2020) kadınların erkeklere oranla daha fazla öz denetime sahip olduğunu vurgulamaktadır. Baybars ve Özhan Dedeoğlu (2020) çalışmalarında annelerin kendi

harcamaları ile ilgili öz denetimlerinin daha fazla olduğunu, çocukları için harcama yaparken bu öz denetimden taviz verdiklerini belirtmektedir.

Tüketimin araç olmaktan çıkıp amaç haline geldiği, gereksiz tüketimin arttığı, tüketicilerin hisleri doğrultusunda alışveriş yapmaya devam ettiği günümüz tüketim toplumunda, faydacı tüketim ve tüketici öz denetimi kavramları önem arz etmektedir. Alanyazında doğrudan tüketici harcama öz denetimi ve faydacı tüketim ilişkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ek olarak bu kavramları inceleyen çalışmaların olduğu ancak bu çalışmaların (Chen vd.,2017; Gürdin,2020; Sevim ve Arslan,2024) da sayısının yeterli olmadığı görülmüştür. Bu nedenle bu araştırmanın amacı tüketici öz denetiminin faydacı tüketim üzerindeki etkisini cinsiyet bağlamında ortaya çıkartmaktır. Araştırmada bu etkinin cinsiyet bağlamında ele alınmasının nedeni hem faydacı tüketim (Fırat ve Aydın,2016; Açıkalin ve Yaşar,2017; Gürdin,2020; Sevim ve Arslan, 2024) hem de tüketici harcama öz denetimi (Kılıç ve Karakaya,2019) kavramlarının cinsiyete göre farklılık gösterdiğini tespit eden çalışmaların olmasıdır. Araştırma sonuçlarının hem alanyazına hem de faydacı tüketicileri hedef alan işletmelere fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üstündeki tüketiciler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Evrenin tamamına ulaşılması çok olası olmadığı için araştırmada örneklem kullanılmıştır. Örneklem ulaşabilmek için kolayda örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Örneklem sayısının kaç olması gerektiği konusunda alanyazında farklı fikirler bulunmasına rağmen Coşkun vd. (2015:137) çok değişkenli analizlerin yapılacağı çalışmalarda kullanılan değişken sayısının en az 10 katının örneklem için yeterli olacağını belirtmektedir. Araştırmada iki farklı ölçek kullanılmıştır. Her iki ölçekte de toplamda 20 ifade bulunmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın örneklem sayısının en az 200 olması gerekmektedir. Araştırmanın analizleri 314 katılımcının verileri üzerinden gerçekleştirildiği için araştırmanın örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu düşünülmektedir.

Görsel 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli Görsel 1’de sunulmuştur. Görsel 1’deki model cinsiyet bağlamında test edilmiştir. Alanyazın kısmında açıklanan bilgiler, sonuçları paylaşılan araştırmalar ve araştırma modeli çerçevesinde aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Kadın tüketicilerde tüketici harcama öz denetimi hedef odaklılığı etkilemektedir.

H2: Kadın tüketicilerde tüketici harcama öz denetimi kontrol odaklılığı etkilemektedir.

H3: Erkek tüketicilerde tüketici harcama öz denetimi hedef odaklılığı etkilemektedir.

H4: Erkek tüketicilerde tüketici harcama öz denetimi kontrol odaklılığı etkilemektedir.

H5: Tüketici harcama öz denetimi cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H6: Hedef odaklılık cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H7: Kontrol odaklılık cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

Araştırmanın verileri online anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Sosyal medya araçları kullanılarak örneklem kapsamındaki tüketicilere ulaşılmıştır. Araştırmada kullanılan anket, değişkenlere ait ölçekler ve demografik sorulardan meydana gelmektedir. Araştırmanın tüketici harcama öz denetimi ve faydacı tüketim olmak üzere iki değişkeni bulunmaktadır. Harcama öz denetimini ölçmek için Haws ve Bearden (2010) tarafından geliştirilen ve 10 ifadeden meydana gelen “Tüketici Harcama Öz Denetimi Ölçeği” (Bearden vd,2011:80), faydacı tüketim için de Coşkun ve Marangoz (2019) tarafından tasarlanan beş ifade hedef odaklılık ve beş ifade kontrol odaklılık olmak üzere toplamda iki alt faktör ve 10 ifadeden meydana gelen “Faydacı Tüketim Ölçeği” kullanılmıştır. Veriler 01 Ekim-25 Kasım 2024 tarihleri arasında toplanmıştır. Veriler toplandıktan sonra hemen analize tabi tutulmamış, öncelikle incelenmiştir. Yedi anket tüm ifadeler aynı kategori kodlandığı için araştırma kapsamından çıkartılmıştır. Daha sonra uç değerleri tespit edebilmek için Mahalonobis uzaklığı analizi yapılmıştır. 21 anket de uç değerde yer aldığı için analize dahil edilmemiştir. Sonuç itibariyle tüm analizler 314 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada ilk olarak değişkenlere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinden sonra hipotezlerde test edilen etkiyi ölçebilmek için yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Tüketici harcama öz denetiminin faydacı tüketim üzerindeki etkisi cinsiyet bağlamında test edildiği için yapısal eşitlik modeli grup temelli olarak yapılmıştır.

Araştırmanın güvenirliğini sağlamak için Cr. Alfa değerinden yararlanılmıştır. Ölçek maddelerinin tümünün Cr. Alfa değeri 0,916’dır. Ek olarak her bir değişken ve değişkenlerin alt faktörlerine ilişkin güvenirlik analizi sonuçları ilgili çizelgelerde sunulmuştur. Araştırmanın geçerliğini sağlamak için de ilk olarak ikisi pazarlama, biri araştırma yöntemleri konusunda uzman olan üç akademisyene anket soruları gösterilmiş, daha sonra da 26 kişi ile ön test yapılmıştır. Her iki kaynaktan gelen geribildirimler doğrultusunda ankete son şekli verilmiştir. Böylelikle araştırmanın kapsam ve görünüş geçerliği sağlanmıştır. Son olarak yapı geçerliği için de doğrulayıcı faktör analizinden yararlanılmıştır. Yapılan tüm işlemler sonucu araştırmanın hem güvenirlik hem de geçerlik koşullarını sağladığı kanaati oluşmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bu bölümünde öncelikle katılımcıların demografik özelliklerini gösteren çizelge, daha sonra değişkenlerle ilgili doğrulayıcı faktör analizlerinin bulunduğu çizelge ve son olarak da hem kadın hem de erkekler için yapısal eşitlik modeli sonuçları sunulmuştur.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	n	%	Yaş	n	%
Kadın	175	55,7	18-25	66	21,0
Erkek	139	44,3	26-35	115	36,6
Toplam	314	100	36-45	87	27,7
			46-55	34	10,8
			56 ve üstü	12	3,8
			Toplam	314	100
Aylık Kişisel Geliri	n	%	Eğitim Düzeyi	n	%
17002 TL ve altı	32	10,2	Okur yazar	6	1,9
17003-34004 TL	35	11,1	İlkokul	14	4,5
34005-51007 TL	85	27,1	Ortaokul	10	3,2
51008-68010 TL	71	22,6	Lise	57	18,2
68011-85013 TL	24	7,6	Önlisans	42	13,4
85014-102015 TL	37	11,8	Lisans	158	50,3
102016-119018 TL	18	5,7	Lisansüstü	27	8,6
11919 TL ve üstü	12	3,8	Toplam	314	100
Toplam	314	100			
Çalışma Durumu	n	%	Medeni Durumu	n	%
Kamuda Çalışıyor	177	56,4	Evli	178	56,7
Özelde Çalışıyor	57	18,2	Bekar	136	43,3
Serbest Meslek	19	6,1	Toplam	314	100
Ev Hanımı	10	3,2			
Öğrenci	36	11,5			
Çalışmıyor	15	4,8			
Toplam	314	100			

Çizelge 1'e göre katılımcıların yüzde 55,7'si kadın, yüzde 44,3'ü erkektir. Katılımcıların yüzde 36,6'sı 26-35, yüzde 27,7'si ise 36-45 yaş aralığındadır. Yüzde 27,1 katılımcı 34005-51007 TL aylık kişisel gelire sahipken, yüzde 56,4 kamuda çalışmaktadır. Yüzde 50 katılımcı lisans mezunuyken, yüzde 56,7 ise evlidir.

Çizelge 2. Tüketici Harcama Öz Denetimi Ölçeğinin Uyum Değerleri

Ölçek	X ²	DF	X ² / df	GFI	CFI	RMSEA
Tüketici Harcama Öz Denetimi	96,405	35	2,754	0,940	0,949	0,075
İyi Uyum Değerleri			≤3	≥0,90	≥0,97	≤0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤4-5	0,89-0,85	≥0,90	≤0,08

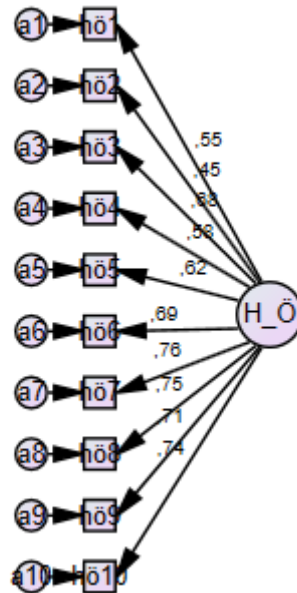
Kaynak: Meydan ve Şeşen (2015); Karagöz (2019)

Çizelge 2'ye göre tüketici harcama öz denetimi ölçeğinin uyum değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde. Ölçekten herhangi bir ifade çıkartılmamıştır.

Çizelge 3. Tüketici Harcama Öz Denetimi Ölçeğinin Ölçüm Modeli Sonuçları

	Kod	Ort.	Faktör Yüğü	Cr. Alfa
1. Harcama davranışlarımı yakından takip ediyorum.	hö1	3,74	0,553	0,879
2. Uzun vadeli finansal hedeflere doğru etkili bir şekilde çalışabiliyorum.	hö2		0,450	
3. Satın alma yapmadan önce ihtiyaçlarımı dikkatlice değerlendiriyorum.	hö3		0,679	
4. Satın alma kararlarımın sonuçlarını dikkatlice değerlendirene kadar harekete geçmeyi genellikle erteliyorum.	hö4		0,579	
5. Arkadaşlarımla dışarı çıktığımda ne harcadığımı takip ediyorum.	hö5		0,616	
6. Bütçe hedeflerime ulaşmak için cazibelere karşı koyabiliyorum.	hö6		0,691	
7. Ne kadar harcadığım konusunda ne söyleyeceğimi biliyorum.	hö7		0,763	
8. Sosyal durumlarda genellikle ne harcadığımı farkındayım.	hö8		0,748	
9. Harcamalarla ilgili hedeflere sahip olmak benim için önemli.	hö9		0,710	
10. Ne kadar harcadığım konusunda sorumluluk sahibiyim.	hö10		0,735	

Çizelge 3'te tüketici harcama öz denetimi ölçeğine ait ifadelerin faktör yükü, ortalama ve Cr. Alfa değerleri görülmektedir. Ölçeğin ortalaması, 3,74, Cr. Alfa değeri ise 0,879'dur. İfadelerin faktör yükleri 0,450-0,763 arasında değişmektedir. Faktör yüklerinin kaç olması gerektiği ile ilgili farklı düşünceler olmasına rağmen Hair vd. (2017:77), faktör yüklerinin 0,40'ın altında olmasının uygun olmadığını, böyle bir durumda ilgili ifadenin analizden çıkartılarak analizin tekrar yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle faktör yüklerinin alt sınırı olarak 0,40 değeri belirlenmiştir. Görsel 2'de tüketici harcama öz denetimi ölçeğine ait doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde edilen şekil sunulmuştur.

Görsel 2. Tüketici Harcama Öz Denetimi Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu

Çizelge 4. Faydacı Tüketim Ölçeğinin Uyum Değerleri

Ölçek	X ²	DF	X ² / df	GFI	CFI	RMSEA
Faydacı Tüketim	65,884	24	2,745	0,954	0,968	0,075
İyi Uyum Değerleri			≤3	≥0,90	≥0,97	≤0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤4-5	0,89-0,85	≥0,90	≤0,08

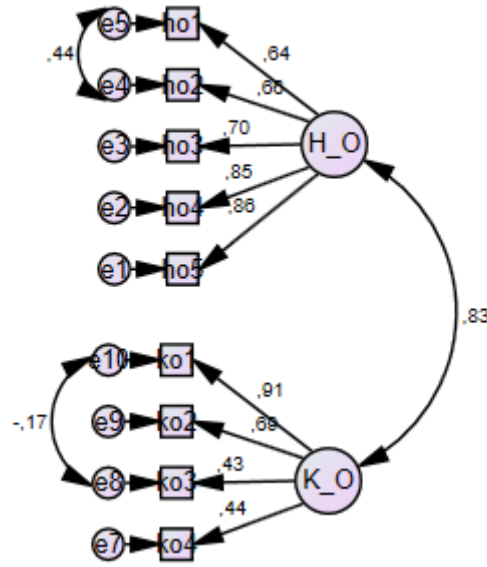
Kaynak: Meydan ve Şeşen (2015); Karagöz (2019)

Çizelge 4'e göre faydacı tüketim ölçeğinin uyum değerleri kabul edilebilir uyum değerleri sınırları içerisindedir. Bu değerlere ulaşmak için ko5 ifadesi analizden çıkartılmıştır.

Çizelge 5. Faydacı Tüketim Ölçeğinin Ölçüm Modeli Sonuçları

	Kod	Ort.	Faktör Yükü	Cr. Alfa
HEDEF ODAKLILIK (5 ifade)				
1. Alışverişlerimle ilgili şeyleri (aldığım ürünler, hizmetler, mağaza, marka, fiyatlar vs.) çevremle paylaşmaktan keyif alırım.	ho1	3,73	0,638	0,872
2. Alışveriş sırasında, sadece satın almak için çıktığım ürün/ürünlerle ilgilenirim.	ho2		0,663	
3. Almam gerekeni/gerekenleri bir an önce tamamlayıp alışverişimi bitiririm.	ho3		0,696	
4. Online alışverişlerimde sadece satın alacağım ürün/ürünlerle ilgilenirim.	ho4		0,849	
5. Alışverişe neye ihtiyacım olduğunu bilerek çıkarım.	ho5		0,857	
KONTROL ODAKLILIK (4 ifade)				
1. Alışverişlerimde ne planladıysam onu almaya özen gösteririm.	Ko1	3,71	0,915	0,665
2. Alışveriş tercihlerimde kontrollü davranırım	Ko2		0,686	
3. Sahip olduğum bir ürün yeterince işimi görse bile yenisini satın alabilirim.	Ko3		0,425	
4. Alışveriş tercihlerimde sabırlı davranırım.	Ko4		0,442	

Çizelge 5'ten faydacı tüketim ölçeğinin hedef ve kontrol odaklılık olmak üzere iki alt faktörden oluştuğu görülmektedir. Doğrulayıcı faktör analizi öncesinde kontrol odaklılık alt faktörünün üçüncü ifadesinde ters kodlama yapılmıştır. Analiz sonucu hedef odaklılığın ortalamasının 3,73, Cr. Alfa değerinin 0,872, ifadelerin faktör yüklerinin ise 0,638-0,857 arasında değiştiği görülmüştür. Kontrol odaklılığın ise ortalaması 3,71, Cr. Alfa değeri 0,665 ve ifadelerin faktör yükleri 0,442-0,915 arasında bulunmaktadır. Görsel 3'te faydacı tüketim ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonucu oluşan görsel sunulmuştur. Görsele göre ko5 ifadesi analizden çıkartılmış, ho1 ve ho2 ile ko1 ve ko2 arasında kovaryans bağlantısı yapılmıştır.

Görsel 3. Faydacı Tüketim Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu

Çizelge 6. Yapısal Eşitlik Modeli Uyum Değerleri

Ölçekler	x2	Df	x2/df	GFI	CFI	RMSEA
Uyum Değerleri	535,766	296	1,810	0,853	0,912	0,051
İyi Uyum Değerleri			≤3	≥0,90	≥0,97	≤0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤4-5	0,89-0,85	≥0,90	0,06-0,08

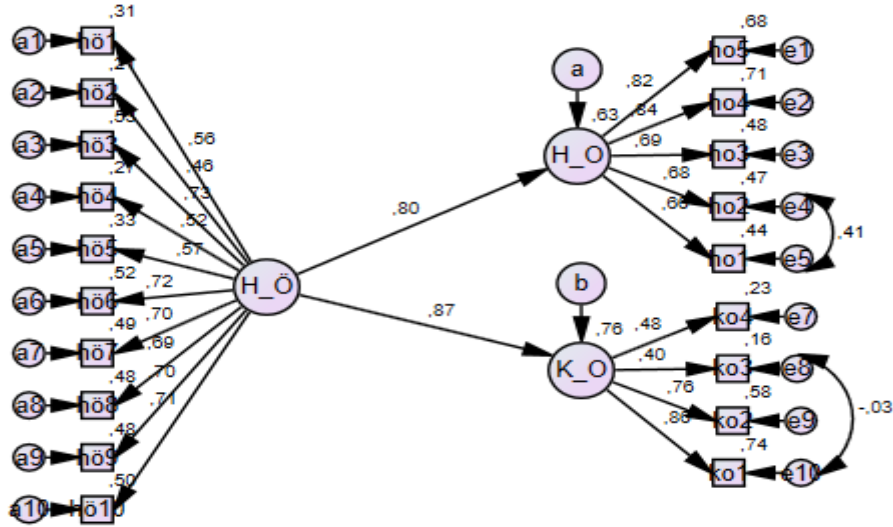
Kaynak: Meydan ve Şeşen (2015); Karagöz (2019)

Çizelge 6'ya göre araştırmanın yapısal eşitlik modeli değerleri kabul edilebilir sınırlar dahilindedir.

Çizelge 7. Kadın Tüketiciler İçin Yapısal Eşitlik Modeli Katsayıları

Grup	Değişkenler	Stand. b	Standart hata	p	R ²
Kadın Tüketiciler	Tüketici Harcama Öz Denetimi-Hedef Odaklılık	0,796	0,113	0,000	0,633
	Tüketici Harcama Öz Denetimi-Kontrol Odaklılık	0,872	0,119	0,000	0,760

Çizelge 7'den kadın tüketicilerde tüketici harcama öz denetiminin hem hedef hem de kontrol odaklılığı olumlu olarak etkilediği anlaşılmaktadır. Böylelikle H1 ve H2 hipotezleri desteklenmiştir. Hedef odaklılığın %63'ü, kontrol odaklılığın ise %76'sı tüketici harcama öz denetimi tarafından açıklanmaktadır. Görsel 4'te kadın tüketiciler için yapılan yapısal eşitlik modeli sunulmuştur.

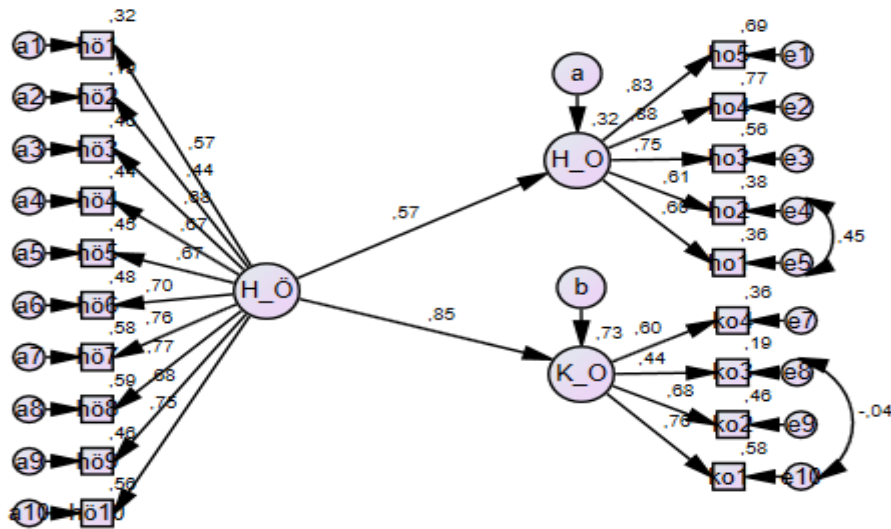

Görsel 4. Kadın Tüketiciler İçin Yapısal Eşitlik Modeli

Çizelge 8 . Erkek Tüketiciler İçin Yapısal Eşitlik Modeli Katsayıları

Grup	Değişkenler	Stand. b	Standart hata	p	R ²
Erkek Tüketiciler	Tüketici Harcama Öz Denetimi–Hedef Odaklılık	0,567	0,087	0,000	0,321
	Tüketici Harcama Öz Denetimi–Kontrol Odaklılık	0,854	0,094	0,000	0,730

Çizelge 8'e göre erkek tüketicilerde tüketici harcama öz denetimi hem hedef hem de kontrol odaklılığı olumlu olarak etkilemektedir. Bu bağlamda H3 ve H4 hipotezlerinin desteklendiği anlaşılmıştır. Hedef odaklılığın %32'si, kontrol odaklılığın ise %73'ü tüketici harcama öz denetimi tarafından açıklanmaktadır. Görsel 5'te erkek tüketiciler için yapısal eşitlik modeli sunulmuştur.

Görsel 5. Erkek Tüketiciler İçin Yapısal Eşitlik Modeli

Çizelge 9. Faydacı Tüketim ve Tüketici Harcama Öz Denetimi İle Cinsiyet Arasındaki T Testi Sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet	n	Ortalama	St. Sapma	t	p
Tüketici Harcama Öz Denetimi	Kadın	175	3,71	0,554	-0,918	0,359
	Erkek	139	3,77	0,620		
Hedef Odaklılık	Kadın	175	3,61	0,716	-3,640	0,000
	Erkek	139	3,89	0,665		
Kontrol Odaklılık	Kadın	175	3,66	0,605	-1,685	0,093
	Erkek	139	3,77	0,618		

Çizelge 9'a göre sadece faydacı tüketimin alt faktörlerinden hedef odaklılık cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Bu sonuca göre erkek tüketicilerin kadınlardan daha fazla hedef odaklı olduğu görülmüştür. Tüketici harcama öz denetimi ve kontrol odaklılık ise cinsiyete göre değişmemektedir. Bu bağlamda H6 hipotezi desteklenirken, H5 ve H7 hipotezleri ise desteklenmemiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Birçok bireyin gereksiz alışveriş yaptığı, alışverişe genellikle dürtülerin hakim olduğu bir toplumda bireylerin kendini özellikle harcama konusunda denetim altında tutması oldukça zor olmaktadır. Çünkü bireyin kronik öz denetimi, pazarlama ile ilgili çeşitli uyarılara verilen tepkileri etkilemektedir (Haws,2016:121). İşletmelerin pazarlama stratejilerini etkin kullanarak tüketiciler için cazip fırsatlar oluşturduğu bir ortamda tüketicilerin sadece işlerine yarayacak, işlevsel olarak onlara fayda sağlayacak ürünleri dürtülerini değil de akıllarını kullanarak satın alması arzu edilen bir durumdur. Birey sahip olduğu öz denetim ile harcamalarını azaltıp finansal açıdan daha doğru kararlar verebilmekte, öz denetim sayesinde dürtülerinden etkilenmeyi bertaraf edebilmektedir. Tüketici, harcama öz denetimi sayesinde satın alımlarını daha akıllıca yapmakta, gerçekten ihtiyaç duyduğu, kendine fayda sağlayan ürünleri satın almaktadır. Bu bağlamda tüketici harcama öz denetiminin faydacı tüketimi etkilediği düşünülmektedir. Ek olarak hem öz denetimin hem de faydacı tüketimine cinsiyete göre farklılık gösterdiği bilindiği için bu araştırmanın amacı tüketici harcama öz denetiminin faydacı tüketim üzerindeki etkisini cinsiyet bağlamında incelemektir.

Araştırmanın katılımcılarının çoğunluğu kadın olup 26-35 yaş aralığında ve 34005-51007 TL aylık kişisel gelire sahip bireylerdir. Ek olarak yarıya yakın katılımcı lisans mezunuyken, yarıdan fazlası kamuda çalışmaktadır ve evlidir. Araştırma sonuçlarından katılımcıların ortamın üzerinde harcama öz denetimi, hedef ve kontrol odaklılığa sahip oldukları anlaşılmıştır. Faydacı tüketimin alt faktör ortalamaları ile ilgili bulunan sonuçlar Polat'ın (2022) çalışma sonuçları ile uyumludur.

Araştırma sonuçlarına göre hem erkek hem de kadın tüketicilerde tüketici harcama öz denetimi faydacı tüketimin hedef ve kontrol odaklılık boyutlarını olumlu olarak etkilemektedir. Araştırmanın sonuçları Chen vd. (2017) çalışma sonuçları ile paralellik göstermektedir. Bu konuda Du Plessis vd. (2024:1199) öz denetim aracılığıyla harcamaları kontrol etme yeteneğinin istikrarlı tüketim ve finansal davranışı sağlamanın hayati bir parçası olabileceğini vurgulamaktadır. Bireyde harcama öz denetiminin oluşması oldukça önemlidir. Bu öz denetim sayesinde bireyler gereksiz harcama yapmaktan kaçınmakta, dürtülerini kontrol altına almakta, kendilerine fayda sağlayacak işlevsel ürünleri satın alarak finansal anlamda da sorun

yaşamaktan kurtulmaktadır. Öz denetim aşırı ve gereksiz satın almayı önleyeceği için birey bu davranışlarının doğuracağı ekonomik, sosyal ve bireysel problemleri yaşamaktan da kurtulacaktır. Bu doğrultuda öz denetim davranışının küçük yaşlarda kazandırılması önem taşımaktadır. Starr (2007:220) tüketim tutumları ve davranışlarının öğrenilmesinin çocuklukta, genellikle gündelik aile hayatıyla ve/veya çocuklara öğretilenlerle ilgili olduğunu, bu nedenle çocuklara harcama ve tasarruf hakkında verilen bilgilerin veya aktarılan sorunların doğallaştırılmasının önem arz ettiğini belirtip çocukların arzularını kontrol etmelerine yardımcı olmak için ebeveynlerin çocuklarına harçlık vermelerini önermektedir. Harçlık sayesinde çocuk öz denetim yapma ve daha akıllıca para harcama davranışı kazanabilecektir. Buna ek olarak okullarda çocuklara gereksiz tüketimin zararlarından bahsedilip çocukları faydacı tüketime teşvik edecek eğitimler düzenlenebilir. Hatta bu eğitim anaokullarından itibaren çocukların anlayabileceği düzeye indirilerek veya oyuna indirgenerek verilebilir. Anaokulları bu konularda ebeveynler için de eğitim veya etkinlikler düzenleyebilir.

Araştırma sonuçlarından sadece hedef odaklılık boyutunun cinsiyete göre farklılık gösterdiği, bu farkın da erkek tüketicilerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Erkek tüketiciler kadın tüketicilere oranla daha hedef odaklı ürün satın almaktadırlar. Alanyazındaki bazı çalışmalar (Gürdin,2020; Sevim ve Arslan,2024) kadınların daha faydacı tükettiğine ilişkin sonuçlar bulsa da, bazı çalışmalarda (Fırat ve Aydın,2016; Açıkalın ve Yaşar,2017) da erkeklerin daha faydacı tüketim eğilimine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmada ise hedef odaklılık konusunda erkeklerin kadınlardan daha faydacı tükettiği ortaya konmuştur. Polat (2022) da çalışmasında erkeklerin daha hedef odaklı tüketimde bulunduğunu saptamıştır. Özdemir (2009:276) erkek tüketicilerin amaç ve işlev odaklı olduğunu, işletmelerin müşteriden ziyade ürünün özelliklerini, markaların faydalarını ön plana çıkartan söylemler ve kullanıcı temeline dayanan üstünlük iddiaları kullanmalarını, karşılaştırmalı reklamlara yer vermelerini tavsiye etmektedir. Ek olarak indirimli fiyatlar ya da promosyonlar, kalite fiyat vurgusu, ürüne kolay ulaşmayı sağlayan dağıtım kanallarının kullanılması da erkek tüketicilerin dikkatini çekecek uygulamalardır.

Araştırma çeşitli kısıtlara sahiptir. İlk olarak araştırmada kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Daha sonraki araştırmalar daha farklı örneklem yöntemlerini tercih edebilirler. İkinci olarak faydacı tüketim üzerindeki etki sadece cinsiyet bağlamında ele alınmıştır. Sonraki araştırmalar bu etkiyi farklı demografik özellikler üzerinden inceleyebilirler. Son olarak özellikle bazı demografik özelliklerin alt faktörlerinde yığılma olduğu görülmüştür. İlerleyen zamanlarda yapılacak araştırmalar özellikle bu alt faktörlerde daha heterojen dağılım sağlayan örneklemelerle çalışabilir.

KAYNAKÇA

Achtziger, A., Hubert, M., Kenning, P., Raab, G., ve Reisch, L. (2015). Debt Out of Control: The Links Between Self-Control, Compulsive Buying, and Real Debts. *Journal of Economic Psychology*, 49, 141-149.

Açıkalın. S., ve Yaşar. M. (2017). Hedonik ve Faydacı Tüketim Bağlamında Tüketici Davranışlarının İncelenmesi: Gençlerin Hedonik Tüketim Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 48(10), 570-585.

- Akbulut Dursun, Ö. A., ve Erciş, A. (2023). Hanehalkı Tüketim Harcamalarında Tüketici İyi Oluşu ve Tüketici Harcama Öz-Kontrolünün Yaşam Doyumuna Etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 279-291.
- Baybars, M. ve Özhan-Dedeoğlu, A. (2020). Analysis of Mothers' Self-Control of Spending for Their Own and Their Kids. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 27, 123-140.
- Bearden, W. O., Netemeyer, R. G., Haws, K. (2011). *Handbook of Marketing Scales: Multi-Item Measures For Marketing And Consumer Behavior Research (3.pb)*. Sage Publications.
- Chen, C. Y., Lee, L., ve Yap, A. J. (2017). Control Deprivation Motivates Acquisition of Utilitarian Products. *Journal Of Consumer Research*, 43(6), 1031-1047.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*. Sakarya, Türkiye, Sakarya Yayıncılık.
- Coskun, T., ve Marangoz, M. (2019). Hedonik ve Faydacı Tüketim Davranışları Ölçeğinin Geliştirilmesi: Güvenirlilik Ve Geçerlik Çalışması. *Business And Economics Research Journal*, 10(2), 517-539.
- Du Plessis, L., Jordaan, Y., ve Van Der Westhuizen, L. M. (2024). Psychological Needs and Financial Well-Being: The Role of Consumer Spending Self-Control, 29, 1197-1206.
- Fırat, A., ve Aydın, A. E. (2016). Hedonik ve Faydacı Alışveriş Davranışı Üzerine Bir Araştırma. *Journal of International Social Research*, 9(43),1840-1846.
- Goldsmith, R. E., Flynn, L. R., ve Jackson, A. E. (2015). How Self-Control and Materialism Influence Excessive Spending. *Advances in Psychology Research*, 103, 57-72.
- Gürdin, B. (2020). İndirimli Ürünlerin Hedonik Tüketim ve Faydacı Tüketim Açısından Etkinliğinin İncelenmesi. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 4(6), 20-48.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis*, Pearson New International Edition.
- Haws, K. L., Bearden, W. O., ve Nenkov, G. Y. (2012). Consumer Spending Self-Control Effectiveness and Outcome Elaboration Prompts. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 40, 695-710.
- Haws, K. L. (2016). Enhancing Self-Control in Consumer Decisions. *Current Opinion in Psychology*, 10, 118-123.
- Haws, K. L., Davis, S. W., ve Dholakia, U. M. (2016). Control Over What? Individual Differences in General Versus Eating And Spending Self-Control. *Journal of Public Policy & Marketing*, 35(1), 37-57.

Jain, A., Srivastava, D. S., ve Shukla, A. (2023). Self-Control and Compulsive Buying Behavior: The Mediating Role Of İll-Being Perception. *Cogent Business & Management*, 10(3), 1-14.

Karagöz, Y. (2019). *SPSS, AMOS, And META Applied Qualitative-Quantitative-Mixed Scientific Research Methods And Publication Ethics*. Nobel.

Kılıç, B., ve Karakaya, Ö. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Hedonik Alışveriş Ve Harcamada Öz denetim Davranışları Üzerine Bir Araştırma: Karabük Üniversitesi Örneği. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 3(1), 82-99.

Lim, E. A. C., ve Ang, S. H. (2008). Hedonic vs. Utilitarian Consumption: A Cross-Cultural Perspective Based On Cultural Conditioning. *Journal of Business Research*, 61(3), 225-232.

Lu, J., Liu, Z., ve Fang, Z. (2016). Hedonic Products For You, Utilitarian Products For Me. *Judgment And Decision Making*, 11(4), 332-341.

Meydan, C. H. ve Şeşen H. (2015). *AMOS Applications of Structural Equation Modeling*. Detay.

Özdemir, E. (2009). Cinsiyet Bazlı Farklılıklar ve Erkek Tüketicilere Yönelik Pazarlama Stratejileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(29), 259-281.

Polat, M. (2022). Bireylerin Hedonik ve Faydacı Tüketim Eğilimlerinin Ekonomik Kazanım Düzeyleri Üzerindeki Etkisi: Kamu Personeli Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 381-412.

Roy, R., ve Ng, S. (2012). Regulatory Focus And Preference Reversal Between Hedonic and Utilitarian Consumption. *Journal of Consumer Behaviour*, 11(1), 81-88.

Sevim, T.F. ve Arslan, İ.K. (2024). İndirimli Ürünlerin Hedonik Tüketim ve Faydacı Tüketim Açısından İncelenmesi. *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Business & Economics Journal*, 35, 74-86

Starr, M. A. (2007). Saving, Spending, and Self-Control: Cognition Versus Consumer Culture. *Review of Radical Political Economics*, 39(2), 214-229.

Şener, A. R. Z. U., Ateşoğlu, L., ve Coşkun, A. (2018). The Effect of Utilitarian And Hedonic Shopping Values On Consumers'perceived Benefits And Risks In Online Shopping. *Akademik Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi (Akad)*, 10(18), 12-28.

Wertenbroch, K. (2001). Self-Rationing: Self-Control in Consumer Choice, INSEAD Working Paper Series, 1-30.

Yener, D., (2020). Tüketici Öz Güveni ve Harcama Öz Denetimi İlişkisinde Hiperopinin Rolü, *BMIJ*, (2020), 8(5): 3911-3935

Yıldız, A. (2020). Tüketici Satın Alma Davranışlarında Faydacı ve Hedonik Tüketimin Etkisi, *Turkish Studies - Economy*, 15(2), 1023-1037.

Yıldız A. (2020). Faydacı Tüketim. Tüketim Yaklaşımları Kavramlar, Davranışlar, Uygulamalar içinde (91-126) Eds: M. Marangoz ve A. Fırat, Beta Yayınevi.

Yim, M. Y. C. (2017). When Shoppers Don't Have Enough Self-Control Resources: Applying The Strength Model of Self-Control. *Journal of Consumer Marketing*, 34(4), 328-337.

DİDEROT ETKİSİNİN TAKINTILI TÜKETİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE MEDENİ DURUMUN ROLÜ

Prof. Dr. Sezen BOZYİĞİT

Tarsus Üniversitesi, sbozyigit@tarsus.edu.tr,

ORCID No:0000-0002-0951-3588

ÖZET

Bireyler sadece akıllarını kullanarak değil, hisleri doğrultusunda da alışveriş yapmaktadırlar. Hatta bazı durumlarda satın alınan ürünlerin birbirine uyumlu olması ve bir bütünlük göstermesi bireylerin oldukça önemsendiği bir konu haline gelmektedir. Satın alınan ürünlerin sahip olunan ürünlere uyum sağlamaması sonucu tüketicide oluşan baskı nedeniyle çoğu zaman ihtiyaç duyulmayan yeni ürünlerin satın alınması ve bunun bir satın alma sarmalına dönüşmesi alanyazında Diderot etkisi olarak adlandırılmaktadır. Diderot etkisi uyum, bütünlük ve statü kavramları ile yakından ilgilidir. Diderot etkisinde bireyler uyumu yakalamaya çalıştıkları için bu konuda başarılı olamamaları stres, endişe ve takıntıya neden olabilmektedir. Bu bağlamda Diderot etkisinin karşı konulamaz, sürekli tekrarlayan ve alışveriş gerçekleşmediğinde stres, gerçekleştiğinde ise pişmanlığa yol açan takıntılı tüketim ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ek olarak hem takıntılı tüketimin hem de Diderot etkisinin medeni durum değişkenine göre farklılık gösterdiği bilinmektedir. Bu nedenle bu araştırmanın amacı, tüketicilerin sahip olduğu Diderot etkisinin takıntılı tüketim üzerindeki etkisini medeni durum bağlamında ortaya çıkartmaktır. Araştırmanın örneklemi Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üstü 276 tüketiciden oluşmaktadır. Online anket yöntemi kullanılarak araştırmanın verileri toplanmıştır. Araştırmanın Diderot etkisi ve takıntılı tüketim olmak üzere iki ana değişkeni bulunmaktadır. Diderot etkisini ölçmek için Bozyiğit (2025) tarafından geliştirilen uyum (5 ifade), statü (7 ifade) ve bütünlük (3 ifade) alt boyutlarından oluşan toplam 15 ifadelik “Diderot Etkisi Ölçeği”, takıntılı tüketimi için de Ridgway vd. (2008) tarafından tasarlanan 6 ifadeden meydana gelen “Takıntılı Tüketim Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmanın verilerine öncelikle doğrulayıcı faktör analizi, daha sonra da medeni durum değişkeni temel alınarak grup temelli yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Değişkenlerin medeni duruma göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koyabilmek için de t testi yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre evli tüketicilerde Diderot etkisinin sadece statü alt boyutu, bekar tüketicilerde ise statü ve bütünlük alt boyutları takıntılı tüketimi olumlu olarak etkilemektedir. Ek olarak statü ve takıntılı tüketim medeni duruma göre farklılık göstermektedir. Bu farklılık da bekar tüketicilerden kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diderot Etkisi, Takıntılı Tüketim, Medeni Durum.

1. GİRİŞ

Bireylerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamak amacıyla satın alınan mal ve hizmetleri kullanması tüketim olarak adlandırılmaktadır. Ancak tüketim sadece ihtiyaçtan kaynaklanmamaktadır. Alışveriş üzerine yapılan araştırmalar, alışverişin modern yaşamda bir zorunluluk olmasına rağmen, bazı bireyler için aynı zamanda boş zaman aktivitesi ve ödüllendirici değere sahip bir eğlence biçimi olduğunu göstermiştir (Maraz vd.,2016:408). Bu nedenle rasyonel olmayan tüketim tarzları ile sıklıkla karşılaşilmektedir. Bu bağlamda hisler, tutumlar, çevredeki diğer

bireylerin tüketim davranışı üzerinde etkisi bulunmaktadır. Hatta bazı yazarlar, satın alma kararlarının %95'inin bilinçaltında gerçekleştiğini savunmaktadır (Santos vd.,2025:1).

İhtiyaç dışı olan tüketim davranışlarının nedenlerinden birisi de Diderot etkisidir. Diderot etkisi, bireyin yeni aldığı bir eşyanın, bireyi daha fazla ve yeni eşyalara yönelttiğini açıklayan, eski ve yeni ürünlerin birbirine uyum sağlamasının birey üzerinde baskı oluşturduğu bir tüketim davranış biçimidir (Çildir ve Fettahlıoğlu,2022:1553). Bu etki, tek bir ürün edinmenin bir bireyin yerleşik tüketim kalıplarını bozduğu, sahip olunanlar arasında uyum sağlamak için bir dizi tamamlayıcı satın alma başlattığı kültürel ve psikolojik bir fenomeni tasvir etmektedir (Santos vd.,2025:1). Diderot etkisinin başlangıcı Fransız filozof Denis Diderot'a bir arkadaşı tarafından ropdöşambır (sabahlık) hediye edilmesi ile başlamış ve sonrasında Diderot'un odasındaki eşyaların bu yeni hediyesine uymadığını, onun yanında eski görüldüğünü düşünüp masasını, sandalyesini, kitaplığını değiştirmesi ile devam etmiştir (McCracken,2001:121). Sonuç itibarıyla Diderot'un çalışma odasındaki tüm eşyalar değişmiş, ancak Diderot bu durumdan mutlu olmamıştır ve bunu "Eski robdöşambırımın mutlak efendisiyken yenisinin kölesi oldum." sözleri ile dile getirmiştir (Tokmak,2019:45).

Diderot etkisini kavramsallaştıran ilk kişi olan McCracken çalışmasında, Diderot etkisinin birlik ve tutarlılığı devam ettirmek için itici bir güç olduğunu vurgulamaktadır (Davis ve Gregory,2003:44). Tüketimde Diderot etkisi, yenilenen eşyalar arasında uyumu yakalayabilmek için devamlı, sonu olmayan bir yenileme gereksinimi yaratmaktadır (Tokmak,2019:46). Diderot etkisinde yeni alınan ürünler her zaman eskisinden daha değerli olduğu için, her satın alma kararı yeni bir standart oluşturmakta ve bu standart sürekli olarak yukarı çıkma eğilimi göstermektedir (Arslan ve Bakır,2023:3618). Tüketiciler her yeni aldıkları ürünün diğerine uyum sağlamasına çalışarak bir tüketim sarmalının içerisine girmekte ve mutluluğu ihtiyaçları olmayan ürünleri satın alarak yakalamaya çalışmaktadırlar (Akgül, 2021:168). Bu bağlamda Diderot etkisi üç farklı şekilde işlemektedir (Santos vd.,2025:3):

- Bireylerin sahip olduklarıyla uyumsuz olabilecek nesneleri edinmesini engellemektedir.
- Bir "davetsiz misafir" ürünü edinildiğinde, Diderot etkisi bu yeni ürünle uyumlu ürünlerden oluşan tamamen yeni bir "Diderot birliği" yaratılmasını zorunlu kılmaktadır.
- Son olarak, bireyler belirli sembolik hedeflere ulaşmak için etkiyi manipüle edebilmektedir. Bu etki, bireyler kişisel deneyim aracı olarak mevcut birliklerinin dışında kasıtlı olarak satın alımlar yaptığında ortaya çıkmaktadır.

Akgül (2021:170-171), Diderot etkisinin statü ve ürünlerin birbirine uyumlu olması sonucu ortaya çıkan bütünlük anlayışı olmak üzere iki boyutunun olduğundan bahsetmektedir. Diderot etkisinde tüketiciler satın aldıkları ürünler yoluyla onlara iyi bir yaşam ideali sunan, toplumda belli bir statü kazandıran, sembolik anlamlar taşıyan ürünleri sürekli alma amacı taşımaktadırlar (Kara ve Diker,2023:93). Toplumda daha görünür olan ürünler yaşanan hayatı aktarmada ve sembolik mesajlar iletmede kullanıldığından dolayı yeni satın alınan her ürünün de bunlara uyumlu olmasına önem verilmektedir (Davis ve Gregory,2003:45). Sahip olunan ürün düzeyi pahalı bir hediye ile bozulduğunda, bireyler uyumu yakalamak adına bu hediye kalitesine ve statü düzeyine uyan yeni bir tüketim nesnesi satın almaya çalışmaktadırlar (Çildir ve Fettahlıoğlu,2022:1553). Örneğin tüketici kendisine toplumda statü sağlayan, diğerlerinin

dikkatini çeken bir lüks bir saat aldığında, bu saate uyacak başka ürünler de satın alarak hem ürünlerin birbirine uyum sağlaması hem de kendi aralarında bir bütünlük oluşturması için yoğun çaba harcamaktadır.

Diderot etkisindeki tüketimin temelinde uyum ve bütünlük anlayışı yattığı için, eski ve yeni bir arada bulunamamakta, değişim, denge, tutarlılık ön plana çıkmakta, uyumun sağlanamaması tüketicide rahatsızlık yarattığı için tüketici uyum ve bütünlüğe ulaşana kadar satın almaya devam etmektedir (Keskin ve Bozdağ Ateş,2022:97). Tokmak (2019:47) Diderot etkisinin bütünü parçaların toplamından daha farklı bir anlam ifade ettiği Gestalt algı teorisi ve insan zihni tamamlanmış işlere kıyasla tamamlanmamış işleri daha kolay hatırlaması ile ilişkilendirilen Zeigarnik etkisi ile ilişki içerisinde olduğunu vurgulamaktadır.

Günümüzdeki pazarlama stratejileri Diderot etkisini pekiştirmektedir. Birçok marka hem vitrininde hem de tutundurma çalışmalarında ürünleri bir bütün içerisinde tüketiciye sunmaktadır. Örneğin bir giyim mağazası vitrin mankenini giydirirken mankenin eteğine uygun bluz, fular, takı, ceket hatta ayakkabı seçmekte, bütünlük ve uyum içerisinde bir kombin yaratmaktadır. Böylelikle sadece pantolon almak isteyen tüketicinin mankenin üzerinde görüp beğendiği diğer ürünleri satın alma olasılığı artırılmaktadır.

Diderot etkisinde bireyler uyumu yakalamaya çalışmaktadır. Uyumun sağlanamaması bireylerde baskı yaratmakta ve bu durum endişe, stres, takıntı gibi içsel gerilime yol açan faktörlerin ortaya çıkmasına neden olduğu için Diderot etkisi ve takıntılı tüketim davranışının genellikle bir arada görüldüğü ifade edilmektedir (Bitirim Okmeydanı,2023:77). Öztekin ve Çengel (2022:275), takıntılı tüketim davranışı sergileyen tüketicilerin satın aldıkları ürünlerin ve alışveriş yaptıkları mağazaların statü göstergelerini dikkate aldıklarını dile getirmektedir.

Takıntılı tüketim de gereksiz tüketime neden olan bir davranış biçimidir. Takıntılı tüketim alışverişe odaklanma, sık alışveriş atakları veya karşı konulamaz ve anlamsız olarak deneyimlenen aşırı satın alma dürtüsü olarak tanımlanmaktadır (Müller vd.,2015:132). Bitirim Okmeydanı (2023:77) takıntılı tüketimin içgüdüsel olarak harcama, işlevsel olmayan harcama, alışveriş hakkındaki duygular, harcama eğilimi ile satın alma sonrası suçluluk ve pişmanlık olmak üzere beş faktörden meydana geldiğini vurgulamaktadır. Ek olarak bu davranış biçimi 20. yüzyılın başlarında Bleuler ve Kraepelin tarafından klinik olarak bir hastalık biçiminde tanımlanmıştır (Black,2007:14).

Takıntılı tüketim davranışı sergileyen tüketicilerin dürtü kontrolü eksikliği, kontrol odaklılık, fantezi eğiliminin daha yüksek olması, yaptıkları bir şeyi inkar etme, duygulara daha fazla önem verme, kararlarında daha duygusal davranma, materyalizm gibi özelliklere sahip oldukları ve kendilerini ifade etmede sorun yaşadıkları için sahip oldukları eşyalar vasıtasıyla kendilerini göstermeye çalışan bireyler oldukları saptanmıştır (Kapukaya ve Zeren,2021:123). Bu bağlamda da takıntılı tüketim ile statü tüketimi arasında bir ilişki olduğu dile getirilebilmektedir. Hatta kişilik özellikleri ve demografik özelliklerin de takıntılı tüketim ile ilgisi kurulabilmektedir. Bu araştırmanın konusu olan medeni durum değişkeni ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, Lejoyeux vd. (1997), Arslan ve Öz (2016) ile Dal ve Karagöz'ün (2021) çalışmalarında bekar tüketicilerin takıntılı tüketim eğilimlerinin evli tüketicilere oranla daha fazla olduğunu tespit ettikleri görülmüştür. Ek olarak Özden (2019) bekar tüketicilerin

daha fazla statü tüketiminde bulunduğunu vurgularken, Aslay vd. (2013) ile Tekin vd. (2020) çalışmalarında statü tüketiminin medeni duruma göre fark göstermediğini saptamışlardır.

Takıntılı tüketim gereksiz ve ihtiyaç dışı tüketime neden olduğu için çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Maraz vd. (2016:408) takıntılı tüketimin (i) büyük borçlar (%58,3), (ii) ödemeleri karşılayamama (%41,7), (iii) tanıdıklardan eleştiri (%33,3), (iv) yasal ve mali sonuçlar (%8,3), (v) cezai yasal sorunlar (%8,3) ve (vi) suçluluk (%45,8) gibi sorunlara yol açtığını belirtip diğer tüketicilerle karşılaştırıldığında, takıntılı tüketim davranışına sahip tüketicilerin madde bağımlılığına girme ve herhangi bir ruh hali veya kaygı bozukluğuna sahip olma olasılıklarının iki kattan, yeme bozukluğu geliştirme olasılıklarının ise üç kattan fazla olduğunu vurgulamaktadır.

Alanyazında Diderot etkisi ve takıntılı tüketim ile farklı değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Ting vd. (2019) Malezya'daki Y Kuşağı ile ilgili yaptığı çalışmada Diderot etkisinin online dürtüsel satın almayı olumlu olarak etkilediğini saptarken, Çakaröz vd. (2022) çalışmalarında tüketicilerin plansız satın alma davranışları ile Diderot etkisi düzeyleri arasında ilişki olduğunu, bu doğrultuda Diderot etkisi altında olan tüketicilerin satın aldıkları ürünleri tamamlayıcı nitelikteki diğer ürünleri plansız bir şekilde satın aldıklarını belirtmektedir.

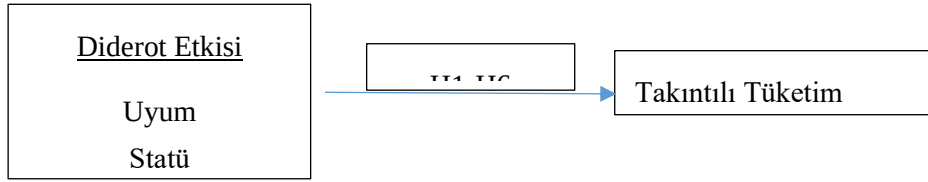
Bozbay ve Karakuş Başlar (2019) çalışmada statü tüketiminin takıntılı tüketimi olumsuz etkilediğini tespit ederken, bu sonucun tersine Roberts (2000), Jalees (2007) ile Bushra ve Bilal (2014) çalışmalarında statü algısının ve tüketiminin takıntılı tüketim üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu saptamışlardır. Ek olarak Öztekin ve Çengel (2022) de çalışmalarında statü tüketiminin online takıntılı tüketimi olumlu olarak etkilediğini ortaya çıkartmışlardır. Arslan ve Bakır (2023) Diderot etkisinin online takıntılı tüketim üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu, Diderot etkisinin düzeyi ile online takıntılı satın alma davranışı, duygu düzenleme, tolerans, geri çekilme, düşünceyle meşgul olma ve problem-çatışma-nüks alt faktörleri arasında olumlu ama zayıf bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak Diderot etkisinin ve online takıntılı tüketimin medeni duruma göre farklılık göstermediği ortaya konmuştur.

Alanyazın incelendiğinde Diderot etkisinin plansız tüketim, dürtüsel tüketim gibi tüketici davranışları üzerinde etkisini inceleyen çalışmalar (Ting vd.,2019; Çakaröz vd. (2022) dışında Diderot etkisi ile yakın ilişkide olan statü tüketimi ile takıntılı tüketim arasındaki ilişkileri irdeleyen çalışmaların (Roberts, 2000; Jalees, 2007; Bushra ve Bilal, 2014; Bozbay ve Karakuş Başlar,2019; Öztekin ve Çengel, 2022)) olduğu görülmüştür. Ancak Diderot etkisinin takıntılı tüketim üzerindeki etkisini inceleyen çok az çalışma (Arslan ve Bakır,2023) olduğu dikkat çekmiştir. Ek olarak hem Diderot etkisinin önemli bir bileşeni olan statü tüketiminin hem de takıntılı tüketimin medeni duruma göre farklılık gösterdiğini saptayan çalışmaların (Lejoyeux vd.,1997; Arslan ve Öz, 2016; Özden, 2019; Dal ve Karagöz, 2021) olduğu da anlaşılmıştır. Bu nedenle bu araştırmanın amacı Diderot etkisinin takıntılı tüketim üzerindeki etkisini medeni durum bağlamında ortaya çıkartmaktır. Bu etkinin medeni durum bağlamında incelendiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ayrıca bu çalışmada Bozyiğit (2025) tarafından geliştirilen bütünlük, uyum ve statü alt boyutlarından oluşan “Diderot Etkisi Ölçeği” ilk defa kullanıldığı için Diderot etkisi ile ilişkili olan tüm boyutların etki düzeyi incelenmiştir. Bu nedenle

araştırmanın hem tüketici davranışları alanyazınına hem de hedef kitlesindeki tüketicilerin tüketim davranışlarını öğrenmek isteyen işletmelere faydalı olacağı düşünülmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın evreni Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üstünde olan tüketicilerden oluşmaktadır. Tüketicilerin hepsine ulaşamayacağı için araştırma örneklem üzerinden gerçekleştirilmiştir. Kolayda örneklem yöntemiyle katılımcılara ulaşılmıştır. Araştırmanın örneklem sayısı 276’dır. Alanyazında örneklem sayısının kaç olması gerektiği ile ilgili birbirinden farklı fikirler bulunmaktadır. Örneklem sayısının ölçekteki ifade sayısının 15-20 katı olmasını öneren çalışmalar (Hair vd.,2014:172) olduğu gibi, ifadelerin 10 katı olmasını yeterli gören çalışmalar (Acar Güvendir,2022:40; Hinkin,2005:169) da bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan iki ölçekte toplam 21 ifade bulunmaktadır. Bu nedenle araştırmanın 276 katılımcı üzerinden gerçekleştirilmesinin yeterli olduğu düşünülmektedir.

Görsel 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli Görsel 1’de görülmektedir. Model medeni durum bağlamında incelenmiştir. Yapılan alanyazın taraması ve araştırma modeli kapsamında oluşturulan hipotezler ise aşağıda sunulmuştur:

H1: Evli tüketicilerde uyum boyutu takıntılı tüketimi etkilemektedir.

H2: Evli tüketicilerde statü boyutu takıntılı tüketimi etkilemektedir.

H3: Evli tüketicilerde bütünlük boyutu takıntılı tüketimi etkilemektedir.

H4: Bekar tüketicilerde uyum boyutu takıntılı tüketimi etkilemektedir.

H5: Bekar tüketicilerde statü boyutu takıntılı tüketimi etkilemektedir.

H6: Bekar tüketicilerde bütünlük boyutu takıntılı tüketimi etkilemektedir.

Bu modele ek olarak Diderot etkisi ve takıntılı tüketimin medeni duruma göre farklılık gösterip göstermediği de incelenmiştir. Bu nedenle yukarıdaki hipotezlere ek olarak aşağıdaki hipotezler de oluşturulmuştur.

H7: Uyum boyutu medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H8: Statü boyutu medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H9: Bütünlük boyutu medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H10: Takıntılı tüketim medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

Araştırmanın veri toplama yöntemi online ankettir. Sosyal medya kanalları vasıtasıyla katılımcılara 10 Mart-15 Nisan 2025 tarihleri arasında ulaşılmıştır. Anket iki değişkene ait ölçek ifadeleri ve demografik sorular olmak üzere iki kısımdan meydana gelmiştir. Diderot etkisini ölçmek için Bozyiğit (2025) tarafından geliştirilen uyum (5 ifade), statü (7 ifade) ve bütünlük (3 ifade) alt boyutlarından oluşan toplam 15 ifadelik “Diderot Etkisi Ölçeği”, takıntılı tüketim için de Ridgway vd. (2008) tarafından tasarlanan 6 ifadeden meydana gelen “Takıntılı Tüketim Ölçeği” kullanılmıştır.

Araştırmanın verilerini analiz etmek için öncelikle değişkenlere doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, medeni durum bağlamında etkiyi ortaya koyabilmek adına da grup temelli yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Ek olarak değişkenlerin medeni duruma göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek için de t testinden yararlanılmıştır. 312 adet anket doldurulmuş, ancak hatalı doldurulan 9 anket analiz öncesinde bertaraf edilmiştir. Daha sonra Mahalonobis uç değer analizi yapılmış, bu analiz sonucunda da 27 anket uç değerde olduğu için analizden çıkartılmış ve sonuç olarak 276 adet anket analize dahil edilmiştir.

Anket formu oluşturulduktan sonra pazarlama ve araştırma alanında uzman üç akademisyene gösterilmiş, onlardan gelen uyarılar doğrultusunda gerekli değişiklikler yapılarak kapsam geçerliği, 31 kişi ile ön test yapılarak da görünüş geçerliği sağlanmıştır. Yapı geçerliği için de doğrulayıcı faktör analizi tercih edilmiştir. Güvenirlik için Cr. Alfa katsayısından yararlanılmıştır. Ölçeğin tüm ifadelerinin Cr. Alfa değeri 0,900’dür. Ek olarak her bir alt faktörün Cr. Alfa katsayısı ilgili çizelgelerde sunulmuştur. Bulunan değerler araştırmanın geçerlik ve güvenilirlik koşullarını sağladığını göstermektedir.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bu kısmında ilk olarak demografik özellikler çizelgesi, daha sonra değişkenlerin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ve son olarak da hem evli hem de bekar tüketiciler için yapısal eşitlik modeli sonuçları çizelgeler halinde sunulmuştur.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	n	%	Yaş	n	%
Kadın	154	55,8	18-25	55	19,9
Erkek	122	44,2	26-35	121	43,8
Toplam	276	100	36-45	71	25,7
			46-55	23	8,3
			56 ve üstü	6	2,2
			Toplam	276	100
Aylık Kişisel Geliri	n	%	Eğitim Düzeyi	n	%
22.104 TL ve altı	33	12,0	Okur Yazar	1	0,4
22.105-37.105 TL	56	20,3	İlkokul	2	0,7
37.106-52.106 TL	88	31,9	Ortaokul	13	4,7
52.107-67.107 TL	47	17,0	Lise	51	18,5
67.108-82.108 TL	15	5,4	Ön Lisans	66	23,9
82.109-97.109 TL	26	9,4	Lisans	121	43,8
97.110-112.110 TL	3	1,1	Lisansüstü	22	8,0
112.111 TL ve üstü	8	2,9	Toplam	276	100
Toplam	276	100			

Çalışma Durumu	n	%	Medeni Durumu	n	%
Kamuda Çalışıyor	147	53,3	Evli	146	52,9
Özelde Çalışıyor	41	14,9	Bekar	130	47,1
Serbest Meslek Sahibi	22	8,0	Toplam	276	100
Ev Hanımı	13	4,7			
Emekli	16	5,8			
Öğrenci	37	13,4			
Toplam	276	100			

Çizelge 1'e göre katılımcıların yüzde 55,8'i kadın, yüzde 44,2'si erkektir. Katılımcıların yüzde 43,8'i 26-35, yüzde 25,7'si ise 36-45 yaş aralığında bulunmaktadır. Yüzde 31,9 katılımcı 37.106-52.106 TL aylık kişisel gelire sahipken, yüzde 53,3 kamuda çalışmaktadır. Yüzde 43,8 katılımcı lisans mezunuyken, yüzde 52,9 ise evlidir.

Çizelge 2. Diderot Etkisi Ölçeğinin Uyum Değerleri

Ölçek	X ²	DF	X ² / df	GFI	CFI	RMSEA
Diderot Etkisi	232,455	86	2,703	0,893	0,932	0,079
İyi Uyum Değerleri			≤3	≥0,90	≥0,97	≤0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤4-5	0,89-0,85	≥0,90	≤0,08

Kaynak: Meydan ve Şeşen (2015); Karagöz (2019)

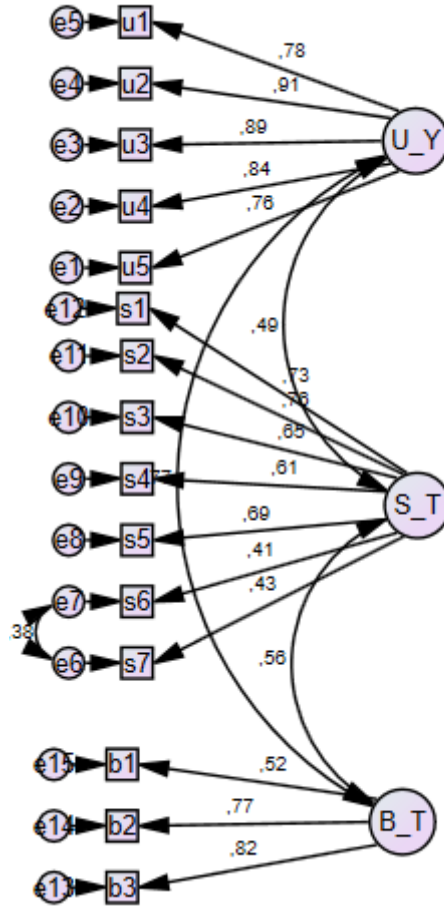
Çizelge 2'ye göre Diderot etkisi ölçeğinin uyum değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde. Ölçeğin alt değişkenlerinden herhangi bir ifade çıkartılmamıştır.

Çizelge 3. Diderot Etkisi Ölçeğinin Ölçüm Modeli Sonuçları

	Kod	Ort.	Faktör Yüğü	Cr. Alfa
UYUM (5 ifade)				
1.Aldığım ürünlerin birbirine uyumlu olması benim için önemlidir.	u1	3,81	0,781	0,920
2.Giydiğim kıyafetlerin birbiriyle renk uyumuna dikkat ederim.	u2		0,910	
3.Evimdeki eşyaların birbiri ile uyumlu olmasına önem veririm.	u3		0,895	
4.Yeni bir kıyafet alırken hangi kıyafetlerim ile kombin yapacağımı düşünürüm.	u4		0,841	
5.Kullandığım ürünlerin birbirine uyumsuz olması beni rahatsız eder.	u5		0,757	
STATÜ (7 ifade)				
1.Çok ihtiyacım olmasa bile yeni aldığım ürüne uyum sağlayan başka ürünler de satın alırım	s1	2,64	0,734	0,821
2.Yeni aldığım ev eşyasına uymayan eski ev eşyaları yerine yenisini alırım.	s2		0,759	
3.Topluma kim olduğumu gösteren birden fazla ürün satın alırım.	s3		0,651	
4.Bu ürünü satın alanlar bunları da satın aldılar” şeklindeki mesajlardan etkilenirim.	s4		0,611	
5.Yeni bir ürün satın aldığım da daha önce sahip oldukları modasının geçtiğini düşünürüm.	s5		0,690	
6.Diğer insanların satın aldığım eşyalar hakkımda “Bu buna uymamış” tarzı eleştirileri beni çok üzer.	s6		0,411	
7.Satın aldığım ürüne göre kimliğimi şekillendiririm.	s7		0,428	
BÜTÜNLÜK (3 ifade)				
1.Parçadan ziyade bütüne önem veririm.	b1		0,523	
2.Satın aldığım ürünlerin estetik görünümüne önem veririm.	b2		0,769	

3.Ürünlerin tek tek sergilenmesi yerine tamamlayıcı parçalar ile birlikte sunulması daha çok dikkatimi çeker.	b3	3,70	0,819	0,730

Çizelge 3'te Diderot etkisi ölçeğine ait ifadelerin ortalama, faktör yükü ve CR Alfa değerleri görülmektedir. İfadelere ait faktör yükü sınırı olarak 0,40 değeri belirlenmiştir. Alanyazında faktör yükünün en az kaç olması gerektiği ile ilgili farklı görüşler bulunmasına rağmen, en sık tercih edilen değerin 0,40 olduğu bilinmektedir (Hinkin,2005:170). Uyum alt faktörüne ait ifadelerin faktör yükleri 0,757-0,910; statü alt faktörüne ait ifadelerinki 0,411-0,759 ve bütünlük alt faktörüne ait ifadelerin faktör yükleri 0,523-0,819 arasında bulunmaktadır. Uyum 0,920, statü 0,821, bütünlük 0,730 Cr. Alfa değerine ve uyum 3,81, statü 2,64 ve bütünlük 3,70 ortalamaya sahiptir. Görsel 2'de Diderot etkisi ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizini gösteren şekil sunulmuştur. Ölçekten hiçbir ifade çıkartılmamış ancak s6 ve s7 ifadeleri arasında kovaryans bağlantısı yapılmıştır.

Görsel 2. Diderot Etkisi Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu

Çizelge 4. Takıntılı Tüketim Ölçeğinin Uyum Değerleri

Ölçek	X ²	DF	X ² / df	GFI	CFI	RMSEA
Takıntılı Tüketim	1,147	1	1,145	0,998	1,000	0,023
İyi Uyum Değerleri			≤3	≥0,90	≥0,97	≤0,05

Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤4-5	0,89-0,85	≥0,90	≤0,08

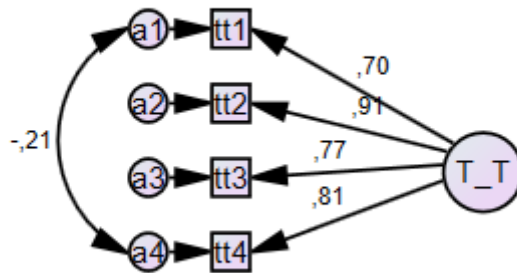
Kaynak: Meydan ve Şeşen (2015); Karagöz (2019)

Çizelge 4'ten takıntılı tüketim ölçeğinin uyum değerlerinin iyi uyum değerleri sınırları içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. İyi uyum değerlerine ulaşabilmek için ölçekten tt5 ve tt6 ifadeleri çıkartılmıştır.

Çizelge 5. Takıntılı Tüketim Ölçeğinin Ölçüm Modeli Sonuçları

Değişkenler	İfadeler	Kod	Ort	Fak. Yüğü	CR. Alfa
Takıntılı Tüketim Eğilimi (T_T)	1.Dolabımın içinde açılmamış alışveriş poşetleri var.	tt1	2,39	0,699	0,867
	2.Başkaları beni bir alışverişkolik olarak görebilir.	tt2		0,909	
	3.Hayatımın büyük bir kısmı bir şeyler satın almak üzerine kuruludur.	tt3		0,773	
	4.İhtiyacım olmayan şeyleri satın alıyorum.	tt4		0,815	

Çizelge 5'e göre takıntılı tüketim ölçeğinin ifadelerinin faktör yükü 0,699-0,815 arasında değişmekte olup Cr. Alfa değeri 0,867'dir. Son olarak ölçeğin ortalaması 2,39'dur.

Görsel 3. Takıntılı Tüketim Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu

Çizelge 6. Yapısal Eşitlik Modeli Uyum Değerleri

Ölçekler	x2	Df	x2/df	GFI	CFI	RMSEA
Uyum Değerleri	526,351	288	1,828	0,834	0,918	0,055
İyi Uyum Değerleri			≤3	≥0,90	≥0,97	≤0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤4-5	0,89-0,85	≥0,90	0,06-0,08

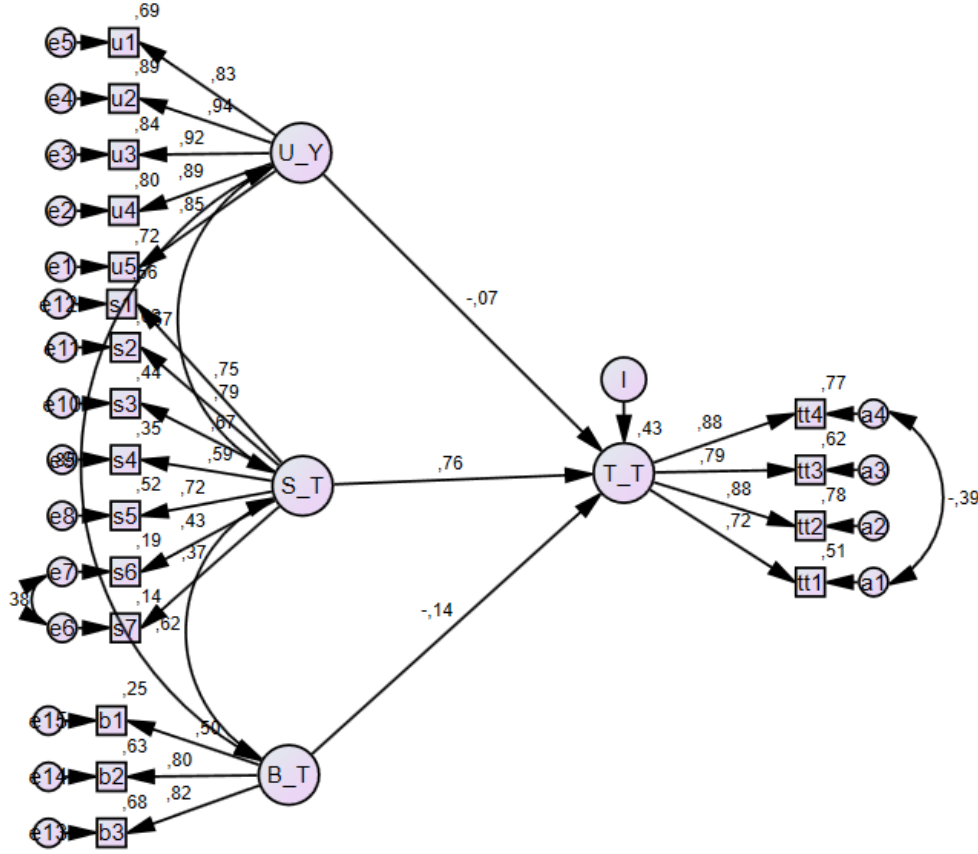
Kaynak: Meydan ve Şeşen (2015); Karagöz (2019)

Çizelge 6'dan araştırmanın yapısal eşitlik modelinin kabul edilebilir sınırlar dahilinde olduğu anlaşılmaktadır.

Çizelge 7 . Evli Tüketiciler İçin Yapısal Eşitlik Modeli Katsayıları

Grup	Değişkenler	Standardize b	Standart hata	p	R²
Evli Tüketiciler	Uyum-Takıntılı Tüketim	-0,068	0,208	0,713	0,431
	Statü-Takıntılı Tüketim	0,762	0,388	***	
	Bütünlük- Takıntılı Tüketim	-0,139	0,280	0,513	

Çizelge 7'ye göre evli tüketicilerde sadece statü takıntılı tüketimi olumlu olarak etkilemektedir. Uyum ve bütünlük alt faktörlerinin takıntılı tüketimi etkilemediği görülmüştür. Bu nedenle sadece H2 hipotezi desteklenmiştir. R^2 değeri de 0,431 olarak bulunmuştur. Bu değerden evli tüketicilerde takıntılı tüketimin %43 oranında açıklandığı anlaşılmıştır. Görsel 4'te evli tüketiciler için yapılan yapısal eşitlik modeli sunulmuştur.

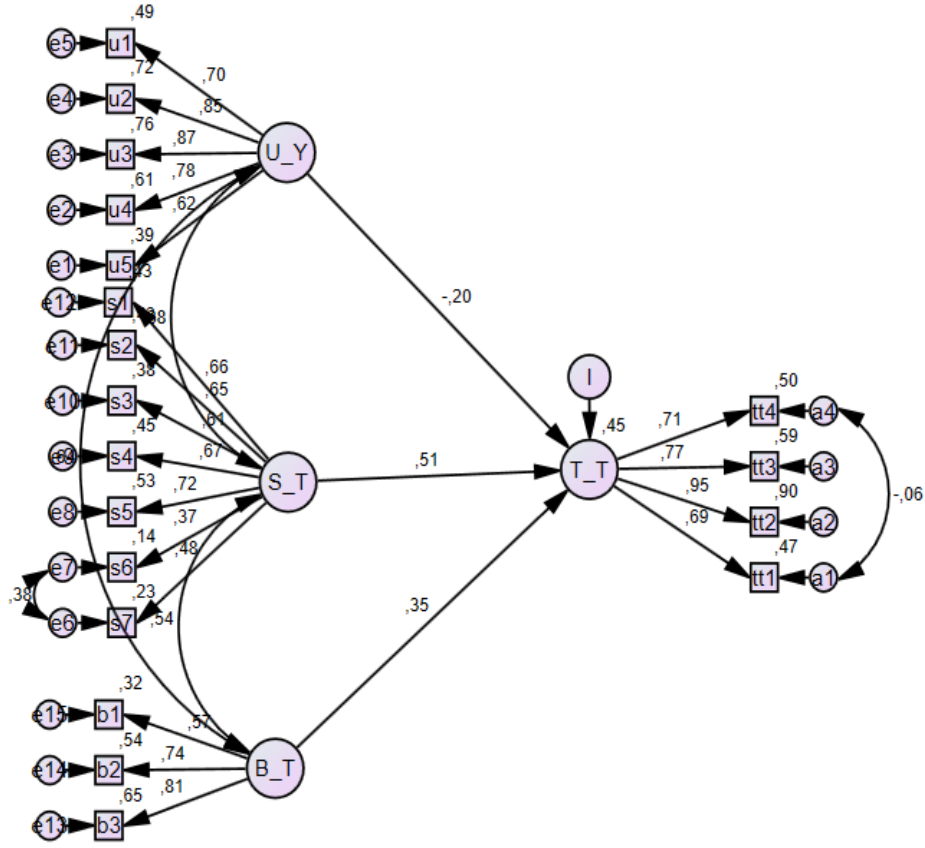

Görsel 4. Evli Tüketiciler İçin Yapısal Eşitlik Modeli

Çizelge 8 . Bekar Tüketiciler İçin Yapısal Eşitlik Modeli Katsayıları

Grup	Değişkenler	Standardize b	Standart hata	p	R^2
Bekar Tüketiciler	Uyum-Takıntılı Tüketim	-0,197	0,156	0,103	0,450
	Statü-Takıntılı Tüketim	0,512	0,347	0,003	
	Bütünlük- Takıntılı Tüketim	0,347	0,167	0,021	

Çizelge 8'den bekar tüketicilerde hem statü hem de bütünlük alt faktörlerinin takıntılı tüketimi olumlu etkilediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda H5 ve H6 hipotezleri desteklenmiştir. R^2 değeri incelendiğinde bekar tüketicilerde takıntılı tüketimin %45 oranında açıklandığı görülmüştür. Görsel 5'te bekar tüketiciler için yapılan yapısal eşitlik modeli sunulmuştur.

Görsel 5. Bekar Tüketiciler İçin Yapısal Eşitlik Modeli

Çizelge 9. Diderot Etkisi ve Takıntılı Tüketim İle Medeni Durum Arasındaki T Testi Sonuçları

Değişkenler	Medeni Durum	n	Ortalama	St. Sapma	t	p
Uyum	Evli	146	3,83	1,119	0,340	0,734
	Bekar	130	3,79	0,910		
Statü	Evli	146	2,50	0,892	-2,771	0,006
	Bekar	130	2,80	0,847		
Bütünlük	Evli	146	3,71	0,943	0,068	0,946
	Bekar	130	3,70	0,883		
Takıntılı Tüketim	Evli	146	2,23	1,226	-2,298	0,022
	Bekar	130	2,56	1,127		

Çizelge 9'dan statü ve takıntılı tüketimin medeni duruma göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Hem statüde hem de takıntılı tüketimde bu farklılık bekar tüketicilerden kaynaklanmaktadır. Böylelikle H8 ve H10 hipotezleri de desteklenmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Son zamanlarda tüketimin çeşitli nedenlerle yapıldığı dikkat çekmektedir. Bireylerin bir ürünü sadece gerçek anlamda ihtiyaç duydukları için satın alma oranları oldukça azalmıştır. Bazı bireylerde satın alma sürekli tekrarlayan, karşı konulamayan bir durum haline gelmiştir.

Takıntılı tüketim davranışında bulunan bu tür tüketiciler ürün satın almadıkları zaman rahatsız olmaktadır. Bu durumun ileri seviyede görülmesi hastalık olarak adlandırılmaktadır. Bazı bireyler ise uyum nedeniyle yeni ürünler satın almayı tercih etmektedir. Bu tarz tüketicilerde sahip olunan ürünlerin bütünlük içerisinde olması önem taşımaktadır. Bu tüketim davranışına Diderot etkisi neden olmaktadır. Her iki tüketim biçimi de hem kişisel hem demografik özelliklere göre farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle bu araştırmanın amacı da, tüketicilerin sahip olduğu Diderot etkisinin takıntılı tüketim üzerindeki etkisini medeni durum bağlamında ortaya çıkartmaktır.

Araştırmaya katılanların yarıdan fazlası kadın olup kamuda çalışmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu 26-35 yaş aralığında, 37.106-52.106 TL kişisel aylık gelire sahip lisans mezunu bireylerdir. Son olarak katılımcıların yarıdan fazlası evlidir. Katılımcıların Diderot etkisinin uyum alt boyutu ortalaması 3,81; bütünlük alt boyutu ortalaması ise 3,70'tir. En az ortalamaya sahip alt boyut 2,64 ile statüdür. Bu sonuçlar Bozyiğit'in (2025) ölçek geliştirme çalışması ile de uyumludur. Takıntılı tüketimin ortalaması ise 2,39 olarak bulunmuştur. Bu değer de Bozyiğit (2019), Karahan ve Söylemez'in (2019) çalışma sonuçları ile paralellik göstermektedir.

Araştırma sonuçlarına göre evli tüketicilerde sadece statü alt boyutu takıntılı tüketimi olumlu olarak etkilemektedir. Uyum ve bütünlüğün evli tüketicilerde takıntılı tüketim üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır. Bekar tüketicilerde ise statüye ek olarak bütünlük alt boyutu da takıntılı tüketimi olumlu olarak etkilemektedir. Bekar tüketicilerde sadece uyum boyutunun takıntılı tüketim üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Her ne kadar medeni durum bağlamında incelemeler de Roberts (2000), Jalees (2007), Bushra ve Bilal (2014) ile Öztekin ve Çengel (2022) de çalışmalarında statünün takıntılı tüketimi etkilediği sonucuna varmışlardır. Arslan ve Bakır (2023) da Diderot etkisinin online takıntılı tüketim üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu saptamıştır. İster evli ister bekar olsun tüketicilerin satın aldıkları ürünlere göre kimliklerini şekillendirdikleri, topluma kim olduklarını gösteren ürünleri satın aldıkları, bu tarz tutumlarının da takıntılı tüketimi artırdığı görülmektedir. Özellikle bekar tüketicilerdeki bütünlük algısı da takıntılı tüketimi tetiklemektedir.

Araştırma sonuçlarından statü ve takıntılı tüketimin medeni duruma göre farklılık gösterdiği, bu farkın da bekar tüketicilerden dolayı olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuç Lejoyeux vd. (1997), Arslan ve Öz (2016), Dal ve Karagöz (2021) ile Özden'in (2019) çalışma sonuçları ile uyumludur. Hatta Özden (2019:541) evli tüketicilerin evlendikten sonra daha sorumlu tüketim davranışı gösterdiklerini, bu nedenle bekar tüketicilerin statülerini gösterecek olan ürünlere daha kolay para harcayabileceklerini belirtmektedir.

Araştırma sonuçlarından Diderot etkisinin özellikle bekar tüketicileri takıntılı tüketime yönelttiği anlaşılmıştır. Kara ve Diker (2023:93) de Diderot etkisinin bireyi aşırı tüketime sevk ettiğini belirtmektedir. İşletmelerin reklamlarında bütünlük algısı yaratacak şekilde ürünleri kullanması, vitrin düzenlemelerinde uyumlu kombinlere yer vermesi, kasaların yanına yerleştirilen ürünler gibi yöntemler hem Diderot etkisini hem de takıntılı tüketimi artıracak stratejilerdir. Özellikle hedef kitleye bekar tüketiciler alındığında hem statü hem de bütünlüğe vurgu yapılması bu tüketicilerin daha fazla ürün almasına sebep olacaktır. Ancak hem Diderot

etkisi hem de takıntılı tüketim gereksinim dışı tüketim biçimleridir. Bu nedenle bu tarz tüketim biçimlerinin sadece bireylere değil topluma da zararları olmaktadır. Küçün ve Erol (2023:2521) kıt kaynakların bu ölçsüz ve irrasyonel tüketim tarzları nedeniyle her geçen gün daha da azaldığını, bu döngünün bireyleri tüketime bağımlı hale getirdiğini ve sürdürülebilirliğe bir darbe olduğunu belirtmektedir. Öztekin ve Çengel (2023:286) de markaların hedef kitleyi ve onun davranışlarını iyi belirleyip kar sağlamak ile ihtiyaçlarından ve finansal sınırlarından çok daha fazlasını satın alıp daha sonra borca girerek zararlı finansal ve sosyal sonuçlarla karşı karşıya kalan tüketicilerin yaşadığı sonuçlar arasında ince bir çizgide yürüdüğünü vurgulamaktadır. Gelecek kuşakların iyiliği için tüketicilerin ihtiyaç dışı tüketim konusunda kesinlikle bilinçlendirilmesinin yanında işletmelerin de sürdürülebilir stratejiler uygulamaları önem taşımaktadır.

Araştırma çeşitli kısıtlara sahiptir. İlk olarak kolayda örneklem yöntemi kullanıldığı için katılımcıların demografik özelliklerinin eşit dağılmadığı bazı noktalarda yoğunlaştığı görülmüştür. Bu nedenle daha sonraki araştırmacılar daha homojen bir örnekleme ulaşabilmek için daha farklı örneklem yöntemlerini kullanabilirler. İkinci olarak araştırmada sadece anket yöntemi kullanıldığı için etki ortaya konmuş ama etkinin nedeni ve sonucu tespit edilememiştir. İleride yapılacak araştırmalar nitel veri toplama yöntemleri kullanarak bu etkileri detaylı olarak saptayabilirler. Son olarak araştırmada değişkenler arasındaki etki medeni durum bağlamında incelenmiştir. Diğer çalışmalar bu etkiyi farklı demografik özellikler kapsamında irdeleyebilir.

KAYNAKLAR

Acar Güvendir, M. (2022). *Ölçek Geliştirme Sürecinde Örneklem Büyüklüğü*. M. Acar Güvendir ve Y. Özer Özkan (Eds.). *Tüm Yönleriyle Ölçek Geliştirme Süreci İçinde* (s. 37-50). Pegem Yayınevi.

Akgül, D. (2021). *Diderot Etkisi*, S. Bozyiğit (Ed.) *Tüketimin Öteki Yüzü İçinde* (s. 165-182). Gazi Yayınevi.

Aslay, F., Ünal, S., ve Akbulut, Ö. (2013). Materyalizmin Statü Tüketimi Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 43-62.

Arslan, B., ve Öz, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Demografik Özelliklerinin Kompulsif Satın Almaları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 341-351.

Arslan, B., ve Bakır, Y. (2023). Diderot Etkisinin Online Kompulsif Satın Alma Davranışına Etkisi. *Academic Social Resources Journal*, 8(53), 3617-3631.

Bitirim Okmeydanı, S. (2023). *Tüketim Kültüründe Diderot Etkisi Ve Tüketici Davranışlarına Yansımaları*, E. Balkaş Erdoğan, N. Tan Akbulut ve D. Talih Akkaya (Eds.). *Pazarlama İletişimi Ve Tüketici Davranışları Kuram, Yöntem Ve Yeni Yaklaşımlar İçinde* (s.54-94). Eğitim Yayınevi.

Black, D. W. (2007). A Review of Compulsive Buying Disorder. *World Psychiatry*, 6(1), 14-18.

- Bozbay, Z. ve Karakuş Başlar, E. (2019). Genel Kişilik Özellikleri, Materyalizm ve Statü Tüketiminin Kompulsif Satın Alma Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 333-345.
- Bozyiğit, S. (2019). Dini Değerlerin Takıntılı Satın Alma Eğilimi ve Çevreye Yönelik Tutum Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 319-337.
- Bozyiğit, S. (2025). Diderot Etkisi Ölçek Geliştirme Çalışması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(3), 975-999.
- Bushra, A. ve Bilal, A. (2014). The Relationship of Compulsive Buying with Consumer Culture and Post-Purchase Regret, *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 8(3), 590-611
- Çakaröz, K. M., Kiliç, S., ve Civek, F. (2022). Consumer View on The Axis of Diderot Effect and Unplanned Purchase. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 1327-1348.
- Çildir, Ç. ve Fettahloğlu, H. S. (2022). Genişletilmiş Benlikte Diderot Etkisi: Bağlamsal Bir Kavram Olarak Eşik Deneyimlerin Brikolaj Çalışması ile Teorik Entegrasyonu, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8(58), 1552-1567.
- Dal, N.E. ve Karagöz, Ş. (2021). Materyalizmin Kompulsif Satın Alma Eğilimleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(37), 266-280
- Davis, T., ve Gregory, G. (2003). Creating Diderot Unities—Quest For Possible Selves?. *Journal of Consumer Marketing*, 20(1), 44-54.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis*, Pearson New International Edition.
- Hinkin, T. R. (2005). *Scale Development Principles And Practices*. Richard A. Swanson and Elwood F. Holton III (Eds.). Research in Organizations: Foundations and Methods of Inquiry (p.161-179), Berrett-Koehler Publishers
- Jalees, T. (2007). Identifying Determinants of Compulsive Buying Behavior. *Market Forces*, 3(2), 127-145.
- Kapukaya, N. ve Zeren, D. (2021). *Takıntılı Tüketim*, S. Bozyiğit (Ed.) Tüketimin Öteki Yüzü İçinde (s. 119-138). Gazi Yayınevi.
- Kara, Ş. ve Diker, E. (2023). Diderot Etkisi Bağlamında Reklamlardaki Sembolik Tüketimin Anlamlandırılması: Televizyon Reklamları Üzerine Bir İnceleme. *Intermedia International e-Journal*, 10(18), 89-111.
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS, AMOS, And META Applied Qualitative-Quantitative-Mixed Scientific Research Methods And Publication Ethics*. Nobel.
- Karahan, M. O., ve Söylemez, C. (2019). Tüketicilerin Kompulsif Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1961-1975.

- Keskin, G., ve Bozdağ Ateş, A. (2022). A Conceptual Overview of The Diderot Effect and Snoobism in Consumption. International Scientific Conference "BRIDGE 2022", Prizren, Kosova, 9 - 10 Aralık 2022, 100-105.
- Küçün, N.T. ve Erol, K. (2023). Sürdürülebilir Tüketime Bir Darbe Olarak Diderot Etkisi, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 9(62):2516-2523.
- Lejoyeux, M., Tassain, V., Solomon, J., ve Ades, J. (1997). Study of Compulsive Buying in Depressed Patients. *Journal of Clinical Psychiatry*, 58(4), 169-173.
- Maraz, A., Griffiths, M. D., ve Demetrovics, Z. (2016). The Prevalence of Compulsive Buying: A Meta-Analysis. *Addiction*, 111(3), 408-419.
- McCracken, G. (2001). *Diderot Unities and The Diderot Effect*. Daniel Millers (Ed.), Consumption: Critical Concepts in The Social Sciences İçinde (s.120-135)
- Meydan, C. H. ve Şeşen H. (2015). *AMOS Applications of Structural Equation Modeling*. Detay Yayıncılık.
- Müller, A., Mitchell, J. E., ve De Zwaan, M. (2015). Compulsive Buying. *The American Journal on Addictions*, 24(2), 132-137.
- Özden, A. T. (2019). Tüketici Yaşam Tarzları ile Statü Tüketimi İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(3), 517-546.
- Öztek, Y. ve Çengel, Ö. (2023). Investigating Status Consumption, Fashion Orientation and Social Comparison as The Trigger Factors of Online Compulsive Buying. *TESAM Akademi Dergisi*, 10(1), 271-292.
- Ridgway, N., Kukar-Kinney, M. ve Monroe, K.B. (2008). An Expanded Conceptualization and Measure of Compulsive Buying, *Journal of Consumer Research*, 35, 622–39.
- Roberts, J. (2000). Consuming in a Consumer Culture: College Students, Materialism, Status Consumption, And Compulsive Buying, *The Marketing Management Journal*, 10(2), 76 - 91.
- Santos, A., António, N., ve Rita, P. (2025). The Diderot Effect: A Data-Driven Validation. *Journal of Marketing Analytics*, 1-17.
- Tekin, M., Öztürk, D., ve Sungur, K. P. (2020). Statü Tüketiminin Toplumsal Sosyal Kabul Üzerine Etkisi. *The Journal of International Scientific Researches*, 5(3), 267-274.
- Ting, C.M., Man, C.C., Yuan. H.Z. Heng, G.J. ve Hong, Y.W. (2019). *Factor That Influences Online Impulse Purchase Among Generation Y in Malaysia* (Doctoral dissertation, UTAR).
- Tokmak, G. (2019). Tüketimde Diderot Etkisi ve Zeigarnik Etkisine Kavramsal Bir Bakış. *Turkish Journal of Marketing*, 4(1), 42-61.

THE DETERMINANTS OF CAPITAL ADEQUACY: A PANEL ANALYSIS OF TURKISH COMMERCIAL BANKS

Asst.Prof. Dr. Zekeriya GÜL

Gaziantep University

Zekeriyagul@gaun.edu.tr - 0000-0002-4241-117X

ABSTRACT

This article aims to investigate the determinants of the capital structure in Turkish commercial banks. The sample of the study covers 15 commercial banks operating in Türkiye between 2014 to 2024. The capital adequacy ratio was used as proxy for dependent variable and the independent variables were return on equity, current ratio, loans to total asset, bank size, tangible equity ratio, intangible intensity ratio. The after mentioned financial ratios were calculated by using the financial statements of the banks. Based on the Hausman test results the fixed effect model was used to analysis the relation between the variables. Both the tangible equity ratio and intangible intensity ratio exhibit strong positive links with capital adequacy (CAR), indicating that banks holding higher intangible capital build larger buffers. Bank size and Return on equity also positively influence CAR, so larger, more profitable banks maintain higher capital adequacy. The current ratio is insignificant, whereas loans-to-assets ratio shows a negative relationship with CAR.

Keywords : Capital Adequacy, Commercial Banks. Financial Statments

INTROUDCTION

The stability of banks and their ability to withstand unexpected losses without threatening depositors or creating systemic risk depends on capital adequacy as their fundamental foundation. Banking institutions use capital adequacy to showcase their total financial strength along with their risk endurance which makes it a primary concern for both regulators and financial analysts (Van Greuning & Brajovic Bratanovic, 2009). The 2008 global financial crisis highlighted the need for banks to maintain sufficient and high-quality capital buffers which became a worldwide priority. The Basel III Accord introduced enhanced regulatory standards that established more rigorous capital and liquidity requirements together with leverage ratio standards to promote enduring financial stability (BIS, 2011).

Since the global financial crisis banking sector regulators have enhanced their dedication to ensuring financial institutions maintain superior loss absorbing capital buffers. The Basel Committee Supervision raised minimum capital requirements and established stricter common equity Tier 1 definitions which focused on ensuring available loss absorbing resources (Basel Committee on Banking Supervision, 2017). In Türkiye, the banking regulation and supervision agency (BDDK) enforces extra national capital surcharges which strengthen international standards (BDDK, 2023). A sound capital adequacy ratio (CAR) thus serves not only as a bulwark against bank insolvency but also as a cornerstone of overall financial stability and economic resilience (Allen & Wood, 2006).

The Capital Adequacy Ratio (CAR), as a risk-based measure, links a bank's capital to its risk-weighted assets and serves as a key indicator of its capacity to manage credit, operational, and market risks. Determining what drives CAR is not only important from a regulatory standpoint but also from a strategic management perspective, as capital adequacy influences a bank's ability to expand credit, attract investors, and compete in both domestic and international markets (Naceur & Kandil, 2009).

Research examining CAR determinants uses two separate categories which include bank-specific features alongside macroeconomic elements. The relationship between bank size measured through total assets and CAR remains non-linear because bigger banks achieve diversification benefits yet they encounter motivations to take on higher risks (Berger & Bouwman, 2013). Profitability metrics such as return on equity (ROE) capture the internal capital-generation capacity of banks and have been found to correlate positively with CAR (Athanasoglou, et al, 2008). Meanwhile, liquidity indicators frequently proxied by the current assets to current liabilities ratio—provide an additional safeguard, enabling banks to meet short-term obligations without eroding their capital base (Goddard et al 2004).

More recent research has turned to the qualitative composition of capital, differentiating between tangible equity and less reliable items such as intangible assets and goodwill. As intangible assets are prone to abrupt write-downs in stressed conditions, excluding them from core equity yields a more accurate gauge of loss-absorbing capacity (Laeven & Levine, 2009, Beatty & Liao, 2014). Consequently, the ratio of tangible equity to total assets has emerged as a key explanatory variable for CAR dynamics, especially in markets where intangibles constitute a notable portion of reported equity (Tarazi & Van Wijnbergen, 2016).

Despite extensive cross-country evidence, research specifically examining Turkish banks remains limited. After rapid credit growth in the early 2010s, Turkish banks saw significant shifts in asset structures and funding models, prompting dynamic adjustments to regulatory capital buffers (BDDK, 2021). By assembling a panel of commercial banks spanning 2015–2024, this study captures both macroeconomic shocks such as exchange rate swings and bank-specific strategic decisions regarding equity composition, size, profitability, and liquidity.

Methodologically, fixed-effects panel models allow us to control for unobserved, time-invariant bank characteristics (e.g., business models or risk appetites) and for common temporal shocks like regulatory overhauls (Wooldridge, 2010). To guard against heteroskedasticity, serial correlation, and cross-sectional dependence, the cluster robust standard errors model were employed.

By jointly examining tangible equity, intangible assets, bank size, ROE, and current ratio as determinants of CAR, our analysis extends the limited Turkish literature which often focuses on individual factors to offer a comprehensive assessment of capital adequacy drivers. The results will have direct implications for bank managers and regulators alike, illuminating which factors most strongly reinforce capital buffers and guiding both strategic capital planning and the calibration of regulatory requirements.

LITERATURE REVIEW

Büyükşalvarcı and Abdioğlu (2011) conducted a study covering the period from 2006 to 2010 for 24 Turkish banks. The panel data regression analysis was employed to examine whether bank size, deposit ratios, loan volumes, loan-loss reserves, liquidity (current assets/current liabilities), profitability (ROA and ROE), net interest margin, and leverage are determinants of capital adequacy or not. The larger loan portfolios, higher ROE, and greater leverage significantly reduce CAR, whereas loan-loss reserves and ROA have a positive effect on CAR.

Asarkaya and Özcan (2007) employed a fixed and random effect model using a panel data of 21 deposit banks operating in Türkiye during the period from 2002 to 2006. The results showed that tangible equity is the strongest positive driver of CAR, while goodwill-type intangibles weaken it. Additionally, Liquidity and profitability also increase CAR, but the

coefficients on size and deposit ratios lose significance once intangibles are separated from core equity

Medetoğlu (2023) conducted analysis including the post crisis era, using data from 2011 to 2021 for the ten largest Turkish banks. the pooled OLS and fixed effect were used in the analysis. The findings indicated that CAR is positively related to liquidity risk and ROA, but negatively related to leverage and loan/asset ratios. Additionally, the results showed that higher inflation resulting in eroding CAR.

Öztürk (2018) conducted a study on 19 commercial banks uses 2007-2017 panel data to investigate whether with total asset size, deposit/asset and loan/asset ratios, net interest margin, and non-performing-loan ratios are determinants of the CAR. The results showed a significant relationship between the capital adequacy ratio and the banks' total asset size, deposit/total asset ratio, loan/total asset ratio, interest margin and non-performing loan/total loan ratios and the dual role of CAR as both a risk-absorption measure and a liquidity-profitability trade-off indicator.

Aktas et al (2015) investigate the performance of 71 banks from Southeastern European countries between 2007 and 2012 using fixed and random effects models. Their findings demonstrate that larger banks together with economic expansion and lower credit risk produce lower CAR levels whereas ROA shows negative effects on CAR which indicates that higher retained earnings could replace regulatory capital requirements in these emerging systems.

The study by Vu and Dang (2020) utilizes panel-FE estimators to analyze 31 Vietnamese banks between 2011 and 2018. Their results show that ROA positively influences CAR while bank size and credit risk do not demonstrate statistical significance which highlights the unique characteristics of rapidly expanding markets under stringent regulations.

1. DATA DEFINITION AND METHODOLOGY

The analysis uses pre-existing data taken from the combined audited financial statements of 15 commercial banks. All financial ratios which appear in Table 2 result from direct calculations of institutional financial statements and budget reports to maintain sample wide consistency and comparability. The table 1 shows the commercial banks included in the study.

Table 1: The population of commercial banks in the study

Bank Name	Bank Code
Ak Bank	AKBNK
Anadolu Bank	ANDLBK
Burgan Bank	BRGNBNK
Deniz Bank	DENIBNK
Garanti Bank	TGB
Halk Bank	HALKB
HSBC Bank	HSBCBNK
ING Bank	INBBNK
IS Bank	ISBTR
QNB Bank	QNBTR
Seker Bank	SKBNK
Turkish Economy Bank	TEBNK
Vakif Bank	VAKBNK
Yapi Kredi Bank	YKBNK
Ziraat Bank	ZBNK

The objective of this study is to show how the capital adequacy ratio effects the equity quality of the commercial banks in Türkiye, thus various financial ratios variables have been used to examine this objective. The table 2 present the ratios that have been used in the study.

Table 2: The ratios used in the Study

Variables	Code	Data Source
Dependent Variable		
Capital Adequacy Ratio	(CAR)	Balance Sheet, Author calculation
Independent Variables		
Return on Equity	(ROE)	Balance Sheet, Author calculation
Tangible Equity Ratio = Tangible Equity / Total Assets	(TER)	Balance Sheet, Author calculation
Intangible Intensity Ratio= Intangible Assets / Total Assets	(IIR)	Balance Sheet, Author calculation
Bank Size	(BS)	Balance Sheet, Author calculation
Current Ratio	(CR)	Balance Sheet, Author calculation
Loans / Total Assets	(LTA)	Balance Sheet, Author calculation

2. RESEARCH METHOD AND EMPIRICAL MODEL

The regression model used to investigate the ratios considered main factors in determining capital adequacy was as follows.

$$CAR = \beta_0 + \beta_1(ROE) + \beta_2(BS) + \beta_3(LTA) + \beta_4(CR) + \beta_5(IIR) + \beta_6(TER) + e_i$$

3. DATA ANALYSIS AND FINDINGS

The analysis begins with a thorough descriptive overview of the dataset, which serves to identify and correct any anomalies, ensuring the data are properly prepared for the main empirical investigations. The resulting summary statistics are shown in Table 3

Table 3: Descriptive Statistics

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
CAR	150	0.16884	0.02703	0.13100	0.27220
TER	150	0.09666	0.02403	0.01100	0.15185
IIR	150	0.00257	0.00361	0.00010	0.03211
BS	150	12.00316	1.45377	7.50770	15.15061
ROE	150	0.15796	0.23157	-0.34609	2.63571
CR	150	0.84369	0.53036	0.05716	4.21526
LTA	150	0.63299	0.08256	0.33681	0.99377

3.1. Correlation Matrix

Based on the correlation matrix results presented in the table 4, none of the pairwise correlations exceed the conventional ± 0.50 “strong relationship” threshold. The only moderately large link is the negative one between Capital-Adequacy (CAR) and Loans-to-Assets (LTA) at 0.45, indicating that better-capitalized banks generally carry less loan leverage.

Table 4: Correlation Matrix Results

Variable	CAR	TER	IIR	BS	ROE	CR	LTA
CAR	1.0000						
TER	0.2714	1.0000					
IIR	0.0428	-0.2456	1.0000				
BS	0.0664	-0.0228	-0.1672	1.0000			
ROE	-0.1672	-0.2226	-0.0699	-0.0699	1.0000		
CR	0.1507	0.1241	-0.0364	0.0766	0.0766	1.0000	
LTA	-0.4496	0.0676	-0.0301	-0.0301	-0.3512	-0.3512	1.0000

All other coefficients are in the weak range ($p < 0.30$), so there is no strong linear relationship among the remaining variables.

3.2. Unit Root Tests

Results from both Levin–Lin–Chu and Augmented Dickey–Fuller panel unit-root tests consistently reject the null of non-stationarity for every variable at the 1 % (and, where applicable, 5 %) level, irrespective of whether only an intercept or an intercept-plus-trend specification is employed.

Table 5: Unit Root Tests Results

Variable	LLC Test				ADF Test			
	Intercept		Intercept + Trend		Intercept		Intercept + Trend	
	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.
CAR	-0.61895	0.0098** *	-2.43865	0.0074** *	5.72069	0.0000** *	9.37793	0.0000** *
CR	-3.5048	0.0002** *	-4.6830	0.0000** *	2.43122	0.0075** *	14.7130	0.0000** *
BS	-4.0876	0.0002** *	-24.017	0.0000** *	6.90592	0.0000** *	11.7092	0.0000** *
TER	-1.26483	0.0087** *	-4.94609	0.0000** *	3.42785	0.0003** *	29.4177	0.0000** *
LTA	-1.7749	0.0380**	-1.2918	0.0182**	5.08366	0.0009** *	6.89511	0.0000** *
ROE	2.30702	0.0095** *	-0.60791	0.0000** *	4.45843	0.0000** *	6.63788	0.0000** *
IIR	-4.15984	0.0000** *	-4.12959	0.0000** *	4.18078	0.0000** *	8.66830	0.0000** *

The results indicates that CAR, CR, BS, TER, LTA, ROE and IIR are stationary in levels, exhibiting inherent mean-reverting behavior.

3.3. Breusch-Pagan and Hausman Tests

The results of the Breusch–Pagan test shown in Table 6 indicate that there is significant variation across banks (cross-sections); thus, pooled OLS is not appropriate, and a panel model (random effects or fixed effects) should be used when analyzing the data.

Table 6: Breusch-Pagan Test Results

Test	Chi-Sq. Statistic	Prob.
Breusch-Pagan Test	34.75	0.0000

Based on the Hausman test results reported in Table 7 ($p = 0.0042 < 0.05$), the null hypothesis is rejected, revealing systematic differences between the random-effects and fixed effects estimators; consequently, the random-effects specification is deemed inconsistent, and the fixed-effects model should be adopted for the analysis.

Table 7: Hausman Test Results

Test	Chi-Sq. Statistic	Prob.
Hausman Test	18.99	0.0042

3.4. Fixed Effect Regression Results

The fixed-effects estimates presents in table 8 indicate that banks' capital adequacy is most strongly shaped by equity composition and profitability: a one-percentage-point increase in the tangible-equity ratio raises the Capital Adequacy Ratio (CAR) by 0.61 percentage points ($p < 0.01$), while higher profitability, proxied by return on equity, adds 0.027 percentage points to CAR ($p < 0.05$). Intangible intensity likewise shows a positive association of 1.31 percentage points ($p < 0.05$), suggesting that, within this sample period, even balance-sheet items often viewed as lower-quality capital correspond to stronger adequacy once risk weights and valuation practices are controlled.

Table 8: Fixed Effect Model Results

Fixed-effects (within) regression				Number of obs		150
Group variable:		CID		Number of groups		15
R-sq: within		0.4374		Obs per group: min =		10
between		0.0048		max =		10
overall		0.1280		F(6,129)		16.72
				Prob > F		0.0000
CAR	Coef.	Std. Err	t	P>t	[95% Conf. Interval]	
TER	0.6101	0.1028	5.94	0.0000	0.4068	0.8135
IIR	1.3080	0.4841	2.70	0.0080	0.3502	2.2658
BS	0.0120	0.0033	3.66	0.0000	0.0055	0.0185
ROE	0.0265	0.0083	3.21	0.0020	0.0102	0.0429
CR	0.0015	0.0031	0.48	0.6300	-0.0047	0.0077
LTA	-0.0600	0.0331	-1.81	0.0720	-0.1255	0.0055
Cons	-0.0600	0.0600	-0.09	0.9300	-0.1240	0.1134
sigma u		0.0249919				
sigma e		0.0180871		Prob > F		0.000
rho		0.6562666				

Larger banks display marginally higher CARs, with a 0.012-point gain per unit increase in size ($p < 0.01$), pointing to scale economies or stricter supervisory oversight. In contrast, expanding the loan share in total assets erodes capital strength: each percentage-point rise in loans-to-assets lowers CAR by roughly 0.06 points ($p \approx 0.07$), consistent with heavier risk-weighted assets diluting the ratio. Liquidity, reflected in the current ratio, does not exert a statistically detectable effect. Collectively, these relationships explain 44 % of the within-bank variation in CAR, and the joint F-test confirms the model's overall significance ($p < 0.001$),

underscoring that shifts in equity quality, earnings, scale, and asset composition drive the year-to-year dynamics of capital adequacy across Turkish banks.

3.5. Diagnostic Tests

The results from both the Wooldridge test and the Modified Wald test in the table 9 indicate significant violations of key assumptions in the panel regression model. The Wooldridge test for autocorrelation shows a highly significant F-statistic ($F(1,14) = 24.509$, $p = 0.0002$), leading to the rejection of the null hypothesis of no first-order autocorrelation. Similarly, the Modified Wald test for groupwise heteroskedasticity yields a chi-square statistic of 346.97 with a p-value of 0.0000, strongly rejecting the null of homoskedasticity. These findings confirm the presence of both serial correlation and heteroskedasticity, which can lead to inefficient and biased standard errors, thereby invalidating conventional inference.

Table 9: Wooldridge test and Wald Test Results

Test Summary	Chi-Sq. Statistic	Prob
Wooldridge test for autocorrelation	24.509	0.0002
Modified Wald test for groupwise heteroskedasticity	346.97	0.0000

To address these issues, robust estimation techniques are necessary. One widely accepted approach is to use fixed-effects models with cluster-robust standard errors to account for withinpanel heteroskedasticity and serial correlation (Arellano, 1987).

3.6. Cluster Robust Standart Errors

The results of the cluster robust standart errors model which was employed to solve the problem heteroskedasticity and serial correlation are shown in the table 10. Based on the results capital adequacy is mainly shaped by equity quality, profitability, size, and somewhat contrarily, intangible intensity, a one-percentage-point rise in the tangible-equity ratio (TER) raises the capital adequacy ratio (CAR) by roughly 0.61 points, and a 10 point increase in return on equity (ROE) adds about 0.26 points with the accumulation of retained earnings. Bigger balance sheets (bs) bear a modest 0.012-point gain in car per 1% growth, hinting toward regulatory pressure of "too-big-to-fail." banks revealing higher intangible-assets-to-total-assets (IIR) ratios also bring stronger car-coefficient of 1.31 with a suggestion that supervisors ask for an additional buffer to hedge goodwill deductions.

Table 10: Cluster Robust Standart Errors model results

Fixed-effects (within) regression		Number of obs =	150
Group variable:	CID	Number of groups =	15

R-sq: within				0.4374	Obs per group: min =	10
between				0.0048	max =	10
overall				0.1280	F(6,129) =	32.99
					Prob > F =	0.0000
CAR	Coef.	Std. Err	t	P>t	[95% Conf.	Interval]
TER	0.6101	0.1270	4.8	0.0000	0.3377	0.8825
IIR	1.3080	0.4476	2.92	0.0110	0.3480	2.2679
BS	0.0120	0.0032	3.76	0.0020	0.0052	0.0189
ROE	0.0265	0.5186	5.11	0.0020	0.0154	0.0376
CR	0.0015	0.0020	0.76	0.4580	-0.0027	0.0058
LTA	-0.0600	0.0485	-1.24	0.2360	-0.1640	0.0439
Cons	-0.0600	0.0566	-0.09	0.9270	-0.1267	0.1162
sigma u		0.0259919				
sigma e		0.0199971		Prob > F		0.000
rho		0.6562666				

By contrast, liquidity measured by current ratio (CR) shows no meaningful association with capital, while a heavier loan share (LTA) carries the expected sign in a negative way but remains statistically insignificant once fixed effects are control for idiosyncratic issues at bank level.

CONCLUSION

In commercial banking, capital adequacy is the backbone of financial strength: it indicates a bank's ability to absorb unanticipated losses, maintain lending through a downturn, and inspire public confidence. Because banks are highly leveraged institutions, an appropriately sized capital buffer serves to protect depositors as well as allow the bank to take business risks that are productive without jeopardizing the overall payment system. For regulators, capital ratios are the foremost safeguard of depositor funds, while management will see capital constraints as a constraint on growth, funding options, and profitability. A panel study of Turkish commercial banks validates capital adequacy relies on a combination of management and environmental factors independent from a single flow-item on the balance sheet.

More generally, stronger earnings, stable asset growth, high asset quality, and stable funding arrangements bolster the capital-adequacy ratio while fast credit growth, a big balance sheet with low profitability, and high liquidity pressures eat into the capital-adequacy ratio. The broader point is stable capital strength comes from balanced, forward-looking growth, with

operational stability, and acceptable return, it is not something that comes from balance sheet capital.

REFERENCES

- Allen, L., & Wood, G. (2006). Defining and achieving financial stability. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 14(2), 101–113.
- Athanasoglou, P. P., Brissimis, S. N., & Delis, M. D. (2008). Bank-specific, industry-specific and macroeconomic determinants of bank profitability. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 18(2), 121–136.
- Basel Committee on Banking Supervision. (2017). *Finalising post-crisis reforms*. Bank for International Settlements.
- Beatty, A. L., & Liao, S. (2014). Financial accounting in the banking industry: A review of the empirical literature. *Journal of Accounting and Economics*, 58(2–3), 339–383.
- Berger, A. N., & Bouwman, C. H. S. (2013). How does capital affect bank performance during financial crises? *Journal of Financial Economics*, 109(1), 146–176.
- BDDK. (2021). *Annual report 2021*. Banking Regulation and Supervision Agency. APA: Banking Regulation and Supervision Agency [BDDK]. (2021). *Annual report 2021*.
- BDDK. (2023). *Financial stability report 2023*. Banking Regulation and Supervision Agency. Banking Regulation and Supervision Agency [BDDK]. *Financial stability report 2023*.
- Goddard, J., Molyneux, P., & Wilson, J. O. S. (2004). The profitability of European banks: A cross-sectional and dynamic panel analysis. *The Manchester School*, 72(3), 363–381.
- Laeven, L., & Levine, R. (2009). Bank governance, regulation and risk taking. *Journal of Financial Economics*, 93(2), 259–275.
- Tarazi, A., & Van Wijnbergen, S. (2016). The role of risk weights in bank capital regulation. *Journal of Banking & Finance*, 65, 23–46.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric analysis of cross section and panel data* (2nd ed.). MIT Press.

- Asarkaya, E., & Özcan, T. (2007). Determinants of capital adequacy in state-owned Turkish banks: A panel data investigation. *Journal of Turkish Banking & Finance*, 25(2), 45–58.
- Büyükalvarcı, A., & Abdioğlu, H. (2011). Determinants of capital adequacy ratio in Turkish banks: A panel data analysis (2006–2010). *African Journal of Business Management*, 5(27), 11009–11017. <https://doi.org/10.5897/AJBM11.1957>
- Medetoğlu, B. (2023). Determining the relationship between capital adequacy ratio and financial ratios with panel data analysis: A study on the Turkish banking sector (2011–2021). *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, 39, 172–182. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2023.39.1244794>
- Öztürk, F. (2018). Analysis of the factors determining the capital adequacy ratio in the Turkish banking sector. *BerJournal of Banking & Finance Research*, 6(1), 22–30.
- Aktas, R., De Bodt, E., & Deloof, M. (2015). Factors affecting the capital adequacy ratio in South Eastern European banks: A dynamic panel analysis. *Economic Modelling*, 47, 329–343.
- Vu, T. N., & Dang, V. N. (2020). Determinants of the capital adequacy ratio: Evidence from Vietnamese banks. *Journal of Financial Economic Policy*, 12(4), 515–532.
- Naceur, S. B., & Kandil, M. (2009). The impact of capital requirements on banks' cost of intermediation and performance: The case of Egypt. *Journal of Economics and Business*, 61(1), 70–89. <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2007.12.001>
- Van Greuning, H., & Brajovic Bratanovic, S. (2009). *Analyzing banking risk: A framework for assessing corporate governance and risk management*. World Bank Publications.
- Bank for International Settlements (BIS). (2011). *Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems*. <https://www.bis.org/publ/bcbs189.htm>
- Arellano, M. (1987). Computing robust standard errors for within-groups estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49(4), 431–434. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1987.mp49004006.x>

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE TÜKETİM TARZLARI¹

Yüksek Lisans Öğrencisi, Murat UZUN

İnönü Üniversitesi

murat_uzun_24@hotmail.com

Prof. Dr. Kahraman ÇATI

İnönü Üniversitesi

kahraman.cati@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7440-5436

Doktora Öğrencisi, Hasan DİLEK

İnönü Üniversitesi

hasandilek4425@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4495-8988

ÖZET

Bu araştırmada amaç, tüketim tarzlarından planlı ve plansız satın almanın, kişilerin demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Araştırmanın evrenini, Sivas ilinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Veriler, çevrim içi anket yöntemiyle 524 katılımcıdan toplanmıştır. Çalışmada nicel araştırma yöntemi benimsenmiş ve elde edilen veriler SPSS 22 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde frekans, faktör ve farklılık analizleri (t testi ve ANOVA) yapılmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda planlı satın alma ölçeği tek boyut olarak ele alınırken, plansız satın alma ölçeği ise “anlık satın alma”, “içsel dürtülerle satın alma” ve “dışsal dürtülerle satın alma” olmak üzere üç boyut olarak belirlenmiştir. Yapılan t testi sonucunda planlı satın almanın cinsiyete göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Plansız satın alma boyutlarından, içsel dürtülerle satın alma ve dışsal dürtülerle satın almanın ise cinsiyete göre farklılaştığı, anlık satın almanın ise farklılaşmadığı tespit edilmiştir. ANOVA testi sonucunda, planlı satın almanın, katılımcıların yaş, medeni durum, meslek gibi demografik özelliklerine göre farklılaştığı ancak gelir seviyesi ve eğitim düzeyine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Plansız satın almanın tüm boyutlarının sadece medeni duruma göre farklılaştığı, içsel dürtülerle satın alma boyutunun ise yaşa, eğitim düzeyine ve medeni duruma göre farklılaştığı saptanmıştır.

Bu bulgular, planlı ve plansız satın almanın, bireylerin demografik özelliklerine bağlı olarak farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle de plansız satın almanın, içsel dürtülerle satın alma boyutunun genç yaşta tüketici için farklılaştığı bulgusu, gençlerin duygusal dalgalanmalara daha açık olmaları, kimlik arayış içinde bulunmaları ve tüketim kültüründen daha fazla etkilenmeleriyle ilişkilendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Planlı satın alma, plansız satın alma, anlık satın alma, içsel dürtülerle satın alma, dışsal dürtülerle satın alma.

¹ Bu çalışma Murat UZUN'un “Gönüllü Sade Yaşamın Tüketicilerin Planlı Ve Plansız Satın Alma Davranışına Etkisi” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

CONSUMPTION STYLES ACCORDING TO DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS

ABSTRACT

The aim of this study is to examine whether planned and unplanned purchasing among consumption styles show a significant difference according to the demographic characteristics of individuals. The universe of the study consists of individuals aged 18 and over residing in Sivas province. Data were collected from 524 participants using an online survey method. Quantitative research method was adopted in the study and the obtained data were analyzed using SPSS 22 program. Frequency, factor and difference analyses (t test and ANOVA) were performed in the analysis of the data. As a result of the factor analysis, the planned purchasing scale was considered as a single dimension, while the unplanned purchasing scale was determined as three dimensions: “impulse purchasing”, “internal impulse purchasing” and “external impulse purchasing”. As a result of the t test, it was determined that planned purchasing did not differ according to gender. It was determined that among the unplanned purchasing dimensions, purchasing with internal impulses and purchasing with external impulses differed according to gender, while impulsive purchasing did not differ. As a result of the ANOVA test, it was determined that planned buying differed according to demographic characteristics of the participants such as age, marital status, and occupation, but not according to income level and education level. It was determined that all dimensions of unplanned buying differed only according to marital status, while the dimension of buying with internal impulses differed according to age, education level, and marital status.

These findings reveal that planned and unplanned buying differ depending on the demographic characteristics of individuals. In particular, the finding that the dimension of unplanned buying and buying with internal impulses differs for young consumers can be associated with the fact that young people are more open to emotional fluctuations, are in search of identity, and are more affected by consumer culture.

Keywords: Planned buying, unplanned buying, impulsive buying, buying with internal impulses, buying with external impulses.

1. GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin yoğun rekabet ortamında varlıklarını devam ettirebilmeleri, tüketici satın alma davranışlarını ve bunların altında yatan faktörleri iyi bir şekilde incelemek, analiz etmek ve anlamakla mümkündür. Tüketim toplumlarında bireylerin satın alma davranışlarını yalnızca temel ihtiyaçların karşılanması ile açıklamak yeterli olmamaktadır. Çünkü tüketim tarzları çoğu zaman duygusal, psikolojik ve sosyal faktörlerin etkisiyle şekillenmektedir (İslamoğlu & Altunışık, 2017; 133-134). Bu çerçevede tüketim tarzları, sıklıkla planlı ve plansız satın alma biçimlerinde sınıflandırılmaktadır (Rook & Fisher, 1995: 306; Stern, 1962: 59; Beatty & Ferrell, 1998: 169). Planlı satın alma, bireyin alışveriş öncesinde ihtiyaçlarını belirlemesi, bilgi toplaması ve bu doğrultuda hareket etmesiyle gerçekleşen bilinçli bir süreçtir. Bu tür satın alma davranışları genellikle ekonomik ve işlevsel değerlerin ön planda tutulduğu bir tüketim anlayışını yansıtmaktadır (Babin, Darden, & Griffin, 1994; 645; Bucklin & Lattin, 1991; 28; Cobb & Hoyer, 1986; 386). Özellikle son yıllarda rekabetin artması ve ürünlerin benzerleşmesi nedeniyle, tüketicilerin satın alma davranışları daha duygusal ve plansız hale gelmiştir (Çelik, 2009: 1). Plansız satın alma, ani gelişen, çoğu zaman duygusal veya dışsal uyarıcılara tepki olarak gerçekleşen, önceden planlanmamış bir davranış biçimidir. Bu tür satın almalarda birey, ürünü satın alma kararını mağazada veya çevrimiçi platformda karşılaştığı anda verir. Plansız satın alımlar genellikle hedonik motivasyonlarla, yani keyif alma, heyecan yaşama ya da sosyal onay arayışı gibi duygusal ihtiyaçlarla ilişkilidir (Rook, 1987; 191; Kwon & Jain, 2009; 150). Tüketicilerin alışveriş sırasında kontrolü kaybetmesi, pişmanlık ya da suçluluk duygusu yaşaması bu davranışın karakteristik özellikleri arasında yer almaktadır (Tinne, 2010; 66).

Tüketici davranışlarının bu iki temel türü, bireylerin demografik özelliklerinden bağımsız olarak gelişmemektedir. Literatürde yapılan birçok araştırma, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, meslek ve gelir gibi demografik değişkenlerin, tüketim tarzlarını anlamada önemli belirleyiciler olduğunu göstermektedir (Herabadi, 2003; 51; Rambai, Saerang & Rumokoy, 2014; 112; Abbas, 2015; 74; Akman & Rehan, 2014; 88). Örneğin genç bireyler, duygusal dalgalanmalara daha açık olmaları ve kimlik arayışı içinde bulunmaları nedeniyle plansız satın alma davranışına daha yatkın olabilmektedir. Kadınlar ise, duygusal yaklaşımları nedeniyle içsel dürtülerle gerçekleşen satın almalarda daha yüksek eğilim gösterebilmektedir (Kwon & Jain, 2009; 157; Tinne, 2010; 66).

Bu bağlamda, planlı ve plansız satın alma davranışlarının bireylerin demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını anlamak, hem akademik anlamda tüketici davranışlarını derinlemesine analiz etmeyi hem de işletmelere, pazarlama stratejilerini hedef kitleye uygun biçimde uyarlama imkânı sunmaktadır. Bu çalışma, tüketim tarzlarından planlı ve plansız satın almanın, bireylerin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle plansız satın almanın içsel ve dışsal dürtülerle bağlantılı boyutlarının incelenmesi, tüketici davranışlarının çok yönlü doğasını anlamaya katkı sağlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tüketicilerin satın alma davranışları incelendiğinde, bu davranışların genellikle planlı ya da plansız biçimde gerçekleştiği görülmektedir. Bu doğrultuda, ilgili literatür taranarak planlı ve plansız satın alma kavramları detaylandırılmış ve bu bölümde kavramsal çerçeve içerisinde ele alınmıştır.

2.1 Planlı Satın Alma

Planlı satın alma davranışını açıklamak amacıyla literatürde sıkça başvurulanan teorilerden biri Planlı Davranış Teorisi (PDT)'dir. Bu teori, ilk olarak Ajzen (1991), tarafından ortaya konmuş olup, bireylerin karar alma süreçlerini anlamaya ve belirli durumlarda davranışlarını tahmin etmeye yönelik bir çerçeve sunmaktadır (Ajzen, 2015: 125; Küçük, 2011: 145-162).

Planlı Davranış Teorisi'nin (PDT) temelini, bireyin bir davranışı gerçekleştirme yönündeki niyeti oluşturmaktadır. Niyet, bireyin düşünce, tutum ve inançlarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda birey, gerçekleştirmeyi düşündüğü davranışın olası sonuçlarını değerlendirir ve bu sonuçlara ilişkin öznel değer yargıları geliştirir. Davranışa yönelik tutumlar, toplumsal beklentiler (öznel normlar) ve bireyin söz konusu davranışı gerçekleştirebileceğine dair sahip olduğu algılanan kontrol düzeyi olumlu yönde arttıkça, davranışa yönelik niyetin de güçlendiği kabul edilir. PDT, yalnızca niyetin gücünü değil; aynı zamanda niyetin davranışa dönüşmesini etkileyebilecek engelleyici faktörleri de göz önünde bulundurur. Örneğin, yeni bir bilgisayar satın alma niyetinde olan bir birey; zaman, finansal imkân ya da yeterli bilgiye sahip olmaması gibi nedenlerle bu davranışı gerçekleştiremeyebilir. Dolayısıyla bireyin fiili kontrole sahip olma düzeyi, davranışın gerçekleşmesinde belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Ajzen, 2015; 125; Ajzen, 2020; 318).

PDT'ye göre, davranış niyetini etkileyen üç temel unsur bulunmaktadır: davranışa yönelik tutum, subjektif norm ve algılanan davranışsal kontrol (Dommermuth vd., 2011: 42-53). Bu değişkenler birlikte ele alındığında, bireyin belirli bir davranışı gerçekleştirme olasılığına dair güçlü bir öngörü modeli sunulmaktadır. Örneğin, bir öğrencinin sınavdan başarılı olma isteğiyle hazırlık kitabı satın alması ya da piyano çalmayı öğrenmek isteyen bir bireyin kursa yazılması gibi davranışlar, bu model çerçevesinde anlamlandırılabilir.

Davranışa Yönelik Tutum: Bireyin bir kişi, nesne ya da durumu olumlu, olumsuz ya da kayıtsız biçimde değerlendirmesi ve bu değerlendirmelerin davranışa yansımasıdır (Koç, 2016: 272). Tutumlar, bireyin davranışı olumlu ya da olumsuz algılamasına bağlı olarak şekillenir (Erten, 2002: 217-233). Özellikle tüketici davranışlarında tutum, inanç ve davranışlar birbirine bağlıdır; satın alma deneyimleri tutumların değişmesine neden olabilir (İslamoğlu ve Altunışık, 2017: 133-134).

Subjektif Normlar: Bireyin davranışı gerçekleştirip, gerçekleştirmeme konusunda maruz kalacağı sosyal baskılara işaret eder (Ajzen, 1991: 188). Bu normlar, birey için önemli kişi (aile, akraba, yakın arkadaş) ve kurumların beklentileriyle (Erten, 2002: 217-233) ve toplumsal çevresinin etkisiyle şekillenir (Çetinkaya, 2014: 31).

Algılanan Davranışsal Kontrol: Bireyin davranışı gerçekleştirme becerisine dair algısını ifade eder ve çevresel faktörlere göre değişebilir (Kocagöz ve Dursun, 2010: 139-152).

2.1 Plansız Satın Alma

Plansız satın alma, bireyin alışveriş öncesinde belirli bir ihtiyaç ya da ürün hedefi olmaksızın, alışveriş ortamında karşılaştığı uyaranlara tepki olarak yaptığı ani bir satın alma davranışdır (Kollat & Willett, 1967; 22; Beatty & Ferrell, 1998; 171). Plansız satın almalar, genellikle bir ürüne duyulan ihtiyaçtan ziyade, anlık ve dürtüsel bir ihtiyaçtan kaynaklanır (Babin, vd., 1994: 644-656). Gelişen teknoloji, dijital pazarlama stratejileri ve tüketim kültürünün yaygınlaşması, bireylerin plansız satın alma eğilimlerini artırmakta; kredi kartı kullanımı, büyük alışveriş merkezlerinin cazibesi ve internetten alışverişin yaygınlığı gibi etkenler, bu davranışların görünürlüğünü artırmaktadır (Çakmak & Yurtsever, 2012; 49; Lim et al., 2017; 85). Ayrıca mağaza düzeni, indirim kampanyaları, ürün yerleşimi gibi dışsal dürtüler de tüketicinin plansız kararlar almasını kolaylaştırmaktadır (Karbasivar & Yarahmadi, 2011; 175).

Plansız satın alma davranışı, genellikle iki temel dürtüyle açıklanır. İçsel dürtüler, bireyin duygusal durumu veya psikolojik ihtiyaçlarından (örneğin stres, can sıkıntısı, haz arayışı) kaynaklanan ani satın alma eğilimlerini ifade eder (Verplanken & Herabadi, 2001; 74-77; Kacen & Lee, 2002; 163). Birey, bu davranışı çoğunlukla kendini ödüllendirme ya da anlık haz elde etme amacıyla gerçekleştirir. Dışsal dürtüler ise alışveriş ortamındaki indirimler, promosyonlar, mağaza atmosferi, ürün yerleşimi, reklamlar ve sosyal çevre etkisi gibi dışsal uyaranlar sonucunda ortaya çıkar (Hausman, 2000; 405; Beatty & Ferrell, 1998; 171). Bu uyaranlar tüketicide anlık cazibe yaratarak plansız satın alma davranışını tetikler. Ayrıca, statü temelli tüketim de dışsal dürtüler arasında önemli bir yer tutar. Bireylerin sosyal çevreye prestijli görünme arzusu, marka değeri yüksek veya sembolik anlam taşıyan ürünlere yönelik ani satın alma eğilimlerini artırabilir (Eastman, Goldsmith & Flynn, 1999; 41; Richins, 1994; 523).

Plansız satın almalar, planlı satın almalara göre daha heyecan verici ve daha duygusal olduğundan, bu durum tüketicilerin alışveriş sırasında kontrollerini kaybetmesine neden olabilir (Rook, 1987: 191; Kuzudişli, 2012: 79). Ve bunun sonucunda tüketiciler genellikle alışveriş sonrası suçluluk hissine kapılabilirler (Tinne, 2010: 66). Plansız satın alma; “tamamen plansız”, “hatırlatıcı”, “önerili ve “planlanmış plansız satın alma” olarak dört şekilde sınıflandırılabilir (Stern, 1962: 59-60; Odabaşı ve Barış, 2002: 378).

Tamamen Plansız Satın Alma: Tüketicinin bir ürünü daha önce düşünmeden, genellikle yeni veya dikkat çekici olduğu için satın alması durumudur. Bu tür satın alma davranışlarında tüketicinin duygusal durumu etkili olmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2002: 378). Örneğin, market alışveriş sırasında Sek Süt’ün yeni çıkardığı salebi gören bir tüketicinin ürünü anlık bir istekle alması, tamamen plansız satın almaya örnektir (Arslan, 2013: 15).

Hatırlatıcı Plansız Satın Alma: Tüketicinin alışveriş listesinde bulunmayan ancak alışveriş sırasında gördüğünde ihtiyacı olduğunu fark ettiği ürünleri satın almasıdır (Türk, 2018: 853-878). Bu tür alımlarda tüketici, ürünü daha önce deneyimlemiş ve hakkında bilgi sahibidir (Özgüven Tayfun, 2015: 87-94). Örneğin, daha önce kullanılan ve tükenmek üzere olan bir ürünün rafta görülmesiyle yeniden satın alınması bu kategoriye girer (Çakır ve Akel, 2020: 309-328).

Önerili Plansız Satın Alma: Tüketicinin önceden ihtiyacı olmadığı bir ürünü, başka bir kişinin önerisi ya da satış görevlisinin tavsiyesi üzerine, ileride ihtiyaç duyabileceği düşüncesiyle satın almasıdır (Özgüven Tayfun, 2015: 87-94). Bu durumda tüketici, ürün hakkında genellikle ön bilgiye sahip değildir (Türk, 2018: 853-878).

Planlanmış Plansız Satın Alma: Tüketicinin belli bir ürün ya da markayı satın alma niyetiyle alışverişe çıkmasına rağmen, o anda karşılaştığı cazip bir alternatif nedeniyle farklı bir ürün satın almasıdır. Örneğin, kazak almak amacıyla alışverişe çıkan bir kişinin, indirimdeki bir montu daha avantajlı bularak satın alması bu duruma örnek verilebilir (Arslan, 2018: 61).

3. YÖNTEM

3.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmada amaç, tüketim tarzlarından planlı ve plansız satın almanın, kişilerin demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Bu amaçla araştırmada, planlı ve plansız satın almanın, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir seviyesi, meslek ve medeni durum gibi demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

Tüketim tarzları, bireylerin tüketim kararlarını nasıl şekillendirdiklerini anlamada önemli bir göstergedir. Günümüzde dijitalleşmenin ve reklamların etkisiyle artan tüketim eğilimleri, özellikle plansız ve dürtüsel satın alma davranışlarını yaygınlaştırmaktadır. Bu bağlamda, tüketim tarzlarının demografik özelliklere göre analiz edilmesi sonucu elde edilecek bulguların; hem bireysel farkındalığın artmasına hem de tüketim politikalarının daha bilinçli bir zeminde şekillendirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.2 Veri Toplama Yöntemi

Araştırma kapsamında veriler çevrimiçi anket tekniğiyle toplanmıştır. Araştırma verileri toplanmadan önce anket uygulaması için İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etiği Kurulu Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 13/11/2024 tarih ve 15 sayılı" etik kurulu kararıyla onay alınmıştır. Veriler etik kurulu onayından sonra çevrimiçi olarak toplanmıştır.

3.3 Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılmak üzere hazırlanan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ankete katılan katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde katılımcıların planlı ve plansız tüketim tarzlarına yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır. Bu kapsamda araştırmada daha önceden geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçekler kullanılmıştır. Ölçekler 5'li Likert tipindedir. Ölçekte yer alan değerler; (1) Kesinlikle katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle katılıyorum şeklindedir.

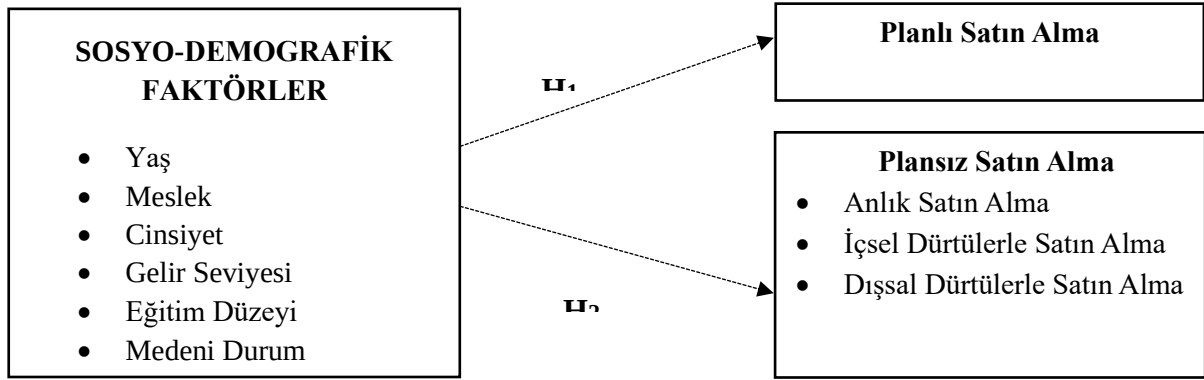
Araştırmada Yaşar (2017) tarafından geliştirilen, geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş, tüketim tarzı ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, araştırmanın amacına uygun olarak düzenlenmiş ve çalışmaya uyarlanmıştır.

3.4 Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma kapsamında Sivas İl'inde ikamet eden on sekiz yaş üzeri kişilerden 05.12.2024-19.12.2024 tarihleri arasında çevrimiçi anket tekniğiyle veriler toplanmıştır. Verilerin toplanmasında evrenin tamamını incelemek, maliyet ve zaman açısından zor olduğundan, tesadüfî olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Örneklem büyüklüğünü hesaplanmada Sekaran tarafından geliştirilen örneklem büyüklüğü tablosundan faydalanılmıştır. Bu tabloya göre evreni 100.000 ve daha fazla olan bir araştırma için 384 kişi örneklem büyüklüğünü temsil etmede yeterlidir (Karagöz, 2021, s. 232). Bu kapsamda çevrimiçi anket formu aracılığıyla 524 kişiden veri toplanmıştır.

3.5 Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Planlı ve plansız satın almanın tüketicilerin demografik özelliklerine göre etkisini inceleyen araştırma modeli Görsel 1’de gösterilmiştir.

Görsel 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın Hipotezleri

Bu araştırmanın değişkenleri ile ilgili oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur;

H1: Planlı satın alma davranışı demografik faktörlere göre farklılık göstermektedir.

H1a: Planlı satın alma davranışı yaşa göre farklılık göstermektedir.

H1b: Planlı satın alma davranışı cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H1c: Planlı satın alma davranışı gelir seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H1d: Planlı satın alma davranışı eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H1e: Planlı satın alma davranışı medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H1f: Planlı satın alma davranışı mesleğe göre farklılık göstermektedir.

H2: Plansız satın alma davranışı demografik faktörlere göre farklılık göstermektedir.

H2a: Plansız satın alma davranışı boyutlarından anlık satın alma davranışı demografik faktörlere göre farklılık göstermektedir.

H_{2a1}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından anlık satın alma davranışı yaşa göre farklılık göstermektedir.

H_{2a2}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından anlık satın alma davranışı cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H_{2a3}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından anlık satın alma davranışı gelir seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H_{2a4}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından anlık satın alma davranışı eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H_{2a5}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından anlık satın alma davranışı medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H_{2a6}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından anlık satın alma davranışı mesleğe göre farklılık göstermektedir.

H_{2b}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından içsel dürtülerle satın alma davranışı demografik faktörlere göre farklılık göstermektedir.

H_{2b1}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından içsel dürtülerle satın alma davranışı yaşa göre farklılık göstermektedir.

H_{2b2}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından içsel dürtülerle satın alma davranışı cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H_{2b3}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından içsel dürtülerle satın alma davranışı gelir seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H_{2b4}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından içsel dürtülerle satın alma davranışı eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H_{2b5}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından içsel dürtülerle satın alma davranışı medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H_{2b6}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından içsel dürtülerle satın alma davranışı mesleğe göre farklılık göstermektedir.

H_{2c}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından dışsal dürtülerle satın alma davranışı demografik faktörlere göre farklılık göstermektedir.

H_{2c1}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından dışsal dürtülerle satın alma davranışı yaşa göre farklılık göstermektedir.

H_{2c2}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından dışsal dürtülerle satın alma davranışı cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H_{2c3}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından dışsal dürtülerle satın alma davranışı gelir seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H_{2c4}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından dışsal dürtülerle satın alma davranışı eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H_{2c5}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından dışsal dürtülerle satın alma davranışı medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H_{2c6}: Plansız satın alma davranışı boyutlarından dışsal dürtülerle satın alma davranışı mesleğe göre farklılık göstermektedir.

3.6 Verilerin Analizi ve Bulgular

Çalışmaya katılanların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, meslek, ikamet durumu, aylık gelir gibi demografik özellikleri ile ilgili sonuçlar çizelge 1’de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	267	51
	Kadın	257	49
	Toplam	524	100
Yaş	18 - 24	115	21.9
	24 - 44	298	56.9
	45 - 59	98	18.7
	60 ve üstü	13	2.5
	Toplam	524	100
Medeni Durum	Bekar	115	21.9
	Evli	392	74.8
	Dul	5	1.0
	Boşanmış / Ayrı	12	2.3
	Toplam	524	100
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	9	1.7
	Ortaöğretim	12	2.3
	Lise	59	11.3
	Önlisans	54	10.3
	Lisans	277	52.9
	Lisansüstü	113	21.6
	Toplam	524	100
Meslek	Ev Hanımı	50	9.5
	Kamu Personeli	327	62.4
	İşçi	57	10.9
	Esnaf	30	5.7
	Çiftçi	4	0.8
	İşsiz	16	3.1
	Öğrenci	40	7.6
	Toplam	524	100
İkamet Durumu	İl	423	80.7
	İlçe	85	16.2
	Kasaba	1	0.2
	Köy	15	2.9
	Toplam	524	100
Aylık Gelir	17.000 - 25.000 TL	108	20.6
	25.001 - 35.000 TL	34	6.5
	35.001 - 45.000 TL	115	21.9
	45.001 - 60.000 TL	212	40.5
	60.001 TL ve üstü	55	10.5

Toplam	524	100

3.6.1 Faktör Analizi

Açımlayıcı faktör analizi, birden fazla değişken arasındaki ilişkiyi inceleyerek, gruplandırmak suretiyle daha az sayıda, yeni ve anlamlı değişkenler elde edilmesidir (Karagöz, 2021: 104). Bu çalışmada kullanılan ölçekler, daha önce geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiş ölçekler olsa da, çalışma kapsamında bazı ifadeler de uyarlama yapıldığından dolayı açımlayıcı faktör analizinin yapılması gerekli görülmüştür.

Ölçeklerin faktör analizi yapmak için uygunluğunu belirlemek için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett testi uygulanmıştır. Planlı satın alma ölçeğine yapılan KMO ve Bartlett's testleri sonucu KMO değeri 0.884, Bartlett's değeri ise 0,000 çıkmıştır. KMO değerinin yüksek çıkmış olması, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2021, s. 107). Planlı satın alma ölçeğine ilişkin yapılan faktör analizi sonuçları Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2. Planlı Satın Alma Faktör Analizi Sonuçları

Planlı Satın Alma	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans
1. Faktör: Planlı Satın Alma		4,706	52,284
Alışveriş yaparken zaman ve para tasarrufu yapmak benim için önemlidir.	0,788		
İhtiyacım olan malları fiyat-kalite dengesi en uygun olan yerden satın almak benim için önemlidir.	0,780		
Satın almayı düşündüğüm şeylerin önceden bir planını yaparım.	0,760		
İhtiyacım olan şeyleri genellikle indirim ve kampanya dönemlerinde satın alırım.	0,744		
Satın almayı düşündüğüm bir malın kalitesi hakkında bilgi sahibi olurum.	0,730		
Satın almayı düşündüğüm bir malın fiyatını önceden bilirim.	0,702		
Genellikle yalnızca ihtiyacım olan şeyler için para harcarım.	0,681		
İhtiyacım olan şeylerin en düşük fiyatlısına ulaşmak benim için önemlidir.	0,675		
Alışverişe gittiğimde daha önceden hazırlamış olduğum listeye sadık kalırım.	0,633		
KMO Testi ve Bartlett Küresellik Testi			
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.			0.884
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square		2185.896
	df		36
	Sig.		0,000
Yükleme değeri %40'ın altında kalan değişkenler, analiz kapsamı dışında bırakılmıştır.			

Faktör analizinde, Kaiser normalleştirilmesi esas alınarak özdeğeri 1'in üzerinde olan faktörler analize dahil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda planlı satın almaya ilişkin ölçeğin tek boyutlu yapısı desteklenmiştir. Analiz neticesinde açıklanan toplam varyans oranı %52,284 olarak hesaplanmıştır. Bu oranın %50'nin üzerinde olması kabul edilebilir olduğunu göstermektedir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019: 301).

Plansız satın alma ölçeğine yapılan KMO ve Barlett's testleri sonucu KMO değeri 0.918, Barlett's değeri ise 0,000 çıkmıştır. Bu sonuçlar araştırmanın örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Plansız satın alma ölçeğine ilişkin yapılan faktör analizi sonuçları Çizelge 3'de gösterilmiştir.

Çizelge 3. Plansız Satın Alma Faktör Analizi Sonuçları

Plansız Satın Alma Davranışları	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans
1. Faktör: Anlık Satın Alma			
Bir şeyler satın almaya genellikle o an karar veririm.	0,806	1,681	9,891
Ürünü o an satın alır, onunla ne yapacağımı sonra düşünürüm.	0,757		
Bazen satın alacağım şeyle ilgili biraz umursamaz olabilirim.	0,705		
Alışverişe çıktığımda genellikle aklımda olmayan şeyler satın alırım.	0,702		
Bazen hiç aklımda olmayan bir ürünü gördüğümde heyecanlanır ve onu satın almak konusunda dayanılmaz bir istek duyarım.	0,676		
"Görürüm ve satın alırım cümlesi" beni tanımlar.	0,649		
2. Faktör: İçsel Dürtülerle Satın Alma			
Kendimi kötü hissettiğim zamanlarda bir şeyler satın almak, moralimi düzeltir.	0,875	1,570	9,235
Benim için alışveriş yapmak stres atmanın bir yoludur.	0,861		
Kendimi ödüllendirmek istediğimde genellikle bir şey satın alırım.	0,844		
Alışverişteyken gündelik sorunlarımı unuturum.	0,549		
3. Faktör: Dışsal Dürtülerle Satın Alma			
Bazen, zenginliğimi göstermek için pahalı eşyalar satın alırım	0,775	7,576	44,562
Pahalı kıyafetler giydiğimde, insanları etkilediğimi ve ilgi odağı olduğumu düşünürüm.	0,767		
Yüksek fiyatlı marka ürünleri satın almanın prestijimi arttırdığını düşünürüm.	0,766		
Satın aldığım malların modağa uygun olması benim için önemlidir.	0,709		
Diğerlerine göre yüksek fiyat da olsa markalı ürünler almayı tercih ederim.	0,706		
Çok beğendiğim bir mal için fazladan para ödemek beni rahatsız etmez.	0,621		
Çok beğendiğim bir şeyi satın almak istediğimde bütçemi aşmak problem olmaz.	0,611		

KMO Testi ve Bartlett Küresellik Testi			
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.			0,918
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square		5206.671
	df		136
	Sig.		0,000
Yükleme değeri %40'ın altında kalan değişkenler, analiz kapsamı dışında bırakılmıştır.			

Faktör analizinde, Kaiser normalleştirilmesi esas alınarak özdeğeri 1'in üzerinde olan faktörler analize dahil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda plansız satın alma davranışına ilişkin ölçeğin üç faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Analiz neticesinde açıklanan toplam varyans oranı %63,688 olarak hesaplanmıştır. Bu oranın %50'nin üzerinde olması kabul edilebilir olduğunu göstermektedir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019: 301).

Katılımcıların planlı ve plansız satın almalarının, cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği, 524 kişiden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Bu amaçla yapılan T Testi sonuçları Çizelge 4'de gösterilmiştir.

Çizelge 4. Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları (Cinsiyet)

Değişkenler	Cinsiyet	N	Ort.	S.S.	t	df	p
Planlı Satın Alma	Erkek	267	3,863	0,711	0,467	522	0,641
	Kadın	257	3,834	0,674			
Anlık Satın Alma	Erkek	267	2,410	0,935	0,332	522	0,740
	Kadın	257	2,384	0,866			
İçsel Dürtülerle Satın Alma	Erkek	267	2,287	1,035	-6,259	522	0,000
	Kadın	257	2,854	1,040			
Dışsal Dürtülerle Satın Alma	Erkek	267	2,411	0,980	2,050	522	0,041
	Kadın	257	2,246	0,857			

Çizelge 4'de yer alan T Testi sonuçlarına göre, içsel dürtülerle satın alma ve dışsal dürtülerle satın alma davranışları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Elde edilen bulgulara göre, erkek katılımcıların içsel dürtülerle satın alma davranışına yönelik ortalamaları (Ort.= 2.287; S.S. = 1.035), kadın katılımcıların ortalamalarına (Ort.= 2.854; S.S. = 1.040) kıyasla daha düşük düzeydedir. Bu sonuç, kadın katılımcıların içsel dürtülerle satın alma eğilimlerinin erkek katılımcılara göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, erkek katılımcıların dışsal dürtülerle satın alma davranışına ilişkin ortalamaları (Ort.= 2.411; S.S. = 0.980), kadın katılımcıların ortalamalarına (Ort.= 2.246; S.S. = 0.857) göre daha yüksek bulunmuştur. Bu bulgu, erkek katılımcıların dışsal dürtülerle satın alma davranışlarının kadın katılımcılara kıyasla daha fazla eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Buna göre H_{2b2} , H_{2c2} hipotezleri kabul edilirken, H_{1b} , H_{2a2} hipotezleri reddedilmiştir.

Çizelge 5. Katılımcıların Yaşına Göre Planlı Satın Alma Davranışları ile İlgili “Anova” Testi

	Yaş	N	Mean (X)	F	Sig
Planlı Satın Alma	18-24	42	3,4153	6,570	0,000
	25-44	350	3,8962		
	45-59	116	3,8391		
	60 ve üzeri	16	4,0208		

Çizelge 5 incelendiğinde yaşa bağlı olarak katılımcıların planlı satın alma boyutunun değerlendirilmesi için yapılan Anova testi sonucunda; planlı satın alma davranışı ile yaş arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Post-Hoc Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre 18-24 yaş aralığındaki katılımcılarla, 25-44, 45-59 ve 60 üzeri yaş gruplarındaki katılımcılar arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Planlı satın alma davranışı 60 ve üzeri yaş aralığındakilerin ortalamasının ($X: 4,02$), diğer yaş gruplarının ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre 60 ve üzeri yaş aralığındaki katılımcılar, diğer yaş gruplarındaki katılımcılara göre daha fazla planlı satın alma davranışı eğiliminde oldukları söylenebilir. Buna göre H_{1a} hipotezi kabul edilmiştir.

Katılımcıların eğitim düzeylerine göre planlı satın alma davranışlarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Analiz sonucunda eğitim düzeyine göre planlı satın alma davranışı ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($0.188 > 0.05$). Buna göre H_{1d} hipotezi reddedilmiştir.

Katılımcıların gelir seviyelerine göre planlı satın alma davranışlarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Analiz sonucunda gelir seviyelerine göre planlı satın alma davranışı ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($0.180 > 0.05$). Buna göre H_{1c} hipotezi reddedilmiştir.

Çizelge 6. Katılımcıların Medeni Durumuna Göre Planlı Satın Alma Davranışları ile İlgili “Anova” Testi

	Gelir Seviyesi	N	Mean (X)	F	Sig
Planlı Satın Alma	Bekar	115	3,6319	5,965	0,001
	Evli	392	3,9036		
	Dul	5	3,6667		
	Boşanmış/Ayrı	12	4,2130		

Çizelge 6 incelendiğinde medeni duruma bağlı olarak planlı satın alma değerlendirmeleri için yapılan Anova testi sonucunda; planlı satın alma davranışı ile medeni durum arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Post-Hoc Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre medeni durumu bekar olanlarla evli, dul, boşanmış/ayrı olanlar arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Planlı satın alma davranışı medeni durumu boşanmış/ayrı olan kişilerin ortalamasının ($X: 4,21$), diğer medeni durum seviyelerindeki kişilerin ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre medeni durumu

Boşanmış/Ayrı olan katılımcıların, diğer medeni durumdaki katılımcılara göre daha fazla planlı satın alma davranışı eğiliminde oldukları söylenebilir. Buna göre H_{1e} hipotezi kabul edilmiştir.

Çizelge 7. Katılımcıların Mesleğine Göre Planlı Satın Alma Değerlendirmeleri ile İlgili “Anova” Testi

	Gelir Seviyesi	N	Mean (X)	F	Sig
Planlı Satın Alma	Ev hanımı	50	4,1467	6,917	0,000
	Kamu personeli	327	3,8702		
	İşçi	57	3,9532		
	Esnaf	30	3,8185		
	Çiftçi	4	3,0000		
	İşsiz	16	3,5972		
	Öğrenci	40	3,3611		

Çizelge 7 incelendiğinde mesleğe bağlı olarak planlı satın almanın değerlendirilmesi için yapılan Anova testi sonucunda; planlı satın alma boyutu ile katılımcıların mesleği arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Post-Hoc Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre mesleği ev hanımı, kamu personeli, işçi, esnaf, çiftçi, işsiz ve öğrenci olanlar arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Planlı satın alma davranışında mesleği ev hanımı olanların ortalamasının ($X: 4,14$), diğer meslek gruplarındakilerin ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre mesleği ev hanımı olan katılımcıların, diğer meslek grubundakilere göre daha fazla planlı satın alma davranışı eğiliminde oldukları söylenebilir. Buna göre H_{1f} hipotezi kabul edilmiştir.

Çizelge 8. Katılımcıların Yaşına Göre Plansız Satın Alma Boyutlarını Değerlendirmeleri ile İlgili “Anova” Testi

	Yaş	N	Mean (X)	F	Sig
Anlık Satın Alma	18-24	42	2,5437	1,070	0,362
	25-44	350	2,3867		
	45-59	116	2,3376		
	60 ve üzeri	16	2,6771		
İçsel Dürtülerle Satın Alma	18-24	42	2,7202	5,246	0,001
	25-44	350	2,6643		
	45-59	116	2,2328		
	60 ve üzeri	16	2,3906		
Dışsal Dürtülerle Satın Alma	18-24	42	2,4762	1,070	0,362
	25-44	350	2,3931		
	45-59	116	2,0776		
	60 ve üzeri	16	2,3929		

Çizelge 8 incelendiğinde yaşa bağlı olarak plansız satın alma boyutlarının değerlendirilmesi için yapılan Anova testi sonucunda; plansız satın alma boyutlarından içsel dürtülerle satın alma ile yaş arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Post-Hoc Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre 18-24 yaş aralığındakilerle, 25-44, 45-59 ve 60 üzeri yaş

grupları arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. İçsel dürtülerle satın alma boyutunda 18-24 yaş aralığındakilerin ortalamasının (X: 4,72), diğer yaş gruplarının ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre 18-24 yaş aralığındaki katılımcılar, diğer yaş gruplarındaki katılımcılara göre daha fazla içsel dürtülerle satın alma eğiliminde oldukları söylenebilir. Buna göre H_{2b1} hipotezi kabul edilirken, H_{2a1} , H_{2c1} hipotezleri reddedilmiştir.

Çizelge 9. Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Plansız Satın Alma Boyutlarını Değerlendirmeleri ile İlgili “Anova” Testi

	Eğitim Durumu	N	Mean (X)	F	Sig
Anlık Satın Alma	İlköğretim	9	2,0370	1,946	0,085
	Ortaöğretim	12	2,5000		
	Lise	59	2,3249		
	Önlisans	54	2,6790		
	Lisans	277	2,4170		
	Lisansüstü	113	2,2699		
İçsel Dürtülerle Satın Alma	İlköğretim	9	1,9444	2,391	0,037
	Ortaöğretim	12	2,2708		
	Lise	59	2,2924		
	Önlisans	54	2,7454		
	Lisans	277	2,6543		
	Lisansüstü	113	2,4823		
Dışsal Dürtülerle Satın Alma	İlköğretim	9	1,7143	1,983	0,080
	Ortaöğretim	12	1,9762		
	Lise	59	2,1501		
	Önlisans	54	2,4656		
	Lisans	277	2,3760		
	Lisansüstü	113	2,3325		

Çizelge 9 incelendiğinde eğitim durumuna bağlı olarak plansız satın alma boyutlarının değerlendirilmesi için yapılan Anova testi sonucunda; plansız satın almanın içsel dürtülerle satın alma boyutu ile eğitim durumu arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Post-Hoc Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre eğitim düzeyi ilköğretim olanlarla, ortaöğretim, lise, önlisans, lisans ve lisansüstü olanlar arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. İçsel dürtülerle satın alma boyutunda eğitim düzeyi önlisans olan katılımcıların ortalamasının (X: 2,74), diğer eğitim düzeyindeki katılımcıların ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre eğitim düzeyi önlisans olan katılımcıların, diğer eğitim düzeyindeki katılımcılara göre daha fazla içsel dürtülerle satın alma eğiliminde oldukları söylenebilir. Buna göre H_{2b4} hipotezi kabul edilirken, H_{2a4} , H_{2c4} hipotezleri reddedilmiştir.

Katılımcıların gelir seviyelerine göre plansız satın alma boyutlarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Analiz sonucunda gelir seviyelerine göre plansız satın alma boyutlarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Anlık satın alma ($0.198 > 0.05$), içsel dürtülerle satın alma ($0.183 > 0.05$), dışsal dürtülerle satın alma ($0.670 > 0.05$). Buna göre H_{2a3} , H_{2b3} , H_{2c3} hipotezleri reddedilmiştir.

Çizelge 10. Katılımcıların Medeni Durumuna Göre Plansız Satın Alma Davranışları ile İlgili “Anova” Testi

	Gelir Seviyesi	N	Mean (X)	F	Sig
Anlık Satın Alma	Bekar	115	2,6652	5,368	0,001
	Evli	392	2,3342		
	Dul	5	2,3667		
	Boşanmış/Ayrı	12	1,9028		
İçsel Dürtülerle Satın Alma	Bekar	115	2,8261	3,056	0,028
	Evli	392	2,4872		
	Dul	5	2,4000		
	Boşanmış/Ayrı	12	1,6667		
Dışsal Dürtülerle Satın Alma	Bekar	115	2,5255	2,902	0,034
	Evli	392	2,2872		
	Dul	5	2,2000		
	Boşanmış/Ayrı	12	1,9048		

Çizelge 10 incelendiğinde medeni duruma bağlı olarak plansız satın alma boyutlarının değerlendirilmesi için yapılan Anova testi sonucunda; plansız satın almanın anlık satın alma, içsel dürtülerle satın alma ve dışsal dürtülerle satın alma boyutları ile medeni durum arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında çıktığının belirlenmesi için Post-Hoc Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre medeni durumu bekar katılımcılarla evli, dul, boşanmış/ayrı katılımcılar arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Medeni durumu bekar olan katılımcıların ortalamalarının, anlık satın alma ($X: 2,66$), içsel dürtülerle satın alma ($X: 2,82$) ve dışsal dürtülerle satın alma ($X: 2,52$) boyutlarında, diğer medeni durumdaki katılımcıların ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre medeni durumu bekar olan katılımcıların, diğer meslek grubundakilere göre daha fazla anlık satın alma, içsel dürtülerle satın alma ve dışsal dürtülerle satın alma eğiliminde oldukları söylenebilir. Buna göre H_{2a5} , H_{2b5} , H_{2c5} hipotezleri kabul edilmiştir.

Katılımcıların mesleklerine göre plansız satın alma boyutlarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Analiz sonucunda mesleğe göre plansız satın alma boyutlarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Anlık satın alma ($0.857 > 0.05$), içsel dürtülerle satın alma ($0.057 > 0.05$), dışsal dürtülerle satın alma ($0.062 > 0.05$). Buna göre H_{2a6} , H_{2b6} , H_{2c6} hipotezleri reddedilmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı; tüketim tarzlarından planlı ve plansız satın almanın, kişilerin demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Yapılan faktör analizi sonucunda planlı satın alma ölçeği tek boyut olarak ele alınırken, plansız satın alma ölçeği ise “anlık satın alma”, “içsel dürtülerle satın alma” ve “dışsal dürtülerle satın alma” olmak üzere üç boyut olarak ele alınmıştır.

Araştırma bulguları, katılımcıların plansız satın alma boyutlarından içsel ve dışsal dürtülerle satın alma eğilimlerinin, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu bulgu, kadınların satın alma davranışlarında içsel dürtülerin daha etkili olduğunu ifade eden literatürdeki diğer çalışma sonuçlarıyla (McNeill & Venter, 2019: 327-335; Verplanken & Sato, 2011: 197-210) ve erkeklerin satın alma davranışlarında dışsal dürtülerin daha etkili olduğunu ifade eden çalışma sonuçlarıyla (Coley & Burgess, 2003: 282-295; Şen & Akdeniz Ar, 2021: 543-555) benzerdir. Buna göre, kadınların, erkeklere kıyasla daha çok içsel dürtülerle, erkeklerin de kadınlara kıyasla daha çok dışsal dürtülerle satın alma davranışına yöneldiği söylenebilir. Bununla birlikte literatür de satın alma davranışlarının cinsiyete göre farklılaşmadığını ve bireysel psikolojik faktörlerin daha etkili olduğunu öne süren çalışmalar da yer almaktadır (Dittmar, Long, & Bond, 2007: 334-361; Flugel & Banbury, 2014: 391-414). Bu durum, cinsiyetin tek başına belirleyici bir değişken olamayacağını, bağlam, kültür, ürün kategorisi ve bireysel farklılıkların da dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Araştırma bulgularına göre, planlı satın alma davranışının, yaş gruplarına göre anlamlı farklılıklar gösterdiği ve özellikle 60 yaş ve üzeri bireylerin diğer yaş gruplarına kıyasla daha planlı alışveriş yaptıkları tespit edilmiştir. Bu bulgu, literatürde yer alan bazı çalışmalarla desteklenmektedir. Öztürk & Yüksel (2021: 35-50), yaştan planlı alışveriş niyeti üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu, Van Rijn, (2023) ise yaşlı bireylerin tanıdık ürünlere yönelerek planlı satın alma davranışına daha yatkın olduklarını ortaya koymaktadır.

Araştırma bulgularına göre, planlı satın alma davranışı, bireylerin medeni durumlarına göre anlamlı farklılıklar göstermektedir. Özellikle boşanmış veya ayrı yaşayan bireylerin planlı satın alma eğilimlerinin, diğer medeni durum gruplarına kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sharma, Rana, Tripathi ve Kumar (2020: 1200-1207), çalışmalarında evli olmayan bireylerin satın alma kararlarında daha dikkatli ve planlı davrandığını ortaya koyması, bu bulguyu desteklemektedir. Bu durum, bireylerin yaşam koşulları ve ekonomik sorumluluklarındaki değişimle ilişkilendirilebilir.

Araştırma bulgularına göre, planlı satın alma davranışı, meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Özellikle ev hanımlarının, kamu personeli, işçi, esnaf, çiftçi, işsiz ve öğrenci gibi diğer meslek gruplarına kıyasla daha yüksek düzeyde planlı satın alma eğilimi sergiledikleri tespit edilmiştir. Bu bulgu, Shokr, El Zakie ve Al Zeky (2021: 989-1006) ile Obeidat ve arkadaşlarının (2018: 32-41) çalışmalarının sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Her iki çalışma da ev hanımlarının aile bireylerinin ihtiyaçlarına ve ev içi rollere bağlı olarak satın alma sürecinde planlı davrandıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, ev hanımlarının ev içi sorumlulukları doğrultusunda alışveriş öncesi planlama yapmaları, aile bütçesini gözetmeleri ve temel ihtiyaçlara odaklanmalarından kaynaklanabilir.

Araştırma bulgularına göre, içsel dürtülerle satın alma davranışı ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Özellikle 18-24 yaş aralığındaki bireylerin, diğer yaş gruplarına kıyasla, içsel dürtülerle satın alma eğilimlerinin, daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgular, yaştan dürtüsel satın alma davranışları üzerinde etkili olduğunu ortaya koyan önceki çalışmalarla (Dittmar, 2005: 204-213; Farrell, 2019: 45-55; Vicdan & Minor, 2015: 120-130) benzerdir. Bu durum, gençlerin duygusal dalgalanmalara daha açık

olmaları, kimlik arayışı içinde bulunmaları ve tüketim kültüründen daha fazla etkilenmeleriyle ilişkilendirilebilir. Gençler için alışveriş, çoğu zaman kimlik ifadesi ve duygusal tatmin aracı olarak işlev görmektedir.

Araştırma bulgularına göre, içsel dürtülerle satın alma ile katılımcıların eğitim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, önlisans mezunu bireylerin içsel dürtülerle satın alma ortalamaları, diğer eğitim düzeylerine sahip bireylerden daha yüksektir. Bu durum, önlisans düzeyindeki bireylerin alışveriş davranışlarında, duygusal ve içgüdüsel tepkilerle hareket etme eğilimlerinin daha fazla olduğunu göstermektedir. Literatürde düşük veya orta düzeyde eğitim almış bireylerin, plansız ve içsel dürtülerle satın alma eğilimlerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır (Rana & Tirthani, 2011: 79-90; Nadeem et al., 2017: 132-146; Gökcek & Yurtsever, 2022: 547-557; Türk, 2021: 215-228). Bu bulgular, çalışmamızın sonuçlarını desteklemektedir. Hejase ve arkadaşları (2018: 34-45) ise eğitim düzeyinin içsel dürtülerle satın alma davranışı üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını savunmuştur.

Araştırma bulgularına göre, plansız satın alma davranışlarının, anlık satın alma, içsel dürtülerle satın alma ve dışsal dürtülerle satın alma boyutları ile medeni durum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Özellikle bekar bireylerin diğer medeni durumdaki bireylere kıyasla, daha fazla plansız satın alma eğiliminde oldukları ortaya çıkmıştır. Literatürde, Özoğlu ve Bülbül (2017: 221-230) ile Akçay ve Özdemir (2018: 233-242), bekar bireylerin plansız satın alma eğilimlerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu çalışmamızın bulgularıyla örtüşmektedir. Adamczyk ve ark. (2020: 456-466) ile Otero-López ve ark. (2011: 772-776), evli bireylerin daha az anlık ve dürtüsel satın alma davranışı sergilediklerini tespit etmiş, Yılmaz (2019: 129-137) ise medeni durumun plansız satın alma davranışları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur.

Bu çalışmanın yalnızca Sivas ili ile sınırlandırılmış olması ve yöntem olarak tesadüfi olmayan kolayda örnekleme yönteminin kullanılmış olması, elde edilen bulguların genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalarda farklı illerin de dâhil edilmesi, hatta Türkiye genelini kapsayacak şekilde genişletilmesi, daha kapsamlı ve karşılaştırmalı sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Abbas, N. (2015). Impact of demographic factors on impulse buying behavior. *Journal of Business Studies*, 12(3), 70-80.
- Adamczyk, K., Rejdak, R., & Smardz, J. (2020). Impulse buying behavior and marital status: A comparative study. *Journal of Consumer Behavior*, 44(6), 456-466.
- Ajzen, I., (1991), "The Theory of Planned Behavior", *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211.

- Ajzen, I., (2015), Consumer attitudes and behavior: the theory of planned behavior applied to food consumption decisions. *Italian Review of Agricultural Economics*, 70(2), pp. 121-138.
- Ajzen, I., (2020), The theory of planned behavior: Frequently asked questions. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2(4), 314-324).
- Akçay, S., & Özdemir, N. (2018). Factors influencing impulsive buying behavior among young adults: The role of marital status and emotional factors. *Journal of Consumer Research*, 31(2), 233-242.
- Akman, İ., & Rehan, M. (2014). Online purchase behaviour among professionals: Effects of demographics. *International Journal of Marketing Studies*, 6(4), 85-95.
- Arslan, B., (2013), “Mağaza Atmosferi Unsurlarının Anlık Satın Almaya Etkisi: Fiziksel Mağaza ve Sanal Mağaza Karşılaştırması”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Arslan, N., “Demografik Faktörler Bağlamında Anlık Satın Alma Davranışındaki Farklılıklar”, *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2018, 2(2), ss. 57-75.
- Babin, B. J., Darden, W. R., & Griffin, M. (1994). Work and/or fun: Measuring hedonic and utilitarian shopping value. *Journal of Consumer Research*, 20(4), 644–656.
- Beatty, S. E., & Ferrell, M. E. (1998). Impulse buying: Modeling its precursors. *Journal of retailing*, 74(2), 169-191.
- Bucklin, R. E., & Lattin, J. M. (1991). A two-state model of purchase incidence and brand choice. *Marketing Science*, 10(1), 24-39.
- Cobb, C. J., & Hoyer, W. D. (1986). Planned versus impulse purchase behavior. *Journal of Retailing*, 62(4), 384-409.
- Coley, A., & Burgess, B. (2003). Gender differences in cognitive and affective impulse buying. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 7(3), 282-295.
- Çakır, F. ve Akel, G., (2020), Tüketim Yaklaşımları. Plansız (Anlık) Satın Alma. Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Çakmak, A.Ç ve Yurtsever, S., “Kredi Kartının Plansız Satın Alma Davranışına Etkisi: Karabük Üniversitesi Akademik Personeline Yönelik Bir Uygulama”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2012 Aralık, 1(10), ss. 45-72.
- Çelik, S., (2009), Hazsal ve Faydacı Tüketim, Derin Yayınları, İstanbul.
- Çetinkaya, Ö., “Planlanmış Davranış Teorisi Çerçevesinde Öğrencilerin Girişimci Olma Niyetlerinin İncelenmesi, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2014 Haziran, C:3, No: 1, ss. 31.

- Dittmar, H. (2005). Consumer choice and self-image in the purchasing decision. *Journal of Consumer Research*, 32(3), 204-213.
- Dittmar, H., Long, K., & Bond, R. (2007). When a better self is only a button click away: Associations between materialistic values, emotional and identity-related buying motives, and compulsive buying tendency online. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 26(3), 334-361.
- Dommermuth, L., Klobas, J., & Lappegard, T., (2011). Now or later? The theory of planned behavior and timing of fertility intentions. *Advances in life course research*, 16(1), 42-53.
- Eastman, J. K., Goldsmith, R. E., & Flynn, L. R. (1999). Status consumption in consumer behavior: Scale development and validation. *Journal of marketing theory and practice*, 7(3), 41-52.
- Erten, S., “Planlanmış Davranış Teorisi ile Uygulamalı Öğretim Metodu”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2002, 19(2), ss. 217-333.
- Farrell, A. (2019). Impulse buying in the modern age: An exploration of psychological triggers and behaviors. *Journal of Consumer Psychology*, 29(1), 45-55.
- Flugel, M., & Banbury, C. (2014). Understanding gender differences in impulse buying: An application of the theory of planned behavior. *Marketing Review*, 14(4), 391-414.
- Gökcek, T., & Yurtsever, M. (2022). The relationship between education level and impulsive buying behavior: An empirical analysis. *International Journal of Consumer Studies*, 28(4), 547-557.
- Hausman, A. (2000). A multi-method investigation of consumer motivations in impulse buying behavior. *Journal of consumer marketing*, 17(5), 403-426.
- Hejase, H. J., Hamdan, A. M., & Rahi, S. (2018). The impact of education on impulse buying behavior: A cross-cultural study. *Journal of International Consumer Studies*, 35(1), 34-45.
- Herabadi, A. (2003). *Consumer behavior: Demographic influences*. Jakarta Publishing.
- İslamoğlu, A. H., ve Altunışık, R., (2017), *Tüketici Davranışları*, (5. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul.
- İslamoğlu, A. H., ve Altunışık, R., (2017), *Tüketici Davranışları*, (5. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul.
- Kacen, J. J., & Lee, J. A. (2002). The influence of culture on consumer impulsive buying behavior. *Journal of consumer psychology*, 12(2), 163-176.
- Karagöz, Y. (2021). *Spss-amos-meta uygulamalı nicel-nitel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*, Nobel Yayıncılık.

- Karbasivar, A., & Yarahmadi, H. (2011). Evaluating effective factors on consumer impulse buying behavior. *Asian Journal of Business and Management Sciences*, 2(4), 174–181.
- Kocagöz, E., ve Dursun, Y., “Algılanan Davranışsal Kontrol, Ajzen’in Teorisinde Nasıl Konumlanır? Alternatif Model Analizleri”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2010, 12(19), ISSN: 1309-9132, ss. 139-152.
- Koç, E., (2016), “Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri Global ve Yerel Yaklaşım”, (7. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Kollat, D. T., & Willett, R. P. (1967). Customer impulse purchasing behavior. *Journal of marketing research*, 4(1), 21-31.
- Kuzudişli, B., (2012), *Mağaza İçerisinde Geçirilen Zamanla Plansız Satın Alma Arasındaki İlişki*, İstanbul.
- Küçük, E., “Planlanmış Davranış Teorisi Çerçevesinde Mali Müşavir (SMMM) Olma Niyetinin Altında Yatan Faktörlerin Analiz”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, 7(14), ss. 145-162.
- Kwon, C., & Jain, D. (2009). Multichannel shopping through nontraditional retail formats: Variety-seeking behavior with hedonic and utilitarian motivations. *Journal of Marketing Channels*, 16(3), 149–168.
- Lim, S. H., Lee, S. ve Kim, D. J. (2017). “Is Online Consumers’ Impulsive Buying Beneficial for E-Commerce Companies? An Empirical Investigation of Online Consumers’ Past Impulsive Buying Behaviors”, *Information Systems Management*, 34(1): 85-100.
- McNeill, L., & Venter, B. (2019). Identity, self-image and consumption: A study of fashion in a globalized world. *International Journal of Consumer Studies*, 43(4), 327-335.
- Nadeem, M., Khan, M. A., & Rauf, A. (2017). The influence of education on impulsive buying behavior in the retail industry. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 45(2), 132-146.
- Obeidat, B., Al-Debei, M. M., & Al-Zyoud, M. (2018). The impact of consumer self-control on impulsive buying behavior: The moderating role of materialism. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 45, 32-41.
- Odabaşı, Y., ve Barış, G., (2002), *Tüketici Davranışı*, (3. Baskı), MediaCat Yayınları, İstanbul.
- Otero-López, J. M., Pol, E. V., Bolaño, C. C., & Mariño, M. J. S. (2011). Materialism, life-satisfaction and addictive buying: Examining the causal relationships. *Personality and Individual Differences*, 50(6), 772–776.
- Özgüven Tayfun, N., “Market Alışverişlerinde Plansız Satın Alma Davranışında Demografik Farklılığı Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015, (34), ss. 87-94.

- Özoğlu, M. H., & Bülbül, S. (2017). The role of marital status in impulsive buying behavior. *Journal of Marketing Research*, 42(3), 221-230.
- Öztürk, S., & Yüksel, M. (2021). Tüketici karar sürecinde yaş faktörünün rolü: Planlı alışveriş davranışları üzerine bir araştırma. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 35-50.
- Rambi, F. M., Saerang, D. P. E., & Rumokoy, F. S. (2014). The influence of demographic factors on online shopping behavior. *Journal of Marketing Research*, 10(2), 110–120.
- Rana, N. P., & Tirthani, S. (2011). The role of education in impulse buying behavior: Insights from a developing market. *Journal of Business and Economic Research*, 30(5), 79-90.
- Richins, M. L. (1994). Valuing things: The public and private meanings of possessions. *Journal of consumer research*, 21(3), 504-521.
- Rook, D. W., & Fisher, R. J. (1995). Normative influences on impulsive buying behavior. *Journal of Consumer Research*, 22(3), 305–313.
- Rook, D.W., (1987), “The Buying Impulse”, *The Journal of Consumer Research*, Vol. 14, No. 2, pp. 189-199.
- Sharma, M., Rana, R., Tripathi, S., & Kumar, A. (2020). The study of impulse buying behavior in context with age, gender and marital status. *International Journal of Indian Psychology*, 8(4), 1200-1207.
- Shokr, F., El Zakie, S. M., & Al Zeky, H. (2021). Planned versus impulsive purchasing behavior: An empirical study of housewives in Egypt. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 49(7), 989-1006.
- Stern, H., (1962), *The Significance of Impulse Buying Today*. *Journal of Marketing* 26. Pp. 59-62.
- Şen, S., & Akdeniz Ar, A. (2021). Erkek tüketicilerin impulsif satın alma davranışlarının incelenmesi: Ürün türü ve satın alma nedeni etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 543-555.
- Tinne, W. S. (2010). Impulse purchasing: A literature overview. *ASA University Review*, 4(2), 65–73.
- Türk, R. (2021). The effect of education on impulsive consumer behavior: A study on Turkish consumers. *Journal of Consumer Studies*, 39(4), 215-228.
- Türk, Z., “Hedonik ve Faydacı Tüketim Eğiliminin Plansız Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2018, 9(16), ss. 853-878.
- Van Rijn, L. (2024, Aralık 19). How ageing changes consumer behaviour. RSM Discovery. <https://www.rsm.nl/discovery/2024/how-ageing-changes-consumer-behaviour/>

- Verplanken, B., & Herabadi, A. (2001). Individual differences in impulse buying tendency: Feeling and no thinking. *European Journal of personality*, 15(S1), S71-S83.
- Verplanken, B., & Sato, A. (2011). The psychology of impulse buying: An integrative self-regulation approach. *Journal of Consumer Policy*, 34, 197-210.
- Vicdan, A., & Minor, M. (2015). The relationship between age and impulse buying behavior: A study on young consumers in Turkey. *Journal of Consumer Studies*, 36(2), 120-130.
- Yılmaz, M. (2019). Impulsive buying and marital status: An empirical study. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 50, 129-137.

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE TÜKETİCİLERİN GÖNÜLLÜ SADE YAŞAM TERCİHİ¹

Yüksek Lisans Öğrencisi, Murat UZUN

İnönü Üniversitesi

murat_uzun_24@hotmail.com

Prof. Dr. Kahraman ÇATI

İnönü Üniversitesi

kahraman.cati@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7440-5436

Doktora Öğrencisi, Hasan DİLEK

İnönü Üniversitesi

hasandilek4425@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4495-8988

ÖZET

Bu araştırma, gönüllü sade yaşam tercihinin, bireylerin demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın evrenini, Sivas ilinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Veriler, çevrim içi anket yöntemiyle 524 katılımcıdan toplanmıştır. Çalışmada nicel araştırma yöntemi benimsenmiş ve elde edilen veriler SPSS 22 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilere frekans, faktör ve farklılık analizleri (t testi ve ANOVA) yapılmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda gönüllü sade yaşam ölçeği, “sade yaşam tutumu”, “sürdürülebilir kendine yeterlilik” ve “bilinçli tüketim” olmak üzere üç boyut olarak belirlenmiştir. Yapılan t testi sonucunda gönüllü sade yaşam boyutlarının cinsiyete göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. ANOVA analizi sonucunda, gönüllü sade yaşamın tüm boyutlarının, katılımcıların yaş, meslek, eğitim düzeyi, gibi demografik özelliklerine göre anlamlı farklılıklar gösterirken; gönüllü sade yaşamın, sade yaşam tutumu ve sürdürülebilir kendine yeterlilik boyutlarının, medeni duruma ve gelir düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Bu bulgular, gönüllü sade yaşam anlayışının, bireylerin demografik özelliklerine bağlı olarak farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dünya kaynaklarının hoyratça kullanılmasının ve çeşitli çevresel sorunlarının önüne geçebilmek için diğer faktörlerin yanında demografik özelliklerin de dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca, çevreyi korumak için yapılan çeşitli hukuki düzenlemeler ve sivil toplum kuruluşu faaliyetlerinin yanında gönüllü sade yaşamın özendirilmesi de önemli olacaktır. Gönüllü sade yaşamın tüketiciler tarafından benimsenmesi israfı önleyecek, çevre kirliliğinin azalmasını sağlayacak ve bireylerin daha mutlu yaşamalarını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gönüllü sade yaşam, sade yaşam tutumu, sürdürülebilir kendine yeterlilik, bilinçli tüketim.

¹ Bu çalışma Murat UZUN’un “Gönüllü Sade Yaşamın Tüketicilerin Planlı Ve Plansız Satın Alma Davranışına Etkisi” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

VOLUNTARY SIMPLE LIFE PREFERENCE OF CONSUMERS ACCORDING TO DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS

ABSTRACT

This study aims to examine whether voluntary simple living preference shows a significant difference according to the demographic characteristics of the individuals. The universe of the study consists of individuals aged 18 and over residing in Sivas province. Data were collected from 524 participants using an online survey method. Quantitative research method was adopted in the study and the obtained data were analyzed using SPSS 22 program. Frequency, factor and difference analyses (t test and ANOVA) were performed on the data. As a result of the factor analysis, the voluntary simple living scale was determined as three dimensions: “simple living attitude”, “sustainable self-sufficiency” and “conscious consumption”. As a result of the t test, it was determined that the voluntary simple living dimensions did not differ according to gender. As a result of the ANOVA analysis, while all dimensions of voluntary simple living showed significant differences according to the demographic characteristics of the participants such as age, occupation, and education level, it was determined that the simple living attitude and sustainable self-sufficiency dimensions of voluntary simple living showed significant differences according to marital status and income level.

This findings reveal that the understanding of voluntary simple living varies depending on the demographic characteristics of individuals. Therefore, in order to prevent the reckless use of world resources and various environmental problems, demographic characteristics should be taken into consideration along with other factors. In addition, encouraging voluntary simple living will be important in addition to various legal regulations and civil society organization activities to protect the environment. The adoption of voluntary simple living by consumers will prevent waste, reduce environmental pollution and enable individuals to live happier lives.

Keywords: Voluntary simple living, simple living attitude, sustainable self-sufficiency, conscious consumption.

1.GİRİŞ

Günümüzde tüketim, yalnızca ihtiyaçları karşılamaya yönelik olmaktan çıkarak haz arayışı ve sosyal statüye dayalı bir yapıya dönüşmüştür. İlk zamanlar tüketim daha çok temel ihtiyaçlara yönelikti ve çevresel zarar bugünkü kadar belirgin değildi (Şimşek, 2021; 45-59). Ancak sanayi devrimi, teknolojik gelişmeler ve küreselleşme, tüketim alışkanlıklarında köklü değişimlere yol açmış; bu değişim doğal kaynaklar üzerinde ciddi baskılar oluşturmuştur (Jackson, 2009; 23-58).

Tüketim, bireylerin istek ve ihtiyaçlarını karşılama süreci olarak tanımlanabilir (Kotler & Armstrong, 2020; 118-140). Modern birey için tüketim; kısa süreli mutluluk, güncel trendlere uyum sağlama ve statü göstergesi olma gibi anlamlar taşımaktadır. Bu nedenle birçok kişi, sahip olduğu imkânların ötesine geçerek tüketim yoluyla mutluluğu ve değer görmeyi aramaktadır. Ancak ihtiyaç duyulmayan ürünlerin sürekli üretilmesi ve her yeni ürünün bir öncekini geçersiz kılması, tatminsizlik duygusunu artırmakta, bireyleri mutsuz ve dengesiz hale getirmektedir (Aytaç, 2006; 29). Ürünler artık yalnızca ihtiyaçları karşılamamakta, yeni ihtiyaçlar oluşturarak, bireylerin psikolojik ve fiziksel bütünlüğünü zedelemektedir. Bu sınırsız tüketim alışkanlığı, doğanın kendini yenileme kapasitesini aşındırmakta, ekosistemin kendini onarma gücünü neredeyse tamamen yok etmektedir. Doğal kaynakların sürdürülemez şekilde tüketilmesi, gelecek nesillerin yaşanabilir bir çevrede yaşama hakkını tehdit etmektedir (Topçu, 2013; 1-2).

Bu sorunların önüne geçebilmek için bireylerin yaşam biçimlerini yeniden değerlendirmesi ve “Gönüllü Sade Yaşam” yaklaşımını benimsemesi kaçınılmazdır. Bu yaklaşım; maddi sadelik, kendine yeterlik, doğaya duyarlılık, insan ölçeğinde yaşam ve bireysel gelişim olmak üzere beş temel değere dayanır. Bu değerler çerçevesinde sürdürülen bir yaşam, çevresel ve bireysel sorunlara çözüm olma potansiyeline sahiptir (Peyer vd., 2017; 38). Gönüllü sade yaşam, bireylere gerçek mutluluğun sade bir yaşamda ve doğayla uyum içinde bulunabileceğini gösterir. Bu anlayış yaygınlaştıkça, toplum genelinde doğaya saygılı, sağlıklı ve bilinçli bireylerden oluşan bir yaşam kültürü gelişecektir (McGouran & Prothero, 2016; 193).

Günümüzde gönüllü sadelik anlayışı, bazen yoksullukla karıştırılarak eleştirilmektedir. Bu eleştiriler, gönüllü sadeliğin bireyin ekonomik durumunu olumsuz etkilediği ve sosyal ilişkilerden kopmasına yol açtığı varsayımına dayanmaktadır. Ancak gönüllü sadelik, bireyin sadece gerçek ihtiyaçları doğrultusunda tüketim yapmasını savunur ve geri dönüşüm, yeniden kullanım gibi sürdürülebilirlik prensiplerine değer verir. Bu yaşam biçimi, tüketimin tamamen reddedilmesinden ziyade, anlamlı, ölçülü ve sorumlu tüketimi teşvik eder (Elgin, 1993; 45-52; Alexander, 2011; 145-160; McDonald, 2015; 25-40). Gönüllü sadelik anlayışı, bireyin sadece bir “tüketici” kimliğiyle yaşamasını, çevresindeki doğal güzelliklere kayıtsız kalmasını, insan ilişkilerinde giderek yalnızlaşmasını ve insani değerlerden uzaklaşmasını eleştirmektedir. Gönüllü sadelik, bireylerin yaşamlarını sorgulamalarını ve bilinçli tercihler yapmalarını önerir. Mevcut tüketim odaklı sistem, sürekli harcamayı hayatın merkezine yerleştirirken; gönüllü sadelik, bireyin kendine, çevresine ve topluma dair farkındalığını artırmayı hedefler (Banger, 2010’dan akt. Buğday, 2015; 50). Bireylerin cinsiyeti ve eğitim seviyesi, kişisel özellikleri, inanç ve tutumları, yaşadığı ortam ve sahip oldukları kültür, maddi durum, gibi demografik

özellikleri, gönüllü sadelik anlayışı üzerinde oldukça etkilidir (Bayburt, 2019). Bu bağlamda araştırma, gönüllü sade yaşam tercihinin, bireylerin demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemeyi amaçlamaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Tüketim, bireylerin gereksinimlerini karşılaması olarak tanımlansa da, içinde bulunduğumuz yüzyılda bu kavramın anlamı çok daha genişlemiştir. Günümüzde tüketim, yalnızca temel ihtiyaçların karşılanması değil; aynı zamanda istek ve arzuların tatmini, kimlik oluşturma, sosyal statü kazanma ve toplumda kabul gören bir grubun simgesi olma işlevlerini de üstlenmektedir. Tüketim odaklı bir çağda yaşadığımız için, bireyler ihtiyaçlarının çok ötesinde tüketim yapma baskısı altında yaşamlarını sürdürmektedir. Bu durum, sadece maddi nesnelerin değil, aynı zamanda manevi ve soyut değerlerin de tüketilmesine yol açmaktadır (Bauman, 2006: 53). Bu bağlamda, modern toplumlarda artan tüketim alışkanlıkları, çevresel sorunlar, bireysel tatminsizlik ve psikolojik stres gibi birçok olumsuz sonucu beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, bireylerin yaşam kalitesini artırmak, sürdürülebilir çevreyi korumak ve manevi doyumu sağlamak amacıyla gönüllü sade yaşam tarzını benimsemeleri önem kazanmaya başlamıştır (Schumacher, 1973: 45; Elgin, 1993: 22).

Gönüllü sade yaşam kavramı ile ilgili yapılan tanımlamalar incelendiğinde: Richard Gregg tarafından 1936'da "bireyin yaşamında anlamlı olmayan mallar yığını yok eden, dürüst, sade, samimi bir hayat felsefesi" (Argan vd., 2012: 205) olarak tanımlarken, Iwata (1997), gönüllü sadeliği "Materyal bağımlılığını en aza indirmeyi amaçlayan, düşük tüketimli yaşam tarzı" şeklinde tanımlamıştır. Barton (1981: 244) ise, gönüllü sadeliği tanımlarken Iwata'nın materyal bağımlılığını en aza indirilmeli görüşüne ek olarak günlük faaliyetler de, tüketim için tüketenin kontrolünün en üst seviyeye getirmeye odaklı bir yaşam biçimi olarak tanımlamıştır. Özgül (2010: 119), gönüllü sadeliği bireylerin kendi tutum ve davranışları doğrultusunda şekillendirdikleri bir yaşam biçimi olarak tanımlamaktadır. Bu anlayış, bireyin herhangi bir zorlama olmaksızın, çevresel sorumluluk bilinciyle sade bir yaşam tarzını gönüllü olarak benimsemesini ifade eder. Dudu (2011: 10), gönüllü sadeliği bireylerin kendi iradeleriyle seçtikleri bir yaşam biçimi olarak tanımlar ve bu tercihin en anlamlı yönünün, zorunluluk yerine bilinçli bir karar oluşu olduğunu belirtir. Her ne kadar günümüzde sade yaşama yönelimin maddi yetersizliklerden kaynaklandığı düşünülse de, bu yaşam felsefesini benimseyen bireyler, ekonomik sebeplerden çok, bilinçli bir tercihle tüketimden uzak durmayı amaçlamaktadır.. Sırım (2006: 106), gönüllü sadeliğe daha farklı bir değerlendirme yaparak: "Gönüllü sadelik için daha az çalışarak, daha az tüketerek, daha fazla boş vakit birey için daha önemli faaliyetlerde bulunma imkanı sunar" tanımı ile bireyin yaşamında zaman ve meşguliyet açısından yer açılacağı ve dolayısıyla bu oluşan zaman dilimlerini daha kıymetli uğraşlar ile değerlendirebileceği vurgusu ile yapılan tanımlamalara farklı bir bakış açısı ile katkı sağlamıştır.

Elgin ve Mitchell'e (1977: 4) göre, gönüllü sade yaşam felsefesi belirli gruplara özgü bir tercih olmayıp, farklı sosyo-demografik özelliklere sahip bireyler tarafından da benimsenebilmektedir. Bireylerin yaşadıkları çevreye duyarlılık göstermeleri, tüketim alışkanlıklarını sorgulamaları ya da tutumlu yaşama yönelimleri gibi etkenler, gönüllü sadeliği

bir yaşam tarzı hâline getirmelerinde etkili olmuştur. Bu yaşam tarzı, yalnızca bireysel bir tercih değil; aynı zamanda önemli bir toplumsal olguyu da içinde barındırmakta ve toplumun geniş kesimlerince değerli görülmektedir. Bayburt (2019: 21), Elgin ve Mitchell'in gönüllü sadelik için yaptığı tanıma ilaveten maddi gücü iyi olan ya da iyi olmayan, yaşadığı çevreye karşı duyarlı olan, iktisatlı harcama yaparak tasarruf sağlamak isteyen, saadetin satın alınarak sahip olunamayacağını bilen, şuurlu her kesimden tüketicinin bu akımı içselleştirmesinin olasılığına değinmiştir. Gönüllü sade yaşam kavramının bireyler için farklı anlamlara geldiğini, kavramın net ve kesin bir tanımı olmadığını belirtmiştir. Kişilerin inanç ve tutumları, yaşadığı ortam ve sahip oldukları kültür, maddi durumu, cinsiyeti ve eğitim seviyesi gibi faktörlerin sadelik anlayışını ortaya koyacağını dile getirmiştir.

Literatürde gönüllü sade yaşamın, cinsiyete, yaşa, mesleğe, eğitim durumuna, medeni duruma ve gelir seviyesine göre (Yılmaz, 2019: 89-95; Şimşek & Kurnaz, 2021: 43-48; Arslan & Demir, 2020: 75-90; Kaya & Demirtaş, 2020: 65-80) farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılan çalışmalar yer almaktadır. Bunun yanı sıra literatürde gönüllü sade yaşamın cinsiyete, eğitim durumuna ve medeni duruma (Popescu vd., 2022: 77-78; Cengiz & Torlak, 2021: 119-131), yaşa (Popescu vd., 2022: 77-78; Tanrıverdi & Karakaş, 2023: 1222-1230), gelir seviyesine (Elgin & Mitchell, 1977: 17) ve mesleğe göre (Popescu vd., 2022: 1889; Kraisornsuthasinee & Swierczek, 2018: 80-95), farklılık göstermediği sonucuna ulaşılan çalışmalar da yer almaktadır. Bu kapsamda çalışma da gönüllü sade yaşamın, tüketicilerin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi amaçlanmıştır.

3. YÖNTEM

3.1 Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Bu çalışmada amaç, gönüllü sade yaşam anlayışının, bireylerin demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Bu amaçla çalışmada, gönüllü sade yaşam anlayışının, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir seviyesi, meslek ve medeni durum gibi demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

Günümüzde artan çevresel sorunlar, doğal kaynakların hızlı tüketimi ve bireysel israfın yaygınlaşması, daha sade ve bilinçli yaşam pratiklerinin önemini artırmaktadır. Bu kapsamda, gönüllü sade yaşam anlayışının, bireylerin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin araştırılması ve bu araştırma sonucunda elde edilecek bulguların, hem gönüllü sadelik temelli yaşam biçimlerinin desteklenmesi yoluyla çevresel problemlerin azaltılmasına ve bireylerin yaşam kalitelerinin artırılmasına, hem de sürdürülebilirlik politikalarının geliştirilmesine yönelik çeşitli stratejilere zemin oluşturması beklenmektedir.

3.2 Veri Toplama Yöntemi

Araştırma kapsamında veriler çevrimiçi anket tekniğiyle toplanmıştır. Araştırma verileri toplanmadan önce anket uygulaması için İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etik Kurulu Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 13/11/2024 tarih ve 15 sayılı" etik kurulu kararıyla onay alınmıştır. Veriler etik kurulu onayından sonra çevrimiçi olarak toplanmıştır.

3.3 Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılmak üzere hazırlanan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ankete katılan katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde katılımcıların gönüllü sade yaşam algılarına yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır. Bu kapsamda araştırmada daha önceden geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçekler kullanılmıştır. Ölçekler 5’li Likert tipindedir. Ölçekte yer alan değerler; (1) Kesinlikle katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle katılıyorum şeklindedir.

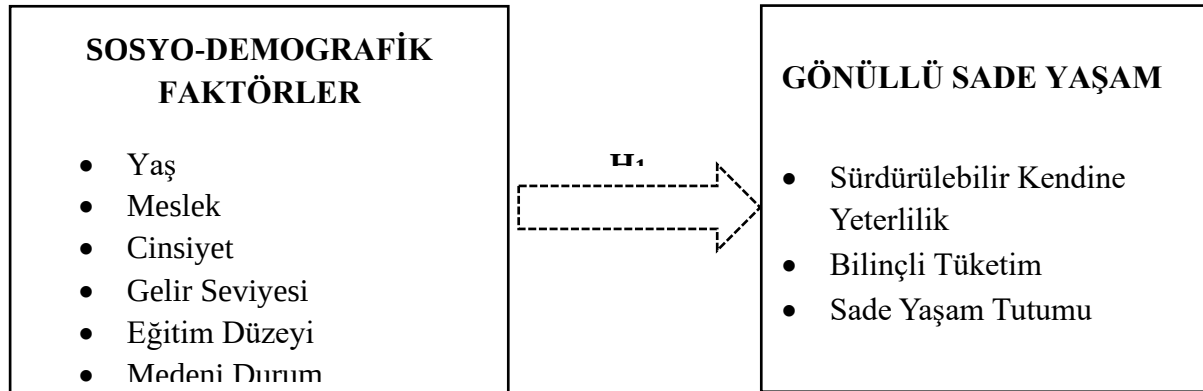
Araştırmada Bayat ve Sezer (2018) tarafından geliştirilen, geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş, gönüllü sade yaşam ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, araştırmanın amacına uygun olarak düzenlenmiş ve çalışmaya uyarlanmıştır.

3.4 Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma kapsamında Sivas İl’inde ikamet eden on sekiz yaş üzeri kişilerden 05.12.2024-19.12.2024 tarihleri arasında çevrimiçi anket tekniğiyle veriler toplanmıştır. Verilerin toplanmasında evrenin tamamını incelemek, maliyet ve zaman açısından zor olduğundan, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Örneklem büyüklüğünü hesaplanmada Sekaran tarafından geliştirilen örneklem büyüklüğü tablosundan faydalanılmıştır. Bu tabloya göre evreni 100.000 ve daha fazla olan bir araştırma için 384 kişi örneklem büyüklüğünü temsil etmede yeterlidir (Karagöz, 2021, s. 232). Bu kapsamda çevrimiçi anket formu aracılığıyla 524 kişiden veri toplanmıştır.

3.5 Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Gönüllü sade yaşamın tüketicilerin demografik özelliklerine göre etkisini inceleyen araştırma modeli Görsel 1’de gösterilmiştir.

Görsel 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın Hipotezleri;

Bu araştırmanın değişkenleri ile ilgili oluşturulan hipotezlere aşağıda sırasıyla yer verilmiştir;

H₁: Gönüllü sade yaşam demografik faktörlere göre farklılık göstermektedir.

H_{1a}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sürdürülebilir kendine yeterlilik demografik faktörlere göre farklılık göstermektedir.

H_{1a1}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sürdürülebilir kendine yeterlilik yaşa göre farklılık göstermektedir.

H_{1a2}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sürdürülebilir kendine yeterlilik cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H_{1a3}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sürdürülebilir kendine yeterlilik gelir seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H_{1a4}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sürdürülebilir kendine yeterlilik eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H_{1a5}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sürdürülebilir kendine yeterlilik medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H_{1a6}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sürdürülebilir kendine yeterlilik mesleğe göre farklılık göstermektedir.

H_{1b}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından bilinçli tüketim demografik faktörlere göre farklılık göstermektedir.

H_{1b1}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından bilinçli tüketim yaşa göre farklılık göstermektedir.

H_{1b2}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından bilinçli tüketim cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H_{1b3}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından bilinçli tüketim gelir seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H_{1b4}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından bilinçli tüketim eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H_{1b5}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından bilinçli tüketim medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H_{1b6}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından bilinçli tüketim mesleğe göre farklılık göstermektedir.

H_{1c}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sade yaşam tutumu demografik faktörlere göre farklılık göstermektedir.

H_{1c1}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sade yaşam tutumu yaşa göre farklılık göstermektedir.

H_{1c2}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sade yaşam tutumu cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H_{1c3}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sade yaşam tutumu gelir seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H_{1c4}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sade yaşam tutumu eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H_{1c5}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sade yaşam tutumu medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H_{1c6}: Gönüllü sade yaşam boyutlarından sade yaşam tutumu mesleğe göre farklılık göstermektedir.

3.6 Verilerin Analizi ve Bulgular

Çalışmaya katılanların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, meslek, ikamet durumu, aylık gelir gibi demografik özellikleri ile ilgili sonuçlar çizelge 1’de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	267
	Kadın	257
	Toplam	524
Yaş	18 - 24	115
	24 - 44	298
	45 - 59	98
	60 ve üstü	13
	Toplam	524
Medeni Durum	Bekar	115
	Evli	392
	Dul	5
	Boşanmış / Ayrı	12
	Toplam	524
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	9
	Ortaöğretim	12
	Lise	59
	Önlisans	54
	Lisans	277
	Lisansüstü	113
	Toplam	524
Meslek	Ev Hanımı	50
	Kamu Personeli	327
	İşçi	57
	Esnaf	30
	Çiftçi	4
	İşsiz	16
	Öğrenci	40
	Toplam	524
İkamet Durumu	İl	423
	İlçe	85
	Kasaba	1
	Köy	15
	Toplam	524
	17.000 - 25.000 TL	108
	25.001 - 35.000 TL	34

Aylık Gelir	35.001 - 45.000 TL	115	21.9
	45.001 - 60.000 TL	212	40.5
	60.001 TL ve üstü	55	10.5
	Toplam	524	100

3.6.1 Faktör Analizi

Açımlayıcı faktör analizi, birden fazla değişken arasındaki ilişkiyi inceleyerek, gruplandırmak suretiyle daha az sayıda, yeni ve anlamlı değişkenler elde edilmesidir (Karagöz, 2021: 104). Bu çalışmada kullanılan ölçekler, daha önce geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiş ölçekler olsa da, çalışma kapsamında bazı ifadeler de uyarlama yapıldığından dolayı açımlayıcı faktör analizinin yapılması gerekli görülmüştür.

Ölçeklerin faktör analizi yapmak için uygunluğunu belirlemek için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett testi uygulanmıştır. Gönüllü sade yaşam ölçeğine yapılan KMO ve Bartlett's testleri sonucu KMO değeri 0.936, Bartlett's değeri ise 0,000 çıkmıştır. KMO değerinin yüksek çıkmış olması, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2021, s. 107). Gönüllü sade yaşam ölçeğine ilişkin yapılan faktör analizi sonuçları Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2. Gönüllü Sade Yaşam Faktör Analizi Sonuçları

Gönüllü Sade Yaşam	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans
1. Faktör: Sade Yaşam Tutumu			
Param olsa bile, sade bir hayat benim için en mutluluk verici hayattır.	0,830	9,613	48,067
Sade hayat sayesinde kendime yeterli zaman ayırabilirim.	0,819		
Sade hayat sayesinde etrafımdaki insanlara yeterli zaman ayırabilirim.	0,796		
Param olsa bile, sade bir hayat benim için en rahat hayattır.	0,773		
Param olsa bile, gösteriş yerine sade yaşamayı isterim.	0,702		
Sade bir hayat yaşamaya çalışırım.	0,548		
Maddi zenginlikten ziyade zihinsel gelişim ve tatmin ile ilgilenirim.	0,411		
2. Faktör: Sürdürülebilir Kendine Yeterlilik			
Mümkün olduğunca her konuda kendi kendime yeterli olmak isterim.	0,794	1,454	7,268
Bugün olmasa da gelecekte mümkün olduğunca kendi kendime yetebilecek bir yaşam kurmak isterim.	0,747		
Alışveriş yaparken uzun süre kullanacağım eşyaları tercih ederim.	0,653		
Satın aldığım eşyaları mümkün olduğunca uzun süre kullanmaya çalışırım.	0,624		
Gelecekte gıda ihtiyacımı kendi üretimimle karşılamak isterim.	0,607		
Eski bir şeyi kullanılabildiği sürece kullanmaya devam ederim.	0,597		

İnsanların beni maddi varlıklarım ile değil de sahip olduğum manevi değerlere (erdem, dürüstlük, bilgi, vb.) göre değerlendirmesini isterim.	0,566		
İnsanlara maddi varlıklarımı göstermek yerine sahip olduğum değerleri (erdem, dürüstlük, bilgi, vb.) göstermeye çalışırım.	0,560		
Alışveriş yaparken alacağım eşyaları insanların nasıl değerlendireceği değil de bana ne katacağını önemserim.	0,477		
3. Faktör: Bilinçli Tüketim			
Bir ürünün benim için gerekli olup olmadığına ciddi bir şekilde düşünerek karar veririm.	0,763	1,361	6,804
Param olsa bile, bir şeyleri aniden satın almak prensibim değildir.	0,705		
Param olsa bile, gerekli olmayan eşyaları satın almamaya çalışırım.	0,670		
Fazla eşyaya sahip olmak, benim için konfor ve rahatlık anlamına gelmez.	0,486		
KMO Testi ve Bartlett Küresellik Testi			
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.			0.936
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	6886.596	
	df	190	
	Sig.	0,000	
Yükleme değeri %40'ın altında kalan değişkenler, analiz kapsamı dışında bırakılmıştır.			

Faktör analizinde, Kaiser normalleştirilmesi esas alınarak özdeğeri 1'in üzerinde olan faktörler analize dahil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda gönüllü sade yaşama ilişkin ölçeğin üç faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Analiz neticesinde açıklanan toplam varyans oranı %62,139 olarak hesaplanmıştır. Bu oranın %50'nin üzerinde olması kabul edilebilir olduğunu göstermektedir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019: 301). Katılımcıların gönüllü sade yaşam algılarının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği 524 kişiden elde edilen veri üzerinden araştırılmıştır. Bu amaçla yapılan T Testi sonuçları Çizelge 3'de yer almaktadır.

Çizelge 3. Katılımcıların T Testi Sonuçları (Cinsiyet)

Değişkenler	Cinsiyet	N	Ort.	S.S.	t	df	p
Sade Yaşam Tutumu	Erkek	267	4,065	0,814	0,517	522	0,605
	Kadın	257	4,030	0,743			
Sürdürülebilir Kendine Yeterlilik	Erkek	267	4,176	0,745	-0,084	522	0,933
	Kadın	257	4,182	0,643			
Bilinçli Tüketim	Erkek	267	3,943	0,832	1,531	522	0,126

Çizelge 3’de yer alan T Testi sonuçlarına göre, katılımcıların gönüllü sade yaşam algısı alt boyutlarının cinsiyetine göre farklılaşmadığı görülmektedir. Buna göre H_{1a2} , H_{1b2} ve H_{1c2} hipotezleri reddedilmiştir.

Çizelge 4. Katılımcıların Yaşına Göre Gönüllü Sade Yaşam Boyutlarını Değerlendirmeleri ile İlgili “Anova” Testi

	Yaş	N	Mean (X)	F	Sig
Sade Yaşam Tutumu	18-24	42	3,5204	7,690	0,000
	25-44	350	4,0690		
	45-59	116	4,1613		
	60 ve üzeri	16	4,1518		
Sürdürülebilir Kendine Yeterlilik	18-24	42	3,6640	8,986	0,000
	25-44	350	4,2375		
	45-59	116	4,1753		
	60 ve üzeri	16	4,2778		
Bilinçli Tüketim	18-24	42	3,4702	4,283	0,005
	25-44	350	3,9164		
	45-59	116	3,9332		
	60 ve üzeri	16	4,0781		

Çizelge 4 incelendiğinde yaşa bağlı olarak gönüllü sade yaşam boyutlarının değerlendirilmesi için yapılan Anova testi sonucunda; gönüllü sade yaşamın tüm boyutları ile yaş arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Post-Hoc Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre, 18-24 yaş aralığındakilerle, 25-44, 45-59 ve 60 üzeri yaş gruplarındaki katılımcılar arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Sade yaşam tutumu boyutunda 45-59 yaş aralığındakilerin ortalamasının (X: 4,16), diğer yaş gruplarının ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre 45-59 yaş aralığındaki katılımcılar, diğer yaş gruplarındaki katılımcılara göre daha fazla sade yaşam eğiliminde oldukları söylenebilir. Sürdürülebilir kendine yeterlilik boyutunda 25-44 yaş aralığındaki katılımcıların ortalamasının (X: 4,23), diğer yaş gruplarının ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre 25-44 yaş aralığındaki katılımcılar, diğer yaş gruplarındaki katılımcılara göre daha fazla sürdürülebilir kendine yeterlilik eğiliminde oldukları söylenebilir. Bilinçli tüketim boyutunda ise 60 ve üzeri yaş aralığındaki katılımcıların ortalamasının (X: 4,07), diğer yaş gruplarının ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre 60 yaş ve üzeri katılımcıların, diğer yaş gruplarındaki katılımcılara göre daha fazla bilinçli tüketim eğiliminde oldukları söylenebilir. Buna göre H_{1a1} , H_{1b1} , H_{1c1} hipotezleri kabul edilmiştir.

Çizelge 5. Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Gönüllü Sade Yaşam Boyutlarını Değerlendirmeleri ile İlgili “Anova” Testi

	Eğitim Durumu	N	Mean (X)	F	Sig
Sade Yaşam Tutumu	İlköğretim	9	4,3810	1,479	0,195
	Ortaöğretim	12	4,0238		
	Lise	59	4,1525		
	Önlisans	54	3,9603		

	Lisans	277	3,9876		
	Lisansüstü	113	4,1593		
Sürdürülebilir Kendine Yeterlilik	İlköğretim	9	4,2693	1,358	0,239
	Ortaöğretim	12	4,3148		
	Lise	59	4,2203		
	Önlisans	54	3,9774		
	Lisans	277	4,1697		
	Lisansüstü	113	4,2527		
Bilinçli Tüketim	İlköğretim	9	4,1944	2,354	0,040
	Ortaöğretim	12	4,1458		
	Lise	59	3,9492		
	Önlisans	54	3,6204		
	Lisans	277	3,8574		
	Lisansüstü	113	4,0133		

Çizelge 5 incelendiğinde eğitim durumuna bağlı olarak gönüllü sade yaşam boyutlarının değerlendirilmesi için yapılan Anova testi sonucunda; gönüllü sade yaşamın bilinçli tüketim boyutu ile eğitim durumu arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Post-Hoc Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre eğitim düzeyi ilköğretim olanlarla, ortaöğretim, lise, önlisans, lisans ve lisansüstü olanlar arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Bilinçli tüketim boyutunda eğitim düzeyi ilköğretim olanların ortalamasının ($X: 4,19$), diğer eğitim düzeyinde olan katılımcıların ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre eğitim düzeyi ilköğretim olan katılımcıların, diğer eğitim düzeyindeki katılımcılara göre daha fazla bilinçli tüketim eğiliminde oldukları söylenebilir. Buna göre H_{1a4} , hipotezi kabul edilirken, H_{1b4} , H_{1c4} hipotezleri reddedilmiştir.

Çizelge 6. Katılımcıların Gelir Seviyesine Göre Gönüllü Sade Yaşam Boyutlarını Değerlendirmeleri ile İlgili “Anova” Testi

	Gelir Seviyesi	N	Mean (X)	F	Sig
Sade Yaşam Tutumu	17.000-25.000 TL	108	3,8492	3,575	0,007
	25.001-35.000 TL	34	4,3235		
	35.001-45.000 TL	115	4,1590		
	45.001-60.000 TL	212	4,0613		
	60.001 TL ve üstü	55	3,9844		
Sürdürülebilir Kendine Yeterlilik	17.000-25.000 TL	108	3,9949	4,136	0,003
	25.001-35.000 TL	34	4,4183		
	35.001-45.000 TL	115	4,2696		
	45.001-60.000 TL	212	4,2191		
	60.001 TL ve üstü	55	4,0485		
Bilinçli Tüketim	17.000-25.000 TL	108	3,7500	2,162	0,072
	25.001-35.000 TL	34	4,1838		
	35.001-45.000 TL	115	3,9196		
	45.001-60.000 TL	212	3,9186		
	60.001 TL ve üstü	55	3,8045		

Çizelge 6 incelendiğinde gelir seviyesine bağlı olarak gönüllü sade yaşam boyutlarının değerlendirilmesi için yapılan Anova testi sonucunda; gönüllü sade yaşamın sade yaşam tutumu ve sürdürülebilir kendine yeterlilik boyutu ile gelir seviyeleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Post-Hoc Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre 17.000-25.000 TL gelir seviyesindekilerle, diğer gelir seviyesindekiler arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Sade yaşam tutumu boyutunda 25.001-35.000 TL gelir seviyesine sahip kişilerin ortalamasının ($X: 4,32$), diğer gelir seviyelerindeki kişilerin ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre 25.001-35.000 TL gelir seviyesinde olan katılımcıların, diğer gelir seviyesindeki katılımcılara göre daha fazla sade yaşam tutumu eğiliminde oldukları söylenebilir. Sürdürülebilir kendine yeterlilik boyutunda 25.001-35.000 TL gelir seviyesine sahip kişilerin ortalamasının ($X: 4,41$), diğer gelir seviyelerindeki kişilerin ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre 25.001-35.000 TL gelir seviyesinde olan katılımcıların, diğer gelir seviyesindeki katılımcılara göre daha fazla sürdürülebilir kendine yeterlilik eğiliminde oldukları söylenebilir. Buna göre H_{1a3} , H_{1c3} hipotezleri kabul edilirken, H_{1b3} hipotezi reddedilmiştir.

Çizelge 7. Katılımcıların Medeni Durumuna Göre Gönüllü Sade Yaşam Boyutlarını Değerlendirmeleri ile İlgili “Anova” Testi

	Gelir Seviyesi	N	Mean (X)	F	Sig
Sade Yaşam Tutumu	Bekar	115	3,7839	6,546	0,000
	Evli	392	4,1112		
	Dul	5	4,5143		
	Boşanmış/Ayrı	12	4,3214		
Sürdürülebilir Kendine Yeterlilik	Bekar	115	3,9681	4,913	0,002
	Evli	392	4,2324		
	Dul	5	4,2444		
	Boşanmış/Ayrı	12	4,4259		
Bilinçli Tüketim	Bekar	115	3,6674	3,943	0,008
	Evli	392	3,9503		
	Dul	5	4,2500		
	Boşanmış/Ayrı	12	3,8750		

Çizelge 7 incelendiğinde medeni duruma bağlı olarak gönüllü sade yaşam boyutlarının değerlendirilmesi için yapılan Anova testi sonucunda; gönüllü sade yaşamın sade yaşam tutumu ve sürdürülebilir kendine yeterlilik boyutu ile medeni durum arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Post-Hoc Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre bekar katılımcılarla evli, dul, boşanmış/ayrı kişiler arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Sade yaşam tutumu boyutunda medeni durumu dul olanların ortalamasının ($X: 4,51$), diğer medeni durumdakilerin ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre medeni durumu dul olan katılımcıların, diğer medeni durumdaki katılımcılara göre daha fazla sade yaşam tutumu eğiliminde oldukları söylenebilir. Sürdürülebilir kendine yeterlilik boyutunda medeni durumu dul olanların ortalamasının ($X: 4,42$), diğer medeni durum

seviyelerindekilerin ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre medeni durumu dul olan katılımcıların, diğer medeni durumdaki katılımcılara göre daha fazla sürdürülebilir kendine yeterlilik eğiliminde oldukları söylenebilir. Buna göre H_{1a5} , H_{1c5} hipotezleri kabul edilirken, H_{1b5} hipotezi reddedilmiştir.

Çizelge 8. Katılımcıların Mesleğine Göre Gönüllü Sade Yaşam Boyutlarını Değerlendirmeleri ile İlgili “Anova” Testi

	Gelir Seviyesi	N	Mean (X)	F	Sig
Sade Yaşam Tutumu	Ev hanımı	50	4,1829	4,971	0,000
	Kamu personeli	327	4,1123		
	İşçi	57	4,0827		
	Esnaf	30	4,0333		
	Çiftçi	4	3,8929		
	İşsiz	16	3,6339		
	Öğrenci	40	3,4964		
Sürdürülebilir Kendine Yeterlilik	Ev hanımı	50	4,4044	5,478	0,000
	Kamu personeli	327	4,2260		
	İşçi	57	4,1715		
	Esnaf	30	4,1111		
	Çiftçi	4	3,8333		
	İşsiz	16	4,0694		
	Öğrenci	40	3,6528		
Bilinçli Tüketim	Ev hanımı	50	4,1350	3,772	0,001
	Kamu personeli	327	3,8861		
	İşçi	57	4,0570		
	Esnaf	30	3,9083		
	Çiftçi	4	3,9375		
	İşsiz	16	3,7813		
	Öğrenci	40	3,3938		

Çizelge 8 incelendiğinde mesleğe bağlı olarak gönüllü sade yaşam boyutlarının değerlendirilmesi için yapılan Anova testi sonucunda; gönüllü sade yaşamın sade yaşam tutumu, sürdürülebilir kendine yeterlilik ve bilinçli tüketim boyutu ile katılımcıların mesleği arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında çıktığının belirlenmesi için Post-Hoc, Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre mesleği ev hanımı olan katılımcılar ile mesleği kamu personeli, işçi, esnaf, çiftçi, işsiz ve öğrenci grupları arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Mesleği ev hanımı olan katılımcıların ortalamalarının, sade yaşam tutumu ($X: 4,18$), sürdürülebilir kendine yeterlilik ($X: 4,40$) ve bilinçli tüketim ($X: 4,13$) boyutlarında, diğer meslek grubundaki katılımcıların ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre mesleği ev hanımı olan katılımcıların, diğer meslek grubundakilere göre daha fazla sade yaşam tutumu, sürdürülebilir kendine yeterlilik ve bilinçli tüketim eğiliminde oldukları, söylenebilir. Buna göre H_{1a6} , H_{1b6} , H_{1c6} hipotezleri kabul edilmiştir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı; gönüllü sade yaşam tercihinin, bireylerin demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Yapılan faktör analizi sonucunda gönüllü sade yaşam, “sade yaşam tutumu”, “sürdürülebilir kendine yeterlilik” ve “bilinçli tüketim” olmak üzere üç boyut olarak ele alınmıştır.

Araştırma bulguları, gönüllü sade yaşamın boyutları olan sade yaşam tutumu, sürdürülebilir kendine yeterlilik ve bilinçli tüketim eğilimlerinin, yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Sade yaşam tutumu en çok 45–59 yaş grubunda, sürdürülebilir kendine yeterlilik 25–44 yaş grubunda, bilinçli tüketim ise 60 yaş ve üzeri bireylerde daha yüksektir. Bu bulgu, literatürle de desteklenmektedir. Dobscha (1998), yaşlı bireylerin daha bilinçli ve seçici tüketim davranışı sergilediklerini, Güler (2020), Z kuşağının sürdürülebilirliğe duyarlı olduğunu ifade etmiş, ancak bu farkındalığın her zaman davranışa yansımadığını vurgulamıştır. Buna göre, özellikle orta ve ileri yaş gruplarının sadeleşme ve bilinçli tüketime daha yatkın olduğu söylenebilir.

Araştırma bulguları, gönüllü sade yaşamın bilinçli tüketim boyutunun, eğitim durumuna göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Literatürde, bilinçli tüketim davranışlarının genellikle eğitim düzeyiyle pozitif yönde ilişkili olduğu belirtilmektedir. Örneğin, Tuncer (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, eğitim düzeyi arttıkça tüketici bilincinin de arttığı gözlemlenmiştir. Bu durum, bireylerin eğitim seviyesi yükseldikçe tüketim davranışlarında daha bilinçli tercihler yapma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Ancak, araştırmamızda ilköğretim düzeyindeki bireylerin daha yüksek bilinçli tüketim eğilimi göstermesi, literatürdeki genel eğilimle çelişmektedir. Bu durum, çeşitli faktörlerden kaynaklanabilir. Örneğin, ilköğretim düzeyindeki bireylerin ekonomik kaynaklarının sınırlı olması, onları daha dikkatli ve bilinçli tüketim yapmaya yönlendirebilir. Ayrıca, bu bireylerin yaşam deneyimleri ve çevresel faktörler de tüketim davranışlarını etkileyebilir.

Araştırma bulguları, gönüllü sade yaşamın sade yaşam tutumu ve sürdürülebilir kendine yeterlilik boyutlarının, gelir düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Özellikle 25.001–35.000 TL gelir aralığındaki tüketicilerin sade yaşam tutumu ve sürdürülebilir kendine yeterlilik boyutlarında daha yüksek eğilim sergilediği görülmüştür. Bu bulgu, literatürde gönüllü sadeliğin düşük gelir gruplarına özgü zorunlu bir tutum olmaktan çok, anlam arayışı ve bilinçli bir yaşam tercihiyle ilişkilendirildiğini ortaya koyan bazı çalışmalarla benzerdir (Alexander & Ussher, 2012; Etzioni, 1998; Yıldız, 2021; Aydın & Karaca, 2022). Buna karşılık, sade yaşamın özellikle düşük gelir grubundaki bireylerde ekonomik gerekçelerle geliştiğini savunan araştırmalar (Shaw & Moraes, 2009; Öztürk & Çelik, 2020) bu çalışmanın sonuçlarıyla kısmen çelişmektedir. Bu durum, gönüllü sade yaşam eğilimlerinin sadece ekonomik değil, sosyo-kültürel ve psikolojik etkenlerle de şekillendiğini göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre, gönüllü sade yaşamın “sade yaşam tutumu” ve “sürdürülebilir kendine yeterlilik” boyutlarında medeni duruma göre anlamlı farklılıklar olduğu, özellikle dul bireylerin bu konularda daha yüksek eğilim gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bulgu, bireylerin yaşamlarındaki dönüşüm ve kayıpların sade yaşam tercihinin etkileyebileceğini

düşündürmektedir. Literatüre bakıldığında, Yılmaz (2021) ve Kaya (2020), çalışmalarında, medeni durumun, bireylerin yaşam tarzı ve tüketim tercihleri üzerinde etkili olabileceğini ifade etmektedirler.

Araştırma bulguları, gönüllü sade yaşamın tüm boyutlarının, katılımcıların mesleklerine göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Özellikle ev hanımı olan katılımcıların diğer meslek gruplarına kıyasla gönüllü sade yaşam eğiliminin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, ev hanımlarının kaynakları dikkatli kullanma, israfı önleme ve çevresel konularda daha duyarlı olduğu söylenebilir. Literatürde, Leonard-Barton (1981), kadınların çevre dostu kararlarda daha duyarlı olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, Aydın ve Uysal (2021) ile Kılıç ve Aydın (2022), ev hanımlarının sade yaşam tercihlerinin, ekonomik ve çevresel nedenlerle ilişkili olduğunu ortaya koyarak bu bulguyu desteklemektedir.

Bu çalışmanın yalnızca Sivas ili ile sınırlandırılmış olması ve yöntem olarak tesadüfi olmayan kolayda örnekleme yönteminin kullanılmış olması, elde edilen bulguların genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalarda farklı illerin de dâhil edilmesi, hatta Türkiye genelini kapsayacak şekilde genişletilmesi, daha kapsamlı ve karşılaştırmalı sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Alexander, S. (2011). Does voluntary simplicity glorify poverty? *Environmental Ethics Journal*, 33(2), 145-160.
- Alexander, S., & Ussher, S., (2012). "The voluntary simplicity movement: A multi-national survey analysis in theoretical context". *Journal of Consumer Culture*, 12(1), pp. 66-86.
- Argan, M., Argan, M.T. ve Sevim, N. (2012), "Tükenmeden Tükettiren Yaşam Tarzı: Gönüllü Sadelik", 17. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, Balıkesir Üniversitesi yayın no 39, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Yayın No:1, ss. 201-220.
- Arslan, B., & Demir, S. (2020). Gönüllü sade yaşam ve gelir ilişkisi üzerine bir analiz. *Ekonomi ve Toplum Dergisi*, 12(1), 75-90.
- Aydın, A., & Karaca, C. (2022). Gönüllü sadelik eğiliminin demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 123-139.
- Aydın, İ., & Uysal, M. (2021). Tüketim alışkanlıklarında sadeleşmenin rolü: Ev hanımları üzerine bir araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 155-170.
- Aytaç, Ö. (2006). Tüketim toplumu ve kültürü: Modernite ve ötesi. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Barton, Dorothy Leonard (1981), "Voluntary Simplicity Lifestyles and Energy Conservation", *Journal of Consumer Research*, 8(3), pp. 243-252.

- Bauman, Zygmunt, (2006), Küreselleşme, (Çev. Abdullah Yılmaz), 3. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bayburt, K., (2019), “Tüketicileri Demografik ve Kişilik Özellikleri ile Gönüllü Sade Yaşam Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Buğday, E. B. (2015). Bilinçli Tüketici Ölçeği Geliştirme Çalışması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cengiz, H., & Torlak, Ö. (2021). Investigating the demographics and behavioral characteristics associated with voluntary simplicity lifestyles in a developed and a developing country: a comparison between US and Turkish simplifiers. *Global Business Review*, 22(1), 119–131.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2019). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı. 10. Baskı, Sakarya Yayıncılık.
- Dobscha, S. (1998). The lived experience of consumer rebellion against marketing. *Advances in consumer research*, 25(1), 91-97.
- Dudu, D., (2011), “Gönüllü Sadelik”, Üç Ekoloji-Yeşil Politika ve Özgürlükçü Düşünce Seçkisi, C. 9, İçinde (9-32), Ayşem Mert (Ed.), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Elgin, D. (1993). Voluntary simplicity: Toward a way of life that is outwardly simple, inwardly rich (2nd ed., ss. 45-52). HarperCollins.
- Elgin, D., & Mitchell, A. (1977). Voluntary Simplicity. *CoEvolution Quarterly*, 17, 17.
- Elgin, D., & Mitchell, A. (1977). Voluntary simplicity. *The Co-Evolution Quarterly*, 13, 4–19.
- Etzioni, A. (1998). Voluntary simplicity: Characterization, select psychological implications, and societal consequences. *Journal of Economic Psychology*, 19(5), 619-643.
- Güler, M. (2020). Z kuşağının sürdürülebilir tüketime yönelik farkındalık düzeyi ve satın alma davranışına etkisi. *Sürdürülebilirlik Dergisi*, 2(1), 15-30.
- Iwata O. (1997), Attitudinal and Behavioral Correlates of Voluntary Simplicity Lifestyle, *Social Behavior and Personality An International Journal*, 25(3), pp. 233-240.
- Jackson, T. (2009). *Prosperity without growth: Economics for a finite planet*. Routledge.
- Karagöz, Y. (2021). Spss-amos-meta uygulamalı nicel-nitel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği, Nobel Yayıncılık.
- Kaya, F. (2020). Demografik değişkenlerin tüketim davranışlarına etkisi: Yaşam tarzı bağlamında bir değerlendirme. *Tüketici ve Pazar Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 45-60.
- Kaya, H., & Demirtaş, S. (2020). Tüketici davranışlarında gönüllü sade yaşam: Eğitim düzeyinin etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 65–80.

- Kılıç, H., & Aydın, S. (2022). Gönüllü sadelik bağlamında ev hanımlarının tüketim tercihleri: Ekonomik ve çevresel nedenler. *Çevre ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 78-94.
- Kotler, P., & Armstrong, G. (2020). *Principles of marketing* (18th ed., pp. 118–140). Boston, MA: Pearson Education.
- Kraisornsuthasinee, S., & Swierczek, F. W. (2018). Beyond consumption: the promising contribution of voluntary simplicity. *Social Responsibility Journal*, 14(1), 80–95.
- Leonard-Barton, D. (1981). Voluntary simplicity lifestyles and energy conservation. *Journal of Consumer Research*, 8(3), 243-252.
- McDonald, S. (2015). Voluntary simplicity: A lifestyle choice for sustainable living. *Journal of Sustainability Studies*, 8(1), 25-40.
- McGouran, C., & Prothero, A. (2016). The rise of the voluntary simplicity movement in marketing: A cultural perspective. *Journal of Macromarketing*, 36(2), 193–208.
- Özgül, E., “Tüketicilerin Değer Yapıları, Gönüllü Sade Yaşam Tarzı ve Sürdürülebilir Tüketim Üzerindeki Etkisi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2010/28, ss. 117-150.
- Öztürk, H., & Çelik, S. (2020). Zorunlu sadelikten gönüllü sadeliğe: Tüketicilerin sade yaşam motivasyonları üzerine bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 55-74.
- Peyer, M., Balderjahn, I., & Kleine, A. (2017). The role of values in collaborative consumption: Insights from a product-service system for borrowing and sharing clothes. *Journal of Business Research*, 77, 38–47.
- Popescu, A., Gheorghiu, L., & Popescu, M. (2022). Voluntary simplicity and green buying behavior. *Energies*, 15(5), 1889.
- Schumacher, E. F. (1973). *Small is beautiful: A study of economics as if people mattered*. Harper & Row.
- Shaw, D., & Moraes, C. (2009). Voluntary simplicity: An exploration of market interactions. *International Journal of Consumer Studies*, 33(2).
- Sırım, V., (2006), *Kendini tüketme, Sade Yaşa, Mutlu Ol*, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Şimşek, A., & Kurnaz, M. (2021). Gönüllü sadelik davranışının demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 37–48.
- Tanrıverdi, A. B., & Karakaş, G. (2023). Voluntary Simplicity Lifestyle Differences According to Generations within the Scope of Responsible Consumption. *Turkish Journal of Agriculture – Food Science and Technology*, 11(7), 1222–1230.
- Topçu, Y. (2013). Tüketim kültürü ve çevresel yıkım. *Ekolojik Düşünce Dergisi*, 2(1), 1–2.

- Tuncer, G. (2018). Tüketicilerin bilinçli tüketim davranışlarının eğitim düzeyine göre incelenmesi: Ankara ili örneği. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 45-62.
- Yıldız, A. (2021). Gönüllü sadelik bağlamında bilinçli tüketim davranışları: Nitel bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 201-218.
- Yılmaz, A. (2019). Tüketim davranışları bağlamında gönüllü sadelik ve etkileyen faktörler üzerine bir araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, S. (2021). Demografik faktörlerin yaşam tarzı üzerindeki etkileri: Tüketici davranışları çerçevesinde bir analiz. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(1), 89-104.

GIDA ZEHİRLENMELERİ VE SÜT/SÜT ÜRÜNLERİ TERCİHİNDE GIDA GÜVENLİĞİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Doç. Dr. İbrahim BOZACI

Kırıkkale Üniversitesi,

ibrahimbozaci@kku.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-9584-6126>

ÖZET

Artan sanayileşme, şehirleşme, çevresel bozulma, uluslararası ticaret ve yaşam tarzındaki değişimler gibi faktörlere bağlı olarak gıda zehirlenmeleri, gıda kaynaklı hastalıklar ve gıda güvenliği, günümüzün önemli toplumsal, sağlık ve ticari sorunlarından biri haline gelmektedir. Buna bağlı olarak güvenli gıda kullanımı ve bunun önündeki engeller farklı disiplinlerdeki araştırmacıların dikkatini çeken bir konu olmaktadır. Süt ve süt ürünleri tüketimi ise beslenme gereksinimlerini karşılamada yanında, gıda güvenliğini sağlama bakımından da önemli bir konudur. Bu çalışmada gıda güvenliği, tüketicilerin güvenli gıda kullanımına yönelik yaklaşımları ve süt/süt ürünlerinde gıda güvenliğinin önemine yönelik literatür incelemesi gerçekleştirilmektedir. Çalışma neticesinde; tüketicilerin gıda güvenliğiyle ilgili kaygıları olsa da ilgili bilgi ve farkındalıklarında önemli eksiklikler olduğu, işletmelerin gıda güvenliğini göz ardı etmemesi gerektiği, gıda güvenlik krizlerinin tüketici ve işletmeleri geçici de olsa etkileyebileceği, gıda güvenliğinin tüketiciler tarafından önemli bir tercih kriteri olarak kullanılabildiği ve süt/süt ürünleri tercihinde de gıda güvenliğinin önemli bir tercih unsuru olduğu anlaşılmıştır. Araştırmada son olarak pazarlamacı, kamu kuruluşları ve sağlık kuruluşlarına gıda güvenliğine yönelik iletişim faaliyetlerinde bulunma başta olmak üzere öneriler geliştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gıda zehirlenmeleri, Gıda güvenliği, Süt ve süt ürünleri tüketimi

A LITERATURE REVIEW ON FOOD POISONING AND FOOD SAFETY IN MILK/DAIRY PRODUCT SELECTION

ABSTRACT

Due to factors such as increasing industrialization, urbanization, environmental degradation, international trade and changes in lifestyle, food poisoning, foodborne illnesses and food safety are becoming one of the important social, health and commercial problems of our day. Accordingly, safe food use and the obstacles to this are a subject that attracts the attention of researchers from different disciplines. Milk and dairy product consumption is an important issue in terms of not only meeting nutritional requirements but also ensuring food safety. In this study, a literature review is conducted on food safety, consumers' approaches to safe food use and the importance of food safety in milk/dairy products. As a result of the study; it has been understood that although consumers have concerns about food safety, there are significant deficiencies in their knowledge and awareness about the issue, businesses should not ignore food safety, food safety crises can affect consumers and businesses albeit temporarily, food safety can be used as an important preference criterion for consumers and food safety is also an important preference element in milk/dairy product preferences. Finally, suggestions are

developed in the study, especially for marketers, public institutions and health institutions to carry out communication activities regarding food safety.

Keywords: Food poisoning, Food safety, Milk and dairy product consumption

1. GİRİŞ

Gıda güvenliği, gıda bilimi ve teknolojisindeki gelişmelere rağmen önemli bir endişe kaynağıdır. Gıda zehirlenmesi ve ilgili hastalıklar; kirlilik, beslenme alışkanlıkları, seyahat, göç ve uluslararası gıda ticaretindeki artış (Güner vd., 2021), yemek hazırlamaya daha az zaman ayırma (Collins, 1997), nüfus artışı, şehirleşme, yoksulluk, küresel ısınma, endüstrileşme, uzun kullanım ömürlü ürünlerin artışı, eğitim yetersizliği, yemek hazırlama sürecindeki bilgi yetersizliği gibi nedenlerle artmaktadır (Käferstein, 2003). Her yıl gıda zehirlenmelerinden milyonlarca insan hastalanmakta, yüz binlercesi hastanelik olmakta ve binlercesi ölmektedir (Nayga, 2003). Yılda her on kişiden birinin etkilendiği belirtilen gıda zehirlenmeleri, sağlık sistemi, ulusal ekonomi, turizm ve ticarete büyük zarar vermektedir (Şireli & Cengiz, 2023). Gıda zehirlenmeleri, zaman zaman gıda güvenlik krizleri haline gelerek, önemli tarımsal zarara da neden olabilmektedir (Palma vd., 2010). Neticede bir tür tüketici davranışı olarak, güvenli gıda kullanımı ve bunu etkileyen faktörleri bilmenin, önemli toplumsal ve ekonomik etkileri vardır.

Gıda ürünlerinin tercihinde; fiyat, gelir, kültür ve arzular gibi faktörlerin yanında, gıda güvenliği de önemli bir faktör olarak görülmektedir. Dolayısıyla gıda güvenliği gıda işletmelerine rekabetçi üstünlük kazandırabilmektedir. Zaman zaman yaşanan gıda kaynaklı sağlık krizlerinden dolayı, tüketicilerin güveni azalabilmektedir. Bu durumlarda gıda kaynaklarına olan güvenin geri kazanılması da zor olabilmekte ve devletler de yüksek gıda standartları koyabilmektedir. Yine de milyonlarca insan gıda zehirlenmelerinden hastalanabilmekte, tedavi giderleri ve işgücü kaybı gibi nedenlerle yüksek ekonomik maliyetler ortaya çıkabilmektedir. Özellikle gelirin düşük olduğu ekonomilerdeki tüketiciler gıda ve sudan kaynaklı bakteriyel enfeksiyonla yaygınlıkla karşılaşmaktadır (Pllana vd., 2012).

Bunların yanında, sağlıklı ve yeterli beslenmede süt ve süt ürünleri (yoğurt, peynir vb.) vazgeçilmezdir. Ancak bu bakımdan tüketici ihtiyaçları pek çok durumda yeterince karşılanmamakta ve buna bağlı gelişimsel geriliklerle karşılaşmaktadır (Nguyen vd., 2018). Buna karşın, yerel süt ve süt ürünleri, sorunun azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Bunu ötesinde yerel üretimin; sürdürülebilir tarım ve yerel kalkınmaya katkıları da vardır (Rangnekar & Thorpe, 2001). Dolayısıyla yerel süt ürünleri tercihlerini etkileyen faktörler ve bunların gıda güvenliğinin sağlanması, araştırılması gereken önemli bir konudur. Nitekim araştırmalarda, yerel süt ve süt ürünleri tercihinde güvenliğin tüketicileri etkileyen önemli bir değişken olduğu görülmektedir. Bu araştırmada, gıda zehirlenmeleri, gıda güvenliği ve yerel süt/süt ürünleri tercihinde gıda güvenliğinin tercihlere etkisi konu alınmaktadır.

2. GIDA ZEHİRLENMELERİ VE GIDA GÜVENLİĞİ

Gıda kaynaklı hastalıklar ve gıda zehirlenmeleri, gıdalarda bulunan bakteri, patojen mikroorganizma veya mikrobiyel toksinlerden kaynaklanmaktadır (Sağlam & Şeker, 2016). Örneğin stafilokok özellikle peynirde üreyerek gıda zehirlenmesine yol açan bir bakteri türüdür. Pastörizasyon eksikliği, yetersiz starter kültür, pastörizasyon sonrası kontaminasyon ve uygun olmayan üretim-saklama koşulları buna neden olabilmektedir. Toksinin alımından sonra mide krampları, bulantı, kusma ve ishal gibi zehirlenme belirtileri kendini gösterebilmektedir. Stafilokok'tan korunmada; hammaddelerin dondurucuda veya 7 derece altında saklanması, ham ürünle pişmiş ürünler arası kontaminasyonun engellenmesi, ellerin ve yüzeylerin dikkatli

yıkılması gibi önerilerde bulunmaktadır (Baran vd., 2017). Bunun yanında salmonella ve campylobacter de gıdalarda karşılaşılan en önemli hastalık yapıcılar arasında yer almaktadır (Şireli & Cengiz, 2023).

Gıda zehirlenmelerinde gelir gibi tüketici kaynaklarının yetersizliği bir risk faktörüdür. Özellikle, buna bağlı kesim tahtaları, dezenfektan, sabun ve termometre gibi kaynakların kıtlığının bilinmesi ve eğitimlerle bu gruplara odaklanması önerilmektedir. Ayrıca yoksul ekonomilerde gıda güvenliği için yeterli soğutma, taşıma ve stoklama imkanlarının olmaması bir sorun olup, tüketicilerin yanında küçük işletmelerin de konuyla ilgili eğitime ihtiyacı vardır (Quinlan, 2013). Dolayısıyla gıda zehirlenmelerinin önemli nedenleri arasında, ekonomik koşullar veya tüketici ve işletmelerin finansal kaynakları görülmektedir.

Finansal imkanların yanında, farkındalık ve gıda güvenliği kültürünün gelişimi tüketici, işletme ve çalışanlar bakımından önemlidir (Powell vd., 2011). Bu noktada işletmeler bakımından, gıda geri çağırılmaları ve kriz yönetimi yapabilmek (Jung vd., 2021), iyi tarım, dağıtım ve ticaret uygulamalarını izlemek gerekir (Güner vd., 2012). Bu bağlamda gıda güvenliğinin sağlanmasında teknoloji önemli bir araçtır. Katı gıdaların uygun koşullarda ısıtılması ve sıvı gıdalardaki pastörizasyon, gıda güvenliğini destekler (Käferstein, 2003). Son zamanlarda radyasyonla işlem gördürerek (irradiated) et gibi katı gıdalardaki bakteriler azaltılabilmektedir. Diğer taraftan bu işlem, besin kaybına neden olma ve bu işlemi yapanların iş güvenliği gibi bakımlardan eleştirilebilmektedir (Nayga, 2003). Dolayısıyla gıda güvenliğinin sağlanmasında, bilimsel gelişmeler de yakından takip edilmeli ve bunların benimsenmesinin önündeki engeller araştırılmalıdır.

Gıda zehirlenmelerinin üstesinden gelmede, üretim, taşıma ve tüketim gibi tüm süreçlerde gıda güvenliğine önem verilmesi (Lasky, 2002), gıda işleyici işletme, perakendeci, hizmet sunan çalışan, tüketici ve sağlık çalışanı gibi konuyla ilgili herkesin aktif çabası gereklidir (McCabe-Sellers & Beattie, 2004). Özellikle sağlık sektörünün gıda güvenliğine daha fazla katılması gerektiği ifade edilmektedir. Gıdanın sadece tarım veya ticaret metası değil, sağlık konusu olarak da görülmesi gerekmektedir (Güner vd., 2012). Nitekim toplumun tüm paydaşlarının farkındalığının oluşturulması ve kriz süreçlerinin yönetilmesinde, sağlık kuruluşlarının çabaları vazgeçilmezdir.

3. TÜKETİCİLERİN GÜVENLİ GIDA KULLANIMI

Hatalı tüketici davranışları gıda zehirlenmelerine yol açtığından, güvenli gıda kullanımıyla ilgili tüketici farkındalığı, sağlıklı yaşam tarzını geliştirme ve gıda kaynaklı hastalıkları önlemede gereklidir. Bu noktada tüketicilerin öncelikle gıda saklama ve hazırlama davranışlarını bilmesi gerekir (Losasso vd., 2012). Bu doğrultudaki gıda güvenliği eğitimleri etkili olabilmektedir (Kendall vd., 2017).

Gıda zehirlenmeleri, önemli oranda bilgi eksikliği ve yanlış gıda kullanımından kaynaklandığından, gıda güvenliğini sağlamada uyumlu tüketici davranışlarının sağlanması vazgeçilmezdir. Bölek'in (2020) araştırmasında; tüketicilerin gıda güvenliğiyle ilgili yanlış bilgilere sahip olduğu ve eğitim ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada katılımcıların bakteriyel bulaştan önce, gıda işleme teknikleriyle ilgili daha fazla kaygılandıkları anlaşılmıştır. Benzer şekilde Özcan'ın (2020) araştırmasında, mutfakla ilgili eğitim alan gastronomi ve aşçılık öğrencilerinin gıda güvenliği ve hijyen kurallarına yönelik tutumlarında bilgi eksikliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada; servis etme, pişirme, ısıtma, bulaşık yıkamada önerilen sıcaklık düzeyleri, pişmiş ve çiğ et için aynı tabak kullanılmaması, yiyecekleri hazırlarken tadına bakmak için her seferinde farklı çatal kullanılması gibi ilkeler için önemli oranda eksiklikler belirlenmiştir.

Özay & Özyıldırım'ın (2017) sağlık hizmeti çalışanlarıyla (doktor, hemşire ve ebe) gerçekleştirdiği araştırmasında, gıda tercihinde en önemli kriterin görüntü ve tazelik olduğu, doktorların son kullanma tarihine hemşire ve ebelerden daha az dikkatini verdiği, katılımcıların büyük oranda temel sorun olarak alerjiyi gördüğü, tüm katılımcıların tarihi geçmiş ürünlerin zehirlenmeye neden olabileceğine katıldığı, katılımcıların önemli oranda buzdolabı ve dondurucu sıcaklıklarını bilmediği, çapraz bulaşmaya yönelik bilginin eksik olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla öncelikle sağlık çalışanlarının bilgilerinin artırılması gereğinin olduğu çalışmada değerlendirilmiştir.

Yılmaz vd.'nin (2015) Hatay'da gerçekleştirdiği çalışmada, gelirlerini büyük oranda gıdaya harcayan tüketicilerin gıda güvenliğinin farkında olmasına karşın, daha fazla bilgilendirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Çalışmada süpermarketlerin en güvenilen alışveriş mekanları olduğu, gıda üretimi, son kullanma tarihi, saklama koşullarının satın alma güveninde göz önünde bulundurulduğu, ulusal medyadaki yayınların tüketiciler üzerinde etkili olduğu anlaşılmıştır.

Lin vd. (2005) dört temel patojen olan Salmonella, Campylobacter, Listeria ve Escherichia Coli hakkında farkındalığın, gıda güvenlik algılamaları, potansiyel olarak riskli ürünler hakkında farkındalık, içerik farkındalığı, gıda güvenliğiyle ilgili davranışlar ve demografiyle ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Kim & Kim'in (2003) Seul, Daegu ve Busan'da gerçekleştirdiği çalışmada, tüketicilerin gıda kaynaklı hastalıklarla ilgili kaygılarının ve bilgi ihtiyacının yüksek olduğu, 4/5'inin balığın sebep olduğu hastalıklardan son derece kaygılandığı, 2/3'ünün zehirlenmelerin taze olmayan pişirme veya bulaş olan gıdalardan kaynaklandığını düşündüğü ve taze ürünleri seçme yöntemiyle ilgili bilgiye sahip olmak istediği tespit edilmiştir.

Nayga'nın (2003) araştırmasında, tüketicilerin çoğunun radyasyonla ısıtılmış biftek ürünleri için primli fiyat vermeye istekli olduğu tespit edilmiştir. Bunu ise dağıtım süreçlerindeki (elleçleme, paketleme vb.) uygunsuzluğunun gıda zehirlenmesini artırdığını düşünme ve irradiation teknolojisine güvenmeyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Angelillo vd.'nin (2001) gıda kaynaklı hastalıklar ve gıda kullanım pratiklerinin İtalya'da incelendiği çalışmasında, annelerin % 36'sının gıda patojenini bildiği ve bu bilgide eğitim düzeyinin önemli olduğu belirlenmiştir. Ayrıca büyük çoğunluğun uygunsuz gıda stoklamanın önemli bir sorun olduğuna, ambalajı açılmış veya pişirilmiş ürünlere dokunmadan önce elleri yıkamanın gıda zehirlenmesi riskini azalttığı ve zehirlenmeyi önlemede buzdolabı sıcaklığının farkında olmanın vazgeçilmez olduğu ifadelerine katıldığı görülmüştür. Diğer taraftan katılımcıların yaklaşık yarısının gıdalara dokunmadan önce elleri yıkadığı belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların sadece % 25,6'sının yemeklerini buzdolabında çözdürdüğü ve yaklaşık yarısının yemek artıklarını yemeklerden hemen sonra buzdolabına koyduğu anlaşılmıştır.

Gıda ürünlerinin güvenli kullanımında tüketim sürecinin yanında, satın alma sürecinde de güvenli gıdaların alınması önemlidir. Nitekim güvenli gıda tüketiminde; gıda güvenliği kaygıları, satın alabilirlik, ulaşılabilirlik ve çekicilik gibi faktörlerin etkili olabildiğini araştırmalar göstermektedir. Örneğin insanların tarım ilacı, gübre, hijyen, saklama ve hazırlama yöntemleri gibi konulardaki kaygıları, hayvansal gıda ve taze meyve sebze tüketimini azaltabilmekte, nişastalı veya işlenmiş/paketli gıda tüketimini artırabilmektedir (Liguori vd., 2022).

4. GIDA HİZMETLERİNDE ZEHİRLENME KRİZİ

Pazarlama bakımından gıda güvenliği, kriz durumlarında pek çok işletmeyi veya sektörleri olumsuz etkiler hale gelebilmektedir. Ali vd.'nin (2019) araştırmasında, gıda zehirlenmesi krizi olan bir restorani ziyaret eğilimini, algılanan savunmasızlık (büyük bir sorun olarak algılanmaması, kendini fazla etkilemeyeceğini düşünme vb.) ve algılanan şiddetin (gıda

zehirlenmesinde çok korkma vb.) etkilediği belirlenmiştir. Benzer şekilde Harris vd. (2018) de gıda zehirlenmesi deneyimleyen müşterilerin restoranı ziyaret etme eğiliminin algılanan savunmasızlık ve algılanan şiddetten etkilendiği sonucuna varılmıştır. Garnett vd.'nin (2016) araştırmasında, restoranlarda hizmet sunanlardan dolayı zehirlendiğini düşünen tüketicilerin, olaydan sonra büyük oranda bir süre çekindiği ve yaklaşık yarısının asla bir daha tercih etmediği belirlenmiştir. Ayrıca, restoranın gıda zehirlenmesine neden olduğunu duyanlar, büyük oranda bir süre o tesisi ziyaret etmeyeceğini ve önemli oranda bir daha tercih etmeyeceğini belirtmiştir. Diğer taraftan restoranı sık tercih edenlerin daha az etkilendiği anlaşılmıştır.

Ardane vd.'nin (2009) araştırmasında ıspanak ürünündeki bulaş krizinden sonra tüketicilerin daha az ıspanak ürünleri satın aldığı belirlenmiştir. Ayrıca tüketicilerin ıspanaksız paketlenmiş salatalardan da uzaklaştığı, ancak tüketici güveninin hızla toparlanıp harcamaların arttığı görülmüştür. 68 haftalık bir süreçte paketlenmiş ıspanak ürünlerine harcamaların % 20, paketlenmemiş toplu ıspanak ve tüm yeşillikler için ise % 1 azaldığı belirlenmiştir. Brady vd. ise (2009) e.coli ıspanak krizinden sonra ilgili endişelerin arttığını ve medyanın bunda önemli rol oynadığını tespit etmiştir. Dolayısıyla gıda kriziyle birlikte, tüm gıdalara yönelik güvenin azaldığı anlaşılmaktadır. Ancak kriz sonrası davranış ve tutumlarda bir değişiklik görülmemiş ve gıda krizi yine de ev kazaları, dış ortamdaki kazalar, bulaşıcı hastalıklar ve doğal felaketlerden sonra bir risk faktörü olarak değerlendirilmiştir.

Gıda hizmetlerindeki sorunlar, çalışanların hijyen kurallarına uymamasından kaynaklanabilmektedir. Örneğin Delialioğlu vd.'nin (2001) yemekhane çalışanlarından alınan kan ve dışkı örneklerini analiz ederek gerçekleştirdiği çalışmada, çalışanların % 5'inde barsak paraziti belirlenmiş, büyük oranda ise Anti Hav pozitif (gıdayla geçen Hepatit A antikoru) belirlenmiştir. Neticede gıda işinde çalışanların eğitilmesi, temizlik kurallarına uyması, eldiven giymesi, eğitilmesi ve özenli olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Bu tür durumlarda tüketicilerin tepkilerini ortaya koyması ve gıda güvenliği sorunu olan işletmeleri bu süreçte tercih etmemesi etkili olabilir. Ancak tüketiciler kimle iletişim kuracağını bilmeme, aşırı hasta olma, nedeninden emin olamama, işletmenin faydası olmayacağına inanma gibi nedenlerle gıda zehirlenmesini ilgili kuruluşlara iletmemektedir. Sağlık uzmanları da zehirlenme ile tedavi arasında çok zaman olduğunu ve hastalığın teşhisinin zor olduğunu ifade etmektedir (Arendt vd., 2013). Kısaca ürün veya işletme düzeyinde yaşanan gıda güvenliği sorunları, ticari ve toplumsal etkileri olan durumlardır.

5. SÜT VE SÜT ÜRÜNLERİ TERCİHİNDE GIDA GÜVENLİĞİ

Gıda güvenliğini sağlamada sorunlar yaşayan işletmelere, süt ve süt ürünleri üreticileri örnek olarak verilebilir. Nitekim sektördeki temel sorunlarının başında, hijyen ve güvenlik gelmektedir. Genel olarak pazarlama karması unsurları (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma), tüketicinin süt ve süt ürünleriyle ilgili kararlarını etkiler. Örneğin özellikle gelişmemiş ekonomilerde tüketicilerin yerel süt ürünlerini pahalı görülmesi, çeşitlilik azlığı, ürünlerin geleneksel yöntemlerle üretilmesi ve güvenlik standart ve garantisinin olmaması, ithal ürünlerin daha güvenli erişilebilir seçenek olmasına sebebiyet verebilmektedir (Boimah & Weible, 2023a). Boimah & Weible'nin (2023b) araştırmasında, yerel üretimin pazar payının düşük olduğu Senegal'de tüketicilerin yerel ürünlere yönelik özellikle doğal ve sağlıklı buldukları için güçlü şekilde tercih olduğu, ancak düşük fiyat, uzun raf ömrü, erişilebilirlik ve çeşitlilikten dolayı ithal edilip yerelde işlenen ürünleri satın aldığı sonucuna varılmıştır (Boimah & Weible, 2023b).

Tapkı vd.'nin (2021) tüketicilerin % 62'sinin açık süt, % 12'sinin pastörize süt ve % 26'sının paket (UHT) süt tercih ettiğini tespit ettiği Hatay'da gerçekleştirdiği çalışmada; eğitim düzeyinin artmasına bağlı olarak sütün daha çok market ve süpermarketlerden satın alma

eğiliminin arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca süt ve süt ürünleri tercihinde, hijyen, sağlıklı olma, fiyat, son tüketim tarihi ve doktor tavsiyelerinin önemli kriterler olduğu anlaşılmıştır. Bunların yanında marka tercihinde kalitenin belirleyici olduğu sonucuna varılmıştır. Sevim vd.'nin (2021) İzmir'de gerçekleştirdiği çalışmada, çiğ süt satın almada damak tadı ve hijyenin öncelikli faktörler olduğu, öncelikli bilgi kaynağının sosyal çevre (aile, arkadaş, satıcı vb.) olduğu anlaşılmıştır.

Şahin & Saraç (2020) Burdur'da 65 yaş üstü tüketicilerle gerçekleştirdiği çalışmada, gelir düzeyi düştükçe fiyatı daha ucuz olan açık süt ürünlerinin tercih edildiği ve ürünü satın almada tadın önemli olduğu tespit edilmiştir. Buna göre düşük gelir gruplarında bulunanlar daha çok köy ve akrabalardan süt satın almaktadır. İlgili çalışmada, süt satın alımında en önemli tercih kriterleri; sütün tazeliği, son kullanma tarihi, tadı ve sağlık garantisi olarak tespit edilmiştir. Ayrıca süt satın alımlarının yaklaşık yarısı (% 50,4) içme ve önemli bir kısmı (%38,5) yoğurt yapımı amaçlı olmaktadır.

Şahin'in (2019) Tekirdağ'da gerçekleştirdiği çalışmada; tüketicilerin eğitim düzeyi arttıkça marketlerden süt satın alma tercihinin arttığı, en fazla raf ömrüne dikkat ettikleri ve farklı süt türlerini (Çiğ, Pastörize, UHT) tükettiği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada çiğ sütün yoğurt yapımına uygun olduğundan, UHT ve pastörize sütün ise hijyenik, güvenilir ve sağlıklı olduğundan tercih edildiği anlaşılmıştır.

Engindeniz vd.'nin (2017) İzmir, Çanakkale ve Balıkesir illerinde gerçekleştirdiği araştırmasında keçi sütü tüketme nedenleri olarak; besleyicilik, insan sütüne yakın olma, doğallık ve sağlıklı olma gibi değerlendirmelerin, tüketmeme nedenleri olarak ise alışkanlık olmaması, tadı ve kokusunun beğenilmemesi yanıtların verildiği görülmüştür. Dolayısıyla özellikle kalite standartları, ürünün yararları ve markalı ürün seçmenin avantajları hakkında tutundurma faaliyetleri önem kazanmaktadır.

Gelibolu & Çelik'in (2015) Kars'ta gerçekleştirdiği çalışmada, tüketicilerin kaşar peyniri alımında; organik olma, gıda güvencesi belgesine sahip olma, ürün garantisi ve personelin ilgili davranışının önemli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tüketicilerin üretim ve son kullanma tarihlerine önem verdikleri anlaşılmıştır.

Erdal & Tokgöz'ün (2011) Erzincan'da gerçekleştirdiği araştırmasında; ailelerin alışkanlıklar başta olmak üzere, kolay temin etme, ekonomik olma ve sağlıklı olmadan dolayı daha çok açık süt ürünlerini tercih ettiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan aileler, ambalajlı sütleri daha çok ekonomik olması, beğeni ve alışkanlıktan kaynaklı tercih etmektedir.

Lefevre'nin (2011) Senegal'de gerçekleştirdiği çalışmada, özellikle varlıklı tüketicilerin yerel taze süte daha fazla ücret vermeye istekli olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla tüketicilerin; lezzet tercihleri, sağlıklılık algılamaları veya yerel tarımı destekleme gibi anlayışlarla yerel süt satıcılarından satın alım yaptığı çalışmada değerlendirilmektedir.

Süt ve süt ürünlerinde güvenli üretim süreçlerinin geliştirilmesi, yerel kaynaklara değer verilmesi ve dayanışma projeleri aracılığıyla, iç pazarın büyümesi ve ihracat fırsatlarının yakalanması mümkündür (Mattiello vd., 2018). Ayrıca üretim süreçlerinde ve nihai tüketiciye ürünleri ulaştırmada modern yöntemlerin kullanılamaması önemli bir sorundur. Diğer taraftan gelişmiş ülkelerde olduğu gibi üreticilerin kooperatifler şeklinde örgütlenmesi, kaliteli üretim ve etkin pazarlama faaliyetleri bakımından önemlidir. Bu noktada süt ürünlerinin uzun süre dayanabilecek hale getirilmesi için gerekli teknolojinin kazanımı önemlidir. Süt ve süt ürünlerinde ürün ve ambalaj başta olmak üzere güvenlikle ilgili standartların belirlenmesi ve takibi de gereklidir (Çetin, 2015). Nitekim yerel süt ürünlerinde gıda güvenliği bakımından sorunlarla da karşılaşabilmektedir.

Ayar vd.'nin (2009) Anadolu'da yerel mandıra ve fabrikalarda üretilen ambalajsız ve markasız süt ürünlerinin (süt, yağ, dondurma, süt tozu, yoğurt, ayran, beyaz peynir, kaşar peyniri, tulum peyniri, lor peyniri) önemli oranda yasal sınırların üzerinde kurşun içerdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla süt ürünleri üretimi ve temizlemesinde kullanılan suyun kontrol edilmesi veya süt ambalajlarından süte metal geçişinin olabileceğinin farkında olunması, hatta sütün paketsiz ve açık yerlerde satışına izin verilmemesi gibi öneriler geliştirilmektedir.

Yerel süt ve süt ürünlerinin dağıtım kanalında da sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu ürünlerin perakendeciler, pazaryerleri veya doğrudan çiftlikler aracılığıyla tüketiciye ulaştırılması oldukça yaygındır (Kusz & Kilar, 2020). Ürünlerin pazara ulaştırılmasında modern ve dayanışmacı kanal yerine, geleneksel kanallar kullanılmakta, üretilen sütün gelişmiş ülkelerde olduğu gibi kooperatiflerden yararlanmanın aksine, az bir kısmı modern işletmelerde işlenmektedir (Sayın vd., 2011).

Türkiye'deki süt sığırcılığında; verimsizlik, ürünleri tüketiciye ulaştıramama (daha çok il içindeki tüketiciler pazarlanmakta) (Küçük & Tapkı, 2020), yüksek yem fiyatları, teşviklerin yetersizliği, arazi yetersizliği, yeterli yem bitkisi üretememe, yüksek verimli hayvan ırkları kullanamama, örgütlenememe, araçların yüksek kar marjları ve talep yetersizliği gibi sorunların olduğu ifade edilmektedir (Boz, 2013). Üreticiler sütü daha çok özel mandıra, süt fabrikaları veya bakkal gibi perakendecilere süt, yoğurt veya yağ gibi ürünler şeklinde satmaktadır (Akkılıç vd., 2001). Bunların yanında ülkemizde süt sığırcılığı işletmelerinde bilgi ve yeniliklerin benimsenmemesi, üreticilerin daha çok komşu çiftçiler ve aile bireylerine danışarak bilgi edinmesi, daha çok geleneksel yöntemlerin uygulanması gibi sorunlar da vardır (Eryılmaz vd., 2020). Neticede bu sorunlar gıda güvenliğiyle de yakından ilişkili olup, yerel üreticilerin pazara ulaşmasını zorlaştırmaktadır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son zamanlarda, sağlığa verilen önemdeki artış gibi nedenlerle gıda güvenliği tüketiciler için bir tercih kriteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak tüketiciler her ne kadar sağlıkları ve gıda güvenliğiyle ilgili kaygılansa da, güvenli gıda tüketimiyle ilgili yeterli farkındalık ve bilgiye sahip olmayabilmektedir. Dolayısıyla, güvenli gıda kullanımına yönelik işletme ve kamu kuruluşlarının bilgilendirici iletişim faaliyetlerinin toplumsal ve ticari olarak değerli olduğu düşünülmektedir. Pazarlama bakış açısıyla, güvenli gıda üretiminin yanında tüketicilerin sağlığını destekleyici uygulamalara verilen önemin konumlandırma faaliyetlerinde de etkili olması beklenebilir.

Gıda güvenliği bakımından, zaman zaman gıda kaynaklı krizlere bağlı olarak tüketici güveni zedelenmektedir. Kamu kurumları önlem alması, denetlemesi ve gerektiğinde yaptırım uygulamasına karşın, gıda zehirlenmeleri devam etmekte ve insanlar olumsuz etkilenmektedir. Nitekim belirli ürün kaynaklı zehirlenmelerin yanında, gıda üretici ve hizmet sunucu işletmelerden kaynaklı zehirlenmeler de yaşanabilmektedir. Dolayısıyla gıda ürünleri üreten ve sunan işletmelerin, yasal zorunlulukları ve minimal standartları sağlamanın ötesinde, hijyen ve gıda güvenliğini öncelikli fayda olarak sunarak tüketicilere ulaşmasının pazarlama başarısı için etkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Süt ve süt ürünlerinde, gıda güvenliğinin önemli bir tercih kriteri olduğunu araştırmalar göstermektedir. Ancak yerel süt ve süt ürünleri tercihinde daha çok geleneksel yöntemlerin kullanılması ve tüketicilerin daha çok sosyal çevresine dayalı tercihlerde bulunması söz konusudur. Bu durum, yerel üreticilerin büyümesi ve geniş pazarlara ulaşmasında da engelleyici olmakta, ürünlerin sağlık standartlarının sağlanması ve geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla yerel süt ve süt üreticilerine yönelik gıda güvenliğinin temini ve

ürünlerin pazarlanması doğrultusunda eğitim ve destek faaliyetlerinin yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Akkılıç, M.E., Tatlı, P. & Çerçi, İ.H. (2001). Elazığ yöresinde süt ve süt ürünlerinin pazarlama yöntemleri ve problemleri üzerine bir çalışma. *Lalahan Hayvancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 41(2), 77-84.

Ali, F., Harris, K. J., & Ryu, K. (2019). Consumers' return intentions towards a restaurant with foodborne illness outbreaks: Differences across restaurant type and consumers' dining frequency. *Food Control*, 98, 424-430.

Angelillo, I. F., Foresta, M. R., Scozzafava, C., & Pavia, M. (2001). Consumers and foodborne diseases: knowledge, attitudes and reported behavior in one region of Italy. *International Journal of Food Microbiology*, 64(1-2), 161-166.

Arendt, S., Rajagopal, L., Strohbehn, C., Stokes, N., Meyer, J., & Mandernach, S. (2013). Reporting of foodborne illness by US consumers and healthcare professionals. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 10(8), 3684-3714.

Arnade, C., Calvin, L., & Kuchler, F. (2009). Consumer response to a food safety shock: The 2006 food-borne illness outbreak of *E. coli* O157: H7 linked to spinach. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 31(4), 734-750.

Ayar, A., Sert, D., & Akin, N. (2009). The trace metal levels in milk and dairy products consumed in middle Anatolia-Turkey. *Environmental Monitoring and Assessment*, 152, 1-12.

Baran, A., Erdogan, A., Turgut, T., & Adıgüzel, M. (2017). A review on the presence of *Staphylococcus aureus* in cheese. *Turkish Journal of Nature and Science*, 6(2), 100-105.

Boimah, M., & Weible, D. (2023a). Consumers' preferences and consumption of dairy products in Ghana and Senegal. *Thünen Institute of Market Analysis Project Brief*.

Boimah, M., & Weible, D. (2023b). "We prefer local but consume imported": Results from a qualitative study of dairy consumers in Senegal. *Journal of International Food & Agribusiness Marketing*, 35(2), 244-260.

Bolek, S. (2020). Consumer knowledge, attitudes, and judgments about food safety: A consumer analysis. *Trends in Food Science & Technology*, 102, 242-248.

Brady, J. T., Li, P., & Brown, D. (2009). Consumer perception of food-borne illness risks before and after the 2006 *E. coli* events. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 37(4), 456-465.

Collins, J. E. (1997). Impact of changing consumer lifestyles on the emergence/reemergence of foodborne pathogens. *Emerging Infectious Diseases*, 3(4), 471-479.

Çetin, A. (2015). Süt Ve ürünlerinde Pazarlama: İzmir Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu örneği (Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi).

Delialioğlu, N., Aslan, G., Öztürk, C., Kaya, A., & Ersöz, G. (2003). Gıda çalışanlarında gıda kaynaklı hastalık etkenlerinin ve taşıyıcılık durumunun değerlendirilmesi. *Türk Hijyen ve Deneyisel Biyoloji Dergisi*, 60(1), 19-22.

Engindeniz, S., Aktürk, D., Savran, A. F., Koşum, N., TAŞKIN, T., Kesenkaş, H., ... & ÇINAR, G. (2017). İzmir, Çanakkale ve Balıkesir illerinde keçi sütü ve ürünleri tüketiminin analizi üzerine bir araştırma. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 54(4), 385-395.

- Erdal, G., & Tokgöz, K. (2011). Tüketicilerin ambalajlı ve açık süt tüketim tercihlerini etkileyen faktörler: Erzincan ili örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(1), 111-115.
- Eryılmaz, G. A., Kılıç, O., İsmet, B. O. Z., & Kaynakçı, C. (2020). Süt sığırcılığı yapan işletmelerin tarımsal yeniliklerin benimsenmesi ve bilgi kaynakları yönünden değerlendirilmesi: Samsun ili Bafra ve Canik ilçeleri örneği. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 10(2), 1361-1369.
- Garnett, E. S., Gretsche, S. R., Null, C., & Moe, C. L. (2016). Consumer response to gastrointestinal illness perceived to originate from food service facilities. *Journal of Food Protection*, 79(10), 1717-1724.
- Gelibolu, L., & Çelik, A. K. (2015). Kars İlindeki Tüketicilerin Kaşar Peyniri Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Sıralı Modeller ile Analizi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(11), 107-130.
- Güner, A., Atasever, M., & Atasever, A. M. (2012). Yeni ortaya çıkan ve tekrar önem kazanan gıda kaynaklı bakteriyel patojenler. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 18(5), 889-898.
- Harris, K. J., Ali, F., & Ryu, K. (2018). Foodborne illness outbreaks in restaurants and patrons' propensity to return. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(3), 1273-1292.
- Boz, İ. (2013). Doğu Akdeniz Bölgesi'nde süt sığırcılığı yapan işletmelerin yapısı, sorunları ve çözüm önerileri. *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 16(1), 24-32.
- Jung, J., Bir, C., Widmar, N. O., & Sayal, P. (2021). Initial reports of foodborne illness drive more public attention than do food recall announcements. *Journal of Food Protection*, 84(7), 1150-1159.
- Käferstein, F.K. (2003). Actions to reverse the upward curve of foodborne illness. *Food Control*, 14(2), 101-109.
- Kendall, P., Scharff, R., Baker, S., LeJeune, J., Sofos, J., & Medeiros, L. (2017). Food safety instruction improves knowledge and behavior risk and protection factors for foodborne illnesses in pregnant populations. *Maternal and Child Health Journal*, 21, 1686-1698.
- Kim, H. C., & Kim, M. R. (2003). Consumers' awareness and information-seeking behaviors towards food hygiene (2): Focused on foodborne illness. *Journal of the Korean Home Economics Association*, 41(10), 117-128.
- Kusz, B., & Kilar, J. (2020). Consumers' preferences for places to purchase local dairy products. *AgroLife Scientific Journal*, 9(1), 198-204.
- Küçük, R., & Tapkı, N. (2020). Hatay İlinde Süt ve Süt Ürünleri Üreten İşletmelerin Üretim ve Pazarlama Yapısı. *Hayvan Bilimi ve Ürünleri Dergisi*, 3(2), 104-119.
- Lasky, T. (2002). Foodborne illness—Old problem, new relevance. *Epidemiology*, 13(5), 593-598.
- Lefèvre, M. (2011). Willingness-to-pay for local milk-based dairy products in Senegal. *Centre de Recherche en Economie Publique et de La Population CREPP WP*, 8.
- Liguori, J., Trübswasser, U., Pradeilles, R., Le Port, A., Landais, E., Talsma, E. F., ... & Holdsworth, M. (2022). How do food safety concerns affect consumer behaviors and diets in

low-and middle-income countries? A systematic review. *Global Food Security*, 32, 100606, 1-12.

Lin, C. T. J., Jensen, K. L., & Yen, S. T. (2005). Awareness of foodborne pathogens among US consumers. *Food Quality and Preference*, 16(5), 401-412.

Losasso, C., Cibin, V., Cappa, V., Roccato, A., Vanzo, A., Andrighetto, I., & Ricci, A. (2012). Food safety and nutrition: Improving consumer behaviour. *Food Control*, 26(2), 252-258.

Mattiello, S., Caroprese, M., Matteo, C. G., Fortina, R., Martini, A., Martini, M., ... & ASPA Commission "Animal Productions in Development Cooperation Projects". (2018). Typical dairy products in Africa from local animal resources. *Italian Journal of Animal Science*, 17(3), 740-754.

McCabe-Sellers, B. J., & Beattie, S. E. (2004). Food safety: emerging trends in foodborne illness surveillance and prevention. *Journal of the American Dietetic Association*, 104(11), 1708-1717.

Nayga Jr, R. M. (2003). Will consumers accept irradiated food products?. *International Journal of Consumer Studies*, 27(3), 220-220.

Nguyen Bao, K. L., Sandjaja, S., Poh, B. K., Rojroongwasinkul, N., Huu, C. N., Sumedi, E., ... & SEANUTS Study Group. (2018). The consumption of dairy and its association with nutritional status in the South East Asian Nutrition Surveys (SEANUTS). *Nutrients*, 10(6), 759.

Özay, I., & Özyildirim, B. A. (2017). Food safety and food-borne illness approach of healthcare workers. *International Journal of Food Safety, Nutrition, Public Health and Technology*, 9(2), 7-19.

Özcan, F. Ö. (2020). Aşçılık Ve Gastronomi Öğrencilerinin Yiyecek Güvenilirliği-Hijyenine Yönelik Bilgi Düzeyinin Belirlenmesi Online Kesitsel Çalışma. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 116-124.

Palma, M. A., Ribera, L. A., Bessler, D., Paggi, M., & Knutson, R. D. (2010). Potential impacts of foodborne illness incidences on market movements and prices of fresh produce in the US. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 42(4), 731-741.

Pllana, M., Gjergjizi, H., Miftari, I., & Gjonbalaj, M. (2012). The food safety and consumer behavior. *Journal of Food Science and Engineering*, 2(8), 462-468.

Powell, D. A., Jacob, C. J., & Chapman, B. J. (2011). Enhancing food safety culture to reduce rates of foodborne illness. *Food Control*, 22(6), 817-822.

Quinlan, J. J. (2013). Foodborne illness incidence rates and food safety risks for populations of low socioeconomic status and minority race/ethnicity: a review of the literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 10(8), 3634-3652.

Rangnekar, D., & Thorpe, W. R. (2001). Smallholder dairy production and marketing-Opportunities and constraints. *ILRI Proceedings*.

Sağlam, D., & Şeker, E. (2016). Gıda kaynaklı bakteriyel patojenler. *Kocatepe Veterinary Journal*. 9(2), 105-113.

Sayın, C., Karaman, S., Mencet, M. N., Mencet, M. N., & Taşcıoğlu, Y. (2011). Antalya ilinde süt arz zincirinde pazarlama marjları. *Akdeniz University Journal of the Faculty of Agriculture*, 24(2), 95-99.

- Sevim, A., Arslan, Ö., Güler, D., & Saner, G. (2021). Tüketicilerin çiğ süt satın alma eğilimlerinin saptanması: İzmir ili Örneği. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 34(1), 41-46.
- Şahin, D. S., & Saraç, Z. F. (2019). Burdur İlindeki 65 yaş üzeri tüketicilerin süt ve süt ürünleri tüketim alışkanlıkları. *Bursa Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 34(1), 119-133.
- Şahin, S. Ö. Y. (2019). Bireylerin çiğ, pastörize ve UHT süt tüketim tercihlerinin belirlenmesi (Yüksek lisans tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi).
- Şireli, U. T., & Cengiz, G. (2023). Gıda Kaynaklı Mikrobiyal Hastalıkların 2019 Verilerine Genel Bakış: Geleneksel Derleme. *Türkiye Klinikleri Journal of Veterinary Sciences*, 14(1), 28-38.
- Tapkı, N., Tapkı İ., Dağıstan, E., & Sapmaz, K. (2021). Hatay ilinde tüketicilerin süt ve süt ürünleri satın alma davranışları ve tüketici tercihlerini etkileyen faktörler: İskenderun ilçesi örneği. *Hayvan Bilimi ve Ürünleri Dergisi*, 4(1), 10-22.
- Yılmaz, Y., Semerci, A., Tapkı, N., Dağıstan, E., & Konuşkan Bozdoğan, D. (2015). Consumers' knowledge, attitudes and behavior assessment about food safety: the case study of Hatay province of Turkey. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 3(8), 672-679.

ONLINE SAĞLIKLI GIDA ALIŞVERİŞİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Doç. Dr. İbrahim BOZACI

Kırıkkale Üniversitesi,

ibrahimbozaci@kku.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-9584-6126>

ÖZET

Yağ ve tuz miktar veya oranı fazla olan paketli atıştırmalık ürünler başta olmak üzere sağlıksız ürünlerin tüketiminin artmasına bağlı olarak obezite gibi sağlık sorunları küresel düzeyde dikkat çekmektedir. Dolayısıyla sağlıksız ürünlerin tercihi ve tüketimi araştırılması gereken önemli bir konu olarak görülmektedir. Bu noktada, internet kullanımı ve online alışverişlerin her geçen gün arttığı düşünüldüğünde, online alışveriş kanalının ve bu kanaldaki işletme uygulamalarının sağlıklı ürün tercihlerine etkisine yönelik araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmada, online alışveriş kanalı ile sağlıklı gıda alışverişleri ilişkisine yönelik yazında gerçekleştirilen başlıca araştırmalar özetlenmektedir. Neticede internet ve online alışveriş kanalının tüketicilerin sağlıklı ürün tercihini artırmada fırsatlar sunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bulgular yetersiz olsa da tüketicilerin dürtüsel şekilde sağlıklı ürünleri online ortamda satın alabildiği görülmektedir. İşletmeler ise, online alışveriş ortamında sağlıklı ürün reklamları yapabilmekte, alışveriş aşamalarında sağlıklı ürün önerilerinde bulunabilmekte veya ürün besin ve sağlamlık bilgilerini tüketicilere daha verimli ve kolay şekilde ulaştırabilmektedir. Ancak bunların tüketiciye etkilerine yönelik araştırmaların yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu gibi uygulamaların tüketicinin sağlıklı ürün tercihine etkileri ve online ortamda sağlıklı gıda tüketimini etkileyen faktörler üzerine gerçekleştirilecek araştırmaların konuyla ilgili bilimsel bilgi birikimini artıracak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Online alışveriş, Sağlıklı gıda alışverişi, Online sağlıklı gıda satın alma

A LITERATURE REVIEW ON ONLINE HEALTHY FOOD SHOPPING

ABSTRACT

Health problems such as obesity have attracted global attention due to the increase in the consumption of unhealthy products, especially packaged snack products with high amounts or ratios of fat and salt. Therefore, the preference and consumption of unhealthy products is seen as an important issue that need to be investigated. At this point, considering that internet use and online shopping are increasing day by day, there is a need for research on the effects of the online shopping channel and business practices in this channel on healthy product preferences. This study summarizes the main studies conducted in the literature on the relationship between the online shopping channel and healthy food purchasing. As a result, it is understood that the internet and online shopping channel offer opportunities to increase consumers' healthy product preferences. Additionally, although the evidence is not sufficient, it appears that consumers may impulsively purchase healthy products online. On the other hand, businesses can advertise healthy products in the online shopping environment, make healthy product recommendations during the shopping stages, or deliver product nutritional and health information to consumers

more efficiently and easily. However, it is understood that research on the effects of these on consumers is not sufficient. It is evaluated that research to be conducted on the effects of such applications on the consumer's healthy product preference and the factors affecting healthy food consumption in the online environment will increase the scientific knowledge on the subject.

Keywords: Online shopping, Healthy food shopping, Online healthy food purchasing

1. GİRİŞ

Günümüzde sağlıklı beslenme ve obezite önemli toplumsal sorunlar arasında yer almaktadır. Her ne kadar insanlar sağlıkları hakkında kaygı duysa da, obezite istatistikleri bunun davranışları yeterince etkilemediğini ve bağlamsal faktörlerin sağlıksız seçimlere neden olduğunu göstermektedir. Bu noktada doğal, sürdürülebilir ve besleyici gıda ürünlerinin tercihi, toplum sağlığı ve tüketici refahı için önemli olduğundan, son zamanlarda sağlıklı tüketim tercihleri konusuna gösterilen ilgi artmaktadır.

Online alışveriş kanalının sağlıklı ürün seçimini mağaza ortamına göre nasıl farklılaştırdığı araştırılması gereken bir konu olarak ifade edilmektedir (Huyghe vd., 2017). Nitekim geleneksel fiziksel mağazaların sağlıklı ürünlerin ana satış kanalı olduğu durumun aksine, günümüzde online satışlar giderek artmakta, online sağlıklı ürün tercihi ve alışveriş motivasyonları anlaşılması gereken önemli bir konu olarak görülmektedir (Hsu & Chen, 2011). Her ne kadar online doğal sağlıklı ürün alışverişi yaygın olmasa da, son yıllarda bu tercihin arttığını araştırmalar göstermektedir (Ang vd., 2023).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde perakendecilik ve online perakendecilik hızla büyüyüp gelişmektedir. Özellikle salgın sürecinde tüketicinin kazandığı online alışveriş deneyimi ve işletmelerde yaygınlaşan online dağıtım uygulamaları, gündelik alışverişlerde online kanalın tercihinin yaygınlaşmasına imkan vermektedir. Online satın alımların artmasına bağlı olarak, tüketicilerin bu ortamda sağlıklı ürünleri nasıl değerlendirip tercih ettiği ve nelerden etkilendiği araştırılması gereken bir konu haline gelmektedir. Ancak online ortamda sağlıklı ürünlerin tercihi ve bu davranışın yapısıyla ilgili bilimsel bilgi birikimi kısıtlıdır. Geleneksel olarak mağaza ortamında sağlıklı pazarlama uyarıcılarına maruz kalmanın, o uyarıcıyla ilgili davranışları artırabildiği görülmektedir. Örneğin tüketicilerin kaçınmadığı alanlar olarak kasa önlerinde ürünlerin sunumu veya raflarda sağlıklı ürünlerin göze çarpan şekilde sunumu, bu ürünlerin satışını artırabilmektedir. Buna benzer şekilde, online alışveriş kanalında ödeme aşaması gibi kaçınılamayan aşamalarda sunulan ürün önerilerinin veya ürünlerin sağlamlık özelliklerinin tüketicilere dikkat çekici şekilde sunulmasının, tüketici kararlarını etkilemesi beklenebilir. Diğer bir ifadeyle kasa yakınlarında sağlıklı ürünlerin sunulmasında olduğu gibi, online alışveriş kanalında ödeme aşamasında kullanılan iletişimlerin, tüketicilerin sağlıklı ürün tercihlerini etkilemesi mümkündür. Ayrıca, internet ortamının hangi özelliklerinin ve bu kanaldaki hangi uygulamaların tüketicilerin sağlıklı gıda tercihlerini etkilediğinin bilinmesi, pazarlamacı ve tüketiciler için yararlıdır.

Genel olarak internet insanların besin farkındalığını ve sağlıklı tüketim alışkanlıklarını etkilemektedir. Benzer şekilde, online alışveriş kanalı ürün yorumları, şeffaf bilgi ve kişiselleştirilmiş öneri sunma gibi yöntemlerle tüketicilerin sağlıklı gıdaya erişimini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca gündelik yaşamdaki meşguliyetler arttıkça, tüketiciler online ortamda sağlıklı gıda ürünlerini arayıp tercih edebilmektedir (Giang vd., 2025). Ancak online alışveriş kanalının özelliklerinin ve bu kanaldaki ilgili teşviklerin, sağlıklı gıda alışverişlerini nasıl etkilediğine ilişkin araştırmalara ihtiyaç vardır.

Online gıda alışverişlerinin yaygınlaştığı düşünüldüğünde, online ortamın fiziksel mağaza ortamına göre sağlıklı tercihlerde farklılaşmaya neden olması mümkündür. Zira online ortam daha çok bilgi içermekte ve karşılaştırma imkanı sunmaktadır. Her ne kadar geleneksel olarak ürün sunumu, raf düzenlemeleri gibi faktörlerin sağlıklı ürün tercihi etkilediği bilinse de, online ortamda sağlıklı ürün tercihi ve bunu etkileyen faktörlerle ilgili araştırmalar yetersizdir (Harris-Lagoudakis, 2022). Örneğin online alışveriş ortamında, sağlıklı ürünlerin tercihi artırmaya yönelik filtreleme, sıralama ve öneri sunma gibi kolaylıklar sağlanabilmektedir (Khandpur vd., 2020). Dolayısıyla sağlıklı ürünlerin tercihi teşvik etmede fırsatlar barındıran online ortamdaki yöntemlerin, geleneksel mağazalardakine benzer etkileri oluşturup oluşturmadığının araştırılması gerekmektedir.

Kısaca online alışveriş ortamının nasıl veya bu kanaldaki hangi uygulamaların tüketicilerin daha sağlıklı ürünlerin (az yağlı ve şekerli vb.) tercihi etkilediği üzerine araştırılmalara ihtiyaç vardır (Bunten vd., 2022). Nitekim gıda ürünlerinin online siparişi giderek popülerlik kazanmakta ve perakendeciler sağlıklı ürünlerin alışverişlerini teşvik edici uygulamaları kullanabilmektedir (Stuber vd., 2022). Bu çalışmada, online alışveriş kanalının sağlıklı ürün tercihi etkileri üzerine gerçekleştirilen başlıca araştırmalar özetlenmektedir.

2. FİZİKSEL MAĞAZALARDA SAĞLIKLI GIDA TERCİHİ

Sağlıklı gıda ürünlerine yönelik tüketici davranışlarını anlamak, sürdürülebilir ve sağlıklı beslenme tercihleri için gereklidir. Araştırmalarda sağlıklı gıda tercihinin; tutum, görel norm, algılanan davranışsal kontrol, ödeme istekliliği, fiyat duyarlılığı ve sağlık bilinci gibi faktörlerden etkilendiği görülmektedir (Müller- Pérez, vd., 2025). Ürünlerin görünür ve kolay fark edilir şekilde sunumu, genel olarak satın alımları artırmaktadır (Chandon vd., 2009). Ayrıca, her ne kadar fiyat öncelikli faktör olsa da, mağaza ortamında besin bilgisi sunma gibi uygulamalar özellikle kadın ve kilo memnuniyetsizliği hisseden tüketicilerin sağlıklı gıda tercihlerini etkileyebilmektedir (Miquel Vidal & Castellano-Tejedor, 2022).

Bunun yanında mağaza tasarımıyla ilgili özellikler tüketicilerin sağlıklı ürün tercihi etkileyebilmektedir. Örneğin ödeme alanında daha az yağlı, tuzlu veya kalorili sağlıklı ürün seçenekleri sunma son zamanlarda tüketiciyi etkilemesi bakımından dikkat çeken bir konudur (Duus vd., 2024). Ödeme alanında sağlıklı ürün sunulmasının, bu ürünlerin tercihi artırdığına ilişkin bulgularla karşılaşılmaktadır (Rogus vd., 2022; Huitink vd., 2020a, Huitink vd., 2020b; Payne & Niculescu, 2018; Van Gestel vd., 2018; Adjoian vd., 2017).

Ayrıca tüketicinin mutlaka geçmesi gereken ödeme alanları, dürtüsel alışverişlere de neden olabilmektedir (Thornston vd., 2012). Ancak mağaza ortamındaki ödeme alanlarında daha çok şeker, çikolata, gazlı içecek gibi sağlıksız ürünler sunulmaktadır (Falbe vd., 2023; Basch & Fera, 2021; Martinez vd., 2018; Basch vd., 2016). Fiziksel bir alanı içermese de, offline ortama benzer şekilde, online kanalda da ödeme aşamasında işletme tarafından kullanılan sepette sağlıklı ürün değiştirme önerisi sunma gibi yöntemlerin tüketicileri etkilemesi mümkündür.

Ödeme alanı sağlamlık durumunun öneminin farkına varan devletler de, buralardaki sağlıklı ürün bulundurma standartlarına yönelik yasal düzenlemeler yapabilmektedir. Böylece yasal düzenlemelere dayalı olarak zorunlu şekilde de sağlıklı tasarım işletmeler için önemli bir konu haline gelebilmektedir (Falbe vd., 2024). Ancak bu gibi yasal düzenlemeler kısıtlı olup, işletmelerin toplumsal sorumluluk üstlenerek sağlıklı ürün alışverişini öncelikli bir konu olarak görüp teşvik etmesi önemlidir. Nitekim konunun önemini farkında varan işletmeler bu doğrultuda sağlamlık politika ve uygulamaları geliştirebilmektedir (Ejlerskov vd., 2018a; Ejlerskov vd., 2018b).

3. ONLINE MAĞAZALARDA SAĞLIKLI GIDA ALIŞVERİŞİNİN TEŞVİKİ

Online alışveriş kanalı, işletmelere daha sağlıklı ürünlerin tercih edilmesini teşvik etmede, seçenekleri sıralama ve sunma başta olmak üzere fırsatlar sunmaktadır (Jansen vd., 2023). Sağlık etiketleri kullanımı (besin değeri veya kalori etiket ve sembolleri vb.), daha sağlıklı ürünlerle değiştirme önerileri (daha sağlıklı, daha az kalorili ürünlerin önerilmesi vb.), görünürlüğü artırma (sağlıklı ürünleri daha dikkat çekici sunma) gibi yöntemler bu uygulamalara örnek olarak verilebilir (Valenčič vd., 2023). Headrick vd.'nin (2022) ABD'de 21 online market perakendecisini inceleyerek gerçekleştirdiği araştırmasında, işletmelerin % 29'unun tüm ürünler için besin değeri etiketleri kullandığı tespit edilmiştir. Hatta online alışveriş siteleri diyetisyenle besin iletişimi veya sağlıklı ürün önerisi alma gibi yenilikçi uygulamalar geliştirebilmektedir.

Tüketiciler ise online perakendecilerin gerçekleştirdiği sağlık uygulamalarını olumlu karşılayabilmektedir. Bresnahan vd.'nin (2024) saha araştırmasında, insanların çoğunun online ortamda market alışverişi yaptığı ve işletmelerin sağlıklı ürün politikalarını desteklediği belirlenmiştir. Buna göre tüketiciler, online perakende ortamında sağlıklı ürün önerileri, sağlıklı ürün filtreleme araçları, sağlıklı ürünlerle değiştirme önerileri, arama sonuçlarında önce sağlıklıları gösterme gibi sağlıklılık teşviklerini desteklemektedir. Benzer şekilde tüketiciler, mağaza içinde kasa alanına koyma, sağlıklılık işaretleri kullanma, sağlıklı gıdaları bulmayı kolaylaştırma, raflarda gıdaların sağlıklı olduğuna ilişkin etiketler kullanma gibi uygulamaları da desteklemektedir. Harnack vd.'nin (2021) nitel araştırmasında da online alışveriş sitelerinde sağlıklı yiyecek planlama aracı, sağlıklı alışveriş tercih seçeneği ve alışveriş listesi besin değeri değerlendirme aracının tüketiciler tarafından olumlu değerlendirildiği anlaşılmıştır. Kısaca tüketicilerin online perakendecilerin sağlıklı alışverişleri teşvik etmede kullandığı yöntemleri olumlu karşıladığı anlaşılmaktadır.

4. ONLİNE MAĞAZALARDA SAĞLIKLI GIDA ALIŞVERİŞİ

Online alışveriş kanalında, tüketicilerin sağlıklı ürün alışverişini etkileyen faktörler üzerine gerçekleştirilen Hsu & Chen'in (2011) araştırmasında, kolaylık (karşılaştırma, evde alışveriş, hizmet dağıtımı, bilgi vb.), güvenlik (çalışma ve baskı riski azalması, kalite garantisi vb.), çeşitlilik (özgün, eğlenceli ürünler vb.) ve sağlık (sağlığı koruma vb.) ihtiyaçlarının online sağlıklı gıda alışverişini büyük oranda açıkladığı belirlenmiştir. Giang vd.'nin (2025) araştırmasında ise, fiyat, kullanım kolaylığı, risk algısı, görelî norm, sağlık bilinci, gıda güvenliği, tutum ve niyet değişkenlerinin, online sağlıklı ürün alışverişini etkilediği belirlenmiştir.

Bunun yanında, online kanaldaki alışverişlerin, mağaza ortamında göre tüketicinin daha fazla sağlıklı ürün tercih etmesiyle ilişkili olup olmadığı da araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Örneğin Harris-Lagoudakis'in (2022) online ve offline alışveriş verilerini karşılaştırdığı araştırmasında, online alışverişlerde şeker-şekerleme ürünlerine ayrılan bütçenin azaldığı tespit edilmiştir. Bu durum daha çok offline mağazalarda tüketicilerin belirli aşamaları fiziksel olarak dolaşma gereğinin online ortamda olmaması karşısında, online ortamda daha çok belirli arama kutucuğu veya ürün kategorileri kullanarak ürünleri inceleme ve ürüne dokunma imkanına bağlı dürtüsel satın almanın olmamasıyla ilişkili olduğu değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, online ortamda sipariş maliyetlerini azaltmak için daha fazla sipariş verme isteği, sosyal etkileşim ve dolayısıyla olumsuz değerlendirilme kaygısının az olmasından dolayı daha az sağlıklı ürünlerin alınmasına neden olabileceği de değerlendirilmiştir. Benzer şekilde Huyghe vd.'nin (2017) araştırmasında, tüketicilerin online ortamda sağlıksız ürünleri daha az tercih ettiği belirlenmiştir. Çünkü online kanalda ürünler daha çok sembolik olarak, offline kanalda ise fiziksel olarak sunulmaktadır. Sembolik sunumun ise ürünün canlılığını ve buna bağlı tüketicinin anlık tatmin arzusunu (tatma vb.) azalttığı değerlendirilmiştir.

Araştırmaların bir kısmı ise, online ortamda sağlıklı ürün teşviki doğrultusunda gerçekleştirilen uygulamalarının etkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Örneğin Van der Laan & Orcholska'nın (2022) çalışmasında, anlık dijital ürün önerilerinin (dürtmeler) ve besin etiketlerinin sağlıklı gıda tercihinin etkisi deneysel olarak incelenmiştir. Buna göre sağlıklı görsel içeren alternatif öneriler olmasının, olmaması veya ürün etiketi sunulmasına göre çok daha fazla sağlıklı ürün tercihinin neden olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla, online alışveriş kanalının sağlıklı gıda alışverişini artırmasının, işletmelerin bu doğrultuda gerçekleştirdiği iletişim, yönlendirme ve teşviklerle de mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Online perakendeciler; seçim aşamasında, satın almadan önce veya ödeme sırasında sağlıklı ürün (daha az yağ, tuz, şeker veya enerjili) değişikliği önerileri sunmayı sağlıklı alışverişlerin teşvikinde bir yöntem olarak kullanılabilmekte ve bunlar tüketiciyi etkileyebilmektedir (Forwood vd., 2015). Nitekim düşük enerjili gıda ürünlerinin online ortamda tüketiciye öneri olarak sunulması, daha sağlıklı ürünlerin satın alınması ve tüketimine katkıda bulunduğunu gösteren az sayıda da olsa araştırmalarla karşılaşılmaktadır (Riches vd., 2019; Huang vd., 2006). Örneğin Bunten vd.'nin (2022) araştırmasında online ortamda sağlıklı ürün versiyonlarına maruz bırakılan (reklam bannerleri ve tarif malzeme listesi) müşterilerin, spagetti, spagetti sosu, spagetti peyniri, krema, dürüm, peynir, fırın ürünleri ve kola ürünlerinde daha fazla sağlıklı ürün tercihinin teşvik ettiği belirlenmiştir. Yoğurt ve dondurma gibi ürünlerde ise etki tespit edilmemiştir. Stuber vd.'nin (2022) deneysel araştırmasında ise, bilgi uyarıcıların online süpermarketlerde sağlık ürün satın almalarını artırabileceği anlaşılmıştır.

Gupta & Chitrao'nun (2021) araştırmasında, pazarlamacılar kolaylık, ödül puanları, nakit iade önerileri gibi teşvikler sağladığında tüketicilerin daha fazla paketli sağlıklı gıda ürünü satın aldığı belirlenmiştir. Bunten vd.'nin (2021) araştırmasında ise, katılımcılara ödeme aşamasında açılır pencerelerde daha düşük enerjili ürün değiştirme önerileri sunulmuştur. Söz konusu deneysel araştırmada, ortalama yaklaşık 3 öneri sunulan tüketicilerin sadece % 13'ünün bunları kabul ettiği tespit edilmiştir. Ancak önerileri tercih oranı düşük olsa da, değiştirme önerisinin ürün başına ve sepet başına enerji miktarını azalttığı çalışmada anlaşılmıştır. Neticede düşük enerjili gıda değiştirme önerilerinin kalori satın alım miktarını azaltmada kullanılabilecek bir yöntem olduğu sonucuna varılmıştır.

Riches vd.'nin (2019) deneysel araştırmasında, online ortamda tüketiciye daha az tuzlu ürün seçeneği sunmanın, daha az tuzlu ürün tercihinin etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada özellikle yüksek düzeyde daha az tuzlu ürün seçenekleri sunulmasının etkili olduğu anlaşılmıştır. Machín vd.'nin (2017) online market mağazasında paket üstü besin bilgisinin tüketicinin ultra işlenmiş gıda satın alma davranışına etkisinin incelediği araştırmasında, trafik uyarı sisteminin etkisiz olduğu (yağ, tuz gibi özelliklerin kırmızı veya yeşil renklerle kutucukların altında gösterildiği sistem), Şili uyarı sisteminin (siyah kutucuklarda ürünlerin özelliklerinin tuz oranı/doymuş yağ oranı yüksek gibi açıklamalarla gösterildiği sistem) amaçlanan şeker ve tatlı satın alma düzeyini azalttığı belirlenmiştir. Dolayısıyla ürünlerin sağlıklılık bilgilerinin nasıl sunulduğu da, sağlıklı ürün teşvikinin etkilerini farklılaştırabilmektedir. Benzer şekilde Sacks vd.'nin (2011) araştırmasında trafik ışığı besin bilgi sisteminin satışlar tüketicinin online gıda tercihlerine önemli bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

5. ONLİNE DÜRTÜSEL SAĞLIKLI GIDA ALIŞVERİŞİ

Alışverişlerde kontrolün sağlanamaması ve düşünmeden karar alma, sağlıksız gıda tercihinin artırabilmektedir (Salmon vd., 2014). Ayrıca dürtüsel satın alma eğilimi ve alışkanlıklar gibi faktörler, sağlıksız atıştırmalık ürünlerinin dürtüsel satın alınmasını etkileyebilmektedir (Moayery vd., 2019). Diğer taraftan insanların düşük öz kontrol durumunda dahi sağlıklı gıda

tercihleri yapabildiği görülmektedir. Örneğin Duarte vd.'nin (2013) gençlerle kafeterya bağlamında gerçekleştirdiği araştırmasında; atıştırma alışkanlıklarında, sağlıklı/besin değeri bilinçli şekilde satın alan tüketicilerin olduğu belirlenmiştir. Salmon vd. (2014) ise sosyal kanıt kısa yolu (diğerlerinin çoğunlukla sağlıklı alternatifini seçtiği bilgisi verildiğinde) sunulduğunda, düşük öz kontrol durumunda insanların daha çok sağlıklı gıda tercih ettiğini tespit etmiştir. Kısaca daha çok sağlıklı ürünler bakımından dikkat çeken dürtüsel satın alımların, sadece sağlıklı ürünlerle kısıtlı olmayabileceği anlaşılmaktadır. Ancak sağlıklı ürünlerin dürtüsel satın alınmasıyla ilgili bulgular yetersizdir.

Bu bağlamda, online alışveriş ortamının sağlıklı dürtüsel tüketimleri azaltabildiği de ifade edilmektedir (Pitts vd., 2018). Tariq vd.'nin (2020) Çin'de gerçekleştirdiği nicel çalışmasında ise, online dürtüsel organik gıda satın alma davranışının olduğu ve bunun sosyal etkileşim ve web sitesi zengin medya içeriğinden etkilendiği belirlenmiştir (Tariq vd., 2020). Bunlara karşın, online gıda veya market alışverişlerinin sağlıklı dürtüsel satın alımları azaltması, besin etiketleme ve erişilebilirliğin artmasından dolayı sağlıklı tercihleri artırmasına karşın, taze ürün satın alımında tereddüt kaynaklı sağlıklı seçimleri artırabileceği de ileri sürülebilmektedir (Pitts vd., 2018). Kısaca online alışveriş kanalında, sağlıklı ürünlerin dürtüsel satın alım davranışlarının yaygınlığı ve bunları artırıcı uygulamaların neler olduğuyla ilgili araştırmalara ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sağlıklı beslenme ve sağlıklı gıda alışverişlerinin önem kazandığı günümüzde, internet ve online alışveriş kanalı işletmeler ve tüketiciler için sağlıklı tercihleri artırmada fırsatlar sunmaktadır. Genel olarak internetin sağlık bilinci ve sağlık farkındalığını artırmasının ötesinde, online alışveriş kanalı tüketicilerin sağlıklı ürünlere daha kolay ulaşabilmesini sağlamaktadır. Ayrıca işletmeler de, sağlıklı ürünlerin tercihini teşvikinde besin bilgisini farklı sistemlerle göze çarpar şekilde sunma, sağlıklı ürünleri arama ve değerlendirme gibi araçlar geliştirme, sağlıklı ürünleri ödeme gibi aşamalarda tüketicilere önerme gibi uygulamalardan yararlanabilmektedir. Bu uygulamaların tüketicileri etkileyebildiği anlaşılmaktadır. Bunların yanında, her ne kadar dürtüsel satın alma davranışı daha çok sağlıklı ürünler için incelenmiş bir konu olsa da, online ortamda sağlıklı ürünlere yönelik dürtüsel satın alma davranışlarının da gerçekleştirilebildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, bu davranış ve bunu etkileyen faktörlerle ilgili bulgular oldukça yetersizdir. Online ortamda sağlıklı ürünlerin tercihinin teşvikinin, pazarlamacı, toplumsal refah ve halk sağlığı bakımından fayları olacağından, hangi uygulamaların tüketicileri daha çok etkilediğine yönelik araştırmaların değerli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca ilgili araştırmaların, online ortamdaki sağlık bakımından belirli tüketici davranışlarıyla ilgili bulguların artırılmasına katkı sağlaması mümkündür.

KAYNAKÇA

- Adjoian, T., Dannefer, R., Willingham, C., Brathwaite, C., & Franklin, S. (2017). Healthy checkout lines: a study in urban supermarkets. *Journal of nutrition education and behavior*, 49(8), 615-622.
- Ang, J. Y., Ho, R. Y., Tong, S. F., & Ooi, G. S. (2023). The Prevalence of Online Natural Health Products Purchase: A Systematic Review. *Malaysian Journal of Medicine & Health Sciences*, 19(2), 250-258.
- Basch, C. H., & Fera, J. (2021). Candy, snack food, and soda in the checkout lines of stores selling products for children in New York City. *Journal of Community Health*, 46, 922-926.
- Basch, C. H., Kernan, W. D., & Menafro, A. (2016). Presence of candy and snack food at checkout in chain stores: results of a pilot study. *Journal of community health*, 41, 1090-1093.

- Bresnahan, C., Tucker, A. C., John, S., Johnson, J., & Wolfson, J. A. (2024). Support for Policies and Strategies to Promote Healthy Food Retail In-Store and Online: Perspectives From a National Sample of Supplemental Nutrition Assistance Program Participants. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 56(10), 681-693.
- Bunten, A., Porter, L., Sanders, J. G., Sallis, A., Payne Riches, S., Van Schaik, P., ... & Forwood, S. (2021). A randomised experiment of health, cost and social norm message frames to encourage acceptance of swaps in a simulation online supermarket. *PloS one*, 16(2), e0246455.
- Bunten, A., Shute, B., Golding, S. E., Charlton, C., Porter, L., Willis, Z., ... & Chadborn, T. (2022). Encouraging healthier grocery purchases online: A randomised controlled trial and lessons learned. *Nutrition bulletin*, 47(2), 217-229.
- Chandon, P., Hutchinson, J. W., Bradlow, E. T., & Young, S. H. (2009). Does in-store marketing work? Effects of the number and position of shelf facings on brand attention and evaluation at the point of purchase. *Journal of marketing*, 73(6), 1-17.
- Duarte, P., Raposo, M., & Ferraz, M. (2013). Drivers of snack foods impulse buying behaviour among young consumers. *British Food Journal*, 115(9), 1233-1254.
- Duus, K. S., Tjørnhøj-Thomsen, T., & Krølner, R. F. (2024). Implementation of health-promoting retail initiatives in the Healthier Choices in Supermarkets Study—qualitative perspectives from a feasibility study. *BMC medicine*, 22(1), 349, 1-18.
- Ejlervskov, K. T., Sharp, S. J., Stead, M., Adamson, A. J., White, M., & Adams, J. (2018b). Supermarket policies on less-healthy food at checkouts: Natural experimental evaluation using interrupted time series analyses of purchases. *PLoS medicine*, 15(12), e1002712.
- Ejlervskov, K. T., Stead, M., Adamson, A., White, M., & Adams, J. (2018a). The nature of UK supermarkets' policies on checkout food and associations with healthfulness and type of food displayed: cross-sectional study. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 15(1), 1-10.
- Falbe, J., Marinello, S., Wolf, E. C., Solar, S. E., Schermbeck, R. M., Pipito, A. A., & Powell, L. M. (2023). Food and Beverage Environments at Store Checkouts in California: Mostly Unhealthy Products. *Current Developments in Nutrition*, 7(6), 100075.
- Falbe, J., Marinello, S., Wolf, E. C., Solar, S., & Powell, L. M. (2024). Food environment after implementation of a healthy checkout policy. *JAMA Network Open*, 7(8), e2421731-e2421731.
- Forwood, S. E., Ahern, A. L., Marteau, T. M., & Jebb, S. A. (2015). Offering within-category food swaps to reduce energy density of food purchases: a study using an experimental online supermarket. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 12(1), 1-10.
- Giang, N. T. P., Duy, N. B. P., My, P. T. H., Nhi, C. H., Tuyet, N. T. N., Hao, H. N., & Tan, T. D. (2025). Analyzing Food Purchasing Behavior Helps Improve Consumers' Health on E-Commerce Platforms in Viet Nam. *International Journal of Analysis and Applications*, 23, 61, 1-27.
- Gupta, A. N., & Chitrao, P. (2021). Effectiveness of online shopping advantages of healthy food products on consumer buying behaviour. *Information and Communication Technology for Competitive Strategies (ICTCS 2020) ICT: Applications and Social Interfaces* (89-99). Singapore: Springer Singapore.

- Harnack, L., Redden, J., French, S., Sherwood, N. E., Rivera, G., Valluri, S., & Tahir, M. (2021). Designing online grocery stores to support healthy eating for weight loss. *Public health nutrition*, 25(5), 1274-1284.
- Harris-Lagoudakis, K. (2022). Online shopping and the healthfulness of grocery purchases. *American Journal of Agricultural Economics*, 104(3), 1050-1076.
- Headrick, G., Khandpur, N., Perez, C., Taillie, L. S., Bleich, S. N., Rimm, E. B., & Moran, A. (2022). Content analysis of online grocery retail policies and practices affecting healthy food access. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 54(3), 219-229.
- Hsu, C. H., & Chen, C. H. (2011). Analyzing the purchase motivation of online shopping for health food. *African Journal of Business Management*, 5(12), 4699-4703.
- Huang, A., Barzi, F., Huxley, R., Denyer, G., Rohrlach, B., Jayne, K., & Neal, B. (2006). The effects on saturated fat purchases of providing internet shoppers with purchase-specific dietary advice: a randomised trial. *PLoS clinical trials*, 1(5), e22.
- Huitink, M., Poelman, M. P., Seidell, J. C., Kuijper, L. D., Hoekstra, T., & Dijkstra, C. (2020a). Can healthy checkout counters improve food purchases? Two real-life experiments in Dutch supermarkets. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(22), 8611.
- Huitink, M., Poelman, M. P., Seidell, J. C., Pleus, M., Hofkamp, T., Kuin, C., & Dijkstra, S. C. (2020b). Can unhealthy food purchases at checkout counters be discouraged by introducing healthier snacks? A real-life experiment in supermarkets in deprived urban areas in the Netherlands. *BMC Public Health*, 20(1), 1-9.
- Huyghe, E., Verstraeten, J., Geuens, M., & Van Kerckhove, A. (2017). Clicks as a healthy alternative to bricks: how online grocery shopping reduces vice purchases. *Journal of Marketing Research*, 54(1), 61-74.
- Jansen, L. Z., Van Loo, E. J., Bennin, K. E., & van Kleef, E. (2023). Exploring the role of decision support systems in promoting healthier and more sustainable food shopping: A card sorting study. *Appetite*, 106638.
- Khandpur, N., Zatz, L. Y., Bleich, S. N., Taillie, L. S., Orr, J. A., Rimm, E. B., & Moran, A. J. (2020). Supermarkets in cyberspace: A conceptual framework to capture the influence of online food retail environments on consumer behavior. *International journal of environmental research and public health*, 17(22), 8639.
- Machín, L., Arrúa, A., Giménez, A., Curutchet, M. R., Martínez, J., & Ares, G. (2017). Can nutritional information modify purchase of ultra-processed products? Results from a simulated online shopping experiment. *Public health nutrition*, 21(1), 49-57.
- Martinez, O., Rodriguez, N., Mercurio, A., Bragg, M., & Elbel, B. (2018). Supermarket retailers' perspectives on healthy food retail strategies: In-depth interviews. *BMC Public Health*, 18(1), 1-16.
- Miquel Vidal, M., & Castellano-Tejedor, C. (2022). Identification of marketing strategies influencing consumers' perception of healthy food products and triggering purchasing decisions. *Businesses*, 2(4), 410-422.
- Moayery, M., Narvaiza Cantín, L., & Gibaja Martins, J. J. (2019). Reflective and impulsive predictors of unhealthy snack impulse buying. *Review of Marketing Science*, 16(1), 49-84.

- Müller-Pérez, J., Acevedo-Duque, Á., García-Salirrosas, E. E., Escobar-Farfán, M., Esponda-Pérez, J. A., Cachicatari-Vargas, E., ... & Alcina De Fortoul, S. (2025). Factors influencing healthy product consumer behavior: an integrated model of purchase intention. *Frontiers in Public Health*, 13, 1576427.
- Payne, C., & Niculescu, M. (2018). Can healthy checkout end-caps improve targeted fruit and vegetable purchases? Evidence from grocery and SNAP participant purchases. *Food Policy*, 79, 318-323.
- Pitts, S. B. J., Ng, S. W., Blitstein, J. L., Gustafson, A., & Niculescu, M. (2018). Online grocery shopping: promise and pitfalls for healthier food and beverage purchases. *Public health nutrition*, 21(18), 3360-3376.
- Riches, S. P., Aveyard, P., Piernas, C., Rayner, M., & Jebb, S. A. (2019). Optimising swaps to reduce the salt content of food purchases in a virtual online supermarket: A randomised controlled trial. *Appetite*, 133, 378-386.
- Rogus, S., Guthrie, J., Niculescu, M., & Xu, L. (2022). The impact of a healthy checkout intervention on fruit and vegetable 'micro-pack' purchases in New Mexico. *Public Health Nutrition*, 25(12), 3317-3325.
- Sacks, G., Tikellis, K., Millar, L., & Swinburn, B. (2011). Impact of 'traffic-light' nutrition information on online food purchases in Australia. *Australian and New Zealand journal of public health*, 35(2), 122-126.
- Salmon, S. J., Fennis, B. M., de Ridder, D. T., Adriaanse, M. A., & De Vet, E. (2014). Health on impulse: when low self-control promotes healthy food choices. *Health Psychology*, 33(2), 103.
- Stuber, J. M., Lakerveld, J., Kievitsbosch, L. W., Mackenbach, J. D., & Beulens, J. W. (2022). Nudging customers towards healthier food and beverage purchases in a real-life online supermarket: a multi-arm randomized controlled trial. *BMC medicine*, 20(10), 1-13.
- Tariq, A., Wang, C., Akram, U., Tanveer, Y., Sohaib, M. (2020). Online Impulse Buying of Organic Food: Moderating Role of Social Appeal and Media Richness. (İçinde: Xu, J., Ahmed, S., Cooke, F., Duca, G. (eds) *Proceedings of the Thirteenth International Conference on Management Science and Engineering Management. Advances in Intelligent Systems and Computing*, 1002). Springer.
- Thornton, L.E.; Cameron, A.J.; McNaughton, S.A.; Worsley, A.; Crawford, D.A. The availability of snack food displays that may trigger impulse purchases in Melbourne supermarkets. *BMC Public Health* 2012, 12, 194.
- Valenčič, E., Beckett, E., Collins, C. E., Seljak, B. K., & Bucher, T. (2023). Digital nudging in online grocery stores: A scoping review on current practices and gaps. *Trends in Food Science & Technology*. 131(2023), 151-163.
- Van der Laan, L. N., & Orcholska, O. (2022). Effects of digital just-in-time nudges on healthy food choice—a field experiment. *Food Quality and Preference*, 98, 104535.
- Van Gestel, L. C., Kroese, F. M., & De Ridder, D. T. (2018). Nudging at the checkout counter—A longitudinal study of the effect of a food repositioning nudge on healthy food choice. *Psychology & health*, 33(6), 800-809.

FİYAT BİLİNCİ İLE WEBROOMİNG VE SHOWROOMİNG DAVRANIŞLARI ARTASINDAKİ İLİŞKİ. TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.

Öğr. Gör. Dr. Suzan ÖCAL

Iğdır Üniversitesi,

suzan.moc@igdir.edu.tr - 0000-0002-1358-9585

ÖZET

Web teknolojilerinin gelişimiyle birlikte, tüketiciler çeşitli ürünleri satın almak için çok sayıda pazarlama kanallarını kullanmaya başlamışlardır. Pazarlama ürünlerine ulaşımında teknolojinin sağladığı bu geniş ve kolay erişebilirlik günümüz modern tüketicilerin satın alma süreçlerinde yeni eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Webrooming ve Showrooming bu yeni alışveriş eğilimlerinin başında gelmektedir. Fiyat bilinci yüksek olan tüketiciler, alışverişlerinde faydalarını maksimize etmeye çalışırlar. Dolayısıyla fiyat bilinci yüksek olan tüketiciler internetti kullanarak daha fazla kar ve fayda elde edebilmek için webrooming ve showrooming davranışlarına yönelebilirler. Bu çalışmanın temel amacı, tüketicilerin fiyat bilinci ile webrooming ve showrooming davranışları arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Ayrıca, bu davranışlarda demografik değişkenlere göre istatistiksel manada fark olup olmadığını belirlemek de çalışmanın amaçları arasındadır. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın evreni Türkiye'den oluşmaktadır. Google form üzerinden toplam 613 katılımcıdan veriler toplanmıştır. Veriler, SPSS ve YEM AMOS istatistik analiz programları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, fiyat bilincinin webrooming ve showrooming davranışlarıyla pozitif ancak zayıf bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir. Ayrıca, tüketicilerin yaşları ile fiyat bilinci, webrooming ve showrooming eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğunda tespit edilmiştir. Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, katılımcıların en sık kullandıkları alışveriş kanalı (yani çevrimiçi veya mağaza içi) ile webrooming ve showrooming davranışlarındaki farklılıklar arasında önemli bir ilişki olduğudur. Bu sonuçlar, fiyat bilincine sahip tüketicilerin ürün fiyatlarını karşılaştırmak ve uygun maliyetli satın alma alternatifleri aramak için hem webrooming hem de sohowrooming davranışlarını kullandıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler : Webrooming, Showrooming, Fiyat Bilinci.

1. GİRİŞ

Günümüzde dijitalleşmeyle birlikte, tüketicilerin alışveriş davranışlarında köklü değişikliklere yol açmıştır. Tüketiciler artık, hem fiziksel mağazalardan hem de dijital platformlardan bilgi edinme ve alışveriş yapma imkanlarına sahiptir. Bu durum, webrooming ve showrooming olarak ifade edilen iki önemli tüketici davranışını gündeme getirmiştir. Webrooming, tüketicilerin ürünü önce internet ortamında araştırıp sonrasında fiziksel mağazadan satın alma davranışını ifade ederken; showrooming, fiziksel mağazada ürün hakkında bilgi edindikten sonra internetten satın alma davranışını ifade etmektedir (Verhoef vd., 2007).

Bu davranış biçimlerinin ardında yatan nedenleri anlamak, işletmeler açısından stratejik bir öneme sahiptir. Özellikle tüketicilerin fiyat bilinci, bu bağlamda belirleyici bir unsur olabilir. Fiyat bilinci, tüketicilerin faydasını maksimize etmek için bir ürünü yada hizmeti diğer ürün ve hizmetler ile karşılaştırarak en uygun olanına sahip olma isteğini ifade etmektedir (Lichtenstein, Ridgway & Netemeyer, 1993). Dijitalleşme ile birlikte daha kolay fiyat karşılaştırması yapabilen tüketiciler daha bilinçli hale gelmiş ve alışveriş kararlarında ürün ve hizmetin fiyatın etkisini arttırmıştır. Fiyat bilincine sahip tüketicilerin, daha fazla fayda sağlayabilmek için alışveriş öncesi daha fazla araştırma yapma eğiliminde oldukları ve bu nedenle hem webrooming hem de showrooming davranışlarını daha sık sergileyebildikleri düşünülmektedir. Bu bağlamda, fiyat bilincinin bu iki davranış üzerindeki etkisini incelemek, tüketici davranışlarını anlama ve pazarlama stratejilerini geliştirme açısından önemli bir katkı sunacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, tüketicilerin fiyat bilinci düzeyi ile webrooming ve showrooming davranışları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden toplanan veriler aracılığıyla gerçekleştirilen bu araştırma, literatüre özgün bir katkı sağlamayı hedeflemekte ve dijital ile fiziksel perakendecilik stratejilerinin daha etkin şekilde kurgulanmasına zemin hazırlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Webrooming ve Showrooming

Web 2.0 ile birlikte, tüketiciler çeşitli ürünleri satın almak için çok sayıda pazarlama kanalını kullanmaktadırlar; bu geniş ve kolay erişilebilirlik, modern tüketicilerin satın alma davranışını çeşitlendirmiştir. Sonuç olarak, son zamanlarda iki yeni fenomen ortaya çıkmıştır: “showrooming” ve “webrooming”. “Webrooming”, tüketicilerin fiziki mağazayı ziyaret ettikten sonra alışverişinin internet üzerinden online yapması iken “Showrooming”, tüketicilerin bir ürün hakkında internette araştırma yaptıktan sonra alışverişinin fiziki mağazadan yapması şeklinde ifade edilmektedir (Chiu vd., 2011; Rapp vd., 2015; Verhoef vd., 2015; Flavian vd., 2016; Ailawadi ve Farris, 2017; Sit vd., 2018). Başka bir ifade ile “webrooming”, tüketicilerin fiziki mağazayı ziyaret ettikten sonra alışverişinin internet üzerinden online yapması iken “showrooming”, tüketicilerin bir ürün hakkında internette araştırmak yaptıktan sonra alışverişinin fiziki mağazadan yapması şeklinde ifade edilebilir.

Webrooming davranışı, çevrimiçi satın alma riskini azaltma eğilimindedir; çünkü mevcut bilgiler, müşterilerin daha bilinçli kararlar almasına yardımcı olur (Flavian vd., 2016). Müşteriler, satın alma sürecini tamamlamak için fiziksel mağazaya gitmeye karar vermeden

önce seçenekleri azaltırlar (Wolny ve Charoensukasai 2014). Engel ve arkadaşları (1973), tüketicilerin nasıl karar verdiklerini açıklamak için tüketici karar verme modelini geliştirmiştir. Bu model, faydacı bir bakış açısı sunan ve süreci tüketicilerin faydayı en üst düzeye çıkarmak için bilgiye erişme aracı olarak gören bir teoriye dayanan bir dizi sıralı eylemden oluşmaktadır. Öte yandan, showrooming, müşterilerin “(1) önce ürünleri/hizmetleri değerlendirebilme ve (2) mağazadayken mobil teknolojiyi kullanarak herhangi bir sayıda kanal üzerinden potansiyel satın alma için ürünleri karşılaştırabilme” yeteneğidir.

Mevcut literatür, internetin artık tüketicilerin tercih ettiği bilgi toplama aracı olduğunu, fiziksel mağazaların ise ana satın alma kanalı olduğunu kabul etmektedir (Fernández vd., 2018; Yadav vd., 2014). Alışveriş karar sürecinde tüketiciler, çoklu kanalların maliyet ve faydalarını değerlendirir, zaman, çaba, para ve risk gibi alışveriş çekincelerini en aza indiren ve doğru satın alımlar ve daha iyi fırsatlar gibi alışveriş kazançlarını en üst düzeye çıkaran bir kanal kombinasyonu seçerler (Gensler vd., 2017; Pauwels ve Neslin, 2015).

Çevrimiçi kanal, tüketicilerin karar vermelerine yardımcı olmak için daha fazla bilgi toplama aracı sağlarken, gereksiz bilgiler onların bilişsel yeteneklerini sınırlar ve kafa karışıklığı ve endişe duyguları uyandırır, bu da belirsizliği artırır. Benzer şekilde, bilgi arama ve ürün/fiyat karşılaştırması imkanı olmayan çevrimdışı kanal da tüketicilerde endişe ve kafa karışıklığı yaratır (Li vd., 2018). Bu tür belirsizlikleri gidermek için, perakendecilerin çevrimiçi ve çevrimdışı kanalları entegre etmesi, webrooming ve showrooming açısından tüketicilere yardımcı olabilmektedir. Farklı ürünler farklı özelliklere sahip olduğundan, showrooming ve webrooming mekanizmaları tüketicilerin ürünleri daha verimli bir şekilde seçmelerine yardımcı olur (Wolny ve Charoensuksai, 2014; Zhu vd., 2018). Showrooming ve webrooming mekanizmaları, somutluk, bilinç, bilgi erişimi, seçim güveni ve arama süreci memnuniyeti gibi tüketicilerin çeşitli alışveriş hususlarını ele alabilir (Reid vd., 2016).

2.2. Fiyat Bilinci

Fiyat, tüketicilerin satın alma kararlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Daha yüksek bir fiyat ödemek istemeyen/ödeyemeyen veya karar verme sürecinde öncelikle ürünün fiyatına odaklanan tüketiciler, “fiyat bilincine sahip”, “fiyata duyarlı”, “değer bilincine sahip”, “değer odaklı”, “fiyat odaklı”, “indirimlere yatkın”, ‘tutumlu’ vb. olarak adlandırılmıştır (Alford ve Biswas, 2002; Sproles, 1985). Tüketicilerin fiyat bilinci düzeyi, karar verme süreçlerini ve satın alma davranışlarını büyük ölçüde etkilemektedir (Hafstrom vd., 1992; Sproles ve Kendall, 1987). Fiyat bilincine sahip tüketiciler, bir ürünün fiyatına daha fazla önem verir ve satın almanın potansiyel faydalarını, ürünün maliyetiyle dikkatlice karşılaştırırlar (Behe vd., 2014; Wakefield ve Inman, 2003).

Fiyat bilinci, tüketicilerin fiyat seviyelerini ve fiyat değişikliklerini algılama ve bunlara tepki verme duyarlılığı olarak tanımlanır. Bu bileşen, tüketicilerin piyasada ne kadar ödeyeceğini belirlediği için bir barometre görevi görür. Fiyat bilincine sahip tüketiciler genellikle mantıklı ve rasyonel problem çözümler olarak tanımlanır; satın alırken faydacı alışveriş değerine bağlı olma eğilimindedirler (Irani, Hanzae, 2011). Fiyat bilinci, olumsuz bir karar verme ortamında fiyatın belirleyici bir ölçüt olarak kabul edildiği düzey olarak da ifade edilmektedir. Bu, bir tüketici fiyat bilincine sahip olarak nitelendiriliyorsa, daha yüksek bir fiyat ödemek istemediği

anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, aynı tüketici mümkün olan en düşük fiyattan satın almaya odaklanır. Yüksek fiyat bilincine sahip bir müşteri için, “düşük fiyattan” satın almak, satın alma kararında çok önemli bir kriterdir (Lee, 2008). Fiyat bilinci, tüketicilerin piyasada paralarının karşılığını veren düşük fiyatlı ürünleri aramaya ve satın almaya ne kadar önem verdikleri olarak tanımlanabilir (Palazon ve Ballester, 2009).

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

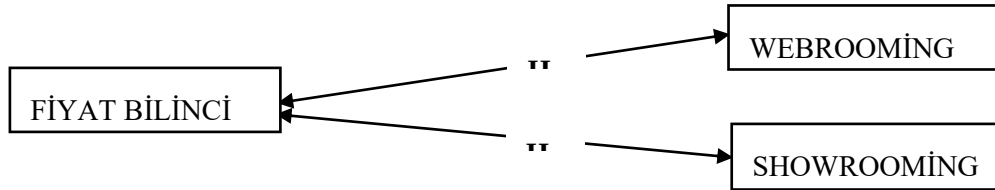
3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, tüketicilerin fiyat bilinci düzeyleri ile webrooming ve showrooming davranışları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışma, fiyat bilincinin tüketicilerin alışveriş karar süreçlerinde çevrimiçi ve çevrimdışı kanallar arasında geçiş yapmalarını nasıl etkilediğini incelemeyi hedeflemektedir. Özellikle fiyat karşılaştırması yapma eğiliminde olan tüketicilerin hangi durumlarda önce internetten araştırma yapıp fiziksel mağazadan satın alma (webrooming) veya tam tersi şekilde önce mağazaları gezip daha sonra çevrimiçi alışveriş yapma (showrooming) davranışını sergiledikleri araştırılmaktadır. Ayrıca demografik değişkenlerin bu davranışlar üzerindeki etkisi de analiz edilerek farklı tüketici gruplarının tutumları karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Dijitalleşmeyle birlikte günümüz tüketicilerin alışveriş davranışları önemli ölçüde değişime uğramıştır. Tüketiciler klasik alışveriş yöntemleri yerine dijital ortamda bilgi daha kolay ulaşabildikleri için web ortamında alışverişe yönelmeye başlamışlardır. Özellikle hem tüketiciler hem de perakendeciler için Webrooming ve showrooming gibi alışveriş yöntemleri, stratejik öneme sahiptir. Bu yeni alışveriş yöntemlerinin nedenlerini ve tetikleyicilerini anlamak, işletmelerin, fiyatlandırma ve müşteri kazanma stratejileri açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle fiyat bilinci yüksek tüketicilerin alışveriş davranışlarının anlaşılması, rekabetin yoğun olduğu günümüz pazarlarında işletmelere önemli rekabet avantajları sağlayabilir. Bu çalışma, alanyazında sınırlı sayıda ele alınmış olan fiyat bilinci ile webrooming ve showrooming ilişkisine odaklanarak bu alandaki bilgi boşluğunu doldurmayı hedeflemektedir. Ayrıca, elde edilecek bulguların hem akademik literatüre katkı sağlaması hem de pazarlama stratejilerinin geliştirilmesine rehberlik etmesi beklenmektedir.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Çalışmada bir adet bağımsız değişken olan fiyat bilinci ve iki adet bağımlı değişken olan webrooming ve showrooming arasındaki ilişkileri belirlemek üzere oluşturulan çalışma modeli aşağıdaki gibidir.

Görsel 1: Araştırma Modeli

Çalışmanın modeline bağlı kalınarak oluşturulan araştırmanın hipotezleri:

H1: Fiyat bilinci ile webrooming arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Fiyat bilinci ile showrooming arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Bu araştırmanın evreni, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinde yaşayan 18 yaş üstü tüketicilerden oluşmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bu teknik sayesinde, Google Form üzerinden oluşturulmuş online anket formuna meail, sosyal medya hesapları gibi internet araçları ile ulaşılabilir durumda olan ve gönüllü katılım gösteren bireylerden veri toplanmıştır. Anket çalışmasına 617 kişi katılım sağlamıştır. Katılımcılardan 3 kişi gönüllü olarak katılmayacaklarını beyan etmişler, geri kalan 614 kişi gönüllü olarak katıldıklarını onayladıktan sonra anket sorularını yanıtlamışlardır. Örneklem yapısı, yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve gelir seviyesi gibi temel demografik değişkenlerden oluşmaktadır. Bu demografik değişkenler araştırmanın sonuçlarının daha geniş bir tüketici kitlesine genellenebileceğini göstermektedir.

Nüfusuna göre Türkiye'nin illeri, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilere göre, 2025 yılı başı itibarıyla Türkiye'nin nüfusu 85.664.944'tür (Tük, 2025). Bu rakam çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. %95 güvenirlilik ve % 5 hata payı ile bu evreni temsil eden en az örneklem sayısının 384 olması gerekir (<https://www.surveysystem.com>). Ankete katılım sağlayan 614 katılımcı bu rakamın oldukça üstünde olduğu için örneklem sayısının evreni temsil etme gücüne sahip olduğunu ifade edebiliriz.

3.4. Ölçüm Aracı

Çalışmada kullanılan anket formu, 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm de demografik bilgiler, ikinci bölümde webrooming, üçüncü bölümde showrooming ve son bölümde fiyat bilinci bulunmaktadır.

Webrooming davranışı ölçeği toplam üç maddeden oluşan tek boyutlu bir ölçek olup, ölçek Arora ve Sahney (2018) tarafından geliştirilmiştir. Showrooming Eğilim Ölçeği ise beş maddeden oluşan Burns vd. (2018) tarafından oluşturulmuştur. Bu çalışmada kullanılan webrooming ve showrooming ölçekleri Kaçer'in (2020), "Tüketicileri Showrooming ve Webrooming Davranışına Yönlendiren Motivasyonlar ve Alışveriş Deneyimleri Sonrası Oluşan Tepkiler Üzerine Bir Araştırma" konulu yüksek lisans tez çalışmasından alınmıştır. Fiyat Bilinci ölçeği toplam beş ifadeden oluşan fiyat bilinci ölçeği, İnce'nin (2021), "Ekonomik Kriz Algısında Marka Değeri ve Fiyat Bilincinin Satın Almaya Etkisi" konulu yüksek lisans tezinden alınmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Ölçeklerin Geçerliliği ve Güvenilirliğine İlişkin Bulgular

Ölçeklerin geçerliliklerinin hesaplanmasında doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. Yapılan DFA sonucunda webrooming, showrooming ve fiyat bilinci ölçekleri alanyazında istenilen uyum iyiliği değerlerini sağlamadığı için düzeltme indekslerinden yararlanılmıştır. Yapılan düzeltmeler sonucunda webrooming 1. ve 3., showrooming 1. ve 4. ve son olarak fiyat bilinci ölçeğinin 2. ve 4. soruları arasında kovaryanslar oluşturulmuştur. yapılan bu düzeltmeler sonucunda her üç ölçeği inde aşağıda Çizelge 1'de görüldüğü gibi literatürde istenilen değerlere

(Kline, 2005; Şimşek, 2007) uyum sağladığı görülmüştür. Model uyum iyiliği değerleri bütünüyle değerlendirildiğinde bu çalışmada kullanılan webrooming, showrooming ve fiyat bilinci ölçeklerinin kullanabilir olduklarını ve geçerli ölçekler olduğunu göstermektedir.

Çizelge 1. Ölçeklerin DFA Model Uyum Değerleri ve Yorumları

İndeksler	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	WEB	SHOW	FB
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd < 5$	1,493	2,092	3,175
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,028	0,042	0,060
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,0054	0,0218	0,0251
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,998	0,990	0,992
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,999	0,988	0,988
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	$0,90 \leq CFI \leq 0,97$	1,000	0,994	0,992

Hox ve Bechger'e göre (1998), ölçek maddelerinin $p:0,005$ anlamlılık seviyesinde, kritik oranlarının (K.O) $\pm 1,96$ arasında olması gerekmektedir. Aşağıda Çizelge 2.'de görüldüğü gibi çalışmaya konu olan ölçeklerin tüm maddelerinin anlamlılık seviyesinde bu değerler içinde olduğu görülmektedir. Faktör yüklerinin en az 0,30 olması gerekmektedir (Malthouse, 2001). Tüm faktör yükü değerleri tabloda görüldüğü gibi 0,30'un oldukça üzerindedir.

Çizelge 2. Ölçeklerin DFA Faktör Yükleri

Faktörler	Faktör Yükleri	Ort.	K.O.	Cronbach's Alpha (α)	Yapısal Güvenlik (YG)
FB1	0,488	3,11	16,538	0,800	0,805
FB2	0,432	2,76	16,522		
FB3	0,729	3,05	13,952		
FB4	0,810	3,01	11,210		
FB5	0,852	3,00	9,136		
WEB1	0,881	3,77	7,551	0,881	0,897
WEB2	0,847	3,74	10,668		
WEB3	0,861	3,63	8,286		
SHOW1	0,711	3,54	13,879	0,847	0,843
SHOW2	0,743	3,32	13,607		
SHOW3	0,663	3,11	15,128		
SHOW4	0,774	3,34	11,567		
SHOW5	0,704	3,46	14,350		

Güvenirliliklerinin hesaplanmasında "Cronbach's Alpha" ve Yapısal Güvenirlilik" analizi yöntemleri uygulanmıştır. Cronbach alpha ve yapısal güvenlik değerlerinin 0,70'in üzerinde olması gerekmektedir (George ve Mallery, 2003, Fornell ve Larcker, 1981). Hesaplanan güvenirlilik değerlerine göre yukarıda Çizelge 2'te görüldüğü gibi çalışmada kullanılan değişkenlere ait ölçeklerin güvenilir bir ölçek olduğunu doğrulamaktadır.

4.2. Tüketicilerin Webrooming, Showrooming ve Fiyat Bilinci Düzeyleri

Aşağıda Çizelge 3'te tüketicilerin fiyat bilinci, webrooming ve showrooming eğilim düzeyleri ile kullandıkları alışveriş yöntemlerini göstermektedir.

Çizelge 3. Fiyat Bilinci, Webrooming ve Showrooming İle En Çok Kullanılan Alışveriş Kanalları Düzeyleri

Değişkenler	%
Fiyat Bilinci	60,216
Webrooming	74,324
Showrooming	67,06

Fiziksel Mağaza Kullanımı	21
İnternet (Online mağazadan) Kullanımı	27,5
Her İkisinde Kullanımı	51,5

Yukarıda Tablo.4'de görüldüğü gibi tüketicilerin fiyat bilinci %60,2, webrooming %74,3 ve showrooming %67,1 düzeyindedir. Türkiye'deki tüketicilerin en çok webrooming davranışı sergiledikleri görülmektedir. Başka bir ifade ile ürünlerini fiziki mağazada inceledikten sonra alışverişlerini web'den yapmaktadırlar. Ayrıca Tabloda da görüldüğü gibi tüketiciler hem fiziksel hem de internet mağazayı %51,5 ile en çok kullanmaktadırlar.

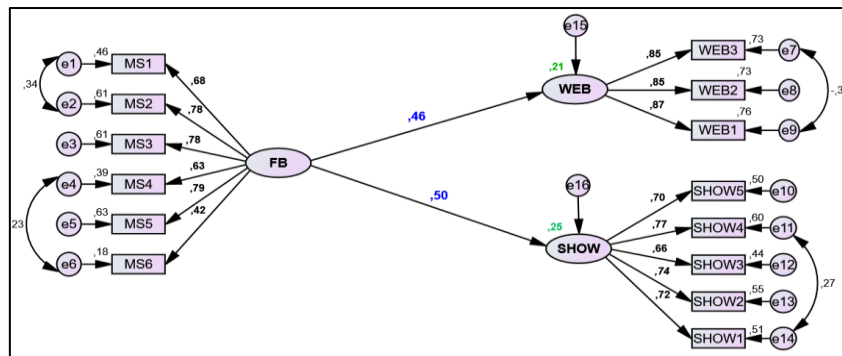
4.3. t-Testi ve ANOVA Analiz Bulguları

Demografik değişkenler ile çalışmaya konu olan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit edebilmek için ikili gruplar için t-testi, ikiden fazla gruplar için ANOVA testleri yapılmıştır. Aşağıda t-testi ve ANOVA analiz fark testlerine göre anlamlı farklılık çıkan genel sonuçları bulunmaktadır.

- Tüketicilerin yaşları ile webrooming davranış düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Webrooming ile yaş arasındaki anlamlı farklılık 18-30 yaş grubu ile 41-50 yaş grubu ve 51 yaş ve üzeri olan gruplar arasında olduğu görülmüştür.
- Tüketicilerin yaşları ile showrooming davranış düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Showrooming ile yaş arasındaki anlamlı farklılık 18-30 yaş grubu ile 41-50 yaş grubu ve 51 yaş ve üzeri olan gruplar arasında olduğu görülmüştür.
- Tüketicilerin yaşları ile fiyat bilinci düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Fiyat bilinci ile yaş arasındaki anlamlı farklılık 18-30 yaş grubu ile 51 yaş ve üzeri olan grup arasında olduğu görülmüştür.

4.4. Hipotezlerin Test Edilmesi

Çalışmanın modeline bağlı olarak oluşturulan hipotezlerin test edilmesinde yol analizinden yararlanılmıştır. Aşağıda Görsel 1, çalışmanın modeline dayanılarak oluşturulan H1 ve H2 hipotezlerinin sonuçlarını göstermektedir.

Görsel 1: Yol Analizi

Yol analizi sonucunda yukarıda şekilde de görüldüğü gibi fiyat bilincinin webrooming davranışını yordadığı ($\beta=0,460$; $p<0,01$) ve fiyat bilincinin showrooming davranışını yordadığı ($\beta=0,502$; $p<0,01$) tespit edilmiştir. Bu sonuçlara dayanılarak H1 ve H2 hipotezleri kabul edilmiştir. Ayrıca Fiyat bilinci, tüketicilerin webrooming davranışlarının ($R^2:0,211$) %21'ni, showrooming davranışlarının ise ($R^2:0,252$) %25'ni açıkladığı görülmüştür.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı, ülkemizdeki tüketicilerin fiyat bilinci düzeyleri ile webrooming ve showrooming davranışları arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Araştırmada yapılan yol analizleri sonuçlarına dayanılarak hem H1 hem de H2 hipotezleri kabul edilmiştir. Ayrıca yol analizi sonucunda tüketicilerin fiyat bilinci, tüketicilerin webrooming davranışlarını %21 oranında, showrooming davranışlarını ise %25 oranında açıklamaktadır. Bu bulgular, fiyat konusunda duyarlı olan bireylerin alışveriş süreçlerinde daha rasyonel kararlar alma eğiliminde olduklarını ve daha fazla fiyada elde edebilmek için teknolojinin ve internetin getirdiği bir alışveriş yöntemi olan webrooming ve showrooming davranışlarını stratejik olarak kullandıklarını göstermektedir. Showrooming davranışı, internette bilgi araması yapıldıktan sonra fiziksel mağazadan alışveriş yapma eğilimini ifade ederken; Webrooming, fiziksel mağazada ürünler incelendikten sonra online satın alma davranışına ifade etmektedir. Araştırmanın bulguları, Türk tüketicilerinin özellikle %74,3 ile en fazla webrooming davranışını daha fazla benimsediğini göstermektedir. Bu durum, tüketicilerin ürünleri yakından görme ve deneyimleme ihtiyacının, nihai satın alma kararlarını etkilediğini; ancak en avantajlı fiyatı bulmak için çevrim içi kanalları tercih ettiklerini göstermektedir.

Demografik analiz sonuçları da çalışmanın önemli çıktılarından. Özellikle yaş değişkeninin webrooming, showrooming davranışları ve fiyat bilinci davranışları üzerinde anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamlı farklılıkların 18-30 yaş gurubu ile 41-50 ve 51 yaş ve üzeri olan guruplardan kaynaklandığı görülmüştür. 18-30 yaş gurubundaki tüketicilerin webrooming ve showrooming davranış düzeyleri 41-50 ve 51 ve üzeri olanlara göre daha yüksektir. Bu sonuçlar, genç tüketicilerin dijital teknolojilere daha fazla hâkim olduğunu ve çevrim içi alışverişte daha aktif olduklarını; ileri yaştaki bireylerin ise maliyet odaklı daha bilinçli tüketim eğiliminde olduklarını düşündürmektedir. Ayrıca, tüketicilerin en sık kullandıkları alışveriş kanalları ile webrooming ve showrooming davranışları arasında da anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Hem fiziksel hem de çevrim içi alışveriş kanallarını birlikte kullanan bireylerin oranının yüksek olması (%51,5), çok kanallı alışveriş davranışının Türkiye'de oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Bu durum, işletmelerin çoklu kanal stratejileri geliştirmelerinin önemini vurgulamaktadır.

Bu çalışma, literatürde sınırlı sayıda ele alınmış olan fiyat bilinci ile webrooming ve showrooming ilişkisini ortaya koyarak önemli bir katkı sağlamaktadır. Elde edilen bulgular, hem akademik alanda hem de pratikte kullanılabilir niteliktedir. Özellikle perakende sektöründeki işletmeler için bu sonuçlar; fiyat bilinci yüksek tüketicilere hitap eden stratejik fiyatlandırma, kanal bütünleştirme ve müşteri deneyimini optimize etmeye yönelik uygulamalar geliştirme açısından yol gösterici olacaktır. Gelecek araştırmalarda, farklı kültürel bağlamlarda benzer analizlerin gerçekleştirilmesi, gelir düzeyi ve dijital okuryazarlık gibi değişkenlerin bu ilişkiler üzerindeki etkilerinin derinlemesine incelenmesi önerilmektedir.

Ayrıca nitel araştırmalarla bu davranışların altında yatan motivasyonların daha kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi literatüre yeni açılımlar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Ailawadi, K.L. & Farris, P.W. (2017). Managing multi-and omni-channel distribution: metrics and research directions, *Journal of Retailing*, Vol. 93 No. 1, pp. 120-135.
- Alford, B.L. & Biswas, A. (2002). The effects of discount level, price consciousness and sale proneness on consumers' price perception and behavioral intention. *J. Bus. Res.* 55, 775–783.
- Arora, S., & Sahney, S. (2018). Consumer's webrooming conduct: an explanation using the theory of planned behavior. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*.
- Arora, S., Singha, K., & Sahney, S. (2017). Understanding consumer's showrooming behaviour: extending the theory of planned behavior. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 29(2), 409-431. <https://doi.org/10.1108/APJML-06-2016-0111>.
- Behe, B.K.; Campbell, B. Khachatryan, H. Hall, C.H. Dennis, J.H. Huddleston, P.T. & Fernandez, R.T. (2014). Incorporating eye tracking technology and conjoint analysis to better understand the green industry consumer. *HortScience*, 49, 1550–1557.
- Burns, D. J., Gupta, P. B., Bihn, H. C., & Hutchins, J. (2018). "Showrooming: An exploratory empirical investigation of students' attitudes and behavior". *Information Systems Management*, 35(4), 294-307.
- Chiu, H.C., Hsieh, Y.C., Roan, J., Tseng, K.J. & Hsieh, J.K. (2011). The challenge for multichannel services: cross-channel free-riding behavior, *Electronic Commerce Research and Applications*, Vol. 10 No. 2, pp. 268-277.
- Engel, L. F., D. Kollat, & R. D. Black. (1973). *Consumer behaviours*. New York, NY: Holt
- Fernández, N.V., Pérez, M.J.S. & Vázquez-Casielles, R. (2018). Webroomers versus showroomers: Are they the same? *J. Bus. Res.* 92, 300–320. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.08.004>.
- Flavian, C., Gurrea, R. & Orus, C. (2016). Choice confidence in the webrooming purchase process: the impact of online positive reviews and the motivation to touch, *Journal of Consumer Behaviour*, Vol. 15 No. 5, pp. 459-476.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error: Algebra and Statistics. *Journal of Marketing Research*, 18, 382-388. <http://dx.doi.org/10.2307/3150980>
- Gensler, S., Neslin, S.A. & Verhoef, P.C. (2017). The Showrooming Phenomenon: It's More than Just About Price. *J. Interact. Mark.* 38, 29–43. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2017.01.003>.
- George, D., & Mallery P.,(2003). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*. 11.0 update (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Hafstrom, J.L. Jung, S.C. & Chung, Y.S. (1992). Consumer decision-making styles: Comparison between United States and Korean young consumers. *J. Consum. Aff.* 26, 146–158.

- Hox, J. J., & Bechger, T. M. (1998). An introduction to structural equation modeling. *Family Science Review*, 11, 4.
<https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>, Erişim tarihi: 21.06.2025.
- Irani, N. & Hanzaee, K. H. (2011). The Effects of Variety-seeking Buying Tendency and Price Sensitivity on Utilitarian and Hedonic Value in Apparel Shopping Satisfaction, *International Journal of Marketing Studies*, Vol. 3, No. 3.
- İnce, B. (2021). Ekonomik Kriz Algısında Marka Değeri vVe Fiyat Bilincinin Satın Almaya Etkisi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Girişimcilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Kaçer, Z. (2020). Tüketicileri Showrooming Ve Webrooming Davranışına Yönlendiren Motivasyonlar ve Alışveriş Deneyimleri Sonrası Oluşan Tepkiler Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Khan. (2013). Customers loyalty: concept & definition (a review). *International Journal of Information, Business and Management*, Vol. 5 No. 3, 168-191.
- Kline, RB. (2005). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: Guilford Press. 154-186.
- Lee, C-H. (2008). The Effects of Price Consciousness, Brand Consciousness and Familiarity on Store Brand Purchase Intention, http://managementreview.org/Issues/MR_2008_3_Jul_03.pdf.
- Li, Y., Liu, H., Limb, E.T.K., Goh, J.M., Yang, F. & Lee, M.K.O. (2018). Customer's reaction to cross-channel integration in omnichannel retailing: The mediating roles of retailer uncertainty, identity attractiveness, and switching costs. *Decis. Support Syst.* 109, 50–60.
- Lichtenstein, D.R., Ridgway, N.M. and Netemeyer, R.G. (1993) Price Perceptions and Consumer Shopping Behavior: A Field Study. *Journal of Marketing Research*, 30, 234-245.
<https://doi.org/10.1177/002224379303000208>
- Malthouse, E. (2001). How high or low must loadings be to keep or delete a scale item? *Journal of Consumer Psychology*, 10 (1/2), 81-82.
- Palazon, M., & Ballester, E. (2009). The moderating role of price consciousness on the effectiveness of price discounts and premium promotions. *Journal of Product & Brand Management*, 18(4), 306-312. <https://doi.org/10.1108/10610420910972837>.
- Pauwels, K. & Neslin, S.A. (2015). Building With Bricks and Mortar: The Revenue Impact of Opening Physical Stores in a Multichannel Environment. *J. Retail.* 91, 182–197. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2015.02.001>.
- Rapp, A., Baker, T.L., Bachrach, D.G., Ogilvie, J. & Beitelspacher, L.S. (2015). Perceived customer showrooming behavior and the effect on retail salesperson self-efficacy and performance”, *Journal of Retailing*, Vol. 91 No. 2, pp. 358-369.
- Reichheld, F. (1996). *The Loyalty Effect*. Boston, MA.: Harvard Business School Press..
- Reid, L.F., Ross, H.F. & Vignali, G. (2016). An exploration of the relationship between product selection criteria and engagement with “show-rooming” and “web-rooming” in the

- consumer's decision-making process. *Int. J. Bus. Glob.* 17, 364–383. <https://doi.org/10.1504/IJBG.2016.078851>.
- Sit, J.K., Hoang, A. & Inversini, A. (2018). Showrooming and retail opportunities: a qualitative investigation via a consumer-experience lens, *Journal of Retailing and Consumer Services*, Vol. 40, pp. 163-174.
- Sproles, G.B. & Kendall, E.L. (1987). A short test of consumer decision-making styles. *J. Consum. Aff.* 5, 7–14.
- Sproles, G.B. (1985). From perfectionism to fadism: Measuring consumers' decision-making styles. *Proc. Am. Council Consum. Interests*, 31, 79–85.
- Şimşek, Ö. F., (2007). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları [Introduction to Structural Equation Modeling, Basic Principles, and LISREL Applications]. Ankara: Ekinoks Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri, Siyasal Basın ve Dağıtım.
- Tüik. (2025). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuc-lari-2024-53783>. Erişim Tarihi: 21.06.2025.
- Verhoef, P. C., Neslin, S. A., ve Vroomen, B. (2007). Multichannel Customer Management: Understanding the Research-Shopper Phenomenon. *International Journal of Research in Marketing*, 24, 129-148.
- Verhoef, P.C., Neslin, S.A. & Vroomen, B. (2007). Multichannel customer management: understanding the research-shopper phenomenon, *International Journal of Research in Marketing*, Vol. 24 No. 2, pp. 129-148.
- Wakefield, K.L. & Inman, J.J. (2003). Situational price sensitivity: The role of consumption occasion, social context and income. *J. Retail.* 79, 199–212.
- Wolny, J. & Charoensuksai, N. (2014). Mapping customer journeys in multichannel decisionmaking. *J. Direct, Data Digit. Mark. Pract.* 15, 317–326. <https://doi.org/10.1057/dddmp.2014.24>.
- Yadav, M.S., Pavlou, P.A., Berry, L., Hoffman, D., Shankar, V., Singh, J., Sorescu, A., SriniVasan, R., & Varadarajan, R. (2014). Marketing in Computer-Mediated Environments: Research Synthesis and New Directions. *J. Mark.* 78, 1547–7185.
- Zhu, J., Goraya, M., Cai, Y., Zhu, J., Goraya, M.A.S. & Cai, Y. (2018). Retailer–Consumer Sustainable Business Environment: How Consumers' Perceived Benefits Are Translated by the Addition of New Retail Channels. *Sustainability* 10, 1–22. <https://doi.org/10.3390/SU10092959>.

KUR'ÂN'DA HAMD ETMENİN FARKLI BAĞLAMLARDA VURGULANMASI ÜZERİNE

Doç. Dr. Hacı ÇİÇEK

Adıyaman Üniv., Eğitim Fak., Arap Dili Eğitimi (Arapça Öğretmenliği), Adıyaman, Türkiye.
hcicek02@hotmail.com ORCID 0000-0003-4735-6349

Özet

İslâm inancına göre varlıklar aleminde yaptığından hesaba çekilmeyen ve dokunulmaz olan, sadece Yüce Allah'tır. Peygamberler de dahil olmak üzere gerek inanan ve inanmayan bütün insanlar ile melekler, Yüce Allah'a hamd etmekle yükümlüdürler. Bu nedenle Kur'ân'ın ilk suresi olan ve dua formatında bulunan "Fatiha Suresi" hamd sözcüğü ile başlamaktadır. Kur'ân okuyan veya namaza başlayan bir mümin, her şeyden önce rabbine hamd etmiş olmaktadır. Müminler, yeryüzünde Allah'a hamd ederken melekler de gökyüzünde hamd ile onlara eşlik etmektedir. Aslında yedi gök, yer ve onların içinde bulunan herkes; dağ, taş, ay, güneş ve gezegenler gibi bütün objeler, Yüce Allah'ı hamd etmektedir ama insanlar, onların hamdini ve nasıl bir formda rabbini övdüklerini anlamamaktadırlar (İsrâ 17/44). Kur'ân, peygamberlerin de içinde bulunduğu müminlerin ve meleklerin hamd etmekten geri durmadıklarını haber vermiştir. Her bir birey ve grubun hamd etmedeki gerekçesi farklılık arz etmektedir. Burada dikkat çeken nokta, gerekçeler farklı olsa da olayın "hamd" sözcüğünde odaklanmasıdır. Bu çalışmada önce hamd kelimesinin etimolojik çerçevesi vurgulanmış, daha sonra ise Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Dâvûd ve Süleyman peygamberlerin, ardından cennet ehli ve meleklerin hamd etme gerekçeleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Allah, Kur'ân, Hamd/Övgü, Peygamberler.

ON THE EMPHASIS OF PRAISE IN THE QUR'AN IN DIFFERENT CONTEXTS

Abstract

According to the Islamic belief, only Allah Almighty is untouchable and unaccountable. All human beings, both believers and non-believers, including prophets and angels, are obliged to praise Allah Almighty. For this reason, the first surah of the Qur'an, 'Surah Fatiha', which is in the form of a prayer, begins with the word 'praise'. A believer who reads the Qur'an or starts prayer first of all praises his Lord. While the believers praise Allah on earth, the angels accompany them with praise in the sky. In fact, the seven heavens, the earth and all the objects

in them, such as mountains, stones, the moon, the sun and the planets, praise Allah Almighty, but people do not understand their praise and the form in which they praise their Lord (Isrâ 17/44). The Qur'an informs us that believers, including prophets, and angels do not refrain from praising. The justification of each individual and group in praising is different. The striking point here is that even though the reasons are different, the event focuses on the word 'praise'. In this study, the etymological framework of the word praise is first emphasised, and then the reasons for praise of the prophets Noah, Abraham, David and Solomon, and then the people of heaven and angels are discussed.

Keywords: Tafsîr, Allah, The Qur'ân, Praise, Prophets.

Giriş

İsmet/masumiyet, fetanet/akıllı zeki olma, tebliğ/vahyi iletme, sıdk/doğruluk ve emanet/güvenilirlik bağlamında aynı ortak özelliklere sahip olan peygamberlere Yüce Allah'ın mucizeler bağlamında farklı ikramlarda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Davud ve Süleyman peygamberlere kuşların ve diğer hayvanların dillerini anlaması, cinlerin ve hayvanların Hz. Süleyman'ın emrine amade kılınması gibi imkanlar verilmiştir.¹ Hz. Musa'ya Yüce Allah ile konuşması², Hz. İsa'ya henüz beşikte iken konuşturulması³, çamurdan mamul kuşa üfleyerek kuşun uçup havalanması, kör ve cüzzamlı kimseleri iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi, evlerde hangi tür yiyecek ve içeceklerin saklandığını bilmesi gibi mucizeler verilmiştir.⁴ Bütün bu ikramlar, ikram yapan makama hamd etmeyi gerektirmektedir.

Hiçbir müminin hatta hiçbir peygamberin hamd sözcüğünden uzak kaldığı söylenemez. Bu konuda peygamberler, üstün bir sorumlulukla hamdin gereğini yerine getirmiş hem söylem hem eylem bağlamında hayatlarının bütün aşamalarında tatbik etmişlerdir. Namaza duran müminler ise günde en az beş vakit dilleriyle "*Hamd, alemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur*"⁵ demek suretiyle rabblerine hamdetme erdemine ermektedir.

Konunun daha iyi anlaşılması açısından hamd kelimesinin etimolojik çerçevesini kısaca belirtmekte yarar vardır.

¹ Neml 27/17.

² Nisâ 4/164.

³ Âl-i İmrân 3/46.

⁴ Âl-i İmrân 3/49.

⁵ Fatiha 1/1.

1. Hamd Kelimesinin Etimolojik Çerçevesi

Arapça bir sözcük olan hamd, yermenin ve azarlamanın zıddı olup⁶ he-mi-de fiilinden türemiştir, anlamı ise Yüce Allah'ı övmektir. Hamd, Yüce Allah tarafından verilen nimetlere karşılık yapılan şükür sözcüğünden daha genel bir kapsama sahiptir. Kendisinden türemiş olan methetmekten daha özel bir durumu söz konusudur. Çünkü methetme/övgü hem insanın kişisel olumlu tercih ve başarıları hem Yüce Allah'ın onlara verdikleri için yapılabilmektedir. Örneğin birisinin boyu ve endamına, karakter ve yüz güzelliğine dair övülmesi mümkündür.⁷

Bir kişinin övgüyü hak eden özellikleri fazla olduğunda ona مُحَمَّدٌ/Muhammed denir.⁸ Bu nedenle Hz. Peygamber'e Muhammed⁹ ve Ahmed¹⁰ adı verilmiştir.¹¹

Ayette geçen “*Hamd, alemlerin rabbi Allah'a aittir*”¹² ibaresindeki hamd sözcüğü, Yüce Allah'ın her türlü övgüye layık olduğu, asıl ve gerçek övgünün ona ait olduğu, alemlerin sahibi ve terbiye edicisi olduğu anlamına gelmektedir. Nitekim birçok kaynakta الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ “Her halükârda Allah'a hamd olsun” duasının, müminler arasında bir kültür haline geldiği söylenebilir.¹³

Hamd kelimesinin sözlük ve terim anlamını kısaca belirttikten sonra peygamberlerin ve cennet ehlinin Yüce Allah'a nasıl hamd ettiklerini, Kur'an'ın bize verdiği haberler ışığında irdelemeye, analiz etmeye çalışalım.

2. Bazı Peygamberlerin Yüce Allah'a Hamd Etmelerine Örnekler

2.1. Hz. Nuh'un Hamd Etmesi

Beşeriyetin ikinci atası durumundaki Hz. Nuh'un durmaksızın kavmini gece-gündüz, açık-gizli İslâm'a davet ettiği ama davetin kendilerine pek fayda vermediği, hatta inkâr ve tehditlerinin gittikçe arttığı, davet sürecinde Hz. Nuh'un verdiği mesajlara kulaklarını

⁶ Ebû Abdürrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn* (Beyrût: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 3/188; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga* (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 2001), 4/251.

⁷ Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, H/1412), 256.

⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 256. Ayrıca bkz. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüga* (Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/505.

⁹ Âl-i İmrân 3/144; Ahzâb 33/40; Muhammed 47/2; Fetih 48/29.

¹⁰ Saf 61/6.

¹¹ H-m-d fiilinden türemiş sözcükler için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mü'cemü'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İstanbul: el-Matbaatü'l-İslâmiyye, 1982), 217-218.

¹² Fâtiha 1/1.

¹³ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'an* (Beyrût: Dârü İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 2002), 8/329; Ebû'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidü't-tenzîl ve 'uyûni'l ekâvil fi vucûhi't-te'vîl* (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 4/239; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiü' li ahkâmi'l-Kur'an* (Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 16/68; Nâsiruddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Maraşlı (Beyrût: Dârü İhyâ Türâsi'l-Arabî, 1997), 5/87; Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl* (Beyrût: Dârü'l-Kelim et-Tayyib, 1998), 3/266; Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/473.

tıkadıkları, örtülerini başlarına çektikleri, kibirlendikçe kibirlendikleri ve günün sonunda isyan ettikleri Kur’ân’da vurgulanmıştır.¹⁴

Kur’ân, inkârcıların inatları neticesinde sabrı taştan Hz. Nuh’un رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا “Rabbim, yeryüzünde kafirlerden hiç kimseyi bırakma!”, şeklinde Allah’a yalvardığını haber vermiştir.¹⁵ Yüce Allah’ın denetim ve gözetiminde gemi yapıldıktan sonra yine onun buyruğuyla (tandır kaynayıp) sular coşup yükselmeye başlayınca¹⁶ Hz. Nuh’a فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلِكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ “Sen ve beraberindekiler gemiye binip yerleşince, ‘Bizi bu zalim toplumdan kurtaran Allah'a hamdolsun’ de!”¹⁷ diye emredilmiştir.

Buradaki zalim toplumdan kasıt, müşriklerdir.¹⁸ Çünkü Kur’ân’da en büyük zulmün şirk olduğu vurgulanmıştır.¹⁹ İbn Abbâs “el-Hamdü lillâh” sözünün, her şükredenın kullandığı bir söz olduğunu, Hz. Adem’in de aksırdığında “el-Hamdü lillâh” dediğini zikretmiştir.²⁰

2.2.Hz. İbrahim’in Hamd Etmesi

Burada Hz. İbrahim’in kapsamlı ve kuşatıcı bir duasına tanık oluyoruz. Kendisi tam bir sorumluluk ve merhametle rabbinden Mekke’yi güvenli kılmasını, kendisini çocuklarını putlara kulluk etmekten uzak tutmasını, insanlardan birçoğunun yanlış yalan kutsallarca şaşırtılıp saptırıldığını, kendisinin davetine uyanın, kendisinden olduğunu, isyan edenin ise Yüce Allah’ın bağışlaması ve esirgemesine bağlı bulunduğunu; çocuklarından bir kısmını dosdoğru namazı kılınlar diye Beyt-i Haram yanında ekini olmayan bir vadiye yerleştirdiğini, insanların bir kısmının kalplerini onlara ilgi duysun diye ürünlerden rızıklandırmasını dilemiştir. Daha sonra ise Yüce Allah’ın, gizli-saklı ve açık her şeyi bildiğini söylemiş; yaşını başını aldığı bir süreçte kendisine İsmail’i ve İshak’ı armağan ettiğinden rabbine hamd etmiştir. Çünkü Allah, gerçekten duayı işitendir ve kabul edendir.

¹⁴ Nuh 71/1-9.

¹⁵ Nuh 71/26-28.

¹⁶ Müminûn 23/27.

¹⁷ Müminûn 23/28.

¹⁸ Ebû Zekeriyâ b. Ebî Sa‘lebe Yahyâ b. Sellâm et-Teymî, *Tefsîrû Yahyâ b. Sellâm* (Beyrût: nşr. Hind Çelebî, 2004), 1/399; Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi‘u l-beyân fî te‘vîli‘ âyi l-Kur‘ân* (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2000), 19/27. Bazı müfessirler ise zalim toplumun anlam çerçevesini daha geniş tutmuş, onların “kâfirler” olduğu yönünde yorum yapmışlardır. Bkz. Ebû l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdülcabbâr es-Sem‘ânî, *Tefsîrû l-Kur‘ân* (Riyâd: Dâru l-Vatan, 1997), 3/472.

¹⁹ Lokman 31/13.

²⁰ Ebû l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Bahrü l-‘ulûm* (Beyrût: Dâru l-Kütübî l-İlmiyye, 1993), 1/79; Kurtubî, *el-Câmiü li ahkâmi l-Kur‘ân*, 1/134.

Hız. İbrahim, Yüce Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmadığını, duasında neyi kastettiğini Rabbi tarafından bilindiğini dile getirmiştir.²¹ Daha sonra kendisine verilen nimetlere karşılık ona şu sözlerle hamd etmiştir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ

“Yaşlandığım bir zamanda bana İsmail'i, İshak'ı veren Allah'a hamdolsun. Şüphesiz ki rabbim, duamı işitendir.”²² Ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hız. İbrahim, ileri yaşına rağmen çocuk sahibi olacağını tahmin etmemiş, rabbinin kendisine ve hanımına sürpriz yapmasına şaşırmış, bunun üzerine ona hamd etmiştir.

Kur'an-ı Kerim, meleklerin insan şeklinde Hız. İbrahim'e müjde ile geldiklerini, ona selam verdiklerini, onların selamını aldıktan hemen sonra ikram olsun diye kızartılmış bir buzağı hazırladığını, yemeğe el uzatmadıklarını görünce Hız. İbrahim'in endişelendiğini, bunun farkına varan meleklerin ona “*Korkma, biz Lut kavmine gönderildik*” şeklinde cevap verdiklerini; bunun üzerine ayakta duran karısının rahatlayıp gülümsediğini, Yüce Allah'ın ona İshak'ı, İshak'ın arkasından da Yakub'u müjdelediğini, hanımının “*Ben kocamış bir kadın iken ve şu kocam da bir ihtiyar iken doğuracak mıyım? Gerçekten bu, şaşırtıcı bir şey!*” diyerek şaşırdığını, Allah'ın emrine şaşırlmamasını, onun rahmeti ve bereketinin İbrahim ailesi üzerinizde olduğunu haber vermiştir.²³

Yüce Allah'ın, ailesine olan nimet ve bereketi nedeniyle Hız. İbrahim, rabbine hamdetmiş, şükürünü yinelemiştir.

2.3.Hız. Dâvûd ve Hız. Süleyman'ın Hamd Etmeleri

Baba-oğul olan Hız. Davud ve Hız. Süleyman peygamberler, kral peygamberlerdir. Yüce Allah, her ikisine de adalet üzere hüküm verme, kuşların ve diğer hayvanların dilini bilme ilmini/imbânını vermiştir.²⁴ Bazı kaynaklara göre oğul Süleyman'ın ince anlayışı, babası Davud'a göre daha ilerideydi.²⁵ Kur'an, konuya ilişkin şu haberi vermiştir:

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

“Andolsun biz, Davud'a da Süleyman'a da ilim verdik. Onlar şöyle dediler: “Bizi, mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun!”²⁶

3.Cennet Ehlinin Hamd Etmesi

²¹ İbrahim 14/38.

²² İbrahim 14/39.

²³ Hûd 11/69-73.

²⁴ Neml 27/16.

²⁵ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîrû Mukâtil* (Beyrût: Dâru İhyâ et-Türâs, ts.), 3/299.

²⁶ Neml 27/15.

Ayetlerde cenneti hak eden ve oraya giren müminlerin, kendilerine sunulan sayısız nimetlere dair Yüce Allah'a hamd edecekleri bildirilmiştir. Çünkü orada kalplerinde hiçbir kin, haset ve adavet olmayacak, birbirlerine karşı kibar davranacak, selam ile mukabelede bulunacaklardır:

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رَسُولُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تُلْكُمُ الْجَنَّةَ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

"Biz onların göğüslerinde kinden ne varsa çekip almışız. Altlarından ırmaklar akar. Derler ki: "Bizi buna ulaştıran Allah'a hamd olsun. Eğer Allah bize hidayet vermeseydi biz doğruya ermeyecektik. Andolsun, Rabbimizin elçileri hak ile geldiler." Onlara: "İşte bu, yaptıklarınıza karşılık olarak mirasçı kılındığınız cennettir" diye seslenilecektir.²⁷

دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
"Onların orada duası, "Allah'ım! Sen, her türlü eksikliklerden uzaksın!" Birbirlerine esenlik dilemeleri de "Selam" şeklindedir. Onların son duaları şudur: "Bütün hamdler/övgüler alemlerin rabbi Allah'adır."²⁸

جَنَّتْ عَنْ دَنِّ يَدْخُلُونَهَا يُحَلِّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ
"Onların girecekleri yer Adn Cennetleridir. Orada, altından bilezik ve incilerle süslenecekler. Giysileri ise ipektendir. Orada şöyle derler: "Bizden her türlü üzüntüyü ve endişeyi gideren Allah'a hamdolsun."²⁹

4. Meleklerin Hamd Etmesi

Kur'an'ın çeşitli surelerinde meleklerin hamd ile Yüce Allah'ı övdükleri, hatta söz konusu övgüyü bıkip usanmaksızın gece gündüz yaptıkları vurgulanmıştır.³⁰

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ

Meleklerden arşı yüklenenler ile çevresinde bulunanlar rablerini hamd ile tesbih eder, kutsarlar. Müminlerin bağışlanmasını için şu duayı yaparlar: *"Ey rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tevbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!"³¹*

Başka bir ayette ise وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ meleklerin, arşın çevresini kuşatarak, rablerini hamd ile övdükleri haber verilmiştir.³²

²⁷ A'râf 7/43.

²⁸ Yûnus 10/10.

²⁹ Fâtır 35/33-34.

³⁰ Bakara 2/30; Enbiyâ 21/20.

³¹ Mü'min/Gâfir 40/7. Ayrıca bkz. Şûrâ 42/5.

³² Zümer 39/75.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada “Hamd” kelimesinin etimolojik çerçevesi çizilmiş, daha sonra Kur’ân-ı Kerim’in bilgi bağlamında haber verdiği Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman gibi peygamberlerin, cennet ehlinin ve meleklerin Yüce Allah’ı nasıl tesbih edip övdükleri, hamdü senada bulundukları ele alınmış, değerlendirilmiştir.

Özellikleri bağlamında masum olmalarına rağmen, ahiret yurdunda peygamberlerin de ümmetleriyle birlikte Yüce Allah’ın huzuruna çıkacakları, hesaba çekilecekleri mukadderdir (Arâf 7/6).

Peygamberlerin her halükârda Yüce Allah’a muhtaç oldukları, beşer olmaları nedeniyle dünya hayatında farklı alanlarda kendilerine verilen nimetlere dair hamd ettikleri, yapılan çalışmada tespit edilmiştir. Kimisi, davet sürecinde kendisine iman eden müminlerle beraber esenliğe kavuşması, kimisi çocuk çocuğa sahip olması, kimisi kuşların ve diğer hayvanların dillerine aşına olması neticesinde hamdü sena ettikleri müşahede edilmiştir. Dünya hayatında Yüce Allah’a yapılan övgü ve hamdin dışında ahiret yurdunda da müminler, her türlü sıkıntı ve stresten kurtulduklarından, altlarından ırmaklar akan Adn cennetine yerleştirildiklerinden ve çeşitli değerli ve emsalsiz giysilere sahip olmalarından dolayı “Bizden her türlü üzüntüyü ve endişeyi gideren Allah'a hamdolsun” diye mukabelede bulunacaklardır.

Bütün müminlerin yanı sıra melekler de aralıksız Yüce Allah’a hamd eden, onu öven varlıklardır. Onlar, müminlerin bağışlanmasını için dua edeceklerdir. Burada müminler hem kendileri için bizzat dua etmeleri hem meleklerin onlara dua etmeleri noktasında dua ve niyazda bulunmaları, ne kadar şanslı oldukları dikkate değer bir noktadır, diye söylenebilir.

Kaynakça

- Abdûlbâkî**, Muhammed Fuâd. *el-Mü‘cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. İstanbul: el-Matbaatü’l-İslâmiyye, 1982.
- Beyzâvî**, Nâsiruddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer. *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ Tûrâsi’l-Arabî, 1997.
- Ezherî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü’l-lüga*. 15 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi Tûrâsi’l-Arabî, 2001.
- Ferâhîdî**, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed. *Kitâbü’l-ayn*. 8 Cilt. Kâhire: Dârü Mektebeti’l-Hilâl, ts.
- İbn Düreyd**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî. *Cemheretü’l-lüga*. thk. Remzî Münîr Ba‘labekî. 3 Cilt. Beyrût: Dârü’l-İlm li’l-Melâyîn, 1987.

- İsfahânî**, Râgıb. *el-Müfredât*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, H/1412.
- Kurtubî**, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu ' li ahkâmi 'l-Kur 'ân*. 20 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Mukâtil b. Süleymân**, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî. *Tefsîrü Mukâtil*. thk. Abdullah Mahmûd Şahhata. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâs, 2002.
- Nesefî**, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü 't-tenzîl ve hakâikü 't-te 'vîl*. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kelim et-Tayyib, 1998.
- Sa'lebî**, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve 'l-beyân an tefsîri 'l-Kur 'ân*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 2002.
- Semerkindî**, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahrü'l-ulûm*. thk. Muhammed Muavvız-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Süyûtî**, Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn. *ed-Dürrü 'l-mensûr fî 't-tefsîr bi 'l-me 'sûr*. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.
- Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî. *Câmi 'ü 'l-beyân fî te 'vîli 'l-Kur 'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Zemahşerî**, Cârullâh Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî 't-tenzîl ve uyûni 'l ekâvil fî vucûhi 't-te 'vîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

ŞA‘RÂVÎ’NİN TEFSİRİNDE KRİPTO NİFAK HAREKETİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ*

Doç. Dr. Hacı ÇİÇEK

Adıyaman Ünv., Eğitim Fak., Arap Dili Eğitimi (Arapça Öğretmenliği), Adıyaman, Türkiye.
hcicek02@hotmail.com ORCID 0000-0003-4735-6349

Özet

Yüce Allah, inanç bağlamında insana özgür bir irade vermiş, geniş bir alan bırakmıştır. İnsan, bu konuda inanıp inanmamada son derece özgürdür. Ama bazı çevreler, kişisel veya grupsal çıkarlarını eksen alarak hep konum değiştirmiş, ikiyüzlülük yapmışlardır. Bir bakıma üçüncü bir insan tipini oluşturmuşlardır. Bu nedenle Kur’ân-ı Kerim, inanç bağlamında üç çeşit insandan söz etmiştir. Onlar Yüce Allah’a iman eden müminler, onu inkâr eden inkârcı müşrikler ve düalist bir hayatı tercih eden münafıklardır. Kur’ân, kendini kamufle eden, sosyal ve ekonomik hayatın bütün aşamalarında çıkarlarını eksen alan ve ikircikli bir hayat yaşayan ikiyüzlü münafıklardan oldukça söz etmiştir. Münafıklar, İslâm toplumunun içinde yaşayan bir grup diye nitelendiği gibi kendilerinden son derece sakınılması gereken unsurlar olarak da tanımlanmıştır. Zira İslam toplumu, müşrik inkârcılardan daha çok, münafıklardan zarar görmüştür. Bu itibarla Kur’ân, onların karakteristik özelliklerini Medine döneminde inen ayetlerde belirtmiştir. Çünkü İslâm’ın Mekke döneminde bu çıkarıcı çevre bulunmamaktaydı. Ama Medine döneminde güçler dengesi değiştiğinden onlar, hep güçlünün yanında yer almış, zayıf sandıkları cepheden uzak durmaya çalışmışlardır. Bu çalışmada son dönem müfessirlerden Muhammed Mütevellî eş-Şa‘râvî’nin (ö.1998), Bakara suresinin başında münafıkları anlatan ayetlerin tefsiri ele alınmıştır. Onun kaleminden, münafıkların psikolojik yapıları ve karakteristik özellikleri vurgulanmıştır. Çalışmada nifak kelimesinin etimolojik çerçevesi, nifâk çeşitleri, Şa‘râvî’nin nifak ve sahiplerine dair tefsir ve yorumlarına dair değerlendirmeler yapılmış, analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Allah, Kur’ân, Şa‘râvî, el-Havâtır.

* Bu çalışmada Muhammed Mütevellî eş-Şa‘râvî’nin (ö.1998) *el-Havâtır havle’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı 20 ciltlik (Kâhire: Matâbiu Ahbâr el-Yevm, ts.) tefsiri esas alınmıştır.

THE CHARACTERISTICS OF THE CRYPTO-NIFAQ MOVEMENT IN SHA'RĀWĪ'S COMMENTARY

Abstract

Allah Almighty has given man a free will and space in the context of belief. He is extremely free to believe or not to believe in this matter. However, some circles have always changed their positions and practised hypocrisy based on their personal or group interests. In a sense, they have created a third type of human being. For this reason, the Holy Qur'an has mentioned three types of people in the context of belief. They are the believers who believe in Allah Almighty, the disbelieving polytheists who deny Him and the hypocrites who prefer a dualistic life. The Qur'an has spoken a lot about hypocritical hypocrites who camouflage themselves, who take their interests as the axis in all stages of social and economic life and who live an ambivalent life. Hypocrites have been described as a group living in the Islamic society, and they have also been described as elements that should be avoided. Because the Islamic society has suffered more from the hypocrites than the polytheist unbelievers. In this respect, the Qur'an has mentioned their characteristic features in the verses revealed in the Medina period. Because in the Meccan period of Islam, this self-interested circle did not exist. However, since the balance of power changed in the Medinan period, they always sided with the strong and tried to stay away from the front they thought was weak. In this study, the exegesis of the verses describing the hypocrites at the beginning of Surat al-Baqarah by Muhammad Mutawalli al-Sha'rāwī (d.1998), one of the last period commentators, is discussed. From his pen, the psychological structures and characteristic features of hypocrites are emphasised. In the study, the etymological framework of the word nifaq, types of nifaq, Sha'rāwī's exegesis and interpretations of nifaq and its owners were evaluated and analysed.

Keywords: Tafsīr, Allah, The Qur'ān, Şa'rāwī, el-Hawâtır.

Giriş

Yüce Allah, kendi mutlak mülkiyetindeki yeryüzünde insanlara son derece bir özgürlük alanı vermiş, onları kendisine inanıp inanmama bağlamında muhayyer bırakmıştır.¹ İtikadî bağlamda insanlara çok geniş bir özgürlük alanı bırakılmasına rağmen, fitratı kirlenmiş bazı birey ve çevreler bu alanı istismar ederek hem inanan hem inanmayan çevreyle irtibatlarını kesmemiş, çıkarları söz konusu olduğunda getirisi muhtemel inanç grubunun yanında konumlanmış, onlardanmış gibi tavır sergilemişlerdir.

Kur’ân-ı Kerim, düalist hayata sahip ve sürekli ikircikli yaşayan söz konusu bu grubu, “*müminlerin arasında yer alan bir grup*” (Nûr 24/11) diye nitelemiştir. İşlevleri barış zamanlarında müminler arasında fitne-fesat çıkarmak, savaşlarda ise korku ve endişe meydana getirmektir. Bu nedenle Yüce Allah, müminlere onların karalama kampanyalarına aldırılmamasını, müminlerin kendi aralarında hüsn-ü zan beslemeleri gerektiğini (Nûr 24/emretmiştir.

Bu çalışmada son dönem müfessirlerden ve Mısırlı müfessir Abdülcélil İsa’nın (ö.1981) öğrencilerinden Muhammed Mütevellî eş-Şa’râvî’nin (ö.1998), fitrî özelliklerini yitirmiş ve hayatta sürekli ikircikli yaşayan münafıklar hakkındaki görüş ve yorumları ele alınacaktır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından nifak kelimesinin lügat ve terimsel anlamını vermek, yerinde olacaktır.

1.Nifak Kelimesinin Etimolojik Çerçevesi ve Nifak Çeşitleri

İkirciklik ve istikrarsızlığın sembolü olan *nifāk* kelimesi, Arapçada n-f-k ن-ف-ك fiilinden türemiş bir kelimedir. Bu fiilden türemiş birçok sözcük bulunmaktadır. *Nefak*; bir tarafından girilen diğer tarafından da çıkılan yol, tünel ve metro;² alt geçit, dehliz ve gizlenmek için kazılan sığınak demektir. *Nafaka* ise bir kimsenin geçim ve bakımı için harcanan mal anlamına gelmektedir.³

Nâfika; Yapılan yuvaya girmektir. Bir *köstebek* veya *tarla faresinin* kendisi için iki yuva yapması; birinde düşmanlarına karşı gizlenmesi, diğerini de yedekte tutması buna örnek olarak verilebilir. Birisini yere yakın yerde, diğerini derinde yapar. Saldıran düşmandan kurtulmak için, yuvanın diğer taraftaki tavanını delerek kaçıp gider. Münafık da Müslüman olduğunu ifade

¹ Kehf 18/29.

² Ebû’l-Kâsım Huseyin b. Muhammed Rağıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Garîbi ’l-Kur’an* (Beyrût: Dâru’l-Marife, ts.), 502.

³ Bkz. 2/Bakara 270; 9/Tevbe, 121; 65/Talak, 6- 7. Geniş şekilde nifak ve türevleri için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (İstanbul: el-Matba atü’l-İslâmiyye, 1982), 715-717.

eder ama asıl inkârcı kimliğini gizlemeye çalışır. Onu hangi yoldan yakalamak isterseniz, kendince kurtulduğunu sanır.⁴

Terim anlamına gelince terim olarak “hayrı açığa çıkarıp şerri gizlemek”; “iman ettiğini dille söyleyip küfrünü kalpte saklamak” şeklinde tanımlamak mümkündür. Aslında riya ile nifak arasında bir anlam ilişkisinin olduğu söylenebilir. Riya, ibadetlerdeki ikiyüzlülük iken; nifak ise itikattaki ikiyüzlülüktür. Bir bakıma her münafık, bir riyakârdır iken her riyakârın, münafık olduğu söylenemez. Çünkü riya, imana aykırı olmayan amelî konularda olur.⁵

Genel görüşe göre nifak, itikâdî ve amelî olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir.

İtikâdî Nifak: Buna *nifakü'l-ekber* ve *aslî nifâk* da denir. Bu nifakın sahibi içindeki küfrünü saklar ama sureta Müslüman olduğunu dile getirir. Bu tür nifak, kişiyi tamamen dinden çıkarıp cehennem el alt katında ebedi olmak üzere kalmasını sağlar.⁶

Amelî Nifak: Bu nifak türü, sahibini dinden çıkarmaz ama kültür ve yaşam biçimi haline getirdiği davranışları, her an kendisini itikâdî nifaka sürüklenme potansiyeli taşımaktadır. İmam Gazzâlî (ö.505/1111), bu tür nifakın, sahibini küfre götürmeyeceğini ya bir süre cehennemlik yapacağını ya da onun cennetteki derecesini veya doğru kimselerin arasındaki makamını düşüreceğini söylemiştir.⁷

2.Şa‘râvî’nin Münafıklara Dair Tefsir ve Yorumları

2.1.Allah’a ve Ahiret Gününe Gönülden İnanmazlar

“İnsanlardan bazıları, inanmadıkları halde ‘Allah’a ve ahiret gününe inandık’ derler.”⁸

Dünya hayatında inanç bağlamında insanlar, üç gruba ayrılırlar: Ya mümin ya kâfir veya münafık/iki yüzlü riyakâr olurlar. Yüce Allah, Kur’ân’ın başında Bakara suresinde inanç temelinde insanların özelliğini vurgulamıştır. Ayetlere göre onlar, üç gruptur:

Birinci grup; Yüce Allah’ın üç ayette bize tanıttığı müminlerdir. Onların gayba inandıkları, namazı dosdoğru kıldıkları, kendilerine rızık olarak verilenlerden infak ettikleri, Hz. Peygamber’e indirilene (Kur’ân-ı Kerim) ve ondan önce indirilenlere, ahiret gününe kesin

⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb* (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsî'l-Arabî, 1999), 7/190.

⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, çev. Komisyon (İstanbul: Şura-Çelik Yayınevi, 1993), 7/335.

⁶ Sâlih b. Fevzân b. Abdullah b. el-Fevzân *Kitâbü't-Tevhîd* (Riyâd: Vizâretü's-Suûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da'va ve'l-İrşâd, H/1423), 25.

⁷ Ebû Hamid Muhammed Gazzâlî, *İhyâu 'Ulumi'd-Din* (Kâhire: el-Halebî, 1967), 1/168.

⁸ Bakara 2/8.

bir bilgiyle inandıkları, Rablerinden gelen bir hidayet üzere ve yalnızca kurtuluşa erenlerin kendileri oldukları⁹ bildirilmiştir.¹⁰

İkinci grup; Yüce Allah'ın iki ayette bize tanıttığı kafirlerdir. Onlar uyarılsa da uyarılmasa da iman etmeyen; Allah'ın, kalplerini ve kulaklarını mühürlediği ve gözlerinin üzerinde perde bulunan kimselerdir.¹¹

Üçüncü grup ise münafıklardır ki Yüce Allah, onların özelliklerini peş peşe on üç ayette açıklamıştır. Bunun bir nedeni olmalı! Nedeni; dinin ancak münafıklar eliyle yıkıldığı gerçeğidir, çünkü kafirler, küfürlerini açığa çıkardıklarından, onlardan sakınma ve onlara karşı tedbir alma söz konusudur ama münafıklar, kendilerini gizlediklerinden ve ikili davrandıklarından, müminlerin tedbir almaları için onlar hakkında daha detaylı bilgi verilmiştir.

Münafık kimse, senin huzurunda imanını açıklar ama küfrünü içinde saklar; dolayısıyla sen onu mümin sanır ve kendisiyle sırlarını paylaşırsın böylece o, edindiği sırlarını senin dinine saldırı aracı yapar, silah olarak kullanır. Yüce Allah, insana birçok temayül ve yetenekler vermiştir. İnsan, kendi özüyle barış içinde yaşar, onun temayülleri, kişiliğiyle çelişmemeli, aksine uyum içinde olmalıdır.

Mesela müminin temayül ve yaptıkları, kişiliğiyle uyumludur; çünkü o, kalbiyle iman, inandığını diliyle de itiraf ediyor. Bu itibarla kendisiyle temayülleri arasında bir çelişki bulunmamaktadır.¹²

Kafirin de kendisiyle barışık yaşadığı söylenebilir. Çünkü, iman etmeyi kabul etmez, diliyle de onu seslendirir. Kendisiyle barışık olmayan ise münafık kimsedir. O hem kendisiyle hem toplumla bu erdemi kaybetmiştir; zira o, yürekten inanmadığı şeyi diliyle söyler. Davranışının toplum tarafından anlaşılmasından ürker, böylece sürekli korku ve endişe yaşar. Korkusunun belli bir süreyle sınırlı olup sona ereceğini sanır ama yaşadığı ikilem, hayatının son gününe kadar devam eder, sonra kendisiyle ahirete intikal edip cehenneme gitmesine neden olur. Bu konuda Allah, şöyle buyurmuştur:

(Onlar) derilerine “Niye aleyhimizde şahitlik ettiniz?” diye sorarlar. “Her şeyi konuşturan Allah, bizi konuşturdu” derler. Sizi ilk defa O yarattı ve O'na döndürülmektesiniz.” “Vaktiyle siz, işitme, görme (duyularınız) ve derileriniz aleyhinizde şahitlik eder diye sakınıp

⁹ Bakara 2/3-5.

¹⁰ Muhammed Mütevellî Şa'râvî, *el-Havâtır havle'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kâhire: Matâbiu Ahbâr el-Yevm, ts.), 1/146.

¹¹ Bakara 2/6-7.

¹² Şa'râvî, *el-Havâtır havle'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/146.

korunmuyordunuz. Aksine, yapmakta olduklarınızın birçoğunu Allah'ın bilmeyeceğini sanıyordunuz."¹³

Derilerinin bile aleyhlerine şahitlik yaptığı münafikların bütün boşa gitmiş ne dünyada ne ahirette beklentileri yerine gelmiştir. Dilleri, elleri, ayakları ve derileri aleyhlerine tanıklık yaptıktan sonra geride hiçbir güvenceleri kalmamış olmaktadır. Kendileriyle rableri, nefisleri, toplumları, ahiretleri ve dost edindikleri müşrik/kâfir çevreler arasında hep çatışma vuku bulmaktadır. Çünkü onlar, kalbinde olmayan şeyleri dilleriyle söylüyorlar. Yukarıda anlatılanlar, münafikların taşıdığı özelliklerin birincisidir. Bütün inandıkları ve yaptıkları, gösteriştten öteye geçmemektedir. Namaza giderler ama sevap namına bir şey kazanmazlar. İstemeye istemeye zekât verirler ama malları eksilmiş psikolojisiyle yanıp tutuşurlar. Bu nedenle sevap namına hiçbir kazançları olmamaktadır.¹⁴

Münafiklar, savaşa çağrıldıklarında onları hüznün ve endişe kaplar; çünkü Allah yolunda ölmeyi dilemez, ömürlerinin heder olduğuna inanırlar. Dolayısıyla bütün yaptıkları, kendilerine sıkıntı olarak dönmektedir. Mümin ise namaz kıldığında, zekât verdiğinde ve Allah yolunda şehit olduğunda cenneti umar. Münafiklar da sayılan her üç aktiviteye katılırlar ama sevap namına hiçbir şey ummazlar.¹⁵

2.2.Müminleri Kandırmaya Çalışırlar

*"Onlar, Allah'ı ve mü'minleri aldatmaya kalkışıyorlar, halbuki farkına varmadan sadece kendilerini kandırıyorlar."*¹⁶

Münafikların ikinci özelliği, özde gafil olmaları ve düşüncelerinde kıt akıllı davranmalarıdır. Çünkü onlar, takındıkları ikircikli tavırlarıyla Allah'ı kandırdıklarını sanıyorlar. Beşerin, alemlerin rabbi olan Yüce Allah'ı kandırması mümkün mü? Halbuki Yüce Allah, açık-gizli her şeyi bilendir. Sır diye bilinen her şey onun bilgisi dahilindedir. Oysa ki sır, bir insanın kendi cinsinden başkasına açtığı şeydir ki o, sır veren ile sırda muttali olan kimseler bilebilir. Ama bu, Yüce Allah için söylenemez; çünkü O, açığa vurulan, gizliyi, gizlinin gizlisini de bilendir.¹⁷ Buradan hareketle Allah'ı kandıracak hiçbir kimse yoktur. Böyle bir şeye girişmek, kişinin ahmaklığından ileri gelmektedir. Böyle yapanlar ile Yüce Allah arasında bir bağ bulunmamakta; aksine yaptıkları baştan sona kadar günah işlemek, Allah'ın öfkesini kazanmaktır. Münafiklar, kalplerinde olmayan şeyleri dile getirmekle müminleri

¹³ Fussilet 41/21-22.

¹⁴ Şa'râvî, el-Havâtır havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm, 1/147.

¹⁵ Şa'râvî, el-Havâtır havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm, 1/148.

¹⁶ Bakara 2/9.

¹⁷ Tâhâ 20/7; el-Enbiyâ 21/110; el-Mülk 67/13; el-A'lâ 87/7.

kandırdıklarını sanırlar ama bu faaliyetleri onlara korku, endişe ve müminler tarafından deşifre edilme korkusu yaşamaları şeklinde dönmektedir. Müminlerin özel oturumlarında kulak kabartır, söylenenleri müşrik dostlarına aktarır, müminlerle alay ederler. İki şeyden emin olmak isterler: Konuştuklarında, müminlerden hiçbir kimsenin onları dinlemedikleri, ikincisi ise konuştukları esansında müminlerden hiçbir kimsenin yanlarına girmediği konusunda emin olmak isterler.¹⁸ Bu psikolojik atmosferde hep endişelidirler, foyalarının açığa çıkması hususunda hep tedirgindirler. Bu itibarla müminler ile aralarında hiçbir olumlu bağ bulunmamaktadır. Aslında kendilerini kandırmakta, nifakları hem Yüce Allah hem müminler tarafından bilinmekte, müminlerin bilmediği süreçlerde ise Yüce Allah, onları bildirmektedir. Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur:

Biz dileydik, onları (münafıkları) sana gösterirdik de sen onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun ki, sen onları konuşma üsluplarından tanırsın. Allah işlediklerinizi bilir."¹⁹ Nitekim münafıklar Hz. Peygamber'e gelerek *"Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın peygamberisin"* dediklerinde, Yüce Allah, orada onların niyetlerini şu haberle ifşa etmiştir:

*"Münafıklar sana geldiklerinde, "Senin kesinlikle Allah'ın peygamberi olduğuna tanıklık ederiz" derler. Allah, senin, O'nun peygamberi olduğunu biliyor ve Allah münafıkların yalancı olduğuna tanıklık ediyor."*²⁰

Münafıklar, Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek onun peygamber olduğuna tanıklık yaptıklarını -ki Yüce Allah, bu tanıklığın hak olduğunu biliyor- ama peşinden niçin onların yalan söylediklerini vurguluyor? Çünkü onların dedikleri ile kalplerinde gizledikleri birbiriyle çelişiyor; çünkü doğruluk, söz ile kalptekinin birbiriyle uyuşması demektir.²¹

Kur'ân'da münafıkların rezil rüsva edildiği, içyüzlerini Hz. Peygamber'e ve müminlere bildiren birçok ayet bulunmaktadır. Müminlerin, münafıkların faaliyetlerinden haberdar olmaları ya onların ağızlarından kaçырdıkları veya bizzat Yüce Allah'ın haber vermesi sayesinde gerçekleşmiştir. Münafıklar, sergiledikleri tavırlarıyla ancak kendilerini kandırıyor hem dünya hem ahirette kaybedenler oluyor: Sanki imanlarından kaynaklanmış gibi tavır gösterdiklerinde Yüce Allah, hareketlerinin yapmacık olduğunu biliyor, müminleri kandırmaya çalıştıklarında foyaları meydana çıkıyor. Neticede kendileri için yararlı gördükleri aktiviteleri, onların apaçık biçimde hüsrana uğramaları ile gerçekleşiyor.²²

¹⁸ Şa'râvî, el-Havâtır havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm, 1/149.

¹⁹ Muhammed 47/30.

²⁰ Münâfikûn 63/1.

²¹ Şa'râvî, el-Havâtır havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm, 1/150.

²² Şa'râvî, el-Havâtır havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm, 1/151.

2.3.Onların Kalplerinde Hastalık Vardır

“Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da o hastalığı arttırmıştır. Yalan söylemeleri nedeniyle kendilerine acı veren bir azap vardır.”²³

Yüce Allah, münafıkların kalplerindekilerini bir hastalığa benzetmiştir. Çünkü onların hastalığı, bedeni güçlendiren iman erdemine sahip değildir. Burada “niçin bir hastalıktır?” sorusu karşımıza çıkmaktadır. Nedeni ise yaptıklarını nifakla yapmaları ve çevrelerindeki herkesle uyuşmaz, anlaşmaz olmalarıdır. Kalplerinin ritimsiz ve düzensizliği, onları hasta etmiş; düzelip şifa bulması ise ancak imanla mümkündür. Kalplerinin ilacı, samimi gerçek bir imandır. Bu konuda Yüce Allah, şöyle buyurmuştur: *Biz, müminler için şifa ve rahmet olan, zalimlerin de sadece zararını artıran Kur'an'ı indiriyoruz.”²⁴*

Ayetten anlaşıldığına göre iman erdemi ile Kur’ân kalplerin şifasıdır. Her ikisi de münafıkların kalplerinden oldukça uzaktadır. Dolayısıyla zaman geçtikçe onların hastalığı müzminleşmekte, Yüce Allah da bir hastalık olarak nifak ve küfürlerini arttırmaktadır. Yukarıdaki betimlemeler, münafıkların üçüncü özelliğidir ki hastalığı artık kronikleşmiş, onulmaz bir hal almıştır. Artık oraya iman nurunun girmesi mümkün değildir. Orada imanı anlayacak gerekli güç bulunmamaktadır. O kalpler, çevresindeki her varlık ve objeden ürker, her adımda tedirgin hale gelmiştir. Kalpleriyle dilleri arasında bir med-cezir dalgası vuku bulmaktadır. Kalpleri ne hak ne doğruluk üzere iyileşmemekte, çevrelerindeki hiçbir şeyi görmemektedirler. Çünkü çevredeki unsurlar konusundaki farkındalık, Allah’ın, kalplere yerleştirdiği fitratla mümkündür. Bu nedenle münafıklar, İslâm ordusuna katıldıklarında ilk etapta savaştan nasıl firar edeceklerini, hangi sığınakta gizleneceklerini veya kimsenin görmeyeceği bir yere kendilerini atmayı düşünürler.²⁵ Onların bu psikolojileri, şu şekilde tasvir edilmiştir:

“Eğer sığınacak bir yer veya barınacak mağaralar ya da girilecek bir delik/kovuk bulsalar, koşarak o tarafa yönelip giderlerdi.”²⁶

Onların bu hale gelmelerinin gerekçesi, kalplerinin hasta olup imanla güçlendirmemeleri, her şeyden tedirgin olup kaçmaları ve gizlenmeleridir. Keşke olay, bununla sınırlı kalsaydı! Aslında dünyadaki ikircikli azaplarının dışında ahirette onları bekleyen acıklı bir azap vardır. Allah’a ve Resulü’ne karşı yalan söylemeleri, nifak anaforuna girmeleri

²³ Bakara 2/10.

²⁴ İsrâ 17/82.

²⁵ Şa‘râvî, *el-Havâtır havle ‘l-Kur’âni ‘l-Kerîm*, 1/152.

²⁶ Tevbe 9/57.

nedeniyle azapları, kâfirlerin/müşriklerin azabından daha şiddetli olacaktır.²⁷ Bunun karşılığı ise “Şüphesiz münafıklar, cehennemden en alt katındadırlar.”²⁸

2.4.İslah Etme İddiasıyla Yeryüzünde Bozgunculuk Yaparlar

“Onlara, ‘Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın’ denildiğinde, ‘Hayır, biz sadece ıslah edenleriz’ derler.”²⁹

Şa‘râvî, bu ayete dair fesat kavramına açıklık getirmiştir. Ona göre fesat, mevcut İlahî düzeni bozmaktır. Bu dünyada insandan en az istenen yükümlülük ise evrende takdir edilen bakir durumu koruması, bozmak adına müdahalede bulunmamasıdır. Şa‘râvî, evrendeki mevcut düzenin korunmasını inançla bağlantılı görmüş, ifsat edilmesi durumunda iki noktanın fesada uğrayacağını söylemiştir. Birincisi; Allah’ın takdir ettiği düzenin bozulması, ikincisi ise verilen nimetlere nankörlük yapılmasıdır. Başka bir tanımla fesat, nimetlerin işlevlerini/genetiğini değiştirmek, bakir hallerini bozmaktır. Müellif, yorumunu insana suyu ile hayat veren bir kuyu metaforuna dair yapmıştır: İnsanların, mevcut imkanlarıyla kuyuyu ideal getirmeleri; taş toprak, moloz ve kumların kuyuyu köreltmemesi için çevresine taşları örmeleri; suya daha kolay ulaşmak için bir ip sağlamaları, çevrelerindeki objeleri ıslah etmeleri demektir. Bunun ihmal edilmesi sonucunda kuyunun taş toprakla dolması ise hayatta fesat çıkarmaktır. İşte münafıkların durumu budur. Yüce Allah, yeryüzünde insan için en ideal ve güzel metodolojiyi takdir etmiştir ama münafıklar onu bozma adına bütün eforlarını harcamakta, mümin oldukları ihsas etme tavırlarıyla ilahî takdirin zıddına hareket etmektedirler. İslâm’ın düşmanları, bu güçlü dinin inkârcı saldırılar ile etkilenmeyeceğini, aksine kendilerini mağlup edeceğini anlamış, bu bağlamdaki mücadelelerde İslâm’ın üstün geldiğini görmüşlerdir. İslâm düşmanları, uzun yıllar boyunca bu mücadelede aciz kaldılar, bu dinin ancak içten mağlup edilebileceğinin farkına vardılar. Dinî değerleri bozma konusunda münafıkları kullandılar. Onlara göre Müslümanları bölmenin yegâne yolu buydu. Bunun üzerine Müslümanların arasında mezhepsel benzeri ihtilaflar çıkardılar. Seküler/Laiklik, solculuk, vb. oluşumlar, onlardan bazılarıdır. Onların hepsini münafık çevrelerin, yeryüzünde fesat çıkarmak ve Allah’ın koyduğu yaslar ile savaşmak için İslâm kılıfıyla süsledikleri bozgunculuk türleridir. Müminler, onların yeryüzünde bozgunculuk yaptıkları yönünde uyardıklarında onlar, bozguncu olmadıklarını aksine ıslahatçı olduklarını iddia ederler. Allah’ın koyduğu yasalara uymayan ıslah etme iddiası, hangi meşru mazerete dayanabilir ki?!³⁰

²⁷ Şa‘râvî, *el-Havâtır havle ‘l-Kur’âni ‘l-Kerîm*, 1/153.

²⁸ Nisâ 4/145.

²⁹ Bakara 2/11.

³⁰ Şa‘râvî, *el-Havâtır havle ‘l-Kur’âni ‘l-Kerîm*, 1/154-155.

“Dikkat edin, gerçekten bozguncular, onların ta kendileridir ama farkında değiller.”³¹

Münafıklar, aslında kendilerini kandırmalarına rağmen Yüce Allah’ı ve müminleri kandırdıklarını zannettikleri gibi yeryüzünde bozgunculuk yaptıkları halde ıslah ediciler olduklarını iddia ediyorlar. Durum bu merkezde iken Kur’ân, onları niçin “müfsitler” diye nitelemesindeki neden; ikircikli davranışları, içlerinde küfrü gizledikleri halde zahirde dilleriyle “ıslahçılar” olduklarını seslendirmeleridir. Oysaki yeryüzü ancak Yüce Allah’ın koyduğu yasalar doğrultusunda düzelir; zira kâinatı yaratan, en ideal şekilde dizayn eden kendisi olduğundan oranın nasıl düzeleceğini, nasıl bozulacağını da bilecek odur. Çünkü hiçbir kimse, bir malzemeyi, ustasından daha iyi bilemez, künhüne vakıf olamaz. Yüce Allah’ın münafıkların davranışına dair haber verdiği bu hakikat, -bilerek veya bilmeyerek- ıslah iddiasıyla yeryüzünü fesada uğratan herkesi kapsamaktadır. Nedeni ise ıslahatçı iddiasında bulunan kimsenin, Allah’ın vahiy kaynaklı ve herkesin gözü önünde duran ıslah programına başvurması gerekirdi.³²

2.5.Müminleri Ahmak Olarak Görürler

“Onlara, “İnsanların inandıkları gibi siz de inanın” denildiğinde ise, “Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?” derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler.”³³

Münafıkların, “sufehâ/akılsızlar” diye itham ettikleri kimseler, müminlerden yoksul olanlardır. Şar’âvî, burada s-f-h kelimesinin sözlük anlamını vermiş ve “Sufehânın akılsız, beyinsiz, ahmak ve işlerini idare edemeyecek derecede yeteneksiz kimse” anlamına geldiğini söylemiştir. Şar’âvî, kripto unsurların müminlere karşı güttükleri politikaya dair şu soruları sormuştur:

Onların bu yaftalamaları müminlerle mi yoksa bizzat kendileriyle mi örtüşüyor?

Şayet, dedikleri müminler ile örtüşüyorsa, ne diye yapmacık şekilde iman ettiklerini iddia ediyorlar, sefi olmaları için mi?

Hiz. Peygamber ve müminler, onları iman etmeye davet ediyor ama kendileri onları akılsızlar ve çulsuz yoksullar diye aşağılıyorlardı. Aslında münafıkların bütün tasavvur ve davranışlarında çelişkiler söz konusuydu. Örneğin onlar, bir taraftan Yüce Allah’a ve ahiret gününe iman ettiklerini iddia ediyor diğer taraftan ise gerçek müminleri akılsızlıkla itham ediyorlardı. Böylece onların bütün yaptıkları, akıl ve mantıkla çelişiyordu. Zira dil, kalbi; eylem ise akideyi yalanlar. Münafıkların da yaptığı bundan ibarettir. Şar’âvî, münafıkların ikircikli ve

³¹ Bakara 2/12.

³² Şar’âvî, *el-Havâtır havle ’l-Kur’âni ’l-Kerîm*, 1/156-157.

³³ Bakara 2/13.

çelişkili hayatlarına dair “Ne var ki onların toplum içindeki durumu, bir tiyatro eserinde bir oyuncunun gerçek hayatıyla çelişen rolü oynamasıyla örtüşmektedir” şeklinde çarpıcı bir örnek vermiştir.³⁴

2.6.Müminler ile Alay Ederler

Münafıkların karakteristik özellikleri arasında müminlerin tevhidî dünya görüşüne ilgi göstermemeleri, dahası onlar ile alay etmeleri bulunmaktadır.

*“(Bu münafıklar) müminlerle karşılaştıklarında "(Biz de) iman ettik." derler. Şeytanları (dostları) ile baş başa kaldıklarında ise "Biz sizinle beraberiz; biz onlarla (müminlerle) sadece alay ediyoruz." derler.”*³⁵

Şar‘âvî, münafıkların hep ürkek/endişeli bir hayata sahip olduğunu söylemiş ve bu konuda şu benzetmeyi yapmıştır:

Bir adam, hanımıyla evde oturduğu bir esnada, kapı zili çaldığında, orada nasıl bir atmosfer oluşur? Adam, kalkar, kendinden emin şekilde kapıyı açıp, geleni görmek ister. Kapıdaki kişinin, yakın bir dostu olduğunu gördüğünde, doğal olarak ona “hoş geldin” der, içeri girmesi ve ağırlanması için ısrar eder; hanımı ise misafire yemek hazırlar veya içecekler ikram eder. Ama aynı adam, başka bir kadınla iken kapı zili çaldığında, tarifsiz şekilde bocalar, afallar ve beraberindeki kadını gizlemek için bir yer ya da onu çıkaracak gizli bir kapı arar. Dahası, ışıkları söndürmeye çalışır ya da susarlar ki gelen kimse, evde hiç kimsenin olmadığını sansın ve çekip gitsin. Bunun üzerine adam, kadını henüz evden çıkarmadan dikkatle kapıyı açar, kimsenin görmediğinden emin olarak sağına soluna bakmaya çalışır. Çevrede hiç kimse görmediğinde hızlıca yabancı kadını dışarı çıkarır. Çünkü o kadın, artık ona bir yük, bir kambur olduğundan, ondan yakasını kurtarmaya çalışır. Peşinden gittiğinde uzağında yürür, yolu kolağan eder ki kimseler görmesin, görülmediklerinden emin olduklarında ise son sürat arabaya biner, oradan ayrılırlar. Şar‘âvî, birinci tablonun mümin kimseyle, ikinci tablonun ise münafık kimsenin hayatıyla örtüştüğünü belirtmiştir. Münafıkların, dostlarıyla/şeytanlarıyla olan halveti, yabancı bir kadınla halvete giren adamın psikolojisine benzetilmiştir. Onlar da dostlarıyla oldukları sürede, müminlere görünmek istemez, foyalarının meydana çıkmasından dolayı diken üstünde otururlar.³⁶ Nitekim Kur’ân, münafıkların, her sesi kendi aleyhlerine saydıklarını haber vermektedir.³⁷

³⁴ Şar‘ârâvî, *el-Havâtır havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 1/158-159.

³⁵ Bakara 2/14.

³⁶ Şar‘ârâvî, *el-Havâtır havle 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 1/159.

³⁷ Münâfikûn 63/4.

“Allah da kendileriyle alay eder ve onları bırakır; taşkınlıkları içinde bocalayıp dururlar.”³⁸

Şar‘âvî, sosyal ilişkiler bağlamında birden fazla çevreden itibar görmeleri için kişisel ve grupsal çıkarlarını merkeze alan münafıkların, gerçek anlamda hiçbir güçlerinin olmadığını söylemiştir. Onlar, toplumda hem açık hem gizli politikalar güttüklerinden, Yüce Allah da dünyada zahiren onları müminlerin içinde saymak, ahirette ise onların bütün sırlarını ortaya dökmek³⁹ ve cehennemin en alt tabakasına atmak⁴⁰ suretiyle iki şekilde muamele edecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada münafıkların, sosyal ilişkiler noktasında müminler ile birlikte yaşadıkları ama inanç bağlamında onlardan ayrıldıkları tespit edilmiştir. Onların, Yüce Allah’ın koyduğu ilahi öğretiler doğrultusunda davranmadıkları, kişisel ve grupsal çıkarlarını eksen alarak her iki taraftan gördükleri anlaşılmıştır.

Münafıkların sosyal, kültürel ve inanç bağlamında Allah’a ve ahiret gününe gönülden inanmadıkları, müminleri kandırmaya çalıştıkları, kalplerinde onulmaz hastalıkları taşıdıkları, ıslah etme bahanesiyle yeryüzünde bozgunculuk yaptıkları, müminleri ahmak, çağıdışı ve rel-politik düşünmedikleri diye niteledikleri, neredeyse müminler ile alay etmeyi bir hayat felsefesi haline getirdikleri müşahade edilmiştir.

Münafık kitlenin, Mekke döneminde görülmediği, Medine döneminde güçler dengesinin değiştiği süreçte ortaya çıktığı söz konusudur. Onların ortaya çıkışı, bireysel olmaktan çok, organize ve kripto bir hareket şeklinde gerçekleşmiştir. Onların, Mescid-i Nebi’de Hz. Peygamber’in arkasında namaza durdukları ama fırsat buldukça onun harim-i ismetine iftirada (ifk) bulundukları görülmüştür. Bu açıdan onlar, üçüncü bir insan grubunu oluşturduklarından, müşriklerden daha öte cehennemin en alt tabaksında yer alacakları (Nisâ 4/145) naslarda belirtilmiştir. Onların, müminler aleyhinde müşrik ve Yahudiler ile işbirliği yaptıkları; Medine’den Mekke’deki müşriklere rapor gönderdikleri tespit edilmiştir.

Son söz olarak, her dönem ve mekandaki müminlerin, bütün enformatik araçları kullanarak münafıkları tespit etmeleri, plan ve programlarına vakıf olup gereken tedbirleri alma sorumlulukları olduğudur.

Kaynakça

³⁸ Bakara 2/15.

³⁹ Târik 86/9.

⁴⁰ Nisâ 4/145.

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mü‘cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. İstan bul: el-Matbaatü’l-İslâmiyye, 1982.

Fevzân, Sâlih b. Fevzân b. Abdullah. *Kitâbü’t-Tevhîd*. Riyâd: Vizârtü’ş-Şuûni’l-İslâmiyye ve’l-Evkâf ve’d-Da‘va ve’l-İrşâd, H/1423.

Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihü’l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi’l-Arabî, 1999.

Şa‘râvî, Muhammed Mütevellî. *el-Havâtır havle’l-Kur’âni’l-Kerîm*. 20 Cilt. Kâhire: Matbaatü Ahbâr el-Yevm, ts.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kuran Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

KUR'AN'DA HZ. ÂDEM İLE İLGİLİ VERİLEN BİLGİLERİN HATIRLATTIKLARI¹

Yüksek Lisans Öğrencisi, TÜRKAN ÇAM

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,

turkancam@gmail.com - 0009-0000-6117-6630

Doç. Dr., NURULLAH AYDENİZ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,

nurullah.aydeniz@bilecik.edu.tr - 0000-0003-0297-4717

ÖZET

Kendisini bir hidayet rehberi olarak tanımlayan Kur'an, sahip olduğu muhteva ile aynı zamanda bir eğitim kitabıdır. İnsanlığın sınanmak ve Allah'a kul olmak için yaratıldığını beyan eden Kur'an, bu amaca uygun bir şekilde insanlığa doğru ve yanlış göstererek rehberlik etmeyi hedeflemektedir. Bunun için de kullandığı yöntemlerden biri kıssalardır. Bu çalışma Hz. Âdem ve onunla ilgili ve ilintili olarak Kur'an'da anlatılanları, vermek istediği mesajlar bakımından ele almayı amaçlamaktadır. Bu nedenle çalışmanın temel problemini “Hz. Âdem kıssasından çıkarılabilecek mesajlar nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve döküman analizi tekniği kullanılmıştır. Çalışma ile Hz. Âdem ve onunla ilgili anlatılanların Kur'an'a muhatap olanlar için önemli mesajlar barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunlardan belki en başta geleni üstün yeteneklerle donatılmış olan insanoğlunun tamamen Allah'a ait olduğu ve onun irade ve kudretiyle varlık sahnesine çıktığıdır. Buna bağlı olarak da insana, Rabbi'ne iyi bir kul olması gerektiği hatırlatmasıdır. Bunun dışında Hz. Âdem'in yaratılması sonrasında yaşananlar da önemli uyarılar barındırmakta ve hangi tutum ve davranışların Allah katında yerildiğini veya takdir gördüğünü ortaya koymaktadır. Hz. Âdem'in yaratıldıktan sonra varlıkların isimlerini bilme noktasında Meleklerle birlikte bir imtihana tabi tutulması sonucunda soruya cevap veren taraf olması ve buna bağlı olarak da Allah'ın melekler ve İblis'ten ona saygı secdesinde bulunmalarını istemesi insanoğlu için ibret verici davranışların ortaya çıkmasına vesile olmuş ve ilgili tutum ve davranışları somutlaştırmıştır. Allah'ın secde emrine meleklerin tereddütsüz uyması buna karşın İblis'in kibirlenerek karşı çıkması üstünlük duygusunun Allah'a itaatsizliğe kadar varacağını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda İblis'in taşıdığı kıskançlığın düşmanlığa dönüşmesi ve Hz. Âdem'i de benzer duruma düşürmek için sinsice bir çaba içine girmesi insanlık için oldukça dikkat çekicidir. Öte yandan benzer kıskançlık ve düşmanlığın daha sonra Hz. Âdem'in çocukları arasında yaşanması kibir, kıskançlık vb. duygu ve tavırların peygamber çocukları olan iki kardeş arasında bile yaşanabileceği ve bunun cinayet işlemeye ve Allah'a karşı isyana dönüşebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Hz. Âdem ve onunla ilgili olarak anlatılanlar önemli dersleri barındırmaktadır.

¹ Bu bildiri Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'ne bağlı olarak Doç. Dr. Nurullah Aydeniz danışmanlığında hazırlanan “İmam-Hatip Lisesi Kur'an-ı Kerim Derslerinin Peygamber Kıssalarıyla Zenginleştirilmesi: Bir Ünite Örneği” başlıklı tezden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Kur'an, K1ssa, Hz. Adem, İblis, Kibir

WHAT THE INFORMATION GIVEN IN THE QUR'AN ABOUT ADAM BRINGS TO MIND

SUMMARY

The Qur'an, which defines itself as a guide to guidance, is also a book of education with its content. The Qur'an, which declares that humanity was created to be tested and to serve Allah, aims to guide humanity by showing right and wrong in accordance with this purpose. One of the methods it uses for this is parables. This study aims to examine the Qur'anic narratives about and related to the Prophet Adam in terms of the messages it wants to give. For this reason, the main problem of the study is "What are the messages that can be extracted from the parable of the Prophet Adam?". In the study, literature review and document analysis techniques from qualitative research methods were used. The study concluded that Adam and the narratives about him contain important messages for the Qur'anic interlocutors. Perhaps the most important of these is that human beings, equipped with their superior abilities, belong entirely to Allah and that they came into existence with His will and power. Accordingly, human beings are reminded that he should be a good servant to his Lord. In addition, the events that took place after the creation of Adam also contain important warnings and reveal which attitudes and behaviors are either condemned or appreciated by Allah. After the creation of Adam, he was subjected to a test together with the angels in terms of knowing the names of beings, and as a result, he was the one who answered the question and accordingly, Allah asked the angels and Iblis to prostrate in respect to him, which led to the emergence of exemplary behaviors for human beings and embodied the relevant attitudes and behaviors. The fact that the angels obeyed Allah's command to prostrate without hesitation, whereas Iblis was arrogant and opposed it, reveals that the sense of superiority can lead to disobedience to Allah. At the same time, it is quite remarkable for humanity that Iblis' jealousy turned into enmity and that he made an insidious effort to put Adam in a similar situation. On the other hand, the fact that similar jealousy and enmity were later experienced between the children of Adam indicates that feelings and attitudes such as arrogance, jealousy, etc. can be experienced even between two brothers who are the children of the prophet and that this can turn into murder and rebellion against Allah. Therefore, Adam and the stories related to him contain important lessons.

Keywords: Religious Education, Qur'an, Parable, Adam, Iblis, Arrogance

1. GİRİŞ

İlk emri oku olan² ve kendisi de okumak anlamına gelen Kur'an,³ Allah'ın kelamı⁴ ve insanlığa son çağrısıdır. O, kendisini hak ile batılı ayıran⁵ ve insanları karanlıktan aydınlığa çıkaran⁶ bir hidayet rehberi⁷ olarak tanımlar. Bu işlevlerini de sahip olduğu muhteva ile yerine getirir.⁸ Bakıldığında onun muhtevasının çok genel anlamda itikadi, ameli (ibadet ve ahkâm), ahlaki, tarihi (peygamber kıssaları) ve ilmi (tabiat varlıkları ve olayları) konulardan oluştuğu söylenebilir.⁹ Fakat şu bir gerçek ki Kur'an, amacı ve muhtevası ile eğitici bir kitaptır.¹⁰ Nihai amacı da insanlığa doğruyu göstererek dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır.¹¹ Kur'an, amaçları doğrultusunda insanlığa hitap ederken onların ilmi seviyesini gözözetmektedir. Bunu yaparken yer verdiği konuları beşeri üslubun aksine konu esaslarına göre değil hepsini ahenkli bir bütün olarak ele alır.¹² Bu açıdan dikkat çekici bir üsluba sahip olan Kur'an, yeri geldiğinde anlatımında betimlemeye yer verir. Aynı anda hem soru-cevap yöntemini hem de tek yönlü soru sorma yöntemini kullanır. Karşılaştırma ve benzetmeler yaparken bir taraftan örnek üzerinden anlatım, öğüt verme, müjdeleme-korkutma ve meydan okuma gibi yollara başvurur. Böylece sürekli değişen bir üslupla muhatabına seslenir. Örneğin müminlere hitap ettiği bir cümlede birden kâfirlere yönelir ve onları cümlenin içine çeker. İnkârcıyı uyardığı esnada mümine müjde verir. Genel ifadeler kullanarak anlatımda bulunurken, aniden ilim sahiplerini derin düşüncelere daldırır.¹³ Kur'an-ı Kerim, muradını ifade etmede kıssalara da yer verir. Özellikle peygamberlerin anlatıldığı kıssalar, Kur'an'da geniş bir yer tutmakta ve etkili bir üslupla ele alınmaktadır.¹⁴ Elbette bunların aktarılmasında da amaç insanlığa ders vermektir.¹⁵ Kur'an'da anlatılan kıssalardan biri de Hz. Âdem ile ilgilidir ki bu çalışmanın odak noktası da söz konusu kıssadır.

1.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Hız. Âdem ile ilgili bilgiler diğer kıssalar gibi ders verici birçok mesajı aynı anda barındırmaktadır. Onunla ilgili ve ilintili olarak anlatılanlar Allah'ın yaratma sanatı ve gücüne ilave olarak insanın taşıdığı değer ve sahip olduğu yeteneklerle diğer canlılara üstün olmasını ele almaktadır. Öte yandan öğrenme ve bilgi ile üstün olma, gaflet, kararsızlık, kibir, düşmanlık, sinsice aldatma, hata yapma, hatada ısrar etme ve hatadan pişmanlık duyup tövbe etme gibi bir insanın dünya hayatında yaşayabileceği muhtemel durumları da örneklendirmektedir. Bu nedenle çalışmanın temel problemini "Hz. Âdem kıssasından çıkarılabilecek dersler nelerdir?" sorusu oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak söz konusu kıssa üzerinden Kur'an'ın vermek istediği mesajların tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

² Kur'an-ı Kerim. Alak 96/1.

³ A. Bırışık (2002). *Kur'an (I. Tarifi ve İsimleri)*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, s. 383-388.

⁴ T. Görgün (2002). *Kur'an (IV. Mahiyeti)*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, s. 388-399.

⁵ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/185.

⁶ Kur'an-ı Kerim. İbrahim 14/1.

⁷ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/1-2.

⁸ T. Görgün (2002). *Kur'an (IV. Mahiyeti)*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, s. 388-399.

⁹ H. Yılmaz (2006). Kur'an'da Her Konu ve Bilgi Var Mı? -Genel Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, s. 190.

¹⁰ <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/kuran-i-kerim/#yazar-1> (Erişim tarihi: 20.05.2025)

¹¹ M. Soysaldı (2007). Kur'an'ın Getirdiği Evrensel Prensipler. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 2 (3), s. 145.

¹² M. Çağırıcı (2002). *Kur'an (V. Muhtevası)*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, s. 390-393.

¹³ M. Kılıçarslan (2016). Kur'an'ın Anlatım Üslubu. *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), s. 31-32.

¹⁴ A. Akıncı (2004). Kur'an'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (13), s. 43.

¹⁵ İ. Şengül (2022). *Kıssa*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 25, s. 498-500.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma Kur'an'da geçen bir kıssaya odaklandığı için doğal olarak literatür taraması ve doküman analizi tekniğini kullanmayı gerektirmiştir. Ayrıca kıssalar insanlığa ders vermek amacıyla sunulmuş yaşanmışlıklar olduğu için örnek olay yöntemi de çalışmanın ele alınmasında etkili olmuştur. İlgili kıssadan çıkarılabilecek muhtemel sonuçlar çalışmanın özünü teşkil ettiği için de kıssayı yorumlamak takip edilmesi gereken bir başka yol olmak durumundaydı. Bu nedenle de hermenötik yorumlayıcı analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilecek sonuçların ilgili kıssanın vermek istediği mesajların anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. BASİT BİR MADDEDEN ÜSTÜN BİR VARLIĞA

Hız. Âdem ile ilgili bilgiler Kur'an'da birçok surede yer alır. Bunlar Bakara, Âraf, Tâhâ, Hicr ve Kehf Sureleri'dir. Bunlarla birlikte bazı surelerde Hız. Âdem ve eşinin ya da genel anlamda Âdemoğullarının yaratılışına değişik bağlamlarda tekraren fakat kısaca değinilir. Bu sayede insanın dikkati kendisine, kendi türünün başlangıcına ve ilk atası Hız. Âdem'in yaratılışına çekilir. “İnsan neyden yaratıldığına bir baksın!”¹⁶ ayeti tam da bu amaca yöneliktir. Bu doğrultuda Kur'an, insan türünün ilk atası Hız. Âdem'in yaratılmadan önce Allah'ın Meleklerle olan diyaloguna yer verir: “Hani rabbın meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah “Şüphesiz yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim” buyurdu.”¹⁷

Kur'an'ın vermiş olduğu bilgiler, meleklerin insanın yaratılması ile ilgili bazı endişeleri olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak buna rağmen Allah “...ben sizin bilmediklerinizi bilirim” diyerek Hız. Âdem'i yaratmıştır. Kur'an, insan türünün bu ilk örneğinin yaratılışını, geçirmiş olduğu aşamalara da değinerek açıklar. Elbette detay sayılacak bilgiler vermez. Fakat topraktan yaratılan bu varlığın ete kemiğe bürünmüş canlı bir varlık haline gelinceye kadar yaratıldığı toprağın değişik hallerine değinir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Turâb (Toprak)

“Sizi topraktan yaratması O'nun varlığının delillerindendir. Sonrasında ise (çoğalıp yeryüzüne) yayılan insanlar oluverdiniz.”¹⁸

2- Tîn-i Lâzib (Yapışkan çamur)

“Onlara (şunu) sor: Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa yarattığımız diğer şeyleri mi! Şüphesiz, biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.”¹⁹

3- Sülâle min Tîn (Çamurdan süzülen öz)

“Andolsun, biz insanı, çamurdan süzülmüş bir özden yarattık”²⁰

4- Hame-i Mesnûn (Değişime uğramış kara çamur)

“Andolsun, biz insanı kuru ve değişime uğramış kara bir çamurdan yarattık.”²¹

5- Salsâl (Kuru çamur)

¹⁶ Kur'an-ı Kerim. Tarık 86/5.

¹⁷ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/30.

¹⁸ Kur'an-ı Kerim. Rum 30/20.

¹⁹ Kur'an-ı Kerim. 37/11.

²⁰ Kur'an-ı Kerim. Mü'minun 23/12.

²¹ Kur'an-ı Kerim. Hicr 15/26.

“(Allah), insanı ateşte pişmiş gibi kuru (olan) bir çamurdan yarattı.”²²

6- Tesviye (Düzenleme)

“Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için secde ederek yere kapanın” (Hicr, 15/29).²³

Kur'an, türün ilk örneği olarak Hz Âdem'in yaratılışına ve varlık safhasına çıkışına değindikten sonra onun üreyerek çoğalmasını da konu edinir. Bu amaçla döllenmiş yumurtaya ve onun anne karnındaki oluşum sürecine temas eder:

1- Nutfe (Dölleyici sperm)

“Andolsun, biz insanı, çamurdan süzölmüş bir özden yarattık. Sonra onu (Adem'in neslini) nutfede halinde sağlam bir yere yerleştirdik.”²⁴

2- 'Alaka (Rahme asılmış embriyo)

“Sonra bu nutfeyi “alaka” hâline getirdik...”²⁵

3- Mudğa (Bir çiğnem et)

“...Alaka'yı da “mudğa” yaptık ve bu “mudğa”yı, üzerini et ile kaplayacağımız kemiklere dönüştürdük. Nihayet onu, başka bir yaratılışla inşa ettik. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir! (değil mi!)”²⁶

Kur'an yer verdiği bilgilerle hem türünün ilk örneği olarak Hz. Âdem'in topraktan yaratılışına hem de Âdemoğullarının evlilik yoluyla neslini nasıl devam ettirdiğine açıklık getirir. Bunları anlatırken de verdiği mesajlar gayet açıktır. Basit bir maddeden düşünen, akleden, tercih eden, geçmiş, şimdi ve gelecek algısı olan, eylemde bulunan, üreten, korkuları ve ihtirasları olan, huzur ve süreklilik arayan bir varlığa dönüşün insanın kendi çabalarıyla olmadığını aksine her şeye gücü yeten, bilen ve yaratan Allah'ın sayesinde olduğu hatırlatılır.

Kur'an, insanın yaratılışını ve üreyerek nasıl çoğaldığını ve bütün bunların arkasındaki planlayıcı üstün gücün Allah olduğunu açıklamakla yetinmez. İnsanın varlık içindeki ve diğer canlılara karşı konumunu da açıklar. Kur'an'da diğer canlılar için hiç kullanılmayan ve onun önemini vurgulayan önemli bir husus Allah'ın insanları bizzat kendi elleriyle yarattığını beyan etmesidir.²⁷ İnsanın ayrıcalığını ifade eden bir başka husus ise en güzel şekilde yaratıldığının açıklanmasıdır.²⁸ Onun şerefli ve birçok varlığa üstün kılındığı,²⁹ her şeyin onun emrine amade kılındığı³⁰ ve en önemlisi yeryüzünde halife tayin edildiğinin belirtilmesidir.³¹ Bütün bunlarla birlikte sahip olduğu üstün yetenekleriyle insanı Allah'ın muhatap kabul edip onunla iletişime geçmesi ve ona sunduğu imkânların, nimetlerin sadece dünya hayatı ile sınırlı kalmayıp ahirette daha iyi koşullarda ve ebedi olarak devam edeceğinin vaat edilmesi insanın diğer canlılara karşı üstünlüğünü ve Allah nezdindeki konumunu ortaya koymaktadır. Bütün bunların ortak mesajı insanın bir hiç iken varlık sahnesine çıkarıldığı, en güzel şekilde tasarlanıp çeşitli yeteneklerle

²² Kur'an-ı Kerim. Rahman 55/14.

²³ Kur'an-ı Kerim. Hicr 15/29; Konuyla ilgili olarak Kur'an'da yer alan bu ayetler de Mâturîdî'nin *Te'vîlatu'l-Kurân*'ı esas alınarak sıralanmıştır. Bkz.: M. S. Kavşut (2012). Kur'an'da İnsanın Yaratılış Aşamaları. *Şarkiyat*, 7, s. 291-296.

²⁴ Kur'an-ı Kerim. Mü'minun 23/12-13.

²⁵ Kur'an-ı Kerim. Mü'minun 23/14.

²⁶ Kur'an-ı Kerim. Mü'minun 23/14.

²⁷ Kur'an-ı Kerim. Sad 38/75.

²⁸ Kur'an-ı Kerim. Tin 95/4.

²⁹ Kur'an-ı Kerim. İsra 17/70.

³⁰ Kur'an-ı Kerim. Casiye 45/12-13.

³¹ Kur'an-ı Kerim. Fatır 35/39.

donatıldığı, her şeyin onun için yaratılıp hizmetine sunulduğu ve yeryüzüne halife kılınarak dünyanın imar ve ihyasının onun sorumluluğuna devredildiği ve Allah tarafından muhatap kabul edilerek yüceltildiğidir.

3. HZ. ÂDEM'İN YARATILIŞI VE SONRASINDA YAŞANANLARIN VERDİĞİ MESAJLAR

İnsanın varlık sahnesine çıkışını ve ürüyerek çoğalmasını konu edinen Kur'an, insanın Allah katındaki ve diğer canlılara karşı konumunu açıkladıktan sonra ilk insan Hz. Âdem'in yaratılışı ve sonrasındaki yaşananları birer ibret olarak işler. Eğitim açısından son derece önemli mesajların verildiği yaşanmışlıklar silsilesi her insanın yaşaması kuvvetle muhtemel durumları örneklemesi bakımından manidardır. Bundan sonraki kısımda ilgili hususlar ele alınacaktır.

Yukarıda da temas edildiği gibi Allah Hz. Âdem'i yaratmaya karar verdiğinde melekler çekincelerini dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Allah “...ben sizin bilmediklerinizi bilirim” diyerek Hz. Âdem'i yaratmıştır. Allah Hz. Âdem'i yarattıktan sonra ona varlıkların isimlerini öğretmiştir. Bu öğretimden sonra Allah, meleklerle “Şu eşyaların isimlerini bana bildirin.”³² diye buyurdu. Melekler cevap veremeyince Allah, aynı soruyu Hz. Âdem'e sordu. Hz. Âdem cevap verince “Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim. Yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim demedim mi?”³³ buyurdu. Öğrenme ve bilgi edinme yeteneği ile öne çıkan insan bu özellikleri ile de birçok varlığa karşı üstün kılınmıştır.³⁴ Hz. Âdem, varlıkların isimleri ile ilgili soruya cevap verince Allah, meleklerle Hz. Âdem'e secde etmelerini emretmiştir. Ancak aralarında bulunan İblis karşı çıktı, kibirlendi.³⁵ İblis, Allah'ın emri karşısında rekabet ve üstünlük duygusu ile hareket ettiği gibi bu duyguların etkisiyle Yüce yaratıcıya bile karşı çıkmıştır. Kendini üstün görmenin sonuçlarının nerelere varacağını göstermesi bakımından tüm insanlık için bir ibret vesikası gibidir. İblis, bu emre itaatsizliğine neden olarak kendi mahiyetini, yani ateşten yaratılmışlığını gerekçe gösterdi ve bir kıyaslama ile Hz. Âdem'in yaratılmış olduğu toprağa karşı ateşin daha üstün olduğuna dair bir çıkarımda bulundu. Allah'ın “Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?” sorusuna (İblis), “Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.” şeklinde karşılık verdi.³⁶ Ancak bu tavır kovulmasına neden oldu. Öyle ki Allah, “Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!”³⁷ buyurdu. Bu vakıa, kibir ve üstünlük duygusunun bireyi bütünüyle kuşatarak kendi varlık nedeni olan Allah'a karşı bile bir isyana ve itaatsizliğe varacağını gösterdiği gibi aynı zamanda Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmaya da sebep olacağını ifade etmektedir.

Allah, Hz. Âdem'i yarattıktan sonra ona eş olarak Hz. Havva'yı da yaratmış ve ikisini birlikte cennete yerleştirmiştir. Onlara “...dilediğiniz şeyden yiyeceğiniz ancak şu ağaca yaklaşmayın. Sonra zalimlerden olursunuz.”³⁸ buyurdu. Yine orada “susuzluk çekmek ve sıcaktan bunalmak”³⁹, “acıkmak ve çıplak kalmak”⁴⁰ olmayacağını da söyledi. Allah'ın “...oradan dilediğiniz gibi yiyeceğiniz ama şu ağaca yaklaşmayın...”⁴¹ demesi ile her ikisi için imtihan başlamıştır. Bununla birlikte Allah, İblis hakkında Âdem ve eşini uyarmıştır. “Ey Âdem! Bil ki bu senin de eşinin de

³² Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/31.

³³ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/33.

³⁴ Kur'an-ı Kerim. İsra 17/70.

³⁵ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/34.

³⁶ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/12.

³⁷ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/13.

³⁸ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/19.

³⁹ Kur'an-ı Kerim. Ta-ha 119.

⁴⁰ Kur'an-ı Kerim. Ta-ha 118.

⁴¹ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/19.

düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın. Yoksa mutluluğunuzu yitirirsiniz.”⁴² buyurmuştur. Yani İblis’in kendilerine karşı kıskançlık duygusuyla hareket edip düşmanlık beslediği hatırlatılmış ve uyarılmıştır.

İblis, cennette içinde taşıdığı düşmanlık duygusu ile Hz. Âdem ve eşini yanıltmıştır. Allah'ın yaklaşmalarını söylediği ağaçtan yemesi için onları ikna etmiştir. Bunu yaparken de onların ebedilik arzusundan istifade etmiştir. İblis, onlara ağaçtan yedikleri taktirde melekler gibi ebedi olacaklarını söylemiştir.⁴³ Bu örnek, aslında insanın taşıdığı ebedi yaşama arzusunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Öyle ki bu arzunun yerine getirilmesi için insanın nasıl dikkat kesileceğini ve bu esnada Rabbi’nin emrini bile unutabileceğini ortaya koymakta; bu da ilgili arzunun/duygunun insandaki etki gücünü göstermektedir. İblisin ikna çabasına kanan Hz. Âdem ve eşi Havva’nın içine düştüğü bu durum Allah tarafından şu şekilde açıklanmıştır: “*Şüphesiz Biz, Âdem’den daha önce bir söz almıştık. O, sözünü unuttu ve onda bir kararlılık göremedik.*”⁴⁴ Hz. Âdem ve eşi yasaklı ağacın meyvesinden yedikten sonra ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprakları ile üzerlerini örtmeye başladılar.⁴⁵ Allah'ın yasağına uymamaları neticesinde kendilerine ilgili yasak ve İblis’in düşmanlığı hatırlatılmış, buna rağmen yaptıkları hata yüzünden azarlanmışlardır.⁴⁶

Bunun sonucunda Hz. Âdem ve eşi Havva derin bir pişmanlık yaşamış ve Allah'tan af dilemişlerdir. Allah da onları affederek tövbelerini kabul etti ve doğru yola yöneltti.⁴⁷ Fakat bu hata bağışlansa da Hz. Âdem ve eşi Havva’nın cennette yaşamaya devam etmelerine müsaade edilmemiştir. Zira Allah, “*...Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır...*” buyurmuştur.⁴⁸ Buna bağlı olarak da onlar için imtihana dayalı bir dünya hayatı başlamıştır. Daha açık bir ifadeyle sahip olduğu yetkinliklerle bir halife olarak dünya hayatı başlamıştır. Ancak bu hayat her nesilde İblis/Şeytanın düşmanlığı ile devam edecektir. Buraya kadar anlatılanlar insan türünün atası Hz. Âdem ve eşi Havva’nın düşmanları İblis ile yaşadıkları ve onun karşısında düştükleri gaflet üzerinden bir hatırlatma yapmaktadır. İblisin düşmanlığının gerekçesi ifade edilerek onun insanoğluna ne yapmak istediği açıklanmaktadır.

İnsanlığın yeryüzündeki imtihana dayalı hayatı başladıktan sonra da Allah; “*...Size benden bir hidayet geldiğinde bilesiniz ki hidayetime uyan artık ne sapor ne de sıkıntı çeker.*”⁴⁹ ve “*...onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir.*”⁵⁰ ayetlerinden de anlaşıldığı üzere Âdemoğullarını yalnız ve başıboş bırakmamıştır. Elbette belirtilen hidayet de seçilen peygamberlere gönderilen vahiydir.

Kur'an, insan türünün atası Hz. Âdem’in yaratılışı ve sonrasında yaşananları birer ders gibi aktardıktan sonra yeryüzünde başlayan imtihana dayalı hayatın ilk örneği olarak Hz. Âdem’in çocuklarını konu edinir. Bir nevi yeryüzü süreci başladıktan sonra bu ilk ailenin kendi içinde yaşanan ve sonraki nesiller için birer ibret olan Habil ve Kabil olayını aktarır. Mâide Suresi’nde anlatılan bu olayda Hz. Âdem’in çocukları Habil ve Kabil Allah'a birer kurban sunmuşlardır. Habil'in samimiyetle sunduğu kurban kabul edilirken benzer samimiyeti gösteremeyen Kabil'den kurban kabul edilmemiştir. Bunun üzerine kıskançlık duygusuna kapılıp düşmanlık

⁴² Kur'an-ı Kerim. Taha 20/117.

⁴³ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/20.

⁴⁴ Kur'an-ı Kerim. Taha 20/115.

⁴⁵ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/22.

⁴⁶ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/22.

⁴⁷ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/37, Ta-ha 20/122.

⁴⁸ Kur'an-ı Kerim. Araf 7/24.

⁴⁹ Kur'an-ı Kerim. Ta-ha 20/123.

⁵⁰ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/38.

besleyen Kabil, kardeşi Habil'i öldürmeye karar vermiştir.⁵¹ Konuyla ilgili olarak Kur'an hadiseyi şöyle bildirmektedir: *"Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, "Andolsun seni öldüreceğim!" dedi. O da dedi ki: "Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası işte budur." Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu."*⁵²

Cennette iblisin Hz. Âdem'e karşı beslediği kıskançlık ve bunun daha sonra düşmanlığa dönüşmesinin bir benzeri yeryüzünde bu kez iki insan ve iki kardeş arasında yaşanmıştır. Bu durum iki farklı tür arasında yaşanan kıskançlık ve düşmanlık duygularının aynı tür içinde de yaşanabileceğini göstermektedir. Peygamber çocuğu iki kardeş olsalar dahi bu durum yaşanabilmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Hız Âdem ve onunla ilintili olarak Kur'an'da anlatılanlar önemli mesajlar içermektedir. Bunlardan ilki insanın varlık sahnesine çıkışının kendi irade ve gayreti ile değil de Allah'ın dilemesi ve yaratması ile olduğudur. Kur'an, çok detaya girmemekle birlikte ilk insanın topraktan nasıl şekillenip yaratıldığını ve ruh üflenerek canlı ve düşünüp akdeden bir varlığa dönüştüğünü açıklar. İnsanın önemsiz bir maddeden muazzam yetenekleri olan bir varlığa dönüştürülmesi açıklanırken aynı zamanda bu yetenekleriyle diğer canlılara karşı üstün kılındığı da izah edilir. Böylece insanın kendi varlığı üzerine düşünmesi ve diğer canlılar karşısında onu üstün kılan özelliklerini fark ederek tüm bunların arkasında bulunan Allah'a karşı samimi bir kul olması ve şükretmesi istenmektedir.

Hız. Âdem yaratıldıktan sonra Allah'ın hem melekleri hem de Hız. Âdem'i imtihana tabi tutması ve sonrasında Hız. Âdem'e secde edilmesi emri vermesi de önemli mesajlar barındırmaktadır. Zira Allah Hız. Âdem'i üstün yeteneklerle donattı. Bunlardan varlığı idrak etme, öğrenme ve bilgi edinme onu diğer varlıklara karşı üstün kılan özellikler arasında yer almaktadır. Varlıkların isimleriyle ilgili soruya melekler değil de Hız. Âdem cevap verince Allah meleklerden ve İblis'ten ona saygı secdesinde bulunmalarını istemesi öğrenme ve bilgi edinmenin bireye üstünlük sağlayacağına dair önemli bir hatırlatmadır. Zira *"... Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"*⁵³ mealindeki ayet tam da bunu ifade etmekte ve bilgi sahibi olmanın üstünlük vesilesi olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan Allah'ın secde emri karşısında kıyas yaparak kendini üstün gören ve kıskançlık duygusuyla emre itaatsizlik eden İblis'in tavrı da ders verici olumsuz bir örnektir. Öyle ki bu örnek olay, Allah'ın kibirlenen, üstünlük taslayan ve haset edip düşmanlık edenlerin tavrının her şeyleri ile varlıklarını borçlu oldukları Allah'a isyana dönüşmesinin Allah katında rahmetten uzaklaşmaya ve ağır bir ceza tabi tutulmaya neden olacağını göstermektedir.

Allah'ın Hız. Âdem ve eşi Havva ile birlikte cennete yerleştirmesi ve orada onları bir ağacın meyvesine yasak getirerek imtihana tabi tutması da yine önemli bir hatırlatmadır. Allah, Hız. Âdem'i cennete koyarken kibir ve kıskançlık yüzünden kendisine düşman kesilen İblis'e karşı onu uyarmıştır. Buna rağmen Hız. Âdem'in, İblis'in sinsice kendisine sokulmasına yol açan ve insan türü için ciddi bir arzu olan ebedi olma isteği nedeniyle gaflete düşmesi ve bu isteğin Allah'ın emrine karşı çıkmada bir silaha dönüşmesi, insanlık için ders alınacak önemli bir

⁵¹ Kur'an-ı Kerim. Maide 5/27.

⁵² Kur'an-ı Kerim. Maide 5/27-30.

⁵³ Kur'an-ı Kerim. Zümer 39/9.

vakadır. Bu olay aynı zamanda düşmanın dost gibi görünebileceğine ve bu suretle kişiyi gerçek dostu ile problemlili hale getirebileceğine dair önemli bir uyarıdır. Hz. Âdem'in düştüğü gaflet ve buna bağlı olarak Allah'ın emrine karşı itaatsizliği affedilse de yaptıkları hata daha sonra bulundukları mekândan uzaklaştırmalarıyla sonuçlanmış ve yeryüzünde imtihana tabi hayatları başlamıştır. Yeryüzündeki hayatın başlamasından sonraki aşamada kendisi ile İblis arasında yaşananların benzerinin oğulları arasında yaşanması da önemli bir mahiyet taşımaktadır. Daha önce iki farklı tür arasında yaşanan kıskançlık ve buna bağlı olarak gelişen düşmanlık bu sefer aynı tür içinde ve iki kardeş arasında yaşanmıştır. Allah'a kurban sunan iki kardeşten samimiyet ile hareket eden Habil'in kurbanının kabul edilmesi Kabil'in ise samimiyetten yoksun bir şekilde sunduğu kurbanını kabul edilmemesi kıskançlıkla kardeşi Habil'e düşman kesilmesine neden olmuş ve bu kıskançlık cinayetle de sonuçlanmıştır. Bu olayın kıskançlığın peygamber çocukları olan kardeşler arasında bile yaşanabileceğini ve bunun düşmanlığa dönüşerek cinayete bile sebep olabileceğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- [1] Akıncı A. (2004). Kur'an'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (13).
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257508> (Erişim tarihi: 18.05.2025)
- [2] Birişik A. (2002). Kur'an (I. Tarifi ve İsimleri). TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, 383-388.
- [3] Çağırıcı M. (2002). Kur'an (V. Muhtevası). TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, 390-393.
- [4] Görgün T. (2002). Kur'an (IV. Mahiyeti). TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, 388-389.
- [5] Kavşut M. S. (2012). Kur'an'da İnsanın Yaratılış Aşamaları. *Şarkiyat*, 7.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/115995> (Erişim tarihi: 19.05.2025)
- [6] Kılıçarslan M. (2016). Kur'an'ın Anlatım Üslubu. Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (1). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/295552> (Erişim tarihi: 19/05/2025)
- [7] Soysaldı M. (2007). Kur'an'ın Getirdiği Evrensel Prensipler. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 2 (3). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/186859> (Erişim tarihi: 19.05.2025)
- [8] Şengül İ. (2022). *Kıssa*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 25, s. 500.
- [9] <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/kuran-i-kerim/#yazar-1> (Erişim tarihi: 20.05.2025)
- [10] Yılmaz H. (2006). Kur'an'da Her Konu ve Bilgi Var mı? -Genel Bir Bakış. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30659#:~:text=Kur'an'%C4%B1n%20amac%C4%B1%20tarih,konular%20ve%20bilgiler%20yer%20almaktad%C4%B1r>. (Erişim tarihi: 18.05.2025)

KIRGIZİSTAN'DA İSLAMİ FİNANSIN GELİŞME POTANSİYELİ VE TEMEL SORUNLAR¹

Prof.Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
ihsgozu@manas.edu.kg, 0000-0002-1861-3118

Doç.Dr. Junus GANIEV

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
junus.ganiev@manas.edu.kg, 0000-0001-8859-5464

Yrd.Doç.Dr. Aynura TURDALIEVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
aynura.turdaliyeva@manas.edu.kg, 0000-0001-5545-5561

Dr. İraima DORBONOVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
rdorbonova@gmail.com, 0009-0003-0222-848X

Abdurashid ZHORAEV

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
abdurashid.ustaz@gmail.com, 0000-0001-8239-5656

ÖZET

Bu çalışma, Kırgızistan'da İslami finansın gelişme potansiyelini ve karşılaştığı temel engelleri girişimcilerin perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi destekli bilimsel araştırma projesi kapsamında gerçekleştirilmiş ve farklı bölgelerden 25 girişimci ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu, İslami finansın ülkede önemli bir gelişme potansiyeline sahip olduğunu belirtmiştir. Bazı girişimciler, dini hassasiyetlerin artmasıyla geleneksel kredilere karşı mesafeli yaklaşımın yükseldiğini ve bu durumun İslami finans ürünlerine olan ilgiyi artırdığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, finansal kaynakların yetersizliği de sektörün büyümesini sınırlayan önemli bir faktör olarak görülmektedir. Araştırmada tespit edilen başlıca sorunlar arasında halkın İslami

¹ Bu çalışma Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi tarafından desteklenen KTMU-BAP-2024.SB.29 numaralı bilimsel araştırma projesinden türetilmiştir. Proje kapsamında kullanılan ölçme araçları, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 28.03.2025 tarih ve 2025-03.06 sayılı kararı ile bilimsel araştırma etiğine uygun olarak bulunmuştur.

finans konusundaki bilgi eksikliği, İslami finans ürünlerinde yüksek kâr marjı, banka çalışanlarının yetersiz eğitimi ve girişimcilerin konuya dair sınırlı bilgiye sahip olması öne çıkmaktadır. Ayrıca, din alimlerinin görüşlerindeki farklılıklar ve çeşitli şüphelerin varlığı da dikkat çeken engeller arasındadır. Çalışma, İslami finansın Kırgızistan'daki geleceğine dair önemli çıkarımlar sunmakta ve sektörün gelişmesi için gereken adımları vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Girişimcilik, Kırgızistan.

THE DEVELOPMENT POTENTIAL AND KEY ISSUES OF ISLAMIC FINANCE IN KYRGYZSTAN

ABSTRACT

This study examines the development potential of Islamic finance in Kyrgyzstan and the main obstacles it faces from an entrepreneurial perspective. As part of a scientific research project supported by Kyrgyz-Turkish Manas University, qualitative interviews were conducted with 25 entrepreneurs from different regions. Most participants (21 entrepreneurs) stated that Islamic finance has significant potential for development in the country. Some entrepreneurs said that increased religious sensitivities have led to a more cautious attitude toward traditional loans, thereby raising interest in Islamic financial products. However, inadequate financial resources are also seen as an important factor limiting the sector's growth. The main problems identified in the study include the public's lack of knowledge about Islamic finance, high profit margins in Islamic finance products, insufficient training of bank employees, and entrepreneurs' limited knowledge of the subject. Additionally, differences in the opinions of religious scholars (three entrepreneurs) and various doubts (four entrepreneurs) are notable obstacles. Based on these findings, the project team plans to develop policy recommendations and submit them to the relevant authorities. This study provides valuable insights into the future of Islamic finance in Kyrgyzstan, highlighting the necessary steps for the sector's development.

Keywords: Islamic Finance, Entrepreneurship, Kyrgyzstan.

1. GİRİŞ

Kırgızistan, nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir Orta Asya ülkesi olarak, İslami finans uygulamalarına ilgi duyan ülkeler arasında yer almaktadır. Ancak, gelişim süreci yavaş ilerlemiş ve ülke çeşitli yapısal zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Kırgızistan'da İslami ilkelerin bankacılık sistemine entegrasyonu 2006 yılında başlamıştır. Bu süreç, İslam Kalkınma

Bankası'nın mali desteğiyle başlatılan bir pilot projeyle ivme kazanmıştır. Proje kapsamında, ülkenin ticari bankalarından biri olan EcoBank temel alınmış ve 255.000 dolarlık hibe desteğiyle çalışmalar başlatılmıştır. Projenin resmi açılışı 2007 yılında gerçekleşmiştir. Yaklaşık on yıllık bir gelişim sürecinin ardından banka, 2016 yılında tam teşekküllü bir İslami bankaya dönüşmüş ve bu süreçte yatırımlara olan ihtiyaç da artmıştır. Eğitim alanında gelişimi desteklemek amacıyla 2008 yılında Barakat Eğitim Merkezi kurulmuştur. 2010 yılında banka, geleneksel mevduatları tamamen sonlandırmış, tüm müşterilerini İslami mevduatlara yönlendirmiş ve ismini "Eco-IslamicBank" olarak değiştirmiştir (Nagimova, 2022:1203).

2018 yılında Bakai Bank ve BTA Bank'ta iki yeni İslami pencere açılmıştır. Bu kapsamda, Bakai Bank'taki pencere "İslami Finans Merkezi" olarak adlandırılmıştır (Nagimova, 2022:1205). Her ne kadar ülke nüfusunun çoğunluğu Müslüman olsa da İslami finans sektörü ülkede oldukça yavaş gelişmektedir. Dünya Bankası'nın Uluslararası Finans Kurumu tarafından 2016 yılında yapılan bir çalışmaya göre, ülkede yaklaşık 500 milyon dolarlık kredi ve mevduat potansiyeli bulunmakta olup, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'lerin) %95'i finansman ihtiyaçlarını resmi finans kurumlarından karşılayamamaktaydı (IFC, 2016).

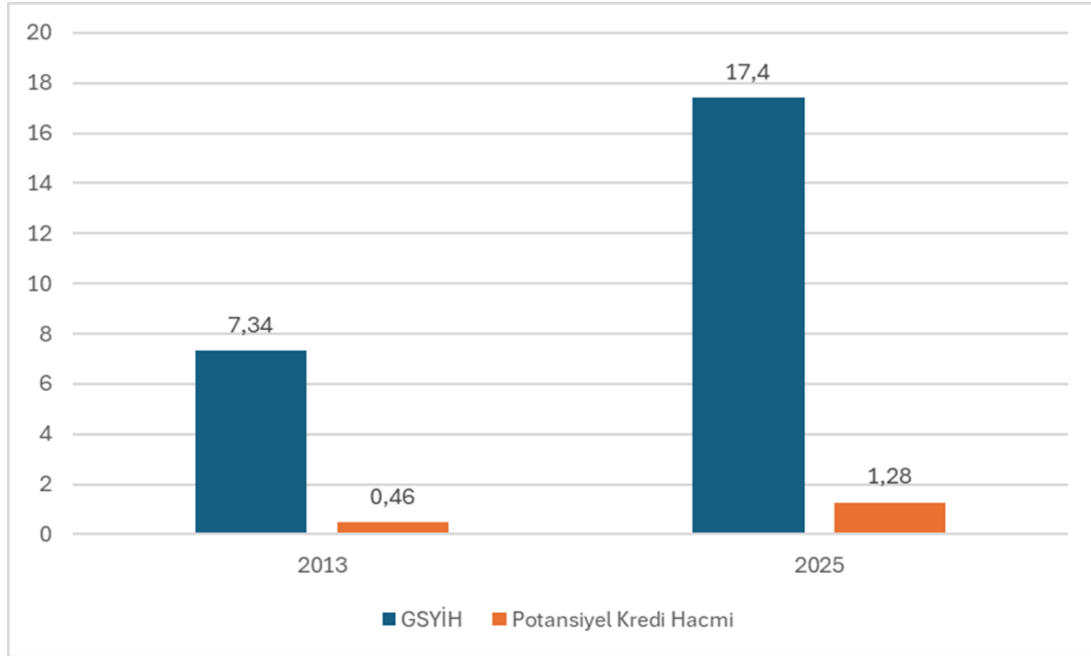
İslami ilkelere göre finansman hacmi, 2023 yılı itibarıyla 6,1 milyar Som'a ulaşmış ve bu rakam bankaların verdiği toplam kredilerin %2,2'sini oluşturmuştur. Bu, 2019 yılına kıyasla 1,3 katlık bir artışı ifade etmektedir. 2024 yılında ise İslami bankacılık varlıklarının toplam hacmi 59 milyon dolara yükselmiştir (Ayazbayev et al., 2025). Ülkede İslami finansal hizmet sunan bazı devlet kuruluşları da bulunmaktadır. Bu kurumlar arasında bir İslami kiralama şirketi (icara), bir devlet ipotek şirketi ve bir garanti fonu yer almaktadır. Ayrıca, ülkedeki ilk sukuk ihracı 2023 yılında Intercascade Ticaret ve Finans Ltd. tarafından gerçekleştirilmiş olup, mudaraba esasına dayanan bu ihraç 750 milyon som (yaklaşık 8,4 milyon \$) tutarındadır.

2022 yılı itibarıyla, bankacılık sektörünün kredi portföyünde İslami finans araçlarının payı yaklaşık %2 iken, mikrofinans kuruluşlarında bu oran %5 seviyesindedir. Bankaların İslami esaslara göre oluşturduğu mevduat portföyü ise toplam bankacılık sektörünün %1'inden biraz fazladır (Ayazbayev et al., 2025). Kırgızistan Merkez Bankası verilerine göre, 2024 yılı başından 30 Eylül'e kadar geçen sürede İslami esaslara dayalı finansman hacmi %18,8 artarak 7,2 milyar Som'a ulaşmıştır. 2023 yılı sektör bazlı verilerine göre finansman dağılımı şu şekildedir: sanayi- 0,3 milyar som (%94,2 artış), tarım- 1,1 milyar som (%77,9 artış), ticaret- 0,8 milyar som (%12,8 artış), inşaat- 0,5 milyar som (%8,3 artış), ipotek- 2,2 milyar som (%116,2 artış), tüketici finansmanı- 1,3 milyar som (%86,2 artış) ve diğer amaçlar için- 0,8 milyar som (%86,2 artış) (Tazabek, 28 Ekim 2024).

Kırgız Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerine göre, 2013 yılında toplam kredi hacmi 50 milyar som (1,03 milyar \$) iken, Şubat 2025'te 358 milyar som (4,1 milyar \$) oldu. Kredilerin ağırlıklı ortalama faiz oranı %16,28'dir. 2013 yılında toplam mevduat hacmi 67 milyar som (1,4 milyar \$) iken, Şubat 2025'te 648 milyar som (7,4 milyar \$) oldu. Mevduatların ağırlıklı ortalama faiz oranı %3,85'dir. Kırgızistan'ın GSYH'sı 2013 yılında 7,34 milyar dolar iken, 2024 yılında 17,4 milyar dolar (1523,24 milyar som) olmuştur. Dünya Bankası'na (IFC, 2016) göre İslami

finansın kredi potansiyeli GSYH'nın yaklaşık %7,4'ü olarak tahmin edilmiştir. Bu oran günümüzdeki GSYH'ya göre hesaplandığında toplam potansiyelin 1,28 milyar dolar olduğu söylenebilir.

Şekil 1. Kırgızistan'da KOBİ'lerin Potansiyel Finansman İhtiyacı, milyar ABD doları

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi verileri ve yazarların kendi hesaplamaları

Kırgızistan'da İslami finansman ve bankacılık faaliyetlerinin henüz yaygınlaşmamasının çeşitli nedenleri vardır. İslami finans ve bankacılık konusunda bilgi eksikliği ve bunun sonucunda bu kuruluşların finansal araçlarına duyulan güvensizliğin yanı sıra, bu ürünleri tanıtmak için gerekli reklam ve tanıtım faaliyetlerinin olmaması, İslami ilkelere uygun finansal araçlarla çalışma bilgisine sahip nitelikli personelin eksikliği, birçok ülkede İslam dininin katma değerli finans ve bankacılık faaliyetlerinde bulunmasını engelleyen yasaların varlığı, bu kuruluşların faiz taşıması ve dolayısıyla yüksek işletme maliyetlerine sahip olması nedeniyle merkez bankası tarafından sağlanan fonları kullanamaması gibi nedenler, bu kuruluşların toplam bankacılık faaliyeti içindeki payının çok düşük kalmasına yol açmaktadır.

Bu araştırma, Kırgız ekonomisinin temel itici güçlerinden biri olan finans sektörünün büyümesine katkıda bulunan ve gelecekte daha da fazla katkıda bulunması muhtemel olan İslami finans ve İslami bankacılığa odaklanmaktadır. Araştırma Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında sağlanan finansal destekle yapılmıştır. Bu çalışmada söz konusu proje kapsamında Kırgızistan'da İslami finansın gelişme potansiyeli ve karşılaşılan temel sorunlar ile ilgili elde edilen sonuçlar yer almaktadır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın amaçlarına ulaşmak için belirtilen araştırma sorularına uygun olarak girişimcilerin İslami finans konusunda davranışı, yorumunu ve algısını ölçmek, aynı zamanda bu olgunun farklılığını tespit etmek üzere Al Balushi vd. (2019), Belwal ve Al Maqbali (2019), Khadaroo (2008) ve Naim vd. (2016) çalışmalar dikkate alınarak nitel araştırma yöntemi seçilmiştir.

Analizde, veri doygunluğuna ulaşmak için nitel araştırmalarda küçük örneklem boyutları kullanılmış ve yarı yapılandırılmış görüşmeler yapma ve yanıtlarını inceleme şeklinde veri toplama süreçleri gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında 25 girişimci ile görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılacak girişimciler, mevcut İslami bankacılık müşterileri ile potansiyel müşteriler arasından ve ayrıca iş adamları derneklerinden ihracat veya ithalat yapan, orta ve büyük ölçekteki firmaların girişimcileri de dikkate alınarak seçilmiş ve bir girişimci portföyü oluşturulmuştur. Girişimciler, Bişkek, Oş ve Celalabad bölgelerinden seçilmiştir. 20 ile 50 dakika arasında süren görüşmeler, görüşülen kişilerin izniyle kayıt altına alınmıştır.

Bu araştırmada nitel verilerin sistemli biçimde çözümlenebilmesi amacıyla MAXQDA adlı nitel veri analiz yazılımı kullanılmıştır. MAXQDA, nitel, nicel ve karma yöntem araştırmaları için güçlü bir araçtır (Michael & Rädiker, 2021).

3. BULGULAR VE SONUÇ

Bu çalışmada Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından finanse edilen proje kapsamında Kırgızistan'da İslami finansın gelişme potansiyeli ve karşılaşılan temel sorunlar ile ilgili elde edilen sonuçlar sunulmaktadır. Söz konusu araştırma kapsamında girişimcilerin Kırgızistan'da İslami finansın geleceği ile ilgili görüş ve beklentilerini tespit etmek amacıyla bir soru sorulmuştur. Görüşmeye katılan girişimcilerin yaklaşık tümü İslami finansın gelecek potansiyelinin büyük olduğunu belirtmişlerdir. Yine bir kısmı finansman ihtiyacı olduğunu ve uygun koşullarda olursa İslami finansı tercih edeceklerini ifade etmişlerdir. Bu konuda bazı girişimcilerin fikirleri şu şekildedir:

- “İlgili uzmanlar gerekli özeni gösterirlerse, İslami finansın geleceği parlak görünüyor” (Girişimci 4).
- “Girişimciler işlerini geliştirmek için her zaman fon sıkıntısı yaşarlar. Orta Asya'da dini geleneklere bağlılığın en hızlı geliştiği ülke olarak görüldüğümüzden dolayı, İslami finansın geleceği parlaktır” (Girişimci 5).
- “Kırgızistan'da İslami finansın popülaritesi her geçen yıl artmaktadır. Daha önceleri çok azdı ancak şimdi, geleneksel ve İslami finans arasında bir seçimle karşı karşıya kaldıklarında, müşteriler genellikle - doğru bir şekilde açıklanması koşuluyla- İslami finansı seçiyorlar” (Girişimci 7).

- “Özel sektörde, yalnızca talep olduğunda arz vardır. Bu, halk arasında İslami finansa yönelik bir talep olduğu anlamına gelir. Gelecekte daha da gelişecektir” (Girişimci 14).

Katılımcılar Kırgızistan’da dini bilinçle beraber İslami finansa olan talebin de gelişmekte olduğunu ve dolayısıyla yıl geçtikçe taleple beraber araçların da artacağını ve İslami finansın gelişeceğini öngörmektedirler. Bununla birlikte, günümüzde İslami finansın toplam kredilerdeki payı %3’ten daha azdır. Yaklaşık yirmi senelik geçmişine rağmen, beklenen düzeyde gelişmemiştir. Görüşmeye katılan girişimciler de bundan dolayı İslami finans alanında karşılaşılan sorunlar üzerinde çok detaylı fikir bildirmişlerdir.

Bu bağlamda bilgi ve tecrübe yetersizliği konusu en önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda bildirilen fikirlerin %22’si genel halkın bilgisinin olmaması, %13’ü banka çalışanlarının bilgisinin yetersizliği ve %12’si girişimcilerin yeterli bilgisinin olmaması sorunlarına denk gelmektedir. Bunları topladığımızda fikirlerin yaklaşık yarısının bilgi ve tecrübe yetersizliği ile ilgili olduğu görülmektedir. Hatta buna din alimleri arasında fikir ayrılıklarının olması ve çeşitli şüphelerin olması gibi görüşleri de eklediğimizde, oran daha da artmaktadır.

Diğer bir sorun olarak, girişimcilerin yarısından fazlası İslami finans kaynaklarında kar payının yüksek olmasına dikkat çekmişlerdir. Bazıları bu durumu borcun geri ödemesinde gecikmelerin ortaya çıkma riskinin yüksek olmasıyla, bazıları da sektörün küçüklüğünden dolayı maliyetlerin yüksek olmasıyla ilgili olduğunu ifade etmişlerdir. Bunların haricinde, bazı katılımcılar tarafından teknik altyapı yetersizliği ve makro ekonomik istikrarsızlık gibi sorunlara da dikkat çekilmiştir. Görüşlerin bazıları şu şekildedir:

- “Herkes yüzeysel olarak biliyor, duymuş ama %99’unun derin bir bilgisi yoktur. Murabaha ile ilgili, ödeme yapmayan iki müşteri dışında hiçbir sorun yaşanmadı. İslami finansı bilenlerden bazıları, “ne kadar geciktirsen de, parasal cezası veya yaptırımını yoktur” diyerek bunu suistimal etmektedirler” (Girişimci 1).
- “Kırgızistan’da İslami finans konusunda insanların bilgisi çok azdır” (Girişimci 3).
- “Daha pahalı olmaktadır. Örneğin, geleneksel bankadan bir kredi çekerken yıllık efektif faiz oranı %19 civarında ise, murabaha yoluyla alınan kar payını yüzdeye dönüştürdüğünüzde %35 civarında olacaktır. Kar payının düşürülmesi daha iyi olacaktır” (Girişimci 4).
- “Dini bilgisi iyi olanların finansal bilgileri yetersiz kalmaktadır. Finansal bilgisi iyi olanların dini bilgisi yetersiz kalmaktadır” (Girişimci 5).

- “İslami finans, yüksek riskler nedeniyle pahalıdır. İslami finans artarsa, risk azalır ve fonlar daha ucuz hale gelir” (Girişimci 5).
- “Aslında İslami finansın gelişmemesinin başlıca nedeni otomatik (elektronik) bankacılık sisteminin olmamasıdır. Şimdi çoğunlukla Rusya’nın sistemlerini kullanıyorlar” (Girişimci 7).
- “Bazı insanlar borç ödemesini geciktirmekten pek korkmazlar. İslami finans dediniz mi, gecikme olasılığı daha da artar” (Girişimci 12).
- “Bu sektör Kırgızistan’da yeni geliyor, insanlar İslami finansı tam olarak bilmiyor, tam olarak anlamıyor ve İslami finans genellikle zekat veya sadaka olarak anlaşıyor. Ama öyle değildir, şariat sınırları içinde kar elde etmektir. Halk arasında bilgi eksikliği olduğunu söyleyebiliriz, fakat muhtemelen zamanla değişecektir” (Girişimci 14).
- “Din adamları arasında çok fazla anlaşmazlıklar var. Özellikle güney bölgelerimizde dini bilgisi iyi ama ekonomi bilgisi yetersiz olan kesim var. Bankalarda ise din bilgisi eksiktir ve dolayısıyla ikisi arasında anlaşmazlıklar çıkıyor” (Girişimci 19).

Elde edilen sonuçlar göstermektedir ki Kırgızistan’ın İslami finans potansiyeli yüksektir ve devlet tarafından uygulanacak iktisat politikaları ile bu potansiyelin harekete geçirilmesi için teşvik edici politikalar başta olmak üzere eğitim odaklı politikalar yürütülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Al Balushi, Y., Locke, S., & Boulanouar, Z. (2019). Omani SME perceptions towards Islamic financing systems. *Qualitative Research in Financial Markets*, 11(4), 369-386.

Ayazbayev, N., Berdigulova, A., Dolgovechny, A., Pereboev, V. (EDB); Rehman, Y., Izhar, H., T. A. A. Manap., Gulomov, A. (IsDBI); Ahmed, T., Adil, M., Mohamed, S., Hasan, S. (LSEG) (2025). *The Future of Islamic Finance in Central Asia*. Report 25/7. Jeddah: Islamic Development Bank Institute. Almaty: Eurasian Development Bank.

Belwal, R., & Al Maqbali, A. (2019). A study of customers’ perception of Islamic banking in Oman. *Journal of Islamic Marketing*, 10(1), 150-167.

International Finance Corporation (IFC). (2016). *Islamic Banking and Finance: Opportunities Across Micro, Small and Medium Enterprises in the Kyrgyz Republic*. World Bank.

Khadaroo, J. A. (2008). Empirical Survey of Attitudes and Perception of Professionals and Business Executives About Islamic Finance in Mauritius. *Available at SSRN 1728889*.

Michael G.C. & Rädiker S. (2021). *The practice of qualitative data analysis: Research examples using MAXQDA*. BoD–Books on Demand.

Nagimova, A. Z. (2022). Islamic finance in the post-Soviet Central Asia and Transcaucasia: the evidence from Kyrgyzstan. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 13(8), 1197-1215. <https://doi.org/10.1108/JIABR-02-2021-0077>

Naim, A. M., Bakar, M. A., Md Hussein, M. N., & Habibi Long, M. N. (2016). Issues and Challenges in Offering Muḍārabah and Mushārah Products in Islamic Finance. *Jurnal Pengurusan*, 46.

Tazabek, 28 oktyabrya 2024. S nachala goda NBKR zafiksiroval uvelicheniye finansirovaniya po islamskim printsipam na 19%. <https://www.tazabek.kg/news:2184811>

FINANSAL HİZMETLERE ERİŞİMDE BELİRLEYİCİ FAKTÖRLER: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. Aynura TURDALIEVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisat Bölümü
aynura.turdaliyeva@manas.edu.kg - 0000-0001-5545-5561

Doç. Dr. Sezer Bozkuş KAHYAOĞLU

Izmir Bakırçay Üniversitesi, İşletme Bölümü
University of South Africa, Financial Governance Department, South Africa
sezer.bozkus@bakircay.edu.tr - 0000-0003-2865-3399

ÖZET

Finansal kaynaklara erişim, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'ler) büyümesini ve ölçek olarak gelişmesini belirleyen bir faktördür. Böylece işletmelerin finansal kaynaklara erişimi ekonomik büyüme eğiliminin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır; ancak gerekli finansmanı elde etmede genellikle önemli zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle, işletmelerin büyümelerini etkin bir şekilde destekleyen özel finansal çözümlerin belirlenmesi zorunludur. Bu çalışmada, KOBİ'lerin finansmana erişimini etkileyen faktörler var olan verilerden hareketle olasılıklara bağlı olarak ortaya konmaktadır. Çalışmanın analizinde kullanılan veri Kırgızistan için yapılan Dünya Bankası İşletme Anketi 2023 yılına ait olmaktadır. Kırgızistan'daki işletmelerin finansal fonlara ulaşmasındaki faktörlerin belirleyeni olan değişkenlere ait olasılıklar Lojistik regresyon analizinin uygulanması yoluyla tahminlenmiştir. Ayrıca çalışmada, finansal kaynaklara erişim ile analiz edilen işletmelerin kendilerine özgü yapısal özellikleri arasındaki ilişki de ele alınmaktadır. Bu çalışmanın bulguları, KOBİ'lerin karşılaştığı belirli zorluklara ilişkin olarak politika yapımcılar ve finans kurumları için değerli bilgiler sağlayacaktır. Nihayetinde araştırma, bu işletmelerin performansını artıracak ve büyümelerini teşvik ederek bölgenin daha geniş ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacak uygulanabilir finansman stratejileri önermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, KOBİ'ler, Mikrofinans, Finansal Araçlar, Finansal Piyasalar, Finansal Performans, Ekonomik Kalkınma, Lojistik Regresyon

AN ANALYSIS OF THE DETERMINANTS OF ACCESS TO FINANCIAL RESOURCES: THE CASE OF KYRGYZSTAN

ABSTRACT

Access to financial resources is a key factor in determining the growth and scale development of small and medium-sized enterprises (SMEs). Thus, access to financial resources plays a vital role in ensuring economic growth trends; however, they often face significant difficulties in obtaining the necessary financing. Therefore, it is essential to determine specific financial solutions that effectively support the growth of enterprises. In this study, the factors affecting SMEs' access to finance are identified based on existing data, using probability analysis. The data used in the study analysis are from the World Bank Business Survey for Kyrgyzstan in 2023. The probabilities of the variables that determine the factors in accessing financial funds for enterprises in Kyrgyzstan were estimated using logistic regression analysis. In addition, the study evaluates the relationship between access to financial resources and the specific characteristics of the enterprises used as the data source. The findings of this study will provide policymakers and financial institutions with valuable information regarding the specific challenges faced by SMEs. Ultimately, the research aims to suggest workable financing strategies that will enhance the performance of these businesses and stimulate their growth, contributing to the broader economic development of the region.

Keywords: Kyrgyzstan, SMEs, Microfinance, Financial Instruments, Financial Markets, Financial Performance, Economic Development, Logistic Regression

1. GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik faaliyetleri dikkate alındığında, gelişmekte olan ülkelerde küçük ve orta boy işletmeler (KOBİ), işlem hacmi ve satışların payının en büyük kısmını yaratır. Ancak ekonominin genel işleyişindeki koşullar ve finansa erişim ile ilgili düzenlemeler, iş ortamında KOBİ'lerin büyümesini engelleyen zorluklar yaratarak performanslarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda finansal kaynak veya hizmetlere erişim KOBİ'lerin büyümesini ve gelişmesini belirleyici faktördür. İşletmeler, ekonomik kalkınmanın ve büyüme konjonktürünün sağlanmasında temel sektörleri oluşturur. Bu açıdan işletmelerin finansman kaynaklarına erişimi aynı zamanda ülke ekonomilerinin ekonomik konjonktürü üzerinde etkili olan temel konudur. Bu çalışmada finansa erişim konusuna dayanak oluşturacak temel bir bilgi ortaya konmakta ve Kırgızistan özelinde, işletmelerin finansal kaynaklara erişimine yönelik bilgi analiz edilmektedir.

Çalışmada analiz için kullanılan ve Dünya Bankası (DB) tarafından desteklenen ülkelerin İşletme Anketlerinde yer alan temel konular çerçevesinde tespitler yapılmaktadır. Anket içeriğinde işletme sahipleri ve üst düzey yöneticilerden işletme ortamı hakkında toplanan veriler, finansmana erişimle beraber yolsuzluk, altyapı, suç, rekabet, işgücü, büyümenin önündeki engeller ve performans ölçümleri gibi geniş bir yelpazedeki konuları kapsamaktadır. Bu çalışmada yer alan ilgili anketler, Kırgızistan'a ait verileri içermekte olup, işletmelerin finansal durumlarına ilişkin güncel gelişmeleri yansıtmakta ve bu doğrultudaki eğilimleri izleme imkânı sunmaktadır (The World Bank, Enterprise Surveys (<http://www.enterprisesurveys.org>)).

Çalışmada, KOBİ'lerin finansman olanaklarına erişimlerini şekillendiren temel belirleyiciler incelenmekte; ayrıca, bankaların bu süreçteki etkisi detaylandırılmaktadır. Kırgızistan özelinde yapılan araştırmaların sınırlı olması nedeniyle, bilginiz dahilinde bu çalışmamız ilgili alandaki bilgi boşluğunu doldurmayı amaçlamaktadır.

İzleyen bölümlerde, araştırma konusuyla ilgili mevcut literatüre yer verilmektedir. Ardından, Dünya Bankası İşletme Anketi (WBES) verileri kullanılarak KOBİ'lerin banka finansmanına erişimi analiz edilmektedir. Son bölümde ise elde edilen ampirik bulgular sunulacak ve bu bulgular doğrultusunda değerlendirmeler yapılacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde KOBİ'ler üzerine yapılan çalışmalar bağlamında finansman kaynaklara erişim ve kaynak tahsisi konusunda farklı ülkelere ait araştırmalar bulunurken, Kırgızistan için özellikle veri kısıtından dolayı çalışma bulunmamaktadır. Diğer ülkeler üzerinde yapılan çalışmalardan bu konuyla ilgili önemli sonuçları elde etmeye ve bilgi birikiminin oluşmasına katkı sağlayacak biçimde olanlardan yararlanılmıştır.

Kumarasamy vd. (2018), Dünya Bankası İşletme Anketi verilerini kullanarak Asya-Pasifik ülkelerinde finansmana erişim olanaklarının ve finansal gelişimin firmaların ihracat pazarlarına girişine etkisini incelemiştir; özellikle banka finansmanına erişimin, merkezi bölgeler dışında faaliyet gösteren firmaların ihracat olasılığını artırdığını ortaya koymuştur. Çalışmanın bulguları, finansal sektör gelişiminin ihracat kapasitesini desteklediğini de göstermektedir. Mertzanis (2016) ise, Dünya Bankası İşletme Anketleri verilerini kullanarak Kırgızistan'ın da dahil olduğu 136 gelişmekte olan ülkede mülkiyet yapısının ve firma özelliklerinin finansmana erişim üzerindeki etkisini incelemiştir; özel ve yabancı mülkiyetin finansman kısıtlarını

öngörmede etkili olduğunu, kamu mülkiyeti ve büyük ortaklık yapılarının ise düşük gelirli ülkelerde erişimi kolaylaştırdığını göstermiştir. Etkinin düzeyi, firma ve ülke koşullarına göre değişmektedir.

Cinsiyetin finansa erişime etkisi, Seema vd. (2021), Dünya Bankası İşletme Anketleri ve lojistik regresyon tekniği kullanarak yaptıkları analizde, gelişmekte olan ülkelerde firmalarda kadınların mülkiyet üzerindeki belirleyici olmasının etkisini, erkeklere kıyasla daha fazla kredi kısıtlamasıyla karşılaştığını, ancak kadınların deneyimlerinin bu kısıtlamalardan daha az etkilendiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, söz konusu çalışmayla kurumsal ve politik ortamın güçlü olduğu ülkelerde, finans kaynaklarına ulaşmak için mülkiyetin kadınların üzerinde olduğu firmalar için olumlu etkisi olduğu belirlenmiştir.

Regasa vd. (2020), Etiyopya İşletme Anketi verileriyle yürüttükleri çalışmalarında, dış finansmana erişimdeki kısıtların azalmasının firmaların yenilikçi faaliyetlerini pozitif yönde artırdığını ortaya koymuştur. Hussen ve Çokgezen (2019) tarafından yapılan çalışmada Etiyopya firmalarının, firma içi (büyüklük, çalışan eğitimi, Ar-Ge harcamaları, mülkiyet yapısı) ve firma dışı (finansmana erişim, rekabet) faktörlerin yenilikler üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Dünya Bankası'nın 2015 yılı anket verileri kullanılarak uygulanan lojistik regresyon sonuçlarına göre, firma büyüklüğü, çalışanların eğitim düzeyi, yöneticilerin teknolojiye açıklığı, işbaşı eğitim ve Ar-Ge harcamaları hem ürün hem süreç inovasyonunun üzerinde pozitif yönde etkili olduğu bulunmuştur. Özel ve yabancı mülkiyet sadece süreç yeniliğini etkilerken, finansmana erişim ürün inovasyonunu olumlu, rekabet ise süreç inovasyonunu olumsuz yönde etkilemiştir. Çalışma, iç ve dış faktörlerin yenilik çeşitleri üzerinde tutarlı etkiler gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Lawless, O'Connell ve O'Toole'nun (2015) çalışması, KOBİ'lerin büyük firmalara kıyasla sermaye piyasalarına sınırlı erişime sahip olduklarını ve ağırlıklı olarak banka kredilerine dayalı bir likidite ve finansal kaynağa bağımlı olduğunu ortaya koymuştur. Finansman çeşitliliğinde firma büyüklüğü ile yaş belirleyici faktörler olarak bulunmuştur. Küçük ve genç firmalar daha az çeşitli kaynaklara dayanırken, büyük firmalar daha fazla seçeneğe sahiptir. Ticaret kredisi ve gayri resmi finansman ise tüm ülkelerde yaygın olarak kullanılmakta, bu durum özellikle İrlanda'da öne çıkmaktadır.

Yin ve Liu (2016) çalışmasında 2003-2014 döneminde 1251 ticari kredi anlaşması üzerinden banka ve banka dışı kuruluşların kredi verme davranışlarını incelemektedir. Bulgular, büyük ve

devlete ait firmaların banka dışı kurumlardan kredi alma olasılığının daha yüksek olduğunu, özel firmaların ise bu alanda dezavantajlı konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, bankaların faiz dışı gelirleri artırma çabası firmaları alternatif finansal kaynaklara yöneltmektedir.

Sonuç olarak, düşük gelirli ülkelerde işletmelerin finansmana erişimi; ekonomik yapı, politik ortam ve firma özellikleri gibi birbirine bağlı birçok faktörün etkileşimiyle şekillenmekte, bu durum da finansal erişim üzerinde çok yönlü ve değişken etkiler ortaya çıkarmaktadır.

Karymshakov (2020), Dünya Bankası verilerine dayanan çalışmasında, Kırgızistan'daki KOBİ'lerin ihracat performansını etkileyen temel faktörleri incelemiş; kalite standartlarına uyum, yabancı sermaye katılımı, finansmana erişim ve işgücü verimliliğinin ihracatı artırıcı etkisini ortaya koymuştur. Ayrıca düşük teknoloji sektörlerinde ihracat oranı daha yüksek iken, orta ve yüksek teknolojiye geçişte kapasite eksiklikleri rekabet gücünü sınırlandırmaktadır.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, Kırgızistan'da KOBİ'lerin büyümesi ve ihracat kapasitesinin artırılması, finansal hizmetlere erişimle doğrudan ilişkilidir; bu da konunun güncelliğini ve politika gündemindeki önemini açıkça ortaya koymaktadır.

3. VERİLER VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Kırgızistan bağlamında Dünya Bankası İşletme Anketi (WBES) 2023 verileri kullanılmaktadır. Anket, Dünya Bankası tarafından Nisan–Ekim 2023 tarihleri arasında Kırgız Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilmiştir. WBES, firmaların hem günlük faaliyetlerine ilişkin nesnel verileri hem de iş ortamına dair algılarını kapsamaktadır. Çalışmada toplam 354 firma verisi analiz kapsamında kullanılmıştır.

Araştırmada lojistik regresyon analizi uygulanarak, işletmelerin finansal kaynaklara erişimi ile çeşitli firma özellikleri arasındaki ilişki incelenmektedir. Ankete ait veri setinden çalışmamızda kullanılan her bir değişkenimizi temsil eden bilgiler aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

3.1. Verilerin Temel Karakteristik Özellikleri

Dünya Bankası İşletme Anketi (WBES) 2023 veri seti, üç temel sektörü içermektedir: imalat, perakende ticaret ve diğer hizmetler. Firmalar ölçeklerine göre sınıflandırılmakta olup, (1) küçük, (2) orta ve (3) büyük olarak gösterilmektedir. Bu anket, Kırgızistan'daki üç coğrafi

bölgeden seçilmiştir: (1) Bişkek; (2) Çüy, Celalabad, Issık Göl ve (3) Talas, Narın, Oş, Batken bölgelerini kapsamaktadır.

Ankette yer alan veriler aşağıda belirtilen kısaltma ve numaralandırma ile sunulmakta olup açıklamaları özet olarak çizelge halinde verilmektedir (Çizelge 1).

Çizelge 1: Bağımlı ve Bağımsız Değişken Olarak Seçilen Verilerin Açıklaması

Veri Kısa Adı	Bağımlı/Bağımsız Değişken Olması	Veri Açıklaması
k82	Bağımlı değişken	Finansal hizmetlere erişimin temsilcisi olarak ‘bu kuruluşun bir finans kuruluşundan aldığı kredi veya kredi limiti var mı?’ sorusuna verilen cevaplar bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.
a4a	Bağımsız değişken	Üretim, perakende ve diğer sektörleri, sektör göstergesi olarak seçilmiştir.
a6a	Bağımsız değişken	Firmanın büyüklüğünü (küçük, orta, büyük) ifade etmektedir.
b4	Bağımsız değişken	Ankette yer alan ‘firma sahipleri arasında hiç kadın var mı?’ sorusunu temsil etmektedir.
b4a	Bağımsız değişken	Kadın girişimcilerinin firma mülkiyetinin yüzde kaç paya sahip olduğu firmanın finansal hizmetlere erişimi etkileyebilen bir gösterge olarak seçilmiştir.
b6b	Bağımsız değişken	Firmanın yaşını, yani ‘firmanın resmi olarak kuruluş yılı/süresinden’ türetilmiştir.
b6	Bağımsız değişken	Firmanın büyüklüğü, firmanın çalışan sayısı ile ifade edilmektedir.

Kaynak: Dünya Bankası İşletme Anketi (WBES) 2023

Analizlerde kullanılan ve Çizelge 1’de açıklamalarına yer verilen veriler normal dağılım özelliği göstermemektedir. Bu durum dikkate alınarak uygun modelleme ve tahmin teknikleri kullanılmış olup Lojistik Regresyon Modelinden yararlanılmıştır.

3.2. Lojistik Regresyon Modeli

Kırgızistan örneği için firmaların finansa erişimini etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla analizlerde lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Böylece bu yaklaşıma dayalı olarak firmanın sahip olduğu özelliklerinin finansal hizmetlere erişimi arasındaki ilişkiyi belirleyen faktörleri ölçmeye yardımcı olan bir model önerisi sunulmaktadır (Hosmer ve Lemeshow, 2000).

Lojistik Regresyon Modeli, ikili sınıflandırma görevleri (örneğin, evet/hayır, başarı/başarısızlık, 0/1) için kullanılan denetimli bir makine öğrenimi algoritması olarak

bilinmektedir (Montgomery vd., 2013). Sürekli değerleri tahmin eden doğrusal regresyonun aksine, lojistik regresyon bir veri noktasının belirli bir sınıfa ait olma olasılığını tahmin eder.

$$P(Y = 1|X) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2)}} \quad (1)$$

İkili sınıflandırmada odds (olasılık oranı), olayın gerçekleşme olasılığının gerçekleşmeme olasılığına oranıdır:

$$Odds = \frac{P(y=1)}{1-P(y=1)} \quad (2)$$

Lojistik regresyon olasılığı doğrudan modellemez, bunun yerine olasılıkların logaritmasına dayalı bir modelleme yaklaşımı sunar ve lojistik regresyon log-odds'un girdi değişkenlerinin doğrusal bir kombinasyonu olduğunu varsayar:

$$\log \left(\frac{P(y = 1)}{1 - P(y = 1)} \right) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n \quad (3)$$

Aynı zamanda lojistik regresyonun yöntem olarak seçilmesi, bu analizlerde büyük ölçüde sahip olduğu avantajlarına bağlıdır. Özellikle diğer analiz ve tahmin tekniklerine göre basit ve yorumlamasının kolay olması; küçük veri kümeleri ile verimli olması, ilişki “log-odds” cinsinden doğrusal olduğunda analiz sonuçlarının iyi olması ve aykırı değerlere ve çoklu doğrusallığa duyarlı olmasıdır.

4. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada ele alınan anket verilerinden hareketle, Kırgızistan’da faaliyet gösteren firmaların finansa erişimlerini belirleyen faktörlerin ortaya konması için aşağıdaki sıraya uygun olarak veri hazırlığı, analiz ve tahmin süreci literatüre dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

4.1. Spearman Korelasyon Analizi

Bu çalışmada kullanılan “Spearman Korelasyon Analizi (Spearman’s rank correlation coefficient, ρ veya r_s olarak da bilinir)” modelleme yapılan sıralı (rank-based) veriler arasındaki monoton ilişkiyi ölçmek için kullanılmaktadır ve yapısı itibarıyla “parametrik olmayan” bir

yöntemdir. Özellikle veriler normal dağılım göstermediğinde bu yapısal özellik faydalıdır. Buna göre Spearman Korelasyon Analiz sonuçları Çizelge 2.'de gösterilmiştir.

Çizelge 2: Spearman Korelasyon Analizi sonuçları

	k82	a4aM	a4aR	a4aO	a6aS	a6aM	a6aL	Fem	b6b
k82	1.0000								
a4aM	0.0076	1.0000							
a4aR	0.0867	-0.3417	1.0000						
a4aO	-0.0679	-0.7452	-0.3558	1.0000					
a6aS	-0.2039	-0.2737	0.1971	0.1465	1.0000				
a6aM	0.0763	0.1449	-0.1169	-0.0744	-0.7466	1.0000			
a6aL	0.1840	0.1879	-0.1179	-0.1049	-0.3855	-0.3260	1.0000		
Fem	-0.0181	-0.0814	0.1885	-0.0383	0.0633	-0.0439	-0.0291	1.0000	
b6b	0.0248	0.1084	-0.1085	-0.0276	-0.1858	0.0691	0.1682	0.1687	1.0000

Veriler arasında en güçlü ilişkiler (0,7'nin üstünde veya -0,7'nin altında) olduğunda ve bu haliyle regresyon modellerinde doğrudan kullanılırsa, “çoklu doğrusallık” risklerinin olduğunu göstermektedir. Bu analizde yer alan değişkenler Çizelge 2’de gösterildiği gibi, çoğu değişken çifti zayıf bir şekilde ilişkilidir (-0,3 ile +0,3 arasında). Bu durum da çok değişkenli modellerde bağımsızlığı korumak ve analize devam etmek için uygun olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, Cinsiyet (Fem) değişkeni ise, çoğu değişken arasındaki ilişkiyi analiz ve yorumlarken büyük ölçüde çarpıtmaz.

4.2. Lojistik regresyon analizi ve model

Spearman Korelasyon Analizinin ardından finansal hizmete erişimle ilişkili olan değişkenler kullanılarak lojistik regresyon analizi yapılmıştır. Bunun için finansa erişimi belirleyen faktörlere yönelik aşağıdaki gibi model kurulmuştur:

Finansa Erişim Model Denklemini:

$$\text{access to fin} = \beta_0 + \beta_1 \text{Manufac} + \beta_2 \text{Retail} + \beta_3 \text{Other} + \beta_4 \text{Small} + \beta_5 \text{Medium} + \beta_6 \text{Female} + \beta_7 \text{Age} + \varepsilon_i$$

Bu model sonuçları Çizelge 3’te özet olarak verilmektedir. Buna göre, Kırgızistan’daki “Küçük ölçekli firma (a6aS)” ile “Orta ölçekli firma (a6aM)” ile ilgili her iki değişken de büyük firmaya kıyasla olumsuz etkide, yani büyük firmalar krediye daha kolay erişiyor olarak çıkmıştır. Kırgızistan’daki araştırmaya konu olan “sektör etkileri (a4aM, a4aR, a4aO)”, “Kadın ortak varlığı (Fem)” ile “Firma yaşı (b6b)” ile ilgili değerler anlamsız çıkmıştır.

Çizelge 3. Lojistik Regresyon Analiz Sonuçları

Değişken	Katsayı (β)	P Değeri	%95 Güven Aralığı	Yorum
a4aM (Üretim sektörü)	0.507	0.775	[-2.97, 3.98]	Üretim sektöründe olmak krediye erişimi pozitif etkiliyor gibi görünse de, istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.
a4aR (Perakende sektörü)	1.539	0.397	[-2.03, 5.10]	Perakende sektöründe olmak krediye erişimi artırıyor olabilir, ancak bu artış istatistiksel olarak güvenilir değildir.
a4aO (Diğer sektörler)	0.622	0.727	[-2.86, 4.11]	Diğer sektörlerde olmak anlamlı bir fark yaratmamaktadır.
a6aS (Küçük ölçekli firma)	-1.728	0.000*	[-2.49,-0.97]	Küçük firmalar, büyük firmalara kıyasla önemli ölçüde daha az krediye erişim sağlamaktadır. Bu bulgu yüksek düzeyde anlamlıdır.
a6aM (Orta ölçekli firma)	-0.766	0.028*	[-1.45,-0.08]	Orta ölçekli firmalar da büyük firmalara kıyasla daha az krediye erişmektedir; bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır.
Fem (Kadın ortak var mı?)	-0.138	0.614	[-0.67, 0.40]	Kadın ortağın varlığı, finansal hizmetlere erişimi anlamlı düzeyde etkilememektedir.
b6b (Firma yaşı)	-0.0049	0.657	[-0.02, 0.02]	Firmanın daha yaşlı olması krediye erişimde önemli bir fark yaratmamaktadır.
cons (Sabit terim)	-0.520	0.774	[-4.07, 3.02]	Modelin temel düzeyinde anlamlı bir sabit etkisi yoktur.

(*) %5 istatistiksel olarak anlamlı, (**) %10 istatistiksel olarak anlamlı

Lojistik regresyon sonuçlarını esas alarak yorumlama yaparken marjinal etkileri de dikkate almak daha kapsamlı bir bilgi sağlamaktadır. Marjinal etki analizinin anlamı, her bir bağımsız

değişkendeki 1 birimlik değişimin, bağımlı değişkenin (finansla erişim olasılığı) olasılık düzeyinde yarattığı etkileri ifade eder. Marjinal etkilerin özet gösterimi aşağıda Çizelge 4’te verilmiştir.

Çizelge 4: Finansla Erişim ile İlgili Marjinal Etkiler

Değişken	Ortalama Marjinal Etki	P Değeri	Marjinal Etkilerin Yorumu
a4aM (Üretim sektörü)	+0.011	0.775	Üretim sektöründe olmak, krediye erişim olasılığını %1,1 artırıyor gibi görünse de bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir.
a4aR (Perakende sektörü)	+0.035	0.397	Perakende sektörü krediye erişimi %3,5 artırabilir; ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir.
a4aO (Diğer sektörler)	+0.014	0.727	Diğer sektörlerde olmak krediye erişimi %1,4 artırıyor gibi ancak bu fark istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.
a6aS (Küçük ölçekli firma)	-0.220	0.000*	Küçük firma olmak, krediye erişim olasılığını %22 azaltmaktadır. Bu etki Kırgızistan için yüksek düzeyde anlamlıdır.
a6aM (Orta ölçekli firma)	-0.092	0.028*	Orta ölçekli firma olmak, krediye erişim olasılığını %9,2 azaltmaktadır. Bu fark da Kırgızistan için istatistiksel olarak anlamlıdır.
Fem (Kadın ortak var mı?)	-0.016	0.614	Kadın ortak varlığı, krediye erişim olasılığını %1,6 azaltıyor gibi görünse de bu fark istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.
b6b (Firma yaşı)	-0.0006	0.657	Firma yaşındaki 1 yıllık artışın etkisi yok denecek kadar küçüktür (%0.06 azalma), aynı zamanda istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

(*) %5 istatistiksel olarak anlamlı, (**) %10 istatistiksel olarak anlamlı

Modelin Performans Göstergeleri Çizelge 5’te verilmiştir. Çizelge 5’te sunulan bu çıktı, olasılığa dayalı bir sınıflandırma modelinin lojistik regresyon tahmin değerlendirme metriklerini özetlemektedir. Çalışmada tahminleme için kullanılan Karar eşiği %50 ($Pr(D) \geq 0.5$) olarak belirlenmiştir. Söz konusu model performans ölçütlerinin tek tek açıklamaları çerçevesinde, ortalama doğruluk oranı %71,75 olarak uygun düzeydedir.

Çizelge 5: Finansla Erişimi Belirleyen Faktörler Modelinin Performansı

Performans Ölçeği	Değer	Modele Yönelik Ölçeğin Açıklaması
Duyarlılık (Sensitivity)	%5,21	Model, gerçek pozitiflerin sadece %5.21'ini doğru tahmin etmiştir. Bu değer oldukça düşük olup çok sayıda “false negative-hatalı negatif” olduğu anlamına gelmektedir.
Seçicilik (Specificity)	%96,51	Model, gerçek negatiflerin %96,51'ini doğru tanımlamıştır. Buna göre “false-positive-hatalı pozitif” oranı düşüktür.
Pozitif Tahmin Değeri	%35,71	Modelin pozitif sınıflandırdığı örneklerin sadece %35,71'i gerçekten pozitifleri kapsamaktadır.
Negatif Tahmin Değeri	%73,24	Negatif sınıflandırılanların %73,24'ü gerçekten negatiftir.
Hatalı Pozitif Oranı	%3,49	Gerçekte negatif olup yanlışlıkla pozitif sınıflandırılanların oranını göstermektedir.
Hatalı Negatif Oranı	%94,79	Gerçek pozitiflerin %94,79'u yanlışlıkla negatif sınıflanmış olmasını göstermektedir.
Genel Ortalama Doğruluk Oranı	%71,75	Modelin toplam doğruluk oranını göstermektedir.

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, Kırgızistan'daki firmaların ve ülkede çoğunluğu oluşturan KOBİ'lerin finansmana erişimini etkileyen faktörler, Dünya Bankası İşletme Anket bilgilerine dayalı olarak 2023 yılında var olan verilerden hareketle olasılıklara bağlı olarak ortaya konmaktadır. Kırgızistan'daki işletmelerin finansal fonlara ulaşmasındaki faktörlerin belirleyeni olan değişkenlere ait olasılıklar, Lojistik regresyon analizi ve marjinal etkilerine dayalı olarak yapılan uygulanma yoluyla tahminlenmiştir. Bununla birlikte çalışmada finansal kaynaklara erişim ile söz konusu veri kaynağı olan işletmelerin operasyonel performansı arasındaki ilişki de değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın bulguları, küçük ve orta büyüklükteki firmaların KOBİ'lerin karşılaştığı belirli zorlukları ortaya koymaktadır. Ülke ekonomilerinin gelişimine ve sağlıklı büyümenin olabilmesine yönelik temel belirleyici olan KOBİ ölçeğindeki firmaların ihtiyaçlarının belirlenmesi onlara yönelik doğru politika ve düzenlemelerin yapılabilmesi için ön koşuldur. Bu araştırma aracılığıyla Kırgızistan'daki firmaların yapısı, finansla erişimi belirleyen faktörleri dikkate aldığımızda istatistiksel olarak anlamlı çıkan ve çıkmayan değişkenler olduğu belirlenmiştir. Öncelikli olarak, firma yaşının finansla erişimde etkisi olmadığı görülmektedir. Bu durum aynı zamanda Kırgızistan'ın diğer ülkelere göre daha genç ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan bir ülke olmasından kaynaklandığı ifade

edilebilir. Ayrıca, firmaların sahiplik yapısı ve kadınların yönetimde olup olmamasının da istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar çıkarmadığı tahmin edilmiştir. Bu duruma ilişkin elde edilen veriler çerçevesinde finansa erişimde ortaya konacak stratejilerin ülke koşulları ile uyumlu olarak ve uluslararası finansal piyasaların fon aktarım mekanizmaları ve kriterleri dikkate alınarak karar verilmesi uygun olacaktır. Özellikle elde edilen analiz bulguları politika yapıcılar ve finans kurumları için değerli bilgiler sağlamaktadır. Burada ortaya konan bulgulardan hareketle, Kırgızistan'daki işletmelerin finansa erişimde temel gerekliliklerinin ve ihtiyaçlarının doğru tespit edilmesi yoluyla bunların performansı artıracak ve büyümelerini teşvik ederek bölgenin daha geniş ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacak uygulanabilir finansman modellerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

The World Bank, Enterprise Surveys (<http://www.enterprisesurveys.org>)

Hosmer D.W. ve Lemeshow, S. (2000). Applied logistic regression. John WileySons, Inc.:Canada.<http://books.google.com.tr/> adresinden edinilmiştir.

Durairaj Kumarasamy & Prakash Singh (2018). Access to Finance, Financial Development and Firm Ability to Export: Experience from Asia–Pacific Countries, Asian Economic Journal 2018, Vol. 32 No. 1, 15–38.

Charilaos Mertzanis (2016). Ownership structure and access to finance in developing countries, Applied Economics, DOI: 10.1080/00036846.2016.1257106

Seema, N., Seyyed, F. J., & Shehzad, C. T. (2021). Impact of gender on access to finance in developing countries. *Applied Economics*, 53(57), 6582–6610. <https://doi.org/10.1080/00036846.2021.1947958>

Regasa, D. G., Diro, B. A., Tadesse, E. D., & Buta, M. N. (2020). Access to financial services and innovation: firm-level data for Ethiopia. *Innovation and Development*, 11(1), 119–134. <https://doi.org/10.1080/2157930X.2020.1798070>

Hussen, M. S., & Çokgezen, M. (2019). Analysis of Factors Affecting Firm Innovation: An Empirical Investigation for Ethiopian Firms. *Journal of African Business*, 21(2), 169–192. <https://doi.org/10.1080/15228916.2019.1625020>

Lawless, M., O'Connell, B., & O'Toole, C. (2015). Financial structure and diversification of European firms. *Applied Economics*, 47(23), 2379–2398.
<https://doi.org/10.1080/00036846.2015.1005829>

Montgomery, D. C., Peck, E., A., & Vining, G.G. (2013). Doğrusal regresyon analizine giriş, 5. Basımdan Çeviri, (Çeviri Editörü: M. Aydın Erar), Nobel Yayınevi.

Yin, W., & Liu, X. (2016). Bank versus nonbank financial institution lending behaviour: indicators of firm size, risk or ownership? *Applied Economics Letters*, 24(18), 1285–1288.
<https://doi.org/10.1080/13504851.2016.1273473>

Karymshakov, K. (2020). Determinants of Export Performance of SMEs in the Kyrgyz Republic. ADBI Working Paper 1152. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Available:
<https://www.adb.org/publications/determinants-export-performance-smes-kyrgyz-republic>

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL OKURYAZARLIĞI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Dr. Öğretim Üyesi Hatice Nur GERMİR

Manisa Celal Bayar Üniversitesi,
nur.aydin@cbu.edu.tr – 0000-0001-8592-9238

Dr. Öğretim Üyesi Elif ERER,

Manisa Celal Bayar Üniversitesi,
elif.erer@cbu.edu.tr- 0000-0002-2238-4602

ÖZET

Günümüzde insan yaşamındaki yeri ve önemi her geçen gün artış kaydeden teknolojik imkanların, internet kullanımının yaygınlaşmasıyla daha fazla yaşamın merkezine konumlandığı; eğitimden iş hayatına, sağlıktan eğlenceye kadar çok farklı sektörlerin dijitalleştiği görülmektedir. Teknolojiyi kullanabilmek ve doğru bilgiye erişebilmek dijital okuryazarlıkla mümkün olabilmektedir. Bankacılık sektörü dijital dönüşüme uyum sağlayabilen sektörlerin başında gelmektedir. Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlığını tespit edebilmek adına yüzyüze anket yöntemi ile 300 öğrenci ile görüşülüp veriler toplanmıştır. Çalışmada dijital finansal okuryazarlık ölçeğinin güvenilirliği Cronbach Alfa değeri ile ölçülmüş, dijital finansal okuryazarlık ölçeğinin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Küresellik testleri uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler : Dijitalleşme, Dijital Okuryazarlık, Dijital Bankacılık

1. GİRİŞ

İnsan hayatındaki yeri ve önemi her geçen gün biraz daha artan teknoloji, 1996 yılından itibaren internetin hayatımızın odak noktasına yerleşmesi ve son dönemlerde bireysel internet kullanımının artış kaydetmesiyle dijital araçların günlük yaşantımızda, eğitimden iş hayatına, sağlıktan eğlenceye değin birbirinden çok farklı sektörlerde yaygınlaşma göstermesine yol açmıştır. Giderek daha da dijitalleşen dünyada bireylerin hayatlarını kolaylaştırması ve çevreye uyum sağlayabilmeleri, teknolojiyi nasıl kullanacaklarına veya doğru kullanabilmelerine büyük ölçüde bağlıdır. Farklı teknolojilerin doğru bir şekilde kullanılarak doğru bilgiye ulaşılabilmesi için yüksek dijital okuryazarlığa sahip olmak önem arz etmektedir. Teknolojik imkanların değişim ve gelişimine adapte olabilen sektörlerin başında bankacılık sektörü yer almaktadır. Daha önceleri geleneksel bankacılık modunda şubelerden gerçekleştirilebilen işlemlerin çok önemli bir kısmı günümüzde internet bankacılığı, alternatif dağıtım kanallarının en yaygın kullanılanı olan ATM veya mobil bankacılık uygulamaları üzerinden gerçekleştirilebilmektedir (Terzi ve İşli, 2020: 50).

2. DİJİTAL OKURYAZARLIK TANIMLANMASI

Paul Gilster tarafından 1997 yılında yazılan “*Dijital Okuryazarlık*” kitabında dijital okuryazarlık terimi ilk defa kullanılarak literatüre kazandırılmıştır. Tanım olarak “*çeşitli kaynaklardan gelen bilgileri farklı formatlarda sunulduğunda bile anlayabilme ve kullanabilme becerisi*” şeklinde tanımlanan dijital okuryazarlık tanımları ilk başlarda bilgisayar ile çerçevelenip sınırlandırılırken, zamanla yapılan tanımların da genişletildiği dikkat çekmektedir. Martin, 2008 yılında kaleme aldığı *Dijital okuryazarlık ve “dijital toplum”* kitabında bireyin dijital araçları kullanırken tutum ve davranışlarını geliştirerek bu kaynaklara erişim sağlaması, erişilen bilginin değişik koşullar altında dahi sağlıklı bir şekilde kullanılması, ihtiyaç duyulduğunda yeni bilgi oluşturulabilmesi olarak yeni bir tanım getirmiştir. Dijital okuryazarlık için, yaşanan dijital çağda kolay ve etkili öğrenmeyi sağlayan uygulamalar şeklinde tanımlama getiren (Belshaw, 2011)’ın bir adım ötesine geçerek, Eshet-Alkalai (2012) dijital bir cihazı anlama, kullanma becerisinden daha fazla düzeyde kullanıcıların dijital ortamlarda verimli sonuçlar alabilmeleri için ihtiyaç duydukları çok farklı karmaşık düzeydeki bilişsel, motor, sosyolojik ve duygusal becerilerle mümkün olabilen beş adet okuryazarlıktan bahsederek;

- Fotoğraf-görsel okuryazarlığı,
- Üretme okuryazarlığı,
- Dallanma okuryazarlığı,
- Bilgi okuryazarlığı ve
- Sosyal-duygusal okuryazarlık olmak üzere

beş tür okuryazarlık durumunu dijital okuryazarlık olarak ifade etmektedir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Alanyazında öğrencilerin dijital okuryazarlıklarını ölçmek için yapılan birçok çalışma bulunmaktadır.

Alt ve Raichel (2020) lisans öğrencilerinin dijital okuryazarlık becerilerini ve yaratıcılık düzeylerini kullanma potansiyellerini incelediği çalışması sonucunda öğrencilerin dijital okuryazarlık becerileri ile yaratıcılık düzeyleri arasında orta düzeyde ilişki bulunduğunu tespit ederek öğrencilerden elde edilen veriler ile dijital okuryazarlık becerilerinin dört ana kategoriye ayrıldığını ileri sürmüştür. Teknoloji destekli işbirliği, algılanan yaratıcılık, bilginin aktarılması ve becerilerin aktarımı olarak bu başlıkları bildirmiştir.

İşgüzar ve Özdemir (2016) öğrencilerin teknolojik araçları kullanma alışkanlıklarının yaratıcılık becerileri üzerindeki etkisini incelemeyi amaçladığı çalışmasını Elazığ’da bulunan bir ortaöğretim kurumunda öğrenim gören 200 öğrenci ile gerçekleştirmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin %96’sının yaratıcılık becerilerinin düşük olduğunu, teknolojik araçları kullanım düzeyleri ile yaratıcılık becerileri arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını kaydetmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, demografik özellik olarak Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelmiş farklı sosyo-kültürel özellikteki ve herhangi bir bankanın ürün veya hizmetlerinden faydalanmakta olan Manisa Celal Bayar Üniversitesi (MCBÜ) Uygulamalı Bilimler Fakültesi (UBF) Finans ve Bankacılık Bölümü öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin ölçülmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

4.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 2023-2024 akademik yılında MCBÜ UBF'de resmi olarak kayıtlı 278'i Kadın, 144'ü Erkek toplam 422 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini evren içerisinde basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 55 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin toplanması için anket yöntemi seçilmiş ve veriler katılımcılara yüz yüze ve online anket yöntemleri uygulanarak toplanmıştır. Kolayda örneklem yöntemiyle belirlenen cevaplayıcılardan toplanan anket formları değerlendirilmiş, toplam 300 katılımcı tarafından doldurulmuş anket formlarından eksik, hatalı cevaplanan 9 anket analiz dışı bırakılarak 291 anket verisi üzerinden değerlendirilme yapılmıştır.

4.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan anket formu çalışmanın amacına yönelik belirlenen demografik sorular ve önceden geliştirilmiş, geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçekler ile birlikte online ve yüzyüze yapılmıştır.

Anket sorularında katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, kişisel bilgisayarlarının mevcudiyeti, gelir durumları, dijital okuryazarlık eğitimi alıp almadıkları, çalıştıkları bankalar, dijital bankacılığı kullanım süreleri gibi demografik özellikli sorular (13 soru) yanısıra dijital okuryazarlık ölçeğini ifade eden (17 soru) sorular yöneltilerek “Kesinlikle Katılmıyorum” ile “Kesinlikle Katılıyorum” arasında ölçeklendirilen ifadelerle katılma derecelerini belirtmeleri istenmiştir.

4.4. Normallik Testi ve Güvenirlik Analizi

Çalışmada ilk olarak dijital finansal okuryazarlık ölçeğine ilişkin güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Güvenilirlik analizi, bir ölçme aracının ne derece tutarlı ölçüm yaptığını göstermektedir ve ölçme aracındaki maddelerin kendi aralarında tutarlılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla uygulanmaktadır. Dolayısıyla, ölçüm aracının kavramsal yapıyı tutarlı bir şekilde ölçüp ölçmediğini belirtmektedir (Gülbüz ve Şahin, 2016: 323). Çalışmada dijital finansal okuryazarlık ölçeğinin güvenilirliği Cronbach Alfa değeri ile ölçülmüştür. Sonuçlar Çizelge 1'de gösterilmektedir.

Çizelge 1. Güvenilirlik Analizi

```
Reliability analysis  
call: alpha(x = scale_items)
```

```
raw_alpha std.alpha G6(smc) average_r S/N ase mean sd median_r  
0.96      0.96      0.99      0.6 26 0.0075 3.5 0.9 0.59
```

4.5. Geçerlilik Analizi

Güvenilirlik analizinden sonra dijital finansal okuryazarlık ölçeğinin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Küresellik testleri uygulanmıştır. KMO testi, belirli bir örneklemden elde edilen değişkenlerin oluşturduğu veri yapısının faktör analizi için yeterli olup olmadığını göstermektedir. Barlett küresellik testi ise korelasyon matrisindeki ilişkilerin faktör analizi yapılacak ölçüde yeterli olup olmadığını test etmektedir. Sonuçlar Çizelge 2’de yer almaktadır.

Çizelge 2. KMO ve Barlett Küresel Testi Sonuçları

```
> kmo(scale_items)  
Kaiser-Meyer-Olkin factor adequacy  
call: kmo(r = scale_items)  
overall MSA = 0.84  
  
> cor.test.bartlett(cor(scale_items), n=n)  
$chiSq  
[1] 1042.354  
  
$p.value  
[1] 1.553816e-139
```

4.6. Keşfedici Faktör Analizi

Çalışmada dijital finansal okuryazarlık ölçeğine keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Keşfedici faktör analizi, ele alınan kavrama ilişkin çok sayıda değişkeni azaltmak ve bu yapıyı açıklayan daha az sayıda ve açıklama gücü daha yüksek faktörlerin oluşturulmasını sağlamaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2016: 309). Dijital finansal okuryazarlık ölçeğinin yapısal geçerliliğini belirlemek amacıyla temel bileşenler analizi ve varimax eksen döndürme tekniği kullanılarak keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Keşfedici faktör analizinde özdeğerleri 1’den büyük olan faktörler oluşturulmuştur. Bunun sonucunda 3 faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Birinci faktör toplam varyansın %27.8’ini, ikinci faktör %27.7’sini ve üçüncü faktör %23.8’ini açıklamakta ve 3 faktörlü bir yapıda, faktörlerin toplam varyansın %79.2’sini açıkladığı görülmektedir. Maddelerin faktör yüklerinin 0.60’ın üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 3. Keşfedici Faktör Analizi Sonucu

Loadings:

	RC1	RC2	RC3
s1	0.690		
s2	0.726		

s3 0.778
s4 0.769
s5 0.655
s6 0.750
s7 0.795
s8 0.810
s9 0.803
s10 0.800
s11 0.864
s12 0.622
s13 0.807
s14 0.673
s15 0.777
s16 0.826
s17 0.792

RC1 RC2 RC3
SS loadings 4.720 4.702 4.047
Proportion Var 0.278 0.277 0.238
Cumulative Var 0.278 0.554 0.792

4.7. Normal Dağılım Testi

Parametrik hipotez testlerinin uygulanabilmesi için değişkenlerin normal dağılım özelliğine sahip olması gerekir. Normal dağılımı test etmek amacıyla Shapiro testi uygulanmış, ayrıca çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Sonuçlara göre değişkenlerin normal dağılım özelliğine sahip olduğu görülmektedir.

Çizelge 4. Normallik Testi Sonucu

	FC1	FC2	FC3	Dijital Finansal Okuryazarlık
Shapiro testi	0.93318*** (0.0044)	0.93419*** (0.0048)	0.91278*** (0.0007)	0.94528*** (0.01431)
Çarpıklık	-0.63088	-0.69789	-0.71654	-0.67661
Basıklık	-0.4479	0.01962	-0.35004	0.04044

4.8. Hipotez Testleri

Çalışmada öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık düzeylerinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla aşağıdaki hipotezler oluşturulmuş ve hipotezleri test etmek amacıyla bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır.

H1: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık düzeyi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği birinci alt boyutu düzeyi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H3: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği ikinci alt boyutu düzeyi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H4: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği üçüncü alt boyutu düzeyi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Çizelge 5’de sonuçlar gösterilmektedir.

Çizelge 5: Cinsiyet ve Dijital Finansal Okuryazarlık Düzeyine Bağımsız Örneklem t Testi Sonucu

	Kadın	Erkek	T testi
FC1	3.3072	3.5724	-0.9896 (0.3279)
FC2	3.4010	3.8034	-0.9307 (0.1309)
FC3	3.2312	3.6434	-1.3916 (0.171)
Dijital Finansal Okuryazarlık	3.3180	3.6751	-1.4535 (0.1529)

Çalışmada öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık düzeylerinde yaşına göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla aşağıdaki hipotezler oluşturulmuş ve hipotezleri test etmek amacıyla ANOVA testi uygulanmıştır.

H5: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık düzeyi yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H6: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği birinci alt boyutu düzeyi yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H7: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği ikinci alt boyutu düzeyi yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H8: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği üçüncü alt boyutu düzeyi yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Çizelge 6’da sonuçlar gösterilmektedir.

Çizelge 6. Yaş ve Dijital Finansal Okuryazarlık İçin ANOVA Sonucu

	Levene Homojenlik Testi	F İstatistiği
FC1	0.6209 (0.5414)	1.858 (0.166)
FC2	2.0521 (0.1387)	1.8479 (0.147)
FC3	0.7378	1.995

	(0.4831)	(0.146)
Dijital Finansal Okuryazarlık	0.7103 (0.4962)	1.6249 (0.124)

Çalışmada öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık düzeylerinde gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla aşağıdaki hipotezler oluşturulmuş ve hipotezleri test etmek amacıyla ANOVA testi uygulanmıştır.

H9: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık düzeyi gelirlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H10: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği birinci alt boyutu düzeyi gelirlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H11: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği ikinci alt boyutu düzeyi gelirlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H12: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği üçüncü alt boyutu düzeyi gelirlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Çizelge 7’de sonuçlar gösterilmektedir.

Çizelge 7. Gelir Düzeyi ve Dijital Finansal Okuryazarlık İçin ANOVA Sonucu

	Levene Homojenlik Testi	F istatistiği
FC1	1.5126 (0.2127)	0.419 (0.794)
FC2	1.0529 (0.3896)	0.157 (0.959)
FC3	1.5831 (0.1933)	0.671 (0.615)
Dijital Finansal Okuryazarlık	1.3057 (0.2807)	0.2538 (0.7810)

Çalışmada öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık düzeylerinde bankacılık işlemlerinde tercih ettikleri kanala göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla aşağıdaki hipotezler oluşturulmuş ve hipotezleri test etmek amacıyla ANOVA testi uygulanmıştır.

H13: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık düzeyi bankacılık işlemlerinde tercih ettikleri kanala göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H14: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği birinci alt boyutu düzeyi bankacılık işlemlerinde tercih ettikleri kanala göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H15: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği ikinci alt boyutu düzeyi bankacılık işlemlerinde tercih ettikleri kanala göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H16: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği üçüncü alt boyutu düzeyi bankacılık işlemlerinde tercih ettikleri kanala göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Çizelge 8’de sonuçlar gösterilmektedir.

Çizelge 8. Bankacılık İşlemlerinde Tercih Edilen Kanal ve Dijital Finansal Okuryazarlık Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonucu

	Levene Homojenlik Testi	F İstatistiği
FC1	0.1422 (0.8892)	2.208 (0.0815)
FC2	0.3299 (0.8566)	1.647 (0.177)
FC3	1.1354 (0.3506)	0.786 (0.54)
Dijital Finansal Okuryazarlık	1.3302 (0.2717)	1.683 (0.169)

Çalışmada öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık düzeylerinde dijital bankacılık işlemlerinde yararlanılan süreye göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla aşağıdaki hipotezler oluşturulmuş ve hipotezleri test etmek amacıyla ANOVA testi uygulanmıştır.

H17: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık düzeyi dijital bankacılık işlemlerinde yararlanılan süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H18: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği birinci alt boyutu düzeyi dijital bankacılık işlemlerinde yararlanılan süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H19: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği ikinci alt boyutu düzeyi dijital bankacılık işlemlerinde yararlanılan süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H20: Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık ölçeği üçüncü alt boyutu düzeyi dijital bankacılık işlemlerinde yararlanılan süreye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Çizelge 9’da sonuçlar gösterilmektedir.

Çizelge 9. Dijital Bankacılık İşlemlerinden Yararlanılan Süre ve Dijital Finansal Okuryazarlık Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonucu

	Levene Homojenlik Testi	F İstatistiği
FC1	0.8971 (0.4591)	1.389 (0.257)
FC2	1.96 (0.1317)	1.878 (0.145)
FC3	1.6091 (0.1061)	1.701 (0.178)
Dijital Finansal Okuryazarlık	1.1112 (0.1692)	1.988 (0.127)

4.9. Araştırmanın Bulguları**4.9.1. Demografik Bulgular**

Araştırmaya katılan ve değerlendirmeye alınan toplam 291 katılımcının 206’sı Kız (%70.7) ve 85’i Erkek (%29.3) öğrencilerden oluşmakta; cinsiyet yönünden kız öğrenciler baskın

gelmektedir. Yaş grubu yönünden katılımcılar incelendiğinde; 21-24 yaş aralığının ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. 183 öğrencinin (%62.8) yer aldığı kümeyi, 89 öğrenci (%30.5) ile 18-20 yaş grubu ve 19 öğrencinin bulunduğu (% 6.7) 25 yaş ve üzeri yaş grubu izlemektedir. Öğrenim türü incelendiğinde katılımcıların yarıdan fazlasının (%54.6) örgün öğretim grubunda olduğu ve araştırmaya katılan lisans öğrencilerinin 138 öğrenci (%47.4) ikinci sınıf ve 134 öğrencinin (%46) üçüncü sınıf öğrenim düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın örneklem kitlesinin aylık gelirinin 169 öğrenci (%58) 0-10.000₺ gelir grubunda yer aldığı, 30 öğrencinin (%10,3) özel sektörde istihdam edildiği öğrenilmiştir.

Araştırmanın katılımcılarının önemli düzeyde internet erişimi olduğu (283 öğrenci; %97.2) ve kişisel bilgisayarları (223 öğrenci; %76.6) olduğu ve katılımcıların büyük bir çoğunluğunun dijital okuryazarlık dersi almadıkları (263 öğrenci; %90.3) bildirilmiştir.

Katılımcıların yarısından fazlası (147 öğrenci; %50.5) Ziraat Bankası'nın çalıştıkları ilk sıradaki banka olduğunu, katılımcıların önemli bir çoğunluğu (212 öğrenci; %72.8) bankacılık işlemlerinde mobil bankacılık uygulamasını tercih ettiklerini, 184 öğrenciden oluşan %63.2'lik dilim dijital bankacılık hizmetlerinden 3-5 yıl arasında yararlandığını ve dijital bankacılık hizmetlerini kullanma sıklığı olarak 195 öğrenciden oluşan (%67) çoğunluk her gün şikkını işletlemiştir.

4.9.2. Araştırmanın Sonuçları

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre Cronbach alfa değeri 0.96 olarak elde edilmiştir. Buna göre, dijital finansal okuryazarlık ölçeğinin güvenilirliği yüksektir. Çalışmada KMO değeri 0.84 olarak elde edilmiştir. Bu sonuç, örneklemin faktör analizi için yeterli olacağına işaret etmektedir. Barlett Küresellik testi sonucunda test istatistiği değeri 1042.354 olarak elde edilmiştir ve %5 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre, değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matris faktör analizi için anlamlıdır ve faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir. kadın ve erkek öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık düzeyleri ve alt boyutlarına ilişkin anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık düzeyleri ve alt boyutlarına ilişkin düzeyleri yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerini tespit edebilmek amacıyla yapılan çalışmada; 300 öğrencinin online ve yüzyüze anket formlarına verdikleri yanıtları derlenerek regresyon analizi yapılmıştır. 9 öğrencinin doldurmuş olduğu anket formlarında cevaplarda eksiklik, noksanlık olduğundan değerlendirme dışı bırakılmış ve 291 öğrencinin doldurduğu anket formları değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmanın katılımcılarının %70.7'si kız öğrencilerden oluşmaktadır. Yaş grubu yönünden %62.8 oranında katılımcıların 21-24 yaş aralığında oldukları, Öğrenim türü bakımından katılımcıların % 54.6 düzeyinde örgün öğretimde okudukları, %47.4'sinin ikinci sınıfta olduğu,

örneklem kitlesinin aylık gelir bakımından %58'inin 0-10.000₺ gelir grubunda yer aldığı, %10,3'ünün özel sektörde çalıştıkları bildirilmiştir. Araştırma katılımcılarının %97,2'sinin internet erişimi olduğu ve %76,6'sının kişisel bilgisayar sahibi oldukları, katılımcıların %90,3'ünün dijital okuryazarlık dersi almadıkları kaydedilmiştir. Katılımcıların %50,5'i Ziraat Bankası'nın çalıştıkları ilk sıradaki banka olduğu, katılımcıların %72,8'i bankacılık işlemlerinde mobil bankacılık uygulamasını tercih ettiklerini, dijital bankacılık hizmetlerinden yararlanma süresinin %63,2 oranında 3-5 yıl arasında olduğunu ve dijital bankacılık hizmetlerini kullanma sıklığının %67 oranında her gün olarak işaretlemişlerdir.

KAYNAKÇA

- Alt, D., & Raichel, N. (2020). Enhancing Perceived Digital Literacy Skills and Creative Self-Concept Through Gamified Learning Environments: Insights From A Longitudinal Study. *International Journal of Educational Research*, 101, 101561. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2020.101561>
- Belshaw, D. (2011). What is' Digital Literacy. A Pragmatic Investigation. Durham. UK: Durham University.
- Eshet-Alkalai, Y. (2012). Thinking in the Digital Era: A Revised Model for Digital Literacy Issues in Informing Science and Information Technology , 9: 267-276.
- Gilster, P. (1997). Digital Literacy. New York: Wiley&Sons.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe – Yöntem– Analiz. Ankara: Seçkin Yayınları.
- İşgüzar, S., & Gökbulut, Ö. (2016). Teknolojik Araçları Kullanma Alışkanlıklarının Yaratıcılıkla İlişkisi: Potansiyel Girişimciler Üzerine Bir Uygulama, [Teknolojik Araclari Kullanma Aliskanlikl.pdf](#) (Erişim Tarihi: 25.06.2025)
- Martin, A. (2008). Digital Literacy and The Digital Society. *Digital Literacies: Concepts, Policies and Practices*, 30, 151-176.
- Pınar, G., & Bozkurt, Ö. Ç. (2022) Yenilikçi Davranış Yoluyla Akademik Başarıyı Desteklemede Yaratıcı Öz Yeterlik ve Dijital Okuryazarlığın Rolü, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi, 6 (1), 1-31.
- Terzi, O., & İşli, A. G. (2020). Dijitalleşen Dünyada Dijital Okuryazarlık: Banka Müşterileri Üzerine Bir Araştırma, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS), 7, 50-67.

ÇİN BANKACILIK SEKTÖRÜ

Dr. Öğretim Üyesi Hatice Nur GERMİR

Manisa Celal Bayar Üniversitesi,
nur.aydin@cbu.edu.tr – 0000-0001-8592-9238

ÖZET

Yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da hızla büyümeye devam eden Çin bankaları, dünyanın açık ara en büyük bankacılık sektörünü oluşturmaktadırlar. Çin bankacılık sistemi küresel bir bağlama oturtulmaktadır. Yurt içi taleplerine kıyasla çok küçük olmakla birlikte, Çin bankalarının dış talepleri özellikle Asya, Afrika ve Karayipler'deki birçok borçlu ülke için önem arz etmektedir. Bu bankacılık bağlantılarının çoğu Çin'in dışarıya yaptığı doğrudan yabancı yatırımla ilgili olup çok azı ticari bağlantılarıyla ilgili olmaktadır. Çin bankacılık sistemi 2010 yılından sonra istikrarlı bir büyüme kaydetmiştir. Toplam varlıklarda ölçüldüğünde, büyüklüğü 2010'da ABD bankacılık sistemini ve hatta 2016'nın son çeyreğinde tüm avro bölgesi bankacılık sistemlerini geride bırakmıştır. Çin GSYİH'sının yaklaşık %300'ü oranına karşılık gelen 35 trilyon dolarlık toplam varlıkla dünyanın en büyük bankacılık sistemini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin Banka Sistemi, İstikrarlı Büyüme, Avro Bölgesi

1. GİRİŞ

En büyük devlet bankalarından özel finans kurumlarına ve gelişmekte olan fintech oyuncularına kadar çeşitli kurumları içeren Çin bankacılık sistemi, yerel ve uluslararası finansal süreçleri desteklemekte ve ülke ekonomisinde merkezi kilit bir rol oynamaktadır. Çin bankaları uluslararası arenada aktif olarak gelişmekte ve önemli oyuncular haline gelmektedirler.

2.ÇİN BANKACILIK SİSTEMİNİN OLUŞUMU

Çin'in mevcut bankacılık sistemi nispeten yeni olmakla birlikte dört aşamada ele alınıp incelenebilir;

*İlk aşama 1848-1911 dönemi olup; Çin'deki Qing hanedanlığı yönetiminde hem "geleneksel" hem de "modern" sistemlerin yer aldığı asırlık bir tarihe sahip, feodal bir yapıdır. Bu bankalar, 1900 yılına kadar eski geleneklere dayanarak, tüm ticari işlemlerin yarısından fazlasını yapmışlardır. Modern sistem, yabancı bankaların şube ağının oluşturulması ile kurulmuştur.

*İkinci aşama 1912-1948 yılları arası olup; ülkenin ulusal bankalarının güçlendirici rolü ile karakterize edilmiştir. Merkez bankası, İletişim Bankası ve Köylü Bankası, finansal piyasadaki politikaları kontrol etmiştir.

*Üçüncü aşama 1949-1978 yılları; Çin bankacılık sisteminin dünyanın en büyüklerinden birisi haline geldiği dönemi işaret etmektedir.

*Dördüncü aşama 1979'dan günümüze kadar olan dönem olup; Bankacılık sektörünün gelişimi, 1979'da başlayan ekonomik reformun bir parçası olarak sürdürülmekte ve gelişme kaydetmektedir.

3. ÇİN BANKACILIK SİSTEMİNİN YAPISI

Çin bankacılık sistemi, dünyanın en büyük ve en karmaşık sistemlerinden birisini oluşturmaktadır. Bu kurumların her biri ülke ekonomisinde çeşitli seviyelerde etkili rol oynayan kurumlardır. Bankacılık sistemi, farklı ulusal bankaların yanı sıra tek bir para politikası çerçevesinde faaliyet gösteren kredi kuruluşlarının bir kombinasyonu olarak ifade edilebilir.

3.1. Devlete ait bankalar

Çin bankacılık sistemindeki en büyük ve en etkili kurumlar, devlete ait olan dört banka olarak sayılabilir. Bunların adları aşağıdadır;

-Çin Sanayi ve Ticaret Bankası (ICBC)	-Çin İnşaat Bankası (CCB)
-Çin Tarım Bankası (ABC)	- Bank of China (BOC)

Bu bankalar, hem özel hem de kurumsal müşteriler için çok çeşitli finansal hizmetler sağlayan ülkedeki önemli oyunculardır. Ayrıca hükümetin ekonomi politikasını ve altyapı projelerini desteklemede kilit rol oynamaktadırlar.

3.2.Özel bankalar ve finans kurumları

Son yıllarda özel ve yabancı bankalar açısından da büyüme kaydeden Çin bankacılık sisteminde, Ping An Bank ve Industrial Bank Co. gibi özel Çin bankaları da finansal piyasada önemli bir rol oynamakta, çok çeşitli müşterilere hizmet vermekte ve çeşitli finansal ürünler sunmaktadırlar. Buna ek olarak, Çin bankaları uluslararası pazarlarda önemli oyuncular haline gelmekte, operasyonlarını ülke dışında genişleterek küresel projelere yatırım yapmaktadırlar.

3.3.Finansal Teknoloji ve Yeni Bankacılık Hizmetleri Biçimleri

Günümüzde fintechte dünya lideri haline gelen Çin'de bankalar, müşterilerine hizmet sunmak için aktif olarak mobil platformları ve çevrimiçi hizmetleri kullanmaktadırlar. Özellikle, Ant Group ve Tencent gibi şirketler ve büyük devlet bankaları, mobil uygulamalar ve diğer dijital kanallar aracılığıyla yenilikçi finansal ürünler sunmaktadırlar. Böylece, kırsal alanlar da dahil olmak üzere geniş bir kitleye bankacılık hizmetlerinin erişim ve kullanılabilirliği artırılmaktadırlar.

4. ÇİN EKONOMİSİNDE BANKACILIK SİSTEMİNİN ROLÜ

Ülke ekonomisini desteklemede kilit rol oynayan Çin bankacılık sisteminde bankaların ana işlevleri şu başlıklar halinde özetlenebilir;

- Borç verme: Çin bankaları hem bireylere hem de işletmelere borç vermektedirler. Devlete ait bankalar, ekonominin gelişmesine katkıda bulunan büyük altyapı projelerinin finansmanında önemli bir rol oynamaktadır.

- Yatırımlar: Bankalar da borsaya katılmakta ve çeşitli varlıklara yatırımlar da bulunmaktadır. Yazılım yatırımları iç pazarın geliştirilmesine ve ekonomik büyümenin desteklenmesine olanak tanımaktadır.
- Para politikası: Çin Merkez Bankası, Çin Halk Bankası (PBOC), ülkenin para politikasını düzenlemekte; ekonomik istikrar ve enflasyon kontrolüne izin vererek para arzını ve faiz oranlarını kontrol etmektedir.
- Uluslararası işlemler: Çin bankaları uluslararası finansal işlemlere aktif olarak katılmaktadırlar. Bankalar yurtdışında faaliyet gösteren Çinli şirketlere kredi ve finansman sağlamakta, küresel yatırım projelerine katılmaktadırlar.

5. ÇİN BANKACILIK SİSTEMİNİN ÖZELLİKLERİ

Çin bankacılık sisteminin bazı özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler şöyle maddelenebilir;

*Hükümet düzenlemesi: Çin bankacılık sisteminin özelliklerinden bir tanesi hükümet düzenlemesi olup, Çin bankacılık sektörü hem merkez bankası hem de diğer hükümet organları tarafından kontrol edilmektedir. Bu durum, hükümetin bankacılık faaliyetleri üzerinde etkili bir şekilde rol almasına ve ekonomiyi istikrara kavuşturmasına izin vermektedir, ancak abartılı borç verme ve kötü borçlarla ilgili potansiyel sorunlar gibi belirli riskler de sistemin kaçınılmaz riskleri arasında bulunmaktadır.

*Merkezi Planlama ve Borç Verme: Çin'deki kredilerin çoğu, genellikle hükümetin merkezi planlarına ve ekonomik önceliklerine göre projeleri finanse eden devlete ait bankalar tarafından kullanılmaktadır. Altyapı ve gayrimenkul gibi bazı endüstrilerde yüksek miktarda kredi kaynağına yol açan bu durum, aynı zamanda bazı sektörlerin piyasalarında aşırı ısınma olarak ifade edilebilecek yüksek borç seviyeleri ile ilişkili risklere yol açabilmektedir.

*Finansal teknolojilerin hızlı gelişimi: Çin fintechte dünya lideri olup, kullanıcıların cep telefonları aracılığıyla işlem yapmasına izin veren Alipay ve WeChat Pay gibi mobil ödemeleri aktif olarak geliştirmektedir. Yeni teknolojilerin tanıtımı finansal hizmetlerin kullanılabilirliğini önemli ölçüde artırmıştır. Aynı zamanda teknoloji şirketleri ile rekabet ve siber tehdit riskleri şeklinde bankalara yeni zorluklar getirdiğini de belirtmek gerekmektedir.

6. ÇİN BANKACILIK SİSTEMİNİN RİSKLERİ

Çin bankacılık sistemi, tüm banka sistemlerinde mevcut olan ve gelecekteki istikrarını etkileyebilecek bir dizi riskle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu riskler şöyle sıralanabilir;

*Yüksek borç seviyeleri; Çin banka sisteminde ana risklerden bir tanesi yüksek borç seviyesi olarak ifade edilebilir. Çin ekonomik sisteminde ekonomik büyüme yavaşlama kaydederse finansal sorunlara yol açabilecek artan kurumsal ve tüketici borcu seviyeleri ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olabilir. Kötü kredi deneyimi adı verilen tahsili şüpheli alacaklar, bankalar için ciddi sorunlar yaratabilir ve finansal krizlere yol açabilir.

*Gayrimenkul sorunları: Çin'deki gayrimenkul sektörü bir başka önemli risk kaynağını oluşturmaktadır. Birçok banka, konut ve ticari tesislerin inşası için kredi sağlamaktadır. Gayrimenkul talebinde bir düşüş olması durumunda risk ortaya çıkabilir. Gayrimenkul krizi ülkenin finansal sistemini olumsuz etkileyip zincirleme reaksiyona neden olabilecek nitelikte önemli bir risk tehdidi olarak değerlendirilmektedir.

*Siber tehditler: Dijital bankacılık hizmetlerinin ve finansal teknolojinin geliştirilmesi de siber güvenlik risklerini beraberinde getirmektedir. Veri sızıntıları veya finansal sistemlere yönelik saldırıların olması durumunda, bankalar hem finansal kayıplar hem de müşteri güveni açısından ciddi kayıplar ve mağduriyetlerle karşılaşabilirler.

*Beklentiler ve gelecek planlaması: Çin bankacılık sistemi gelişmeye devam etmekte olup gelecekte küresel ekonomide önemli bir roller üstleneceği planlanmaktadır. Artan iç talep ve devam eden mali reformlarla Çin'deki bankalar işlevlerini genişletmeye ve uluslararası arenadaki konumlarını güçlendirmeye devam etmektedirler. Çin ayrıca aktif olarak bir dijital para birimleri sistemi, özellikle de küresel düzeyde bankacılık sektörünü ve finansal işlemleri önemli ölçüde değiştirebilecek dijital yuan sistemini geliştirmektedir.

6.SONUÇ

Çinin bankacılık sistemi, dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen finansal piyasalarından birisini temsil etmektedir. Devlet düzenlemesi, büyük bankaların elinde yüksek yoğunluk ve finansal teknolojilerin aktif gelişimi, Çin bankalarının ülke ekonomisinde ve yurtdışında önemli bir rol oynamasına izin vermektedir. Bununla birlikte, yüksek borç seviyeleri, gayrimenkul sorunları ve siber tehditler gibi riskler yakından inceleme ve reform gerektirmektedir. Gelecekte Çin'in, uluslararası finans piyasalarındaki konumunu güçlendirmeye, daha fazla yabancı yatırım çekmeye ve finans alanında yeni teknolojiler geliştirmeye devam etmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Dibo, M., & Aytaç, D. (2017). Çin'de Büyüme ve Kalkınma: Binyıl Kalkınma Hedefleri Kapsamında Bir Değerlendirme, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(3), 165-186.

Saray, M.O., & Gökdemir, L. (2007) Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005), Yaşar Üniversitesi Dergisi, 2(7), 681-686.

Sönmez, E. K. (2020) Çin'in Bölgesel Hegemonya Araçları Olarak Asya Pasifikte Uluslararası Örgütler, Doğu Asya Araştırmaları Dergisi, 3(6),33-53.

Timurtaş, M. E. (2018). Çin Halk Cumhuriyetinin Ekonomik ve Siyasi Geçmişinin Bugünkü Gelişim Sürecindeki Rolü, Sakarya İktisat Dergisi, 7(1), 52-69

<https://www.bing.com/ck/a?!&&p=6b7ec2b7127a9835daf3a25b79ce9d8ce510510a608095ba21048707bcc5c1b7JmltdHM9MTc1MTA2ODgwMA&ptn=3&ver=2&hsh=4&fclid=0628224a-e8c5-63aa-0f0d->

3770e94b62cb&psq=%c3%a7in+banka+sistemi&u=a1aHR0cHM6Ly90ci5jaG9ic2Vyd mVy
Lm5ldC9lY29ub215LWFuZC1kZXZlbG9wbWVudC1vZi1jaGluYS9maW5hbmNpYWwtc2
VjL2NoaW5hcy1iYW5raW5nLXN5c3RlbS1mZW F0dXJlcy1yaXNrcy8&ntb=1

<https://bizpro.techinfus.com/tr/bankovskaya-sistema-kitaya-osobennosti-i-sravnenie-s-drugimi.html>

SAĞLIK KURUMLARINDA İÇSEL PAZARLAMA UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA¹

Yüksek Lisans Öğrencisi Emine KIZILKAYA ¹ Doç. Dr. Şeniz ÖZHAN ²

¹ Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
emine_kizil_37@hotmail.com- ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3678-0905>

² Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
serdem@nku.edu.tr - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3898-8192>

ÖZET

Bu araştırmada, sağlık kurumlarındaki içsel pazarlama uygulamalarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma verileri, kolayda örneklem yöntemi ile Ankara ilindeki sağlık kuruluşlarında çalışan 316 sağlık personeline ulaşılarak toplanmıştır. Veriler, faktör analizi, Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U testleri ile değerlendirilerek yorumlanmıştır. Çalışmanın verileri, IBM SPSS 26 programı ile test edilmiştir. Araştırmanın analiz sonuçlarına göre, sağlık kuruluşlarının içsel pazarlama uygulamalarının algılanmasında çalışanların cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu ve gelirlerine göre farklılıklar belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre sağlık kurumlarında içsel pazarlama uygulamalarının algılanmasında, cinsiyet, medeni durum ve kadro durumunun anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçları ayrıca, içsel pazarlamanın alt boyutlarından motivasyon ve ödülün, sağlık çalışanlarının algılamaları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Araştırmanın sınırlılıkları belirlenerek, gelecek çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Kurumları, Sağlık Personeli, İçsel Pazarlama

A STUDY ON THE EVALUATION OF INTERNAL MARKETING APPLICATIONS IN HEALTH CARE INSTITUTIONS

ABSTRACT

This study aims to evaluate internal marketing practices in health institutions. The research data were collected by reaching 316 health personnel working in health institutions in Ankara province using the convenience sampling method. The data were evaluated and interpreted using factor analysis, Kruskal-Wallis and Mann-Whitney U tests. The data of the study were tested with IBM SPSS 26 program. According to the analysis results of the study, differences were determined in the perception of internal marketing practices of health institutions according to the gender, marital status, age, education level and income of the employees. According to the analysis results, it is shown that gender, marital status and staff status have a

¹ “Bu çalışma Doç. Dr. Şeniz Özhan danışmanlığında Emine Kızılkaya tarafından “İçsel Pazarlamanın ve Sağlık Çalışanlarının Memnuniyetinin Hasta Odaklılık Üzerindeki Etkisi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.”

significant effect on the perception of internal marketing practices in health institutions. The research results also show that motivation and reward, which are the sub-dimensions of internal marketing, have a positive effect on the perceptions of health personnel. The limitations of the study were determined and suggestions for future studies were presented.

Keywords: Healthcare Institutions, Healthcare Personnel, Internal Marketing

1.GİRİŞ

Sağlık kavramı geçmişten günümüze kadar hayatımızda yer alan bir olgudur. Bu nedenle günümüze kadar farklı tanımlamalar oluşmuştur (Köktaş, 2014). Geçmişten günümüze kadar farklı tanımlar içerisinde en çok kabul gören tanımı; Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) “yalnızca hastalık veya sakatlık durumunun olmaması değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımdan yola çıkarak; sağlığın korunması, gelişimi, hasta olanların tedavi edilmesi ile sakatlananların rehabilite edilmesi amacıyla gerçekleştirilen hizmetlerin hepsi sağlık hizmetinin tamamını oluşturmaktadır (Tengilimoğlu, Işık ve Akbolat, 2018).

Sağlık kuruluşlarında içsel pazarlama kavramı, esas olarak kurum yönetiminin eğitim faaliyetlerini içerir. Bu bağlamda, kurumun düşüncesini açık bir şekilde ifade ederek ödül sistemi ile personelin memnuniyet ve yeteneklerini geliştirir. Bu neticede sağlık kurum ve kuruluşlarında içsel pazarlama, personelin çalışma nedenlerine ek olarak istek ve ihtiyaçlarını gidermek için kullanılabilir (Özçiftçi,2018).

Bu bilgiler çerçevesinde araştırmamızda sağlık kurumlarında içsel pazarlama uygulamalarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmamız şu şekilde planlanmıştır: Öncelikle, sağlık, sağlık kuruluşları ve içsel pazarlama kavramları açıklanmıştır. Sonrasında araştırmanın metodolojisi, bulgular ve araştırmanın sonuçları sunulmuştur. Son kısmımızda ise sonuç, sınırlamalar ve gelecekte yapılacak araştırmalar için önerilerde bulunulmuştur.

2. SAĞLIK KURUMLARI VE İÇSEL PAZARLAMA

Sağlık, tek başına anlamı olmayan bir kavram olup amaç ya da araç olarak görülmenin yanı sıra “biyolojik, çevresel, sosyal, aile ve bireysel” etkenler açısından temel esaslardan oluşmakta olup çok faktörlüdür (Çelik, 2016). Bu nedenle en fazla kabul gören tanım DSÖ'nün “sadece hastalık ve sakatlığın yokluğu değil, fiziksel, sosyal ve ruhsal yönden tam iyilik hali” şeklinde tanımlanmaktadır (Altuğ ve Özhan Erdem, 2017). Bu bağlamda, tanımın kapsamlı olması nedeniyle yoksulluk, işsizlik, gelirin dağılımı, kısıtlayıcı kültürel kurallar, aile bağları, politikanın baskıcı tutumları, rejim ile savaşların iyilik ve hal durumları üzerinde etkisi vurgulanmaktadır (Köktaş, 2014).

Sağlık hizmetleri; koruyucu, tedavi edici, rehabililyaston ve sağlığın geliştirilmesi şeklinde başlıklar altında sınıflandırılmakta olup yapılan faaliyetlerin tamamı sağlık hizmetlerini oluşturmaktadır (Bayraktutan ve Pehlivanoğlu, 2012; Tengilimoğlu, Işık ve Akbolat, 2018). Sağlık hizmetleri esasını, hizmet odaklı hizmet faaliyetleri oluşturmaktadır. Sağlık kuruluşlarının temelini çalışanlar oluşturmaktadır (Baskındağlı ve Altındağ, 2023).

İçsel pazarlama kavramı, organizasyonun her kademesindeki personelinin güdüleyen ve yöneten bir yönetim yaklaşım olarak açıklanmaktadır (Varey,1995). Başka bir tanımda içsel pazarlama

kavramı Berry (1981), müşteri odaklı hizmet sunan çalışanlar şeklinde; Grönross (1983)'te ise içsel pazarlamanın amacının işletmeleri ve personeli motive eden, müşteri bilinçli bir çalışan bilicinde olan çalışanların olduğu satış zihniyetinin oluşturulması olarak tanımlanmıştır (İşler ve Özdemir, 2010).

3. YÖNTEM

Bu araştırma, sağlık kurumlarında içsel pazarlama uygulamalarının değerlendirilmesine yöneliktir. Çalışmada, tanımlayıcı araştırma gerçekleştirilmiş ve online anket yöntemiyle araştırma verileri toplanmıştır. Araştırma verileri, kolayda örnekleme yöntemi ile 316 sağlık çalışanlarından toplanmıştır. Araştırmada ElSamen ve Alshurideh'in (2012) tarafından oluşturulmuş içsel pazarlama ölçeği kullanılmış olup ölçekteki ifadeler 5'li likert ölçeğiyle ölçülmüştür. Katılımcıların demografik özellikleri Çizelge 1'deki gibidir.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Dağılımları

		n	%
Cinsiyet	Kadın	196	62,0
	Erkek	120	38,0
Medeni Durum	Evli	187	59,2
	Bekar	129	40,8
Yaş Grubu	18-29	124	39,2
	30-39	82	25,9
	40-49	87	27,5
	50-59	23	7,3
Eğitim Durumu	İlköğretim	5	1,6
	Lise	47	14,9
	Ön Lisans	105	33,2
	Lisans	137	43,4
	Yüksek Lisans	20	6,3
	Doktora	2	0,6
Kadro Durumu	Kadrolu	188	59,5
	Sözleşmeli	68	21,5
	Sürekli İşçi	53	16,8
	Şirket Personeli	7	2,2
Gelir	20.000 TL'den az	10	3,2
	20.000-35.001	24	7,6
	35.000-50.000	138	43,7
	50.001-65.000	82	25,9
	65.001-80.000	21	6,6
	80.001-95.000	25	7,9
	95.001 ve üzeri	16	5,1

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun kadın (%62), evli (%59,2), 18-29 yaş (%39,2), eğitim durumlarının lisans (%43,4), kadro durumlarının kadrolu (%59,5) ve gelirlerinin 35.000-50.000 tl (%43,7) arasında olduğu görülmektedir.

Araştırma hipotezleri aşağıda yer almaktadır:

H1: Katılımcıların cinsiyetlerine göre **içsel pazarlama algılarında** anlamlı bir farklılık vardır.

H1a: Katılımcıların cinsiyetlerine göre **işgören gelişimi ve destek sistemi** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H1b: Katılımcıların cinsiyetlerine göre **ödül** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H1c: Katılımcıların cinsiyetlerine göre **sağlıklı çalışma ortamı** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H1d: Katılımcıların cinsiyetlerine göre **motivasyona** ilişkin algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H2: Katılımcıların medeni durumlarına göre **içsel pazarlama algılarında** anlamlı bir farklılık vardır.

H2a: Katılımcıların medeni durumlarına göre **işgören gelişimi ve destek sistemi** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H2b: Katılımcıların medeni durumlarına göre **ödül** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H2c: Katılımcıların medeni durumlarına göre **sağlıklı çalışma ortamı** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H2d: Katılımcıların medeni durumlarına göre **motivasyona** ilişkin algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H3: Katılımcıların yaş grubuna göre **içsel pazarlama algılarında** anlamlı bir farklılık vardır.

H3a: Katılımcıların yaş grubuna göre **işgören gelişimi ve destek sistemi** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H3b: Katılımcıların yaş grubuna göre **ödül** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H3c: Katılımcıların yaş grubuna göre **sağlıklı çalışma ortamı** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H3d: Katılımcıların yaş grubuna göre **motivasyona** ilişkin algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H4: Katılımcıların eğitim durumuna göre **içsel pazarlama algılarında** anlamlı bir farklılık vardır.

H4a: Katılımcıların eğitim durumuna göre **işgören gelişimi ve destek sistemi** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H4b: Katılımcıların eğitim durumuna göre **ödül** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H4c: Katılımcıların eğitim durumuna göre **sağlıklı çalışma ortamı** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H4d: Katılımcıların eğitim durumuna göre **motivasyona** ilişkin algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H5: Katılımcıların kadro durumuna göre **işsel pazarlama algılarında** anlamlı bir farklılık vardır.

H5a: Katılımcıların kadro durumuna göre **işgören gelişimi ve destek sistemi** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H5b: Katılımcıların kadro durumuna göre **ödül** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H5c: Katılımcıların kadro durumuna göre **sağlıklı çalışma ortamı** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H5d: Katılımcıların kadro durumuna göre **motivasyona** ilişkin algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H6: Katılımcıların gelir düzeyine göre **işsel pazarlama algılarında** anlamlı bir farklılık vardır.

H6a: Katılımcıların gelir düzeyine göre **işgören gelişimi ve destek sistemi** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H6b: Katılımcıların gelir düzeyine göre **ödül** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H6c: Katılımcıların gelir düzeyine göre **sağlıklı çalışma ortamı** algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

H6d: Katılımcıların gelir düzeyine göre **motivasyona** ilişkin algılarında anlamlı bir farklılık vardır.

4. BULGULAR

Araştırmada kullanılan işsel pazarlama ölçeğine, uygulanan açıklayıcı faktör analizi sonuçları Çizelge 2’de sunulmuştur.

Çizelge 2: Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları ve Güvenilirlik Değerleri

Faktörler	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alfa
İşgören Gelişimi-Destek Sistemi		53,816	0,913
Bu hastanede çalışanlara mevcut becerilerini geliştirmek ve yeni beceri edinmek amacıyla eğitim programları uygulanmaktadır	0,801		
Bu hastanede işin etkin bir şekilde yerine getirilmesi için gerekli olan kaynaklar temin edilir	0,798		
Bu hastanede çalışanlar arasında iletişim ve etkileşim akışının sağlanması için	0,756		

internet, intranet, video konferans gibi faydalı yöntem ve ekipmanlar etkin olarak kullanılır		
Bu hastanede ihtiyacım olması halinde teknik destek alabileceğim bilgi sistemleri departmanı bulunur (yazılımların oluşturulması, düzenlenmesi, devrolunması)	0,744	
Ödül	11,455	0,905
Çalıştığım bu hastanede performansımın hangi kriterlere göre ölçüldüğünü biliyorum	0,811	
Bu hastanede ödül, iş değerlendirmesine göre sistematik bir biçimde yapılır	0,772	
Hastanemizde ödül cezadan daha büyüktür	0,763	
Bu hastanede ne yaparsam ödüllendirileceğimi biliyorum	0,701	
Sağlıklı Çalışma Ortamı	7,163	0,884
Bu hastanede işe alım sistemi, hakkaniyet ve liyakat esasına göre yapılır	0,816	
Bu hastane işe alımda doğru çalışanlara ulaşabilmek ve onları cezbetmek için pek çok kaynaktan duyuru yapar. (Örneğin; gazete, internet, ilan)	0,815	
Bu hastanede adayların yeteneklerini ve becerilerini değerlendirebilmek için tanımlanmış ölçüm araçları kullanılmaktadır	0,728	
Bu hastanede adaylar ile mülakat yapılmadan önce adayı değerlendirmek için özel bir ekip aracılığıyla görüşme ve değerlendirme yapılmaktadır	0,693	
Motivasyon	6,119	0,892
Bu hastanede çalışanlar motivasyonun anlamını anlamaktadırlar	0,884	

Bu hastanede motivasyonun önemi herkes tarafından bilinmektedir	0,861
Bu hastane motivasyon ihtiyacının farkındadır	0,697
Bu hastane motivasyonun pozitif etkilerinin farkındadır	0,638
Toplam Açıklanan Varyans	78,55
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uyum Testi	0,908
Bartlett Testi Yaklaşık Ki-Kare	4219,365
Serbestlik Derecesi	120
Anlamlılık	0,000

Çizelge 3'e bakıldığında KMO değeri 0,908'le 0,50'in (Hair vd., 2005) üstünde ve Bartlett test değerinin de anlamlı olduğu görülmüştür ($p=0,000$). Dolayısı ile veriler faktör analizi için uygundur. Analiz uygulandığında, verilerin dört faktörde toplandığı, dört faktörün toplam varyansın % 78,55'ini açıkladığı görülmüştür. Güvenilirlik değerleri ise, her dört faktör için 0,8'in üstünde olup, yüksek derecede güvenilir (Kayış, 2009: 405). H1 hipotezi Mann-Whitney U testiyle analiz edilmiş olup, sonuçlar Çizelge 3'deki gibidir.

Çizelge 3: Cinsiyete Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Hipotez	Boyut	Cinsiyet	MeanRank	Z değeri	Anlamlılık
H1	İşgören Gelişimi- Destek Sistemi	Kadın	164,28	-1,437	0,151
		Erkek	149,06		
	Ödül	Kadın	153,02	-1,364	0,173
		Erkek	167,46		
	Sağlıklı Çalışma Ortamı	Kadın	155,70	-,695	,487
		Erkek	163,07		
	Motivasyon	Kadın	149,70	-2,189	0,029*
		Erkek	172,88		

* $p<0,05$

Analiz sonuçlarına göre, cinsiyetin içsel pazarlama alt boyutu olan motivasyonda özelliklerinin istatistiki açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir ($p<0,05$). Dolayısı ile H1d hipotezi kabul edilmiştir. Mean Ranks değerleri incelendiğinde erkeklerin kadınlara göre daha fazla motivasyona sahip olduklarını göstermektedir. H2 hipotezi Mann-Whitney U testiyle analiz edilmiş olup, sonuçlar Çizelge 4'deki gibidir.

Çizelge 4: Medeni Durumlara Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Hipotez	Boyut	Medeni Durum	MeanRank	Z değeri	Anlamlılık
İşgören Gelişimi- Destek Sistemi		Evli	165,54	-1,649	0,099
		Bekar	148,29		

H2	Ödül	Evli	148,64	-2,309	0,021*
		Bekar	172,79		
	Sağlıklı Çalışma Ortamı	Evli	155,34	-,740	,459
		Bekar	163,08		
	Motivasyon	Evli	154,88	-,849	0,396
		Bekar	163,75		

*p<,05

Analiz sonuçlarına göre, medeni durumun içsel pazarlama alt boyutu olan ödülde istatistiki açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir ($p<0,05$). Dolayısı ile H2b hipotezi kabul edilmiştir. Mean Ranks değerleri incelendiğinde bekarların evlilere göre daha fazla ödül değerine sahip olduklarını göstermektedir. H3, H4, H5 ve H6 hipotezleri Kruskal-Wallis analizi ile test edilmiştir. Kruskal-Wallis analizi sonuçlarına Çizelge 5’de yer verilmiştir.

Çizelge 5: Katılımcıların Yaş, Eğitim Düzeyi, Kadro Durumu ve Gelirlerine Göre Kruskal-Wallis Analizi Sonuçları

Hipotez	Değişken	Boyut	Kruskal-Wallis	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
H3	Yaş	İşgören Gelişimi-Destek Sistemi	7,818	3	0,050
		Ödül	5,527	3	,137
		Sağlıklı Çalışma Ortamı	3,062	3	,382
		Motivasyon	,686	3	,877
H4	Eğitim Düzeyi	İşgören Gelişimi-Destek Sistemi	4,110	5	,534
		Ödül	9,721	5	,084
		Sağlıklı Çalışma Ortamı	6,804	5	,236
		Motivasyon	1,669	5	,893
H5	Kadro Durumu	İşgören Gelişimi-Destek Sistemi	1,531	3	,675
		Ödül	26,347	3	,000**
		Sağlıklı Çalışma Ortamı	,934	3	,817
		Motivasyon	1,348	3	,718

H6	Gelir	İşgören Gelişimi-Destek Sistemi	7,712	6	,260
		Ödül	11,399	6	,077
		Sağlıklı Çalışma Ortamı	4,710	6	,581
		Motivasyon	2,892	6	,822

**p<,001

Analiz sonuçlarına göre yaş, eğitim düzeyi ve gelir durumlarının etkilerinin görülmesi için uygulanan Kruskal-Wallis analizi sonuçları, Yaş, eğitim düzeyi ve gelir durumlarının içsel pazarlama özelliklerinin hiçbir boyutunda istatistiki açıdan anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermiştir (p>0,05). Dolayısı ile, H3, H4 ve H6 hipotezleri reddedilmiştir.

Bununla beraber kadro durumunun içsel pazarlama alt boyutu olan ödülde istatistiki açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir (p<0,05). Dolayısı ile H5b hipotezi kabul edilmiştir. Mean Ranks değerleri incelendiğinde kadrolu ve sözleşmelilerin şirket personeline göre daha fazla ödül değerine sahip olduklarını göstermektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, sağlık kuruluşlarında içsel pazarlama uygulamalarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Analiz sonucuna göre, sağlık kurumlarında içsel pazarlama uygulamalarının cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim ve gelirlerine göre farklılığı tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları neticesinde, 18-29 yaş grubunda, lisans mezunu, 35.000-50.000 TL arasındaki gelir durumlarına göre farklılıkları tespit edilmiştir. Sağlık kurumlarında içsel pazarlama uygulamalarının değerlendirilmesinde, cinsiyet, medeni durum ve kadro durumunun anlamlı etkisi vardır. İçsel pazarlama alt boyutlarından, motivasyon ile ödülün sağlık çalışanı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. Sürekli hizmet sunan sağlık kuruluşlarının çalışanlar üzerinde ödülün önemli bir yeri vardır. Sağlık çalışanlarının içsel pazarlama uygulamalarıyla güdülenmesi ve yetkilendirilmesi daha iyi sağlık hizmeti sunumunu, ihtiyaçlarını kavrama ve karşılamaları açısından önemlidir.

Araştırmanın, süre ve maliyet faktörleri nedeniyle sadece sağlık personelinden toplanması kısıtlardan biridir. Araştırma verilerinin toplanmasında farklı yöntemler tercih edilebilir ve disiplinlerarası bir çalışma diğer kısıtlardan biridir. Sağlık çalışanlarının talep ve ihtiyaçları yönünde kapsamlı analizler yapılması önerilmektedir.

Gelecekteki araştırmalara ışık tutabilmesi ve yapılacak çalışmalarla, araştırma sonuçları ile karşılaştırma yapılabilmesi için farklı kuruluşlar, ülkelerde çalışan sağlık personellerinden elde edilecek veriler incelenebilir. Gelecekteki araştırmalar için, farklı değişkenler, katılımcı sayısı, yabancı uyruklu bireyler şeklinde önerilerde bulunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Altuğ, N. ve Özhan Erdem, Ş. (2017). Sağlık Hizmetleri Pazarlaması, Paradigma Akademi, İstanbul.
- Baskındağlı, Y. ve Altındağ, E. (2023). Sağlık Sektöründe İçsel Pazarlama ve Kurumsal İtibarın Çalışanların İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılıklarına Etkisi. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 17(2), 129-153.
- Bayraktutan, Y. ve Pehlivanoglu, F. (2012). Sağlık İşletmelerinde Etkinlik Analizi: Kocaeli Örneği, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (23), 127-162.
- Çelik, Y. (2016). Sağlık Ekonomisi: Sağlık ve Sağlık Statüsü, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ELSamen, A. A. and Alshurideh, M. (2012). “The Impact Of Internal Marketing On Internal Service Quality: A Case Study In A Jordanian Pharmaceutical Company” International Journal of Business and Management, 7(19), 84-95.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2005). Multivariate data analysis (6th ed.). Pearson Prentice Hall.
- İşler, D. B. ve Özdemir, Ş. (2010). Hastane İşletmelerinde İçsel Pazarlama Yaklaşımının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Isparta İli Örneği. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 13(2), 115-142.
- Kayış, A. (2009). Güvenirlilik analizi (Reliability analysis). In Ş. Kalaycı (Ed.), SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri (4. baskı, s. 403-431). Asil Yayın Dağıtım.
- Köktaş, A.M. (2014). Sağlık Ekonomisi: Kavramlar, Sağlık ve Devlet, 657 Yayınevi, Ankara.
- Özçiftçi, V. (2018). İçsel Pazarlama Uygulamalarının İş Tatminine Etkisi: Hastane Çalışanlarına Yönelik Bir Uygulama. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14 (14), 147-162.
- Tengilimoğlu, D., Işık O. ve Akbolat M. (2018). Sağlık İşletmeleri Yönetimi: Sağlık ve Sağlık Hizmetlerinin Özellikleri, Sınıflandırılması ve Fonksiyonları, 9 Baskı, Nobel Yayınları, Ankara.
- Varey, R. J. (1995). Internal Marketing: A Review and Some İnterdisciplinary Research Challenges. International Journal of Service Industry Management, 6(1), 40-63.

ÜÇ BOYUT GÖRÜNÜMLÜ ÇALIŞMALARDA (HEYKEL, SERAMİK, READY MADE vb.) YAPI BOZUMLARIYLA GLİTCH'İ UYGULAMAK

Doç. Dr. DERYA UZUN AYDIN

Batman Üniversitesi,

derya.uzunaydin@batman.edu.tr

ORCID:0000-0001-8063-2144

ÖZET

Sanatın yaratım süreçlerinde, oluşan yıkımlar–bozulmalar sonucu rekonstrüktive edilerek ortaya çıkmış olan glitch, aktarımlarında anlaşır olmayı beklemekten uzaktır. Zaten asıl amaç, teknolojinin getirisi olarak ortaya çıkan hataları estetik kaygı olmadan yorumlamaktır. Sistemsel bir akış içerisinde ortaya çıkan kırılmalar, bozulmalar olarak kabul gören glitch kavramı, bazen raslantısal olarak ortaya çıkar. Ancak, çoğunlukla bilinçli olarak meydana getirilen ürünleri içerir. Bu tutum farklı sanatsal formları karşımıza çıkartırken, ilginç görünümlü yaratılar bu sanatı özel kılar. Bu aksaklık sanatı, görsel ifadeyi sunarken spontane olmayı tercih edebilmektedir. Farklı formlardaki üç boyutlu çalışmaların kimi zaman sanatsal ve estetik kaygısından ziyade, teknik anlamıyla görülen hasarı veya hatayı ön plana koymak zaten bu üslubun ana özellikleri içerisinde yer almaktadır. Bu çalışma, yeni medya sanatlarının içerisinde de yer alan glitch örneklerinden, literatür taramaları sonucu elde edilmiş üç boyut halinde gözlenen başta heykel, seramik veya enstalasyon kavramlarında da yer bulan hazır nesnelerin (ready made) üzerlerinde denenmiş örnekleri ön plana çıkarmayı hedeflemektedir. Ready made'ler çoğunluk heykel kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Çalışma ile glitch uygulamalarında yer alan sanatçıların eser örneklerine yer verilmiş, burada heykelimsi formları ön plana çıkarmak asıl ana temelimizi oluşturmuştur. Tarihsel izleri ile örnekler, sanatçı Marcel Duchamp'a kadar indirgenmiş ve özellikle günümüz çağdaş dünyasındaki sanatçılara kadar çalışma titizlikle gözden geçirilmiştir. Görülmüştür ki günümüz dünyasının teknolojik ve bilimsel uygulamaları bu konudan bağımsız olmamakta ve glitch sanatı da dijital dünyanın bir üslubu olarak değer kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Heykel, Seramik, Ready Made, Glitch, Teknoloji.

1. GİRİŞ

Hatalar, kazalar, bozulmalar ve gürültü ile ilişkilendirilen bir kavram olan glitch, estetik anlatıma bürünerek de glitch sanatını oluşturur. Kısaca, hatalar sonucu bilinçsiz veya bilinçli olarak yapı formlarının bozulması ve yeniden yapılandırılmalar sanatın özünü dile getirmektedir (Kalender ve Alp, 2023:143-184; Göç ve Erişti, 2019: 113-128).

Evrimin dahi genetik boyutuyla hatalarla karşılaşarak kendini bulduğu dünyamızda, bu türden bir sanat üslubu, teknolojik yenileşmenin getirisi olarak yeni medya sanatları içerisindeki yerini almıştır (Demircan, 2023: 43-56). Glitch çoğu kişiye göre ilk kez 1962’de ABD’lerinin uzayla ilgili çalışmalarında yaşanan teknik bir sorunla gündeme gelmiştir. Çıkan elektrik arızası, ki voltajın yükselmesi söz konusu olmuştur, bu terime isim olarak verildiği an olmuştur. Adına 2002’de sempozyum da düzenlenen bu üslup, ilk etapta bilgisayar teknolojilerinde yaşanan kaymalar, arızalar veya düzensizliklerin karşılığı olarak sistemsiz bozulmaları ifade etmiştir. Glitch kavramının 1980’li yıllarda hackerlar tarafından kullanıldığına da tanıklık edilmiştir. Özellikle müzik alanında yaşanan kimi kesintiler tekrar veya biplemler izleyiciyi çekmiş ve müzikte glitch uygulamaları devam etmiştir (Kalender ve Alp, 2023:143-184; Göç ve Erişti, 2019: 113-128). 1832 yılında Plateau *Fenakitiskop*’u, Stampfer *Stroboskop*’u ve 1834 yılında Horner *Zoetrope*’u ile sinematografiyi başlatmışlar ancak bu aşamalarda kimi erken görüntüler hatalar vererek istenmeyen bir takım görselleri oluşturmuştur. Sanatsal üsluplarda günümüzden biraz daha geriye gidildiğinde, çok değil Ekspresyonist, Kübist, Fütürist veya enstalasyonla uğraşan sanatçılarda glitch uygulaması bilinçli veya bilinçsiz bu üsluba katkıda bulunmuşlardır (Demircan, 2023: 43-56). Şu gerçek unutulmamalıdır ki, bu sanat üslubu her daim rastlantısal olmamıştır. Çoğu sanatçı, görüntünün yarattığı farklı biçimlendirmeleri yeni üretim aracı olarak sanata sunmaları ile önem kazanmıştır (Kanat, 2018: 28-35) .

Bu üslup çeşitli sınıflandırmalara ayrılmış, kiminde sanatsal aktarımlar göz önüne alınmış, kimindeyse tekniksel boyutlarda değerlendirilerek hata veya kusurları olan, planı bozan anlamının gerçek kullanımıyla dikkat çekmiştir. Bu sınıflandırmalar en iyi araştırmacı Moradi tarafından yapılmış ,anlatım biçimleri var olan estetik anlayışları tamamen değişime uğratmıştır. Bilinenin ötesinde bir estetik olgusu bizleri beklemektedir (Göç ve Erişti, 2019: 113-128).

Akademisyen Moradi’ye göre ayrışma iki çeşittir; saf ve bilinçli glitch. İlki görsel hataların sonucu oluşmakta, diğeri ise sanatçıların özellikle dijital hataları bilinçlice yeniden yapılandırmaları sonucu meydana getirilmektedir. Bu anlamda da, oluşan hatalar hata değil, yeni estetik oluşumlardır. Bir çeşit “hata estetiği” oluşturmak maksadı gayet açıktır. Mükemmel olana karşı olmak ana temeli oluşturmaktadır (Demircan, 2023: 43-56). İman Moradi’nin glitch sınıflandırmasında; Glitche uygun, Tesadüfen , Kazara, Bulunmuş, Bilerek, Gerçek, Tasarlanmış, Planlanmış ve Yapay ifadeler yer almaktadır (Kanışkan, 2020: 1755-1762).

2. GÜNÜMÜZ SANATINDA GLİTCH VE ÜÇ BOYUTLU UYGULAMALAR

Günümüz çağı glitch uygulamalarına geçmeden, daha önce yapılan ve bilinen çalışmalarla glitch sanatından örnekler verelim. Bu doğrultuda Dadaistlerin bakış açılarıyla glitch'in uyuştğu gözlemlenebilmektedir. Dadaizmde özellikle proletaryanın adeta köle gibi çalıştırılması, modern dünyanın capitalist düzenine karşı yaklaşımını ve bu düzeni red edişini hatırlayalım. Dadaistler bu yoldaki düzeni sanatsal çalışmalarında özellikle fotomontajlarıyla veya kolajlarıyla ifade etmişlerdir. Dadaizm genelde anti sanatıyla, hepimizin bildiği bir karşı sanat üslubudur. Gürültüler, sesli müzik görüşleri bu sanatın doğasında var olan bir glitch'i bizlere sunmaktadır. Gürültü ve sesler onlarda da anti estetiksel bir yaklaşımla sanata yansımaktadır. Fotoğrafta da bulanıklık, yakmalar ya da aşırı pozlamalar diğer benzer uygulamalar olarak karşımıza çıkar. Özellikle Marcel Duchamp hazır nesneleri yani ready made 'leri ile sanata damgasını vuran en önemli sanatçıların başında gelmiştir. Ready made ürünler, bilinçli olarak herhangi bir uygulama gerektirmeyen, çoğunluk sonrasında çöpe atılan, düşünsel ve eylemsel uygulamaların seyirciyle buluşma halidir. Çoğu kişi de, glitch sanatı öncüsü olarak onu öncü kabul etmiştir (Demircan, 2023: 43-56). Hazır nesneler ile yaptığı uygulamalar, aslında bir üç boyutlu eserin sanat eseri olarak değer kazandığının göstergesi olurken, sanat kavramı da kırılmalar yaşamış, bu yaratıları hem ilginç bulmuş hem de kabullenmiştir. Bir şekilde bilinen estetik olgular yıkılıyor, yepyeni bir anlayışla yeni sanat eserleri ortaya çıkıyordu (Kanişkan, 2020: 1755-1762).

Sanatçı Duchamp tarafından meydana getirilen Büyük Cam (Bekarları Tarafından Çırılçıplak Soyulan Gelin) adlı yapıt, arasına yerleştirilen hava geçirmez nesnelerle oluşan iki saydam camdan oluşmaktadır. Yapıtın tamamlanmadığı söylenenler arasındadır. 1900'lerin ilk yarısında yapılan eserin, 1926 yılında bir müzeye taşınırken camının kırıldığı ve hatanın onarılmadan sergilendiği ve sanatçının bunu bilinçli olarak onarmadığı bilinmektedir "Kol Kırılması Olasılığına Karşı" eseri de, bilinçli olarak insanın teknik başarı karşısında yetersiz olabileceğini gösteren bir kar küreğinden meydana gelmektedir (Demircan, 2023: 43-56; Karataş, 2024: 46) (**Görsel 1 ve 2**).

Görsel 1. Marcel Duchamp, The Bride Stripped Bare by Her Bachelors-The Large Glass, 1915-1923 (Demircan, 2023:43-56; Karataş, 2024:46)

Görsel 2. Marcel Duchamp, In Advance of the Broken Arm, 1915 (Demircan, 2023: 43-56).

Makine dünyası, hız ve teknolojinin peşinden ilerleyen Fütüristler de, eski değerlere karşı ve endüstriye açık bir akım olarak tarihteki yerini almıştır. Sanayi toplumunda yaşanan hız, getirdiği kırılmalar modern yaşamın parçalanmış ve arada sıkışıp kalmış insanlarına göndermeler bu akımın özellikleri arasında yer alır. Bu tutum sanatçılar tarafından eserlere aktarılır (Demircan, 2023: 43-56).

Umberto Boccioni ve eseri “Uzayda Sürekliliğin Eşsiz Formu” (Forme uniche della continuità nello spazio-1913) çeşitli perspektiflerle ve zaman problemini anlatan bir heykel çalışması olarak dikkatleri çeker (Demircan, 2023: 43-56) (**Görsel 3**).

Görsel 3. Forme uniche della continuità nello spazio, 1913

(Demircan, 2023: 43-56).

Özellikle soyut dışavurumcu çalışmaları ile tanınan Neodadaist John Chamberlain, makinemsi heykelleri ile ün kazanmış bir sanatçıdır. Dikkat çeken çalışmalarında yenilenen boyaları ve imhaya hazır araba parçaları kullandığı görülmektedir (Demircan, 2023: 43-56; Karataş, 2024:52) (**Görsel 4**).

Görsel 4. John Chamberlain, Homer, 1960 (Demircan, 2023: 43-56; Karataş, 2024:52;
<https://www.phillips.com/detail/john-chamberlain/UK010121/29>)

Chamberlain, yaptığı heykelleri için doğru direnci sunan malzemeyi bulmanın öneminden bahsederken, araba metallerinin bunun için ideal olduğunu savunur (<https://www.phillips.com/detail/john-chamberlain/UK010121/29>). Çok sayıda metal levha ile insan boyuna yükselen Şakacı ismiyle de tanınan “Gris Gris Gumbo Ya Ya”, John Chamberlain'in buruşuk metal heykellerinden oluşan, çıkıntılı yüzeyi, yayılan, dalgalanan ve farklı yönlerde hareket eden bir heykel çalışmasıdır. Atılmış araba parçalarından ortaya çıkan şekilsiz bir yaratık...Canlı bir varlığa benzeyen, dönüşen bir heykel... Sanatçı çalışmada, Gris-Gris'in 1968'de yayınladığı ve ABD'deki toplumsal kurtuluşun zirvesindeyken bir uyuşturucu satıcısına müzikal bir ilahi olarak hizmet eden aynı adlı şarkıya gönderme yapmaktadır. New Orleans ritmini, blues ve psikedelik rock esintilerini bünyesinde barındıran eser, benzer şekilde stilleri ve türleri melezleyen heykelsi karşılığı yansıtırken; özellikle Soyut Ekspresyonizm, Neo-Dada esintileriyle harmanlanmıştır (<https://www.phillips.com/detail/john-chamberlain/UK010121/29>) (**Görsel 5**).

Görsel 5. John Chamberlain, Gris Gris Gumbo Ya Ya, 168x185.4x155cm
<https://www.phillips.com/detail/john-chamberlain/UK010121/29>

“Gagosian'daki muhafızlar” ise uzun ve heybetli olmalarıyla dikkat çekerler. Adeta Matrix filminden fırlamış gibidirler. Bir galeri alanı olarak Gagosian, Chamberlain'in heykelleri gibi çok büyük heykellere ev sahipliği yapabilecek kapasitededir. Sanatçının, ezilmiş otomobil parçalarından canlı renkler içeren ve 3 boyutlu Soyut Ekspresyonizm hissi uyandıran bu heykelleri bilinen en önemli eserleri arasındadır ve bunlarda uygulanan montaj sanatı takdire şayandır (<https://momardi.com/blog/the-gagosian-guards-john-chamberlains-sculpture/>) (Görsel 6 ve 7).

Görsel 6. John Chamberlain, Gagosian'daki muhafızlar <https://momardi.com/blog/the-gagosian-guards-john-chamberlains-sculpture/>

Görsel 7. John Chamberlain, Gagosian'daki muhafızlar
<https://www.youtube.com/watch?v=eueukekMA3k>

Sanatçı Nam June Paik, glitch uygulamasını bir TV ekranı üzerinde denemiştir. Televizyon görüntüsüne bilinçli müdahale edebilmek adına bir mıknatıs kullanmıştır. Böylelikle görüntüler, deformasyona uğramış, çizgiler ve renkler dağılmış ortaya soyut desenler veren yeni bir TV görüntüsü çıkmıştır (Kanat, 2018: 28-35) (**Görsel 8**).

Görsel 8. Nam June Paik, Magnet TV, 98-62 cm, 1965 (Karataş, 2024: 53).

Luke Jerram, “Maya” isimli çalışmasında uyguladığı glitch ile oldukça ilgi çeker. Bu çalışmasında kızından etkilenerek onu çalışmasına dahil eden sanatçı, dijital ve teknoloji çağının esir aldığı çocuklara göndermede bulunmaktadır. Kendi kızı adeta dijital dünya içerisine hapsedilmiş ve sanal bir gerçeklik şeklinde düşük çözünürlükteki bir heykele dönüşmüş olarak Bristol Temple Meads istasyonunda izleyenleri selamlamaktadır. Çalışma optik sanatın bir yansıması olarak da kabul edilebilir. Sanatçının bu eseri yapmasında ayrıca renk körü olmasının etkisi de olmuştur. Algıda seçicilik onun için önemlidir. “Maya” istasyonda üç boyut halinde piksellerden oluşan karelerle meydana gelmiştir. Bu durumu fark etmek için, esere yakından bakmak gerekecektir. Seyirci ona yaklaştıkça küplerden oluşan dağınık bir görüntüyle karşılaşır. Sanatçı bu çalışmayı yapmasındaki amacını dile getirirken, kızı Maya’nın küçük yaştan itibaren telefona meraklı olmasının ve aynı şekilde günümüz dünyasının teknolojiye bağımlı çocukların durumuna olan üzüntüsünü dile getirmektedir (<https://www.lukejerram.com/maya/>; Kanat, 2018: 28-35) (**Görsel 9**).

Görsel 9. Luke Jeram , Maya (Eldin, 2019: 363-371).

Sanatçı Luke Jerram, eserlerinde mesaj vermeyi seven birisidir. Meydana getirdiği diğer çalışması “Inhale-Nefes Almak” isimli soyut görünümlü bir heykel yığını da bu bağlamda önemlidir. Neredeyse 3 metreye yaklaşan bu metal yığınlar bir sağlık kuruluşu tarafından

sipariş edilmiştir. Burada da özellikle arabaların yarattığı dizel motorlardan kaynaklanan çevre kirliliği sorgulanmaktadır. Çalışmada, ilham kaynağı olarak arkadaşının bu sebeplerden astım olan kızını örnek almıştır (<https://www.lukejerram.com/inhale-2/>) (**Görsel 10**).

Görsel 10. Luke Jeram, Inhale (<https://www.lukejerram.com/inhale-2/>)

Glitch sanatının uygulama bulduğu bir önemli alan da seramik eserlerdir. Üretim aşamasında yaşanan aksaklıklar ve yapının bozulması aynen aktarılmakta, seyircinin bu doğrultuda algılama ve düşüncelerinde de yeniden düşünme, bilinen gerçeklerin yeniden sorgulanması amaç edinilmiştir. Bu alanın önemli bir temsilcisi Chad Wys olmaktadır. Sanatçı dijital teknolojinin nimetlerinden de faydalanmakta, yapıtlarını üstüste çakıştırarak yeni ve bozulmuş görünümeler elde etmektedir. Bu görünümeler adeta erimekte akıp gitmektedir. Tıpkı içerisinde yaşadığımız zaman gibi her şey eriyip gitmektedir (Kanişkan, 2020: 1755-1762) (**Görsel 11-16**).

Görsel 11. Chad Wys, Fragile Geisha, Marker on Found Ceramic, 2013, 12" x 4" x 3.5"
(Kanişkan, 2020: 1755-1762).

Görsel 12. Chad Wys, Ode 7 (kaside), c-print, 30" X 26.7" (Kanışkan, 2020:1755-1762)

Görsel 13. Chad Wys, Ode 2, 2013, 30" x 24" (Kanışkan, 2020:1755-1762)

Görsel 14. Chad Wys, Ode 2, 2013, 30" x 24" (Kanışkan, 2020:1755-1762)

Görsel 15. Chad Wys, PICDIT (<https://www.designspiration.com/save/55722046442/>)

Görsel 16. Chad Wys, Glitch ceramics (<https://inspirationlab.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/10/wys7.jpg>)

Sanatçı Matthew Plummer-Fernandez, glitch'lerini çeşitli eşyalar üzerinde gerçekleştirmeyi seven bir sanatçıdır. Bunlar içerisinde vazolar, çaydanlıklar, kase vb. yer alır. Kendisi bu eşyaları tarayıp, yazılım kullanarak görüntülerini bozar ve sonrasında bu eşyaları renkli reçinelerde 3D olarak yeniden tasarlar. Bunların kimisini ilkel dönem formlarına benzettiğini ifade eden sanatçı, böylelikle yeni nesneler oluşturmaktadır (Eldin, 2019:363-371) (**Görsel 17-21**).

Görsel 17. M.Plummer-Fernandez, Dijital İlkeller/Yerliler (Eldin, 2019:363-371)

Görsel 18. M.Plummer-Fernandez, Sound / Chair, 2007 (<https://www.plummerfernandez.com/>)

Görsel 19. M. Plummer-Fernandez, Glitch Reality 1

<https://www.flickr.com/photos/plummerfernandez/5669728660/>

Görsel 20. M. Plummer-Fernandez, Venus of Goggle

<https://www.itsnicethat.com/articles/art-matthew-plummer-fernandez>

Görsel 21. M. Plummer-Fernandez, We Meet Heads on (<https://www.plummerfernandez.com/>)

Sanatçının NOME'daki “Hard Copy” isimli sergisinde dönemin ünlü çizgi film karakterlerini çarpıtma, bilinçli hatalarla yeniden oluşturmalar dikkat çeker. Ürettiği 3D baskılar arasında Sünger Bob, Simpsonlar, Goku ve Mickey Mouse’u görmek mümkündür. Sanatçı bunları heykelleri olarak tanımlamıştır (<https://www.berlinartlink.com/2015/11/17/interview-glitch-and-kitsch-with-matthew-plummer-fernandez/>) (Görsel 22-27).

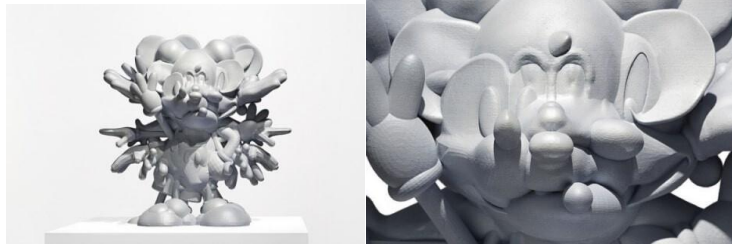

Görsel 22. M. Plummer-Fernandez, Gogogogoku, 2015

Görsel 23. M. Plummer-Fernandez, Hard Copy, 2015

<https://www.berlinartlink.com/2015/11/17/interview-glitch-and-kitsch-with-matthew-plummer-fernandez/>

Görsel 24. M. Plummer-Fernandez, Every Mickey, 2015, 50 x 24 x 50 cm
<https://www.berlinartlink.com/2015/11/17/interview-glitch-and-kitsch-with-matthew-plummer-fernandez/>

Görsel 25. M. Plummer-Fernandez: Merge Simpson, 2015, 41 x 22 x 55 cm
<https://www.berlinartlink.com/2015/11/17/interview-glitch-and-kitsch-with-matthew-plummer-fernandez/>

Görsel 26. M. Plummer-Fernandez: Merge Simpson, 2015, 41 x 22 x 55 cm
<https://www.berlinartlink.com/2015/11/17/interview-glitch-and-kitsch-with-matthew-plummer-fernandez/>

Görsel 27. M. Plummer-Fernandez: SpongeBool, (sünger topları) 2015, 47 x 13 x 40 cm
<https://www.berlinartlink.com/2015/11/17/interview-glitch-and-kitsch-with-matthew-plummer-fernandez/>

Glitch sanatçılarından Ferruccio Laviani'nin tasarımları, genellikle mobilyalar ve iç mekan ürünleri olarak bilinmektedir. Bu bağlamda mobilyaları esnetip bükerek, kalitesi düşük görüntüler yaratmaya çalışır. Çalışmalarını özellikle Neo Rönesans olarak tanımlayan sanatçı, orataya çıkan eserlerini ilginç ve komik bulmaktadır (Eldin, 2019:363-371) (**Görsel 28**).

Görsel 28. Ferruccio Laviani, Glitch furniture (Eldin, 2019:363-371).

'Bozulmuş/Çarpıtılmış zombiler' olarak adlandırılan, insan benzeri formlardaki heykelsimsi görünüşleri ile yönetmen Douglas Mackinnon da ilginç çalışmasıyla dikkat çekmektedir (Eldin, 2019:363-371) (**Görsel 29**).

Görsel 29. Douglas Mackinnon, Distortion zombies (Çarpıtılmış zombie)

(Eldin, 2019:363-371).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Farklı formlardaki üç boyutlu çalışmaların kimi zaman sanatsal ve estetik kaygısından ziyade, teknik anlamıyla görülen hasarı veya hatayı ön plana koymayı hedeflenen bir üslup olarak karşımıza çıkan glitch, literatür taramaları sonucu elde edilmiş üç boyut halinde gözlenen başta heykel, seramik veya enstalasyon kavramlarında da yer bulan hazır nesnelerin (ready made) üzerlerinde denenmiş örnekleri ile çalışmamızı oluşturmuştur. Çalışma ile glitch uygulamalarında yer alan sanatçıların eser örneklerine yer verilmiş, burada heykelimsi formları ön plana çıkarmak asıl ana temelimizi oluşturmuştur.

Glitch çoğu kişiye göre ilk kez 1962’de ABD’lerinin uzayla ilgili çalışmalarında yaşanan teknik bir sorunla gündeme gelmiştir. Glitch kavramının 1980’li yıllarda hackerlar tarafından kullanıldığı da söylenmektedir. Özellikle müzik alanında bu tutum değer kazanmıştır. Sinematografide de kullanılmış olan üslup, Ekspresyonist, Kübist, Fütürist veya enstalasyonla uğraşan sanatçı eserlerinde de yer almıştır. Bu üslup çeşitli sınıflandırmalara ayrılmış, kiminde sanatsal aktarımlar göz önüne alınmış, kimindeyse tekniksel boyutlarda değerlendirilmiştir. Akademisyen Moradi’ye göre glitch, saf ve bilinçli olarak ikiye ayrılmıştır.

Dadaistlerin bakış açılarıyla glitch’in uyduğu söylenenler arasındadır. Dadaizmde özellikle proletarya önemli olup, kapitalizme karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla bu üslup sanatlarına, gürültüler, sesli müzik gibi detaylarla yansımaktadır. Özellikle Marcel Duchamp ready made’leri ile sanata damgasını vuran en önemli sanatçıların başında gelmektedir. Sanayi toplumunda yaşanan hız, getirdiği kırılmalar modern yaşamın parçalanmış ve arada sıkışıp kalmış insanlarına göndermeler ise Fütürist sanatçılar tarafından dile getirilmiştir. Özellikle soyut dışavurumcu çalışmaları ile tanınan Neodadaist John Chamberlain, makinemsi heykelleri ile glitch uygulamalarında önemli bir sanatçıdır. Sanatçı Nam June Paik, glitch uygulamasını bir TV ekranı üzerinde gerçekleştirmiştir.

Luke Jerram, başta “Maya” isimli çalışması ile dikkat çekmiş kızı adeta dijital dünya içerisine hapsolmuş ve sanal bir gerçeklik şeklinde düşük çözünürlükteki bir heykele dönüşmüş olarak seyircilerle açık alanda buluşmuştur. Amacı, günümüz dünyasının internete hapsolmuş çocukların gördüğü zararı anlatmaktır.

Seramik eserlerde glitch denilince akla hemen sanatçı Chad Wys gelir. Onun çalışmalarında tıpkı içerisinde yaşadığımız zaman gibi her şey eriyip gitmektedir. Sanatçı Matthew Plummer-Fernandez, glitch’lerini çeşitli eşyalar üzerinde gerçekleştirmeyi seven bir sanatçıdır. Bunlar içerisinde vazolar, çaydanlıklar, kase vb. yer almaktadır. Sanatçının NOME’daki “Hard Copy” isimli sergisinde dönemin ünlü çizgi film karakterlerini çarpıtma, bilinçli hatalarla yeniden oluşturmalar dikkat çeker.

Glitch sanatçılarından Ferruccio Laviani’nin tasarımları, genellikle mobilyalar ve iç mekan ürünleri olarak bilinmektedir. ‘Bozulmuş/Çarpıtılmış zombiler’ olarak adlandırılan, insan benzeri formlardaki heykelimsi görünimleri ile yönetmen Douglas Mackinnon da ilginç çalışmasıyla dikkat çekmektedir.

Farklı formlardaki üç boyutlu çalışmaların glitch uygulamalarından oluşan çalışmamız, bahsi geçtiği üzere diğer alanlardan farklı olarak ana tema olan “heykelimsi formlar”ı içermiştir. Glitch de, yeni medya sanatlarının bir dalı olarak teknolojik ve bilimsel ve özellikle de günümüz dijital çağın getirisi olan bir sanat üslubu olarak gün geçtikçe değerini arttırır.

KAYNAKÇA

Demircan, Ö., 21. Yüzyılda Karşı Sanat Olarak Glitch. Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 30, s. 43-56, Yaz 2023.

Eldin, O.S., The Aesthetics of Imperfection Glitch Art in Three-dimension Forms As a Creative Design Tool, International Design Journal, 9(3), 363-37, July 2019.

Göç, S. ve Erişti, S. D. B., Yeni Medya Sanatı Olarak 'Glitch' İletİ Sürecinin Sorgulanması, Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 22, s.113-128, Yaz 2019.

Kalender, E. ve Alp, S., Yeni Medya Sanatı'nın Türkiye'deki Gelişimi, Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler-I, s.143-184, Özgür Yayınları/Antep, 22 Ekim 2023, ISBN: 978-975-447-788-7.

Kanat, S., Glitch Sanatı, İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 4(2), s.28-35, 2018.

Kanışkan, E., Hatadan Doğan Glitch Sanatı ve Çağdaş Seramik Sanatında Bir Uygulayıcı Chad Wys, Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7(55), s. 1755-1762, 2020.

Karataş, N., *Çağdaş Sanat Ekseninde Yapıbozumcu Bir Dil Olarak Glitch Art*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Ana Bilim Dalı, Sivas 2024.

Web Adresleri:

<https://momardi.com/blog/the-gagosian-guards-john-chamberlains-sculpture/>(Erişim Tarihi:17.06.2025).

<https://www.youtube.com/watch?v=eueukekMA3k>(Erişim Tarihi:17.06.2025).

<https://www.lukejerram.com/maya/>(Erişim Tarihi:17.06.2025).

<https://www.lukejerram.com/inhale-2/> (Erişim Tarihi:17.06.2025).

<https://www.designspiration.com/save/55722046442/> (Erişim Tarihi:17.06.2025).

<https://inspirationlab.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/10/wys7.jpg>(Erişim Tarihi:17.06.2025).

<https://www.flickr.com/photos/plummerfernandez/5669728660/>(Erişim Tarihi:17.06.2025).

<https://www.itsnicethat.com/articles/art-matthew-plummer-fernandez>(Erişim Tarihi:17.06.2025).

<https://www.plummerfernandez.com/>(Erişim Tarihi:17.06.2025).

<https://www.berlinartlink.com/2015/11/17/interview-glitch-and-kitsch-with-matthew-plummer-fernandez/> (Erişim Tarihi:17.06.2025).

TRT TABİİ PLATFORMUNDA YAYINLANAN “MEVLÂNA CELALEDDİN-İ RUM'İ DİZİSİNDE GEÇEN TARİHİ ŞAHSİYETLER¹

Nagihan AYDOĞAN

Bartın Üniversitesi

Aydogannagihan3@gmail.com- <https://orcid.org/0000-0003-0939-6235>

Dr. Öğr. Üyesi Tunay KARAKÖK

Bartın Üniversitesi

tkarakok@bartin.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0003-4028-2148>

ÖZET

Mevlâna Celaleddin-i Rumi (1207-1273), Türk edebiyatının en önemli şair ve düşünürlerinden biridir. Aslen Belh (bugünkü Afganistan) doğumlu olan Mevlâna, genç yaşta ailesiyle birlikte Anadolu'ya göç etmiş ve Konya'da yaşamıştır. Tasavvuf düşüncesinin önemli temsilcilerinden biri olarak, derin bir manevi anlayış ve sevgi temalarını eserlerinde işlemiştir. En ünlü eseri "Mesnevi", Farsça yazılmış bir şiir kitabıdır ve tasavvufi öğretileri, hikayeleri ve dersleri içermektedir. Bunun yanı sıra "Divan-ı Kebir" adlı eseri de önemli bir tasavvufi şiir koleksiyonudur. Mevlâna, aynı zamanda "Şems-i Tebrizi" ile olan dostluğu ile tanınır; bu dostluk, onun düşüncelerini ve şiirlerini derinleştiren bir etki yaratmıştır.

Mevlâna'nın felsefesi, aşk, hoşgörü, insan sevgisi ve Allah'a olan derin bağlılık temalarını ön plana çıkarır. "Gel, ne olursan ol, yine gel" sözü, onun kapsayıcı ve sevgi dolu yaklaşımını simgeler. Mevlâna, 17 Aralık 1273'te vefat etmiştir ve her yıl bu tarihte, Konya'da anma törenleri düzenlenmektedir. Onun öğretileri hem İslam dünyasında hem de uluslararası alanda büyük bir ilgi görmeye devam etmektedir.

Bu çalışma, TRT Tabii Platformunda yayınlanmakta olan "Mevlâna Celaleddin-i Rumi" dizisinin ilk 20 bölümünde (ilk 2 sezon, dizi toplam 3 sezon 30 bölüm olarak planlanmış olup halihazırda sadece 20 bölümlük 2 sezonu yayınlanmıştır) yer alan tarihi şahsiyetler, mekanlar

¹ “TRT TABİİ Platformunda Yayınlanan “Mevlâna Celaleddin-i Rum'i Dizisinde Geçen Tarihi Şahsiyetler” başlıklı bu çalışma TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) tarafından yürütülen “2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı” 2024/1 dönemi kapsamında 1919B012402605 proje no ile desteklenen projeden üretilmiştir.

ve olayların tespitini, tahlilini ve değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Mevlâna Celaleddin-i Rumi, sadece Türk edebiyatının değil, dünya kültürünün de önemli bir figürü olarak öne çıkmaktadır. Proje, Mevlâna'nın yaşamı, düşünceleri ve etrafındaki tarihi olaylar ile kişilerin derinlemesine incelenmesini sağlayarak hem dizinin tarihsel bağlamını güçlendirecek hem de izleyicilere zengin bir bilgi sunmayı hedeflemektedir. Devamında ise Bu çalışma, TRT'nin yapımında kullanacağı tarihsel kaynakları zenginleştirecek ve izleyicilere Mevlâna'nın dünyasını daha iyi anlama fırsatı sunacaktır. Aynı zamanda, Mevlâna'nın evrensel değerlerinin vurgulanması, toplumda barış, hoşgörü ve sevgi anlayışının yaygınlaşmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: TRT, TABİİ, Dizi, Mevlâna Celaleddin-i Rumi, Kişi, Olay, Mekân

HISTORICAL FIGURES DEPICTED IN "MEWLÂNA JALALEDDIN-I RUMI" SERIES ON TRT TABİİ PLATFORM

ABSTRACT

Mevlâna Jalaluddin Rumi (1207–1273) is one of the most important poets and thinkers in Turkish literature. Originally from Balkh (present-day Afghanistan), Mevlâna migrated to Anatolia with his family at a young age and settled in Konya. As a leading figure of Sufi thought, he explored profound spiritual themes of love and divine understanding in his works. His most famous work, the "Masnavi", is a collection of poems written in Persian, containing Sufi teachings, parables, and lessons. Another significant work, the "Divan-e Kabir", is a major compilation of Sufi poetry. Mevlâna is also renowned for his friendship with Shams-i Tabrizi, a relationship that deeply influenced his philosophy and poetry. Mevlâna's philosophy emphasizes love, tolerance, human compassion, and devotion to God. His famous saying, "Come, come, whoever you are", reflects his inclusive and loving approach. He passed away on December 17, 1273, and annual commemorations are held in Konya on this date. His teachings continue to inspire great interest both in the Islamic world and internationally.

This study aims to identify, analyze, and evaluate the historical figures, locations, and events featured in the first 20 episodes (the first 2 seasons) of the TRT Tabii series "Mevlâna Jalaluddin Rumi" (the series is planned for 3 seasons and 30 episodes in total, but only 20 episodes across 2 seasons have been released so far). Mevlâna Jalaluddin Rumi stands out not only as a key figure in Turkish literature but also as an influential personality in world culture. The project seeks to strengthen the series' historical context by providing an in-depth examination of

Mevlâna's life, philosophy, and the historical events and figures surrounding him, while also offering audiences a wealth of knowledge. This study will enrich the historical sources used in TRT's production and provide viewers with a deeper understanding of Mevlâna's world. Additionally, highlighting Mevlâna's universal values will contribute to promoting peace, tolerance, and love in society.

Key Words: TRT, TABİİ, Serial, Mewlâna Jaleddin-i Rumi, Person, Events, Place

1.GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı ve Hedefi

Bu tezin amacı, TRT tarafından yapımı üstlenilen ve 2023 yılında yayınlanmaya başlanan “Mevlânâ” dizisini tarihsel, kültürel ve düşünsel boyutlarıyla derinlemesine inceleyerek, hem bir tarihî şahsiyetin görsel anlatım yoluyla günümüze nasıl taşındığını hem de tasavvufi düşüncenin dramatik bir yapım içinde nasıl temsil edildiğini ortaya koymaktır. Özellikle Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi evrensel çapta etkili olmuş, dinî, edebî ve felsefî yönleri güçlü bir şahsiyetin; çağdaş bir televizyon dizisinde nasıl konumlandırıldığı, hangi tarihsel kaynaklara başvurularak inşa edildiği ve bu süreçte tarihsel gerçeklik ile dramatik kurgu arasında nasıl bir denge kurulduğu tartışmaya açılacaktır. Tez, dizide yer verilen olayların ve karakterlerin tarihî belgeler ve klasik kaynaklarla ne ölçüde örtüştüğünü analiz etmeyi; Mevlânâ'nın düşünsel derinliğinin, özellikle tasavvufi yaklaşımlarının, aşk, hoşgörü ve insanlık anlayışının nasıl sahnelendiğini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bunun yanında, dizinin hem ulusal hem uluslararası izleyici nezdinde oluşturduğu algı, popüler kültür içindeki yeri ve kültürel mirasın modern anlatı biçimleriyle yeniden üretim süreci de incelenecektir. Bu bağlamda, dizi yalnızca bir tarih anlatısı olarak değil, aynı zamanda kolektif hafızanın, kültürel kimliğin ve manevî değerlerin yeniden yapılandırıldığı bir mecra olarak ele alınacak; anlatı dili, sinematografik tercihler, karakter betimlemeleri ve mekân estetiği gibi unsurlar üzerinden çok yönlü bir analiz yapılacaktır. Sonuç olarak bu çalışma, “Mevlânâ” dizisini hem tarihsel bir anlatı hem de kültürel bir temsil olarak değerlendirerek, görsel medya ile tasavvufî miras arasındaki ilişkinin çözümlemesini yapmayı amaçlamaktadır.

1.2. Çalışmanın Konusu

Rumi isimli dizisinin araştırma sonucunda Türk kültürünü, örf ve âdetini yansıtmaktadır. Bunun en büyük göstergesi halk nezdinde beğeni ile karşılanması bireyler tarafından izleniyor

olmasıdır. Ayrıca kişilik gelişimi için, değerler eğitimi açısından önem arz etmekte olup bu husustaki değerlendirmeler mezkûr dizi hakkındaki araştırma tamamlandığında ortaya konulacaktır. Buradan yola çıkılarak dizinin hem çocuklar için hem de aile için uygun ve izlenebilir olduğu hususu değerlendirilecektir. Bunun nedeni dizi Türk kültürünü ve dini yaşamı yansıtmasıdır. Her yaş kesimine uygundur. Dizide çok fazla eğitici ve öğüt verici anlar vardır.

1.3. Çalışmanın Önemi

Türkiye’de en çok izlenen kanallarından birisi TRT’dir. Bu çalışmada çalışmaya konu olan TRT kanallarından biri olan TRT1 kanalında yayınlanan Rumi isimli dizinin bölümlerinin izlenerek Türk kültürünü, örf ve âdetinin ortaya çıkarılması, dizinin karakterlerinin bireyin kişilik gelişimine etki edecek yönlerinin tespiti, şiddet unsurunun bulunup bulunmadığının araştırılması, oyuncuların dil, sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimine katkısının incelenmesi, öğütler verilmesi, dini figür ve kelimeleri içerip içermemesi; Türk medeniyetine ve İslam dinine uygunluğu açılarından ele alınması amaçlanmıştır.

1.4. Çalışmanın Modeli ve Sınırları

Bu araştırma Tübitak 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Desteği Programı tarafından desteklenmektedir. Bu araştırma literatür taraması ve görsel yayın incelemesine dayalı bir çalışmadır. Bu çalışmada sadece Rumi dizisi ele alınıp incelenmiştir.

2. MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ’NİN HAYATI VE DÜŞÜNCE DÜNYASI

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273), 13. yüzyılda Anadolu’da yaşamış, İslam düşünce tarihinin en önemli mutasavvıf ve şairlerinden biridir. Tasavvuf edebiyatının şaheseri kabul edilen Mesnevî’si ve diğer eserleriyle sadece İslam dünyasında değil, tüm insanlık tarihinde derin izler bırakmış bir şahsiyettir (Schimmel, 1993). Bu çalışmada, Mevlânâ’nın hayatı, fikirleri ve etkileri akademik bir perspektifle ele alınacaktır.

Mevlânâ, 30 Eylül 1207 tarihinde bugünkü Afganistan sınırları içinde yer alan Belh şehrinde dünyaya gelmiştir (Lewis, 2000). Babası Bahâeddin Veled, "Sultânü'l-Ulemâ" (Âlimlerin Sultanı) unvanıyla tanınan önemli bir din âlimi ve mutasavvıftı (Chittick, 2005). Annesi ise Belh emiri Rükneddin’in kızı Mümine Hatun’du (Gölpınarlı, 1983). Moğol istilasının yaklaşması üzerine aile, 1218 yılında Belh’ten ayrılmak zorunda kalmıştır (Schimmel, 1993).

Aile önce Nişabur'a, daha sonra Bağdat'a, ardından Hicaz'a gitmiş, nihayet 1222 yılında Anadolu'ya gelerek Karaman'a (o dönemki adıyla Larende) yerleşmiştir (Lewis, 2000). Bu göç sürecinde Mevlânâ, dönemin önemli âlimlerinden dersler almış ve çeşitli tasavvuf ekolleriyle tanışmıştır (Chittick, 2005). Özellikle Nişabur'da ünlü mutasavvıf Ferîdüddin Attar'la görüşmesi, onun düşünce dünyasının şekillenmesinde etkili olmuştur (Gölpınarlı, 1983).

1228 yılında Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın daveti üzerine aile Konya'ya yerleşmiştir (Schimmel, 1993). Babasının 1231 yılında vefatı üzerine Mevlânâ, onun yerine medresede ders vermeye başlamış ve kısa sürede dönemin önemli din âlimlerinden biri haline gelmiştir (Lewis, 2000). Bu dönemde Seyyid Burhâneddin Tirmizî'nin rehberliğinde tasavvufi eğitimini derinleştirmiştir (Chittick, 2005).

Mevlânâ'nın hayatındaki dönüm noktası, 1244 yılında Şems-i Tebrizî ile karşılaşması olmuştur (Schimmel, 1993). Bu karşılaşma, Mevlânâ'nın hayatında radikal bir değişime yol açmış, onu geleneksel bir din âlimi olmaktan çıkarıp coşkulu bir aşk şairine dönüştürmüştür (Lewis, 2000). Şems'in 1247'de gizemli bir şekilde ortadan kayboluşu (muhtemelen öldürülmesi) Mevlânâ'yı derinden etkilemiş ve bu kaybın acısı onun en önemli eserlerini vermesine vesile olmuştur (Chittick, 2005).

Mevlânâ'nın en önemli eseri, yaklaşık 25.000 beyitten oluşan Mesnevî'dir (Gölpınarlı, 1983). Farsça yazılan bu eser, tasavvufî öğretileri hikâyeler ve mecazlarla anlatır (Schimmel, 1993). Diğer önemli eserleri arasında Dîvân-ı Kebîr (Şems'e duyduğu aşkı anlatan şiirler) ve Fîhi Mâ Fîh (sohbetlerinin derlemesi) sayılabilir (Lewis, 2000). Mevlânâ'nın öğretisinin merkezinde "aşk" kavramı yer alır. Ona göre ilâhî aşk, insanı kemâle erdiren en önemli vasıta (Chittick, 2005).

Mevlânâ, 17 Aralık 1273 tarihinde Konya'da vefat etmiştir (Schimmel, 1993). Ölüm yıldönümü her yıl "Şeb-i Arûs" (Düğün Gecesi) adıyla anılmaktadır (Lewis, 2000). Mevlânâ'nın türbesi, Konya'da müze olarak hizmet veren Mevlânâ Dergâhı'ndadır (Gölpınarlı, 1983). Öğretileri, oğlu Sultan Veled tarafından sistemleştirilerek Mevlevîlik tarikatına dönüştürülmüştür (Chittick, 2005).

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, sadece 13. yüzyıl Anadolu'sunun değil, tüm insanlık tarihinin en önemli düşünür ve şairlerinden biridir (Schimmel, 1993). Evrensel mesajları, farklı din ve kültürlerden insanları etkilemeye devam etmektedir (Lewis, 2000). Özellikle hoşgörü, sevgi ve insan-ı kâmil olma yolundaki öğretileri, günümüz dünyasında daha da önem kazanmıştır

(Chittick, 2005). Mevlânâ'nın eserleri ve fikirleri, insanlığın ortak kültürel mirasının vazgeçilmez bir parçası olarak değerini korumaktadır (Gölpınarlı, 1983).

3. RUMÎ DİZİSİNİN KİŞİ, OLAY, MEKÂN AÇISINDAN İNCELEMESİ

3.1.Rumî Dizisinin Tanıtılması

2023 yapımı "Rumi" dizisi, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin hayatına, derin manevi yolculuğuna ve çağları aşan öğretilerine ışık tutuyor. Dizi 2 sezon 20 bölümden oluşmaktadır. Dizi, sadece bir düşünürün değil, aynı zamanda bir dönemin, bir coğrafyanın ve bir inanç dünyasının portresini çizerken; izleyiciyi 13. yüzyılın Konya'sına, Selçuklu saraylarının ihtişamına ve tasavvufun derin atmosferine götürüyor. Başrolünde Bülent İnal yer alırken, Şems-i Tebrîzî karakteriyle Mehmet Ali Nuroğlu büyüleyici bir oyunculuk sergiliyor. Mevlânâ'nın içsel dönüşüm süreci, Şems ile karşılaşması ve ardından yaşadığı değişim, dramatik kurguyla derinlemesine işleniyor. Tarihi, felsefi ve manevi derinlik arayanlar için kaçırılmaması gereken bir yapım olan "Rumi", aşkın, hoşgörünün ve insan ruhunun sınırlarını zorlayan bir serüven sunuyor.

3.2.Rumi Dizisi Konusu

"Rumi" dizisi, 13. yüzyılda yaşamış büyük düşünür ve mutasavvıf Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin hayatını, içsel dönüşümünü ve insanlığa bıraktığı manevi mirası konu alır. Dizi, Mevlânâ'nın çocukluğundan itibaren yaşadığı zorlukları, ailesiyle birlikte Anadolu'ya göç edişini, dönemin siyasi ve toplumsal çalkantılarını derinlemesine işlerken, en çok da Şems-i Tebrîzî ile karşılaşmasından sonra yaşadığı büyük değişimi merkeze alır. Rumi'nin iç dünyasında başlayan bu dönüşüm, sadece onun değil, çevresindeki insanların da hayatını değiştiren bir sürece dönüşür. Bu süreçte inanç, aşk, dostluk, sabır ve nefisle mücadele gibi temalar ön plana çıkar. Dizi, yalnızca tarihi bir yaşam öyküsünü değil; insan ruhunun derinliklerini, aşkın ve hikmetin peşinde bir ömrü anlatır. Aynı zamanda Selçuklu döneminin kültürel yapısı, dönemin siyaseti, medrese hayatı ve tasavvuf çevreleri de detaylı biçimde ele alınarak izleyiciye tarihi bir yolculuk sunulmaktadır.

4.2. RUMÎ DİZİ KARAKTERLERİ

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (Bülent İnal)

Dizinin ana kahramanı. Büyük mutasavvıf, şair ve filozof. Bilgelik ve aşkın simgesi. İçsel bir yolculuğun ve manevî dönüşümün merkezindedir. Başlangıçta fıkıh ve din bilgisiyle donanmış, ancak Şems'le tanışmasıyla mistik bir aşk ve teslimiyet yolculuğuna çıkar. İnsanlara karşı merhametlidir; zor durumlarda bile sakinliğini korur. Topluluğuna manevî rehberlik eder ve insanların hayatına yön verir. Tüm bölümlerde bulunmaktadır.

Şems-i Tebrîzî (Mehmet Ali Nuroğlu)

Şems-i Tebrîzî (1185-1248), 13. yüzyılın önemli mutasavvıflarından biri olup, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin manevî dönüşümünde kilit rol oynamış bir şahsiyettir (Lewis, 2008). Hayatına dair kesin bilgiler sınırlı olmakla birlikte, menkıbeler ve tarihî kaynaklar onun etkileyici kişiliği hakkında önemli ipuçları sunmaktadır (Schimmel, 2001).

Şems, muhtemelen 1185 yılında Tebriz'de doğmuştur (Chittick, 2005). Genç yaşlarından itibaren tasavvufa yönelen Şems, çeşitli şeyhlerden ders almış ve uzun seyahatler yapmıştır (Küçük, 2012). Kendisini "perende" (uçan) olarak nitelendirmesi, sürekli bir arayış içinde olduğunu göstermektedir (Lewis, 2008). Şems'in eğitimi hakkındaki bilgiler sınırlı olsa da, dönemin önemli mutasavvıflarından Baba Kemal Hocendi'nin müridi olduğu bilinmektedir (Schimmel, 2001).

Şems'in hayatındaki en önemli dönüm noktası, 1244 yılında Konya'ya gelerek Mevlânâ ile tanışmasıdır (Chittick, 2005). Bu karşılaşma, her iki mutasavvıfın hayatında radikal bir değişime yol açmıştır (Küçük, 2012). Tarihî kaynaklar, bu buluşmanın sembolik bir şekilde gerçekleştiğini, Şems'in Mevlânâ'nın öğrencilerinden biri olan Selâhaddin Zerkub'un dükkânında onu beklediğini aktarır (Lewis, 2008). İki mutasavvıf arasında geçen uzun sohbetler, Mevlânâ'nın düşünce dünyasında köklü bir değişime yol açmıştır (Schimmel, 2001).

Şems ile Mevlânâ arasındaki bu derin manevî bağ, Konya'daki diğer âlimler ve Mevlânâ'nın müridleri tarafından hoş karşılanmamıştır (Chittick, 2005). Bu gerilim, Şems'in 1246 yılında ani bir şekilde Konya'dan ayrılmasına yol açmıştır (Küçük, 2012). Mevlânâ'nın ısrarlı davetleri üzerine Şems geri dönmüşse de, bu ikinci buluşma da uzun sürmemiştir (Lewis, 2008). 1248 yılında Şems'in ortadan kaybolması, tarihçiler tarafından muhtemelen öldürülmesi şeklinde yorumlanmaktadır (Schimmel, 2001).

Şems'in öğretileri, Mevlânâ'nın eserlerinde önemli bir yer tutar (Chittick, 2005). Özellikle Dîvân-ı Kebîr'de Şems'e duyulan aşk ve özlem açıkça görülmektedir (Küçük, 2012). Şems'in

Makâlât adlı eseri, onun tasavvufî görüşlerini anlamak açısından önemli bir kaynaktır (Lewis, 2008). Şems, bu eserinde ilâhî aşk, nefsin terbiyesi ve hakikat arayışı gibi konuları ele almıştır (Schimmel, 2001).

Şems-i Tebrîzî'nin ölümüyle ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, Mevlevî kaynaklar onun şehit edildiğini iddia etmektedir (Chittick, 2005). Bugün Konya'da Şems Türbesi olarak bilinen yapı, onun anısına inşa edilmiştir (Küçük, 2012). Şems'in Mevlânâ üzerindeki etkisi o kadar derindir ki, Mevlânâ şiirlerinde mahlas olarak çoğunlukla Şems adını kullanmıştır (Lewis, 2008).

Dizide ise anlaşılması zor, doğaüstü bir havası olan, sıra dışı düşüncelere sahip biridir. Sosyal normları yıkan, meydan okuyan ve insanları sorgulamaya zorlayan bir karakter. Kendi iç dünyasında derin yalnızlık yaşar, ama bu durum onun gücünü artırır. Rûmî'nin hayatında katalizör görevi görür; onun içsel uyanışını tetikler. 1. Sezon 9. Bölümden sonra yer alır.

Sultan Veled (Ushan Çakır)

Bahâeddin Muhammed Veled (1226-1312), daha çok Sultan Veled adıyla tanınan, Mevlevîlik tarikatının kurumsallaşmasında kilit rol oynayan önemli bir mutasavvıftır (Lewis, 2003). Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin büyük oğlu olarak Konya'da doğan Sultan Veled, babasının öğretilerini sistemleştirerek Mevlevîliğin temellerini atmıştır (Gölpınarlı, 1976). Eğitimini babası ve Şems-i Tebrîzî'nin yanında alan Sultan Veled, İbtidânâme, Rebâbnâme ve İntihânâme gibi eserlerinde Mevlevî öğretilerini detaylandırmıştır (Schimmel, 1978). Özellikle 1291'de Konya'da inşa ettirdiği ilk Mevlevîhane ile tarikatın kurumsal yapısını oluşturmuştur (Chittick, 2004). Sultan Veled'in vefatından sonra Mevlevîlik, Anadolu ve ötesine yayılarak İslam kültür tarihinde önemli bir yer edinmiştir (Lewis, 2003).

Dizide babasının izinden gitmeye çalışan hem akılcı hem de duygusal bir karakter Babasının manevî yolculuğuna ve Şems'le ilişkisine karşı karmaşık duygular taşır. Ailede ve toplumda önemli bir figür olmaya adaydır. Dizinin önemli yan karakterlerinden biri olarak 20 bölüm ve üzeri görünür.

Kerra Hatun (Ahu Türkpençe)

tarihinde önemli bir rol oynamıştır (Gölpınarlı, 1983). Konya'da yaşayan ve dönemin saygın ailelerinden birine mensup olduğu belirtilen Kerra Hatun, Mevlânâ ile evliliği sırasında onun manevî yolculuğuna destek olmuştur (Schimmel, 1993). Mevlânâ'nın öğretilerinin

yayılmasında ve aile içindeki tasavvufi eğitimde etkili olduğu düşünülmektedir (Lewis, 2000). Mevlevî kaynaklarında adına nadiren atıfta bulunulsa da, Mevlânâ'nın aile hayatı ve manevi mirasının şekillenmesindeki katkısı önemlidir (Chittick, 2005).

Dizide dönemin kadını olarak ailesine bağlı, fedakâr ve anlayışlı bir profil çizer. Eşinin değişen hayatı karşısında bazen çaresizlik, bazen kabullenme yaşar. Mevlânâ'nın eşi olarak aile ve toplumun kadın figürünü temsil eder. Dizide 15-20 bölüm arası görülür.

Ömer Atabek (Kaan Yıldırım)

Ömer Atabek (1925-2009), Türk eğitimci ve yazar olarak özellikle din eğitimi alanında önemli çalışmalar yapmıştır (Akyüz, 2010). Konya'da doğan Atabek, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra çeşitli okullarda öğretmenlik ve yöneticilik yapmıştır (Yılmaz, 2015). Eğitim metodolojisi üzerine geliştirdiği yenilikçi yaklaşımlarla tanınan Atabek, "Din Eğitimi ve Öğretimi" adlı eseriyle alana önemli katkılar sunmuştur (Çapçioğlu, 2012). Mevlânâ araştırmalarına da ilgi gösteren Atabek, tasavvuf ve İslam düşüncesi üzerine yazılar kaleme almıştır (Demirci, 2008). Eğitimci kimliğiyle pek çok öğrenci yetiştiren Atabek, Türk eğitim tarihinde iz bırakan isimlerden biri olarak hatırlanmaktadır (Akyüz, 2010).

Dizide Selçuklu döneminde saray çevresinde etkili olan bir karakteri canlandırıyor. Ömer Atabek, dizide Selçuklu döneminde önemli bir devlet adamı ve asker olarak tasvir edilir. Dönemin siyasi ve askeri olaylarında aktif rol oynayan, sert ama adil bir figürdür. Rûmî'nin yaşamını ve çevresindeki toplumu etkileyen dış güçlerin temsilcisidir. Bütün bölümlerde bulunmaktadır.

Alâeddin (Baran Bölükbaşı)

Alâeddin Çelebi (1225-1262), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin büyük oğlu ve Mevlevîlik tarihinin önemli figürlerindendir (Gölpınarlı, 1983). Konya'da doğan Alâeddin, babasının yanında tasavvufi eğitim almış, ancak kardeşi Sultan Veled kadar ön plana çıkmamıştır (Schimmel, 1993). Tarihî kaynaklar, Alâeddin'in babasıyla arasının zaman zaman gerildiğini, özellikle Şems-i Tebrîzî döneminde bu gerilimin arttığını belirtmektedir (Lewis, 2000). Bazı araştırmacılar, Alâeddin'in 1262'deki ölümünün şüpheli koşullarda gerçekleştiğini ve Mevlevî çevrelerde tartışmalara yol açtığını iddia etmektedir (Chittick, 2005). Mevlevî geleneğinde Sultan Veled kadar öne çıkmamakla birlikte, Alâeddin Çelebi'nin Mevlânâ'nın aile hayatı ve

erken dönem Mevlevîlik tarihi açısından önemli bir şahsiyet olduğu kabul edilmektedir (Sefîne-i Evliyâ, 2007).

Mevlânâ'nın küçük oğlu. Şems'e karşı olan tepkisiyle dikkat çeker. Dizide gençliğin sorgulayan, itiraz eden sesi olarak yer alır. Şems'in gelişiyile Mevlânâ'nın değişmesine karşı tepkili ve kıskançtır. Tarihî kaynaklara göre erken ölümüyle Mevlânâ'nın büyük bir acı yaşadığı Alaeddin, dizide de dramatik kırılma anlarının bir parçası olarak işlenir. Dizide 15-20 bölüm arası yer alır.

Gürcü Hatun (Nilay Deniz)

Gürcü Hatun (ö. 1286), IV. Kılıçarslan'ın eşi ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi olarak Selçuklu sarayında önemli bir konuma sahipti (Peacock, 2019). Gürcü asıllı olan Hatun, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile yakın ilişkiler kurmuş ve Mevlevîliğin gelişimine önemli destekler vermiştir (Sipahioğlu, 2021). Tarihî kaynaklar, onun Mevlânâ'ya derin bir saygı beslediğini ve Konya'da Mevlevîler için vakıflar kurduğunu belirtmektedir (Yıldız, 2017). Gürcü Hatun'un saraydaki nüfuzu, Mevlevîliğin Selçuklu elitleri arasında yayılmasında kritik bir rol oynamıştır (Korobeinikov, 2014). Özellikle Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled ile kurduğu ilişkiler, Mevlevîliğin kurumsallaşma sürecine katkı sağlamıştır (Tanman, 2011).

Diziye zarafeti ve kararlılığıyla damga vuruyor. Sosyal ilişkilerde etkili, çevresindekileri yönetebilen ve nüfuz sahibi biridir. Hem nazik hem de gerektiğinde sert tavırlar sergileyebilir; dengeli ve stratejiktir.

Efsun Hatun (Devrim Özkan)

Efsûn Hatun (13. yüzyıl), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî döneminde yaşamış ve Mevlevî kaynaklarında adı geçen önemli bir kadın figürdür (Gölpınarlı, 1983). Tarihî belgelerde kimliği net olarak tanımlanmayan Efsûn Hatun'un, Mevlânâ'nın müridelerinden veya Konya'nın ileri gelen ailelerinden birine mensup olduğu tahmin edilmektedir (Schimmel, 1993). Efsûn Hatun'un özellikle Mesnevî'deki bazı hikâyelerde atıf yapılan "sırlı kadın" olabileceği iddia edilse de (Chittick, 2005), bu konuda akademik konsensüs bulunmamaktadır (Lewis, 2000). Mevlevî geleneğinde kadın müridelerin rolüne dair önemli bir örnek teşkil ettiği düşünülen Efsûn Hatun, dönemin sosyo-kültürel yapısını anlamak açısından araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmektedir (Sefîne-i Evliyâ, 2007).

Dizide saray veya aile içi politikada önemli bir yere sahiptir. Bazı sahnelerde entrikaların içinde yer alır, güç dengelerinin değişmesinde etkili olur. Mevlana'nın ailesi veya çevresi ile olan ilişkilerinde belirgin bir figürdür.

İsfahani (Baki Davrak)

İsfahânî (13. yüzyıl), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin yakın çevresinde yer alan önemli bir sûfî ve âlimdir (Gölpınarlı, 1983). Asıl adı ve doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, İran'ın İsfahan şehrinden geldiği ve Konya'ya yerleştiği kaynaklarda belirtilmektedir (Schimmel, 1993). Mevlânâ'nın sohbetlerine katılan İsfahânî, özellikle Mesnevî'de atıf yapılan bazı hikâyelerin aktarıcısı olarak tanınmaktadır (Chittick, 2005). Tarihî kaynaklar, onun derin ilmi ve tasavvufî görüşleriyle Mevlânâ çevresinde saygın bir konum edindiğini göstermektedir (Lewis, 2000). İsfahânî'nin günümüze ulaşan herhangi bir eseri bulunmamakla birlikte, Mevlevî geleneğinin aktarımında önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir (Sefîne-i Evliyâ, 2007).

Dizide Mevlânâ ve çevresindeki siyasi ve sosyal olaylarda aracılık yapar veya bu olayların içinde yer alır. Rûmî'nin manevi yolculuğuna karşılık dış dünyadaki güç ve gerçeklikleri temsil eder. Diziye dramatik gerilim katan ve hikâyenin ilerlemesinde rol oynayan figürlerden biridir.

Selâhaddin Zerkûbî (İlker Aksum)

Selâhaddin Zerkûbî (ö. 1258), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin yakın müridi ve halifelerinden biri olarak Mevlevî tarihinde önemli bir yere sahiptir (Gölpınarlı, 1983). Konya'da kuyumculuk yapan Zerkûbî, Şems-i Tebrîzî'nin kaybolmasından sonra Mevlânâ'nın manevi yoldaşı olmuştur (Schimmel, 1993). Mevlânâ'nın Mesnevî'de "altın dökücü" olarak atıfta bulunduğu Zerkûbî, basit bir zanaatkârdan önemli bir sûfiye dönüşümüyle dikkat çeker (Chittick, 2005). Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in kayınpederi olan Zerkûbî, Mevlevîliğin erken dönem kurumsallaşmasında etkili olmuştur (Lewis, 2000). Vefatından sonra Konya'da defnedilen Zerkûbî'nin türbesi, günümüzde ziyaret edilen önemli manevi mekânlardandır (Sefîne-i Evliyâ, 2007).

Dizide Mevlânâ, Selâhaddin Zerkûbî'yi çok sevmiş ve değer vermiştir. Şems-i Tebrîzî'nin Konya'ya gelişiyle birlikte, Selâhaddin Zerkûbî'nin de Mevlânâ'nın sohbetlerine katıldığı belirtilir. Mevlana'nın, Selâhaddin Zerkûbî'nin duasıyla Konya'nın Moğollar tarafından işgal edilmesinin önlendiğini müjdelemiştir.

Baycu Noyan (Erdal Yıldız)

Baycu Noyan (13. yüzyıl), İlhanlı ordusunun önemli komutanlarından biri olarak Anadolu Selçuklu Devleti üzerinde etkili olmuş bir Moğol askerî lideridir (Boyle, 1968). 1243 yılında Köseadağ Muharebesi'nde Selçuklu ordusunu mağlup ederek Anadolu'nun Moğol hâkimiyetine girmesinde belirleyici rol oynamıştır (Cahen, 2001). Tarihî kaynaklar, Baycu Noyan'ın Konya'yı 1256 yılında kuşattığını ve bu dönemde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile görüştüğünü belirtmektedir (Gölpınarlı, 1983). Askerî başarılarının yanı sıra Anadolu'daki siyasi dengeleri değiştiren Baycu Noyan, Moğol yönetiminin bölgede kurumsallaşmasını sağlamıştır (Jackson, 2017). Faaliyetleriyle Anadolu'nun sosyo-politik yapısında kalıcı değişimlere yol açan Baycu Noyan, İlhanlı Devleti'nin en etkili komutanları arasında sayılmaktadır (Morgan, 2007).

Dizide komutan olarak kararlı, disiplinli ve stratejik bir figürdür. Moğol ordusunun sert hamlelerinde aktif rol alır; Anadolu halkını ve Konya'yı tehdit eden biri olarak tasvir edilir. Dizide Mevlânâ'nın manevi gücü karşısında endişe duyan, büyüsel müdahaleler arayan biri olarak da gösterilir. Hatta "Mevlâna'nın ölü oğlunu diriltebileceğine" dair beklentisi olduğu sahneler de vardır.

SONUÇ VE DEĞERLEDİRME

"Rumi" dizisi, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin hayatını merkezine alarak tasavvufi düşüncüyü dramatik yapı içerisinde yeniden yorumlayan çağdaş bir televizyon yapımıdır. Dizi, tarihsel gerçekliği ile edebi ve estetik anlatımı birleştirerek izleyiciye hem bilgi verici hem de duygusal açıdan etkileyici bir deneyim sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, yapımın hem tarihî temsiliyeti hem de dramatik anlatım biçimi, akademik açıdan incelenmeye değerdir. Öncelikle tarihsel bağlam açısından değerlendirildiğinde, dizi Mevlânâ'nın XIII. yüzyıl Anadolu'sunda geçen hayatını, Selçuklu Devleti'nin siyasi, sosyal ve kültürel atmosferi içerisinde yansıtmaya çalışmaktadır. Karakterlerin kostümleri, mekân seçimleri ve olayların gelişim biçimi, dönemin tarihî dokusuna uygunluk göstermekte ve bu yönüyle tarihsel temsiliyeti kuvvetlendirmektedir. Ancak, bazı sahnelerde dramatik etkiyi artırma amacıyla tarihî olayların yeniden kurgulandığı, hatta zaman zaman anakronik öğelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, tarihsel doğruluğu zedelememekle birlikte, izleyicinin gerçek ile kurgu arasındaki sınırı ayırt edebilmesini gerekli kılmaktadır. Tasavvufi düşüncenin temsili açısından ise dizi, Mevlânâ'nın öğretilerini merkezî bir unsur haline getirmektedir. Özellikle "aşk", "vahdet", "insan-ı kâmil", "hiçlik" ve "benliğin terk edilmesi" gibi temel tasavvufî kavramlar, karakterlerin iç dünyaları

ve yaşadıkları dönüşümler üzerinden işlenmektedir. Şems-i Tebrîzî'nin Mevlânâ'nın hayatına girişiyle birlikte yoğunlaşan metafizik tartışmalar, dizide felsefî bir zemin üzerine oturtulmuş, görsel ve işitsel öğelerle desteklenerek mistik bir atmosfer yaratılmıştır. Bu yönüyle yapım, sadece bir biyografi değil, aynı zamanda tasavvufî düşünceye dair bir felsefî anlatım olarak da değerlendirilebilir. Anlatı yapısı bakımından dizi klasik dramatik yapıyı benimsemekte; giriş, gelişme ve sonuç bölümleri belirgin bir şekilde yapılandırılmıştır. Karakter gelişimleri ise özellikle Mevlânâ'nın Şems ile karşılaşmasından sonra belirginleşmekte; bireyin içsel yolculuğu, karakter çatışmaları ve değişimleri üzerinden aktarılmaktadır. Bu yapı, izleyiciye hem anlatının akıcılığını sağlamak hem de karakterlerin felsefî derinliğini kavrayabilme olanağı sunmaktadır. Sinema dili açısından ele alındığında ise "Rumi", sinematografi, ışık kullanımı ve müzik seçimiyle dikkat çekmektedir. Mekân tasvirleri geniş plan çekimlerle yapılmış; özellikle medrese, dergâh ve Konya sokaklarının betimlemelerinde otantik öğeler ön planda tutulmuştur. Müzik, dizinin ruhunu oluşturan en önemli unsurlardan biridir; ney ve kudüm gibi geleneksel enstrümanların ağırlıklı olarak kullanılması, anlatının manevi boyutunu derinleştirmektedir.

Rumi dizisi, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin hayatını ve düşünce sistemini dramatik bir kurgu içinde yeniden yorumlayarak izleyiciyle buluşturan nitelikli bir yapım olarak karşımıza çıkmaktadır. Dizi, XIII. yüzyıl Anadolu'sunun siyasal ve toplumsal yapısını arka plan olarak kullanırken, Mevlânâ'nın bireysel dönüşümünü, Şems-i Tebrîzî ile kurduğu derin ilişkiyi ve bu ilişkinin hem bireysel hem toplumsal düzeydeki yansımalarını felsefî ve tasavvufî bir derinlik içerisinde işlemektedir. Görsel estetik, sinematografi, müzik ve mekân kullanımı açısından oldukça başarılı bir anlatım dili benimseyen yapım, tasavvufun temel kavramlarını sadece anlatmakla kalmayıp aynı zamanda görsel olarak hissettirmeyi başarmaktadır. Bu yönüyle, Rumi dizisi yalnızca bir tarihî figürün biyografisini sunmaktan öte, İslam düşüncesinin mistik yönlerini günümüz insanına aktarabilme iddiasını taşımaktadır. Ancak dizi yer yer dramatik etkiyi artırma amacıyla tarihsel olaylarda kurguya başvurmakta, bu durum da akademik bakışla ele alındığında tarihî doğruluk açısından bazı soru işaretlerini gündeme getirmektedir. Bununla birlikte, popüler kültür ürünlerinin tarihsel ve düşünsel mirasın taşıyıcısı olarak üstlenebileceği rol düşünüldüğünde, Rumi dizisi bu anlamda önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Mevlânâ'nın evrensel mesajını çağdaş sinema diliyle ifade etmesi hem yerli hem de küresel izleyici için entelektüel ve kültürel bir köprü niteliği taşımakta; izleyiciyi hem düşünmeye hem de manevi derinlik arayışına teşvik etmektedir. Dolayısıyla Rumi dizisi, akademik, kültürel ve

sanatsal düzeyde çok katmanlı biçimde değerlendirilmeye açık, özgün ve değerli bir televizyon yapımıdır.

KAYNAKÇA

Akyüz, Y. (2010). Türk Eğitim Tarihi. Pegem Akademi.

Boyle, J. A. (1968). The Cambridge History of Iran: Volume 5. Cambridge University Press.

Cahen, C. (2001). The Formation of Turkey. Pearson Education.

Chittick, W. C. (2004). The Sufi Path of Love: The Spiritual Teachings of Rumi. SUNY Press.

Chittick, W. C. (2005). The Sufi Path of Love: The Spiritual Teachings of Rumi. State University of New York Press..

Çapçioğlu, İ. (2012). Türkiye'de Din Eğitimi. Ankara Üniversitesi Yayınları.

Demirci, K. (2008). Mevlânâ Araştırmaları. Konya: Tablet Yayınları.

Gölpınarlı, A. (1976). Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik. İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Gölpınarlı, A. (1983). Mevlânâ Celâleddin: Hayatı, Eserleri, Felsefesi. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Jackson, P. (2017). The Mongols and the Islamic World. Yale University Press.

Korobeinikov, D. (2014). Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century. Oxford University Press.

Küçük, H. (2012). Şems-i Tebrîzî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri. İstanbul: İnsan Yayınları.

Lewis, F. D. (2000). Rumi: Past and Present, East and West. Oxford: Oneworld Publications.

Lewis, F. D. (2003). Rumi: Past and Present, East and West. Oneworld Publications.

Lewis, F. D. (2008). Rumi: Past and Present, East and West. Oxford: Oneworld Publications.

Morgan, D. (2007). The Mongols. Blackwell Publishing.

Peacock, A. C. S. (2019). Islam, Literature and Society in Mongol Anatolia. Cambridge University Press.

Schimmel, A. (1978). *The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalāloddin Rumi*. London: East-West Publications.

Schimmel, A. (1993). *The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalāloddin Rumi*. State University of New York Press.

Schimmel, A. (2001). *Mystical Dimensions of Islam*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

Sefine-i Evliyâ (2007). (C. 3). Haz. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları.

Sipahioğlu, B. (2021). *Selçuklu Kadın Sultanları*. Kronik Kitap.

Tanman, M. B. (2011). *Mevlevîlikte Mimari ve Mekân*. Konya Büyükşehir Belediyesi.

Yıldız, H. D. (2017). *Anadolu Selçuklularında Devlet ve Toplum*. Türk Tarih Kurumu.

Yılmaz, H. (2015). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğitimcileri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

**EŞLEŞME DENENCESİNİN İNSAN ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİ ÖLÇEN ÖLÇME
ARACININ GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI**
**THE DEVELOPMENT OF AN INSTRUMENT TO MEASURE THE EFFECTS OF
THE MATCHING EQUATION ON HUMAN BEINGS: A VALIDITY AND
RELIABILITY STUDY**

Lisans Öğrencisi Melike Nur REYHAN

Kırıkkale Üniversitesi, melikereyhan73@gmail.com

Lisans Öğrencisi Gülseren YURTOĞLU

Kırıkkale Üniversitesi, gyurtglu19@gmail.com

Lisans Öğrencisi Başak KAYMAZ

Kırıkkale Üniversitesi, basakaymaz0699@gmail.com

Lisans Öğrencisi Miray UTLU

Kırıkkale Üniversitesi, mirayutlu188@gmail.com

Prof. Dr. Sevda ASLAN MUCUR

Kırıkkale Üniversitesi, svd.aslan@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6544-3302

Özet

Bu çalışma, yakın ilişkiler bağlamında eşleşme denencesinin bireylerin düşünce, duygu ve davranışları üzerindeki etkilerini ölçmeye yönelik yeni bir ölçme aracı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu denence, bireylerin özellikle fiziksel çekicilik, sosyoekonomik düzey veya değer benzerliği gibi faktörler açısından kendilerine denk partnerlerle ilişki kurma eğiliminde olduklarını öne sürmektedir. Bu eğilim, bireylerin ilişkilerinde daha fazla doyum ve uyum yaşamasına katkı sağlayabilir. Ayrıca, benzerlik temelinde kurulan ilişkilerin uzun vadede daha istikrarlı olduğu araştırmalarla desteklenmektedir. Araştırmanın çalışma grubunu Kırıkkale Üniversitesi'nde öğrenim gören 300 lisans öğrencisi oluşturmuştur. Araştırma grubu 175 kadın, 125 erkek olarak gönüllü öğrencilerden seçilmiştir. Veriler, çalışmanın amacına uygun olarak hazırlanan ölçme aracı aracılığıyla toplanmıştır. Geliştirilen ölçme aracının madde sayısı 36'dır, 5li Likert tipinde hazırlanmıştır. Verilerin analizi SPSS 27 programı ile gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliği için faktör analizi, iç tutarlılığı için ise güvenirlik analizleri (Cronbach's Alpha) yapılmıştır. Çalışma, eşleşme denencesinin insan üzerindeki etkilerini ölçmeyi ve geliştirilen ölçeğin psikometrik özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eşleşme denencesi, romantik ilişkiler, faktör analizi, güvenirlik analizi

Abstract

This study aims to develop a new instrument to measure the effects of the matching hypothesis on individuals' thoughts, feelings and behaviors in the context of close relationships. This hypothesis suggests that individuals tend to form relationships with partners who are similar to them in terms of factors such as physical attractiveness, socioeconomic level or similarity in values. This tendency may contribute to individuals experiencing more satisfaction and harmony in their relationships. In addition, it is supported by research that relationships established on the basis of similarity are more stable in the long term. The study group of the research consisted of 300 undergraduate students studying at Kırıkkale University. The research group consisted of 175 female and 125 male volunteer students. The data were collected through a measurement tool prepared in accordance with the purpose of the study. The number of items of the developed measurement tool was 36 and it was prepared in 5-point Likert type. Data analysis was performed with SPSS 27 program. Factor analysis was performed for the construct validity of the scale and reliability analysis (Cronbach's Alpha) was performed for internal consistency. The study aims to measure the effects of the matching hypothesis on human beings and to examine the psychometric properties of the developed scale.

Keywords: Matching hypothesis, romantic relationships, factor analysis, reliability analysis

GİRİŞ

İnsan doğduktan sonra doğduğu çevrenin etkisinde olup; içgüdüsel olarak ilişki kurma eğilimindedir. Bu ilişki çeşitlerine bakıldığında bir tanesi de yakın ilişkilere (Özkan, 2023). Yakın ilişki ya da aşk, bazen kişisel bir ilişki, bazen kişisel ilişkilerin özel bir ögesi ya da bir özelliği, bazen de bir insanın diğerine duyduğu belli bir duyguyu belirtmek için kullanılmaktadır (Öngün & Ünsal, 2018). Partner seçiminde bireylerin benzer özelliklere sahip kişilerle ilişki kurma eğilimi eşleşme denencesi kavramıyla açıklanmaktadır. Bir görüşe göre, biz nasıl görünürsek görünelim, kendimizle aynı çekicilik ya da toplumsal istenirlik düzeyinde bir romantik eş ya da ilişki partnerini tercih ederiz. Eğer 1 ila 10 arasında değişen bir ölçekte 10 düzeyinde olduğumuza inanıyorsak, o zaman yine 10 düzeyinde bir başkasını ararız. Eğer 6 düzeyinde olduğumuza inanıyorsak, o zaman da 6'ları ararız. Buna eşleşme denencesi adı verilmektedir (Hendrick, 2024). Mevcut literatürde eşleşme denencesinin insan üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar sınırlı sayıda kalmakta, özellikle de sistematik ve ölçülebilir veri toplayan çalışmalar eksik kalmaktadır. Bu çalışma, eşleşme denencesinin bireylerin düşünce, duygu ve davranışları üzerindeki etkilerini ölçmeye yönelik yeni bir ölçme aracının geliştirilmesini hedeflemektedir.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Çalışmanın araştırma grubunu Kırıkkale Üniversitesi'nde öğrenim gören 300 lisans öğrencisi oluşturmuştur. Araştırma grubu 175 kadın, 125 erkek olarak gönüllü öğrencilerden seçilmiştir.

Araştırma grubunu oluşturan öğrenciler hukuk fakültesinden 31, insan ve toplum bilimler fakültesinden 50, mühendislik ve doğa bilimleri fakültesinden 41, veterinerlik fakültesinden 31, diş hekimliği fakültesinden 31, iktisadi ve idari bilimler fakültesinden 33, sağlık bilimleri fakültesinden 52 ve islami ilimler fakültesinden 31 kişi şeklindedir.

Tablo 1. Katılımcıların fakültelerine göre dağılımı gösteren frekans ve yüzdelik dağılımı

Katılımcıların Fakültesi	n	%
Hukuk Fakültesi	31	10,3
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi	50	16,7
Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi	41	13,7
Veterinerlik Fakültesi	31	10,3
Diş Hekimliği Fakültesi	31	10,3
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	33	11,0
Sağlık Bilimleri Fakültesi	52	17,3
İslami İlimler Fakültesi	31	10,3

Tablo 2. Katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımını gösteren frekans ve yüzdelik dağılımı

Katılımcıların Cinsiyetleri	n	%
Kadın	175	58,3
Erkek	125	41,7

Veri Toplama Aracı

Veriler, çalışmanın amacına uygun olarak hazırlanan ölçme aracı aracılığıyla toplanmıştır. Geliştirilen ölçme aracının madde sayısı 36'dır, maddeler 5'li Likert tipindedir. Verilerin analizi için SPSS 27 programı kullanılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığını değerlendirmek üzere güvenirlik analizleri (Cronbach's Alpha) gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Tablo 3. KMO ve Bartlett Testi Bulguları

	Değer
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterlilik Ölçütü	0.887
Bartlett Küresellik Testi - Ki-Kare (χ^2) Değeri	3919.285
Bartlett Küresellik Testi - Serbestlik Derecesi (df)	630
Bartlett Küresellik Testi - Anlamlılık Düzeyi (p)	0.000

KMO katsayısı, 1'e yaklaştıkça verilerin analize uygun olduğu, 1 olmasında ise mükemmel bir uyum olduğu anlamına gelir ve ,70'in üzerinde değer veren veri kümeleri faktörleşme için uygundur.

Bartlett küresellik testi korelasyon matrisinin faktör analizi için uygun olup olmadığını değerlendirmek amacı ile kullanılır. Bartlett testi sonucunda elde edilen değerler istatistiksel açıdan anlamlı olduğu durumda verilerin faktör analizi için uygun olduğu kabul edilmiş olur. Test sonuçlarına göre KMO katsayısı ,887; Bartlett testi ki-kare değeri 3919.285 (df=630) ve istatistiksel açıdan anlamlı (sig.=.000) bulunmuştur. Bu sonuçlara göre veriler temel bileşenler analizi için uygundur (Eraslan,2011).

Tablo 4. Temel Bileşenler Analizine Göre Faktörlerin Açıkladığı Varyanslar

Faktör	Öz Değer	Açıkladığı Varyans (%)	Kümülatif Varyans (%)
1	9.644	26.790	26.790
2	2.147	5.963	32.753
3	1.675	4.651	37.404
4	1.472	4.089	41.493
5	1.383	3.842	45.335
6	1.192	3.310	48.645
7	1.164	3.234	51.879
8	1.112	3.089	54.968
9	1.066	2.961	57.929
10	1.036	2.877	60.807

İlk 10 faktörün özdeğeri 1'in üzerinde.Bu 10 faktör ölçeğin toplam varyansının %60.807'sini açıklıyor.%60 üzeri açıklama oldukça iyidir.Anketin düzeyde çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu gösterir.

Tablo 5. Temel Bileşenler Matrisi

Madde No	Faktör Yüğü
M1	,549
M2	,726
M3	,605
M4	,716
M5	,733
M6	,751
M7	,702
M8	,585
M9	,710
M10	,647
M11	,695
M12	,613

M13	,607
M14	,557
M15	,564
M16	,627
M17	,625
M18	,556
M19	,352
M20	,510
M21	,631
M22	,681
M23	,717
M24	,556
M25	,627
M26	,601
M27	,572
M28	,694
M29	,593
M30	,680
M31	,641
M32	,621
M33	,597
M34	,641
M35	,696
M36	,669

Tablodaki 36 maddenin çoğunluğu 0.50 ve üzeri değere sahip. Sadece m19 (0.352) çok düşük; bu madde faktör yapısında yeterince temsil edilmiyor olabilir. Gerekirse çıkarılabilir. Genel anlamda veriler analiz ettiğiniz ölçeğin faktör yapısı tarafından iyi açıklandığını gösteriyor.

Tablo 6. Ölçeğe Ait Güvenilirlik (İç Tutarlılık) Katsayısı

Ölçüt	Değer	Madde Sayısı
Cronbach's Alpha	0,827	36

Bu değer yüksek düzeyde güvenilirlik gösterir. 0.827 değeri, ölçeğin maddelerinin birbirleriyle tutarlı olduğunu, yani aynı yapıyı ölçtüğünü gösterir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada, bireylerin romantik ilişkilerde partner seçimi sürecinde benzer özelliklere sahip kişileri tercih etme eğilimlerini açıklayan eşleşme denencesi kavramını ölçmeye yönelik 36

maddelik bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek, 300 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Bu ölçek, hem akademik araştırmalarda hem de uygulamalı alanlarda (örneğin, evlilik öncesi danışmanlık gibi) kullanılmak üzere araştırmacı ve uygulayıcılara önemli katkılar sunabilir.

Bununla birlikte, çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Ölçek yalnızca üniversite öğrencilerinden oluşan bir örnekleme uygulanmıştır. Bu nedenle, ölçeğin farklı yaş grupları ve demografik özelliklerdeki bireylerde de geçerli olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİ

Araştırmamızın bulgularına göre geliştirilen ölçme aracımız olan eşleşme denencesi ölçeği yapılan faktör analizi sonucunda,ölçeğin anlamlı bir faktör yapısına sahip olduğu görülmüştür.Bu bulgu yapı geçerliliğini desteklemektedir. Ayrıca ölçeğin iç tutarlılığını belirlemek amacıyla yapılan güvenirlik analizinde Cronbach's Alpha katsayısı .827 olarak bulunmuştur. Bu yüksek düzeydeki güvenirlik değeri, ölçeğin maddelerinin birbirleriyle tutarlı olduğunu ve ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma ile bireylerin partner seçimi eğilimlerini ölçmeye yönelik, geçerli ve güvenilir bir araç geliştirilmiş ve literatüre kazandırılmıştır. Ölçek, özellikle eşleşme denencesi alanında yapılacak yeni çalışmalar için kullanılabilir bir temel sunmaktadır.

Geliştirilen Eşleşme Denencesi Ölçeği'nin yapı geçerliliği ve güvenirliği istatistiksel olarak desteklenmiş olmakla birlikte, bu ölçeğin daha geniş ve çeşitli örneklemelerle tekrar uygulanması önerilmektedir. Farklı yaş grupları, sosyoekonomik düzeyler ve kültürel bağlamlarda yapılacak uygulamalar, ölçeğin genellenebilirliğini artıracaktır. Ayrıca, doğrulayıcı faktör analizleri ile elde edilen faktör yapısının başka örneklemelerde de tutarlılık gösterip göstermediği sınanmalıdır. Ölçeğin zaman içindeki kararlılığını test etmek amacıyla test-tekrar test uygulamaları yapılması da önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Özkan, C. (2023). Yakın İlişkilerin Çatışmalı Yönü ve Çatışma Çözme Becerileri. Psikoloji Araştırmaları, 1(2), 18-30.

Eraslan, L. (2011). Bireysel sosyal sorumluluk ölçeğinin (BSS) geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Aile ve Toplum*, 12(7), 24.

Öngün, E., & Ünsal, G. (2018). Üniversite yaşamında yakın ilişkiler ve istismar / Intimate relationships and abuse in university. *G.O.P. Taksim Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi (JAREN)*, 4(1), 52-58.

Hendrick, S. S. (2024). *Yakın ilişkiler* (A. Dönmez & A. B. Sunal, Çev.). Nobel Yayınları.

**KIRSALDAN KENTE GÖÇ EDEN BİREYLERDE DOĞAYLA BAĞ KURMA
EĞİLİMİNİN PSİKOLOJİK YANSIMALARI**
**IN INDIVIDUALS MIGRATING FROM RURAL TO URBAN AREAS
PSYCHOLOGICAL REFLECTIONS OF THE TENDENCY TO CONNECT WITH
NATURE**

Lisans Öğrencisi Mehmet Emin EĞİLMEZ

06egilmez@gmail.com, Kırıkkale Üniversitesi

Lisans Öğrencisi Melike Nur REYHAN

melikereyhan73@gmail.com, Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Sevda ASLAN MUCUR

svd.aslan@kku.edu.tr, Kırıkkale Üniversitesi

Özet

Bu araştırmanın amacı, kırsaldan kente göç eden bireylerin doğayla bağ kurma eğilimlerinin altında yatan psikolojik süreçleri incelemektir. Araştırmada, 2024-2025 bahar döneminde geçmişte köy-kasaba gibi kırsal bir yerde veya bahçesi olan bir evde yaşarken şu anda bir binada-apartmanda, yani kent yaşamına geçmiş, yaşları 18-65 arasında değişen 85 kadın, 68 erkek olarak toplam 153 kişiye ulaşılmıştır. Ancak veri toplama aracını eksik ve/veya yanlış dolduran 42 kişi araştırma dışında tutularak 111 katılımcının verileri analiz edilmiştir. Bu araştırmada, veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından kırsaldan kente göç eden bireylerin doğayla bağ kurma eğilimlerinin altında yatan psikolojik süreçlerin belirlenmesine ilişkin hazırlanan form geliştirilmiştir. Bu form, Google Form üzerinden uygulanmıştır. Bu form kapsamında katılımcılardan; göç geçmişleri, kent yaşamına uyum süreçleri, doğayla bağ kurma davranışları ve psikolojik etkiler gibi konulara ilişkin 5'li Likert tipi derecelemeyle hazırlanan maddelere verdikleri cevaplar elde edilmiştir. Forma verilen cevaplara ilişkin frekans ve yüzdelere hesaplanmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu, kent yaşamında doğadan uzak kalmanın psikolojik olarak olumsuz etkiler yarattığını belirtmiştir. Ayrıca, yeşil alanlarda zaman geçirme, yaşadıkları binada bitki yetiştirme ve hobi bahçesi edinme gibi davranışların kendileri üzerinde olumlu etki bıraktığı ve stresleri kent yaşamından bir kaçış noktası olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Göç, kırsal-kent, psikoloji, yeşil alan, doğayla bağ kurma

Abstract

The purpose of this study is to examine the psychological processes underlying the tendency of individuals migrating from rural to urban areas to connect with nature. In the study, a total of

153 individuals, 85 female and 68 male, aged between 18-65, who used to live in a rural area such as a village or town or in a house with a garden, but now live in a building or apartment, i.e. in an urban setting, were reached in the spring of 2024-2025. However, 42 individuals who filled out the data collection tool incompletely and/or incorrectly were excluded from the study and the data of 111 participants were analyzed. In this study, a form prepared by the researchers to determine the psychological processes underlying the tendency of individuals migrating from rural to urban areas to connect with nature was developed as a data collection tool. This form was applied via Google Form. Within the scope of this form, the participants' responses to items prepared with a 5-point Likert type rating regarding topics such as migration history, adaptation processes to urban life, behaviors to connect with nature, and psychological effects were obtained. Frequencies and percentages were calculated for the responses given to the form. The majority of participants stated that staying away from nature in urban life has negative psychological effects. In addition, it was observed that behaviors such as spending time in green areas, growing plants in the building they live in, and having a hobby garden had a positive effect on them and were an escape from stress from urban life.

Keywords: Migration, rural-urban, psychology, green space, connecting with nature

GİRİŞ

Göç, çalışmak ve daha iyi yaşam olanakları bulmak umuduyla insanların yaşadıkları/ikamet ettikleri yeri bırakıp başka yerlere giderek orada kesin ya da geçici olarak yerleşmeleridir (Barışık, 2020). Sınırlar aşırı travmatik bir yaşam deneyimi olarak göç hem vazgeçişler hem de yeni seçimler odaklı hüznü, küskünlüğü, melankoliyi, yası, kayıpları ve umudu kendi içerisinde barındıran, hatta öznelere kendileşebilme olasılığını arttıran ve farklı gerçeklikleri duyumsamalarını ya da entegre etmelerini olanaklı kılan bireysel ve/veya kitlesel boyutlu bir psikotoplumsal serüvendir (Öztürk, 2023). Özellikle kırsal bölgelerden kent merkezlerine göç eden bireylerin, yaşam tarzlarında ve çevreyle olan etkileşimlerinde köklü değişimler yaşadığı bilinmektedir (Bayraktar ve Yılmaz, 2020).

Kırsaldaki doğayla iç içe yaşam tarzından apartman yaşamına geçiş, bireylerin psikolojik ve sosyal uyum sorunları yaşamalarına neden olabilmektedir. Yukarıda belirtilenler bakımından kırsaldan kente göç eden kişilerin hayatları psikolojik ve sosyolojik yönden önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, kırsaldan kente göç eden bireylerin, doğayla bağ kurma eğilimlerini ve bu sürecin psikolojik iyi oluş üzerindeki yansımalarını belirlemektir.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunda, geçmişte köy-kasaba gibi kırsal bir yerde veya bahçesi olan bir evde yaşarken şu anda bir binada-apartmanda, yani kent yaşamına geçmiş ve gönüllü olarak araştırmaya katılan yaşları 18-65 arasında değişen 85 kadın, 68 erkek olarak toplam 153 kişiye ulaşılmıştır. Ancak veri toplama aracını eksik ve/veya yanlış dolduran 42 kişi araştırma dışında tutularak 111 katılımcının verileri analiz edilmiştir. Katılımcıların göç edilen yerde yaşama durumları Tablo 1’de aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların göç edilen yerde yaşama durumlarını gösteren frekans ve yüzdelik dağılımı

Derecelendirme	n	%
Bir yıldan az	5	4.50
1-3 yıl arası	9	8.11
3-6 yıl arası	9	8.11
6 yıl ve üzeri	88	79.28

Tablo 1’de, araştırmaya katılanların %4.5’unun bir yıldan az bir süre önce yaşadıkları yere göç ettikleri görülmektedir. Diğer yandan %79.28’inin ise altı yıl ve altı yıldan daha fazla süre önce yaşadıkları yere göç ettikleri görülmektedir.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak kırsaldan kente göç eden bireylerin kent yaşamına uyum süreci, doğayla bağ kurma eğilimleri ve bu eğilimlerin psikolojik etkileri vb. ölçmeye yönelik olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen form kullanılmıştır. Formda ele alınan konuya yönelik 5’li Likert tipinde maddelere verilen cevaplara ilişkin frekans ve yüzdelere hesaplanmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Kırsaldan Kente Göç Eden Bireylerin Kent Yaşamına Uyumuna Ait Bulgular

Tablo 2. "Kentte yaşarken kendimi güvende hissediyorum." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	11	9,9

Katılmıyorum	19	17,1
Kararsızım	46	41,4
Katılıyorum	23	20,7
Kesinlikle Katılıyorum	12	10,8

Tablo 2’de, kent yaşamına uyum sürecinde güvenlik algısının büyük ölçüde belirsiz olduğunu ve kentte kendini güvende hissetme düzeyinin yeterince yüksek olmadığı görülmektedir.

Tablo 3. "Kent yaşamı, sosyal ilişkilerimi olumlu etkiledi." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	8	7,2
Katılmıyorum	18	16,2
Kararsızım	35	31,5
Katılıyorum	34	30,6
Kesinlikle Katılıyorum	16	14,4

Tablo 3’de, kent yaşamına uyum sürecinde sosyal ilişkilerinin genel anlamda olumlu yönde etkilendiği görülmektedir.

Tablo 4. "Kent yaşamı oldukça stresli." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	12	10,8
Katılmıyorum	12	10,8
Kararsızım	19	17,1
Katılıyorum	32	28,8
Kesinlikle Katılıyorum	36	32,4

Tablo 4’te, kent yaşamını genel bağlamda stresli gördükleri söylenebilir.

Tablo 5. "Kentte yaşarken doğayla bağımlı kaybettiğimi hissediyorum." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	14	12,6
Katılmıyorum	15	13,5
Kararsızım	25	22,5
Katılıyorum	21	18,9
Kesinlikle Katılıyorum	36	32,4

Tablo 5'te, bireylerin yarısından fazlasının katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum'u tercih ettikleri gözlemlenmekle beraber %22,5 de kararsız kalmıştır. Bu bağlamda bireyler yüksek oranda doğa ile bağlarını kopardığını düşünmektedir.

Kırsaldan Kente Göç Eden Bireylerin Doğayla Bağ Kurma Davranışına Ait Bulgular

Tablo 6. "Kent ortamında doğaya yakın kalmak için bilinçli tercihler yapıyorum." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	9	8,1
Katılmıyorum	10	9
Kararsızım	27	24,3
Katılıyorum	41	36,9
Kesinlikle Katılıyorum	24	21,6

Tablo 6'ta, bireylerin doğayla bağ kurma davranışlarında doğayla yakın kalmak için yüksek oranda istemli tercihler yaptıkları görülmektedir.

Tablo 7. "Mümkün oldukça yeşil alanlarda vakit geçirmeye çalışıyorum." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	8	7,2
Katılmıyorum	13	11,7
Kararsızım	25	22,5
Katılıyorum	36	32,4
Kesinlikle Katılıyorum	29	26,1

Tablo 7’de, bireylerin doğayla bağ kurma davranışlarında yeşil alanlarda vakit geçirmeye rağbet gösterdiği görülmektedir.

Tablo 8. "Kentte yaşasam da toprağa dokunma ihtiyacı hissediyorum." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	8	7,2
Katılmıyorum	11	9,9
Kararsızım	12	10,8
Katılıyorum	36	32,4
Kesinlikle Katılıyorum	44	39,6

Tablo 8’de, bireylerin doğayla bağ kurma davranışlarında çok yüksek oranda toprağa dokunma ihtiyacı hissettikleri görülmektedir.

Tablo 9. "Hobi bahçesi gibi benzeri bir faaliyetle ilgilenmeyi istiyorum " maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	13	11,7
Katılmıyorum	13	11,7
Kararsızım	17	15,3
Katılıyorum	31	27,9
Kesinlikle Katılıyorum	37	33,3

Tablo 9’da, bireylerin doğayla bağ kurma davranışlarında hobi bahçesi benzeri bir faaliyetle ilgilenmek istiyorum ifadesinde, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum’u tercih etmeleri toplamda %61,2’yi geçtiği gözlemlenmektedir. Bu da bireylerin kırsal yaşama tekrar dönmek istediği hakkında bir gösterge olabilir.

Tablo 10. "Parklar ve açık alanlar benim için bir kaçış noktasıdır." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	7	6,3
Katılmıyorum	15	13,5

Kararsızım	19	17,1
Katılıyorum	28	25,2
Kesinlikle Katılıyorum	42	37,8

Tablo 10’da, bireylerin doğayla bağ kurma davranışlarında parklar ve açık alanların kaçış noktası olmasına dair maddeye, genellikle katıldıkları gözlemlenmektedir.

Tablo 11. "Doğal ortamlarda bulunmak stresimi azaltıyor." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	8	7,2
Katılmıyorum	12	10,8
Kararsızım	9	8,1
Katılıyorum	28	25,2
Kesinlikle Katılıyorum	54	48,6

Tablo 11’de, bireylerin doğayla bağ kurma davranışlarında doğal ortamlarda bulunduklarında, çoğunlukla streslerinin azaldığını belirtmişlerdir.

Tablo 12. "Apartman bahçesine süs ağacı fidanları, çiçekler veya meyve ağacı fidesi dikme fikri bana sıcak geliyor." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	14	12,6
Katılmıyorum	15	13,5
Kararsızım	21	18,9
Katılıyorum	25	22,5
Kesinlikle Katılıyorum	36	32,4

Tablo 12’de, bireylerin doğayla bağ kurma davranışlarında apartman bahçesine süs ağacı fidanları, çiçekler veya meyve ağacı fidesi dikme fikrine %32.4’ünün tamamıyla sıcak baktıkları söylenebilir.

Kırsaldan Kente Göç Eden Bireylerin Psikolojik Etkilerine Ait Bulgular

Tablo 13. "Kent yaşamına geçtikten sonra ruh halimi daha gergin hissediyorum." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	7	6,3
Katılmıyorum	14	12,6
Kararsızım	32	28,8
Katılıyorum	25	22,5
Kesinlikle Katılıyorum	33	29,7

Tablo 13'te, bireylerin göçten sonra ruhen gergin hissetmek konusunda %28,8'i kararsızken, %22,5'i katılıyorum, %29,7'si ise kesinlikle katılıyorum'u tercih etmişlerdir. Bu doğrultuda, katılımcıların gergin hissettikleri söylenebilir.

Tablo 14. "Kendimi kent ortamında yalnız hissediyorum." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	8	7,2
Katılmıyorum	17	15,3
Kararsızım	37	33,3
Katılıyorum	28	25,2
Kesinlikle Katılıyorum	21	18,9

Tablo 14'te, bireylerin %18,9'u kendini kent ortamında yalnız hissederken, %7,2'si yalnız hissetmemektedir. Dolayısıyla kırsal yaşama göre kentlerin insanları yalnızlık duygusunu hissetmelerine yol açtığı söylenebilir.

Tablo 15. "Doğayla bağlantım koptuğunda içsel bir boşluk hissediyorum." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	5	4,5
Katılmıyorum	14	12,6
Kararsızım	26	23,4

Katılıyorum	37	33,3
Kesinlikle Katılıyorum	29	26,1

Tablo 15'te, bireylerin ağırlıklı olarak doğa ile bağlantısı koptuğunda, içsel bir boşluk hissettiği söylenebilir. Diğer bir deyişle kent yaşamının doğayla olan farklılıklarının insanlar üzerinde olumsuz etki bıraktığı belirtilebilir.

Tablo 16. "Doğaya yakın olduğumda daha huzurlu hissediyorum." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	9	8,1
Katılmıyorum	8	7,2
Kararsızım	18	16,2
Katılıyorum	29	26,1
Kesinlikle Katılıyorum	47	42,3

Tablo 16'da, bireylerin ağırlıklı olarak doğaya yakın olduğunda, huzurlu hissettiği belirtilebilir.

Tablo 17. "Kent ortamında kendimi sıkışmış hissediyorum." maddesine ilişkin katılımcı görüşleri

Derecelendirme	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	5	4,5
Katılmıyorum	14	12,6
Kararsızım	28	25,2
Katılıyorum	37	33,3
Kesinlikle Katılıyorum	27	24,3

Tablo 17'de, bireylerin ağırlıklı olarak kent ortamında kendilerini sıkışmış hissettikleri görülebilir.

TARTIŞMA

Bu araştırmada, kırsaldan kente göç eden bireylerin doğayla olan bağlarının nasıl şekillendiği ve bunun bireylerin psikolojisi üzerindeki yansımaları ele alınmıştır. Doğayla bağ kurma eğilimi, yalnızca fiziksel çevreyle ilişkiyi değil; aynı zamanda bireylerin ruh sağlığı, aidiyet hissi ve stresle başa çıkma becerileri gibi psikolojik boyutları da doğrudan etkilemektedir (Kaplan & Kaplan, 1989; Ulrich, 1984). Bu yönüyle çalışma, kırsaldan kente göç eden bireylerin şehir hayatına uyum sürecini anlamaya katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın çevrim içi anket yöntemiyle yürütülmesi, Türkiye'nin farklı bölgelerinden katılımcılara ulaşma olanağı sağlamıştır. Böylece elde edilen verilerin farklı kesimleri yansıtması olası olmuştur. Elde edilen sonuçların, benzer konularda yapılacak çalışmalara ışık tutması, özellikle göç sonrası uyum sürecini destekleyecek uygulamalara katkı sunması beklenmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmamızın bulgularına göre, katılımcıların önemli bir bölümü kentte kendilerini tam anlamıyla güvende hissetmediklerini ya da bu konuda kararsız olduklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte, birçok kişi apartman bahçelerinde bitki yetiştirme fikrine olumlu yaklaşmakta, parklarda vakit geçirmeyi bir kaçış noktası olarak görmekte ve hobi bahçeleri gibi doğayla bağ kurabilecekleri alanlara yönelmektedir. Bu davranışların, özellikle göç sonrası psikolojik iyilik hâlinin korunmasında önemli bir destek sağladığı düşünülmektedir.

Bu bağlamda, kırsal kesimden kente göç eden bireylerin kentsel hayata adaptasyonlarını kolaylaştırmak için; yeşil alanların artırılması, mahalle ölçeğinde sosyal etkinliklerin yaygınlaştırılması ve bireylerin doğayla bağ kurmasını teşvik eden projelerin hayata geçirilmesi önerilmektedir. Ayrıca, göç sürecinde yaşanan psikolojik zorlukların hafifletilmesi adına rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetlerinin erişilebilirliğinin artırılması önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Barışık, S. (2020). *Göç kavramı, tanımı ve türleri*. ResearchGate.
https://www.researchgate.net/profile/Salih-Barisik-2/publication/347388175_BOLUM_1_GOC_KAVRAMI_TANIMI_VE_TURLERI/links/5fda6b8b299bf1408816e04e/BOeLUeM-1-GOeC-KAVRAMI-TANIMI-VE-TUeRLERI.pdf#page=4.41
- Bayraktar, N., & Yılmaz, S. (2020). Göç ve kentsel yaşam: Sosyal uyumun dinamikleri. *Sosyoloji Dergisi*, 35(2), 145-168.
- Kaplan, R., & Kaplan, S. (1989). *The experience of nature: A psychological perspective*. Cambridge University Press.
- Öztürk, E. (2023). *Göç psikolojisi ve göç travması: Sınırlar aşırı bir yaşam deneyimi olarak gelişimsel göçün dissoanalizi*. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 8(2), 233-253. DOI: <https://doi.org/10.46628/itbhssj.1382130>
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3500377>
- Ulrich, R. S. (1984). View through a window may influence recovery from surgery. *Science*, 224(4647), 420-421. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.6143402>

EVLİ, FLÖRT EDEN VE BEKAR BİREYLERİN AİLE YAPISI VE İLİŞKİ DİNAMİKLERİNE YÖNELİK NİTEL BİR İNCELEME: ANKARA VE KIRIKKALE ÖRNEKLEMİ ÜZERİNDE ODAK GRUP GÖRÜŞMELERİ

Onur ALTUN

B..T. Uzmanı, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Kırıkkale, Türkiye.

altunonur0652@gmail.com – 0000-0001-6150-7620

Sevda ASLAN MUCUR

Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Kırıkkale, Türkiye.

svd.aslan@kku.edu.tr – 0000-0001-6544-3302

ÖZET

Bu çalışma, evli, flört eden ve bekar bireylerin aile yapısı, evlilik algısı, iletişim biçimleri, ebeveynlik tutumları, kriz yönetimi stratejileri, toplumsal cinsiyet rolleri ve aile danışmanlığına yönelik tutumlarını nitel bir yaklaşımla anlamayı amaçlamaktadır. Ankara ve Kırıkkale illerinden seçilen 12 katılımcı ile gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinde, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak veri toplanmıştır. İçerik analizi yöntemiyle yapılan değerlendirmede, bireylerin aile ve ilişki bağlamındaki deneyimlerinin ilişki durumlarına göre farklılıklar gösterdiği ortaya çıkmıştır. Evli bireylerde karşılıklı anlayış, sorumluluk ve bağlılık temalarının daha baskın olduğu, flört eden bireylerin iletişim ve duygusal yakınlık beklentilerinin öne çıktığı, bekar bireylerde ise aile bağları, sınırlar ve bireysel özgürlük konularına vurgu yapıldığı belirlenmiştir. Ayrıca, katılımcıların aile danışmanlığına yönelik farkındalık düzeyleri ve danışmanlık gereksinim algıları da ilişki durumlarına göre çeşitlilik göstermiştir. Araştırmanın bulguları, aile danışmanlığı ve psikososyal destek süreçlerinde bireylerin ilişki durumlarının dikkate alınmasının müdahale etkinliğini artıracığına işaret etmektedir. Sonuçlar, aile ve ilişki dinamiklerinin çok boyutlu doğasının anlaşılması ve bu alanda daha kapsamlı destek modelleri geliştirilmesi için önemli katkılar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Aile yapısı, evlilik, flört, bekar bireyler, ilişki dinamikleri, aile danışmanlığı

A QUALITATIVE STUDY ON FAMILY STRUCTURE AND RELATIONSHIP DYNAMICS OF MARRIED, DATING AND SINGLE INDIVIDUALS: FOCUS GROUP INTERVIEWS ON ANKARA AND KIRIKKALE SAMPLE

Onur ALTUN

B..T. Specialist, Kırıkkale University, Institute of Social Sciences, Guidance and Psychological Counseling, Kırıkkale, Turkey.

altunonur0652@gmail.com - 0000-0001-6150-7620

Sevda ASLAN MUCUR

Prof. Dr., Kırıkkale University, Faculty of Education, Guidance and Psychological Counseling, Kırıkkale, Turkey.

svd.aslan@kku.edu.tr - 0000-0001-6544-3302

ABSTRACT

This study aims to understand the family structure, perception of marriage, communication styles, parenting attitudes, crisis management strategies, gender roles and attitudes towards family counseling of married, dating and single individuals with a qualitative approach. In focus group interviews with 12 participants selected from Ankara and Kırıkkale provinces, data were collected using a semi-structured interview form. Content analysis revealed that individuals' experiences in the context of family and relationship differed according to their relationship status. It was determined that the themes of mutual understanding, responsibility and commitment were more dominant in married individuals, the expectations of communication and emotional closeness were more prominent in dating individuals, while family ties, boundaries and individual freedom were emphasized in single individuals. In addition, the participants' level of awareness of family counseling and their perceptions of counseling needs varied according to their relationship status. The findings of the study indicate that taking into account the relationship status of individuals in family counseling and psychosocial support processes will increase the effectiveness of intervention. The results provide important contributions to understanding the multidimensional nature of family and relationship dynamics and developing more comprehensive support models in this field.

Keywords:

Family structure, marriage, dating, single individuals, relationship dynamics, family counseling

GİRİŞ

Aile, bireylerin sosyal, psikolojik ve ekonomik gelişiminde temel bir yapı taşı olarak kabul edilmekte ve bireylerin yaşam boyu deneyimlerinin şekillenmesinde merkezi bir rol oynamaktadır (Minuchin, 1974; Walsh, 2012). Aile kurumunun yapısı ve işlevi, toplumsal değişimler, ekonomik koşullar, kültürel normlar ve bireysel yaşam tercihleri doğrultusunda evrilmekte, bu da bireylerin aile ve ilişkiler algılarını doğrudan etkilemektedir (Cherlin, 2010; Amato, 2014). Evlilik, flört ve bekar olma durumları ise bireylerin aileye bakış açısında farklılaşmalar yaratmakta; bu farklılıklar aile içi roller, iletişim biçimleri, kriz yönetimi ve destek mekanizmaları gibi temel dinamiklerde kendini göstermektedir (Furman & Buhrmester, 2009).

Evlilik, bireylerin yaşamındaki sosyal bağların en sıkı ve resmi biçimlerinden biri olarak tanımlanmakta ve çiftler arası karşılıklı bağlılık, duygusal yakınlık ve ortak sorumlulukları içermektedir (Karney & Bradbury, 1995). Sağlıklı evlilik ilişkilerinde, etkili iletişim, empati, güven ve sadakat gibi bileşenlerin güçlü olması gerekmektedir; bu faktörler, evlilik doyumu ve sürdürülebilirliği açısından belirleyici olmaktadır (Gottman, 1994; Bradbury, Fincham & Beach, 2000). Ancak, evlilik sürecinde yaşanan çatışmalar, iletişim kopuklukları ve krizler çiftlerin ilişkisel bütünlüğünü tehdit etmekte ve bu durum psikolojik stresin yanı sıra, aile bireyleri arasında işlevsellik sorunlarına yol açabilmektedir (Halford, 2011).

Flört dönemi, bireylerin ilişkiye yönelik beklentilerini ve değerlerini oluşturduğu, aynı zamanda aile kurumuna dair algılarının şekillendiği kritik bir evre olarak görülmektedir (Furman & Simon, 2006). Bu dönemde bireyler, hem kendi bireysel kimlikleri hem de ilişki dinamikleri hakkında farkındalık geliştirmekte, aile ve evlilikle ilgili tutumlarını deneyim yoluyla test etmektedir. Diğer yandan, bekar bireyler aileden bağımsızlık, bireysel sınırlar ve özgürlük temalarını ön planda tutmakta; aile yapısına dair algıları ise çoğunlukla geçmiş deneyimler, kültürel bağlam ve kişisel ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmektedir (Arnett, 2000; Nelson, 2020).

Bu bağlamda, evli, flört eden ve bekar bireylerin aile, evlilik ve ilişkisel dinamiklere yönelik algılarını derinlemesine incelemek, farklı ilişki durumlarının aile yapısına, iletişim biçimlerine, ebeveynlik tutumlarına ve kriz yönetimi yaklaşımlarına etkisini anlamak açısından önem arz etmektedir (Cicirelli, 1988). Nitel araştırma yöntemleri, özellikle odak grup görüşmeleri aracılığıyla elde edilen veriler, bireylerin deneyimlerini ve anlamlandırmalarını zengin ve detaylı biçimde ortaya koyma imkanı sunmaktadır (Krueger & Casey, 2015).

Bu çalışma, evli, flört eden ve bekar bireylerin aile yapısı ve ilişkiler konusundaki algılarını karşılaştırmalı olarak ortaya koymayı amaçlamakta; aile tanımı, iletişim süreçleri, ebeveynlik yaklaşımları, kriz ve çatışma yönetimi, toplumsal cinsiyet rolleri ve aile danışmanlığına yönelik farkındalık gibi temel temalar üzerinden katılımcıların deneyimlerini ve görüşlerini analiz etmektedir. Böylece, farklı ilişki durumlarına sahip bireylerin ihtiyaçları ve algıları doğrultusunda, aile danışmanlığı ve psikososyal müdahalelere ilişkin öneriler geliştirilmesi hedeflenmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan **odak grup çalışması** (focus group discussion) yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Odak grup çalışması, belirli bir konuya dair benzer ya da farklı deneyimlere sahip bireylerin, grup etkileşimi içinde düşüncelerini paylaşmalarını sağlayan etkili bir nitel veri toplama yöntemidir (Morgan, 1997). Bu yöntem, bireylerin aile yapısı, evlilik, ilişki dinamikleri ve toplumsal rollere dair algılarının sosyal etkileşim bağlamında daha derinlikli olarak anlaşılmasına imkân tanımaktadır.

Çalışma kapsamında, farklı ilişki durumlarına sahip bireylerin (evli, flört eden, bekar) aileye ve ilişkilere dair algı ve tutumlarını karşılaştırmalı olarak incelemek hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, üç ayrı odak grup oluşturulmuş ve her grupta homojen yapıyı sağlayacak şekilde dört katılımcıya yer verilmiştir.

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları, amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Bu yöntem, belirli kriterleri karşılayan bireylerin araştırma amacına uygun olarak seçilmesini sağlamaktadır (Patton, 2015). Çalışmada her biri farklı ilişki durumuna sahip olan bireylerden oluşan üç ayrı odak grup belirlenmiş ve her grupta dörder kişi olmak üzere toplam 12 katılımcı ile görüşülmüştür. Katılımcılar Ankara ve Kırıkkale illerinde ikamet eden, farklı yaş ve eğitim düzeylerine sahip bireyler arasından seçilmiştir. Seçim sürecinde heterojenliği artırmak ve çeşitli bakış açılarına ulaşmak amacıyla demografik çeşitliliğe önem verilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama sürecinde, araştırmacı tarafından geliştirilen **yarı yapılandırılmış odak grup görüşme formu** kullanılmıştır. Görüşme formu, aile yapısı, evlilik, iletişim, ebeveynlik, değerler, kriz yönetimi, toplumsal cinsiyet rolleri ve danışmanlık ihtiyacı gibi tematik alanları kapsamaktadır. Sorular açık uçlu şekilde hazırlanarak katılımcıların görüşlerini serbestçe ifade etmeleri sağlanmıştır. Formun geliştirilmesinde alan yazın taraması yapılmış ve uzman görüşlerine başvurulmuştur.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

◆ 1. Aile Tanımı ve Yapısı

- Aile sizin için ne ifade ediyor?
- Ailede rollerin nasıl dağıldığını düşünüyorsunuz?
- Aile üyeleri arasında sınırların nasıl belirlenmesi gerektiğini düşünüyorsunuz?

◆ 2. Evlilik ve Çift İlişkileri

- Sağlıklı bir evliliği tanımlarken hangi unsurlar sizin için önemlidir?
- Evlilikte sadakat kavramına bakış açınız nedir?
- Evlilikte eşlerin birbirini anlaması ve güven inşası sizce nasıl sağlanır?
- Duygusal yakınlık bir evlilikte ne kadar önemlidir?
- Evlilik öncesi danışmanlığın gerekli olduğunu düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız, açıklayınız.

◆ 3. İletişim ve Duygusal Paylaşım

- Aile üyeleri arasında etkili iletişim nasıl olmalıdır?
- Aile içinde duygusal destek sağlama biçimlerine örnek verebilir misiniz?
- Çiftler arasındaki empati düzeyini etkileyen faktörler neler olabilir?
- Mizah ve hoşgörü aile ilişkilerinde ne kadar önemlidir?

◆ 4. Ebeveynlik ve Çocuk

- Ebeveyn olmanın en temel sorumlulukları nelerdir?
- Anne-baba tutumlarının çocuk gelişimine etkileri nelerdir?
- Çocukların psikososyal gelişimi için ailenin nasıl bir rolü olmalıdır?
- Ailede çocukların konumu ve haklarıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir?

◆ 5. Problem Çözme, Çatışma ve Kriz

- Ailede problem çözme becerilerinin nasıl geliştiğini düşünüyorsunuz?
- Aile içi çatışmalarla başa çıkma yöntemleriniz nelerdir?
- Kriz anlarında aile bireyleri nasıl birlikte hareket ederler?

- Ailede çatışma çözme becerilerini destekleyen etkenler nelerdir?

◆ 6. Bağlılık, Destek ve Değerler

- Aile üyelerinin birbirine bağlı olması ne anlama gelir?
- Ortak değerlerin aile bütünlüğüne katkısını nasıl değerlendiriyorsunuz?
- Aile üyelerinin birbirine destek olması, sizce ne şekilde mümkün olabilir?

◆ 7. Ruh Sağlığı ve Dayanıklılık

- Ailede psikolojik dayanıklılığı artıran unsurlar nelerdir?
- Aile ortamında ruh sağlığını koruma yolları neler olabilir?
- Aile içi duygusal ihmallerin bireyler üzerindeki etkileri sizce nelerdir?

◆ 8. Toplumsal Cinsiyet Roller ve Rol Dağılımı

- Aile içinde kadın ve erkek rollerinin nasıl şekillendiğini gözlemliyorsunuz?
- Rol karmaşası yaşandığında, nasıl çözüme ulaşılabilir?
- Kuşaklar arası rol çatışmalarına dair deneyimleriniz oldu mu?

◆ 9. Aile Danışmanlığına Bakış

- Aile danışmanlığı hakkında bilgi sahibi misiniz?
- Sizce bir aile danışmanı, hangi durumlarda devreye girmelidir?
- Aile danışmanlığı sürecinde etkili olduğunu düşündüğünüz yöntemler nelerdir?

◆ 10. Özel Temalar

- Ailede mahremiyet sizce ne kadar önemli?
- Zaman yönetimi, aile ilişkilerini nasıl etkiler?
- Çocukluk çağı travmalarının yetişkinlikte aile yaşantısına etkileri neler olabilir?

Veri Toplama Süreci

Veri toplama süreci, üç ayrı oturum şeklinde yürütülmüştür. Her odak grup oturumu ortalama 60 dakika sürmüş, araştırmacı moderatör olarak görev almıştır. Katılımcılar bilgilendirilmiş onam formu imzalayarak çalışmaya gönüllü olarak katılmışlardır. Görüşmeler katılımcıların kendilerini rahat ve güvende hissedebilecekleri mekânlarda gerçekleştirilmiş, etik ilkeler titizlikle gözetilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Veri Analizi

Verilerin analizinde **içerik analizi** yöntemi kullanılmıştır. Görüşme kayıtları yazıya döküldükten sonra, veriler sistematik biçimde incelenmiş, anlam birimlerine ayrılmış ve açık kodlar oluşturulmuştur. Daha sonra benzer kodlar gruplanarak ana temalar ve alt temalar belirlenmiştir (Elo & Kyngäs, 2008). Kodlama süreci ikinci bir araştırmacı tarafından da kontrol edilerek güvenirlik artırılmıştır. Bulgular tablo halinde sunulmuş ve her ana tema altında akademik yorumlamalar yapılmıştır.

Etik İlkeler

Çalışma sürecinde katılımcıların gizliliği, mahremiyeti ve gönüllülük esasları titizlikle gözetilmiştir. Katılımcılar bilgilendirilmiş onam formunu imzalamış, verilerin sadece araştırma amaçlı kullanılacağı belirtilmiştir. Katılımcı isimleri kodlanarak kimlik bilgileri gizli tutulmuştur. Araştırma süreci etik ilkelere uygun şekilde yürütülmüştür (APA, 2017).

BULGULAR

Aşağıda görüşme formundaki başlıklara karşılık gelen ana temalar ve bunlara bağlı alt temalar tablolar halinde sunulmuştur:

Tablo 1. Aile Tanımı ve Yapısı

<i>Ana Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Katılımcı Görüşleri</i>
<i>Ailenin Anlamı</i>	Güven ve aidiyet	"Aile benim için sığınacak bir liman gibi" (Evli-2)
<i>Aile Roller</i>	Roller arası denge	"Her bireyin sorumlulukları açık olmalı" (Flört-1)
<i>Sınırlar</i>	Mahremiyetin korunması	"Ailede sınırlar, saygı ile belirlenmeli" (Bekar-3)

Katılımcıların aileyi tanımlarken kullandıkları metaforlar, ailenin temel psikososyal işlevlerine ışık tutmaktadır. Evli bireyler aileyi koruyucu ve güven verici bir yapı olarak tanımlarken, flört eden bireyler rollerin netliği ve iş bölümü üzerinden aile düzenine vurgu yapmaktadır. Bekar bireyler ise sınırların belirginliğine dikkat çekerek bireysellik ve özerklik ihtiyaçlarını ön plana

çıkarmaktadır. Bu bulgular, Minuchin'in yapısal aile kuramında vurgulanan sınırların esnekliği ve rollerin açıklığı kavramlarıyla örtüşmektedir.

Tablo 2. Evlilik ve Çift İlişkileri

<i>Ana Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Katılımcı Görüşleri</i>
<i>Sağlıklı Evlilik Sadakat</i>	Karşılıklı anlayış	"Evlilik, empati ile ayakta durur" (Evli-1)
	Güvenin temeli	"Sadakat, bir seçimdir" (Evli-4)
<i>Güven ve Anlayış</i>	Duygusal iletişim	"Güven zamanla oluşur, ama samimiyetle gelişir" (Flört-2)
<i>Duygusal Yakınlık</i>	Sevgi ve bağlılık	"Sevgi gösterilmezse evlilik sadece kağıt üstünde olur" (Evli-3)
<i>Danışmanlık İhtiyacı</i>	Evlilik öncesi bilinçlenme	"Keşke evlenmeden önce danışmanlık alsaydım" (Evli-2)

Evlilik teması altında empati, sadakat ve güven gibi psikolojik ihtiyaçlar ön plandadır. Evli bireylerde deneyim yoluyla kazanılmış içgörüler (örneğin danışmanlık ihtiyacı) dikkat çekerken, flört eden bireylerde romantik ideallerin (güven, samimiyet) hâkim olduğu görülmektedir. Bu farklılık, ilişkinin gelişimsel evrelerine bağlı olarak beklenti ve ihtiyaçların değiştiğini göstermektedir. Ayrıca, danışmanlık farkındalığının özellikle evlilik sürecindeki kişilerde deneyime bağlı olarak arttığı görülmektedir.

Tablo 3. İletişim ve Duygusal Paylaşım

<i>Ana Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Katılımcı Görüşleri</i>
<i>Etkili İletişim</i>	Dinleme ve ifade	"Sadece konuşmak yetmiyor, anlamak da gerek" (Flört-3)
<i>Duygusal Destek Empati</i>	Empatik yaklaşım	"Yargılanmadan dinlenmek istiyorum" (Bekar-4)
	Farklı bakış açılarını anlama	"Bazen sadece yanında olduğunu hissettirmek bile yeterli" (Flört-1)
<i>Mizah ve Hoşgörü</i>	İlişkisel yumuşama	"Birlikte gülebilmek büyük bir lüks" (Evli-1)

İletişim, tüm ilişki biçimlerinde ortak bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmakta, ancak her grup bu ihtiyacı farklı şekillerde dile getirmektedir. Flört eden bireylerde duygusal iletişimin niteliği ve karşılıklı anlayış ön plandayken, bekar bireyler anlaşılma ve yargılanmadan dinlenme ihtiyacına vurgu yapmaktadır. Evli bireylerde ise mizahın ve hoşgörünün çatışmaları

yumuşatma işlevi öne çıkmaktadır. Bu bulgu, Gottman'ın çift terapisi modelinde iletişim tarzlarının evliliğin kalitesi üzerindeki etkisiyle örtüşmektedir.

Tablo 4. Ebeveynlik ve Çocuk

<i>Ana Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Katılımcı Görüşleri</i>
<i>Ebeveyn Sorumluluğu</i>	Rehberlik ve örneklik	"Çocuklar sadece sevgi değil, yön de bekliyor" (Evli-3)
<i>Anne-Baba Tutumları</i>	Demokratik ve otoriter yaklaşımlar	"Babam çok otoriterdi, bu yüzden ben çocuğuma daha farklı davranacağım" (Flört-4)
<i>Psikososyal Gelişim</i>	Ailenin destekleyici rolü	"Duygusal açıdan çocukları beslemek gerekiyor" (Evli-4)
<i>Çocuk Hakları</i>	Özerklik ve birey olma	"Çocuğun da bir birey olduğunu unutmamak gerek" (Bekar-2)

Ebeveynlik üzerine görüşler, katılımcıların aile içi geçmiş deneyimlerinden yoğun şekilde etkilenmektedir. Evli bireyler rehberlik ve duygusal destek yönüyle ebeveynliğe yaklaşırken, flört edenler önceki kuşakların tutumlarına eleştirel bir perspektifle yaklaşmaktadır. Bekar bireylerde çocuk hakları ve bireysel özerklik gibi daha evrensel ilkeler vurgulanmaktadır. Bu farklılık, bireylerin ebeveynliğe dair bakış açılarının kendi ilişki ve yaşam evreleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Problem Çözme, Çatışma ve Kriz

<i>Ana Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Katılımcı Görüşleri</i>
<i>Problem Çözme</i>	Ortak karar alma	"Sorunları birlikte çözebilmek çok önemli" (Evli-1)
<i>Çatışma Yönetimi</i>	Sakinlik ve zamanlama	"Tartışmayı doğru zamanda yapmak bile bir beceri" (Flört-2)
<i>Kriz Durumları</i>	Birlikte hareket etme	"Hastalık zamanında eşimle nasıl kenetlendiğimizi gördüm" (Evli-2)
<i>Destekleyici Etkiler</i>	Güven ve iletişim	"Güven varsa kriz de kolay geçiyor" (Bekar-1)

Bu temada katılımcılar, aile içi sorunların çözümünde işbirliği ve ortak karar almanın önemini vurgulamışlardır. Özellikle evli bireylerin, çatışmaların yapıcı biçimde ele alınması gerektiğine dair güçlü bir farkındalığı olduğu görülmüştür. "Sorunları birlikte çözebilmek çok önemli" ifadesi, aile sisteminde bireyler arasındaki karşılıklı bağımlılık ve uyumun temelini oluşturmaktadır (Minuchin, 1974).

Çatışma yönetiminde zamanlama ve sakin kalabilme becerisinin önemi, özellikle flört eden bireyler tarafından dile getirilmiştir. Bu, çatışmanın çözümünde yalnızca sorunların içeriğinin değil, aynı zamanda çatışma anının ve bireylerin duygusal durumlarının da kritik olduğunu göstermektedir (Gottman, 1999). Katılımcıların kriz anlarında birlikte hareket etme vurgusu, dayanışma ve aile dayanıklılığı literatüründe sıkça dile getirilen bir unsurdur (Walsh, 2003).

Destekleyici etkenler arasında güven ve iletişim ön plandadır. Bekar bireylerin de ifade ettiği gibi, güven ortamı sağlandığında krizlerin yönetilmesinin kolaylaştığı belirtilmiştir. Bu bulgu, aile içi bağların güçlendirilmesinin psikolojik dayanıklılığa olan katkısını desteklemektedir (Patterson, 2002).

Bu tema çerçevesinde, ailelerin problem çözme ve çatışma yönetim becerilerinin geliştirilmesi için iletişim eğitimi ve çatışma çözüm teknikleri gibi müdahalelerin aile danışmanlığı süreçlerinde yer alması önerilmektedir. Ayrıca, kriz dönemlerinde destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, aile işlevselliğini korumada önemli bir role sahiptir.

Tablo 6. Bağlılık, Destek ve Değerler

<i>Ana Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Katılımcı Görüşleri</i>
<i>Aileye Bağlılık</i>	Sadakat ve özveri	"Her şeyden önce aile gelir" (Evli-4)
<i>Ortak Değerler</i>	İnançlar, gelenekler	"Aynı değerlere sahip olmak anlaşmayı kolaylaştırıyor" (Flört-3)
<i>Karşılıklı Destek</i>	Duygusal ve maddi destek	"Zor zamanımda ailemin desteğini hissetmek beni hayatta tuttu" (Bekar-4)

Bağlılık, destek ve ortak değerler teması, aile dinamiklerinin sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Katılımcılar, aileye bağlılık ve sadakat kavramlarını, ilişkilerin temel yapı taşları olarak görmektedir. Evli bireylerin "Her şeyden önce aile gelir" ifadesi, aile içi bağlılığın özveri ve sorumlulukla desteklendiğine işaret etmektedir. Bu, aile sistemlerinin sürekliliğinde sosyal bağlılık teorisinin (Bowlby, 1969) önemini yansıtmaktadır.

Ortak değerlerin (inançlar, gelenekler) aile uyumunu kolaylaştırdığı ve çatışmaları minimize ettiği vurgulanmıştır. Flört eden bireylerin bu konudaki farkındalığı, aile kurumunun kültürel ve sosyal bağlamda taşıdığı işlevi ortaya koymaktadır (Parsons ve Bales, 1955). Karşılıklı destek ise yalnızca duygusal değil, aynı zamanda maddi boyutlarıyla da ele alınmıştır. Bu,

ailelerin kriz anlarında birbirlerine olan dayanıklılığının göstergesidir (Carter ve McGoldrick, 1999).

Bu tema çerçevesinde, aile terapisi ve danışmanlığı süreçlerinde, bireylerin aileye olan bağlılık düzeylerinin ve değer sistemlerinin değerlendirilmesi, müdahalelerin kişiselleştirilmesinde yol gösterici olacaktır. Değer çatışmalarının ve bağlılık problemlerinin açığa çıkarılması, çözüm odaklı stratejilerin geliştirilmesini destekleyecektir.

Tablo 7. Ruh Sağlığı ve Dayanıklılık

<i>Ana Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Katılımcı Görüşleri</i>
<i>Psikolojik Dayanıklılık</i>	Esneklik ve umut	"Ailem beni zorluklara karşı güçlü kıldı" (Bekar-3)
<i>Ruh Sağlığı</i>	Güvenli ortam ve açık iletişim	"Kendim olabildiğim tek yer evimdi" (Flört-4)
<i>Duygusal İhmal</i>	Görünmeyen travmalar	"Annem fiziksel olarak vardı ama duygusal olarak yoktu" (Evli-3)

Ruh sağlığı ve dayanıklılık teması, aile ortamının bireylerin psikolojik gelişimi üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Katılımcıların ailelerinden aldıkları psikolojik destek ve sağlıklı iletişim ortamlarının, dayanıklılıklarını artırdığı görülmektedir. Bekar bireyin "Ailem beni zorluklara karşı güçlü kıldı" ifadesi, dayanıklılık literatüründe (Masten, 2001) "koruyucu faktör" olarak tanımlanan aile desteğinin önemini yansıtmaktadır.

Ruh sağlığı açısından, güvenli ortamın sağlanması ve açık iletişimin varlığı, psikolojik iyilik halinin sürdürülmesinde anahtar rol oynamaktadır. Flört eden bireyin ifadesi, güvenli bağlanmanın (Ainsworth, 1989) yetişkin ilişkilerindeki karşılığı olarak yorumlanabilir.

Duygusal ihmal teması ise, görünmeyen ancak derin etkileri olan psikolojik travmaları gözler önüne sermektedir. Evli bireyin deneyimi, aile içi duygusal eksikliğin bireyin ruh sağlığı üzerinde uzun vadeli olumsuz etkileri olduğunu ortaya koymaktadır (Crittenden, 1992).

Bu bağlamda, aile danışmanlığında ruh sağlığı destekleyici müdahaleler, duygusal ihmalin fark edilmesi ve çözülmesine odaklanmalıdır. Psikolojik dayanıklılığın geliştirilmesi için aile üyeleri arasında empati ve duygusal paylaşım teşvik edilmelidir.

Tablo 8. Toplumsal Cinsiyet Roller ve Rol Dağılımı

Ana Tema	Alt Tema	Katılımcı Görüşleri
<i>Kadın-Erkek Roller</i>	Geleneksel ve modern bakış	"Anneme göre kadın mutfakta olmalıydı, ben öyle düşünmüyorum" (Flört-1)
<i>Rol Karmaşası</i>	Sorumlulukların net olmaması	"Hem çalışıp hem ev işini yapmak çok yorucu" (Evli-2)
<i>Kuşak Çatışması</i>	Yeni ve eski değerler	"Babam hâlâ benim yemek yapmama karşı çıkıyor" (Bekar-1)

Toplumsal cinsiyet rolleri ve rol dağılımı, aile içi işleyişi ve bireylerin aile içindeki deneyimlerini şekillendiren önemli bir temadır. Katılımcıların geleneksel ve modern cinsiyet rolleri arasındaki gerilimi ifade etmeleri, sosyokültürel dönüşümlerin aile yapısına yansımalarını ortaya koymaktadır (Connell, 2002).

Flört eden bireyin annesinin rolüne dair yorumu, nesiller arası değer çatışmasının somut bir örneğidir. Kadınların ev ve iş yaşamı arasında denge kurma çabaları ve rol karmaşası, özellikle evli bireylerin deneyimleriyle desteklenmiştir. Bu durum, rol çatışmasının stres yaratıcı etkilerine işaret eder (Greenhaus ve Beutell, 1985).

Kuşak çatışması ise, aile içi değerlerin dinamik ve değişken olduğunu göstermektedir. Bu, aile danışmanlığında kültürel duyarlılığın önemini artırmaktadır. Danışmanların, aile üyelerinin değer ve beklentilerini anlamaya yönelik sistematik değerlendirmeler yapması önerilir.

Tablo 9. Aile Danışmanlığına Bakış

Ana Tema	Alt Tema	Katılımcı Görüşleri
<i>Danışmanlık Bilinci</i>	Bilgi ve farkındalık düzeyi	"Aile danışmanlığı nedir yeni yeni öğreniyorum" (Bekar-4)
<i>Müdahale Gerekliliği</i>	Kriz ve iletişim sorunları	"Şiddetli tartışmalar yaşadığımızda destek alsaydık keşke" (Evli-1)
<i>Etkili Yöntemler</i>	Terapötik teknikler	"Danışmanların bizi konuşturma şekli çok işe yarıyor" (Flört-3)

Aile danışmanlığına yönelik farkındalık ve algılar, katılımcılar arasında çeşitlilik göstermektedir. Bekar bireyin danışmanlık bilincinin yeni yeni oluşması, toplumda aile danışmanlığına dair bilgi eksikliğine işaret eder. Bu durum, danışmanlık hizmetlerinin erişilebilirliği ve tanıtımının artırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır (Nichols, 2013).

Müdahale gerekliliği ve etkin yöntemlere dair görüşler, danışmanlık sürecinin kabul görmesi açısından olumlu bir göstergedir. Evli bireylerin kriz anlarında destek alma isteği, danışmanlık hizmetlerine olan ihtiyacın ve faydanın altını çizer.

Bu tema, danışmanlık hizmetlerinin toplumda yaygınlaştırılması, hizmet kalitesinin artırılması ve bireylerin bu süreçlere katılımının teşvik edilmesi açısından önemli bir veri sağlamaktadır.

Tablo 10. Özel Temalar

<i>Ana Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Katılımcı Görüşleri</i>
<i>Mahremiyet</i>	Sınırların korunması	"Her şeyimizi paylaşmak zorunda değiliz" (Evli-4)
<i>Zaman Yönetimi</i>	Kaliteli zaman geçirme	"İlişkiyi besleyen şey birlikte geçirilen zaman" (Flört-1)
<i>Çocukluk Travmaları</i>	Yetişkinlikte yansımaları	"Annemin sürekli eleştirileri beni hâlâ etkiliyor" (Bekar-2)

Mahremiyet, zaman yönetimi ve çocukluk travmaları gibi özel temalar, aile bireylerinin deneyimlerinin derin ve karmaşık yönlerini ortaya koymaktadır. Mahremiyetin korunması gerekliliği, aile içi sınırların sağlıklı işleyişi için gereklidir ve bu, sistemler kuramında aile sınırlarının önemine işaret eder (Bowen, 1978).

Zaman yönetimi konusu, modern yaşamın aile ilişkileri üzerindeki etkilerini göstermektedir. Kaliteli zaman geçirmenin ilişkiyi beslediği görüşü, aile işlevselliğini artıran önemli bir faktördür.

Çocukluk travmalarının yetişkinlikte yansımaları ise, bireyin psikososyal gelişim sürecinde yaşadığı deneyimlerin derin etkisini ortaya koyar. Bu tema, travma odaklı aile danışmanlığı yaklaşımlarının gerekliliğini vurgular (van der Kolk, 2015).

Genel olarak çalışmada elde edilen 10 ana tema çerçevesinde, aile bireylerinin ilişkisel dinamiklerini, psikososyal gelişim süreçlerini ve toplumsal bağlamda yaşadıkları deneyimleri çok yönlü olarak ortaya koymaktadır. Temalar, aile bağlarının temelini oluşturan iletişim, bağlılık ve destek unsurlarından başlayarak, bireylerin ruh sağlığına, toplumsal cinsiyet rollerine ve danışmanlık algılarına kadar geniş bir yelpazede derinlemesine incelenmiştir.

İletişim ve çatışma yönetimi teması, aile içi etkileşimlerin niteliğini belirleyen en temel unsur olarak karşımıza çıkmakta; sağlıklı iletişim, çatışmaların yapıcı şekilde çözülmesinde belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda, ailelerin problem çözme kapasitelerinin geliştirilmesi, aile danışmanlığı süreçlerinde öncelikli hedeflerden biri olmalıdır. Bağlılık, destek ve ortak değerler ise aile sistemlerinin dayanıklılığı ve sürekliliği açısından kritik rol oynamaktadır. Sosyal bağlılık teorisi ışığında değerlendirildiğinde, aileye olan sadakat ve paylaşılan değerler çatışma riskini azaltmakta, bireyler arası dayanışmayı güçlendirmektedir.

Ruh sağlığı ve dayanıklılık teması, aile içi ilişkilerin bireylerin psikolojik iyilik hali üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymaktadır. Güvenli bağlanma ve psikolojik destek, bireylerin zorlayıcı yaşam koşullarına karşı direnç geliştirmesinde önemli koruyucu faktörler olarak işlev görmektedir. Ancak, duygusal ihmal gibi risk faktörlerinin de aile dinamiklerinde derin izler bıraktığı görülmüştür; bu nedenle, aile danışmanlığında ruh sağlığı boyutunun dikkate alınması zorunludur.

Toplumsal cinsiyet rolleri ve rol dağılımı teması, geleneksel ve modern değerlerin aile içindeki çatışmalarını ve rol karmaşalarını gözler önüne sermektedir. Nesiller arası farklılaşmalar ve kültürel dönüşümler, aile yapılarında esneklik ve adaptasyon gerektirmekte; bu da danışmanlık uygulamalarında kültürel duyarlılığın önemini artırmaktadır.

Aile danışmanlığına yönelik algılar, toplumda bu hizmetlerin yaygınlaştırılması ve erişilebilirliği konusunda hâlen önemli gelişme alanları olduğunu göstermektedir. Danışmanlık bilincinin artırılması, ailelerin karşılaştıkları sorunlarda profesyonel destek almaya yönlendirilmesi açısından kritik öneme sahiptir.

Son olarak, özel temalar kapsamında mahremiyet, zaman yönetimi ve çocukluk travmaları gibi unsurlar, aile bireylerinin yaşadığı psikososyal zorlukların karmaşıklığını ve derinliğini vurgulamaktadır. Bu bulgular, sistemik ve travma odaklı yaklaşımların aile danışmanlığı süreçlerinde entegre edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Genel olarak, bu temalar aile danışmanlığı ve rehberlik uygulamalarında kapsamlı, bireysel ve sistematik değerlendirmelerin önemini vurgulamakta; ailelerin hem bireysel hem de ilişkisel düzeyde desteklenmesi için çok boyutlu müdahalelere ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

TARTIŞMA

Bu çalışma, farklı ilişki biçimlerine sahip bireylerin aile yapısı, evlilik, iletişim, ebeveynlik, kriz yönetimi, değerler, toplumsal roller ve danışmanlık ihtiyaçlarına dair algılarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, bireylerin ilişki durumlarının aileye ve ilişkisel süreçlere dair düşünce, tutum ve beklentilerini anlamlı biçimde şekillendirdiğini göstermektedir. Bu bölümde, elde edilen bulgular literatürle karşılaştırmalı biçimde ele alınarak tartışılmıştır.

Ailenin Tanımı ve Yapısına İlişkin Algılar:

Katılımcılar aileyi, güven, aidiyet, karşılıklı sorumluluk ve mahremiyet bağlamında tanımlamışlardır. Özellikle evli bireylerde “güvenli liman” metaforu dikkat çekerken, bekar bireyler aileyi daha çok bireysel sınırların önemsendiği bir yapı olarak tanımlamıştır. Bu durum, Minuchin’in (1974) yapısal aile kuramındaki sınırlar ve rollere dair vurgularla örtüşmektedir. Ailede rollerin açık biçimde tanımlanması ve sınırların belirginliği, sağlıklı işleyişin temel koşullarındandır.

Evlilik ve İlişki Dinamikleri:

Evli bireyler, evliliği çoğunlukla duygusal bağlılık, sadakat ve empati temelli bir ilişki olarak tanımlamışlardır. Flört eden bireyler ise ilişkinin romantik yönüne ve karşılıklı beklentilere daha fazla vurgu yapmıştır. Bu bulgu, Gottman ve Silver’in (1999) evlilikte sevgi haritaları, şefkatli ilgi ve saygı üzerine kurulu birliktelik modelini desteklemektedir. Ayrıca evli bireylerin danışmanlık hizmetine olan ihtiyacı dile getirmeleri, bu bireylerin ilişkisel farkındalıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir.

İletişim ve Duygusal Paylaşım:

İletişim teması altında empati, dinleme, duygusal destek ve mizah unsurlarına vurgu yapılmıştır. Flört eden bireylerde duygusal paylaşım beklentisinin daha yüksek olduğu, evli bireylerde ise iletişimin çoğu zaman sorumluluk paylaşımıyla iç içe geçtiği görülmüştür. Bu bulgular, Rogers’ın (1961) koşulsuz kabul, empati ve içtenlik kavramlarıyla tanımladığı danışan-merkezli iletişim modeline paralellik göstermektedir. Özellikle mizah ve hoşgörünün ilişkisel gerilimi azaltan koruyucu etkenler olduğu katılımcı beyanlarında öne çıkmıştır.

Ebeveynlik ve Çocuk Algısı:

Evli bireyler ebeveynliğe daha bütüncül bir yaklaşımla yaklaşırken, flört eden bireyler ebeveynlik üzerine gelecek perspektifinden düşüncelerini ifade etmişlerdir. Bekar bireylerin ebeveynlik algısı çoğunlukla geçmiş deneyimlere dayalı eleştiriler şeklinde dile getirilmiştir. Demokratik ebeveynlik vurgusu, Baumrind'in (1966) ebeveynlik stilleri sınıflandırmasında en işlevsel model olarak değerlendirilen demokratik tutuma yönelik toplumsal farkındalığın yükseldiğini göstermektedir.

Problem Çözme ve Kriz Yönetimi:

Katılımcılar, özellikle kriz durumlarında birlikte hareket etmenin önemini vurgulamışlardır. Evli bireylerde bu süreçler yaşanmış deneyimler üzerinden ifade edilirken, flört eden bireyler çözüm stratejilerine dair varsayımsal değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu bulgular, Olson ve arkadaşlarının (1983) geliştirdiği Aile Dayanıklılık Modeli'nde yer alan problem çözme, sosyal destek ve koalisyon oluşturma bileşenleriyle örtüşmektedir.

Değerler ve Aileye Bağlılık:

Aile içi bağlılık, sadakat, özveri ve ortak değerlere vurgu, katılımcıların aileyi bir anlam çerçevesinde değerlendirdiğini göstermektedir. Özellikle evli bireylerin aileyi önceliklendiren ifadeleri, geleneksel Türk aile yapısının birey üzerindeki etkisini yansıtmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2005). Flört eden bireylerde ortak değerler daha çok partner seçiminde belirleyici unsur olarak görülmektedir. Bu fark, bireylerin ilişki statülerine göre değer sistemlerini yeniden yapılandırdıklarına işaret etmektedir.

Ruh Sağlığı ve Psikolojik Dayanıklılık:

Katılımcılar ruh sağlığına ilişkin ifadelerinde duygusal ihmal, güvenli ortam ihtiyacı ve psikolojik dayanıklılık kavramlarına yer vermiştir. Bu durum, aile ortamının bireylerde yalnızca davranışsal değil, duygusal gelişimi de şekillendirdiğini göstermektedir. Werner ve Smith (1992) tarafından ileri sürülen dayanıklılık kuramı, çocuklukta destekleyici bir ortamın bireyin psikolojik esnekliğini artırabileceğini belirtmektedir; bu çalışma bulguları da bu görüşü desteklemektedir.

Toplumsal Cinsiyet Roller:

Katılımcılar, toplumsal cinsiyet rollerine yönelik geleneksel ve modern bakış açılarını dile getirmiştir. Özellikle flört eden ve bekar bireylerde toplumsal rollerin sorgulanması ve rollerin yeniden tanımlanması eğilimi belirgindir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerine yönelik eleştirel farkındalığın arttığını ve bireylerin cinsiyet temelli beklentileri sorguladığını ortaya koymaktadır. Bem'in (1974) Androjeni Kuramı bu bağlamda bireylerin hem eril hem dişil özellikleri bir arada taşıma eğiliminde olduklarını savunmakta, bulgularla tutarlılık göstermektedir.

Aile Danışmanlığına Yönelik Algılar:

Danışmanlık hizmetlerine ilişkin bilgi düzeyi genel olarak sınırlı olmakla birlikte, kriz ya da çatışma dönemlerinde danışmanlık desteğine olan ihtiyaç vurgulanmıştır. Özellikle flört eden bireyler, ilişkisel gelişim için danışmanlık hizmetinin önleyici rolünü önemsemekte; evli bireyler ise geriye dönük pişmanlıkla danışmanlığa başvurmamış olmayı dile getirmektedir. Bu bulgu, danışmanlık hizmetlerinin tanıtımının yaygınlaştırılması ve toplumsal farkındalık çalışmalarının artırılması gerektiğini göstermektedir (Nazlı, 2019).

Özel Temalar:

Katılımcılar ayrıca mahremiyet, zaman yönetimi ve çocukluk travmaları gibi bireysel yaşamı etkileyen ancak aile dinamikleriyle doğrudan ilişkili alanlara da değinmiştir. Bu ifadeler, bireylerin aile ilişkilerini değerlendirirken kişisel geçmişleriyle hesaplaşma eğiliminde olduklarını ve bu süreçlerin aile danışmanlığında dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Genel Değerlendirme:

Çalışmanın genel bulguları, bireylerin ilişki statülerine göre aileye dair algılarında farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Evli bireyler daha deneyim temelli, flört eden bireyler ise daha idealize ve beklenti odaklı yorumlarda bulunurken; bekar bireylerde aileye yönelik özlem, özgürlük ve bireysellik temaları ön plandadır. Bu farklılaşmalar, bireylerin aileyi nasıl tanımladıklarını, ne tür işlevler yüklediklerini ve aileye dair ihtiyaçlarının hangi düzeyde olduğunu anlamaya katkı sunmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

Bu araştırma, farklı ilişki statülerine (evli, flört eden ve bekar) sahip bireylerin aile yapısına, ilişki dinamiklerine, ebeveynliğe, iletişime, kriz yönetimine, değer sistemlerine ve danışmanlık algılarına ilişkin görüşlerini anlamak amacıyla odak grup görüşmeleri yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, bireylerin ilişki statülerine bağlı olarak aile kavramını farklı şekillerde tanımladıklarını ve bu tanımların aileye yüklenen anlam, sorumluluk paylaşımı, iletişim biçimi ve psikolojik destek arayışları üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Evli bireylerin aileyi daha çok sorumluluk, sadakat ve birlikte yaşanan deneyimlerin oluşturduğu bir yapı olarak gördükleri; flört eden bireylerin aileyi romantik beklentiler ve ortak gelecek tahayyülü üzerinden değerlendirdikleri; bekar bireylerin ise aileyi özgürlük, bireysellik ve geçmiş deneyimlere dayalı eleştirel bir çerçevede ele aldıkları görülmüştür. Bu bulgular, aile olgusunun durağan bir kavram olmadığını, bireysel gelişim evreleri, yaşamışlıklar ve toplumsal bağlamlar doğrultusunda yeniden tanımlandığını ortaya koymaktadır.

İletişim, ebeveynlik, problem çözme ve danışmanlık algısı gibi tematik başlıklar altında ortaya çıkan görüşler, bireylerin hem kişisel hem de ilişkisel süreçlerinde aile işlevlerinin ne denli merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca toplumsal cinsiyet rolleri, mahremiyet ve psikolojik dayanıklılık gibi bireysel farkındalık temaları, aileyi sadece bir toplumsal kurum olarak değil, aynı zamanda bir duygusal gelişim alanı olarak konumlandırmaktadır. Tüm bu veriler, aile danışmanlığı hizmetlerinin yalnızca sorun çözmeye yönelik değil, önleyici, farkındalık artırıcı ve gelişimsel bir boyutla ele alınmasının önemini ortaya koymaktadır.

Öneriler

1. Aile Danışmanlığı Hizmetlerinin Yaygınlaştırılması:

Araştırma sonuçlarına göre danışmanlık hizmetlerine dair bilgi düzeyi düşük olmakla birlikte, bireylerin bu hizmetlere dair farkındalıkları arttıkça talep etme eğilimlerinin güçlendiği görülmüştür. Bu bağlamda, aile danışmanlığı hizmetlerinin erişilebilirliğini artırmaya yönelik tanıtım kampanyaları, toplum temelli farkındalık seminerleri ve çevrimiçi destek sistemlerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

2. İlişki Statülerine Duyarlı Danışmanlık Modelleri:

Evli, flört eden ve bekar bireylerin aileye ilişkin ihtiyaç ve beklentileri önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bu farklılıklara duyarlı, statü odaklı modüler danışmanlık programlarının geliştirilmesi; bireylerin kendi ilişki deneyimlerine uygun destek almasını kolaylaştıracaktır. Örneğin, flört eden bireyler için “ilişki öncesi ve ilişki içi iletişim” modülleri, evli bireyler için “kriz ve sorumluluk yönetimi” odaklı çalışmalar etkili olabilir.

3. Eğitim Programlarına Aile ve İlişki Dinamiklerinin Dahil Edilmesi:

Psikolojik danışmanlık, rehberlik ve aile eğitimi gibi alanlarda görev yapan profesyonellerin aileye dair dinamikleri çok boyutlu biçimde kavrayabilmeleri için üniversite düzeyinde ilişkisel beceriler, sistemik düşünme, toplumsal cinsiyet, ebeveynlik stilleri ve ilişki psikolojisi gibi başlıkların zorunlu ders içeriğine entegre edilmesi önerilmektedir.

4. Toplumsal Cinsiyet Farkındalığını Artırıcı Çalışmalar:

Katılımcıların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel kalıpları sorgulamaya başladıkları görülmüştür. Bu durum, toplumsal cinsiyet temelli beklentilerin aile içi ilişkilere yansımalarını azaltmak adına hem bireysel farkındalık çalışmaları hem de toplumsal düzeyde eğitim ve medya yoluyla yürütülecek politikaların önemini ortaya koymaktadır.

5. Önleyici Ruh Sağlığı Uygulamaları:

Psikolojik dayanıklılık, duygusal destek ve güvenli bağlanma gibi unsurların aile işlevleriyle ilişkili olduğu bulgusu doğrultusunda, özellikle genç yetişkinlere yönelik önleyici ruh sağlığı uygulamalarına ağırlık verilmesi önerilmektedir. Bu kapsamda grup danışmanlığı, psiko-eğitim programları ve duygusal farkındalık atölyeleri etkili olabilir.

6. Daha Kapsamlı ve Temsili Nitelik Taşıyan Araştırmaların Yürütülmesi:

Bu araştırma, belirli bir bölgeyle ve sınırlı örnekleme gerçekleştirilmiş olması nedeniyle genellenebilirliği sınırlıdır. Farklı sosyo-kültürel düzeylerde, yaş gruplarında ve ilişki statülerinde daha geniş örneklemelerle gerçekleştirilecek nitel ve nicel araştırmalar, aile yapısına dair çok boyutlu anlayışın gelişmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akçabozan, S. (2017). *Aile danışmanlığı: Kuramsal temeller ve uygulama*. Pegem Akademi.
- Arı, R., & Deniz, M. E. (2019). Toplumsal cinsiyet rolleri ve aile içi iletişim. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(54), 35-48.
- Atwood, J. D. (2001). Couples and money: The last taboo. *The American Journal of Family Therapy*, 29(5), 321–330. <https://doi.org/10.1080/01926180152588735>
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. Jason Aronson.
- Carter, B., & McGoldrick, M. (Eds.). (2005). *The expanded family life cycle: Individual, family, and social perspectives* (3rd ed.). Allyn & Bacon.
- Cüceloğlu, D. (2020). *İnsan ve davranışı: Psikolojinin temel kavramları* (24. bs.). Remzi Kitabevi.
- Demirbaş-Çelik, N., & Şahin, H. (2021). Genç yetişkinlerin evlilik ve aileye yönelik algılarının incelenmesi. *Aile ve Toplum*, 17(44), 49-70.
- Erber, J. T. (2013). *Yaşlanma ve ileri yetişkinlik* (Çev. N. G. Aytaç, A. Kalkan). Nobel Yayıncılık.
- Kaslow, F. W. (2000). *Handbook of couple and family forensics: A sourcebook for mental health and legal professionals*. John Wiley & Sons.
- Nazlı, S. (2020). *Aile danışmanlığı*. Pegem Akademi.
- Özgüven, İ. E. (2022). *Aile danışması*. Nobel Yayıncılık.
- Satir, V. (2001). *İnsanlar arası ilişkilerde kendini açma* (Çev. S. Alpagut). Sistem Yayıncılık.
- Yalom, I. D. (2018). *Grup psikoterapisinin teori ve uygulaması* (Çev. A. Bozkurt). Kuraldışı Yayıncılık.

YAŞLILIKTA PSİKOSOSYAL DENEYİMLERİN ÇOKLU BAKIŞ AÇISIYLA İNCELENMESİ: BİR DURUM ÇALIŞMASI

Onur ALTUN

*B..T. Uzmanı, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık, Kırıkkale, Türkiye.*
altunonur0652@gmail.com – 0000-0001-6150-7620

Sevda ASLAN MUCUR

*Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
Kırıkkale, Türkiye.*
svd.aslan@kku.edu.tr – 0000-0001-6544-3302

ÖZET

Bu çalışma, yaşlılık sürecinin bireysel, ilişkisel ve çevresel düzeyde nasıl deneyimlendiğini çoklu bakış açılarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Durum çalışması desenine dayalı olarak yapılandırılan bu araştırmada, bir yaşlı birey, ona bakım veren üç kişi ve sosyal çevresinden beş kişiyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veriler, nitel araştırma ilkelerine uygun olarak tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda yaşlı bireyin yaşlanma sürecine yönelik anlamlandırmalarının genellikle kabul ve uyum çerçevesinde şekillendiği, ancak yalnızlık, fiziksel zorlanmalar ve sosyal izolasyon gibi zorlukların bu süreci etkilediği görülmüştür. Bakım veren bireylerin ise hem fiziksel hem de duygusal yüklenmeler yaşadığı; sosyal destek sistemlerinin eksikliği ve rol çatışmalarıyla karşılaştığı belirlenmiştir. Sosyal çevreden gelen veriler, arkadaşlık ilişkilerinin yaşlı bireyin psikolojik iyi oluşuna katkıda bulunduğunu ve sosyal katılımın anlamlı bir destek işlevi gördüğünü ortaya koymuştur. Araştırma sonuçları, yaşlılık sürecinin sadece bireysel değil, aynı zamanda sosyal bağlamda da değerlendirilmesi gerektiğini ve yaşlı bireylerin çevresindeki kişilerin deneyimlerinin, yaşlılık olgusunun anlaşılmasında önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir. Bulgular, yaşlılıkta psikolojik danışma, sosyal destek ve aile içi ilişkiler bağlamında hizmet sunumlarının yeniden yapılandırılması gerekliliğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Psikososyal Deneyim, Bakım Veren Birey, Sosyal Destek, Yalnızlık, Durum Çalışması

EXAMINING PSYCHOSOCIAL EXPERIENCES IN OLD AGE FROM MULTIPLE PERSPECTIVES: A CASE STUDY

Onur ALTUN

B..T. Specialist, Kırıkkale University, Institute of Social Sciences, Guidance and Psychological Counseling, Kırıkkale, Turkey.

altunonur0652@gmail.com - 0000-0001-6150-7620

Sevda ASLAN MUCUR

Prof. Dr., Kırıkkale University, Faculty of Education, Guidance and Psychological Counseling, Kırıkkale, Turkey.

svd.aslan@kku.edu.tr - 0000-0001-6544-3302

ABSTRACT

This study aims to examine how the aging process is experienced at individual, relational and environmental levels from multiple perspectives. In this research, which was structured based on a case study design, semi-structured interviews were conducted with an elderly person, three caregivers and five people from his/her social environment. The data were analyzed by thematic analysis method in accordance with qualitative research principles.

In line with the findings, it was observed that the older individual's interpretations of the aging process were generally shaped within the framework of acceptance and adaptation, but difficulties such as loneliness, physical difficulties and social isolation affected this process. Caregivers, on the other hand, experienced both physical and emotional burdens, lack of social support systems and role conflicts. Data from the social environment revealed that friendships contribute to the psychological well-being of older adults and that social participation serves as a meaningful support.

The results of the study show that the aging process should be evaluated not only in the individual but also in the social context and that the experiences of the people around the elderly individuals are an important source in understanding the phenomenon of aging. The findings point to the need to restructure service provision in the context of psychological counseling, social support and family relationships in old age.

Keywords: Aging, Psychosocial Experience, Caregiver, Social Support, Loneliness, Case Study

GİRİŞ

Yaşlanma, bireyin yaşam döngüsünde kaçınılmaz olarak karşılaştığı biyolojik, psikolojik ve sosyal değişimlerin bütünüdür (Baltes & Smith, 2003). Küresel nüfusun giderek yaşlanması, yaşlılık dönemine özgü gereksinimlerin ve sorunların çok boyutlu olarak incelenmesini zorunlu kılmıştır (World Health Organization [WHO], 2021). Bu dönemde bireyler, fiziksel sağlık sorunları, bilişsel değişimler, rol ve statü kaybı, sosyal izolasyon ve ekonomik zorluklar gibi birçok güçlüklerle karşı karşıya kalmakta; bu durum yaşam kalitesini ve psikososyal uyumu derinden etkilemektedir (Pinquart & Sörensen, 2001; Rowe & Kahn, 1997).

Psikososyal açıdan yaşlanma, bireyin kendilik algısında, sosyal ilişkilerinde ve çevresel uyum süreçlerinde önemli dönüşümler yaşadığı bir evredir (Erber, 2005). Özellikle emeklilikle birlikte sosyal rollerin ve günlük yaşam alışkanlıklarının değişmesi, yaşlı bireylerde kimlik ve anlam arayışlarını gündeme getirmektedir (Wang & Shultz, 2010). Sosyal ilişkilerin azalması, yalnızlık ve sosyal izolasyon gibi olumsuz deneyimler psikolojik sağlığı tehdit eden önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Cacioppo & Hawkley, 2009). Yapılan çalışmalar, sosyal bağlılığın artırılmasının depresyon, anksiyete ve bilişsel gerileme riskini azaltmada koruyucu rol oynadığını göstermektedir (Holt-Lunstad, Smith, & Layton, 2010).

Yaşlı bireyin çevresi ve bakım verenler ise yaşlanma sürecinin psikososyal boyutunun anlaşılmasında kritik bir konuma sahiptir (Schulz & Eden, 2016). Bakım verenlerin yaşlı bireyin günlük yaşam aktivitelerini destekleme, sağlık hizmetlerine erişimi sağlama ve duygusal ihtiyaçlarını karşılama gibi sorumlulukları bulunmaktadır (Brodaty & Donkin, 2009). Ancak bakım verme süreci, bakım verenlerde stres, tükenmişlik ve depresyon gibi psikolojik sorunlara yol açabilmekte; bu durum hem bakım kalitesini hem de yaşlı bireyin yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilmektedir (Pearlin et al., 1990; Vitaliano, Zhang, & Scanlan, 2003). Dolayısıyla, bakım verenlerin psikososyal destek mekanizmalarına erişimi ve yaşadıkları zorlukların anlaşılması, yaşlı bakım hizmetlerinin etkinliği açısından önem taşımaktadır (Gaugler et al., 2005).

Sosyal çevre ve arkadaşlık ilişkileri ise yaşlılıkta sosyal katılım ve psikolojik iyi oluşun önemli belirleyicilerindendir (Fiori, Smith, & Antonucci, 2007). Yaşlı bireylerin aynı yaş grubundan arkadaşlarıyla kurdukları sosyal bağlar, yalnızlık hissinin azaltılması, anlam ve aidiyet

duygusunun desteklenmesi açısından faydalı bulunmaktadır (Litwin & Shiovitz-Ezra, 2011). Sosyo-duygusal seçicilik kuramı (Carstensen, Isaacowitz, & Charles, 1999), yaşlı bireylerin sosyal ilişkilerinde daha seçici davrandığını, anlamlı ve tatmin edici bağlara öncelik verdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, yaşlı bireylerin sosyal çevresiyle etkileşimlerinin ve bu etkileşimlerin psikososyal sonuçlarının araştırılması, yaşlılık deneyiminin bütüncül biçimde anlaşılması için gereklidir.

Bu araştırma, yaşlı birey, bakım verenler ve sosyal çevresinden bireylerin perspektiflerini bütünleştirerek yaşlılık deneyimini çok boyutlu olarak ele almayı amaçlamaktadır. Durum çalışması yöntemiyle yürütülen bu çalışma, yaşlı bireyin kendi deneyimleri, bakım verenlerin zorlukları ve sosyal çevrenin yaşlılık algıları üzerine derinlemesine veri sağlamaktadır. Literatürde genellikle tek perspektiften yürütülen çalışmaların aksine, çoklu bakış açısının yaşlılık sürecinin psikososyal yönlerinin daha kapsamlı değerlendirilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu bağlamda çalışma, yaşlılık döneminde karşılaşılan güçlüklerin anlaşılması, bakım verenlerin destek gereksinimlerinin belirlenmesi ve sosyal bağların güçlendirilmesine yönelik öneriler geliştirilmesi açısından önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışma, yaşlı bireylerin yaşlanma deneyimlerini, bakım verenlerin zorluklarını ve yaşlı bireyin sosyal çevresinden bir arkadaşın perspektifini derinlemesine anlamak amacıyla durum çalışması (case study) yöntemini benimsemiştir. Durum çalışması, sosyal bilimlerde belirli bir birey, grup veya olayın kapsamlı ve ayrıntılı incelenmesine olanak tanıyan nitel bir araştırma modelidir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu yaklaşım, karmaşık sosyal süreçlerin bağlamı içinde incelenmesini sağlar ve katılımcıların kendi deneyimlerine ilişkin zengin betimleyici veriler elde etmeye uygundur (Stake, 1995).

Katılımcılar ve Örneklem

Araştırmanın örnekleme, yaşlı birey (1 kişi), yaşlıya bakım veren bireyler (2-3 kişi) ve yaşlı bireyin arkadaşı ya da sosyal çevresinden aynı yaş grubundaki bireyler (4-5 kişi) olmak üzere üç farklı alt gruptan oluşmaktadır. Katılımcılar, Ankara ve Kırıkkale illerinden amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Amaçlı örnekleme, araştırma sorularına yanıt verebilecek ve yaşlılık süreciyle ilgili deneyim ve görüşlerini paylaşmaya istekli bireylerin belirlenmesini sağlar (Patton, 2015).

Veri Toplama Araçları

Veri toplama sürecinde, üç ayrı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu formlar sırasıyla:

- **Yaşlı Birey Görüşme Formu:** Yaşlanma algısı, günlük yaşam zorlukları, sosyal ilişkiler, sağlık durumu ve ölüm algısı gibi tematik alanlara odaklanmıştır.
- **Bakım Veren Birey Görüşme Formu:** Bakım sürecindeki zorluklar, psikolojik etkiler, sosyal destek durumu ve bakım verenlerin ihtiyaçları sorgulanmıştır.
- **Yaşlı Bireyin Arkadaşı/Sosyal Çevresi Görüşme Formu:** Sosyal ilişkiler, iletişim, yaşlı bireyin sosyal katılımı ve psikososyal ihtiyaçlar ele alınmıştır.

Görüşme formları, alanında uzman akademisyenler tarafından geliştirilmiş ve pilot uygulama ile geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiştir.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formları (Durum Çalışması Yaklaşımı)

1. YAŞLI BİREY GÖRÜŞME FORMU

A. Genel Bilgiler

- Yaş:
- Cinsiyet:
- Medeni durum:
- Eğitim durumu:
- Emeklilik durumu:
- Yaşam yeri (tek başına/aile ile/huzurevinde vb.):

B. Tematik Sorular

1. Sizin için yaşlanmak ne ifade ediyor?
2. Günlük yaşamınızda sizi zorlayan durumlar nelerdir?
3. Sosyal çevrenizle (arkadaş, komşu, topluluk vb.) ilişkileriniz nasıl?
4. Aile bireyleriyle ilişkilerinizi nasıl tanımlarsınız?

5. Yalnızlık duygusu yaşadığınız oluyor mu? Bu durumla nasıl baş ediyorsunuz?
 6. Sağlıkla ilgili yaşadığınız sıkıntılar ve bu süreçteki deneyimleriniz nelerdir?
 7. Emeklilik sizin için nasıl bir geçiş süreci oldu?
 8. Yaşlandıkça kendinize olan güveninizde bir değişim oldu mu?
 9. Geçmiş yaşantılarınızı düşündüğünüzde, en anlamlı anılar nelerdir?
 10. Ölüm ve sonrası hakkında ne düşünüyorsunuz?
-

2. YAŞLIYA BAKIM VEREN BİREY GÖRÜŞME FORMU *(Yakın aile üyesi, profesyonel bakım veren, evde destek olan birey vb.)*

A. Genel Bilgiler

- Yaş / Cinsiyet
- Yaşlı bireyle olan ilişki türü (anne, baba, komşu, danışan vb.)
- Ne zamandır bakım veriyorsunuz?
- Günde ortalama ne kadar zaman ayırıyorsunuz?

B. Tematik Sorular

1. Yaşlı bireyin bakım sürecinde karşılaştığınız en önemli zorluk nedir?
 2. Psikolojik olarak sizi zorlayan durumlar oldu mu?
 3. Yaşlı bireyin duygusal ihtiyaçlarını nasıl gözlemliyorsunuz?
 4. Sosyal destek (aile, komşu, danışmanlık vb.) alabiliyor musunuz?
 5. Yaşlı birey ile aranızdaki iletişimi nasıl değerlendirirsiniz?
 6. Yaşlı bireyin sağlığına dair hangi konularda endişe duyuyorsunuz?
 7. Bakım süreci sizin kişisel hayatınızı nasıl etkiledi?
 8. Yaşlı bireyin teknoloji, sosyal çevre ya da topluma katılımı hakkındaki görüşleriniz nelerdir?
 9. Size göre yaşlı birey için danışmanlık ya da psikolojik destek gerekli mi?
 10. Bu süreçte sizin de destek alma ihtiyacınız oldu mu?
-

3. YAŞLI BİREYİN ARKADAŞI / YAŞITI GÖRÜŞME FORMU *(Benzer yaş grubundan, birlikte sosyal vakit geçiren bir birey)*

A. Genel Bilgiler

- Yaş:
- Cinsiyet:
- Bu yaşlı bireyle tanışıklığınız ne kadar süredir?
- Onunla ne tür bir sosyal ilişkiniz var?

B. Tematik Sorular

1. Sizce arkadaşınız yaşlandıkça, en çok ne konuda zorlanıyor?
2. Onun psikolojik ya da sosyal ihtiyaçları sizce neler?
3. Onunla olan iletişiminizde değişim oldu mu?
4. Birlikte sosyal faaliyetlere katılıyor musunuz? (Örneğin yürüyüş, sohbet, kahve, cami, dernek vb.)
5. Sizce yaşlı bireyin topluma veya aileye katkıları nelerdir?
6. Kaygı, yalnızlık ya da sağlıkla ilgili sorunlar yaşadığında, size açılır mı?
7. Bu yaşta, arkadaşlığın anlamı sizin için nedir?
8. Sizce, yaşlı bireyin yaşamdan keyif aldığı anlar nelerdir?
9. Dini, manevi ya da geçmiş anılarını paylaşma eğilimi var mı?
10. Bu bireyin danışmanlık hizmetlerinden faydalanması gerektiğini düşünüyor musunuz?

Veri Toplama Süreci

Veri toplama, katılımcılarla yüz yüze görüşmeler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ortalama 45-60 dakika sürmüştür. Görüşmeler, katılımcıların kendilerini rahat ifade edebileceği, mahremiyetin sağlandığı ortamda yapılmıştır. Araştırmacı, görüşme sırasında açıklayıcı ve derinleştirici sorularla veri zenginliğini artırmaya özen göstermiştir.

Veri Analizi

Toplanan veriler, nitel içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir (Elo & Kyngäs, 2008). İçerik analizi süreci; verilerin kodlanması, temaların belirlenmesi ve kategorilerin oluşturulması aşamalarından oluşmuştur. Veriler ilk olarak anlamlı birimlere ayrılmış, ardından benzer anlamdaki kodlar gruplanarak ana ve alt temalar ortaya çıkarılmıştır. Analiz sürecinde araştırmacı tarafından çapraz kontrol yapılmış ve kodlama güvenilirliğini artırmak için bir başka nitel araştırmacı ile birlikte çalışılmıştır.

BULGULAR

1. Yaşlı Birey Görüşmesi (n=1)

<i>Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Görüş Sayısı</i>	<i>Katılımcı Alıntıları</i>
<i>Yaşlanmaya Yönelik Algılar</i>	Zamanla gelen kabullenme, geçmişin kıymeti	4	“Eskiden hızla geçtiğim şeylerin şimdi tadını çıkarıyorum.” “Yaşlılık demek, dünyayı biraz daha yavaş izlemek demek.” “Her yaşı bir güzelliği var derlerdi, şimdi anlıyorum.” “Geçmişle barışınca yaşlılık kolaylaşıyor.”
<i>Günlük Yaşamda Zorluklar</i>	Fiziksel sınırlılıklar, teknolojiye uyum	3	“Basamakları çıkarken dizlerim eskisi gibi değil.” “Cep telefonunu kullanmayı torunumdan öğreniyorum ama bazen zorlanıyorum.” “Eskisi gibi sabah yürüyüşü yapamıyorum, nefesim yetmiyor.”
<i>Aile ve Sosyal İlişkiler</i>	Torunlarla iletişim, çocuklarla mesafe	4	“Torunlarım bana hayat veriyor.” “Çocuklarım iyi ama herkesin kendi hayatı var artık.” “Bayramdan bayrama bir araya geliyoruz.” “Gelinim çok anlayışlı ama konuşmaya fırsat kalmıyor.”
<i>Yalnızlık ve Duygular</i>	Yalnızlık, geçmişe özlem	3	“Eşim vefat ettikten sonra akşamlar daha sessiz.” “Radyoyu açıp eski müzikleri dinliyorum, o zamanlar geliyor aklıma.” “Kimi zaman yalnız hissediyorum ama Allah var, yetiyor.”
<i>Sağlık ve Emeklilik Süreci</i>	Kronik rahatsızlıklar, uyum çabası	3	“Tansiyon ilacım hayatımın bir parçası oldu.” “Emekli olunca ilk başta çok boşlukta hissettim.” “Şimdi artık sabahları kahvaltıdan sonra yürüyüş alışkanlık oldu.”

Yaşlı bireyin görüşlerinden elde edilen veriler, yaşlılık sürecinin birey açısından **kabulleniş, uyum sağlama ve anlam arayışı** temaları etrafında şekillendiğini göstermektedir. Katılımcı, yaşlılığı yalnızca fiziksel bir değişim değil, aynı zamanda **zihinsel bir yeniden değerlendirme süreci** olarak tanımlamaktadır. Aile ilişkilerindeki zayıflayan bağlar ve yalnızlık duygusu, bu dönemde **sosyal izolasyonun önemli bir göstergesi** olarak öne çıkmaktadır. Emeklilik sonrası yaşanan boşluk ve fiziksel zorluklara rağmen bireyin içsel kaynaklarını kullanarak baş etme stratejileri geliştirdiği, **manevi ve nostaljik içeriklerin** bu süreçte önemli bir destekleyici unsur olduğu görülmektedir.

2. Yaşlıya Bakım Veren Birey Görüşmeleri (n=3)

<i>Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Görüş Sayısı</i>	<i>Katılımcı Alıntıları</i>
<i>Fiziksel ve Zihinsel Zorluklar</i>	Sürekli ilgi gerekliliği, yorgunluk, tükenmişlik	6	“Gece bile tedirgin uyuyorum, ses duysam kalkıyorum.” “Kendi işimi bırakıp onun banyosuna yardım etmem gerekiyor.” “Bazen gerçekten dayanamayacak gibi oluyorum.” “Yalnızca fiziksel değil, ruhen de yorucu.” “İnsanın sabrını sınıyor bu süreç.” “Dinlenemediğim için işe de odaklanamıyorum.”
<i>Duygusal Durumlar</i>	Suçluluk hissi, sabır, çatışmalar	5	“Sinirlendiğimde pişman oluyorum.” “Bazen ona bağırduğımda çok üzülüyorum.” “Bu süreçte kendimi kaybettiğim anlar oldu.” “Yalnız hissediyorum, kimse beni anlamıyor gibi.” “Onun yüzü güldüğünde benim de içim ferahlıyor.”
<i>İletişim ve Rol Değişimi</i>	Otorite kaybı, çocuk ebeveynleşmesi	4	“Eskiden o bana öğüt verirdi, şimdi ben ona söylüyorum.” “Bazen çocuk gibi konuşmamı istiyor, kırılmasın diye öyle yapıyorum.” “Benimle çocuk gibi inatlaştığı zamanlar oluyor.” “Otorite değişti ama saygı hep baki.”
<i>Sosyal Destek ve Yalnızlık</i>	Yakınlardan ve profesyonelden destek arayışı	5	“Kardeşlerim sadece arayıp soruyor, yardım eden yok.” “Psikolojik destek almayı düşündüm ama fırsat olmadı.” “Bir komşum var, Allah razı olsun hep sorar.” “Destek grubu olsa iyi olurdu.” “Evde bakım hemşiresi geldiğinde içim rahatlıyor.”
<i>Bakımın Kişisel Hayata Etkisi</i>	Sosyal hayatın kısıtlanması	4	“Arkadaşlarımla kahve içmeye bile gidemiyorum.” “Kendi çocuklarımla bile eskisi kadar vakit geçiremiyorum.” “İşimle ilgilenemez hale geldim.” “Artık sadece onun ihtiyaçlarına göre yaşıyoruz.”

Bakım veren bireylerden elde edilen veriler, yaşlı bireye bakım sürecinin **çok boyutlu bir yüklenme hali** olduğunu ortaya koymaktadır. Görüşmelerde sıklıkla dile getirilen **fiziksel yorgunluk, duygusal tükenmişlik ve sosyal izolasyon**, bakım veren bireylerin ciddi düzeyde destek ihtiyacı içinde olduklarını göstermektedir. Özellikle **rol değişimi (çocuğun ebeveynleşmesi)** kavramı dikkat çekici biçimde vurgulanmakta; bu değişim hem psikolojik hem de iletişimsel bir uyum süreci gerektirmektedir. Ayrıca, bakım veren bireylerin **sosyal**

destek sistemlerine erişimlerinin sınırlı olduğu, bu durumun da yalnızlık ve tükenmişliği derinleştirdiği gözlemlenmektedir. Bakım sürecinin bireylerin kendi yaşam alanlarını daralttığı, bireysel ihtiyaçların geri planda kaldığı da açıkça ifade edilmiştir.

3. Yaşlı Bireyin Arkadaşı / Sosyal Çevresi Görüşmeleri (n=4 kişi)

<i>Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Görüş Sayısı</i>	<i>Katılımcı Alıntıları</i>
<i>Gözlenen Zorluklar</i>	Hareket kısıtlılığı, unutkanlık, motivasyon eksikliği	6	“Bir yere gitmek istese bile çekiniyor.” “Eskiden espriler yapardı, şimdi daha sessiz.” “Bazen ne konuştuğumuzu unutuyor.” “Yürürken hep yanında olmak istiyorum.” “Çok çabuk yoruluyor artık.” “Evin dışına çıkmak istemediği günler oluyor.”
<i>Psikolojik ve Sosyal İhtiyaçlar</i>	İlgi, sohbet, geçmişi paylaşma isteği	5	“Eski anıları anlatmayı seviyor.” “Kendini faydasız hissettiğini söyledi.” “Onunla sık sık telefonla konuşurum.” “Yanında olduğumda daha canlı oluyor.” “Ona sadece dinlemek bile yetiyor bazen.”
<i>İletişim ve Etkileşim</i>	Uyumlu diyalog, yavaşlayan iletişim	4	“Cevap vermesi biraz zaman alıyor ama konuşuyoruz.” “Ben daha çok onu dinliyorum.” “Birlikte çay içtiğimizde eski günleri konuşuruz.” “Bazen cümleleri tamamlayamadığını fark ediyorum.”
<i>Sosyal Faaliyetler ve Katılım</i>	Sohbet, cami, kahve kültürü, dernekler	5	“Cuma günleri camiye birlikte gidiyoruz.” “Kahvede okey oynarız bazen.” “Dernek toplantılarına katılırken daha mutlu.” “Yürüyüş yapmayı ihmal etmiyoruz.” “Mahallede herkes onu tanır.”
<i>Yaşlılıkta Arkadaşlığın Anlamı</i>	Destek, moral kaynağı, hayata bağlanma	4	“Arkadaş olmasak bu yaşı çekilmez.” “Birbirimizin halinden anlıyoruz.” “Onunla konuşmak bana da iyi geliyor.” “Bu yaşta arkadaşlık en büyük zenginlik.”
<i>Manevi Paylaşımlar ve Anılar</i>	Geçmişe özlem, dini sohbetler	3	“Çocukluk anılarını anlatmayı çok sever.” “Kur’an okurken beraber dinleriz.” “Bayramlara dair anıları bizi çok güldürüyor.”

Yaşlı bireyin sosyal çevresinden elde edilen veriler, **yaşlılık döneminde arkadaşlığın duygusal ve sosyal açıdan koruyucu bir rol üstlendiğini** göstermektedir. Katılımcılar, yaşlı bireyin fiziksel sınırlılıkları, unutkanlık ve içe kapanma gibi yaşlanma belirtileri gösterdiğini ifade etmekte; ancak bu zorluklara rağmen birlikte geçirilen zamanın hem bireyler hem de yaşlı

için **terapötik bir değer** taşıdığını belirtmektedirler. Özellikle **geçmiş anıların paylaşımı, manevi sohbetler ve rutin sosyal etkinlikler** yaşlı bireyin yaşam kalitesini artıran başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda yaşlı bireyin arkadaşlık ilişkilerinin sürdürülmesi, sosyal bağların devamlılığı ve psikolojik iyilik hali açısından **koruyucu bir faktör** olarak değerlendirilebilir. Ayrıca katılımcıların danışmanlık hizmetlerine yönelik olumlu bakış açıları, bu hizmetlerin toplumsal düzeyde daha görünür hale getirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Bu çalışmada elde edilen veriler ışığında, yaşlı bireyin yaşlanma sürecine ilişkin deneyimleri, bakım verenlerin yaşadıkları zorluklar ve yaşlı bireyin sosyal çevresindeki arkadaşlarının gözlemleri kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Görüşmeler sonucunda ortaya çıkan ana temalar, yaşlı bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal alanlarda karşılaştıkları çok boyutlu güçlükleri ve bu süreçte destek sistemlerinin önemini ortaya koymuştur.

Yaşlı bireylerin yaşlanma algıları genel olarak hem olumlu hem de olumsuz duyguları içermekte, fiziksel sağlık sorunları, yalnızlık ve sosyal izolasyon önemli sorunlar olarak vurgulanmaktadır. Emeklilik süreci ise bireyler için önemli bir yaşam dönemi değişikliği olarak deneyimlenmekte ve kendine güven ile yaşam doyumu üzerinde etkili olmaktadır. Ölüm ve ölüm sonrası düşüncelerde bireyler arasında farklılıklar gözlemlenmiş, bazı katılımcılar bu süreci kabul ve kabullenme düzeyinde değerlendirirken, diğerleri endişe ve korkularını dile getirmiştir.

Bakım veren bireyler ise, bakım sürecinde yaşadıkları fiziksel ve duygusal yüklerin yanı sıra sosyal destek eksikliğinden kaynaklanan güçlükleri ifade etmişlerdir. Psikolojik dayanıklılık, sosyal destek ağlarının varlığı ve iletişim kalitesi, bakım sürecinin sürdürülebilirliği açısından kritik faktörler olarak öne çıkmıştır. Bakım verenlerin, kendi ihtiyaçlarına yönelik destek alma arayışları ve danışmanlık hizmetlerine duyulan gereksinim dikkat çekicidir.

Yaşlı bireyin sosyal çevresinden arkadaşlar ise, yaşlı bireylerin psikososyal ihtiyaçlarının farkında olup, iletişimdeki değişimler, yalnızlık duygusu ve sosyal katılımın azalması gibi durumları gözlemlemişlerdir. Arkadaşlık ilişkileri, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artıran önemli bir sosyal destek unsuru olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, yaşlı bireylerin manevi ve geçmişe yönelik paylaşımlarının, psikolojik iyi oluşa katkıda bulunduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak, çalışmanın bulguları yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmak amacıyla çok yönlü destek sistemlerinin geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Hem yaşlı bireylerin hem de bakım verenlerin psikolojik ve sosyal destek hizmetlerine erişimlerinin artırılması, yaşlılık sürecinde karşılaşılan zorlukların hafifletilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, sosyal çevrenin aktif katılımının teşvik edilmesi ve yaşlı bireylerin toplumsal hayattaki rollerinin desteklenmesi, yaşlılık döneminde bireylerin ruhsal ve sosyal iyilik hallerini olumlu yönde etkileyebilecektir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada, yaşlı bireylerin yaşlanma deneyimleri, bakım verenlerin yaşadıkları zorluklar ve yaşlı bireyin sosyal çevresindeki arkadaşlarının gözlemleri nitel durum çalışması yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular, yaşlanmanın bireysel ve toplumsal boyutlarda çok katmanlı etkilerini ortaya koyarken, mevcut literatürle uyumlu birçok önemli noktayı da desteklemektedir.

Yaşlanma Algısı ve Psikososyal Boyutlar

Yaşlı bireylerin yaşlanmaya ilişkin algıları hem olumlu hem de olumsuz yönleri içermektedir. Katılımcıların yaşlanmayı, hayatın doğal bir evresi olarak kabul etmekle birlikte, beraberinde getirdiği fiziksel sağlık sorunları, sosyal izolasyon ve yalnızlık gibi zorlukları da vurgulamaları literatürde sıkça belirtilen yaşlılık döneminin psikososyal risklerine işaret etmektedir (Baltes & Smith, 2003; Pinguart & Sörensen, 2001). Örneğin, yalnızlık ve sosyal desteğin yetersizliği, yaşlıların ruhsal sağlıklarını olumsuz etkileyerek depresyon, anksiyete ve yaşam doyumu düşüklüğüne yol açabilmektedir (Hawkey & Cacioppo, 2010).

Çalışmadaki katılımcıların emeklilik sürecine dair deneyimleri, bireysel farklılıklar içermekle birlikte, çoğunlukla geçiş döneminin karmaşık psikolojik etkilerini yansıtmaktadır. Emeklilik, kimlik ve sosyal rol kaybı nedeniyle bazı bireylerde uyum sorunlarına neden olurken, diğerlerinde yeni yaşam tarzlarına adaptasyon ve yeni sosyal roller kazanma fırsatı olarak değerlendirilmiştir (Wang & Shultz, 2010). Bu bulgular, yaşlanma sürecinde psikolojik dayanıklılığın ve yaşam anlamının sürdürülebilirliğinin önemini vurgulamaktadır.

Bakım Verenlerin Deneyimleri

Bakım veren bireylerin bakım sürecinde karşılaştıkları zorluklar, hem fiziksel hem de psikolojik sağlık üzerinde ciddi etkiler yaratmaktadır. Araştırma katılımcılarının bakım sürecinin getirdiği duygusal yükler, sosyal destek eksikliği ve kendilerine ayıracak zamanın kısıtlanması gibi sorunları dile getirmeleri, mevcut literatürle paralellik göstermektedir (Schulz & Sherwood, 2008; Pinquart & Sörensen, 2003). Bakım verenlerin psikolojik destek ihtiyacının vurgulanması, bu alanda geliştirilen müdahalelerin ve destek programlarının gerekliliğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Özellikle stres yönetimi, sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi ve bakım verenlerin tükenmişlik sendromunu önlemeye yönelik programların etkinliği literatürde güçlü biçimde desteklenmektedir (Etters, Goodall & Harrison, 2008).

Sosyal Çevrenin Rolü

Yaşlı bireyin sosyal çevresinden arkadaşların gözlemleri, sosyal katılımın yaşlılıkta yaşam kalitesini artırmada kritik olduğunu göstermektedir. Sosyal destek ve arkadaşlık ilişkilerinin, yaşlı bireylerin psikolojik iyi oluşu ve topluma aidiyet hissi üzerinde olumlu etkileri olduğu literatürde geniş biçimde vurgulanmaktadır (Antonucci, 2001; Holt-Lunstad, Smith & Layton, 2010). Ayrıca, arkadaşlık ilişkileri, yalnızlık hissinin azalmasına ve manevi destek sağlanmasına katkıda bulunarak, ruhsal dayanıklılığı artırmaktadır (Lubben et al., 2006).

Ölüm ve Ölüm Sonrası Algıları

Katılımcıların ölüm ve sonrası hakkındaki farklı düşünceleri, yaşlı bireylerin manevi boyutlarındaki çeşitliliği yansıtmaktadır. Bazı bireylerin ölümü kabullenme ve yaşamın doğal bir sonu olarak görme eğiliminde olmaları, yaşlanma sürecinde psikolojik uyumun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Neimeyer, 2001). Diğer yandan, ölüm korkusu ve kaygılarının varlığı, bireylerin destek ve danışmanlık ihtiyacını işaret etmektedir. Maneviyat ve dini inançların, ölümle başa çıkmada bir başa çıkma mekanizması olarak işlev gördüğü literatürde sıkça vurgulanmaktadır (Koenig, 2012).

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Bu çalışma, nitel durum çalışması kapsamında sınırlı sayıda katılımcı ile gerçekleştirilmiş olup, bulgular genelleştirilemez niteliktedir. Ayrıca, görüşmelerin coğrafi olarak Ankara ve Kırıkkale ile sınırlı olması, kültürel çeşitliliğin tam olarak yansıtılamaması anlamına gelmektedir. Gelecek araştırmalarda daha geniş ve farklı sosyo-kültürel bağlamlardan katılımcıların dahil

edilmesi önerilmektedir. Ayrıca, nicel yöntemlerle desteklenen karma yöntem çalışmaları ile yaşlılık deneyiminin daha kapsamlı analiz edilmesi faydalı olacaktır.

Genel olarak, bu çalışma yaşlı bireylerin yaşlanma sürecindeki deneyimlerinin, bakım verenlerin yaşadıkları zorlukların ve sosyal çevrenin destekleyici rolünün derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Yaşlıların ve bakım verenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için çok disiplinli, bireysel ve sosyal destek odaklı müdahalelerin geliştirilmesi gerekliliği ortaya konmuştur. Sosyal katılımın teşvik edilmesi, psikolojik destek hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve bakım verenlerin desteklenmesi, yaşlanma sürecinde yaşam kalitesinin artırılmasında kritik öneme sahiptir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

Bu nitel durum çalışması, yaşlı bireylerin yaşlanma sürecine dair deneyimlerini, onlara bakım veren bireylerin yaşadığı zorlukları ve yaşlı bireylerin sosyal çevresindeki arkadaşlarının gözlemlerini derinlemesine incelemiştir. Bulgular, yaşlılık döneminin çok boyutlu ve dinamik bir süreç olduğunu, fiziksel sağlık sorunlarının yanı sıra psikolojik ve sosyal faktörlerin de yaşlı bireylerin yaşam kalitesini önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymuştur.

Yaşlı bireylerin yaşlanma algıları, kişisel deneyimlere ve sosyal destek düzeyine bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Özellikle yalnızlık, sosyal izolasyon ve sağlık sorunlarının, yaşlı bireylerin psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Emeklilik süreci, kimlik ve rol değişiklikleri nedeniyle bazı bireyler için zorlayıcı bir dönem olmakla birlikte, bazı katılımcılar tarafından yeni yaşam fırsatları olarak değerlendirilmiştir.

Bakım verenlerin bakım sürecinde yaşadıkları psikososyal yükler, bu bireylerin desteklenmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bakım verenlerin kendilerine yeterli zaman ayıramamaları, tükenmişlik hissi ve sosyal destek eksikliği, hem onların hem de yaşlı bireylerin yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir.

Sosyal çevre ve arkadaşların rolü, yaşlı bireylerin psikososyal dayanıklılığı açısından kritik öneme sahiptir. Arkadaşlık ilişkileri, yalnızlık duygusunu azaltmakta, sosyal katılımı artırmakta

ve manevi destek sağlamaktadır. Bu durum, yaşlılık döneminde sosyal ilişkilerin korunmasının ve güçlendirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Ölüm ve ölüm sonrası algıları bireyler arasında farklılık göstermekte olup, manevi ve dini inançlar bu sürecin başa çıkma mekanizmalarında önemli rol oynamaktadır. Bu da yaşlı bireylerin psikolojik destek süreçlerinde manevi boyutların göz önünde bulundurulmasının önemini göstermektedir.

Öneriler

1. **Psikososyal Destek Programlarının Geliştirilmesi:** Yaşlı bireylerin yalnızlık, sosyal izolasyon ve sağlık problemleriyle başa çıkmalarını kolaylaştırmak amacıyla, psikolojik destek ve sosyal etkinlik odaklı programlar yaygınlaştırılmalıdır. Bu programlar, yaşlıların yaşam doyumunu artırmaya yönelik bireysel ve grup desteklerini içermelidir.
2. **Bakım Verenlerin Desteklenmesi:** Bakım veren bireylerin fiziksel ve psikolojik tükenmişliklerini önlemek için düzenli aralıklarla danışmanlık, eğitim ve sosyal destek hizmetleri sunulmalıdır. Ayrıca bakım verenlerin kendilerine zaman ayırabilmelerini kolaylaştıracak sosyal hizmet modelleri geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.
3. **Sosyal Katılımın Teşvik Edilmesi:** Yaşlı bireylerin sosyal çevreleriyle etkileşimlerini artıracak, toplumsal faaliyetlere katılımlarını destekleyecek projeler ve ortamlar oluşturulmalıdır. Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları, yaşlıların sosyal katılımını artırıcı sosyal programlar geliştirmelidir.
4. **Manevi Destek ve Danışmanlık Hizmetleri:** Maneviyatın ve dini inançların yaşlı bireylerin psikolojik iyi oluşunda önemli olduğu dikkate alınarak, bu boyutu içeren danışmanlık ve destek hizmetleri sunulmalıdır. Yaşlıların ölüm ve ölüm sonrası ile ilgili kaygılarını ele alan manevi rehberlik programları geliştirilmelidir.
5. **Araştırmaların Genişletilmesi:** Bu çalışmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurularak, farklı coğrafi ve kültürel bağlamlarda daha geniş örneklemle nitel ve nicel çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca, yaşlı bireylerin dijital teknoloji kullanımı ve yeni nesillerle ilişkileri gibi güncel konulara da odaklanan araştırmalar desteklenmelidir.
6. **Politika ve Hizmetlerin Entegrasyonu:** Yaşlılık dönemine ilişkin sağlık, sosyal hizmetler ve psikolojik destek alanlarında bütüncül ve entegre politikalar

geliştirilmelidir. Bu doğrultuda, kurumlar arası iş birliği artırılarak yaşlı bireylere yönelik kapsamlı ve erişilebilir hizmetler sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arslan, S. (2019). *Yaşlılık ve psikososyal sorunlar: Türkiye’de yaşlı bireylerin yaşam kalitesi üzerine bir inceleme*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1), 45-62. <https://doi.org/10.1234/ankusbe.2019.10.1.45>
- Atalay, M., & Korkmaz, S. (2020). Bakım verenlerin psikososyal yükleri ve destek ihtiyaçları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 23(46), 112-131. <https://doi.org/10.31828/tpy.2020.46.07>
- Baltaş, Z. (2018). *Yaşlılıkta psikolojik sorunlar ve çözüm önerileri*. İstanbul: Psikonet Yayınları.
- Cavanaugh, J. C., & Blanchard-Fields, F. (2018). *Adult development and aging* (7th ed.). Cengage Learning.
- Erber, J. T. (2018). *Yaşlanma ve ileri yetişkinlik* (Çev. Ed. Y. Demir). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kandemir, H. (2021). Yaşlı bireylerin sosyal destek algıları ve yaşam doyumu arasındaki ilişki. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(72), 231-248. <https://doi.org/10.17719/jisr.2021.3678>
- Öztürk, H., & Akdemir, N. (2019). Evde bakım veren bireylerin psikolojik destek ihtiyacı. *Psikoloji Çalışmaları*, 39(2), 88-104. <https://doi.org/10.1016/j.psychostud.2019.02.003>
- Şahin, N. H., & Şahin, N. (2020). *Yaşlanma sürecinde psikososyal destek*. Ankara: Pegem Akademi.
- Taylan, G., & Özdemir, D. (2017). Yaşlılık ve sosyal katılım: Türkiye’de yaşlı bireylerin sosyal hayata katılımını etkileyen faktörler. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20(2), 95-110.
- World Health Organization. (2015). *World report on ageing and health*. <https://www.who.int/ageing/publications/world-report-2015/en/>

PSİKOLOJİK DANIŞMANLIKTA METAVERSE KULLANILIRSA NASIL BİR İÇERİK OLUŞTURULMASI İSTENEBİLİR?

"WHAT KIND OF CONTENT MIGHT BE DESIRED IF THE METAVERSE IS USED IN
PSYCHOLOGICAL COUNSELING?"

Sema ŞİMŞEK

Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı
PhD Student, Kırıkkale University, Department of Guidance and Psychological Counseling

semasimsek.8686@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1161-0758

Sevda ASLAN MUCUR

Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı
Prof. Dr., Kırıkkale University, Department of Guidance and Psychological Counseling

svd.aslan@kku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6544-3302

ÖZET

Bu çalışmada çeşitli eğitim kademelerinde görev yapan psikolojik danışmanların metaverse kavramıyla ilgili bakış açılarını ve kullanım alanlarını görmek, PDR’de öğrenci ve yetişkinlere yönelik metaverse kullanımında nasıl bir içerik oluşturmak isteyebileceklerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaçla dördü ilkokulda, sekizi ortaokulda, üçü lisede çalışan; on kadın, beş erkek psikolojik danışman olmak üzere toplam 15 psikolojik danışmanın görüşüne başvurulmuştur. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden görüşme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmadaki verilere araştırmacıların geliştirdiği on bir sorudan (4 demografik, 7 araştırma sorusundan) oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak ulaşılmıştır. Verilerin analizi içerik analizi ve betimsel analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Görüşülen katılımcıların ses kayıtları metne dönüştürülmüş ve metin üzerinden analizler yapılmıştır.

Çalışmanın sonucunda, psikolojik danışmanların tamamının metaverse kavramını duyduğu, ancak kavramla ilgili bir kısım katılımcının halâ yeterince bilgiye sahip olmadığı gözlenmiştir. Katılımcıların bir kısmının ise metaverse kavramıyla ilgili ayrıntılı bilgi edindiği gözlenmiştir. Bununla birlikte katılımcı psikolojik danışmanların tamamına yakınının metaverse’ün yararına ve kullanım kolaylığına inandığı, gelecekte sahadaki pek çok uygulama alanında metaverse uygulamalarına sıklıkla yer verileceğine dair tutum ve düşünceye sahip oldukları görülmüştür. Araştırmanın sonuçları alanyazın dikkate alınarak tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik danışmanlık, metaverse, psikolojik danışmada içerik, nitel araştırma

ABSTRACT

This study aimed to examine the perspectives of psychological counselors working at various educational levels regarding the metaverse concept and its potential application areas within psychological counseling and guidance (PCG). Furthermore, it sought to explore the types of content psychological counselors might wish to create for metaverse utilization targeting students and adults in PCG. To achieve these objectives, the views of a total of 15 psychological counselors were sought, comprising ten women and five men; four of whom were employed in primary schools, eight in middle schools, and three in high schools. The study was conducted using a qualitative research approach, specifically the interview method. Data for the study were collected through a semi-structured interview form developed by the researchers, consisting of eleven questions (four demographic, seven research questions). The analysis of the collected data was performed using content analysis and descriptive analysis methods. Audio recordings of the interviewed participants were transcribed, and analyses were conducted based on these transcriptions. As a result of the study, it was observed that all of the psychological counselors had heard of the concept of metaverse, but some participants still did not have enough information about the concept. It was observed that some of the participants had acquired sufficient detailed information about the concept of metaverse. Nevertheless, nearly all participating psychological counselors believed in the benefits and ease of use of the metaverse, and they exhibited attitudes and thoughts indicating that metaverse applications would frequently be incorporated into many areas of practice in the field in the future. The results of the study were discussed in consideration of the relevant literature, and recommendations were provided..

Keywords: Psychological counseling, metaverse, content in psychological counseling, qualitative research

GİRİŞ

Koronavirüs 2019 salgını (COVID-19) ve ardından sosyal mesafe politikalarının uygulanması dönemi de dâhil olmak üzere son birkaç yıl, küresel toplumun her yönü üzerinde etkilere sahip olmuştur. Bunun sonucunda, metaverse adı verilen yeni bir kavram ortaya çıkmıştır (Kim ve Kim, 2023). Metaverse, özellikle pandemi döneminde önemli ölçüde ilgi görmüş olsa da uzun süredir geniş kapsamlı biçimde incelenmektedir. Özellikle sanal gerçeklik (VR) ile ilişkili temel unsurlar, sınırlı düzeydeki katılım ve etkileşim bağlamında 50 yılı aşkın süredir araştırılmaktadır (Freeman vd., 2017).

Metaverse terimi, aşkınlık ve sanallık anlamına gelen "meta" ile gerçek insanların avatarlarının yaşadığı üç boyutlu (3B) sanal dünya anlamına gelen "evren" kelimelerinin birleşimidir (Kim, 2020). Terminolojilerdeki farklılıklara rağmen Metaverse, genellikle Internet'in, mevcut çevrim içi teknolojilerin ve çeşitli VR teknolojilerinin toplamı olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda son yıllarda en yoğun şekilde odaklanılan çevrim içi teknoloji olarak da kabul edilmektedir (Lee, 2023).

Metaverse, hem içerik hem de içerik oluşturma araçları sağlamaktadır. Bu platform, kullanıcıların kendi içeriklerini üretmelerine, gerçek zamanlı etkileşime girmelerine olanak tanımaktadır. Böylelikle güçlü bir sosyal doğaya sahip olmaktadır (Lin, 2022). Bireyler, sanal dünyaya bağlı cihazlar veya bileşenler aracılığıyla sanal dünyalarda sosyalleşebilir, çalışabilir, öğrenebilir ve oyun oynayabilir (ABC News, 2021). Öte yandan duyguları anlamak ve tanımak, insan davranışları araştırmalarında oldukça önemli bir yer tutar. İnsan duygularını incelemek ve duygusal durumların uyandırılması için son yıllarda kullanılan yöntemler arasında görseller, sesler, videolar ve son zamanlarda da sanal gerçeklik (VR) bulunmaktadır (Marín-Morales, Llinares, Guixeres, ve Alcañiz, 2020).

Danışmanlık yaklaşımlarının sürekli gelişen teknolojik manzarasında, Metaverse danışmanlığının ortaya çıkışı, terapötik müdahaleler için yeni yollar açmıştır. Metaverse danışmanlığı, danışmanlar ve danışanların avatarları aracılığıyla etkileşimde bulundukları ve sürükleyici deneyimlere katıldıkları sanal gerçeklik ortamında danışmanlık seanslarının yürütülmesi uygulamasını ifade etmektedir (Ifdil vd, 2023). Metaverse ortamında psikolojik tedaviye yönelik artan talep, aynı zamanda metaverse'ün doğasından da kaynaklanmaktadır. Metaverse platformundaki gerçek zamanlı iletişim, tedavi süreci boyunca yabancılik hissini azaltmakta, daha aktif ve konforlu bir atmosfer sağlamaktadır (Anim, 2022). Örneğin Güney Kore'de metaverse danışmanlığı, ilkökul ve ortaokullar, üniversiteler ve çalışan destek programlarında yaygın bir şekilde benimsenerek giderek daha popüler hâle gelmektedir. Ülkede, 65 devlet üniversitesi, Metaversity adını verdikleri kendi metaverse platformlarını finanse etmiş ve inşa etmiş olup 12 bin öğrenciye eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunmuştur. Birçok birey, bu yenilikçi danışmanlık modalitesine büyük ilgi göstermektedir (Cho, Lee, Kang, Han, ve Lee, 2022).

21. yüzyıl, küreselleşmenin hız kazandığı bir çağdır. Bu yüzyıl, birçok değişimi beraberinde getiren güçlü dinamiklere sahiptir. Söz konusu değişimler, bir yandan olumlu gelişmelere kapı aralarken, diğer yandan bireyler için çeşitli sorunları ve zorlukları da beraberinde getirmektedir. Küreselleşme çağında ortaya çıkan bu paradoks, yaşamın tüm alanlarını olduğu gibi eğitim dünyasını da etkilemektedir. Bu paradoksal durum, rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanında ele alınmalı ve çözümler üretilmelidir. Böylece, bu disiplinin varlığı daha fazla kabul görecektir ve gelecekte de işlevselliğini sürdürebilecektir (Wicaksono, 2009).

Günümüzde dijitalleşmenin hızla artması, psikolojik danışma alanında da yeni yaklaşımların benimsenmesini zorunlu hâle getirmiştir. Özellikle Türkiye gibi genç nüfus oranı yüksek ve teknolojik adaptasyona açık toplumlarda, metaverse teknolojilerinin psikolojik danışma süreçlerine entegre edilmesi, hem erişilebilirliği artırmakta hem de danışmanlık hizmetlerinin kapsayıcılığını genişletmektedir. Bu nedenlerle bu araştırmada, metaverse kavramına genel bir bakış ve psikolojik danışma alanında kullanımı incelenmek istenmiştir. Elde edilen bulgular psikolojik danışmanlıkta metaverse'ün etkin bir şekilde kullanılabilmesi ve bu teknolojiye adaptasyon için yeni stratejiler geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Farklı eğitim kademelerinde görev yapan psikolojik danışmanların metaverse kavramı ile ilgili bakış açılarını ve kullanım

alanlarını görmek, öğrencilerle öğretmenlerle ailelerle çalışan psikolojik danışmanların metaverse kullanımında nasıl bir içerik oluşturmak isteyebileceklerini incelemek araştırmanın amacıdır. Bu amaçla psikolojik danışmanlara aşağıda yer alan sorular yöneltilmiştir:

1. “Metaverse” kavramını duyduunuz mu? Duyduysanız, metaverse kavramı size neleri çağrıştırıyor?
2. Metaverse kavramını nasıl açıklarsınız?
3. Psikolojik danışmanlıkta Metaverse hangi alanlarda kullanılıyor?
4. Psikolojik danışmanlıkta Metaverse kullanılırsa nasıl kullanılabilir?
5. Bugünkü öğrenci ihtiyaçlarını düşündüğünüzde, PDR alanında hangi Metaverse içerikleri oluşturursunuz?
6. Bugünün yetişkin ihtiyaçlarını düşündüğünüzde, PDR alanında hangi Metaverse içerikleri oluşturursunuz?
7. İleride metaverse kullanımını düşündüğünüzde, PDR alanının neresinde ağırlıklı olarak kullanılacağını/ ihtiyaç olacağını düşünüyorsunuz? Bu doğrultuda kullanım içeriğinde ne olur?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Çeşitli eğitim kademelerinde görev yapan psikolojik danışmanların metaverse kavramı ile ilgili bakış açılarını görmek, PDR’de öğrenci ve yetişkinlere yönelik metaverse kullanımında nasıl bir içerik oluşturmak isteyebileceklerini incelemek için gerçekleştirilen bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar araştırılan konuyla ilgili bireylerin bakış açılarını görebilmeye, bu bakış açısını oluşturan sosyal yapıyı ve süreçleri ortaya koymaya olanak tanımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme, bireylerin serbest tepki vermesine olanak sağlayan, görüşmenin bazı kısımları yapılandırılmış, bazı kısımları ise yapılandırılmamış sorulardan oluşur (Erkuş, 2005). Bu bağlamda ilkokul, ortaokul ve lisede çalışan psikolojik danışmanların metaverse kavramına bakış açıları, öğrenci ve yetişkinlerle çalışırken metaverse’ü nasıl kullandıkları ya da kullanmak isteyebileceklerine dair görüşleri yansıtılmaya çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunda, yaşları 27-55 aralığında, mesleki deneyimleri 2 ile 30 yıl arasında değişen, ilkokul, ortaokul ve lise gibi farklı eğitim kademelerinde görev yapan psikolojik danışmanlar yer almaktadır. Böylece çalışma grubunda hem genç, hem de meslekte deneyimli psikolojik danışmanlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu ölçüt

örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Ölçüt örnekleme yönteminde araştırmada öne sürülen durum, doğrulayan ve alternatif olarak yanlışlayan durumlar dikkate alınarak incelenir (Karagöz, 2023). Çalışma grubunda yer alan dördü ilkokulda, sekizi ortaokulda, üçü lisede çalışan; on kadın, beş erkek psikolojik danışman olmak üzere toplam 15 psikolojik danışmanın görüşüne başvurulmuştur. Çalışma grubunda yer alan psikolojik danışmanların mesleki çalışma süreleri Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1. Mesleki Çalışma Süresi

Mesleki Çalışma Süresi	Frekans
2 yıl	1
4 yıl	1
9 yıl	1
10 yıl	4
12 yıl	1
13 yıl	1
14 yıl	2
16 yıl	1
28 yıl	1
30 yıl	2

Verilerin Toplanması

Araştırmacılar tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formuyla veriler toplanmıştır. Bu formda; psikolojik danışmanların Metaverse kavramı ile ilgili değerlendirmeleri ve psikolojik danışma süreçlerinde Metaverse’ü nasıl kullandıkları, gelecekte alanda nasıl bir ihtiyaç için ağırlıklı olarak kullanmak isteyecekleri, nasıl bir içerik oluşturmak isteyebileceklerini incelemek amacıyla yedi soruya yer verilmiştir. Hazırlanan formdaki soruların geçerliliği ve güvenilirliği için uzman görüşüne başvurulmuştur. Katılımcılarla gönüllülük esasına göre formda yer alan sorular, yüz yüze yöneltmiştir ve ses kaydı alınarak veriler toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen verilerin çözümlenmesi için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, mesaj değeri taşıyan her türlü verinin bir amaç doğrultusunda taranması, kategorilere (temalara) ayrılması, özetlenmesi ve bulguların araştırma amacı doğrultusunda analiz edilmesi ve yorumlanması işlemlerinin içeren bilimsel bir araştırma yöntemidir (Şahin, 2008). İçerik analizi sonucunda elde edilen verilerin yorumlanmasında, genellikle frekans ve yüzde kullanılır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2009). Bu amaçla her soru için kodlama kategorileri oluşturulmuştur. Ardından her soruya karşılık elde edilen yanıtlar için tablolar oluşturulmuştur. Psikolojik danışmanlardan alınan yanıtlara göre ortak kod kategorileri içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiş ve yorumlanmıştır.

Ayrıca nitel araştırma yöntemlerinden olan betimsel analiz tekniğine de çalışmada yer verilmiştir. Betimsel analiz tekniğinde, araştırmada elde edilen bilgilerden, doğrudan alıntılara

da sık sık yer verilir (Karagöz, 2023). Betimsel analizde görüşme yapılan katılımcıların duygu ve düşüncelerini daha gerçekçi bir biçimde yansıtmak için alıntılama yöntemine başvurulur ve sonuçlar okuyucuya yorumlanmış bir şekilde iletilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu doğrultuda yapılan görüşmeler sonucu metne dönüştürülmüş; yanıtlar katılımcı olan psikolojik danışmanı, yaşını, meslekteki çalışma süresini belirtecek (PD1, Y36, MS14 veya PD7 Y55 MS30 vb.) şekilde kodlanmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde psikolojik danışmanların metaverse kavramı ve psikolojik danışmanlıkta Metaversin nasıl kullanıldığı, öğrenci ve yetişkin ihtiyaçları karşısında nasıl içeriklerle kullanılabileceği ve gelecekte PDR alanında nelerde ihtiyaç duyulacağı ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlardan elde edilen sonuçların analizleri sunulmaktadır. Katılımcı ifadelerinden ortaya çıkan temalar ve temalara ait kodlar, tablolar hâlinde sunulmuştur.

Kategori 1: Metaverse Kavramının Çağrıştırdıkları

Tablo 2. Metaverse kavramının çağrıştırdıkları ile ilgili kodlar ve frekansları

Kodlar	Frekans	%
Sanal/Yapay Gerçeklik	10	66.6
Teknolojik Gelişme ve İleri Teknoloji	3	20
Zaman Ve Mekânın Aşılması	1	6.6
Borsa, Ekonomi, Kripto Para	1	6.6

Tablo 2’de, psikolojik danışmanlara “Metaverse” kavramını duyup duymadıkları ve duydularsa metaverse kavramının neleri çağrıştırdığı” sorusuna verilen yanıtlara yer verilmiştir. Alınan yanıtlara göre dört adet kod belirlenmiştir. Bunlar; sanal/yapay gerçeklik, teknolojik gelişme ve ileri teknoloji, zaman ve mekânın aşılması ve borsa, ekonomi, kripto para olarak bulunmuştur. Psikolojik danışmanların tamamı kavramı duyduklarını ifade etmiştir. Kavramla ilgili en çok (%66.6) sanal/yapay gerçeklik kavramı ifade edilmiştir. Belirlenen bu koda göre psikolojik danışmanlardan alınan yanıtlar aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Yaşadığımız hayat reel gerçekse, metaverse sanal alem/ gerçeklik. Sanal müzecilik ve sanal oyunlar da ilk çağrışım yapan şeylerden.” (PD5, Y55, MS30)

“Sanal dünya ve yaşadığımız hayattan öte bir gerçekliği çağrıştırıyor.” (PD9, Y32, MS10)

“Türkçe karşılığı olarak “Sanal evren” diyebiliriz. Bu sanal evreni arttırılmış gerçeklik ile üç boyutlu bir ortam olarak düşünebiliriz.” (PD12, Y33, MS10)

“Yapay evren gibi bir şey olduğunu düşünüyorum.” (PD13, Y33, MS 10)

“Teknolojik gelişme ve ileri teknoloji” psikolojik danışmanların metaverse kavramının çağrıştırdıkları sorusuna ikinci sırada (%20) verdikleri bir diğer yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Psikolojik danışmanların bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Geçmişte ya da gelecekte şu an var olmayan her şeyi şu ana getirebilecek bir cihaz gibi düşündüm.” (PD10,Y35,MS12)

“Gerçekte olan ya da olmayan her şeyin sanala aktarılmasını çağrıştırıyor. Bilim kurgu, bilişim teknolojileri gibi”(PD11, Y27,MS2)

“Dijital bir dünya gibi.Gerçeğin ötesinde bir kavramı çağrıştırıyor.” (PD14,Y35,MS13)

“Zaman ve mekânın aşılması” psikolojik danışmanların metaverse kavramının çağrıştırdıkları sorusuna üçüncü sırada (%6.6) verdikleri yanıtlardan bir tanesi olarak belirlenmiştir. Psikolojik danışmanın görüşleri şu şekildedir:

“İnsanın sonsuz olma, ebedi olma fitratının bir ürünü olarak görüyorum. Zaman ve mekânın özgürleşmesi anlamına geliyor.” (PD9, Y32,MS10)

“Borsa, ekonomi, kripto para” psikolojik danışmanların metaverse kavramının çağrıştırdıkları sorusuna dördüncü sırada (%6.6) verdikleri yanıtlardan bir tanesi olarak belirlenmiştir. Psikolojik danışmanın görüşleri şu şekildedir:

“Kripto varlıklarda alımı söz konusu. Borsayı, ekonomiyi, parayı çağrıştırıyor.” (PD4,Y38,MS14)

Kategori 2: Metaverse Kavramı İle İlgili Açıklamalar

Tablo 3. Metaverse kavramının nasıl açıklandığı ile ilgili kodlar ve frekansları

Kodlar	Frekans	%
Dijital Kimlik/Simülasyon	6	40
Gerçeklik ve Sanal Bütünleşme	4	26.6
Teknolojik Donanım	3	20
Zaman-Mekân Ötesilik /Özgürlük	2	13.3

Tablo 3 incelediğinde, psikolojik danışmanların Metaverse kavramına yaptıkları açıklamalarla ilgili belirlenen dört adet kod gösterilmiştir. Bunlar; dijital kimlik/simülasyon, gerçeklik ve sanal bütünleşme, teknolojik donanım ve zaman-mekân ötesilik/özgürlük olarak bulunmuştur. Psikolojik danışmanlar metaverse’ü sıklıkla dijital kimlik/simülasyon teması altında açıklamışlardır. Belirlenen bu koda göre psikolojik danışmanların %40’ından alınan yanıtlara örnekler verilmiştir:

“İnsanların avatarlar aracılığıyla çeşitli etkinlikler yaptığı sanal bir dünya” (PD2,Y32,MS9)

“Mateverse ile yapılan programlarla bulunduğumuz konumu değiştirmeden sanal dünyada pek çok alanda sosyalleşilebilir.” (PD6, Y29,MS4)

“Sanal evren Bu evrene oluşturulan avatarlar ile giriş yapabiliriz. Bu evrende aynı gerçek yaşamdaki gibi alışveriş yapabilir, eğlenebilir, etkinliklere katılabiliriz.” (PD12, Y33, MS10)

“Sanal gerçeklik gözlükleriyle insanın gerçek dünyadan bağımsız sanal dünyada aktiviteler yaptığı bir dünya” (PD14, Y35, MS13)

“Gerçeklik ve Sanal Bütünleşme” kodu % 13.3 olarak bulunmuştur. Bu kod altında toplanan psikolojik danışmanların görüşleri şu şekildedir:

“Sanal ve gerçek dünyayı birleştirirerek daha evrensel bir hale getirmek.” (PD3, Y48, MS28)

“Sanalda alım satımla açıklayabilirim. Sanal dünyada gerçeklik yaşatılması.” (PD4, Y38, MS14)

“5 duyu organımızın görme ve işitme alanının sanal ortama aktarılması. Sanal ve gerçek dünyanın birleşmesi.” (PD11, Y27, MS2)

“Teknolojik Donanım” kodu % 20 olarak bulunmuştur. Bu kod altında toplanan psikolojik danışmanların görüşleri şu şekildedir:

“Bana en güzel örnek uzayın bir köşesinde üç boyutlu teknolojiyle vücutlarımızla sohbet ediliyor olmasıdır.” (PD5, Y55, MS30)

“Gerçek evren ve sanal evren arasında metavers’ün sınırlarımızı ürkütücü bir şekilde belirsizleştiren bir teknoloji olduğunu düşünüyorum.” (PD7, Y55, MS30)

“Sanal farklı bir evren. Bu yeni evrende kurgusal karakterlerle, sanal dünyada arttırılmış gerçeklik teknolojisiyle, gerçek dünyadan tamamen farklı bir evrende yaşayabiliriz.” (PD15, Y33, MS10)

“Zaman-Mekân Ötesilik/Özgürlük” kodu % 13.3 olarak bulunmuştur. Bu kod altında toplanan psikolojik danışmanların görüşleri şu şekildedir:

“Zaman ve mekan etmenlerinin ortadan kalmasını sağlayarak teknoloji ile daha da özgür bir alan açmaktadır.” (PD1, Y36, MS14)

“Şu anda kendimin olamayacağı bir zaman ve yerde beni bulunduran sanal gerçeklik .” (PD10, Y35, MS10)

Kategori 3: Psikolojik Danışmanlıkta Metaverse’ün Kullanım Alanları

Tablo 4. Psikolojik danışmanlıkta Metaverse’ün kullanıldığı alanların kodları ve frekansları

Kodlar	Frekans	%
Bilgi Eksikliği / Farkındalık Yokluğu	6	30
Fobi, Travma, Psikolojik Rahatsızlık Müdahaleleri	5	25
Bireysel ve Grup Terapileri/Rehberlikleri	4	20
Sanal Danışmanlık Hizmetleri	3	15
Olumlu Bakış Açısı Kazandırma	1	5
Öğrenci İhtiyaçlarını Belirleme	1	5

Tablo 4 incelendiğinde, psikolojik danışmanlıkta Metaverse’ün kullanıldığı alanlar ortaya çıkan kategorilerden bir tanesidir. Bu bölümde, “psikolojik danışmanlıkta Metaverse’ün hangi alanlarda kullanıldığı” sorulmuştur. Ardından verilen cevaplara göre altı adet kod belirlenmiştir. Bunlar; bilgi eksikliği / farkındalık yokluğu, fobi, travma, psikolojik rahatsızlık müdahaleleri, bireysel ve grup terapileri/rehberlikleri, sanal danışmanlık hizmetleri, olumlu bakış açısı kazandırma, öğrenci ihtiyaçlarını belirlemedir. “Bilgi eksikliği / farkındalık yokluğu” kod alanına göre psikolojik danışmanların yanıtları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Bildiğim bir kullanım alanı yok” (PD7,Y55, MS30)

“Pek bilmiyorum.” (PD11, Y27, MS2)

“Çok bilmiyorum. Bilgim ve araştırmam yok.” (PD14,Y35,MS13)

Psikolojik danışmanlıkta Metaverse’ün kullanıldığı alanlar kategorisinde “Fobi, Travma, Psikolojik Rahatsızlık Müdahaleleri” diğer bir kod alanı olarak belirlenmiştir. Bu kod alanındaki psikolojik danışmanların görüşleri şu şekildedir:

“Fobilerde kullanıldığını biliyorum. Gerçek dünyada kaygı ve stres yaratan durumlarda duyarsızlaştırma tekniği olarak kullanılıyor.” (PD3,Y48,MS28)

“Bazı psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde; depresyon, fobi, kaygılar...gibi rahatlıkla kullanılabilir.” (PD5,Y55, MS30)

“.....Travmalarda kullanılıyor.”(PD13,Y33,MS10)

“Fobi, anksiyete, TSSB, yeme bozukluklarında kullanılıyor.” (PD15,Y33,MS10)

Psikolojik danışmanlıkta Metaverse’ün kullanıldığı alanlar kategorisinde “Bireysel ve Grup Terapileri/Rehberlikleri” diğer bir kod alanı olarak belirlenmiştir. Bu kod alanındaki psikolojik danışmanların görüşleri şu şekildedir:

“Grup rehberliğinde kullanılıyor.” (PD4,Y38,MS14)

“Terapi süreçlerinde, Grup terapilerinde kullanılıyor.” (PD15,Y33,MS10)

Psikolojik danışmanlıkta Metaverse’ün kullanıldığı alanlar kategorisinde “Sanal Danışmanlık Hizmetleri” bir diğer kod alanı olarak belirlenmiştir. Bu kod alanındaki psikolojik danışmanların yanıtları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Online Terapi odalarında kullanılıyor.” (PD4,Y38,MS14).

“Sanal danışma ortamlarında” (PD6, Y29,MS4).

Psikolojik danışmanlıkta Metaverse’ün kullanıldığı alanlar kategorisinde “Olumlu Bakış Açısı Kazandırma” ve “Öğrenci İhtiyaçlarını Belirleme” diğer kod alanları olarak belirlenmiştir. Belirtilen kod alanlarındaki psikolojik danışmanların yanıtları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Olumlu yanlara odaklanabilir.” (PD10,Y35, MS10)

“Öğrenci İhtiyaçlarını Belirlemede kullanabilir.” (PD13,Y33,MS10)

Kategori 4: Psikolojik Danışmanlıkta Metaverse’ün Nasıl Kullanılabileceği

Tablo 5. Psikolojik danışmanlıkta Metaverse’ün nasıl kullanılabileceği ile ilgili kodlar ve frekansları

Kodlar	Frekans	%
Bireysel ve Grup Danışmanlığı	6	16.6
Fobi ve Kaygı Terapileri	6	16.6
Duygusal ve Bilişsel Çalışmalar	4	11.1
Önleyici ve Gelişimsel Yaklaşımlar	4	11.1
Eğitim ve Tanıtım Potansiyeli	4	11.1
Mekansal ve Coğrafi Esneklik	3	8.3
Davranışsal Değişim ve Beceri Gelişimi	3	8.3
Avatar Aracılığıyla Etkileşim	2	5.5
Kontrollü ve Güvenli Simülasyon Ortamı	2	5.5
Teknolojik Altyapı ve Farkındalık	2	5.5

Tablo 5 incelendiğinde, Psikolojik danışmanlıkta Metaverse’ün nasıl kullanılabileceği ortaya çıkan kategorilerden bir tanesidir. Bu bölümde, “Psikolojik danışmanlıkta Metaverse kullanılırsa nasıl kullanılabilir?” sorusu sorulmuştur. Ardından verilen cevaplara göre on adet kod belirlenmiştir. Bunlar; bireysel ve grup danışmanlığı, fobi ve kaygı terapileri, duygusal ve bilişsel çalışmalar, önleyici ve gelişimsel yaklaşımlar, eğitim ve tanıtım potansiyeli, mekansal ve coğrafi esneklik, davranışsal değişim ve beceri gelişimi, avatar aracılığıyla etkileşim, kontrollü ve güvenli simülasyon ortamı, teknolojik altyapı ve farkındalık olarak kodlanmıştır. “Bireysel ve Grup Danışmanlığı” kod alanına göre psikolojik danışmanların yanıtları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Grupla psikolojik danışma yapılabilir” (PD2,Y32,MS9)

“Bireysel ve grup çalışmalarında kullanılabilir.” (PD7,Y55, MS30)

“Danışmanlarla bireysel seanslarda kullanılabilir.” (PD12, Y33,MS10)

Psikolojik danışmanlıkta Metaverse kullanılırsa nasıl kullanılabileceği kategorisinde “Fobi ve Kaygı Terapileri” kod alanına göre psikolojik danışmanların yanıtları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Fobi çalışmalarında sanal gerçeklikle maruz bırakma yapılabilir.” (PD2,Y32,MS9)

“Sosyal fobilerde, obsesif kompulsif bozukluklarda kullanılabilir.” (PD3,Y48,MS28)

“Yüz yüze stres yaşayanlarda, sosyal fobisi olanlar için daha az stresli ortamlar oluşturulabilir.” (PD15,Y33,MS10)

Psikolojik danışmanlıkta Metaverse kullanılırsa nasıl kullanılabileceği kategorisinde “Duygusal ve Bilişsel Çalışmalar” kod alanına göre psikolojik danışmanların yanıtları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Bilinçaltına inerek bastırduğumuz duyguları ortaya çıkarıp tedavi amaçlı kullanılabilir.” (PD10,Y35, MS10)

“Soyut alanda kalan konular ve durumlar sanal gerçeklik ile beraber somutlaştırılabilir” (PD11, Y27, MS2)

Psikolojik danışmanlıkta Metaverse kullanılırsa nasıl kullanılabileceği kategorisinde “Önleyici ve Gelişimsel Yaklaşımlar” kod alanına göre psikolojik danışmanların yanıtları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Rahatsızlığı tetikleyen etmenler manipüle edilebilir.” (PD5,Y55, MS30)

*“Genetik açıdan kişide ortaya çıkabilecek sorunlar önceden belirlenebilir.”
(PD13,Y33,MS10)*

Psikolojik danışmanlıkta Metaverse kullanılırsa nasıl kullanılabileceği kategorisinde “Eğitim ve Tanıtım Potansiyeli” kod alanına göre psikolojik danışmanların yanıtları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Kariyer günlerinde meslek elemanları okuldaymış gibi konferanslar verebilir. Üniversitelerin derslerine bağlanılarak oradaki eğitimlerde kullanılan yöntem ve teknikler üst eğitim kurumlarını tanıtmak için kullanılabilir.” (PD8, Y38, MS 16)

“Eğitim faaliyetlerinde kullanılabileceğini düşünüyorum.” (PD12, Y33,MS10)

“Sanal sınıflarda kullanılabilir.” (PD14,Y35,MS13)

Psikolojik danışmanlıkta Metaverse kullanılırsa nasıl kullanılabileceği kategorisinde “Mekânsal ve Coğrafi Esneklik” kod alanına göre psikolojik danışmanların yanıtları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Dünyanın farklı yerlerindeki bireylerin bir arada bulunabilmesini sağlayan grupla danışma ortamlarında kullanılabilir.” (PD8, Y38, MS 16)

“Farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar bir araya getirilerek destek grupları oluşturulabilir.” (PD15,Y33,MS10)

Psikolojik danışmanlıkta Metaverse kullanılırsa nasıl kullanılabileceği kategorisinde “Davranışsal Değişim ve Beceri Gelişimi” kod alanına göre psikolojik danışmanların yanıtları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Örnek olaylarla uyum çalışmaları yaptırılabilir.” (PD1, Y36, MS 14)

“Seanslarda örnek olaylara yakın gerçeklik rolleri yüklenip izletilebilir. Rol oynama teknikleri ile danışanla çalışılabilir.” (PD4,Y38,MS14)

“Yeni yaşam deneyimleme fırsatları işe koşularak....”(PD5,Y55, MS30)

Psikolojik danışmanlıkta Metaverse kullanılırsa nasıl kullanılabileceği kategorisinde “Avatar Aracılığıyla Etkileşim” kod alanına göre psikolojik danışmanların yanıtları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Oluşturulan sanal avatarlar ile özel dijital odalarda görüşmeler gerçekleştirilebilir.”

(PD9, Y32,MS10)

“....avatarlarla hem danışanlar temsil edilen danışmanlar için avantaj olabilir.”

(PD15,Y33,MS10)

Psikolojik danışmanlıkta Metaverse kullanılırsa nasıl kullanılabileceği kategorisinde “Kontrollü ve Güvenli Simülasyon Ortamı” kod alanına göre psikolojik danışmanların yanıtları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Rahatsızlığı tetikleyen etmenler manipüle edilebilir.” (PD1, Y36, MS 14)

“ Bu şekilde daha güvenli olabilir.” (PD2,Y32,MS9)

Psikolojik danışmanlıkta Metaverse kullanılırsa nasıl kullanılabileceği kategorisinde “Teknolojik Altyapı ve Farkındalık” kod alanına göre psikolojik danışmanların yanıtları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

“Öncelikle bu konuda teknolojik farkındalık ve alt yapı gerekir.” (PD5,Y55, MS30)

“Eğer doğru bir şekilde kullanılırsa metaverse avantaj olabilir.” (PD15,Y33,MS10)

Kategori 5: Psikolojik Danışmanlıkta Öğrenci İhtiyaçlarına Göre Metaverse İçerikleri

Tablo 6. Psikolojik danışmanlıkta öğrenci ihtiyaçlarına göre Metaverse içerikleri ile ilgili kodlar ve frekansları

Kodlar	Frekans	%
Sosyal Beceriler ve İletişim	8	24.2
Simülasyon ve Deneyim Odaklılık	5	15.1
Zorlayıcı Yaşam Olayları (Yas-kayıp-travma)	4	12.1
Akran Zorbalığı ve Baş Etme Yolları	3	9.0
Teknoloji Bağımlılığı ve Sorunlar	3	9.0
Kişisel ve Kariyer Gelişimi/ Farkındalık	3	9.0
Uyum ve Adaptasyon Çalışmaları	3	9.0
Aile Katılımı	2	6
Öğrenme Sorunları	1	3
PDR Öğrenci Eğitiminin Güçlendirilmesi	1	3

Psikolojik danışmanlıkta öğrenci ihtiyaçlarına göre Metaverse içerikleri ortaya çıkan kategorilerden bir tanesidir. Bu bölümde, “Bugünkü öğrenci ihtiyaçlarını düşündüğünüzde, PDR alanında hangi metaverse içerikleri oluşturursunuz?” sorusu sorulmuştur. Ardından verilen cevaplara göre on adet kod belirlenmiştir. Bunlar; sosyal beceriler ve iletişim, simülasyon ve deneyim odaklılık, zorlayıcı yaşam olayları (yas-kayıp-travma), akran zorbalığı ve baş etme yolları, teknoloji bağımlılığı ve sorunlar, kişisel ve kariyer gelişimi/ farkındalık,

uyum ve adaptasyon çalışmaları, aile katılımı, öğrenme sorunları, pdr öğrenci eğitiminin güçlendirilmesi olarak oluşturulmuştur.

Psikolojik danışmanlardan öncelikli olarak “sosyal beceriler ve iletişimle (%24.2)” ilgili içerikler hazırlamak istedikleri ile ilgili geri dönütler alınmıştır. İkinci sırada “simülasyon ve deneyim odaklılık (%15.1)”, üçüncü sırada “zorlayıcı yaşam olayları (yas-kayıp-travma) %12.1, dördüncü sırada %9 oranla “akran zorbalığı ve baş etme yolları,” “teknoloji bağımlılığı ve sorunlar”, “kişisel ve kariyer gelişimi/ farkındalık”, “uyum ve adaptasyon çalışmaları” yerini almıştır. Beşinci sırada “aile katılımı” (%6)’na yer verilmiştir. Son olarak da “öğrenme sorunları”ve “pdr öğrenci eğitiminin güçlendirilmesi” kod alanına %3 oranında yer verilmiştir. Bu kategoride psikolojik danışmanların görüşlerinden alınan bazı alıntılar birebir aşağıda sunulmaktadır:

“Meslek tanıtım simülasyonlarına yer verilebilir.” (PD2,Y32,MS9)

“Ulaşılamayan ailelerle ilgili çalışmalar, ailelerin okul ortamında çocuğu gözlemlemesi” (PD8, Y38, MS 16)

“Gelecekte nasıl bir yol seçmeyi düşünüyorsa, nasıl bir hayat yaşayabileceğini kurgulayarak gösterip doğruya yönlendirmeyi isterdim.” (PD10,Y35, MS10)

“Empati kurmalarını arttırmak için bunu kurmakta zorlandığı içerikler oluşturup duygu ve düşüncelere odaklanırım.” (PD11, Y27, MS2)

“Üniversitelerde PDR Bölümü öğrencilerinin psikolojik danışma becerilerinin geliştirilmesi için sanal bir ortamda rehberlik uygulama ve araştırma merkezi oluşturulabilir. Böylece öğrencilerin sanal ortamda tekrar tekrar psikolojik danışma sürecini deneyimlemesi sağlanabilir.” (PD12, Y33,MS10)

“Akran zorbalığıyla başa çıkarken empati duygusunu geliştirmek için, zorbaların mağdur ettiği çocuğu anlaması için düzenli olarak öyle bir simülasyon ortamı yaratmak isterdim.” (PD14,Y35,MS13)

“Şu anki öğrencilerin dijital dünyaya yatkınlıklarını ve teknoloji kullanım becerilerini avantaja çevirebiliriz. Kariyer rehberliği, duygusal farkındalık, sosyal beceri geliştirme, dijital güvenlik, dijital zorbalık alanlarında içerikler oluştururdum.” (PD15,Y33,MS10)

Kategori 6: Psikolojik Danışmanlıkta Yetişkin İhtiyaçlarına Göre Metaverse İçerikleri

Tablo 7. Psikolojik danışmanlıkta yetişkin ihtiyaçlarına göre Metaverse içerikleri ile ilgili kodlar ve frekansları

Kodlar	Frekans	%
Stres, Kaygı, Yas , Travma, Psikolojik Rahatsızlık Müdahaleleri	9	31
Kişisel ve Mesleki Gelişim	6	20.6
Problem Çözme ve Başa Çıkma Becerileri	4	13.7
Kişiler Arası İlişki ve İletişim Becerileri	4	13.7
Anlam Arayışı	2	6.8
Yalnızlık	2	6.8
Anne Baba Eğitimleri	2	6.8
Bağımlılık Tedavileri	2	6.8

Tablo 7 incelendiğinde, psikolojik danışmanlıkta yetişkin ihtiyaçlarına göre Metaverse içerikleri ortaya çıkan kategorilerden bir diğeridir. Bu bölümde, “Bugünkü yetişkin ihtiyaçlarını düşündüğünüzde, PDR alanında hangi metaverse içeriklerini oluşturursunuz?” sorusu sorulmuştur. Yanıtlar analiz edildiğinde sekiz adet kod belirlenmiştir. Bunlar; kişisel ve mesleki gelişim, stres, yas travma, psikolojik rahatsızlık müdahaleleri, problem çözme ve başa çıkma becerileri, kişiler arası ilişki ve iletişim becerileri, anlam arayışı, yalnızlık, anne baba eğitimleri ve bağımlılık tedavileridir. Psikolojik danışmanlar ilk sırada “stres, kaygı, yas ,travma, psikolojik rahatsızlık müdahaleleri (%31)” ilgili içerikler hazırlamak istediklerini ifade etmişlerdir. İkinci sırada “kişisel ve mesleki gelişim (%20.6)”, üçüncü sırada “problem çözme ve başa çıkma becerileri (%13.7)” ve “kişiler arası ilişki ve iletişim becerileri (%13.7)”, dördüncü sırada “anlam arayışı”, “yalnızlık”, “anne baba eğitimleri” ve “bağımlılık tedavileri”ne %9 oranla yer verilmiştir. Bu kategoride psikolojik danışmanların görüşlerinden alınan bazı alıntılar birebir aşağıda sunulmaktadır:

“Baş etme becerilerini güçlendirmeye yönelik yapay gerçeklik olayları oluşturdum.” (PD1, Y36, MS 14)

“Stresli iş yaşamlarından sonra ruhsal dengelenme sağlayabileceği sanal ortamlar. Bağımlılıkla mücadele eden yetişkinlere özel sanal ortamda destek grupları oluşturulabilir.” (PD2, Y32, MS9)

“Kişilerarası ilişkilerin geliştirilmesi adına sanal ortamlarda gerçeklik sağlanarak bu konuda program oluşturulabilir.” (PD6, Y29, MS4).

“Alan çalışanları için alanda yetişmiş bilim insanları ile buluşmalar, çalıştaylar, kongreler, seminerlere katılma” (PD8, Y38, MS 16)

“Yalnızlık teması üzerinde çalışırdım.” (PD9, Y32, MS10)

“Daha çok stres, mesleki stres ve tükenmişlik, anlam arayışı, ilişki ve iletişim becerileri, kariyer dönüşümü, psikolojik dayanıklılık ile ilgili içerikler olurdu.” (PD14, Y35, MS13)

Kategori 7:Psikolojik Danışmanlıkta Metaverse’ün Daha Çok Kullanılacağı / İhtiyaç Duyulacağı Alanlar

Tablo 8. Psikolojik danışmanlıkta Metaverse’ün daha çok kullanılacağı / ihtiyaç duyulacağı alanlar ile ilgili kodlar ve frekansları

Kodlar	Frekans	%
Bireysel ve Grup Psikolojik Danışmanlığı	9	34.6
Önleyici ve Gelişimsel Rehberlik	5	19.2
Kısa Süreli ve Destekleyici Terapiler	3	11.3
Kariyer ve Mesleki Danışmanlık	3	11.3
Eğitim-Öğretim Faaliyetleri	3	11.3
Kaygı Bozuklukları	2	7.6
Geleneksel Terapilere Bağlılık	1	3.8

Tablo 8 incelendiğinde, psikolojik danışmanlıkta Metaverse’ün daha çok kullanılacağı / ihtiyaç duyulacağı alanlar ortaya çıkan son kategoridir. bu bölümde, “ileride metaverse kullanımını

düşündüğünüzde, PDR alanının neresinde ağırlıklı olarak kullanılacağını/ ihtiyaç olacağını düşünüyorsunuz? Bu doğrultuda kullanım içeriğinde ne olur?” sorusu sorulmuştur. Yanıtlar analiz edildiğinde yedi adet kod belirlenmiştir. Bunlar; bireysel ve grup psikolojik danışmanlığı, önleyici ve gelişimsel rehberlik, kısa süreli ve destekleyici terapiler, kariyer ve mesleki danışmanlık, eğitim-öğretim faaliyetleri, kaygı bozuklukları, geleneksel terapilere bağlılık.” kodlarından oluşmaktadır. Psikolojik danışmanlar ilk olarak gelecekte alanda en çok kullanılacak metaverse içeriklerinin “bireysel ve grup psikolojik danışmanlığı (%34.6)” alanı olacağını ifade etmişlerdir. İkinci sırada “önleyici ve gelişimsel rehberlik (%19.2)” alanı olarak öngörmüşlerdir. Üçüncü sırada “kısa süreli ve destekleyici terapiler (%11.3)” ve “kariyer ve mesleki danışmanlık (%11.3)”, “eğitim-öğretim faaliyetleri (%11.3)” kodu yer almıştır. Dördüncü sırada “kaygı bozuklukları (%7.6)”, beşinci sırada ise “geleneksel terapilere bağlılık (%3.8)” olarak yer verilmiştir. Bu kategoride psikolojik danışmanların görüşlerinden alınan bazı alıntılar birebir aşağıda sunulmaktadır:

“PDR alanının ilişkiye dayalı, yüz yüze daha etkili olduğunu düşünüyorum. Ağırlıklı olarak kullanılmasını doğru bulmuyorum.” (PD1, Y36, MS 14)

“Sanal terapi seanslarında yüz yüze görüşmeyi zor bulanlar terapistle görüşmeyi metaverse ortamında tercih edebilirler.” (PD2, Y32, MS9)

“Hayatımızın en önemli tercihlerinden biri olan meslek seçimi konusunda en başta yer alacaktır” (PD5, Y55, MS30)

“Uzun soluklu terapiler yerine kısa süreli terapilerde kullanılacağını düşünüyorum. İlk aşamada ulaşım kolaylığı olacağından ve paylaşmak noktasında danışanlar daha rahat olacağından kullanım artacaktır. Özellikle duygu durum ve anksiyete bozukluklarında ihtiyaç olacaktır.” (PD9, Y32, MS10)

“Bireysel terapide yaygın kullanılacağını düşünüyorum. Ancak grup danışmanlıklarında da kullanılacaktır. Ayrıca bağımlılık önleme eğitimlerinde.” (PD14, Y35, MS13)

“Öğrenci ve gençlerle en çok gelişimsel rehberlik alanında kullanılır. Özellikle kariyer ve sosyal beceri geliştirmede. Erişkinlerde bireysel danışmanlıklarda ve psikoeğitim hizmetlerinde kullanılır.” (PD15, Y33, MS10)

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Psikolojik danışmanlarla “Metaverse” kavramı konusunda gerçekleştirilen nitel çalışma sonucunda; kavramı katılımcıların tamamının duyduğu, ancak kavramla ilgili bir kısım katılımcının halâ yeterince bilgiye sahip olmadığı gözlenmiştir. Katılımcıların bir kısmının ise kavramla ilgili ayrıntılı bilgi edindiği gözlenmiştir. Ancak metaverse’ün, çalışma grubunun yer aldığı ilde henüz istenilen düzeyde uygulama aracı olarak kullanılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte katılımcı psikolojik danışmanların tamamına yakınının metaverse’ün yararına ve kullanım kolaylığına inandığı, gelecekte sahadaki pek çok uygulama alanında metaverse uygulamalarına sıklıkla yer vereceklerine dair tutum ve düşünceye sahip oldukları görülmüştür.

Sebo, Oentarto ve Situmorang (2023), metaverse'ün günümüzde, hâlihazırda en etkili tedavi yaklaşımlarından biri hâline gelebileceğini öne sürmektedir. 143 genç bireyle yürüttükleri çalışmalarında, günümüz gençlerinin büyük çoğunluğunun metaverse kavramına oldukça aşina olduğu, metaverse'ün varlığına olumlu baktığı, bunu özgün ve teknolojik bir gelişim olarak değerlendirdikleri, bu olumlu yaklaşımın temel nedeninin ise metaverse'teki danışmanlık hizmetlerinin varolan sorunlarına etkili bir çözüm sunabileceğine olan inançları olduğu bulgularına erişmişlerdir. Yine bu çalışmada gençlerin büyük bölümü, metaverse üzerinden sunulan ruh sağlığı hizmetleri arasında bireysel danışmanlık ve bireysel görüşmeleri tercih etmektedir. Aynı bulguya bu çalışmada da ulaşılmıştır.

Yüz yüze olmayan psikolojik danışmanlık sistemleri, danışan kimliğine ilişkin bilgilerin anonimleştirilmesi amacıyla ağ teknolojilerine dayanır. Ancak bu sistemler, ses verilerinin sızması ve danışanın yüz ifadeleri gibi sözsüz ifadelerinin danışmana yetersiz iletilmesi gibi zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Ancak Lee, Lee, Lee, ve Kwon (2024) çalışmasında danışan kimliğinin korunmasını artırmayı ve yüz yüze olmayan danışmanlık sürecinde danışmanlara etkin bilgi aktarımını sağlamayı amaçlayan metaverse tabanlı bir psikolojik danışmanlık sisteminin önerildiği görülmektedir. Önerilen sistem, danışan kimliğini korumak amacıyla sesi anında değiştiren/maskeleyen bir ses modülasyon işlevi içermektedir. Ayrıca, danışanın sözsüz ifadelerini metaverse ortamındaki avatarları aracılığıyla yansıtmak üzere karar ağaçları topluluğu (ensemble) kullanarak gerçek zamanlı yüz ifadesi tanıma teknolojisi kullanmaktadır. Önerilen sistem, metaverse ortamında etkileşimli tartışmalar ve eğitsel faaliyetler için önemli bir uygulama potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca, danışmanlar, yüz yüze olmayan psikolojik danışmanlıkta genellikle zorluk yaşayan danışanlardan gelen sözel olmayan ipuçlarını başarılı bir şekilde aktarma sorununu çözmüştür (Lee vd., 2024). Bu bulguyla benzer sonucu, kontrollü ve güvenli simülasyon hizmetlerine duyulan ihtiyaç olarak bu çalışmaya katılan psikolojik danışmanlar da ortaya koymuşlardır.

VR'a olan bilimsel ilgi, gerçek dünyada bulunma hissi yaratan simüle edilmiş deneyimler sağlamasından kaynaklanmaktadır (Chicchi Giglioli, Pravettoni, Sutil Martín, Parra, ve Raya, 2017). Yine VR, gerçek alanda uygulanamayan değişkenlerin zaman ve maliyet açısından verimli bir şekilde izole edilmesine ve değiştirilmesine olanak tanır (Alcañiz, Baños, Botella, ve Rey, 2003). Buna karşın, geleneksel psikolojik danışmanlık modelinde danışanlar, danışmanları ile genellikle yüz yüze ve birebir etkileşimler veya birden fazla katılımcının yer aldığı grup danışmanlığı oturumları şeklinde seanslar gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte, geleneksel psikolojik danışmanlıkta danışanlar, oturumlar sırasında kişisel kimlik bilgilerini ortaya koyma konusunda sıklıkla korku ve isteksizlik deneyimlemektedir. Bu durum, gerçek yüzlerini ve seslerini açığa çıkarmalarını gerektirmekte olup bazı danışanlar için bir rahatsızlık kaynağı olabilmektedir (Lee vd., 2024). Bu araştırmada da psikolojik danışmanlar bu kaygılara dikkati çekerek özellikle sosyal kaygıları olan, uyum sorunu yaşayan, iletişim sorunu olan danışanlarda, kişiler arası ilişkilerin geliştirilmesinde metaverse içerikleri oluşturmak istediklerini belirtmişlerdir.

Cho vd.,(2024)'nin 60 üniversite öğrencisiyle yapmış oldukları çalışmada, hem metaverse hem de yüz yüze danışmanlık modelleri arasında psikolojik semptom değişimlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı bulgusunu elde etmişlerdir. Her iki modelle de yapılan psikolojik danışma uygulamalarında, semptom düzeylerinde ortak bir azalma eğilimi görülmüştür. Ayrıca, çalışma metaverse danışmanlık grubunun yüz yüze danışmanlık grubuna göre daha yüksek düzeyde bir çalışma ittifakı (working alliance) sergilediğini de ortaya koymuştur. Ek olarak metaverse danışmanlık grubunda danışmanlık memnuniyeti düzeylerinde yüz yüze danışmanlık grubuna göre hafif bir artış eğilimi gözlenmiştir. Bu bağlamda yüz yüze yürütülen geleneksel ruh sağlığı hizmetleri, teknolojik gelişmelerin sunduğu olanaklarla azaltılabilir. Eğitim politikası yapımcılarının, eğitimcilerin ve ruh sağlığı uzmanlarının iş birliği içinde çalışarak metaverse ortamında ruh sağlığını etkili bir şekilde geliştirmeye devam etmeleri ve bu dijital ortama uygun müdahale yöntemlerini hayata geçirebilmeleri beklenmektedir (Sebo vd., 2023). Çalışmamızda sınırlı olmakla birlikte bu görüşün tersine; PDR hizmetlerinin yüz yüz ve ilişkiye dayalı olarak daha etkili olduğunu düşünen danışmanlar olduğu da gözlenmiştir.

Bir Metaverse projesi olan ve VirBELA adı verilen uygulama, özellikle eğitim alanında kullanılmaktadır. VirBELA, öğrencilerin ve öğretmenlerin sanal sınıflar oluşturarak canlı etkinlikler düzenlemesine olanak tanımaktadır. Bu sanal sınıflarda, öğrenciler bir arada çalışarak 3D nesneler ve etkileşimli eğitim materyalleri oluşturabilmektedirler. Benzer şekilde Engage METAVERSE uygulaması da gerçek zamanlı etkileşime izin veren başka bir eğitim uygulamasıdır. Ayrıca, öğrenciler ve öğretmenler sanal olarak bir araya gelerek canlı seminerler, toplantılar ve sunumlar yapabilmektedir (Yıldırım ve Keçeci, 2024). Araştırmamızda psikolojik danışmanların öğrenci ve yetişkin metaverse içerikleri ile ilgili sorulara, gelecekte alanda nerelerde ağırlıklı olarak kullanılabileceğiyle ilgili sorulara verdikleri yanıtlar arasında bu bulguya benzer şekilde; seminerler, kongrelere katılma, sanal eğitim sınıfları oluşturma gibi yanıtlar verdikleri görülmüştür.

Sürükleyici Sanal Gerçeklik (VR), kontrollü laboratuvar koşullarında insan davranışını analiz etmek için bir araç olabilir. Ancak, fizyolojik ve davranışsal tepkiler açısından elde edilen içgörülerin gerçek dünyaya genelleştirilmesine olanak tanıyacak gerekli VR geçerlilik düzeyi henüz tam olarak bilinmemektedir (Marín-Morales vd., 2020). Ayrıca olası güçlüklerden biri de metaverse terapi seansı sırasında danışan avatarları sessiz kaldığında, danışmanlar sessizliğin nedeninin teknik zorluklar, dikkat dağınıklığı veya kopukluk olup olmadığını sorgulayabilirler. Danışanın sessizliğinin ardındaki motivasyon hakkında bilgi eksikliği, danışmanlarda kendine şüpheye yol açabilir ve bu da vaka formülasyonunun belirsizleşmesine neden olabilir (Cho vd., 2024). Benzer bir bulguya araştırmamızda da ulaşılmıştır. PDR alanında yüz yüze etkileşimin daha yararlı olacağına inanan ve ağırlıklı olarak Metaverse kullanmanın dezavantajlar yaratacağına inanan psikolojik danışmanlar da bulunmaktadır. Ancak uygun teknolojik alt yapı ve farkındalığın sağlanması, avatar seçimleri, uygun

simülasyonlarla bu sorunların aşılabacağı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra mekânsal ve coğrafi esneklik sağlayarak başka avantajlar elde edileceği de vurgulanmıştır.

Bu bağlamda, zamanın getirdiği değişim ve gelişimden kaçınmanın olanaklı olmadığı, ancak bu hızlı değişime karşı kendimizi hazırlayabileceğimiz sonucuna varılabilir. Teknolojik gelişmelerin büyük bir hızla ilerlemesinin yanı sıra, toplumun karşı karşıya kaldığı sorunlar da giderek daha karmaşık bir hâl almaktadır. Bu nedenle, kendimizi hem geniş hem de alanına özgü bilgiyle donatarak teknoloji kullanımını içselleştirerek karmaşık sorunlarla karşılaşan bireylere yardımcı olabilecek beceriler geliştirmeliyiz (Sebo vd., 2023).

KAYNAKÇA

- ABC News. (2021) Explainer: What is the metaverse and how will it work?. <https://abcnews.go.com/Business/wireStory/explainer-metaverse-work-80842516>.
- Alcañiz, M., Baños, R., Botella, C., & Rey, B. (2003). The EMMA Project: Emotions as a determinant of presence. *PsychNology Journal*, 1(2), 141-150.
- Anim, P. (2022). *Exploring the citizen engagement metaverse: Testing virtual reality for citizen feedback on public space design options* (Doctoral Dissertation). The University of Regina (Canada). <https://ourspace.uregina.ca/server/api/core/bitstreams/25f8b684-3c64-4a8b-9e9e-03d40b586ba9/content>.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Chicchi Giglioli, I. A., Pravettoni, G., Sutil Martín, D. L., Parra, E., & Raya, M. A. (2017). A novel integrating virtual reality approach for the assessment of the attachment behavioral system. *Frontiers in Psychology*, 8, 959.
- Cho, S., Kang, J., Baek, W. H., Jeong, Y. B., Lee, S., & Lee, S. M. (2024). Comparing counseling outcome for college students: Metaverse and in-person approaches. *Psychotherapy Research*, 34(8), 1117-1130.
- Cho, S. H., Lee, S. C., Kang, J. E., Han, X. H., & Lee, S. M. (2022). A pilot study on process and effectiveness of counseling service in the Metaverse platform. *Journal of Educational Therapist*, 14(2), 287-312.
- Erkuş, A. (2005). *Bilimsel araştırma sarmalı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Freeman, D., Reeve, S., Robinson, A., Ehlers, A., Clark, D., Spanlang, B., Slater, M. (2017). Virtual reality in the assessment, understanding and treatment of mental health disorders. *Psychol. Med.*, 47, 2393–2400.
- Ifdil, I., Situmorang, D. D. B., Firman, F., Zola, N., Rangka, I. B., & Fadli, R. P. (2023). Virtual reality in Metaverse for future mental health-helping profession: An alternative solution to the mental health challenges of the COVID-19 pandemic. *Journal of Public Health*, 45(1), 142–143.

- Karagöz, Y. (2023). *Bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği (4.Basım)*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kim, S. (2020). Metaverse: Digital world, world of emerging items. *Hwaseong: PlanB Design*, 376.
- Kim, S., Kim, E. (2023). Emergence of the metaverse and psychiatric concerns in children and adolescents. *Korean Academy of Child and Adolescent Psychiatry* ;34(4):215-221. <https://doi.org/10.5765/jkacap.230047>.
- Lee, K. (2023). Counseling psychological understanding and considerations of the metaverse: A theoretical review. *Healthcare*, 11, 2490. <https://doi.org/10.3390/healthcare11182490>.
- Lee, J., Lee, H., Lee, S. C., & Kwon, H. (2024). Enhancing identity protection in Metaverse-based psychological counseling system. *Computers, Materials & Continua*, 78(1). DOI: 10.32604/cmc.2023.045768.
- Lin, J. (2022). On the innovative design of digital media under the background of the metaverse. *2022 International Conference on Comprehensive Art and Cultural Communication (CACC 2022)*. Atlantis Press, 158-163.
- Marín-Morales, J., Llinares, C., Guixeres, J., & Alcañiz, M. (2020). Emotion recognition in immersive virtual reality: From statistics to affective computing. *Sensors*, 20(18), 5163.
- Sebo, T. A. R., Oentarto, A. S. A., & Situmorang, D. D. B. (2023). “Counseling-verse”: A survey of young adults from faith-based educational institution on the implementation of future mental health services in the metaverse. *Metaverse Basic and Applied Research*, (2), 14.
- Şahin, B. Ç. (2008). Pazarlama iletişim medyası olarak web ortamında içerik analizi yapmanın güçlükleri ve olası çözüm önerileri. *Yönetim Dergisi*, 19, 61.
- Wicaksono, L. (2009). Bimbingan dan konseling menjawab tantangan abad XXI. *Jurnal Visi Ilmu Pendidikan*, 1(1).
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, P., ve Keçeci, G. (2024). Metaverse ve eğitim: yeni bir dönem başlıyor!. *Milli Eğitim Dergisi*, 53(243), 1635-1654.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK YAPAY ZEKÂ TEMELLİ ATILGANLIK VE ÖZ DÜZENLEME BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMI

Doktora Öğrencisi, İbrahim BAYAM

Kırıkkale Üniversitesi, ibrahimbym.pdr38@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-0679-8840

Doktora Öğrencisi, Gizem Nurhan DAĞLI

Kırıkkale Üniversitesi, gizemnurhan@outlook.com, ORCID ID: 0000-0001-9971-6348

Doktora Öğrencisi, Gizem YAZGAN

Kırıkkale Üniversitesi, gizemyazgan6@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5565-3912

Prof. Dr., Sevda ASLAN MUCUR

Kırıkkale Üniversitesi, svd.aslan@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6544-3302

Özet

Yapay zekâ desteği öğrencilerin öğrenme hızına, ilgi alanlarına ve güçlü/zayıf yönlerine göre içeriklerin hazırlanabilmesi için fırsatlar sunmaktadır. Yapay zekâ destekli platformlar öğrencilere simülasyon, rol oyunu ve problem çözümü gibi çeşitli etkileşimli alıştırmalar sunarak öğrenmeyi daha ilgi çekici hale getirebilir. Bir yandan öğrencilerin performansına göre anlık geri bildirimler sunarak öğrenmeleri pekiştirilmekte, bir yandan da öğrencinin program boyunca kaydettiği ilerlemenin takibi yapılabilmektedir. Yürütülen etkinlik sonunda detaylı raporlar sunulurken sürece dair etkili geri dönütler sağlanabilmektedir. Bu araştırmanın amacı, ortaokul öğrencilerine yönelik yapay zekâ temelli atılganlık ve öz düzenleme becerileri psikoeğitim programının geliştirilmesidir. Yürütülen bu nitel çalışmada gelişimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Grup üyeleri, atılganlık ve öz düzenleme becerileri kazanması hedeflenen yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Psikoeğitim programına katılacak öğrencileri belirlemek amacıyla Topukçu (1982) tarafından geliştirilen “Atılganlık Ölçeği” ile Arslan ve Gelişli (2015) tarafından geliştirilen “Algılanan Öz Düzenleme Ölçeği” kullanılabilir. Oturumları değerlendirebilmek adına kolaylaştırıcı tarafından hazırlanan ve öğrencilerin yanıtlayacağı “Oturum Değerlendirme Formu”ndan yararlanılabilir. Öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre içeriklerin kişiselleştirildiği, çeşitli yapay zekâ araçlarıyla kazanımların ele alındığı ve süreçteki ilerlemelerin takip edildiği bu program bir ön oturum ve yedi oturumdan oluşmaktadır. Psikoeğitim programında ön oturuma ayrılan süre 40 dakika ve diğer oturumlar için ayrılan süre 60 dakikadır. Bu oturumlarda kullanılan yapay zekâ araçları şunlardır; Chatbot, Google Cloud Vision API, ChatGPT, RescueTime, Notion AI, Kahoot, VR gözlük ve Miro AI. Yapay zekâda revizyonların sıklıkla yapılmasından dolayı grup üyelerinin ihtiyaçları ve grup dinamikleri açısından olumlu çıktılar elde edilebilir. Ayrıca psikoeğitim oturumlarında yapay zekâ araçlarının kullanımıyla hem zaman yönetimi hem de etkinlik çeşitliliği açısından avantajlar sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul öğrencileri, yapay zekâ, atılganlık, öz düzenleme becerileri, psikoeğitim programı

ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED ASSERTIVENESS AND SELF-REGULATION SKILLS PSYCHOEDUCATION PROGRAM FOR SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Abstract

Artificial intelligence support offers opportunities for content to be prepared according to students' learning speed, interests, and strengths/weaknesses. Artificial intelligence-supported platforms can make learning more interesting by offering students various interactive exercises such as simulations, role plays and problem solving. On the one hand, students' learning is reinforced by providing instant feedback according to their performance, and on the other hand, the progress of the student throughout the program can be monitored. At the end of the activity, detailed reports can be presented and effective feedback can be provided on the process. The purpose of this research is to develop an artificial intelligence-based assertiveness and self-regulation skills psychoeducation program for middle school students. The developmental research model was used in this qualitative study. Group members consist of seventh and eighth grade students who are targeted to gain assertiveness and self-regulation skills. The "Assertiveness Scale" developed by Topukçu (1982) and the "Perceived Self-Regulation Scale" developed by Arslan and Gelli (2015) can be used to determine the students who will participate in the psychoeducation program. In order to evaluate the sessions, the "Session Evaluation Form" prepared by the facilitator and answered by the students can be used. This program, in which the content is personalized according to the individual needs of the students, the gains are addressed with various artificial intelligence tools and the progress in the process is monitored, consists of a preliminary session and seven sessions. The time allocated for the preliminary session in the psychoeducation program is 40 minutes and the time allocated for the sessions is 60 minutes. The AI tools used in these sessions are; Chatbot, Google Cloud Vision API, ChatGPT, RescueTime, Notion AI, Kahoot, VR glasses and Miro AI. Since revisions are made frequently in artificial intelligence, positive outcomes can be obtained in terms of the needs of group members and group dynamics. In addition, the use of artificial intelligence tools in psychoeducation sessions can provide advantages in terms of both time management and variety of activities.

Keywords: Secondary school students, artificial intelligence, assertiveness, self-regulation skills, psychoeducation program

1. GİRİŞ

Bireylerin günlük yaşamlarına dair birtakım beceriler geliştirmeleri sabır ve gayret gerektirmektedir. Bireylerin çevresiyle kurmuş olduğu iletişime dair sahip olunan tutumlar, bireylerin yaşantılarına çeşitli şekillerde yön verebilmekte ve bireyler yaşamları süresince iletişim kurarlarken birbirlerinden farklı davranışlar sergileyebilmektedirler. Bu davranış türleri pasif çekingenlik, saldırganlık ve atılganlık olarak belirtilebilir. Bir birey, pasif ve saldırgan davranışlardan uzaklaştıkça, olumlu bir tutum olarak ifade edilen atılgan davranışa daha çok eğilim gösterir (Dinçer, 2005; Solcova ve Kebza, 2006). İletişim becerilerine dair kritik bir önem taşıyan atılganlık kavramı istenmeyen bir durum olan çekingenlik ve saldırganlığın tersine, istenen bir davranış şeklinde ele alınmaktadır (Karagözoğlu vd., 2008). Bireyin duygularını, düşüncelerini ve başkalarının haklarını ifade eden atılganlık kendi fikrini dürüst ve net bir şekilde ifade etme yeteneğidir (Lambertz-Berndt ve Blight, 2016). Birinin yoksun olduğu veya sahip olduğu bir özellikten çok bir beceri olarak ele alınan atılganlık “kendine saygı” ve “diğerlerine saygı” olmak üzere iki tür saygıyı barındırmaktadır. Kendine saygı, bireyin kendi haklarını savunması ve gereksinimlerini tespit etmesi; diğerlerine saygı ise başkalarının haklarına ve gereksinimlerine saygı duyması olarak ifade edilmektedir (Kamaraj, 2004).

Atılganlık becerisine sahip olmayan bireyler manipülasyonla kolay bir şekilde etkilenen davranışlarla karakterizedir. Bu durum, kendilerini ilgilendiren konularda, haklarını savunamaz hale getirmektedir. Atılgan olmama esasında düşük öz saygıdan kaynaklanmaktadır. Atılgan olmayan bireyin özgüveni düşüktür ve doğal olarak başka birinin bakış açısının kendisinininkine göre daha güvenilir olduğunu düşünür (Parray vd., 2020). 1980'lere dek atılganlık ve sosyal beceriler aynı anlamı karşılarken günümüze gelindiğinde atılganlık, özellikle son yirmi yılda çok fazla dikkat çeken kişilerarası bir yetenek olarak ele alınmaktadır.

Atılganlık, bireyin gereksiz endişelere kapılmadan haklarını savunmasını ve meşru duygularını rahatlıkla belirtebilmesi gibi davranışları içermektedir (Vatankhah vd., 2013). Sosyal yeterlilik kavramıyla bir bağı bulunan atılganlık becerisinin öğrencilerde az ya da fazla olması gerek öğretmen gerek öğrenciler açısından birçok güçlüğe yol açabilmektedir (de Miguelsanz vd., 2012).

Psikoeğitim, özellikle ortaokul öğrencileri için ruh sağlığı üzerinde bir danışman olarak ele alınabilir. Psikoeğitimin anksiyete, sınav kaygısı, duygusal düzenleme ve farkındalık, zorbalık bilgisi, travmayla başa çıkma, öznel iyi oluş ve öfkenin düzenlenmesi, affetme ve yaşam doyumu gibi çeşitli problemler üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir (Nisa vd., 2024).

Okullarda yürütülen atılganlık eğitim programları, grup üyelerinin atılganlık düzeylerini artırmada faydalar sağlamaktadır. Ayrıca akran zorbalığını önlemede de etkili sonuçlar vermektedir (Avşar ve Ayaz-Alkaya, 2017). Atılganlık eğitiminde bireyin özgüveninin artması, dayanıklılığının artırmasıyla ilgili bir durumdur (Terwase vd., 2019). Ergenler üzerinde yürütülen araştırmalarda, ergenlerin sosyal becerilerini geliştirmek için verilen atılganlık eğitiminin, ergenlerin benlik algısına olumlu yönde etkiler yaptığı belirlenmiştir. Ayrıca bu eğitimin kendini aşağılamayı azalttığı ve iç denetimi artırdığı tespit edilmiştir (Avcioğlu 2005; Kutlu 2009; Kabasakal & Çelik 2010). Ortaokul öğrencilerinden 50 kişinin katıldığı atılganlık eğitimi programının, öğrencilerin sosyal ve duygusal öğrenmelerine, iletişim becerilerine ve stres düzeylerine anlamlı şekilde etki ettiği belirlenmiştir (Demirelli ve Barut, 2020).

Bireylerin çevresiyle kurmuş olduğu ilişkiler ve bilgi alışverişleri doğumlarından itibaren başlamaktadır. Böylelikle bireyler dünyaya geldikleri çevreye uyum sağlayabilseler de doğuştan getirilen içgüdü ve refleksler, birtakım potansiyelleri gerçekleştirmek açısından yeterli gelmemektedir. Uyum ve bireyin yaşamını sürdürebilmesi için “öğrenme” gerekli bir unsurdur (Koçyiğit, 2019). Yaşam boyu öğrenme kavramının günümüz bilgi çağında öne çıkmasıyla birlikte bireyler, okulda ve okul dışında kendi öğrenmelerini sağlama ve düzenlemeye dair bir gereklilik duymaktadır (Türkben, 2022). Günümüz dünyasında, öğrencilere “nasıl öğreneceklerini” öğretmek ve var olan bilgiyi öğrencilere aktarmaktan çok bilgiye erişim yollarını öğretmek büyük önem kazanmıştır (Gorgoz ve Tican, 2019). Başta Bandura’nın Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı’nda (Bandura, 1991) kavramsallaştırılan öz düzenleme, bireyin kendi öğrenme hedeflerini belirlediği, motivasyonunu, bilişsel ve meta bilişsel yeterliliğini yönlendirmeye çalıştığı, hedeflerini etrafındaki bağlamsal özellikler doğrultusunda kanallara edip sınırlandırdığı, aktif ve yapıcı bir karakteristik özellik şeklinde ifade edilmiştir (Önemli ve Yöndem, 2012).

Diğer yandan yapılandırmacı yaklaşımın temeli olan Piaget’nin kuramında da birey bilgiyi kendine özgü bir yolla organize etmektedir. İlk olarak kendinde var olan şemanın içine yerleştirmekte, gerektiğinde halihazırdaki şemalarına eklemeler yapmakta ve şemalar değişim gösterebilmektedir. Yani birey, kendisine ulaşan bilgiyi aktif bir şekilde işlemekte ve uzun süreli belleğe aktarabilmektedir (Senemoğlu, 2018).

Özbay (2008) bireyin öz düzenleme becerisinin, bireyin kendi öğrenmelerinin farkındalığında, öğrenmelerini kontrol etmesinde ve öğrenmelerini organize etmesinde etkin bir rol oynadığını belirtmiştir. Çocukların kendi bilişlerini, duygularını ve davranışlarını kontrol etme kapasitesi öz düzenleme gelişimlerinin bir göstergesi olarak ele alınabilir (Holochwost vd., 2021). Öz düzenleme becerileri gelişmiş çocukların tatmini erteleyebilme, ani dürtülerini kontrol altına alabilme, uyum sağlama, ahlaki gelişim ve değişim gibi konularda başarılı oldukları görülmektedir (Eisenberg vd., 2004)

İçinde bulunulan çağın beklentilerini karşılama noktasında hayati derecede öneme sahip olan öz düzenleme becerisi önem teşkil etmektedir (Nilson, 2013). Bireyin farkındalığını artırmaya odaklanan kavramlardan biri öz düzenlemedir (Eryılmaz ve Mammadov, 2017). Bireysel farklılıklara göre değişen öz düzenleme değişik zamanlarda, farklı süreçlerden, çeşitli yaşamlardan geçerek belli bir düzeye ulaşmaktadır. Dolayısıyla bu farklılıklar dikkate alınmalıdır (Kazu ve Yavuz, 2021).

Pintrich (2000) öz düzenlemeyi, özellikle okulda gerçekleşen akademik öğrenmeye uygulanan bir kavram olarak ele almıştır. Yine öz düzenlemeyi öğrencilerin öğrenmeyle ilgili ideallerini belirledikleri, bilişsel süreçlerini ve motivasyon durumlarını bu doğrultuda davranışlarla ilgili düzenleme yaptıkları, hedefler ve somut olarak gözlenebilen özellikler tarafından sınırlandırılıp yönlendirildikleri aktif ve takip eden bir süreç olarak belirtmektedir. Kauffman (2004) ise öz düzenlemeyi “öğrenenin karmaşık öğrenme etkinliklerini kontrol etmeye ve yönetmeye yönelik çabası” şeklinde tanımlamıştır. Bilişsel yetenek ya da akademik başarı anlamını karşılamayan öz düzenleme, öğrencinin gözlem, değerlendirme ve stratejiler ile bilişsel potansiyelini akademik performansına dönüştürme süreci şeklinde ele alınmaktadır (Arseven, 2020).

Planlı ve programlı bir süreç olan öz düzenlemeli öğrenmede birey hedeflerine ilişkin farkındalığa sahiptir. Bu farkındalık sayesinde öğrenme sürecini planlayan birey öğrenmelerini gerçekleştirebilir. Öğrenme süresince meydana gelebilecek problemleri ve eksiklikleri görerek kendine dair dönütler elde eder. Böylelikle birey bilgiye erişmenin yollarını elde eder (Esmer-

Ateş ve Demir-Atalay, 2023). Son yıllarda tartışılmaya devam eden konulardan biri de yapay zekâ kavramıdır. Bu kavram ilk defa İngilizce “Artificial Intelligence” karşılığı ile 1956’da Hannover, New Hampshire, Dartmouth Kolej’de sunulan bir konferansta John McCarthy’nin önerisi doğrultusunda resmileştirilerek kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle McCarthy yapay zekâ tarihinin en önemli ismi olarak kabul görmektedir (Bunchanan, 2005). McCarthy insan tarafından gerçekleştirildiğinde zekâ olarak kabul edilebilecek işlevleri yerine getirebilen makineleri ifade etmek için yapay zekâ kavramını kullanmıştır (Ediboğlu, 2023). Popenici ve Kerr (2017) yapay zekâyı, “bir insan gibi öğrenme, uyarlama, sentezleme, kendi kendini düzeltme ve karmaşık görevler için veri kullanımı süreçleriyle meşgul olabilen bilgi işlem sistemleridir” olarak ifade etmiştir.

Yapay zekâ teriminin ortaya çıkışıyla birlikte pek çok bilim insanı bu konu üzerinde çalışmalar yürütmüştür. Daha sonrasında gelişim gösteren teknolojilerle birlikte yapay zekâ teknolojileri yaşamımızın önemli bir parçası olmuştur. Şu anki durum, yürütülen ve hedeflenen projelerin tüm aşamasında bu teknolojilerin olacağını göstermektedir (Güllüpınar vd., 2013). İnsanca düşünme ve muhakeme etme, karar verme gibi insanla ilgili konuları gerçekleştiren bir teknoloji olarak ele alınan yapay zekâ (Russell & Norvig, 2010) günlük yaşamımızı kolaylaştırmaktadır. Yapay zekâ; ses tanıma, görüntü işleme, doğal dil işleme, yorum yapabilme gibi uygulama alanlarıyla yaşamımızı etkisi altına almıştır (Canpolat, 2021). Yapay zekânın bireyi taklit etme çabası devamlı bir değişime uğrarken, psikolojiyle olan ilişkisi gittikçe derinleşmekte ve çağımız ruh sağlığı alanlarında yapay zekâ kullanımı dikkate değer düzeyde artmaktadır (Konyalı vd., 2025). Günümüz dünyasında özellikle yapay zekânın bir alt türü olan derin öğrenme (deep learning) alanında elde edilen başarılar yapay zekânın çeşitli alanlarda kullanılabilmesi ve yaygınlık göstermesi açısından iyimser bir hava katmaktadır (Akkan ve Varol-Ülker, 2023).

Günümüz yapay zekâ teknolojilerinin pek çok alanda uygulanmasının yanı sıra eğitim öğretim alanında da uygulandığı belirtilebilir. Yapay zekânın eğitim ve öğretimde sunabileceği yeniliklerin birçok katkısı olduğu belirtilebilir (Armağan vd., 2024). Millî Eğitim Bakanlığı’nın 2023 Eğitim Vizyonu ile çağın teknolojisi olan yapay zekâ teknolojilerini tanıyan ve kullanabilen bireyler yetiştirilmesini desteklediği ifade edilebilir. Yayımlanan 2023 Eğitim Vizyonu raporunda gelişen ve değişen dünyamızda insan ve teknoloji etkileşimi ve makineleşme gibi konularla birlikte yapay zekâ üzerinde de durulmuştur (Kaya, 2023). Eğitime entegre edilmesiyle pek çok olumlu etkisi olan yapay zekâ, öğrencilerin eğitim ve öğretime dair yaşantılarını pozitif yöne çekip bilişsel yüklerini hafifleterek olumlu yönde etki etmiştir (Popenici ve Kerr, 2017).

Bu araştırmanın amacı, ortaokul öğrencilerine yönelik yapay zekâ temelli atılganlık ve öz düzenleme becerileri psikoeğitim programının geliştirilmesidir. Grup üyeleri, atılganlık ve öz düzenleme becerileri kazanması hedeflenen öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin bireysel ihtiyaçları doğrultusunda içeriklerin kişiselleştirildiği, çeşitli yapay zekâ araçlarıyla kazanımların ele alındığı, süreçteki ilerlemelerin takip edildiği bu program bir ön oturum ve yedi oturumdan oluşmaktadır.

2. YAPAY ZEKÂ TEMELLİ ATILGANLIK VE ÖZ DÜZENLEME BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMI

2.1. Psikoeğitim Programının Genel Amacı

Bu programın amacı, ortaokul kademesindeki öğrencilerin atılganlık ve öz düzenleme becerilerinin gelişimini desteklemektir. Yapay Zekâ Temelli Atılganlık ve Öz Düzenleme Becerileri Psikoeğitim Programı'nın genel amacı aşağıda verilmiştir:

- 1- Öğrencilerin atılganlık becerilerine dair farkındalık sağlamak.
- 2- Öğrencilerin farklı iletişim tarzlarını ayırt edebilmelerini sağlamak.
- 3- Öğrencilerin kendi haklarını savunurken başkalarının haklarına saygı duyabilmelerini öğrenmelerini sağlamak.
- 4- Öğrencilerin "hayır" diyebilme becerilerini geliştirmek.
- 5- Öğrencilerin duygu ve düşüncelerini uygun bir şekilde ifade edebilmelerini sağlamak.
- 6- Öğrencilerin öz düzenleme becerilerine dair farkındalık sağlamak.
- 7- Öğrencilerin hedef belirleme ve planlama becerilerini geliştirmek.
- 8- Öğrencilerin zaman yönetimi becerilerini geliştirmek.
- 9- Öğrencilerin dikkat ve odaklanma becerilerini geliştirmek.
- 10- Öğrencilerin kendi öğrenme süreçlerinin sorumluluğunu almalarını sağlamak.
- 11- Öğrencilerin stresle başa çıkma stratejileri geliştirmelerini sağlamak.
- 12- Öğrencilerin problem çözme becerileri geliştirmelerini sağlamak.

2.2. Psikoeğitim Programının Yapısı

Yapay Zekâ Temelli Atılganlık ve Öz Düzenleme Becerileri Psikoeğitim Programı tasarım sürecinde son yıllarda daha çok geliştirilen yapay zekâ uygulamaları dikkate alınmıştır. Yapay zekâ bireylerin yaşamlarında çeşitli açılardan kolaylıklar sunabilmektedir. Bilgiye hızlı erişim, kullanıcı deneyimi, kişiselleştirilmiş eğitimler, zaman tasarrufu ve analizler gibi pek çok avantaj sağlayan yapay zekâ temelli uygulamalar öğrencilerin yaşantılarına da etki edebilir. Yapay Zekâ Temelli Atılganlık ve Öz Düzenleme Becerileri Psikoeğitim Programı, bu doğrultuda ortaokul kademesindeki öğrencilerin gelişimlerini desteklemek üzere atılganlık ve öz düzenleme becerilerinin geliştirilmesini hedeflemektedir.

2.3. Psikoeğitim Grup Kuralları

Yapay Zekâ Temelli Atılganlık ve Öz Düzenleme Becerileri Psikoeğitim Programı'ndaki amaçlara ulaşılabilmesi noktasında grup kurallarının önemi oldukça büyüktür. Grup kuralları ön oturumda tanışma ve terapötik iş birliğinin sağlanmasından sonra üzerinde durulması gereken kritik konulardan biridir. Çünkü psikoeğitim sürecinden elde edilecek verimin yüksek olmasında ve karşılaşılan güçlüklerin aşılabılmesinde grup kuralları düzenleyici bir role sahiptir. Bu doğrultuda psikoeğitim grup kuralları şu şekilde belirlenmiştir;

- 1- Her oturuma ayrılacak süre önceden belirlenmiş olup oturumlara zamanında katılmak önem teşkil etmektedir.
- 2- Oturumlarda paylaşımlar gönüllülük esas alınarak yapılacaktır.
- 3- Grup üyelerinin birbirlerinin düşünce ve duygularına saygılı olması ve söz hakkı alan üyenin sözünün kesilmemesi beklenmektedir.
- 4- Grup üyelerinin deneyimlerine ve farklılıklarına saygı duyulmalıdır.
- 5- Grup üyelerinin kendi öğrenme süreçleri ve davranışlarının geliştirilmesi için sorumluluk almaları beklenmektedir.
- 6- Yapay zekâ temelli araçlar kullanılırken yönergeler dikkatli bir şekilde takip edilecektir. Bu araçlar ilgili oturumun amacına uygun olarak kullanılacaktır.
- 7- Yapay zekâdan elde edilen verilerin her zaman sağlıklı sonuçlar vermeyebileceğinden dolayı çalışmalar yürütülürken bu konuda dikkatli olunacaktır.

8- Oturum sonlarında verilen ve grubun verimli sonuçlara ulaşabilmesine katkı sağlayan ev ödevlerinin zamanında yapılması beklenmektedir.

Çizelge 1. Yapay Zekâ Temelli Atılgnlık ve Öz Düzenleme Becerileri Psikoeğitim Programının İçeriği ve Kazanımları

Oturum	Oturum Temaları	Kazanımlar
Ön Oturum	Tanışma ve Terapötik İşbirliği	Programın amacı, süreci ve içeriğine dair farkındalık kazanır. Grupta uyulması gereken kuralları öğrenir.
Birinci Oturum	Haklar ve Sınırlar	Temel haklarını ifade eder. Kişisel sınırlarını belirler. Yapay zekâ temelli araçları kullanarak haklar ve sınırlar ile ilgili farkındalık kazanır.
İkinci Oturum	Duyguları Tanıma ve İfade Etme	Öfke, üzüntü, neşe ve kaygı gibi çeşitli duyguları tanır. Kendi duygusal tepkilerinin farkına varır. Duygularını sözel ve sözel olmayan yollarla yapıcı bir şekilde ifade eder. Duygularını bastırmak yerine uygun şekilde ifade etmenin atılgnlık davranışı üzerindeki etkisini fark eder. Yapay zekâ temelli araçları duyguları tanıma ve ifade etmede nasıl kullanabileceğini keşfeder.

		Hedef belirlemenin öz düzenleme sürecindeki rolünü kavrar. Hedeflerine ulaşma yolunda karşılaşılabileceği olası engelleri tahmin eder.
Üçüncü Oturum	Hedef Belirleme ve Planlama Becerileri	Kısa ve uzun vadeli ulaşılabilir hedef belirleme stratejilerini öğrenir. Belirlediği hedeflere ulaşmak için adım adım eylem planları oluşturma becerisi geliştirir. Yapay zekâ temelli araçları hedef belirleme ve planlama becerilerinde nasıl kullanabileceğini keşfeder.
		Zamanın kısıtlı ve geri dönüştürülemez bir kaynak olduğunu fark eder. Planlama yaparken akademik ve kişisel ihtiyaçlarını dikkate alarak dengeli bir yaklaşım sergiler.
Dördüncü Oturum	Zaman Yönetiminin Etkileri	Kendi zaman yönetimi alışkanlıklarını analiz eder ve bu konuda geliştirilmesi gereken noktaları belirler. Günlük, haftalık ve aylık planlar hazırlayarak zamanı etkili bir şekilde değerlendirme becerisi geliştirir. Yapay zekâ temelli araçları zamana yönetimi becerisinde nasıl kullanabileceğini keşfeder.

**Beşinci
Oturum**

**Dikkat ve
Odaklanma
Becerileri**

Dikkat ve odaklanma alışkanlıklarını fark eder.

Dikkat ve odaklanmaya dair zayıf yönlerini fark eder.

Dikkat dağınıcı unsurları en aza indirmek için çevresel düzenleme yapma stratejileri geliştirir.

Zihinsel berraklık ile sakinliği destekleyen temel teknikleri öğrenir ve günlük yaşamında bu teknikleri uygular.

Yapay zekâ temelli araçları dikkat ve odaklanma becerilerinde nasıl kullanabileceğini keşfeder.

**Altıncı
Oturum**

Stres Yönetimi

Stresli durumlardaki kişisel tepkilerini ve bedeninde ortaya çıkan belirtileri fark eder.

Günlük hayatta strese yol açan durumları ve stres kaynaklarını fark eder.

Stresle baş etmek için kullanabileceği teknikleri öğrenir ve günlük yaşamında bu teknikleri uygular.

Stres durumunda zihnini rahatlatacak ve kendini iyi hissetmesini sağlayacak aktivitelere yönelme yollarını keşfeder.

Yapay zekâ temelli araçları stress yönetiminde nasıl kullanabileceğini keşfeder.

Yedinci Oturum	Problem Çözme Becerisi ve Sonlandırma	Günlük yaşamda karşılaştığı sorunları net ve somut bir şekilde ifade edebilme becerisi kazanır.
		Bir sorunla karşılaştığında çeşitli çözüm yolları düşünebilme becerisi kazanır.
		Geliştirdiği çözüm yollarının olumlu ve olumsuz yönlerini dikkate alarak potansiyel sonuçları değerlendirebilme becerisi kazanır.
		Belirlenen çözüm işe yaramadığında esnek davranarak alternatif bir çözüm yolu düşünüp planını değiştirir.
		Yapay zekâ temelli araçları problem çözme becerisinde nasıl kullanabileceğini keşfeder.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Yürütülen bu nitel çalışmada gelişimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Gelişimsel araştırma modelinde yeni bir eğitimsel yapı, program veya strateji geliştirme süreci ve teorik alanyazın, ihtiyaç analizi ve uzman görüşü doğrultusunda program geliştirilmektedir (Richey ve Klein, 2007).

3.2. Çalışma Grubu

Bu psikoeğitim programı ortaokul öğrencileri yönelik geliştirilmiş olup yedinci ve sekizinci sınıf düzeylerine uygulanabilecek şekilde hazırlanmıştır. Geliştirilen bu psikoeğitim programına katılacak öğrenci sayısı 8-12 arasında değişebilmektedir. Öğrencilerin psikoeğitim programına katılabilmeleri için ebeveynlerinden bilgilendirilmiş yazılı onam formu alınarak oturumların gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Psikoeğitim grubuna katılacak öğrenciler grup dinamiklerini olumsuz etkilememeleri açısından bu hususlar önceden belirlenmelidir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Oturumlara başlamadan önce psikoeğitim programına katılacak öğrencileri belirlemek amacıyla Topukçu (1982) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Atılganlık Ölçeği" ile Arslan ve Gelişli (2015) tarafından geliştirilen "Algılanan Öz Düzenleme Ölçeği", oturumları değerlendirebilmek adına kolaylaştırıcı tarafından hazırlanan ve öğrencilerin yanıtlayacağı "Oturum Değerlendirme Formu" kullanılabilir.

4. GRUP OTURUMLARININ UYGULANMASI

Bir ön oturum ve yedi oturumdan oluşan psikoeğitim programında yer alan yöntem, teknik ve araç gereçler detaylı olarak belirtilmiştir. Öğrenci katılımları Oturumların içeriğine uygun

temalar doğrultusunda etkinlikler planlanmıştır. Grup üyelerinin oturumlarda kullanılacak yapay zekâ araçlarının hangi amaçla kullanılacağı noktasında bilgilendirilmesi önem teşkil etmektedir. Dolayısıyla ön bilgilendirme yapıldıktan sonra etkinlikler gerçekleştirilebilir. Oturumlarda kullanılacak yapay zekâ temelli platformlar ve formlar araç gereçler olarak ifade edilmiştir. Ayrıca, araç gereç olarak kullanılan yapay zekâ araçlarının süreçte nasıl kullanılabileceği üzerinde durulmuştur.

Çizelge 2. Yapay Zekâ Temelli Atılganlık ve Öz Düzenleme Becerileri Psikoeğitim Programının İçeriği ve Kazanımları

Oturum	Tema	Yöntem-Teknik	Araç Gereç
Ön Oturum	Tanışma ve Terapötik İşbirliği	Anlatım, soru-cevap, grup tanıtım çemberi	-Ortak Yönlerimiz ve Özgün Yanlarımız Formu -Grup Kuralları Formu
Birinci Oturum	Haklar ve Sınırlar	Anlatım, soru-cevap, örnek olay, beyin fırtınası	-Haklarım ve Sorumluluklarım Formu -Chatbot
İkinci Oturum	Duyguları Tanıma ve İfade Etme	Anlatım, soru-cevap, örnek olay, beyin fırtınası, ev ödevi	-Duygu Kartları -Google Cloud Vision API
Üçüncü Oturum	Hedef Belirleme ve Planlama Becerileri	Anlatım, soru-cevap, örnek olay, beyin fırtınası	-Hedef Yolculuğum ve Gelecek Haritam Formu -ChatGPT
Dördüncü Oturum	Zaman Yönetiminin Etkileri	Anlatım, soru-cevap, örnek olay, beyin fırtınası, ev ödevi	-RescueTime -Notion AI
Beşinci Oturum	Dikkat ve Odaklanma Becerileri	Anlatım, soru-cevap, beyin fırtınası, ev ödevi	-Kahoot -Dikkat Pusulam Formu
Altıncı Oturum	Stres Yönetimi	Anlatım, soru-cevap, örnek olay, simülasyon, rol oynama, beyin fırtınası,	-VR gözlük
Yedinci Oturum	Problem Çözme Becerileri	Anlatım, soru-cevap, örnek olay, beyin fırtınası,	-Çözüm Atölyesi Formu -Miro AI

4.1. Ön Oturumun Uygulanması

Ön oturumda grup üyeleri her biri adını soyadını, memleketini ve en favori hobisini kendilerine göre sol tarafında bulunan üyeye anlatır. Bu konuşulanları diğer üyeler de dinler. İki numaralı grup üyesi bir numaralı grup üyesinin adını soyadını, memleketini ve en favori hobisini yüksek sesle ifade eder. Daha sonra üçüncü üye sağında bulunan iki üyenin paylaştıklarını hatırlamaya çalışır. Böylece en sondaki grup üyesinin tüm üyelerin paylaştıklarını belirtmesi sağlanır. Bu etkinlikle tanışma adına önemli bir adım atılır. Bu etkinliğe ayrılan süre 20 dakikadır. Üyelerin her birine yeniden bir numara verilir ve kutudan rastgele ikişerli numaralar çekilir. Bu numaralar doğrultusunda ikişerli olarak sıralara oturan grup üyelerinin her birine Ortak Yönlerimiz ve Özgün Yanlarımız Formu dağıtılır. Bu formda ye alan sorular şu şekildedir;

- 1- En sevdiğin üç ders nedir?
- 2- En sevdiğin üç yemek nedir?
- 3- En sevdiğin üç spor dalı nedir?
- 4- En sevdiğin üç kitap nedir?
- 5- Kendinde gördüğün en güçlü üç özellik nedir?

Öğrencilerin bu soruları yanıtlamaları için soru-cevap etkinliğine beşer dakikadan toplam on dakika süre verilir. Daha sonra aynı sırada bulunan üyelerin birbirleriyle bu yazdıklarını paylaşmaları sağlanır. Böylece terapötik iş birliğinin sağlanmasından önce tanışmaya dair önemli adımlar atılabilir. Ön oturumun sonuna gelindiğinde grup kuralları üzerinde durulur.. Grup Kuralları Formu öğrencilerin her birine dağıtılır. Grup kurallarının ne için olduğu, hangi kuralın hangi işlev için yer aldığına dair sorular sorulur ve öğrencilerin bu sorulara cevap vermelerine olanak tanınır. Grup kurallarına ayrılması gereken süre 10 dakikadır. Geriye kalan 10 dakikada ise genel bir değerlendirmeye oturum sonlandırılır.

4.2. Birinci Oturumun Uygulanması

Bu oturumda ‘Haklar ve Sınırlar’ teması doğrultusunda öğrencilerin kişisel sınırlarını ihlal eden ve temel haklarını ırdeleyen günlük yaşam senaryoları yapay zekâ tabanlı bir sohbet botuyla (Chatbot) sunulacaktır. Bu etkinliğe ayrılan süre 50 dakikadır. Son 10 dakikada ise grup üyelerinin duygu ve düşünceleri alındıktan sonra oturumla ilgili genel değerlendirme yapılacaktır. Tabletlerden yararlanarak Chatbot uygulamasının kullanılacağı bilgisi oturumdan bir gün önce öğrencilere verilir. Öğrencilerden tabletleri zamanında getirmeleri istenir. Tablete erişemeyen öğrenciler için ise kolaylaştırıcının yedekte bulundurduğu tabletler verilir. Bu kapsamda Haklarım ve Sınırlarım Formu’nda yer alan sorular şu şekildedir;

- 1- Yetiştirmen gereken ödevle ilgili bir filmi izlerken, ebeveynin maç izleyeceğini söyleyerek kanalı değiştirdi. Bu durumda ne yapardın?
- 2-Okulda kürsüye haklarını anlatmak için çıktığını hayal et. Haklarını anlatırken hangi örneklerden yararlanarak konuşmak isterdin?
- 3- Sınıf arkadaşının defterini izinsiz olarak aldığını fark ettin. Bu durumda ne yapardın?
- 4- Arkadaşın hiç sevmediğin bir şaka yapmak istedi. Bu şaka ile ilgili tepkilerini ona nasıl yansıttırdın?
- 5- Okuldan çıkıp eve geldiğinde kardeşinin en sevdiğin kıyafetini izin almadan giydiğini gördün. Bu durumda ne yapardın?

Bu sorulara yanıtlar verildikten sonra öğrencilere, ‘Şimdi Chatbot bu senaryolar ve verilen yanıtlar hakkında bize neler diyecek bakalım.’ diyerek dikkatleri yapay zekâ temelli Chatbot uygulamasına çekilir. Chatbot’a sorular ve verilen yanıtlar aktarıldıktan sonra geri bildirimler üzerinde tartışılır. Öğrenciler uygulamadaki geri dönüşlere ilişkin ekran görüntüsü ve notlar

alır. Chatbot'un vermiş olduğu yanıtlarla öğrencilerin vermiş olduğu yanıtlar arasındaki ilişkiler ele alınır. Bu uygulama aracılığıyla soyut bir kavram olan 'haklar ve sınırlar' günlük yaşam senaryoları üzerinden anlaşılır hale gelir. Ayrıca öğrencilerin vermiş oldukları yanıtlara göre özelleştirilmiş geri bildirim sunan Chatbot öğrencilerin kendilerine dair farkındalık kazanmaları noktasında önemli bir araçtır.

4.3. İkinci Oturumun Uygulanması

Bu oturumda 'Duyguları Tanıma ve İfade Etme' teması doğrultusunda öğrencilerin deneyimledikleri duygulara dair farkındalık kazanmaları amaçlanmaktadır. Bu etkinliğe ayrılan süre 50 dakikadır. Geriye kalan 10 dakikada ise genel bir değerlendirmeye oturum sonlandırılır. Bu oturumda günlük hayatta çok çeşitli duyguların bireyin yaşamında olabildiği ve bu duyguların anlık deneyimlere olan yansımaları gibi önemli süreçlere değinilir. Çeşitli senaryolar verilerek o olay/durum sonrasında hissedilen duygunun yüzde oluşturduğu etkiye dair bir etkinlik olarak duygu kartları öğrencilere sunulur. Duygu kartlarında yer alan öfke, sevinç, heyecan gibi çeşitli duyguların ilgili senaryoyla eşleştirmesi yapılır. Öğrencinin senaryosu sunulan olay/durum ile ilgili deneyimlediği duyguyu yansıtan yüz ifadesini Google Cloud Vision API uygulamasına yüklemesi sağlanır. Bu araç Google'ın görsel algılama hizmeti olup bir görseldeki yüzleri algılayabilir. Yüzdeki çeşitli duyguları tespit eden bu araç duygu kartlarını analiz etmek ve öğrencilerin kendi yüz ifadelerini bu araca tanıtip deneyimlenen duygunun ne olduğunu görmeleri için kullanılabilir. Bu aracı kullanmadan önce öğrencilerin senaryoları hayal etmeleri istenir. Sonrasında ise hangi duyguyu deneyimlediklerini tespit edebilmek adına senaryoya dair duygularını bir yüz ifadesiyle bu platforma aktaracakları bilgisi verilir. Her bir senaryoya ilişkin soruya yanıt verdikten sonra öğrenciler Google Cloud Vision API uygulamasında yüz ifadelerini yükler. Öğrenciler uygulamadaki geri dönüşlere ilişkin ekran görüntüsü ve notlar alır. Senaryoya ilişkin sorular şu şekildedir;

1- Uzun bir süredir hazırlanmış olduğun ve çok sevdiğin dersin sınavından en yüksek puanı sen aldın. Okul idaresi senin ismini anons etti ve kürsüye davet edildin. Herkes seni alkışladı. Böyle bir durumda neler hissederdin? Bu yaşadığın duygu/duygular yüzüne nasıl yansır ve duygu kartlarında yer alan hangi duyguyu seçerdin?

2- Günler süren proje ödevini tamamladın. Tam sunum günü gelmişken arkadaşının sınıfta kavga ederken senin ödevini fırlattığını ve sayfaları yırttığını gördün. Sonrasında bunu öğrenen öğretmeninin sana beş gün daha süre verdiğini öğrendin. Böyle bir durumda neler hissederdin? Yaşadığın duygu/duygular yüzüne nasıl yansır ve duygu kartındaki duygulardan hangisini seçerdin?

3- Doğum gününe iki gün kaldığını biliyorsun. Ailenin sana ne sürpriz yapacağını bilmiyorsun. Doğum günü sabahı gelip çatıyor. O sabah uyandığında hemen koltuğun üzerinde örtülü kocaman bir şey var. Ne olduğunu tahmin etmekte bile güçlük çekiyorsun. Böyle bir durumda neler hissederdin? Yaşadığın duygu/duygular yüzüne nasıl yansır ve duygu kartındaki duygulardan hangisini seçerdin?

4- Öğle yemeği için getirdiği yemekleri tam yiyecekken bir arkadaşın sana hiç hoşuna gitmeyen bir yiyecekten tattırmak için ısrar ediyor. Yemezsen seninle bir daha arkadaşlık yapmayacağını söylüyor. Böyle bir durumda neler hissederdin? Yaşadığın duygu/duygular yüzüne nasıl yansır ve duygu kartındaki duygulardan hangisini seçerdin?

5- Okula yeni gelen bir öğrencinin kaydı senin sınıfına yapılmış. Bu öğrencinin kilosuyla dalga geçen arkadaşlarını görüyorsun. Arkadaşların yanına gelip, 'Ne duruyorsun? Sen de bu çocuğun kilosuna gülsene!' diyorlar. Böyle bir durumda neler

hissederdin? Yaşadığın duygu/duygular yüzüne nasıl yansır ve duygu kartındaki duygulardan hangisini seçerdin?

Bu uygulama aracılığıyla insan gözüyle hızlıca kaçırılabilir yüz ifadeleri ve duygusal ipuçları objektif bir şekilde analiz edilebilmektedir. Hangi duygunun ne oranda algılandığına ilişkin sayısal verilerin sunulduğu Google Cloud Vision API uygulamasında soyut bir kavram olan duygu somutlaştırılabilir. Bu uygulamada birden fazla duygunun bir arada olduğu durumlara ve beklenen duygulardan farklı duygulara dair veriler de sunulmaktadır. Bu oturumda öğrencilerin hangi duyguları deneyimledikleri ve duyguların oransal dağılımına dair düşünceleri ele alınabilir. Öğrencilerin son bir hafta içerisinde deneyimledikleri doğrultusunda üç olay/durum yazmaları istenir. Bu üç olay/duruma ilişkin duygu kartları ve Google Cloud Vision API uygulamasındaki çalışma evde de gerçekleştirilir. Sürece dair deneyimlerini not etmeleri ve bir sonraki oturumda paylaşımları istenir.

4.4. Üçüncü Oturumun Uygulanması

Bu oturumda ‘hedef belirleme ve planlama becerileri’ teması doğrultusunda öğrencilerin hedeflerine ve bu hedefleri nasıl bir planla ulaşabileceklerine ilişkin stratejiler belirlemek amaçlanmaktadır. Bu etkinliğe ayrılan süre 50 dakikadır. Geriye kalan 10 dakikada ise genel bir değerlendirmeye oturum sonlandırılır. Öğrencilerin ChatGPT uygulamasından yararlanarak erişecekleri bilgiler hedef belirlemek açısından oldukça önemlidir. Bu kapsamda Hedef Yolculuğum ve Gelecek Haritam Formu’nda yer alan şu sorular öğrencilerin cevaplaması üzere dağıtılır;

- 1- Akademik anlamda (derslerine dair) değiştirmek istediğin şeyler nelerdir?
- 2- Önümüzdeki bir yıl içinde kendine dair nasıl bir değişiklik görmek istiyorsun?
- 3- Bu hayatta en çok neyi başarmak istiyorsun? Bu başarıyı yakaladığında neler gerçekleşebilir?
- 4- İstedğin hedeflere ulaşmak için gerçekçi bir zaman çizelgesine sahip misin?
- 5- Bu hedeflerine ulaşmak ve motivasyonunu artırmak için planlamayı nasıl yapabilirsin?

Öğrencilerin bu sorulara yanıtlar verip her bir yanıt karşılık, ‘Bu verdiğim yanıt hakkında sen ne düşünüyorsun?’ şeklinde ChatGPT’ye bir soru yönelterek temaya dair derinlemesine bilgiler elde edilebilir. Böylece ChatGPT ile gerçekleştirilen diyaloglar, öğrencilerin kendi öğrenme süreçleri, güçlü ve zayıf yönleri hakkında düşünmelerini sağlayabilir. Ayrıca öğrencilerin hedef belirleme ve planlama sürecini çok yönlü olarak ele alabilmeleri de sağlanabilir.

4.5. Dördüncü Oturumun Uygulanması

Bu oturumda ‘zaman yönetiminin etkileri’ teması doğrultusunda öğrencilerin zaman yönetimi becerileri kazanmaları amaçlanmaktadır. Bu oturumda RescueTime ve Notion AI uygulamaları yapılacaktır. RescueTime (25 dk.) ve Notion AI (25 dk.) uygulamasına dair etkinlik için ayrılan toplam süre 50 dakikadır. Geriye kalan 10 dakikada ise genel bir değerlendirmeye oturum sonlandırılır.

Öğrencilerin dijital cihazlarla geçirmiş oldukları zamanı tespit edebilmeleri ve bu süreyi kontrol altına alabilmeleri açısından RescueTime uygulaması işlevsel olabilir. Öğrencilerin bu uygulamayı yakından tanıyabilmeleri için aşamalı olarak yapay zekâ uygulaması öğrencilere tanıtılır.

Birinci aşamada günde kaç saat dijital cihaz kullanımı olacağına dair planlama yapılır. İkinci aşamada bu raporların gün içerisinde saat kaçta alınacağı not edilir. Üçüncü aşamada bildirimlerin nasıl ayarlanacağı hakkında bilgi verilir ve uygulama üzerinden gösterilir. Dördüncü aşamada web sitelerinde ve uygulamalarda dikkat dağıtan unsurlar tespit edilir. Beşinci aşamada dijital cihazların kullanımında zaman yönetimi açısından zayıf noktaların tespit edilmesi sağlanır. Son aşamada ise genel bir değerlendirme alınır ve not edilir. Öğrencilerin RescueTime uygulamasını inceleyebilecekleri esas ortam evdir. Dolayısıyla ev ödevi verilerek bu uygulamaya dair aşamaları evde gerçekleştirmeleri istenir. Bir sonraki oturumda deneyimlenenler paylaşılır.

Notion AI uygulamasıyla öğrencilerin zaman yönetimi şablonları oluşturmaları sağlanabilir. Notion AI uygulamasına dair etkinlik için ayrılan süre 25 dakikadır. Öğrenci profillerine göre şablonların hazırlanabildiği bu uygulamada komutlarla, görev önceliklerini tespit etmeyle, eylem planlarıyla zaman yönetimi adına önemli adımlar atılabilir. Bu doğrultuda şu komutlar örnek olarak öğrencilere sunulabilir;

- 1- Birinci dönem ikinci yazılı sınavlarım için bir haftalık etkili çalışma planı oluşturur musun? Planda konu tekrarı, soru çözümü ve video konu anlatımları yer alsın.
- 2- Bu ay kendime zaman ayırmam gereken aktiviteleri belirtmek istiyorum. Benim gerçekleştirmek istediğim bu aktiviteleri önem sırasına göre sınıflandırmama yardımcı olacak bir Notion taslağı oluşturur musun?
- 3- Zaman yönetimiyle ilgili almış olduğum notları özetlememe yardımcı olur musun?

Bu soruları örnek alıştırımlar üzerinden uygulayan kolaylaştırıcı süreçte karşılaşılabilecek durumlara ilişkin bilgilendirme yapabilir. Yapay zekâ temelli bu aracın zaman yönetimi açısından faydalarını ve karşılaşılabilecek durumları ele almak üzere üyelere sorular yöneltebilir. Bu sorular şu şekilde olabilir;

- 1- Notion AI uygulamasında görmüş olduğunuz en yararlı şey nedir?
- 2- Notion AI uygulamasında verim almak noktasında zorlanacağınız durumlar neler olabilir?

Notion AI uygulamasıyla öğrenciler zaman yönetimine dair zorluklarının arkadaşlarından farklı olabileceğini gözlemleme fırsatı yakalar. Buna ek olarak öğrenciler bu uygulamayla görev süresini kestiremedikleri durumlarda dikkate değer bir yol haritası elde edebilirler.

4.6. Beşinci Oturumun Uygulanması

Bu oturumda ‘dikkat ve odaklanma becerileri’ teması doğrultusunda öğrencilerin dikkat dağıtan unsurlara dair farkındalık kazanmaları ve ayırt etme becerilerini geliştirmeleri amaçlanmaktadır. Bu oturumda Kahoot uygulamasından yararlanılacak olup bu etkinliğe ayrılan süre 50 dakikadır. Son 10 dakikada grup üyelerinin oturuma ilişkin duygu ve düşünceleri alınabilir. Kahoot uygulamasının verimli geçebilmesi adına uygulamada yer alan soruların acele etmeden ve rekabet ortamı oluşturmaktan aktarılması önemli bir noktadır. Bu kapsamda Kahoot’ta şu ifadeler yer almaktadır;

- 1- Sıralanan kelimelerden hangisi diğerlerinden farklı bir kategoriye aittir?
- 2- Kısa bir süre önce ekrandan bir başka resim geçti. Bir önceki resimde gösterilen turuncu renkli şey ne idi?
- 3- Hızlıca geçen bu videoda kaç hayvan vardı?

- 4-Hangisi kısa vadeli ulaşılabilir hedeflere ulaşmak için yapılmaması gereken davranışlardır? (Çoktan seçmeli)
- 5-Ders çalışırken dikkatin dağıldığında derslere odaklanmak için neler yapabilirsin?

Kahoot ile ilgili etkinlikte en önemli aşamalardan biri de öğrencilerin etkinliğe ilişkin duygu ve düşüncelerini ifade edebilmeleridir. Kahoot'ta uygulama yapıldıktan sonra aktif katılımı artırmak adına öğrencilere şu sorular yöneltilebilir;

- 1- Sorulan sorulardan hangisini/hangilerini yanıtlamakta güçlük yaşadınız?
- 2- Sorulara hızlı yanıt vermenizde işe yarayan stratejiler var mıydı? Varsa bu stratejiler neler?

Oturum sonunda öğrencilere Dikkat Pusulam Formu dağıtılır. Bu formu evde doldurup bir sonraki oturuma getirmeleri istenir. Belirtilen duruma ilişkin formda yer alan ifadelerin zaman kaybedilmeden doldurulması önem teşkil etmektedir. Bu formda şu maddeler yer almaktadır;

- 1- Dikkatinin dağıldığı bir andaki tarih/saat bilgisini formdaki kutucuklara yazabilirsin.
- 2- Dikkatinin dağıldığı mekânı kutucuğa yazabilirsin.
- 3- Ne yaparken dikkatinin dağıldığını belirtebilirsin.
- 4- Dikkatini dağıttığını düşündüğün şeyleri belirtebilirsin.
- 5- Dikkatin dağıldığında neler hissettiğini not edebilirsin.
- 6- Dikkatini tekrar toplamak için neler yapabileceğini belirtebilirsin.

Öğrencilerin sorulara yanıt verirken hem eğlenmeleri hem de öğrenmeleri sağlanabilir. Dikkat ve odaklanma becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayabilen Kahoot platformu anında geri bildirim desteğiyle süreçte zaman yönetimi açısından da avantaj sağlayabilir.

4.7. Altıncı Oturumun Uygulanması

Bu oturumda 'Stres Yönetimi' teması doğrultusunda öğrencilerin strese yol açan faktörlere dair farkındalık kazanmaları ve stresle baş etme müdahaleleri geliştirebilmeleri amaçlanmaktadır. Bu oturumda VR gözlükten yararlanılacak olup bu etkinliğe ayrılan süre 50 dakikadır. Son 10 dakikada grup üyelerinin oturuma ilişkin duygu ve düşünceleri alınabilir. VR gözlüğe yüklenecek videoların içeriği şu şekildedir;

- 1- Huzur veren bir ormanın yakınlarında temiz bir sahil yer almaktadır. Kuş seslerinin de eşlik ettiği bu mekân geniş bir alana sahiptir. Öğrencinin bu mekânda yürümesi beklenir.
- 2- Bir topluluk önünde şiir okumak için hazırlığın yapıldığı bir sahne vardır. Bu sahneden bir sonraki sahne ise kürsünün hazırlanması ve öğrencinin sahneye davet edilmesidir. Öğrenciden bir şiir okuması beklenir.
- 3- Öğrenci tiyatro sahnesini rahatlıkla gözlemleyebileceği bir koltukta oturur. Tiyatro izlemeye gelen 500 kişinin olduğunu öğrenir. Bu sırada tüm ışıklar kendisine yönelir. Tiyatro oyuncularından biri öğrenciye buraya neden geldiğini, şu an neler hissettiğini sorar. Öğrencinin bu soruya yanıt vermesi beklenir.
- 4- Öğrenciye yazılı sınavına çok kısa bir süre kaldığı belirtilir. Sınavına, sadece on beş dakika kaldığını belirten bir duyuru yapılır. Sırasını bulup oturan öğrencinin gözünün önünden geçmişteki ders anıları yüzeysel olarak geçer. 'Sınavınız başlamıştır.' Duyurusu yapılır ve sessizlik başlar. Öğrencinin sınav sorularını inceleyip çözmeye çalışması istenir.

5- Öğrenci bir tünelde yürür. Tünelde hiç ışık yok. Birkaç saniye sonra dağlık taşlık yerler görmeye ve patikalardan yürümeye başlar. Etrafta dumanlar yükselirken, bir anda çok uzaklarda bir köy görür. Etrafta keçilerin yayıldığını gören öğrenci, bir anda kuş kafilesini fark eder. Öğrencinin bu dolaştığı yerlerdeki insanları fark etmesi istenir.

Öğrenciler VR gözlüğün kullanımı hakkında bilgilendirildikten sonra uygulama gerçekleştirilir. Daha sonra etkinliğe aktif katılımı artırmak adına öğrencilere şu sorular yöneltilebilir;

- 1- VR gözlüğü takıp videoları izlemeye başlayınca neler hissettiniz?
- 2- VR gözlük deneyimi yaşarken, vücudunda değişiklikler oldu mu? Değişiklikler olduysa, bunları belirtir misiniz?
- 3- VR gözlük deneyimiyle neler öğrenmiş oldun ve neleri fark ettin?

VR gözlük deneyimiyle öğrencilerin stres yönetimine dair içeriklere dikkatlerinin çekilebilmesi mümkündür. Böylece öğrencilerin sürece aktif katılımları da sağlanabilmektedir. Fiziksel ve duygusal tepkilerin sanal bir ortamda deneyimlenmesiyle öğrenciler duygusal farkındalıklar kazanabilmekte ve öz düzenleme becerileri geliştirebilmektedir.

4.8. Yedinci Oturumun Uygulanması

Bu oturumda ‘Problem Çözme Becerileri’ teması doğrultusunda öğrencilerin karşılaşmış oldukları problemlere çok yönlü bakabilmeleri ve bu problemleri çözüme kavuşturmak için stratejiler geliştirmeleri amaçlanmaktadır. Bu etkinlik yapıldıktan sonra ise sonlandırma yapılacaktır. Bu oturumda Miro AI uygulamasından yararlanılacaktır. Miro AI uygulamasına ayrılan süre 50 dakikadır. Son 10 dakikada ise sonlandırmaya dair grup üyelerinin duygu ve düşüncelerini ifade etmeleri sağlanacaktır. Bu son 10 dakikada tüm oturumlara ilişkin genel bir değerlendirme yapılır. Öğrenciler, Çözüm Atölyesi Formu’nda yer alan maddeleri inceleyerek forma ilgili ifadeleri yazar. Bu maddeler şu şekildedir;

- 1- Yaşamında seni en çok etkileyen ve çözüme kavuşturmakta zorlandığın problem nedir?
- 2- Bu problemi çözmek için denediğin yollar neler?
- 3- Bu problemi çözmek için destek kaynakların var mı? Varsa bunlar nelerdir?
- 4- Çözüme dair bir strateji elde etmek için neler yapabilirsin?
- 5- Bu problemi çözdüğünde yaşamında neler değişebilir?

Öğrenciler Çözüm Atölyesi Formu’nda yer alan bu beş soruya yanıt verdikten sonra Miro AI uygulamasını kullanarak vermiş oldukları yanıtları derinlemesine analiz etme fırsatı yakalayabilirler. Miro AI uygulamasına sorular ve yanıtlar sırasıyla aktarılır. Elde edilen cevapların ekran görüntüsü alınıp not edilir. Öğrencilerin birinci sorudaki problemin olası kök nedenlerini tespit edebilmeleri için Miro AI uygulamasında ‘Bu problemin olası kök nedenleri neler olabilir?’ ve ‘Bu problemi başka kimler deneyimlemiş olabilir?’ sorularını sormaları sağlanır. İkinci soruya verilmiş olan yanıt doğrultusunda ‘Bu problemle ilgili denediğin bu yol/yolların işe yaramama nedeni ne olabilir?’ ve ‘Bu çözüm yolları dışında neler deneyebilirim?’ sorularının Miro AI’ya sorulması beklenir. Üçüncü soruya dair yanıtlar doğrultusunda ‘Hangi kaynakların bu problemi çözmeye işe yarayabileceğini düşünüyorsun?’ ve ‘Bu kaynakları daha etkili hale getirmek için neler yapabilirim?’ soruları Miro AI’ya yöneltir. Dördüncü soruya verilen cevaba gelindiğinde ‘Bu problemi çözmekle ilgili bir stratejinin temel özelliklerini ve uygulanacak adımları belirtir misin?’ soruları uygulamada sorulur. Son olarak beşinci soruya gelindiğinde ise ‘Bu sorunu çözüme kavuşturduğumda

yaşamımda ve çevremde ne gibi değişimler meydana gelebilir?’ ve ‘Bu çözüm uzun vadede ne gibi sonuçlar doğurabilir?’ soruları Miro AI’ya yöneltilebilir.

- 1- Miro AI’nın önermiş olduğu çözüm yollarından hangisi sizi en çok şaşırttı? Şaşırtmanıza neden olan şey nedir?
- 2- Çözüm Atölyesi Formu’na yazmış olduğun çözüm yollarıyla Miro AI’nın sunmuş olduğu çözüm yollarını birleştirerek çok daha güçlü bir çözüm stratejisi geliştirebilir misiniz?

Bu oturumda öğrencilerin bilgiye güç katabilmeleri, öz eleştiri yapabilmeleri ve karar verme mekanizmalarıyla kendi öğrenme süreçlerine ilişkin farkındalık kazanabilmeleri hedeflenmiştir. Sonlandırma için ayrılan sürede öğrenciler tüm oturumlara dair duygu ve düşüncelerini ifade etmeleri için teşvik edilebilir.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Öğrencilerin bireysel ihtiyaçları doğrultusunda içeriklerin kişiselleştirildiği, çeşitli yapay zekâ araçlarıyla kazanımların ele alındığı, süreçteki ilerlemelerin izlendiği bu program bir ön oturum ile yedi oturumdan oluşmaktadır. Psikoeğitim programında ön oturuma ayrılan süre 40 dakika iken, diğer oturumlar için ayrılan süre 60 dakikadır. Bu oturumlarda kullanılan yapay zekâ araçları şunlardır; Chatbot, Google Cloud Vision API, ChatGPT, RescueTime, Notion AI, Kahoot, VR gözlük ve Miro AI’dır.

Bu psikoeğitim programında temalar dikkate alınarak kullanılan yapay zekâ temelli uygulamalar şu şekildedir; Chatbot ‘haklar ve sınırlar’, Google Cloud Vision API ‘duyguları tanıma ve ifade etme’, ChatGPT ‘hedef belirleme ve planlama becerileri’, RescueTime ve Notion AI ‘zaman yönetiminin etkileri’, Kahoot ‘dikkat ve odaklanma becerileri’, VR gözlük ‘stres yönetimi’ ve Miro AI ‘problem çözme becerileri’ kapsamında kullanılmıştır.

Günümüz dünyasında yapay zekâ araçlarının problemler üzerinde olan etkileri araştırılmaktadır. Bu araştırılan yapay zekâ araçlarından biri de Chatbot’tur. Chatbot, yapay zekâ ve doğal dil işleme (NLP) tekniği doğrultusunda insan konuşmasını simüle eden bilgisayar programıdır (Yıldız ve Alper, 2025). ChatGPT, arama motorlarından elde edilen metin, kitap ve kodları barındıran ve her türlü soruyu yanıtlayabilmeye fırsat veren süper büyük bir dolaşım üzerinde daha öncesinde eğitilmiş GPT-3.5 serisini temel alan bir araçtır (Guo vd., 2023). Bu yapay zekâ platformunun insan dilini kavrayabilmesi ve buna tepki verebilmesi, onu öğretmenler, öğrenciler ve araştırmacılar açısından oldukça faydalı bir araç hâline getirmiştir (Mhlanga, 2023). Wang vd. (2025) tarafından öğrenciler üzerinde yürütülen çalışma sonucunda ChatGPT’nin duygu tanıma becerilerini geliştirdiği, öğrencilerin motivasyonunu ve akademik yazılarının kalitesini artırdığı, duygu düzenlemesini ve psikolojik refahını önemli ölçüde iyileştirdiği tespit edilmiştir. ChatGPT yapay zekâ teknolojisinin son yıllardaki önemli bir örneği olmasına rağmen, eğitim alanlarındaki sohbet robotlarının avantajları ve dezavantajları konusu tartışılan konulardandır (Smith vd., 2023). Eroğlu ve Karaaziz (2024) tarafından yürütülen çalışma sonucunda ChatGPT gibi araçların terapötik süreçlerde çeşitli avantajlar sunduğu ancak sınırlılıklarının da var olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca ChatGPT, özellikle erişilebilirlik, kişiselleştirme ve kullanıcı memnuniyeti konularında önemli bir avantaj sağlasa da etik ve güvenlik konularında tartışmaya açıktır. Özellikle ChatGPT’nin duygu düzenleme ve problem çözme becerilerini geliştirmede yararlı olduğu üzerinde durulmuştur.

Sanal gerçeklik (VR) yaşanan doğal ortamların, aslına uygun kopyasını oluşturabilen ve kullanıcının bu çevre ile aktif bir şekilde etkileşim kurmasına fırsat tanıyan bir teknolojidir (Uğur vd., 2021). Son yıllarda yürütülen çalışmalar ele alındığında ağrı ve stres yönetimi üzerinde teknolojinin kullanımının önemli olduğu belirtilebilir. Gelişen teknolojiyle birlikte ağrı ve stres yönetiminde VR gözlüğü kullanımındaki artış dikkate değerdir (Nacaroglu vd., 2023). VR uygulamalarıyla gerçekleştirilen farkındalık temelli stres azaltma programı stresi ve kaygıyı azaltmak, dikkati yeniden toplamak, travma sonrası stres bozukluğu, yeme bozukluğu, korku, kaygı ve ağrıyı tedavi etmek için kullanılmaktadır (Özsezer ve Ataç, 2021). Sanal gerçeklik teknolojisi doğrultusunda geliştirilen ortamlarla gerçek hayatta uygulanması güç, maliyet ve hayati tehlike oluşturan kimi uygulama ve eğitim çalışmaları gerçeğe yakın, güvenli ve daha ekonomik olarak yürütülebilmektedir (Şimşek, 2023).

Iwamoto vd. (2017) Kahoot'un öğrenci performansını artırmadaki rolüne vurgu yapmıştır. Buna ek olarak Sarkar vd. (2017) dijital yerlilerin sosyal öğrenme süreçlerinde Kahoot'tan yararlanmalarının öğretimin etkililiği açısından önemli olduğunu belirtmişlerdir. Polat (2019) tarafından öğretmenler üzerinde yürütülen çalışmada Kahoot uygulamasının eğlenceli olduğu, tekrar-pekiştirme ve hatırlatma şansı verdiği, teknolojiyi işe koşma/entegrasyonu sağladığı, öğrencilere keyif verdiği belirlenmiştir. Ayrıca bu platform aracılığıyla akademik anlamda sıkılan öğrencilerin dikkatinin çekildiği, motive olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

Psikoeğitim çalışmalarında çeşitli amaçlar doğrultusunda kazanımların pekiştirilebilmesi adına yapay zekâ temelli platformlardan yararlanarak öğrencilerin dikkatleri ve motivasyonları artabilir. Psikoeğitimde kullanılan görsel sunum, beyin fırtınası, rol oynama, soru-cevap, eğitsel oyunlar, büyük grup çalışması, görselleştirme ve film gösterimi gibi çeşitli yöntemlerin yapay zekâ platformlarıyla sentezlenmesi grup üyelerinin oturumlarda gerçekleştirilenlere dair daha ilgili olmasını sağlayabilir.

Yapay zekâ araçlarının etik konular ve sınırlılıkları dikkate alınarak kullanılması öğrencilerin gelişimleri açısından oldukça kritiktir. Dolayısıyla bu araçların kullanımında kolaylaştırıcının süreci yönetirken özenli olması önem taşımaktadır. Grup kuralları aktarılırken, yapay zekâ kullanılarak elde edilen verilerin her zaman sağlıklı sonuçlar vermeyebileceği, insana ait düşüncelerin de değerli olduğu vurgusu yapılmalıdır.

Gelişim açısından kritik bir öneme sahip olan ortaokul döneminde psikoeğitim programları öğrencilerin ihtiyaç ve gelişim dönemleri teknolojik gelişmeler yakından takip edilerek hazırlanmalıdır. Yapay zekâ temelli platformlar ele alınarak ortaokul öğrencilerine yönelik çeşitli psikoeğitim programları geliştirilebilir. Psikoeğitimde yapay zekânın kullanımıyla ilgili deneysel çalışmalara gereksinim vardır. Dolayısıyla bu kapsamda çalışmaların yürütülmesi yapay zekâ temelli platformların hangi açıdan avantaj ve dezavantajlara sahip olduğunu görmek adına dikkat çekici bulgular sunabilir. Psikoeğitimde yapay zekâ temelli platformların kullanımından kaynaklı etik konular ve bu araçların sınırlılıkları ile ilgili çalışmalar yürütülebilir.

KAYNAKÇA

Akkan, G. & Varol-Ülker, S. (2023). Ruh sağlığı hizmetlerinde yapay zekâ uygulamaları ve ilişkili teknolojiler. *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 242-263.

- Armağan, N., Efe, R., Güzel, S., & Uluişik, M. (2024). Eğitimde yapay zekâ kullanımı ve gelişimi. *Eurasian Education & Literature Journal*, 19, 59-70. <https://doi.org/10.17740/eas.edu.2024-V19-04>
- Arseven, İ. (2020). Lise öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeyleri ile öz-düzenlemeli öğrenme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, (82), 173-196.
- Arslan, S. & Gelişli, Y. (2015). Algılanan öz-düzenleme ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 67- 74. <http://dx.doi.org/10.19126/suje.91303>
- Avcıoğlu H.(2005). *Etkinliklerle sosyal beceri öğretimi*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Avşar, F., & Alkaya, S. A. (2017). The effectiveness of assertiveness training for school-aged children on bullying and assertiveness level. *Journal of Pediatric Nursing*, 36, 186-190.
- Bandura, A. (1991). Social Cognitive Theory of Self-Regulation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 248–287. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90022-L](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90022-L)
- Broome, B. J. (1991). Building shared meaning: Implications of a relational approach to empathy for teaching intercultural communication. *Communication Education*, 40(3), 235-249.
- Buchanan, B. G. (2005). A (very) brief history of artificial intelligence. *AI Magazine*, 26(4), 53-60.
- Canpolat, M. (2021). Psikolojik danışmanlık ve rehberlikte yapay zekâ kullanılabilirliği üzerine bir araştırma. *Milli Eğitim Özel Eğitim ve Rehberlik Dergisi*, 1(1), 1-25.
- de Miguelsanz, M. M., Martín, M. A. C., & Martínez, M. M. P. (2012). Assertive skills and academic performance in primary and secondary education, giftedness, and conflictive students. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 10(1), 213-232.
- Demirelli, M. A., & Barut, Y. (2020). Atılganlık eğitiminin ortaokul öğrencilerinin sosyal duygusal öğrenme becerilerine etkisi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 4(8), 173-180. <https://doi.org/10.31461/ybpd.777410>
- Dinçer, M. (2005). *Kişiler arası iletişimde sorun çözücü bir iletişim becerisi olarak atılganlık*. Ankara: Nobel Basımevi.
- Ediboğlu G. O. (2023). Yapay zekânın insan zekâsına psikoterapötik yaklaşımı. *Çukurova Tıp Öğrenci Dergisi*, 3(1), 12-18.
- Eisenberg, N., Spinrad, T. L., Fabes, R. A., Reiser, M., Cumberland, A., Shepard, S. A., ... & Thompson, M. (2004). The relations of effortful control and impulsivity to children's resiliency and adjustment. *Child development*, 75(1), 25-46. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00652.x>
- Eroğlu, Y., & Karaaziz, M. (2024). Kişilik bozuklukları tedavisinde yapay zekâ'nın kullanımı üzerine sistematik derleme. *ISPEC International Journal of Social*

- Sciences & Humanities, 8(4), 204-211.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14565540%20>
- Eryılmaz, A., & Mammadov, M. (2017). Zimmerman'ın modeli temelinde Öz Düzenlemeli Öğrenme Ölçeği'nin geliştirilmesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(10), 79-93.
- Esmer-Ateş, B. & Demir-Atalay, T. (2023). Ortaokul 5 ve 8. sınıf öğrencilerinin öz düzenleme becerilerine yönelik algılarıyla Türkçe ders başarıları arasındaki ilişki: Kars ili örneği. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 11(2), 307-327.
<https://doi.org/10.16916/aded.1192918>
- Gorgoz, S., & Tican, C. (2020). Investigation of middle school students' self-regulation skills and vocabulary learning strategies in foreign language. *International Journal of Educational Methodology*, 6(1), 25-42. <https://doi.org/10.12973/ijem.6.1.25>
- Guo, B., Zhang, X., Wang, Z., Jiang, M., Nie, J., Ding, Y., Yue, J. & Wu, Y. (2023). How close is chatgpt to human experts? Comparison corpus, evaluation, and detection. *Computation and Language*, 1-20.
- Güllüpnar, F., Kuzu, A. O., Dursun, A., Kert, A. & Gültekin, M. (2013). Milli Eğitimde teknoloji kullanımı ve sonuçları: Velilerin bakış açısından Fatih Projesi'nin pilot uygulamasının değerlendirilmesi. *Journal of Social Sciences*, 30, 195-216.
- Holochwost, S. J., Goldstein, T. R., & Wolf, D. P. (2021). Delineating the benefits of arts education for children's socioemotional development. *Frontiers in Psychology*, 12, Article 624712. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.624712>
- Iwamoto, D. H., Hargis, J., Taitano, E. J., & Vuong, K. (2017). Analyzing the efficacy of the testing effect using Kahoot™ on student performance. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 18(2), 80-93.
- Kabasakal Z. & Çelik, N.(2010). Sosyal beceri eğitiminin ilköğretim öğrencilerinin sosyal uyum düzeylerine etkisi. *İlköğretim Online*, 9(1), 203-212.
- Kamaraj, I. (2004). *Sosyal Beceri Değerlendirme Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması ve beş yaş çocuklarının atılganlık sosyal becerisini kazanmalarında eğitimci drama programının etkisi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karagözoğlu, Ş., Kahve, E., Koç, Ö., & Adamişoğlu, D. (2008). Self esteem and assertiveness of final year Turkish university students. *Nurse Education Today*, 28(5), 641-649. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2007.09.010>
- Kauffman, D.F. (2004). Self-regulated learning in web-based environments: Instructional tools designed to facilitate cognitive strategy use, metacognitive processing and motivational beliefs. *Journal of Educational Computing Research*, 30, 139-161.
- Kaya, B.N. (2023). *Yapay zekâ tabanlı dil modelleri ile ilgili öğretmen görüşlerinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Düzce.

- Kazu, İ. Y., & Yavuz, F. S. (2021). Öz düzenleme becerileri üzerine yapılmış lisansüstü çalışmaların bibliyografik olarak incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(3), 1471-1483. <https://doi.org/10.24315/tred.853747>
- Koçyiğit, M. (2019). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Eğitim Yayınevi.
- Konyalı, A., Naipoğlu, C., Güner, S., Bakkal, İ., & Çelik, A. R. (2025). Psikolojide yapay zekâ kullanımı ve uygulamaları. *Journal of Kocaeli Health and Technology University*, 3(1), 1-17.
- Kutlu, Y. (2009). Bir grup öğrenci hemşirede atılganlık eğitiminin etkinliği. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(3), 3-11.
- Lambertz-Berndt, M.M, & Blight, M.G. (2016). You don't have to like me, but you have to respect me: The impacts of assertiveness, cooperativeness, and group satisfaction in collaborative assignments. *Business and Professional Communication Quarterly*, 79(2), 180-199. <https://doi.org/10.1177/2329490615604749>
- Mhlanga, D. (2023). Open AI in education, the responsible and ethical use of ChatGPT towards lifelong learning. In *FinTech and artificial intelligence for sustainable development: The role of smart technologies in achieving development goals* (pp. 387-409). Springer Nature Switzerland. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4354422>
- Nacaroğlu, E., Akyüz, M. D., & Turfan, E. Ç. (2023). Türkiye’de okul çağı çocuklarının girişimsel uygulamalarda sanal gerçeklik gözlüğünün kullanımı: Sistematik derleme. *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri Dergisi*, 15(2), 517-528.
- Nilson, L. B. (2013). *Creating self-regulated learners: Strategies to strengthen students' self-awareness and learning skills* (1st Edt.). New York: Routledge.
- Nisa, A. T., Haryono, H., Mulawarman, M., & Ahmadi, F. (2024). Systematic literature review: Psychoeducation services for secondary school. In, *Proceedings of Annual Guidance and Counseling Academic Forum* (pp. 86-94).
- Önemli, M., & Yöndem, Z. D. (2012). The Effect of psychoeducational group training depending on self regulation on students' motivational strategies and academic achievement. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 12(1), 67-73.
- Özbay, M. (2008). *Türkçe özel öğretim yöntemleri*. Ankara:Öncü Kitap
- Özsezer, G., & Ataç, M. (2021). Sanal gerçeklik uygulamalarıyla mindfulness temelli stres azaltma programının hemşirelikte kullanımı. *Journal of Awareness*, 6(3), 123-131.
- Parray, W. M., Kumar, S., & David, B. E. (2020). Investigating the impact of assertiveness training on assertiveness and self-esteem of high school students. *Polish Psychological Bulletin*, 51(3), 171-176. <https://doi.org/10.24425/ppb.2020.134724>
- Pintrich, P. R. (2000). The role of goal orientation in self-regulated learning. In M. Boekaerts, P. R. Pintrich, & M. Zeidner (Eds.), *Handbook of self-regulation* (pp. 451-502). San Diego, CA: Academic Press.
- Polat, M. (2019). Yükseköğretimde kahoot kullanmak ya da kullanmamak: Öğretmen adaylarının kahoot’la öğretime yönelik görüşleri. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 3(2), 139-157.

- Popenici, S. A., & Kerr, S. (2017). Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 12(1), 1–13. <https://doi.org/10.1186/s41039-017-0062-8>
- Richey, R. C., & Klein, J. (2007). *Design and development research: Methods, strategies, and issues*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2010). *Artificial intelligence: A modern approach* (3rd Edt.). Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Sarkar, N., Ford, W., & Manzo, C. (2017). Engaging digital natives through social learning. *Systemics, Cybernetics and Informatics*, 15(2), 1-4
- Senemoğlu, N. (2018), *Gelişim öğrenme ve öğretim-kuramdan uygulamaya*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Smith, A., Hachen, S., Schleifer, R., Bhugra, D., Buadze, A., & Liebreinz, M. (2023). Old dog, new tricks? Exploring the potential functionalities of ChatGPT in supporting educational methods in social psychiatry. *International Journal of Social Psychiatry*, 69(8), 1882-1889. <https://doi.org/10.1177/00207640231178451>
- Solcova, I., & Kebza, V. (2006). Behavior types, personality types and their relation to health. *Ceskoslovenska Psychologie*, 50(5), 419-430.
- Şimşek, B. (2023). Dil öğretiminde sanal gerçeklik uygulamalarının kullanımı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Eğitim Dergisi*, 12(2), 816-836. <https://doi.org/10.7884/teke.1312786>
- Terwase, J.M., Akaagerger, N.A. & Chiahemba, M.D. (2019). Assertiveness training and psychoeducation as preventive measures of drug abuse among secondary school students in Makurdi local government area. *IRA-International Journal of Management & Social Sciences*, 14(1), 1-7. <http://dx.doi.org/10.21013/jmss.v14.n1.p1>
- Topukçu, H. (1982). *Atılganlık eğitiminin ilkökul çocuklarının atılganlık düzeyine etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara.
- Türkben, T. (2022). Öz düzenleme stratejisi gelişimi öğretiminin ortaokul öğrencilerinin üstbilişsel yazma farkındalıklarına etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 555-571. <https://doi.org/10.33206/mjss.954021>
- Uğur M., Kartal F., Mete B., Tamam L & Demirkol, M. E. (2021). Acute post-earthquake stress dissociation during trauma, anxiety level, and perceived stress in patients with disorders, anxiety sensitivity and its relationship with coping with earthquake stress. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 32(4), 253–260. <https://doi.org/10.5080/u25892>
- Vatankhah, H., Daryabari, D., Ghadami, V., & Naderifar, N. (2013). The effectiveness of communication skills training on self-concept, self-esteem and assertiveness of female students in guidance school in Rasht. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 84, 885-889. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.667>

- Wang, C., Wang, B., & Xu, D. (2025). The role of ChatGPT and grammarly in promoting emotion regulation, psychological well-being, motivation, and academic writing in Chinese college students: A self-determination theory perspective. *Learning and Motivation*, 90, 102131. <https://doi.org/10.1016/j.lmot.2025.102131>
- Yıldız, M. S., & Alper, A. (2025). Yapay zekâ sohbet robotu ChatGPT'nin sağlık yönetiminde potansiyel işlevleri: Kapsam incelemesi. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 80(4), 523-530. <https://doi.org/10.5505/TurkHijyen.2023.78370>
- Yüksel, G. (2003). İlköğretim öğrencilerinin gelişim alanları, gelişim alanlarının işaretçisi olan ihtiyaçlar ve geliştirilmesi gereken beceriler; bu süreçte rehber öğretmenin işlevleri: kurumsal bir inceleme. *Milli Eğitim Dergisi*, 159(3), 41-59.

YAPAY ZEKÂ TEMELLİ ATILGANLIK VE ÖZ DÜZENLEME BECERİLERİ VELİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMI

Doktora Öğrencisi, İbrahim BAYAM

Kırıkkale Üniversitesi, ibrahimbym.pdr38@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-0679-8840

Doktora Öğrencisi, Gizem YAZGAN

Kırıkkale Üniversitesi, gizemyazgan6@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5565-3912

Doktora Öğrencisi, Gizem Nurhan DAĞLI

Kırıkkale Üniversitesi, gizemnurhan@outlook.com, ORCID ID: 0000-0001-9971-6348

Prof. Dr., Sevda ASLAN MUCUR

Kırıkkale Üniversitesi, svd.aslan@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6544-3302

Özet

Yapay zekâ akademik, sosyal, kültürel ve ekonomik pek çok konuda bireylere ve kurum/kuruluşlara kolaylıklar sağlamaktadır. Yapay zekâ destekli platformlar yoluyla ruh sağlığı alanında da çalışmalar hızlı bir şekilde devam etmektedir. Bireylerin psikoeğitim sürecinden daha etkin bir şekilde yararlanmalarına fırsat veren yapay zekâ temelli araçların kullanımıyla velilere yönelik psikoeğitim programları birtakım geri bildirimler sunarak öğrenmeleri kolaylaştırabilmektedir. Ayrıca bu araçlar sayesinde süreçte yürütülenlere dair raporlar hızlı ve güvenilir bir şekilde tutulabilmektedir. Bu araştırmanın amacı, velilere yönelik yapay zekâ temelli atılğanlık ve öz düzenleme becerileri psikoeğitim programının geliştirilmesidir. Yürütülen bu nitel çalışmada gelişimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Grup üyeleri, atılğanlık ve öz düzenleme becerileri kazanması hedeflenen ebeveynlerden oluşmaktadır. Bu ebeveynler yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin velileridir. Psikoeğitim programına katılacak velileri belirlemek amacıyla psikoeğitim programına katılacak velileri belirlemek amacıyla Voltan-Acar (1980) tarafından Türkçe'ye uyarlanan “Rathus Atılğanlık Envanteri” ve öz düzenleme becerilerine dair soruların yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılabilir. Oturumları değerlendirebilmek adına kolaylaştırıcı tarafından hazırlanan ve velilerin yanıtlayacağı “Oturum Değerlendirme Formu”ndan yararlanılabilir. Bireysel gereksinimleri doğrultusunda içeriklerin zenginleştirildiği, çeşitli yapay zekâ araçlarıyla kazanımların ele alındığı ve sürece dair gelişimlerin raporlandığı bu program bir ön oturum ve yedi oturumdan oluşmaktadır. Psikoeğitim programında ön oturuma ayrılan süre 70 dakika ve diğer oturumlar için ayrılan süre 90 dakikadır. Psikoeğitim oturumlarında kullanılan yapay zekâ araçları şunlardır; Chatbot, Google Cloud Vision API, ChatGPT, RescueTime, Notion AI, Kahoot, VR gözlük ve Miro AI. Yapay zekâ araçlarının pratik, güncel ve etkileşimsel özellikleriyle birlikte ekonomik olması psikoeğitimde verimliliği artırabilir. Dolayısıyla psikoeğitimde yapay zekâ temelli araçların kullanımıyla ilgili çalışmalar alanyazına katkılar sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, atılğanlık, öz düzenleme becerileri, aile, psikoeğitim programı

ARTIFICIAL INTELLIGENCE BASED ASSERTIVENESS AND SELF-REGULATION SKILLS PARENTS PSYCHOEDUCATION PROGRAM

Abstract

Artificial intelligence provides convenience to individuals and institutions/organizations in many academic, social, cultural and economic areas. Studies in the field of mental health are also continuing rapidly through artificial intelligence-supported platforms. Psychoeducation programs for parents can facilitate learning by providing some feedback with the use of artificial intelligence-based tools that allow individuals to benefit more effectively from the psychoeducation process. In addition, reports on what is being done in the process can be kept quickly and reliably thanks to these tools. The purpose of this research is to develop an artificial intelligence-based assertiveness and self-regulation skills psychoeducation program for parents. A developmental research model was used in this qualitative study. Group members consist of parents who are targeted to gain assertiveness and self-regulation skills. These parents are the parents of 7th and 8th grade students. In order to determine the parents who will participate in the psychoeducation program, the “Rathus Assertiveness Inventory” adapted to Turkish by Voltan-Acar (1980) and a semi-structured interview form containing questions about self-regulation skills can be used to determine the parents who will participate in the psychoeducation program. In order to evaluate the sessions, the “Session Evaluation Form” prepared by the facilitator and answered by the parents can be used. This program, where the content is enriched according to individual needs, gains are addressed with various artificial intelligence tools and developments regarding the process are reported, consists of a preliminary session and seven sessions. The time allocated for the preliminary session in the psychoeducation program is 70 minutes and the time allocated for the other sessions is 90 minutes. The artificial intelligence tools used in the psychoeducation sessions are; Chatbot, Google Cloud Vision API, ChatGPT, RescueTime, Notion AI, Kahoot, VR glasses and Miro AI. The practical, up-to-date and interactive features of artificial intelligence tools and their economic nature can increase efficiency in psychoeducation. Therefore, studies on the use of artificial intelligence-based tools in psychoeducation can contribute to the literature.

Keywords: Artificial intelligence, assertiveness, self-regulation skills, family, psychoeducation program

1. GİRİŞ

Atılganlık, sosyal becerilerin geliştirilmesi üzerinde önemli bir kavramdır. Atılganlık, bireyin sosyal çevresindeki etkinliğinin artmasına destek olur (Tan, 2021). Atılganlık, bireyin empati kurmasını sağlayarak "hayır" diyebilme becerisi geliştirir (Ker-Dinçer, 2015). Bunun yanı sıra atılganlık becerileri, bireyin özgüven duymasını ve sosyal etkileşimlerde daha etkin olmasını sağlayan bir role sahiptir (Rodoper, 2019). Bireyin yoksun olduğu veya sahip olduğu bir özellikten çok bir beceri olan atılganlık, “kendine saygı” ve “diğerlerine saygı” şeklinde iki tür saygı içermektedir. Bireyin kendi haklarını savunması ve gereksinimlerini belirlemesi kendine saygı olarak ifade edilirken diğerlerinin haklarına ve gereksinimlerine saygı duyması ise diğerlerine saygı olarak belirtilmektedir (Kamaraj, 2004).

Başlarda bireyin kendini ifade etme, etkileşim içinde olma ve duygusal olarak açık olma becerisi şeklinde kullanılan atılganlık bireyin sosyal ilişkilerindeki başarıyı artırmada önemli bir role sahiptir (Köroğlu, 2019). Kişilik özelliklerinin bir parçası atılganlık olan bireyler yaşamlarını diğer bireylere nazaran daha mutlu, sağlıklı ve başarılı olarak sürdürebilmektedir (Göktürk, 2009).

Atılganlıkta kritik bir öneme sahip olan unsurlardan biri de kültüre ve çevreye uyumdur. Rekabetin yoğun yaşandığı toplumlarda bireylerden direkt ve açık bir iletişim kurmalarına ek olarak daha atılgan olmaları beklenmektedir. Daha barışçıl ve kooperatif toplumlarda ise bireylerin daha dolaylı bir dil kullanarak kendilerini başkalarına ifade ettikleri belirtilebilir (Şentürk, 2017). Kişilerarası iletişimde önemli bir becerinin temelini oluşturan ve bir davranış biçimi olarak karşımıza çıkan atılganlık becerisini kazanamamış bireyler diğer bireylere saldırgan bir tutum sergileyebilmekte veya pasif bir biçimde davranabilmektedir (Tekin vd., 2009).

Bireyin yaşamında önemli bir role sahip olan kavramlardan biri de öz düzenlemedir. Öz düzenleme, belirlenen hedeflere ulaşma noktasında içsel yönlendirme olup bu doğrultuda duygu, düşünce ve davranışları kontrol etmektir (Zimmerman, 2005). Öz düzenleme, bireyin kendisinin ve çevresinin farkında olarak isteklerini ertelemek de söz konusu olsa hedeflerine ulaşmak için duygularını, düşüncelerini, davranışlarını ve dikkatini çevreyle uyum sağlayarak düzenlemesidir (Kuyumcu-Vardar, 2011).

Bireysel farklılıklara göre değişebilen öz düzenleme, farklı zamanlarda farklı süreçlerden geçerek çeşitli deneyimler doğrultusunda belli bir seviyeye ulaşmayı ifade eder. Bu nedenle bu farklılıklar göz önüne bulundurulmalıdır (Kazu ve Yavuz, 2021). Bu kavram, bireyin öğrenmesinde, gelişiminde ve toplumsal hayata katılım hususunda önemli bir role sahiptir. Ayrıca öz düzenlemenin erken dönemlerde desteklenmesi önem teşkil etmektedir (Tominey ve McClelland, 2011). Araştırmalar öz düzenlemenin bireyin gelişimi üzerinde, öğrenmesinde ve sosyal ilişkileri noktasında önemini vurgulamaktadır. Buna ek olarak öz düzenlemenin, bireysel ve toplumsal hayatın inşasında önemli bir temel oluşturduğu belirtilmektedir (Fındık-Tanrıbuyurdu ve Güler-Yıldız, 2014).

Bireylerin özgüven içerisinde hedeflerini belirleyip mutlu olabilmeleri ve deneyimledikleri engellerle baş edebilmeleri için sosyal ve duygusal becerilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda erken yaşta verilecek eğitimle çocukların sosyal beceri düzeyleri artırılmalıdır (Gülay ve Akman, 2009). Çocukların sosyal beceri düzeylerinin artmasında anne ve babalar rol model oynayarak çocukların öz düzenleme becerilerinin kazandırılmasına etki edebilmektedir.

Yapay zekâ kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte birçok bilim insanı bu kavram üzerinde çalışmalar gerçekleştirmiştir. Zamanla gelişim gösteren teknolojilerle birlikte yapay zekâ teknolojileri yaşamımızda önemli bir rol üstlenmiştir. Mevcut durum yürütülen ve hedeflenen projelerin tüm aşamasında bu teknolojilerin yer alacağını ortaya koymaktadır (Güllüpnar vd., 2013). Bireyi taklit etme çabası sürekli bir değişime uğrayan yapay zekânın, psikoloji ile olan ilişkisi daha da derinlik kazanmakta ve çağımız ruh sağlığı alanlarında yapay zekâ kullanımı önemli bir düzeyde artmaktadır (Konyalı vd., 2025). Eğitim hayatına entegre edilerek pek çok olumlu yansıması olan yapay zekânın, öğrencilerin eğitim ve öğretime ilişkin deneyimlerini pozitif yöne çekip bilişsel yüklerini hafifleterek olumlu yönde bir etkisi olmuştur (Popenici ve Kerr, 2017).

Yetişkin eğitimi öğrenen merkezli aktif bir süreç olup bireyin gereksinimleri doğrultusunda bireyselleştirilmiş bir eğitim içeriği yapılandırılmaktadır. Bu doğrultuda psikoeğitime ilişkin içerik ve materyaller öğrenen merkezli ve bireyin gereksinimleri dikkate alınarak yapılandırılmaktadır (Stuart, 2001). Bireyin işlevselliğini dikkate alarak ailesiyle ve toplumla olan uyumunu artırmada, ailenin psikososyal iyi oluşunu korumada, depresyon ve olası psikososyal problemleri azaltmada ve birey ile ailenin yaşam kalitesini artırma hususunda psikoeğitim müdahaleleri önemli bir role sahiptir (Şengün vd., 2011).

Bu araştırmanın amacı, ortaokul velilerine yönelik yapay zekâ temelli atılgnlık ve öz düzenleme becerileri psikoeğitim programının geliştirilmesidir. Grup üyeleri, atılgnlık ve öz düzenleme becerileri kazanması hedeflenen velilerden oluşmaktadır. Velilerin bireysel ihtiyaçları dikkate alınarak içerikler kişiselleştirilmiştir. Yapay zekâ platformlarının kullanıldığı bu program bir ön oturum ve yedi oturumdan oluşmaktadır.

2. YAPAY ZEKÂ TEMELLİ ATILGANLIK VE ÖZ DÜZENLEME BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMI

2.1. Psikoeğitim Programının Genel Amacı

Bu programın amacı, ortaokul kademesindeki velilerin atılgnlık ve öz düzenleme becerilerinin gelişimini desteklemektir. Yapay Zekâ Temelli Atılgnlık ve Öz Düzenleme Becerileri Psikoeğitim Programı'nın genel amacı aşağıda verilmiştir:

- 1- Atılgnlık kavramına ilişkin farkındalıkları artırmak.
- 2- Atılgnlık düzeylerine dair farkındalık sağlamak.
- 3- Kendi haklarını savunurken diğer bireylerin haklarına saygı duymalarını sağlamak.
- 4- Kurulan iletişimde 'hayır' diyebilme becerilerini geliştirmek.
- 5- Kendi duygu ve düşüncelerini çocuğuna açık, uygun ve yapıcı bir şekilde ifade etme becerileri geliştirmek.
- 6-Çocuğunun atılgnlık davranışları noktasında ona rol model olma yöntemleri hakkında bilgiler elde etmek ve beceriler geliştirmek.
- 7- Öz düzenleme kavramına dair farkındalıkları artırmak.
- 8- Öz düzenleme düzeylerine dair farkındalık sağlamak.
- 9- Günlük yaşamda hedef belirleme ve planlama becerilerini etkin bir şekilde kullanabilmek.
- 10- Zaman yönetimi becerilerini geliştirerek günlük yaşama dair sorumlulukları daha verimli yönetebilmek.
- 11-Dikkat ve odaklanma becerilerini geliştirerek çocuğunun akademik konularda konsantrasyonunu artırmasına destek olmak.

12-Öğrenme süreçlerine ilişkin sorumluluk alarak yaşam boyu öğrenme tutumu geliştirebilmek.

13-Stresle başa çıkma stratejileri geliştirmek ve bunları günlük yaşamda uygulayabilmek.

14- Problem çözme stratejileri geliştirmek ve buna dair bilgi/becerileri günlük yaşamda uygulayabilmek.

15-Çocuğunun öz düzenleme becerilerini destekleyen fiziki ortamları hazırlamak.

2.2. Psikoeğitim Programının Yapısı

Yapay Zekâ Temelli Atılganlık ve Öz Düzenleme Becerileri Psikoeğitim Programı tasarım sürecinde son yıllarda üzerinde yoğun bir şekilde durulan yapay zekâ uygulamaları göz önünde bulundurulmuştur. Yapay zekâ bireylerin günlük yaşamlarında kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir. Birçok avantaja sahip olan yapay zekâ temelli uygulamalar velilerin yaşamlarında da çeşitli avantajlar sağlayabilir. Yapay Zekâ Temelli Atılganlık ve Öz Düzenleme Becerileri Psikoeğitim Programı, bu doğrultuda ortaokul velilerinin gelişimlerini desteklemek üzere atılganlık ve öz düzenleme becerilerinin geliştirilmesini hedeflemektedir.

2.3. Psikoeğitim Grup Kuralları

Yapay Zekâ Temelli Atılganlık ve Öz Düzenleme Becerileri Psikoeğitim Programı'ndaki amaçlara ulaşılabilmesi noktasında grup kurallarına uyulması büyük bir önem taşımaktadır. Grup kuralları, tanışma ve terapötik iş birliğin sağlanmasından sonra üzerinde durulması gereken hususlardandır. Psikoeğitim programının amacına ulaşabilmesinde ve karşılaşılan problemlerin giderilebilmesinde grup kuralları önemli bir düzenleyicidir. Bu doğrultuda psikoeğitim grup kuralları şu şekilde belirlenmiştir;

- 1- Her oturum için ayrılan süre önceden belirlenmiştir. Başlama ve bitiş saatlerine dikkat ederek oturumlara katılmak önemlidir.
- 2- Oturumlarda yapılacak paylaşımlar gönüllülük esasına dayanmakta olup paylaşılan bilgilerin gizliliği korunacaktır.
- 3- Grup üyelerinin birbirlerinin düşünce ve duygularına saygılı olması ve söz hakkı alan üyenin sözünün kesilmemesi beklenmektedir.
- 4- Grup üyelerinin deneyimlerine ve farklılıklarına saygı duyulmalıdır.
- 5-Grup üyelerinin kendi öğrenme süreçlerini ve davranışlarını geliştirebilmesi için sorumluluk almaları beklenmektedir.
- 6-Yapay zekâ temelli araçlar kullanılırken yönergeler dikkatli bir şekilde takip edilecek olup bu araçlar ilgili oturumun amacına uygun olarak kullanılacaktır.
- 7-Yapay zekâ kullanılarak elde edilen verilerin her zaman sağlıklı sonuçlar vermeyebileceğinden dolayı çalışmalar yürütülürken bu konuda dikkatli olunacaktır.
- 8- Oturum sonlarında verilen ve grubun verimli sonuçlara ulaşabilmesine yardımcı olan ev ödevlerinin zamanında yapılması beklenmektedir.

Çizelge 1. Yapay Zekâ Temelli Atılganlık ve Öz Düzenleme Becerileri Psikoeğitim Programının İçeriği ve Kazanımları

Oturum	Oturum Temaları	Kazanımlar
Ön Oturum	Tanışma ve Terapötik İşbirliği	Programın amacı, süreci ve içeriğine dair farkındalık kazanır.
		Grup kurallarını benimser.
		İşbirliğine dayalı öğrenme sürecine katılmaya istekli olur.
Birinci Oturum	Haklar ve Sınırlar	Kendi yaşamında ve çocuğunun yaşamında kişisel hakların önemini kavrar.
		Çocuğuyla kurmuş olduğu iletişimde ve ebeveynliğe dair yaşantılarında sağlıklı sınırlar koyar.
		“Hayır” diyebilme becerisini çocuğuna rol model olma açısından etkili bir şekilde kullanır.
İkinci Oturum	Duyguları Tanıma ve İfade Etme	Kendi duygusal tepkilerini fark ederek bu tepkilere neden olan düşünceleri ve gereksinimleri fark etme becerisi kazanır.
		Duyguları bastırmak yerine sağlıklı ve yapıcı bir şekilde ifade etme stratejileri geliştirir.
		Çocuğunun duygularını rahatlıkla ifade edebilmesi için ona destekleyici ve güvenli bir ortam sağlamanın yollarını öğrenir.
		Yapay zekâ temelli araçların duygusal farkındalığı artırmada ve duyguları ifade etme becerilerinde nasıl kullanılabileceğini öğrenir.
Üçüncü Oturum	Hedef Belirleme ve Planlama Becerileri	Ebeveynlik becerilerine yönelik gerçekçi ve ulaşılabilir hedefler belirler.
		Çocuğunun belirlediği hedeflere ulaşabilmesi için plan yapma ve planları uygulamaya yönelik destekleyici ebeveyn tutumu geliştirir.
		Karşılaşılabilecek güçlükleri öngörme ve alternative stratejiler geliştirir.
		Hedef belirleme hususunda yapay zekâ temelli araçları kullanmaya yönelik farkındalık geliştirir.

Dördüncü Oturum	Zaman Yönetiminin Etkileri	Günlük, haftalık ve aylık planlar hazırlayarak zamanı etkili bir şekilde kullanma becerisi geliştirir. Planlama yaparken kişisel ihtiyaçlarıyla birlikte çocuğunun akademik, sosyal-duygusal ve kariyere dair gereksinimleri doğrultusunda dengeli bir tutum sergiler. Çocuğunun zaman yönetimi becerileri geliştirmesine destek olacak stratejiler geliştirir. Yapay zekâ temelli araçları zaman yönetiminde nasıl kullanabileceğini keşfeder.
Beşinci Oturum	Dikkat ve Odaklanma Becerileri	Dikkat dağıtan unsurları en aza indirmek için çevresel düzenleme yapma stratejileri geliştirir. Çocuğunun dikkatini sürdürebilmesini sağlayan stratejiler geliştirir. Zihinsel berraklık ile sakinliği destekleyen temel teknikleri öğrenir ve günlük yaşamında bu teknikleri uygular. Yapay zekâ temelli araçları dikkat ve odaklanmada nasıl kullanabileceğini keşfeder.
Altıncı Oturum	Stres Yönetimi	Stresli durumlarda bedeninde ortaya çıkan belirtilere ve meydana gelen kişisel tepkilerine dair farkındalık kazanır. Stres durumunda zihnini rahatlatacak ve kendini iyi hissettirecek aktivitelere yönelme yollarını keşfeder. Stresle baş etmek için kullanabileceği teknikleri öğrenir ve günlük yaşamında bu teknikleri uygular. Stresle baş etmeyi sağlayan stratejiler geliştirmede çocuğuna rol model olur. Yapay zekâ temelli araçları stres yönetiminde nasıl kullanabileceğini keşfeder.

Yedinci Oturum	Problem Çözme Becerisi ve Sonlandırma	Günlük yaşamda karşılaştığı sorunları net ve somut bir şekilde ifade edebilme becerisi kazanır. Bir sorunla karşılaştığında çeşitli çözüm yolları geliştirebilme becerisi kazanır. Geliştirdiği çözüm yollarının olumlu ve olumsuz yönlerini dikkate alarak çocuğunun karşılaştığı problemlere dair çözüm üretmede rol model olur. Belirlenen çözüm işe yaramadığında esnek davranarak alternatif yollar üretilip yeni planlar yapar. Yapay zekâ temelli araçları problem çözme becerisinde nasıl kullanabileceğini keşfeder.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Yürütülen bu nitel çalışmada gelişimsel araştırma modeli kullanılmış olup gelişimsel araştırma modelinde yeni bir eğitimsel yapı, program veya strateji geliştirme süreci ve teorik alanyazın, ihtiyaç analizi ve uzman görüşü dikkate alınarak program geliştirilmektedir (Richey ve Klein, 2007).

3.2. Çalışma Grubu

Bu psikoeğitim programı ortaokul öğrencilerinin velilerine yönelik geliştirilmiştir. Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Yapay Zekâ Temelli Atılmanlık ve Öz Düzenleme Becerileri Psikoeğitim Programı'ndaki genel amaçlara ulaşılabilmesi için Yapay Zekâ Temelli Atılmanlık ve Öz Düzenleme Becerileri Veli Psikoeğitim Programı'nın uygulanması önem taşımaktadır. Bu psikoeğitim programı ortaokulda öğrenim gören yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin velilerine uygulanabilecek şekilde hazırlanmıştır. Geliştirilen bu psikoeğitim programına katılacak veli sayısı 8-12 arasında değişebilmektedir. Velilerin psikoeğitim programına katılabilmeleri için bilgilendirilmiş yazılı onam formu alınarak oturumların gerçekleştirilmesi planlanmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Oturumlara başlamadan önce psikoeğitim programına katılacak velileri belirlemek amacıyla Voltan-Acar (1980) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Rathus Atılmanlık Envanteri" ve öz düzenleme becerilerine dair soruların yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılabilir. Oturumları değerlendirebilmek adına kolaylaştırıcı tarafından hazırlanan ve velilerin yanıtlayacağı "Oturum Değerlendirme Formu"ndan yararlanılabilir.

4. GRUP OTURUMLARININ UYGULANMASI

Bir ön oturum ve yedi oturumdan oluşan psikoeğitim programında yer alan yöntem, teknik ve araç gereçler detaylı olarak belirtilmiştir. Veli katılımları oturumların içeriğine uygun temalar doğrultusunda etkinlikler planlanmıştır. Grup üyelerinin oturumlarda kullanılacak yapay zekâ araçlarının hangi amaçla kullanılacağı noktasında bilgilendirilmesi önem teşkil etmektedir. Dolayısıyla ön bilgilendirme yapıldıktan sonra etkinlikler gerçekleştirilebilir. Oturumlarda kullanılacak yapay zekâ temelli platformlar ve formlar araç gereçler olarak ifade edilmiştir. Buna ek olarak, araç gereç olarak kullanılan yapay zekâ araçlarının süreçte nasıl kullanılabileceği üzerinde durulmuştur.

Çizelge 2. Yapay Zekâ Temelli Atılganlık ve Öz Düzenleme Becerileri Psikoeğitim Programının İçeriği ve Kazanımları

Oturum	Tema	Yöntem-Teknik	Araç Gereç
Ön Oturum	Tanışma ve Terapötik İşbirliği	Anlatım, soru-cevap, grup tanıtım çemberi	-Ortak Paydamız ve Bireysel Niteliklerimiz Formu -Grup Kuralları Formu
Birinci Oturum	Haklar ve Sınırlar	Anlatım, soru-cevap, tartışma, örnek olay, beyin fırtınası	-Yaşam Sözleşmesi Formu -Chatbot
İkinci Oturum	Duyguları Tanıma ve İfade Etme	Anlatım, soru-cevap, örnek olay, beyin fırtınası, ev ödevi	-Duygu Kartları -Duygu Haritam Formu -Google Cloud Vision API
Üçüncü Oturum	Hedef Belirleme ve Planlama Becerileri	Anlatım, soru-cevap, örnek olay, beyin fırtınası	- Hedef Yolculuğundaki Pusulam Formu -ChatGPT
Dördüncü Oturum	Zaman Yönetiminin Etkileri	Anlatım, soru-cevap, örnek olay, beyin fırtınası, ev ödevi	-RescueTime -Notion AI
Beşinci Oturum	Dikkat ve Odaklanma Becerileri	Anlatım, soru-cevap, beyin fırtınası, ev ödevi	-Kahoot - Dikkat ve Odaklanma Köprüsü Formu
Altıncı Oturum	Stres Yönetimi	Anlatım, soru-cevap, örnek olay, simülasyon, rol oynama, beyin fırtınası,	-VR gözlük
Yedinci Oturum	Problem Çözme Becerileri	Anlatım, soru-cevap, örnek olay, beyin fırtınası,	-Çözüm Yolculuğu Formu -Miro AI

4.1. Ön Oturumun Uygulanması

Ön oturumda grup üyeleri her biri adını soyadını, memleketini ve en favori hobisini kendilerine göre sol tarafında bulunan üyeye anlatır. Daha sonra bu konuşulanları diğer üyeler dinler. İki numaralı grup üyesi bir numaralı grup üyesinin adını soyadını, memleketini ve en favori hobisini yüksek sesle ifade eder. Daha sonra üçüncü üye sağında bulunan iki üyenin paylaştıklarını hatırlamaya çalışır. Bu sayede en sondaki grup üyesinin tüm üyelerin paylaştıklarını belirtmesi sağlanmış olur. Bu etkinlikte tanışma adına önemli bir adım atılır. Üyelere yeniden bir numara verilerek kutudan rastgele ikişerli numaralar çekmeleri sağlanır. Bu numaralar doğrultusunda ikişerli olarak sıralara oturan grup üyelerine Ortak Paydamız ve Bireysel Niteliklerimiz Formu dağıtılır. Bu formda ye alan sorular şu şekildedir;

- 1- En sevdiğin üç film nedir?
- 2- En sevdiğin üç yemek nedir?
- 3- En sevdiğin üç spor dalı nedir?
- 4- En sevdiğin üç şarkı nedir?
- 5- Kendinde gördüğün en güçlü üç özellik nedir?

Velilerin bu soruları yanıtlamaları için soru-cevap etkinliğine beşer dakikadan toplam on dakika süre verilir. Daha sonra aynı sırada bulunan üyelerin birbirleriyle bu yazdıklarını paylaşmaları sağlanır. Ön oturumda yapılan bu etkinlik grup üyelerinin ortak paydalarını ve bireysel niteliklerini fark etmeleri açısından önem taşımaktadır. Velilerin yazmış oldukları ifadeleri paylaşmaları istenir. Gönüllü olan veliler yazmış olduğu ifadeleri sesli olarak okur. Grup üyeleri duygu ve düşüncelerini ifade etmeleri için teşvik edilir. Bu etkinliğe ayrılan süre toplam 30 dakikadır.

Ön oturumun sonuna gelindiğinde grup kuralları üyelere anlatılır. Grup kurallarına ayrılması gereken süre on dakika olup Grup Kuralları Formu velilerin her birine dağıtılır. Velilere grup kurallarının hangi işlevleri olduğuna dair sorular sorulur ve velilerin bu sorulara cevap vermeleri için teşvik edilir. Grup kurallarına ayrılan süre 20 dakikadır. Grup kuralları üzerinde durulduktan sonra psikoeğitim sürecine dair bilgilendirme yapıldıktan sonra genel bir değerlendirmeye oturum sonlandırılır.

4.2. Birinci Oturumun Uygulanması

Bu oturumda ‘Haklar ve Sınırlar’ teması doğrultusunda velilerin kişisel sınırlarını ihlal eden ve temel haklarını irdeleyen günlük yaşam senaryoları yapay zekâ tabanlı bir sohbet botu olan Chatbot ile sunulacaktır. Bu etkinliğe ayrılan süre 70 dakikadır. Son 20 dakikada grup üyelerinin duygu ve düşünceleri alınarak genel bir değerlendirme yapılacaktır. Tabletlerden yararlanarak Chatbot uygulamasının kullanılacağı bilgisi oturumdan bir gün önce velilere verilir. Velilerin tabletlerini hazırlamaları istenir. Bu doğrultuda Haklarım ve Sınırlarım Formu’nda yer alan sorular şu şekildedir;

- 1- Yetiştirmen gereken ödevle ilgili bir filmi izlerken, ebeveynin maç izleyeceğini söyleyerek kanalı değiştirdi. Bu durumda ne yapardın?
- 2-Okulda kürsüye haklarını anlatmak için çıktığını hayal et. Haklarını anlatırken hangi örneklerden yararlanarak konuşmak isterdin?
- 3- Sınıf arkadaşının defterini izinsiz olarak aldığını fark ettin. Bu durumda ne yapardın?
- 4- Arkadaşın hiç sevmediğin bir şaka yapmak istedi. Bu şaka ile ilgili tepkilerini ona nasıl yansıttın?

5- Okuldan çıkıp eve geldiğinde kardeşinin en sevdiğin kıyafetini izin almadan giydiğini gördün. Bu durumda ne yapardın?

Bu sorulara yanıtlar verildikten sonra velilere, ‘Şimdi Chatbot bu senaryolar ve verilen yanıtlar hakkında bize neler diyecek bakalım.’ diyerek dikkatleri yapay zekâ temelli Chatbot uygulamasına çekilir. Chatbot’a sorular ve verilen yanıtlar aktarıldıktan sonra geri bildirimler üzerinde tartışılır. Veliler, uygulamadaki geri dönüşlere ilişkin ekran görüntüsü ve notlar alır. Chatbot’un vermiş olduğu yanıtlarla velilerin vermiş olduğu yanıtlar arasındaki ilişkiler ele alınır. Bu uygulama aracılığıyla soyut bir kavram olan ‘haklar ve sınırlar’ günlük yaşam senaryoları üzerinden anlaşılır hale gelir. Ayrıca grup üyelerinin vermiş oldukları yanıtlara göre özelleştirilmiş geri bildirim sunan Chatbot velilerin kendilerine dair farkındalık kazanmaları noktasında önemli bir araçtır.

4.3. İkinci Oturumun Uygulanması

Bu oturumda ‘Duyguları Tanıma ve İfade Etme’ teması doğrultusunda velilerin deneyimledikleri duygulara dair farkındalık kazanmaları amaçlanmaktadır. Bu etkinliğe ayrılan süre 70 dakikadır. Son 20 dakikada grup üyelerinin duygu ve düşünceleri alınarak genel bir değerlendirme yapılacaktır. Günlük hayatta çok çeşitli duyguları deneyimleyen bireyler yaşamlarında bu duyguların anlık deneyimlere ilişkin farkındalıkları artırılabilir. Çeşitli senaryolar verilerek o olay/durumdan sonra hissedilen duygunun yüzde oluşturduğu etkiye ilişkin bir etkinlik için ‘Duygu Haritam Formu’ velilere dağıtılır. Duygu kartlarında yer alan kızgınlık, neşe, heyecan gibi çeşitli duyguların ilgili senaryoyla eşleştirmesi yapılır. Senaryosu verilen olay/durum ile ilgili deneyimlenen duyguyu yansıtan yüz ifadesi Google Cloud Vision API uygulamasına yüklenir. Bu araç Google’ın görsel algılama hizmeti olup bir görseldeki yüzleri algılayabilmeye imkân tanır. Yüzdeki çeşitli duyguları saptayan bu araç duygu kartlarını analiz etmek ve velilerin kendi yüz ifadelerini bu araca tanıtip deneyimlenen duygunun ne olduğunu görmeleri açısından işlevsel olabilir. Google Cloud Vision API kullanılmadan önce velilerin senaryoları hayal etmeleri istenir. Daha sonra hangi duyguyu deneyimledilerse o duyguları bu platforma yükleyecekleri bilgisi verilir. Her bir senaryoyla ilgili soruya yanıt verdikten sonra veliler Google Cloud Vision API uygulamasında yüz ifadelerini yüklemeye başlar. Senaryoya ilişkin sorular şu şekildedir;

1- Çocuğun beklediğinden çok daha yüksek notlar alarak çok güzel bir karneyle eve geldi. Üstelik öğretmeni bu dönem ailecek gösterilen fedakârlıklardan ötürü çok mutlu olduğunu anlatan bir mesaj gönderdi. Böyle bir durumda neler hissederdin? Bu yaşadığın duygu/duygular yüzüne nasıl yansır ve duygu kartlarında yer alan hangi duyguyu seçerdin?

2- Çocuğunuzla birlikte uzun bir süredir planladığınız tatil planı için notlarınızı yeniden gördünüz. Tam bunları düşünürken bir anda yaz tatilinizi iptal etmek zorunda kalıyorsunuz. Çocuğunuzun bu yaşananlardan dolayı ağladığını gördünüz. Böyle bir durumda neler hissederdin? Bu yaşadığın duygu/duygular yüzüne nasıl yansır ve duygu kartlarında yer alan hangi duyguyu seçerdin?

3- Çocuğunuzun hiçbir şey yapmak istemediğini görüyorsunuz. Haftalar süren bu motivasyon düşüklüğü sizin de hayatınızı etkiliyor. İştahınız azalıyor ve rüyalarınızda bile kâbuslar görüyorsunuz. Daha sonrasında ise telefon çalıyor. Arayanın çocuğunuzun öğretmeni olduğunu görüyorsunuz. Çocuğunuzun okuldaki bilimsel bir çalışmaya katkı sağladığını ve bu çalışmanın il genelinde birinci olduğunu öğreniyorsunuz. Böyle bir

durumda neler hissederdin? Bu yaşadığın duygu/duygular yüzüne nasıl yansır ve duygu kartlarında yer alan hangi duyguyu seçerdin?

Yapılan bu etkinlikle insan gözüyle hızlıca kaçırılabilir yüz ifadeleri ve duygusal ipuçları tarafsız olarak analiz edilebilmektedir. Üstelik deneyimlenen duygunun ne oranda algılandığına ilişkin sayısal veriler sunulmaktadır. Google Cloud Vision API uygulamasında soyut bir kavram olan duygu somutlaştırılabilir. Bu uygulamada birden fazla duygunun bir arada olduğu durumlara ve beklenen duygulardan farklı duygulara dair veriler de önem taşımaktadır. Bu oturumda velilerin hangi duyguları deneyimledikleri ve duygulardan hangilerinin daha yoğun yaşandığına dair düşünceleri ele alınabilir. Velilerin son bir hafta içerisinde deneyimledikleri üç olay/durum yazmaları istenir. Bu üç olay/durumla ilgili duygu kartları ve Google Cloud Vision API uygulamasındaki çalışma evde de gerçekleştirilir. Sürece dair deneyimlerini not etmeleri ve bir sonraki oturumda paylaşımları istenir.

4.4. Üçüncü Oturumun Uygulanması

Bu oturumda ‘hedef belirleme ve planlama becerileri’ teması doğrultusunda velilerin hedeflerine ve bu hedefleri nasıl bir planla ulaşabileceklerine ilişkin stratejiler belirlemek amaçlanmaktadır. Bu etkinliğe ayrılan süre 70 dakikadır. Son 20 dakikada ise psikoeğitim oturumunda konuşulanlar ve yapılan etkinliğe dair duygu ve düşünceler ele alınacaktır. Akabinde genel bir değerlendirmeye oturum sonlandırılacaktır. Grup üyelerinin ChatGPT uygulamasından yararlanarak erişecekleri bilgiler hedef belirlemek açısından oldukça önemlidir. Bu kapsamda Hedef Yolculuğundaki Pusulam Formu’nda yer alan şu sorular velilerin cevaplaması üzere dağıtılır;

- 1- Önündeki bir sene içerisinde ebeveynlik becerilerini artırmak için hangi kişisel ve ailevi hedefler belirleyebilirsin?
- 2- Önümüzdeki bir yıl içinde kendine dair nasıl bir değişiklik görmek istiyorsun?
- 3- Bir ebeveyn olarak en çok neyi başarmak istiyorsun? Bu başarıyı yakaladığında yaşamında neler gerçekleşebilir?
- 4- İstedğin hedeflere ulaşmak için gerçekçi bir zaman çizelgesine sahip misin?
- 5- Çocuğunun akademik gelişiminde destekleyici bir öğrenme ortamı sağlamak adına yapay zekâdan yararlanarak hangi yeni stratejiler keşfedebilirsin?

Velilerin bu sorulara yanıtlar vermesi sağlanarak her bir yanıt karşılık, ‘Bu verdiğim yanıt hakkında sen ne düşünüyorsun?’ şeklinde ChatGPT’ye bir soru yönelterek temaya dair derinlemesine bilgiler elde edilebilir. Bu sayede, ChatGPT ile gerçekleştirilen diyaloglar yoluyla velilerin öz düzenleme becerilerine dair güçlü ve zayıf yönleri hakkında düşünmeleri sağlanabilir. Buna ek olarak velilerin hedef belirleme ve plan yapma sürecini çeşitli perspektiflerden ele alabilmeleri de sağlanabilir.

4.5. Dördüncü Oturumun Uygulanması

Bu oturumda ‘zaman yönetiminin etkileri’ teması doğrultusunda velilerin zaman yönetimi hususunda beceriler kazanmaları amaçlanmaktadır. Bu oturumda RescueTime ve Notion AI uygulamalarından yararlanılacak olup RescueTime ve Notion AI uygulamalarına ayrılan süre 35’er dakikadır. Son 20 dakikada ise üyelerin duygu ve düşünceleri alınıp genel bir değerlendirme yapılarak oturum sonlandırılacaktır.

Velilerin dijital cihazlar üzerinden geçirmiş oldukları zamanı tespit edebilmeleri ve bu süreyi kontrol altına alabilmeleri bakımından RescueTime uygulamasıyla işlevsel sonuçlar elde edilebilir. Velilerin bu platformu yakından tanıyabilmeleri için aşamalı bir şekilde yapay zekâ uygulaması velilere tanıtılır. Birinci aşamada kendisinin ve çocuğunun dijital cihazlar üzerinde ne kadar süre geçirdiğini tespit eder. Daha sonra günlük dijital kullanım açısından belirlenen süreye dair bir planlama yapılır. İkinci aşamada bu raporların gün içerisinde saat kaçta alınacağı not edilir. Üçüncü aşamada bildirimlerin nasıl ayarlanacağı hakkında veriler girilir ve uygulama üzerinden bu işlemin nasıl yapılacağı örneklerle gösterilir. Dördüncü aşamada web sitelerinde ve uygulamalarda dikkat dağıtan öğeler tespit edilir. Beşinci aşamada dijital cihazların kullanımında zaman yönetimi açısından problem ortaya çıkaran durumların tespit edilmesi sağlanır. Son aşamaya gelindiğinde ise genel bir değerlendirme alınarak not edilir. Velilere ev ödevi verilerek bu uygulamaya ilişkin aşamaları evde de gerçekleştirmeleri istenir. Bir sonraki oturumda deneyimlediklerini paylaşmaları istenir.

Notion AI uygulamasıyla velilerin zaman yönetimi şablonları oluşturmaları sağlanabilir. Veli profillerine göre şablonların hazırlanabildiği bu uygulamada komutlarla, görev önceliklerini tespit etmeyle, eylem planlarıyla zaman yönetimi adına önemli adımlar atılabilir. Bu doğrultuda şu komutlar örnek olarak velilere sunulabilir;

- 1- Çocuğumun/çocuklarımin dijital ekran süresine ilişkin zaman yönetimi becerisi kazanmasını istiyorum. Bu hususta bir haftalık plan hazırlamama yardımcı olur musun? Planda çalışacağı dersler, hobileri ve günlük yaşama becerileri de yer alsın.
- 2- Bu ay kendime daha çok zaman ayırmam gerektiğinin farkındayım. Gerçekleştirmek istediğim bu aktiviteleri önem sırasına göre sınıflandırmama yardımcı olacak bir Notion taslağı oluşturur musun?
- 3- Aile üyelerimizin hepsi evde olduğunda onlara zaman yönetimiyle ilgili etkili bir şekilde konuşma yapmak istiyorum. Bu taslakta özellikle çocuğumun/çocuklarımin zaman yönetimi becerileri kazanmasına yönelik bir içerik istiyorum. Böyle bir konuşma taslağı hazırlar mısın?

Bu soruları örnek alıştırımlar üzerinden uygulayan kolaylaştırıcı süreçte karşılaşılabilecek durumlara ilişkin bilgilendirme yapılabilir. Yapay zekâ temelli bu aracın zaman yönetimi açısından faydalarını ve karşılaşılabilecek durumları ele almak üzere üyelere sorular yöneltebilir. Bu sorular şu şekilde olabilir;

- 1- Notion AI uygulamasında görmüş olduğunuz en yararlı şey nedir?
- 2- Notion AI uygulamasında verim almak noktasında zorlanacağınız durumlar neler olabilir?

Notion AI platformuyla veliler zaman yönetimiyle ilgili yaşamış oldukları zorlukların diğer grup üyelerinden farklı olabileceğini gözlemleme fırsatı yakalamış olurlar. Bunun yanı sıra grup üyeleri bu uygulamayla görev süresini kestiremedikleri durumlara ilişkin farkındalık kazanabilirler.

4.6. Beşinci Oturumun Uygulanması

Bu oturumda ‘dikkat ve odaklanma becerileri’ teması doğrultusunda velilerin dikkat dağıtan unsurlara dair farkındalık kazanmaları ve ayırt etme becerilerini geliştirmeleri amaçlanmaktadır. Bu oturumda Kahoot uygulamasından yararlanılacak olup oturuma ayrılan

süre 70 dakikadır. Son 20 dakikada duygu ve düşünceler alındıktan sonra genel bir değerlendirme yapılarak oturum sonlandırılacaktır.

Kahoot uygulamasının verimli geçebilmesi adına uygulamada yer alan soruların acele etmeden ve rekabet ortamı oluşturmaktan aktarılması önemli bir noktadır. Bu kapsamda Kahoot'ta şu ifadeler yer almaktadır;

- 1- Kısa bir süre önce ekrandan bir çocuğun çalışma ortamına dair görseller geçti. Bir önceki resimde gösterilen siyah çerçeveli portredeki resimde ne vardı?
- 2- Sıralananlardan hangisi dikkat ve odaklanma noktasında destekleyici bir stratejidir? (Çoktan seçmeli)
- 3-Sıralanan ifadelerden hangisi veya hangileri çocuğunuzun/çocuklarınızın ders çalışırken veya bir etkinliğe odaklanmasında genellikle dikkatini dağıtan bir unsur olarak karşınıza çıkmaktadır?
- 4-Hangisi kısa vadeli ulaşılabilir hedeflere ulaşmakta pratiklik kazandırabilir? (Çoktan seçmeli)
- 5-Bir şeyle ilgilenirken dikkatin dağıldığında dikkatini toplamak adına ne yapabilirsin?

Kahoot ile ilgili etkinlikte üzerinde durulması gereken aşamalardan biri de grup üyelerinin etkinliğe ilişkin duygu ve düşüncelerini ifade edebilmeleridir. Velilerin Kahoot'ta uygulama yapmaları sağlandıktan sonra aktif katılımı artırmak için velilere şu sorular yöneltilebilir;

- 1- Sorulan sorulardan hangisini/hangilerini yanıtlamakta güçlük yaşadınız?
- 2- Sorulara hızlı yanıt vermenizde işe yarayan stratejiler var mıydı? Varsa bu stratejiler neler?

Oturum sonunda velilerin dikkat ve odaklanma becerilerine dair farkındalık kazanabilmeleri adına Dikkat ve Odaklanma Köprüsü Formu dağıtılır. Bu formu evde doldurup bir sonraki oturuma getirmeleri istenir. Bu formda şu maddeler yer almaktadır;

- 1- Çocuğunuzun günlük hayatında dikkatini sürdürmede ve bir işe odaklanmada yaşadığı en büyük zorluklar nelerdir?
- 2- Çocuğunuzun dikkat ve odaklanma becerilerine katkı sağladığını düşündüğünüz yöntemler veya aktiviteler varsa bunlar neler?
- 3- Ebeveyn rolünüzü düşündüğünüzde dikkat ve odaklanmada en çok hangi desteğe ihtiyaç duyuyorsunuz?
- 4- Dikkatiniz dağıldığında dikkatinizi tekrar toplamak için neler yapabileceğinizi belirtebilirsiniz.

Dikkat ve odaklanma becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayabilen Kahoot platformu anında geri bildirim sağlayarak süreçte zaman yönetimi açısından avantaj sağlayabilir. Ayrıca Kahoot'un interaktif bir ortam sunmasıyla velilerin oturuma aktif katılımı sağlanabilir.

4.7. Altıncı Oturumun Uygulanması

Bu oturumda 'Stres Yönetimi' teması doğrultusunda velilerin strese yol açan faktörlere ilişkin farkındalık kazanmaları ve stresle baş etme müdahaleleri geliştirebilmeleri amaçlanmaktadır. Bu oturumda VR gözlükten yararlanılacak olup oturuma ayrılan süre 90 dakikadır. VR gözlüğe yüklenecek videoların içeriği şu şekildedir;

- 1- Çocuğunuzun sınava gireceği binanın önündesiniz. Sınavın başlamasına çok az bir süre kaldı. Sınava dair anons yapılır ve çocuğunuzun yavaş yavaş sınav binasına giriş yaptığını görüyorsunuz. Daha sonra okulun bahçesinde bankta oturarak çocuğunuzun sınavı bitirmesini bekliyorsunuz.
- 2- Çocuğunuzun doğum gününe birkaç saat kalmış. Tüm hazırlıkları yaptığınızı düşünüyorsunuz. Birçok yere gidip koşturmaca sonrası evde tüm hazırlıklar yapılmış gibi duruyor. Ancak son anda doğum günü pastasının dağıldığını ve üzerindeki meyvelerin bir yere düştüğünü fark ediyorsunuz.
- 3- Uzun bir süredir planladığınız tatil için havalimanındasınız. Biletleri kontrol etme sırası geliyor. Çocuğunuzun biletinin yanında olmadığını öğreniyorsunuz.
- 4- Uzak bir köye ailecek doğa yürüyüşü yapmaya karar verdiniz. Arabayla kilometrelerce yol aldıktan sonra bir anda tekerlekle patlıyor. Bagaja baktığınızda yedek lastiğinizin ve herhangi bir yardım kitinin olmadığını fark ediyorsunuz. Telefon çekmediği için nereden yardım alabileceğinizi düşünüyorsunuz.
- 5- Uzun bir tünelden bisikletle geçmeniz gerekiyor. Ara sıra zifiri karanlık olan bu tünelde bazı engellerle karşılaşıyorsunuz. Birkaç dakika sonra çimenlik alanlar karşınıza çıkıyor.

Veliler VR gözlüğün kullanımı hakkında bilgilendirildikten sonra uygulama gerçekleştirilir. Veliler VR gözlükle uygulama yaptıktan sonra aktif katılımı artırmak adına velilere şu sorular yöneltilir;

- 1- VR gözlüğü takıp videoları izlemeye başlayınca hangi duyguları deneyimlediniz?
- 2- VR gözlük deneyimi yaşarken, vücudunuzda değişiklikler oldu mu? Değişiklikler olduysa bunları belirtir misiniz?
- 3- VR gözlük deneyimiyle neler öğrenmiş oldunuz ve neleri fark ettiniz?

VR gözlükle farklı senaryolarda çeşitli duygular deneyimleyen grup üyelerinin stres yönetimine ilişkin içerikler dikkatini çekebilmektedir. Bu sayede velilerin sürece aktif katılımları da sağlanabilmektedir. Sanal bir ortam üzerinden gerçekleştirilen bu etkinlikle veliler hem duygusal farkındalıklar kazanabilmekte hem de öz düzenleme becerileri geliştirebilmektedir.

4.8. Yedinci Oturumun Uygulanması

Son oturum olan bu oturumda ‘Problem Çözme Becerileri’ teması doğrultusunda grup üyelerinin karşılaşmış oldukları problemlere çok yönlü bakabilmeleri ve bu problemleri çözüme kavuşturmak için stratejiler geliştirmeleri amaçlanmaktadır. Bu oturumda Miro AI uygulamasından yararlanılacaktır. Bu oturumda uygulamaya ayrılan süre 70 dakikadır. Son 20 dakikada ise sonlandırmaya dair grup üyelerinin duygu ve düşüncelerini ifade etmeleri sağlanacaktır. Veliler, Çözüm Yolculuğu Formu’nda yer alan maddeleri inceleyerek forma ilgili bilgileri işler. Bu maddeler şu şekildedir;

- 1- Çocuğunuzla kurduğunuz iletişimde sizi en çok etkileyen ve çözüme kavuşturmakta zorlandığınız problem nedir?
- 2- Bu problemi çözmek için denediğiniz yollar neler?
- 3- Bu problemi çözmek için destek kaynaklarınız var mı? Varsa bunlar nelerdir?
- 4- Çözüme ilişkin bir strateji elde etmek için neler yapabilirsiniz?
- 5- Bu problemi çözdüğünüzde yaşamınızda neler değişebilir?

Grup üyeleri, Çözüm Yolculuğu Formu’nda yer alan bu beş soruya yanıt verdikten sonra Miro AI uygulamasını kullanarak vermiş oldukları yanıtları derinlemesine analiz etme fırsatı

yakalayabilirler. Miro AI uygulamasına sorular ve yanıtlar sırasıyla aktarılır. Elde edilen cevapların ekran görüntüsü alınıp not edilir. Velilerin birinci sorudaki problemin olası kök nedenlerini tespit edebilmeleri için Miro AI uygulamasında ‘Bu problemin olası kök nedenleri neler olabilir?’ ve ‘Bu problemi başka kimler deneyimlemiş olabilir?’ sorularını sormaları sağlanır. İkinci soruya verilmiş olan yanıt doğrultusunda ‘Bu problemle ilgili dendiğin bu yol/yolların işe yaramama nedeni ne olabilir?’ ve ‘Bu çözüm yolları dışında neler deneyebilirim?’ sorularının Miro AI’ya sorulması beklenir. Üçüncü soruya dair yanıtlar doğrultusunda ‘Hangi kaynakların bu problemi çözmede işe yarayabileceğini düşünüyorsun?’ ve ‘Bu kaynakları daha etkili hale getirmek için neler yapabilirim?’ soruları Miro AI’ya yöneltilir. Dördüncü soruya verilen cevaba gelindiğinde ‘Bu problemi çözmekle ilgili bir stratejinin temel özelliklerini ve uygulanacak adımları belirtir misin?’ soruları uygulamada sorulur. Son olarak beşinci soruya gelindiğinde ise ‘Bu sorunu çözüme kavuşturduğumda yaşamımda ve çevremde ne gibi değişimler meydana gelebilir?’ ve ‘Bu çözüm uzun vadede ne gibi sonuçlar doğurabilir?’ soruları Miro AI’ya yöneltilir.

- 1- Miro AI’nın önermiş olduğu çözüm yollarından hangisi sizi en çok şaşırttı? Şaşırtmanıza neden olan şey nedir?
- 2- Çözüm Yolculuğu Formu’na yazmış olduğun çözüm yollarıyla Miro AI’nın sunmuş olduğu çözüm yollarını birleştirerek çok daha güçlü bir çözüm stratejisi geliştirebilir misiniz?

Bu süreçte velilerin, öz eleştiri yapabilmeleri ve kendi öğrenme süreçlerine ilişkin farkındalık kazanabilmeleri hedeflenmiştir. Sonlandırmaya ayrılan 20 dakikalık sürede veliler, tüm oturumlara ilişkin duygu ve düşüncelerini ifade etmeleri için teşvik edilebilir.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Velilerin bireysel ihtiyaçları dikkate alınarak içeriklerin kişiselleştirildiği ve çeşitli yapay zekâ araçlarıyla kazanımların ele alındığı bu çalışmada süreçteki ilerlemeler takip edilebilmektedir. Bu psikoeğitim programı bir ön oturum ile yedi oturumdan oluşmaktadır. Psikoeğitim programında ön oturuma ayrılan süre 70 dakika iken, diğer oturumlar için ayrılan süre 90 dakikadır. Bu oturumlarda kullanılan yapay zekâ araçları şunlardır; Chatbot, Google Cloud Vision API, ChatGPT, RescueTime, Notion AI, Kahoot, VR gözlük ve Miro AI’dır. Bu psikoeğitim programında temalar doğrultusunda kullanılan yapay zekâ temelli uygulamalar şu şekildedir; Chatbot ‘haklar ve sınırlar’, Google Cloud Vision API ‘duyguları tanıma ve ifade etme’, ChatGPT ‘hedef belirleme ve planlama becerileri’, RescueTime ve Notion AI ‘zaman yönetiminin etkileri’, Kahoot ‘dikkat ve odaklanma becerileri’, VR gözlük ‘stres yönetimi’ ve Miro AI ‘problem çözme becerileri’ temaları kapsamında kullanılmıştır. Yapay zekânın kullanıldığı atılganlık ve öz düzenleme becerileri kazandırma konusunda verimin elde edilebilmesi için psikoeğitim programında kullanılan dil oldukça önemlidir. Zira kullanılan dil noktasında velilerin sosyo-kültürel düzeyi, ihtiyaç ve beklentileri dikkate alınarak özenli olunmalıdır. Bu durumun gerçekleşmesiyle psikoeğitim programının amaçlarına ulaşılabilir.

Yapay zekânın ruh sağlığı alanında kullanımı yeni bir gelişme değildir. 1960’lardan itibaren geliştirilen ELIZA isimli bir bilgisayar programı, psikoterapistin konuşma yeteneklerini taklit etmek amacıyla tasarlanmıştır (Dwyer vd., 2018). Bunun yanı sıra yapay zekâ kullanımı bireylerde çeşitli duyguların deneyimlenmesine neden olabilmektedir. Çelebi vd. (2023) tarafından yürütülen çalışmada katılımcıların yapay zekâ teknolojisine yönelik birden fazla duyguyu birlikte deneyimleyebildiği (memnuniyet-korku, rahatlık-korku gibi) tespit edilmiştir.

Yapay zekâda etik, mahremiyet ve güvenlik konularında dikkatli olunmalıdır. Yapay zekâ tabanlı sistemlerin verimli olarak kullanılabilmesi için multidisipliner çalışmalardan yararlanmak ve güçlü bir düzenleyici çerçeve oluşturmak gerekmektedir (Ediboğlu, 2023). Bilhassa yapay zekâ temelli araçların kullanımı hususunda etik ilkelerin ihmal edilmesi durumunda meydana gelebilecek olası zararları önceden fark etmek ve önlemek psikolojik danışmanlık uygulamalarında teknoloji kullanımının sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır (Yavrutürk, 2025). Yapay zekânın dikkatli bir şekilde kullanılmadığı durumlarda olumsuz sonuçlar meydana gelebilmektedir. Yapay zekânın hızla ilerleyen doğasından kaynaklı bireylerde teknoloji ile ilgili anksiyete düzeylerinin artabileceği ortaya konmuştur (Tac ve Karaaziz, 2025).

Velilere yönelik psikoeğitim çalışmalarında yapay zekâ temelli platformlar kullanılarak etkinliklere ilişkin dikkat artırılabilir gibi oturuma katılmaya yönelik motivasyonlar da artabilir. Yapay zekâ temelli platformlar ele alınarak velilere yönelik çeşitli psikoeğitim programları geliştirilebilir. Psikoeğitimde yapay zekânın kullanımıyla ilgili deneysel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla yapay zekâ temelli psikoeğitim programları ile ilgili çalışmaların yürütülmesi yapay zekâ temelli platformlarına geniş bir perspektif kazandırabilecektir. Ayrıca velilere yönelik yapay zekâ temelli uygulamalar ile ilgili seminerler verilebilir. Dijital teknolojiler noktasında zorluklar yaşayan veliler yapay zekâ araçlarını büyük olasılıkla etkili kullanamayacaktır. Yapay zekâ araçlarının etkili kullanabilmesi temel teknolojik bilgilere sahip olmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla velilerin bu altyapıya sahip olup olmadıklarından emin olunmalıdır. Bu doğrultuda gerekli eğitimlerin belirli kurum ve kuruluşlar yoluyla psikoeğitim programı öncesi verilmesi psikoeğitimin verimini önemli ölçüde etkileyebilir.

Etik konular ve sınırlılıklar, yapay zekâ araçlarının kullanımında bilinmesi gereken hususlardandır. Zira yapay zekâ araçlarının sunmuş olduğu verilerin her zaman güvenilir sonuçlar olmayabileceği unutulmamalıdır. Ayrıca yapay zekâ araçlarından elde edilen verilerin bazı sınırlılıkları olduğu da oturumlarda vurgulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arslan, S. & Gelişli, Y. (2015). Algılanan öz-düzenleme ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 67- 74. <http://dx.doi.org/10.19126/suje.91303>
- Çelebi, Ö. F., Cavdar-Aksoy, N., Koçak Alan, A., Tümer-Kabadayı, E. (2023). İleri teknolojiler, yapay zekâ temelli çözümler: duygu odaklı bir yaklaşım. *Öneri Dergisi*, 18(60), 367-395. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.1189209>
- Dwyer, D. B., Falkai, P., & Koutsouleris, N. (2018). Machine learning approaches for clinical psychology and psychiatry. *Annual Review Of Clinical Psychology*, 14(1), 91-118. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032816-045037>
- Ediboğlu, G. O. (2023). Yapay zekânın insan zekâsına psikoterapötik yaklaşımı. *Çukurova Tıp Öğrenci Dergisi*, 3(1), 12-18.
- Fındık-Tanrıbuyurdu, E., & Güler-Yıldız, T. (2014). Okul öncesi öz düzenleme (oödü): Türkiye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 39(176), 317-328.

- Göktürk G, Ö. (2009). *İlköğretim 5. sınıf öğrencilerine uygulanan atılganlık eğitimi programının öğrencilerin atılganlık düzeyine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gülay, H. ve Akman, B. (2009). *Okul öncesi dönemde sosyal beceriler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Güllüpinar, F., Kuzu, A. O., Dursun, A., Kert, A. & Gültekin, M. (2013). Milli Eğitimde teknoloji kullanımı ve sonuçları: Velilerin bakış açısından Fatih Projesi'nin pilot uygulamasının değerlendirilmesi. *Journal of Social Sciences*, 30, 195-216.
- Kamaraj, I. (2004). *Sosyal becerileri derecelendirme ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması ve beş yaş çocuklarının atılganlık sosyal becerisini kazanmalarında eğitici drama programının etkisi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kazu, İ. Y., & Yavuz, F. S. (2021). Öz düzenleme becerileri üzerine yapılmış lisansüstü çalışmaların bibliyografik olarak incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(3), 1471-1483. <https://doi.org/10.24315/tred.853747>
- Ker-Dinçer, M. (2015). *Kişilerarası iletişimde sorun çözücü bir iletişim becerisi olarak atılganlık*. İzmir: Nobel Basımevi.
- Konyalı, A., Naipoğlu, C., Güner, S., Bakkal, İ., & Çelik, A. R. (2025). Psikolojide yapay zekâ kullanımı ve uygulamaları. *Journal of Kocaeli Health and Technology University*, 3(1), 1-17.
- Koroğlu, M. (2019). *Planlanmış bir yüzme programının 15-18 yaş öğrencilerinin motivasyon, atılganlık ve dikkat düzeylerine etkileri* (Doktora Tezi). Düzce Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Düzce.
- Kuyumcu-Vardar, A. (2011). *Öz-düzenleme stratejileri öğretiminin öğrencilerin ingilizce başarılarına, öz düzenleme stratejileri kullanımına ve tutumlarına etkisi*. (Doktora Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Popenici, S. A., & Kerr, S. (2017). Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 12(1), 1–13. <https://doi.org/10.1186/s41039-017-0062-8>
- Richey, R. C., & Klein, J. (2007). *Design and development research: Methods, strategies, and issues*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Rodoper, B. (2019). *Ergenlerde algılanan sosyal destek ve atılganlık arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Stuart, G. W. (2001). *Principles and practice of psychiatric nursing* (8th Edt.). China: Mosby.
- Şengün, F., Üstün, B., & Öner Altıok, H. (2011). Kanıta dayalı uygulama: Psikoeğitim. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 27(3), 66-74.
- Şentürk, E. (2017). *İstanbul'da özel bir lisede öğrencilerin atılganlık düzeyi ile öfke düzeyi ve öfke ifade tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Tac, M., & Karaaziz, M. (2025). Anksiyete kişilik bozukluğu tedavisinde yapay zekâ kullanımı üzerine bir derleme. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(37).
- Tan, Ş. (2021). *Öğretimde planlama ve değerlendirme* (15. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Tekin, G., Amman, M. T. & Tekin, A. (2009). Serbest zamanlarda yapılan fiziksel egzersizin üniversite öğrencilerinin depresyon ve atılganlık düzeylerine etkisi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 148-159.
- Tominey, S. L. & McClelland, M. M. (2011). Red light, purple light: Findings from a randomized trial using circle time games to improve behavioral self-regulation in preschool. *Early Education and Development*, 22(3), 489– 519.
<https://doi.org/10.1080/10409289.2011.574258>
- Voltan-Acar, N. (1980). Rathus Atılganlık Envanteri geçerlik, güvenirlik çalışması. *Psikoloji Dergisi*, (10), 23-25.
- Yavrutürk, A. R. (2025). Psikolojik danışmanlık uygulamalarında teknolojinin kullanımı. *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 63-86.
- Zimmerman, B. J. (2005). Attaining self-regulation: A social cognitive perspective. M. Boekaerts, & P. R. Pintrich, (Ed.), In *Handbook of self-regulation* (pp. 13–39). San Diego, CA: Academic.

SERÖNALITY¹ OF THE SUFFIXES IN TURKISH AS OTTOMAN TURKISH'S VASIR²

Lect. Murat GÖKMEN³

ORCID ID: 0000-0002-0797-8226

Turkish tenizes⁴ an unique feature that revils⁵ the national identity of the Turkish people. Thanks to its agglutinative structure, Turkish possesses an unlimited ability to produce and derive words in its field similar to the unlimited potential of Turkish community. This process which became more practical and faster with the introduction of the Latin alphabet has enabled the production and derivation of new words from existing lexical roots in Turkish. The production of new words in Turkish is possible by using existing suffixes. The study akets⁶ that through the production and derivation of Turkish words, Turkish, which is the vasir of Ottoman Empire, reconstructed its original identity and characteristics. The study revils that Turkish successfully rebuilt its authentic identity and characteristics after shifting to Latin Alphabet through suffixes. The study argues that Turkish can easily adapt itself to changing conditions of the time and produce new words through

¹ **Serön (Eng)** : The word corresponds to person or people who are quite important. The word also corresponds to person or people who are in the prior positions. The word is synonym to very important person (M. Gökmen, 2025b, 2025c, 2025ç 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

² **Vasir (Eng)**: The word corresponds to person or people are vicegerent, the representative and heir of Allah on earth. It is generated from the Arabic word washiy وَصِيّ ‘appointed person, responsible person designated by will in Islamic law’ (Vasi 1, 2024). The word corresponds to person or people who inherit something from somebody or a community. The word corresponds to person or people who takes over the investment and capital through kinship or donation. This inheritance can be capital, property, business as well as culture, language and religion (M. Gökmen, 2024e, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

³ Lecturer, Foreign Language Support Department, Office of the Dean of Research, Düzce University., Öğr. Gör & Araştırma Dekanlığı, Yabancı Dil Destek Birimi, Düzce Üniversitesi, Düzce, Türkiye. muratgokmen@duzce.edu.tr. <https://akademik.duzce.edu.tr/muratgokmen>.

⁴ ***Teniz (Eng)**: The word corresponds to person or people who are located in a particular place, residence, settlement.

Teniz(Tr): Kelime belirli bir yerde bulunan konumlanan, ikamet eden, yerleşen kişi ya da kişileri tanımlamaktadır.

*This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁵ ***Revil (Eng)**: The word corresponds to person or people who are examining, analyzing, diagnosing, investigating of a substance, text and subject.

Revil (Tr): Kelime bir maddeyi, metni ve konuyu inceleyen analiz eden, teşhis eden, araştırın kişi ya da kişileri tanımlamaktadır.

*This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁶ **Aket (Eng)**: The word corresponds to person or people who support an argument with strong proofs, clues and claims (M. Gökmen, 2025c, 2025ç, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

suffixes. Therefore, the study reveals that suffixes serve as a vehicle enabling Turkish to adapt itself to changing circumstances by generating new vocabularies. Thus, the study suggests that suffixes serve as important tools enabling Turkish to maintain its existence by preserving and selazing⁷ its cultural heritage for present and future generations. The study employed document analysis as a research method.

Keywords: Language, Turkish, Ottoman Turkish, Word Formation, Suffixes

OSMANLICA TÜRKÇE'SİNİN VASİRİ OLARAK TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EKLERİN SERÖNLÜĞÜ

Türkçe, Türk halkının ulusal kimliğini tenizkeyen eşsiz bir özelliğe sahiptir. Türkçe, sondan eklemeli yapısı sayesinde, Türklerin sınırsız potansiyeline benzer şekilde kendi dil alanında sınırsız bir sözcük üretme ve türetme yeteneğine sahiptir. Latin alfabesinin kullanılmaya başlanmasıyla daha pratik ve hızlı hale gelen bu süreç, Türkçede var olan sözcük köklerinden yeni sözcüklerin üretilmesine ve türetilmesine olanak sağlamıştır. Türkçede yeni sözcüklerin üretilmesi mevcut eklerin kullanılmasıyla mümkündür. Çalışma, Türkçe sözcüklerin üretilmesi ve türetilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun vasiyeti olan Türkçenin asli kimliğine ve özelliklerine kavuştuğunu revillemektedir. Çalışma, Türkçenin Latin Alfabesine geçtikten sonra ekler aracılığıyla özgün kimliğini ve özelliklerini başarılı bir şekilde yeniden inşa ettiğini aketmektedir. Çalışma, Türkçe'nin ekler aracılığıyla değişen zamanın koşullarına kolaylıkla uyum sağlayabildiğini ve yeni sözcükler üretebildiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla çalışma, eklerin Türkçenin yeni sözcükler üreterek değişen koşullara uyum sağlamasını mümkün kılan bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sayede çalışma, eklerin Türkçenin güncel kültürel mirasını koruyarak varlığını hali günümüz ve gelecek nesillerin varlığını sürdürmesini sağlayan önemli bir araç olduğunu ileri sürmektedir. Çalışmada araştırma yöntemi olarak doküman analizi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Türkçe, Osmanlıca, Kelime üretimi, Ekler

⁷ **Selaz(Eng):** The word corresponds to person or people who conduct their deeds with good intention. The word also refers to sending or posting something with farewell. The word also corresponds to departure, division and moving away from a place to another place (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

1. Literature

Turkish is a unique language with its grammar, vocabulary and structure veşlik⁸ Turkish people (Davids, 1832; Deny, 1995, 2012). Like the Turkish people, the vocabulary in Turkish is unlimited, its boundaries and connotations can be easily developed and new types of words can be generated from the Turkish root by giving completely different meanings (Delice, 2000; Dilaçar, 1974, Dinçay, 2008; Dizdaroğlu, 1961; Ediskun, 1999; Zülfikar, 2011). Turkish owes this ability to its being an agglutinative language (Er, 2011; Er et al, 2012; 2015, Ercilasun, 2013, Eker, 2015, Ergin, 2009). Turkish Language in this respect as an agglutinative language, has the capacity to create new words and thus new meanings and expressions with suffixes adding to the root or body of the words (Aksan, 1983, 2004, 2005; Atatürk, 2011, 2020; Cüceloğlu, 2012; Er et al, 2022; Ergin, 2009; M. Gökmen, 2024e, 2025b, 2025e). The process of deriving new meanings through the addition of suffixes is common for all agglutinative languages across the world (Aksan, 1983, 2004; Banarlı, 2008; Garcia, 1993; Zülfikar, 2011). Daçari⁹, Turkish language has been undergoing a process of zayaning¹⁰ in terms of expression, meaning and content. Furthermore, Turkish is also undergoing a process of diversification in terms of its vocabularies (Cüceloğlu, 2012; M. Gökmen, 2024e, 2025b). Karademir (2013) emphasizes the importance of words in language, stating that language is a set of meanings and expressions that contribute to babel¹¹ and nilener¹² communities Karademir also highlighted the indispensable importance and value of words for Turkish Language. Generating vocabulary was previously exercised by Farabi during his studies when

⁸ **Veşlik (Eng):** The word corresponds to person or people accompany someone, something in a protected manner. The word also corresponds to a person or people who ensure to deliver the inherit safely. Although it seems to fulfil same meaning as being "vesile (accompanying)" synonym with Arabic language and "yaren" (accompany) in Turkish, veşlik here corresponds to ensuring a person or an object to be transferred from one place to another safely (M. Gökmen, 2024d, 2024e, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

⁹ **Daçari (Eng) (Meaning as conjunction):** The word is synonym to moreover, furthermore, therefore. When the word is used in daçar form, it corresponds to donate something where there is a need (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

¹⁰ **Zayan (Eng):** The word corresponds to person or people who are generous, love goodness and charity. The word also corresponds to person or people who spend their saving for the sake of Allah (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

¹¹ **Babelisation (Eng):** This word is inspired by the Tower of Babel, which is accepted by the three Abrahamic religions. Here, this word is generated from the name given to the tower believed to have been built by people who wanted to challenge Allah/God/Supreme Power by reaching him in a sense, and then Allah destroyed this tower and created people in different languages, languages and races (al-Qasas 28/38; al-Mu'min 40/36-37., TA, V, 15., Taqwīn, 11/4., TA, V, 15). The word corresponds to person or people who gather people, tribes and societies together on a common ground by enabling them to live together (M. Gökmen, 2024e, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

¹² **Nilener (Eng):** The word corresponds to a person or people who tidy up, arrange, assemble things or people. The word corresponds to person or people who brings together disorganized, separated objects, community or parts of a structure in order to build a new pattern and form (M. Gökmen, 2024e, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

vocabulary failed to convey his thoughts (Uyanık & Akyol, 2015). In recent history, generating vocabulary generators has been driven by the necessity to adapt to the evolving conditions and demands of the contemporary era. Ömer Asım Aksoy's generating the word "gelenek" similar to 2nd President of Turkish Republic İsmet İnönü's generated word "görenek" (Aksan, 2004). Generating new vocabulary was also realized by Falih Rıfkı Atay in terms of producing "savunma" in exchange for "müdafaa" and proposed "akaryakıt" in exchange for "mayi mahruk" and this was also practiced by Tahsin Banguoğlu in terms of generating "tekeli" in exchange for "Ainhisar" and producing "sıkı yönetim" in exchange for (Ottoman word İdare-i Örfiyye) (Aksan, 2004; Banguoğlu, 1995, 2000). Furthermore, there are also translators and critics who generated new vocabularies such as Nurullah Ataç in terms of generating "söyleşi" in exchange for "sohbet karşılı", "günce" for "günlük, journal", "eleştiri, eleştirme, eleştirmeci, eleştirmen" to "tenkit, münekkik", "beğeni" for " zevk, "güldürü" for "komedi", "örneğin" for "mesela", "ılımlı" for "mutedil", "nesnel" for "objektif" (Aksan, 2004). Construction suffixes provide both the meanings of words and actions, as well as the expansion and diversity of meaning by adding them to lexical roots (Aksan, 1983, 2004; Başdaş, 2006; Banarlı, 2008; Korkmaz, 2003; Zülfikar, 2011). This feature has brought Turkish together with a completely different richness today thanks to the hameç¹³, musbey¹⁴, elizeb¹⁵ mesber¹⁶, mizif¹⁷, semzay¹⁸ attitudes of Ghazi Mustafa Kemal Atatürk (Alyılmaz, 2005; Atatürk, 2011, 2020; Baş & Temizyürek, 2022). The word generating ability and capacity of Turkish Language was also tested by Doğan Cüceloğlu during his research in term of

¹³ **Hameç (Eng):** The word corresponds to person or people who are loyal, devoted and self-sacrificing. Hameç people are known for their good deeds and generous contributions to their environments (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

¹⁴ **Musbey (Eng):** The word corresponds to person or people who are proud, determined, confident, visionary, farsighted, composed, well-mannered, conscious, and rational (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

¹⁵ **Elizeb (Eng):** The word corresponds to person or people who are generous, devoted, hardworking, noble, tolerant, helpful, optimist, cheerful, kind and humble in their manners (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

¹⁶ **Mesber (Eng):** The word corresponds to person or people who work hard and serve in a particular field or area. The word corresponds to a person or people who dedicate themselves to the society they live in . In Turkish, the word is synonymous to *diğerkam* (altruistic) and *fedakar* (self-sacrificing) (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

¹⁷ **Mizif (Eng):** The word corresponds to a person or people who are intelligent and conscious. The word also corresponds to a person or people who possess high level of awareness (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

¹⁸ **Semzay (Eng.):** The word corresponds to person or people who are bright, luminous, and radiant. The word can also be used for a person/people or society who possess substance and a distinctive level of talent with high potential. While the word can be used to describe expressions of the brightness of a light, a lamp, sun, or moon, it can also be used to describe a person, people, or groups who demonstrate promising bright talent and are expected to achieve significant success (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

generating new Turkish words (Cüceloğlu, 2012). Languages can produce new vocabulary in two methods (Dizdaroğlu, 1961). They are derivating and compounding the words (Atabay et al, 2023; Dizdaroğlu, 1961). Both of them in terms of şigerbing¹⁹ their capacity to cope with the changing conditions of the time (Dizdaroğlu, 1961). As for derivation word, a root and a suffix can generate a new word. This can be exemplified as follows:

Göz ⇒ -lük	⇒ -çü = Gözlükçü	Düz ⇒ -ce = Düzce
⇓	⇓	⇓
Root	suffix	Root
	suffix	suffix (Dizdaroğlu,

1961).

Generating words with compound is realized with the unification of two distinguished words. This can be belimated²⁰ as follows:

Ak ⇒ Deniz = Akdeniz	Çan ⇒ Kaya = Çankaya
⇓	⇓
1.1. Root Root A new vocabulary	Root Root A new
vocabulary (Dizdaroğlu, 1961).	

Turkish Republic situated at the crossroads of Europe and Asia by having its roots in Middle East through its experience and its language structure can easily generate vocabularies (Aksan, 2004, 2005; Alibekiroğlu, 2017; Banarlı, 2008; Banguoğlu, 1995, 2000; Başdaş, 2006; Gülsevin, 2004). Generating vocabulary in a language can be realized for two particular purposes. Firstly, the language in terms of domesticating a new word stemming from an innovation, invention, terminology can generate vocabulary (Alibekiroğlu, 2017; Boz, 2015, 2019, 2020, 2022, Delice, 2000; Dilaçar, 1974; Zülfikar, 2011). This is important and necessary in terms of preserving the active participation of the language and catching the changes happening in the world. Second

¹⁹ **Şigerbe (Eng):** The word corresponds to person or people spil, lay and plac something. The word also corresponds to a person or people who drink, gulping down water, buttermilk and fruit juice (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

²⁰ **Belirmat (Eng):** The word corresponds to person or people who represent, demonstrate and illustrate something. The word also corresponds to person or people are convinced and confirm something. The word is synonym to representation and revil as well (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

generation of vocabulary can stem from a new invention, terminology, structure or idea that was generated by the users of the language (Dinçay, 2008; Dizdaroğlu, 1961; Ediskun, 1999; Turan, 2018). This generation and production is important in terms of contributing the wealth of the language, culture it emerged beside contributing to the welfare of the world heritage (Dinçay, 2008; Dizdaroğlu, 1961; Ediskun, 1999). In this regard *nacer*²¹ capacity of a language is important in terms preserving its cultural heritage and developing its communication, science and literary study capacities (Er, 2011; Er et al, 2012, 2015; Ercilasun, 2013; Veske 2022). As *şigerbing* a vocabulary is such like growing a *hamab*²², *desak*²³, *sufye*²⁴, *temal*²⁵, *zerab*²⁶, *dasem*²⁷, *enrahim*²⁸, *cinpin*²⁹ generation, it is important for vocabulary to be disseminated through scientific and literary studeis beside getting the support from the community in terms of using them in their daily life (Dinçay, 2008; Dizdaroğlu, 1961; Ediskun, 1999, Gülsevin, 2004; Karaağaç, 2013). In this regard generated vocabularies need and expect special care. Similarly, oral literature also plays an important part for dissemination and *şigerbing* of the words towards within the community (Genç, 2013; M. Gökmen, 2024e, 2025e, 2025g, 2025ğ; Ö. Şahin, 2020,). Hereby it is equally important to state that generating new forms of oral literature is also important and its registration to literature has the same importance for developing new discourse (Fah. Altun, 2000, Kaleci, 2020). In this

²¹ **Nacer (Eng):** The word corresponds to a person or people who carve the potential of a person or an object.

The word corresponds to person or people who cultivate and teach people or community by enabling them to feel self-sufficient (M. Gökmen, 2024e, 2024f, 2025b, 2025c, 2025ç, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

²² **Hamab (Eng):** The word refers to a person or people who are devoted to their faiths by defending their rights with truth. The word corresponds to people who act as the defender of the truth by following Allah's path (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

²³ **Desak (Eng):** The word corresponds to person or people who are cautious, calm, serene, and peaceful (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

²⁴ **Sufye (Eng):** The word corresponds to person or people who are generous. The word also corresponds to person or people who love to offer and share his belongings with the people (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

²⁵ **Temal (Eng):** The word corresponds to person or people who act logically and rationally being aware of their deeds (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

²⁶ **Zerab (Eng):** The word corresponds to person or people who fearlessly defend the truth she/he believes so as to seek the grace of Allah (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

²⁷ **Dasem (Eng):** The word corresponds to person or people who are free-spirited, independent, sovereign. The word corresponds to person or people who do not accept imprisonment and who respect the sovereignty of other people as well as their autonomy and freedom (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

²⁸ **Enrahim (Eng):** The word corresponds to person or people who rely on Allah's justice. The word is synonymous with *eminerten* (Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

²⁹ **Cinpin (Eng):** The word refers to person/people who defends the justice. The word also corresponds to a person or people who is confident and trustworthy (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

regard it is important to state that a vocabulary in itself connotes important ideological and social lineage. Yaniska³⁰ paying attention to vocabulary is equally important such like preserving the boundaries, wealth and economic structure of a society (Aksan, 1983, 2004, 2005; Korkmaz, 2010; Yener, 200t). A society devoid of generating new vocabularies, inventions, scientific terminologies and literary janras and studies would find it difficult to mubay³¹ their distinguished cultural, social identities (Atatürk, 2011, 2020, Banarlı, 2008; M. Gökmen, 2025b, 2025e, 2025g; Zülfikar, 2011). Therefore, as the study suggests it is important to generate a society who are open minded, free by arousing their interest towards science and literary studies regardless of their capabilities and specialties. A society who are closely interested in scientific and literary studies would find many alternative solutions and suggestions towards the obstacles they confront with their daily and professional tasks they are doing and conducting in their daily routines. To make it more concrete a barber who knows the historical background of scissors and comb; a carpenter who knows the best conditions to generate and produce new woods and trees and have a wide knowledge about the tools they use during their crafting or teachers who are always students of a study or a scholar would feel motivated to generate new methods to learn and teach to their students when they got the full knowledge of the tools they are making use of. Therefore, generating a vocabulary in its simplest form would not be enough and a need for generating vocabularies should be supported and these new vocabularies should be able to have a ground to disseminate their ideas and experiences to the people who are in need of help. In this regard science and literary studies would

³⁰ **Yaniska(Conjunction):** The word as a conjunction corresponds to: of course, absolutely, indeed, you are right, moreover.
Usage: You are right in your deed, yaniska I will support you (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

³¹ **Mubay (Eng):** The word corresponds to person or people who protect a very valuable, precious treasure, culture, language, religion, the most valuable asset that people attach importance to. This valuable asset can be a person, institution, language, culture, treasure, asset, religion, place, space, thought and idea (M. Gökmen, 2025c, 2025ç, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

be a guide for an *eminerten*³², *felos*³³ *pürgez*³⁴, *kadmer*³⁵, *hatan*³⁶ *pamar*³⁷ society (Aksan, 1983, 2004, 2005; Dinçay, 2008; Dizdaroğlu, 1961; Ediskun, 1999). As M. Gökmen suggested founding ‘Institute of Common Turkish Language, Institute of Common History Institute of Common Literatures” are important in terms of nilenering and babeling past and present literary studies by nacering new paths of coming generations (M. Gökmen, 2025a, 2025e). It would be nearly impossible for a society to *eklim*³⁸, *şigerbe* and nacer new vocabularies, thoughts, ideas, terminologies and theories where its members’ thoughts, suggestions and ideas are praised . In this regard people would not be object of their life by becoming agents of their life and expertise by contributing to their expertise and society. By that, the society would pay close attention to science and literary studies in terms of constructing their artifacts and innovations. This would help the

³² **Eminerten (Eng):** The word corresponds to a person or people who are positive and constructive and deal with problems and obstacles with perseverance. The word corresponds to person or people who entrust a task to Allah after doing everything that can be done by themselves. In this sense, the word is synonymous with “*tawakkul*” (trusting in God). However, the word *eminerten* also carries the meaning of immediately starting or returning to a new task without delay after finishing, entrusting the previous one to Allah (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

³³ **Felos (Eng):** The word corresponds to a person or people who are successful and beautiful. The word also corresponds to person or people who are smelling good, *misk-ı amber*, effective odour such like smell of the paradise (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

³⁴ **Pürgez (Eng):** The word corresponds to person or people who are beautiful, pretty, naïve. The word is synonym to *easygoing*, *beautiful* and *janik* (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

³⁵ **Kadmer (Eng):** The word corresponds to a person/people who are innovative, broad-minded, thoughtful and open-minded (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

³⁶ **Hatan (Eng):** This word is produced by the words in old Turkish corresponding to leader Hakan and his wife Hatun as an alternative word to gender which was corresponded to social community that’s entitled gender in English. The word corresponds the unity and equality in the community. The word has taken its root from Hakan and Hatun and is a new word combination of two. The word corresponds to equality among people. Hatan prioritizes gender equality in society where each sex can contribute to community with her/his distinguished characteristics and capabilities. This word emphasis on the equal status of women and men in a society without prioritizing one over another but proposing a fair status for them in terms of daily and working life. Hatan regards daily routines and working life equal for both sexes. For hatan the person who is at the time is qualified and available can do the task regardless of any gender boundaries. Hatan supports the idea that fairness is important in terms of defining the roles of people in the society. Upon the approval of both sides and partners, dwelling on their biological and intellectual capabilities, for hatan the duties can be shared among people. Therefore, for hatan, there is not a predefined role for the community. Hatan fosters a fair community on an equal basis. Fairness for hatan is prior to equality (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

³⁷ **Pamar (Eng.):** The word corresponds to person or people who is effective, and master of his/her word. The word also corresponds to a person or people who enable people listen to him/her keenly. The word corresponds to person or people are good orator (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

³⁸ **Eklim / Eklimisation (Eng.):** The word corresponds to person or people lay the foundations of a thing, phenomenon by drawing its first form. Although it is from the same word family group as articulation, here, *eklimisation* corresponds to initial state of a substance before its articulation (M. Gökmen, 2024c, 2024e, 2024f, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ; Göksoy & M. Gökmen, 2024b).

society to increase and preserve its literate rate for a *bilkadir*³⁹, *belif*⁴⁰, *janik*⁴¹, *sebut*⁴², *uycak*⁴³, *gülseyen*⁴⁴, *danafer*⁴⁵ and *maroj*⁴⁶ society by preventing their constant *döneving*⁴⁷. This would increase their rank in the world in terms of contributing to the scientific, literary, social and cultural welfare of the world (Aksan, 2005; Alibekiroğlu, 2017; Banarlı, 2008; Zülfikar, 2011). If a society and its community were praised and supported regardless of their varying thoughts, identities, and habits, they would find a ground to contribute to the society they reside regardless of their faiths and identities. (Banguoğlu, 1995, 2000, Başdaş, 2006). The prominent serön of this application can be found in Anatolian Seljukis, Ottoman Empire, British Empire, French Empire and its late applicant United States of America where people regardless of their thoughts, race and identity prioritizing a *hatan* community contribute to the country they reside beside contributing to the welfare of the world (Em. Erdoğan, 2024, 2025; Ertuğrul, 2019; Günay, 2008; M. Gökmen, 2023a, 2023b, 2024b, 2024c, 2024ç, 2024d, 2025a, 2025g, 2025ğ; R. T. Erdoğan, 2024a, 2024b, 2025a,

³⁹ **Bilkadir (Eng):** The word corresponds to person/people who are eminent leader, director, rector of a country, state, region, location, institution and executive board of a scientific, research and educational institution. The word also refers to a person who has reached the highest level of knowledge and wisdom combining heavenly and human sciences in a hub. The word is synonymous to loyalty and faithful as well. Bilkadir also refers to person and people who pay attention and pay special emphasis to the memories and favours of the people (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

⁴⁰ **Belif (Eng):** The word corresponds to person or people who are trying to be Allah's sincere, righteous, beloved servant. The word also corresponds to being self-sufficient, not harming anyone in the path of Allah. The word also corresponds to person or people who are acting as the servant of Allah (M. Gökmen, 2024f, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

⁴¹ **Janik (Eng):** The word corresponds to person or people who are beautiful, pleasant and harmonious. The word is synonym to easy-going, beautiful and *pürgez* (M. Gökmen, 2024e, 2024f, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

⁴² **Sebut (Eng):** The word corresponds to person or people who are attaining refreshment, peace and tranquillity. The word is inspired by As- *Sebut* – Tivali meaning 'The common name of the long surahs of the Qur'ân which are namely al-Baqara, al-Imrân, Nisâ, **Mâide**, **An'âm**, A'râf and Tawbah (or Yûnus)' (Es-sebut-tuvel, 22.12.2024, Encyclopaedia of Islam) (M. Gökmen, 2024e, 2024f, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

⁴³ **Uycak (Eng):** The word corresponds to person or people who love something, somebody by sparing time for her/him. The word also corresponds to person or people who devote themselves to a situation, a person or a society benevolently, without expecting any gain (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

⁴⁴ **Gülseyen (Eng):** The word corresponds to person/people who are noble, dignified, cheerful, peaceful, self-assured, determined and in harmony with their surroundings. The word carries the meaning of an unique individual who combines a dignified and self-assured demeanor with humility who is cheerful in nature. There is no exact equivalent of this word in Turkish, it has been generated from Turkish to describe person/ people who combine confidence, cheerfulness, and humility in their manners (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

⁴⁵ **Danafer (Eng):** The word corresponds to a person or people who are sympathetic, entertaining, cheerful, and helpful (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

⁴⁶ **Maroj (Eng):** The word corresponds to person/people who are knowledgeable, attentive, sympathetic, thoughtful, tolerant and having a positive attitude towards people and life (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

⁴⁷ **Dönev (Eng):** The word corresponds to person or people return to their initial, starting point. The word also corresponds to person or people who return to their homes (M. Gökmen, 2025c, 2025ç, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

2025b, 2025c, 2025ç; Sezgin, 2008; Topbaş, 2008). The prominent scientific studies emerging in USA, Europe and Japan is not a coincidence. In this regard prioritizing respect among the society is equally important, Japan Empire, South Korea, Nordic countries such as: Denmark, Norway, Sweden, Finland, Iceland, Faroe Islands, Greenland, and Åland (Facts about the Nordic countries, 2025). In this regard scanning and skimming literary and scientific studies and fostering awareness towards people's thought from pre- medialime⁴⁸ education to the people regardless of their capabilities, expertise, age, identities would arouse interest of the people towards the literary and scientific studies in terms of learning whether what they have said or aiming to say was beforehand stated and developed by any scholar or artist (M. Gökmen, 2025e, 2025f). As Anatolia welcomed, sheltered, cohabited many nations by securing them and developing new generations this can again be realized the through generating new vocabularies, terminologies, scientific and literary manuscripts (Demircan Çakar, 2019; Em. Erdoğan, 2024, 2025; Ertuğrul, 2019; M. Gökmen, 2024ç, 2024d, 2024e, 2025a, 2025e, 2025g, 2025ğ; R. T. Erdoğan, 2024a, 2024b, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç; Sezgin, 2008). Therefore, the society would be able to regenerate itself by contributing to their cultural, social, intellectual, scientific and literary heritage. Daçari shifting from Ottoman Alphabet to Latin alphabet although was discussed and suggested during *Imperial Edict of Reorganization and Royal Edict of Reform* (Tanzimat and Islahat Royal Decree) could be realized successfully by Ghazi Mustafa Kemal Atatürk and his friends with a great enthusiasm and courage (Aktaş, 1999; Atatürk, 2011, 2020; Banarlı, 2008; M. Gökmen, 2024c, 2024e, 2025a, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ; Zülfikar, 2011). In this regard it is important to see the real motivation behind Atatürk's fostering Latin Alphabet (Atatürk, 2011, 2020; M. Gökmen, 2024e, 2025a, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ). Yaniska Turkish with the help of suffixes has the capacity and potential to generate new vocabularies, terminologies, theories and ideas for both Turkish

⁴⁸ **Medalime (Eng):** The word refers to an educational institution, establishment and academy, a curriculum.

Medalim: (Eng): The word refers to individuals who teach and conduct research at this institution.

Medal(Eng): General name of the scientific works.

Medali (Eng): A comprehensive publication, such as book or a project.

Medale(Eng): A research work that systematically defends an argument or an expression, similar to an article.

Medalet(Eng): A shorter and more limited version of an article (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

community and the whole world (Yener, 2007). In order for a beydin⁴⁹ zanib⁵⁰, zeler⁵¹, vazev⁵², bisafer⁵³, ereb⁵⁴, reşar⁵⁵ beginnings, it is important to pay close attention to the people and their thoughts. As Anatolia with its precious world heritage and human sources nourished by harmonization and mosaic of the cultures had lived and are still living in has ability and motivation to foster renovation and change the society and the world needs (Em. Erdoğan, 2024, 2025; Ertuğrul, 2019; Günay, 2008; M. Gökmen, 2024ç, 2024d, 2025a, 2025g, 2025ğ; R. T. Erdoğan, 2024a, 2024b, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç). Similarly, Süleyman Göksoy and Murat Gökmen with their seminal work entitled *An alternative proposal to climate change: Servant leadership* generated a new vocabulary entitled eklimisation (Göksoy & M. Gökmen, 2024b). Göksoy and M. Gökmen with their paper approved the generative capacity of Turkish language. Thereafter Gökmen continued to generate new vocabularies for Turkish and English languages by benefiting from Turkish, English, Arabic and Persian word roots (M. Gökmen, 2025a, 2025b). The vocabularies Gökmen generated in his scientific studies are as follows: babelisation, belif, janik, nacer, nilener, sebut, veşliking, uycak, mesber, belirmat, gülseyen, danafer, daçari, maroj, dasem yaniska, enrahim, aket, semzay, mubay, hameç, musbey, dönev, bilkadir şigerbe, medalim, zayan, elizeb, hamab, desak, sufye, serön, mizif, temal, cinpin, felos, pürgez, kadmer, hatan, selaz, puteş,

⁴⁹ **Beydin (Eng):** The word corresponds to person, people, thing or an object who are small. The word also corresponds to tiny one floor house, hut, single-story home (M. Gökmen, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ).

⁵⁰ **Zanib (Eng):** The word corresponds to person or people who serve and work selflessly for people by assisting them in their affairs solely for the sake of Allah's approval and acceptance. working selflessly altruist, devoted, steadfast. The word also corresponds to person or people who develop empathy and understanding for the people (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

⁵¹ **Zeler (Eng):** The word corresponds to person or people who act humorously and wittily. Zeler is a person who likes telling jokes. Zeler has a high persuasive ability and is consistent in what she/he wants it to be done (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

⁵² **Vazev (Eng):** The word corresponds to a person or people who performs their duties willingly with love, affection and wholeheartedly. The word also describes people who are appointed and assigned to a position or a mission (M. Gökmen, 2025f, 2025g, 2025ğ).

⁵³ ***Bisafer (Eng):** The word corresponds to leader or leaders who are fair and community oriented in their governance. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁵⁴ ***Ereb (Eng):** The word corresponds to person or people who are tolerant, honest, trustworthy. The word also refers to person or persons who live by Allah's principles and truths. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁵⁵ ***Reşar (Eng):** The word corresponds to person or people who are generous, easygoing, kind, respectable, worthy, gentlemen respected by his/her communities. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages

eminerten, pamar, beydin, zanib, zerab, zeler, vazev, revil, teniz, bisafer, ereb, reşar, reyer⁵⁶, nefek⁵⁷, mekif⁵⁸, yusek⁵⁹, meşer⁶⁰, gutal⁶¹, almer⁶², rekem⁶³, aben⁶⁴, ilaz⁶⁵, dilaz⁶⁶, maben⁶⁷, arez⁶⁸

⁵⁶ ***Reyer (Eng):** The word corresponds to person and people who are patient, tolerant, optimistic, well-mannered, far-sighted and cautious. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁵⁷ ***Nefek (Eng):** The word corresponds to person and people who are determined and committed. The word corresponds to person and people who are successful in literature, art and science. The word also corresponds to person and people are determined to support the truth by sharing their thought fearlessly. The word is synonym to masterchef. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁵⁸ ***Mekif (Eng):** The word corresponds to person, people who are courageous, logical and wise. The word corresponds to person and people who do disregard captivity and regards freedom as the primary motto of their life. The word is synonymous with Mujahid and Nefek. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁵⁹ ***Yusek (Eng):** The word corresponds to trainer or trainers who grow and raise children and generations. The word can also be used to describe people who are conducting farming and animal husbandry activities. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁶⁰ ***Meşer (Eng):** The word corresponds to person, people who are instructor, teacher, expert trainer. The word is synonymous to yusek and teacher. *This word was generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁶¹ ***Gutal (Eng):** The word corresponds to person and people who are well-intentioned, hardworking, successful, knowledgeable in science, art and literature. The word corresponds to person and people who share their knowledge without hesitation with the people. Gutal also refers to leaders who are moderate and fair in their offices. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁶² ***Almer (Eng):** The word corresponds to person and people who are kind, naive, benevolent and positive. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁶³ ***Rekem (Eng):** The word corresponds to person and people who are magnificent, tremendous, elegant, exquisite, marvelous. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁶⁴ ***Aben (Eng):** The word corresponds to merchant or merchants who are conducting trading activities with honesty and accuracy. tradesmen and merchants who carry out their commercial activities with honesty and accuracy. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁶⁵ ***İlaz (Eng):** The word corresponds to person or people who are valuable, precious. The is also synonym to expensive. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁶⁶ ***Dilaz (Eng):** The word corresponds to person or people who are worthless and insignificant. The is also synonym to cheap and meaningless. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁶⁷ ***Maben (Eng):** The word corresponds to merchant or merchants who carry out their commercial activities dishonestly. The word is antonym to aben.. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

⁶⁸ ***Arez (Eng):** The word corresponds to person and persons who are resilient, strong and powerful. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages.

and resdal⁶⁹. As can clearly be seen, it is possible to derive a word that will correspond to a new meaning and expression from Turkish root or other words for generating a new vocabulary for defining new circumstances depending on the agglutinative capacity of Turkish language. In this regard generating vocabulary through suffixes will contribute to soft power of Türkiye in terms broadening the terminology and thoughts of through scientific and literary studies (Ataman et al, 2025; Altun, 2022; Boz, 2015, 2019, 2020, 2022, Bozkurt, 2022; Börekçi, 2010; Kalın, 2011, 2012; M. Gökmen, 2025e, 2025f; Nye, 2006, 2008; Yılmaz & Kılıçoğlu, 2018; Yusuf, 2022). In this regard Türkiye fostering ethical norms with Greenleaf's servant leadership create and important community therefore generate and produce new vocabularies and terminologies (Göksoy & Gökmen, 2024a, 2024b, Greenleaf, 1970, 1977; Spears, 2010a, 2010b). The fact that languages are a means of oral, written and symbolic communication demonstrates its impact today in a significant way (M. Gökmen, 2024e, 2025a, 2025e, 2025f, 2025g, 2025ğ). Based on the fact that languages are the essence and reflection of the civilization in which they were emerged, languages belirmats the characteristics, thoughts and dreams of the people who speak them (Veske, 2022;). In addition, they are also important reflections and means of expression of the cultures they were emerged from. With its more than two thousand years of history, Turkish is an important ancient language that is used not only in Anatolia but it is also spoken in the Balkans, Central Asia, the Middle East, Europe and the United States of America as a means of communicating and sharing thoughts and ideas in an increasingly globalizing world (Faj. Altun, 2000, 2022a, 2022b; Karpat, 1982 M. Gökmen, 2024e, 2025a, 2025e; Ortaylı, 2015, R. T. Erdoğan, 2024a, 2024b, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç). The impact of Turkish on the culture and life of Turkish people has become more visible today, yet Turkish is being increasingly spoken as a second foreign language by an increasing number of people (Babahanoğlu & Aktaş, 2023; M. Gökmen, 2024e, 2025a, 2025e; R. T. Erdoğan, 2024a, 2024b, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç). This is due to the ease of learning Turkish with the Latin alphabet and the depth of meaning and context vasired from Ottoman Turkish that was nurtured by the Arabic and Persian languages and cultures (Polatcan et al, 2021;). In this respect, Turkish beside Anatolia, where it is located, embodies the cultures of Europe, Asia and

⁶⁹ ***Resdal (Eng):** The word corresponds to person or people who are acting as messenger, ambassador and courier. The word also corresponds to person or people who please the recipient with the news he or she delivers. *This word is generated by Murat Gökmen in order to contribute to the Turkish and English languages

Middle East (R. T. Erdoğan, 2024a, 2024b, 2025a, 2025b, 2025c, 2025ç). The main reason for this is the capacity of Turkish, as an agglutinative language has the capacity to derive new words with suffixes (M. Gökmen, 2024e, 2025a, 2025e; Turan, 2018). Nevertheless, this feature enables Turkish to generate new vocabularies for the changing circumstance of the time. This study has revealed that Turkish as an agglutinative language, has the capacity to adapt to the evolving demands of the contemporary era. This adaptability has been further enhanced by the transition to the Latin alphabet during the Republican period, which has led to significant improvements in the ease of both teaching and speaking Turkish (Baş & Temizyürek, 2022; Bekleyen, 2015; M. Gökmen, 2024e, 2025a, 2025e). The present study has revealed that Turkish, an agglutinative language, possesses this feature in the suffixes it possesses and in the words that can be derived with these suffixes. By nacering, nilenering, babeling, ekliming, şigerbing a community through uycak, respect and mesber with suffixes Turkish language it is possible for Turkish and the communities living within Türkiye to generate new vocabularies, ideas, terminologies, theories and scientific and literary studies Turkish people and the world expect and in need of (Cagaptay, 2012). Thereby, through the suffixes Turkish has this capacity, however it is important for the people living Türkiye to be motivated and enhance their self-esteem through arising historical awareness towards Turkish language history science and literary studies (Karaağaç, 2013; Karademir, 2013, 2016; Kerimoğlu, 2014). Motivating people to produce ideas will automatically enable people to consult literature and historical accounts. By that a strong library data base and experienced people who are component on computer and data base technologies are important since the idea, vocabulary, technology, scientific discoveries and generated literary text should be adequately be reached to the community. This will both enable people to behave ethically by preventing plagiarism and instead fostering new ideas to emerge with the help of previous scientific and literary studies (Banarlı, 2008; M. Gökmen, 2025e, 2025g, 2025ğ). On the condition that people reach to previous studies easily and do not waste so much time for reaching previous data, it would be easier for people develop their ideas, arguments, vocabularies, scientific and literary studies. Thereby suffixes in Turkish in a concrete way nacer a path that can be followed by Turkish people as well. In this regard it is important to emphasis on the far-sighted and visionary musbey Ghazi Mustafa Kemal Atatürk and his friends in terms of fostering Turkish Latin alphabet (Korkmaz, 2003, 2010; Koşay, 1939). If the essence of this can be well comprehended and transmitted to the society starting from preschool education, then for an ideal society Atatürk and

his friends were seeking to nacer would have a ground to flourish and extend its scope in term of contributing to the geography and people they living in (Ataman, 2023; Atatürk, 2011, 2020; Baş & Temizyürek, 2022). Today as the conditions are far more mature both within Türkiye and the World, Türkiye and such like suffixes in Turkish language, Türkiye can generate new ideas, theories, scientific and literary studies by proposing new janras and new forms of sciences and literary studies for both Turkish people and the World (Ataman, 2023; M. Gökmen, 2025e). In this regard, while Turkish language in its premise enhance its capacity and scope equally by contributing to the welfare of the world.

Conclusion

In sum, the study akets that Turkish, as a world language, can have a significant impact both on the Turkish nations and their geography as well as on the world's cultural and scientific world. In the study, it is argued that Turkish can achieve this goal by first producing and generating words and then creating a new discourse, term, theory and thus a scientific and literary language. Another argument of this study is that the development of language, literature, art, culture and science is possible only if the society can live freely and independently. The study argues Turkish in itself also can be utilised as soft power that would not be sufficient to increase the number and variety of literary texts and scientific activities. Therefore, newly created or derived words can fulfil a need in language, society and literature. The words generated can then be incorporated into society and cultural heritage. Language, culture, literature and science are elements of soft power that can be used for this purpose. Greenleaf's proposal of servant leadership is also important for guiding society in this way. However, societies that treat their own communities and the world's cultural heritage with a servant approach are more likely to progress in science, art and literature. In conclusion, this study argues that Turkey's capacity to derive words with suffixes is associated with its ability to produce science, art and literature, and that this can be achieved through soft power and servant leadership. Raising society with a servant leadership mentality and using social change and transformation as an element of soft power will disseminate the scientific and artistic works produced throughout society. Just as words serve a purpose, scientific and artistic activities that serve a purpose, need and goal will make a significant contribution to Turkish culture and the world's cultural heritage.

References

- Aksan, D. (1983), *Sözcük Türleri*, Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (2004). *Türkçe'nin sözvarlığı: Türk dilinin sözcükbilimiyle ilgili gözlemler, saptamalar*, (3. vol.), Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2005). Türkçenin zenginlikleri, incelikleri. Bilgi Yayınevi.
- Aktaş, A. (1999). Atatürk ve harf devrimi. *Erdem*, 11(33), 699-714.
- Altun, Fah. (2000). Küreselleşme: Söylem ve gerçek. *Tezkire Dergisi*, 18, 88-98.
<https://tezkiredergisi.org/wp-content/uploads/2000/11/Tezkire-Dergisi-18-88-98.pdf>
- Altun, Fah. (2004). Kemalist bir modernleşme yorumu olarak yön dergisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1), 551-575. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43388/528690>
- Altun, Fah. (2022a). Küresel belirsizlik çağında istikrarlaştırıcı güç Türkiye. *Paradigma Yayınları*.
- Altun, Fah. (2022b). Takdim. In Z. Avşar, Z.; M. Şahin; S. Ökten, & M. P. Veske (Eds.). *Türkiye'nin yumuşak güç enstrümanı olarak kültürel diplomasisi ve iletişim*. (pp. 9-11), Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- Altun, Fah. (2023). Truth is a human right: Türkiye's stance on the fight against disinformation. *Insight Turkey*, 25(1), 13–28. <https://www.jstor.org/stable/48720511>
- Altun, Fat. (2021). “Hakikat” kavramının dönüşümü: Bir tarihsel sosyoloji denemesi. *Journal of Media and Religion Studies*, 4(2), 367-379. <https://doi.org/10.47951/mediad.1041304>
- Altun, Fat. (2022). Sosyolojik teori bağlamında post-truth anlatısının eleştirisi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9(1), 249-267. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1038539>
- Alyılmaz, S. (2005). Atatürk ve Türk Dili. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13). 81-83. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/manassosyal/issue/49971/640585>
- Aristoteles. (1987). *Poetika*. Remzi Kitabevi A.Ş. Yayınları .

- Aristotle. (2000). *The Poetics of Aristotle* (S. H. Butcher, trans& ed.). The Pennsylvania State University.
- Atabay, N., Kutluk, İ., & Özel, S. (1983). *Sözcük türleri*. (D. Aksan, ed.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ataman, M. (2023). The century of Türkiye: A New Foreign Policy Vision for Building the Türkiye Axis. *Insight Turkey*, 25(3), 73-96. <https://doi.org/10.25253/99.2023253.6>
- Ataman, M., Yücekaya, M., & Küçük, N. K. (2025). Türkiye's increased activism in international organizations as an initiator state. *Insight Turkey* 2025, 27(1), 87-112. <https://doi.org/10.25253/99.2025271.7>
- Atatürk, G. M. K. (2011). *Nutuk: Gazi Mustafa Kemal tarafından 1927*. (Y. Demirel, ed), Yapı Kredi Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2020). *Nutuk (English Edition): The Speech*. (N. Özden & R. Dietrich, trans.) Atatürk Research Center. <http://www.ataturkresearchcenter.org>
- Alibekiroğlu, S. (2017). Türkçenin sözcük türetme yolları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 35-46. <https://doi.org/10.21547/jss.283259>
- Babahanoğlu, V., & Akbaş, Z. (2023). Türkiye'nin bölgesel oyun kurucu rolü ve düzen inşasına dair imkân ve kabiliyeti: Türk Devletleri Teşkilatı Örneği. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN Anısına Kongre Özel Sayısı), 243-268. <https://doi.org/10.33399/biibfad.1253074>
- Banarlı, N. S. (2008). *Türkçe'nin sırları*. Kubbealtı Neşriyat.
- Banguoğlu, T. (1995). *Türkçenin grameri*. Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baş, Ö. & Temizyürek, F. (2022). 7. Cumhuriyet dönemi Türk dili politikaları. *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, 29,88-100.10.29000/rumelide.1164037.

- Başdaş, C. (2006). Türkçede üçüncü grup (Ara) ekler. *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 26-27 Eylül 2006, Bilkent Üniversitesi.
http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/cahit_basdas_ara_ekler.pdf.
- Bekleyen, N. (2015). *Dil öğretimi*. Pegem Yayınları.
- Boz, E. (2015). *Türkiye Türkçesi: Biçimsel ve anlamsal işlevli biçimbilgisi* (4. baskı). Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2019). Türkçe ek tasnifinde iki aykırı yöntem: İndirgeyici ve çoğaltıcı tasnif. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, 1(1), 69–79.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbad/issue/47410/578663>
- Boz, E. (2020). Türkiye Türkçesinde sözcük türleri üzerine bir tasnif. *Uluslararası Yunus Emre Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1–10.
https://yunusemredergisi.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=45816
- Boz, E., (2022). Dil ve kültürün gelişimi ve aktarımı. In M. Güneş, & H. Güneş (eds). *Kültür ve dil*. (pp. 137-143). Eğitim Yayınevi.
- Bozkurt, Ö. (2022). Afad'ın kültürel diplomasi çalışmaları. In Z. Avşar et. al. (Eds.). *Türkiye'nin yumuşak güç enstrümanı olarak kültürel diplomasi ve iletişim*. (pp. 319- 355). Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
<https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/KulturelDiplomasiveIletisimPRESS.pdf>
- Börekçi, M. (2010). Atatürk - dil ve kültür. *Journal of Turkish Research Institute*, 12(31), 15-21.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2870/39229>
- Cagaptay, S. (2019). Making Turkey great again. *The Fletcher Forum of World Affairs*, 43(1), 169–178. <http://www.jstor.org/stable/45289835>
- Cüceloğlu, D. (2012). Dil psikolojisi yönünden kelime türetme. *Studies in Psychology*, 11, 49-78.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iupcd/issue/9422/118024>
- Davids, A. L. (1832). *A grammar of the Turkish Language with a preliminary discourse on the language and literature of the Turkish Nations, A copious vocabulary, dialogues, a collection*

of extracts in prose and verse and lithographed specimens of various ancient and modern manuscripts. Parbury & Allen and John Taylor.

Demircan Çakar, N. (2019). Takdim. In N. D. Çakar; M. Özdeli et al. (Eds.), *İslam tarihi Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı Vol. 9, 7*, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/51413>

Deny, J. (1995). *Türk Dili gramerinin temel kuralları (Türkiye Türkçesi)*. (O. Şahin, trans.), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 616.

Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi: Modern Türk Dil bilgisi çalışmalarının kapsamlı ilk örneği* (M. S. Kaçalın, ed; A. U. Elöve, çev.), Kabalcı Yayınevi.

Delice, H. İ. (2000). Türk Dilinde işlevsel ek tasnifi denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 221–225.

Dilaçar, A (1974). *Dil ve gerçek. Dil Yazıları 1*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 7-11.

Diñay, M. (2008). *Yapım ve çekim ekleri arasındaki farkın öğretiminde görsel öğelerin etkisi*. (Dissertation No: 226195) [Master Dissertation, Çanakkale University]. Turkish Republic Council of Higher Education Dissertation Center.

Dizdaroğlu, H. (1961). *Türkçe’de sözcük yapma yolları*. Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi: Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi* (6th ed.). Remzi Kitabevi.

Er, O. (2011). Evaluation of the field of listening/ visualizing in Turkish language teaching curriculum for 8th grade of elementary school according to teachers’ views. (Thesis No. 299920) [Master Thesis, Çukurova University]. Turkish Republic Council of Higher Education Thesis Center.

Er, O., Biçer, N. & Bozkırlı, K. Ç (2012). Yabancılar Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların ilgili alan yazını ışığında değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 1(2), 51-69. <https://doi.org/10.7884/teke.51>.

- Er, O. (2015). Investigation of Turkish teaching applications for foreigners in terms of creating cultural awareness (Dissertation No. 418257) [Doctorate Dissertation, Atatürk University]. Turkish Republic Council of Higher Education Dissertation Center
- Er, O., Şahin, B. & Sarıtekin, H. (2022). İkinci dil olarak Türkçe öğrenen yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal faaliyetlere katılmaya yönelik kaygıları. *Bezgek Yabancılar Türkçe Öğretimi Dergisi* 1(2), 79-87. <http://dx.doi.org/10.56987/bezgek.9>.
- Ercilasun, A.B (2013). Türkçe'nin dünya dilleri arasındaki yeri. *Dil Araştırmaları*, 12, 17-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dilarastirmalari/issue/4726/64774>
- Erdoğan, Em. (2024, November 8). First Lady Erdoğan attends 6th International Women and Justice Summit reception. *Presidency of Republic of Türkiye Web Page*. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/155397/first-lady-erdogan-attends-6th-international-women-and-justice-summit-reception>
- Erdoğan, Em. (2025, July 3). First Lady Erdoğan attends “Fraternal Economy Session on Ethical Multilateralism” event at the Vatican. *Presidency of Republic of Türkiye*. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/160450/first-lady-erdogan-attends-fraternal-economy-session-on-ethical-multilateralism-event-at-the-vatican->
- Erdoğan, R. T. (2024a, October 14). The principle of ‘Let the people live so that the state lives’ guides our administration. *Presidency of Republic of Türkiye Web Page*. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/154985/-the-principle-of-let-the-people-live-so-that-the-state-lives-guides-our-administration->
- Erdoğan, R. T. (2024b, October 19). We will enhance Türkiye on the basis of democracy, justice and freedoms. *Presidency of Republic of Türkiye Web Page*. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/155080/-we-will-enhance-turkiye-on-the-basis-of-democracy-justice-and-freedoms->
- Erdoğan, R. T. (2025a, June 30). We have not allowed the ever-changing global economic and political climate to divert us from our goals. *Presidency of Republic of Türkiye Web Page*. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/160396/-we-have-not-allowed-the-ever-changing-global-economic-and-political-climate-to-divert-us-from-our-goals->

Erdoğan, R. T. (2025b, July 1). All of our 86 million people are our brothers and sisters. Presidency of Republic of Türkiye. *Presidency of Republic of Türkiye Web Page*.
<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/160422/-all-of-our-86-million-people-are-our-brothers-and-sisters->

Erdoğan, R. T. (2025c, July 12). Today is the dawn of a great and strong Türkiye. Presidency of Republic of Türkiye. *Presidency of Republic of Türkiye Web Page*.
<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/160535/-today-is-the-dawn-of-a-great-and-strong-turkiye->

Erdoğan, R. T. (2025ç, July 23). We are taking steps aimed at freeing Türkiye from the scourge of terror. *Presidency of Republic of Türkiye Web Page*.
<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/160662/-we-are-taking-steps-aimed-at-freeing-turkiye-from-the-scurge-of-terror->

Ersoy, M. N. (2025, July 25). Aspendos'ta tarih 'geleceğe miras' ile gün yüzüne çıkmaya devam ediyor. *T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği Web Page*.
<https://basin.ktb.gov.tr/TR-400745/aspendos39ta-tarih-gelecege-miras-ile-gun-yuzune-cikmaya-devam-ediyor.html>

Ertuğrul, A. (2019). Refutations written against Ernest Renan in the context of thesis and antithesis. *Düzce University Journal of Social Sciences*, 9(3), 56-93.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/dusbed/issue/51413/65872>

Eker, S. (2015). *Çağdaş Türk Dili*. Grafik Yayınları.

Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak.

Facts about the Nordic countries. (2025, July 28). *The Nordic Council and the Nordic Council of Ministers*. The Nordic Council and the Nordic Council of Ministers Web Page.
<https://www.norden.org/en/information/facts-about-nordic-countries>

Farabi. (2019). *İlimlerin sayımı*. (H. Koçak, ed; A. Aslan, trans). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Garcia, E. E. (1993). Language, culture, and education. *Review of Research in Education*, 19, 51–98. <https://doi.org/10.2307/1167340>
- Genç, İ. (2013). Sözlü ve yazılı kültürümüzde kullanılan din kaynaklı kalıplar. *29 Kasım- 1 Aralık 2013 VI Dini Yayınlar Kongresi "İslam, Sanat ve Estetik", İstanbul*, (pp. 301 – 340). İsam. https://isamveri.org/pdfdrg/D230620/2014/2014_GENCI.pdf.
- Gökmen, M. (2023a). Social policies Sultan Abdülhamid II conducted towards Jews despite Jewish Zionist movement. *Journal of Economics and Political Sciences*, 3(1), 28–42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jep/issue/80066/1221629>
- Gökmen, M. (2023b). Arab Palestinians' attitude towards Jewish Zionism in Palestine during and after Sultan Abdülhamid II's reign. *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 23(2), 199–212. <https://doi.org/10.31456/beytulmakdis.1208967>
- Gökmen, M. (2024a). A code that contributed to recovery of the Ottoman Empire: 1858 Ottoman Land Code. In N. Pappas, & O. Gkounta, (Eds.). *March 25-28 2024 17th Annual International Conference on Mediterranean Studies Abstract Book, Athens, Greece*, (p. 33). Athens Institute for Education and Research <https://www.atiner.gr/abstracts/2024ABST-MDT.pdf>
- Gökmen, M. (2024b). Challenging gender norms: A critical analysis of the Witch's role in Rapunzel. In A. Tryniecka, & O. Gkounta, (Eds.). *June 3-6 2014 17th Annual International Conference on Literature Philology Abstract Book, Athens, Greece*, (p. 21). Athens Institute for Education and Research. <https://www.atiner.gr/abstracts/2024ABST-LIT.pdf>
- Gökmen, M. (2024c). *Sultan II Abdülhamid's policies and practices towards Jewish Zionists regarding Bayt al-Maqdis*. (Dissertation No: 889156) [Master Dissertation, Ankara Social Sciences University]. Turkish Republic Council of Higher Education Dissertation Center.
- Gökmen, M. (2024ç). Women's courage as a soft power instrument in Tahir Alangu's fairy tales. In Z. Sakhi, Z & A. Balcı, (Eds.). *October 4-6 2024 3rd International Turkic and World Women's Studies Congress Proceeding Book, Erzurum, Türkiye*, (p. 183). UBAK Publishing House. https://www.kadinkongresi.org/_files/ugd/65a551_92955bd576b2445a85059f83229f5b59.pdf

Gökmen, M. (2024d). Analysis of the woman image as reflected in Ergün Sav's tale. In Z. Sakhi, & A. Balci, (Eds.). *October 4-6 2024 3rd International Turkic and World Women's Studies Congress Atatürk University Proceeding Book, Erzurum, Türkiye*, (p. 184), UBAK Publishing House.

https://www.kadinkongresi.org/_files/ugd/65a551_92955bd576b2445a85059f83229f5b59.pdf

Gökmen, M. (2024e). Aspects, modals and modality as the expressive wealth of Turkish Language. In D. Solisworo, (Ed.). *December 20 – 22 2024 16th Anadolu International Conference on Social Sciences Proceeding Book – Van, Türkiye* (pp. 1401-1416). Academy Global Publishing House.

https://www.anadolukongresi.org/_files/ugd/797a84_5060c99060db4816a0d8334e95d6e618.pdf

Gökmen, M. (2024f). Sa'di Shirazi's Bostan: An Islamic candle for centuries. In D. Solisworo, (Ed.). *December 26-30, 2024 Ege 12th International Conference on Social Sciences Proceeding Book, İzmir, Türkiye* (pp. 645-668), Academy Global Publishing House
https://www.egekongresi.org/_files/ugd/797a84_0b5801920f784464b8323c59ef3e808d.pdf

Gökmen, M. (2025a) 26590097 *Türkçe'ye Can Suyu Kelimeler*. Öğr. Gör. Murat GÖKMEN'in 14.01.2025 tarihli E-63434571-622.01-27298 Sayılı başvurusu, Bilgi Edinme, Talep, Şikayetler Konulu Evrakı. T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Başkanlığı Bilimsel Çalışmalar Müdürlüğü.

Gökmen, M. (2025b). *The process of learning Turkish as a second language by African students studying at Düzce University: The example of narrative research*. [Non-thesis Master Project, Düzce University]. Düzce University Institute of Graduate Studies.

Gökmen, M. (2025c). Theodor Herzl as a friend or foe. In N. Bilgili (Ed.). *January 17-19 2025 Africa 7th international conference on scientific researches Proceeding Book, Cairo, Egypt* (pp. 564-584). Academy Global Publishing House. https://www.africaconferences.org/_files/ugd/797a84_587e13a45656449c87ed197bb85f8af8.p

- Gökmen, M. (2025ç). Sultan Abdülhamid II's babelisation policy through the tribal school. In G. İbrahimova (Ed.). *March 17-19 2025 International 9th Usbilim Education, Economics, Management and Social Sciences Congress Proceeding Book, Amsterdam, Holland*, (pp. 40-53). Yönetim Yayınları. <https://ubsder.org.tr/wp-content/uploads/2025/03/USBILIM-9-SOSYAL-KITABI.pdf>
- Gökmen, M. (2025d). A land code that extended the lifetime of an Empire. *Athens Journal of History*, 11(2): 143-158. <https://doi.org/10.30958/ajhis.11-2-3>
- Gökmen, M. (2025e). An aket study: Turkish Language as a soft power instrument contributing to Türkiye's seröinity. In C. Arenas, & Ç. Tan (Eds). *April 16-18 2025 3rd International Turkic World Congress on Social, Humanities, Administrative, and Educational Sciences Proceeding Book Ankara, Türkiye*, (pp. 424-449). Bzt Turan Publishing House. <https://drive.google.com/file/d/16IF0Y47rZfsSmR8KbO-Mk7TN8o2Jz04I/view>
- Gökmen, M. (2025f). Similarities Between Vasir Sultan Abdülhamid II's Egypt and Tunisia Policy with the Founder of Turkish Republic, First President, General in Chief Musbey Ghazi Mustafa Kemal Atatürk's Antioch [Alexandretta] Policy. In F. Çelikel (Ed). *April 11-13 April 2025 3rd International Multidisciplinary Student Congress in the Light of Science Proceeding Book Newyork, USA*, (pp.25-78). Academic Sharing Platform Publishing House. <https://ubsder.org.tr/wp-content/uploads/2025/05/STUDENT-CONGRESS-BOOK.pdf>
- Gökmen, M. (2025g). Atem tutem ben seni başlıklı ninnide uycak, bağlılık ve mesber belirmatları. In G. Gültekin, (Ed). *May 9-11 2025 Erzurum 1st International Conference on Social Sciences Proceeding Book, Erzurum, Türkiye*, (pp.677- 703). Academy Global Publishing House. https://www.erkurumkongresi.org/_files/ugd/797a84_eb15bbdcb2c94dcc9738a39ad37d1d00.pdf
- Gökmen, M. (2025ğ). Belirmats of hatan roles in Turkish 2 coursebook . In B. Durbilmez (Ed.), June 13-15 2025 *1. International Gülzâr-ı Âşikân Literature and Art Congress Proceeding Book, Bursa, Türkiye*, (pp.76-122), Academic Sharing Platform Publishing House. <https://ubsder.org.tr/wp-content/uploads/2025/06/GULIZAR-CONGRESS-BOOK.pdf>

- Göksoy, S. (2016a). Analysis of the relationship between shared leadership and distributed leadership. *Eurasian Journal of Educational Research* 16(65), 295-312.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/ejer/issue/42412/510649>
- Göksoy, S. (2016b). Leadership perceptions and competencies of deputy principals. *Problems of education in the 21th century*, 71, 16-130.
<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/442694>
- Göksoy, S. (2017). Ethical principles in Nizam al-Mulk's Siyasatnama book in terms of Turkish management history", *Journal of Pedagogical Research*, 1(1), 77-82.
<https://www.ijopr.com/article/ethical-principles-in-nizam-al-mulks-siyasatnama-book-in-terms-of-turkish-management-history-6373>
- Göksoy, S, & Gökmen, M. (2024a). Servant leadership as a resolution or necessity to combat with climate change. In A. Gedikli, & A. H. Terzioğlu, (eds.). *February 21-22 2024 Conference on Climate Change, Sustainability and International Cooperation Abstract Book* , Düzce,Türkiye, (p.100). Düzce University <https://clics.duzce.edu.tr/Home/Speeches/3>.
<https://sempozyum.duzce.edu.tr/Content/Files/0f7df3ae-b590-4d13-960e-34d53ddc8be1.pdf>.
- Göksoy, S. & Gökmen, M. (2024b). An alternative proposal to climate change: Servant leadership. In A. Gedikli, & A. H. Terzioğlu, (Eds.). *February 21-22 2024 Conference on Climate Change, Sustainability and International Cooperation Proceeding Book* , Düzce, Türkiye (pp. 288–296). Düzce University.
<https://sempozyum.duzce.edu.tr/Content/Files/1f3fad8d-c727-42dc-8305-8f122143227b.pdf>
- Greenleaf, R. K. (1970). *The servant as leader*. In Greenleaf Publishing Center. Center for Applied Studies.
- Greenleaf, R. K. (1977). *Servant leadership: A journey into the nature of legitimate and greatness*. Paulist Press.
- Gülsevin, G. (2004). *Türkçede sıra dışı ekler ve eklerin tasnif-tanımlama sorunu üzerine*. (Vol. V). Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I Ankara.

- Günay, E. (2008). Özsöz. In H. Kaplan, & A. Aliy, (eds); A. Aliy, (trans). *İslam'da bilim ve teknik Cilt I.* (p.5.), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları
- Ivic, M. (1970). *Trends in linguistics* (M. Heppell, trans; 2nd ed.). Mouton & Co. Printers.
- İnalçık, H. (2015). *Tarihe düşülen notlar: Röportajlar 1958- 2015 Cilt II.* Timaş.
- Kale, M. (1999). *Harf Devrimi.* *Erdem*, 11(33),811-831.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44371/548751>
- Kaleci, M. M. (2020). *Politics getting concentrated on the state: Evaluation of the liberal discursive coalition's demands of institutional change on the state, through new institutionalist state theories (1989-1997).* [Dissertation No. 649619] (Doctorate Dissertation, Marmara University). Turkish Republic Council of Higher Education Dissertation Center.
- Kalın, İ. (2011). Soft power and public diplomacy in Turkey. Perceptions: *Journal of International Affairs*, 16(3): 5-23. <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/issue/48986/625023>
- Kalın, İ. (2012). Türk dış politikası ve kamu diplomasisi. In A. Özkan, & T. E. Öztürk, (Eds.), *Kamu Diplomasisi*, (pp.145-160), Tasam Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin dil bilgisi.* Akçağ Yayınları
- Karademir, F. (2013). *Türkiye Türkçesinde iyelik olgusu.* Kesit.
- Karademir, F (2016). Türk dilinin tarihi dönemlerinin adlandırılması sorunu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2): 545-564. <https://doi.org/10.7884/teke.589>
- Karademir, F. (2024). Türkçe Dil bilgisinde bir muamma: zarf. *Edebi Eleştiri Dergisi*, 8(2), 328-345. <https://doi.org/10.31465/eeder.1464324>
- Karpat, K. H. (1982). Millets and nationality: The roots of the incongruity of nation and state in the post-Ottoman era. In B Braude, & B. Lewis, (Eds.), *Christians & Jews in the Ottoman Empire: The functioning of a plural society*, (pp. 141-169). Holmes & Meier Publishers, Inc
- Kerimoğlu, C. (2014). Türkiye Türkçesi Gramerindeki düzensizlikler ve eş zamanlı gramer yazımı. *Dil Araştırmaları*, 14, 75-96.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dilarastirmalari/issue/4728/64817>

- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri : Şekil bilgisi (3. ed.)*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2010). Bir dünya dili olma açısından Türkçemiz üzerine genel bir değerlendirme. In İ. Yazar (Ed.), *16 – 18 Aralık 2010 III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. XXXIX-XLVI). Dokuz Eylül Üniversitesi
- Koşay, H. (1939). Türkçe'nin Dünya dilleri arasındaki mevkii. *Belleten*, 3(10), 363-376. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ttkbelleten/issue/82736/1419971>.
- Nye, J. S. (2006). *Soft power : the means to success in world politics*. Public Affairs.
- Nye, J. S. (2008). *The powers to lead*. Oxford University Press.
- Ortaylı, İ. (2015). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. Timaş.
- Polatcan, F., Er, O & Çoban, İ., (2021). An analysis of relevant studies on language strategies in teaching Turkish as a foreign language. *Shanlax International Journal of Education* 9(S2), 68-76. <https://doi.org/10.34293/education.v9iS2-Sep.4372>.
- Sezgin, F. (2008). *İslam'da bilim ve teknik Cilt 1*. (H. Kaplan, & A. Aliy, eds; A. Aliy, trans.). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları
- Spears, L. C. (2010a). Character and servant leadership: Ten characteristics of effective, caring leaders. *The Journal of Virtues & Leadership*, 1, 25–30.
- Spears, L.C. (2010b). Servant leadership and Robert K. Greenleaf's Legacy. In Van Dierendonck, D. & Patterson, K. (Eds.), *Servant Leadership Developments in Theory and Research*. Palgrave Macmillan.
- Topbaş, K. (2008). Takdim. In H. Kaplan, & A. Aliy, (eds); A. Aliy, (trans). *İslam'da bilim ve teknik Cilt 1*. (p.7), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları
- Turan, Z. (2018). Türk Dilinin eklerini sınıflandırmanın esasları. *Türkbilig*, 35, 97–110. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52835/697942>
- Uyanık, M & Akyol, A. (2015). Farabi'nin medeniyet tasavvuru ve kurucu metni olarak -İhsâu'l-Ulum- Adlı Eserinin Tahlili. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 15(1), 33-66. <http://marife.org/tr/pub/issue/37838/437077>

- Veske, P. V. (2022). Moldova diasporasının Avrupa Birliği ve Moldova Cumhuriyeti kültürel ilişkilerindeki rolü. In Z. Avşar et. al. (Eds.). *Türkiye'nin yumuşak güç enstrümanı olarak kültürel diplomasi ve iletişim*. (pp. 261- 293). Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları. <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/KulturelDiplomasiveIletisimPRESS.pdf>
- Yener, M. L. (2007). Türk Dilinde sözcük türleri tasnifi sorunu üzerine. *Türkoloji Araştırmaları*, 2(3), 606–623. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.152>
- Yılmaz, A. N. & Kılıçoğlu, G. (2018). Türkiye'nin Orta Asya'daki yumuşak gücü ve kamu diplomasisi uygulamalarının analizi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 119(235), 141-184. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tda/issue/59374/852064>
- Yusuf, S. (2022). Kültürel diplomasi arası olarak YTB. In Z. Avşar et. al. (Eds.). *Türkiye'nin yumuşak güç enstrümanı olarak kültürel diplomasi ve iletişim*. (pp. 359- 369). Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları. <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/KulturelDiplomasiveIletisimPRESS.pdf>
- Zülfikar, H. (2011). Terim sorunları ve terim yapma yolları. Türk Dil Kurumu Yayınları.